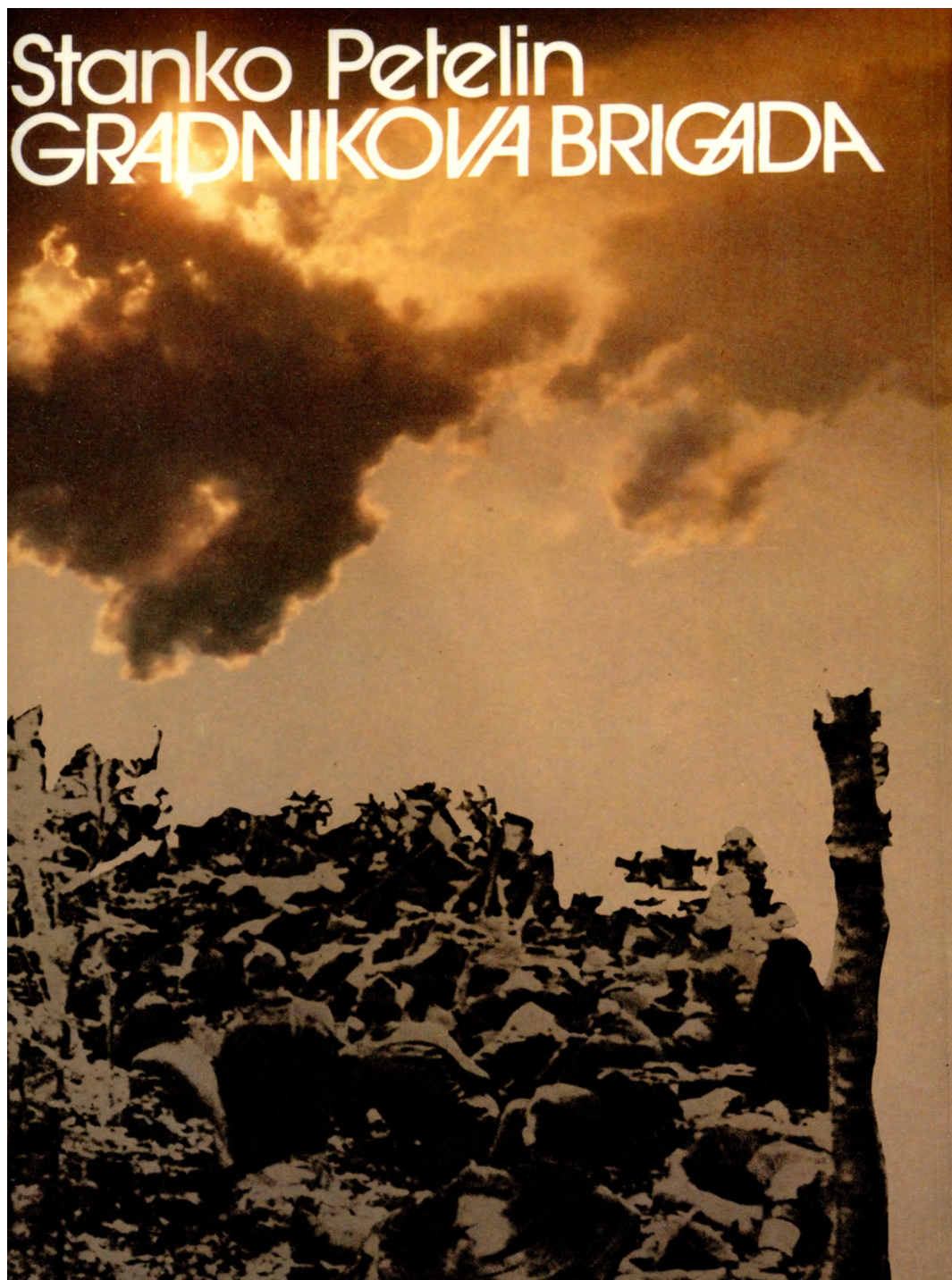

Stanko Petelin GRADNIKOVA BRIGADA

KNJIŽNICA
NOV in POS

**Stanko
Petelin
GRADNIKOVA
BRIGADA**

ZALOŽBA BOREC in revija NAŠA OBRAMBA
Ljubljana 1983

Tretja slovenska narodnoosvobodilna udarna
brigada IVANA GRADNIKA, skozi katero je šlo
več kot 4500 borcev in bork
in v kateri je za svobodo žrtvovalo življenje
prek 700 njenih pripadnikov,

JE ODLIKOVANA

**z REDOM ZASLUG ZA NAROD Z ZLATO
ZVEZDO**

(Ukaz št. 48/1953)

in z REDOM OSVOBODITVE

(Ukaz št. 176/1961).

OB IZIDU DRUGE IZDAJE »GRADNIKOVE BRIGADE«

Monografija GRADNIKOVA BRIGADA je prvič izšla leta 1966. V njenem uvodu je bilo napisano, da je knjiga namenjena predvsem nekdanjim borcem te enote in naši mladini.

Borcem zato, da bi se ob prebiranju knjige s ponosom v srcih spet spomnili tistih časov, ko so s puškami v rokah preusmerili usodo primorskega ljudstva in ga rešili pogina, ki mu je grozil.

Mladina, zlasti ona na Primorskem, pa naj bi v tej knjigi našla ne le delček naše novejše zgodovine, temveč tudi prepričljiv dokaz, da ljudstva, ki se je pripravljeno bojevati za svobodo, ni mogoče prisiliti k pokorščini ne glede na moč in sredstva, ki jih sovražnik uporablja v te namene.

GRADNIKOVA BRIGADA je v novi Knjižnici NOV in POS, ki jo je urejal takratni zgodovinski odbor Komisije za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu ZZB NOV Slovenije, izšla kot njena druga knjiga (prva, ki je izšla leto dni poprej, je bila monografija Stanka Petelina-Vojka OSVOBODITEV SLOVENSKEGA PRIMORJA). Recenzenta sta bila polkovnik Ivan Ferlež in dr. Ivo Juvančič. Doslej je v tej knjižnici izšlo že več kot petdeset knjig, ki poljudnoznanstveno obravnavajo zgodovino in razvojno pot slovenskih partizanskih brigad in odredov ter posamezne dejavnosti in pomembna obdobja narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji.

Vsaka posamezna knjiga v Knjižnici NOV in POS je torej le delček velikega mozaika, ki bo že v nekaj letih, ko bodo izšle vse predvidene knjige, prikazoval celotni oboroženi boj slovenskega ljudstva z okupatorjem in njegovimi domačimi sodelavci v letih 1941—1945. Zato je opisovanje dogodkov v GRADNIKOVI BRIGADI omejeno predvsem na dogajanja, ki se neposredno nanašajo na brigado in njene borce, vse

drugo — kar je podrobno obdelano v drugih ustreznih knjigah Knjižnice NOV in POS — pa je omenjeno le toliko, kolikor je potrebno za boljše in celovitejše razumevanje bojne poti Gradnikove brigade. Bralcu, ki ga zanima širša zgodovina oboroženega boja primorskega ljudstva za svobodo, bo na na koncu te knjige v pomoč seznam pomembnejših del, ki obravnavajo to področje.

Iz istega razloga — da ne bi prišlo do nepotrebnega ponavljanja iste tematike v različnih knjigah — se GRADNIKOVA BRIGADA začneja tako rekoč neposredno z ustanovitvijo brigade. O vsem tem, kar se je na Primorskem dogajalo pred njeno ustanovitvijo, je dan sorazmerno kratek uvod. To pa predvsem zato, ker je prav v teh tednih izšel v okviru Knjižnice NOV in POS tudi prvi del monografije dr. Toneta Ferenca PRIMORSKA PRED VSELJUDSKO VSTAJO 1943, ki obsežno in zelo argumentirano obravnava celotni narodno-osvobodilni boj na Primorskem v letih 1941—1943 (do kapiitulacije Italije), in ker je v pripravi tudi monografija SEVERNOPRIMORSKI ODRED, torej enote, iz katere je nastala Gradnikova brigada. GRADNIKOVA BRIGADA vsebuje tudi zgodovino Goriške brigade, ki se je kasneje vključila v Gradnikovo brigado.

GRADNIKOVA BRIGADA je napisana po metodologiji, ki je obvezna za vse knjige iz Knjižnice NOV in POS. To pomeni, da gre za znanstveno obdelavo zgodovine te enote predvsem na podlagi naše in sovražnikove dokumentacije o bojih brigade in drugih enot, ki so se vanjo vključile ali so z njo sodelovale. Težava pa je v tem, ker je ta dokumentacija za posamezna obdobja zelo pomanjkljiva. Zato je bilo treba razpoložljivo dokumentarno gradivo v kar naj večji meri dopolnjevati s spominskim gradivom, objavljenim v raznih virih v povojnem obdobju, in seveda tudi z gradivom iz brigadnih in bataljonskih glasil ter drugega medvojnega tiska.

Ko se je takratni odbor borcev Gradnikove brigade odločil za izdajo te knjige, je pozval gradnikovce, naj avtorju pomagajo z opisi raznih bojov in pomembnih dogodkov iz življenja brigade, zlasti onih, o katerih ni ohranjenega nobenega arhivskega gradiva. Naprosil jih je tudi za fotografije, dokumente, medvojne časopise in drugo zgodovinsko gradivo, ki ga mnogi borci hranijo kot dragocen spomin na partizanske čase. Odziv

je bil izredno velik in prispevki borcev so vsebino knjige nedvomno močno obogatili.

Tako je pred šestnajstimi leti prvič izšla GRADNIKOVA BRIGADA v sorazmerno visoki nakladi 4000 izvodov. Kljub temu je bila knjiga že v nekaj mesecih povsem razprodana, kar dokazuje veliko zanimanje za tovrstno literaturo. Isto priča tudi dejstvo, da je dve leti kasneje, leta 1968, med monografijami enot NOV in PO Jugoslavije GRADNIKOVO BRIGADO v nekoliko skrčenem obsegu izdal v srbohrvaščini Vojnoizdavaški zavod iz Beograda in da je leta 1970 izšla v poljudni izdaji pod naslovom GRADNIKOVCİ v slovenščini pri Narodni armiji iz Beograda. Toda tudi teh knjig že dolgo ni več na knjižnem trgu.

Potreba po ponatisu oziroma po novi izdaji GRADNIKOVE BRIGADE je postajala čedalje večja in nujnejša. Po eni strani je namreč še veliko borcev, ki niso imeli priložnosti, da bi si nabavili knjigo, čeprav si to želijo, po drugi strani pa imamo vrsto šol, pionirskih in taborniških odredov, vojaških enot itd., ki so poimenovane po Gradnikovi brigadi in ki ohranjajo in razvijajo njene bojne tradicije, ter delovne ljudi in občane, ki z zanimanjem prebirajo knjige o naj hujšem, hkrati pa najslavnejšem obdobju naše narodne zgodovine. To velja zlasti za ljudi v novogoriški občini, kjer ima Gradnikova brigada domicil, pa tudi za druge primorske in sploh slovenske kraje.

Zato je domicilni odbor borcev Gradnikove brigade sklenil, da ob 40-letnici ustanovitve te prve primorske partizanske brigade, ki je od ustanovitve dejstvovala nepretrgoma polni dve leti do konca vojne, ponovno izda GRADNIKOVO BRIGADO, a ne kot ponatis prve knjige iz leta 1966, ampak kot novo — dopolnjeno, razširjeno in popravljeno izdajo.

V čem se nova izdaja GRADNIKOVE BRIGADE razlikuje od prejšnje?

Nova GRADNIKOVA BRIGADA je približno za polovico obsežnejša od prve izdaje. Precej podrobneje je obdelano zlasti obdobje od ustanovitve brigade do kapitulacije Italije, celoviteje je prikazano tudi njeno dejstvovanje po vrnitvi na Primorsko v zadnjih dneh septembra 1943. Manj sprememb in dopolnil pa je v delu knjige, ki obravnava njeno bojno pot v drugi polovici leta 1944 in v letu 1945, kajti za to obdobje

je bilo že prej največ dokumentarnega gradiva. Močno razširjeno in poglobljeno pa je poglavje o notranjem življenju brigade in njenih posebnih dejavnostih (obveščevalni, propagandni, sanitetni itd., vojaškem in političnem usposabljanju, šolanju kadrov, partijskem delu, mobilizacijski problematiki, sodstvu, brigadnem zaledju, odnosih s prebivalstvom idr.). Zaradi boljše preglednosti gradiva so viri prikazani sproti, ne pa skupno za vsako poglavje, na koncu knjige pa je kazalo krajev, imen in enot, ki ga v prvi izdaji še ni bilo. Novost je tudi seznam — čeprav še vedno ne povsem popoln — borcev Gradnikove brigade in seznam padlih borcev.

Nova GRADNIKOVA BRIGADA je usklajena z monografijami drugih enot, s katerimi je brigada sodelovala v raznih bojih in katere imajo doslej že napisano svojo zgodovino, precej podatkov pa je dopolnjenih ali popravljenih na podlagi novoodkritega dokumentarnega gradiva ali naknadnih pripomb njenih borcev. Kljub prizadevanjem, da bi bila druga izdaja GRADNIKOVE BRIGADE čim popolnejša, pa je žal še mnogo praznin (npr. glede podatkov o vseh padlih in ranjenih borcih, o poveljniškem kadru in drugih pripadnikih brigade itd.), ki jih bržkone ne bo nikoli mogoče povsem zapolniti.

V novi izdaji GRADNIKOVE BRIGADE sem namenoma zadržal naj zanimivejše odlomke iz nekaterih dokumentov, medvojnih glasil in časopisov ter kronik in povojnih spominov borcev na boje in življenje v brigadi, da bi bralcem lahko čim neposredneje in tako rekoč iz prve roke predložil pravo podobo brigade in njenih borcev.

Na koncu se toplo zahvaljujem borcem, ki so z obsežnejšimi prispevki pomagali pri pisanju zgodovine svoje enote. To pa so JOŽE BAJT-TRIGLAV, MATIJA BAJT, DUŠAN BANCELJ, SLAVKO BAVČAR, ANTON BAVEC-CENE, MIRAN BERETIČ, ANTON BOŽIČ, NADA BOŽIČ-ALENKA, MIROSLAV BREŠČAK, ALOJZ BRIŠČIK, LOJZKA CENCIČ, ANICA CERAR, JOŽE CIJAN, JOŽE COTIČ-IZTOK, FRANC CURKNACE, JOŽE ČERNIGOJ, JOŽE ČOP, JOŽE DELLA BIANCA, LADO DORNIK-MATIJA, LADISLAV DURJAVA-ALEŠ, DRAGO FLIS-STRELA, SLAVKO TRATNIK, FRANC GOLOBIČ-OTO, MARTIN GREIF-RUDI, MIRKO HRAST, ALBERT HUMAR, IBRO IBRAIMI, JANEZ IVANČIČ, AVGUST JEREBROK, PAVEL JEŽ-STANKO, MIRKO KANDARE, MARIJA

KENDA-MAJDA, RADO KLANJŠČEK-RADO, ANTON KNAPIČ-LOJZE, ANTON KOMAC, PAVLA KOMEL, ANTON KORENČIČ-TARZAN, JOŽE KOZOROG, ALOJZ KRAGELJ-SMELI, EDO KRAGELJ, FRANJO KRANJC, JANEZ KRANJC, IVAN KRAŠOVEC-SKALA, BORIS KRIŽAJ, KARL KUSTERLE, ANTON KVATERNIK, MILAN LEBAN, OLGA LIPUŠČEK-ČIBEJ, BINE LOGAR, BOGOMIR LOZAR, DANICA MANFREDA, ALOJZ MARINČIČ, MARIJA MARINČIČ, VIKTOR MAURIČ, ALOJZ MLAKAR-ZMAJ, IVAN MLEKUŽ, JANEZ MOHAR-POTOK, ALOJZ NARDIN, MIHA OREHINI, MIRO PAVLIN, STANISLAV PAVŠIČ, EDVIN PERVANJE, MALKA PETERNEL, ANTON PODGORNIK, IVAN POŽAR, IVAN PUNTAR-GUBEC, ANTON RAJKOVIČ, LUDVIK RAŽEM, FRANC REJC, IVAN RENKO, ALOJZ REŠČIČ, SLAVKO RIJAVEC, DRAGICA ROME, IVAN RUČNA, FRANC RUPNIK, LADO SKOK, ANTON STEPANČIČ, IZIDOR STRES, IVAN SULIČ-IZTOK, FRANC ŠKRBEC, EGIDIJ ŠORLI, DANILO ŠOROVIČ, PETER ŠPIK, JOŽE ŠTIH-MARKO, DANILO ŠULIGOJ, VINKO ŠUMRADA-RADOŠ, VINKO TOMC, ALOJZ TOMŠIČ, IVAN TROŠT, MILAN TRUŠNOVEC-MILČE, DANILO TURK-JOCO, FRANČIŠKA VADNJAL, LIDIJA VALENČIČ, OTON VENCELJ-BORIS, STANE VERBIČ, DORA VIDIC, FRANC VIDIC-ALEŠ, ZDRAVKO VIDRIH, VALERIJA VRABEC, CIRIL ZUPANC in ANTON ŽNIDARŠIČ. Vsem tem in drugim sodelavcem velja posebna zahvala.

Zelo hvaležen sem tudi dr. Tonetu Ferencu, ki je za drugo izdajo GRADNIKOVE BRIGADE odstopil vrsto novih dokumentov iz Osrednjega državnega arhiva v Rimu, Nacionalnega arhiva v Washingtonu (mikrofilmi) in tudi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (še nepregledano oziroma neuvrščeno arhivsko gradivo).¹

Izredno obsežno, težavno in pomembno delo je opravil Alojz Nardin, skupno s svojimi ožjimi sodelavci Ladom Štefančičem, Nado in Antonom Božičem, Vinkom Tomcem in Anico Cerarjevo ter ob veliki pomoči območnih odborov skupnosti borcev Gradnikove brigade s tem, da je zbral, preveril in uredil seznam padlih in drugih borcev Gradni-

¹ To gradivo je pri navajanju virov označeno s T. F.

kove in Goriške brigade. Tako bo po njihovi zaslugi ohranjen trajen spomin nanje.

Ne bi bilo prav, če se ne bi ob tej priložnosti zahvalil Vladimirju Štimcu, ki je vložil veliko truda in znanja v risanje zemljevidov in skic, enako tudi Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, Centralnemu komiteju ZKS in Muzeju ljudske revolucije Slovenije za veliko pomoč pri zbiranju dokumentarnega gradiva, zlasti pa reviji NAŠA OBRAMBA in Založbi BOREC v Ljubljani, ki sta s svojim velikim razumevanjem omogočili izid knjige.

TOLMINSKI PUNTAR IVAN GRADNIK

Upor, ki so ga spomladi 1713 začeli tolminski kmetje in ki se je v naslednjih mesecih razširil po skoraj vsej Primorski in še naprej na Žirovsko oziroma v Furlanijo, je bil zadnji veliki kmečki punt na Slovenskem. Tolminski punt pa se imenuje predvsem zato, ker se je tam začel in ker je bila večina na smrt obsojenih upornikov doma s Tolminskega. Med njimi je bil tudi šestindvajsetletni Ivan Miklavčič iz Ročinja pri Tolminu, po domače Ivan Gradnik.

Tolminci so se že dolgo pred tem upirali svojim glavarjem Coronijem, ko so uvajali razne nove davščine. Pobiranje državnih davkov je prevzel v zakup Jakob Bandel iz Gorice, ki je bil pri svojem delu izredno strog. Tolminci so bili s plačevanjem davkov v zaostanku, zato je Bandel zaprl nekaj njihovih rojakov, ki so prišli v Gorico po kupčijskih poslih.

Toda Tolminci so na silo odgovorili s silo. Že prej so se vasi okoli današnjega Mosta na Soči povezale v kmečko zvezo pod vodstvom Ivana Gradnika iz Ročinja in še nekaterih drugih, za njene potrebe so pobirali tudi poseben puntarski davek. Da bi dosegli izpustitev zaprtih rojakov, se je proti koncu marca 1713 podalo v Gorico kakih 500 kmetov, izmed katerih jih je bilo nekaj oboroženih s puškami, večina pa z lesenimi predmeti. V prvem spopadu je vojakom uspelo kmete razgnati, nekaj pa jih poloviti, toda ko se je v Gorici dan ali dva kasneje nabralo že kakih 6000 upornih kmetov, je gosposka morala popustiti. Takoj je izpustila zaprte kmete in obljubila, da bo preiskala pritožbe proti davčnemu izterjevalcu Banditi. Šele nato so se Tolminci vrnili na svoje domove.

Miru pa le ni bilo, kajti uporniški duh tolminskih kmetov se je razširil še na druge primorske kraje. Proti koncu aprila

je kakih 2000 kanalskih podložnikov vdrlo v tamkajšnjo mitnico in v njej med drugim raztrgalo tudi davčno knjigo. Nemiri so se razširili tudi na Čepovansko, v Brda, na Kobariško, zlasti pa na Kras.

Vse to je kazalo, da so nemiri medsebojno povezani in da ne gre več le za obračunavanje z osovraženim davkarjem Bandlom, ampak da upor dobiva novo vsebino. To je bil upor proti fevdalnemu redu, ko so se kmetje začeli povezovali tudi že z goriškimi meščani.

Kmetje so bili zelo dobro organizirani. Tako na primer so se rihemberški (Rihemberk — zdaj Branik) kmetje zaobljubili pred cerkvijo, da se ne bodo pokorili zemljiški gosposki in ji plačevali davkov, na plat zvona pa da še bodo vsi zbrali. Njihova zveza je bila tajna in določene so bile hude kazni za tiste, ki bi kaj izdali. Da bi prikrili svoje prave namene, so širili lažne vesti, storili pa so kaj čisto drugega. Vasi so bile medsebojno povezane z glasniki, zato so se v primeru potrebe lahko že po nekaj urah zbrale na določenem mestu množice kmetov.

Gosposka je v strahu, da bi se utegnili kraški in tolminski puntarji združiti, poklicala na pomoč vojsko. Kranjski deželni glavar je junija 1713 goriški gosposki zagotovil, da lahko računa na skorajšen prihod 600 krajišnikov iz Senja in Karlovca, prek Cerknega pa bo poleg tega prispelo na Tolminsko še 600 nemških pešakov in 200 konjenikov.

S tolikšno silo ni bilo več težko zadušiti upora. Sredi junija se je kakih 300 krajišnikov odpravilo proti Kanalu, Ročinju in Avčam, drugi pa proti Čepovanu. Nato so jih zamenjali nemški vojaki, ki so skupno s cesarjevo preiskovalno komisijo začeli iskati voditelje upora. Še preden so Ivana Gradnika dobili v roke, so mu zaplenili vse premoženje. Ujeli pa so ga konec januarja 1714.

Udeleženci upora, ki jih niso prišteli med vodilne, so morali priseči zvestobo, vsi drugi pa so spomladi 1714 prišli pred sodišče. Tolmincem so sodili v Gorici, kjer so jih 150 obsodili na zaporne kazni, enajst voditeljev pa na smrt.

Sodba, ki so jo morali gledati vsi župani tolminskih krajev, je bila izvršena nad Ivanom Gradnikom, Lovretom Kraguljem, Martinom Munihom in Gregorjem Kobalom 20. aprila, medtem ko je bilo naslednjega dne in 23. aprila usmrčeno še

sedem drugim voditeljev. Najprej so jim na goriškem Travniku odsekali glave, nato pa so jih razčetverili in njihove ostanke razobesili na vislicah ob vhodih v mesto.

Do jeseni 1716 so sicer izpustili iz zaporov vse obsojene kmete, toda na Tolminskem so še nadalje ostale omejene nekatere oblike kmečke samouprave, župane in vaške sodnike, ki so se udeležili upora, so odstavili, kmetje pa svojih županov niso smeli več voliti, ampak le predlagati in je bila dokončna odločitev v rokah gosposke. S Tolminskega so pregnali »notarje« in »prokuratorje« (oskrbnike) ter nekatere duhovnike. Uporniška območja pa so bila kaznovana tudi denarno.²

Tako se je končal tolminski punt leta 1713. Ivan Gradnik v svojem prvem poizkusu torej ni uspel in je z glavo plačal svojo veliko željo, da bi kmetom omogočil boljše življenjske razmere. Zato pa je uspel dobrih dvesto let kasneje: brigada, ki je dobila njegovo ime in ki je bila, vsaj sprva, sestavljena iz »puntarjev« s severnega Primorskega, je po dolgotrajnih krvavih bojih in z velikimi žrtvami skupno z drugimi primorskimi, slovenskimi in jugoslovanskimi brigadami uresničila vse Gradnikove želje in še mnoge druge: primorskemu ljudstvu je priborila svobodo in lepše življenje.

² Branko Marušič: Veliki tolminski punt 1713, Trst 1973.

PRVI DEL

(April 1943—avgust 1943)

Šestega aprila 1941, ob napadu nemških nacističnih in italijanskih fašističnih sil na kraljevsko Jugoslavijo, se je v primorskem ljudstvu, ki mu je italijanski fašizem že dve desetletji kratil najosnovnejše nacionalne pravice, vzbudilo upanje, da utegne priti do korenitih sprememb. Razočaranje pa je bilo toliko večje, ker je takratna Jugoslavija, v kateri je primorsko ljudstvo videlo svojo rešitev in za katere gnilobo ni vedelo, razpadla že po nekaj dneh.

Novo upanje se je rodilo 22. junija 1941, ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo. Tokrat je imelo čvrstjšo podlago. Želja ljudstva, da se osvobodi fašističnega jarma, je bila zajeta v programu Osvobodilne fronte in Komunistične partije Slovenije. Zato se je primorsko ljudstvo, enotneje kot kjerkoli drugje, strnilo okrog Osvobodilne fronte in se kljub izredno težavnim razmeram in čedalje hujšemu sovražnikovemu pritisku z orožjem v roki uprlo svojim tlačiteljem.

Italijanski fašizem je na bojiščih doživel poraz za porazom: najprej je izgubil svoje posesti v vzhodni, nato pa še v severni Afriki. Bolj ko je postajalo očitno, da je vojna zanj dokončno izgubljena in več ko je bilo glasov, da je treba z Anglo-Američani skleniti premirje, bolj je italijanska vojaška oblast kopičila svoje sile na Primorskem, utrjevala rapalske meje in preganjala partizanske enote znotraj njih: imperialistična Italija se je bila pripravljena odpovedati ozemeljskim osvojitvam iz druge svetovne vojne, nikakor pa ni hotela odstopiti tistega, kar si je na podoben način prigrabila že v času prve svetovne vojne.

V takšnih razmerah je nastajalo in se razvijalo narodno-osvobodilno gibanje v Slovenskem primorju v obdobju, ki se je končalo s kapitulacijo fašistične Italije.

USTANOVITEV BRIGADE

PRVE PARTIZANSKE ENOTE V SLOVENSKEM PRIMORJU

Narodnoosvobodilno gibanje se je v Slovenskem primorju razvijalo v neprimerno težavnejših okoliščinah kot v drugih delih Slovenije. Upoštevati moramo namreč dejstvo, da je po kapitulaciji kraljevske Jugoslavije v aprilu 1941 povsod drugod državna oblast povsem razpadla in jo je moral okupator graditi na novo. To je nedvomno olajšalo nastanek in nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v teh pokrajinah.

V Slovenskem primorju, ki je bilo že od leta 1918 pod italijansko oblastjo, pa se razmere ob kapitulaciji Jugoslavije niso prav nič spremenile. Tu je slovensko prebivalstvo že dolga leta pred tem živelo pod neznosnim pritiskom italijanskih fašističnih oblasti, ki so ne le razgnale vse napredne organizacije in skoraj povsem onemogočile delovanje ilegalnih partijskih skupin, temveč so nameravale čimprej in z najbolj brutalnimi ukrepi poitalijančiti tamkajšnji slovenski življenj. Zato so zatrle slovensko časopisje, pozaprle knjižnice in čitalnice, prepovedale rabo slovenskega jezika v javnem življenju, hkrati pa uvedle policijski nadzor nad vsemi naprednimi in narodnostno zavednimi ljudmi. Mnoge izmed njih so službeno premestili v notranjost Italije ali jih konfinirali, drugi pa niso vzdržali nenehnega preganjanja in so se med obema svetovnima vojnama izselili v Jugoslavijo ali kam drugam.

Po aprilski vojni leta 1941, zlasti pa potem, ko se je v sosednji Ljubljanski pokrajini začel pod vodstvom Komunistične partije Slovenije čedalje bolj širiti vsestranski odpor proti italijanskemu okupatorju, so fašistične oblasti v Slo-

venskem primorju še bolj poostrole pritisk na tamkajšnje slovensko prebivalstvo. To jim je bilo toliko lažje, ker je tam ostala njihova oblast nedotaknjena, po skoraj vseh naseljih so imeli močne posadke, sestavljene iz rednega vojaštva, fašističnih enot, milice in karabinjerjev, meja proti Jugoslaviji pa je bila tudi še po aprilski katastrofi močno zastražena in skoraj neprehodna.

Vse to pa primorskega ljudstva ni zlomilo. Krepro se je upiralo potujčevanju in še bolj sovražilo fašizem. Zato se je brez pomislekov in v celoti pridružilo narodnoosvobodilnemu gibanju takoj, ko so začeli nastajati in delovati prvi odbori OF. To pa je bilo že poleti in jeseni 1941, tako da je do konca leta 1941 organizacija OF delovala prek poverjenikov ali odborov že po vsej Primorski, razen po njenih najsevernejših in naj zahodne j ših predelih. Fašistične oblasti so skušale odporniško gibanje zatreti z vsemi razpoložljivimi sredstvi in so decembra 1941 pred posebnim fašističnim sodiščem za zaščito države v Trstu priredile sodni proces proti skupini 60 Slovencev, izmed katerih so jih pet obsodili na smrt in ustrelili, drugi pa so bili obsojeni na skupno 978 let ječe. V zvezi s tem procesom so takrat aretirali 300 ljudi iz vse Primorske.³

Prva partizanska četa, imenovana tudi Pivška četa, je prišla na Primorsko v prvi polovici septembra 1941 iz Ljubljanske pokrajine, kjer je bila sestavljena iz Primorcev. Njeni pripadniki so že 28. oktobra na progi Št. Peter na Krasu (zdaj Pivka)—Reka iztirili vlak, v katerem so se peljali na dopust nemški piloti in oficirji.⁴

Spomladi 1942 so poslali na Primorsko novo partizansko skupino, ki se je pridružila Prvi primorski četi. Tako je nastala še druga primorska četa. Četi sta izvedli več uspešnih akcij in se spretno izmikali italijanskim čistkam. Toda sredi aprila 1942 je italijanskim silam, ki so štejele približno 1800 mož, uspelo na Nanosu obkoliti četi, v katerih je bilo skupno okoli 50 borcev. Četi sta sprejeli boj, nato pa sta se po sku-

³ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945. Izdala Vojaškozgodovinski inštitut JLA in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Ljubljana 1976, str. 124 in 160—161 (dalje: NOV na Slovenskem).

⁴ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Izdala Vojaškozgodovinski inštitut JLA in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, VI/1, dok. št. 63 (dalje: Zbornik).

pinah prebili iz sovražnikovega obroča. Po tem boju sta se preoblikovali v Vipavsko četo in Brkinsko četo. Pokrajinski komite KPS za Slovensko primorje je poslal skupine partizanov še v druge predele Slovenskega primorja, med drugim tudi na Tolminsko, kjer je bila kmalu zatem ustanovljena nova, Tolminska četa.

Do ustanovitve prvega partizanskega bataljona na Primorskem, bataljona Simona Gregorčiča, je prišlo sredi julija 1942. Bataljon je imel tri čete (Vipavsko, Tolminsko in Brkinsko četo) in minerski vod.⁵

Fašistične oblasti so sprva poskušale zajeziiti narodno-osvobodilno gibanje z raznimi policijskimi ukrepi. Še pogostejše kot poprej so v internacijo in konfinacijo pošiljale Slovence, ki so se jim zdeli nevarni in sumljivi. V strahu pred partizanskimi napadi so okrepili karabinjerske postaje po vaseh, postojanke pa so začeli utrjevati in jih pripravljati za obrambo. V občinah, kjer so bile partizanske enote in skupine prizadevnejše, so uvedli policijsko uro. Pomnožili so tudi patrulje, zlasti ob železniških progah, ponoči pa so postavljali zasede.

Da bi preprečili odhod slovenskih fantov v partizane, so jih vpoklicali v vojsko. Ker pa so Slovenci uhajali tudi od tam, jim niso več dovoljevali dopustov. Od leta 1942 dalje so slovenske fante, ki so jih nasilno mobilizirali, spravljali v tako imenovane »specialne bataljone«, kjer so nad njimi lahko uvedli še strožje nadzorstvo, kot bi ga imeli, če bi jih razporedili po drugih vojaških enotah.

Širjenje osvobodilnega gibanja so v posameznih krajih zavrle aretacije posameznih aktivistov, zato so nekateri odbori OF začasno prenehali delovati, dokler niso na njihovo mesto stopili novi aktivisti, zlasti iz vrst žensk in mladine.

Primorske partizanske enote so postajale čedalje prizadevnejše in uspešnejše. Da bi jih še bolj okrepili, so iz Ljubljanske pokrajine proti koncu julija 1942 poslali čez nekdanjo jugoslovansko-italijansko mejo novo ustanovljeni Primorski odred, ki pa je bil slabo voden in je na poti po Primorski padal iz zasede v zasedo. Pri tem se je razbil na skupine, ki

⁵ NOV na Slovenskem, str. 250—252 in 382.

so se nato brez večjih izgub vrnile nazaj v Ljubljansko pokrajino.

Kmalu zatem se je začela nad Loško dolino pripravljati na odhod na Primorsko nova večja skupina. To je bil Loški odred. Med njegovimi pripravami pa je komandant odreda v spremstvu močnejše patrulje že prej odšel čez mejo in je 3. oktobra 1942 v štabu bataljona Simona Gregorčiča ta bataljon razdelil v dva nova bataljona, sestavna dela Soškega odreda. Bataljon Simona Gregorčiča ali 1. bataljon je ostal na dotedanjem območju, imel pa je pet čet: dve Vipavski, Kraško, Trnovsko in Brkinsko četo. Drugi ali Tolminski bataljon pa je imel le dve četi, od katerih je bila ena na Tolminskem, druga pa v Brdih.

Loški odred je s 70 borci, oboroženimi s puškami in osmimi puškomitraljezi, prešel nekdanjo jugoslovansko-italijansko mejo 21. oktobra 1942, nato pa je pri Juriščah prekoračil železniško progo Postojna—Reka in brez zapletljajev prispel v štab Soškega odreda, ki je bil pri Podragi, južno od Vipave. Nato so borce Loškega odreda razporedili po enotah, poleg tega pa so takrat ustanovili še tretji, Kraški bataljon s Kraško in Brkinsko četo.

Novi Soški odred je v svojih treh bataljonih (1. ali Gregorčičev, 2. ali Tolminski in 3. ali Kraški bataljon) imel okrog 280 borcev, oboroženih poleg pušk tudi s 13 puškomitraljezi.⁶

Pozimi 1942/1943 so se enote Soškega odreda močno okrepile. Tako na primer je imel Tolminski bataljon že novembra 1942 štiri čete. Ena je odšla v Brda, druga je dejstvovala okrog Tolmina, tretja se je zadrževala na Bovškem, četrta pa je taborila največ nad Nemškim Rutom (zdaj Rutom) nad Baško grapo. Toda komaj mesec dni kasneje je v Brdih nastal že bataljon, torej 4. ali Briški bataljon Soškega odreda, medtem ko je Tolminski bataljon dobil še eno četo, ki je dejstvovala na šentviški planoti. Sredi januarja 1943 je bilo v tem bataljonu že približno 120 borcev. Kljub močno razgibanemu planinskemu zemljišču je ob pomoči zavednega prebivalstva in po zaslugi dobro organiziranega osvobodilnega

⁶ Prav tam, str. 382—386; Tone dr. Ferenc: Primorska pred vseljudsko vstajo 1943; Ljubljana 1983 (dalje: Ferenc, Primorska pred vseljudsko vstajo 1943), str. 29.

gibanja dobro prebil zimo. Podobno je bilo tudi z bataljonom Simona Gregorčiča in s Kraškim bataljonom. Vsi bataljoni so bili sorazmerno zelo aktivni in so z mnogimi, čeprav manjšimi akcijami dvigali bojnega duha in krepili željo po odporu pri slovenskem delu primorskega prebivalstva.

To se je pokazalo tudi po ogromnem prilivu v partizane. Novincev je bilo toliko, da zanje ni bilo dovolj orožja. Prevelikega števila neoboroženih ljudi pa čete niso smele imeti, kajti sicer bi bile preokorne in preveč izpostavljene sovražnikovim udarom. Po približnih cenitvah je to zimo prišlo v partizane okrog tisoč petsto novincev. Po navodilih Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet so jih pošiljali na Notranjsko in Dolenjsko, kjer so jih razporedili v tamkajšnje štiri brigade, deloma pa celo na Hrvaško.⁷

Medtem so bataljoni Soškega odreda še okrepili svojo dejavnost. Med najuspešnejše v tem obdobju sodi nedvomno napad 38 borcev 1. in 4. čete 2. (Tolminskega) bataljona 26. januarja 1943 na sovražnikovo postojanko v Zakrižu pri Cerknem, kjer je bilo 24 karabinerjev. Po četrturnem obstreljevanju so borci z jurišem prisilili sovražnika k vdaji. V boju je padlo šest Italijanov, eden je ušel, drugih sedemnajst, med katerimi jih je bilo šest ranjenih, pa so borci bataljona, ki sta ga vodila komandant Tone Bavec-Cene in politična komisarka Marija Pervanje-Anamarij a, ujeli in jih kasneje izpustili. V tej akciji so poleg drugega orožja zaplenili tudi tri puškomitraljeze.⁸

Kmalu zatem, 6. februarja 1943, so Tolminski bataljon razdelili na dva dela: v 2. ali Bovškem bataljonu sta ostali 2. in 3. četa dotedanjega Tolminskega bataljona, medtem ko sta bili 1. in 4. četa vključeni v novi 5. ali Tolminski bataljon.

Zaradi naglega večanja partizanskih enot se je kmalu pokazala potreba po novi reorganizaciji. Tako sta se 13. februarja 1943 iz Soškega odreda razvila dva odreda: Severno-primorski odred naj bi dejstvoval zahodno od Soče in severno od reke Idrijce, Južnoprimerški odred pa v vseh drugih pre-

⁷ Nov na Slovenskem, str. 417.

⁸ Stanko Petelin: Med Triglavom in Trstom. Založba Borec, Ljubljana 1963, str. 13 (dalje: Petelin, Med Triglavom in Trstom).

Skupina borcev in bork 3. čete 1. bataljona Severnoprimskega odreda iz kateregaje nastala Gradnikova brigada. Med njimi so tudi tn borke iz leta 1942: spredaj Katarina Mlakar-Zivka, ki so jo Nemci leseni 1943 ujeli in obesili v Podnanosu, za njo Malka Peternel-Darinka, poleg Darinke pa Ivanka Gruden-Danica, je bila v brigadi od njene ustanovitve do konca vojne.

delih Slovenskega primorja. Nova odreda naj bi imela po tri bataljone.⁹

Takrat so na Primorskem nameravali ustanoviti tudi prvo brigado, ki naj bi se imenovala po tolminskem puntarju Andreju Laharnarju (obglavljen je bil skupaj z Ivanom Gradnikom in drugimi voditelji tolminskega kmečkega punta leta 1713). Njen komandant naj bi postal legendarni primorski borec Janko Premrl-Voj ko. Toda ta je bil prav v tistih dneh ob

⁹ Zbornik VI/5, dok. št. 51; Ferenc, Primorska pred vseljudsko vstajo 1943, str. 296

napadu na italijansko kolono med Idrijsko Belo in Idrijo 15. februarja 1943 hudo ranjen, tako da je teden dni kasneje ranam podlegel.¹⁰ Predvidene brigade pa zaradi organizacijskih težav pri pošiljanju novincev na Notranjsko in Dolenjsko in pri oblikovanju novih odredov takrat še niso ustanovili.

PO EN OKUPATORSKI VOJAK NA TRI SLOVENCE

Italijanske oblasti so kmalu ugotovile, da samo s policijskimi silami ne bo mogoče zatreti narodnoosvobodilnega gibanja med slovenskim prebivalstvom na Primorskem. Zato so kaj hitro začele v te namene uporabljati tudi vojaške enote, ki so bile nastanjene na tem območju. Teh pa ni bilo malo.

Italijansko vojno ministrstvo, ki je bilo zaskrbljeno zaradi razmer v Slovenskem primorju, je že 5. junija 1942 ustanovilo v Trstu 23. armadni korpus, ki je imel poleg drugih tudi nalogo, da vodi in usklajuje akcije proti upornikom. Štab korpusa je imel na voljo dve diviziji (»Veneto«, ki je dejstvovala v Trnovskem gozdu, Vipavski dolini in na Pivki, in »Novara« z operacijskim območjem na širšem območju Trsta) in obmejno stražo (GaF — Guardia alla Frontiera), ki je imela nalogo stražiti nekdanjo italijansko-jugoslovansko mejo, hkrati pa se bojevali s partizanskimi silami na svojem območju, v moči šestih ali sedmih polkov.

Do spremembe je prišlo v pozni pomladi 1943, ko se je z ruske fronte vrnila razbita italijanska 8. armada in se nastanila v severovzhodni Italiji. V zvezi s tem je bil poleg obstoječega 23. armadnega korpusa s štabom v Trstu, ustanovljen v Vidmu še 24. armadni korpus, ki je imel poleg drugih enot dve diviziji. Prva je bila »Julia«, druga pa »Torino« s štabom v Gorici, v katero so preimenovali prejšnjo divizijo »Novara«.

Tako je alpska divizija »Julia« po 1. juniju 1943, ko je 24. armadni korpus začel delovati, dejstvovala predvsem na zahodni strani Soče, medtem ko je bilo operacijsko območje divizije »Torino« (81. in 82. pehotni in 52. artilerijski polk) Banjška planota, Trnovski gozd in Vipavska dolina.

¹⁰ Stanko Petelin: Vojkova brigada (ponatis), Založba Borec, Ljubljana 1980, str. 22 (dalje: Petelin, Vojkova brigada).

Bolj kot enote teh divizij so v neposreden stik s partizanskimi enotami prihajali polki 3. alpske pohodne brigade, s katerimi se je kasneje pogosto srečevala tudi Gradnikova brigada. V severni del Primorske je prispela okoli 24. februarja, njen štab pa je bil v Tolminu. Brigada, ki ji je poveljeval general Luigi Massina, je imela tri polke: 102. polk je imel svoj štab v Cerknem, 103. polk v Kobaridu, 104. polk pa v Sv. Luciji. Brigada je v svojih šestih bataljonih oziroma 26 četah imela približno 5650 vojakov, podoficirjev in oficirjev.

Osredotočanje italijanskih vojaških sil in številčna krepitev 3. alpske brigade spomladi 1943 sta pomenila, da si italijansko vodstvo po porazih na vzhodni in afriški fronti ni delalo več nobenih utvar glede končnega izida vojne in je želelo v svojih rokah zadržati vsaj matično ozemlje, ki ga je imelo pred vstopom v to vojno. Zato so se vzdolž nekdanje italijansko-jugoslovanske meje spet lotili utrjevalnih del. Iz istega razloga pa je hotelo italijansko vojaško vodstvo imeti v neposrednem zaledju te meje čisto situacijo in je bilo vse do končnega zloma, do svoje kapitulacije v septembru 1943, v nenehni ofenzivi proti narodnoosvobodilnim enotam in sploh narodnoosvobodilnemu gibanju.

V tem boju pa seveda niso sodelovale samo vojaške, ampak tudi vse druge italijanske oborožene sile na tem območju.

Italijanske oblasti so v boju s partizanskimi enotami uporabljale tudi posebne protipartizanske skupine. Italijani so jih imenovali »nuclei mobili« (premične skupine), ki so jih sestavljali izbrani karabinjerji, kvesturini in tudi financarji, oboroženi pa so bili predvsem z avtomatskim orožjem. Te enote niso bile velike — v vsaki je bilo po kakih petdeset mož, toda dejstvovale so kar najbolj samostojno, bile so zelo okretne in zato tudi nevarne za partizane. Iz sovražnikovih dokumentov nam je znano, da je bilo v Slovenskem primorju ob ustanovitvi Gradnikove brigade že 28 takih skupin.

Poleg teh enot so bile v času priprav na ustanovitev prvih partizanskih brigad na Primorskem še tri do štiri fašistične legije, razne obmejne enote ter zaledne enote in ustanove ne le 23. in 24. armadnega korpusa, ki sta bila na zahodni strani nekdanje italijansko-jugoslovanske meje, ampak tudi 11. ar-

madnega korpusa, ki je bil na drugi strani, v Ljubljanski pokrajini.¹¹

Koliko sovražnikovega vojaštva je torej bilo leta 1943 v Slovenskem primorju?

Nekateri italijanski zgodovinarji navajajo, da je bilo tu okrog 100 000 italijanskih vojakov.¹² Glede na število in velikost že omenjenih italijanskih vojaških in drugih oboroženih sil bo podatek bržkone točen. To je za sorazmerno majhno pokrajino ogromno število, kajti v vsem Slovenskem primorju je živel le kakih 300 000 Slovencev in — predvsem v mestih

— približno enako število Italijanov. Če tod ne bi bilo partizanov, bi bilo mogoče precejšen del tega vojaštva uporabljati kje drugje. Tudi italijanski general Mario Roatta, nekdanji komandant italijanske 2. armade s štabom na Reki, v svoji knjigi »Osem milijonov bajonetov«¹³ z obžalovanjem ugotavlja, da je Italija morala držati v Slovenskem primorju tri divizije, ki so ji bile tako zelo potrebne na drugih bojiščih.¹³

Iz teh števil je mogoče sklepati o velikem prispevku, ki so ga primorski partizani že takrat dajali za splošno zavezniško stvar, po drugi strani pa te številke prav tako dokazujejo, v kako težavnih okoliščinah so primorski partizanski borci živeli in dejstvovali za časa italijanske okupacije. Tu ne gre zgolj za ogromno premoč v živi sili (1 : 100 in še več) in v orožju, ampak tudi za dejstvo, da so Italijani ob tolikem vojaštvu na tako majhnem prostoru lahko imeli svoje posadke v skoraj vsaki vasi, pa celo po gozdarskih in lovskih kočah ter v obmejnih vojašnicah in bunkerjih. Vse to je močno oteževalo premikanje, dejstvovanje in oskrbovanje partizanskih enot.

Tako na primer je bila na Tolminskem najmočnejša posadka prav v Tolminu, kjer so bile poleg vojaških še karabinerske, fašistične in financerske formacije. Vojaška posadka je bila tudi v Poljubinu in Humu, medtem ko so bili v Podmelcu karabinjerji, na Selih (nadmorska višina 900 metrov) f mancar ji, na Kneži pol bataljona alpincev, v Klavžah

¹¹ Ivo Juvančič: Italijanske sile v boju proti NOV in POS v Slovenskem primorju, »Vojnoistorijski glasnik« 3/1954, Beograd, str. 47—71; Ivo Juvančič: Italijanska »zvestoba« in strah, Borec 1953, str. 368; Ferenc, Primorska pred vseljudsko vstajo 1943, str. 662.

¹² Livio Grossi: »Storia della Venezia Giulia«. Ob italijanski kapitulaciji je bilo samo na območju Gorice 54 040 italijanskih vojakov.

¹³ Franček Saje: Ustanovitev novih brigad in prvih divizij, Borec 1953, str. 182.

pa tudi neka vojaška enota. Vz dolž druge poti, ki pelje iz Tolmina, je bila v Sv. Luciji (zdaj Most na Soči) vojaška posadka, poleg tega pa še karabinjerji, fašisti in financarji. Na železniški postaji in v Bači pri železniškem mostu je bila vojaška posadka, v Idriji pri Bači so bili karabinjerji, v Slapu ob Idriji financarji, v Dolenji Trebuši pa vojaki. Podobno kot v dolini je bilo tudi v hribovitih predelih (na Ponikvah na šentviški planoti je bilo pol bataljona alpincev, na šentviški gori pa močnejša karabinjerska posadka) in celo v planinah, kjer so imeli Italijani stalne posadke na Poreznu, Črni prsti, Razor planini in drugod.¹⁴

USTANOVITEV GRADNIKOVE IN GREGORČIČEVE BRIGADE

V takšnih okoliščinah je spomladi 1943 prišlo do ustanavljanja prvih partizanskih brigad v Slovenskem primorju. V slovenskem osrednjem vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja so o tem razmišljali že februarja in marca 1943 in v tem smislu je centralni komite KPS priporočil pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko občasno osredotočanje večjih enot, celo vsega odreda, »za večje akcije proti sovražniku«. Glede na to, da je praksa v Ljubljanski pokrajini pokazala, kako celo večja ofenziva ne more do živega osredotočenemu odredu ali brigadi, je menil, da »boste nujno morali preiti k večji koncentraciji, eventualno tudi k ustvaritvi brigade«.¹⁵

Le nekaj dni kasneje je iz Dolomitov, kjer je takrat bilo osrednje slovensko politično-vojaško vodstvo, odpotoval na Primorsko namestnik glavnega komandanta slovenske narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jaka Avšič z nekaterimi drugimi sodelavci.¹⁶ Med njimi je bil tudi Danilo Šorovič, prvi komandant Gradnikove brigade, ki se v zvezi s tem spominja naslednjih podrobnosti:

»Za sklep o ustanovitvi dveh primorskih brigad sem zvedel konec marca 1943 v Dolomitih, kjer sem bil takrat načelnik štaba Dolomitskega odreda. Preden sem odpotoval na

¹⁴ Spomini Jožeta Bajta-Triglava, v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje: AIZDG).

¹⁵ Pismo CK KPS z dne 28. marca 1943, fase. 532/1 v AIZDG.

¹⁶ Pismo CK KPS z dne 6. aprila 1943, fase. 532/1 v AIZDG.

Primorsko, sem bil pri tovarišu Kardelju, kjer sem našel tudi Borisa Kidriča, Franca Leskoška in druge. Povedali so mi, da me pošiljajo na Primorsko za komandanta brigade. Tovariš Kardelj mi je rekel, da nameravajo ustanoviti dve brigadi in da bo komandant druge brigade tovariš Albert Jakopič-Kajtimir.

Ob tej priložnosti smo govorili tudi o nalogah brigad. Tovariš Kardelj je dejal, da na tem območju — glede na teren, sovražnikovo moč in druge okoliščnosti — ni moč misliti na vzpostavitev osvobojenega ozemlja, temveč bo poglavitna naloga novih brigad v tem, da s premiki vzdolž vzhodnega in zahodnega brega Soče, v bližini Gorice in Trsta, pokažejo sovražniku svojo moč in s tem odigrajo pomembno mobilizatorsko in osvobodilno vlogo na tem območju. Spominjam se, da nas je tovariš Kardelj opozoril, naj pričakujemo odločen sovražnikov odgovor in naj se v primeru, če bi se znašli v nevzdržnem položaju, umaknemo na Kranjsko.

Na Primorsko sem odšel skupno s tovarišem Avšičem.

V najinem spremstvu je bilo še kakih deset do petnajst borcev-spremljevalcev in funkcionarjev. Med njimi je bil tudi Cene Logar, inštruktor CK KPS. Na Vojskem smo prišli v stik z enotami Južnoprimorskega odreda, kasnejše Gregorčičeve brigade, s tovarišem Beblerjem pa smo se sestali na Banjški planoti.¹⁷

Tako zgoraj omenjeno pismo CK KPS kot spomini Danila Šoroviča pričajo, da je osrednje vodstvo imelo pred očmi zelo težavne razmere za delovanje brigad v Slovenskem primorju, saj ni računalo na vzpostavitev takega večjega osvobojenega ozemlja in je celo predvidevalo možnost, da bi se brigadi v primeru hujšega sovražnikovega pritiska umaknili čez mejo na Notranjsko. Kljub temu pa je le vztrajalo pri brigadah, saj je na primeru brigad na Notranjskem in Dolenjskem ugotavljalo, da je le z močnejšimi partizanskimi enotami mogoče dosegati večje uspehe in zapleniti toliko orožja, da ga bo dovolj tudi za novince. Na Primorskem pa je takrat najbolj primanjkovalo orožja in pošiljanje neoboroženih novincev v druge pokrajine je bilo le začasen in ne najboljši izhod.¹⁸

Avšičeva skupina je odšla iz Dolomitov okoli 6. aprila. V njej je bilo kakih 15 borcev, med njimi tudi dva Italijana, ki sta ušla iz italijanske vojske in sta se nameravala pridružiti italijanskim partizanom. Mimo Godoviča in Črnege vrha

¹⁷ Spomini Danila Šoroviča, v AIZDG.

¹⁸ Pismo CK KPS z dne 6. aprila 1943, fase. 532/1 v AIZDG.

nad Idrijo so čez Mrzlo rupo zavili na Lažno nad Čepovanom, nato pa so nadaljevali pot na Srednji Lokovec na Banjški planoti, kamor so prispeli 9. aprila.¹⁹ Tam je Jaka Avšič s štabom Primorske operativne cone, pod katerega so spadale vse partizanske enote v Slovenskem primorju po 21. februarju, ko je bila ta cona ustanovljena na čelu s komandantom Mirkom Bračičem in političnim komisarjem Dušanom Pirjevcem-Ahacom, in s PK KPS za Primorsko oziroma Alešem Beblerjem, ki se je takrat zadrževal na Primorskem kot delegat CK, pripravil načrt za ustanovitev prvih dveh primorskih brigad.

Prvi načrt je imel Aleš Bebler pripravljen že pred Avšičevim prihodom in po njem je bila predvidena ustanovitev ene same brigade. V prvem osnutku z dne 6. aprila je bila predvidena ustanovitev Gregorčičeve brigade ter Kraškega, Tolminskega in Briškega odreda. Le dva dni kasneje pa je Aleš Bebler napisal nov osnutek, ki se je od prejšnjega razlikoval le po tem, da bi se brigada imenovala po tolminskem puntarju Ivanu Gradniku in ne po Simonu Gregorčiču. Po Avšičevem prihodu pa je bilo treba odredbo o ustanovitvi te brigade spremeniti, kajti sestaviti je bilo treba dve brigadi. Delo v zvezi s tem pa je potekalo bolj počasi, kajti prav takrat so bili Italijani zelo prizadevni in je bilo zaradi nenehnih sovražnikovih hajk težko vzdrževati zvezo med enotami.

Aleš Bebler je 10. aprila 1943 sestavil tretji osnutek odredbe o ustanovitvi brigad, ki pa je ohranjen le v italijanskem prevodu. Italijani so namreč odredbo zaplenili 26. aprila 1943 na Golobarju. Po tej »odredbi št. 8 POZ z dne 10. IV. 1943« je bilo treba ustanoviti iz Južnoprimskega odreda 8. slovensko udarno brigado, »ki naj nosi ime Simona Gregorčiča«, iz Severnoprimskega odreda pa 9. slovensko udarno brigado, »ki naj nosi ime Ivana Gradnika«. Gradnikova brigada naj bi imela štiri bataljone, toda njen 4. bataljon naj bi bil neposredno podrejen štabu Primorske operativne cone. Oblikovala pa naj bi še posebno četo s 30 borci, ki naj bi odšla v Ziljsko dolino. Komandant 9. brigade naj bi bil Danilo Šo-

¹⁹ Dr. Cene Logar: Osvobodilni boj v Dolomitih, Borec 1973, str. 476; Tone Kebe: Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko, Borec 1974, str. 150—157.

rovič, politični komisar Cveto Močnik-Florjan in namestnik komandanta Tone Bavec-Cene, medtem ko naj bi bil namestnik političnega komisarja imenovan naknadno.

Zakaj sta se brigadi imenovali 8. in 9. brigada, ni pojasnjeno, kajti dotlej so bile v Sloveniji ustanovljene le štiri brigade. Morda so želeli s tem sovražnika preslepiti glede dejanskega števila brigad ali pa so imeli namen v tistih dneh ustanoviti tri brigade v drugih slovenskih pokrajinah. Dejstvo pa je, da so že po nekaj dneh, kar tudi zvemo iz italijanskih dokumentov, zaporedni številki brigad spremenili. Novi brigadi naj bi bili 5. in 6. brigada.²⁰

V aprilu 1943 je Severnoprimorski odred imel tri bataljone. Njegov 1. bataljon je taboril in dejstvoval v severovzhodnem delu Slovenskega primorja, na Tolminskem. Drugi bataljon se je zadrževal na območju Kobarida in Bovca, 3. bataljon pa je bil onstran Soče, v Brdih. Bataljoni so imeli različno število čet. Tako na primer sta 1. in 2. bataljon imela po pet čet, medtem ko so bile v 3. bataljonu le tri čete. Te so bile precej šibke, saj je bilo v njih le po 25 do 35 borcev. Njihova oborožitev je bila slaba. Borci so imeli zvečine zaplenjene italijanske puške, nekaj avstrijskih pušk iz prve svetovne vojne, najmanj pa jugoslovanskih mavzeric. V vsaki četi je bilo najti tudi po en ali dva puškomitraljeza. To so bile predvsem italijanske lahke brede, manj pa je bilo čeških zbrojev. V 2. bataljonu naj bi imeli celo dva težka mitraljeza: prvi je bila italijanska težka breda, drugi pa francoski protiletalski mitraljez »st. etienne«, za katerega je kmalu po ustanovitvi brigade zmanjkalo streliva in ga je bilo treba zakopati, ker je postal neuporaben.²¹

Iz nekega pisma komandanta Primorske operativne cone, ki nima datuma, izvira pa iz teh dni,²² zvemo, da je imel

²⁰ Dopis PK KPS za Primorsko z dne 27. aprila 1943, fase. 532/1 v AIZDG; Ferenc, Primorska pred vseljudsko vstajo 1943, str. 330—333.

²¹ Zapisnik s sestanka nekaterih funkcionarjev in drugih borcev Gradnikove brigade. (V Ljubljani se je 27. in 28. februarja 1966 sešala skupina nekdanjih funkcionarjev in borcev Gradnikove brigade, da bi spričo pomanjkljivega dokumentarnega gradiva obnovila bojno pot brigade v letu 1943. Sestanka so se udeležili Anton Bavec, Nada Božič, Ladislav Durjava, Franc Golobič, Pavel Jež, Rado Klanjšček, Franjo Kranjc, Janez Kranjc, Albin Logar, Ivan Mlekuž, Ivan Puntar in Egidij Šorli. Zapisnik (dalje: Zapisnik Gradnikove brigade) je v AIZDG; spomini Danila Soroviča, v AIZDG.

²² Bračičevo pismo, fase. 253/III v AIZDG.

1. bataljon 119 borcev, oboroženih z dvema puškomitraljezoma in 64 puškami (torej 53 neoborožencev), 2. bataljon 202 borca ter en težki mitraljez, dva puškomitraljeza in 161 pušk (38 neoborožencev) in 3. bataljon 180 borcev s štirimi puškomitraljezi in 111 puškami (65 neoborožencev). Potemtakem je takrat Severnoprimorski odred imel skupno 401 borca, toda med njimi je bilo kar 156 borcev ali približno 40 % brez vsakega orožja.

Prav v dneih, ko je bil že sprejet sklep o ukinitvi Severnoprimskega odreda in ustanovitvi Gradnikove brigade, vendar še ni bil uresničen, so enote Severnoprimskega odreda izvedle nekaj uspešnih akcij.

Tako na primer so 16. aprila 1943 enote 1. bataljona iz zasede napadle 22-člansko italijansko patroljo iz 3. čete 45. bataljona T bis (oznako »bis« so imeli bataljoni, namenjeni za varstvo železniških prog), ki je bil razporejen po Baški grapi na območju Grahovega. En italijanski vojak je padel, dva sta bila ranjena, partizani pa so zaplenili puškomitraljez in dve puški.²³ Že naslednjega dne zvečer so bile enote 1. bataljona spet v zasedi pri vasi Polje na šentviški planoti. Napadle so skupino devetih alpincev iz 636. alpske čete na Ponikvah in dvanajst karabinjerjev, ki so šli po hrano v Sv. Lucijo. V tem spopadu so padli dva karabinjerja in en alpinec, ranjeno pa je bilo pet karabinjerjev in trije alpinci. Partizanski borci so tokrat zaplenili dva puškomitraljeza in enajst pušk.²⁴ Poročilo PK KPS za Primorsko²⁵ bržkone pomotoma omenja, da je prišlo do boja 18. aprila na cesti blizu šentviške gore.

V njem piše, da so naši zaplenili dva puškomitraljeza in enajst pušk, pobili pa trinajst sovražnikovih vojakov. V prvem boju, 16. aprila pri Slapu, pa naj bi Italijani imeli za več kamionov ranjenih. Poročilo sicer omenja še en boj na šentviški planoti, v katerem naj bi padlo 40 fašistov, toda zanj nimamo v italijanskih dokumentih nobenega potrdila. Bržkone gre za kako pomoto in nesporazum.

*) Brzojavki 01004/43 z dne 17. aprila 1943 in 6/307, fase. 1035/11 v AIZDG, italijanski fond.

²⁴ Poročilo »Gruppo di Gorizia« z dne 18. aprila 1943, fase. 164/11 v AIZDG, italijanski fond.

²⁵ Poročilo PK KPS za Primorsko z dne 27. aprila 1944, fase. 532/1 v AIZDG.

To pa so bile že zadnje akcije Severnoprimskega odreda, kajti štab Primorske operativne cone je štabom bataljonov v teh dneh poslal ukaz, naj se zbero na planini Predolini, kjer jih bo prevzel novi štab brigade.²⁶

TRAGEDIJA NA GOLOBARJU

V skladu s poveljem štaba Severnoprimskega odreda bi se morali vsi trije bataljoni 25. aprila zbrati na planini Predolini nad Drežniškimi Ravnami. Tja je že pred tem prispel štab Gradnikove brigade in tudi komandant Primorske operativne cone Mirko Bračič. Na planino Predolino sta pred določenim rokom prispeli 2. in 5. četa 2. bataljona, ki sta bili najbližji. Druga četa je dotlej taborila nad vasjo Krm, peta četa pa v bližini Uhoje (pri Logu pod Mangartom). Druge tri čete 2. bataljona niso prispele pravočasno, ker so bile bolj daleč: 1. četa je taborila v Drnoli, 3. četa blizu planine Goričice severozahodno od Bovca, 4. četa pa je bila pri 1. četi v Drnoli.

Ko so bili bataljoni oziroma njihove čete na poti, je štab odreda nenadoma razposlal kurirje z novim ukazom za bataljone: zborni mesto ne bo na planini Predolini, kot je bilo prvotno ukazano, ampak na planini Golobarju (k. 1254), ki leži jugovzhodno od Bovca.

Zakaj je bilo to potrebno?

Terenska obveščevalna služba je namreč sporočila, da se sovražnik pripravlja na očiščevalno akcijo planinskega ozemlja med Bovcem in Kobaridom. Zato so se vsi, ki so že bili na Predolini, 25. aprila premaknili na Golobar, enak ukaz pa so prejele tudi enote, ki so bile še na poti.²⁷

Kljub temu so na novo zborni mesto pravočasno prispele štiri čete. To so bile 2., 3. in 5. četa 2. bataljona in 5. četa 1. bataljona. Vse druge enote so zakasnile iz razlogov, ki jih bomo navedli kasneje.

Združitev z drugimi enotami nove brigade so zlasti nestrpnost pričakovali borci 5. čete 2. bataljona, ki bi morala ob

²⁶ Dr. Tone Ferenc: Florjanova zapuščina v tujem arhivu, Borec 5/1982, str. 277; Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

²⁷ Ladislav Durjava-Aleš: Boj na Golobarju, Vojaški informator 1/1966—1967, str. 50.

Z leve na desno: namestnik komandanta Gradnikove brigade Anton Bavec-Cene, komandant brigade Danilo Šorovič, politični komisar brigade Cveto Močnik-Florjan in inštruktor CK KPS Cene Logar na Polovniku konec aprila 1943.

tej priložnosti kot najboljša četa v odredu prejeti iz rok brigadnega političnega komisarja Cveta Močnika-Florjana zastavo kot priznanje za svoje velike uspehe v zadnjem času. Tako na primer je 5. četa pod vodstvom komandirja Antona Kuka-Aljoše in političnega komisarja Ivana Puntarja-Gubca mesec dni poprej pri Strmcu nad Bovcem v napadu na italijanski kamion med drugim orožjem, strelivom in opremo zaplenila tudi težki mitraljez.²⁸

Vse štiri čete, ki so prispele na Golobar, so se razporedile po stajah, ne da bi se zadostno zavarovale. Kar zadeva Golobar, je treba reči, da ima dokaj neugodno lego. Okrog staj je sama planjava, nad katero se s severne strani raztezajo pobočja Kozjega brega (k. 1278) in na vzhodni strani precej

¹⁸ Spomini Otona Vencelja, v AIZDG.

bolj strma pobočja Hudega vrha (k. 1808), medtem ko z juga in jugozahoda zapira planino Golobar sedlo, ki se iz smeri Hudega vrha vleče proti Javorščku (trig. 1549).

Enote, ki so bile na Golobar ju in v katerih je bilo kakih 130 borcev, so se zadovoljile le z ožjim zavarovanjem taborišča. Imele so le po eno stražarsko mesto in izvidnico. Stražar je stal kakih petdeset metrov pod taboriščem, kar je vse-kakor mnogo preblizu, povrh vsega pa je bilo tam zemljišče dokaj nepregledno. Izvidnica, ki je bila poslana na sedlo med Golobarjem in dolino Slatineka, pa je lahko nadzorovala le južno pobočje in samo del doline Slatineka.²⁹

Bržkone je vodstvo zbirajočih se enot menilo, da do kega presenečenja ne more priti, ker so z vseh strani, zlasti pa z južne, prihajale na zborna mesta še druge enote Severno-primorskega odreda. Mogoče se je zanašalo tudi na to, da je še praznik (velikonočni ponedeljek) in da zato Italijani kot verni ljudje ne bodo zapuščali svojih garnizonov.

Zgodilo pa se je prav nasprotno. Kaže, da so imeli terenski obveščevalci čisto prav, ko so opozarjali na italijansko hajko na območju med Bovcem in Kobaridom. Iz italijanskih poročil³⁰ zvemo, da so Italijani imeli tistega dne v načrtu čiščenje ozemlja med Polovnikom, Hudim vrhom in Kalom pri Bovcu.

Iz Kala pri Bovcu se je napotila proti Javorščku 647. četa 103. polka 3. alpske brigade. Ko se je ob desetih zjutraj približala Golobarju, je na robu planote med drevjem zagledala dim. Četa se je previdno bližala gozdu in ga začela obkoljevati. To ji je zaradi poraščenega zemljišča v dokajšnji meri tudi uspelo, ne da bi kdo od naših opazil, kaj počenjajo Italijani. Stražar ob stezi je začel streljati šele takrat, ko so bili italijanski alpinci že tik pod taboriščem. Tedaj pa so bili Italijani tudi že na samem Javorščku in na sedlu pod njim in tako so imeli planino Golobar pred seboj kot na dlani.

Pri tem je zanimivo, da so borci 1. in 4. čete 2. bataljona, ki so na poti iz Drnohle to noč med Trnovim in Srpenico prešli Sočo in do zore prispeli na severna pobočja Krasjega vrha (k. 1772), kjer so se utaborili, opazili italijansko kolono

¹¹ Op. 27.

* Poročilo poveljstva obmejne straže 11. AK z dne 30. aprila 1943 (T. F.).

še toliko lepša. Okrog staj je bilo tisto jutro precej živahno. Prek noči se je namreč zbral na planini ves partizanski bataljon. Naša vojska je zmučena od nočnega pohoda polegla po travi ter uživala krasno in mило pomlad.

Kar nas je bilo tovarišic, smo tudi polegale po travi in pustile, da nas je sonce grelo po mili volji. Vreme je bilo prelepo, da bi mogle spati, pa smo se začele pogovarjati. Velika noč je bila in smo se spomnile, kako prijetno je bilo včasih za praznike. Vsaka od nas je imela kak lep spomin na domačo vas, na svoj dom. Ko smo tako vzdihovale ob spominih, se je oglasila tovarišica Vera³²:

„Kaj bi obžalovale to, kar je bilo. Raje se pomenimo o tem, kar bo drugo Veliko noč, ko bom hodila po domači vasi in bila srečnejša kot nekdanj, saj bom ponosna, da sem s puško na rami pomagala izgnati Laha iz domače doline. Srečnejša bom, ker se bom zavedala, da sem za srečnejše življenje nekaj žrtvovala, da sem se zanj borila.“

Komaj nam je Vera to povedala, je v bližini zaregljala strojnica. Napadli so nas Lahi. Spogledale smo se, zgrabile puške in stekle v taborišče. Tudi tovariše so strelji spravili pokonci. Italijani so nas presenetili in zato nam ni kazalo drugega kot umakniti se proti vrhu in se tam prebiti skozi njihov obroč. Prišli so namreč za hrbet in nas obkolili.

Pri umiku se je tovarišica Vera s svojo sestro in še neko drugo partizanko ločila od ostalih in smo za njihovo usodo zvedeli šele naslednjega dne po končani hajki. Med umikom so našle na fašiste, ki so jih obkolili in jih hoteli žive ujeti. Toda naše tovarišice so se pogumno borile. Posebno junaška je bila Vera. Kljub temu pa je njihov položaj postajal čedalje težavnejši. Ko je Vera spoznala, da ni rešitve, je izza pasu potegnila pištolo in ustrelila obe tovarišici, potem pa še samo sebe.

O Veri je kasneje pripovedoval neki italijanski major, kako ni verjel, da morejo biti partizanke tako hrabre (...)»

Ladislav Dur j ava-Aleš, kasnejši šef obveščevalnega centra brigade in eden izmed redkih gradnikovcev, ki so bili nepretrgoma v brigadi od njene ustanovitve do konca vojne, se boja na Golobarju spominja takole:

»(...) Med 10. in 11. uro je stražar opazil, da se proti taborišču pomikajo italijanski vojaki. Streljal je, ne da bi okleval, in se umaknil šele potem, ko je opazil, da je taborišče obkoljeno. Sovražnik je tedaj zares bil že povsod naokrog, razen na južni strani. Italijani so takoj nato začeli streljati z vso močjo po partizanskem taborišču, v katerem so borci, nič hudega sluteč, mirno spali ali počivali. Najhujši ogenj je sovražnikovo orožje bruhalo s pobočja Javorščka.

³² Vera Palčič, doma iz Vrhniške v Loški dolini.

V tem kritičnem trenutku je med borci nastala zmeda. Usodno napako so zagrešili oni tovariši, ki so se prehitro in s premalo pomisleka želeli prebiti iz obroča proti sedlu (k. 1317), kjer so prišli naravnost pod italijanski mitralješki ogenj. V nekaj minutah je tu padlo več kot polovica vseh onih, ki so tega dne izgubili življenje. Med njimi je padel tudi brigadni politični komisar. V navzočnosti Ančke Kuharjeve je izdihnil z vzklikom „Smrt fašizmu!“ Ob tej priložnosti je bila ranjena tudi Ančka Kuharjeva, vendar ji je kljub temu uspelo priti iz sovražnikovega obroča. To je bil hkrati tudi začetek našega poraza na Golobarju.

Po prvi zmedi je Milan Palčič, kasnejši komandant 2. bataljona, četam ukazal, naj se umikajo proti pobočjem Lipnika in Hudega vrha. Umik je bil zelo težaven in tvegan, ker ni nihče vedel, kateri položaji so že v sovražnikovih rokah. Precej borcev je padlo tudi zato, ker niso iskali kritij pred sovražnikovimi rafali.

Drugi in 5. četa je po polurnem boju uspelo prebiti sovražnikov obroč in se polastiti varnih položajev na višinah. V sila težavnem položaju se je znašla 3. četa, ki se je umikala proti Hudem vrhu. Ze ob robu gozda je naletela na položaje neke italijanske enote, ki je izza skalovja v bregu nadzirala vse zemljišče pred seboj. Borci te čete niso imeli nobenega drugega izhoda, ko da jurišajo v hrib. Pod vodstvom bataljonskega inštruktorja Batjuške so trikrat jurišali, vendar zaman. V zadnjem jurišu je med prepevanjem pesmi „Avanti popolo, bandiera rossa“ padel tudi Batjuška, obenem pa še nekaj drugih borcev. Ob tej priložnosti so borci iz skupine na levem krilu naleteli na nekega italijanskega bolničarja, ki ga je namestnica bataljonskega političnega komisarja Anamarija Pervanje s pištolo prisilila, da jih je odpeljal iz obroča. Bolničarju so partizani podarili življenje, oni pa so se nato umaknili proti Kozjemu bregu.

Iz sovražnikovega obroča se je izmuznila tudi skupina, ki je bila na desnem krilu čete, in krenila proti Lipniku.

Tako je v obroču ostala le še skupina dvanajstih borcev: deset jih je bilo iz 3. čete, poleg njih pa še inštruktor CK KPS Cene Logar in Mira Bračičeva. Bilo je komaj poldne, do noči pa še zelo daleč. Glede na to, da nam je primanjkovalo municije, smo sklenili, da se bomo omejili le na obrambo, pa še v tem primeru bomo začeli streljati šele tedaj, ko se nam bodo Italijani približali na kakih dvajset do trideset metrov.

Po krajšem zatišju je kakih dvesto metrov daleč od nas v smeri pastirskih staj iznenada nastalo močno streljanje. Med rafali in eksplozijami bomb je bilo slišati ženski glas: „Juriš!“ in vzklike italijanskih vojakov in poveljnikov: „prendetele vive!“ — Ujemite jih žive!“ Po petih minutah je spet nastala tišina. Kasneje smo zvedeli, da so tam Italijani imeli obkoljene tri borke in enega borca in jih pozvali, naj se vdajo, ker jim ne bodo storili nič hudega. Naši pa se niso

hoteli vdati in tedaj, ko so jih hoteli Italijani žive poloviti, je Vera Palčičeva, sekretarka partijske celice v 3. četi, ustrelila svojo sestro Francko in Marijo Mlekuževo, ki je šele prejšnjega dne vstopila v partizane (ena izmed teh dveh je bila bržkone hudo ranjena), nato pa še sebe.

V popoldanskih urah je sovražnik našo obkoljeno skupino silovito napadal, čeprav v presledkih. Razen mitraljezov je imel tudi lahke minomete. Po krajšem odmoru so se sovražnikovi napadi vrstili do noči. Do zadnjega diha se je med drugimi boril tudi Mirko Cvek-Primorec, doma iz Koritnice v Baški grapi, čeprav je zaradi hude rane na nogi večkrat omedlel. Naposled je prosil tovariše, naj ga ustrele, da ga Italijani ne bi dobili živega v roke. Tu sta junaško padla tudi puškomi trai jezeč Anton Černuta-Mitja in njegov pomočnik.

Brž ko se je zmračilo, se je naša skupina prebila iz obroča in se umaknila proti Kozjemu bregu, nato pa se po dvodnevem tavanju po gozdu, sestradana in žejna do onemoglosti, priključila borcem 2. bataljona, ki so se zbirali na severnih pobočjih Svinjaka pri Bovcu (...)»³³

Kaj pa Italijani poročajo o tem boju?

V že omenjenem poročilu³⁴ piše, da so se partizani skušali z Golobarja umakniti proti Vršiču, vendar jih je tam že čakal drug vod te 647. čete. Nato so se partizani branili v treh skupinah in pri tem uporabljali naravne zaklone. Medtem so jih Italijani obkolili že iz treh smeri. Po polurnem boju so se vse tri skupine skušale prebiti s protinapadom, vendar so jih menda Italijani zavrnili. Kmalu zatem naj bi poveljstvo italijanske čete opazilo na Javorču neko partizansko skupino, ki si je prizadevala odpreti obkoljencem pot v italijanskem obroču. Približno ob dveh so se obkoljeni partizani razdelili v še manjše skupinice, ki so se prebijale v vseh smereh, zlasti pa proti Vršiču in dolini Slatineka. Spričo razgibanega in poraščenega zemljišča se je mnogim uspelo rešiti iz obroča.

Toda skupine, ki so se prebijale proti Slatineku, so na južnih pobočjih Javorščka naletale na bližajočo se 409. alpsko četo (prav tako iz 3. alpske brigade), zaradi česar so se razkropile.

Iz nasprotni smeri sta, kot kaže, pritiskali 408. alpska četa, ki je proti večeru prispela do planine Za krajem (na vzhodnih pobočjih Krasjega vrha), in 649. alpska četa, ki je prodirala iz meri Drežniških Raven proti Vršiču. Tu je prišlo

³³ Spomini Ladislava Durjave-Aleša, v AIZDG; op. 27.

³⁴ Op. 30.

do hudega spopada s skupino partizanov, ki se je zatekla v neko kaverno iz druge svetovne vojne na južnih pobočjih tega hriba.

Tu naj bi bila, sodeč po spominih nekaterih naših borcev,³⁵

1. četa 2. bataljona, ki ji je poveljeval Jože Štih-Marko iz Sužida. Naši borci so Italijane spustili v neposredno bližino, nato pa so jih napadli.

Že omenjeno italijansko poročilo navaja, da sta dve italijanski četi — 647. četa in četa obmejne straže (GaF) — preiskali Golobar in odkrili 32 trupel, med katerimi so bile tri ženske. Zvečer so se tri čete — 647. in 409. četa ter četa obmejne straže (GaF) — vrnile v Bovec, toda dve četi — 649. in 408. četa — sta ostali v hribih tudi ponoči. S položajev na planini Za krajem in na severozahodnih pobočjih Lipnika sta skušali preprečiti, da bi se partizanski borci v temi in med hudim neurjem prebili na Krasji vrh. Zjutraj je 649. četa dobila nalogo, naj ostane v ognjenem stiku s partizani, medtem ko naj bi 408. četa pritiskala proti Vršiču. Četa je v megli prodirala proti vrhu, toda prav takrat se je megla dvignila in četo je presenetil hud ogenj neke skupine partizanov, ki so bili zelo blizu v strelskih jarkih iz prve svetovne vojne. To je bila, sodeč po nekaterih naših virih,³⁶ 1. četa 2. bataljona pod poveljstvom omenjenega Jožeta Štiha-Marka. Tu so padli italijanski podporočnik Enrico Bonfiglioni in še dva vojaka, en vojak pa je bil ranjen. Partizani naj bi tudi imeli enega padlega. Sedem padlih partizanov pa naj bi Italijani našli še na raznih drugih mestih.

V vsej tej dvodnevni hajki, v kateri je poleg omenjenih petih italijanskih čet sodelovala tudi 655. četa 3. alpske brigade (iz smeri Žage je preiskovala pobočja Polovnika, ne da bi naletela na partizane), so Italijani imeli po lastnem priznanju 4 mrtve ter 5 huje in 2 laže ranjena. Padlih partizanov so na terenu menda prešteli štirideset, vendar so menili, da

³⁵ Spomini Marije Kende-Majde, v AIZDG. Marija Kenda piše, da je to bila 2. četa (isto zasledimo v spominih Franja Kranjca in Danila Šuligoja), toda po nekaterih drugih virih (Zapisnik Gradnikove brigade in pod op. 27 omenjenega prispevka Ladislava Durjave-Aleša) je mogoče sklepati, da sta v Drnoli bili 1. in 4. četa, medtem ko se je 2. četa znašla na Golobarju pod sovražnikovim udarom.

³⁶ Op. 35.

niso odkrili prav vseh trupel. Zaplenili pa so 26 pušk in 6 pištol.³⁷

Zanimivo je, da v tem poročilu, ki je bilo sestavljeno 30. aprila, omenjajo le padle partizane in da ni podatkov o morebitnih ranjencih ali ujetnikih. Piše le to, da so našli mnogo krvavih sledov, ki so vodili v gozdove. Isto velja tudi za neko poročilo z dne 4. maja 1943,³⁸ v katerem piše, da je bilo ubitih 43 »upornikov« in da so našli 27 vojaških pušk, 6 pištol, 47 ročnih bomb, 1700 nabojev za ročno orožje, razne nadomestne dele za puškomitraljeze, 5200 kg razstreliva (?) in še nekaj drugega materiala ter da so na njihovi strani mrtvi en podporočnik in trije alpinci, ranjeni pa en kapetan in šest alpincev.

Toda v prvih poročilih in brzojavkah, ki so jih razpošiljali dan po napadu, piše drugače: padlo naj bi 32 partizanov, štirideset pa naj bi bilo ranjenih in ujetih.³⁹ Kaj se je zgodilo z ranjenci in ujetniki? Na to vprašanje v dokaj številnih italijanskih dokumentih ne najdemo odgovora. V okoliščinah, v kakršnih je potekal boj na Golobarju, je moralo biti tudi precej ranjencev, ki pa jih partizanski borci, ki so se prebijali v majhnih skupinah ali posamič, niso mogli vseh odpeljati s seboj, zlasti pa ne težjih. Potemtakem so jih Italijani, vsaj nekaj, dobili žive. Zanje so bili ujetniki zelo pomembni, saj so tako prišli do najverodostojnejših podatkov o nasprotniku. In kljub temu ni nikjer nobenega podatka, ki bi utegnil priti iz ust kakega ujetega partizana, pa tudi v Bovec niso razen padlih pripeljali nobenega živega partizana.

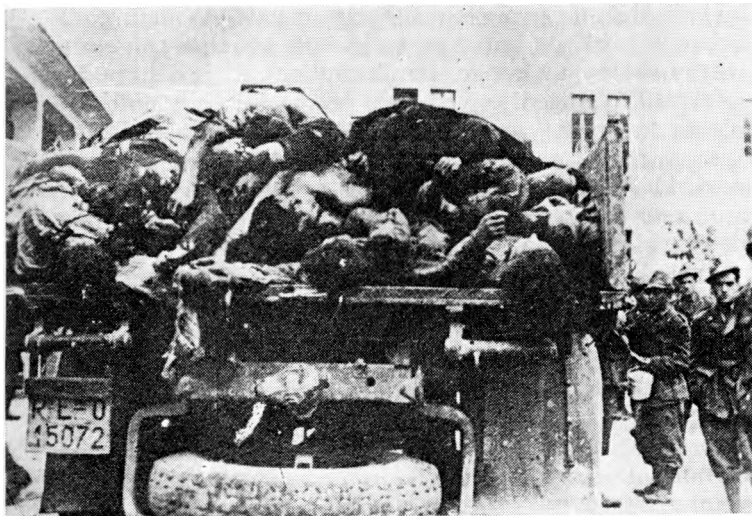
Iz tega je mogoče sklepati dvojje: gradnikovci na Golobarju so se izredno trdovratno bojevali do zadnjega (kar dokazujejo italijanski podatki, da se je boj zavlekel skoraj do noči, in opisani primer z Vero Palčičevo), ranjene borce pa so Italijani bržkone kar tam postrelili.

Še vedno je odprto vprašanje, koliko je bilo dejanskih partizanskih žrtev na Golobarju. Italijani v že omenjenih poročilih pišejo o 32 oziroma 43 padlih, toda v dolino so jih prepeljali precej manj. Naslednjega dne so namreč Italijani

³⁷ Op. 30.

³⁸ Zbornik VI/6, dok. št. 78.

³⁹ Brzojavka poveljstva obmejene straže z dne 27. aprila 1943 (T. F.).

*Italijani so na Golobarju padle borce in borke odvekli v dolino
jih kot drva nametali na kamione in odpeljali v Bovec.*

navezali trupla padlih borcev na vrvi in jih kot drva vlekli v dolino do vasi Kala, kjer so jih zmetali na kamione in jih odpeljali v Bovec. Vojaki so med vožnjo stali na truplih in ob spremljavi harmonike prepevali svoje pesmi.

Tako so nato v Bovcu pokopali 29 padlih partizanov, kar dokazuje tudi 4. iuniia izstavljeni račun za 29 krst v znesku 5028,60 lir.⁴⁰

Število žrtev je bilo vsekakor večje, kajti nekateri borci so izkpraveli v gozdovih in so jih našli šele kasneje. Ladislav

⁴⁰ Hrani ga Danilo Šuligoj iz Bovca. Toda kitica iz pesnitve »Golobarskim žrtvam«, ki jo je po boju na Golobarju napisala Vera Klavora, omenja 28 žrtev:

»Osemindvajset krst
na gornjem koncu pokopališča,
iz mehkih desk
brez križa,
brez nakita —
kako siromašno vsaka rakev zbita!
In prav toliko v njih junakov.
O Bog, usmili se teh siromakov!«

Durjava-Aleš, na primer, piše,⁴¹ da je na Golobarju padlo 33 borcev in bork, en borec pa se je med umikom smrtno ponesrečil v skalovju Lipnika. Danilo Šuligoj, ki je zelo podrobno raziskoval to tragedijo, v svojem prispevku po imenih omenja golobarske žrtve,⁴² vendar dodaja, da so bili poleg 34 borcev, ki so v njegovem seznamu, ob življenje še nekateri drugi borci, ki so se ponesrečili, umrli v bolnišnici itd., in da je zato »zelo težko reči, ali jih je padlo 32 ali 42«,⁴³ kar piše na spominski plošči na planini Golobar.

Vsekakor bo vprašanje o točnem številu žrtev v boju na Golobarju še nadalje ostalo nepojasnjeno.

Tretje vprašanje (poleg vprašanj, zakaj na Golobarju ni bilo niti ranjenih ujetnikov in koliko žrtev je ta boj zahteval), ki bo bržkone tudi ostalo nepojasnjeno, se nanaša na morebitno izdajstvo.

Iz mnogih italijanskih dokumentov lahko ugotovimo, da so Italijani prirejali svoja čiščenja na posameznih območjih v večini primerov takrat, kadar so bili prek ovaduhov obveščeni o navzočnosti partizanov, vendar tudi v primerih, ko niso imeli nobenih podatkov in so načrtno raziskovali sektor za sektorjem. V tem primeru je lahko bilo prvo kot drugo. Dejstvo, da je bilo na poti proti planini Predolini oziroma Golobarju trinajst partizanskih čet, je bilo pred italijanskimi opazovalci in ovaduhi težko prikriti. Morda so prestregli kakega kurirja ali kako drugače zvedeli za nameravano osredotočenje, kajti v zadnjem hipu tako obsežne akcije, v kateri je sodelovalo šest italijanskih čet, zagotovo niso mogli organizirati in so bile potrebne vsaj dvodnevne ali celo večdnevne priprave.

⁴¹ Vojaški informator 1/1966—1977, str. 52.

⁴² Po podatkih, ki jih je dal Danilo Šuligoj, so na območju Golobarja padli: Venceslav BAJT, Jakob BENEDIČIČ, Bogomir ČVEK, Viljem COPI, Ivan ČUJEČ, Anton CERNUTA-Mitja, Ludvik DOLJAK, Jože GAŠPERČIČ, Albin GABRŠČEK, Svoboda, Anton JAN, Ignac KOREN, Andrej KUK, Stanko KOMAC, Andrej KANALEC, Ivan KENDA, Marija LEBAN, Zitko LICEN-Batjuška, Ivan LEBAN, Anton MLEKUŽ, Marija MLEKUŽ, Cveto MOCNIK-Florjan, Anton PIRJEVEC, Marko Belin, Vera PALČIČ, Francka PALČIČ, Jože POGAČNIK, Andrej PERDIH, Franc ROT, Stanko RUTAR-živko, Mihael RUTAR, Anton SKOČIR, Alojz STRLE, Janko RAKUŠ CEK, in Janko URŠIČ. Večina teh žrtev so bili domačini.

Med njimi je tudi politični komisar Cveto Močnik-Florjan. Rodil se je leta 1914 v Ljubljani in je pred vojno diplomiral na pravni fakulteti. V partizane je odšel jeseni 1941, spomladi 1942 pa je postal politični komisar Kočevskega odreda. Ko je prišel na Primorsko, je bil politični komisar Soškega, nato pa Severnoprimorskega odreda. Leta 1953 je bil proglašen za narodnega heroja.

⁴³ Spomini Danila Šuligoja, v AIZDG (po pripovedovanju Viktorja Maurica, Antona Komaca in Jožefa Della Bianca).

Danilo Šuligoj v svojem prispevku za zgodovino Gradnikove brigade⁴⁴ v prid trditvi, da je šlo za izdajo, omenja dva primera. V prvem gre za nekdanjega pripadnika GaF v Bovcu, ki je zvečer pred napadom videl nekega civilista v vojašnici, kako se je pogovarjal z njihovim oficirjem. Zjutraj ob treh je bil dan alarm in ko so odšli na pot, so na vprašanje, kam gredo, dobili odgovor: »Gremo na Golobar, ker imajo gori partizani veselico.« V drugem primeru se Milan Vrtovec iz Bovca spominja, da je kasneje, ko je bil kot miličnik v službi na mejnem prehodu Učaja nad Žago, tam spoznal nekega Italijana, ki je povedal, da se je kot oficir udeležil pohoda na Golobar, podatke o partizanih pa so dobili od nekoga, ki so ga kasneje partizani osumili izdajstva in likvidirali. Če je pri tem mislil na lovskega čuvaja, ki se mu je to pripetilo, je ta, kot trdi Ladislav Durjava-Aleš, priznal razne druge primere, ne pa izdaje Gradnikove brigade na Golobarju.⁴⁵ Če je bil res kriv, zakaj potem še tega ne bi povedal?

O izdaji najdemo podatek tudi v poročilu poveljstva italijanske fašistične stranke v Bovcu z dne 27. aprila 1943.⁴⁶ Tam je navedeno, da se je prejšnjega dne oddelek alpincev napotil na Golobar »na podlagi prejetega sporočila, da se v njegovi okolici zadržuje poveljstvo bataljona upornikov«. Kasneje so tam našli seznam, iz katerega so ugotovili, da ima bataljon 127 pripadnikov. (Bržkone se je seznam nanašal le na 2. bataljon.) To poročilo se od drugih razlikuje tudi po tem, da navaja, kako so v Bovec pripeljali in tam pokopali 28 žrtev, med njimi štiri ženske, štiri trupla pa so morali pustiti na terenu.

Po drugi strani pa v italijanskem poročilu, ki boj na Golobarju opisuje najpodrobneje,⁴⁷ ničesar ne piše o konkretnih podatkih v zvezi s partizani na Golobarju, ampak da so »v okviru načrtovanih protiuporniških operacij izvedli čiščenje v gornjem Posočju, kjer je bilo pričakovati navzočnost uporniških formacij«.

Sicer pa to vprašanje tudi ni tako zelo bistveno, kajti v vsakem vojaškem spopadu je treba že vnaprej računati na

⁴⁴ V AIZDG.

⁴⁵ Op. 41.

⁴⁶ Poročilo poveljstva italijanske fašistične stranke v Bovcu z dne 27. aprila 1943 (T. F.).

⁴⁷ Op. 30.

bolj ali manj učinkovito nasprotnikovo izvidniško (opazovalno, vohunsko itd.) dejavnost in biti vselej pripravljen na morebitna presenečenja. Na Golobarju pa te pripravljenosti ni bilo. Celo v primeru, da bi bilo zbiranje Severnoprimskega odreda na Predolini oziroma na Golobarju izdano, presenečenja(s tem pa tudi tolikšnega števila žrtev) ne bi bilo, če bi štab brigade, s katerim je bil tudi komandant Primorske operativne cone Mirko Bračič, poskrbel za pravilno in zadostno zavarovanje dostopov na Golobar in če bi z enotami, ki so se prve prebile (npr. 5. četa 2. bataljona), skušal pomagati borcem, ki so ostali v sovražnikovem obroču. To bi bilo toliko lažje, ker je bilo razmerje sil na Golobarju sprva še kar znosno: naših borcev je bilo 130 do 150, Italijanov (647. četa in četa GaF) pa bržkone kakih 250. Druge italijanske čete so se namreč v boj vključile, pa še to z drugimi partizanskimi enotami, precej kasneje in na drugih mestih, če pa bi partizani, ki so bili na Golobarju pravočasno opazili Italijane, sami pred njimi zasedli vrhove nad Golobarjem, bi na teh položajih lahko vzdržali celo napade vseh petih italijanskih čet do noči, ko bi se prebili brez žrtev ali pa le z majhnimi.⁴⁸

Tragedija na Golobarju je torej posledica predvsem lastnih napak. Sicer pa to misel zasledimo tudi v pismu političnega komisarja Primorske operativne cone Dušana Pirjevca-Ahaca z dne 9. maja 1943 Alešu Beblerju: »Vsega je kriva nekonspirativnost, malomarnost, popolno neosiguranje in ob napadu pomanjkanje komande (...)«⁴⁹

Tako se je končala ustanovitev oziroma prvi zbor Gradnikove brigade, ki ga dejansko ni bilo.

Pokrajinski komite KPS za Primorsko pa je borcem Gradnikove brigade poslal ob ustanovitvi brigade tole pozdravno pismo, ki pa takrat še ni moglo biti prebrano borcem:

»Ob ustanovitvi vaše brigade vam v imenu Komunistične partije Slovenije pošiljamo naše borbene pozdrave. Ustanovitev vaše brigade je eden odločilnih korakov v razvoju pri-

⁴⁸ p.i. opisu boja na Golobarju so poleg omenjenih uporabljeni še viri: spomini Franja Kranjca, Franca Golobiča, Ladislava Durjave, Danila Šoroviča, Viktorja Mauriča, Antona Komaca in Jožefa Della Bianca, v AIZDG; poročila karabinjerske skupine iz Gorice z dne 28. aprila ter 1. in 7. maja 1943, fase, 164 v AIZDG, italijanski fond; brzojavka goriške kvesture z dne 3. maja 1943, fase. 1035 v AIZDG, italijanski fond.

⁴⁹ Fase. 532/11 v AIZDG; spomini Danila Šoroviča, v AIZDG.

morskega partizanstva k slovenski narodnoosvobodilni vojski. Prepričani smo, da bo vaša brigada stala s častjo ob strani brigad Toneta Tomšiča, Matije Gubca, Ivana Cankarja in Ljube Šercerja ter bo postala, kot so one, strah in trepet fašističnih razbojnikov, ki so hoteli uničiti slovenski narod in izbrisati iz zgodovine slovensko ime. Prepričani smo, da ne bo poznala usmiljenja do tistih hlapcev fašizma, ki zasajajo nož v hrbet borečemu se slovenskemu narodu. Z vso ostalo Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije, ki kuje pod vodstvom našega tovariša Tita svobodo vsem narodom Jugoslavije in boljšo bodočnost slovenskemu ljudstvu, bo tudi vaša brigada stala neomajno ob strani velike in nepremagljive Rdeče armade Sovjetske zveze ter bo tako pripomogla k zmagi demokratičnih zaveznikov nad razbojniškim fašizmom. — Prepričani smo, da boste vi, potomci slavnih tolminskih puntarjev, v vseh bodočih bojih pokazali svojo brezmejno ljubezen do rodne grude in svojega ljudstva in da boste vedno pripravljeni na najvišjo žrtev, kakor so bili pripravljeni za pravico in svobodo umirati tisti, ki so pod vodstvom Ivana Gradnika preganjali nenasitne tujce in pijavke z naše lepe slovenske zemlje.«⁵⁰

PONOVNO ZBIRANJE BRIGADE

Borci štirih čet novoustanovljene Gradnikove brigade, ki jih je na Golobarju presenetil sovražnikov napad, so se posamič ali v manjših skupinah umikali vsak v svojo smer.

Ena taka skupina se je po umiku z Golobarja zatekla v neki senik nad potokom Lepenjo in se tam skrila. To pa bi bilo zanj skoraj usodno: naslednjega dne se je ena izmed italijanskih kolon, ki so pregledovale Golobar in njegovo okolico, vračala nazaj v dolino tik ob seniku. K sreči Italijani niso bili preveč radovedni in so nadaljevali pot, ne da bi preiskali senik.⁵¹

Medtem ko se je večina borcev prebijala z Golobarja proti jugu, proti Slatineku in Velikemu vrhu oziroma Polovniku, se je novi komandant Gradnikove brigade Danilo Šorovič, ki pa

⁵⁰ Fase. 532/1 v AIZDG.

⁵¹ Spomini Danila Šuligoja, v AIZDG.

ga še nihče ni poznal in zato ni mogel učinkovito voditi boja, skupaj s svojim namestnikom Tonetom Bavcem-Cenetom znašel v skupini, ki se je prebijala proti severu, bržkone proti Lipniku. Skupina, v kateri je bilo dvajset do trideset borcev, se je nato umaknila proti Krnu, kjer se je kasneje sešla s

1. bataljonom.⁵²

Kaj pa se je medtem dogajalo z drugimi enotami Severno-primorskega odreda, ki bi se morale tega usodnega 26. aprila zbrati na planini Predolini oziroma Golobarju? Kot vemo, so tja prišle, žal, pravočasno le 2., 3. in 5. četa 2. bataljona in 5. četa 1. bataljona, ki se je, kot kaže, zadrževala s štabom Primorske operativne cone kot njegova zaščita. Kje pa je bilo takrat drugih devet čet in kako se jim je uspelo izogniti žalostni usodi omenjenih štirih čet na Golobarju?

Kar zadeva 1.⁵³ in 4. četo 2. bataljona, je bilo sprva predvideno, da se pri Čezsoči dobita s 3. četo in da skupaj nadaljujejo pot po dolini Slatineka proti Predolini. Toda 3. četa je tisto noč, na 26. april, zaman čakala na 1. in 4. četo, pa je zato nadaljevala pot sama. Na koncu doline Slatineka jo je čakal kurir, ki jo je preusmeril na Golobar.⁵⁴

Prve in 4. čete 2. bataljona ni bilo tja zato, ker sta se medtem odločili za drugo pot. S Stola sta se spustili naravnost proti Soči, ki sta jo prešli pri vasi Trnovo, severno od Kobarida. Sklenjeno je bilo, da se bosta četi odpravili iz skupnega taborišča v mraku, ponoči prebredli Sočo, nato pa čez Polovnik pohiteli na zborna mesto, kamor naj bi prispeli do zore 26. aprila. Pri tem pa so pozabili, da je to mesec april, ko je reka zaradi spomladanskega deževja in topljenja snega močno narasla. Zato Soče ni bilo mogoče prebresti, temveč so se borci posamič spuščali čez reko po jekleni žici, ki je bila napeljana med obema bregovoma. Ker pa je bilo v četah skupno kakih osemdeset borcev, se je to prevažanje — po spominih takratnega političnega komisarja 4. čete Franja Kranjca⁵⁵ — močno zavleklo: vsi borci so bili onstran reke šele po treh urah. Pri vsem tem bi kmalu bili še ob nekega borca, ki je sredi reke padel v vodo in bi se utopil, če ga ne

⁵² Spomini Danila šoroviča, v AIZDG.

⁵³ Op. 35. Ni povsem zanesljivo, če je to bila 1. ali 2. četa 2. bataljona.

⁵⁴ Spomini Danila Šuligoja, v AIZDG.

ss V AIZDG.

bi v zadnjem hipu potegnil na breg komandir čete Albin Logar.

Prehod čez Sočo je 1. in 4. četo toliko zadržal, da sta na planino Za krajem prispeli šele ob zori. Čeprav do Golobarja ni bilo več daleč, poti ni bilo mogoče nadaljevati, ker bi jih utegnil iz doline opaziti sovražnik. Zato sta se četi utaborili na severnih pobočjih Krasjega vrha z namenom, da se zvečer pridružita drugim enotam Severnoprimskega odreda, ki so, na svojo nesrečo, pravočasno prispele na Golobar. Tam pa je prišlo do na prejšnjih straneh omenjenega spopada z italijanskima 408. in 649. četo, ki sta iz Kobarida pritiskali čez Drežniške Ravne in planino Za krajem proti Vršču; spopad je zelo uspešno vodil komandir 1. čete Jože Štih⁵⁶Marko. Četi sta se nato vrnili nazaj v Drnholo.⁵⁷

Zanimiva je tudi pot 1. bataljona Severnoprimskega odreda, ki mu je poveljeval Ivan Manfreda-Jaka,⁵⁸ medtem ko je bil politični komisar bataljona Emil Filipčič, njegov namestnik pa Anton Knapič-Lojze.⁵⁹ Bataljon je že 20. aprila dobil ukaz, naj se zbere in odpravi v taborišče nad Drežnico, kjer naj bi ustanovili brigado. Bataljon je iz taborišča, ki ga je imel severozahodno od vasi Sela nad Knežo, odšel 24. aprila zvečer. V bataljonu je bilo takrat kakih 130 borcev, oboroženih med drugim z desetimi puškomitraljezi. Prvo noč je bataljon prišel čez Lom in Zadlaz v taborišče »Na jeli«, naslednjo noč pa je čez Čadrg, kjer so bili vaščani presenečeni nad tolikšnim številom borcev, zavil proti rečici Tolminki.

Tolminka ni velika, je pa deroča in je ob tem letnem času ni bilo mogoče prebresti. Pomagati si je bilo treba z brvjo, ki je povezovala oba bregova. To pa je bila precej nevarna zadeva, saj je na njej manjkalo toliko brun, da se je bilo treba plaziti čeznjo po vseh štirih. Po dveh urah je bil ves

⁵⁶ Spomini Marije Kende-Majde, v AIZDG.

⁵⁷ Ivan Manfreda-Jaka izhaja iz znane partizanske družine v Humu pri Podmelcu (občina Tolmin), ki je dala šest partizanov: Ivan je stopil v partizane leta 1941, Anton (padel 1. aprila 1945), Valdi in Matija leta 1942, Viktor (leta 1944 ujet v Trstu ustreljen) in Danica pa januarja oziroma februarja 1943. Ivan Manfreda-Jaka je ob izbruhu aprilske vojne leta 1941 prostovoljno stopil v jugoslovansko vojsko in ko ga je njena kapitulacija dobila pri Banjaluki, je kmalu zatem stopil v Romanijsko četo, nato pa je bil sprva v 1. proletarski brigadi, kasneje pa v zaščitni četi Vrhovnega štaba. Udeležil se je 2. in 3. sovražnikove ofenzive, ko je bil tudi ranjen. Poleti 1942 se je vrnil v Slovenijo in je kmalu zatem z Loškim odredom prispel na Primorsko. Že v začetku leta 1943 je postal komandant 2. bataljona Soškega odreda, nato pa komandant 1. bataljona Severnoprimskega odreda oziroma 1. bataljona Gradnikove brigade.

⁵⁸ J. K.: Tolminski puntarji, Primorske novice, 5. marca 1963.

bataljon onstran Tolminke. Do zore je bataljon prispel v taborišče med vasjo in planino Krn. To ni bilo povsem po načrtu, saj bi tega dne morali biti že nad Drežnico in tam poiskati zvezo z drugimi enotami na Golobarju. Čez dan ni bilo mogoče nadaljevati poti, ker bi morali hoditi po čistini in je zato bilo nevarno, da bi jih sovražnik opazil.

Sicer pa je bila to njegova sreča. Dopoldne so po močnem streljanju, ki se je razlegalo iz smeri Golobarja, skleпали, da tam nekaj ni v redu. To so jim popoldne potrdili tudi aktivisti iz bližnjih naselij, vendar jim kaj natančnejšega niso vedeli povedati.

Kljub temu se je bataljon v večernih urah previdno odpravil naprej. O tej poti in srečanju s sovražnikom se Anton Knapič-Lojze spominja tegale:

»Proti večeru smo krenili proti sedlu med Krnom in Drežnico. Noč je bila temna in rosilo je. Borci, ki so bili spredaj, so morali z rokami otipavati pot. Za razdaljo, ki bi jo podnevi prešli v treh urah, smo porabili devet ur. Naposled smo le prišli v bližino taborišča v gozdu nad stajami. Ura je bila že štiri. Glede na to, da smo bili do kože mokri in da je do taborišča bilo še pol ure hoda, smo sklenili, da do zore počakamo v stajah. Povsod naokrog smo razpostavili straže, proti Drežnici smo poslali patroljo, en vod pa je zasedel greben, čez katerega pelje pot v taborišče, z nalogo, da nam omogoči umik, če bi nas napadel sovražnik.

S komandantom Jakom sva odšla proti stražarju, ki je stal na križišču. Tam sva zvedela, da je bilo v bližini slišati nekakšno hojo. Sprva sva menila, da gre za kako našo patroljo iz enot, ki prihajajo na Golobar. Komandant pa je za vsak primer s pištolo nekajkrat ustrelil v zrak. Takoj nato se je oglasila italijanska brzostrelka.

Borci, čeprav na moč utrujeni, so hitro poskakali na noge, nato pa smo z glavnino zasedli položaje na grebenu, kjer je bil že dotlej en naš vod.

Začelo se je daniti. Nekaj sto metrov od staj, ki smo jih bili zapustili, so bile v dolinici še neke druge staje. Kljub megli in dežju smo opazili, da je okrog njih vse živo. Nismo pa mogli razločiti, če je to kak naš bataljon, ali pa so Italijani.

Tedaj so nama sporočili z levega krila, da se neke skupine bližajo tudi taborišču, kamor smo se nameravali umakniti. Morala sva se hitro odločiti, kajti zemljišče tod, kjer smo bili, ni ustrezalo, zlasti pa še ne za primer, če bi se bilo treba ves dan boriti. Pot v taborišče nam je bila zaprta, za hrbotom pa smo imeli cesto, na kateri bi lahko že v pol ure imeli sovražnikove okrepitve iz Kobarida.

Sklenila sva, da bomo skušali z vpitjem ugotoviti, kdo je pravzaprav pred nami. Na naše prve pozive nismo dobili nobenega odgovora. Ker tudi na naslednja dva poziva ni nihče odgovoril, sva sklenila, da bomo še nekajkrat ustrelili v to smer. Brž ko smo to storili, smo že zaslišali vpitje:

„Noi siamo alpini!“

Niso pa streljali, ker so nas imeli za svoje. Čim smo to zvedeli, smo z vsem orožjem vžgali po njih, nato pa se za grebenom hitro umaknili proti vznožju Krna. Megleno in deževno jutro nas je obvarovalo, da nismo imeli nobenih izgub, razen nekaj ranjencev. Italijani so nas namreč obstreljevali celo s težkimi minometi. Umikali smo se po čistini, vendar toliko narazen drug od drugega, da sovražnikov ogenj ni mogel imeti takega posebnega učinka (...).⁵⁹

Iz tega in iz spominov še nekaterih drugih borcev 1. bataljona⁶⁰ je mogoče sklepati, da se je 1. bataljon tega jutra znašel v podobnem položaju kot 2. bataljon na Golobarju prejšnjega dne. Tudi tu bi Italijani lahko presenetili bataljon v pastirskih stajah in mu namenili enako usodo kot 2. bataljonu na Golobarju, če ne bi vodstvo bataljona bilo previdno, se dobro zavarovalo in se z borci pravočasno in brez večjih izgub umaknilo na varno.

O tem spopadu ne zasledimo v italijanskih dokumentih nobenih natančnejših podatkov, pač pa je o njem politični komisar Primorske operativne cone Dušan Pirjevec-Ahac pisal Alešu Beblerju, češ da so tudi njega napadli in da je pogrešano 16 borcev.⁶¹

Nato se je 1. bataljon premaknil na Konjsko planino pod Krnom. Tja je s svojo skupino borcev iz 2. bataljona prispel tudi komandant brigade Danilo šorovič. Ker razmere na tem območju še niso bile povsem čiste, so 27. aprila poslali eno četo na položaj na sam Krn (trig. 2245), da jim sovražnik ne bi vdrl za hrbet. Italijanov pa tega dne ni bilo več blizu. Še istega dne zvečer se je 1. bataljon s priključenimi deli 2. bataljona premaknil v taborišče na Mrzlem vrhu (trig. 1360), severozahodno od Tolmina, kjer je ostal nekaj naslednjih dni.⁶²

Počitek je bil zelo dobrodošel za urejanje stanja v enotah. Poraz na Golobarju je na borce in tudi na poveljniški kader

⁵⁸ Spomini Antona Knapiča, v AIZDG.

⁵⁹ Spomini Izidorja Stresa in Franca Golobiča, v AIZDG.

⁶¹ Pismo Dušana Pirjevca-Ahaca z dne 4. maja 1943, fase. 532/III v AIZDG.

⁶² Zapisnik Gradnikove brigade; spomini Izidorja Stresa, v AIZDG.

vplival zelo slabo. Nekaj borcev je zaradi tega celo dezertiralo. Zato so v bataljonih okrepili politično delo in imeli vrsto sestankov, da bi odpravili posledice poraza na Golobarju.⁶³

Mnogi so takrat odkrito nastopili proti ustanovitvi brigade, češ da je bilo prej, ko so delovali po četah, mnogo bolje in da tolikšna enota, kot je brigada, na tako razgibanem zemljišču in pri tako številnih postojankah, kot jih je imel sovražnik na Primorskem, ne more obstati. Zato je bilo treba proti vsem malodušnejšem ostro ukrepati. Zamenjali so večji del nižjega poveljnškega kadra in tudi nekatere komandirje čet. »Imeli smo sestanek s komunisti in storili vse, da bi borcem pojasnili, da je brigada v primerjavi z odredom, bataljonom ali četo kljub vsemu znak naše moči in večjega razvoja in da bomo tako sovražniku povzročali hujše izgube,« se spominja komandant brigade Danilo Šorovič.⁶⁴

Ne glede na to pa so tudi kasnejši dogodki pokazali, da je bila ustanovitev brigad na Primorskem le nekoliko preuranjena odločitev. Planinsko in sorazmerno golo zemljišče na Tolminskem je močno oviralo premike in delovanje tako velike enote. Gostota sovražnikovih postojank je po drugi strani silno zoževala manevrski prostor. Celo za taborjenje je bilo težko najti ustrežno mesto. Na vsem tem, sicer obsežnem ozemlju je bilo zaradi tega zelo malo krajev, kjer bi se bilo mogoče za dan ali dva ustaviti, pa še ta mesta so Italijani že dobro poznali. Zato italijanskim poveljstvom ni bilo težko spremljati premikov prvih dveh brigad in ju napadati hitro in z dovolj močnimi silami. Tako sta bili brigadi že od začetka potisnjeni v defenzivne boje.

Po drugi strani je treba upoštevati dejstvo, da se je na Primorskem vse do ustanovitve brigad delovalo po četah in še to v glavnem iz zased s hitrim napadom in takojšnjim umikom. Brigadna taktika pa je čisto nekaj drugega, saj med drugim predvideva odločne napade in trdovratno obrambo, predvsem pa zanesljivo sodelovanje med enotami. V zvezi s tem pa na Primorskem niso imeli zadostnih izkušenj niti borci niti njihovi poveljniki. Preskok s čete na brigado je bil vse-kakor prenašel in posledice tega so se kmalu pokazale.

*■ Op. 61.

⁶⁴ Spomini Danila Šoroviča, v AIZDG.

Bivanje na Mrzlem vrhu je vodstvo brigade izkoristilo še v druge namene. V tamkajšnjih kavernah, ki so jih bili izkopali še v časih prve svetovne vojne, je bilo precej topovskih granat manjšega kalibra. Te so borci predelali v ročne bombe, vendar so bile precej težke — po štiri do pet kilogramov vsaka. To so storili tako, da so v konico granate napeljali vžigalno vrvico s štirimi vžigalniki na zunanjem koncu. Vžigalnike pa so pred vlago obvarovali tako, da so jih vtaknili v prazne tulce revolverskih nabojev.

Kje pa je bil v teh dneh 3. bataljon?

Tretji bataljon Severnoprimskega odreda je v aprila 1943 dejstvoval na zahodni strani Soče pod poveljstvom komandanta Maksa Perca in političnega komisarja Janeza Učarkarja. Imel je tri čete in minerski vod.⁶⁵ Njegova oborožitev je bila zelo slaba. Približno 40 % vseh borcev je bilo brez orožja, pa tudi sploh so si morali v pomanjkanju vojaških pomagati z lovskimi puškami.⁶⁶

Tretji bataljon je v zvezi z ukazom, naj takoj odide čez Sočo, prispel z dvema četama iz Brd na Kolovrat v noči na 26. april, naslednjo noč pa je nameraval nadaljevati pot čez Sočo. Ko pa je 26. aprila podnevi zaslišal boj v smeri Golobarja, sta se četi spet vrnili nazaj.⁶⁷ Nato sta se utaborili v Rutah, kjer pa so ju napadli Italijani. Ob tej priložnosti je padel komandir 1. čete Sulc, medtem ko sta bila ranjena borca Štefan Šavli in Slavko Cuder. Nato sta se 1. in 3. četa vrnili na Kolovrat. Tja je medtem, okrog 1. maja, prispela tudi že glavnina Gradnikove brigade, ki se je utaborila v gostem bukovem gozdu pri Fonih. Tako se je 3. bataljon, vendar brez 2. čete, ki je prispela nekoliko kasneje, vključil v svojo brigado.⁶⁸

⁶⁵ Spomini Franca Vidiča-Aleša, v AIZDG.

⁶⁶ Op. 61.

⁶⁷ Spomini Vinka Tomca, v AIZDG.

⁶⁸ Op. 65.

PROTI BENEŠKI SLOVENIJI

NAPAD NA LIVEK

Ustanovitev Gregorčičeve brigade je potekala mirneje in uspešneje od ustanovitve Gradnikove brigade na Golobarju. Bataljoni Južnoprimskega odreda so se, razen njegovega 3. bataljona, ki je ostal še na Krasu, zbrali okrog 1. maja 1943 v Prodeh nad Kneškimi Ravnami, kjer so oblikovali 5. udarno brigado Simona Gregorčiča.

Brigadi sta prvo bojno nalogo dobili že pred ustanovitvijo. Predviden je bil skupni »pohod v Beneško Slovenijo s ciljem večjih akcij ter mobilizacije Benečanov in eventualno Furlanov«.¹ Na pohod pa naj bi odšli takoj po ustanovitvi.

Omenjena naloga in sploh ustanovitev brigad v tako težavnih okoliščinah in na območju s tolikšno sovražnikovo silo sta bili povezani s takratnimi vojaško-političnimi razmerami. Pokrajinsko in tudi osrednje vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je bilo prek zanesljivih obveščevalnih virov² obveščeno o dogajanjih v Rimu, kjer je čedalje bolj prevladovala struja, ki se je zavzemala za državni udar in prenehanje vojne. »Glavna kolovodja maršala Badoglio in Graziani govorita, da mora z matematično gotovostjo priti do zloma fašističnega režima v Italiji« in računata »na ta zlom in sigurnost njihovega udara v letošnji jeseni, trdeč, da razvoj ne bo šel preko novembra (...)« V zvezi s tem nameravajo Italijani »po vseh možnostih braniti stare meje Italije izpred te vojne«, toda »borbo proti partizanstvu v Primorju mislijo ojačati. V

¹ Dopis PK KPS za Primorsko z dne 8. julija 1943, fase. 532/1 v AIZDG.

² Podatke je prek dr. Maksa Rejca, aktivista OF, dostavljala lika Devetakova iz Tolmina. Poročena je bila z generalom Bignanijem, komandantom divizije »Folgore«, ki je bila na afriškem bojišču. Devetakova je zbirala pomembne podatke prek generala Masinija, komandanta 3. alpske brigade s sedežem v Tolminu.

to svrho bo v kratkem ustanovljen v Vidmu nov armadni zbor za borbo proti partizanom.«³

Toda pokrajinski komite KPS tudi v primeru večjih sovražnikovih operacij ni mislil na »odstopnico«, temveč je dal štabu Primorske operativne cone nalogo, naj se v takem primeru ne da stisniti k Julijskim Alpam in prisiliti k umiku na Gorenjsko, ampak naj manevrira v nasprotni smeri, proti Furlaniji. »Za primer nemške zasedbe smo do nadaljnjih vaših navodil dali štabu cone nasvet, da naj v slučaju, da se tudi na našem področju pojavijo nemške garnizije, naše čete tolčejo po Nemcih ter hkrati povečajo agitacijsko propagandno delo med italijanskim vojaštvom s parolami italijanske Fronte Nazionale. Drugič. V primeru, da bi angleška invazija prehitela nemško, pa mislimo, da bi bilo najvažnejše z našimi brigadami sekundirati angleški pritisk z juga s čim večjim in drznejšim pritiskom na italijanske garnizije na našem sektorju in sicer v smeri Tržaškega zaliva.« V istem dopisu je pokrajinski komite KPS za Primorsko predlagal centralnemu komiteju, naj bi vrnil nazaj na Primorsko kot okrepitev vsaj polovico novincev, ki so jih bili v prejšnjih mesecih poslali na Notranjsko in Dolenjsko. Zatrjeval je, da se partizani tam lahko obdržijo in da »Bračičeve in Šorovičeve katastrofe nikakor ne smatramo za neizbežno posledico splošnega vojaškega položaja pri nas«, tj. mnenja, da na Primorskem tako velike formacije, ko so brigade, ne morejo obstati.⁴

Novi brigadi sta dobili nalogo, naj se takoj po ustanovitvi odpravita v Beneško Slovenijo in spodbudita odporniško gibanje ne samo med tamkajšnjimi Slovenci, ampak tudi med prebivalstvom sosednje Furlanije.

Prva je Sočo v noči na 1. maj prešla Gradnikova brigada, oziroma njen 1. bataljon z delom 2. bataljona, ki se jima je pri Fonih na Kolovratu priključil še 3. bataljon. Odtod so enote Gradnikove brigade nadaljevale pot proti Matajurju (trig. 1643), kjer naj bi se sešle še z glavnino 2. bataljona. Ta se je po boju na Golobarju umaknila na bovško stran, prešla nato Sočo ter prek Stola in reke Nadiže prispela na Mijo (trig. 1109).⁵

³ Poročilo PK KPS za Primorsko z dne 18. maja 1943, fase. 532/1 v AIZDG.

⁴ Prav tam.

⁵ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

Nekaj dni kasneje se je proti Soči napotila tudi Gregorčičeva brigada, ki je svoj ognjeni krst prestala precej uspešneje kot Gradnikova brigada. V spopadu s četo italijanskih alpincev 4. maja pri Kneških Ravnah je sovražnik, sodeč po njegovih lastnih poročilih, izgubil dva vojaka, medtem ko na naši strani ni bilo izgub. Brigada se je še isti večer premaknila proti Čadrgu, nato pa nadaljevala pot čez Pretovč in se utaborila nad vasjo Krn. Tam je ostala tri dni in ko je bila vzpostavljena zveza z Gradnikovo brigado onstran Soče, se je v noči na 9. maj spustila čez Vrsno proti Kamnemu, kjer je po visečem mostu prešla Sočo. Takoj zatem se je začela vzpenjati proti vrhu Kolovrata in se proti jutru razmestila na Kovačičevi planini.

Tam sta se ji priključila Jaka Avšič in politični komisar cone Dušan Pirjevec-Ahac, medtem ko se je komandant Primorske operativne cone Mirko Bračič zadrževal pri Gradnikovi brigadi na Matajurju. Po že prej pripravljenem načrtu naj bi brigadi začeli napadati italijanske postojanke vzdolž nekdanje avstrijsko-italijanske meje. Prve pa naj bi prišle na vrsto postojanke v Livku, Kraju in Drenku.

Po prihodu na Kovačičevo planino je brigada zasedla položaje v strelskih jarkih in utrdbah, ki so jih bili Italijani zgradili med prvo svetovno vojno, in se pripravila na obrambo. To je bilo nujno potrebno, kajti sovražnik se je odpravil v napad nanjo že 10. maja.“

Iz italijanskih dokumentov⁶ je mogoče ugotoviti, da bi morala četa »arditov« 21. obmejnega sektorja GaF iz Tolmina prodirati čez Volče in očistiti dolino Kamnice, hkrati s tem pa bi 408. četa 103. alpskega polka, ki je imel svoj sedež v Kobaridu, iz nasprotni smeri prek Fonov prodrla na Hlevnik in s severa zaprla izhod iz doline Kamnice, čiščenja sta se udeležili še dve drugi četi — 30. inženirska in 648. četa, ki je bila sicer razporejena v Livku južno od Kobarida. Njuna naloga je bila iz vasi Drenke prodirati proti vzhodu in pregledati zahodna pobočja Kolovrata. Razen teh štirih čet so se bojev, do katerih je prišlo, udeležile še nekatere enote 59. fašistične legije in neke karabinjerske protipartizanske skupine.

⁶ Ferenc, Primorska pred vseljudsko vstajo 1943, str. 404.

⁷ Zbornik VI/6, dok. št. 91.

Gradnikova brigada je tega dne taborila na Matajurju in ni imela z Gregorčičevo brigado, s katero sta bila tudi Jaka Avšič in politični komisar Primorske operativne cone Dušan Pirjevec-Ahac, nobene zveze.

Do prvih bojev med sovražnikom in enotami Gregorčičeve brigade je prišlo, sodeč po omenjenih italijanskih poročilih, ob devetih zjutraj, ko so »arditi« nad Kamnico naleteli na partizansko enoto, ki se je pomikala proti hribu Podlabužu. Italijani so nato pritiskali za njo v smeri Kovačičeve planine.

Dve uri kasneje je začelo pokati tudi na nasprotni strani Kolovrata, kajti italijanska 408. četa je prispela pred partizanske obrambne položaje na Hlevniku. Medtem ko so »arditi« na nasprotni strani zadrževali partizane, je 408. četa oklenila njihove položaje še s severne strani in Gregorčičevi brigadi onemogočila umik v to smer.

Ko so drugi italijanski oddelki zaslišali pokanje na Hlevniku, so se še sami napotili tja. Med njimi je bila prva 648. četa, ki se je zadrževala na območju Drenke.

Medtem so se partizani, sodeč po italijanskih poročilih, zabarikadirali po hišah v Kamnici in v nekem bunkerju na Hlevniku. Zato so morali Italijani v boju uporabljati tudi težke minomete kalibra 81 mm. Po hudem boju so »arditi« najprej pregnali partizane iz Kamnice, nato pa je 648. četa ob podpori 30. inženirske čete »zavzela v naletu hrib Hlevnik«. S tem se je položaj Gregorčičeve brigade na Kolovratu oziroma Hlevniku zelo poslabšal in »uporniki so se nato razcepili na manjše skupine«.

Ko je štab Gradnikove brigade zaslišal streljanje na Kolovratu, mu je bilo jasno, da utegne biti tam Gregorčičeva brigada. Da bi ji olajšal položaj, je sklenil, da bo kar podnevi

— kar se dotlej na Primorskem ni še nikoli zgodilo — napadel sovražnikovo postojanko v Livku, na severozahodnem pobočju Kolovrata, in tako sovražnikovo pozornost pritegnil nase. Tu je bila sicer nastanjena italijanska 648. četa, ki pa je bila tega dne na čiščenju Kolovrata, tako da je v vasi ostal le en njen vod.⁸

O napadu na Livek ve nekdANJI borec 3. bataljona Franc Vidič-Aleš povedati tele podrobnosti.

* Zbornik VI/6, dok. št. 88.

»Tega dne smo poslušali streljanje na Kolovratu. Zato je komandant brigade Danilo Sorovič zaukazal zbor in povedal, da bomo napadli Livek in tako pomagali tovarišem na Kolovratu. Prvi bataljon je poslal zasedo proti Kobaridu, 3. četa 3. bataljona je odšla v zasedo nad cesto, ki pelje proti Čedadu, 1. četa 3. bataljona pa v napad na Livek.

Z Matajurja smo krenili približno ob enajstih. Dodelili so me v izvidniško skupino. Ko sem ugotovil, da v Peratih, vasi nad Livkom, ni italijanskih straž ali patrolj, sem dal znak in četa je pohitela na položaj, odkoder smo nameravali napasti postojanko.

Četo smo razdelili v dve skupini, v vsaki je bilo kakih petnajst do dvajset borcev. Prva skupina je napadla šolo, kjer je bila glavna sovražnikova postojanka, s severne strani, druga pa z južne strani skozi vas. Italijanski stražar na severni strani vasi je opazil našo skupino in dal znak za nevarnost. Naši pa so medtem že napadli šolo, ubili puškomitraljeza na oknu prvega nadstropja in iz šole pregnali italijanske vojake v vas. Italijani so se umaknili v hiše, predvsem pa v župnišče in gostilno.

Skupina, ki je pritiskala z južne strani, ni mogla napadati, ker so se italijanski vojaki pomešali med vaščane.

Tako smo pobili kakih sedem mul, enega vojaka in dva ranili, mi pas mo imeli le dva ranjenca. Še pred vdorom severne skupine v šolo je komandant zaukazal umik, ker je Italijanom iz Kobarida prispela pomoč. Nato se je četa vrnila na Matajur.

Napad ni povsem uspel zato, ker južna skupina ni pravočasno ločila šole od drugih hiš in s tem preprečila italijanskim vojakom, da bi se pomešali med civilno prebivalstvo. Se hujšo napako pa je storil 1. bataljon, ker je spustil sovražnikove okrepitve mimo svojih položajev.«⁹

Zares, 1. bataljon, ki je bil v zasedi na poti proti Kobaridu, ni opravil svoje naloge. Položaje je zasedel na ostrem ovinku nad vasjo Idrsko in pričakoval, kdaj se bodo iz Kobarida pokazali kamioni z vojaštvom. Dogovorjeno je bilo, da bodo komandantovi streli znak za splošen napad na kolono. Namesto kolone je pripeljal en sam kamion, komandant pa znaka za napad ni dal. (Po pripovedovanju Dragice Braniselj-Rome je takrat zatajil puškomitraljez.) Tako so se italijanski vojaki neovirano pripeljali pred Livek, tam izstopili in v strelcih stopili med hiše. S tem je bilo napada na Livek konec, enote brigade pa so se morale vrniti nazaj na Matajur.

Kako pa o napadu na Livek poročajo Italijani?

⁹ Spomini Franca Vidiča-Aleša, v AIZDG.

Sodeč po nekem njihovem poročilu,¹⁰ je bil tisto jutro v postojanki dan alarm, ker so opazili približevanje dveh skupin »upornikov«: prve iz smeri Peratov, iz zahodne smeri, druge pa s severozahoda (verjetno z jugozahoda — op. S. P.) v smeri šole. Napad na postojanko se je začel ob 13. uri, trajal pa je kar pet ur. Nehal se je, ko je poveljstvo 103. polka v Kobaridu poslalo okrepitev. V Livku je bilo 30 italijanskih vojakov, napadalo pa naj bi jih kakih 60 partizanov. Na njihovi strani je bil en vojak ubit, drugi pa ranjen. Padli vojak je pred tem menda ubil nekega partizana in ko se je pripravljaj, da pokonča še drugega, ga je presekal partizanski rafal. Med napadom so Italijani izgubili tudi pet mul, ki so jih ubili partizanski rafali. Partizani pa naj bi na položajih pustili štiri mrtve, ki so padli v tem boju, še več pa naj bi jih bilo ranjeno.

O boju za Livek ni z naše strani nobenega uradnega dokumenta iz tistih časov, toda po spominih Toneta Bavca, takratnega političnega komisarja brigade (po smrti Cveta Močnika-Florjana), je en borec padel (Karel Kožman iz Cerknice), štirje pa so bili ranjeni, med njimi komandant 3. bataljona Ludvik Krajc.¹¹

Čeprav postojanka v Livku ni padla, je akcija Gradnikove brigade v bistvu uspela: sovražnikovo pozornost je v tolikšni meri pritegnila nase, da se je 648. četa s Kolovrata takoj vrnila v Livek na pomoč svojemu napadenemu vodu in se ponovno napotila na Kolovrat šele potem, ko je bilo na območju Livka spet vse mirno.¹²

Gregorčičeva brigada se je tudi po italijanskem zavzetju Hlevnika uspešno upirala vse do noči, nato pa se je spustila nad vasico Foni, kjer je predanila. Za seboj je zabrisala vse sledi in je Italijani, ki so bili prepričani, da se je vrnila na levi breg Soče, niso odkrili.

Italijani so na položajih na Kolovratu ostali 10. maja še vso noč, »da bi onemogočili upornikom pobeg«;¹³ naslednjega

¹⁰ Poročilo poveljstva obmejne straže 11. AK z dne 14. maja 1943 (T. F.); Zbornik VI/6, dok. št. 88.

¹¹ Rokopis knjige Franca Crnuglja-Zorka »Na zahodnih mejah«; spomini Slavka Fratnika, Vinka Tomca, Danila Šoroviča, Dragice Braniselj-Rome, Antona Božiča, Franca Golobiča in Toneta Bavca-Ceneta, v AIZDG.

¹² Ferenc, Primorska pred vseljudsko vstajo 1943, str. 404.

¹³ Zbornik VI/6, dok. št. 91.

dne so natančno preiskali ves Kolovrat, kjer pa »upornikov« ni bilo več. Menda so našli in kar tam pokopali dvanajst trupel, toda po nekaterih naših podatkih naj bi Gregorčičeva brigada imela v tem hudem boju le 7 padlih in 19 ranjenih.¹⁴ Po lastnem priznanju so Italijani imeli 5 padlih in 8 ranjenih, laže ranjen pa je bil tudi komandir 648. čete.

Zanimive so sovražnikove ugotovitve o novem načinu delovanja »upornikov«, ki se »očitno ne omejujejo več le na vznemirjevalne akcije, temveč težijo za pravimi lastnimi vojaškimi operacijami. Zaradi tega je možno, da pride do širših in znatnejših napadalnih akcij na naše osamljene oddelke.« Čeprav Italijani morda še niso vedeli za ustanovitev novih, večjih partizanskih formacij — brigad, so takoj zaznali, takisto, ki je značilna za večje formacije.

Hkrati s tem so takoj nakazali potrebo po drugačni partizanski taktiki. Ne bi jih smeli napadati z enotami, manjšimi od čete, ampak z mnogo močnejšimi silami, ki bi bile tako gosto razporejene, da »bi z nastopom noči lahko strnjeno od moža do moža obkobile ves teren okrog mesta, kjer se sovražnik upira, in mu tako onemogočile izmikanje«. Poleg tega bi bilo treba uporabljati tudi motorizacijo, artilerijo in plamenomete, predvsem pa minomete. Prav zaradi občutnih lastnih izgub je prišlo tudi do zahteve, naj vsaka samostojno delujoča četa ali druga enota ima lastnega zdravnika.¹⁵

PRVI ZBOR GRADNIKOVE BRIGADE

Kar zadeva Gregorčičevo brigado, je 11. maja zvečer mimo Fonov, ki so jih Italijani tega dne požgali, prešla greben Kolovrat in se spustila proti Livku, ki ga je obšla, ter proti jutru prispela na pobočja Matajurja, kjer se je utaborila severno od vasi Mašere. Tam bi se morala sestati z Gradnikovo brigado, ki pa je ni bilo več tu.¹⁶

Gradnikova brigada se je po napadu na Livek še dva, tri dni zadržala na Matajurju. Že 10. maja zvečer je prišlo do pravega snežnega viharja, tako da so se borci stiskali po sku-

¹⁴ NOV na Slovenskem, str. 467.

¹¹ Zbornik VI/6, dok. št. 91.

¹⁶ Ferenc, Primorska pred vseljudsko vstajo 1943, str. 431—433.

pinah in se prekrili z odejami, toda kljub temu so drgetali od mraza.¹⁷

Z Matajurja se je brigada premaknila čez globoko dolino Nadiže na Mijo, kjer jo je že čakala glavšina 2. bataljona. Tako se je vsa Gradnikova brigada prvič zbrala šele 14. maja na Miji, ne pa že 26. aprila na Golobarju, kot je bilo prvotno predvideno.

Tam je komandant brigade Danilo Šorovič, ki je bil pri borcih zelo priljubljen, najprej poskrbel za ranjence. Jožeta Štiha-Marka je kot domačina iz bližnjega Sužida zadolžil, naj poišče primeren kraj za zasilno bolnico, kajti vedel je, da bodo še hudi boji in da bo še več ranjencev.¹⁸

Skoraj odveč pa je poudarjati, kako so borci na Miji postali samozavestnejši, ko so videli, koliko jih je skupaj. Časa za počitek pa tudi v teh dneh še ni bilo. V četah so imeli politične ure in vojaško urjenje. Komandant Primorske operativne cone Mirko Bračič, ki se je brigadi priključil tudi na Miji, je kot inženirski narednik stare jugoslovanske vojske sam poučeval borce, kako je treba ravnati z razstrelivom in minirati.

Težišče vsega dela na Miji pa je bilo na reorganizaciji brigade. S premeščanjem borcev iz bataljona v bataljon so dosegli, da je bilo v vsakem izmed njih približno enako številčno stanje — po 120 borcev. Tudi glede oborožitve ni bilo med bataljoni kakih večjih razlik.

Hkrati s tem so izpopolnili štab brigade. Za novega političnega komisarja brigade so po smrti Cveta Močnika-Florijana postavili Toneta Bavca-Ceneta. Poleg tega je bilo treba pri štabu brigade vzpostaviti tudi intendanturo ter sanitetno in obveščevalno službo. Zdravnik je bil dr. Aleksander Gala-Peter, obveščevalec pa Franc Pokovec-Poki, medtem ko je bil intendant Milan Barbič-Martin. Imeli pa so še posebno kurirsko deseto, ki je bila sestavljena iz najboljših borcev v bataljonih.

Do nekaterih sprememb je prišlo tudi v bataljonskih štabih.

V 1. bataljonu je bil do napada na Livek za komandanta Ivana Manfreda-Jaka, sedaj pa ga je zamenjal Jože Štih-Mar-

¹⁷ Spomini Vinka Tomca in Antona Božiča, v AIZDG.

¹⁸ Spomini Marije Kenda-Majde, v AIZDG.

ko. Za političnega komisarja tega bataljona je bil že pred 1. majem imenovan Anton Knapič-Lojze, njegov pomočnik pa je postal Franc Golobič-Oto.

V 2. bataljonu je bil komandant bataljona Milan Palčič (brat dveh sester, ki sta padli na Golobarju), njegov namestnik je bil Ferdinand Kenda-Nikolaj, politični komisar bataljona Janez Kranjc, njegova namestnica pa Marija Pervanje-Anamarija.

V 3. bataljonu je bil Ludvik Krajc za komandanta do napada na Livek, kjer je bil ranjen. Na Matajurju je njegovo mesto prevzel Božidar Kovačič-Iztok. Politični komisar bataljona je bil sprva Janez Učakar, za njim nekaj časa Jože Cotič-Iztok, nato pa Jože Kuk-Branko, ki je imel svojega namestnika v Ivanu Puntarju-Gubcu.¹⁹

NAPAD NA KAMION PRI KOBARIDU

Gradnikova in Gregorčičeva brigada bi morali, po prvotnem načrtu, tesno sodelovati druga z drugo in prodreti čim globlje v Beneško Slovenijo in z uspešnimi akcijami širiti narodnoosvobodilno gibanje ne samo med slovenskim prebivalstvom v Benečiji, ampak tudi med Furlani in Italijani. Toda brigadi ves čas po ustanovitvi nista imeli neposrednega stika, čeprav sta bili obe na zahodnem bregu Soče in oddaljeni druga od druge le nekaj ur hoje. Ko je 12. maja Gregorčičeva brigada prišla na Matajur, Gradnikove brigade ni bilo več tam, ker se je prav tisto noč premaknila onstran Nadiže na Mijo. Štab Gradnikove brigade je na vse strani razpošiljal patrulje, toda kljub temu mu z Gregorčičevo brigado ni uspelo vzpostaviti stika.

Zato je Gregorčičeva brigada, s katero sta bila tudi Jaka Avšič in Dušan Pirjevec-Ahac, kar sama odšla v notranjost Beneške Slovenije. Šestnajstega maja se je prebila čez Nadižo in hkrati demonstrativno napadla sovražnikovo postojanko Stupico, nato pa je čez visoko planoto Farkadiče odšla

¹⁹ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG; spomini Nade in Antona Božiča ter Danila Šoroviča in Jožeta Cotiča, v AIZDG; Miroslav Luštek: Pregled enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije in njihovega poveljniškega kadra, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1—2/1965.

na Špik (k. 926). Tam je 17. maja prišlo do hudih bojov, ki so se zavlekli vse do večera. Takrat so enote Gregorčičeve brigade prešle v protinapad, pognale sovražnika v beg in med drugim zaplenile dva puškomitraljeza in petnajst pušk. Ubiti so bili trije, ranjenih pa šest sovražnikovih vojakov.²⁰

Komandant Primorske operativne cone Mirko Bračič, ki je ostal z Gradnikovo brigado, ni sledil Gregorčičevi brigadi, čeprav je vsaj približno vedel, kje bi jo lahko dobil. Neka skupina borcev Gregorčičeve brigade se je pri njenem preboju čez Nadižo ločila od svojih enot in ob vrnitvi naletela na gradnikovce. Pri tem je širila panične vesti, češ da je njihova brigada razbita in da se vrača nazaj proti Soči. Čeprav ubežnikom ni nihče vsega verjel, je komandant cone le zvedel, da je Gregorčičeva brigada zašla v težave in da ji je treba pomagati.²¹ Toda kako?

Če bi z Gradnikovo brigado zavil za Gregorčičevo, bi s tem storil veliko uslugo sovražniku: ta bi s silami, ki jih je poslal proti Gregorčičevi brigadi, hkrati zajel še Gradnikovo brigado. Zato je Bračič sklenil nekaj drugega: Gradnikova brigada naj se premakne na Stol, napade kako večjo sovražnikovo kolono v Soški dolini med Kobaridom in Bovcem in tako prisili sovražnika, da del svojih sil prevrže iz Slovenske Benečije na ta sektor.

Da je bil sklep zelo umesten, je videti tudi po tem, da je sovražnik naslednjega dne, ko je bila brigada že na Stolu, začel temeljito čistiti tudi sektor Matajurja in Mije, kjer se je brigada zadrževala še prejšnjega dne. Gradnikovci so s Stola opazovali njegovo početje, ne da bi jih tam kdorkoli vznemirjal.

Opazovalci so videli, da je z bovške strani pripeljalo v Kobarid deset praznih tovornjakov. V štabu brigade so na podlagi tega skleпали, da to pomeni konec italijanskega čiščenja in da bodo s kamioni odpeljali v svoje garnizone del enot, ki so sodelovale v teh očiščevalnih akcijah.

Ta podatek je bil odločilnega pomena za odločitev komandanta Primorske operativne cone in štaba Gradnikove brigade, da naslednjega dne že zgodaj zjutraj postavijo dva

²⁰ NOV na Slovenskem, str. 468—469; Ferenc, Primorska pred vseljudsko vstajo 1943, str. 447—457.

²¹ Spomini Danila Šoroviča, v AIZDG.

kilometra dolgo zasedo med Kobaridom in Trnovim nad cesto ob Soči.²²

Vsem je bilo jasno, da je to zelo nevarno početje. Če bi jim sovražnik medtem, ko bi bila brigada ob Soči, prodrli na Stol, bi to lahko bila za brigado prava katastrofa. Vedeli so tudi to, da bo sovražnik v Kobaridu in Žagi že ob prvih strelih poslal svoje enote vzdolž grebena Stola, da bi zasedi v dolini vdrle v hrbet.

Zato v zasedo ni odšla vsa brigada, temveč je del 2. bataljona ostal v rezervi na severnih pobočjih Stola, na grebenu Stola pa so pustili en vod. Z manjšimi enotami so se zavarovali tudi v smeri proti Žagi in Kobaridu.

Osemnajstega maja ob zori je brigada s svojimi glavnimi silami že čakala v zasedi Na Gradu. Na desnem krilu je bil

3. bataljon, na levem pa 1. bataljon. Ker so sovražnikovo motorizirano kolono pričakovali iz smeri Kobarida, je bilo dogovorjeno, naj enote, ki so bile v zasedi, napadejo sovražnika šele potem, ko bodo zaslišale streljanje pri 1. četi 1. bataljona, ki je bila na skrajnem levem krilu.²³

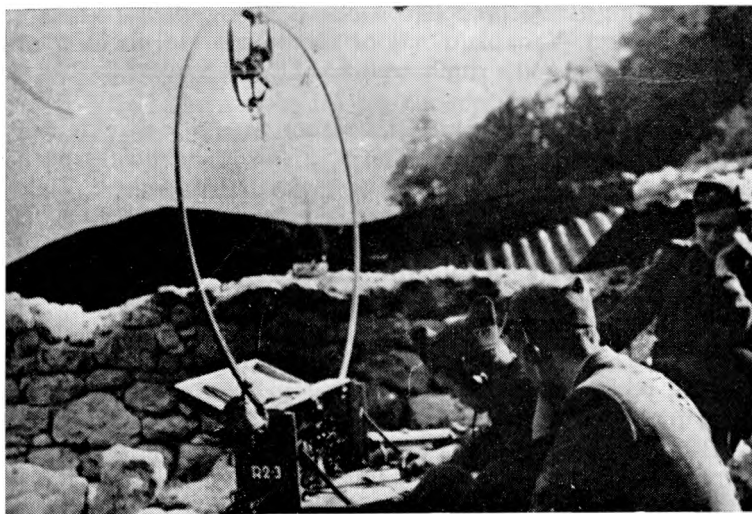
Načrt je bil sicer izvrsten, vendar ni povsem uspel. Sovražnik še ni končal čiščenja ozemlja na desnem bregu Soče, temveč je tega dne, kot se je kmalu pokazalo, imel v načrtu pregled Stola, in sicer tako, da bi nekatere enote odšle na pot iz smeri Kobarida, druge pa bi se vzpenjale nanj iz smeri Žage. Zato tudi kolone desetih kamionov, ki so jo bili pričakovali, ni bilo.

Namesto te je zjutraj okrog šestih pripeljal po cesti iz Kobarida tovornjak, na njem pa je bil del poveljstva 8. dopolnilnega bataljona »bis« 103. alpskega polka, ki je bilo premeščeno v Žago.²⁴ Ko je tovornjak pripeljal do skal, ki so jih bili naši borci na skrajnem levem krilu zasede zavalili na cesto, se je moral ustaviti, 1. četa 1. bataljona Gradnikove brigade pa ga je zasula z ognjem iz vsega svojega orožja. Takoj zatem so borci jurišali. »Uporniki so vrgli nekaj bomb in ubili 2 oficirja in 3 alpince, ranili pa 14, od tega 4 hudo. Trije alpinci pogrešani. Uporniki so se polastili radijske postaje, orožja in municije, nato pa zažgali tovornjak in slekli

²² Prav tam.

²⁸ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

²⁴ Zbornik VI/6, dok. št. 94.

*Borci Gradnikove brigade z radijsko postajo, ki so jo zaplenili
18. maja 1943 v boju z Italijani nad Kobaridom.*

vse vojaške osebe iz poveljstva,« piše v italijanskem poročilu.²⁵

V nekem drugem italijanskem poročilu²⁶ je napad opisan nekoliko podrobneje, pa tudi nekoliko drugače. Italijansko poveljstvo je tisto jutro poslalo iz Kobarida v Žago na štirih tovornjakih celo četo kot okrepitev posadke v Žagi, ki naj bi bila ponoči napadena od partizanov. Na začetju te kolonije je kakih 150 metrov za tretjim vozil tovornjak s poveljstvom kolone. Nenadoma pa je pripeljal pred skale, posute po cesti, in se je moral ustaviti. Takoj zatem so se oglasili rafali. Pri priči so bili mrtvi neki poročnik in še neki podporočnik, ki je bil zdravnik, ter trije alpinci. Ranjena pa sta bila med drugimi major in neki poročnik. Major se je vrgel v globel pod cesto, si z rokava strgal oznake čina in odvrigel klobuk, zvečer, ko so ga razglasili že za pogrešanega, pa se je vrnil v Kobarid.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Poročilo št. 1818, namenjeno prefektu v Udinah (T. F.).

Partizani so ujetnike kar na cesti slekli, plen pa mirno znosili v gozd. V napadu naj bi sodelovalo »le ducat upornikov in nobeno od drugih treh vozil se ni vrnilo, da bi pomagalo napadenim«.

Medtem je mimo pripeljalo osebno vozilo z direktorjem kobariškega električnega podjetja, ki ga je nekdo od partizanov poznal in mu partizani niso storili nič hudega. Zadovoljili so se s tem, da so tovornjak zažgali, nato pa so s plenom odšli. Italijanski direktor je s slečenimi italijanskimi vojniki, izmed katerih so bili mnogi laže ranjeni, ostal na cesti in čakal na avtobus, ki je iz Kobarida vozil proti Bovcu.

Italijani v tem poročilu še navajajo, da so bili med napadalci, sodeč po govorici, v večini Srbi in Hrvati. Po nekem drugem poročilu²⁷ so partizani zaplenili dve radijski postaji, težki mitraljez, puškomitraljez in 20 pušk.

Brigada je izgubila enega samega borca. To je bil Pekarjev s Ponikev na šentviški planoti, ki ga je ubila lastna ročna bomba, ko mu je prežgodaj eksplodirala v roki.²⁸

BOJ NA STOLU

Boj na cesti je bil končan že ob četrtna sedem, nato pa se je začela med italijanskimi enotami in našimi prava dirka, kdo bo prvi prispel na greben. Pokazalo se je, da je štab brigade imel prav, ko je pričakoval takojšnje sovražnikovo posredovanje iz Kobarida in Žage.²⁹

O boju na Stolu je na voljo več italijanskih dokumentov, ki pa so zelo pomanjkljivi. Iz prvega³⁰ zvedemo, da so 18., 19. in 20. maja »oddelki 3. pehotne alpske brigade skupno z moštvom drugih vrst orožja in policijskih skupin čistili cono v trikotniku med hribom Mija—Kobarid—žaga ter se na planini Božca spopadli z bando kakih 200 upornikov«, medtem ko iz drugega³¹ ugotovimo, da se je omenjenega čiščenja udeležilo tudi štirinajst policijskih skupin. To pomeni, da se

²⁷ Zbornik VI/6, dok. št. 94, op. 2.

²⁸ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG: spomini Danila Soroviča, Izidorja Stresa, Slavka Fratnika in Franja Kranjca, v AIZDG.

²⁹ Spomini Danila Soroviča, v AIZDG.

³⁰ Zbornik VI/6, dok. št. 98.

³¹ Zbornik VI/6, dok. št. 103.

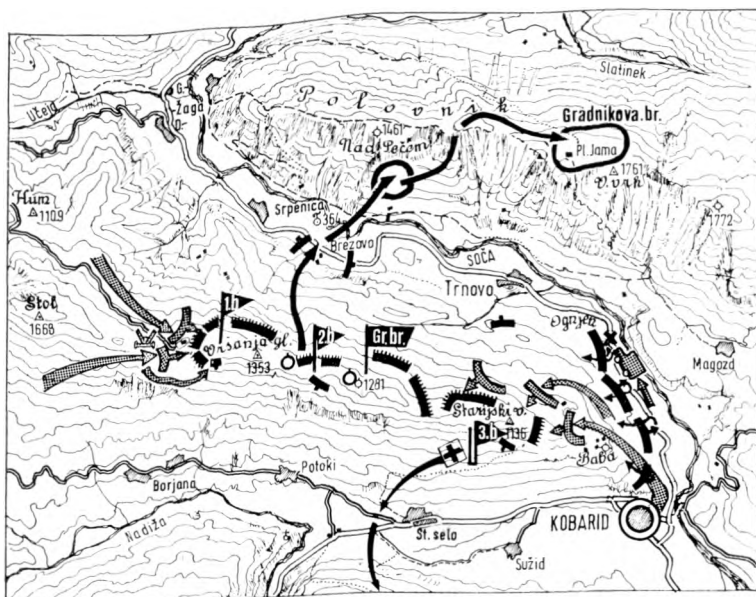
je akcije zanesljivo udeležilo več kot tisoč italijanskih vojakov, karabinjerjev in kvesturinov.

Tik nad Kobaridom je bilo tisto jutro v zasedi le šest borcev iz 3. bataljona. »Kmalu po napadu na kamion se je pojavila kolona iz smeri Kobarida po grebenu proti Stolu. Naš položaj je bil širok kakih 300 do 400 metrov. Ko smo odprli ogenj, se je italijanska kolona razvila v strelce in začela z mitraljezi in minometi obstreljevati naše položaje,« opisuje Franc Vidič-Aleš ta boj.³² Nato so se Italijani po 20-minutnem boju vrinili med naše borce, ki so se zato morali umakniti. Med umikom je bil eden izmed borcev ranjen, že v začetku spopada pa je bil od mine ranjen v roko tudi Jože Lovišček-Zvonko, ki je nato streljal le z eno roko. Na ukaz, naj se umakne, je odgovoril: »Ne, samo čez mrtvega lahko grejo!« Tako se je tudi zgodilo ...

Podobno je bilo tudi z zasedo na levem krilu, ki je italijansko kolono zadrževala toliko časa, da je glavnina brigade lahko zasedla položaje vzdolž grebena, čeprav se podatki o zasedbi položajev na grebenu Stola medsebojno nekoliko razlikujejo (o tem ni nobenih dokumentov, temveč le pričevanja udeležencev boja), je znano, da je brigada zasedla le vzhodni del približno petnajst kilometrov dolgega grebena, ki se razteza od Babe (k. 767) prek Starijskega vrha (trig. 1136), Vršanje glave (trig. 1353), Stola (trig. 1668), Gnjljice (k. 1463) in še naprej proti zahodu v smeri Breškega Jalovca (trig. 1615).

Na desnem krilu je imel položaje 3. bataljon, na levem krilu 1. bataljon, nekako v sredini pa je bil v brigadni rezervi skupaj s štabom brigade 2. bataljon. Položaji so bili za obrambo nadvse ugodni ne samo zaradi strmih in zvečine golih pobočij, ki se proti severu spuščajo v več kot tisoč metrov niže ležečo Soško dolino, proti jugu pa v dolino Idrije in Nadiže, temveč tudi zaradi fortifikacijskih objektov (strelnih jarkov, bunkerjev, kavern), ki so tu bile še iz časov prve svetovne vojne. Toda po drugi strani se z grebena, vsaj podnevi, ni bilo kam umakniti. Brigada bi se lahko spustila le v dolino, tam pa so bile na gosto razporejene sovražnikove postojanke ter težko prehodne reke in ceste, po katerih bi hitro prispele sovražnikove okrepitve, ki bi brigado zlahka razbile ali jo celo

³² Spomini Franca Vidiča-Aleša, v AIZDG.

Boj na Stolu.

uničile. To je torej pomenilo, da je morala Gradnikova brigada v boju vzdržati na grebenu do noči in se šele takrat prebijati oziroma izmakniti iz sovražnikovega obroča.

Do prvih bojev in hudega sovražnikovega pritiska je prišlo na desnem krilu. Kljub mnogim jurišem pa sovražniku le ni uspelo 3. bataljona potisniti s položajev na Starijskem vrhu. Veliko pomoč je borcem pomenil francoski težki mitraljez, ki se je vgnezdil za položaji bataljona, po sovražniku pa je streljal kar čez glave naših borcev, glede na to, ker je bil njegov položaj precej višji od njihovih položajev. Njegove pomoči pa je bilo žal kmalu konec. Sredi boja mu je zmanjkalo streliva.³³

Sovražnik je v tej smeri dosegel nekaj uspeha šele proti večeru, ko je prisilil bataljon k umiku na rezervne položaje.

³³ Spomini Danila Šorovita, v AIZDG.

Dalje pa ni mogel. To mu je preprečila tudi 3. četa 2. bataljona, ki so jo poslali v protinapad z nalogo, da zadrži nadaljnje sovražnikovo napredovanje.

Do najhujših bojov pa je prišlo na levem krilu, na sektorju Vršanje glave. Na Vršanji glavi so bili položaji 1. čete 1. bataljona, medtem ko sta bili drugi dve četi bolj v desno, proti Starijskemu vrhu. Prvo četo, ki je imela kakih štiri-deset borcev in en sam puškomitraljez, je sovražnik napadel iz dveh smeri: iz Breginja in vzdolž poti Žaga—Kum—Vršanja glava.

Slavko Fratik, komandir te čete, se še dobro spominja, kako so Italijani prišli do staj, kjer se omenjena pot neha, in kako so začeli postavljati težki minomet, s katerim so nameravali obstreljevati položaje njegove čete. To jim je onemogočil skupno z očkom Orlom iz Orehka pri Cerknem. Orla so imenovali »očka« zato, ker je bil že nekoliko starejši in se je udeležil še prve svetovne vojne. Bil pa je izreden strellec. Z vsakim strelom je zadel cilj. Ker je streliva močno primanjkovalo in je bil vsak naboj zelo dragocen, so mu drugi borci, ki so bili slabši strelci, rade volje dajali svoje naboje, saj so vedeli, da bodo koristno uporabljeni. Tako sta Slavko Fratik in očka Orel ubila vsak svojega Italijana, zato so morali težki minomet prestaviti nekoliko niže, kjer je bil mrtvi kot, ki ga ni bilo mogoče obstreljevati. Ko je sovražnik uvidel, da s silo ne gre, je poskušal z zvijačo: zažgal je senike, tako da se je dim valil naravnost proti položajem čete. Italijanski vojaki so v dimu skušali vdreti med naše borce, kar pa jim ni uspelo.³⁴

Nato je sovražnik poskušal še drugače: skupina italijanskih vojakov je prek grebena prišla na južna pobočja grebena in skušala s te strani napasti četo v hrbet. Ko so jih borci opazili, so jih spustili čisto blizu, nato pa jih iznenada napadli s hudim ognjem. Tu se je zlasti odlikoval puškomitraljezec Izak, doma iz Brkinov.

Eden izmed borcev 3. čete 1. bataljona, ki je imela položaje nekoliko bolj proti vzhodu, je bil tudi Izidor Stres, ki so mu ostale v spominu nekatere zanimive podrobnosti:

³⁴ Spomini Slavka Fratika, v AIZDG.

»Boj se je začel ob enajstih dopoldne. K sreči smo imeli dobre položaje v strelskih jarkih iz prve svetovne vojne. Sovražnik se je našim položajem približal na dobrih sto metrov. Popoldne nas je začel obstreljevati še z minometi. Z vseh strani nas je obkolil in zato smo morali vztrajati na položajih prav do noči.

V boju nam je prišlo prav tudi kamenje, ker smo z municijo morali varčevati. Italijani so večkrat jurišali, vendar smo jih vsakokrat zavrnili. Imeli so tudi žrtve in zato jih je bilo še bolj strah. Z naših položajev smo dobro slišali njihova povelja, vendar so se jih vojaki upirali izvajati, saj so vedeli, da jim vsak juriš prinaša nove žrtve. Ker smo bili zvečine Primorci in smo znali italijansko, smo se med seboj pošteno zmerjali.

Približno ob štirih me je v glavo zadel drobec mine. Borec, ki je bil blizu mene, je opazil, da sem hudo ranjen, in me je potegnil na varno. Na pomoč so mi priskočili bolničarka Dragica Rome, politični komisar 1. bataljona Gašper³⁵ in neki bolničar iz Sela. Tedaj pa je med nas padla še ena mina, ki je Gašperju skoraj odtrgala levo roko, pa tudi Dragico je močno obrizgala.

Bolničar me je prijel in odnesel na sredino naših položajev. Kasneje so tja prinesli še nekaj drugih ranjencev. V tem boju smo bili štirje huje ranjeni, pet ali šest pa je bilo lažjih ranjencev. Padli so trije naši borci (...)«³⁶

Podatki o naših in sovražnikovih izgubah se medsebojno precej razlikujejo. V 3. bataljonu naj bi imeli 4 huje in 4 laže ranjene borce,³⁷ v vsej brigadi pa po enih podatkih nobenega mrtvega in nekaj ranjenih,³⁸ po drugih kakih 10 mrtvih in 15 ranjenih,³⁹ po tretjih 4 mrtve⁴⁰ in po četrth 4 padle in 22 ranjenih.⁴¹ Med padlimi je bil tudi Anton Ivančič iz Čelj pri Premu v Brkinih, ki je stopil v partizane hkrati s Pavle-tom Bereničem-Gašperjem istega dne, 4. junija 1942.⁴²

Da so bili boji tega dne izredno hudi, pričajo tudi sorazmerno hude sovražnikove izgube. Medtem ko za partizane

³⁵ Pavle Berenič-Gašper, doma s Prema v Brkinih. Nekateri udeleženci (Zapisnik Gradnikove brigade) trdijo, da je bil politični komisar 1. bataljona, drugi pa da je bil politični komisar 3. bataljona, drugi

³⁶ Spomini Izidorja Stresa, v AIZDG.

³⁷ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

³⁸ Spomini Danila Soroviča, v AIZDG.

³⁹ Spomini Antona Knapiča, v AIZDG.

⁴⁰ Dušan Pirjevec: Iz boja za svobodo Primorske. Koledar Osvobodilne fronte 1946, str. 146–153.

⁴¹ Spomini Marije Rukli, Rozi Urbančič, Justine Štih in Vere Urbančič iz Starega Sela pri Kobaridu (T. F.).

⁴² Spomini Anice Cerar, v AIZDG.

njihovo poročilo⁴³ navaja, da so pustili na terenu osem mrtvih, pa za lastne izgube priznava dva padla poročnika in štiri vojake alpske brigade, medtem ko je bilo ranjenih 19 vojakov in en oficir. Poročilo pa ne omenja izgub štirinajstih protipartizanskih skupin, ki so tudi sodelovale v boju in so vsekakor imele morda še občutnejše izgube.

Zvečer je boj sicer ponehal, toda sovražnik se še ni umaknil. Povsod naokrog je razpostavil goste zasede, ki naj bi brigadi preprečile preboj, naslednjega dne zjutraj pa je nameraval, bržkone z novimi okrepitevami, dokončno obračunati z obkoljenimi partizani.

To pa so bili računi brez krčmarja. Štab brigade je dobro vedel, kaj se mu obeta naslednjega dne, če ostane na teh položajih, in je sklenil, da se z brigado še isto noč prebije prek Soče. To je bilo sicer zelo tvegano, toda še vedno bolje, kot pa da bi se brigada prebijala na Mijo, Matajur ali v Beneško Slovenijo, kjer bi bila pod nenehnimi sovražnikovimi udari.

Ko se je zmračilo, se je brigada zbrala na grebenu, nato pa je zavila navzdol proti Soči. V predhodnici je imela 3. četo

2. bataljona glede na to, da je bilo v tej četi še največ domačinov. Ko je četa prišla na cesto Kobarid—žaga—Bovec, se je razdelila in postavila zasedo proti Trnovemu in Srpenici, medtem ko se je ostanek čete spustil proti Soči. Za njim se je napotila še glavnina brigade. Čeprav je bila reka globoka do pasu, predvsem pa zelo deroča, je brigada že ob enajstih ponoči bila vsa onstran Soče.

Priznati je treba, da je brigado spremljala tudi precejšnja sreča. Po cesti so namreč patroljirala sovražnikova oklepna vozila. Kljub temu se je brigadi posrečilo, da je med dvema patroljnima obhodoma neopazno prešla cesto in reko. Bila je že na njenem levem bregu in se vzpenjala po strmini navzgor na Polovnik, ko je po cesti pripeljala nova patrolja in osvetljevala z žarometi južna pobočja Polovnika. Sovražnikovi vojaki niso opazili partizanske kolone, kajti borci so plegli po tleh, ponovno pa so se dvignili šele potem, ko so se sovražnikova vozila spet oddaljila.⁴⁴

Kaže, da sovražnik tudi še naslednjega dne ni opazil, da se mu je Gradnikova brigada izmuznila iz obroča. Borci so

⁴³ Zbornik VI/6, dok. št. 98.

⁴⁴ Spomini Franja Kranjca, v AIZDG.

19. maja s planine Jame na Polovniku opazovali, kako sovražnikove enote še nadalje preiskujejo ozemlje med Mijo, Kobaridom in Žago, kjer pa tedaj ni bilo več nobenih partizanskih enot. Prav tako so videli, kako so po dolini Soče pripekljali proti večeru novih 22 kamionov vojaštva in ga poslali v zasede.⁴⁵

Ko so borci Gradnikove brigade prispeli na planino Jamo, niso bili le silno izmučeni, ampak tudi sestradani, kajti prejšnjega dne ni bilo priložnosti za kuhanje. Vsi, ki niso bili določeni za zasede, straže in druge službe, so legli k počitku, kuharji pa so jim medtem pripravljali hrano. Na planini se je paslo nekaj koz in terenski aktivist jim je predlagal, naj jih nekaj zakoljejo in skuhajo. Lačni borci pa niso mogli pričakati, da bi bilo meso kuhano, ampak so kri, ki so jo pri klanju koz prestregli, toliko segreli, da je spremenila barvo in postala trda. Nato so si jo pravično razdelili in jo pojedli. Pri tem pa jih sploh ni motilo, da je bila neslana in pomešana z dlako.⁴⁶

Brigada se na Polovniku ni zadrževala in je še isto noč, po nekaterih drugih podatkih pa v naslednji noči odšla naprej pod Krn, kjer se je povezala z aktivisti iz Drežnice. Prek njih je dobila obvestilo, da ob Soči čaka dvanajst ranjencev. Štab brigade je zato zvečer poslal tja skupino borcev. Ti pa so bili previdni in so, preden bi reko prebredli, vanjo vrgli nekaj kamnov. Z nasprotnega brega so se takoj oglasili rafali italijanskih puškomitraljezov in po tem so borci sklepali, da gre za provokacijo. Brigada se je potem premaknila na sektor v Prodeh nad Kneškimi Ravnami.⁴⁷

Italijansko čiščenje širšega območja Stola, s katerega se je brigada umaknila 18. maja zvečer, je trajalo še ves 19. in

20. maj. Iz skopega italijanskega poročila⁴⁸ zvedo, da so »med večkratnimi poskusi prekoračenja Soče v bližini Trnovega, ki so jih naše budne čete stalno onemogočale, uporniki pustili na terenu usnjeno torbo s 54 naboji za puško mauzer in ročno bombo«, toda pri Fervicumu (verjetno Ognjenu) med Kobaridom in Trnovim so menda ujeli dva partizana. Ni znano,

⁴⁵ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

⁴⁶ Spomini Antona Knapiča, v AIZDG.

⁴⁷ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

⁴⁸ Zbornik VI/6, dok. št. 103.

Z leve proti desni stojijo Janez Učakar, Miro Kandare, Mirko Hribi jan, Milan Trušnovec-Milče in Pavel Jei-Stanko, na levi strani sedi Alojz Kragelj-Smeli, leži pa Franc Rebula-Sandi. Slika je posnel Janez Učakar na šentviški gori maja 1943. (Podatki Janeza Učakarja in Mirka Kandareja.)

v katero enoto sta sodila. Ko pa so alpske čete čistile Stol, so odkrile več taborišč, »ki so jih uporniki nedavno zapustili«, med razno opremo pa »vojaški jopič z raztrganim, močno okrvavljenim rokavom z našivom bataljonskega političnega komisarja«. Zaprli so 45 oseb, ki so jih osumili sodelovanja s partizani.

Kar zadeva vojaški jopič z našitki bataljonskega političnega komisarja, je zelo verjetno, da gre za Gašperjevo bluzo. Ko se je Gradnikova brigada 18. maja zvečer umaknila s Stola čez Sočo in ko še ni vedela, kaj jo čaka v dolini, so ranjence pod vodstvom najboljšega mitraljezca v brigadi Franca Uršiča-Jožka poslali po južnih pobočjih Starijskega vrha — torej v nasprotni smeri od umika brigade — proti Staremu selu, da bi jih od tod spravili v zasilno bolnico na severnih pobočjih Matajurja. Vendar ni šlo tako gladko, kar lahko ugotovimo tudi iz spominov štirih takratnih aktivistk v tem kraju:

»(...) Partizani so imeli 4 mrtve in 22 ranjencev. Ranjence so ponesli v grapo v Globočah. Dekleta so jim pri- nesla okrepčil, obvez in še drugo, kar so potrebovali. Komaj so se dekleta ob treh zjutraj vrnila iz akcije domov, so prišli v vas kvesturini in jo zasedli. Zasedli so tudi položaje tik nad vasjo, tako da so bili le nekaj sto metrov oddaljeni od ranjencev. Ranjence bi se moralo prenesti v zasilno bolnico, toda kako, ko je bil sovražnik tako blizu. Zato sta koman- dant Jožko in Skalar tvegala poizkus, ki se jima je posrečil. Ob 9. uri zvečer sta se približala vasi. Pri Jelču je bila itali- janska zaseda. Da bi premotila Italijane in jih odvrnila od smeri, kjer so bili ranjenci, sta tu vrgla bombo in ubila nekega kvesturina,⁴⁹ nato pa sta srečno ušla. Italijanom je ostala le Jožkova triglavka, ki jo je v naglici izgubil. Itali- jani so besno streljali vso noč. Na drugem koncu vasi pa so medtem prenašali svoje ranjene tovariše iz Globočaka mimo Glemonove hiše čez Blato v zasilno bolnico v Suži. Med ran- jenci je bil tudi partizan Gašper, katerega zaradi hudih ran ni bilo mogoče prenašati in je ostal štiri dni gori v gozdu pod Koriti. Vaščani so bili obveščeni, da bi ga šli iskat, a zaradi zasede niso mogli do njega. Uršič Anton in Kranjec Franc sta kljub vsemu le tvegala, a ga nista mogla najti, ker jima ni bilo točno povedano, kje je ranjenec. Po enem mesecu so našli njegovo truplo (...)»⁵⁰

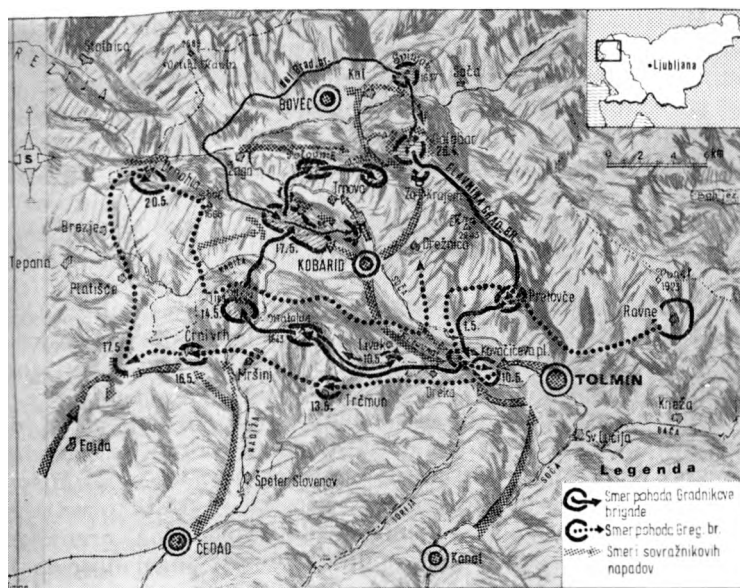
V tej skupini ranjencev, v kateri so bili štirje težji ran- jenci, več pa lažjih, je bil, kot je mogoče ugotoviti po raznih virih⁵¹ tudi namestnik komandanta Gregorčičeve brigade Slav- ko Bombač-Boris, ki je bil ranjen prav tako na Stolu. Takrat so namreč med gradnikovci bili tudi nekateri borci Gregor- čičeve brigade, ki so se med njenimi boji na poti v Beneško Slovenijo ločili od nje in so se, vračajoč se proti Soči, začasno priključili Gradnikovi brigadi.

Medtem se je iz Beneške Slovenije vračala tudi že. glavnina Gregorčičeve brigade. Po boju na Špiku 17. maja se je brigada mimo Platišča umaknila proti severu v Brezje pod Breškim Jalovcem, od tod pa še bolj proti severu, v Drnohlo, torej na severozahodna pobočja Stola. S tem je pravzaprav prišla z dežja pod kap, kajti znašla se je na robu območja, ki ga je sovražnik tri dni preiskoval in s katerega se je Gradnikova

⁴⁹ Italijani poročajo, da sta bila od drobcev ročnih bomb ranjena dva kara- binerja (Zbornik VI/6, dok. št. 103).

⁵⁰ Op. 41.

⁵¹ Poročilo PK KPS za Primorsko z dne 11. junija 1943, fase. 532/11 v AIZDG' Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG; spomini Izidorja Stresa, v AIZDG.

Pohod Gregorčičeve in Gradnikove brigade čez Sočo in v Beneško Slovenijo.

brigada umaknila dva dni pred prihodom Gregorčičeve brigade.

Ko je italijansko poveljstvo ugotovilo, da na območju, ki ga preiskujejo njegove enote, ni več Gradnikove brigade, je svojo ofenzivno akcijo preusmerilo proti severu, tako da je z njo 22. maja zajelo tudi Drnophlo.

Sreča v nesreči je bila v tem, da je vodstvo brigade tako spretno manevriralo po poraščenih in nepreglednih pobočjih med rečico Učejo in grebenom Stola, da je Italijani niso odkrili. Dodatna težava za borce Gregorčičeve brigade je bilo hudo pomanjkanje hrane (sicer ne bi bilo mnogo bolje tudi v primeru, če bi jo imeli, ker niso smeli kuriti, da jih dim ne bi izdal Italijanom), pa tudi dež jih je neprestano močil.

Med umikom iz Drnogle se je del brigade ločil od glavnine. Medtem ko se je glavnina 23. maja napotila proti Miji, je njen 1. bataljon zavil čez Goriška Brda. Pri Srednjem pa so ga Italijani presenetili in ga razbili. V spopadu je padlo, sodeč po italijanskih poročilih, 17 partizanov, štirje pa so bili ujeti. Italijani so imeli dva padla, en vojak pa je bil ranjen.⁵²

PRVE IZKUŠNJE

Z bojem Gradnikove brigade na Stolu in z umikom Gregorčičeve brigade iz Beneške Slovenije je bilo končano prvo obdobje njunega dejstvovanja kot brigad. Ali sta v tem enomesečnem obdobju izpolnili pričakovanja?

Na to vprašanje je težko odgovoriti. Toda dejstvo je, da so bile naloge, ki sta jih dobili pred pohodom na zahodne bregove Soče in v Beneško Slovenijo, za novi in še neizkušeni brigadi prezahtevne. To tembolj, ker sta — zlasti to velja za Gregorčičevo brigado — morali dejstvovati na neznanem ozemlju, ki ga narodnoosvobodilno gibanje še ni doseglo in ki je bilo v političnem pogledu povsem neobdelano.

Res pa je, da je prodor Gregorčičeve brigade okrepil narodno in protifašistično zavest zlasti slovenskega prebivalstva. Manj podpore je bilo od furlanskega in italijanskega prebivalstva, vendar je tudi nanj pojav oboroženih odporiških sil pustil močan vtis. Sadovi so se pokazali ob kapitulaciji Italije, ko je prišlo do močnega partizanskega gibanja tudi med Furlani in Italijani.

Toda cena, ki jo je bilo treba plačati, ni bila majhna. Italijansko vojaško poveljstvo je organiziralo hajko za hajko najprej na levem, nato pa še na desnem bregu Soče. Brigadi sta padali iz obroča v obroč in pri tem je krajši konec potegnila Gregorčičeva brigada, ki se je nekajkrat znašla v hajki, ki je bila pravzaprav namenjena Gradnikovi brigadi (na Kolo-vratu, v Drnogli ipd.).

Vojaški uspeh prodora v Beneško Slovenijo je bil morda manjši zato, ker pohod ni potekal po načrtu: namesto obeh je tja vdrla pravzaprav le Gregorčičeva brigada, Gradnikova

⁵² Stanko Petelin, *Med Triglavom in Trstom*, str. 31—32; Ferenc, *Primorska pred vseljudsko vstajo 1943*, str. 465—498.

brigada pa je prišla samo do roba Beneške Slovenije. Kasneje je v zvezi s tem nastala celo nekakšna polemika med političnim komisarjem Primorske operativne cone, ki je bil ves čas pohoda z Gregorčičevo brigado, in komandantom cone, ki je vodil Gradnikovo brigado. Politični komisar Dušan Pirjevec-Ahac je Mirku Bračiču očital oportunistem, ker se je umaknil z Gradnikovo brigado že z roba Benečije, Mirko Bračič pa Dušanu Pirjevcu avanturizem, ker je »rinil z glavo skozi zid« in pri tem izgubil polovico brigade. Posredovati je moral pokrajinski komite KPS za Primorsko in »po nekaj dni trajajoči diskusiji smo izrekli salomonsko sodbo, da je Ahac postopal bolj smiselno in zato bolj uspešno v političnem pogledu, Mirko pa v vojaškem«. ⁵³

V štabu Gradnikove brigade, kjer je bil Mirko Bračič, so začeli čedalje kritičneje gledati na omenjene možnosti brigad na Primorskem. Te možnosti je Mirko Bračič, ko je prišel v pokrajinski komite KPS za Primorsko, opisal takole: »Če so brigade sijajno sredstvo za uspešne akcije in za obrambo pred napadi okupatorjev na naša taborišča, predstavljajo vendar na *takem* terenu, kakršen je naš, resne negativne plati (težave prikrivanja smeri gibanja, mesta taborjenja, prehrane itd.). Tovariš Mirko je prišel do zaključka, da se zaradi teh težav brigade na Primorskem ne bodo mogle obdržati, če ne-čejo tvegati težkih izgub na živi sili.« ⁵⁶

Vse to je bilo res. K temu je treba dodati še dejstvo, da obveščevalne službe — oči in ušes vsake vojaške enote — skoraj ni bilo. Zato štaba brigad nista imela pregleda nad splošnim položajem na svojem in sosednjih sektorjih, a temu je pripisati tudi taka presenečenja, kot ga je Gradnikova brigada doživela na Golobarju, in nenadne obkolitve, ki se jim zaradi pomanjkljive obveščevalne službe ni bilo mogoče pravočasno izogniti in ko se je bilo treba zaradi tega iz njih prebijati.

Za sovražnika je bilo mnogo lažje, saj so njegove na gosto razporejene garnizije budno spremljale premike partizanskih brigad in o tem obveščale svoja višja poveljstva. Tem potem ni bilo več težko — glede na sile, ki so jih imela na voljo, in gosto cestno omrežje — v zelo kratkem času osredotočiti za-

⁵³ Poročilo PK KPS za Primorsko z dne 8. julija, fase. 532/1 v AIZDG.

⁵⁴ Poročilo PK KPS za Primorsko z dne 8. junija 1943, fase. 532/1 v AIZDG.

dostne sile in z njimi skleniti obroč okrog ene ali druge brigade. Da pa sovražnik kljub temu, razen na Golobarju, ni dosegel odločilnih uspehov, je treba pripisati visoki politični zavesti, pogumu in vzdržljivosti borcev, prav tako pa tudi iznajdljivosti poveljniškega kadra zlasti glede manevriranja in pravilnega uporabljanja zemljišča, ne glede na to, da se je pokrajinski komite KPS nad poveljniškim kadrom zelo pritoževal, češ da »je z vojaškimi kadri obup. Ves štab POZ (Primorske operativne cone — op. S. P.) se strinja, da ni niti enega bataljonskega komandanta na Primorskem, ki bi bil na mestu«. ⁵⁵ To je seveda le deloma res, kajti tako kader kot brigada v celoti potrebujeta izkušenj in nekaj časa, da se prekalita in usposobita. V enem mesecu pa tega ni mogoče pričakovati.

Poleg tega je vprašljiva tudi pravilnost odločitve, da se brigadi takoj po ustanovitvi uporablja na izrazito planinskem zemljišču, kjer so celo posamične čete težko obstale, in onstran Soče, kjer so bile možnosti za njuno dejstvovanje še manjše. Ali ne bi bilo morda bolje (kar je končno potrdila tudi praksa po kapitulaciji Italije), da bi brigadi dejstvovali na mnogo bolj prikladnem zemljišču v osrednjem in vzhodnem delu Primorske (od Vipavske doline do nekdanje jugoslovansko-italijanske meje proti Gorenjski)? Tam bi lahko pregnali manjše sovražnikove postojanke na Trnovski planoti, si ustvarili nekakšno bazo in imeli boljšo povezavo z gorenjskimi in notranjskimi partizani.

Slaba stran koncentracije obeh brigad na Kobariškem in v Beneški Sloveniji je bila tudi v tem, ker po vsej drugi Primorski ni bilo nobenih partizanskih enot (razen Kraški bataljon na Krasu) in nobenih vojaških akcij, kar je seveda v političnem pogledu imelo slabe posledice in je omogočalo uspešnejše delovanje raznih mihailovičevskih elementov, ki so nastopali z raznimi sredinskimi in anglofiliškimi gesli. ⁵⁶

Pokrajinski komite KPS za Primorsko se je čedalje bolj strinjal s stališči Mirka Bračiča o potrebi po drugačni partizanski taktiki na Primorskem, pri kateri pa ne bi bilo treba ukinjati obstoječih brigad. To je bilo čutiti že takrat, ko ga je vzel v zaščito pred očitki, ki so s Primorskega prihajali

⁵⁵ Op. 53.

⁵⁶ Pismo PK KPS za Primorsko z dne 8. junija 1943, fase. 532/1 v AIZDG.

celo v Glavni štab NOV in POS, češ da jo je Gradnikova brigada »popihala«. »To ni točno,« piše pokrajinski komite KPS Jaku Avšiču in Dušanu Pirjevcu-Ahacu. »Šesta brigada se nahaja na Tolminskem, kjer ima v skupnem taborišču vse svoje in tudi del vaših čet, tako da šteje to taborišče, ki ga vodita komandant cone tov. Mirko in štab brigade v sestavu Danilo, Cene, skupno 450 mož.«⁵⁷

Ko je Jaka Avšič kot namestnik komandanta Glavnega štaba NOV in POS poslal štabu Gradnikove brigade ukaz, naj vsa brigada ponovno odide čez Sočo in naprej v Beneško Slo-venijo s približno enakimi nalogami, kot so bile predvidene za prvi pohod,⁵⁸ je pokrajinski komite KPS za Primorsko na podlagi izkušenj iz prvega pohoda in po posvetovanju z Mirkom Bračičem njegov ukaz praktično razveljavil, čeprav je to storil zelo obzirno. »Pri tem smo vzeli v poštev tudi še okolnost, da ima odsotnost partizanov na celi centralni Pri-morski že danes politično zelo slabe posledice,« piše v pismu, ki ga je poslal Jaku Avšiču in Dušanu Pirjevcu-Ahacu.⁵⁹ V zvezi z Gradnikovo brigado je sklenil, da bo na Tolminsko odšel le njen 1. bataljon pod poveljstvom Jožeta Štiha-Marka, ker so pripadniki tega bataljona v glavnem Tolminci. Glav-nina brigade pa naj »izkoristi možnosti, ki jih nudi v zad-njem času od partizanov zapuščeni centralni predel Primor-ske (Banjška planota in Vojsko), nakar se pomakne še bolj proti jugu. Zaradi težav pri prehrani bo po potrebi (brigada — op. S. P.) taborila in se premikala po bataljonih.«

Prav v tem pa je bistvo vsega problema. Pokrajinski ko-mite je spoznal, da je treba po eni strani ohraniti brigade na Primorskem, po drugi strani pa ne brez potrebe žrtvovati človeških življenj. Zato naj bi se brigadi odpovedali skup-nemu taborjenju in premikanju ter naj bi taborili in dejstvo-vali po bataljonih ali celo polbataljonih. Izvajali pa bi tudi brigadne akcije, vendar tako, da bi vsak bataljon prišel na zborna mesto iz svojega taborišča, tja pa bi se spet vrnil po opravljeni akciji.⁶⁰

⁵⁷ Pismo PK KPS za Primorsko z dne 11. junija 1943, fase. 532/11 v AIZDG.

⁵⁸ Dopis štaba Primorske operativne cone z dne 24. maja 1943, fase. 219'1 v AIZDG.

⁵⁹ Op. 57.

⁶⁰ Op. 56.

Res je bilo nesmiselno imeti tolikšno vojsko stalno osredotočeno na istem mestu in tako sovražniku dajati priložnost, da z eno samo uspešno potezo uniči ali razbije vso brigado in s tem povzroči nenadomestljivo škodo. Zato so sklenili, naj brigada odslej deluje po bataljonih, vsak na svojem sektorju. Vse to ni bilo potrebno samo zato, da se brigado ohrani kot celoto v organizacijskem in taktičnem smislu, temveč tudi zato, da bi po bataljonih lažje prešla iz defenzive v ofenzivo — da bi prevzela pobudo iz sovražnikovih rok v svoje.

S tem so bataljoni dobili večjo samostojnost, čeprav se je pri vsakem izmed njih navadno zadrževal tudi kak član štaba brigade. Bataljoni so si še nadalje medsebojno pomagali, med drugim tudi tako, da so — vsak na svojem sektorju — nekatere akcije izvajali hkratno.

S tem pa se začelja tudi novo obdobje delovanja primorskih brigad.

PO BATALJONIH

SPOPAD NAD NEMŠKIM RUTOM

Za dejstvovanje Gradnikove brigade v mesecu juniju je značilno, da je bila razdeljena v glavnem po bataljonih, toda po potrebi se je združevala, in da so se njeni bataljoni pogosto premeščali iz kraja v kraj. To je bila v precejšnji meri tudi posledica nenehnih sovražnikovih očiščevalnih operacij. Zaradi pomanjkljive dokumentacije je silno težko ugotoviti, kjer so se bataljoni v določenih obdobjih zadrževali, medtem ko so izjave udeležencev spričo pogostih premikov in vračanj v prejšnja taborišča dostikrat netočne in nasprotujoče.

Gradnikova brigada je na sektor v Prodeh nad Kneškimi Ravnami prispela, kot vse kaže, 21. maja. Sodeč po nekaterih podatkih,¹ se je od tod premaknila čez Baško grapo na šentviško planoto, toda 1. junija se je spet vrnila. Medtem so v brigado prihajali mnogi borci Gregorčičeve brigade, ki so bili izgubili zvezo s svojimi enotami. Le-teh je bilo kakih petdeset do šestdeset, tako da se je skupno številčno stanje Gradnikove brigade na njihov račun povečalo na približno 450 borcev.²

Brigada se je v teh dneh utrjevala tako organizacijsko kot tudi politično in vojaško. V četah so izvedli nekatere spremembe (tako na primer je za komandirja 1. čete 3. bataljona prišel Franc Stuler-Ilija),³ imeli pa so tudi redni vojaški in politični pouk.

To priložnosti je štab brigade, pri katerem se je še vedno zadrževal komandant Primorske operativne cone Mirko Bračič, izkoristil za dve zelo uspešni vojaški akciji.

¹ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

² Zbornik VI/6, dok. št. 22.

³ Spomini Vinka Tomca, v AIZDG.

Prvo je izvedel 3. bataljon, ki je v t. i. Pri Senikih med Koritnico pri Grahovem in Nemškim Rutom postavil zasedo. Kot v mnogih drugih vaseh je bila tudi v Nemškem Rutu precej močna italijanska posadka, ki se je s hrano in drugimi potrebščinami oskrbovala po poti, ki pelje iz Koritnice čez naselje Pri Senikih proti Rutu in Grantu. Zaseda Pri Senikih je bila na približno pol poti med Koritnico in Nemškim Rutom. Položaji za zasedo so bili še kar ugodni, saj pot pelje po globoki dolini rečice Koritnice, pobočja na obeh straneh pa so pokrita z drevjem in grmovjem.

Bataljon je 5. junija čakal na položajih ves dan in vso noč, toda zaman. Sovražnika ni bilo od nikoder. Čeprav je bataljonu močno primanjkovalo hrane in so bili borci lačni, mimo tega pa je začelo še deževati, so borci vztrajali v zasedi tudi drugi in še tretji dan.

Ker sovražnika 7. junija do poznih popoldanskih ur ni bilo na spregled in je vse kazalo, da ga tudi tokrat čakajo zaman, je bilo dano povelje za umik. Večji del borcev je že odšel s položajev. Na poti je ostalo le še nekaj strelcev, en puškomitralježer ter komandanta 3. bataljona in brigade. Le malo je manjkalo, pa bi Italijani oba komandanta, »ki sta bila na cesti in se na pet korakov srečala z Italijani«,⁴ ujeli.

Komandant brigade se boja spominja takole:

»Mislili smo, da Italijanov ne bo. Zato sva se s komandantom bataljona spustila na pot, da bi videla, kako bi se ti počutili, če bi morali skozi našo zasedo. Ko pa sva se po isti poti vračala, sva se nenadoma srečala z Italijani.

Znašla sva se v zelo nerodnem položaju, kajti bataljon se je bil medtem že umaknil. Kljub temu sva začela na Italijane takoj streljati in tako priklicala nazaj še nekatere druge borce. S tem smo italijanske vojake prisilili, da iščejo zaklone in se branijo, hkrati pa smo prešli na nasprotno stran rečice, odkoder smo še nadalje obstreljevali sovražnika. Boja pa je bilo zaradi noči kmalu konec. Potem ko smo se zbrali, smo odšli prek Baške grape na šentviško planoto.«⁵

Kaj pa o tem spopadu poročajo Italijani? Iz njihovih poročil⁶ zvemo, da je kakih 25 »upornikov« napadlo oddelek

⁴ Zbornik VI/6, dok. št. 22; poročilo Mirka Bračiča z dne 8. junija 1943, fase. 532/11 v AIZDG.

⁵ Spomini Danila Šoroviča, v AIZDG.

⁶ Poročilo poveljstva obmejne straže 11. AK z dne 9. junija 1943 (T. F.); poročilo poveljstva 24. AK št. 1 o uporniški dejavnosti z dne 9. junija 1943 (T. F.); brzojavka karabinjerske postaje v Cerknem z dne 7. junija 1943 (T. F.).

607. čete 2. bataljona 104. pehotnega polka. Italijanski oddelek je štel 55 mož, spremljal pa je mule, ki so nosile posode za vino. Pri Senikih je, kot poročajo, presenetil dva partizana, ki sta se umaknila v gozd. Tako se je začel boj. Pri mostu v Koritnici je na italijanski oddelek čakala 402. četa, ki je napadenim vojakom takoj poslala na pomoč dva voda. Iz nasprotne strani, iz Nemškega Ruta, pa je na kraj spopada poslalo okrepitev tudi tamkajšnje poveljstvo 607. čete.

Iz italijanskih poročil ugotavljamo, da je njihovo poveljstvo ukrepalo odločno, hitro in z močnimi silami. Akcijo je vodil komandant bataljona, ki je iz Grahovega poslal tja na lahkih kamionih še nove okrepitev. V Koritnico pa je prispel celo komandant 104. pehotnega polka.

Italijanski obkolitveni manever pa je bil prepočasen in ko sta se obe četi sešli, nista zajeli nobenega partizana. Njuni poveljstvi sta se morali zadovoljiti z dokaj skromnim plenom: z eno puško in pištolo starejšega tipa ter tremi ročnimi bombami. Domnevali pa so, da je bil en partizan ubit, ker so »ga videli pasti«, dva ali trije pa naj bi bili ranjeni.

Medtem se je že znočilo in Italijani so se vrnili v Nemški Rut oziroma Koritnico. Tja so prinesli tudi padle in ranjence. Padla sta dva, po en oficir in vojak, ranjenih pa je bilo pet, od tega en oficir in štirje vojaki.

Nato so Italijani pozaprlji sedem ljudi iz Nemškega Ruta in Granta. Obtožili so jih, da so pomagali partizanom s hrano in drugimi potrebščinami. Zato sta komandant 3. alpske brigade in goriški prefekt višjim oblastem predlagala, naj bi izselili vse prebivalstvo na območju med Baško grapo in Kneškimi Ravnami.⁷ Predlog pa ni bil sprejet, češ da bi imeli pri tem prevelike težave. Pač pa naj bi tudi v prihodnje iz teh vasi odstranjevali posameznike, predvsem tiste, ki so najbolj nevarni, in sorodnike partizanov.⁸

⁷ Poročilo poveljstva obmejne straže 11. AK z dne 9. junija 1943 (T. F.); dopis goriške prefekture z dne 12. julija 1943 (T. F.).

⁸ Dopis generalnega inšpektorja z dne 26. junija 1943, fase. 1036 v AIZDG, italijanski fond.

MINIRANJE MOSTU PRI KNEŽI

Naslednji uspeh, ki ga je Gradnikova brigada dosegla v prvih dneh junija, je bilo miniranje mostu pri Kneži, na železniški progi Jesenice—Podbrdo—Sv. Lucija—Gorica.

Z vrnitvijo brigade na širše območje Baške grape so se povečale možnosti za njeno diverzantsko delovanje, ki naj bi bilo usmerjeno predvsem na progo, ki teče po tej grapi. Potreba po njeni onesposobitvi je bila še toliko večja, ker so v štab brigade prispela poročila, da jo uporabljajo za prevoz svojih enot tudi že Nemci. Komandant Primorske operativne cone je že na Miji uril borce v uporabi razstreliva, sedaj pa so v brigadi imeli tudi minerski vod.⁹

Z nabavo razstreliva, ki naj bi ga uporabljal minerski vod v te namene, ni bilo večjih težav. Na območju Krna je bilo v kavernah še veliko granat iz časa prve svetovne vojne, bilo jih je treba le pobrati in iz njih vzeti razstrelivo. Na Krnu je imel posebno skupino borcev, ki je skrbela za to delo, že štab Severnoprimskega odreda oziroma njegovega 2. bataljona.¹⁰ Kasneje je to nalogo na čelu skupine borcev Gradnikove brigade prevzel njen kasnejši komandant Martin Greif-Rudi. Granate so bile težke, zato so jih po strmih pobočjih kar valili proti vasi Krn, kjer so jih skrili v tajna skladišča, da so jih kasneje, kadar so potrebovali razstrelivo, odpirali in jih praznili.¹¹

Minerji Gradnikove brigade so že 6. junija zvečer odšli proti Kneži, da bi vrgli v zrak tamkajšnji železniški most. To pa jim ni uspelo, ker jim je vreča z razstrelivom padla v vodo in zato eksplozije ni bilo.

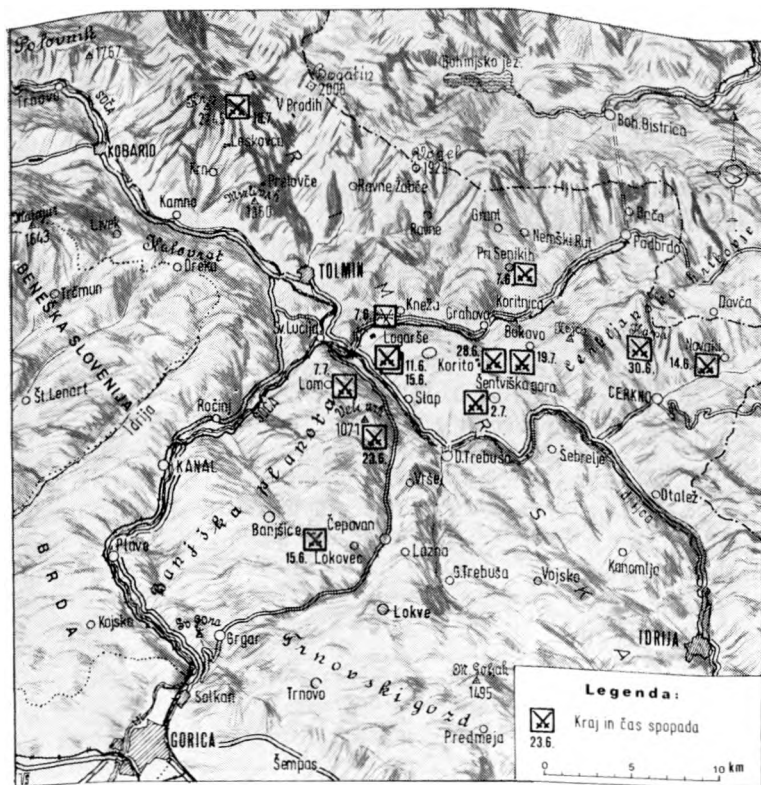
Več uspeha so imeli naslednjo noč ob pol polnoči, ko so zrušili, kot so poročali Italijani,¹² štiriintrideset metrov dolg mostni lok. Promet je bil zaradi tega prekinjen in potnike je bilo treba na tem odseku prevažati s tovornjaki. Hkrati s tem so zaprli dvanajst ljudi, ki so jih obtožili sodelovanja s partizani.¹³

⁹ Spomini Vinka Tomca, v AIZDG.

¹⁰ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

¹¹ Martin Greif-Rudi, fase. »Spomini« v AIZDG, str. 71—72. Zbornik VI/6, dok. št. 109.

¹³ Poročilo poveljstva 24. AK št. 2 o uporniški dejavnosti z dne 19. junija 1943 (T. F.)

Akcije Gradnikove brigade od 1. junija do 20. julija 1943.

Uspeh minerjev, ki jih je ščitil 2. bataljon, bi bil še večji, če bi minsko polnitev lahko aktivirali z električnim tokom. Ker so se morali ob pomanjkanju ustreznih mineralnih pripomočkov zadovoljiti z navadno počasi gorečo vrstico, niso mogli natančno določiti časa eksplozije in tako poginati v zrak ne le dela mostu, ampak tudi ne tovornega vlaka, ki se mu je prav tedaj bližal. Eksplozija je bila prehitra in zato je imel strojevodja dovolj časa, da je svoj vlak ustavil kakih dvesto metrov pred porušenim mostom.¹⁴

¹⁴ Zbornik VI/6, dok. št. 22.

Štab brigade je pravilno sklepal, da bo po obeh uspešnih akcijah eden izmed prvih sovražnikovih ukrepov čiščenje ozemlja, kjer so se takrat zadrževale brigadne enote. Zato se je brigada takoj po napadu na sovražnikovo oskrbovalno skupino med Koritnico in Nemškim Rutom premaknila čez Baško grapo na šentviško planoto. Ukrep je bil povsem na mestu, kajti italijansko poveljstvo je s silami 102. in 104. pehotnega polka in z enotami obmejne straže dejansko organiziralo obsežno čistko ozemlja severno od Bače. Ko pa je ugotovilo, da tam ni več partizanov, in ko je dobilo obvestila, da so na šentviški planoti, je čiščenje preneslo še na to območje.¹⁵

Gradnikova brigada se je sovražnikovi akciji izmaknila tako, da se je s šentviške planote spustila v dolino Idrijce. Borci so reko prebredli v neposredni bližini postojanke na Slapu, nato pa so se povzpeli v bližino Vrš nad Čepovanom. Sam prehod čez Idrijco je bil zelo težaven in nevaren, kajti reka je zaradi večdnene deževja močno narasla. Zato so jo bredli po štirje borci skupaj, držeč se za roke, da jih ne bi mogla odnesti deroča voda. Kljub temu je nekaj takih skupin le spodnesla, ni pa bilo nobenih žrtev. V največji nevarnosti se je znašla neka borka, ki bi se kmalu utopila. Zakričala je na pomoč. K sreči je Italijani v bližnji postojanki niso slišali in partizanske kolone, ki je že tako imela velike težave z naraslo Idrijco, niso napadli. Rešil jo je soborec Janko Čelik z Bukovega, ki je nemudoma odvrnil opremo in skočil za njo v reko ter jo potegnil na suho.¹⁶

IZ SPOPAD A V SPOPAD

Italijanskih hajk pa s tem še ni bilo konec, nasprotno, šele začele so se. Italijansko poveljstvo je že odkrilo, da se je glavnina partizanskih sil iz Beneške Slovenije premaknila čez Tolminsko južno od Bače in da partizani delujejo v večjih ali manjših skupinah po skoraj vsej Primorski.

Za Gradnikovo brigado so Italijani dokaj hitro ugotovili, da sta v boju med Koritnico in Nemškim Rutom 7. junija

¹⁵ Op. 13.

¹⁶ Spomini Petra Špika, v AIZDG.

sodelovala 3. bataljon Gradnikove brigade in del 1. bataljona Gregorčičeve brigade (tj. borci, ki so se bili ločili od tega bataljona in se priključili Gradnikovi brigadi). Prav tako so vedeli, da je brigada 9. junija prišla čez Baško grapo na šentviško planoto.¹⁷

V naslednjih dneh so zbrali še popolnejše obveščevalne podatke. Bržkone iz zaplenjenih dokumentov so zvedeli, da je bilo 6. junija v 1. bataljonu 136, v 2. bataljonu 146 in v 3. bataljonu 112 borcev. Čete 3. bataljona so imele po 37 do 38 borcev.

Kar zadeva oborožitev, jim ni bila skrivnost, da je zelo raznovrstna in da so zaradi tega tudi težave s strelivom. Da manjka orožja, jim je razkrivalo partizansko geslo »Vsak dan v akcijo po orožje!« V 2. bataljonu Gradnikove brigade so

10. junija imeli 6 puškomitraljezov, 104 puške in 143 ročnih bomb, neoboroženih pa je bilo 25 borcev.

Italijansko poveljstvo je zvedelo, da v partizanih posvečajo veliko pozornost vojaškemu urjenju, zlasti v zvezi s stražarsko službo in vojaško disciplino. Medsebojno se pozdravljajo po vojaško. Enako velja tudi za politično vzgojo in kulturno izobraževanje. Usposabljanje poteka po načrtu vsak dan, razen kadar je enota v akciji ali na pohodu.

Dokaj točne podatke so imeli tudi za enote Gregorčičeve brigade, ki so se zadrževale in dejstvovale v glavnem na območju Trnovskega gozda, Vipavske doline, Krasa in Brd.¹⁸

Kako je bilo mogoče, da je bilo italijansko vojaško poveljstvo sorazmerno dobro obveščeno o stanju v partizanskih enotah in o njihovih premikih, čeprav se v skoraj vseh njegovih periodičnih poročilih ponavlja ugotovitev, da »tujerodno prebivalstvo (tu misli na Slovence — op. S. P.) podpira, obvešča in sploh sodeluje še nadalje z uporniki in kaže dosledno svoje sovraštvo do nas?«¹⁹

Za to je več vzrokov.

Glede na to, da so se Italijani pripravljali na prekinitev zaveznštva z nacistično Nemčijo in umik na rapalske meje in da so hoteli imeti za to morebitno fronto čisto zaledje, je odtod izhajala tudi potreba po načrtnem čiščenju sektorja

¹⁷ Op. 13.

¹⁸ Poročilo poveljstva 24. AK št. 3 o uporniški dejavnosti z dne 29. junija 1943 (T. F.).

¹⁹ Zbornik VI/6, dok. št. 139.

za sektorjem, z zahoda proti vzhodu, da bi tako partizanske enote če že ne uničili, vsaj potisnili prek zahodnih meja. V teh čistkah pa so naleteli tudi na kako kurirsko postajo (»kavlo«) ali prestregli kakega kurirja s partizanskimi dokumenti, ki so jih podrobno proučevali, medsebojno primerjali in dostavljali ustrezne podatke iz njih vsem nižjim poveljstvom in garnizijam. Te podatke so preverjali tudi z izpovedmi ujetnikov in aretiranih prebivalcev, osumljenih sodelovanja s partizani. Še nadalje so ostali pomemben vir njihovih informacij ovaduhi tako slovenske kot italijanske narodnosti.

Sovražnikove očiščevalne akcije so se v juniju in juliju vrstile druga za drugo in bataljoni Gradnikove brigade so se jim bolj ali manj spretno in uspešno izmikali. V tistih dneh je prišlo do vrste spopadov na vsem operacijskem območju Gradnikove brigade, ki se je v glavnem ujemalo z operacijskim območjem nekdanjega Severnoprimskega odreda (Cerkljansko, šentviška planota, Čepovanska dolina, Banjška planota, dolina Soče in Bače in Tolminsko). Medtem ko so v ohranjenih italijanskih poročilih vsi spopadi natančno regi-

Prvi bataljon Gradnikove brigade na šentviški planoti konec maja 1943.

strirani, pa je naša dokumentacija o njih zelo pomanjkljiva in nepopolna, tako da za marsikateri spopad ne bo mogoče ugotoviti, katera enota se ga je udeležila. Zato bodo nekateri dogodki obdelani le enostransko, tj. po italijanskih poročilih.

Komandant Primorske operativne cone Mirko Bračič je bil še vedno pri Gradnikovi brigadi. Prizadeval si je vzpostaviti z Gregorčičevo brigado zvezo, kar pa mu ni uspelo. Ni bil pa pripravljen uresničiti Avšičeve zahteve, naj se Gradnikova brigada vrne nazaj na Mijo, da bi obe brigadi obnovili pohod v Beneško Slovenijo, češ da si ne želi doživeti tega, kar je doletelo Gregorčičevo brigado in da se ne bi smeli spuščati v avanture, če se želi ohraniti ljudi.

Z Vršč je Bračič obvestil Aleša Beblerja, da bo en bataljon poslal proti jugu čez Banjško planoto, drugi bataljon čez Trnovski gozd, tretji bataljon pa čez šentviško planoto na Cerkljansko. Nato naj bi se bataljoni vrnili in se spet napotili proti severu. Hkrati s tem je ukazal štabu Kraškega bataljona, naj se poveže z enotami 1. bataljona Gregorčičeve brigade, ki so bile nekje na Vipavskem, in naj izvaja ofenzivne akcije, premikajoč se po Krasu, Vipavski dolini in proti Idriji. Kar zadeva 2. bataljon Gregorčičeve brigade, se je ta še vedno zadrževal na Miji.²⁰

Gradnikova brigada je na Vršah, kamor se je verjetno v noči na 11. junij umaknila pred italijansko hajko na šentviški planoti, ostala le dva dni. Vendar je to zadostovalo, da se je odpočila, predvsem pa da so se njeni borci osušili in ogreli, kajti po dolgotrajnem deževju je spet nastopilo lepo sončno vreme. Nato so bataljoni odšli vsak v svojo smer: 3. bataljon je bil poslan na Banjško planoto, kjer naj bi opravil neko nalogo, 2. bataljon se je napotil proti Lokvam, da bi tam napadel italijansko posadko v barakah, 1. bataljon pa se je vrnil nazaj na šentviško planoto, kjer naj bi sprejel angleško pošiljko orožja in druge opreme.²¹

Tretji bataljon je z Vršč odšel na Banjško planoto in se je utaboril med Lomom in Kalom nad Kanalom v bližini Levpe. Na poti tja pa je prišlo nekje pri Lokovcu do spopada z italijansko patruljo.²² Bržkone prav o tem spopadu govori neko

²⁰ Ferenc, *Primorska pred vseljudsko vstajo 1943*, str. 507.

²¹ Franc Curk, *Na Primorsko, fase. 279/V v AIZDG*.

²² Spomini Ladislava Dornika-Matije, v AIZDG.

italijansko poročilo, da je 15. junija padel pri Lokovcu oddelek 82. pehotne čete iz Čepovana in karabinerjev v zasedo upornikov, ki jih je bilo kakih petdeset. Italijani naj bi takoj prešli v odločen napad. Nasprotnika so menda pregnali in po ječanju med partizani so sklepali, da so jih morali nekaj ubiti ali raniti. Sami niso imeli nobenih izgub. Domneva o partizanskih izgubah je napačna, kajti tudi partizani v tem spopadu niso imeli ne padlih in ne ranjenih.²³

Okrog 20. junija je 1. četa odšla na neko akcijo proti vasi Bate, drugi dve četi pa proti Grudnici nad cesto Čepovan—Sv. Lucija. Tam se je utaborila v bližini Kanalskega Loma na pobočjih Veli vrha. Utrujeni borci so v hipu zaspali. Kot vse kaže, je bilo zavarovanje pomanjkljivo, oziroma so se Italijani neopazno približali stražarju in ga menda zaklali. K sreči je bil buden komandir 3. čete Franc Stuler-Ilija, ki je opazil bližajoče se Italijane in s svojimi streli omogočil bataljonu, da se je brez drugih izgub umaknil, preden so ga Italijani povsem obkolili. Bataljon oziroma 2. in 3. četa sta se umikali proti Grudnici. Ko pa sta se znašli na čistini vzhodno od nje, sta padli v sovražnikovo zasedo. Spet sta se morali umikati, tokrat na pobočja severno od Grudnice, po katerih so se spustili do ceste, jo prešli in se povzpeli na Vrše. V tamkajšnje taborišče sta prišli še pred poldnevom. V tem spopadu so pogrešali le stražarja.

O spopadu na Veli vrhu poročajo tudi Italijani. Po njihovem poročilu²⁴ sodeč, je v tistih dneh velika očiščevalna akcija, v kateri so poleg štirih bataljonov 102. in 104. alpskega polka sodelovali še oddelki obmejne straže in tri čete pehotne divizije »Torino«, zajela ne samo šentviško planoto, ampak tudi Banjško planoto z Velim vrhom vred. Iz nekega drugega italijanskega poročila²⁵ zvemo, da so del Banjške planote preiskovale dve četi 82. pehotnega polka (s štabom v Ajdovščini) in ena četa 81. pehotnega polka (s štabom v Vipavi) divizije »Torino« (s štabom v Gorici) z namenom, »da bi zajeli skupino upornikov, oboroženih s puškomitraljezom, ki se trenutno zadržuje v bližini Zabrd«. To je bil lahko le 3. ba-

²³ Poročilo poveljstva 24. AK št. 2 o uporniški dejavnosti z dne 19. iunija 1943 (T. F.).

²⁴ Poročilo poveljstva 24. AK št. 3 o uporniški dejavnosti z dne 29. iunija 1943 (T. F.).

²⁵ Poročilo poveljstva divizije »Torino« z dne 21. junija 1943 (T. F.).

taljon Gradnikove brigade, toda ta »skupina upornikov« je bila precej močnejša, kot pa se je glasilo italijansko obvestilo. »Izid akcije je bil negativen,« piše v istem poročilu.

Te tri čete so naslednjega dne preiskovale Veli vrh, kjer so iskale neko »dobro skrito jamo, v kateri naj bi bila, po dobljenih podatkih, hrana in strelivo«. Izid akcije teh treh čet je bil tudi tokrat negativen.²⁶

Toda prav na Velem vrhu je 23. junija prišlo do spopada s kakimi 40 uporniki, kot piše v sovražnikovem poročilu.²⁷ V boju naj bi bili trije partizani mrtvi, kakih petnajst pa ranjenih. V nekem drugem italijanskem poročilu²⁸ pa piše, da so napadalci zaplenili partizanom deset pušk, toda v spopadu je padel tudi en njihov vojak.

Da je tu — kljub nekaterim razlikam o poročanju — resnično prišlo do spopada s 3. bataljonom, dokazuje neko kasnejše italijansko poročilo.²⁹ V njem piše, da je bil na Velem vrhu zaplenjen dokument (bržkone kak dnevnik), iz katerega je mogoče videti pot 2. čete 3. bataljona Gradnikove brigade vse od 10. maja do 23. junija.

V teh dneh se je h glavnini 3. bataljona na Vršah vrnila tudi njegova 1. četa, ki svoje naloge pri Batah ni uspešno opravila, morda prav zaradi omenjene italijanske čistke na Banjški planoti. V teh dneh ni imel štab bataljona nobene zveze s štabom brigade. Zato se je ves bataljon nekaj dni kasneje premaknil na šentviško planoto. Ker pa tam ni našel glavnine brigade, je nadaljeval pot čez Baško grapo v taborišče V Prodeh (ki pa so ga Italijani v hajki 13. junija odkrili in porušil zasilna bivališča za kakih sto ljudi³⁰) oziroma v njegovo bližino. Tam pa je bil tudi že del 2. bataljona. Od njegovih borcev je bil štab 3. bataljona obveščen, da se glavnina brigade trenutno zadržuje nekje na Cerkljanskem.³¹

Kaj pa se je medtem dogajalo z 2. bataljonom?

Ta bataljon je dobil naloge, naj napade neke vojaške barake v Lokvah. Svoje naloge pa ni opravil, ker je spotoma na Kobilici padel v italijansko zasedo. Prav takrat so Italijani

²⁶ Poročilo poveljstva divizije »Torino« z dne 22. junija 1943 (T. F.).

²⁷ Op. 24.

²⁸ Poročilo karabinjerskega poveljstva v Gorici z dne 23. junija 1943, fase. 1035 v AIZDG.

²⁹ Op. 24.

³⁰ Op. 22.

³¹ Informacijsko poročilo poveljstva 24. AK z dne 26. junija 1943 (T. F.).

izvajali svoj »rastrellamento« (čistko). Bataljon se menda ni dobro znašel in »namesto da bi se premaknil proti Trnovskemu gozdu«, mu je kasneje očital štab brigade,³² »in bi tam počakali, da bi Italijani opravili svoje, so se, ker so preveč dobesedno sprejeli zapoved, umaknili nazaj proti nam. Ko so padli v zasedo, pa tudi žrtev niso imeli.«

Bataljon se je nato »zabil« v skalovje med Vršami in Idrijco, kjer je brez hrane in vode preždel tri dni, dokler ni bilo konec italijanske hajke. Nato se je 2. bataljon čez Vojsko, Oblakov vrh in Idrijco vrnil na šentviško planoto in se tam sešel z glavnino brigade.³³

Tam je bila v teh dneh vrsta spopadov, ki jih omenjajo italijanska poročila in od katerih so z naše strani nekateri pojasnjeni, drugi pa ne.

Že 11. junija, torej približno dva dni pred vrnitvijo 1. bataljona na šentviško planoto, je prišlo pri Logarščah do spopada med italijanskimi vojaki iz 103. alpskega polka in tremi partizani. Eden od teh naj bi bil ubit, dva pa sta ušla v gozd. Štiri dni kasneje, 15. junija, je bil pri isti vasi že drugi spopad: italijanske enote so med čistko naletale na neko partizansko skupino in v spopadu zaplenile eno puško in nekaj streliva. Naslednjega dne je tam zapokalo še tretjič: tokrat naj bi padel en partizan. V noči na 15. junij pa so menda partizani napadli italijansko posadko v Trebuši. Napad je bil zavržen, partizani pa so imeli enega mrtvega in so izgubili tudi eno puško.³⁴ Istega dne, 15. junija, je prišlo do spopada tudi Na Plešeh, dva kilometra vzhodno od Dolenje Trebuše. S partizani, ki so se umaknili proti Šebreljam, se je spopadel oddelek 6. bataljona 103. alpskega polka.³⁵

V enem izmed omenjenih spopadov pri Logarščah se je znašel tudi Anton Manfreda iz 2. čete 1. bataljona Gradnikove brigade. S skupino 10 do 12 borcev je v tistih dneh prispel prek Baške grape na šentviško planoto, pri tej vasi pa je padel v italijansko zasedo. Italijani so skupino napadli z ročnimi bombami. Medtem ko so se, kot kaže, vsi njihovi to-

« Zbornik VI/6, dok. št. 28.

³² Curk, na Primorsko, fase. 279/V v AIZDG.

³⁴ Poročilo poveljstva 24. AK št. 2 o uporniški dejavnosti z dne 19. junija 1943 (T. F.).

³⁵ Poročilo poveljstva 24. AK št. 3 o uporniški dejavnosti z dne 29. junija 1943 (T. F.).

varisi rešili, pa je bil Manfreda hudo ranjen. Vendar je še imel toliko moči, da se je splazil dovolj daleč in ga Italijani niso našli. Našla in rešila pa ga je Gabrijela Makuc, aktivistka iz Logaršč, ki ga je tri dni skrivala in skrbela zanj v kozolcu, dokler ni prišla ponj partizanska patrulja in ga odnesla v bolnišnico pri Kneških Ravnah.³⁶

V »NEMČIJI«

Medtem naj bi bil 1. bataljon Gradnikove brigade (ali pa vsaj nekatere njegove enote) že na Cerkljanskem z nalogo, da napade sovražnikovo postojanko v Novakih. Toda napad ni bil izveden, ker je bila tamkajšnja posadka premočna. Štela je okrog 250 mož.³⁷ Sploh pa je bilo cerkljansko območje — po ugotovitvah štaba brigade³⁸ — za učinkovito dejstvovanje partizanskih enot dokaj neprimerno. Sovražnikove postojanke so bile razporejene zelo na gosto in zato je bilo težko najti ustrezen cilj za napad, kajti sovražnik je lahko zaradi bližine drugih postojank zelo hitro posredoval. Po drugi strani pa so si tamkajšnji ljudje zelo želeli, da bi se partizani pokazali tudi pri njih.

Kljub vsem težavam je v tistih dneh pokalo tudi na Cerkljanskem. Tako na primer so 14. junija partizani z ročnimi bombami napadli posadko iz 102. alpskega polka v Novakih, naslednjo noč pa je bil izveden demonstrativni napad tudi na Cerkno, kjer je bil sedež omenjenega polka. Nekaj dni kasneje, 21. junija, so »uporniški elementi vrgli bombo — mino proti Dopolavoru« (nekakšen fašistični prosvetni dom — op. S. P.) na Planini pri Cerknem.³⁹

Ob drugi obletnici napada Nemčije na Sovjetsko zvezo so se na Cerkljanskem pojavili mnogi letaki, toda to obletnico (22. junij) je najlepše proslavila Gregorčičeva brigada z uspešno akcijo v bližino Vojskega. Njena zaseda je napadla avtobus s karabinjerji in policisti. V tem napadu so Italijani po lastnem priznanju imeli 15 mrtvih in 6 ranjenih karabinjerjev in policistov, partizani pa so jim zaplenili 3 brzostrelke, 16 pušk

³⁶ Spomini Danice Manfrede, v AIZDG.

³⁷ Zbornik VI/6, dok. št. 15, op. 6.

³⁸ Zbornik VI/6, dok. št. 28.

³⁹ Op. 35.

in 19 pištol.⁴⁰ Naši podatki omenjajo 17 padlih, 3 brzostrelke, 15 pušk in 17 pištol.⁴¹

V teh dneh se je glavnina Gradnikove brigade (1. in 2. bataljon) zadrževala na šentviški planoti. Štab brigade je zaprosil štab cone za nadaljnja navodila, ker je bila »možnost, da bi se na tem sektorju še nadalje zadržali, vedno manjša, ker je pač težko prikriti tolikšno maso ljudi. Po našem mišljenju se bomo lahko tu zadržali največ še dva do tri dni.«⁴²

Z istim dopisom je štab brigade obvestil štab cone, da so to noč poslali na Rombon skupino petnajstih borcev po razstrelivo in vžigalne kapice in da so dobili obvestila, po katerih naj bi bilo na Cerkljanskem v bližini meje kakih 300 kg razstreliva in 100 bomb. Podatek pa morajo še preveriti.

Štab cone pa je takrat imel z brigado posebne načrte. Kaže, da so na sedežu pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko okrog 24. junija končali posvetovanje, na katerem so obravnavali tudi vprašanje o ponovnem pohodu ene izmed brigad v Beneško Slovenijo. Odločili so se, naj na pot odide Gradnikova brigada, ki je bila Beneški Sloveniji bliže kot Gregorčičeva brigada. Brigada naj bi tam politično razgibala Benečijo in izvedla mobilizacijo, hkrati pa pospešila ustanavljanje prvih furlanskih partizanskih čet. Njena naloga pa je bila tudi prekinitev ene izmed najpomembnejših železniških zvez med Italijo in Nemčijo in povzročanje sovražniku čim hujših izgub. Štab cone je menil, da politični uspehi, ki jih je dosegla Gregorčičeva brigada med svojim pohodom po Beneški Sloveniji, naklonjenost furlanskega ljudstva do narodnoosvobodilnega boja in šibkost italijanske vojaške sile omogočajo Gradnikovi brigadi doseglo zastavljenih ciljev. Pred odhodom pa naj bi brigada opravila še nekatere naloge na Cerkljanskem.⁴³

Tako je štab cone poslal brigado (brez 3. bataljona, ki še ni prispel s Čepovanskega na šentviško planoto) na Cerkljansko. Na šentviški planoti je ostala le še petnajstčlanska skupina, ki je dobila nalogo, naj izvede akcijo na italijanski vojaški kamion.⁴⁴ Toda 28. junija je četo 2. bataljona, ki je

⁴⁰ Informacijsko poročilo poveljstva 24. AK z dne 23. junija 1943 (T. F.).

⁴¹ Zbornik VI/6, dok. št. 27.

⁴² Zbornik VI/6, dok. št. 28.

⁴³ Ferenc, Primorska pred vseljudsko vstajo 1943, str. 512—516.

⁴⁴ Ivan Likar-Sočan: V borbah s premočnim sovražnikom, Slovenski Jadran 1953, št. 35.

taborila pri Koritu, nenadoma napadla 612. četa 104. alpskega polka. V štabu polka so v popoldanskih urah od nekaterih svojih ovaduhov dobili sporočilo, da se v gozdovih jugozahodno od Korita zadržuje neka partizanska skupina. Takoj zatem so iz 612. čete na Bukovem poslali v to smer dva voda, ki sta taborišče oklenila. Po polurnem spopadu so se partizani umaknili. V tem boju je en borec padel, dva pa so ujeli, vendar so enega od njih takoj ustrelili. Italijani so zaplenili pet pušk in še nekaj drugega vojaškega materiala.⁴⁵

Bržkone je tudi v tem primeru zatajilo zavarovanje, kajti v nasprotnem primeru jih Italijani ne bi smeli presenetiti.

V tistih dneh je bila na šentviški planoti potrebna nenehna budnost, kajti enote 102. polka in tudi druge enote so pogosto izvajale lokalne čistke in postavljale zasede, da bi tako nadzorovale vse dostope v Baško grapo.

Glavnina brigade je medtem prispela na Cerkljansko, utaborila pa se je na Kapi pri Počanski gori v bližini takratne italijansko-nemške meje. Sovražnik jo je napadel že naslednje jutro, 30. junija. Brigada je spet doživela poraz, ki bržkone ni bil nujen.

Njeno taborišče je bilo odkrito po naključju. Neka italijanska patrulja je ponoči nadzirala hišo, katere lastnik je bil osumljen sodelovanja s partizani. Ob treh ponoči sta se hiši približala dva neznanca, ki sta na Italijane oddala nekaj strellov, nato pa sta se izgubila v temo. Iz Novakov so takoj zjutraj poslali štiri skupine po deset mož preiskovat teren in tako so Italijani ob pol sedmih zjutraj nepričakovano naleteli na partizansko taborišče. V spopadu je bil en partizan ubit, zaplenjen pa puškomitraljez. Kasneje je prišlo še do dveh podobnih spopadov, rezultat vsega tega pa je bil, da so na partizanski strani padli štirje borci, medtem ko je bil eden ranjen in ujet. Italijani so poleg tega zaplenili tudi puškomitraljez, puško in dve pištoli. Na italijanski strani je bil menda ranjen en sam vojak.⁴⁶

Štab brigade se je kasneje opravičeval,⁴⁷ češ da se je napada udeležilo 1500 italijanskih vojakov (kar je močno pre-

⁴⁵ Zbornik VI/6, dok. št. 140; poročilo poveljstva obmejne straže 11. AK z dne 1. julija 1943 (T. F.).

⁴⁶ Zbornik VI/6, dok. št. 139; poročilo poveljstva obmejne straže 11. AK z dne 6. julija 1943 (T. F.).

⁴⁷ Poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 8. julija 1943, fase. 535/1 v AIZDG.

tirano), da so italijanski vojaki napadali drzno, da so bili brigadni obrambni položaji neprimerni in da so zato Italijani hitro vdrlí v taborišče. Nekateri naši viri navajajo, da je takrat Italijanom uspelo priti za hrbet puškomitraljevcu Kmetiču in njegovim soborcem iz 3. čete 2. bataljona, ki so glavnini brigade varovali odstopnico, ter jih presenetiti in poklati z bajoneti. Toda italijanski viri tega podatka ne potrjujejo.

Na sklep štaba brigade o umiku je vsekakor vplivalo dejstvo, da je bila ura šele sedem zjutraj in da bi brigado v primeru, če bi vztrajala na teh položajih, utegnili napasti v hrbet še Nemci. Edina pot, ki jo je bilo mogoče še uporabiti za umik, je peljala prek meje v Davčo. V brigadi je bilo nekaj Gorenjcev, ki so dobro poznali tamkajšnji teren in so brigado srečno pripeljali prek žičnih ovir in minskih polj vzdolž meje na gorenjsko stran. Priznati pa je treba, da je imela brigada tudi precej sreče. Sovražnik je namreč to možnost za umik predvideval in je proti meji poslal oddelek svojih vojakov, da bi brigadi zaprlí pot. Prav tedaj pa se je ulila ploha in italijanski vojaki so raje vedrili po senikih, kot da bi mokri stražili mejo. Brigada je medtem neovirano prešla v Davčo.

Gradnikova brigada je na »nemški« strani ostala le en dan, nato pa se je spet vrnila na Primorsko. Ob ponovnem prehodu je prišlo do manjšega spopada z nemškimi patruljami, vendar brez vsakih posledic. To je bilo tudi prvo srečanje Gradnikove brigade z Nemci.⁴⁸

Ravnanja Gradnikove brigade na Kapi res ni mogoče opravečevati, saj je bilo Italijanov le kakih 40 do 50, naših borcev pa, po italijanskih cenitvah v omenjenih dokumentih, kakih sto. Brigada v tem primeru niti ni bila presenečena, ampak — vsaj do umika v Davčo — slabo vodena. Zato je prišlo do sorazmerno hudih izgub.⁴⁹

Brigada se je s Cerkljanskega vračala po skupinah nazaj na šentviško planoto, kjer pa je ostal le njen 1. bataljon, ki

⁴⁸ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG; spomini Danila Soroviča, Petra Špika, Slavka Fratnika in Franja Kranjca, v AIZDG.

⁴⁹ Anton Božič v svojih spominih (v AIZDG) navaja, da je brigada izgubila štiri borce (Mirka Drnovška iz Vrtač nad Koblarjem, Severija Veluščka iz Zapolotoka pri Ligu in Jožeta Košuto iz Zadlaza pri Tolminu ter še enega borca, čigar imena ni bilo mogoče ugotoviti), ki so s puškomitraljezom ščitili umik proti Davči.

« Op. 47; pismo Mirka Bračiča z dne 6. julija 1943, fase. 532/11 v AIZDG.

je v zvezi z zavezniškimi zračnimi pošiljkami dobil posebno nalogo (o tem bo govor v naslednjem poglavju), druge enote pa so se postopoma zbrale V Prodeh, da bi se po zadnjih premikih in bojih odpočile.

V tistih dneh so Italijani prizadejali partizanom nov udarec: 7. julija so na Lomu, severovzhodno od Tolmina, prese- netili skupino sedmih partizanov in jih vse pobili. Po itali- janskih dokumentih⁵⁰ naj bi bila uničena neka kurirska po- staja (karavla), toda Mirko Bračič v svojem pismu Dušanu Pirjevcu-Ahacu trdi, da je bila to brigadna intendantska pa- trulja z brigadnim intendantom in šestimi borci. Kasneje je bilo ugotovljeno, da so Italijani dosegli svoj uspeh po zaslugi domačih izdajalcev. Intendantska patrulja (šest mož) je na- bavljala hrano za brigado. Ko je bila na planini Lom, sta tja prišla dva civilista in pastirjem govorila, da sta ušla iz itali- janske vojske in bi se rada priključila partizanom. Pastirji so nasedli in so ju odpeljali v taborišče. Italijani pa so jim sledili, vseh šest partizanov pobili, pastirje zaprli, njihovo živino pa zaplenili.⁵¹ V zvezi s tem Italijani poročajo,⁵² da je patrulja iz 104. alpskega polka 3. julija ponoči ubila neznanca, ko se je skušal pri Modreju pri Sv. Luciji s čolnom prepeljati čez Sočo, in da so pri njem našli dokumente, da gre za bri- gadnega intendanta Martina. (To je bil brigadni intendant Milan Barbič-Martin.)

Zanimivi so tudi dokumenti, ki so jih Italijani zaplenili na planini Lom. Iz njih dobimo odgovor, zakaj je prihajalo do mnogih akcij tudi tam, kjer trenutno ni bilo brigadnih enot. Tudi kurirske postaje so namreč dobile nalogo, naj poleg vzdrževanja zvez izvajajo sabotažne in diverzantske, pa tudi druge vojaške akcije povsod, kjerkoli le morejo.

Pokrajinski komite KPS za Primorsko je bil zaradi cele vrste neuspešnih akcij in presenečenj nezadovoljen; razloge za to je videl v tem, ker komandant in politični komisar cone nista bila več v brigadah, brigadni vodilni ljudje pa tudi ne v bataljonih.⁵³

⁵⁰ Zbornik VI/6, dok. št. 139.

⁵¹ Prav tam; pismo Mirka Bračiča z dne 15. julija 1943, fase. 532/III v AIZDG.

⁵² Prav tam; informacijsko poročilo poveljstva 24. AK z dne 7. julija 1943
T. F.).

⁵³ Dopis PK KPS za Primorsko z dne 13. julija 1943, fase. 535/1 v AIZDG.

Toda komandant cone Mirko Bračič je menil drugače. Poglavitne vzroke za tako stanje je videl v okrepljeni aktivnosti Italijanov, ki so nenehno patroljirali in postavljali zasede celo v planinskih predelih, v izdajstvu, ki ga je bilo v zadnjem času več kot prej, v nedoraslem starešinskem kadru in v pomanjkljivi oborožitvi enot. Stanje ga je skrbelo toliko bolj, ker je šlo za ponavljanje starih napak: vselej je prihajalo do presenečenja, kar je povzročalo zmedo, umikanje in izgubljanje orožja.

Ko je Mirko Bračič sredi julija že onstran Bače (V Prodeh) imel v zvezi s temi vprašanji sestanek s funkcionarji brigade, je sprva naletel na hud odpor. Skoraj vsi brez izjeme so ga prepričevali, da bi bilo bolje dejstvovati po četah, kajti v tem primeru bi lahko prekrivali skoraj vso Primorsko, izvedli bi več akcij, kot jih lahko napravi brigada, manj težav bi bilo s prehrano in sploh z oskrbovanjem z vsem potrebnim in lažje bi se izmikali italijanskim očiščevalnim akcijam. Bračič jih je le s težavo prepričal, da edino brigada lahko izvaja naloge, ki jih narekujejo sedanje in prihodnje razmere. Na koncu peturne konference so sklenili, da bodo vprašanje discipline in odgovornosti zaostri in da bodo strogo ukrepali proti vsem, ki bodo samovoljno zapuščali brigado ali izgubili svoje orožje.⁵⁴

Da to niso bile prazne grožnje, je kmalu zatem občutil eden izmed stražarjev, ki ga je Mirko Bračič ob svoji vrnitvi v brigadno taborišče V Prodeh zalotil, da spi. Obsojen je bil na smrt.⁵⁵

V brigadi je bilo treba rešiti tudi nekatere kadrovske probleme. Že proti koncu junija so izpopolnili štab brigade: komandant je še nadalje ostal Danilo Šorovič, njegov namestnik je postal Slavko Bombač-Boris (dotlej namestnik komandanta v Gregorčičevi brigadi), za političnega komisarja je bil namesto Toneta Bavca-Ceneta, ki je zbolel, postavljen Jože Čerin-Savski, »agitprop« (predvsem partijsko delo) pa je prevzel Franc Perovšek-Lado Krčan.⁵⁶

Kadrovske spremembe oziroma dopolnitve so bile potrebne tudi v bataljonih. Tako na primer je 3. bataljon ostal brez

⁵⁴ Pismo Mirka Bračiča z dne 15. julija 1943, fase. 535/1 v AIZDG.

⁵⁵ Spomini Petra Spika, v AIZDG.

⁵⁶ Zbornik VI/6, dok. št. 30.

Štaba Primorske operativne cone in Gradnikove brigade. Z leve na desno stojijo: politični komisar Jože Čerin-Peter Savski, brigadni obveščevalac Drago Flis-Strela, komandant brigade Danilo Šorovič, politični komisar cone Dušan Pirjevec-Ahac in komandant cone Mirko Bračič, spredaj pa sta kasnejši politični komisar brigade Franc Tavčar-Rok in Franc Pokovec-Poki.

komandanta in njegovega namestnika. Prejšnji komandant je bil namreč odstavljen zato, ker se sredi junija ni pravočasno vrnil z Vrš v sestavo brigade na šentviški planoti.⁵⁷ Novi komandant 3. bataljona je postal Martin Greif-Rudi, ki je dotlej skrbel za zbiranje razstreliva na območju Krna.⁵⁸

Zbiranje Gradnikove brigade na Tolminskem se je zavleklo in preden je bila pripravljena za predvideni pohod v Beneško Slovenijo, je prišlo do anglo-ameriškega izkrcanja na Siciliji. To pa je vplivalo na spremembo načrtov vodstva narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem.

Nove naloge je dobila tudi Gregorčičeva brigada, ki je takrat imela en bataljon še vedno na Miji, drugega na Krasu, tretji pa se je zbiral na Čavnu. Štab cone je ukazal, naj dva

⁵⁷ Spominski Lada Dornika-Matija, v AIZDG.

⁵⁸ Martin Greif-Rudi, fase. »Spomini« v AIZDG.

bataljona krožita po osrednji in južni Primorski in pri tem onesposobita čimveč prometnih zvez. Kot predvidenega pohoda Gradnikove brigade v Beneško Slovenijo pa tudi te naloge ni bilo mogoče uresničiti, kot kaže, predvsem zaradi sovržnikov dejavnosti.⁵⁹

ANGLEŠKI PADALCI IN LETALSKE POŠILJKE

Za Anglo-Američane je bilo Slovensko primorje glede na njihove načrte in prihodnje vojaške operacije zelo pomembno, zato so svoje prve padalce, ki naj bi se povezali z odporiškim gibanjem in obveščali o razmerah v Tržaškem zalivu, spustili že 18. marca 1943. Spustili so dve skupini. V prvi so bili trije padalci, ki so prišli v štab Primorske operativne cone in z njim sodelovali, druga skupina, ki se je spustila v Dolomitih, pa naj bi se povezala s četniki, ki so tesno sodelovali s tamkajšnjimi belogardisti in tudi italijanskim okupatorjem.

Skupina, ki je bila pri štabu Primorske operativne cone, je začela konec aprila pošiljati na Bližnji vzhod radijske brzozjavke o stanju v Slovenskem primorju in obveščevalne podatke, ki jih je zbiral obveščevalna služba narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem, hkrati pa tudi konkretne zahteve za pomoč predvsem v orožju. Angleži so odgovarjali pritrdjevalno. Njihova prva pošiljka je bila napovedana za 21. ali 22. maj 1943, spustili pa naj bi jo pri Nemškem Rutu, kjer naj bi jo sprejel en naš bataljon. Angleži so obljubili, da bodo poslali dvanajst kontejnerjev blaga, med drugim tudi dve radijski postaji (eno za padalce, drugo za štab Primorske cone). Obljube pa, menda zaradi slabega vremena, niso uresničili in angleških letal s pošiljko ni bilo.⁶⁰

Angleži so svojo obljubo izpolnili šele v noči na 21. junij pri Tolminskem Lomu. Tja je bil poslan 3. bataljon Gradnikove brigade, ki je dal vse potrebno zavarovanje, kuril ognje in pobral odvržene kontejnerje.⁶¹ Angleško letalo je spustilo enajst kontejnerjev, ki so vsebovali približno 300 kg razstre-

⁵⁹ Ferenc, Primorska pred vseljudsko vstajo 1943, str. 515—518.

⁶⁰ Pavel Dobrila: Prvi stik slovenskih partizanov z vojsko Velike Britanije, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1—2/1973, str. 186—209.

⁶¹ Spomini Vinka Tomca, v AfZDG.

liva in precej drugih minerskih pripomočkov (vžigalnih vrvic, kopic itd.), pa tudi 18 brzostrelk s pripadajočim strelivom. Angleži so takrat zagotovili, da bosta sledili še dve pošiljki. V vsaki bodo pristali po štirje padalci, poleg njih pa bodo odvrgli še po osem kontejnerjev z orožjem in opremo.⁶²

Svetlobne signale in kroženje neznanega letala nad Tolminskim Lomom so seveda opazili tudi Italijani. Prav tako so zvedeli za spuščene kontejnerje. Po njihovih podatkih⁶³ je »letalo neznanе narodnosti« letelo nad Doblarjem, Kanalom in Tolminom, pa tudi nad Postojno, kjer je spustilo propagandne letake.

Za drugo zavezniško pošiljko je bilo dogovorjeno, naj bi je ne spustili na Tolminskem, ampak na šentviški planoti. To naj bi se zgodilo mesec dni kasneje, okrog 20. julija.⁶⁴

Angleži so svojo obljubo dejansko izpolnili in pošiljka je prispela v noči na 19. julij. Tokrat je bil v zavarovanju 1. bataljon Gradnikove brigade, ki je dal vsa potrebna zavarovanja pri Bukovcu, pri šentviški gori in med Ponikvami in Poljem. Angleži so spustili svoj tovor pri Pečinah. Te akcije se je udeležil tudi Karl Kusterle, spominja pa se je takole:

»(...) Letalo bi moralo prileteti ob enih ponoči. Tovor naj bi odvrгло v bližini domačije, ki ji po domače pravijo pri Penčkovih. Natančno ob enih smo v daljavi zaslišali brnenje štirimotornega letala, ki je prihajalo iz smeri Gorice. Prvi krog je letalo napravilo precej daleč od nas, v smeri Idrije, drugi krog pa tik nad nami, ker je opazilo naš znak, ki smo ga bili napravili z devetimi kresovi v obliki kvadrata.

Letalo se je spustilo nižje in odvrгло svoj tovor. S tem letalom so prispeli tudi trije padalci. Eden izmed njih je bil doma iz Sv. Lucije. Začeli smo pregledovati material. Dobili smo lahko avtomatsko orožje, ročne bombe, dve radijski postaji, bencinski motor za polnjenje akumulatorjev in nekaj hrane, predvsem v konzervah.

Radijski postaji so odnesli padalci v spremstvu voda iz naše brigade v Glavni štab, nekaj orožja pa so vzeli s seboj tudi borci Gorenjskega odreda, ki so bili v ta namen prišli z Gorenjskega.

Ta dogodek je bil za našo brigado, prav tako pa tudi za terenske delavce veliko doživetje, za Italijane pa hud poraz. Borci 2. čete 1. bataljona, ki so bili v neposredni bližini so-

«* Poročilo PK KPS za Primorsko z dne 8. julija 1943, fase. 532/1 v AIZDG.

«⁶³ Poročilo poveljstva 24. AK št. 3 o uporniški dejavnosti z dne 29. junija 1943 (T. F.).

⁶⁴ Pismo Mirka Bračiča z dne 6. julija 1943, fase. 535/11 v AIZDG.

vražnikove postojanke v zasedi, so slišali, kako so se Italijani glasno pogovarjali o pomoči, ki so jo zavezniki poslali partizanom (...)⁶⁵

Kusterlove podatke je treba popraviti le toliko, da so padalci odšli v štab Primorske operativne cone.

K temu opisu pa Ivan Mlekuž-Zdenko med drugim še dodaja nekatera dopolnila:

»(...) Od odvrženih padalcev je enega med pristajanjem veter zanesel nekam proti severu v smeri Bukovega. Zato je skupina borcev z namestnikom komandanta bataljona Pavlom Ježem-Stankom iskala tega padalca in ga proti jutru tudi našla.

Ko se je Ježeva skupina vračala v sestavo bataljona, je naletela na Italijane, ki so že preiskovali bližnjo okofico. Jež s svojimi borci ni okleval, temveč je užgal po Italijanih in jih zvabil v zasledovanje, sam pa je s svojo skupino zavil prav v nasprotno smer kot bataljon z vso pošiljko. Tako so Italijani, ne da bi odkrili bataljon, ki je odnašal pošiljko, pohiteli v lov za Ježovo skupino proti Bukovemu (...)⁶⁶

Iz italijanskih poročil zvemo, da sta 19. julija ob pol enih ponoči dve skupini »sovražnikovih letal« preleteli Gorico in Čepovan in na šentviško planoto spustili osem padal. Sicer pa so Angleži v tistih dneh, ki so bili po njihovem izkrcanju na Siciliji 10. julija 1943 za nadaljnjo usodo Italije odločilnega pomena, spuščali svoje padalce tudi v raznih predelih severne Italije. Kar zadeva šentviško planoto, so Italijani šele 22. julija med svojim čiščenjem odkrili na območju Gorskega vrha štiri padala in dvanajst praznih kontejnerjev (po drugih podatkih šest padal in devet kontejnerjev). Kontejnerji so bili dolgi dva metra, v premeru so imeli 60 cm, njihova prostornina pa je bila 0,4 m³. Eden izmed kontejnerjev je dišal po razstrelivu. Partizani naj bi imeli vsega skupaj tri radijske postaje, dve od teh so zaplenili Italijanom 18. maja pri Kobaridu.⁶⁷ Kasneje v mnogih italijanskih poročil zasledimo, da so pogosto ugotavljali oddaje neznanih postaj, ne omenjajo pa tega, ali jim je uspelo oddaje tudi dešifrirati.

⁶⁵ Spomini Karla Kusterla, v AIZDG.

⁶⁶ Spomini Ivana Mlekuža-Zdenka, v AIZDG.

⁶⁷ Poročilo poveljstva 24. AK št. 6 o uporniški dejavnosti z dne 29. julija 1943 (T. F.); informacijsko poročilo poveljstva 24. AK z dne 19. in 23. julija 1943 (T. F.).

Ko so Angleži poslali tretjo pošiljko, Gradnikove brigade ni bilo več na Primorskem. To se je zgodilo 13. avgusta 1943, ko so se padalci spustili na Javorniku, severno od Nanosa. Med njimi je bil tudi major Neville Darewski. Tokrat jih je sprejel 1. bataljon novega Primorskega odreda. Med njegovimi borci je bil tudi Alojz Briščik, ki se spominja, da je veter zanesel padalo z majorjem Darewskim v bližnji gozd, kjer je obvisel na smreki. Med borci, ki so ga iskali, je bilo tudi nekaj Furlanov, ki so se med seboj pogovarjali po italijansko. Ko jih je Darewski zaslišal, se je potuhnil, misleč, da ima pod seboj italijanske vojake. Končno so ga le našli, mu vse pojasnili in ga rešili iz neprijetnega položaja. Skupno z angleškimi majorjem sta tisto noč prispela z Bližnjega vzhoda tudi dva primorska Slovenca, ki sta bila radiotelegrafista. Letalo pa je spustilo tudi nekaj kontejnerjev z orožjem in razno vojaško opremo.

BOJ NA KRNU

Sredi julija 1943 je bila Gradnikova brigada razdeljena po bataljoni: 1. bataljon je bil še vedno na šentviški planoti, kjer je pričakoval že opisano angleško zračno pošiljko, 2. bataljon je bil V Prodeh, 3. bataljon pa se je zadrževal na območju Krna. Kot kaže, se je 3. bataljon premaknil čez Čadrg proti Krnu 13. julija ponoči, kajti podatek o tem je v nekem italijanskem poročilu⁶⁸ hkrati z bojaznijo, da utegnejo partizani napasti njihovo financarsko vojašnico pri Prelogarju, že skoraj pri samem izviru Tolminke.

Bataljon se je iz prejšnjega taborišča V Prodeh, umaknil zato, ker je iz smeri Nemskega Ruta prodiralo kakih 500 Italijanov. Komandant Primorske operativne cone tega ni vedel, ko je 13. ali 14. julija tam iskal bataljon, in je zato taborišče našel prazno. Zvedel pa je, da se je bil bataljon umaknil čez Čadrg. Popoldne je šel za njim, toda Italijani so bili še vedno po hribih in so ga napadli s težkim mitraljezom. Uspelo mu je priti v Čadrg, toda tudi tam ni bilo nikogar več. Zato se je napotil za bataljonom pod Krn, kjer je našel Jaka Avšiča in tudi bataljon, še isti večer se je vrnil nazaj na sektor V

⁶⁸ Informacijsko poročilo 24. AK z dne 16. julija 1943 (T. F.).

Prodeh, kamor je medtem prispel že 2. bataljon s štabom brigade.

Pod Krnom sta se Jaka Avšič in Mirko Bračič dogovorila, naj 3. bataljon počaka tam, da bi se mu pridružil še 2. bataljon, medtem ko naj 1. bataljon do nadaljnjega ostane na šentviški planoti. Ugotovil je, da je brigadi po velikih naporih v prejšnjih dneh nujno potreben počitek. Moštvo je bilo zaradi dolgotrajnih pohodov, deževja, ki ni hotelo nehati, in pomanjkanja hrane zelo izčrpano. Nekateri borci so bili celo bosi. Veliko partizanov je zbolelo in niso bili več sposobni za boj. Najhuje pa je bilo to, da je zelo primanjkovalo streliva in se zato enote ne bi smele spuščati v dolgotrajnejše obrambne boje.

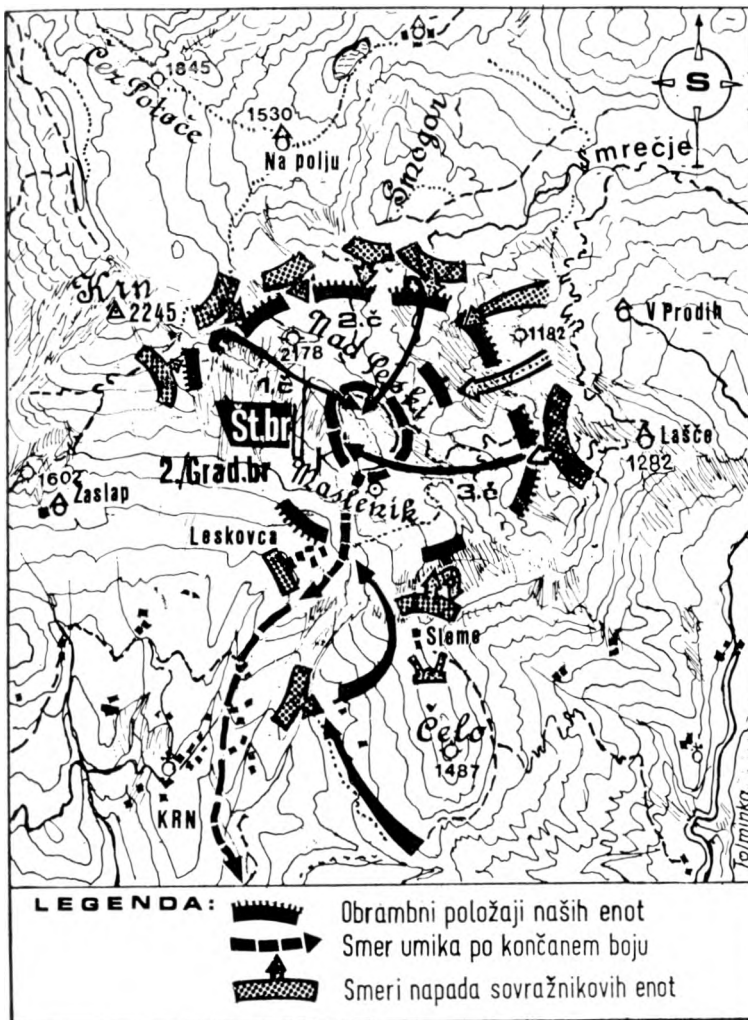
Zelo slabo stanje je bilo v 3. bataljonu, ki je šele v teh dneh dobil komandanta, medtem ko je politični komisar odšel neznanokam. V zadnjih čistkah je bataljon izgubil tudi precej orožja, tako da je 110 borcev tega bataljona imelo le 60 pušk.⁶⁹

Toda 3. bataljon ni počakal pod Krnom, kot je bilo dogovorjeno. Ponoči se je spustil v vas Krn in se oskrbel s hrano, nato pa se je že kar podnevi vzpenjal nazaj proti vojašnicam vzhodno od Krnskega jezera. Komaj pa so razposlali patrulje, so že opazili Italijane, kako se bližajo proti Krnu iz smeri Bogatina. Bilo je kakih 160 sovražnikovih vojakov. Bataljon je takoj zasedel položaje in se Italijanom uspešno upiral vse do noči, ko se je nameraval izmakniti. Jaka Avšič je sicer zahteval, naj bataljon ostane na položajih še naslednji dan, toda na sestanku bataljonskega štaba s četnimi poveljstvi je bilo sklenjeno drugače: ponoči se bodo umaknili proti vrhu Krna, nato pa naj bi se čete razšle vsaka na svojo stran. Tako je tudi bilo in tako je ena četa odšla proti Stolu in Matajurju, druga proti Lepenji, tretja pa proti Čezsoči in Žagi. Kasneje so se spet zbrale tu pod Krnom.⁷⁰

Sedemnajstega julija je na sektor Krna prispel tudi 2. bataljon s štabom brigade vred z namenom, da predani v starem taborišču na Krnu. Prav tega dne je sovražnik spet preiskoval to območje.

⁶⁹ Poročilo Mirka Bračiča z dne 15. julija 1943, fase. 535/1: pismo Mirka Bračiča z dne 9. julija 1943, fase. 532/III v AIZDG.

⁷⁰ Spomini Vinka Tomca, v AIZDG; Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

Boj na Krnu.

Italijani so namreč iskali partizansko bolnišnico, za katero so zvedeli, da je na tem območju. V ta namen so na pobočja Krna poslali vod svojih vojakov (26 mož), ki so mu dodali še četo rekrutov iz dopolnilne enote »Aquila-bis«. Tudi tokrat so uporabljali novo taktiko, ki jo v svojih pismih⁷¹ omenja že Mirko Bračič: Italijani so se pri iskanju partizanov preoblečili v civilne obleke, oziroma se izdajali za partizane, da bi jim ljudje nasedli in jim dali podatke o partizanih. Ukana jim je tudi tokrat uspela, vsaj delno. Preoblečene v civilne obleke so jih imeli za partizane in tako so od ljudi v Krnu zvedeli, da se tu gori zadržuje kakih sto partizanov, ki so iz »11. bataljona pod poveljstvom Milana« (?) in deloma »iz VI. U. B. pod poveljstvom Danila Šoroviča (Črnogorca)«, da so med drugim oboroženi s tremi puškomitraljezi in da so bolnišnico preselili nekam drugam.⁷²

Nato je vod vojakov postavil zasedo vzdolž poti, ki iz vasi Krn pelje na Pretovče, četa rekrutov pa je postavila svoj težki mitraljez na višinsko točko tako, da je obvladoval sedlo med Čelom in Rdečim robom. Te položaje so Italijani zasedli 17. julija še ponoči.⁷³

Tako se je zgodilo, da je brigada na svoji poti šla čez Pretovče, tam pa je bila italijanska zaseda, ki si iz nepojasnjenih razlogov ni upala napasti partizanske kolone, čeprav jo je bila opazila. O tem nam takratni brigadni kronist Franc Curk-Nace pripoveduje tole:

»Po utrudljivem nočnem pohodu smo se na sedlu med Mrzlim vrhom in Krnom nekoliko odpočili. Na naša vprašanja, kako daleč je še do taborišča, nam je vodič odgovoril:

„Saj smo že skoraj tam!“

Medtem ko je kolona počivala, so me odredili v zasedo, kakih petdeset metrov pred njo. Tovariša, ki sta bila z menoj, sta se šepetaje začela nekaj pogovarjati, meni pa se je nenadoma zazdelo, da se je v bližini premaknil kamen. Zato sem opozoril svoja tovariša:

„Tiho, tu pred nami je nekaj zašumelo!“

„Samo se ti zdi tako. Midva nisva ničesar slišala/ sta mi odgovorila in nadaljevala šepet. Napenjal sem ušesa, slišal pa nisem ničesar več.“

⁷¹ Pismi Mirka Bračiča z dne 6. in 15. julija 1943, fase. 532/11 in 532/III v AIZDG.

⁷⁸ Poročilo poveljstva obmejne straže 11. AK z dne 27. julija 1943 (T. F.).

⁷⁵ Prav tam.

Vsakdo izmed nas si je nekoliko kasneje, ko smo bili že v taborišču, poiskal prostor za počitek in se ves izčrpan zvalil po tleh. Straže in izvidnice so odšle na svoja mesta.

Komaj pa sem se vlegel v mehko listje in se pokrilič glavo, nas je že dežurni spravljal pokonci in ukazal, naj se pripravimo za na pot. Zvedeli smo, da je v bližini našega zadnjega počivališča bila sovražnikova patrolja, ki pa se nas ni upala napasti, temveč je sovražnik začel zasledovati našo kolono šele potem, ko je dobil okrepitve. Tudi iz drugih smeri smo videli patrolje po kakih sto mož, kako se nam bližajo.

Tu ne smemo ostati! Takoj na Krn! Mitraljezec naj varuje umik!' je ukazoval komandant brigade Danilo Šorovič.

Hiteli smo po strmini navzgor, gozd pa se je čedalje bolj redčil. Do vrha je bilo še tri ure, toda tam je bila sama gojljava in bi nas sovražnik utegnil opaziti. Komaj smo stopili na neko večjo goljavo, že se je po nas vsula svinčena toča — najprej iz težke brede, nato pa še iz drugih vrst orožja. Obstreljevali so nas iz smeri Mrzlega vrha.

Svinčena pesem nam je toliko pomagala, da smo na vrhove Krna prisopihali že v poldruhi uri namesto v treh urah, kot bi to bilo v običajnih okoliščinah.«⁷⁴

Na tej poti je doživel zanimivo dogodivščino Šorovičev kurir Alojz Kragelj-Smeli, pogumen petnajstletni fantič iz Vršnega pod Krnom. Komandant brigade ga je med potjo kot dobrega poznavalca terena poslal nazaj v taborišče pri Tolminskih Ravnah po pištolo, ki so jo bili tam pozabili pri odhodu.

»Po sprejetju naloge sem takoj krenil po pozabljene predmete, toda že kakih tristo metrov od brigade sem zaslišal iz grma ob stezi klic 'Stoj!'. Ne sluteč nič hudega, sem se ustavil, malo bolje pogledal in pred seboj zagledal 'partizana', oblečenega v slabo civilno obleko, oboroženega z italijansko puško. Približala sva se drug drugemu in si podala roke. Vprašal me je, kam sem namenjen. Odgovoril sem mu, da grem v Tolminske Ravne. Nato je dejal, da gre tudi sam v to smer. Po kakih petdesetih metrih je iz grmov ob stezi skočilo šest Italijanov, ki so me zgrabili in zvezali s tako naglico, da nisem uspel uporabiti ročne bombe, edino kar sem imel od orožja s seboj. Poprej navedenemu 'partizanu' niso storili nič hudega, ampak so se z njim prijazno pogovarjali. Takoj sem vedel, da gre za izdajalca, ki je vodil Italijane po znani partizanski stezi proti taborišču pod Krnom (...)

⁷⁴ Franc Curk-Nace: Bitka na Krnu, fase. 279/V v AIZDG.

Izdajalec je vedel, da je Smeli brigadni kurir in je to Italijanom tudi povedal. Neki italijanski major je nato začel kurirja zasliševati. Proti večeru, ko so se skupaj z njim vračali čez Volarje proti Tolminu, je Italijanom ušel in, čeprav so streljali za njim, nepoškodovan prispel nazaj v brigado.⁷⁵

Iz že omenjenega italijanskega poročila zvmemo, da so Italijani začeli partizansko kolono, ki se je vzpenjala proti Rdečemu robu, silovito obstreljevati s težkim orožjem ob pol osmih zjutraj in da so bili mnogi partizani zadeti. To seveda ni res, kajti na tem mestu še ni bilo izgub. Ko je italijanski vod preiskoval zemljišče, je odkril jamo, v kateri je bila prej partizanska bolnica. Notri ni bilo nikogar več. Kasneje so prišle okrepitve. Na pomoč so jim poslali tri čete: 408. četo iz 8. bataljona 103. alpskega polka, 602. četo iz 1. bataljona 104. alpskega polka in 30. inženirsko četo.⁷⁶

Gradnikovci so medtem na Krnskem pogorju zasedli višinske položaje. Tega dne sovražnika še ni bilo blizu.

Ko se je zmračilo, je komandant brigade sklical četne in višje funkcionarje na posvet. Najprej je povedal, da je sovražnik dobil čez dan nove okrepitve in da je zasedel vse poti, ki z Rdečega roba in Krna peljejo v dolino Tolminke in Soče. To je pomenilo, da je brigada obkoljena. Zato sta bila na voljo le dva izhoda: prebiti se še isto noč ali pa vztrajati na položajih ves naslednji dan in se prebiti šele v drugi noči. Borci so bili tako zelo utrujeni, da so se vsi odločili za drugi predlog. Komandirji in politični komisarji so zatem odšli v svoje enote in borcem pojasnili, kaj vse jih še čaka naslednjega dne.⁷⁷

To noč je bilo na območju Krna kakih 80 do 90 partizanskih borcev. Največ jih je bilo iz 2. bataljona, nekaj jih je bilo iz štaba brigade, že prejšnjega dne pa so se gradnikovcem pridružili tudi ranjenci iz tamkajšnje bolnice in Jaka Avšič, ki je imel v svojem spremstvu kakih dvanajst borcev z dvema puškomitraljezoma. Na več kilometrov dolgih položajih, ki pa so bili v nekaterih smereh zaradi prepadov nedostopni, so se razporedili takole:

⁷⁵ Spomini Alojza Kraglja-Smelega in Valerije Vrabec, v AIZDG.

⁷⁶ Op. 72.

⁷⁷ Spomini Franca Kranjca, v AIZDG.

— na desnem krilu, jugovzhodno od vrha Krna (trig. 2245), je bila 1. četa, ki je zapirala še najbolj dostopno smer iz Drežnice proti sedlu med Kožljakom in Krnom;

— v sredini je imela položaje 2. četa z nalogo, da obstreljuje mulatiero (konjsko stezo), ki je z severovzhodne strani peljala proti njenim položajem, in da nadzira neko dolino na spoju s 1. četo. Tu sta bila tudi Jaka Avšič s svojim spremstvom in štab brigade;

— na levem krilu, na Rdečem robu, je imela položaj 3. četa, ki je med drugim nadzirala dolino Tolminke. Pri tej četi je bil štab bataljona.⁷⁸

Na Rdečem robu je zavzelo položaje tudi nekaj lažjih ranjencev iz bolnice na pobočju Krna (težjih primerov v njej ni bilo), ki so se bili prejšnjega dne na ukaz Jaka Avšiča umaknili k 2. bataljonu.⁷⁹

Položaji, ki jih je imel 2. bataljon oziroma borci, ki so se 17. in 18. julija znašli tam, so bili izvrstni že sami po sebi. Poleg tega pa so bil borcev na voljo strelski jarki in zaklonišča še iz časa prve svetovne vojne. Tu je bilo tudi dovolj granat, ki so jih brigadni minerji kar sproti predelovali v ročne bombe tako, da so namesto vžigalnikov vtikali vanje koščke vžigalne vrvice z detonatorji.

Do najhujših bojev je prišlo na desnem krilu, pri 1. četi, ki ji je poveljeval Ivan Manfreda-Jaka,⁸⁰ z njo pa je bil tudi komandant brigade Danilo Šorovič. Sovražnik je namreč ob podpori minometnega ognja pritiskal ne le iz smeri Drežnice, ampak tudi z vrha Krna, ki ga je bil zasedel že ponoči. Sprva je sovražnik dosegel nekaj uspeha, saj se mu je posrečilo potisniti četo na rezervne položaje. Novi položaji so bili precej slabši in skoraj nižji od prejšnjih. Navzlic temu je četa zavrnila vse nadaljnje sovražnikove napade, predvsem z ročnimi bombami.⁸¹

Sovražnik se je skušal prebiti na položaje Gradnikove brigade tudi z nasprotne strani, iz doline reke Tolminke. To smer sta sprva branila le dva borca, ki sta dotlej, dokler jima ni poveljstvo 3. čete poslalo na pomoč še druge borce, sama

⁷⁸ Spomini Danila Šorovica, v AIZDG.

⁷⁹ Spomini Izidorja Stresa, v AIZDG.

⁸⁰ Spomini Franja Kranjca, v AIZDG.

⁸¹ Spomini Danila Šorovica, v AIZDG.

odbila kar šestnajst sovražnikovih poizkusov, da bi se prebil do njunih položajev. To sta bila menda Franc Trenta-Jakša, doma iz Nadanjega Sela pri Pivki, in Viktor Šuler-Tarzan iz Bovca.⁸² Po drugih virih⁸³ naj bi bil to Stanko Pervanje-Gruđen s Prapetna brda na šentviški planoti, ki je bil tedaj tudi ranjen. Ob zadnjem sovražnikovem poizkusu jima je že zmanjkalo streliva, zato sta si morala pomagati z ročnimi bombami. Na sektorju 3. čete je sovražnik razpostavil svoje minomete na Slemenu in odtod obstreljeval Rdeči rob, kjer so bili naši položaji.

Čim dlje je boj trajal, tem huje je bilo za naše, ki jim je začelo primanjkovati streliva. Toda borci so se znašli. Poleg granat, predelanih v ročne bombe, so na sovražnika valili tudi skalovje. Minerji so z razstrelivom prožili na sovražnika kar cele plazove kamenja.⁸⁴ Po spominskem pričevanju sodeč, je ta srednjeveški način vojskovanja prizadejal sovražniku ne samo obilo strahu, ampak tudi nekaj izgub.

Kaj pa o boju 18. julija poroča sovražnik?

Iz njegovega dokaj izčrpnega poročila o teh bojih⁸⁵ ugotavljamo, da je že ob zori vzpostavil iz vseh smeri stik s partizani, ki so se ponekod umaknili proti grebenu pod zaščito »umetnega dima« (?).

Italijani so tega dne dobili še nove okrepitve. Najprej je prispela 601. četa 1. bataljona 104. alpskega polka, popoldne, ko so iz 602. čete sporočili, da jo ovira hud nasprotnikov ogenj in da ima četa že izgube, pa so iz Kobarida poslali še 649. četo 8. bataljona 103. alpskega polka. Pokazalo se je, da tudi ne zadostuje, zato so iz Bovca poslali 647. četo, ki je bila okrepljena z vodom 409. čete in deli 9. bataljona 103. alpskega polka, da bi s severne strani zapirala Rdeči rob. Proti večeru so se partizani branili na črti Rdeči rob—Maselnik—Nad Peški—Krn.

Boj se je nadaljeval vse do noči. Toda sovražnik se ni umaknil, ampak se je spustil le nekoliko nižje in razpostavil zasede povsod naokrog. Bataljona, okrog katerega je zbral šest do sedem čet — kar pomeni, da je prišlo na vsakega

⁸² Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

⁸³ Spomini Edvina Pervanja, v AIZDG.

⁸⁴ Op. 79.

⁸⁵ Op. 72.

borca najmanj po deset italijanskih vojakov, ni nameraval izpustiti iz rok. Po drugi strani pa sovražnik poroča,⁸⁶ da je to noč prišlo do hudih bojev, ker so se partizani skušali prebiti iz obroča, in da je 408. četa na ta poizkus ostro odgovorila in osvojila vrh Krna.

Ko se je znočilo, je Jaka Avšič s svojim spremstvom odšel, kot je bilo že poprej predvideno, s Krna mimo Bogatina proti Bohinjskemu jezeru in se je kasneje po gorenjski strani vrnil v Glavni štab NOV in POS, medtem ko so se gradnikovci z ranjenci vred spustili po kozji stezi z Rdečega roba navzdol proti planini Leskovci.⁸⁷ Tam so pustili ranjence, ker so ugotovili, da Italijani bolnice niso našli (torej je bilo italijansko poročilo o odkritju bolnice napačno?), nato pa so se v pričakovanju, da se bodo vsak hip spopadli s kako italijansko zasedo, spustili do Soče, jo pri vasi Kamno prešli in se povzpeli na Kolovrat, od tod pa nadaljevali pot na Matajur.⁸⁸

Kako se je moglo zgoditi, da so se gradnikovci brez strela izmuznili iz obroča, saj vendar Italijanom ne bi smelo biti težko nadzirati maloštevilnih stez in smeri, v katerih se je bilo sploh mogoče spustiti z Rdečega roba? Edina razlaga je v tem, da so se mogoče italijanske čete prav tedaj preurejale za končni obračun, do katerega naj bi prišlo naslednjega dne, in da so tako v njihovi razporeditvi začasno nastale praznine. Eno izmed njih pa so nehote izkoristili tudi gradnikovci, ki niti v sanjah niso mogli pričakovati, da se bodo tako zlahka rešili iz sovražnikovega obroča.⁸⁹

Naslednjega dne, 19. julija, so gradnikovci s Kolovrata na nasprotni strani Soče opazovali, kako Italijani s težkimi minometi nabijajo po njihovih prejšnjih položajih, nato pa jurišajo nanje. Zanimivo in značilno pa je, da Italijani v svojih poročilih ne priznavajo, da so jim partizani že ponoči ušli iz obroča, temveč pišejo, da so jih povsod pregnali s položajev in le-te zavzeli. Zasledovanje pa je bilo menda ovirano zaradi težavnega terena, ki je bil ponekod pokrit celo z ledom. V popoldanskih urah so se čete vrnile v svoja izhodišča in s tem je bil boj na Krnu končan.⁹⁰

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ Spomini Mirka Hrasta, v AIZDG.

⁸⁸ Spomini Franja Kranjca in Izidorja Stresa, v AIZDG.

⁸⁹ Spomini Franja Kranjca, v AIZDG.

⁹⁰ Op. 72.

Sedaj je treba odgovoriti še na vprašanje, kakšni so bili končni rezultati boja.

Podatki o lastnih izgubah so si precej enotni. Po enih virih⁹¹ so padli štirje borci (med njimi tudi Slavec, puško-mitraljezec iz Avšičevega spremstva), ranjenih pa šest borcev, medtem ko je bilo po drugih virih⁹² osem ranjencev. Poleg že omenjenih so bili, po nepopolnih podatkih, ranjeni še Ivan Likar-Sočan, kasneje narodni heroj, Mirko Hrast, Mira Bračičeva, brata Ivan in Matija Manfreda ter Edvin Pervanje.

Italijanska poročila navajajo različne številke: po prvem poročilu naj bi padli trije in bili ujeti tudi trije partizani (toda dva ranjena partizana naj bi v bolnici nato umrla), po drugem naj bi padlo pet partizanov, po tretjem pa tudi pet, vendar so menili, da jih je verjetno padlo kakih petnajst in da so njihova trupla po prepadih in globelih. Ujeli pa naj bi — pri financerski postojanki pri Pologarju — enega partizana, ki je menda prišel z Gorenjskega, in še nekega borca iz 3. čete 2. bataljona, ki pa je bil ranjen.⁹³

Kar zadeva lastne izgube, so v omenjenih italijanskih poročilih podatki o dveh padlih in šestih ranjenih, med njimi tudi o enem oficirju.

Kako je mogoče, da je bilo po tako hudem dvodnevnem boju na obeh straneh tako malo izgub, oziroma da so imeli partizani, čeprav na boljših položajih in v obrambi, celo večje izgube od napadalcev?

Na to vprašanje ni težko odgovoriti. Italijani so bolj obkoljevali kot pa jurišali in so se v glavnem držali v varni razdalji. Partizanom so prizadejali največ izgub njihovi minometi in ostrostrelci. Po drugi strani so partizani imeli boljše položaje, toda malo streliva. Povrh vsega so imeli slabše orožje, bili pa so — zlasti mlajši — tudi slabši strelci.

Odgovoriti je treba še na eno vprašanje: kdaj je bil pravzaprav ta boj? Naši spominski viri navajajo različne datume, izvirnih dokumentov o tem pa ni. V že omenjenih italijanskih dokumentih imamo različne datume: po enih dokumentih naj bi bili boji 17., 18. in 19. julija, po drugih pa 18., 19.

⁹¹ Ivan Likar-Sočan: V boju s premočnim sovražnikom, Slovenski Jadran 1953, št. 35.

⁹² Op. 74.

⁹³ Informacijska poročila poveljstva 24. AK z dne 18., 19., 20., 21., 22. in 26. julija 1943 (T. F.); poročilo poveljstva 24. AK z dne 27. julija 1943 (T. F.); poročilo poveljstva 24. AK št. 6 o uporniški dejavnosti z dne 29. julija 1943 (T. F.).

in 20. julija 1943. Na to vprašanje potemtakem ni mogoče povsem zanesljivo odgovoriti.

Kot običajno, so se Italijani tudi po bojih na območju Krna znesli nad tamkajšnjim prebivalstvom. Že prvega dne so zaprli sedem pastirjev in jih obtožili, da so ob prihodu 602. čete o tem s signali obvestili partizane in jim omogočili, da zasedejo dominantne položaje. Na planini Lašče pa so zaprli tri planšarje, češ da so pomagali partizanom.⁹⁴

Gradnikovci pa onstran Soče niso dolgo ostali. Nekaj dni kasneje so spet bredli mrzlo Sočo in prišli nazaj na Polovnik, kjer so se razveselili novice o Mussolinijevem padcu. Na Polovniku, kjer se je zbrala skoraj vsa brigada, so ostali več dni, ne da bi jih sovražnik vznemirjal. Po Mussolinijevem padcu je imel nedvomno dovolj skrbi glede lastne usode. Nato se je brigada s Polovnika napotila spet v staro taborišče

V Prodeh, od tam pa prek Baške grape in šentviške planote na Vrše nad Čepovanom. Vendar tudi tam ni ostala, ampak je bila poslana čez Trnovski gozd na Javornik, kjer naj bi se Gradnikova in Gregorčičeva brigada združili v eno samo, v Gradnikovo, ki naj bi takoj zatem odšla na Notranjsko in se vključila v 14. divizijo NOV in POJ.⁹⁵

V zvezi s tem je treba povedati, da je bila misel o morebitnem odhodu brigad iz Slovenskega primorja na Notranjsko in Dolenjsko navzoča ves čas njunega obstoja. Sprva so njun umik predvidevali v primeru, če se brigadi zaradi izredno težavnih razmer na Primorskem ne bi mogli obdržati, kasneje, po anglo-ameriškem izkrcanju na Siciliji in v pričakovanju zloma fašistične Italije, pa iz potrebe, da se okrepi partizanske sile v Ljubljanski pokrajini, da bi lahko prevzele oblast v roke in začele osvobajati še druge slovenske pokrajine.

O NOTRANJEM ŽIVLJENJU BRIGADE

To vprašanje je seveda tesno povezano z zunanjimi dejavniki, s splošnimi vojaško-političnimi razmerami na območju in v času njenega dejstvomovanja.

⁹⁴ Poročilo poveljstva 24. AK št. 6 o uporniški dejavnosti z dne 29. julija 1943 (T. F.).

⁹⁵ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

Poleti 1943 je na Primorskem prišlo do novega poleta narodnoosvobodilnega gibanja, ki je postajalo čedalje bolje organizirano. Ustanovljeni so bili trije okraji z okrajnimi komiteji KPS (sever, center in jug), vsak okraj je imel od tri do pet okrožij, okrožja pa so sestavljali rajoni. Z gosto mrežo družbenopolitičnih organizacij (KPS, OF, SKOJ, ZMS in SPŽZ) je bila kmalu preprežena že skoraj vsa Primorska. To je bila za uspešen razvoj gibanja nasploh, še posebej pa vojske zelo trdna podlaga.

Velik pomen je imela tudi tehnika pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko, ki je tiskala »Primorski poročevalec« in vrsto letakov. Razen nje pa je takrat bilo na Primorskem še nekaj drugih manjših tehnik. Velik razvoj je napravila tudi kurirska služba. Na območju Primorske operativne cone je bilo že kakih 30 »karavel«, v vsaki pa najmanj po pet do sedem kurirjev. Njihova naloga ni bilo le vzdrževanje zveze, ampak so bili tudi politični aktivisti na svojem terenu, včasih pa so izvajali celo vojaške akcije.

Konec spomladi 1943 so začeli hitreje graditi tudi Varnostno-obveščevalno službo (VOS). Prišlo pa je do kadrovskih težav, kajti Anton Pirjevec-Marko Belin, ki bi jo moral organizirati, je padel 26. aprila na Golobarju. Poleti so poleg pokrajinske začele delovati tudi okrožne komisije VOS in skupine VOS.⁹⁶

Za razvoj narodnoosvobodilne vojske na Primorskem od spomladi 1943 do kapitulacije fašistične Italije sta bili značilni dve skrajnosti: po eni strani težnja, da bi na Primorskem imeli močne brigade (celo divizijo),⁹⁷ ki bi dejstvovala predvsem na zahodnem bregu Soče in prodirale prav v Furlanijo, po drugi strani pa težnja, da bi se dejstvovalo po četah, ki bi bile razporejene po vsej Primorski. Želja po ponovnih vdorih z osredotočenimi silami v Beneško Slovenijo je ostala tudi še po izkušnjah iz prvega pohoda brigad v Beneško Slovenijo, ki so pokazale, da je tak pohod po vojaški plati zelo tvegan in povezan s hudimi napori in žrtvami, medtem ko so bile želje po dejstvanju manjših enot (čet) pogosto odsev lokalpatriotskih teženj posameznikov, da bi bili blizu do-

*• Ferenc, Primorska pred vseljudsko vstajo 1943, str. 661—662.

⁹⁶ Poročilo PK KPS za Primorsko z dne 8. julija 1943, fase. 532/1 v AIZDG.

mačega kraja, kjer so se bolje znašli in se laže oskrbovali s hrano in drugimi potrebščinami.

Brigada je v prvih treh mesecih svojega obstoja dejstvovala »brigadno« (združeno oziroma po bataljonih) kot tudi »odredno« (ločeno po četah), kajti prilagajati se je morala stvarnim okoliščinam (zemljišče, gosto razporejene sovražni-kove postojanke, nenehne sovražnikove očiščevalne akcije ipd.).

Zato je bila tudi njena organizacijska struktura zelo pre-prosta in je bataljonom in četam dopuščala največjo možno samostojnost. Brigada je imela tri bataljone, vsak bataljon po tri čete, četa tri vode in vod po tri desetine. Na čelu bri-gade, bataljonov in čet so bili komandanti (komandirji) in politični komisarji, ki naj bi imeli tudi svoje namestnike. To pa je bil zaradi velikega pomanjkanja kolikor toliko spo-sobnega poveljniškega kadra skoraj izjemen primer, kajti nikoli niso bila zasedena vsa poveljniška mesta.

Vojaškostrokovna usposobljenost borcev in tudi povelj-niškega kadra je bila na nizki ravni, kajti brigada je bila sestavljena predvsem iz mladih ljudi, ki niso služili nobene vojske. Zato so v brigadi posvečali veliko pozornost neneh-nemu vojaškemu izpopolnjevanju. V četah so imeli vojaške ure vsak dan, razen kadar so bili na pohodu ali v boju. To pa je bilo pogosto.

Nižji poveljniški kader predvsem zaradi pomanjkljivega strokovnega znanja in izkušenj pri borbah ni imel zadost-nega ugleda, kar je kvarno vplivalo na disciplino oziroma na dosledno izvajanje prejetih nalog. Posledica tega pa so bila razna presenečenja in s tem povezani porazi, po drugi strani pa premajhna učinkovitost v boju tedaj, ko so imele enote prednost pred sovražnikom (napadi iz zased, obramba s pra-vočasno zasedenih položajev itd.).

Štabi bataljonov in štab brigade niso imeli nobenih po-sebnih enot (razen minerskega voda pri štabu brigade), imeli pa so nekaj služb oziroma njihovih zametkov.

V bataljonih je bilo povprečno po 120 do 150 borcev tako da je imela brigada približno 400 do 450 borcev. V četah so imeli povprečno po dva puškomitraljeza, sicer pa le puške in ročne bombe. Brigada je sprva imela dva težka mitraljeza, toda enega, protiletalskega, je bilo treba zaradi pomanjkanja

streliva zanj zakopati. Sicer pa je primanjkovalo tudi drugega streliva. Na vsako puško je prišlo le po 40 do 60, na puško-mitraljez pa 300 nabojev.⁹⁸

Kasneje, ko so Angleži poslali nekaj orožja, se je število avtomatskega orožja nekoliko povečalo in takrat naj bi Gradnikova brigada, sodeč po italijanskih virih⁹⁹ po izjavi nekega ujetega gradnikovca, imela že 27 puškomitraljezov in en težki mitraljez. Še vedno pa je primanjkovalo pušk, zato so morali še nadalje uporabljati tudi lovske puške. Ne glede na to pa je bilo določeno število borcev brez vsakega orožja.

Vsi borci so bili prostovoljci in doma predvsem iz krajev, kjer je do maja dejstvoval Severnoprimorski odred, kasneje pa Gradnikova brigada (severna Primorska). V brigadi je bilo tudi precej »Kranjcev«. To so bili pripadniki nekdanjega Loškega odreda, ki je bil v pozni jeseni 1942 prispel na Primorsko, pa tudi Gorenjci, ki so prihajali čez takratno mejo in se vključevali v primorske partizanske enote. Na Gorenjskem so imeli namreč podobne probleme kot na Primorskem: veliko prostovoljcev in malo orožja. Prej so neoborožence pošiljali na Notranjsko v brigade čez Dolomite, sedaj pa je bila pot čeznje za take kolone zaradi naraščajočega števila belogardističnih postojank v glavnem zaprta. Tako je prišlo v Gradnikovo brigado precej Gorenjcev, med drugim v prvi polovici julija skupina 20 gorenjskih fantov, če lahko verjamemo italijanskemu poročilu oziroma izjavi na Krnu ujetega gradnikovca.¹⁰⁰

Prav zato ker je bila brigada sestavljena iz samih prostovoljcev, med njimi kljub izrednim naporom, ki so jih borci morali prenašati, ni bilo veliko dezerterjev. (V italijanskih dokumentih¹⁰¹ zasledimo le dva primera, vendar ni navedeno, da gre za borca Gradnikove brigade.) Nekaj več je bilo skrivačev, ki so se začasno ločili od brigade, kasneje pa se ji spet priključili. Tudi borcev, ki bi jih Italijani ujeli, je bilo zelo

⁹⁸ Zbornik VI/6, dok. št. 22.

⁹⁹ Poročilo poveljstva 24. AK št. 7 o uporniški dejavnosti z dne 9. avgusta 1943 (T. F.).

¹⁰⁰ Informacijsko poročilo poveljstva 24. AK z dne 20. julija 1943 (T. F.).

Italijani so bržkone mislili na skupino kakih 15. borcev 4. bataljona Gorenjskega odreda, ki se je priključila Gradnikovi brigadi 1. julija, ko se je njen 1. bataljon mudil v Davči, in ki je nato ostala na Primorskem. (Zvone Kržišnik: Kronist iz Nove Gorice, Borec 1976, str. 402.)

¹⁰¹ Poročilo poveljstva 24. AK št. 1 o uporniški dejavnosti z dne 9. junija

malo — sodeč po italijanskih poročilih, v vsem trimesečnem obdobju kakih deset, pa še od teh nekaj ranjenih.

To dokazuje visoko zavest borcev ter njihovo sovraštvo do fašističnih tlačiteljev in željo po osvoboditvi, kar so z načrtnim političnim delom med borci še poglobljali. Tako na primer so v brigadi že junija 1943 sestavili 20-dnevni program političnega usposabljanja, v okviru katerega so obravnavali razne aktualne teme (o kapitulaciji kraljevske Jugoslavije, Osvobodilni fronti, londonski jugoslovanski vladi, beli gardi, Mihailoviču in njegovih četnikih, Avnoju, »sredincih«, ciljih fašizma, Sovjetski zvezi, odnosih z zahodnimi zavezniki, vlogi KPS v narodnoosvobodilnem boju itd.).

V brigadi so posvečali posebno pozornost kulturno-prosvetni dejavnosti. To je bila želja vseh borcev glede na to, da je fašizem že dvajset let kratil tamkajšnjemu slovenskemu prebivalstvu uporabo njegovega jezika v javnem življenju. Zato so v brigadi organizirali tečaje slovenskega jezika in tečaj za nepismene.¹⁰²

Kulturno-prosvetno dejavnost v brigadi je organiziral poseben odsek pri štabu brigade, ki je skrbel tudi za izdajanje brigadnega glasila »Tolminski puntar«, tiskanje radijskih poročil in letakov, prirejanje mitingov, itd.

Zelo pester spored je imel miting, ki so ga imeli ob drugi obletnici nacističnega napada na Sovjetsko zvezo. Pobudo zanj so dali na sestanku štabne partijske celice 21. junija, dan kasneje pa je bil miting že tu. Udeležilo se ga je približno 250 borcev 1. in 2. bataljona, ki sta se takrat zadrževala na šentviški planoti. Najprej je govoril komandant Danilo Šorovič o pomenu 22. junija. Po recitaciji Borove pesmi »Delavcem« je prišel na vrsto govor o Rdeči armadi, po recitaciji Borove pesmi »Stalinu« pa še referat političnega komisarja Toneta Bavca o partizanskem boju v Jugoslaviji. S tem pa programa še ni bilo konec. Nekdo je recitiral pesem »Agonija v barakah«, Jože Čerin, ki je bil takrat namestnik brigadnega političnega komisarja, pa je zatem govoril o Komunistični partiji in njeni vlogi. Po recitaciji pesmi »Komunistom« je nekdo govoril o mladini v Sovjetski zvezi, po recitaciji »Mi gremo« pa so borci imeli priložnost slišati nekaj tudi o vlogi

¹⁰² Zbornik VI/6, dok. št. 22.

žensk v narodnoosvobodilnem boju. Nazadnje so recitali Borovo pesem »Mrtveci za vasjo«. Spomin na padle so počastili z enominutnim molkom, miting pa so sklenili z nemim prizorom, v katerem je devet borcev simbolično ponazorilo vojaški razvoj od leta 1939 dalje. Čeprav je med mitingom, ki je bil na prostem, začelo deževati, so bili s proslavo, kot sklepamo po poročilih,¹⁰³ vsi zadovoljni.

Pri štabu brigade je bil tudi sanitetni referent, pri štabih bataljonov in po četah pa bolničarke, ki so skrbele za ranjence in splošno zdravstveno stanje v enotah. Močno pa je primanjkovalo sanitetnega materiala. Lažji ranjenci so ostali v svojih enotah, dokler se niso povsem pozdravili, težje ranjence pa so pošiljali v sanitetne postaje na terenu. To so bile majhne in dobro skrite bolnice, v katerih je bilo prostora za kakih deset do petnajst ranjencev. Vsaka je imela svojega bolničarja ali bolničarko. Občasno jih je obiskoval dr. Aleksander Gala-Peter, ki je bil sprva edini partizanski zdravnik v Slovenskem primorju in ki je vodil in nadzoroval vrsto sanitetnih postojank od Kanina do Trnovskega gozda.

Za organiziranje izvidniško-obveščevalne službe je bil odgovoren brigadni obveščevalec, ki je imel svoje obveščevalce tudi pri bataljonskih štabih. Vendar je bila obveščevalna služba tedaj šele v povojih in zelo pomanjkljiva. O načrtnem in sistematičnem zbiranju podatkov o sovražniku še ni mogoče govoriti, kajti obveščevalna služba je bila omejena le na občasne stike z odbori OF oziroma poverjeniki OF v vaseh, kjer se je brigada zadrževala.¹⁰⁴

S prehrano so bile po ustanovitvi brigad velike težave. Toliko ljudi je bilo namreč težko prehraniti. To tembolj, ker je brigada v glavnem dejstvovala v gorskem svetu, kjer je bilo le malo naselij, poleg tega pa so hrano zbirali na prostovoljni podlagi. Rekvizicij pri izdajalcih je bilo zelo malo iz razloga, ker takih ljudi na Primorskem skorajda ni bilo. Primorski partizani so se hranili predvsem s krompirjem, fižolom in mesom. Skoraj ves živež so plačevali, za kar so, na primer, v mesecu maju porabili približno 40 000 lir.¹⁰⁵

¹⁰³ Poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 23. junija 1943, fase. 219/1 v AIZDG.

¹⁰⁴ Spomini Ladislava Durjava-Aleša, v AIZDG.

¹⁰⁵ Zbornik VI/6, dok. št. 22.

Enake ali pa še večje težave so imeli z opremo, predvsem s čevlji, ki so se ob nenehnih pohodih po planinah hitro trgali. Pomagali so si tudi tako, da so čevlje nabavljali pri gorenjskih partizanih z zamenjavo za drug material.¹⁰⁶

Zvezo med bataljoni so vzdrževali z lastnimi kurirji (v ta namen je imel štab brigade posebno kurirsko desetino), če so bili bataljoni blizu drug drugega, še pogosteje pa prek stalnih kurirskih postaj, ki so jih imenovali »karavle«. Gradnikova brigada je za vzdrževanje zvez uporabljala zlasti postaje na Vršah, Banjški planoti, Mrzlem vrhu nad Tolminom, na šentviški planoti, nad Drežniškimi Ravnami, na pobočjih Krna in pri Čezsoči.¹⁰⁷ Čeprav je včasih zveza prek kurirskih postaj zaradi sovražnikovih čistk in zased zatajila, je bila kljub vsemu še najbolj zanesljiva, kajti kurirji so svoje območje dobro poznali in so se ob veliki pomoči prebivalstva še najlažje izogibali sovražnikovim patruljam in zasedam.

Odnosi med brigado in prebivalstvom so bili izredno pristni in pristrčni. Ljudje so imeli borce za pripadnike svoje vojske, ki jim edina lahko zagotovi osvoboditev izpod fašističnega zatiranja. Italijanske vojaške in civilne oblasti so to dobro vedele, pa so v svojih poročilih nenehno ponavljale, da jih slovensko prebivalstvo sovraži, da na vsakem koraku podpira partizane in da je med njim težko najti sodelavce. Zato so po skoraj vsaki partizanski akciji množično zapirale ljudi, ki so bili osumljeni sodelovanja s partizani, ter jih zasliševale, mučile in obsojale na zaporne kazni ali pa jih pošiljale v internacijo. Tako so na območju 24. armadnega korpusa, ki je pokrival vso Primorsko razen Krasa, Tržaškega, Brkinov in Slovenske Istre, samo v juniju in juliju 1943 zaprle 479 ljudi.¹⁰⁸

Kakšne rezultate je dosegla Gradnikova brigada v tem trimesečnem obdobju?

Če jih ocenjujemo z ozkimi vojaškimi merili (s številom padlih, ranjenih ali ujetih sovražnikovih vojakov ali s količino zaplenjenega ali uničenega orožja, vojaške opreme in raznih objektov), so rezultati dokaj skromni, saj je brigada one-

¹⁰⁶ Pismo Mirka Bračiča z dne 5. junija 1943, fase. 532/III v AIZDG.

¹⁰⁷ France Škerl: Organizacija kurirskih zvez na Primorskem spomladi in poleti 1943 do kapitulacije Italije, Borec 1976, str. 345–361.

¹⁰⁸ Poročila poveljstva 24. AK št. 1–6 o uporniški dejavnosti (T. F.).

sposobila sorazmerno malo sovražnikovih vojakov. Bržkone bi jih lahko precej več, če ne bi dejstvovala tako osredotočeno in bi iz zased napadala mnogoštevilne italijanske patrulje in oskrbovalne kolone, namenjene v postojanke po gozdovih in v planinah.

Po drugi strani ji oceno dviga dejstvo, da je navzlic izredno težavnim okoliščinam imela v tem obdobju — če izvzamemo katastrofo na Golobarju — tudi sama sorazmerno majhne žrtve. Po približnih ocenah naj bi izgubila kakih 25 do 30 borcev in približno enako število naj bi jih bilo ranjenih.

Toda v takratnih razmerah so primorske vojaške enote, torej tudi Gradnikova brigada, dobile izredno pomembne politične naloge. Že ob ustanovitvi je bilo brigadama naročeno, naj »pri svojih pohodih vrše krepko politično delo« in širita našo literaturo, medtem ko naj se pri načrtih za premike brigad »upoštevata potreba, da posamezna okrožja niso predolgo brez obiska čet«. ¹⁰⁹

To pomeni, da so strelj partizanskih pušk odmevali precej dlje, kot pa jih je bilo mogoče slišati le z ušesi.

Vse to je mogoče razbrati iz takratnih italijanskih poročil, v katerih piše, da »tujerodno« prebivalstvo tako sovraži Italijane, da je silno težko priti do informacij, da je politično-vojaška situacija toliko težja, ker ne gre zgolj za sovražno razpoloženje med slovenskim prebivalstvom, ampak je »delikaten položaj« tudi med furlanskim prebivalstvom, in da je celo med vojaštvom navzoča močna želja, da se vojna čimprej konča. ¹¹⁰

Za takšno stanje v tej »italianissimi« (najbolj italijanski) pokrajini pa ima velike zasluge tudi Gradnikova brigada.

¹⁰⁹ Pismo PK KPS za Primorsko z dne 3. maja 1943, fase. 532/1 v AIZDG.

¹¹⁰ Poročilo poveljstva 24. AK št. 6 o uporniški dejavnosti z dne 29. julija 1943 (T. F.).

DRUGI DEL

(Avgust 1943 — julij 1944)

Izmed vseh nemških zaveznic je bila Italija prva, ki je spoznala nesmisel nadaljnje vojne in ki je dobila priložnost, da jo preneha in kapitulira. Osmi september 1943, dan kapitulacije Italije, je v razvoju narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem primorju pomembna prelomnica: želja in hotenje primorskega ljudstva po osvoboditvi in združitvi z drugimi Slovenci v novo Jugoslavijo sta tedaj izbruhnili z vso silo na dan. Na poziv Narodnoosvobodilnega sveta kot najvišjega organa ljudske oblasti na tem območju so vsi za orožje sposobni moški stopali v enote naše narodnoosvobodilne vojske z nalogo, da se bojujejo proti novemu okupatorju — Nemcem.

Čeprav je nemškemu vojaškemu vodstvu v tistih kritičnih dneh na vseh bojiščih močno primanjkovalo sil, je že po nekaj dneh zbralo na tem ozemlju več oklepnih in pehotnih divizij, da bi z njimi razbilo še neizkušene enote naše vojske in zavrlo njihov nadaljnji razvoj. Uspeh, ki ga je dosegel okupator s svojo septembrsko ofenzivo, je bil le kratkotrajen. Naše enote so se spet zbrale, reorganizirale in se napotile v nove napade na sovražnikove postojanke in komunikacije. Sovražnik se je naraščajočemu pritisku naše vojske upiral na najrazličnejše načine — od predlogov, da bi Nemci in partizani sklenili premirje, do ustanavljanja kvislinških italijanskih in domobranskih vojaških formacij ter organiziranja novih ofenziv proti partizanskemu osvobojenemu ozemlju in enotam. narodnoosvobodilne vojske. Slovensko primorje je bilo zanj namreč ogromnega pomena ne samo zaradi prometnih zvez, ki so iz Italije peljale čez to ozemlje v Nemčijo in na Balkan, temveč tudi zaradi nenehne nevarnosti, da bi

se Anglo-Američani, ki so eno izmed svojih front imeli že v Italiji, izkrkali še na obali Istre ali Tržaškega zaliva.

Končno pa o pomenu, ki ga je Slovensko primorje imelo v tem času za okupatorja, in o vlogi, ki jo je odigral 9. korpus NOV in POJ na tem območju, prepričljivo govori podatek, da je v letu 1944, ko so Anglo-Američani poleg prejšnjih front odprli v Franciji še nove, nemško poveljstvo na operacijskem območju 9. korpusa potrojilo svoje in kvistlinške enote — od 24 000 mož konec leta 1943 na 75 000 mož konec leta 1944.

NA NOTRANJSKEM IN DOLENJSKEM

ODHOD S PRIMORSKEGA

Italijanska vojska je na afriških bojiščih doživljala poraz za porazom, zaradi česar se je odpor italijanskega ljudstva proti fašizmu in proti nadaljevanju vojne čedalje bolj krepil. Ko pa so Anglo-Američani v prvi polovici leta 1943 zasedli vsa italijanska ozemlja v Afriki in uničili italijanske in nemške divizije, ki so jih branile, je postalo očitno, da se bodo zahodni zavezniki slej ko prej izkrcali tudi na italijanskih tleh. To se je zgodilo 10. julija 1943 na Siciliji.

Izkranje anglo-ameriških čet na Siciliji je bilo za fašistični režim tako hud udarec, da ga ni več prenesel. Štirinajst dni kasneje, 25. julija, je bil Mussolini odstavljen, takoj nato so ga aretirali in zaprli, toda kasneje, po kapitulaciji Italije, so ga njegovi nemški zavezniki rešili in ga odpeljali na varno v Nemčijo.

Po padcu fašizma je bilo samo še vprašanje časa, kdaj bo Italija kapitulirala, kar bi nedvomno povzročilo nedogledne posledice povsod tam, kjer so bile italijanske enote, torej tudi v Sloveniji. To je bilo povsem jasno tudi političnemu in vojaškemu vodstvu slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, ki je že pred tem razmišljalo o večji koncentraciji slovenske partizanske vojske, v zvezi s tem pa tudi o premestitvi obeh primorskih brigad na Notranjsko.

Tako na primer je Glavni štab že s svojim pismom z dne 22. junija 1943 izrazil misel, naj bi brigadi prešli nekdanjo jugoslovansko-italijansko mejo in se povezali z enotami v Ljubljanski pokrajini. Na Primorskem pa naj bi ustanovili dva bataljona, ki bi izvajala manjše akcije in pomagala političnim delavcem. Glavni štab je menil, da bi to bilo potrebno

predvsem zaradi močnih italijanskih sil na Primorskem in sovražnikovih poizkusov, da bi brigadi uničili ali razbili.¹

To misel je Glavni štab spremenil v sklep po anglo-ameriškem izkrcanju na Siciliji, kajti pričakoval je zlom fašistične Italije. Prav v tistih dneh, 13. julija, sta bili ustanovljeni prvi dve slovenski diviziji, ki sta nekoliko kasneje dobili zaporedni številki 14 in 15. Predvideno je bilo, da 15. divizijo sestavljajo Gubčeva, Cankarjeva in Šlandrova brigada, ki naj bi na Dolenjsko prišla s Štajerskega, 14. divizijo pa poleg Tomšičeve in šerčerjeve brigade še Prešernova in Gradnikova brigada, ki naj bi prišli na Notranjsko z Gorenjskega oziroma Primorskega. Tako bi imel Glavni štab na voljo dovolj močne sile, s katerimi bi ob italijanskem zlomu lahko razorožil okupatorjeve enote v Ljubljanski pokrajini, hkrati pa onemogočil tamkajšnji beli in plavi gardi vsak poizkus prevzema oblasti v svoje roke. Ta ukrep je Glavni štab utemeljil takole:

»Invazija zavezniških sil na Sicilijo pomeni velik preokret na vojnem polju. Z ozirom na to invazijo moramo računati tudi z operacijami večjega stila na teritoriju Slovenije. (...) Ker bo ta invazija brez dvoma povzročila demoralizacijo in slabitev osiščnih sil in pri nas bele garde, moramo pa na drugi strani računati tudi z zagrizenej Šimi protiukrepi fašizma.«²

Hkrati s tem je Glavni štab ukazal štabu Primorske operativne cone, naj obe primorski brigadi združi v eno samo, ta pa naj odide na Notranjsko in se tam vključi v 14. divizijo.

Tako se je Gradnikova brigada zadnje dni julija napotila čez Baško grapo na šentviško planoto, od tod je odšla na Vrše nad Čepovanom in naprej čez Trnovski gozd do Vodice pod Javornikom (trig. 1240), kjer naj bi se združila z Gregorčičevo brigado.³ Združitev je bila potrebna predvsem zato, ker sta bili obe brigadi po zadnjih bojih številčno precej oslabljeni. Gregorčičeva brigada je bila močno prizadeta že med pohodom v Beneško Slovenijo, zlasti pa ob vrnitvi. Poleg tega je bilo treba pred odhodom na dolgo in naporno pot izločiti tudi vse bolehnne borce.

¹ Dopis Glavnega štaba NOV in POS z dne 22. junija 1943, fase. 219/1 v AIZDG; Zbornik VI/6, dok. št. 25.

* Zbornik VI/6, dok. št. 40.

³ Zapisnik Gradnikove brigade. Brigada je šla čez šentviško planoto 3. avgusta 1943 (spomini Valerije Vrabec, v AIZDG).

Ob tej priložnosti je »nova« Gradnikova brigada (sklenjeno je namreč bilo, da po združitvi ostane Gradnikova, razpusti pa se Gregorčičevo brigado) dobila še svoj 4. bataljon. Kot se spominja njegov politični komisar Jože Cotič-Iztok, se je konec maja in v začetku junija zateklo v Gradnikovo brigado kakih sto borcev iz Gregorčičeve brigade. S temi borci so nato ponovno sestavili bataljon z Dragom Maslom kot komandantom in Jožetom Cotičem kot političnim komisarjem, ki se je do združitve z Gradnikovo brigado zadrževal v Trnovskem gozdu. V bataljonu je bilo približno 150 borcev.

Iz drugih enot Gregorčičeve brigade, ki jih niso vključili v Gradnikovo brigado, so sestavili Primorski odred, ki je imel dva bataljona. Poleg tega so ustanovili še štiri manjše sabotažne skupine. Kar zadeva Gradnikovo brigado, je imela v svojih štirih bataljonih približno 500 borcev, ki so bili skoraj do zadnjega vsi oboroženi, čeprav nekateri le z lovskimi puškami.⁴

Ob reorganizaciji je prišlo tudi do nekaterih sprememb v štabih bataljonov in brigade.

Komandant brigade je še nadalje ostal Danilo Šorovič, pač pa je bil za njenega političnega komisarja imenovan Franc Tavčar-Rok, ki je bil pred tem politični komisar Gregorčičeve brigade.

V 1. bataljonu je bil komandant Jože Štih-Marko, njegov namestnik Pavel Jež-Stanko, politični komisar Anton Knapič-Lojze in njegov namestnik Franc Golobič-Oto.

Komandant 2. bataljona je bil Milan Palčič, za namestnika je nekoliko kasneje dobil Draga Masla, politični komisar bataljona je bil Janez Kranjc, njegov namestnik pa Miro Remškar-Boštjan.

V 3. bataljonu je bil komandant Ferdinand Kenda-Nikolaj, politični komisar Jože Kuk-Branko, namestnik političnega komisarja pa Ivan Puntar-Gubec.

Za komandanta 4. bataljona je bil imenovan Anton Milič-Marko, politični komisar je ostal Jože Cotič-Iztok, namestnikov pa nista imela.⁵

⁴ Zapisnik Gradnikove brigade; spomini Danila Šoroviča in Vinka Tomca, v AIZDG.

⁵ Zapisnik Gradnikove brigade v AIZDG.

Gradnikova brigada na pohodu skozi Trnovski gozd avgusta 1943.

V zvezi z reorganizacijo je treba še omeniti, da je brigada po prihodu v 14. divizijo dobila drugačno zaporedno številko. Prej je bila 6., nato pa 3. udarna brigada Ivana Gradnika. (To zato, ker sta poleg nje sestavljali 14. divizijo še 1. udarna brigada Toneta Tomšiča in 2. udarna brigada Ljuba Šerčerja.) Toda Gradnikovo brigado so onstran meje pogosto imenovali kar »primorska brigada«.

Koncentracija tolikšnega števila partizanov tudi Italijanom ni ostala prikrita. Iz poročila informativnega urada 11. armadnega korpusa v Ljubljani zvemo, da je bil o tem iz Gorice obveščen štab 24. armadnega korpusa, ki je menil, da so partizani medtem že prešli mejo in da so se napotili v Gorski kotar.⁶

Ko je bila v prvih dneh avgusta reorganizacija brigade končana, so bataljoni zavili proti nekdanji italijansko-jugoslovanski meji in železniški progi Ljubljana—Postojna. Brigada je prešla progo 8. avgusta ponoči pri železniški postaji

⁶ Poročilo informacijskega urada 11. AK z dne 19. avgusta 1943, fase. 673'V v AIZDG, italijanski fond.

Planina brez težav, čeprav se je pred tem, ob prehodu čez cesto, nepričakovano srečala z Italijani. Na tem območju so takrat Italijani pospešeno gradili utrdbe, da bi se v primeru kapitulacije lahko na starih mejah branili pred Nemci ali NOVJ. In tako se je zgodilo, da se je prav tedaj, ko je brigadna kolona prečkala cesto, pripeljala po njej z avtom skupina italijanskih oficirjev. Italijani so bili tokrat hitrejši in ko so opazili partizane, so uspeli obrniti avto in se odpeljati v smeri, iz katere so bili prišli.⁷

Ob prehajanju čez progo so se borci sezuli, da jih italijanske posadke v bunkerjih ne bi slišale, nato pa so čez Kožljek nadaljevali pot na Pokojišče nad Borovnico.⁸

PRVE ŽRTVE BRATOMORNEGA BOJA

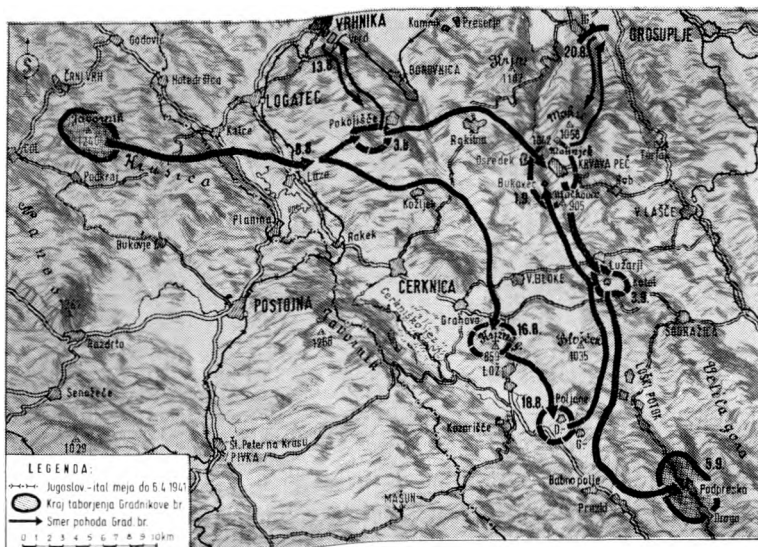
V času, ko je Gradnikova brigada prišla v Ljubljansko pokrajino, so tam vladale povsem drugačne razmere od onih, na katere je bila brigada navajena na Primorskem. Na eni in drugi strani je bil sicer isti sovražnik — Italijani, toda na Primorskem so se ti morali zanašati sami nase in pri prebivalstvu, z redkimi izjemami, niso imeli nobene podpore, medtem ko jim je v Ljubljanski pokrajini dajala izredno dragoceno in tudi učinkovito pomoč bela garda tako s svojimi oboroženimi oddelki kakor tudi s svojo razvejano obveščevalno službo.

Takrat je bilo v Ljubljanski pokrajini kakih 50 000 italijanskih vojakov, pripadnikov divizije »Cacciatori delle Alpi« s štabom v Ljubljani, divizije »Isonzo« s štabom v Novem mestu, divizije »Lombardia«, ki je imela svoj štab v Karlovcu, enote pa tudi na slovenskem ozemlju, grupacije fašistične milice »XXI Aprile« s sedežem v Kočevju, grupacije »Guardia alla frontiera« vzdolž nekdanje jugoslovansko-italijanske meje in še raznih drugih zalednih, karabinjerskih in miličnih enot.

Belogardistična vojska (»Milizia volontaria anticomunista« — »Protikomunistična prostovoljska milica«) je sredi avgusta imela v 104 postojankah 6049 mož, ki so bili oboroženi s

⁷ Spomini Danila Šoroviča, v AIZDG.

⁸ Franc Curk, Na Primorsko, fase. 279/V v AIZDG.

Pot Gradnikove brigade s Primorskega na Notranjsko.

puškami, 147 puškomitraljezi in 38 težkimi mitraljezi. V Ljubljanski pokrajini je bilo takrat še pet manjših četniških odredov s kakimi 400 možmi.⁹

Partizanske sile so bile neprimerno šibkejšje. Na dan

1. avgusta je bilo v vseh enotah na območju Ljubljanske pokrajine (Tomšičeva, Šercerjeva, Gubčeva in Cankarjeva brigada ter Vzhodnodolenjski in Zapadnodolenjski odred) na seznamu 3181, dejansko navzočih pa le 2662 borcev, ki so poleg pušk in ročnih bomb imeli še 62 puškomitraljezov in 43 težkih mitraljezov.¹⁰

Takšno je bilo razmerje sil med enotami NOV na eni strani ter italijanskimi in kvislinškimi silami na drugi strani v času, ko je na Notranjsko prihajala Gradnikova brigada.

str 237^{tan^C^A} @ajc: Ustanavljanje novih brigad in prvih divizij, Borec 1953,

¹⁰ Zbornik VI/6, dok. št. 66.

V tistih dneh se je 14. divizija zadrževala na območju Krima in Ljubljanskega vrha z nalogo, da napada železniško progo Ljubljana—Postojna in jo onesposablja in da sprejme Gradnikovo in Prešernovo brigado.¹¹ Toda borci Gradnikove brigade so razmere na Notranjskem slabo poznali in zato so prve izkušnje krvavo drago plačali. Zgodilo pa se je takole:

Brigada je s Pokojišča nadaljevala pot mimo Velikih Blok na območje Križne gore, kjer se je utaborila. Tu je prišlo tudi do prvega srečanja z belogardisti. Neka belogardistična patrulja se je približala stražarski četverki Gradnikove brigade, se ji predstavila kot patrulja Notranjskega odreda in v »prijateljskem« pogovoru izvlekla iz naših stražarjev vse, kar jo je zanimalo: kdo so, koliko jih je, kam gredo in podobno. Nato so uperili puške nanje in tri prese-nečene stražarje ubili. Četrti, ki se je po naključju že prej oddaljil, se je rešil in povedal, kaj se je bilo zgodilo.

Dogodek je vplival na borce zelo mučno; niso bili namreč vajeni, da bi Slovenci na tako podel način ubijali svoje ljudi in tako služili Italijanom.

S tem pa težav še ni bilo konec. Sedaj je sovražnik vedel, kje ima Gradnikova brigada svoje taborišče, in ga je začel prav tedaj, ko so tam pokopavali njegove žrtve, obstreljevati s topovi in minometi iz postojank v Grahovem, Starem trgu in na Velikih Blokah. Novih žrtev tokrat ni bilo.¹²

Iz tistih dni je zelo malo arhivskega gradiva, zato se moramo pri opisovanju dogodkov zanašati predvsem na ustne vire. Takratni gradnikovec Anton Božič se spominja, da je v tistih dneh prišlo tudi do spopada z italijanskimi vojaki. Ko je predhodnica pohodne kolone prek gozda prispela na rob neke večje jase, so gradnikovci nenadoma zagledali pred seboj italijansko alpsko kolono, ki je prihajala iz nasprotnega gozda. Vendar niso streljali ne eni ne drugi, ampak so oboji stekli proti vzpetini na robu jase. Kdor bi jo prvi zasedel, bi tako obvladal položaj. Naši še niso bili prav na vrhu, ko so že začeli metati robne bombe čez vrh na Italijane, ki so se mu bližali z nasprotne strani. Tako so gradnikovci pregnali Italijane, ki so med begom odmetavali vse, kar jih

¹¹ Zbornik VI/6, dok. št. 62.

¹² Franc Curk, Na Primorsko, fase. 279/V v AIZDG.

Taborišče Gradnikove brigade nad Gornjimi Poljanami na Notranjskem.

je obremenjevalo, celo orožje. Naši so vse to pobrali in nato mirno nadaljevali pot.¹³

Bilo pa je tudi nekaj spopadov med našimi enotami, kajti borci Šercer jeve brigade niso poznali prešernovcev in gradnikovcev, ko pa so se ponoči srečali z njimi, so jih imeli za belogardiste. In seveda tudi obratno. Tako je prišlo do kratkega in hudega spopada, vendar brez žrtev, med predhodnicama Šercerjeve in Prešernove brigade, do podobnega nesporazuma pa tudi med Šercerjevo in Gradnikovo brigado.

Vrnimo se spet k brigadi pod Križno goro. Po nepričakanem spopadu z belogardistično patruljo se je brigada še istega dne, 16. avgusta, premaknila kako uro daleč severno od Pogače (k. 882), zvečer pa je njen 2. bataljon demonstrativno napadel sovražnikovo postojanko v Danah v Loški dolini. Nato je brigada zavila proti Petelinjeku in se utaborila v bližini požgane vasi Gornje Poljane. Tam je ostala

¹³ Spomini Nade in Antona Božiča, v AIZDG.

približno teden dni, prosti čas pa je uporabila za vojaško in politično usposabljanje.¹⁴

Toda nad Loško dolino so bili le 1., 2. in 4. bataljon s štabom brigade, medtem ko je 3. bataljon ostal na Pokojišču nad Borovnico. Od tod se je 12. ali 13. avgusta ponoči spustil čez železniško progo v Bistro pri Vrhniki in tam opravil prehranjevalno akcijo. S Pokojišča se je mimo Rakitne premaknil na Krim, kjer se je v tistih dneh zadrževala tudi Prešernova brigada. Gradnikovci so spotoma na cesti Gornja Brezovica—Rakitna pobrali nekaj sto metrov telefonske žice in tako prekinili zvezo med obema sovražnikovima postojankama. Toda 3. bataljon ni ostal na Krimu, ampak je prek globeli Iške šel naprej na Mokre, kjer je sodeloval s Šercerjevo brigado med njenim napadom na belogardistično postojanko na Pijavi gorici. Napadala sta jo v noči med 20. in 21. avgustom dva bataljona Šercerjeve brigade, 3. bataljon Gradnikove brigade pa ju je pred morebitno sovražnikovo intervencijo ščitil iz smeri Iga. Postojanka pa tisto noč ni padla, zato sta se oba bataljona Šercerjeve brigade v jutranjih urah umaknila na Mokre. Gradnikovci so na položajih nad Igom ostali še dva dni in odbijali napade Italijanov, ki so hoteli čez njihove položaje prodreti v Skrilje. Nato se je bataljon najprej pomaknil k žagi pod vrhom Mokreca, od tod pa so ga poslali na Mačkovec, kamor je medtem prišla tudi že glavnina Gradnikove brigade.¹⁵

Italijanska obveščevalna služba je v drugi polovici registrirala poleg njim dobro znane Tomšičeve in Šercerjeve brigade tudi nekatere nove enote. Najprej je zvedela, da se na območju Pikovnika pri Rakitni zadržujeta omenjeni brigadi, ki jima je dodan bataljon Primorcev.¹⁶ To je bil, kot kaže, prav 3. bataljon Gradnikove brigade. Takoj zatem so zamešali Gorenjsko (Prešernovo) brigado z Gradnikovo in v svojih poročilih pisali, da gre za 3. brigado (gorenjsko).¹⁷ Šele proti koncu meseca prvič omenjajo »brigado Gradnik ali Gregorčič«, ki pa naj bi bila skupaj z neko hrvaško enoto

¹⁴ Spomini Vinka Tomca, v AIZDG.

¹⁵ Milan Guček: Šercerjeva brigada, Ljubljana 1973, str. 304—306 (dalje: Guček, Šercerjeva brigada); spomini Lada Dornika, v AIZDG.

¹⁶ Poročilo informacijskega urada 11. AK z dne 15. avgusta 1943, fase. 673/V v AIZDG, italijanski fond.

¹⁷ Poročilo informacijskega urada 11. AK z dne 16. avgusta 1943, fase. 673/V v AIZDG, italijanski fond.

na nasprotni strani Loške doline, pri Babnem polju.¹⁸ Dan kasneje pa so ugotovili navzočnost »4. bataljona 3. brigade 14. divizije« s komandantom »Molic Antonom« in komisarjem »Cotič Jožefom«.¹⁹

BOJ PRI KRVAVI PEČI

Brigade 14. divizije so se ves avgust zadrževale na širšem območju Mokra, Krima in Ljubljanskega vrha, od koder so vdirale v dolino in napadale železniško progo Ljubljana—Postojna in sovražnikove postojanke, hkrati pa njegovim kolonom postavljale zasede. Po napadih na nekatere manjše belogardistične postojanke v bližini Borovnice in na Pijavi gorici so enote Tomšičeve brigade v noči na 24. avgust pri Goričici med železniškima postajama Preserje in Borovnica ustavile vojaški transport tehničnega oddelka nemške 24. oklepne divizije in pri tem so, kot nemško poveljstvo samo priznava,²⁰ tomšičevci uničili tri vagone vojaškega materiala in zažgali več vagonov z gorivom. Nemci so po napadu pogrešali sedem vojakov (ki so jih tomšičevci ujeli), medtem ko je bil en Nemec ubit, šest pa ranjenih. Podobnih napadov na progo pa je bilo v tistih dneh še več.

Nedvomno so prav ti napadi odločilno vplivali na italijanske vojaške oblasti, da bolje zavarujejo železniško progo, in zato so se lotili obsežnejše očiščevalne akcije proti enotam 14. divizije. Poveljstvo italijanskega 11. armadnega korpusa je 24. avgusta ugotovilo, da »zaradi okrepljene aktivnosti uporniških formacij v coni Krim—Mokre, osredotočene na garnizije in obmejne proge, moramo nujno preiti proti njim v akcijo«.²¹ Akcije so se udeležili 2. bataljon 51. polka in 3. bataljon 52. polka divizije »Cacciatori delle Alpi«, 54. milióni bataljon in 2. posebni bataljon z nalogo, da očistijo cono Krim—dolina Iške—Mokre—dolina Želimeljščice. Akcija naj bi se začela 1. septembra, končala pa šest dni kasneje.²²

¹⁸ Poročilo informacijskega urada 11. AK z dne 26. avgusta 1943, fase. 673/V v AIZDG, italijanski arhiv.

¹⁹ Poročilo informacijskega urada 11. AK z dne 27. avgusta 1943, fase. 673/V v AIZDG.

²⁰ Zbornik VI/6, dok. št. 186.

²¹ Zbornik VI/6, dok. št. 184.

²² Zbornik VI/6, dok. št. 193.

V njej so sodelovale tudi posadke italijanskih in belogardističnih postojank na omenjenem in širšem območju, pa tudi XI. grupacije obmejnih straž.

Čiščenje krinskih gozdov se je začelo že 30. avgusta, ko je 2. posebni bataljon prodiral čez Kamnik pri Preserju (zdaj Kamnik pod Krimom) proti Rakitni in ga je zaradi nesporazuma italijansko-belogardistična postojanka v Rakitni začela obstreljevati z minometi. Ob tej priložnosti je bilo ranjenih osem italijanskih vojakov, od katerih sta dva podlegla ranam.²³

Do prvih bojov je prišlo naslednjega dne, 31. avgusta, ko se je patrulja 2. bataljona Šerčerjeve brigade južno od Mačkovca spopadla z Italijani.²⁴

Do prvih bojov na vsej črti pa je prišlo 1. septembra. Italijani so svoje napade usmerili proti Robu, kjer so enote 14. divizije že tri dni oblegale tamkajšnjo italijansko-belogardistično posadko. Italijansko poveljstvo je napotilo svoje sile v dveh smereh: glavne sile so pritiskale čez Rakitno in Osredok proti Krvavi peči in naprej proti Robu, druge, manjše sile pa so proti Robu pritiskale iz smeri Velikih Lašč.

O razporeditvi posameznih enot 14. divizije so zelo pomanjkljivi in tudi nasprotujoči si podatki. Vse kaže, da so enote Tomšičeve brigade poleg blokade Roba zapirale tudi smer proti Velikim Laščam. Šerčerjeva brigada je imela del svojih sil južno od Mačkovca v smeri Bloške planote. Dva njena bataljona pa sta bila sprva na pobočjih Mokreca nad Ljubljanskim barjem, toda 1. septembra sta se že zgodaj zjutraj premaknila bliže Krvavi peči.²⁵

Kar zadeva Gradnikovo brigado, se je njen štab po prihodu iz Gornjih Poljan nastanil v nekih hišah na Mačkovcu, približno dva kilometra južno od Krvave peči. Dva bataljona (po vsej verjetnosti 3. in 4. bataljon) sta sodelovala v neposredni blokadi Roba, druga dva bataljona pa sta zasedla položaje nad sotesko Iške od Krvave peči do naselja Bukovca, tako da sta na levem krilu imela povezavo z enotami Šerčerjeve brigade.²⁶

²³ »Vesti« z dne 1. septembra 1943, fase, 111 a v AIZDG, domobranski fond; brzojavka 11. AŽ z dne 31. avgusta 1943, fase. 672/11 v AIZDG, italijanski fond.

²⁴ Guček, Šerčerjeva brigada, str. 310.

²⁵ Prav tam, str. 311.

²⁶ Prav tam, str. 311; spomini Ivana Mlekuža in Vinka Tomca, v AIZDG.

Čeprav je imel 1. bataljon Gradnikove brigade nad Iško, zlasti pri cerkvi sv. Lenarta na gričku (trig. 806) med sotesko Iške in samo Krvavo pečjo, izvrstne položaje, jih je le prehitro prepustil sovražniku, ki je proti njim pritiskal iz Osredka čez globel, po kateri teče Iška. Italijani so ga do dveh popoldne uspeli potisniti s Sv. Lenarta čez Krvavo peč proti Mačkovcu. Štab bataljona je sicer že pred tem zahteval od brigadnega štaba pomoč. Ta mu je v okrepitev poslal 4. bataljon, ki pa je prispel prepozno, kajti Italijani so se medtem že polastili položajev nad sotesko Iške in tudi same Krvave peči oziroma Sv. Lenarta. Sovražnikovi poizkusi, da bi se še istega dne prebil po cesti v približno pet kilometrov oddaljeni Rob, so se končali neuspešno, kajti gradnikovci so ob pomoči okrepitve, ki jim jo je poslal štab 14. divizije, zadržali Italijane. Ko je sovražnik sprevidel, da tega dne nima možnosti za nadaljnje nastopanje, se je začel v vasi in pri cerkvici utrjevati.²⁷

Boji pa tudi ponoči niso prenehali. Toda štab 14. divizije je noč izkoristil tudi za pregrupiranje svojih enot. Tako je bila glavnina Gradnikove brigade 2. septembra zjutraj na položajih na skrajnem levem krilu (med sotesko Iške in potjo Krvava peč—Selo), na njihovem desnem krilu je bil

2. bataljon Šercerjeve brigade, še bolj desno, na pobočjih Mokra, pa je bil 1. bataljon Gradnikove brigade, medtem ko je glavnina Šercerjeve in Tomšičeve brigade ostala v blokadi Roba.²⁸

Sprva je bila pobuda v rokah sovražnika, ki je silovito jurišal in potisnil naše nekoliko proti jugu. »Sovražnik je napadal z izredno, dosedaj še skoro nepoznano srditostjo ter mu je uspelo potisniti naše sile precej globoko v gozd,« poroča štab 14. divizije.²⁹ Zato je gradnikovcem poslal na pomoč še nekaj enot iz Šercerjeve in Tomšičeve brigade, ki so dobile nalogo, naj sovražnika zadržujejo in ga napadajo z bokov. Medtem so borci Gradnikove brigade že sami izvedli protinapad, pred bataljonom Šercerjeve brigade je bila namreč čistina, in so sovražnika nagnali na prejšnje položaje. Nato

²⁷ Zbornik VI/6, dok. št. 68; spomini Ivana Mlekuža, v AIZDG.

²⁸ Guček, Šercerjeva brigada, str. 312.

²⁹ Zbornik VI/6, dok. št. 68.

so začeli na sovražnika pritiskati še naši s pobočij Mokrc. Boji so bili izredno hudi, trajali pa so ves dan prav do noči.

Iz sovražnikovih poročil nam je znano, da se štab 14. divizije ni nič zmotil, ko je sovražnikove sile ocenjeval na kakih 1500 mož s približno 100 puškomitraljezi, 30 težkimi mitraljezi in 15 minometi.³⁰ Zelo verjetno je, da je bilo v štirih sovražnikovih bataljonih, ki so se udeležili bojev na tem območju, še več vojaštva in orožja, kot ga omenja poročilo štaba divizije. Poleg tega so sovražnikovo pehoto podpirali tudi artilerija iz Velikih Lašč in letala, ki so bombardirala položaje naših enot na Mačkovcu in Malinjeku (k. 1042). Kljub izraziti sovražnikovi premoči je Gradnikova brigada vzdržala vse njegove napade, ne da bi se do večera umaknila s svojih položajev.

Posebno pohvalo za sorazmerno neizkušeno Gradnikovo brigado pomeni priznanje štaba 14. divizije v že omenjenem poročilu, češ da so enote te brigade, ki se sprva niso povsem znašle, »vzdržale borbo skupaj in enakovredno z ostalimi edinicami« — torej z mnogo starejšima in bolj izkušenima brigadama, Tomšičevo in Šercerjevo.

Štab divizije je sprva sklenil ostati na teh položajih tudi še naslednjega dne. Toda sovražniku so začele že 2. septembra dotekati nove okrepitve. Štab divizije jih je ocenil na kakih 1500 mož. Iz italijanskih poročil³¹ dejansko zvemo, da so samo v Velike Lašče po železnici poslali iz Ljubljane četo »arditov«, pehotne topove, vod tankov, vod oklepnih avtomobilov in štiri zaščitne avtomobile. Te okrepitve so še isto noč prispele na Krvavo peč in pripeljale s seboj tudi strelivo, ki ga je tamkajšnjim sovražnikovim enotam že močno primanjkovalo.

Zato je štab divizije menil, da bi nadaljevanje boja na teh položajih bilo nesmiselno in bi pripeljalo le do novih izgub ter je zaukazal umik proti jugu.

O sovražnikovih izgubah nimamo natančnih in popolnih podatkov. Štab divizije v svojem poročilu omenja kakih 100 padlih in 200 ranjenih sovražnikovih vojakov. Podatki so pretirani. Toda tudi iz sovražnikovih virov nimamo zanes-

³⁰ Prav tam.

³¹ Zbornik VI/6, dok. št. 197.

Ijivih podatkov. Italijani v nekem svojem poročilu³² priznavajo 8 padlih in 40 ranjenih vojakov. Vprašanje pa je, če poročilo zajema vse enote, ki so se udeležile bojev.

Sorazmerno hude izgube je imela tudi Gradnikova brigada. V teh dvodnevni bojih je padlo pet borcev, osem ali devet pa jih je bilo ranjeno. Med padlimi je bil tudi komandant 1. bataljona Jože Štih-Marko. V bojih ob poti med Krvavo pečjo in Selom je bil hudo ranjen. Ko ga je hotel namestnik političnega komisarja 4. bataljona rešiti, je italijanski mitraljezec še njega zadel v nogo. Nato so borci jurišali in oba spravili na varno. Toda Marku ni bilo pomoči: v noči na 5. september je v Dolnjih Poljanah podlegel ranam. Med ranjenci pa je bil tudi politični komisar brigade Franc Tavčar-Rok, ki je le mesec dni poprej prišel v brigado. Pri Krvavi peči je izgubil roko.³³

PRENOS RANJENCEV

Ukrep štaba divizije, da se z umikom izogne nadaljnjim bojem, je bil pravilen, vendar že nekoliko pozen. Sovražnik je medtem blokiral širše območje Mokrcia in Mačkovca ter povsod naokrog razpostavil zasede.

Posledice tega je bilo čutiti že naslednjega dne. Enote divizije so v noči z 2. na 3. september prišle le do vasi Kotel, kjer so morale predaniti. Kotel ima zelo neugodno lego, saj leži med dvema cestama: Sodražica—Žigmarice—Nova vas in Velike Lašče—Velike Bloke. Zato sovražniku ni bilo težko pošiljati na ta sektor nove okrepitve, brž ko je izsledil divizijo. Po dvodnevni bojih in utrudljivem nočnem pohodu so se morali izmučeni borci še ves ta dan otepati italijanskih vojakov, vrhu tega pa jih je nenehno obstreljevala italijanska artilerija. Gradnikova brigada je k sreči imela le enega novega ranjenca.

Eden od udeležencev tega naporenega pohoda³⁴ se spominja, da je brigada predanila v nekem bukovem gozdu. Italijani

³² Prav tam.

³³ Za opis bojev na območju Krvave peči so bili poleg omenjenih uporabljeni še spomini Danila Šorovica, Vinke Šumrada, Ivana Renka, Jožeta Cotiča, Danila Turka, Antona Božiča in Marije Kenda, vse v AIZDG.

³⁴ Spomini Ivana Mlekuža, v AIZDG.

pa so jo odkrili in začeli v strelcih prodirati proti taborišču. Komandant brigade Danilo Šorovič je takoj sklical vse dosegljive skojevce in z njimi jurišal na prodirajoče Italijane. Napad je bil tako silovit, da so se italijanski vojaki spustili v beg, spotoma pa so izgubili precej opreme in celo puško-mitraljez.

Naslednja noč je zahtevala od borcev še večje napore kot prva. Začelo je deževati in nato je brez zastoja lilo kar 36 ur. Kolovozne poti so se spremenile v mlakuže in ponekod je segala voda do kolen. Noč je bila temna, kolona pa se je pogosto trgala. Naposled so sprevideli, da tako ne pridejo nikamor, in so sklenili, da počakajo, dokler se ne zdani. Najhuje so trpeli ranjenci. Bili so premočeni, zeblo jih je, rane so jih skelele, povrh vsega pa so se njihovi nosači nenehno spotikali in padali. To noč je umrl tudi komandant Marko.³⁵

Končno je brigada mimo Loškega potoka prispela v Podpresko, kjer se je nastanila po hišah, se posušila in odpočila. Danilo Turk-Joco, ki je tu postal brigadni propagandist (prej je bil komandir čete v 4. bataljonu), je v sodelovanju s propagandisti drugih brigad 14. divizije organiziral celo miting.³⁶

Brigada se je v Podpreski izpopolnila tudi kadrovsko. Dobila je svojega prvega načelnika štaba Franja Rustjo-čanjca; potem ko je bil ranjen Franc Tavčar-Rok, je novi politični komisar postal Vinko Šumrada-Radoš, ki je prišel iz Šercerjeve brigade, komandant 1. bataljona pa je po Markovi smrti postal Vladimir Kneževič-Volodja.

V Podpreski se je brigada razdelila. Prvi in 3. bataljon sta s težjimi ranjenci — laže ranjene borce so oddali v bolnico v bližini Babnega polja — odšla proti Kočevskemu Rogu, druga dva bataljona pa sta se priključila Šercerjevi brigadi, ki naj bi napadla četniško postojanko v Grčaricah.

Kolona z ranjenci je šla čez Jelendol, nato pa se je spustila v Ribniško dolino. Težave so nastopile, ko je bilo treba priti čez progo. Bila je namreč močno zastražena, zato bi

³⁵ Franc Curk, Na Primorsko, fase, 279/V v AIZDG.

³⁶ Spomini Danila Turka, v AIZDG.

OB KAPITULACIJI ITALIJE

Po odhodu 1. in 3. bataljona v Kočevski Rog sta se 2. in 4. bataljon priključila glavnini divizije in z njo odšla proti Grčaricam. Tam se je že nekaj dni zadrževal tako imenovani »Centralni četniški odred« in čakal na prihod 300 četnikov iz Like, da bi se z njimi združil v 503. četniško brigado.

Štab divizije je v neposredni napad na Grčarice poslal Šercerjevo brigado, medtem ko je bila Tomšičeva brigada odgovorna, da prepreči morebitno sovražnikovo posredovanje iz Ribniške doline, Gradnikova brigada pa iz smeri Kočevske Reke.³⁸ Pravzaprav je dobil to nalogo 4. bataljon Gradnikove brigade, medtem ko njen 2. bataljon ni imel nobenih neposrednih obveznosti, ampak so ga poslali pred Grčarice, da bi bil v pomoč Šercerjevi brigadi. Tako so namesto napovedanih srbskih četnikov prišle 8. septembra ponoči pred Grčarice enote 14. divizije. Napad na postojanko pa se je začel v zgodnjih jutranjih urah. Boji so trajali tri dni, kajti 188 četnikov, kolikor jih je ostalo živih, se je vdalo šele 10. septembra.³⁹

Gradnikovcem v teh bojih, vsaj kar zadeva 2. in 4. bataljon, ni bilo treba sodelovati, kajti že 8. septembra se je zgodilo nekaj, kar so sicer vsi pričakovali, vendar je kljub temu bilo za vse borce veliko in veselo presenečenje: kapitulacija Italije.

Kapitulacija Italije je bila objavljena 8. septembra zvečer. Glavni štab NOV in PO Slovenije je še istega dne naslovil na italijanska poveljstva in vojsko poziv, v katerem je od njih zahteval, naj brez odpora spustijo enote narodnoosvobodilne vojske v svoje postojanke.⁴⁰ Nato pa je Glavni štab ukazal vsem svojim enotam, naj takoj vzpostavijo »stik z italijanskimi komandanti in italijanskim vojaštvom kot izvrševalci premirja na slovenskem ozemlju. Ta stik mora biti odločen, ne v smislu pogajanj, temveč v smislu vojske, ki je

³⁸ NOV na Slovenskem, str. 519.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Dr. Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943, Maribor 1967, str. 135 (dalje: Ferenc: Kapitulacija Italije).

prevzela oblast.⁴¹ Kar zadeva belogardiste in četnike, je bilo treba »takoj razoroževati belo in piavo gardo in zahtevati od Italijanov kot pogoj premirja, da jih sami razorožujejo povsod, kjer so pod njihovo zaščito, pa naše sile niso segle do njih. Vse voditelje in organizatorje plave in bele garde kot netilce državljanske vojne je treba aretirati (..,).«⁴²

V nekaterih posameznih primerih je to šlo brez odpora, drugod pa so morali sovražnika prisiliti k vdaji in izročitvi orožja. Tak primer je bil tudi s kočevsko garnizijo — deli fašistične grupacije »XXI Aprile« in tamkajšnjimi belogardisti — ki se je nameravala 9. septembra s silo prebiti proti Ribnici. Toda že pri Rakitnici so jim zaprle pot enote Tomšičeve brigade. Prišlo je do hudih bojov, ki so se zavlekli še v noč. Udeležila se jih je tudi Prešernova brigada, ki je 10. septembra v poznih nočnih urah dolgo sovražnikovo kolono na cesti napadla v levi bok.⁴³

Ob zori je prišlo do ponovnega napada, ki se ga je poleg enot Tomšičeve in Prešernove brigade udeležil tudi 2. bataljon Gradnikove brigade. Ta je zaščitnico sovražnikove kolone obšel in je kolono, ki se je utrdila vzdolž ceste, napadel z vzhodne strani v desni bok. Napad je bil tako silovit, da so borci Gradnikove in Prešernove brigade že v prvem naletu vdrli med sovražnikove položaje in zadnji del kolone prisilili k vdaji. Toda severni del kolone, ki je zasedel tudi vzpetine pri Rakitnici (k. 528), se je še nadalje ogorčeno upiral. Naši so na cesti zaplenili ne le lahko pehotno orožje in kamione, temveč tudi topove in oklepne avtomobile. S takim orožjem pa ni bilo več težko doseči vdaje tudi drugega dela sovražnikove kolone.

Izmed šestih topov kolikor jih je bilo takrat zaplenjenih, so dve havbici z artileristi, ki so jih bili poiskali med borci Gradnikove brigade in ujetimi italijanskimi oficirji in vojaki, takoj poslali pred Grčarice in tam začeli obstreljevati obkoljene četnike. Ko so ti sprevideli, da jim ni več rešitve, so se vdali.⁴⁴

⁴¹ Zbornik VI/7, dok. št. 1.

⁴² Prav tam.

⁴³ Stanko Petelin: Prešernova brigada (ponatis), Ljubljana 1980, str. 86 (dalje: Petelin, Prešernova brigada).

⁴⁴ Franc Curk, Na Primorsko, fase. 279/V v AIZDG; spomini Franca Golobiča, 'v AIZDG.

Komandant 14. divizije Mirko Bračič (desno) in komandant Gradnikove brigade Danilo Šorovič (levo) odhajata iz štaba 52. pehotnega polka italijanske divizije »Cacciatori delle Alpi«, kjer so bila 10. septembra 1943 pogajanja o predaji orožja.

Medtem je prišla na vrsto tudi ribniška garnizija. Tam je bil štab nekega italijanskega polka. Na pogajanja s komandantom polka so se v zaplenjenem italijanskem avtomobilu in v spremstvu dveh ujetih italijanskih oficirjev odpeljali komandant 14. divizije Mirko Bračič, komandant Gradnikove brigade Danilo Šorovič in politični komisar 4. bataljona te brigade Jože Cotič-Iztok, ki je znal italijansko. Sprva italijanski polkovnik ni hotel slišati za vdajo in izročitev belogardistov. Ko pa so mu naši zagrozili z napadom in odšli iz njegovega štaba, se je premislil. Za njimi je poslal kurirja na motornem kolesu s sporočilom, da se je pripravljen vdati.

Enote Tomšičeve in Gradnikove brigade so nato brez boja vkorakale v Ribnico, toda tam so našle le še Italijane, kajti belogardisti so se medtem že umaknili proti Turjaku.⁴⁵

⁴⁵ Spomini Danila Šoroviča in Jožeta Cotiča, v AIZDG.

V NOVEM MESTU

Druga polovica brigade — 1. in 3. bataljon — je bila ob objavi kapitulacije Italije v bližini Novega mesta, v Poljanah in v Podturnu. Ker je položaj zahteval hitro ukrepanje, jima je Glavni štab ukazal kar neposredno: »(...) Zasesti je treba takoj Sotesko in Žužemberk z vkorakanjem v to postojanko in pri tem zajeti vse orožje. Ne zadrževati Italijane pri njihovem odhodu domov. Odpor bele garde (...) je treba na vsak način streti, pri tem pa gledati, da se vse to izvrši na miren način (...)»⁴⁶

Bataljona sta sicer začela ukrepati v duhu tega ukaza, toda kasnejši razplet dogodkov je, kot kaže, zahteval nekatere spremembe.

Prvi bataljon, pri katerem je bil tudi brigadni politični komisar Vinko Šumrada-Radoš, je 9. septembra takoj zjutraj pohitel proti mostu čez Krko. Na levem bregu se je zbralo kakih 150 italijanskih vojakov, ki so pozorno spremljali pogajanja med njihovim in našim vodstvom. Ko so videli, da se njihov komandant ne da prepričati in da se ni pripravljen mirno vdati, je — po pripovedovanju Vinka Šumrada — eden izmed njih zabil puškomitraljez po tleh z vzklikom: »Abas-lo la guerra!«, njegovemu zgledu pa so se pridružili še drugi vojaki.

Medtem je komandant 1. bataljona Vladimir Knežević-Volodja z drugo skupino borcev pohitel v Stražo pred postojanko italijanskega artilerijskega divizionu. Bil je Dalmatinec in je znal italijansko. Povzpel se je na kamnit podstavek in začel govoriti Italijanom. Ni jih bilo treba prepričevati, ker so se bili takoj pripravljeni vdati.

Tedaj je neki železničar iz Novega mesta po telefonu sporočil, da se novomeška posadka pripravlja na odhod in da namerava s seboj odpeljati tudi vso vojno tehniko. Da bi ji to preprečili, so v Straži hitro sestavili železniško kompozicijo. Na prve vagone so naložili razorožene italijanske vojake, na druge pa borce 1. bataljona in se odpeljali v Novo mesto. Tja so prispeli v večernih urah.⁴⁷

« Zbornik VI/7, dok. št. 5.

⁴⁷ Spomini Nade in Antona Božiča ter Valerije Vrabec, v AIZDG.

Prvi partizani pa so v Novo mesto prispeli že v jutranjih urah. To je bila četa šlandrove brigade, ki je spremljala našega parlamentarca Eda Mihevca. Ta se je šel pogajat z generalom Ceruttijem, komandantom divizije »Isonzo«, ki je imela sedež v Novem mestu. Pogajanja so se zavlekla. Glavnina Šlandrove brigade je na položajih okrog Novega mesta čakala še vso noč, naslednjega dne, 10. septembra zjutraj pa je en njen bataljon vkorakal med še oborožene Italijane v samem mestu.⁴⁸

Vrnimo se h gradnikovcem. Ko je njihova železniška kompozicija 9. septembra zvečer pripeljala na železniško postajo, jo je tam pričakalo veliko ljudi, meščanov in tudi italijanskih vojakov. S postaje so gradnikovci odkorakali proti središču mesta. Tam so se srečali s kolono oboroženih belogardistov z značilnimi baretkami na glavi in z dolgimi francoskimi puškami na ramenih, vendar do spopada z njimi ni prišlo.

Čeprav italijanske in tamkajšnje belogardistične enote še niso dobile povelja, naj odlože orožje in ga prepuste partizanom, so borci na lastno pobudo začeli razoroževati italijanske oficirje. Prav tragikomičen je bil prizor, ko je borka Živka Mlakarjeva (kasneje so jo ujeli Nemci in jo obesili v Št. Vidu — današnjem Podnanosu v Vipavski dolini) razoroževala nekega oficirja, ta pa je jokal od sramu. Ni mogel preboleti, da je njega, italijanskega oficirja, razorožila ženska.

Ko so borci 1. bataljona zasedli nekatere pomembnejše točke in prevzeli stražo v bunkerju ob mostu čez Krko, sta komandant Vladimir Kneževič-Volodja in namestnik političnega komisarja bataljona Ivan Puntar-Gubec v Rotovžu prevzela in opravljala dolžnosti komandanta in političnega komisarja komande mesta Novo mesto. Hkrati s tem sta Nada Makarovič-Alenka, namestnica političnega komisarja 1. čete, in Valerija Vrabec z nekaterimi borci organizirali zavarovanje banke in pošte.⁴⁹

S prihodom enot šlandrove brigade v Novo mesto in po ustanovitvi Narodne zaščite je razoroževanje potekalo še hitreje, čeprav je general Cerutti podpisal tak ukaz šele 11. septembra okrog poldneva. Poleg Narodne zaščite, ki je imela

⁴⁸ Dr. Miroslav Stiplovšek, šlandrova brigada, Maribor 1971, str. 85.

⁴⁹ Spomini Antona Božiča in Valerije Vrabec, v AIZDG.

Gradnikovci v Novem mestu. Ob avtomobilu stoji s puško na rami borec Gradnikove brigade Ivan Mlekuž, levo od njega je Milan Trušnovec-Milče, desno pa Vladimir Kneževič-Volodja, komandant 1. bataljona in prvi komandant Novega mesta.

pet čet in je bila podrejena komandi mesta, je bila v Novem mestu ustanovljena še posebna železničarska četa, ki je poskrbela za zavarovanje postajnih skladišč in odvažanje vojaškega materiala proti Straži.⁵⁰

V Novem mestu so borci Gradnikove brigade zaplenili tudi nekaj oklepnih vozil in so takoj nato ustanovili posebno oklepno enoto, ki je že naslednjega dne imela priložnost za svojo prvo bojno nalogo. Desetega septembra so v Novo mesto prišla obvestila, da velika italijanska kolona prodira iz Karlovca čez Gorjance proti Novemu mestu in da noče izročiti orožja. To so bile, kot kaže, enote divizije »Lombardia«, ki je imela svoj štab v Karlovcu. Ko je kolona odhajala iz tega mesta, so jo skušali razorožiti že ustaši, vendar jim to ni uspelo. Ker se tudi našim niso dali razorožiti, so jim iz Novega mesta poslali nasproti oklepna vozila, da kolono za-

⁵⁰ Dr. Miroslav Stiplovšek: Šlandrova brigada, str. 90.

ustavijo. Ko so Italijani videli, da gre zares, je komendant kolone, neki polkovnik, sedel v naš oklepni avtomobil. Odpeljali so ga do načelnika Glavnega štaba Dušana Kvedra v Novo mesto. Italijanski polkovnik je kmalu uvidel, da s silo ne more ničesar več doseči, in je potem, ko se je vrnil k svojim, dal povelje, naj odložijo orožje in brez njega nadaljujejo pot proti Italiji.⁵¹

Naslednjega dne, 11. septembra, sta se 1. bataljon, ki je bil v Novem mestu, in 3. bataljon, katerega glavnina je bila tudi v Novem mestu, manjši del pa v Uršnih selih ob progi Novo mesto—Črnomelj, odpravila na pot za svojo brigado. Še pred tem so morali gradnikovci vso motorizacijo in oklepni odred oddati 15. diviziji. Kljub temu bataljonoma ni bilo treba hoditi peš, ker so borce posadili na kamione in jih prek Kočevskega Roga in Kočevja prepeljali do Velikih Lašč. Tam sta se bataljona razšla: 3. bataljon je nadaljeval pot proti Turjaku, kjer so se zbirale belogardistične formacije, 1. bataljon pa se je odpeljal naprej proti Begunjam nad Cerknico, kjer je bila tudi že glavnina brigade.⁵²

OBLEGANJE TURJAŠKEGA GRADU

Štab 14. divizije je v skladu z ukazi Glavnega štaba usmeril Tomšičevo in Prešernovo brigado proti Turjaku in Ljubljani, Šercer jeva in Gradnikova brigada pa naj bi se lotili čiščenja Notranjskega . Tu je namreč ostalo še nekaj belogardističnih posadk, ki se še niso razšle, niti se niso hotele vdati našim enotam.

V tistih dneh so belogardisti dajali najhujši odpor na območju Turjaka, Želimelj in Kureščka, kjer se je ob umiku iz raznih postojank v Suhi krajini, Ribniški dolini in južnem delu Ljubljanskega barja zbralo kakih 1500 do 1600 belogardistov in četnikov. Izmed njih se jih je približno 750 zaprlo v turjaški grad v prepričanju, da bodo njegovi do štiri metre debeli zidovi kljubovali vsakemu partizanskemu orožju in jurišu.

Zakaj so se belogardisti zbirali prav okrog Turjaka?

⁵¹ Spomini Vinka Šumrada, v AIZDG.

⁵² Spomini Vinka Šumrada in Vinka Tomca, v AIZDG.

Belogardistično vodstvo je že pred kapitulacijo Italije pripravljalo načrte, kako bodo svojo vojsko reorganizirali in iz nje sestavili štiri brigade. V primeru kapitulacije Italije so jo nameravali razglasiti za sestavni del Mihailovičeve »vojske v domovini« in pod to firmo pričakati Anglo-Američane, ko bi se izkrcali v Istri.

Ko pa je zares prišlo do zloma Italije, so enote NOV z naglico in odločnimi udari razbile mnoge belogardistične posadke, tako da se je na širšem območju Turjaka zbrala komaj četrtna belogardističnega vojaštva. Kljub temu sta bili ustanovljeni brigadi »Triglav« in »Krim«. Pri tem je prišlo do hudih razprtij med belogardističnimi voditelji. Eni so bili za umik v Dolomite, drugi pa za obrambo v turjaškem gradu. Nihče ni hotel popustiti. Naposled se je približno polovica tam zbranih belogardistov, združenih v brigadi »Triglav«, odpravila proti Ljubljani, toda tisto noč — 14. septembra — jih je Tomšičeva brigada čakala v zasedi pri Želimlju in jih popolnoma razbila. V Ljubljano se jih je rešilo le pol, vsi drugi pa so se raztepli, bili ujeti ali pa padli.

Brigada »Krim«, ki je bila brez pravega vodstva, je pod vplivom nekaterih fanatikov — med ujetniki so kasneje našli 26 duhovnikov in bogoslovcev — vztrajala na Turjaku. Čeprav je imela možnost, da bi se prebila, tega ni storila in se je tako morala 19. septembra vdati Prešernovi brigadi. To je bila velika zmaga Prešernove brigade, ki je ob tej priložnosti ujela 695 belogardistov, med njimi tudi mnoge znane organizatorje in idejne voditelje kolaboracionizma z okupatorjem.⁵³

V bojih pred Turjakom je nekaj dni sodeloval tudi 3. bataljon Gradnikove brigade in prav tako tudi enote Tomšičeve brigade. Ko pa so tja poslali Prešernovo brigado, so druge enote dobile nove naloge. Tako na primer se je 3. bataljon spet lahko vrnil k svoji glavnini, ki je bila takrat že pri Begunjah nad Cerknico. O boju tega bataljona niso znane nobene podrobnosti razen podatka, da je v tistih treh ali štirih dneh, ko je bil tam, blokiral turjaški grad s severne strani in da je imel pet ranjencev, a padel ni nihče.⁵⁴

⁵³ Petelin, Prešernova brigada, str. 90—118.

⁵⁴ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

S TANKI IN TOPOVI NAD NOVO VAS

Medtem ko se je 1. bataljon še mudil v Novem mestu, 3. bataljon pa je bil pred Turjakom, sta 2. in 4. bataljon sodelovala s Šerčerjevo brigado pri čiščenju Notranjske. Šerčer je va brigada je 12. septembra obkolila približno 300 dobro oboroženih belogardistov v Novi vasi na Bloški planoti. Toda to ni bila samo prejšnja posadka, ampak so se v Novo vas zatekli tudi mnogi belogardisti iz sosednjih belogardističnih postojank, a predvsem iz Loškega potoka. Akcije sta se udeležila tudi oba omenjena bataljona Gradnikove brigade.⁵⁵

Bataljona sta iz Ribnice nastopala proti Novi vasi čez Sodražico in Žigmarice. Spotoma sta sprejemala prostovoljce, tako da je bilo kmalu v vsakem po kakih 300 borcev. Brigada je imela tudi nekaj kamionov, pehotnega orožja pa na pretek. Mitraljezov in lahkih minometov ni nihče več štel. Poleg težkih minometov je brigada imela še dva topova kal. 75 mm in protitankovski top kal. 45 mm. Nekje je staknila celo oklepni transporter, ki je imel oklep le ob strani, zgoraj pa je bil odprt.⁵⁶

Prva ovira, ki jo je morala brigada streti, je bila zloglasna belogardistična postojanka pri Sv. Gregorju nad Sodražico. Tu pa ni bilo nobenih bojov, ker so se belogardisti že pred prihodom brigade umaknili proti Turjaku.

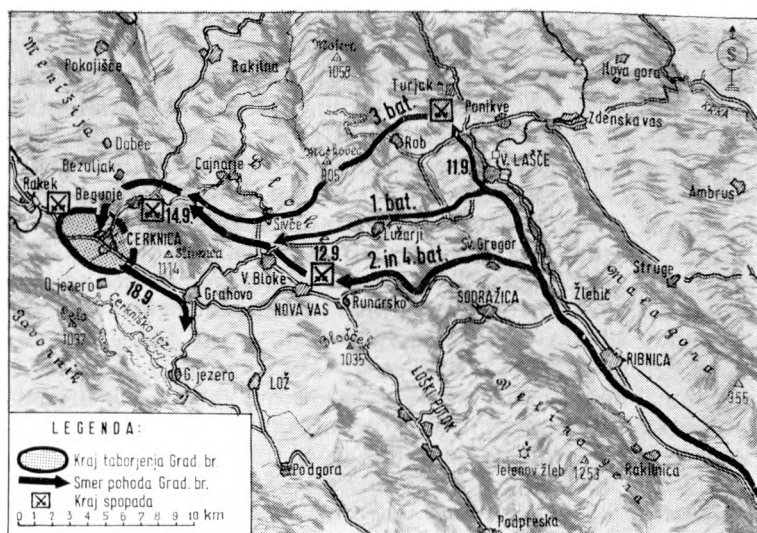
Brigada je takoj nadaljevala pot na Bloško planoto. Ko se je njena predhodnica z oklepnim transporterjem bližala postojanki v Novi vasi po cesti, ki pelje čez žigmarice, jo je z vzpetin nad vasjo napadla sovražnikova zaseda. Ta je sicer takoj zbežala, vendar se naši kljub temu niso mogli preveč približati postojanki, kajti tudi belogardisti so bili zelo dobro oboroženi in utrjeni.⁵⁷ Medtem je iz smeri Loškega potoka prispela pred Novo vas Šerčerjeva brigada in skupno z gradnikovci sklenila obroč okrog vasi. To se je dogajalo 12. septembra.

Belogardisti iz te postojanke bi se lahko že prej vdali, če bi to želeli. Z njimi se je s svojimi sodelavci v prvih dneh po kapitulaciji Italije pogajal sekretar okrožnega komiteja

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ Spomini Danila Šoroviča, v AIZDG.

⁵⁷ Prav tam.

Pot Gradnikove brigade z Dolenjskega na Primorsko.

KPS France Popit-Jokl, vendar zaman, čeprav so bili mnogi belogardisti pripravljeni položiti orožje ali pa se vsaj umakniti proti Begunjam, se je župnik Anton Hren, organizator in prvi poveljnik posadke v Novi vasi, odločno zavzemal za obrambo in zahteval, naj takoj začno kopati strelske jarke. Vendar ga niso ubogali, kajti disciplina med belogardisti je že močno popustila.⁵⁸

Obkoljenim belogardistom je zelo uplahnil pogum, ko so ugotovili, da so njihovi oblegovalci oboroženi s topovi in celo z oklepnimi vozili. Samo Šercerjeva brigada je poleg dvajsetih kamionov imela še štiri oklepne avtomobile in tri majhne tanke.⁵⁹

Gradnikovci so že prvega dne, 12. septembra, pripeljali svoj protitankovski top na hrib na vzhodni strani vasi. Top-

⁵⁸ Zbornik VI/7, dok. št. 69; »Vesti« z dne 15. septembra 1943, fase, lila v AIZDG, domobranski fond.

⁵⁹ Guček, Šercerjeva brigada, str. 342.

V Novem mestu zaplenjena italijanska oklepna vozila.

ničarji so dobro merili, saj so že s prvim strelom zadeli hišo pri cerkvi, iz katere so se belogardisti odločno upirali napadu.

Medtem je na položaje brigade prišel tudi Franc Rozman-Stane, komandant NOV in PO Slovenije, v spremstvu Dušana Kvedra. Sporazumno s štabom brigade so sklenili, naj bi belogardistično postojanko napadli zgodaj zjutraj ob podpori tankov, ki so razen najmanjšega vsi imeli italijanske posadke.⁶⁰

Toda do boja praktično ni prišlo. Belogardisti so se tankov tako zelo ustrašili, da se niso niti poskušali prebiti in so se takoj vdali. Župnik Hren se je skrtil, in ko so naši od ljudi zahtevali, naj povedo, kje je, ni nihče hotel izdati njegovega skrivališča. Šele ko so zagrozili, da bodo vsako uro ustrelili kot talca po enega ujetega belogardista, je nekdo od njih pokazal kozolec, v katerega se je zatekel župnik.⁶¹ Nato so ga odpeljali na vaški trg.

»Ko so ga videle vsega brez moči ženske, ki jim je poslal v smrt po lanski poletni ofenzivi 36 mož, sinov in bratov,

⁶⁰ Spomini Danila Šoroviča, v AIZDG.

⁶¹ »Vesti« z dne 15. septembra 1943, faze. III a v AIZDG, domobranski fond.

so ga hotele živega raztrgati,« piše Milan Guček v svoji »Šerčerjevi brigadi«. ⁶² »Patrulja in Luka (namestnik komandanta Šerčerjeve brigade Tone Vidmar-Luka — op. S. P.) so ga komaj obranili, nato pa so ga postavili pred vaški zbor. Dokazovanja ni bilo potrebno nobenega. Še belogardisti, ki so ostali postavljeni v vrsto, so glasovali, da je zaslužil smrt.« Dobil jo je ...

Kaj pa se je zgodilo z drugimi ujetimi belogardisti? Vse naše enote so se glede tega ravnale po navodilih Glavnega štaba, ki je naročal skrajno previdnost. Belogardiste je bilo treba zelo pazljivo mobilizirati, vse nezanesljive pa vključiti v delovne enote, vendar te ne smejo imeti orožja. Orožja se tudi ni smelo izročiti nobenemu mobiliziranemu bivšemu belogardistu, ki se je vdal šele na silo, v boju. Organizatorje in voditelje bele garde je bilo treba poslati sodiščem ustreznih komand vojaških področij. »Vse tiste, ki se še danes drže v posameznih posadkah ali se skrivajo v gozdovih in se ne prijavijo sami našim oblastem, je treba brezpogojno uničiti (...).« ⁶³

Kasneje se je pokazalo, kako zelo umestno je bilo to opozorilo. V marsikateri naši enoti so mobilizirani belogardisti vplivali na druge borce hudo razkrojevalno in škodljivo, v nemški oktobrski ofenzivi pa so skoraj vsi — če niso tega že prej storili — dezertirali k domobrancem in služili nemškim gospodarjem.

Ko je bila naloga na Bloški planoti uspešno končana, je Šerčerjeva brigada odšla na čiščenje Loške doline, Gradnikova brigada pa je zavila v desno, proti Begunjam in Cerknici. Spotoma ni imela nobenih spopadov, kajti belogardisti so se s Sv. Vida (sedanjih Žile) že prej umaknili čez Rakitno v Borovnico, iz drugih manjših postojank (Sevšček, Dobec itd.) pa v Begunje. ⁶⁴

⁶² Guček, Šerčerjeva brigada, str. 345.

⁶³ Zbornik VI/7, dok. št. 71.

⁶⁴ Zapisnik Gradnikove brigade; spomini Franca Golobiča in Antona Božiča, v AIZDG.

OSVOJITEV BEGUNJ NAD CERKNICO

Tako kot v drugih krajih so tudi v tem delu Notranjske začeli terenski odbori OF povsod prevzemati oblast v svoje roke, čeprav se belogardisti v Begunjah in Cerknici kljub njihovim zahtevam niso hoteli vdati. Dogajalo se je, da so se v prvih dneh po kapitulaciji Italije politični delavci OF srečevali z belogardisti pri opravljanju enakih nalog — razoroževanju italijanskih vojakov in mobiliziranju v lastne vrste.

Ker se belogardistični oddelek v Cerknici po nekem spopadu z našimi političnimi delavci ni več čutil dovolj varnega, se je umaknil v Begunje. Tja pa je prišel tudi poveljnik nemške posadke z Rakeka in belogardistom obljubil, da jim bo dostavil še orožja in streliva.

Že naslednjega dne so se začele med begunjsko belogardistično posadko štiri vesti o padcu Nove vasi, kar jo je zelo poparilo, čeprav so kmalu zatem iz Cerknice zvedeli, da bo sedaj prišla na vrsto njihova postojanka, groženj niso jemali resno, ker so se zanašali na zelo močne utrdbe okrog vasi in tudi na Nemce, ki so bili oddaljeni le nekaj kilometrov in od katerih so pričakovali pomoč.⁶⁵

Vas je bila obdana z bunkerji in žičnimi ovirami, ponekod pa so bile položene tudi mine. V vasi je imel sovražnik več močno utrjenih oporišč: v nekaterih trdno grajenih hišah je zadelal okna z opeko in vrečami, ki so bile napolnjene s peskom, vmes pa je pustil le ozke strelne line. V zvoniku je imel mitraljez, s katerim je obstreljeval dostope proti vasi in prehode med posameznimi hišami.⁶⁸

Enote Gradnikove brigade so prišle pred Begunje v noči med 13. in 14. septembrom. Približno tri kilometre od Begunj je bila sicer še belogardistična postojanka v Bezuljaku, kjer je bilo približno 60 belogardistov, medtem ko jih je bilo v sosednjih Begunjah okrog 150. Ko je straža v cerkvenem zvoniku tisto jutro ob pol osmih opazila, da vas obkoljujejo partizani, je takoj alarmirala posadko. Belogardisti so nemudoma zasedli bunkerje in zaprli prehode v žičnih ovirah.⁶⁷

⁶⁵ »Vesti« z dne 19. septembra 1943, fase. III a v AIZDG, domobranski fond.

⁶⁶ Spomini Danila Šoroviča, v AIZDG.

⁶⁷ »Vesti« z dne 19. septembra 1943, fase. III a v AIZDG, domobranski fond.

O razporeditvi enot Gradnikove brigade okrog vasi in v zasedah ni dokumentov, ustni viri pa se medsebojno nekoliko razlikujejo. Toda vse kaže, da je proti zgornjemu, severnemu delu vasi pritiskal 1. bataljon, iz nasprotne smeri pa del 2. bataljona, ki je bil s svojimi drugimi silami tudi v zasedi med Cerknico in Rakekom. Težko orožje, ki ga je imela brigada na voljo, je bilo razporejeno na območju vasi Brezje pod Slivnico. Četrti bataljon je bil bržkone v rezervi, ali pa v zunanjem zavarovanju, medtem ko 3. bataljona še ni bilo izpred Turjaka.⁶⁸

Partizanski topovi, bili so trije, so se oglasili okrog osmih zjutraj. Granate in mine so padale na gosto okrog župnišča, šole in cerkve, manj pa po zgornjem delu vasi. Vse kaže, da je štab Gradnikove brigade želel z močnim artilerijskim in minometnim obstreljevanjem vlti obkoljenim belogardistom strah v kosti, da bi se čim prej vdali in mu ne bi bilo treba izpostavljati svojih borcev nepotrebnim izgubam. Po belogardističnih podatkih naj bi v obeh dneh partizanskega napada padlo v vas kakih 250 do 300 granat in min.

Med tem obstreljevanjem so belogardisti poslali iz Begunj nekega starejšega možaka in dekle na Rakek, kjer naj bi tamkajšnjemu nemškemu komandantu prenesla njihovo prošnjo za pomoč. Toda nemški komandant je poslal proti Begunjam le petčlansko patroljo na motornih kolesih, ki pa je že pri Podskrajniku padla v partizansko zasedo. En Nemec je bil pri tem ubit, drugi pa so se umaknili. Nato je nemški komandant na Rakeku poklical na pomoč artilerijo, ki je iz Planine odvrгла na Cerknico kakih 50 granat. Posledice te »pomoči« obkoljenim belogardistom v Begunjah je bila, da je v Cerknici zgorelo približno 25 hiš.⁶⁹

Ker se belogardisti nikakor niso hoteli vdati, je Gradnikova brigada naslednjega dne, 15. septembra, napadla resneje. Njeni topovi in minometi so se oglasili že pred peto uro zjutraj, nato pa so napadli še borci. Podpirala sta jih dva tanka. Prvi je bil oborožen le z dvema mitraljezoma, drugi pa je imel tudi top. Z njim je začel streljati po zvoniku, kjer so belogardisti imeli svoj težki mitraljez. Ena od granat

⁶⁸ Spomini Franja Kranjca in Danila Šoroviča, v AIZDG.

⁶⁹ »Vesti« z dne 19. septembra 1943, fase. III a v AIZDG, domobranski fond.

je zadela veliki zvon in ga razbila, njegovi težki kosi pa so poškodovali belogardistični mitraljez pod njim.⁷⁰

Toda belogardisti niso popuščali. Partizani so jih pozivali, naj se vdajo, toda na pozive so jim odgovarjali s še močnejšim ognjem. »Dopoldne je partizanski komandant prišel s severne strani v vas, da bi se pogajal, a so ga s strojnico ubili. Partizani za njim zelo žalujejo,« beremo v belogardističnih »Vesteh«.⁷¹ (Toda v naših virih ni o tem nobenega podatka.)

Ker je bilo belogardistično vodstvo v Begunjah nad Nemci in njihovo pomočjo razočarano, se je uspelo nekako povezati z nekaterimi drugimi belogardističnimi skupinami zunaj Begunj. To hkrati dokazuje, da obroč Gradnikove brigade okrog vasi ni bil tesno sklenjen. Iz že omenjenih belogardističnih virov ugotavljamo, da so menda bile »posadke iz Dobca, Bezuljaka, Topola in Selščka med bojem na svojih mestih in obstreljevale izza hrbta partizanske zasede okrog Begunj. Posadka iz Dobca je v torek zvečer šla v Bezuljak z namenom, da se organizira Begunjam pomoč, kar pa ni uspelo zaradi pregostih partizanskih zased, ki niso dovolile prehoda. Kakor hitro je oddelek iz Bezuljaka odšel proti Begunjam, se je takoj vsul močan mitralješki ogenj nanj.«

Podatek se zelo ujema s spomini komandanta brigade Danila Šoroviča o teh bojih. Štab brigade je bil takrat v neki hiši prav blizu Begunj. Nihče pa ni pomislil, da bi se na podstrešju utegnili skrivati belogardisti. Toda nenadoma so začele po dvorišču padati njihove ročne bombe. Po prvem presenečenju so se naši hitro znašli in polovili belogardiste, ki so bili sestavni del begunjske posadke in ki so hoteli na ta način pomagati svoji glavnini v vasi.⁷²

Belogardisti so poslali patrulje po pomoč tudi v Rakitno in Borovnico. V Rakitni ni bilo nikogar več, ker se je tamkajšnja posadka že pred tem umaknila v Borovnico, toda iz Borovnice so takoj v četrtek zjutraj poslali čez Pokojišče in Vinji vrh približno 100 mož močno belogardistično skupino, oboroženo s petnajstimi mitraljezi in z več minometi,

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Prav tam.

⁷² Spomini Danila Šoroviča, v AIZDG.

toda prispela je prepozno: begunjska posadka se je vdala že prejšnjega dne.⁷³

Gradnikovci so se ob podpori tankov prejšnjega dne dopoldne po hudih bojih prebili skozi belogardistično zunanjo obrambo do šole in takrat je vodstvo sovražnikove posadke začelo omahovati: nekateri so bili za nadaljevanje boja, dokler jim ne pride pomoč, drugi pa za vdajo. Prišlo je že tako daleč, da so največji gorečneži celo streljali na omahljivce. Njihove spore so gradnikovci spretno izkoristili in začeli razoroževati tiste, ki jim ni bilo do boja. Tako so drugega za drugim zasedli bunkerje okrog vasi in po vsem tem tudi belogardističnemu vodstvu ni preostalo nič drugega, kot da razobesi belo zastavo. To se je zgodilo približno ob dveh popoldne. Medtem je skupina gradnikovcev pohitela s tankom na čelu še v Bezuljak in razorožila tudi tamkajšnje belogardiste, ki niso dajali skoraj nobenega odpora.⁷⁴

Tako je padla še zadnja belogardistična postojanka v tem delu Notranjske. Po nekaterih podatkih naj bi padlo kakih petindvajset njenih pripadnikov, vsi drugi pa so bili ujeti. Med ujetniki so se znašli tudi župnik Turk, ki je bil duhovni vodja belogardizma v teh krajih, Alojzij Matičič, komandant vseh belogardističnih postojank na begunjskem območju, in Jože Vojska, komandant begunjske belogardistične posadke.⁷⁵

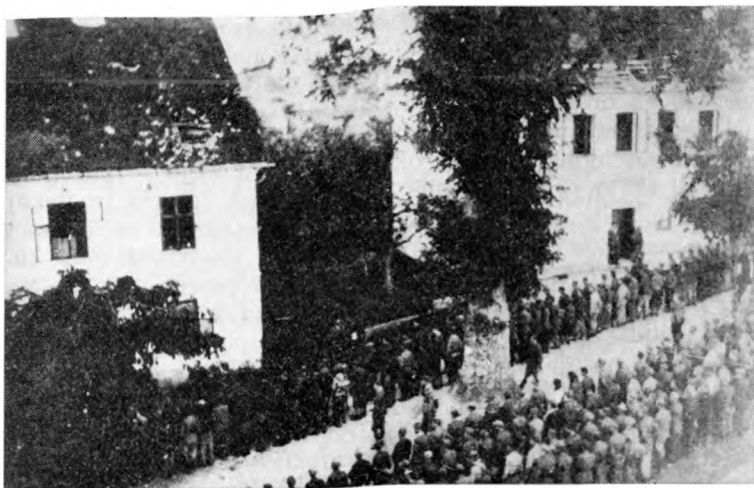
O izgubah Gradnikove brigade ni podatkov. Znano pa je, da je drugega dne napada v ne povsem pojasnjenih okoliščinah 2. bataljon izgubil svojega komandanta Milana Palčiča.

Milan Palčič je bil pri svojih enotah, ki so bile na robu Cerknice v zasedi proti Rakeku. Tamkajšnji nemški komandant je tistega dne poslal v Cerknico nekega civilista s pozivom, naj se pride komandant brigade na Rakek pogajat z njim. Ker v Cerknici ni bilo komandanta brigade, je Miian Palčič kar sam odšel na Rakek. Kaj se je tam dogajalo, nihče ne ve. Pač pa je prišlo pismo, ki ga je z njegovim podpisom poslal nekdo drug in v katerem poziva borce svojega bataljona, naj se zberejo v Cerknici, kamor bodo prišli Nemci,

⁷³ »Vesti« z dne 19. septembra 1943, faze. III a v AIZDG, domobranski fond.

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ Poleg omenjenih so pri opisovanju dogodkov, ki se jih omenja v tem poglavju, uporabljeni še tile viri: Zbornik VI/7, dok. št. 49, 69, 72 in 77; spomini Franca Golobiča, v AIZDG; Franček Saje, Belogardizem, Ljubljana 1952, str. 593 (dalje: Saje, Belogardizem).

Prisega novincev v Begunjah nad Cerknico ob njihovem vstopu v Gradnikovo brigado. Na strehah hiš so še sledovi hudih bojev za to belogardistično postojanko.

in naj se jim vdajo, ker jim ne bodo storili nič hudega. Seveda gradnikovci »njegovim« besedam niso verjeli in ga niso ubogali. Ko so Nemci ugotovili, da njihova ukana ni dosegla zaželenega uspeha, so Milana Palčiča obesili na neko lipo in ga pustili viseti na njej dva dni.⁷⁶

NEMŠKI VDOR V CERKNICO

Gradnikova brigada je po osvojitvi Begunj še nadalje ostala na prejšnjem sektorju: glavnina s štabom brigade je bila v Cerknici, nekaj enot je imela v Begunjah, v smeri proti Rakeku pa so bile močne zasede.

Medtem je Glavni štab NOV in PO Slovenije na podlagi poročil, ki jih je bil prejel s Primorskega, sklenil, naj se Gradnikova brigada čim hitreje vrne tja, kajti »italijanska

⁷⁶ Spomini Mirka Kandareta, Danila šoroviča in Franja Kranjca, v AIZDG.

vojska, ki se je umaknila iz Slovenije, je v Primorski Sloveniji zapustila ogromno orožja, ki se nahaja ob cestah in travnikih vsepovsod, posebno okrog Gorice. Primorci, ki so zgrabili za orožje, množično odhajajo v partizane ne glede na starost in spol, tako da je danes na Primorskem novoboroženih mobilizirancev okrog 15 000. Vodijo se borbe za Gorico, ki jo držijo Nemci z eno, dvema četama in nekaj artilerije. Italijanske vojske pa na Primorskem ni več. Nemci držijo samo še Trst, Postojno, Sežano, Gorico, Ilirsko Bistrico, Tolmin in kontrolirajo z malimi patroljami okolico teh mest. Primorski partizani sedaj nimajo kadrov in izvežbanih ljudi, ker oni, ki so služili v italijanski vojski, se še niso vrnili nazaj. Zato je udarna moč primorskih partizanov slaba (...) Pošljite na Primorsko še vso Primorsko brigado (...) Hitrost je prvi pogoj za doseg našega cilja, posebej še zato, ker obstoji možnost, da bodo tekom nekoliko dni Nemci poskušali ojačati svoje slabe pozicije in z novimi silami podpreti sedanje postojanke (...).«⁷⁷

V tistih dneh je imela brigada v svojih štirih bataljonih in nekaterih samostojnih enotah pri štabu brigade že kakih 1200 borcev, med katerimi je bilo tudi precej bivših belogardistov. V zvezi s tem je štab 14. divizije ukazal štabu brigade, naj pred odhodom na Primorsko vse nove mobilizirance odda v druge enote, motorizacijo in težjo oborožitev pa Tomšičevi brigadi, ki naj bi prevzela tudi njene položaje pred Rakekom.

Še istega dne, 18. septembra, so gradnikovci prepustili Tomšičevi brigadi dve havbici in dvoje oklepnih vozil, tomšičevci pa so zasedli tudi njihove položaje: dva bataljona s štabom brigade sta se razmestila v Cerknici, en bataljon v Begunjah, eden pa na položajih pred Rakekom.

Po vsem tem Gradnikova brigada ni imela več nobenih obveznosti in zato je njen 2. bataljon takoj krenil kot predhodnica brigade proti Javornikom, 4. bataljon se je premestil v Grahovo, 1. bataljon pa na Dolenje jezero. V Cerknici so ostali le še 3. bataljon, ki se je bil vrnil s Turjaka, in štab brigade s svojimi oddelki. Vse je bilo pripravljeno, da brigada

⁷⁷ Zbornik VI/7, dok. št. 79 in 83.

naslednje jutro mirno odide na pot. Zgodilo pa se je drugače. O tem nam Franc Curk-Nace, takratni brigadni intendant, v svojih spominih pripoveduje takole:

»Kot intendant sem bil nadvse zadovoljen. Prvič v obstoju brigade smo za vse moštvo pekli kruh v pravi pekarni in to za vsakega borca lep, okrogel, skoraj kilogram težak lepo zapecen hlebec. Kuhinje so bile tudi brez mene polne vseh potreščin. Odkar sem se začel ukvarjati z intendantskimi posli, mi je sedaj prvič zmanjkalo pravega intendantskega dela.

Ko se je 3. bataljon vrnil v brigado, nam je glavni štab ukazal, naj takoj krenemo proti Gorici. Sarejši gradnikovci so nestrpno pričakovali uro odhoda. Pesem za pesmijo se je ob spremljavi harmonik ali brez njih razlegala po vsej Cerknici in okolici.

Štabni kuhar je želel tako pomemben dan proslaviti z nečim boljšim. Povedal mi je, koliko jajc in surovega masla bi potreboval. V Cerknici spričo tolikšnega vojaštva ni bilo moč zadovoljiti kuharjeve želje in zato sem se tisto nedeljsko jutro spravil na kolo in se odpeljal proti bližnji Dolenji vasi.

Tam nekje med Cerknico in Dolenjo vasjo sem srečal skupino žensk, namenjenih k maši. Pot je bila ozka, da sem moral stopiti s kolesa. Tedaj me ena izmed njih vpraša:

„Kaj niso Nemci v Cerknici?“

„Kako naj bodo Nemci v Cerknici, ko pa smo vendar mi tam,“ sem odgovoril in se odpeljal naprej.

Tik pred Dolenjo vasjo sem srečal nekega znanega aktivista; povprašal sem ga, zakaj mi ženske omenjajo Nemce.

„Res je, tudi moja žena je videla nemško kolono, ki je šla tik za našim vrtom proti Cerknici.“

Aktivistova žena mi je povedala, da je pred kakimi petnajstimi minutami šlo približno dvesto Nemcev za vrtovi, prekoračilo potok in ob njem nadaljevalo pot proti Cerknici.

Ob poti ob potoku sem, brez surovega masla in jajc, drvel s svojim šklepetajočim kolesom proti Cerknici. Nemcev na nasprotni strani potoka nisem videl. Bili so za grmovjem in skrivala jih je jutranja megla...«

Brž ko je bil štab brigade tistega dne, 19. septembra, obveščen o približevanju sovražnikove kolone, je vzdignil na noge 3. bataljon, hkrati pa o tem obvestil tudi štab Tomšičeve brigade. Bataljon je nemudoma pohitel na položaje na južnem robu Cerknice, kjer so na majhnih vzpetinah bili še nekdanji italijanski bunkerji. Tam pa so že bili Nemci, za katere so naši sprva mislili, da so borci 1. bataljona. Da so v zmoti, so jih prepričali nemški rafali. Tako so Nemci zasedli položaje v bunkerjih in ob njih, naši pa nagibu vasi.

Medtem se je Cerknici bližala že druga sovražnikova kolona in jo skušala obiti s severa. Ko je komandant Tomšičeve brigade Stane Semič-Daki to zvedel, je v večji oklepni naletel kakih dvajset borcev in jim šel nasproti. Manjši oklepni avtomobil pa je pomagal gradnikovcem in obstreljeval Nemce pri bunkerjih na južnem robu Cerknice. Ko se mu je med streljanjem pokvaril mitraljez, se je vrnil nazaj, da bi mitraljez popravili. Sredi trga pa je nepričakovano naletel na nemškega »tigra«, ki je že s prvo granato onеспособil oklepno vozilo Gradnikove brigade. Tankista sta dvignila roke. Ko pa sta bila zunaj, sta ušla.

Podobna usoda je doletela tudi Dakijevo oklepno vozilo, ki so ga nemški tanki — vseh je bilo šest — prav tako prestregli in ga uničili. V zvezi s tem dogodkom pa belogardistični viri⁷⁸ poročajo, da so Nemci imeli tri tanke s plamenometi.

V bran se jim je najprej postavil manjši partizanski tank, ki pa so ga Nemci s svojimi plamenometi zažgali. Ko pa se je približal partizanski oklepni transporter, se je tank zaletel vanj in ga potisnil ob bližnjo hišo. Takoj zatem so začeli Nemci s svojimi plamenometi požigati hiše.

Tako so nemški tanki zagospodarili nad Cerknico. Z njimi se ni bilo mogoče bojevati in zato se je bilo treba umakniti.

»S kuharjem Jožetom sva v nekem kozolcu staknila dva voza,« nadaljuje Franc Curk-Nace svoje spomine, »preden pa sva ju mogla zapreči, je prva tankovska granata načela vrh zvonika, naslednje pa so padale križem krašem po hišah. O prevozu kruha in sladkorja ni bilo več misliti, zato sva stekla v kuhinjo, vzela precejšen lonec masti, ki je še ostal, in polno šotorsko krilo cigaret in tobaka, nato pa pohitela za drugimi proti Begunjam.

Grmelo, bobnelo in žvižgalo je z vseh strani. Iz prvih gorčih hiš se je valil gost in smrdljiv dim. Z Jožetom sva se umaknila v neko klet in tam dobila še nekaj borcev. Proti Begunjam se nismo mogli več umakniti, ker so v tej smeri bili Nemci. Sklenili smo, da se bomo prebili proti Slivnici. Ko smo prišli v vzhodni del trga, smo skočili v bližnjo hišo, nato pa čez dvorišče v skedenj in v hlev ob spodnji poti. Skozi zaprašeno in s pajčevino prekrito hlevsko okno smo ogledovali v jutranjem soncu osvetljeno pobočje Slivnice. Za tem vrhom je naša rešitev!

⁷⁸ »Vestnik« z dne 21. septembra 1943, faze. III a v AIZDG, domobranski fond.

Tedaj pa so pred hlevom zaropotale tankovske gosence. Da bi videl, če ni to morda naš tank, sem za prst ali dva umaknil hlevska vrata. Takoj sem opazil, da tako težkih tankov mi nismo imeli. Tank se je ustavil, vojak, ki je bil na njem, pa nas je po italijansko pozval k vdaji. Zaprl sem vrata. Za vdajo ni bil nihče izmed nas sedmih.

Umaknili smo se iz hleva in tekli mimo cerkve, kjer še ni bilo Nemcev, proti pokopališču, da bi tam našli prosto pot. V hipu, ko sem že nameraval preskočiti zid ob robu pokopališča, sem v dolinici pod pokopališčem opazil, kako se med koruzo nekaj premika. Tudi tu je že bil nemški tank!

Vrnili smo se po isti poti v isti hlev, odkoder smo bili prišli. Nemškega tanka ni bilo več. Zato sem skočil čez cesto in se pogнал proti vratom hiše na nasprotni strani. Vrata so bila zaklenjena! Tedaj pa sem na desni strani opazil tank, kako spušča cev, iz katere je hip kasneje bruhnila v bližnjo hišo goreča snov. Hiša se je takoj vžgala.

Dohitel sem svojo skupino, ki je hitela vzdolž potoka proti žičnim oviram, s katerimi so bili Italijani obdali vso Cerknico. Med bodečo žico, zategnjeno prek Begunj ščice, smo našli sveže prevrtano vrzel in skozi tisto luknjo se je vsa naša sedmerica skobacala na zunanjo stran omrežene Cerknice (...)

Tako in podobno so se reševali iz goreče in z žičnimi ovirami obdane Cerknice tudi drugi posamezniki in skupine borcev Gradnikove in Tomšičeve brigade. Ni se bilo lahko prebiti iz Cerknice, toda še težje je bilo priti čez planjavo onstran zadnjih hiš in žičnih ovir ter ostati živ in nepoškodovan. Nekoliko lažje je bilo za 3. bataljon Gradnikove brigade, ki se je z večjim delom svojih borcev umikal vzdolž stare poti, ki pelje kakih tristo metrov vzporedno z novo cesto proti Martinjaku in kjer je bilo vsaj nekaj kritja. Mnogo huje pa je bilo za one, ki so se umikali čez gola pobočja Slivnice in so postali lahek plen nemških mitraljezcev in tankistov.

»Pred nami je bila v soncu bleščeča se gol j ava,« pripoveduje Franc Curk-Nace. »Kakih sto metrov od roba koruzne njive smo na golem pobočju zagledali tri mrtve partizane. Pobočje je bilo pod nemškim ognjem. Razlezli smo se čim bolj narazen in se po trebuhu drug za drllgim plazili navkreber. V zvoniku v Cerknici je odbilo osmo uro.

Čez dobro uro sem se priplazil do z robidovjem obraščene kupa kamenja. Za tem kritjem sem našel dva tomšičevca. Eden od njiju je bil zadet v oko, drugi pa mu je z robcem ustavljal kri. Obvez nista imela. S svojim zavojem

sem obvezal ranjenega borca, nato pa se spet splazil po strmem in golem pobočju naprej. Pred mano in za mano, levo in desno, so neprestano sikale svinčenke.

Jože se je medtem, ko sem obvezoval ranjenega tovariša, priplazil že kar precej daleč. Nenadoma pa je začel lesti kar po vseh štirih. Mogoče je mislil, da je prišel že dovolj stran od Nemcev, ali pa se mu je uprlo počasno plezanje med ne-nehnim sikanjem sovražnikovih svinčenk. Sedaj je hitreje napredoval proti vrhu. Toda nekaj minut kasneje ga je sovražnikova granata dokončno zabila v tla.

Ko sem po daljšem mirovanju priplezal do njega, sem ugotovil le to, da je mrtev ...

Tako sem se plazil še štiri ure, preden sem prišel do prvega ustreznega kritja, do nekega razbitega starega jugoslovanskega bunkerja. Bil sem ves strgan in krvavel sem iz do živega mesa obdrgnjenih kolen.

Kakih sto metrov više sem v grmičevju naletel na nekaj partizanov, ki so imeli opravka z v nogu ranjenim tovarišem. Vsi skupaj smo hudo ranjenega borca odnesli do čete iz Tomšičeve brigade, ki je prav tedaj odhajala v protinapad.

S težkim srcem sem se poslovil od borcev Tomšičeve brigade, še s težjim pa od Slivnice, na katere pobočju je ostal Jože s še triindvajsetimi neznanimi borci. Odšel sem, da bi poiskal svojo brigado (...)«

V zelo težavnem položaju se je tega dne znašel 1. bataljon Gradnikove brigade, ki je bil takrat s svojo glavnino na Dolenjem jezeru, nekaj njegovih borcev pa je nemški napad presenetil v Cerknici. Dolenje jezero leži sredi Cerkniške doline, od Cerknice pa je oddaljeno pol ure hoda. Povsod naokrog je sama čistina. S tem, da so Nemci prišli v Dolenjo vas, se je bataljon lahko umaknil samo še proti jugu — proti Klinjemu vrhu. Ker pa je eden izmed sovražnikovih tankov zavil iz Cerknice tudi proti Dolenjemu jezeru, bi pri umiku bataljona, ki ni imel nikakršnega protitankovskega orožja, lahko prišlo do prave katastrofe. K sreči je nemški tank že kmalu pod Cerknico obtičal v blatu in je lahko le še iz daljave obstreljeval bataljon, ki se je umikal proti jugu.⁷⁹

Poraz, ki sta ga tega dne — spet zaradi slabega zavarovanja, podcenjevanja sovražnika in morda tudi izdajstva —

⁷⁹ Slavko Fratik, takratni komandir 1. čete 1. bataljona, je tisto jutro s kolesom pohitel v Cerknico, da bi tam zbral borce svojega bataljona in jih napotil na Dolenje Jezero. Ko se je vračal, se je v spodnjem delu Cerknice nenadoma srečal z nemškim tankom. Ta ni streljal nanj, temveč ga je skušal povoziti. Ker pa ga je zgrešil, se je obrnil in ga skušal dohiteti. Neenakopravna dirka med tankom in kolesom bi se za Slavka Fratika slabo končala, če ne bi tank obtičal v blatu.

doživeli Gradnikova in Tomšičeva brigada, je bil hud; sodeč po ne povsem preverjenih podatkih, je iz Gradnikove brigade padlo pet borcev, precej pa jih je bilo ranjenih in pogrešanih. Tomšičeva brigada je imela devetnajst padlih. Bržkone pa so bile izgube še precej večje.

Toda med pogrešanimi, zlasti če so to bili mobilizirani belogardisti, je bilo največ ubežnikov. Iz belogardističnih virov⁸⁰ zvemo, da se je Nemcem takrat vdalo 35 bivših belogardistov. Vse te so Nemci poslali v domobransko enoto v Borovnico, ujete prave partizane pa so postrelili.

Med napadom je bilo izgubljeno tudi precej orožja. Nemci so poleg obeh oklepnih vozil uničili tudi nekaj kamionov, precej pehotnega orožja in mnogo drugega materiala po hišah, ki so jih požgali.⁸¹

Po nemškem napadu na Cerknico se je brigada zbrala v Otoških dolinah, nato pa se je 21. ali 22. septembra odpravila proti Ravberkomandi, kajti v tej smeri je vodila najkrajša pot na Primorsko. Kaže, da je sovražnik zavohal, kaj brigada namerava, in ji je na poti proti progi pripravil zasado. To je storil na delu poti, ki pelje po ozki dolinici s strmimi bregovi. Prava sreča, da je bilo vodstvo kolone previdno in je poslalo pred glavnino kolone predhodnico. Še ta je izgubila enega borca. Brž ko je sovražnik napadel predhodnico, se je kolona razvila v strelsko vrsto, da bi pregnala zasado. To pa ni bilo več potrebno, ker se je sovražnik medtem že sam umaknil.

Sovražnik je bil s tem dokončno obveščen, da se Rauberkomandi bliža daljša partizanska kolona, in je bilo zato treba računati na še večje težave na sami progi. Zato je poveljstvo brigade sklenilo, da proge ne bodo prešli med Rakekom in Postojno pri Ravberkomandi, ampak pri Selcah v bližini Št. Petra (zdaj Pivka). Zato je kolona zavila na levo in pri Selcah nemoteno prekoračila progo.⁸²

⁸⁰ Op. 78.

⁸¹ Za opis bojev v Cerknici so poleg omenjenih uporabljeni še tile viri: Zapisnik Gradnikove brigade; spomini Slavka Fratinika, Vinka Šumrada in Franca Golobiča, v AIZDG.

⁸² Spomini Vinka Tomca, v AIZDG.

GORIŠKA FRONTA

PRIMORSKI ODRED

Po odhodu Gradnikove brigade¹ na Notranjsko, kjer se je vključila v 14. divizijo, je v Slovenskem primorju od vojaških enot ostal le še Primorski odred z dvema manjšima bataljonom in z nekaj diverzantskimi skupinami. V obeh bataljonih je bilo v dneh pred kapitulacijo Italije nekaj čez 200 borcev. To pomeni, da je na vsakega borca prišlo vsaj po 400 sovražnikovih vojakov.

Komandant odreda je bil najprej Ivan Turšič-Iztok, kasneje pa Slavko Bombač, medtem ko je bil politični komisar sprva Dušan Pirjevec-Ahac, kasneje pa Ivan Turšič-Iztok.² Kar zadeva 1. bataljon, je bil njegov komandant Karel Nardin-Jakec, v 2. bataljonu pa Anton Korenčič-Tarzan in politični komisar Martin Greif-Rudi. Prvi bataljon se je zadrževal v Trnovskem gozdu, njegovo operacijsko območje pa je segalo tudi v Vipavsko dolino in na Kras, 2. bataljon, ki je ob kapitulaciji Italije imel svoje taborišče v bližini Čepovana, pa naj bi s svojo dejavnostjo pokrival predvsem Tolminsko in Idrijsko.³

Enote Primorskega odreda so v avgustu in prvih dneh septembra izvedle nekaj akcij. Najuspešnejšo je imel njegov

2. bataljon na sam dan kapitulacije, 8. septembra, čeprav takrat za kapitulacijo ni vedel niti bataljon, ki je postavil

¹ Dogodke ob razpadu italijanske vojske v Slovenskem primorju, goriško fronto, ustanovitev Goriške brigade in njeno delovanje moramo obravnavati v tej knjigi nekoliko podrobneje ne samo zaradi celovitosti in boljšega razumevanja poteka kasnejših dogodkov, temveč predvsem zato, ker je Goriška brigada, ki je bila ustanovljena 23. septembra 1943, bila sestavljena predvsem iz enot, ki so še pred tem bojevale na goriški fronti, in ker se je že dober mesec dni kasneje združila z Gradnikovo brigado.

² Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 154.

³ Ivan Sulič: Rafali za svobodo, Ljubljana 1978, str. 307—308.

zasedo, niti italijanska enota, ki je pripeljala vanjo. Bataljon, ki je taboril na Vršah nad Čepovansko dolino, je v noči med 7. in 8. septembrom 1943 požagal telefonske drogoe med Slapom in Idrijo pri Bači vzdolž ceste Idrija—Most na Soči (takrat se je imenoval Sv. Lucija). Takoj zjutraj pa je komandant bataljona Anton Korenčič-Tarzan postavil zasedo pri Vratih nad cesto, ki pelje iz Mosta na Soči proti čepovanu. Samo akcijo Anton Korenčič-Tarzan opisuje takole:

»(...) Zasedo pod vasjo Vrata smo postavili skoraj na golem zemljišču, mitraljezce pa sem poslal na nasprotno stran za neko skalo, četrť ure kasneje sta že pripeljala dva kamiona s štirindvajsetimi vojaki alpinci. Prvi kamion se je tik

Stab 2. bataljona Primorskega odreda, iz katerega se je kasneje razvila Goriška brigada. Slika izvira iz avgusta 1943. Spredaj z leve proti desni stojijo: komandant Anton Korenčič-Tarzan, namestnica političnega komisarja Tončka Drobnič in politični komisar Martin Greif-Rudi, v drugi vrsti pa komandir 3. čete Živko Marušič, politični komisar 3. čete Franc Cibej-Spiridon, komandir 2. čete Alojz Nardin, politični komisar 2. čete Ivan Sulič-Iztok, komandir 1. čete Ciril Lipušček in politični komisar 1. čete Sošan (podatki Olge Lipušček-Cibej).

pred zasedo nekoliko zaustavil, da bi počakal drugega. V zasedo sta pripeljala oba hkrati.

Najprej je zapela moja brzostrelka, nato sta se oglasila mitraljeza, nazadnje so pa še borci izstrelili po dva ali tri naboje. Kamiona sta se ustavila, a vojaki, ki so še malo prej prepevali, so utihnili. S četnim komisarjem Ivanom Suličem Iztokom sva vrgla še vsak svojo bombo. Ko sta se razleteli, sem vstal in dal povelje za juriš.

Na cesto so skočili vsi borci razen mitraljezcev, ki sem jim bil ukazal, naj ostaneta še nadalje na prejšnjih položajih. Italijanom smo vpili, naj se vdajo. Ko smo se jim približali na pet do osem metrov, so vsi preplašeni začeli dvigati roke. Tovarišem sem ukazal, naj jim poberejo orožje, jih slečejo in sezujejo. Roke bosih, raztrganih in z avstrijskimi puškami oboroženih tovarišev so takoj planile po vsem tem, saj so borci bili vsega potrebni.

Na kamionih smo našli sedem mrtvih in šest huje ranjenih vojakov, vsi drugi pa so bili bolj ali manj opraskani. Ukazal sem, naj s kamionov poberejo mrtve in ranjene, jaz pa sem začel iskati šoferja, da bi po kamionih razlila bencin in ga zažgala. En šofer je bil padel, drugi pa se je skril pod mostič. Prisilili smo ga, da je zlezel ven in spustil bencin. Zdelo se mi je, da bencin teče prepočasi, pa sem vzel brzostrelko in v vsak motor spustil po en rafal. Sedaj je bencin tekkel kar v potoku.

Nato sem tovarišem ukazal, naj vojakom, kar jih je ostalo živih, vrnejo njihove osebne stvari. Ko je bilo vse to končano, sem zažgal oba kamiona. Umikali smo se v nasprotni smeri od našega taborišča. Šele potem, ko se je znočilo, smo se obrnili in se vrnili v taborišče. Tam smo prešteli orožje, obleko in čevlje. Dobili smo en puškomitraljez z municijo, dvajset pušk in za vsako 60 kosov municije, pet pištol 'beret', dvajset parov čevljev in nekaj oblek (..)⁴

Zvečer ob šestih je italijanski radio objavil novico o kapitulaciji, toda 2. bataljon tega še ni zvedel. Pričakoval je sovražnikovo čistko, zato so borci že ob štirih zjutraj odšli na položaje, s katerih so imeli pregled nad vso Čepovansko dolino. Čeprav so na sovražnikov napad računali že navsezgodaj, se do desetih dopoldne ni zgodilo še nič pomembnega.

Tedaj so opazovalci sporočili, da se po dolini približuje nenavadna vojska. Bilo jih je preveč, da bi bili partizani, hodili pa so tako brez vsakega reda, da tudi Italijani niso mogli biti. Zato jim je politični komisar bataljona Martin

⁴ Anton Korenčič: »Kako smo zadali na Primorskem italijanskemu okupatorju udarce dve uri pred napovedano kapitulacijo«, fase. 256 v AIZDG.

Greif-Rudi v spremstvu dveh borcev stopil nasproti, da bi ugotovil, kdo so. O tem srečanju in kasnejših dogodkih pripoveduje Olga Čibejeva, takratna namestnica četnega političnega komisarja, takole:

»Napeto smo prežali v zasedi na vrhu in čakali, kaj se bo zgodilo. Ko se je naša patrulja približala koloni, so ji oni na poti začeli mahati z belimi robci in kričati, da je svoboda. To je bilo 9. septembra 1943. Šele takrat smo zvedeli, da je prejšnji večer Italija kapitulirala.

Takoj nato smo se postavili v vrsto in zavili v dolino. Ena skupina naših je nemudoma krenila v čepovan ter zasedla karabinjersko in financarsko postajo, drugi pa smo ostali v Vratih in ves dan razoroževali italijanske kolone, ki so prihajale od Sv. Lucije in drugih krajev.

Približno ob dveh popoldne je po cesti prispelo kakih dvesto oboroženih italijanskih vojakov. Vodil jih je neki polkovnik. Ko smo jih ustavili in jim ukazali, naj odlože orožje, so se odločno uprli. Polkovnik je izjavil, da orožja ne bodo dali iz rok in celo zahteval, naj jih spremljamo skozi nemške zasede prav v Italijo. Vedeli smo, da bo šlo precej trdo, kajti tu je bilo le malo naših borcev. Na obe strani doline smo poslali mitraljezce, Greif pa se je še nadalje pogajal z Italijani. Šele potem, ko smo jim zagrozili z napadom, so se omehčali in odložili orožje.

Tako je ves dan potekel v zelo napornem delu. Prvič smo nekaj pojedli šele zvečer, ko smo prišli v Čepovan. To noč smo se z našo četo utaborili v karabinjerski kasarni. Pozno v noč smo plegli po mehkih posteljah. Bilo nam je nenavadno in nismo mogli zaspati. Tako smo se skoraj vso noč premetavali po mehkih vzmetnicah, dokler nismo drug za drugim vzeli odeje in legli na gola tla, kjer pa nas je takoj prevzel sen (...).⁵

Medtem ko se je 2. bataljon še dva dni zadrževal na območju čepovana in razoroževal italijanske kolone, se je

1. bataljon 9. septembra spustil iz Kozjih sten v Trnovskem gozdu v Vipavsko dolino in je pri Vrtovinu presekal pot močnejši italijanski koloni s kakimi 1000 vojaki, ki je skušala iz Ajdovščine priti v Gorico. Kolona je lahko nadaljevala pot šele potem, ko je izročila vse svoje orožje.⁶

⁵ Olga Lipušček—Čibej: Spomini (rokopis), str. 88—101.

⁶ Poleg omenjenih so uporabljeni še tile viri: Zapisnik s sestanka funkcionarjev Goriške brigade, do katerega je prišlo v Ljubljani med pripravami za monografijo Stanka Petelina »Gradnikova brigada« (dalje: Zapisnik Goriške brigade); France Škerl: Primorsko partizanstvo v dobi Primorskega odreda, Borec 1977, str. 427—441; spomini Martina Greifa in Alojza Briščika, v AIZG.

MANIFESTACIJE V GORICI

Ob kapitulaciji Italije je v Slovenskem primorju nastalo nenavadno stanje.

Načrti italijanskega vojaškega vodstva, po katerih naj bi v takem primeru branili nekdanjo italijansko-jugoslovansko mejo iz predvojnih dni, so se zrušili že prvega dne, kajti italijanske enote so se razsule in njihova poveljstva so bila praktično brez moči. Čez Slovensko primorje so se valile dolge kolone dovčerajšnjih okupatorjev, pa ne samo okupatorjev dela Slovenije, ampak tudi drugih jugoslovanskih pokrajin. Nekatere so bile že razorožene, druge pa so se umikale organizirano z vsem svojim orožjem.

Na drugi strani je bilo primorsko ljudstvo, ki je po dolgih letih fašističnega zatiranja in raznarodovanja doživelo svojo »prvo svobodo«, kajti na drugo, dokončno svobodo je bilo treba počakati še poldrugo leto, vse do maja 1945. Čeprav so bili tisti zgodovinski septembrski dnevi leta 1943 en sam praznik, se vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem ni dalo uspraviti, ampak je takoj ukrepalo.

Razen Primorskega odreda takrat ni bilo v Slovenskem primorju nobenih vojaških enot. Bile pa so potrebne, da bi lahko branile svobodno ozemlje. Prostovoljcev zanje ni primanjkovalo, bilo pa jih je treba oborožiti. Zato je bilo razoroževanje italijanskih kolon ena izmed prvih in najpomembnejših nalog. Kdo pa naj jo opravi in kako?

Pokrajinski komite KPS za Primorsko je že 8. septembra dal okrožnim komitejem nalogo, naj povsod takoj organizirajo Narodno zaščito in jo oborožujejo z italijanskim orožjem ter s pomočjo Narodne zaščite prevzamejo oblast. Kar zadeva italijanska vojsko, naj proti njej ustavijo sovražnosti. Na izbiro naj ji ponudijo dve možnosti: da se skupno z enotami NOV in pod njihovim poveljstvom bojuje proti Nemcem, ali pa naj odda orožje in odide domov. Pač pa je treba napadati nemško vojaštvo in rušiti proge in ceste, ki jih Nemci uporabljajo za svoje prevoze.⁷

Nemci so namreč že 26. avgusta s svojo vojsko zasedli vse najpomembnejše železniške proge v Ljubljanski pokrajini,

⁷ Zbornik VI/7, dok. št. 2.

ne da bi se pri tem ozirali na nasprotovanje italijanskega vodstva; naslednjega dne so z enakim namenom poslali eno bojno skupino čez Podbrdo proti Sv. Luciji, drugo pa prek Postojne proti Št. Petru na Krasu in na cestno križišče v Razdrtem.⁸

Splošna ljudska vstaja je zajela vso Primorsko; vodili so jo odbori Osvobodilne fronte, ki so delovali v skoraj vseh vaseh. Takrat je namreč bilo v Slovenskem primorju 8 okrožnih in 54 rajonskih odborov OF z nekaj stotinami preizkušenih oboroženih političnih delavcev, prav tako pa tudi oddelki Narodne zaščite, skupine Varnostno-obveščevalne službe, kurirske postaje itd.⁹

Predstavniki odborov OF so v mnogih krajih navezali stike z italijanskimi vojaškimi poveljstvi in dosegli vsaj to, da so jim oddali orožje. Tako jim je uspelo razorožiti velik del italijanskih garnizij in kolon, ki so bile na poti čez Primorsko. Precej italijanskih enot pa so razorožile tudi nemške sile v Baški grapi in okrog Trsta.

Večje težave so v zvezi s tem nastale v Gorici. Pokrajinski odbor je že 9. septembra vzpostavil stike s poveljstvom italijanske divizije »Torino« v Gorici, toda njegov predlog, da bi se skupno bojevali z Nemci, je bil zavrnjen. Istega dne so po Gorici manifestirale množice ljudi, ki so prispeli v mesto iz okoliških vasi in zahtevali, naj iz zaporov takoj spuste vse zaprte Slovence.

Naslednjega dne, 10. septembra, so protifašistične manifestacije zajele še večje množice kot dan poprej. Takrat je zbranim ljudem spregovoril tudi politični komisar 2. bataljona Primorskega odreda Martin Greif-Rudi. O teh manifestacijah je nekaj dni kasneje »Primorski poročevalec« pisal takole:

»Krasen sprejem je priredila partizanom naša sončna slovenska Gorica. Sprejela jih je z morjem slovenskih trobojnic. Po goriških ulicah je zopet odmevala slovenska pesem, nad množicami so veselo plapolali transparenti z našimi bojnimi gesli.

Ze v popoldanskih urah so imele naše komande prve razgovore z zastopniki italijanskih oblasti. Nekdanji premagovalci 'ribellov' in mučitelji našega ljudstva so, skromni in po-

⁸ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 62.
• Prav tam, str. 154.

nižni, manjši od makovega zrna, sprejemali predloge in nasvete partizanov za skupno borbo proti nemškim okupatorjem. Italijani so pristali na svobodno gibanje naše vojske. V popoldanskih urah so po raznih primorskih cestah že brzeli avtomobili s slovenskimi trobojnicami. Vozili so partizani, osvoboditelji slovenskega naroda. Njihovi avtomobili so svobodno švigali skozi dolge vrste italijanskih posadk. Na mah so se v prah in pepel zrušile nekdane trdnjave nasilstva nad slovenskim narodom...

Ko so šli prvi avtomobili skozi našo prelepo Vipavsko dolino, so domačini priredili partizanom nepozaben sprejem. Od vseh strani so ljudje navalili na avtomobile, jih zasuli s cvetjem, ki so ga na hitro roko nabrali (...) Samo v treh krajih se je zbralo okrog 10 000 ljudi, ki so s solzami v očeh pričakali partizane. Otroci, starci, žene in dekleta, delavci, kmetje in meščani so vsi pozabili na delo in jelo in se niso mogli ločiti od velikih cest, po katerih so prihajale vedno nove skupine ljudskih maščevalcev — partizanov (...)¹⁰

Desetega septembra so se prišli v Gorico pogajat tudi predstavniki 2. bataljona Primorskega odreda na čelu s političnim komisarjem Martinom Greifom-Rudijem. Tja so se pripeljali z majhnim poltovornim avtom iz Čepovana, kjer so čete tega bataljona zaradi velikega priliva prostovoljcev že preraščale v nove bataljone. Martin Greif se je najprej ustavil na policiji. Zahteval je, naj takoj izpustijo vse politične zapornike. Povedali so mu, da je to že storjeno in da se lahko na lastne oči prepriča, da v zaporih ni nikogar več.

Medtem se je pred kvesturo zbrala velika množica ljudi, ki so navdušeno pozdravljali partizane in zahtevali, naj jim Greif govori. Njegove besede so prekinjali z vzklikanjem, nato pa so na poslopju kvesture (policije) razobesili slovensko zastavo.

Končni cilj partizanske delegacije je bilo poveljstvo italijanske divizije »Torino«. Greif je tam zahteval, naj prepustijo oblast v Gorici partizanom. Italijanski oficir, ki se je z njim pogajal, pa je trdil, da je med njhovim in našim poveljstvom že dosežen sporazum o tem, da bodo Gorico zadržali Italijani. Greif mu ni verjel in ker ni hotel odstopiti od zahteve, da Gorico zasedejo partizani, se je s soborci odpeljal v avtobusno podjetje, da bi tam dobil nekaj avtobusov, se z njimi

¹⁰ Primorski poročevalec, 15. september 1943.

Na velikem ljudskem zborovanju 18. septembra 1943 v Rihemberku (zdaj Branik) je govoril podpredsednik Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo France Bevk.

vrnil v Čepovan, tam nanje naložil svoj bataljon in ga prepeljal nazaj v Gorico.

Toda italijansko poveljstvo mu je to namero preprečilo tako, da so za njegovim poltovornim avtom poslali dva tanka in en oklepni avtomobil, ki so partizanske borce prisilili, da so se odpeljali iz mesta proti Šempetru in naprej v Ozeljan, kjer je bil takrat štab Primorskega odreda.¹¹

Komandant italijanske divizije »Torino« je po eni strani zavračal predloge pokrajinskega odbora OF za skupno akcijo proti Nemcem, po drugi strani pa 171. artilerijskemu polku nemške 71. pehotne divizije ni dovolil, da bi prišla v Gorico. Toda italijanske oblasti nad mestom kljub temu ni mogel zadržati, kajti po dveh dneh ni imel general Malagutti nikomur več poveljevati. Vojašnice so se čedalje bolj praznile in le okrog štaba divizije so se še zadrževale nekatere oklepne

¹¹ Spomini Martina Greifa, v AIZDG; Ivan Sulič, Rafali za svobodo, str. 330—336.

enote, nato pa so se 11. septembra s štabom divizije vred umaknile proti Italiji. Dan kasneje so v Gorico vdrle nemške enote iz treh smeri: s severa 171. artilerijski polk, z juga 194. grenadirski polk in z zahoda 191. grenadirski polk.¹²

SPLOŠNA MOBILIZACIJA

Toda Nemci so prispeli prepozno, da bi preprečili vstajo in njihove sile so bile prešibke, da bi jo takoj zatrle. Uspelo jim je le to, da so zlasti na območju Gorice zaplenile večji del italijanskega orožja in opreme. Tega je bilo tam ogromno. Iz italijanskih virov¹³ vemo, da je bilo ob kapitulaciji Italije samo v goriški coni 54 040 italijanskih vojakov, ki so za seboj pustili 77 850 pušk, 1000 mitraljezov, 1494 puškomitraljezov, 840 mitraljezov tipa »breda«, 68 topov kal. 57 mm, 212 raznih drugih topov in 744 minometov. Kljub temu je enotam NOV, Narodni zaščiti in drugim pripadnikom narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem uspelo v tistih dneh razorožiti vrsto italijanskih enot in zapleniti med drugim več kot 1000 mitraljezov, 30 topov, 50 minometov, 200 kamionov, 5 oklepnih avtomobilov, 4 lahke tanke in mnogo puškomitraljezov, pušk ter drugega orožja in vojaškega materiala.¹⁴ Novim partizanskim enotam torej orožja ni primanjkovalo.

Medtem je 11. septembra Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo objavil odlok o splošni mobilizaciji vseh za orožje sposobnih moških od 18. do 45. leta starosti.¹⁵ To je bilo skoraj nepotrebno, saj so se primorski fantje in možje prostovoljno in zvečine že pred objavo odloka pridružili najbližji partizanski enoti. Te so rasle kot gobe po dežju. Okrožni komiteji so dobili navodila,¹⁶ naj kar sami postavljajo bataljonske štabe in četna poveljstva. Komandante in komandirje naj poiščejo med starejšimi in bolj izkušenimi borci, predvsem komunisti, pa tudi med komandirji kurirskih postaj in celo navadnimi kurirji. Tem enotam naj priključijo tudi

¹² NOV na Slovenskem, str. 513. Dodatna vira v zvezi s tem poglavjem sta: Zbornik VI/7, dok. št. 9; Rapporto. »Lettera del console Urbano Rocco, comandante della 62. Legione G.N.R.« (dalje: Rapporto).

¹³ Rapporto.

¹⁴ Zbornik VI/7, dok. št. 213.

¹⁵ Prav tam, dok. št. 25.

¹⁶ Prav tam, dok. št. 30.

Narodno zaščito. Ti štabi in poveljstva pa bodo le začasni, dokler jih ne bo potrdil višji štab. Brž ko bodo četna poveljstva in bataljonski štabi sestavili svoje enote, naj takoj poiščejo zvezo s kako višjo enoto in gredo v napad na nemškega okupatorja.

Ukazano je bilo, naj takoj začno rušiti prometne zveze in mostove: »(....) Ruši naj se vse in ob vsakem času; ne čakajte, da se kak most vrže v zrak jutri, če se to lahko izvrši že danes. Tistim bataljonom, ki jim primanjkuje razstreliva, je dana naloga na ta način, da z železnimi drogovi in odvijaki razrušijo železniško progo, jo vržejo v prepad, v dolžini več sto metrov in to na takih krajih, ki so najbolj nevarni — na ovinkih. Rušenje komunikacij je življenjskega pomena za nemško armado, ki ima namene vdreti na naše ozemlje, ali pa se umikati preko našega ozemlja proti severu (...).¹⁷

Tako so v teh dneh v skoraj vsaki večji vasi sestavili svojo četo, čete bližnjih vasi pa so se združevale v bataljone.

V Solkanu, severnem predmestju Gorice, so 11. septembra objavili mobilizacijski poziv, a že istega dne so lahko sestavili četo s 120 borci, ki je zasedla položaje nad železniškim mostom čez Sočo. Ob mostu pa je bila močna nemška straža.¹⁸

V Vrtojbi je 11. septembra skupina oboroženih vaščanov razorožila italijanski alpski bataljon, ki se je umikal čez vas. Istega dne so ustanovili Narodno zaščito, ki je v dveh četah imela 144 borcev, oboroženih s šestimi puškomitraljezi in dvema težkima mitraljezoma, in ki je naslednjega dne odšla na položaje nad vasjo.¹⁹

V Renčah, ki leže kakih osem kilometrov jugovzhodno od Gorice, so najprej ustanovili četo, ki je že 14. septembra prerasla v bataljon. Renški bataljon je imel pet težkih mitraljezov, težki minomet, top kal. 75 mm in protitankovski top kal. 47 mm.

V Mirnu so iz domačinov, internirancev, ki so prihajali iz Italije, in italijanskih delavcev iz tržiških ladjedelnice ustanovili bataljon, ki je kmalu narasel na kakih 400 borcev. V bataljonu niso imeli le puškomitraljeze in težke mitraljeze, temveč tudi težke minomete in celo topove.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Solkanska kronika, arhiv Goriškega muzeja.

¹⁹ Vrtojbenska kronika, arhiv Goriškega muzeja.

Na Vogrskem so iz razoroženih italijanskih vojakov sestavili poseben bataljon. Svoj bataljon so imeli tudi Črnogorci, ki so se vračali iz italijanske internacije. Ustanovili so ga v Batujah in je tam ostal vse do 23. septembra.

Iz Italije so se takrat vračali tudi mnogi drugi interniranci: Slovenci, Hrvati, Francozi, Angleži in drugi. Mnogi izmed njih so se že ob Soči vključili v tamkajšnje partizanske enote; drugi so se zbrali v Vrtovinu, ustanovili poseben bataljon, v katerem je bilo 150 do 200 borcev, in odšli na položaje pri Renčah.²⁰

Ob kapitulaciji Italije so množično odhajali v partizane tudi Italijani, zlasti delavci. Samo iz tržiških ladjedelnice jih je prišlo prek Doberdoba na območje Mirna nekaj stotin, tako da so lahko ustanovili kar tri bataljone. Italijanske partizanske enote so nastajale tudi okrog Trsta, zlasti pa na desnem bregu Soče.²¹

Enot, ki so nastajale v dneh po kapitulaciji Italije, je bilo toliko in so se tako hitro razvijale, da je njihovo točno število nemogoče ugotoviti. Po približnih podatkih je bilo takrat v Slovenskem primorju ustanovljenih približno 30 bataljonov.²²

Ob tako naglem naraščanju partizanske vojske je bilo nujno reorganizirati dotedanji Primorski odred. Že 9. septembra je bila na Vogrskem ustanovljena Primorska operativna cona s komandantom Francem Primožičem-Markom in političnim komisarjem Dušanom Pirjevcem-Ahacom.

Pokrajinski odbor OF pa v dneh po kapitulaciji Italije ni skrbel le za razvoj in utrjevanje svoje vojske, ampak tudi za razvoj in utrjevanje ljudske oblasti. S tem namenom je bil

11. septembra na Vogrskem ustanovljen Narodnoosvobodilni svet za primorsko Slovenijo, »da bi pod vodstvom izvršnega odbora Osvobodilne fronte prevzel odgovornost za urejanje vseh vprašanj narodnoosvobodilnega boja primorskega ljudstva in za utrjevanje ljudske oblasti«.²³

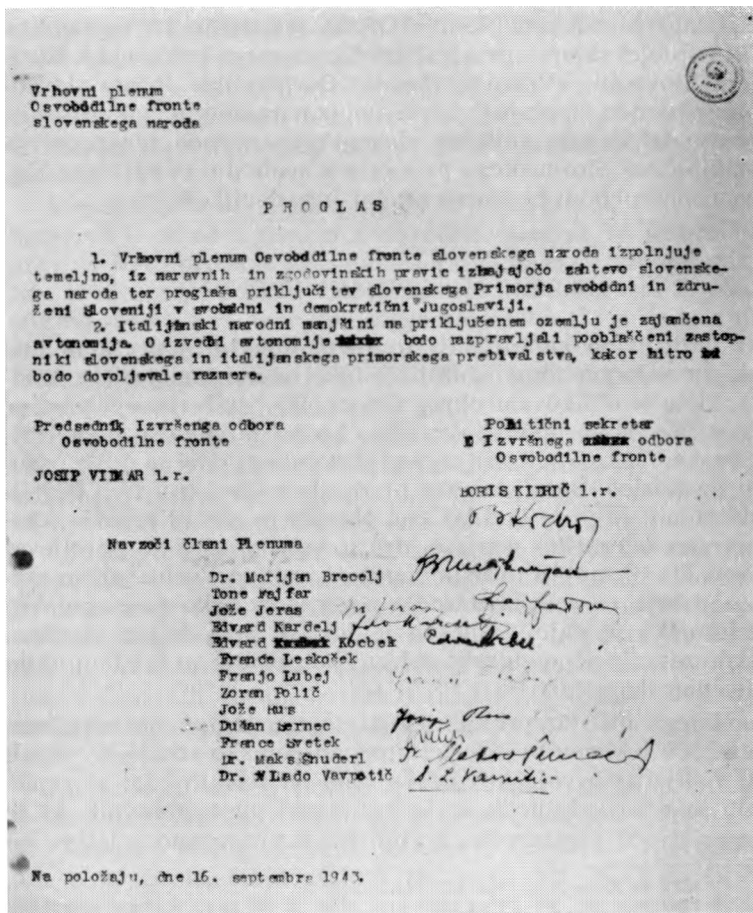
²⁰ Ljuban Omladič: Septembrski dnevi 1943 na Primorskem, Slovenski Jadran, Koper, 36/1953 (dalje Omladič, Septembrski dnevi); spomini Jožefa Korona, arhiv Goriškega muzeja; spomini Avgusta Jereba, v AIZDG.

²¹ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 241.

²² NOV na Slovenskem, str. 547.

²³ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 288.

Štiri dni kasneje, 15. septembra, je Narodnoosvobodilni svet izdal odlok o volitvah občinskih narodnoosvobodilnih odborov. Na podlagi tega odloka so jeseni 1943 izvolili narodnoosvobodilne odbore v 70 občinah. Prav povsod pa tega ni

Proglas Vrhovnega plenuma OF z dne 16. septembra 1943 o priključitvi Slovenskega primorja k Jugoslaviji.

bilo mogoče opraviti takoj, ker je to preprečila nemška septembrska ofenziva, zato je bilo treba volitve preložiti na kasnejši čas.²⁴

Medtem je tajnik Narodnoosvobodilnega sveta dr. Aleš Bebler z zaplenjenim letalom odletel poročat osrednjemu vodstvu slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja in na podlagi tega je vrhovni plenum OF na zasedanju 16. septembra 1943 sprejel sklep o priključitvi Slovenskega primorja k združenji Sloveniji: »Vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda izpolnjuje temeljno, iz naravnih in zgodovinskih pravic izhajajočo zahtevo slovenskega naroda ter proglašja priključitev Slovenskega primorja k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji.«²⁵

BOJI NA GORIŠKI FRONTI

V dneh po kapitulaciji Italije je bilo v Slovenskem primorju najpomembnejše bojišče tako imenovana goriška fronta, ki se je oblikovala okrog Gorice. Do prvih resnejših bojov je prišlo 11. septembra zvečer, ko so po ukazu štaba Primorske operativne cone enote Primorskega odreda odšle osvobajati Gorico. Bataljona sta prodirala v Gorico v treh bojnih skupinah: prvo je vodil Karel Nardin in naj bi zasedla šempetrsko železniško postajo, druga kolona, ki ji je poveljeval Ivan Turšič, naj bi uničila nemško stražo pri solkanskem mostu, tretja pa naj bi zasedla severno goriško (svetogorsko) železniško postajo. Uspešna je bila le prva bojna skupina, ki je zasedla šempetersko železniško postajo in pri tem ubila dva nemška vojaka.²⁶

Istega dne so pripadniki varnostne službe na vojaškem letališču v Mirnu pri Gorici pregnali nemško stražo in zažgali 98 italijanskih vojaških letal.²⁷ Eno od šolskih letal so zaplenili in v naslednjih dneh je italijanski pilot, poročnik, ki se je priključil partizanom, z njim trosil propagandne letake po

²⁴ NOV na Slovenskem, str. 542—543.

²⁵ Prav tam, str. 544. Poleg omenjenih virov je bil za to poglavje uporabljen še Zapisnik Goriške brigade, v AIZDG.

²⁶ Drago Flis-Strela: »Po Primorski«, Spomini na partizanska leta, Ljubljana 1946, str. 58.

²⁷ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 289.

Gorici. Seveda je letalo namesto italijanskih imelo partizanske oznake — rdečo zvezdo na krilih.²⁸

Že naslednjega dne, 12. septembra, so Nemci s svojimi oklepnimi vozili izvedli protinapad, ki je uspel šele v popoldanskih urah, ko so Nemcem v Gorici prispele nove okrepitve. S temi silami, ki jih je bilo za dva bataljona in ki so bile okrepljene z artilerijo in oklepnimi vozili, je Nemcem uspelo znova zasesti šempetersko železniško postajo.²⁹

Trinajstega septembra so nemške enote zavzele Solkan, Šempeter in mirensko letališče. Naše enote, ki so bile nad Solkanom, so se umaknile na nove položaje nad kromberškim gradom.

Sovražnikova bojna skupina, ki je prodrla v Št. Peter (zdaj Šempeter), pa se s tem ni zadovoljila, temveč se je prebila prav do Vrtojbe in se skušala vkliniti v naše obrambne položaje med Šempetrom in vrtojbenskimi griči. Pri tem je nalezla na tako žilav odpor domačega bataljona, da se je morala umakniti nazaj proti Šempetru. Sovražnik je v teh bojih, če sodimo po naših podatkih, imel hude izgube: padlo naj bi sedemnajst nemških vojakov.³⁰

Pred Gorico so nenehno prihajale nove enote in posamezniki, ki so se vključevali v Primorski odred. Ta se je zaradi tolikšnega priliva tako povečal, da ga je bilo treba razdeliti na dva odreda: Severnoprimorski in Južnoprimorski odred. Prvi je imel položaje severno od ceste, ki pelje iz Gorice proti Ajdovščini, drugi pa južno od nje. Južnoprimorskemu odredu je poveljeval Ivan Turšič-Iztok, v Severnoprimorskem pa sta bila komandant Tone Bavec-Cene in politični komisar Martin Greif-Rudi. Sredi septembra so na nasprotni strani Gorice, v Goriških Brdih, iz treh tamkajšnjih bataljonov ustanovili še Zapadnoprimorski odred, v katerem je bilo približno 1500 borcev.³¹

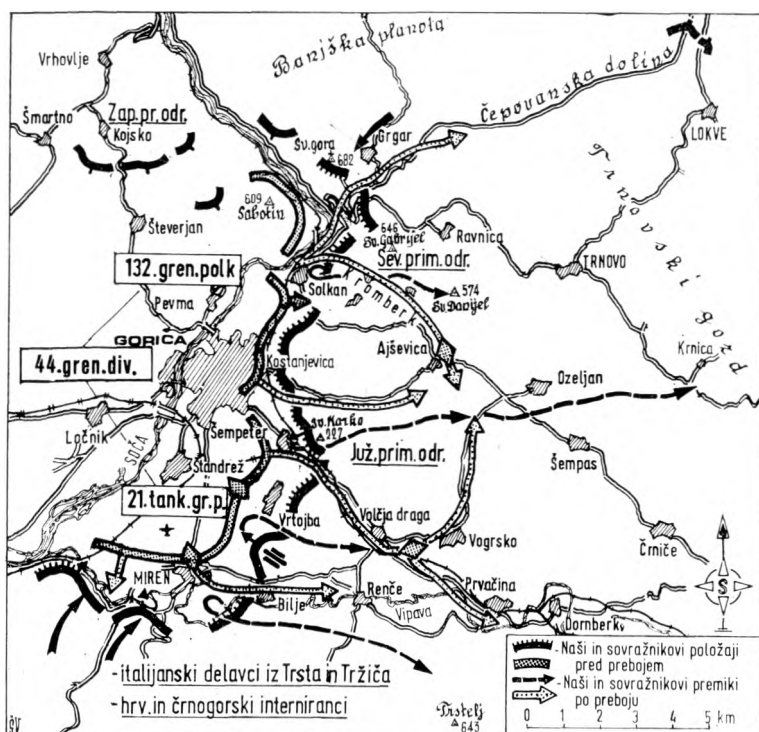
Na vzhodni strani Gorice je bila fronta dolga približno sedemnajst kilometrov in je tekla od Prevala nad Gorico čez Sv. Katarino in Kostanjevico in naprej mimo t. i. rdeče hiše (ob cesti Gorica—Ajdovščina) ter pred Sv. Markom proti

²⁸ Jaroš: Prvo partizansko letalo nad Gorico, *Za Vojkom* 5/1944, v AIZDG.

²⁹ Zbornik VI/7, dok. št. 305.

³⁰ Vrtojbenska kronika, arhiv Goriškega muzeja.

³¹ Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 235—236.

Goriška fronta.

Vrtojbi in Mirnu vse do reke Vipave. To črto naj bi branilo štiri do pet tisoč borcev.³²

O tem, koliko bataljonov je bilo na goriški fronti in kako so bili razporejeni, ni natančnih podatkov. Bržkone se lahko vsaj o Severnoprimorskem odredu najbolj zanesemo na podatke, ki so jih dali nekdanji funkcionarji Goriške brigade, ko so skušali rekonstruirati tudi to obdobje predzgodovine njihove brigade. Po njihovem mnenju naj bi bila razporeditev bataljonov takale:

³² Omladič, Septembrski dnevi.

— na skrajnem desnem krilu Severnoprimskega odreda (razvil se je bil iz 2. bataljona prejšnjega Primorskega odreda) je bil bataljon, ki mu je sprva poveljeval Emil Vovk-Škrjanc, njegov politični komisar pa je bil Ivan Sulič-Iztok. Kasneje je za komandanta bataljona prišel Jože Mihevc-Rudar. Bataljon je imel položaje nad Solkanom vse do ceste Solkan—Kromberk;

— na njegovem levem krilu je položaje pri Kostanjevici branil bataljon, katerega komandant je bil Lojze Nardin;

— južno od ceste Gorica—Rožna dolina—Ajdovščina je bil na položajih pri Sv. Marku 1. bataljon Južnoprimskega odreda (le-ta se je bil razvil iz 1. bataljona prejšnjega Primorskega odreda). Njegov komandant je bil Anton Šibelja-Stjenka;

— levo od Stjenkovega bataljona naj bi imel svoje položaje med Sv. Markom in Vrtojbo bataljon, ki ga nekateri viri³³ omenjajo kot 2. bataljon;

— še bolj v levo, nad Vrtojbo, pa je bila na položajih vrtojbenska Narodna zaščita, ki je prerasla v 3. bataljon. Njegov komandant je bil Cvetko Faganel in politični komisar Jožef čučič;³⁴

— na skrajnem levem krilu goriške fronte, na območju Renč in Mirna, so se zbrale najrazličnejše partizanske enote

— od internirancev do oddelkov, sestavljenih iz razoroženih italijanskih vojakov in tržiških delavcev. V zadnjih dneh goriške fronte naj bi tu deloval, sodeč po precej zanesljivih podatkih, bataljon, ki ga poznamo pod imenom »Mirenski bataljon«. Njegovi položaji so segali od Vrtojbe in prek Bilj vse do mirenskega gradu. Komandant bataljona naj bi bil Dušan Faganel.

Toda nekateri drugi viri³⁵ navajajo za Južnoprimski odred nekoliko drugačno razporeditev: pri Sv. Marku naj bi bil 2. bataljon, ki mu je poveljeval Anton Šibelja-Stjenka, na sredi naj bi bil 1. bataljon pod poveljstvom Lojzeta Cotiča, na levem krilu pa Mirenski bataljon pod poveljstvom Dušana Faganela.

³³ Vrtojbenska kronika, arhiv Goriškega muzeja.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 289—290.

Na nasprotni strani Gorice, na pobočjih Goriških Brd, so bili položaji Zapadnoprimorskega odreda. Skupno z njihovimi položaji je bila goriška fronta, ki je oklepala Gorico s treh strani, dolga več kot 25 kilometrov.³⁶

Od 11. septembra dalje na goriški fronti ni bilo dneva, da ne bi prihajalo do večjih ali manjših spopadov s sovražnikom. Nemci so znali pametno uporabljati svoje sorazmerno šibke sile in so s pehotnimi oddelki ob podpori tankovskih enot in artilerije udarjali zdaj tu, zdaj tam. Večkrat se je pripetilo, da so manjši nemški oddelki pogнали v beg številčno močnejše partizane. To se je dogajalo predvsem zato, ker so bili naši borci neizkušeni, pa tudi zato, ker je bila disciplina še slaba. Seveda pa moramo upoštevati tudi dejstvo, da so Nemci praviloma napadali s tanki in drugimi oklepnimi vozili, proti katerim naše enote niso imele nobenega učinkovitega orožja. Vendar nemški oddelki na zavzetih položajih niso ostajali, temveč so se sami umaknili na svoje izhodiščne položaje, ali pa so jih naše enote zavračale s protinapadi.

V nadaljevanju se bomo omejili le na pomembnejše dogodke in boje na goriški fronti.

Desnokrilni bataljon pod poveljstvom Emila Vovka si je ves čas prizadeval zasesti solkanski železniški most čez Sočo. Čeprav je bila pri mostu sorazmerno šibka nemška zaščita, oborožena med drugim z dvema puškomitraljezoma in protiletalskim mitraljezom, bataljon pa je imel kakih 200 borcev (toda med njimi so bili le štirje, ki so v partizane stopili še pred kapitulacijo Italije),³⁷ mostu kljub večkratnim poizkusom ni bilo mogoče osvojiti in porušiti. Tako na primer so enote bataljona 18. septembra zasedle del Solkana in so most s topovi obstreljevale kar neposredno. Takrat naj bi sovražnik imel, sodeč po naših podatkih, kakih deset mrtvih. Toda v protinapade je prehajal tudi sovražnik, že 14. septembra je s tanki prodrl skoraj do Ajševice in s topovi obstreljeval nove položaje pri kromberškem gradu. V enem takih napadov se je izkazala neznana partizanka, ki je med umikom

³⁶ prav tam, str. 292.

³⁷ Spomini Ivana Suliča, v AIZDG.

tovarišev kar sama z ročnimi bombami zadrževala prodirajoče Nemce.³⁸

Naslednjega dne, 15. septembra, so enote Severnoprimskega odreda obstreljevale ne le solkanski most, ampak tudi goriški grad, ki ga je moral sovražnik celo izprazniti. Tega dne je štab armadne skupine B poročal v Hitlerjev glavni stan:

»Pri 71. pehotni diviziji je pozno popoldne prišlo do bojev proti močnim bandam, ki napadajo mesto Gorico z več strani. Boji, v katerih je sodelovalo tudi banditsko lahko topništvo, so prenehali šele ob mraku. Bande so tesno severno, jugovzhodno in južno od mesta. Gre za slovenske bande s komunistično primesjo, ki imajo strumno vodstvo in so fanatične (partizanke). Po povelju z dne 13. 9. imajo namen zavzeti Gorico.«³⁹

Najbližje mestnemu središču sta bila bataljona, ki sta imela položaje na črti Kostanjevica—Sv. Marko. V tej smeri so naše enote vdrle k samemu goriškemu gradu in od tam so ponoči patrolje odhajale v posamezne dele mesta. Prav na tem delu fronte so bili boji najhujši. Do posebno srditih bojev je prišlo okrog spomenika padlim vojakom v prvi svetovni vojni na Sv. Marku, kjer so naše enote uspešno uporabljale strelske jarke in utrdbe, ki so bili tod še iz prve svetovne vojne. Sovražnik je to pomembno točko skušal nekajkrat zavzeti, vendar mu to ni nikoli uspelo. Naši pa so v enem izmed protinapadov ponovno vdrli na šempetrsko železniško postajo, v drugem pa v neposredno bližino sovražnikovih artilerijskih položajev.

Naše enote so s Sv. Marka obstreljevale s topovi in minometi ne le posamezne objekte v mestu, ampak tudi sovražnikove tanke. Prav na tem delu fronte je sovražnik spričo našega artilerijskega ognja izgubil tri tanke ali oklepne avtomobile.

Poleg 1. sta imela hude boje tudi 2. in 3. bataljon Južnoprimorskega odreda, ki sta že 13. septembra zavrnila vdor sovražnikovih pehotnih in oklepnih enot v Vrtojbo. Tistega dne se je odlikoval zlasti 2. bataljon.

³⁸ Solkanska kronika, arhiv Goriškega muzeja.

³⁹ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 293; Vrtojbenska kronika, arhiv Goriškega muzeja.

Štirinajstega septembra je skušala nemška vojska prodreti iz Šempetra proti Volčji dragi in Bukovici, z njo pa se je spopadel 2. bataljon Južnoprimorskega odreda.⁴⁰ Sovražnikov napad je podpiral italijanski oklepni vlak, ki so ga enote 71. pehotne divizije zaplenile v Gorici. Nemški vojaki so se morali po hudem boju umakniti, borci 2. bataljona pa so vlak, ki je bil zdrsnil z nasipa, minirali. V tem boju je padlo okoli 30 borcev, med njimi tudi dva četna komandirja.⁴¹

Dan kasneje, 15. septembra, je prišlo do novega sovražnikovega napada. Najprej je njegova artilerija tri ure, od osmih do enajstih dopoldne, obstreljevala partizanske položaje na Sv. Marku in vrtojbenskih gričih vse do Bilj, nato pa je njegova pehota ob podpori tankov spet napadla. Z gričev jo je pozdravil tako silovit ogenj 2. in 3. bataljona, da ni mogel nikamor dlje od vasi, nazadnje pa se je morala umakniti nazaj proti Šempetru.⁴²

Še nevarnejši je bil napad, ki ga je sovražnik pripravil za 19. september. Tudi takrat se je začelo z artilerijskim obstreljevanjem naših položajev najprej na Stari gori, potem pa proti jugu, tako da je v tem štiriurnem artilerijskem ognju sovražnik obdelal vse pomembne prehode, točke in stavbe. Kako temeljito in natančno je bilo to obstreljevanje, nam priča dejstvo, da so sovražnikove granate ubile v 2. bataljonu sedem borcev, medtem ko je bil v 3. bataljonu ranjen le en borec, pa še ta laže. Po končani artilerijski pripravi je, kot navadno, napadla pehota ob podpori tankov in oklepnih avtomobilov. Toda tokrat je bila sovražnikova taktika le nekoliko drugačna kot pa sicer. Z nekaterimi pehotnimi in oklepnimi oddelki je partizanske borce frontalno pritegoval nase, med tem pa so tri oklepne skupine skušale v treh smereh po dolinah prebiti fronto in prodreti v njeno zaledje z namenom, da bi partizanske enote, ki so se branile na teh gričih, ob-

40 v knjigi »Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943« je omenjen bataljon na Sv. Marku (pod poveljstvom Antona Šibelja-Stjenka), kot 2., bataljon na njegovem levem krilu (pod poveljstvom Lojzeta Cotiča) pa kot 1. bataljon. Po nekaterih drugih virih naj bi bilo nasprotno. Stjenkov bataljon naj bi bil 1. (poročilo štaba Goriške brigade z dne 26. septembra 1943, Zbornik VI/7, dok. št. 151), Cotičev bataljon pa 2. bataljon Južnoprimorskega odreda (kar bi bilo mogoče sklepati po podatkih Vrtojbenske kronike, arhiv Goriškega muzeja).

⁴¹ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 292—293.

⁴² Vrtojbenska kronika, arhiv Goriškega muzeja.

kolile in uničile. Naši so pravočasno opazili sovražnikov manever in so se hitro umaknili prek Bukovice v Renče na levi breg Vipave. Nemške enote so nato ostale več dni v Vrtojbi in so skoraj nenehno obstreljevale položaje, na katerih naj bi se, po njihovem mnenju, še vedno zadrževali partizani.⁴³

Tistega dne je sovražnik prodrł vse do Volčje drage, ki jo je s streljanjem iz tankov požgal, poleg tega pa je pobil še sedem talcev.⁴⁴ Ko pa so se Nemci čez nekaj dni umaknili tudi iz Vrtojbe, se 3. bataljon ni več vrnil na prejšnje položaje, ampak je ostal kar na območju Renč, kjer se je vkopal na levem bregu Vipave in v kasnejših dneh odbil več šibkejših sovražnikovih napadov. Takrat je bilo v bataljonu 176 borcev.⁴⁵

Hude, a hkrati tudi uspešne boje je imel tudi Mirenski bataljon in druge enote, ki so bile na skrajnem levem krilu goriške fronte. Tam je prišlo do prvega večjega boja 12. septembra, ko so se Nemci, ki so prišli iz Gorice, skušali iz Mirna prebiti na levi breg Vipave. Ker je bil most porušen, so Vipavo bredli. Naši zasedi, ki je bila tam, so prihiteli na pomoč italijanski borci, ki so bili na položajih ob mirenskem gradu. S skupnimi močmi so Nemce odbili in jih nagnali v beg. Takrat je v reki Vipavi ostalo šest nemških trupel, druge padle in ranjene pa je sovražnik odpeljal s seboj. Naši borci so takrat pokazali izredno junaštvo. Znan je primer, da je namesto padlega mitraljezca na njegovo mesto takoj vskočil drugi in ko je tega zadelo, še tretji.

Do hujših bojov je prišlo tudi ob cesti Gorica—Trst, kjer so naši borci zaplenili kakih dvajset motornih vozil, med njimi tudi oklepni avtomobil.

Sovražnik je zatem poslal proti bataljonu kazensko ekspedicijo, ki jo je sestavljalo šest kamionov, polnih nemškega vojaštva, in dve oklepni vozili. Prvo zasedo pri Rupl je sovražnik sicer prebil, toda ko je prodrł čez most kakih sto metrov daleč v vas, je zašel v navzkrižni ogenj naših mitraljezov, minometov in topa, ki je brez namerilnih naprav kar neposredno streljal po sovražniku. Ob tej priložnosti so naši

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 294.

⁴⁵ Vrtojbenska kronika, arhiv Goriškega muzeja.

poškodovali eno oklepno vozilo, vseh šest kamionov pa so zaplenili, kajti sovražnik se je moral naglo umakniti.⁴⁶

Zelo privlačen cilj za enote, ki so se bojevale v južnem delu goriške fronte, je bilo mirensko letališče, ki ga je sovražnik že v prvih dneh po italijanski kapitulaciji ponovno zasedel in ga uporabljal tudi kot izhodišče za svoje izpade proti Mirnu.

Tako na primer je bilo mirensko letališče v noči med 17. in 18. septembrom pod našim artilerijskim ognjem. To noč je bilo uničenih več letal in tudi letališke naprave.⁴⁷ Tri dni kasneje, 20. septembra, sta letališče napadla Mirenski in Šempetrski (2.) bataljon. Medtem ko so borci 2. bataljona pritegovali nase nemško posadko na letališču, je Mirenski bataljon uničeval letala.⁴⁸ Toda po poročilu štaba Primorske operativne cone⁴⁹ naj bi se to zgodilo 22. septembra, ko so »naše čete prodrle na letališče pri Mirnu in uničile 2 težka bombarderja«.

V tistih dneh so naši, kot poroča »Primorski poročevalec« dne 5. novembra 1943, v bližini Mirna sestrelili s protiletalskimi mitraljezi eno sovražnikovo letalo v zraku, drugo pa na tleh, ko je skušalo vzleteti. Iz nekega drugega vira⁵⁰ zvemo, da je tudi Pepi Kofol-Jaka, doma iz Grudnice pri Čepovanu, sestrelil s svojim mitraljezom sovražnikovo letalo, ki ga je napadlo prav tedaj, ko je s svojimi soborci miniral mostič pri Kromberku.

Do splošnega napada na vsej »vzhodni goriški fronti« pa je prišlo 22. septembra. Tako vsaj poroča vodstvo fašistične stranke v Gorici: »Ponoči so partizani prešli v hud napad na vsej vzhodni goriški fronti. Od opekarne nad Solkanom do postaje pri Sv. Gori, Rožne doline, Vrtojbe in Mirna so se stalno vrstili razni napadi, ki so jih nemške sile krepko odbile. Pri akciji je sijajno sodelovala tudi formacija miličnikov. Uporniki so vžgali na mesto več topniških strellov manjšega in srednjega kalibra. Ob 13.00 uri so skušali vdreti v Šempeter, pa so bili zadržani in odbiti. Davi so znova poškodovali mestni vodovod.«⁵¹

⁴⁶ Omladič, Septembrski dnevi.

⁴⁷ Zbornik VI/7, dok. št. 90.

⁴⁸ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 294.

⁴⁹ Zbornik VI/7, dok. št. 117.

⁵⁰ Fase. 91/1 v AIZDG.

⁵¹ Zbornik VI/7, dok. št. 305.

V zvezi s »formacijo miličnikov«, ki jo omenja poročilo, je treba pojasniti, da so si Nemci v teh dneh zagotovili podporo italijanskih fašistov, ki so jim ponudili svoje usluge pri obrambi mesta. Bivši italijanski oficirji in vojaki so že 18. septembra sestavili prvo artilerijsko baterijo, ki se je podredila nemškemu poveljstvu. Nekaj dni kasneje je v bojih »sijajno sodelovala« formacija fašističnih miličnikov, pa tudi posebna četa, ki je bila sestavljena iz samih oficirjev in ji je poveljeval podpolkovnik Carlevaris.⁵²

To so bile najpomembnejše akcije, do katerih je prišlo na goriški fronti do začetka nemške ofenzive. Toda podatki o teh akcijah niso popolni in tudi ne vselej zanesljivi, kajti vojaških poročil iz teh dni skoraj ni, spominski viri pa so si pogosto nasprotujoči. Kljub temu si je mogoče tudi na podlagi teh podatkov ustvariti dokaj jasno podobo o tem, kaj se je takrat dogajalo pred Gorico. Ugotovimo lahko, da je navzlic rahlemu nihanju fronte sem ter tja dejansko šlo za pat pozicijo:

— Vojska, ki je bila pod poveljstvom štaba Primorske operativne cone, je bila številčno mnogo močnejša od sovražnika, vendar v Gorico iz razlogov, ki so že omenjeni, le ni mogla podrediti za trajno. Sicer pa to, razen v prvih dneh, tudi ni bil njen poglavitni cilj. Najpomembnejša naloga bataljonov, ki so bili na goriški fronti, je bila obramba svobodnega ozemlja z namenom, da bi tam lahko mirno izvedli mobilizacijo, evakuirali vojni plen iz Vipavske doline v Trnovski gozd in pripravili za boj nove enote, hkrati pa seveda utrjevali ljudsko oblast.

— Po drugi strani tudi sovražnik takrat še ni imel zadostnih sil, s katerimi bi lahko že v prvih dneh po kapitulaciji Italije prodrli globlje v nasprotnikovo zaledje in ga ovirali pri izvajanju njegovih načrtov, čeprav mu je iz vrst italijanskih oficirjev, podoficirjev in fašistov uspelo kaj hitro sestaviti kvislinške artilerijske in fašistične milične enote in jih koristno uporabljati pri obrambi Gorice. Zato je nemško poveljstvo v Gorici, ki je skupne partizanske sile na območju Slovenskega primorja cenilo na 30 000 mož (kar pa je bilo seveda močno pretirano), moralo čakati na nove okrepitve, preden je lahko začelo obsežnejše ofenzivne operacije.

⁵² Prav tam.

USTANOVITEV GORIŠKE BRIGADE

Glavni štab NOV in POS je kaj hitro ugotovil, da je vojaška organizacija na Primorskem pomanjkljiva in da je bila pozornost štaba Primorske operativne cone usmerjena predvsem na dogajanja pred Gorico in da se težko znajde pri vodenju tolikih enot, ki so po kapitulaciji Italije vznikle na vseh koncih Primorske. Poleg tega je imel pred očmi tudi potrebo, da se narodnoosvobodilni boj s svobodnega ozemlja na Primorskem širi v Dolomite, na Gorenjsko in celo na Koroško. Zato je že 18. septembra, ko je Gradnikovi in Prešernovi brigadi ukazal vrniti se na Primorsko oziroma Gorenjsko, izdal tudi odredbo o ustanovitvi enotnega poveljstva nad Slovenskim primorjem, Gorenjsko, Koroško in Dolomiti, zakaj »posebne uspehe Primorskega odreda je treba prenesti in jih razširiti na Gorenjsko, Koroško in v Dolomite«. Za komandanta tega poveljstva, ki se je imenovalo Operativni štab za zahodno Slovenijo, je bil imenovan dotedanji načelnik organizacijskega oddelka Glavnega štaba Lado Ambrožič-Novljan, za političnega komisarja pa dotedanji načelnik operativnega oddelka Glavnega štaba Dušan Kveder-Tomaž.⁵³ Ena od nalog, ki naj bi jo opravila po prihodu na Primorsko, je bila tudi reorganizacija tamkajšnje vojske in ustanavljanje brigad in divizij.

Toda o tem je v tistih dneh razmišljal tudi že Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo: »(...) na fronti sami še ni izvedena organizacija, povsod pa napreduje, kjer niso naše čete zapletene v borbo. Vendar moramo tudi pred Gorico izvesti vojno organizacijo. Prvo Primorsko brigado bi tvorili bataljon internirancev in Črnogorski bataljon, glede štaba še nismo na jasnem (...) Na Vipavskem smo začeli forsirati vojaško organizacijo, ki bo ostala na terenu. Bilo bi to pet bataljonov, katerim bi poveljeval tovariš Martin,⁶⁴ za komisarja pa bi bila tovarišica Cvetka⁵⁵ (...)«

Brž ko sta Lado Ambrožič in Dušan Kveder prispela v Vipavsko dolino, je Operativni štab za zahodno Slovenijo 23.

» Zbornik VI/7, dok. št. 134.

⁵⁴ Martin Greif-Rudi.

⁵⁵ Cvetka Vodopivec. Zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo dne 20. septembra 1943 (Zbornik VI/7, dok. št. 93).

Komandant Goriške, kasneje tudi Gradnikove brigade Martin Greif-Rudi. Risba je bila objavljena v »Goriškem borcu«, glasilu Goriške oziroma Gradnikove brigade.

septembra ukazal, naj se »iz čet, bataljonov in odredov na področju Gorice, Vipave, Brd, Krasa in Idrije formira 6 udarnih brigad«. To so bile »Goriška SNOUB iz delov južnoprimskega odreda in sevprim. odreda, sedaj na položaju okoli Gorice na levi strani Soče (.. .)«⁵⁽ⁱ⁾ in še pet drugih brigad: Gregorčičeva iz čet in bataljonov v Vipavski dolini, Kosovelova iz treh bataljonov na Krasu, Vojkova iz Idrijskega odreda, Soška iz Bliškega odreda in Tržaška iz italijansko govorečih Tržačanov in Tržičanov.

Z isto odredbo je bil imenovan tudi štab Goriške brigade: komandant je postal Martin Greif-Rudi (dotlej politični komisar Severnoprimskega odreda), politični komisar Drago Flis-Strela (dotlej pomočnik političnega komisarja Primorske operativne cone), namestnik komandanta Jože Bavdek (dotlej komandant bataljona) in namestnik političnega komisarja Drago Braniselj-Svarun (dotlej namestnik političnega komisarja bataljona).

Ukaz za reorganizacijo vojaških enot na Primorskem je bil napisan 23. septembra, dva dni kasneje pa se je že začela nemška ofenziva. To je tudi glavni razlog, da reorganizacije ni bilo mogoče izvesti takoj in v predvidenem obsegu. Kljub temu so oblikovali vse predvidene brigade, razen Gregorčičeve v Vipavski dolini.

Tako na primer so 25. septembra sklicali v Prvačino vse komandante bataljonov, ki so imeli položaje na goriški fronti, da bi se pogovorili o ustanovitvi Goriške brigade. Toda ko so iz bataljonov začela prihajati sporočila, da je sovražnik začel z močnimi silami napadati na vsej fronti, so morali sestanek prekiniti, komandanti pa so pohiteli k svojim bataljonom. Formalno je bila Goriška brigada sicer ustanovljena in je bila sestavljena iz bataljonov Severnoprimskega in Južnoprimskega odreda, toda do dejanske ustanovitve in oblikovanja brigade je prišlo šele v prvih dneh oktobra po končani nemški ofenzivi.⁵⁷

⁵⁷ Zapisnik Goriške brigade, v AIZDG.

SOVRAŽNIKOVA SEPTEMBRSKA OFENZIVA

NEMŠKI NAČRTI

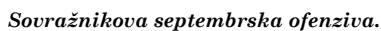
Po vsem tistem, kar se je dogajalo po kapitulaciji Italije na ozemlju, ki je bilo dotlej pod njeno okupacijo, še posebej pa v Slovenskem primorju in Istri, je bilo očitno, da sovražnik ne sme dopustiti obstoja osvobojenega otoka in nadaljnje krepitve narodnoosvobodilnih sil na območju, čez katerega bi Anglo-Američani v primeru svojega izkrcanja v Istri ali na obalah Tržaškega zaliva imeli do osrčja nacistične Nemčije najkrajšo pot.

To nevarnost so spoznali tudi v Berlinu. Tako na primer je nemški propagandni minister Göbbels zapisal v svoj dnevnik: »Slovenci so sedaj v velikem odporu in so se skoraj vsi pridružili partizanom. Trenutno nimamo dovolj policijskih sil, da bi obvladali nevarno gibanje.«

Na Hitlerjev ukaz se je operacije lotila vojska. Zato je nemško vrhovno poveljstvo 19. septembra ukazalo komandantu armadne skupine »B« generalfeldmaršalu Rommelu, ki je poveljeval nemškim silam v Italiji, naj z enotami 2. tankovskega korpusa SS razbije »brez usmiljenja« uporniške sile v Slovenskem primorju, Istri, Ljubljanski pokrajini in v Hrvaškem primorju.

Hitler mu je 22. septembra ponovno ukazal, da mora »slovensko komunistično uporniško gibanje v Istri uničiti z brezobzirno trdoto. Tiste, ki bi se upirali, je treba — ne glede na to, ali so Slovenci ali Italijani — takoj postreliti. Osnova in moč morata biti tolikšna, da bo dosežen velik uspeh in da bo večji del angažiranih sil kmalu na razpolago za druge naloge. Slovensko prebivalstvo potem ne sme več pomeniti nobene nevarnosti«.

Za izvedbo ofenzive je imel Rommel na voljo poleg štaba in prištabnih enot 2. tankovskega korpusa SS ter okrepljene 71. pehotne divizije (191., 194. in 211. pehotni ter 171. artil-

rijski polk) še 132. pehotni polk iz 44. pehotne divizije, 21. tankovski polk iz 24. tankovske divizije in 1. tankovski polk iz 1. tankovske divizije SS. Vse te enote so bile bojne enote, kar pomeni, da so bile tehnično in kadrovsko tako izpopolnjene, da bi jih lahko ob vsakem času poslali na fronto.

V omenjenih enotah, ki so sodelovale v prvih dveh etapah nemške ofenzive, je bilo več kot 50 000 nemških vojakov in več kot 150 tankov. Poleg teh enot so v prvem delu ofenzive sodelovale še enote 901. tankovskega polka in 138. šolskega polka planinskih lovcev, ki so zasedle zaporne položaje na vzhodnem robu območja, ki naj bi ga čistili, in ki so nato s prodiranjem proti zahodu stiskale obroč okrog glavnine partizanskih sil v Vipavski dolini.

Po načrtu za prvi del ofenzive, ki naj bi zajel Vipavsko dolino, Kras ter Trnovsko in Banjško planoto, je bilo predvideno, naj bi z zahoda prodirali proti vzhodu trije polki: 132. pehotni polk in 21. tankovski polk z izhodiščnih položajev na območju Gorice čez Vipavsko dolino in Trnovsko planoto ter 1. tankovski polk SS z območja Tržiča čez Kras. Druge enote 1. pehotne divizije naj bi bile na zapornih položajih v dolini Soče in Idrijce oziroma vzdolž železniške proge Trst—Postojna. Na vzhodni strani pa sta imela zaporne položaje 901. tankovski polk in 138. šolski polk planinskih lovcev, ki naj bi pritiskala prek Črnega vrha nad Idrijo proti Idriji oziroma z območja Postojne čez Razdrto proti Vipavski dolini.

Ko je bilo vse pripravljeno, se je začel napad: 23. septembra so sovražnikove enote iz vzhodne smeri vdrle v Idrijo, 24. septembra so Nemci napadli iz smeri Postojne proti Razdrtemu, 25. septembra pa so sovražnikove pehotne in motorizirane sile prebile goriško fronto.¹

¹ Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 375—382; Ivo Juvančič, *Istra i Slovensko primorje*, Beograd 1952, str. 431; Miroslav Stepančić, *Nemačka ofanziva »Prolom oblaka«*, *Vojnoistorijski glasnik* 5/1965, str. 4; *Zbornik VI/7*, dok. št. 305.

PREBOJ GORIŠKE FRONTE

Sovražnik je začel svoj napad na goriški fronti prav takrat, ko so bili komandanti bataljonov daleč stran od svojih enot — v Prvačini, kjer so razpravljali o ustanovitvi Goriške brigade.²

Napad se je začel kot na fronti z močno artilerijsko pripravo. Sovražnikove granate so padale po obrambnih položajih naših enot in bližnjih vasi. Kmalu so zagorele hiše od Kromberka do Mirna. Nato je na vsej črti napadla pehota, tanki in druga oklepna vozila pa so prodirali vzdolž cest.

Nemški 21. tankovski polk je najhuje pritiskal v treh smereh: Gorica—Solkan—Kromberk—Ajševica, Gorica—Rožna dolina—Ajševica in Gorica—Šempeter—Volčja draga—Prvačina. Zamisel sovražnikovega napada je bila v tem, da z motoriziranimi in tankovskimi enotami razseka obrambne položaje naših enot na več delov ter tako branilčeve sile obkoli in uniči.³

Kljub veliki sovražnikovi premoči, zlasti v oborožitvi, so se naše enote na mnogih krajih zelo trdovratno upirale. Bataljon, ki mu je poveljeval Anton Šibelja-Stjenka, je na svojih položajih na Sv. Marku vztrajal do petih popoldne, čeprav so se mu nemške kolone na bokih prebile že globoko v zaledje. Naši viri⁴ navajajo, da je sovražnik imel v bojih s tem bataljonom kakih petdeset mrtvih. Iz istih virov zvemo, da je bil prvi nemški napad pri »rdeči hiši« ob cesti Gorica—Rožna dolina odbit, nemške izgube pa so bile ocenjene na 40 mož. Ko pa so Nemci dobili okrepitve, so ponovno napadli in naše enote prisilili k umiku. Dokaj hitro so se Nemci prebili na desnem krilu naših položajev, saj so že v dopoldanskih urah prodrli iz Solkana čez Kromberk v Lijak.

Glede na to, da je hkrati s tem prodirala tudi proti Bukovici in Vogrskemu zelo močna sovražnikova bojna skupina (kakih 60 do 70 kamionov), ki bi se utegnila na območju Ajševice združiti s severno kolono, je grozila resna nevarnost, da bodo bataljoni, ki so se branili na osrednjem delu fronte, obkoljeni in uničeni. To je uvidel tudi štab Goriške brigade

² Zapisnik Goriške brigade, v AIZDG; Zbornik VI/7, dok. št. 151.

³ Prav tam.

⁴ Zbornik VI/7, dok. št. 148 in 151.

in mu je kot naročen prišel bataljon, ki se je prav tedaj z vlakom pripeljal iz Ajdovščine. Čeprav borci tega bataljona niso imeli še nobenih bojnih izkušenj, so ga pod vodstvom Alojza Nardina, ki zaradi nemškega prodora ni mogel več priti iz Prvačine do svojega bataljona na Panovcu, takoj poslali na položaje z nalogo, da zavrne sovražnikovo kolono, ki je prek Volčje drage prodirala proti Vogrskemu.

Del bataljona je s kakimi osmimi puškomitraljezi zasedel položaje na vzpetinah južno od Vogrskega in s hudim bočnim ognjem povzročil sovražniku med Volčjo drago in Vogrskim občutne izgube. Po dveurnem boju se je bataljon le moral umakniti, kajti del sovražnikove kolone se je ločil od glavnine in zavil proti Prvačini. Če bi bataljon še nadalje vztrajal na svojih položajih, bi mu sovražnik z južne strani udaril v hrbet. Bataljon se je umaknil proti severu v smeri Šempas—Vitovlje—Trnovski gozd.⁵

V zvezi s tem bojem je štab Primorske operativne cone poročal, da so Nemci na območju Volčje drage in Vogrskega v celodnevni bojih izgubili »tri kamione z vojaštvom vred in motocikel z vozačem«.⁶

Po umiku tega bataljona v Trnovski gozd ni bilo pred sovražnikovo južno kolono nobene ovire več, da se ne bi pri Ajševici nemoteno sešla s severno kolono, ki je tja prodrla čez Kromberk. Obroč pa je za seboj zapirala s tankovskimi zasedami, ki jih je puščala vzdolž ceste Vogrsko—Ajševica. S tem je bil približno ob enih popoldne dokončno zaprt obroč okrog enot na sektorju Panovec—Sv. Marko—Stara gora. Te enote so se potem prebijale iz obroča v izredno težavnih okoliščinah, kajti sovražnikove tankovske zasede so jih, kjerkoli so borci naleteli nanje, neusmiljeno kosile. Zato so zlasti tiste naše enote, ki so se prebijale čez Okroglico, imele zelo hude izgube.⁷

Nekoliko boljše se je godilo enotam v južnem delu goriške fronte. Ko je sovražnik vdrl v Renče, so se najprej začele umikati proti Prvačini. Kmalu pa so ugotovile, da jim je pot zaprta. Del sovražnikove kolone, s katero se je bojeval Nardinov bataljon, je namreč zavil v desno proti Prvačini in se

⁵ Zapisnik Goriške brigade, v AIZDG; Zbornik VI/7, dok. št. 151.

⁶ Zbornik VI/7, dok. št. 148.

⁷ Zapisnik Goriške brigade, v AIZDG.

je nato pri Železnih vratih združil z oddelki 1. tankovskega polka SS, ki so do tja prodrli na svoji poti iz Sesljana čez Komen. Tudi tu je prišlo do hudih bojov, v katerih so naši imeli precejšnje izgube, nato pa so se morali umakniti na goriški Kras (na sektor Fajtji hrib—Trstelj). Tja so se umaknili tudi deli Nabrežinskega bataljona, italijanskega bataljona in bataljona internirancev. Tako so se znašli v zaledju sovražnikovih kolon, ki so nadaljevale prodiranje čez Vipavsko dolino, ozemlja, ki je ostalo za njimi, pa niso natančneje preiskovale.⁸

V Trnovski gozd so se morale umakniti tudi enote iz Vipavske doline, iz katerih so nameravali sestaviti Gregorčičevo brigado. Predvideno je bilo, naj bi novo brigado oblikovali v Vrtovinu. To pa je preprečila nemška ofenziva. Tega dne je padel tudi njen prvi komandant Ivan Mohorčič-Slavko, ko se je odpeljal pregledovat svoje enote v Vipavi in Št. Vidu (sedanjem Podnanosu), pa je v Št. Vidu s svojim motornim kolesom zapeljal naravnost med Nemce, ki so prispeli tja čez Razdrto iz Postojne.⁹

Sovražnikova glavna kolona, ki je prodirala vzdolž ceste Gorica—Ajdovščina, je 25. septembra zvečer prispela do Šempasa, naslednjega dne je nadaljevala pot in se je v Ajdovščini sešla z drugimi kolonami, ki so prodrle tja s severa, iz Idrije prek Črnega vrha in Cola, in z vzhoda, z Razdrtega prek št. Vida in Vipave.¹⁰

UMIK V TRNOVSKI GOZD

Tako je sovražnik v enem samem dnevu skoraj povsem razbil enote, ki bi morale v skladu z odredbo Operativnega štaba za zahodno Slovenijo postati sestavni del nove Goriške brigade. Precej borcev je padlo, nekaj jih je sovražnik ujel in postrelil, marsikdo se je ločil od glavnine in se šel domov skrivati, večji del pa se je precej neorganizirano umikal predvsem v treh smereh: proti jugu (na Kras), proti vzhodu (na

⁸ Zapisnik Goriške brigade, v AIZDG; Radosav Isakovič-Rade: Kosovelova brigada, Ljubljana 1973, str. 42—45. (Dalje: Isakovič, Kosovelova brigada.)

⁹ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 385—386.

¹⁰ Zbornik VI/7, dok. št. 135 in 149.

Začasni komandant Goriške brigade med sovražnikovo ofenzivo Avgust Jereb-Rok (levo) in kasnejši šef propagandnega odseka Gradnikove brigade Srečko Rihter (desno).

Otlico nad Ajdovščino) in proti severu (prek Trnovega v notrajnost Trnovskega gozda).

Največ borcev se je umaknilo na Otlico, kjer je 26. septembra prišlo do prvega dejanskega formiranja Goriške brigade. Od množice borcev najrazličnejših enot, ki so se iz Vipavske doline umaknile na Otlico, so sestavili tri bataljone.

V vsej brigadi je bilo takrat kakih 600 borcev. Glede na to, da sta se komandant in politični komisar umikala z delom brigade v drugo smer čez Šempas na Lokve in z njima ni bilo nobene zveze, je štab Primorske operativne cone postavil za začasnega komandanta te formacije Avgusta Jereba-Roka, za političnega komisarja pa Darka Marušiča.¹¹

Takoj po sestavitvi brigade so vsi trije bataljoni odšli na položaje: eden proti Colu, drugi proti Lokvam, tretji pa je zavaroval smer proti Ajdovščini.

¹¹ Zapisnik Goriške brigade, v AIZDG; spomini Avgusta Jereba, Martina Greifa in Draga Flisa, v AIZDG.

Sprva je grozila največja nevarnost prav iz Ajdovščine, iz katere je zavila proti Predmeji močnejša motorizirana kolona. Položaji za obrambo so bili sila ugodni, kajti južni rob Trnovskega gozda se zelo strmo spušča v Vipavsko dolino. Cestni most pod Predmejo je bil sicer že pripravljen za miniranje, v zrak pa so ga vrgli šele v zadnjem hipu, ko že ni bilo več nobenega drugega izhoda.

To nalogo je dobil Ludvik Ražem, opravil pa jo je takole:

»Naslednjega dne je sovražnik krenil na pot. Njegovi tanki in oklepni avtomobili so se bližali vznožju hriba. Pri vhodu v predor sem se naslonil na skalo, opazoval njihovo vožnjo ter poslušal regljanje strojnic in grmenje topov.

Tedaj sem nenadoma že čisto blizu zagledal tanke. Naglo sem po lestvi splezal v minsko komoro in prižgal že pripravljene vžigalne vrvice. Ko so začele goreti, sem se splazil ven in pohitel v zaklon, kjer sem bil varen tudi pred letalom, ki je neprestano krožilo nad mostom. Od mostu sem bil le nekaj sto metrov daleč.

Tanki so bili že tik ob mostu, ko je močna eksplozija pretresla ozračje. Šele potem, ko se je dim razkadil, sem ugotovil, da sem svojo nalogo dobro opravil. Nemški tanki in oklepni avtomobili niso mogli več čez most... «¹²

Čprav je Ludvik Ražem dobro opravil svojo nalogo in porušil most, so Nemci prišli tudi na Otlico in Predmejo

— sicer ne naravnost iz Ajdovščine, temveč iz smeri Cola in Lokev. Bataljon, ki je bil v zasedi proti Colu, je podrč čez cesto precej drevja, kar pa nemških tankov ni oviralo: nekateri izmed njih so imeli motorne žage, s katerimi so razžagali debla na cesti in jih nato odstranili. Ko pa je bilo to storjeno, se bataljon ni mogel več upirati tankom in se je umaknil. Podobno se je dogodilo tudi bataljonu, ki je varoval smer proti Lokvam.¹³

Iz smeri Cola so prodrli na Otlico deli 1. bataljona 901. tankovskega polka, ki je 22. septembra pritisnil iz Godoviča proti Idriji in Črnemu vrhu. Na poti se je spopadel z enotami Idrijskega odreda in Logaškega bataljona, toda kljub hudemu odporu je 23. septembra zasedel Idrijo; nato je naslednjega dne nadaljeval prodor čez Črni vrh nad Idrijo proti Colu in Ajdovščini, kamor je njegova predhodnica s petimi tanki in

¹² Goriški borec, glasilo Goriške brigade, z dne 15. decembra 1943 (v AIZDG).

¹³ Spomini Avgusta Jereba-Roka, v AIZDG.

nekaj kamioni prispela 25. septembra popoldne. Njene nadaljnje poti iz Ajdovščine proti Predmeji pa je bilo konec še istega dne pred porušenim mostom.¹⁴

Čez Lokve so prodrle proti Predmeji in Otlici enote 132. pehotnega polka. Te so 25. septembra pritisnile iz Gorice proti Trnovemu, kamor so prispele v popoldanskih urah, zvečer pa so prispele tudi že na Lokve.¹⁵

Tako je bila brigada ponovno razbita in se je po skupinah umikala prek Kozjih sten nad Otlico v notranjost Trnovskega gozda. Začelo je deževati. To je bil za novince, oblečene v lahka poletna oblačila in slabo obutev, težek izpit, ki ga mnogi niso prestali: ponoči so se skrivoma odstranili iz enot in se poskušali prebiti na svoje domove, da bi tam počakali na boljše dni. Zato je izmed šeststo borcev, kolikor jih je še bilo na Otlici, le dvesto prišlo v Zadlog, poleg njih pa še kakih trideset težjih ranjencev, ki so jih bili evakuirali iz Vipavske doline.¹⁶

Na Vogrskem, v zaledju goriške fronte, je namreč že 12. septembra začela delovati partizanska bolnica, ki se je kmalu zatem premestila najprej v Črniče, nato v Vrtovin in odtod v Skrilje (za lažje ranjence) ter Lokavec (za težje ranjence). Ob začetku sovražnikove ofenzive so vse ranjence, bilo jih je kakih sto, evakuirali na Predmejo, nato pa naprej v Zadlog.¹⁷

Glede na to, da je bil Zadlog že zunaj območja, ki ga je zajela sovražnikova ofenziva, je bila ta za enote, ki so se umaknile tja, že končana. Tu so mirno preživele nekaj dni, nato pa so poiskale zvezo z drugimi enotami in brigadnim štabom v Čepovski dolini in na Banjški planoti.

Huje je bilo za neko drugo skupino, ki se je umaknila v Gorenjo Trebušo. Čeprav so borci čez cesto podrli drevje, da bi bili varni pred nemškimi tanki, jim to ni dosti pomagalo. Tanki so z žagami razžagali debela in jih odrinili k robu

¹⁴ Stanko Petelin: Vojkova brigada, Ljubljana 1980 (ponatis), str. 36—45.
(Dalje: Petelin: Vojkova brigada.)

¹⁵ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 386.

¹⁶ Spomini Avgusta Jereba-Roka, v AIZDG.

¹⁷ Dr. Aleksander Gala: Partizanska saniteta na Primorskem, Primorske novice, 20. julija 1960. Toda Alojz Brišček-Stojan, ki je bil med boji na Sv. Marku ranjen in nato poslan v bolnico, se spominja (Spomini, v. AIZDG), da je njihovo sanitetno vozilo z nekaj težjimi ranjenci na poti med Skriljami in Ajdovščino med evakuacijo naletelo na nemški tank, ki je uničil vozilo z ranjenci vred.

ceste, nato pa odpeljali dalje. Le malo je manjkalo, pa bi borce v vasi presenetili. Kljub temu so se z njimi spopadli onstran vasi. V boju je borcu Stojanu Furlanu iz Štanjela odbilo roko. Kljub hudi rani je nekaj ur še sam hodil, nato pa je omagal in so ga morali nositi. Na poti proti bolnici pa so ga prestregli Nemci in ga ubili.¹⁸

Spet druge enote so se z goriške fronte umikale proti Trnovskemu gozdu prek Šempasa. Čeprav ni mogoče govoriti več o kakem organiziranem odporu, je tu in tam le prihajalo do manjših spopadov med Nemci in našimi. Tako na primer je Ivan Sulič s svojo skupino nepričakovano naletel na cesti med Trnovim in naseljem Nemci na neko sovražnikovo izvidniško vozilo, v katerem so bili štirje Nemci. V kratkem spopadu so enega Nemca ubili, drugega pa ranili. Kmalu zatem so se srečali z novo sovražnikovo motorizirano izvidniško patruljo in so jo razbili.¹⁹

V samem Trnovskem gozdu med borci ni bilo posebnih izgub. To zato, ker sovražnik v treh ali štirih dneh ni mogel temeljito pregledati tako velikega in gozdnatega ozemlja in je zato s svojimi vozili prekrizal Trnovski gozd podolgem in počez le po cestah. Zato je moral tudi štab armadne skupine »B« poročati nemškemu vrhovnemu poveljstvu, da je bil dosežen le delen uspeh: »Sovražnik se je povsod izognil daljšim spopadom z našimi oddelki in se je umikal v gozdove, predvsem vzhodno od Gorice in severno od železnice Gorica—Dornberk ter v Trnovski gozd.« Ko pa je 28. septembra 2. tankovski korpus SS končal prvi del svoje ofenzive, je štab armadne skupine »B« moral ponovno priznati: »Po do sedaj prejetih poročilih pri čiščenju niso bili doseženi kakšni posebni uspehi.«²⁰

Takoj nato, ko so se sovražnikove enote umaknile, so komandanti in politični komisarji začeli zbirati svoje borce: nekateri so iskali skupine, ki so bile raztresene po vsem Trnovskem gozdu od Zadloga do Banjške planote, drugi so odšli ponje celo v Vipavsko dolino. Odtod jih je, na primer, komandant bataljona Alojz Nardin pripeljal kakih petsto,

¹⁸ Spomini Lidije Valenčič, v AIZDG.

¹⁹ Spomini Ivana Suliča, v AIZDG.

²⁰ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 388.

medtem ko je komandant bataljona Anton Korenčič-Tarzan v Trnovskem gozdu našel kakih štiristo borcev.

Goriška brigada se je v prvih dneh oktobra že tretjič ustanavljala. Tokrat je imela štiri bataljone z več kot 1000 borci.²¹

BOJ GRADNIKOVE BRIGADE PRI RAZDRTEM

Sovražnikova septembrska ofenziva ni prizadela le Goriške brigade, ampak jo je skoraj enako občutila tudi Gradnikova brigada, ki je takrat partizansko svobodno ozemlje na vzhodni strani, pri Razdrtem, branila pred nemškimi napadi iz smeri Postojne in Senožeč.

Gradnikova brigada je potem, ko je pri Selcah prešla železniško progo Postojna—Št. Peter—Trst, 22. septembra predanila v Sajevc̃ah. Na tem sektorju je pustila svoj 1. bataljon, medtem ko je glavnina brigade nadaljevala pohod čez cesto Postojna—Razdrto—Gorica in se nastanila po vaseh pod Nanosom (Bukovje, Šmihel, Stranje, Bbeljsko). Vendar za počitek ni bilo časa, kajti že so začela prihajati poročila o zbiranju sovražnikovih enot in njegovih pripravah za večjo ofenzivo.²² Tako na primer so 23. septembra pripeljali v štab brigade ujetega nemškega vojaka, ki je povedal, da je njegova enota, ki ima tudi tanke, prišla v Senožeče. V njej pa je približno 2000 mož.²³

Zato je brigada takoj odšla na položaje, da bi sovražniku preprečila vdor v Vipavsko dolino iz te smeri.

Prvi bataljon je še nadalje ostal južno od ceste Postojna—Razdrto. Dobil je nalogo, da s pomočjo tamkajšnjih vaščanov čimbolj onespособi to cesto, jo prekoplje, minira in podre čeznjo drevje, hkrati pa ovira železniški promet po progi Postojna—Trst. Bataljon je svojo nalogo opravil, toda dveh manjših betonskih mostov mu ni uspelo porušiti v zadostnem obsegu. Zjutraj je zasedel položaje južno od ceste na odseku Hruševje—Razdrto, pratež pa je poslal h glavnini brigade

²¹ Zapisnik Goriške brigade, v AIZDG. Drugi viri v zvezi s tem poglavjem: Zbornik VI/7, dok. št. 155, 173, 213, 233 in 235; spomini Lada Skoka in Alojza Tomšiča, v AIZDG.

²² Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

²³ Spomini Danila Šoroviča, v AIZDG.

v Malo Ubelsko.²⁴ Prvi bataljon je dobil tudi nalogo, da nadzoruje sovražnikovo bojno skupino, ki je prispela v Senožeče.

Najodgovornejšo nalogo je imel nedvomno 2. bataljon. Njegovi položaji so bili na pobočjih Nanosa severno in severozahodno od Razdrtega. S teh položajev so imeli borci izvrsten pregled in nadzor nad cesto, ki se prek Razdrtega spušča v Vipavsko dolino, prav tako pa tudi na odcep ceste, ki pelje od tod proti Senožečam.²⁵

Na teh položajih je bil tudi 5. bataljon z dvema havbicama, ki pa nista imeli nobenih namerilnih naprav in zato bi sovražnika obstreljevali kar neposredno. Brigada je ta bataljon dobila šele po prihodu z Notranjskega na Primorsko. Kot v mnogih drugih primorskih vaseh so okrog 20. septembra tudi v vipavski vasi Podragi ustanovili svojo enoto, ki so jo poleg domačinov sestavljali tudi interniranci. V njej je bilo kakih 120 borcev in je imela med drugim tudi dve havbici. Takoj po vrnitvi Gradnikove brigade se je vključila vanjo kot njen 5. bataljon.²⁶

Položaji 2. in 5. bataljona so segali vse od Razdrtega do Velikega Ubelskega. Naprej proti Stranjam so bili že položaji 4. bataljona, medtem ko naj bi bili položaji 3. bataljona desno od 2. bataljona.

Cesto so nad Razdrtim — tik pod sedlom, kjer se začne cesta spuščati v Vipavsko dolino — prekopali, nekoliko više pa je bil ognjeni položaj havbic. Bilo je dogovorjeno, da bodo sovražnikovo kolono spustili skozi Razdrto do porušenega dela ceste, nato pa se bosta oglasili havbici. To bo znak za splošen napad na sovražnikovo kolono.

Čeprav z goriške strani Vipavske doline ni bilo še nobenih slabih novic, je bilo že vsem bolj ali manj jasno, da se bližajo hudi boji. Uvod v sovražnikovo ofenzivo proti svobodnemu primorskemu ozemlju je bil že storjen: 23. septembra je ena kolona 1. bataljona 901. tankovskega polka vdrla z Godoviča čez Veharše in Dole s kakimi desetimi tanki in tri-

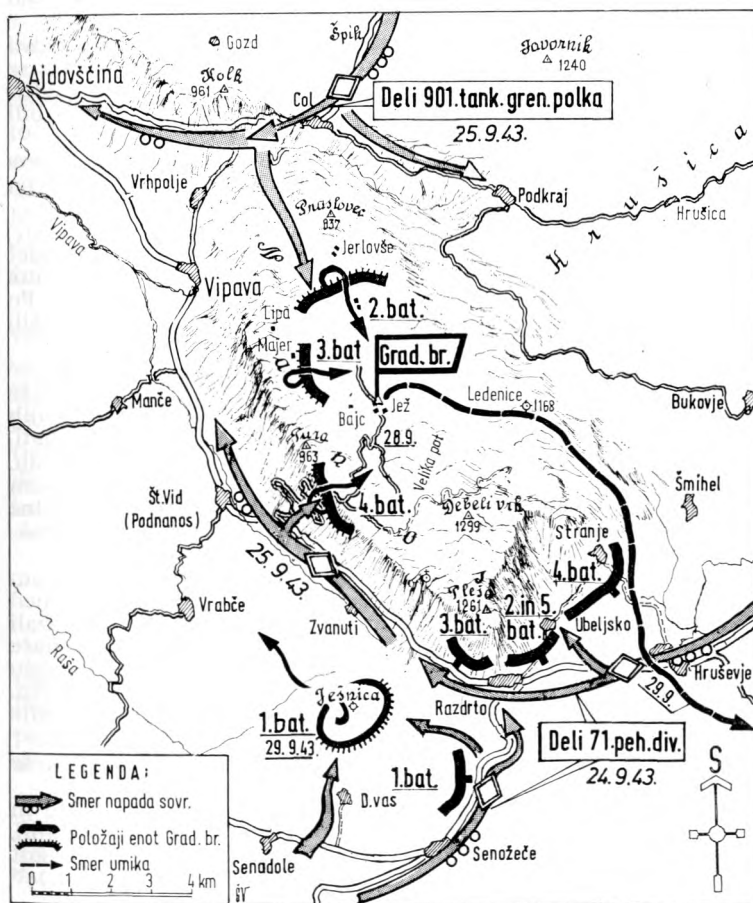
²⁴ Spomini Ivana Mlekuža, v AIZDG.

²⁵ Spomini Franja Kranjca, v AIZDG.

²⁶ Odredba Operativnega štaba za Zapadno Slovenijo z dne 23. septembra 1943, fase. 535 v AIZDG; spomini Ivana Trošta in Mihe Orehinija, v AIZDG. O razporeditvi bataljonov ni nobenih dokumentov in je opisana po izjavah udeležencev boja. Njihove izjave pa se v nekaterih podrobnostih medsebojno razlikujejo.

desetimi kamioni vojaštva v Idrijo, druga kolona pa se je skušala čez položaje Logaškega bataljona iz Godoviča prebiti v Črni vrh nad Idrijo.

In res, naslednjega dne, 24. septembra, se je že pred sedmo zjutraj iz smeri Postojne bližala motorizirana kolona

Boji na območju Nanosa konec septembra 1943.

s štiriinšestdesetimi motornimi vozili in petimi tanki.²⁷ Slavko Fratik, komandir 1. čete 1. bataljona, ki je bil z delom svojega bataljona na položajih na desni strani, medtem ko je bila glavnina njegovega bataljona na levi strani ceste Hruševje—Razdrto, se boja spominja takole:

»Že navsezgodaj zjutraj so se pred nami pokazali nemški tanki, ki so zlahka zrinili s ceste vsa posekana drevesa.

Na sedlu ceste, ki pelje v Vipavsko dolino, sta stala dva topa. Njune granate so zadele prvi tank, drugi pa so se umaknili nazaj za ovinek. Nastala je mučna tišina. Vedeli smo, da sovražnik zlepa ne bo odnehal, pa tudi mi smo bili dobro pripravljeni.

Borci so vedeli, da se Nemci hočejo prav po tej poti prebiti našim za hrbet, in zato so bili pripravljeni boriti se na življenje in smrt.

Z grebena smo opazovali prihod večjega števila kamionov, s katerih se je izkrcala pehota. Uro zatem, ko je bil zadet prvi tank, so Nemci spet silovito napadali s tanki in pehoto. Vrstil se je juriš za jurišem, bili pa so vsi zavrnjeni. Po četrtem njihovem jurišu so se na polju pred položaji naših mitraljezov svetlikale nemške čelade — kdo bi jih štel?

Kamioni so še nadalje dovažali nove vojake. Čedalje več jih je bilo. Cevi naših mitraljezov so že žarele, Nemci pa še niso odnehal. Jurišali so tako srdito, da so hodili po svojih padlih in drveli proti nam. Naposled so morali le prenehati.

Od silnega grmenja in treskanja mi je šumelo po ušesih. Tišina, ki je nenadoma nastala, mi je šla že na živce, ker sem vedel, da bodo Nemci še huje napadli. Res, približno opoldne so spet pritisnili, vendar brez uspeha in so se morali umakniti.

Bilo je že proti večeru, ko so se Nemci prebili na levem krilu in nas napadli v bok. Hkrati pa so se na grebenu med obema cestama (Gorica—Razdrto in Trst—Razdrto) pokazali njihovi tanki in začeli zvrha navzdol bočno obstreljevati naše položaje. Videl sem, kako je njihova granata zadela našo težko „brezo“ ter ubila mitraljezca in njegovega pomočnika. Takih zadetkov je bilo še več in naše izgube so bile čedalje hujše. Medtem pa so nemški tanki prodrli tudi že na sedlo.

Po vsem tem smo se morali umakniti proti Nanosu, še prej pa smo minirali cesto.

Preden se je zmračilo, so Nemci pobrali svoje mrtve in ranjene, naše padle tovariše, kolikor so jih našli na položajih, pa so obesili na borovce, kjer so morali viseti tri dni kot opozorilo vsem onim, ki se jim ne bi hoteli pokoravati (...)«²⁸

²⁷ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG; Zbornik VI/7, dok. št. 134 in 138.

²⁸ Slavko Fratik, Spomini na Razdrto, v AIZDG.

Temu opisu boja pri Razdrtem je treba še dodati, da se je neka manjša skupina nemških oklepnih vozil poskušala prebiti proti Ubcljskemu, odkoder bi lahko zasedli nad Razdrtim vdrla v levi bok. To pa se ji ni posrečilo, kajti pot proti tej vasi je bila tako zatlačena s podrtim drevjem, da se sovražnikova oklepna vozila v tej smeri niso mogla prebiti.

Podatki o izgubah, ki jih je Gradnikova brigada imela v tem boju, so nepopolni. Znano je le to, da je tega dne 2. bataljon izgubil pet borcev, med njimi tudi eno tovarišico.²⁹ Vendar se ni vsa brigada udeležila bojev. Tako na primer so bili položaji glavnine 1. bataljona na nasprotni strani ceste toliko oddaljeni, da Nemci, ki so se usmerili predvsem proti sedlu nad Razdrtim, do njih niso prišli, zato je bilo tam ves dan mirno. Bržkone bi štab bataljona storil bolje, če bi Nemce ob cesti napadel v hrbet in tako razbremenil druge enote svoje brigade, ki so sovražniku preprečevale prodor čez sedlo v Vipavsko dolino.

Nemške izgube niso znane, toda po opisu boja, ki je trajal ves dan, lahko sklepamo, da niso bile majhne.

Po končanem boju je brigada spet ostala pri prejšnjih štirih bataljonih, kajti iz 5. bataljona se je veliko borcev, ki so bili dotlej brez vsakih bojnih izkušenj, razšlo domov, tiste, kar pa jih je ostalo, so bržkone takoj porazdelili med druge bataljone. Pred bojem je imela brigada približno 900 borcev, po boju pa precej manj.³⁰

PORAZ NA NANOSU

Na Nanos so se umaknili vsi bataljoni Gradnikove brigade razen prvega, ki je še nadalje ostal na južni strani ceste Postojna—Razdrto—Ajdoščina. Ponoči so prešli cesto in se priključili glavnini bataljona tudi njegovi deli, ki so se ob strani 2. bataljona udeležili bojev s položajem nad Razdrtim.

Bataljoni so takoj po prihodu na Nanos zasedli vsak svoj položaj. Četrty bataljon se je spustil najnižje, na pot, ki se nad št. Vidom odcepi od glavne ceste Razdrto—Ajdoščina

²⁹ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG; spomini Franja Kranjca, v AIZDG.

³⁰ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG; Curk, Na Primorsko, fase. 279/V v AIZDG.

in v serpentinah pelje na vrh Nanosa. Njegova naloga je bila, da sovražniku prepreči vdor iz doline proti Nanosu in da napada njegove kolone na poti v Vipavsko dolino.

Desno od 4. bataljona, vendar precej više, se je pri Ježu, samotni kmetiji na Nanoški planoti, nastanil 3. bataljon s štabom brigade in brigadno spremljevalno četo s težkim orožjem, še bolj v desno, pri Blažonu, je bil 2. bataljon, ki je skrbel za zavarovanje proti Podkraju in Colu.

Do novih bojov je prišlo že naslednje jutro. 25. septembra. Takrat se je skušalo z Razdrtega prebiti po cesti navzdol proti Št. Vidu pet tankov in nekaj kamionov z vojaštvom, toda 4. bataljon jih je še pred Št. Vidom zaustavil in zadržal. Zato je nemška kolona prispela v Ajdovščino šele v popoldanskih urah.³¹

Vse kaže, da se je sovražnikova ofenziva nehala 28. septembra le v Vipavski dolini, na Krasu in v Trnovskem gozdu, medtem ko so Nemci po umiku Gradnikove brigade na Nanos sklenili nadaljevati akcijo še v tej smeri in očistiti območje Logatec—Idrija—Col—Razdrto—Postojna. Akcija, ki jo je vodil štab 44. pehotne divizije, je bila zastavljena tako, da so nekatere njegove enote in 21. tankovski polk s črte Razdrto—Col—Idrija pritiskali proti vzhodu, kjer so bile enote iz 71. pehotne divizije na zapornih položajih. Tako so Nemci očistili predel Nanosa in Hrušice. Akcija se je končala 30. septembra zvečer, ko so enote 44. pehotne divizije dosegle črto Senožeče—Godovič.³²

Sprva je sovražnik s svojimi kolonami prodiral le po glavnih cestah v dolini, stranske poti pa je nadziral z motoriziranimi patruljami in izvidnicami. Te so bile v nekaterih primerih zelo drzne in so se precej oddaljevale od svoje glavnine. Takoj po prihodu brigade na Nanos je na eni izmed poti prišlo do nepričakovanega srečanja med našo kolono in nemško motorizirano izvidnico. Tokrat je bilo presenečenje obojestransko in se niso znašli ne Nemci ne naši, tako da je srečanje minilo brez posledic.

To naših ni izučilo, saj je že naslednjega dne, 26. septembra, prišlo do novega srečanja in napada na 2. bataljon pri Blažonu. Tam je bil tedaj tudi komandant brigade Da-

³¹ Prav tam.

³² Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 391.

nilo šorovič. Štab bataljona se je nastanil v hiši, kjer je bila nekdanj italijanska postojanka in okoli katere so še vedno bile žične ovire. Tako se je ob tem nenadnem napadu štab bataljona z brigadnim komandantom vred znašel v pasti. Da ni prišlo do večje katastrofe, se je zahvaliti le iznajdljivosti in osebnemu pogumu komandanta brigade in članov bataljonskega štaba, čeprav je bilo Nemcev malo, so se borci, ki so bili v bližini, v glavnem razbežali, znašli so se le funkcionarji: komandant brigade Danilo Šorovič je po sovražniku streljal z brzostrelko, komandant bataljona Drago Maslo z minometom, politični komisar Janez Kranjc pa z mitraljezom.³³ Kljub temu so Nemci v tem napadu ujeli enajst borcev, nekaj borcev pa je bilo ranjenih.³⁴

Naslednji večer je štab brigade poslal 3. četo 2. bataljona proti vasi Vrhpolje nad Vipavo z nalogo, da ugotovi, kje so Nemci in kakšno je stanje v Vipavski dolini. Ko se je četa vrnila, je sporočila, da je videla dolgo kolono motornih vozil s prižganimi žarometi, kako je iz Vipavske doline zavila proti nanoškim gozdovom. Na podlagi tega poročila so enote odšle na položaje in pričakovale sovražnikov napad. A ker sovražnika le ni bilo od nikoder, je štab brigade začel resno dvomiti v resničnost obvestila, hkrati s tem pa je na položajih popustila tudi budnost. Nikomur ni prišlo na misel, da so se sovražnikove enote nekje v gozdovih potuhnile in da čakajo na najboljšo priložnost za napad. Budnost se je zmanjšala tudi zaradi alarmantnih vesti, ki so jih širili posamezniki, češ da se Nemci umikajo, da je bilo z Nanosa mogoče opaziti prihod zavezniških ladij v Tržaški zaliv itd.³⁵

Kazen za to je hitro sledila. Kakih dvesto nemških vojakov se je tega dne, 28. septembra, skozi gozdove — bržkone s Cola — neopazno približalo 3. bataljonu, pri katerem je bil tudi štab brigade, napadli pa so ga šele okrog poldneva. Tudi tokrat so presenetili naše, vendar so se dogodki, vsaj sprva, odvijali povsem drugače, kot so Nemci računali. Naši so se hitro znašli in Nemcem odgovorili z močnim ognjem. Odločilno vlogo so odigrali štabni kurirji s komandirjem štabne čete Vipavcem na čelu. Sovražnikove vojake so z odločnim

³³ Spomini Danila Šoroviča in Franja Kranjca, v AIZD.

³⁴ Čurk, Na Primorsko, fase. 279/V v AIZDG.

³⁵ Spomini Franja Kranjca, v AIZDG.

jurišem pregnali in jih prisilili, da so se zabarikadirali v kmetiji pod Obronom. Toda v tem napadu je padel tudi pogumni komandir Vipavec, medtem ko je bil komandant brigade Danilo Šorovič laže ranjen.

Sovražnik je imel v dolinici zelo neugodne položaje, vrhu tega pa so ga začeli brigadni težki minometi silovito obstreljevati. Bilo je le še vprašanje časa, kdaj bo uničen.

Toda zgodilo se je povsem drugače. Za hrbtom 3. bataljona se je nepričakovano oglasila s streljanjem in vpitjem neka druga, še močnejša skupina Nemcev, ki so se bili prebili prek položajev 2. bataljona. Tako se je 3. bataljon znašel med dvema ognjema. Ko so Nemci, ki so bili v kmetiji, videli, da jim prihaja pomoč, so napravili izpad. Bataljon vsega tega ni vzdržal in se je umaknil v precejšnjem neredu.³⁶

Četrti bataljon je bil še vedno v zasedi nad Št. Vidom, kjer je na cesti, ki pelje na Nanos, postavil močno kamnito pregrado. To naj bi bila ovira, ki bi zaustavila sovražnikova oklepna vozila, če bi hotela po tej poti priti na Nanos. Nemci so to dejansko poskusili. V predhodnici njihove kolone je vozila izvidniška skupina na motornih kolesih. Zaseda jo je pustila precej blizu svojih položajev, nato pa jo je nenadoma napadla. V tem spopadu so padli trije Nemci.

A bataljon se je moral kljub temu umakniti ne toliko zaradi večje kolone s tanki, ki je pritiskala za predhodnico, kot zaradi nejasne situacije v nanoških gozdovih, kjer sta bila 2. in 3. bataljon kar precej razbita, in zaradi nevarnosti, da ga Nemci napadejo z vrha navzdol.

Toda naslednjega dne tudi 4. bataljon ni mogel uiti usodi drugih dveh bataljonov. To pa se je zgodilo, po pripovedovanju takratnega pomočnika političnega komisarja 4. bataljona Franca Golobiča, takole:

»Zgodaj zjutraj naslednjega dne je bataljon imel nalogo, da se z Nanosa prebije proti Smihelu in Brinju. Te naloge nismo izvedli, ker smo se na poti proti Smihelu srečali z nemško kolono, ki je tam križarila.

Borci so nemudoma zasedli položaje. Takrat je v vsem bataljonu bilo še 120 do 130 borcev. Naše položaje je podolgem sekal skalnat greben tako, da skupina, ki je bila na eni strani, ni imela neposredne zveze s skupino na drugi strani grebena.

³⁶ AIZDG.

Curk, Na Primorsko, fase. 279/V v AIZDG; spomini Franja Kranjca, v

Spopad je bil sicer kratek, toda izredno oster, kajti Nemci so napadali zelo predrzno in so takoj jurišali.

Nikoli ne bom pozabil, kako sem se tik pred spopadom srečal z Nemcem. Bila sva kakih pet metrov vsaksebi. Pregledoval sem položaje borcev, ko je nenadoma predme skočil Nemec in s puškomitraljezom pomeril vame. Sreča zame je bila, da se je tovariš, ki je bil blizu s težkim mitraljezom, takoj znašel in podrl Nemca prej, kot je on to storil z menoj.

V tem boju je padlo več Nemcev, pa tudi mi smo imeli nekaj izgub. Padli sta dve tovarišici in en tovariš, še en borec pa je bil ranjen. Ko so Nemci spoznali, da nas je veliko in da ne mislimo popustiti, so se umaknili (...).³⁷

To se je zgodilo pod Suhim vrhom nad Stranjami. Del bataljona se je razkropil, preostali borci pa so po skupinah iskali način, kako naj se prebijajo z Nanosa na varno.³⁸

»Nato se je umaknil še naš bataljon,« nadaljuje Franc Golobič svoje pripovedovanje, »vsaka skupina zase. Medsebojne zveze z drugim delom bataljona in s štabom brigade ni bilo moč več vzpostaviti.

Sklenili smo, da se bomo umaknili čez Nanoško planoto na zahod, da vidimo, kakšne razmere so pri Razdrtem. Ko se je pred nami odprl pogled na cesto, smo ugotovili, da je polna nemških tankov, pa tudi vasi so bile polne Nemcev. Spoznali smo, da bi bilo nespametno prebijati se na Pivko in dalje na Notranjsko, temveč smo prenočili kar na Nanosu in pričakali naslednji dan.

Blizu kraja, kjer smo se prejšnjega dne spopadli z Nemci, smo našli konja, na njem pa kotel, vrečo riža in vrečo makaronov. To nam je prišlo kot naročeno, ker že od prejšnjega jutra nismo ničesar pojedli. Ko smo našli še vodo, smo začeli kuhati. Da nas ne bi Nemci presenetili, sem borce razporedil na položaje.

Opazil sem, da je morala močno padla. Začeli so me nagovarjati, naj gremo v Vipavsko dolino, češ da je brigada tam. Z največjo težavo sem jih obdržal skupaj.

Ko pa je bila hrana kuhana, sem jih posamič pošiljal ponjo. Kmalu sem opazil, da jih je kakih petnajst izkoristilo priložnost in pobegnilo, ostalo pa mi je še kakih petdeset borcev. Nato smo zavili proti Podkraju. Spotoma sem naletel na nekatere razhajkance, ki so bili na poti proti Vipavski dolini. Morali so se, seveda, priključiti naši skupini.

Naslednjega dne smo prišli v stik s kmeti na Mali gori in zvedeli, da se neke partizanske enote zadržujejo v Zadlogu.

³⁷ Spomini Franca Golobiča, v AIZDG.

³⁸ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 392.

Tja smo poslali nekega kmeta z obvestilom, naj pride njihov kurir po nas. Ta je prišel ob šestih zvečer. Žvedeli smo, da je tam Goriška brigada (...).³⁹

Tako so se prebijale na vse strani — odvisno od tega, odkod je bil kdo doma — tudi druge skupine in skupinice borcev razbite Gradnikove brigade. Največja skupina s štabom brigade in štabi bataljonov se je 29. septembra ponoči spustila iz nanoških gozdov proti Stranjam, kjer je neopazno šla mimo nemške tankovske zasede pred vasjo, nato pa enako uspešno prešla cesto Postojna—Razdrto. Brž ko je bila naša kolona onstran ceste, je pripeljala mimo nemška motorizirana izvidnica in z žarometi svojih vozil osvetljevala obe strani ceste. Brigada pa je že hitela dalje in se ustavila šele pri Juriščah onstran železniške proge Postojna—Št. Peter⁴⁰ Tja je prišla brez težjega orožja, ki ga je zakopala in skrila na Nanosu, pa tudi brez konj, mul in hrane, ki jih je tudi pustila v nanoških gozdovih, da bi laže manevrirala in da je Nemci ne bi slišali in odkrili, ko je hodila mimo njihovih položajev in čez prog.⁴¹

TRAGEDIJA 1. BATALJONA

Medtem ko je glavnina brigade vse to doživljala na Nanosu, je 1. bataljon, ki je že teden dni deloval povsem samostojno, moral prestati še hujše preizkušnje.

Po boju z nemško motorizirano kolono iz 1. bataljona 901. tankovskega polka pri Razdrtem dne 24. septembra, v katerem so sodelovale tudi nekatere enote 1. bataljona, se je ves bataljon spet zbral v bližini Sajeveč; čez nekaj dni se je premaknil na gozdnato Ješnico (k. 669), ki leži štiri do pet kilometrov zahodno od Razdrtega. Vse do 29. septembra ga je spremljala sreča, ker ga sovražnik ni odkril, čeprav so se njegove pehotne in motorizirane kolone nenehno premikale po dva do pet kilometrov oddaljenih cestah Razdrto—Vipava in Razdrto—Senožeče.

³⁹ Spomini Franca Golobiča, v AIZDG.

⁴⁰ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

⁴¹ Curk, Na Primorsko, fše. 279/V v AIZDG; Zbornik VI/7, dok. št. 226.

Tega dne pa ga je sovražnik opoldne nepričakovano napadel iz dveh smeri. Najprej se je začela taborišču približevati iz smeri Senožeč skupina ljudi, za katere so sprva — glede na njihovo obleko in obnašanje — pomotoma menili, da so bivši interniranci, ki jih je bilo še vedno polno po vsej Primorski. Približno ob istem času se je nekje sredi poti med Senožečami in Razdrtim izkrcala iz kamionov druga skupina nemških vojakov in se peš napotila proti vzhodnim pobočjem Ješnice.

Ko so se »interniranci« dovolj približali taborišču, so nenadoma začeli na vso moč streljati po presenečenih borcih; hkrati so te napadli v hrbet še nemški vojaki iz druge skupine. Vendar ni ostalo le pri obstreljevanju, temveč so sovražnikovi vojaki, medtem ko so naši še hiteli na položaje, takoj jurišali. Hip kasneje je bilo že vse pomešano med seboj. Prenehal je vsak organiziran odpor in bataljon je bil povsem razbit. Borci so se, posamič ali v skupinah, umikali vsak na svojo stran. Umaknili pa se niso vsi. Na bojišču je ostalo devetnajst mrtvih partizanov (oziroma enajst, kot se spominja Valerija Vrabec), šest pa so jih Nemci ujeli.

Nekateri borci razkropljenega bataljona so se poskušali prebiti na Nanos, ker so menili, da je glavnina brigade še vedno tam. Vendar jim to ni uspelo, ker je pot na Nanos vodila čez cesto Postojna—Vipava; ta je bila podnevi polna sovražnikovih kolon, ponoči pa so jo z žarometi osvetljevale njegove zasede.

Druge skupine in posamezniki so iskali in naposled našli stik z glavnino brigade v Juriščah.

Večji del bataljona se je skušal reševati proti zahodu, v smeri Vipavske doline. Pridružili so se mu še mnogi razhajkanci nekaterih drugih enot. Ena izmed teh skupin se je s kakimi šestdesetimi borci utaborila v nekem grmičevju v bližini Gradišča vzhodno od Štjaka. Borci so opazili Nemce, da se jim bližajo, toda zemljišče je bilo preveč golo, da bi se jim bilo mogoče neopazno umakniti. Tudi tokrat je bilo med našimi kakih trinajst mrtvih, med njimi Malnič Silva-Vera iz Ročinja in Zinka Kroneger iz Novega mesta.

Od 1. bataljona, ki je še nekaj dni poprej imel — sodeč po nekih podatkih⁴² — menda kar 400 borcev, oboroženih s šestimi lahкими minometi, šestimi težkimi mitraljezi, tridesetimi puškomitraljezi in drugim orožjem, je po vsem tem ostalo bore malo. Samo v neposredni bližini Štjaka je v teh dneh padlo 56 borcev, med katerimi je bilo največ pripadnikov 1. bataljona Gradnikove brigade.⁴³

JE SOVRAŽNIK DOSEGEL SVOJ CILJ?

Če bi bil cilj sovražnikove septembrske ofenzive samo razbiti enote narodnoosvobodilne vojske na Primorskem, potem je dosegla cilj: na območju, ki ga je zajela (Kras, Goriško, Vipavska dolina, Pivka, Trnovski gozd, del Idrijskega) ni bilo večje partizanske enote, ki bi ne bila razbita.

Tako na primer je Gradnikova brigada imela ob vrnitvi na Primorsko približno 900 borcev, toda takoj zatem se je njihovo število še povečalo, ker so se vanjo vključili novi 5. bataljon in novi prostovoljci. Toda že po nekaj dneh je izgubila ne samo 5. bataljon, ampak se je prepolovilo tudi število borcev v drugih bataljonih. To se ni zgodilo toliko zaradi neposrednih izgub v bojih kot zaradi uhajanja borcev domov. Gradnikova brigada se je namreč na Notranjskem povečala za več kot pol borcev, ki pa so bili mobilizirani bivši belogardisti. Velika večina teh je izkoristila nemško ofenzivo za pobeg, kajti po eni strani jim življenje v partizanih ni dišalo, po drugi strani pa so želeli ostati v bližini domačih krajev, torej onstran proge.⁴⁴

Podobno je bilo tudi z Goriško brigado, ki je ob ustanovitvi imela približno 3000 borcev,⁴⁵ po ofenzivi pa trikrat manj. Toda v tem primeru ni šlo za bivše belogardiste, ki so imeli namen — kot je bilo z večino dezerterjev iz Gradkove brigade — vključiti se v domobranstvo pod nemškim poveljstvom, ampak za še vedno dobre rodoljube, ki so se

⁴² Spomini Jožeta Cetiča, takratnega namestnika političnega komisarja 1. bataljona, v AIZDG.

⁴³ Za opisovanje dogodkov v tem poglavju so poleg že omenjenih virov uporabljeni še spomini Slavka Fratnika, Valerije Vrabec, Pavla Ježa-Stanka ter Nade in Antona Božiča, v AIZDG.

⁴⁴ Spomini Franja Kranjca, v AIZDG.

⁴⁵ Spomini Martina Greifa, v AIZDG.

hoteli naporom in nevarnostim vsaj začasno izogniti tako, da so se vrnili na svoje domove.

V tem smislu je rezultate nemške ofenziv ocenjeval tudi štab Primorske operativne cone: »Žrtev smo imeli v tej ofenzivi razmeroma malo, tudi število tistih, ki so se vdali Nemcem, je minimalno, večje pa je število tistih, ki so skrili puške in odšli po svojih domovih, zlasti dekleta, starci in fizično šibkejši ljudje.«⁴⁸

Število žrtev pa le ni bilo tako majhno, čeprav ni mogoče niti približno natančno ugotoviti, koliko borcev je padlo v bojih na goriški fronti, koliko med umikom pred napadajočimi nemškimi kolonami in koliko je bilo ob življenje borcev, ki so se posamič prebijali na svoje domove, a so jih Nemci spotoma prestregli, polovili in večinoma na mestu postrelili.

Goriška brigada je bržkone imela manj izgub med boji, več pa takrat, ko so se posamezniki vračali domov, medtem ko je bilo z Gradnikovo brigado nasprotno: iz opisov bojev vidimo, da je imela hude izgube tudi v primerih, ko se je s sovražnikom spopadala organizirano — v enotah ali vsaj v skupinah.

Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je ob koncu vseh operacij v tem delu Slovenskega primorja sicer poročalo, da je čiščenje ozemlja vzhodno od Gorice »dobro uspelo« in da so partizani zadnje dni imeli »več kot tisoč mrtvih in nekaj tisoč ranjenih«,⁴⁷ kar pa je vsaj glede ranjencev močno pretirano. Tudi mrtvih zagotovo ni bilo toliko, čeprav so Nemci med to ofenzivo streljali ne le ujete in ranjene partizane, ampak tudi mnoge civiliste, ki so jih nato razglašali za »bandite«.

Zakaj je prišlo do tega, »da so Nemci na vseh krajih prodrli zares z lahkoto in da se je partizanov polastila prava panika pred Nemci«⁴⁸

Eden izmed vzrokov je bil vsekakor ta, da poveljniški kader, ki je bil po bojnem stažu zelo mlad in še neizkušen, ni znal v teh hudih trenutkih držati svojih enot krepko v rokah. Posledica tega je bila, da so enote — predvsem zaradi

⁴⁸ Zbornik VI/7, dok. št. 235.

⁴⁷ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 393.

⁴⁸ Zbornik VI/7, dok. št. 235.

slabega zavarovanja in neprevidnosti — pretrpele hude sovražnikove udarce, kar so nekdanji belogardisti izkoristili za dezertiranje, mnogi Primorci pa za »razhajkanje«.

Drugi vzrok je v tem, da v naših enotah obveščevalne službe praktično ni bilo, zato poveljstva niso imela pregleda nad dejanskim stanjem na svojem območju. Posledica tega so bila presenečenja in umikanje na slepo, pogosto z dežja pod kap.

Za tretji vzrok bi lahko navedli preoptimistično razpoloženje med borci in poveljniškim kadrom. Za mnoge je bilo to obdobje že »svoboda«, pričakovali so zavezniško izkrcanje in popoln zlom nacistične Nemčije, medtem ko na kako večjo nemško vojaško akcijo psihično niso bili pripravljeni. Zato jih je tako silovita sovražnikova ofenziva presenetila in zelo demoralizirala.

Končno je treba ponovno poudariti, da je sovražnik v tej ofenzivi uporabljal predvsem oklepne in motorizirane enote in da za uspešen boj z njimi naše enote niso imele nobenih učinkovitih sredstev. Poleg tega so v ofenzivi sodelovale zares elitne ter izvrstno oborožene in izurjene nemške enote, ki so po številčnosti, tehnični opremljenosti, izurjenosti in bojnih izkušnjah močno prekašale primorsko partizansko vojsko.

Sovražnik je v tej kratkotrajni, toda siloviti ofenzivi naše enote sicer razbil, toda zmotil se je v bistveni zadevi: enote niso ostale dolgo razbite, temveč so se že po nekaj dneh ponovno zbrale in s pridobljenimi izkušnjami še učinkoviteje napadale sovražnika. Tako hitrega obnavljanja naših enot sovražnik vsekakor ni pričakoval, čeprav tudi sam ni preveč optimistično ocenjeval rezultatov svoje prve ofenzive v Slovenskem primorju:

»Akcije nemških sil v tretji dekadi tega meseca so kot težek valjar zdrobile uporniško množico.

Ne smemo pa sklepati, da je s tem položaj že jasen. Nekaj partizanov je skrilorožje na sigurnem mestu in se vrnilo domov v pričakovanju dogodkov, dobro izurjene in bolj bojovite skupine pa se še nadalje bojujejo.

Nemci kontrolirajo trenutno samo občine na desnem bregu Soče, Gorico, Idrijo in Ajdovščino. Manjše garnizije so še

v Tolminu in Podgori z nalogo, da stražijo železniška skladišča in naprave. Kobariško cono drže še vedno uporniki, ki so tam organizirali pravo partizansko republiko.⁴⁹

Isto velja za dolino Cerknega,⁵⁰ kjer so uporniki tesno povezani s partizani z bližnjega ljubljanskega območja.«⁵¹

" »Kobariška republika« je merila okrog 400 km' in je segala od Baške grape na vzhodu do Julijskih Alp in Bovca na severu do obronkov hribov Rezije in Beneške Slovenije na zahodu in do Goriških Brd na jugu. Tam so bile tri soške brigade in še nekaj italijanskih bataljonov.

s« Na Cerkljanskem in v sosednjih predelih so bili Vojkova in Prešernova brigada ter Dolomitski, Idrijski in Gorenjski odred.

⁵¹ Zbornik VI/7, dok. št. 305 (Dnevnik vodstva fašistične republikanske stranke za Goriško pokrajino).

ZDRUŽITEV GRADNIKOVE IN GORIŠKE BRIGADE

NOVA OKUPACIJSKA OBLAST

Kapitulacija Italije ni povsem presenetila Nemcev, saj so — čeprav s šibkimi silami — že nekaj tednov prej zasedli Ljubljano in najpomembnejše železniške proge v Ljubljanski pokrajini in v Slovenskem primorju.

Tako j po kapitulaciji je Hitler 10. septembra ustanovil operacijsko cono »Jadransko primorje«, v katero so spadali Furlanija, Slovensko primorje, Istra, Reka z delom Gorskega Kotara in Ljubljanska pokrajina. Visoki komisar za to operacijsko cono je postal koroški gauleiter Friedrich Rainer, ki je 22. septembra za svojega namestnika v Ljubljanski pokrajini slovesno ustoličili generala Leva Rupnika.

V vseh drugih pokrajinah (Reka, Pulj, Trst, Gorica in Videm), ki so spadale v operacijsko cono, so v glavnem ostali na svojih položajih italijanski prefekti in tudi prejšnji policijski organi.

To velja tudi za Slovensko primorje, kjer pa, seveda, svoje oblasti niso mogli izvajati na ozemlju, ki je bilo pod oblastjo ali nadzorom narodnoosvobodilne vojske.

Čeprav je tudi v novi oblastni strukturi ostal v glavnem aparat iz fašistične Italije, je imel dejansko oblast v rokah nemški okupator. Že septembra 1943 je bil za višjega vodjo SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« imenovan generalpodpolkovnik policije Odilo Globočnik s sedežem v Trstu in ena izmed njegovih najpomembnejših nalog je bil tudi boj s partizani. V ta namen je imel najprej v Trstu, kasneje pa v Gradišču poseben policijski »operativni štab za uničevanje tolpe«.

Najvišji nemški funkcionarji v operacijski coni »Jadransko primorje«. Od leve na desno: višji vodja SS in policije generallajtnant Odilo Globočnik, vrhovni komisar dr. Friedrich Rainer in vojaški poveljnik general Ludwig Kibler.

Hkrati s pridobivanjem sodelavcev iz vrst Slovencev in Italijanov je nemško vodstvo operacijske cone »Jadransko primorje« začelo organizirati tudi ustrezne kvislinške enote.

V Ljubljanski pokrajini so že septembra ustanovili t. i. Slovensko domobranstvo, ki ni imelo lastnega komandanta (spadalo je pod nemško poveljstvo), ampak le »glavnega inšpektorja«. Slovensko domobranstvo je bilo prava najemniška vojska v nemški službi, saj so jih plačevali kot prostovoljce v nemški policiji in so morali kot taki priseči zvestobo Hitlerju.

Podobno formacijo, kot je bilo Slovensko domobranstvo v Ljubljanski pokrajini, je okupator dovolil ustanoviti tudi v Slovenskem primorju. V novembru 1943 so v Trstu vzpostavili t. i. Slovenski narodni varnostni zbor (SNVZ), za njegovega glavnega inšpektorja pa so iz Ljubljane poslali polkovnika Antona Kokalja. Toda ker domobranstvo na Primorskem nikakor ni moglo zaživeti, so morali tja nenehno pošiljati prostovoljce iz Ljubljanske pokrajine. Kljub temu tudi s prisilnim novačenjem niso mogli nikoli pridobiti več kot približno 1800 ljudi, ki bi bili pripravljeni služiti v primorski domobranski vojski.

Glede na to, da so Nemci v Slovenskem primorju igrali na dve karti — slovensko in italijansko, so enote italijanske fašistične milice prekrstili v milico za teritorialno obrambo.

V vsaki pokrajini so imeli po en tak polk v moči do 1000 mož.¹

Ko so nemške oblasti ugotovile, da je pomoč italijanskih reakcionarnih sil nezadostna in da se tudi italijansko govorče prebivalstvo čedalje bolj udejstvuje v narodnoosvobodilnem gibanju, so to gibanje skušale zajeziiti s povsem novo politiko: slovenskemu prebivalstvu, ki je bilo pod Italijo četrto stoletja zatirano in brez vsakih narodnostnih pravic, so se hotele prikupiti tako, da so uvajale slovensko administracijo, za župane postavljale Slovence, odpirale slovenske šole, dovolile slovenske časopise in knjige, obljubljale, da bodo uredile redno oskrbo z živili itd.

Njihova nova politika je pri italijanskih šovinistih nalezela na ogorčen odpor in obsojanje.

>»(...) Brž ko so nemške oblasti prevzele oblast na tem ozemlju, so menile, da je zanje koristno, če povsod dajejo prednost slovenskim množicam, da bi jih ločile od partizanov. Ta politika se kaže v postavitvi slovenskih županov, višek pa je dosegla s tem, ko je nemški visoki komisar celo v Gorici za prefekta, župana in njegova dva namestnika postavil Slovence.

To dejstvo je vzbudilo povsem upravičeno negodovanje med prebivalstvom našega najbolj italijanskega mesta, ki je celo pod Avstro-Ogrsko imelo vselej italijansko upravo,« bere-mo v Dnevniku vodstva fašistične republikanske stranke za

¹ NOV na Slovenskem, str. 568—577; Zbornik VI/7, dok. št. 306.

Goriško pokrajino.³ Vendar tudi to ni povsem res, kajti prefekt Pace ni bil Slovenec, ampak Furlan.

Vendar to še ni bilo vse. Nemške oblasti so bile menda pripravljene skleniti s partizani poseben sporazum: če partizani ne bodo ovirali njihovih prevozov po železniških progah in cestah, jih bodo tudi Nemci pustili pri miru, še več, oskrbovali bi jih celo s hrano. Nemci so še predlagali, naj bi Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo postavljali člane goriškega mestnega sveta, partizansko poveljstvo pa naj v Gorico pošlje tristo starih partizanov, ki bi jih uporabili za policijsko službo.³

Toda Narodnoosvobodilni svet je hitro spregledal nemške namere in je objavil bojkot vseh takih in podobnih ukrepov. Na njegov poziv so odstopili skoraj vsi slovenski župani, ki jih je postavil ali potrdil okupator. Nekoliko težje je bilo z bojkotom okupatorjevih slovenskih šol, kajti primorsko prebivalstvo je bilo željno slovenskega pouka, časopisja, knjig, kulturnih prireditev in podobno. Zato je začela ljudska oblast ustanavljati partizanske šole. V šolskem letu 1943/44 jih je bilo že 281, obiskovalo pa jih je 14 041 učencev.⁴

REORGANIZACIJA PRIMORSKE NOV

Prva večja reorganizacija po kapitulaciji Italije je bila na Primorskem izvedena tik pred nemško ofenzivo z ustanavljanjem novih brigad. Toda to opravilo je ofenziva prekinila, zato ga je bilo treba nadaljevati in dokončati v začetku oktobra. Že po nekaj dneh je pokrajinski komite KPS za Primorsko lahko poročal centralnemu komiteju KPS, da je štabu Primorske operativne cone »uspelo v celoti organizirati Goriško brigado, Vojkovo, Tolminsko in Idrijski odred. Hitro pa napreduje organiziranje vseh ostalih brigad in mobilizacija. Vsi, ki so skrili orožje in odšli po domovih, se javljajo nazaj in tako je danes ustvarjeno že trdno jedro Gregorčičeve in Kosovelove brigade. Težke udarce pa je doživela Gradnikova brigada, ki je, kakor izgleda, popolnoma razbita«.⁵

³ Zbornik VI/7, dok. št. 305.

⁴ Zbornik VI/8, dok. št. 153.

⁵ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 569.

⁶ Zbornik VI/7, dok. št. 235.

Prva reorganizacija še ni bila povsem končana, ko ji je sledila že druga stopnja: ustanavljanje divizij. Operativni štab za zahodno Slovenijo je 6. oktobra 1943 ukinil Primorsko operativno cono, ustanovilo pa je tri divizije, ki so se začasno imenovala »Triglavska«, »Goriška« in »Tržaška«. Vsaka divizija naj bi imela po tri brigade: Triglavska divizija Prešernovo, Vojkovo in Tolminsko brigado, Goriška divizija Goriško, Gregorčičevo in Soško brigado, Tržaška divizija pa Gradnikovo, Kosovelovo in Tržaško brigado (italijansko).⁶

Njihova operacijska območja so opredeljevala že imena divizij. Triglavska divizija naj bi delovala na Gorenjskem, v Dolomitih, na Idrijskem in Tolminskem, Goriška divizija v Vipavski dolini, Soški dolini in Brdih, Tržaška divizija pa okrog Trsta in na Krasu.

Reorganizacija s tem še ni bila končana, kajti nekaj dni kasneje je Operativni štab za zapadno Slovenijo ukinil odrede in namesto njih ustanovil zaledno vojaško oblast. V ta namen je vzpostavil komando idrijskega vojnega področja s komandami mest v Cerknem, na Vojskem, v Čepovanu, na Črnem vrhu nad Idrijo, kasneje pa še v Zireh. Na območju Goriške divizije je vzpostavil komando tolminskega vojnega področja z ustreznimi komandami mest, medtem ko je na operacijskem območju Tržaške divizije te naloge opravljala Kosovelova brigada.

Glavni štab je nameraval poleg 7. korpusa na Dolenjskem in Notranjskem ustanoviti korpus tudi na Primorskem in Gorenjskem. Toda ker razmere za to še niso dozorele, je 17. oktobra ukazal obnoviti III. operativno cono »alpsko«, ki je nadomestila dotedanji Operativni štab za zapadno Slovenijo. Toda dva meseca kasneje je bila ukinjena in je bil namesto nje ustanovljen 9. korpus NOV in POJ.

Kmalu je bilo ugotovljeno, da Kras ni primeren za tolikšno enoto, kot je divizija, zato je bila Tržaška divizija 22. oktobra ukinjena, tako da sta ostali le še Triglavska in Goriška divizija. Kasneje sta dobili tudi zaporedni številki. Triglavska divizija je bila najprej 26. in nato 31. divizija NOV in POJ, medtem ko je bila Goriška divizija sprva 27., nato 32. in nazadnje 30. divizija NOV in POJ.

⁶ Zbornik VI/7, dok. št. 209.

Po združitvi in spremembi nazivov nekaterih brigad se je do konca leta 1943 sestava obeh divizij ustalila, tako da je 31. divizija imela 3. SNOUB (slovensko narodnoosvobodilno udarno brigado) Ivana Gradnika, 7. SNOUB Franceta Prešerna in 16. SNOB (slovensko narodnoosvobodilno brigado) Janka Premrla-Vojka (Gradnikovo, Prešernovo in Vojkovo brigado), 30. divizija NOV in POJ pa 17. SNOB Simona Gregorčiča, 18. SNOUB »bazoviško« in 19. SNOB (kasneje SNOUB) Srečka Kosovela (Gregorčičevo, Bazoviško in Kosovelovo brigado), operativno pa ji je bila kasneje dodeljena tudi 20. udarna brigada »tržaška« (italijanska).⁷ Ta sestava je ostala nespremenjena vse do konca vojne.

Da bi bilo lažje spremljati nadaljnjo bojno pot Gradnikove brigade, je treba poleg navedenega pojasniti tudi nekatere naloge organov zaledne vojaške oblasti, ki so v marsičem močno razbremenjevali brigade.

Komande področij so bile teritorialna vojaška poveljstva (sprva idrijsko in tolminsko, kasneje še goriško in gorenjsko področje) z nalogo, da »ustanavljajo komande mest, skrbijo za varnost in zaščito prebivalstva, organizirajo promet in Transporte trup ter vojaškega materiala, skrbe za prehrano vojske, skrbe za vojaške magacine, organizirajo obveščevalno službo, vodijo borbo proti špijonaži, paničarstvu, sabotazi, organizirajo vojaške delavnice za obleko, obutev, orožje itd., skrbe za vojaško in politično vzgojo partizanskih straž in vrše vse posle, ki razbremenjujejo operativne edinice (bataljone, brigade, divizije), tako da se morejo te operativne edinice posvetiti samo svojim operativnim nalogam«.⁸

Podrejeni organi komand področij so bile komande mest, prek katerih so komande področij izvajale svoje naloge; ustanavljali so jih v vseh večjih in pomembnejših krajih (oziroma na ozemlju, ki ga je nadzoroval okupator, v bližini teh krajev, na primer Bleda, Kranja, Jesenic itd.). Za izvajanje nalog so imele komande področij in mest posebne enote, imenovane partizanske straže. Glede na obseg nalog je bilo v teh enotah lahko le nekaj, lahko pa tudi več kot sto pripadnikov (npr. pri Komandi mesta Cerkno).

⁷ Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 569—573; Stanko Petelin, *Med Triglavom in Trstom*, str. 109—112; *Zbornik VI/7*, dok. št. 268.

⁸ *Zbornik VI/8*, dok. št. 211.

Organi zaledne vojaške oblasti so se kasneje glede na potrebe razvijali in so dobivali še nove naloge. Pomembnost njihovega dela je mogoče ugotoviti že po tem, da je bilo proti koncu vojne v zaledni vojski približno tretjina, v operativnih enotah (brigadah, odredih in divizijah) pa dve tretjini vseh pripadnikov 9. korpusa NOV in POJ.

OBNAVLJANJE GRADNIKOVE BRIGADE

Potem ko se je Gradnikova brigada umaknila z Nanosa čez železniško progo Postojna—Trst nad Jurišče, je ostala tam več dni in na vse strani pošljala patrolje z nalogo, da vzpostavijo stike s skupinami borcev in posamezniki, ki so se bili ločili od glavnine, in da jih pripeljejo v njihove matične enote. Tako se je število borcev že v nekaj dneh dvignilo na tristo do štiristo.

Patrulje, ki so se vrnile z Nanosa, so vedele povedati, da je tam ostala nedotaknjena ne le vsa težja oborožitev, temveč da sovražnik ni našel niti mul niti ranjencev, ki so jih bili pred umikom dobro skrili, da bi kasneje prišli ponje. To je bil dokaz, da se sovražnik med svojo očiščevalno akcijo ni oddaljeval s poti in ni temeljiteje preiskoval tamkajšnjih gozdov.

Štab Gradnikove brigade se je povezal tudi s štabom 14. divizije, ki je prav v tistih dneh načrtoval napad na Štampetov most med železniškima postajama Verd in Logatec na progi Ljubljana—Postojna. Most so napadale enote Tomšičeve brigade, druge brigade 14. divizije pa so bile v zavarovanju ali v rezervi, štab 14. divizije je pritegnil v akcijo tudi Gradnikovo brigado, ki naj bi minirala železniške naprave med postajama Logatec in Rakek ter hkrati pazila, da sovražnik iz te smeri ne bi pohitel na pomoč napadeni posadki ob štampetovem mostu.⁹

Napad je bil izveden v noči na 14. oktober 1943. Najprej sta Tomšičeva in Loška brigada rušili bunkerje v okolici mostu in progo, zjutraj pa so začeli sovražnika na mostu obstreljevali s topovi. Tako so ga po večurnem medsebojnem obstreljevanju prisilili k umiku, naši minerji pa so potem

⁹ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

Štampetov most po razstrelitvi.

razstrelili del mostu. Most je ostal neprevozen celih štirinajst dni.¹⁰

Kaže, da je tudi Gradnikova brigada opravila svojo nalogo uspešno, kajti sovražnik iz te smeri ni posredoval. Sicer pa o njenem delovanju v tistih dneh nimamo nobenih podrobnejših podatkov. Sodeč po ustnih virih,¹¹ je bil en bataljon pri Rakeku, en bataljon je šel proti Logatcu, 2. bataljon, ki se je pred napadom zadrževal v Dobcu pri Begunjah, pa je rušil progo s pomočjo vaščanov pri čuvajnici št. 711 med Rakekom in Planino. Po opravljeni nalogi se je brigada spet vrnila na območje Begunj.

Iz tistih dni je po svoje zanimivo potrdilo, ki ga je 13. oktobra podpisal Vinko Šumrada za odkup 140 kg krompirja v Dobcu.¹² Potrdilo s podpisom takratnega brigadnega političnega komisarja je zanimivo po svoji glavi: v zgornjem levem kotu piše »Štab III. brigade Iv. Gradnika XIV. divizije NOV in POJ« in ne »Tržaške divizije«, kamor je takrat brigada de-

¹⁰ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 436—437.

¹¹ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

¹² Potrdilo štaba Gradnikove brigade z dne 13. 10. 1943, fase. 279 v AIZDG.

jansko spadala. To pomeni, da takrat štab brigade ni imel s svojim nadrejenim štabom nobene zveze in da so brigado samovoljno vključili v 14. divizijo.¹³

Toda šest dni kasneje zasledimo edini ohranjeni dokument z glavo »Štab III. SNOUB Ivana Gradnika Tržaške divizije NOV in POS«, ki sta ga podpisala komandant Danilo Šorovič in politični komisar Vinko šumrada. To je prošnja Glavnemu štabu NOV in POS, naj vsem enotam, v katere so se po sovražnikovi ofenzivi na Nanos zatekli borci njune brigade (Tomšičeva, Šercerjeva in Loška brigada, Dolomitski odred itd.), ukaže, naj jih takoj pošljejo nazaj. Tako na primer je »komanda mesta Ribnica zadržala okrog 100 dezertarjev in jih uporablja za razne terenske službe. To zelo neugodno vpliva na ostale partizane, ker vidijo, da se ni nobenemu dezertarju ničesar dogodilo, nasprotno, da sedaj vsi ti žive pod mnogo ugodnejšimi pogoji, kot pa partizani v naši brigadi. Radi tega se stalno ponavljajo dezertacije, čemur vzrok je gostoljubje, ki ga druge komande izkazujejo dezertarjem.«¹⁴ Dokument dokazuje, da je štab brigade v teh dneh že vzpostavil zvezo s Primorsko in da je od tam tudi že dobil ukaz, naj se vrne. Bržkone pa je bil dopis poslan šele po vrnitvi na Primorsko. »Dezertarjev«, ki so bili doma z Notranjskega, kot sklepamo po kasnejši sestavi borcev brigade, niso poslali za njo na Primorsko.

Zanimiv v zvezi s takratnim bivanjem Gradnikove brigade na Notranjskem je še neki drug dokument iz domobranskih virov. Takrat domobranci v Begunjah niso imeli postojanke, temveč so bili tam njihovi ovaduhi, ki so jih redno obveščali o enotah, ki so prihajale na območje Begunj in se tam zadrževale. Tako na primer je njihova obveščevalka F. Š. iz Dobca sporočila, da sta bili v Dobcu 14. in 15. oktobra Tomšičeva in Primorska (tj. Gradnikova) brigada. Od Gradnikove brigade je bilo v vasi 52 borcev, medtem ko so bili drugi še po gozdovih. V Gradnikovi brigadi niso imeli nobenega bivšega belogardista, »kar jih je, so samo pri Tomšičevi brigadi. Od Primorske brigade so skoraj vsi navdušeni za borbo proti Italijanom in Nemcem. Govore: ,Vi ste premalo trpeli, zato

¹³ Zbornik VI/7, dok. št. 244.

¹⁴ Zbornik VI/7, dok. št. 283.

ne morete razumeti naše borbe za svobodo. Mi sploh nismo več partizani, smo narodnoosvobodilna vojska.«

Kar zadeva hrano, jo »navadno dobe trikrat na dan. Zjutraj dobe močnik, a neslan. Opoldne dobe makarone, riž z mesom. Vsak dan pobijejo eno govejo žival. Pri belogardistih lahko zaplenijo sami. Drugače pa morajo zanje skrbeti občine. Najprej poberejo vola ali kravo ali telico pri tistih, ki imajo več kot štiri živine. Zvečer imajo navadno isto kot opoldne. Samo vse neslano. Kruha ne dobe nikdar. Štab ima kruh in svojo kuhinjo.«¹⁵

Brigada se je vrnila na Primorsko verjetno že 15. ali 16. oktobra. Šla je čez progo Št. Peter—Reka v bližini Sv. Mihaela (med št. Petrom in Narinom), onstran proge pa se je razšla po vsej Pivki in Brkinih. Glavnina se je zadrževala na območju Bukovja in Šmihela, od koder je v naslednjih dneh mobilizirala po bližnjih in daljnjih vaseh. Drugi bataljon je ostal v Brkinih. Najprej se je zadrževal na Stari Sušici, kjer so njegovi borci med drugim ujeli tri italijanske fašiste, ki so delali pri Nemcih, nato pa se je premestil v Suhorje in od tod mobiliziral po sosednjih vaseh.¹⁶

V prvem bataljonu so med bivanjem na Notranjskem dobili tudi novega komandanta. To je bil Bogomir Ljubič-Miro, podporočnik bivše jugoslovanske vojske. Toda na tem položaju je bil le nekaj dni, do odhoda brigade proti Idriji.¹⁷

Brigada je ostala na Pivki in v Brkinih skoraj dva tedna. Mobilizacija je potekala uspešno in številčno stanje brigade se je spet dvignilo na kakih 600 do 700 borcev. Konec oktobra so se bataljoni ponovno sešli in se čez Podkraj podali na Črni vrh nad Idrijo, kjer naj bi se brigada združila z Goriško brigado.¹⁸

Še pred združitvijo pa je izvedla dve zelo uspešni akciji.

Iz operativnega poročila štaba III. operativne cone¹⁹ zve-
mo, da je zaseda te brigade 28. ali 29. oktobra nekje pri Godoviču napadla nemški kamion. V napadu je bilo ubitih osem Nemcev in ujeta dva civilna šoferja. Ob tej priložnosti

¹⁵ »Vesti« z dne 21. 10. 1943, fase. III a v AIZDG, domobranski fond.

¹⁶ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG; Curk, Na Primorsko, fase. 279/V v AIZDG.

¹⁷ Spomini Ivana Mlekuža-Zdenka, v AIZDG.

¹⁸ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG.

» Zbornik VI/8, dok. št. 152.

so gradnikovci zaplenili puškomitraljez s strelivom, brzo-strelko in pet pušk, kamion pa so uničili.

Po spominskih virih²⁰ je napad pri Godoviču izvedla 1. četa 3. bataljona. Toda po uspešno opravljeni akciji je to četo zamenjala neka druga četa 1. ali 2. bataljona in nekoliko bliže proti Hotedršici naslednjega dne iz zasede napadla sovražnikovo kolono (česar poročilo štaba III. operativne cone ne omenja), ubila kakih 20 vojakov in zaplenila nekaj orožja.

ZAJETJE ITALIJANSKIH FAŠISTOV NA PREVALU

V času, ko je bila Gradnikova brigada na Notranjskem in na Pivki, se je Goriška brigada zadrževala nad Soško dolino, kjer je izvedla nekaj zelo uspešnih akcij.

Pri Goriški brigadi je zbiranje razkropljenih borcev potekalo precej hitreje kot pri Gradnikovi brigadi. Štab brigade se je s skupino borcev umikal izpred Gorice čez Ozeljan proti Trnovskemu gozdu med obstreljevanjem iz nemških tankovskih topov, katerih granate so ubile štabnega kurirja Milana, doma iz Vrtovina. Brž ko so Nemci izpraznili Lokve, se je v njihovi bližini nastanil štab Goriške brigade in kmalu je okrog sebe že imel kakih 800 borcev. Kasneje, ko so bile po razkropljene borce poslane patrulje tudi v Vipavsko dolino, se je njihovo število še povečalo. Spet so sestavili štiri bataljone in se začeli pripravljati na vojaške akcije.²¹

Takrat je bila Goriška brigada še v sestavi Goriške divizije. Njen štab ji je 10. oktobra 1943 ukazal,²² naj skupno z drugimi enotami začne z ofenzivo in da se morajo štabi brigad pri tem zavedati, »da bodo to prve brigadne oziroma divizijske akcije in da bo od uspeha teh odvisen ves nadaljnji razvoj naše borbe, morala in uspehi«. Goriška brigada je takrat dobila nalogo, naj poišče najustreznejša mesta »za rušenje ceste Sv. Lucija—Gorica, mesto za zasedo pri Prevalu in mesto za demonstrativni napad na Sv. Lucijo«. Pri tem mora akcije usklajevati s štabom 1. soške (kasnejše Gregorčičeve) brigade, ki naj bi dejstvovala na istem odseku, vendar z nasprotne

²⁰ Spomini Vinka Tomca in Ivana Mlekuža-Iztoka, v AIZDG.

²¹ Spomini Martina Greifa, v AIZDG.

²² Zbornik VI/7, dok. št. 240.

strani doline. (Takrat je v 1. soški brigadi že bil komandant Vladimir Kneževič-Volodja, ki je bil še mesec poprej komandant 1. bataljona Gradnikove brigade.)

Akcije brigad so bile bolj usklajene po prostoru kot po času izvajanja. Prva soška brigada je namreč napadla in zasedla železniško postajo v Plavah že 10. oktobra,²³ medtem ko je Goriška brigada izvedla prvi večji napad na tem območju sedem dni kasneje.

Tisto noč, 17. oktobra, je 1. bataljon Goriške brigade napadel kar tri postojanke hkrati: Preval, Ravnico in Sv. goro. Proti vsaki izmed njih je poslal po eno četo, medtem ko so bile nekatere druge brigadne enote v zavarovanju. Na grebenu nad Grgarjem pa je bil štab 1. bataljona s težkim mitraljezom, ki naj bi v primeru potrebe pomagal četam med njihovim umikom.

V dveh postojankah — na Ravnici in Prevalu — so bili italijanski fašisti, med njimi je bilo največ oficirjev in podoficirjev, medtem ko je bila na Sv. gori nemška posadka.

Uspešna je bila le 1. četa, ki je napadla postojanko na Prevalu in je tamkajšnjo posadko povsem presenetila. Napadla je ob šestih zjutraj. Zadostovalo je le nekaj rafalov, da so vsi stražarji zbežali v barako. Borci 1. čete jim niso dali do sape, temveč so planili za njimi in jih prisilili k vdaji.

»Ne morem vam popisati, kako so ti laški vojaki strašno trepetali pred nami z rokami kvišku. Nekateri le na pol oblečeni, ker je bila še rana ura. Bolj smešnega prizora še živ dan nisem videl,« je napisal Zorko Tomažič v brigadnem glasilu Goriški borec.

Naši borci so tedaj ujeli 32 oficirjev, podoficirjev in vojakov, zaplenili pa so, poleg drugega orožja in vojnega materiala, tudi dva težka mitraljeza.

Pri drugih dveh četah tokrat ni bilo uspeha. Nekoliko so krivi tudi minerji, ki niso pravočasno minirali ceste iz Gorice. Tako je bilo sovražniku omogočeno, da je napadenim posadkam poslal pomoč. Četa, ki je šla v napad na Nemce na Sv. gori, je mimogrede minirala žičnico, po kateri se je posadka na tem hribu oskrbovala z vsem potrebnim.

V teh bojih na naši strani ni bilo ne mrtvih ne ranjenih.

Čez nekaj dni je bataljon spet šel v napad. Tokrat se je omejil le na postojanko na Ravnici, ki so jo napadle vse tri čete. Kaže, da so se Italijani kar dobro branili, mimo tega pa jim je hitro prispela pomoč iz nekaj kilometrov oddaljene Gorice. Naši so se morali umakniti. Napad je minil brez žrtev, le borca Mirka Murovca z Banjšic je po glavi oplazila krogla iz sovražnikovega težkega mitraljeza.

Goriška brigada se je še ves oktober zadrževala na Banjški planoti, le za 1. bataljon je znano, da je v drugi polovici tega meseca šel čez progo Podbrdo—Sv. Lucija in nekaj dni ostal na drugi strani doline. Ko pa se je 24. oktobra kolona 1. bataljona med vračanjem iz Baške grape bližala vasi Lom nad Tolminom, so domačini obvestili naše, da je neka druga naša enota prejšnjega dne tam ujela več italijanskih vojakov in da sedaj grozijo Nemci, da bodo prišli v vas in jo požgali. Zato je komandant bataljona ustavil kolono pred vasjo ter vanjo poslal desetčlansko patroljo, ki naj ugotovi, kaj se tam dogaja.

Ali je bil sovražnik tako zvit ali pa patrolja neprevidna — dejstvo je, da je bila ta, brž ko je prišla v vas, napadena z vseh strani. Sovražnikovih vojakov je bilo mnogo več, menda šestdeset, naši pa so imeli, poleg pušk, le en puško-mitraljez in eno brzostrelko. Naposled se je patrolji nekako posrečilo prebiti, toda pri tem so padli trije borci. Še vedno pa ni jasno, zakaj ni takoj posredovala glavnina bataljona in napadla sovražnika.²⁴

NAD BERSALJERE V AVČAH

Največji uspeh, ki ga je dosegla Goriška brigada v tem obdobju, je nedvomno zavzetje sovražnikove postojanke v Avčah in zajetje tamkajšnje fašistične posadke.

Do napada, ki so se ga udeležile tudi enote Tolminske brigade, je prišlo na zahtevo Operativnega štaba za zapadno Slovenijo: »Ojačati je treba ofenzivne udarce na vse komunikacije, železnice in ceste, rušiti je treba vse važne objekte;

²⁴ Boji so v tem poglavju opisani na podlagi virov iz Goriškega borca 1/1943 in 2/1943 ter spominov Danila Šuligoja, Miroslava Breščaka in Martina Greifa, vse v AIZDG.

onemogočiti je treba vsak promet po naših komunikacijah; promet na liniji Postojna—Trst—Gorica—Podbrdo mora biti ustavljen; cesta Gorica—Vipava—Postojna, Vipava—Col—Idrija in Idrija—Sv. Lucija morata biti popolnoma uničeni; rušiti moramo železnico Videm—Ponteba—Trbiž (...)²⁵

Goriška in Tolminska brigada sta dobili nalogo, da ustavita železniški promet na progi Gorica—Sv. Lucija—Podbrdo. V ta namen je štab Goriške brigade sklenil napasti fašistično posadko na železniški postaji v Avčah, minirati most zraven postaje in uničiti tračnice na obeh straneh postaje. Postajo, kjer je bilo 42 italijanskih bersaljerov, naj bi napadel 4. bataljon, medtem ko bi 2. bataljon rušil progo, 3. bataljon preprečil sovražniku vmešavanje iz Sv. Lucije, 1. bataljon pa naj bi bil v zasedi na nasprotni strani, v bližini Plav.

Napad je povsem uspel. Ivan Tomšič, takratni borec 4. bataljona, ga opisuje takole:

»(...) Utaborili smo se v Kalu nad Kanalom. Komandant Lojze Nardin nam je rekel, naj se pripravimo za napad na Avče. Za to akcijo smo se vsi prostovoljno javili. Skoraj vsi smo bili skojevci.

Proti večeru je naša kolona krenila po strmi stezi v dolino. Po dobri uri tihe hoje smo se znašli kakih sto metrov pred železniško postajo. Razporedili smo se, zaregljale so strojnice, takoj nato pa smo jurišali. Eksplozije italijanskih bomb so spremenile noč v pravi pekel.

Ni trajalo dolgo in že smo videli italijansko vojsko z dvignjenimi rokami. Le v enem izmed bunkerjev se je še nadalje zagrizeno bila peščica fašistov. Toda tudi oni so kmalu popustili. Zaslišalo se je vpitje »O, mamma mia!« in iz bunkerjev so z dvignjenimi rokami izstopili črnosrajčniki.

Ujeli smo 44 vojakov in 3 fašiste, zaplenili mnogo pušk in drugega orožja ter zažgali postajno poslopje. (Goriški borec 2/1943 z dne 6. novembra 1943 piše, da so v tem napadu ujeli 42 italijanskih vojakov in dva fašista, zaplenili pa sedem težkih in štiri lahke mitraljeze ter še mnogo raznega drugega orožja in vojaške opreme. — Op. S. P. Požgana pa ni bila postaja, ampak lesena skladiščna baraka. — Anton Božič).

Tedaj smo iz smeri Sv. Lucije zaslišali približevanje oklepnega vlaka. S sovaščanom Francem Cijanom, ki je bil navdušen miner (padel je v ofenzivi na progo v Baški grapi v začetku julija 1944), sva z vso naglico začela odmetavati kamenje na mostu, da bi v odprtino položila razstrelivo. Vlak je bil čedalje bliže in že sva videla njegove luči. Hitro sva postavila razstrelivo, Cijan pa je vžgal vrvico.

²⁵ Zbornik VI/7, dok. št. 237.

Odhitela sva kakih dvesto metrov navkreber. Zaradi požara na postaji je bilo svetlo kot podnevi. Oklepni vlak se je ustavil blizu pogorišča. Tedaj je odjeknila silovita eksplozija, kamenje pa je letelo na vse strani.

Naslednjega dne smo tiste zagrizene fašiste, ki smo jih ujeli, poslali v 13. bataljon (obsodili na smrt — op. S. P.), drugih 44 vojakov pa sva s kurirjem prepeljala prek Soče in proge v Brda, kjer so se vključili v italijansko brigado.

Spominjam se še, da smo v bataljonu imeli nekega trinajstletnega fantiča, Ukrajinca po rodu, ki so mu bili nemški okupatorji ubili očeta in mater. Hotel ju je maščevati in je prosil komandanta, naj mu dovoli, da on obračuna s fašisti. Rusko, tako smo ga imenovali, je bil z vsakim dnem čedalje boljši borec, vendar je ob izdajalskem napadu na 3. bataljon na Javorniku padel.²⁶

Most, ki sta ga minirala Franc Cijan in Ivan Tomšič, je bil močno poškodovan, vendar se ni — zaradi premajhne količine razstreliva — povsem zrušil. Zato pa so drugi borci toliko bolj temeljito opravili s progo. Minerji so z razstrelivom pretrgali tračnice na vsakih dvajset metrov, borci pa so jih potem z bruni vred prevračali v Sočo, medtem ko je ena izmed skupin žagala telefonske drogove.

Dvaindvajsetega oktobra so nameravali napasti tudi sovražnikovo postojanko v Kanalu. Predvideli so, naj bi pred napadom eden izmed šestih Nemcev, ki so bili ujeti kmalu po kapitulaciji Italije in so jih po nemški ofenzivi vključili v Goriško brigado, vzpostavil stik z Nemci v Kanalu in jih skušal pregovoriti, naj se vdajo. Prišlo pa je do nesporazuma: sovražnikove straže pred Kanalom so začele na Nemca streljati ter so ga ranile in ujele. Njegovih pet tovarišev, misleč, da so ga ubili partizani, je v strahu za življenje še istega dne pobegnilo v neznano smer.²⁷

SMRT IZDAJALCEV

V bližini Morskega pri Kanalu sta se že pred vojno nasečila dva tujca, oče in sin. Bila sta zagrizena fašista. Italijanske oblasti so jima dale večje posestvo in cestarsko službo, poleg tega pa so ju plačevale še za ovajanje zavednih Slovencev.

²⁶ Spomini Ivana Tomšiča, v AIZDG.

²⁷ Poleg omenjenih virov so uporabljeni še Zapisnik Goriške brigade, v AIZDG, Zbornik VI/, dok. št. 125 in spomini Franca Rejca, v AIZDG.

Ko so se pojavili prvi partizani, sta začela izdajati teren-ske politične delavce, zasledovala sta kurirje in ugotavljala poti partizanskih enot. Če je šlo za manjše kurirske skupine, sta jih kar sama počakala v zasedi. Nekoč sta tako ranila nekega mladega kurirja in ga vsega krvavega vlekla po strmini navzdol v postojanko, kjer sta ga izročila fašistom. V strahu pred partizanskim maščevanjem sta odhajala prenočevat v v Gorico. Tudi potem ko je Italija kapitulirala in so prišli Nemci, sta nadaljevala svoje izdajalsko početje.

Naše patrolje so ju že ves čas zasledovale, naposled pa so ju le ujele. Med zasliševanjem nista hotela ničesar povedati. A tudi če bi se skušala zagovarjati, jima to ne bi pomagalo, saj je bilo dovolj dokazov o njunem zločinskem delovanju. Končno so na njunem domu našli pravo skladišče orožja, med drugim dva težka mitraljeza in dve pištoli. Obso-dili so ju na smrt.

Odpeljali so ju iz taborišča po stezi v gozd, da bi ju tam ustrelili. Nenadoma se je mlajši izdajalec in ovaduh pognal v svojega spremljevalca, namestnika četnega komandirja Franca Ježa iz Dolenje Trebuše, in skušal pobegniti. Ko sta se tako prerivala, se je Ježeva pištola sprožila tako nesrečno, da je krogla zadela Ježa v glavo in je bil pri priči mrtev. Izdajalcev pa to ni rešilo: rafal iz komandirjeve brzostrelke ju je pokosil na tla.²⁸

ZADNJA AKCIJA

Nato se je brigada zbrala v Čepovanu, odtod pa je 25. oktobra popoldne odšla na Cerkljansko. Prišel je namreč ukaz, da je brigada iz Goriške predodeljena Triglavski, oziroma takrat že 26. diviziji NOV in POJ.

»Tako smo pristopili k pripravam za premik brigade na določeni sektor. Intendantura je pripravila hrano, v vseh četah smo še enkrat pregledali stanje, zlasti pa zdravstveno stanje, nato pa brigado razvrstili pred Čepovanom. Ko je bila brigada tako zbrana, je k slovesu prišlo iz vseh bližnjih vasi ogromno ljudi.

Predstavniki narodnoosvobodilnega odbora je imel govor, nato pa je spregovoril še politkomisar Strela (Drago Flis —

²⁸ Spomini Olge Lipušekove-čibejeve in Franca Rejca, vse v AIZDG.

op. S. P.), ki se je ljudem zahvalil za gostoljubje in pomoč, ki so jo dajali partizanom, ter obljubil, da se bomo še vrnili. Brigadni trobentač je zatrobil in brigada se je premaknila. Štab brigade si je v tem času že omissil konje, pa sva Strela in jaz na čelu brigade slavnostno zajezdila in se držala kar zelo ponosno. Za nama je šel bataljon za bataljonom. Vsi borci so bili dobro opremljeni in do zob oboroženi, tako da so dajali vtis res dobre vojske,« se spominja takratni komandant Goriške brigade Martin Greif-Rudi.²⁹

Brigada je počivala v Dolenji Trebuši in nato ob vsem potrebnem zavarovanju kar podnevi nadaljevala pot v Plužnje, kjer je prenočevala, ter naslednjo noč nadaljevala pot na Ledine nad Spodnjo Idrijo. Tam se je pripravljala na svojo zadnjo akcijo pred združitvijo z Gradnikovo brigado, na napad na Spodnjo Idrijo.

O tem napadu, ki bi bil lahko uspešnejši, če bi bil skrbneje pripravljen, je bil v Goriškem borcu, glasilu Goriške brigade,³⁰ objavljen poseben članek:

»Dne 3. t. m. je 3. bataljon napadel okupatorjevo postojanko v Spodnji Idriji.³¹ Ob pol devetih smo, razdeljeni po četah, krenili vsak na svoj položaj, kamor smo prispeli ob pol desetih. S četami je bila tudi bombaška skupina, sestavljena iz samih prostovoljcev.

Napad se je začel ob pol polnoči. Prva četa je napadla postojanko pri cerkvi in jo je osvojila brez strela, z eno samo bombo. Zaplenila je težki minomet z osemnajstimi minami. Sovražnik se je od tu umaknil v stare postojanke.

Glede na to, da pri cerkvi ni bilo nobenega streljanja, je 2. četa napadla dvajset minut kasneje. Bombaši so napadli sovražnikove bunkerje, sovražnika prepodili in bunkerje porušili. Sovražnik se je tudi tokrat umaknil v postojanko. Zavzeti smo hoteli tudi to in se zanj borili do šestih zjutraj. Tedaj pa je sovražniku prispela pomoč. Napadli so nas v hrbet in smo se morali umakniti.

V boju je padlo mnogo sovražnikov. Naših je padlo šest, sedem pa jih je bilo ranjenih.«

Med padlimi so bili tudi Ivan Kodrič, Aleks Sošič, Brane Furlan in Boris Baša.

²⁹ Spomini Martina Greifa, v AIZDG.

³⁰ Goriški borec 2/1942, v AIZDG.

³¹ O tem napadu poroča tudi štab 3. operativne cone (Zbornik VI/7, dok. št. 152), češ da je do napada prišlo že v noči na 29. oktober, izvedla pa naj bi ga Gradnikova brigada. Toda od takratnih gradnikovcev se tega nihče ne spominja in zato napad, ki je bil dejansko izveden nekoliko kasneje, lahko mirno pripišemo Goriški brigadi.

V hudih škripcih se je takrat znašla skupina kakih petnajstih borcev, ki se niso mogli pravočasno umakniti in so še ves naslednji dan preždeli v Spodnji Idriji, ne da bi jih Nemci odkrili. Skrili so se v kanal pod cesto. Toda zadnjega od njih, Braneta Furlana, je neki Nemec le opazil in ga ubil. Sovražnikovi vojaki so takrat preiskali vso Spodnjo Idrijo, toda na kanal se niso spomnili. Tako so gradnikovci ves dan prebili v vodi do pasu in se vrnili k svojim na Ledine šele naslednjo noč.³²

Iz omenjenega članka je mogoče ugotoviti tudi pglavitni vzrok neuspešnega napada: enote, ki so blokirale Idrijo, svoje naloge niso zadovoljivo opravile in so sovražniku dopustile, da je prihitel na pomoč štiri kilometre oddaljeni posadki v Spodnji Idriji in udaril 3. bataljonu v hrbet. To je bržkone tudi pojasnilo za sorazmerno hude izgube, ki so jih imeli naši v tem napadu.³³

ZDRUŽITEV

Štab III. operativne cone je 3. novembra 1943 poročal Glavnemu štabu NOV in POS: »Goriška brigada je prešla v sestav 26. divizije in se ravno danes združila s 3. UB Ivana Gradnika v eno brigado, ki nosi naslov: 3. UB Ivana Gradnika. (UB Ivana Gradnika je včeraj prišla na sektor Goriške brigade pri Idriji.)«³⁴

Tistega dne je bila Gradnikova brigada na območju Črne-ga vrha nad Idrijo, Goriška brigada pa na nasprotni strani globeli Idrijce, na Ledinah. Vsaka brigada je imela po štiri bataljone, ki jih je bilo treba v smislu odredbe štaba 26. divizije³⁵ skržiti vsega skupaj na pet bataljonov. To so storili tako, da so v Goriški brigadi, ki je bila številčno močnejša od Gradnikove brigade, zadržali prve tri bataljone, moštvo 4. bataljona so razdelili mednje, v Gradnikovi brigadi so zadržali dva, ukinili pa tudi dva bataljona. Novi 4. bataljon so dobili z združitvijo 1. in 3. bataljona, novi 5. bataljon pa z združi-

³² Spomini Bogomirja Lozarja (po pripovedovanju Franca Živca in Leopolda Rijavca, ki sta tudi bila v tej skupini), v AIZDG.

³³ Dogodki v tem poglavju so opisani med drugim tudi po spominih Olge Lipuščkove-Čibejeve in Franca Rejca, v AIZDG.

³⁴ Zbornik VI/8, dok. št. 66.

³⁵ Prav tam.

tvijo 2. in 4. bataljona. Spremljevalni četi (»prateči« četi oziroma četi s težkim orožjem — minometi ali topovi) obeh brigad so združili v eno samo.

Komandant »nove« brigade je postal Martin Greif-Rudi (dotlej komandant Goriške brigade), njegov namestnik Jože Avsec-Čapajev (dotlej komandant 4. bataljona Gradnikove brigade), politični komisar Drago Flis-Strela (dotlej politični komisar Goriške brigade), njegov namestnik Drago Braniselj-Svarun (dotlej namestnik političnega komisarja Goriške brigade) in načelnik štaba Franjo Rustja-čanči (dotlej načelnik štaba Gradnikove brigade).

Prvi uradni dokument te brigade³⁶ se nanaša na imenovanje novih bataljonskih štabov, ki so bili sestavljeni takole:

— vi. bataljonu so bili komandant Emil Vovk-Škrjanc (prej komandant 1. bataljona Goriške brigade), politični komisar Ivan Sulič-Iztok (prej politični komisar 1. bataljona Goriške brigade), namestnik komandanta Lojze Nardin (prej komandant 4. bataljona Goriške brigade) in namestnik političnega komisarja Franc Golobič-Oto (prej namestnik političnega komisarja 1. bataljona Goriške brigade);

— v 2. bataljonu so bili komandant Jože Mihevc-Rudar (prej komandant 3. bataljona Goriške brigade), politični komisar Viktor Varšek (prej politični komisar 3. bataljona Goriške brigade), namestnik komandanta Polde Koritnik (prej na enakem položaju v 3. bataljonu Goriške brigade) in namestnik političnega komisarja Boltežar Kastelic-Veljko (prej na enakem položaju v 3. bataljonu Goriške brigade);

— v 3. bataljonu so bili komandant Anton Korenčič-Tarzan (prej komandant 2. bataljona Goriške brigade), politični komisar Franc Čibej (prej politični komisar 4. bataljona Goriške brigade), namestnik komandanta Franc Mahnič-Saško (prej na enakem položaju v 2. bataljonu Goriške brigade) in namestnik političnega komisarja Sočan³⁷ (prej na enakem položaju v 4. bataljonu Goriške brigade);

— v 4. bataljonu so bili komandant Franc Stuler-Ilija (prej komandant 3. bataljona Gradnikove brigade), politični

³⁶ Odredba štaba Gradnikove brigade z dne 6. novembra 1943, fase. 279/11 v AIZDG.

³⁷ Njegovo polno ime ni znano, bil pa je menda doma iz Ozeljana v Vipavski dolini.

Štab Gradnikove brigade po združitvi. Z leve na desno: Martin Greif-Rudi (komandant), Jože Avsec-Čapajev (namestnik komandanta), Franjo Rustja-čanci (načelnik štaba), Drago Braniselj-Svarun (namestnik političnega komisarja) in Drago Flis-Strela (politični komisar).

komisar Jože Kuk-Branko (prej politični komisar 3. bataljona Gradnikove brigade), namestnik komandanta Ferdinand Kenda-Nikolaj (prej namestnik komandanta 3. bataljona Gradnikove brigade) in namestnik političnega komisarja Jože Čotič-Iztok (prej na enakem položaju v 1. bataljonu Gradnikove brigade);

— v 5. bataljonu so bili komandant Drago Maslo (prej komandant 2. bataljona Gradnikove brigade), politični komisar Slobodin³⁸ (prej politični komisar 2. bataljona Gradnikove brigade), namestnik komandanta Ludvik Krajc (prej na enakem položaju v 2. bataljonu Gradnikove brigade) in namestnik političnega komisarja Miro Remškar-Boštjan (prej na enakem položaju v 4. bataljonu Gradnikove brigade).

³⁸ Njegovo pravo ime ni znano.

Danilo Šorovič, ki je bil komandant Gradnikove brigade od njene ustanovitve dalje, je bil imenovan za operativnega oficirja štaba 3. operativne cone, dotedanji politični komisar Gradnikove brigade Vinko Sumrada-Radoš pa je odšel na enak položaj v Vojkovo brigado.

V reorganizirani brigadi je bilo 1450 borcev, torej več kot v drugih dveh brigadah takratne 26. divizije. Prešernova brigada, ki se je že pred tem združila s Tolminsko brigado in v katero so vključili tudi del ukinjenega Dolomitskega odreda, je namreč imela 1100, Vojkova brigada pa 950 borcev. V vsaki so bili po štirje bataljoni.³⁹

Gradnikova brigada je poleg petih bataljonov, v katerih je bilo približno po 250 borcev, imela še spremljevalno četo, vendar ni o njeni številni moči in oborožitvi nobenih podatkov.

Razne službe pri štabu brigade so bile zelo slabo razvite. Poleg petčlanskega ožjega štaba so imeli le brigadnega intendanta s pomočnikom, intendantom štaba in štabno patruljo, v kateri je bilo 22 kurirjev in zaščitna desetina, sedemčlanski propagandni odsek in sanitetnega referenta Naceta Pervanja. Pri štabu brigade je bilo vsega skupaj le kakih 50 borcev.⁴⁰

Pehotnega orožja in streliva je bilo dovolj, vendar je začelo primanjkovati razstreliva. Za izpolnjevanje in šolanje kadrov so pri štabu 26. divizije proti koncu oktobra ustanovili vojaški tečaj za nižji starešinski kader, medtem ko je pokrajinski komite KPS ustanovil politični tečaj za srednji politični kader.⁴¹

Ko je bila reorganizacija končana, je brigada odšla na nove položaje. Njena naloga je bila, da s črte Otalež—Ledine—Vrsnik—Goropeke prepreči sovražniku iz Idrije in Dolomitov vdreti na osvobojeno ozemlje, hkrati pa da njene enote vdirajo čim globlje v Dolomite.

³⁹ Zbornik VI/8, dok. št. 66.

⁴⁰ Curk, Na Primorsko, fasc. 279/V v AIZDG.

⁴¹ Zbornik VI/8, dok. št. 66.

SOVRAŽNIKOVA OFENZIVA »TRAUFE«

CERKLJANSKO OSVOBOJENO OZEMLJE

Sovražnikova septembrska ofenziva Cerkljanskega ni prizadela in tja Nemcev po njihovem vdoru v Idrijo 23. septembra sploh ni bilo. Pač pa je ostala nemška posadka v Idriji, ki je imela kot nekakšno predstražo del svojih sil tudi v Spodnji Idriji. Z vsem potrebnim se je oskrbovala po cesti Logatec—Hotedršica—Godovič—Idrija, ki sta jo varovali nemška posadka v Godoviču in domobranska posadka v Hotedršici.

Na nasprotni strani Cerkljanskega so imeli Nemci vrsto manjših postojank in posadk po bunkerjih vzdolž železniške proge Podbrdo—Sv. Lucija, toda kasneje so nemške posadke tu po Baški grapi začeli nadomeščati s kvislinškimi italijanskimi enotami.

Tako je bilo na širšem območju Cerknega vzpostavljeno dokaj veliko svobodno ozemlje, ki je bilo s cesto Cerkno—Dolenja Trebuša—Čepovan—Lokve—Otlica dobro povezano s svobodnim ozemljem na šentviški planoti, v Čepovski dolini, na Banjški planoti in v obsežnem Trnovskem gozdu in še naprej s polosvobojnim ozemljem v Vipavski dolini in na Krasu, pa tudi na Pivki.

Z vzhodne strani se je to svobodno ozemlje končevalo z nekdanjo italijansko-jugoslovansko oziroma kasneje italijansko-nemško mejo, vzdolž katere so imeli Nemci vrsto manjših graničarskih in orožniških postaj. Poleg tega je bila meja utrjena z nepretrganimi žičnimi ovirami in minskimi polji.

Po vrnitvi Prešernove brigade se je začela enomesečna partizanska ofenziva na te nemške postojanke vzdolž meje z namenom, da bi se svobodno ozemlje razširilo tudi na gorenj-

sko stran. V tej ofenzivi sta poleg Prešernove in Vojkove brigade, ki je nastala iz enot Idrijskega odreda, sodelovala še Tolminska brigada (pred njeno združitvijo s Prešernovo brigado) in Gorenjski odred. Brigadi sta najprej pregnali Nemce iz Davče, nato pa še iz Leskovice, Sovodnja, Žirov, Fužin, Trebije in Javorja nad Poljanami, medtem ko se je iz nekaterih manjših postojank sovražnik umaknil, ne da bi bil napaden. Poleg tega sta brigadi odstranili z meje žične ovire in minska polja. Tako se je do konca oktobra 1943 cerkljansko svobodno ozemlje razširilo čez škofjeloško pogorje med Poljansko in Selško dolino skoraj do same Škofje Loke. To je bilo dobro izhodišče za kasnejše napade na nemške postojanke v omenjenih dolinah in za prodore čez Jelovico proti Bledu in Bohinju ter celo na Pokljuko.

Medtem ko so bile takrat na Gorenjskem samo postojanke z nemškimi posadkami, je bilo v Dolomitih, ki so spadali v Ljubljansko pokrajino, stanje precej drugačno. Pred kapitulacijo Italije so bile belogardistične in italijanske postojanke razporejene tako na gosto, da partizanskim enotam od spomladi 1943 dalje ni bilo v Dolomitih več obstanka. Toda ob zlorabi Italije so se belogardisti razšli ali pa so se umaknili v nemške postojanke vzdolž proge Ljubljana—Postojna. Takrat je bil spet obnovljen Dolomitski odred, ki je nadzoroval vse dolomitsko ozemlje prav do Ljubljane.

Ko so bili sredi oktobra 1943 ukinjeni odredi, je bil iz Dolomitov odpoklican tudi tamkajšnji odred in dodeljen Prešernovi oziroma Vojkovi brigadi, Triglavska divizija pa je dobila nalogo, da posveča večjo pozornost Dolomitom in tako tam zagotovi navzočnost naših enot. Sedaj vemo, da je bil sklep o odpoklicu Dolomitskega odreda s tega območja napačen, kajti sovražnik je takoj izkoristil priložnost in je v glavnem povsod, kjer so prej imeli belogardistične, sedaj vzpostavil domobranske postojanke. S tem je bilo praktično ne le onemogočeno dejstvo vanj e večjih enot takratne Triglavske divizije v Dolomitih, ampak so Dolomiti postali izhodišče za sovražnikove vdore na partizansko osvobojeno ozemlje na Žirovskem in Idrijskem. Drugo tako izhodišče za vdore predvsem proti cerkljanskemu delu osvobojenega ozemlja je bila Idrija, kjer je bila vselej več sto mož močna sovražnikova posadka, tretje pa Gorenja vas v Poljanski dolini, ki je imela

dobro povezavo z zelo močno sovražnikovo posadko v Škofji Loki.

Zato so bile brigade oziroma njihovi bataljoni vselej razporejeni tako, da so lahko nadzirali in uspešno branili vse tri smeri.

Takrat se je na Cerkljanskem zadrževalo naj višje politično in vojaško vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem in Gorenjskem. V Novakih, na Čeplezu in v Sovodnju se je ustavljal štab Triglavske divizije, v Poljani, Zakrižu, Cerknem in drugod pa je bil štab 3. operativne cone s svojimi organi.

Štabi brigad in divizije so imeli na Cerkljanskem delavnice in skladišča. Vsaka brigada je navadno imela vsaj čevljarstvo in krojaško delavnico ter popravljalnico orožja, toda divizijske delavnice so bile večje in številnejše. Tako na primer je imela Triglavska divizija svojo zaledno bazo v Novakih in sosednjih naseljih. Tam so bile poleg čevljarke delavnice s 46 zaposlenimi še krojaška, šiviljska in sedlarska delavnica, poleg tega pa še popravljalnica orožja in osem skritih skladišč za hrano in opremo. Še neprimerno več delavnic in skladišč pa je imel štab 3. operativne cone.

Na tem osvobojenem ozemlju je delovalo tudi idrijsko vojno področje s svojimi komandami mest. Takrat so se ukvarjale predvsem z zbiranjem orožja in streliva, ki ga je za seboj po obmejnih utrdbah pustila italijanska vojska, in z mobiliziranjem vseh za vojaško službo sposobnih na tem območju. Komanda idrijskega vojnega področja je za opravljanje raznih del, predvsem za vzdrževanje cest, imela poseben delavski bataljon. Vsega skupaj je bilo takrat v komandi idrijskega vojnega področja in njegovih podrejenih komandah mest približno 400 pripadnikov.

Na svobodnem ozemlju je imela sprva vsaka brigada lastno premično (»pokretno«) bolnico za lažje ranjence in bolnike, ki so jih kasneje združili v divizijsko premično bolnico. Na Cerkljanskem je kmalu zatem začela delovati tudi znana bolnica Franja. Na osvobojenem ozemlju pa so delovale tudi razne vojaške šole in najrazličnejši tečaji.

Vsa oblast na osvobojenem ozemlju je bila v rokah od ljudstva izvoljenih narodnoosvobodilnih odborov, ki so imeli najrazličnejše organe in ustanove, od šol do gospodarskih

komisij. Zelo delavne so bile na osvobojenem ozemlju tudi družbenopolitične organizacije, razne druge organizacije, Narodna zaščita itd.

Vse to je bilo treba tudi braniti pred okupatorjevimi vdori ter njegovim uničevanjem in pustošenjem. To nalogo sta do tlej opravljali predvsem Vojkova in Prešernova brigada, sedaj pa se jima je pridružila še Gradnikova brigada.¹

VDORI V DOLOMITE

V prvi polovici novembra 1943 je bila vsa 26. divizija »triglavska« razporejena na skrajnih vzhodnih in jugovzhodnih mejah takratnega cerkljanskega dela osvobojenega ozemlja na Primorskem.

Prešernova brigada je bila na levem krilu: trije bataljoni so se zadrževali na območju Blegoša in Črnega vrha nad Novaki oziroma v Davči in izvajali občasne sunke proti sovražnikovim postojankam v Selški in Poljanski dolini, medtem ko je bil en bataljon na Bukovem, kjer je ščitil osvobojeno ozemlje pred morebitnimi sovražnikovimi vdori iz smeri Baške grape.²

Vojkova brigada je bila na desnem krilu Prešernove brigade in je s svojimi štirimi bataljoni zasedala položaje nad močno sovražnikovo postojanko v Gorenji vasi in po grebenu Žirovskega vrha vse do vznožja Sv. Treh kraljev (zdaj Vrh nad Rovtami).³

Na skrajnem desnem krilu razporeditve divizije je bila Gradnikova brigada, ki se je zelo globoko vklinila proti Dolomitom. Na levi strani, ob desnem krilu Vojkove brigade, je imela na Goropekah svoj 3. bataljon z nalogo, da varuje Žirovsko dolino pred sovražnikom, ki bi skušal vdreti iz smeri Sv. Treh kraljev, kjer takrat še ni bilo domobranske postojanke. Desno od tega bataljona je imel na območju Raven položaje 2. bataljon, še bolj desno, na Vrsniku, pa 5. bataljon s štabom brigade. Njun desni bok je pred morebitnim sovraž-

¹ Petelin, Prešernova brigada, str. 123—153; Petelin, Vojkova brigada, str. 52—85.

² Petelin, Prešernova brigada, str. 142—147.

³ Petelin, Vojkova brigada, str. 87.

nikovim izpadom iz Idrije varoval 1. bataljon, ki je imel osnovne položaje pri Ledinah, zasede pa nad cesto Idrija—Razpotje—Govejk—Žiri. Na skrajnem desnem krilu brigade je bil 4. bataljon, ki je imel dve četi v zasedi med Otaležem in Jaznjami z nalogo, da sovražniku onemogočita prodor po dolini Idrijce proti Želinu in Cerknemu.⁴

Iz razporeditve brigad, predvsem Gradnikove, je mogoče ugotoviti, da se 26. divizija »triglavska« ni nameravala omejiti na obrambo osvobojenega ozemlja, ampak nadaljevati ofenzivo, ki sta jo Prešernova in Vojkova brigada uspešno izvajali že ves oktober.

Sedaj, ko jima je prišla na pomoč še Gradnikova brigada, je bila njuna naloga očistiti tudi Selško in Poljansko dolino in tako razširiti partizansko osvobojeno ozemlje vse do Škofje Loke, medtem ko naj bi Gradnikova brigada osvajala domobranske postojanke v Dolomitih in napadala sovražnikove patrulje in kolone na cesti Logatec—Idrija. Zato so se enote Gradnikove brigade nenehno spuščale v notranjost Dolomitov in se spopadale z nemškimi in domobranskimi enotami.

Čeprav so podatki o bojih v tem obdobju pomanjkljivi, je mogoče iz različnih virov ugotoviti dokajšnjo dejavnost enot Gradnikove brigade.

Iz domobranskih virov⁵ zvemo, da je v tistih dneh kakih 200 partizanov napadlo nemški vojaški transport na cesti Logatec—Idrija med Hotedršico in Godovičem. V spopadu so imeli Nemci dva mrtva in štiri ranjene vojake, enega od teh pa so partizani odpeljali s seboj. V naših virih ni o tem spopadu nobenih podatkov. Če je do njega prišlo, se ga je udeležila kaka enota Gradnikove brigade, kajti takrat v bližini te ceste ni bilo nobene druge večje partizanske enote. Povsem možno pa je, da se domobransko poročilo, ki ne navaja datuma spopada, nanaša na že omenjeni napad 1. čete 3. bataljona 28. ali 29. oktobra ali celo 3. novembra na nemško kolono pri Godoviču.

Nekaj dni kasneje, 7. novembra, naj bi Gradnikova brigada, sodeč po poročilu štaba 3. operativne cone,⁶ pri Colu

* Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG; Zapisnik Goriške brigade, v AIZDG; Zbornik VI/9, dok. št. 112.

⁵ »Vesti« z dne 5. novembra 1943, fase. III a v AIZDG, domobranski fond.

• Zbornik VI/8, dok. št. 152.

nad Ajdovščino napadla nemški kamion in pri tem ubila enega Nemca, zaplenila pa po eno puško in pištolo, 300 l bencina, 20 parov čevljev in še nekaj drugega materiala. Vendar ni navedeno, kateri bataljon naj bi to storil tako daleč od osnovnih položajev brigade.

Propagandni odsek Gradnikove brigade je poročal,⁷ da se je 8. novembra patrulja 3. bataljona pri Sv. Treh kraljih spopadla z domobransko patruljo (bržkone je tja prišla iz domobranske postojanke v Rovtah) in jo nagnala v beg. Naslednjega dne je 3. bataljon vdrl vse do žažarja, kjer je zaplenil dve lovski puški, devet ročnih bomb in nekaj streliva.

V noči med 11. in 12. novembrom je bilo v raznih akcijah, sodeč po istem viru,⁸ vseh pet bataljonov. Tako je del 1. bataljona skupaj z minerskim vodom porušil cesto Idrija—Logatec v dolžini 10 metrov. Ko so nato minerji hoteli podreti most v bližini same Idrije, sta jih pregnala dva sovražnikova tanka. Drugi bataljon je skupaj z delavsko četo rušil cesto Rovte—Logatec, toda med delom se je moral po enournem boju z domobranci, ki so ga napadli, umakniti. V poročilu se še omenja, da je bataljon obstreljeval sovražnikovo postojanko pri Sv. Treh kraljih. Iz tega bi sklepali, da je bila vzpostavljena prav v tistih dneh. Tretji bataljon je to noč vdrl v domobransko postojanko Horjul, kjer naj bi, kot navaja omenjeno poročilo, ujel 20 domobrancev, 22 pa jih je menda ušlo. Zaplenil je 8 pušk, 40 ročnih bomb in še drugega vojaškega materiala. Enot 4. bataljona so uničile tri kilometre telefonske linije med Godovičem in Veharšami, medtem ko so enote 5. bataljona z minerskim vodom in brigadno pionirsko četo onesposobile cesto Veharše—nMedvedje brdo. Delo se je zavleklo vse do jutranjih ur in takrat bi naše borce pri delu skorajda presenetili sovražnikovi tanki.⁹

Približno ob enajstih dopoldne je pripeljalo neko nemško oklepno vozilo iz smeri Medvedjega brda proti Veharšam in napadlo izvidnico. Naša zaseda je odgovorila z mitralješkim ognjem in ubila tri Nemce. Ko pa sta proti mestu spopada hitela komandir 1. čete Ibro Ibraimovski (kasneje je kot Alba-

⁷ Poročilo propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 11. novembra 1943, faze. 9/II v AIZDG; Zbornik VI/9, dok. št. 4.

⁸ Poročilo propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 12. novembra 1943, faze. 9/II v AIZDG; Zbornik VI/9, dok. št. 4.

⁹ Zbornik VI/9, dok. št. 4.

nec svoj priimek spremenil v Ibraimi) in bataljonski obveščevalec Miro Vodopivec, sta se nenadoma znašla pred nemškim tankom, ki je imel odprto lino. Tako sta z ognjem svojih brzostrelk uničila tankovsko posadko in se nato umaknila. Nemška premoč je bila namreč prevelika: poleg 40 vojakov so bili tu še štirje tanki in dva oklepna avtomobila. Na naši strani v obeh spopadih ni bilo izgub razen nekega borca, ki je bil po boju pogrešan.¹⁰

Sovražniku vse večja napadalnost 26. divizije »triglavske« in njena prizadevanja, da razširi svobodno ozemlje tudi na Dolomite in v notranjost Gorenjske, niso šli v račun in je začel proti njej pripravljati obsežnejšo ofenzivno operacijo.

V KLEŠČAH

Čeprav je bila sovražnikova ofenzivna operacija »Traufe« (kap) usmerjena predvsem proti 26. diviziji »triglavski«, je zajela mnogo širše območje od tistega, na katerem so bile enote te divizije razmeščene tik pred začetkom ofenzive. Pod nemškim udarom se je tokrat znašlo vse ozemlje med Savo in Idrijco oziroma Savo Bohinjko in Ljubljano. V ofenzivi so sodelovale te sovražnikove enote:

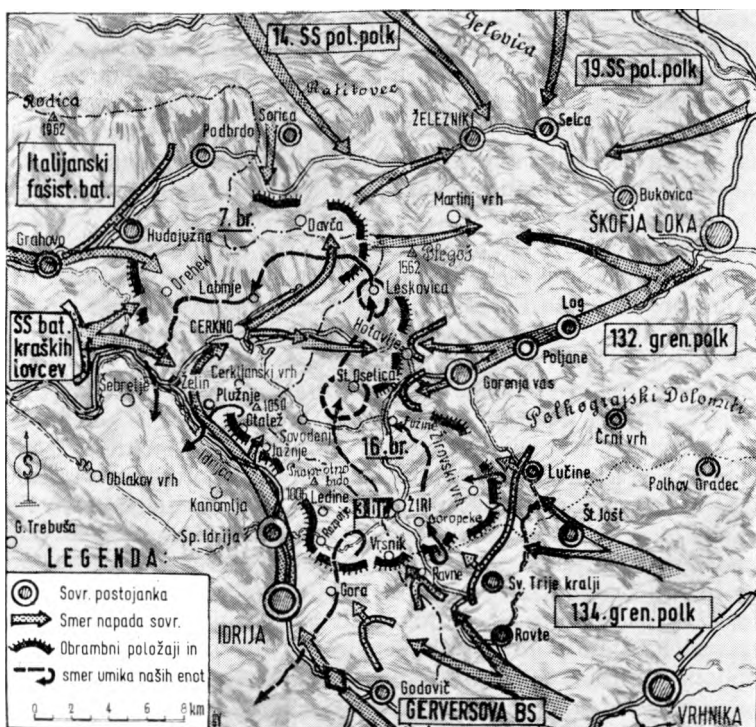
— 14. in 19. policijski polk SS sta brez nekaterih svojih enot, ki so ostale na Dolenjskem, zasedla položaje vzdolž Save Bohinjke od Nomnja proti Radovljici in še naprej vse do Kranja;

— 132. grenadirski polk je imel izhodiščne položaje na črti Kranj—Škofja Loka—Ljubljana;

— 134. grenadirski polk in 44. izvidniški oddelek sta bila na črti Ljubljana—Vrhnika—Dolenji Logatec;

— Gerversova bojna skupina, ki so jo sestavljali deli 901. šolskega tankovskega grenadirskega polka, 2. bataljona 138. rezervnega polka planinskih lovcev, bojni dopolnilni bataljon 162. pehotne divizije, bataljon planinskih lovcev »Heine« in deli bataljona italijanske fašistične milice, pa naj bi vdrle čez Idrijo po dolini Idrijce na šentviško planoto in po Baški grapi navzgor proti Cerknemu ter tako presekala osvobojeno ozem-

¹⁰ Zbornik VI/9, dok. št. 4; spomini Ibra Ibraimija, v AIZDG.

Sovražnikova ofenziva »Traufe« novembra 1943.

lje na Primorskem na dva dela in sklenila obroč okrog 26. divizije »triglavske«.¹¹

Štab 44. grenadirske divizije, ki je vodil to operacijo in ki je imel svoj sedež na Vrhniku, je začel pošiljati enote na izhodiščne položaje 11. novembra, tako da so v naslednjih dveh dneh vse prispele na črto, s katere naj bi se začel napad.¹²

V razporeditvi 26. divizije »triglavske« v dneh pred začetkom ofenzive ni prišlo do nobenih bistvenejših sprememb. Na skici, ki je priložena poročilu štaba 9. korpusa z dne 23.

¹¹ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 615.

¹² Prav tam.

decembra,¹³ je za 3. bataljon Gradnikove brigade označeno, da so bili njegovi položaji pred začetkom nemške akcije na Stari Oselici, kjer je bil tudi 1. bataljon Vojkove brigade, toda iz izjav nekaterih borcev je razvidno, da je bil bataljon še vedno na starih položajih, na Goropekah. Sicer pa tudi poročila, ki se nanašajo na boje Vojkove brigade pri Fužinah, ne omenjajo gradnikovcev, zato je mogoče sklepati, da je 3. bataljon Gradnikove brigade vrisan pomotoma.

Sovražnikov napad se je začel 13. novembra s prodorom dela Gerversove skupine po dolini Idrijce proti želinu z namerom, da bi prišlo do združitve z drugim delom iste skupine, ki je prodiral iz smeri Baške grape. S tem bi bila dosežena obkolitev 26. divizije »triglavske«. Hkrati s tem so začele stiskati obroč še druge nemške bojne skupine, ki so prodirale s severa čez Jelovico in Selško dolino proti Cerknemu, oziroma bojne skupine, ki so pritiskale čez Dolomite. Divizija naj bi bila razbita in uničena, kot je pokazal kasnejši potek operacije, na širšem območju Blegoša in Cerkljanskega vrha.

Sprva je nemška operacija potekala zelo uspešno. Prvega dne ofenzive, 13. novembra, je približno ob treh popoldne odšla po cesti proti Spodnji Idriji in naprej proti Želinu močna sovražnikova kolona kakih 700 mož, ki so jo spremljali tanki in oklepni avtomobili. Kolona je brez kakršnihkoli večjih ovir prodrla vse do Jazenj, kjer sta jo skušali zaustaviti četi 4. bataljona, ki sta bili v zasedi na položajih med Otaležem in Jaznjami. Sovražniku sta se postavili v bran, toda v boju z nemškimi oklepnimi vozili sta bili brez moči. Sovražnik jima je prizadejal občutne izgube (samo v 3. četi je padlo osem borcev,¹⁴ medtem ko so izgube druge čete neugotovljene) in sta se morali umakniti proti Ledinam. Sovražnik je še istega dne prodrl do Želina, od koder je pošiljal patrolje proti Cerknemu in Reki. Neka manjša nemška kolona, bržkone desna pobočnica, je prispela tudi v Otalež.¹⁵

Po tem, da je sovražniku uspelo tako hitro prodreti v Zelin s svojimi oklepnimi vozili, lahko sklepamo, da mostovi na tej cesti sploh niso bili porušeni. To je bila vsekakor huda napaka. Po drugi strani je tudi sovražnik veliko tvegalo. Nje-

¹³ Zbornik VI/9, dok. št. 112.

¹⁴ Spomini Nade Božič, v AIZDG.

¹⁵ Zbornik VI/9, dok. št. 112.

*Stab 1. bataljona pred nemško ofenzivo »Traufe« na Ledinah.
Z leve na desno: Franc Golobič-Oto (namestnik političnega komi-
sarja), Ivan Sulič-Iztok (politični komisar), Emil Vovk-škrjanc
(komandant) in Alojz Nardin (namestnik komandanta).*

gov prodor iz Idrije proti Želinu je bil vsekakor izredno drzna zamisel. Pot do tja pelje po ozki soteski Idrijce, nad katero so bili na njeni vzhodni strani bataljoni Gradnikove brigade. Zato bi bilo mogoče sovražnikovo kolono, ki se je brez po-bočnic nad dolino in brez hkratnega napada iz Dolomitov na glavnino brigade, podala na tako tvegano pot, uničiti ali jo s hudimi izgubami zavrniti nazaj v Idrijo, če bi bili mostovi med Idrijo in Želinom porušeni in če bi glavnina Gradnikove brigade z vrhov nad desnim bregom Idrijce napadla sovraž-nikovo kolono v globeli.

To pa se žal ni zgodilo. Brigada je še nadalje ostala na prejšnjih položajih, medtem ko je sovražnik naslednjega dne, 14. novembra, brez bojev vdrl v Cerkno in še naprej v Novake. Ob vsej poti — od Idrije do Novakov — je za seboj puščal zasede, po cesti so patroljirali njegovi tanki in druga oklepna vozila. V Cerknem bi Nemci kmalu presenetili številne zaledne ustanove in enote, med drugim tudi bolnico s trinajstimi ran-jenci. Prav v zadnjem hipu so jih rešili na varno, nato pa so jih v spremstvu dveh bataljonov Prešernove brigade prenesli v bolnico na Ratitovcu.¹⁶

Tretjega dne sovražnikove ofenzive štab Gradnikove bri-gade še vedno ni ničesar ukrenil, pa tudi ne štab 26. divizije »triglavske«, čeprav je bil sovražnik že globoko v njunem zaledju in je obroč okrog obkoljene divizije postajal čedalje tesnejši. Do takrat sta 132. in 134. polk 44. divizije prečistila že vse Polhograjske Dolomite in na Žirovskem vrhu naletela na položaje Vojkove brigade, s katero je prišlo do prvih spo-padov. Na drugi strani je Gerversova bojna skupina z 2. ba-taljonom 138. rezervnega polka planinskih lovcev in bataljo-nom planinskih lovcev »Heine« prodrla čez Novake tudi že v Davčo.¹⁷ Štab divizije je sicer ponoči sestavil nekakšno navodilo, kako naj enote ravnajo v primeru močnejšega so-vražnikovega pritiska in kam naj se umikajo (Prešernova brigada čez Jelovico na Tolminsko, Vojkova brigada na ob-močje južno od Vojskega, Gradnikova brigada pa čez dolino Idrijce proti Kanomlji in Vojskemu), vendar je očitno, da štab divizije ni imel zadostnega pregleda nad dejanskimi raz-merami in zato tudi navodila, ki odsevajo neodločnost, niso

¹⁶ Petelin, Vojkova brigada, str. 92—95.

¹⁷ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 616.

mogla biti uresničena. Poleg tega je šele sedaj ukazal, naj uničujejo ceste. Vendar tudi za to ni bilo več časa, kajti boji s sovražnikom so se medtem že začeli.¹⁸

BOJI PRI RAVNAH, VRSNIKU IN RAZPOTJU

Po sovražnikovem prodoru iz Idrije po dolini Idrije proti Cerknemu v globoko zaledje Gradnikove brigade (in tudi divizije) je ostal nezavarovan ves njen desni bok. Nekaj podobnega se je dva dni kasneje zgodilo z njenim levim bokom, ko se je Vojkova brigada na položajih vzdolž grebena Žirovskega vrha spustila v hude boje z nemškim 134. grenadirskim polkom in ko se je morala potem, ko se je ta vklinil v njene položaje, v noči na 16. november umakniti z Žirovskega vrha na Podjelovo brdo.¹⁹

Čeprav je dan, ko je prišlo do prvih bojev med sovražnikom, ki je prodiral iz smeri Dolomitov, in enotami Gradnikove brigade na črti Goropeke—Ravne—Vrtnik—Govejk—Razpotje sporen,²⁰ vse kaže, da je prišlo do prvih bojev že

¹⁸ »Zbornik VI/8, dok. št. 152.

¹⁹ Petelin, Vojkova brigada, str. 92—95.

²⁰ v delih, ki omenjajo to ofenzivo, in tudi v virih ni povsem razčiščeno vprašanje, kdaj so enote Gradnikove brigade imele boje pri Vrtniku in na Razpotju. Večina avtorjev meni, da je bilo to 16. novembra. Tak podatek je vzet iz poročila štaba 9. korpusa s priloženimi skicami o razporeditvi enot (bataljonov) in štabov brigad 26. divizije »triglavske« za vsak dan posebej (Zbornik VI/9, dok. št. 112). Toda poročilo, ki je bilo napisano šele 23. decembra, vsebuje tudi nekaj drugih očitnih napak. Tako npr. je na skici za 13. november in nekatere kasnejše dni označeno, da je bil štab Gradnikove brigade pri Zireh, 3. bataljon pa na Štari Oselici, medtem ko je bil štab brigade dejansko na Vrtniku, 3. bataljon pa na Goropekah. Vse kaže, da poročilo le ni povsem zanesljiv vir.

Neko drugo poročilo, operativno poročilo štaba 3. operativne cone z dne 30. novembra 1943 (Zbornik VI/8, dok. št. 152), navaja, da jo sovražnik začel iz smeri Logatec—Rovte—Ravne prodirati v več kolonah v skupni moči 700 mož proti položajem Gradnikove brigade pri Vrtniku 15. novembra in da je imel takrat v bojih več kot 50 mrtvih in mnogo ranjenih. Tudi dr. Tone Ferenc piše v že omenjeni knjigi na podlagi nemških virov, da so Nemci 15. novembra zvečer že imeli v svojih rokah Žirovski vrh, Vrtnik in Govejk (skica na str. 617). Da so se boji na Vrtniku odigrali 15. novembra, piše v spominih tudi Edvin Pervanje, enakega mnenja pa je Danilo Suligoj (Spomini, v AIZDG), Franc Curk-Nace (Na Primorsko, fasc. 279/X v AIZDG) piše, da je imel 2. bataljon na Ravnah boje že 14. novembra, nato pa se je umaknil k 5. bataljonu na Vrtnik. Iz vseh teh razlogov je datum bojev pri Vrtniku popravljen s 16. na 15. november, kar se ujema tudi s kasnejšim potekom in koncem ofenzive, ki ni za nobenega avtorja sporen. Po vseh virih se je npr. Gradnikova brigada zbrala na šentviški planoti 20. novembra. Pred tem se je zadrževala (kot navaja v svojih spominih Danilo Suligoj in tudi nekateri drugi viri): prvega dne bojev v tej smeri (15. novembra) na območju Govejka in Ledin, drugega dne (16. novembra) na območju Praprotnega brda, tretjega dne (17. novembra) na območju Leskovece, četrtega dne (18. novembra) na območju Robidnice, Davče in Črnega vrha, petega dne (19. novembra) na območju Labinj in šestega dne (20. novembra) na šentviški planoti. V tem smislu so opisani dogodki in potek ofenzive v tej knjigi.

14. novembra v popoldanskih urah pri Ravnah. Nekateri preživeli borci se spominjajo,²¹ da se je 2. bataljon, ki je imel tam položaje, uspešno upiral sovražniku. Pri tem je odbil več zaporednih sovražnikovih jurišev. Ena izmed nemških ročnih bomb je priletela tudi v zaklon, kjer je Stanko Hrovatin imel težko bredo. Eksplozija je posadko pri težkem mitraljezu le omamila, toda komandir oddelka Franc Živec se je takoj znašel in prav tako z ročnimi bombami odgnal sovražnika od svojih položajev.

Zvečer se je glavnina bataljona, kot kaže, umaknila k 5. bataljonu, ki je imel položaje onstran potoka Žirovnice pri Vrsniku, toda o tem so pozabili obvestiti neko puškomitralješko skupino, ki je tistega dne ščitila desni bok dotedanjih bataljonskih položajev. Tako je ta skupina na nekem hribu v bližini Kolka (k. 821) ostala v hudem mrazu, globokem snegu in brez hrane kar tri dni, ne da bi jo sovražnik opazil, ko je prodiral mimo nje proti severu. Nazadnje so se samim sebi prepuščeni borci spustili v Ravne, kjer ni bilo več sovražnika. Tam so zvedeli, da je na območju Raven padlo štirinajst borcev, ki so jih vaščani pokopali na nekem vrtu.

Ko je sovražnik pregnal 2. bataljon s položajev pri Ravnah, se je naslednjega dne, po vsej verjetnosti 15. novembra, spopadel z glavnino Gradnikove brigade južno od Vrsnika.

»Komaj smo dobro prišli na položaje,« se spominja takratni komandir 1. čete 5. bataljona Ibro Ibraimi, »je prišlo do prvega streljanja. To je pomenilo, da so nemške in domobranske patrulje naletele na naše zasede. Naša četa je bila povsem pripravljena na boj, toda vso pozornost je obrnila na smer, odkoder je prihajalo streljanje, druge smeri pa smo zanemarili.

Ob desetih dopoldne so Nemci in domobranci še bolj pritiskali, toda četa se je trdovratno branila glede na to, da so bili naši položaji pri cerkvi nad Vrsnikom zelo ugodni. Nenadoma se je spustila gosta megla, kar je sovražnik takoj izkoristil in nas napadel v hrbet. Mi smo še nadalje vztrajali na položajih in sovražnikove vojake, ko so se nam približali na petnajst do dvajset metrov, začeli obmetavati z ročnimi bombami.«²²

²¹ Spomini Bogomirja Lozarja (po pripovedovanju Stanka Hrovatina, Franca Živca in Leopolda Rijavca), v AIZDG.

²² Spomini Ibra Ibraimija, v AIZDG.

V tem boju je ista mina ranila komandirja te čete Ibra Ibaimija in političnega komisarja Edvina Pervanja, poleg njiju pa še nekaj drugih borcev. Edvin Pervanje se boja spominja takole:

»Na novo je zapadlo skoraj meter snega, vreme pa je bilo megleno. Ni bilo treba dolgo čakati, ko se na obzorju pojavi manjša kolona Nemcev. Dobrih sto metrov od naših položajev se je pomikala proti vasi, v kateri je bila brigada. Z vsem orožjem smo usekali po koloni. Nemci so se vrgli na tla in se pomikati nazaj za obronek in za grmovje. Takoj so prav tako srdito odgovorili. Boj je trajal dobro uro, ko sta se našim položajem približala dva Nemca v belih oblekah. V megli sem komaj opazil ti dve premikajoči se beli gmoti. Kazal sem jih borcem, predvsem mitraljezcu, ki je bil poleg mene, in jim ukazal, naj uperijo ogenj na ti dve beli pošasti, ki ju je bilo v megli in debelem snegu res težko opaziti. Tedaj so imeli Nemci dva mrtva, kar smo zvedeli kasneje, in verjetno sta bila prav ta dva, ki sta se poskušala prebiti na naše položaje in nas pregnati. Ko smo bili že prepričani, da bomo nagnali v beg tudi druge, je privršala minometna mina in padla prav za mojim hrbtom. Kar vrglo je naju z Ibrom v sneg, ranjeno pa je bilo tudi nekaj borcev (...).«²³

Oba sta bila laže ranjena, vendar dovolj, da ju je bilo treba obvezati in da sta morala četo zapustiti. Toda Ibra so spotoma ujeli Nemci. Pred tem mu je uspelo, kot sam pripoveduje, skriti brzostrelko in titovko ter odstraniti z rokava komandirske oznake. Nemcem se je izdajal za Albanca, ki se vrača iz internacije domov in je po golem naključju padel v boj med partizani in Nemci. Izrazil je pripravljenost, da se vključi v nemške kvistlinške enote. Zato so ga Nemci pustili živega in ga celo poslali v svojo poljsko bolnico v Žireh na zdravljenje. Toda Ibro je Nemcem s pomočjo neke bolničarke ušel in se potem, ko se je pozdravil, spet vrnil v Gradnikovo brigado.

Enote 5. bataljona in deli 2. bataljona so se še nadalje upirali sovražnikovim napadom in so na širšem območju Vrsnika vztrajali na položajih vse do noči.

Kmalu potem, ko so sovražnikove enote napadle položaje 5. in 2. bataljona pri Vrsniku, je zapokalo tudi pri zasedah

²³ Spomini Edvarda Pervanja, v AIZDG.

1. bataljona pri Razpotju. Sovražnik je pritisnil iz dveh smeri: iz Idrije po cesti proti Razpotju in iz Idrije ali Dolomitov čez Goro.

»Naši položaji so bili nasproti Idrije,« beremo v Goriškem borcu.²⁴ »Tu smo jih počakali z našimi težkimi in lahкими strojnícami. Komaj smo pojedli, smo že zaslišali prve strele, ki jim je sledilo ,pet je' strojníc in grom minometov. Sovražnik je čez Žirovnico napadel Vrsnik, kjer je bil neki naš bataljon s štabom brigade. Kmalu nato vidimo, kako se z Gore proti našim položajem v Razpotju bliža neka druga sovražnikova kolona. Sovražnik ni računal na naše zasede pri Razpotju, ki so ga zelo presenetile.

V tem boju so se zlasti odlikovali vodnik Jože Kuštrin ter tovariša Mirko Humar in Andrej Skert, ki so sovražnika spustili tik pred zasedo, potem pa so začeli žeti s težko ,bređo' in puškomitraljezi. Sovražnik je takoj odgovoril s puškami in z eno strojnico. Naša težka ,bređa' je dobro delala, rafal za rafalom, dokler ni sovražnik umolknil. Pri vsem tem je sovražnik imel hude izgube, medtem ko so naši bili brez njih (...)

Po nekih drugih podatkih²⁵ sovražnik naših zased ni opazil zaradi megle in vejavice. Potem ko se je moral s precejšnjimi izgubami umakniti, je začel s težkim minometom obstreljevati položaj naše težke »brede«. Mine so padale tako na gosto in blizu, da se je zaseda umaknila, ne da bi s položaja rešila tudi težki mitraljezi. Ko je to slišal politični komisar bataljona Ivan Sulič-Iztok, je borce iz zasede pošteno oštel in jih peljal nazaj po mitraljezi. Toda spotoma so naleteli na sovražnika. Prišlo je do ostrega spopada, v katerem je nekaj sovražnikovih vojakov padlo, drugi pa so se umaknili. Naši so pod komisarjevim vodstvom prodrli na prejšnje položaje zasede in rešili tam pozabljeni težki mitraljezi.

Toda s tem boj za 1. bataljon še ni bil končan. Njegove enote so še najmanj dve uri uspešno zavračale sovražnikove poizkuse, da bi se z Razpotja prebil proti Ledinam, z Govejka pa proti Srnjaku. Vreme se je medtem poslabšalo, kajti megla je postajala čedalje gostejša, sneženje pa tudi ni hotelo po-
nehati. Vse to je koristilo predvsem napadalcem, ki so se

²⁴ Goriški borec št. 4, 22. novembra 1943.

²⁵ Spomini Danila Suligoja, v AIZDG.

znali vriniti v presledke med bataljoni, njihove položaje napadati v boke in jih ogrožati iz zaledja.

Tako so bataljoni kmalu izgubili zvezo med seboj in se umikali vsak zase.²⁶

DVA SOVRAŽNIKA: NEMCI IN SNEG

Tretji bataljon, ki je bil na skrajnem levem krilu brigadne razporeditve, se je z Goropek umaknil na Žirovski vrh. Tam pa že ni bilo več ne Vojkove brigade, ki se je umaknila s teh položajev, ne Nemcev, ki so hiteli za brigado proti Fužinam in Stari Oselici. Tako se je bataljon nevede znašel na zunanji strani sovražnikovega obročja. Če bi ostal tu, bi bila sovražnikova ofenziva zanj bržkone že končana. Toda bataljon se je želel priključiti glavnini brigade in se je zato ponoči spustil v dolino, neopazno prešel čez cesto in Poljansko Soro, nato pa se napotil proti Stari Oselici.

Isto noč je 1. bataljon prispel v Krnice, kjer je našel del 2. bataljona, nato pa se je na poti proti Praprotnemu brdu sešel še s 4. bataljonom. Tu je glavnina brigade vzpostavila zvezo s štabom divizije, kajti štaba brigade in 5. bataljona ni bilo nikjer. Zato je štab divizije imenoval začasni operativni štab z nalogo, da usklajuje dejstvovanje glavnine Gradnikove brigade (1. in 4. bataljona ter dela 2. bataljona). Komandant in politični komisar tega začasnega operativnega štaba sta postala Emil Vovk in Ivan Sulič-Iztok, komandant in politični komisar 1. bataljona, medtem ko je bil za namestnika komandanta imenovan Rudolf Griželj-Vardar.²⁷

Kaj pa se je zgodilo s štabom brigade? Kasneje je bilo vse pojasnjeno. Štab brigade se je s 5. bataljonom in delom 2. bataljona, po pripovedovanju takratnega komandanta Martina Greifa-Rudija, umikal proti jugu in je še isto noč, s 15. na 16. november, obšel Idrijo z vzhodne in južne strani ter zjutraj, ne da bi naletel na sovražnika, prispel na Črni vrh nad Idrijo. Pot proti jugu je bila sicer tvegana, toda edino možna, kajti sovražnik se je med boji že prebil v zaledje teh enot in zato proti severu ni bil več možen umik.

²⁶ Zapisnik Goriške brigade, v AIZDG; spomini Ivana Suliča-Iztoka, v AIZDG.

²⁷ Zapisnik Goriške brigade, v AIZDG.

Nemci med ofenzivo.

Naslednjega dne, 16. novembra, je imela najhujše boje z Nemci Vojkova brigada. Neka nemška kolona, bržkone je pripadala 134. grenadirskemu polku, se je skušala čez Trebijo prebiti v Sovodenj. Če bi ji to uspelo in bi se združila z drugo sovražnikovo kolono, ki je pritiskala proti Sovodnju iz Ota-leža, potem se glavnina brigade ne bi imela več kam umakniti in bi bila obkoljena zelo tesno. Toda Vojkova brigada je s položajem nad Fužinami zavračala vse sovražnikove napade. »Tako je ostala pot proti severu odprta, nemška namera, da bi v rajonu Ledin napravil prvi žep, se je po zaslugi 16. brigade izjalovila.«²⁸

Od Prešernove brigade je ostal v obroču le en sam bataljon, kajti en bataljon te brigade je bil na Bukovem, druga dva pa na poti proti Jelovici.

Tega dne, 16. novembra, ni imela Gradnikova brigada nobenih bojev, vendar se je kljub temu umaknila s Praprotnega brda proti Stari Oselici. Vojkova brigada je dokaj dolgo zadrževala Nemce pri Fužinah, toda nazadnje je morala le popustiti njihovemu pritisku. Tako so si Nemci utrli pot čez

²⁸ Lado Ambrožič: Osvobodilni boj primorskega ljudstva, AIZDG.

Sovodenj proti Cerknemu. Toda Gradnikovi brigadi je kljub temu v zadnjem hipu uspelo prekoračiti cesto Fužine—Sovodenj, kajti takoj nato so se na cesti prikazali tudi že prvi Nemci. Na Stari Oselici se je glavnini brigade priključil tudi njen 3. bataljon. Tako se je tam zbrala že skoraj vsa brigada, manjkal je le 5. in del 2. bataljona.

Bojna sposobnost brigade je bila zaradi skrajne izčrpanosti borcev zelo šibka. Mnogi borci že dva dni niso ničesar zaužili, bili so noč in dan na položajih ali na pohodu, posušiti in odpočiti se ni bilo kje. Snega je bilo do kolen in še več. Borce, ki so hodili na čelu kolone, so morali pogosto menjavati, ker so se hitro utrujali. Mimo tega borci, od katerih je bilo največ Vipavcev, niso bili navajeni na hude zime s snegom, niti ni bila temu prilagojena njihova oprema. Zato so mnogi izmed njih dobili ozeblino, kolona pa je zaradi njih in novih ranjencev postajala čedalje počasnejša in okornejša.²⁹

REŠITEV IZ OBROČA

Na Stari Oselici se brigada ni zadrževala, ampak je še isto noč nadaljevala pot proti severu in je naslednjega dne, 17. novembra, v zgodnjih popoldanskih urah prispela v Leskovicu. A tudi tam ni bilo počitka. Neka nemška kolona je namreč iz Gorenje vasi zavila prek Hotavelj proti Leskovici. Pri Srednjem Brdu je sicer naletela na zasedo, ki je sovražnika nekaj časa zadrževala, nato pa se je začela umikati proti Leskovici. Kmalu nato je tudi tam začelo pokati.

»Strele je bilo slišati,« se spominja Danilo Šuligoj, »iz spodnjega dela vasi. Kar nas je bilo po hišah, smo se vsi zbegani umikali proti gornjemu delu vasi. Mulovodcu se je mula utešnila med neko streho in bregom, da ni mogel z njo ne naprej in ne nazaj.

Iskali so me. šlo je za vodjo patrolje, ki je bil ob srečanju z Nemci ranjen. Njegova rana je bila velika, vendar je bil k sreči ranjen le v mehki del stegna. Obvezal sem ga v hiši pri Jurjevcu na Lazah. Hiša stoji na poševni travnati polički, na pol poti med Leskovicu in Robidnico. V hiši je sama živela

²⁹ Dogodki so opisani na podlagi Zapisnika Goriške brigade in spominov Ivana Suliča-Iztoka, Nade in Antona Božiča, Valerije Valenčičeve in Staneta Verbiča, vse v AIZDG.

Neža Mohorič, ki je ranjencem takoj postregla z domačim žganjem.

Tam me je našel še neki drugi partizan, ki ni mogel imeti niti dvajset let. Mučil ga je sklečni revmatizem. Hodil je kar bos in še to z veliko težavo.

Tedaj je v hišo stopil borec Franc Petrovčič, ki mu je od rok curkoma tekla kri. Prosil me je, naj ga obvežem. Povedal mi je, da je pomočnik mitraljezca, ki je bil v zasedi pod vasjo. Imela sta zelo ugoden položaj. Podrla sta vsakega Nemca, ki se je pokazal izza ovinka. Tam jih je obležalo deset do dvanajst. Nato pa so jima Nemci prišli za hrbet. On je prejel rafal čez prsi, mitraljezca pa je pri priči ubilo ...³⁰

Nato je skozi vrata stopil še neki politični komisar ali politični delegat iz našega bataljona in povedal, da se je v spodnjem delu vasi srečal z Nemci, ki so prodirali v vas. Dva, ki sta bila na čelu kolone, je pokosil s svojo brzostrelko.

Imel sem občutek, da v vasi ni nikogar več od naših. Zato sem si oprtal orožje in opremo ranjencev, oba prijel pod pazduho in z njima krenil do hiše, ki je na samem stala na grebenu. Medtem se je megla začela dvigati in skrbelo me je, da me na travniku pod hišo ne bi opazili Nemci (..)«³¹

Izredno prisebnost in pogum je v boju v vasi pokazal tudi borec Pepi Kofol-Jaka. Nanj sta nepričakovano planila dva Nemca in ga zgrabila vsak za eno roko. Jaka se ju je hitro otrese, nato pa z rafalom iz svoje brzostrelke oba podrl.³²

Enote Gradnikove brigade so se morale iz Leskovice umakniti ne le zaradi nemškega pritiska in zato, ker je vas začela goreti, temveč predvsem zaradi hude nevarnosti, ki jim je grozila za hrbtom. Med Leskovico in sosednjo Robidnico je bila nekdanja jugoslovansko-italijanska meja, od katere so še vedno ostale žična ovira in mine. Če bi sovražnik dobil pod ogenj svojih mitraljezov prehode v teh ovirah, bi to utegnilo imeti za Gradnikovo brigado, ko bi se začela umikati, nedogledne posledice.

Vendar se gradnikovci niso umaknili prav daleč. Ustavili so se že onstran ovir, kjer so enote 1. in 4. bataljona zasedle najugodnejše položaje in sovražniku onemogočile, da bi se prebil na zahodno stran nekdanje meje.

Vendar to za brigado še ni bila rešitev, kajti sovražnik jo je lahko napadel tudi iz kake druge smeri. Sovražnikov obroč,

³⁰ Mitraljezec je bil Viktor Štrukelj iz Tolminskega Loma (spomini Valerije Vrabec, v AIZDG).

³¹ Spomini Danila Šuligoja, v AIZDG.

«Fase. 91 v AIZDG.

v katerem so bili od vse divizije le še trije bataljoni, pol Gradnikove in en bataljon Prešernove brigade (od Vojkove brigade se je že poprej prebil en bataljon na levi breg Idrijce, to noč pa so se za njim napotili čez Cerkljanski vrh še drugi trije bataljoni), je bil že tako tesen, da se brigada ni smela zadrževati na sicer zelo ugodnih položajih. Umakniti se je bilo treba tja, kjer je bila še prosta pot.

Zato je brigada 18. novembra zvečer zavila mimo vasi Novaki, kjer so bili Nemci, na pobočja Blegoša in Črnega vrha in je v zgodnjih jutranjih urah prispela v Davčo; nato se je spustila v Labin nad Cerknim.

Ta dan, 19. november, je bil za brigado tudi zadnji dan sovražnikove ofenzive. Brigada se je še dvakrat srečala z Nemci, vendar je do streljanja prišlo le enkrat. Ob prvem srečanju, kar se je zgodilo v Davči, so Nemci imeli gradnikovce za svoje in jih niso nagnali. Z njimi pa so se spopadli nekoliko kasneje, ko so bile enote Gradnikove brigade že na položajih med Labin j ami in Novaki in ko je proti njim rinila iz smeri Novakov neka nemška patrolja. Žrtev tokrat ni bilo nobenih.⁸³

Sreča je spremljala tudi pratež Gradnikove brigade, ki je zašel v Orehek. V njegovi neposredni bližini se je pomikala nemška kolona, ki je bila na pohodu iz Cerknega čez Bukovo v Baško grapo. Nemci pa našega prateža niso napadli, čeprav je težko razumeti, da ga ne bi opazili.

Ko se je 19. novembra znočilo, se je brigada spet zbrala in se napotila čez Zakriž in Ravne proti šentviški planoti. Pri vasi Reki je stopila na glavno cesto Idrija—Tolmin, da bi po treh, štirih kilometrih zavila desno v hrib.

»Cesta ob Idrijci je bila vsa razrita od tankov in še vedno je smrdelo po bencinu. Vse je kazalo, da ne more biti dolgo od tega, kar je po njej peljala kaka motorizirana nemška kolona. Zbrali smo še zadnje ostanke moči in tekli, kolikor je kdo mogel, kake štiri kilometre daleč po cesti, dokler nismo prišli do steze, ki se od glavne ceste odcepi proti šentviški gori.

Šele tedaj, ko smo zavili na to stezo, smo se čutili varne, bili pa smo že povsem brez moči. Čeprav je bilo do šentviške

⁸³ Spomini Danila Šuligoja, v AIZDG.

gore le uro hoda, smo v vas prispeli šele pozno popoldne. Na vsakih nekaj korakov smo omahovali v breg in od utrujenosti takoj zaspali (...),»³⁴

Medtem ko se je Gradnikova brigada zbirala na šentviški planoti, Vojkova brigada na šebreljski planoti in Prešernova brigada pod Poreznom, se je nemška ofenziva nadaljevala, vendar v prazno. Gerversova bojna skupina je prečesala Blegoš in je 20. novembra zvečer prodrla do črte Poljane—Žetina, njen 2. bataljon 138. rezervnega planinskega polka, ki je pritiskal iz Novakov, pa je v Železnikih vzpostavil stik z enotami 14. in 19. policijskega polka SS. Ofenziva se je z nemške strani končala dva dni kasneje, 22. novembra.³⁵

Gradnikova brigada je na šentviški planoti ostala kakih štirinajst dni. Ta čas je porabila za počitek, hkrati pa so na partijskih in raznih vojaških sestankih z borci in poveljniskim kadrom temeljito proučili najnovejšo sovražnikovo ofenzivo ter zlasti lastne pomanjkljivosti in napake.³⁶

NOVE IZKUŠNJE

Nemška ofenziva »ni uspela samo zaradi tega, ker sovražnik ni imel dovolj sil za izvršitev svojega načrta, ker je napravil velike napake in pokazal čudno neaktivnost, tako da so naše osnovne sile imele čas in možnost, da se izvlečejo in izognejo uničenju — zahvaljujoč poleg tega dobremu instinktu naših borcev in sreči,« ugotavlja štab 9. korpusa v svojem poročilu z dne 23. decembra 1943 Glavnemu štabu NOV in PO Slovenije.³⁷

Nemškemu poveljstvu v tej ofenzivi ni primanjkovalo sil, saj jih je v začetnem obdobju imel za skoraj dve diviziji ali kakih 20—25 000 mož. V primerjavi s 26. divizijo »triglavsko«, ki jih je pred začetkom ofenzive imela le približno 3200, je to sedemkratna premoč.

Toda po drugi strani je bila taktika, ki jo je sovražnik uporabljal v tej svoji ofenzivi, zelo toga. Nemške enote so

³⁴ Prav tam.

³⁵ Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 622.

³⁶ Poleg navedenih so kot viri uporabljeni še Zapisnik Goriške brigade in spomini Ivana Suliča-Iztoka, vse v AIZDG.

³⁷ Zbornik VI/9, dok. št. 112.

v večjih ali manjših kolonah prodirale po cestah in poteh, vmes pa so ostajali presledki, skozi katere so se bataljoni drug za drugim lahko izmuznili iz obroča, ki ni bil nepredušno zaprt. Poleg tega so se Nemci strogo držali vnaprej predvidenega poteka operacije in se ravnali po njenem načrtu. Odtod izhaja tista »čudna neaktivnost«, ki jo omenja poročilo štaba korpusa.

Izredno slabo vreme v času novembrske ofenzive je motilo obe strani, toda sovražnika bolj kot naše. To predvsem zato, ker sovražnik ni mogel uporabljati svoje vojne tehnike v obsegu, kot bi jo lahko ob lepem vremenu. Naše enote so pokazale tudi večjo vzdržljivost in se lažje prilagajale vremenskim neprijetnostim kot sovražnik. Ta ugotovitev velja zlasti za Gradnikovo brigado, a ne samo zato, ker je njena glavnina ostala v sovražnikovem obroču kar sedem dni (od 13. novembra, ko so Nemci iz Idrije prodrli do Želina), temveč predvsem spričo tega, ker so bili njeni borci slabše opremljeni in manj vajeni hudega mraza in globokega snega kot borci drugih brigad, pa so kljub temu uspešno prestali tudi to preizkušnjo. Končno pa je prav slabo vreme s snegom, vejavico in meglo prispevalo k »dobremu instinktu naših borcev in sreči«, da so se bolj ali manj neopazno in uspešno izmikali nemškim kolonom in spopadom z njimi.

Glede izgub, ki so jih naše enote imele v tej ofenzivi, ni zanesljivih podatkov. Sovražnik sicer navaja, da je v dneh od 14. do 22. novembra padlo 505 in bilo ujetih 2682 partizanov, aretiranih pa 476 civilnih prebivalcev, od katerih so večino odpeljali v nemško internacijo. Toda podatki, da je 26. divizija »triglavska« izgubila 3187 borcev, so fantastični, kajti če bi bili resnični, potem divizije ne bi bilo več. Ta je pred ofenzivo imela vsega skupaj 3213 borcev.³⁸

Kljub temu je divizija imela sorazmerno hude izgube. Ko so po končani ofenzivi primerjali prejšnje in novo številčno stanje brigad oziroma divizije, so ugotovili, da je v vsej ostalo še 2300 borcev oziroma 900 borcev manj kot pred ofenzivo.

V sami Gradnikovi brigadi se je številčno stanje zmanjšalo od 1455 borcev pred ofenzivo na približno 1000 borcev po njej.³⁹

³⁸ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 622.

³⁹ Zbornik VI/8, dok. št. 152.

Brigada je torej izgubila tretjino svoje prejšnje sestave. Ogromna večina izgub gre spet na račun »razhajkancev«, borcev, ki so izkoristili prvo priložnost, da so se oddaljili od svojih enot in se vrnili domov ali kam drugam na varnejši kraj. Precej borcev, zlasti iz patrulj in zased, se je porazgubilo, ker niso mogli več najti zveze s svojimi umikajočimi se enotami in so se začasno priključili drugim enotam. Koliko od teh izgub gre na račun padlih ali ujetih, ni znano. V bojih, ki so se odvijali organizirano, ni bilo večjih izgub. Huje je bilo v primerih, ko so tavajoče skupine ali posamezni »razhajkanci« naleteli na nemške zasede in patrulje.

Viri, ki se nanašajo na izgube Gradnikove brigade, so zelo nepopolni in tudi ne povsem zanesljivi. Tako na primer v Kronističnem zapisu o Žireh⁴⁰ piše, da je v Ravnah nad Žirmi imela krojaško in čevljarsko delavnico Vojkova ali Gradnikova brigada. Ko so se borci, zaposleni v tej delavnici, pripravljali na umik, so jih prehiteli Nemci in domobranci ter jih polovili. Bilo jih je enajst. Postavili so jih v vrsto in streljali po dva skupaj. Umirali so pogumno, brez besed. Tako so pobili devet borcev, zadnja dva pa so pustili, da sta jim nosila strelivo.

V nekem drugem viru⁴¹ zasledimo podatek, po katerem naj bi v bojih pred Leskovico padlo šest gradnikovcev, enako število pa naj bi jih bilo ujetu na Robidniškem brdu in Brinovčevem hribu. Te so nato Nemci postrelili.

Podobnih primerov je bilo bržkone še več in zato krvni davek, ki ga je plačala Gradnikova brigada v tej ofenzivi, le ni bil tako majhen, kot bi lahko sklepali po splošni ugotovitvi, češ da »ofenziva praktično ni uspela (...)«.

Na analizah, ki so jih imeli po končani ofenzivi v vseh štabih, so ugotavljali in razpravljali tudi o lastnih napakah in slabostih.

Pokazalo se je, da zlasti nižji starešinski kader nima zadostnega ugleda in tudi sposobnosti, da bi poveljeval svojim enotam. Bili so celo primeri, da so nekatere manjše enote kar razpustili in so se nato borci na lastno pest prebijali iz sovražnikovega obročja. Zato so morali nekateri starešine svoj

⁴⁰ Ivan Govekar: Kronistični zapis o Žireh in Žiroveih med osvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo, Loški razgledi 1967, str. 42.

⁴¹ Gradivo za topografijo NOB — Poljanska dolina, 1. del, 2. snopič (AIZDG), str. 95.

položaj prepustiti drugim, sposobnejšim. Dogajalo se je tudi, da so se med ofenzivo nekatera poveljstva oddaljila od svojih enot in se sama prebijala.

Ugotovljeno je bilo, da je zveza slabo delovala. Bržkone niso bili toliko krivi kurirji kot pa izredno slabo vreme in nenehni premiki, zaradi česar enot ni bilo tam, kjer bi morale biti. To bi lahko bilo delno opravičilo tudi za slabo delovanje obveščevalne službe, zaradi česar štabi brigad in divizije, pa tudi bataljonov niso imeli pregleda nad trenutnim stanjem na ožjem, še manj pa na širšem območju.

Večina poveljniške sestave ni razumela bistva partizanske taktike med sovražnikovo ofenzivo. Za naše enote je bilo med to ofenzivo značilno, da so bile preveč pasivne, da sovražnikovih kolon niso napadale nenadoma in jim povzročale izgub in da niso bile dovolj prožne, ampak so čakale na položajih in prepuščale pobudo sovražniku.⁴²

Na podlagi ugotovljenih pomanjkljivosti so v enotah sprejemali tudi ustrezne ukrepe za odpravljanje napak in krepitev brigade.

KREPITEV BRIGADE

Po združitvi z Goriško brigado je postala Gradnikova brigada številčno zelo močna (1450 borcev), toda zelo nehomogena enota. Tako na primer so imeli kadri in borci v bataljonih, sestavljenih iz prejšnje Gradnikove brigade, precej večje bojne izkušnje kot pa tisti, ki so prišli iz Goriške brigade. Vojaških in političnih šol ter tečajev za usposabljanje kadrov še ni bilo, zato je bilo usposabljanje borcev na dokaj nizki ravni. Povrh vsega je bila neenotna in pomanjkljiva tudi organizacijska struktura štabov in enot.

Zato so v brigadi v mesecu novembru posvečali glavno skrb notranjemu utrjevanju brigade, ki ga je za kak teden dni prekinila nemška ofenziva, nato pa se je na šentviški planoti spet nadaljevalo. Kljub pomanjkljivim podatkom lahko ugotovimo, katera vprašanja so bila pri tem delu težiščna.

⁴² Zbornik VI/8, dok. št. 138.

Organizacija štabov brigad je bila takrat še zelo neenotna, zato je štab 3. operativne cone »alpske« z odredbo z dne 12. novembra 1943⁴³ predpisal, kako je treba organizirati delo v štabih divizij, brigad in bataljonov.

Štab divizije je imel pet odsekov: operativni odsek (pripravlja načrte za akcije po navodilih komandanta in političnega komisarja, opravlja inženirsko-tehnično delo, vodi evidenco o orožju in strelivu, usmerja usposabljanje in organizira šole in tečaje), obveščevalni odsek (vodi in organizira obveščevalno službo), odsek za zveze (organizira zveze s kurirji, signalizacijo, radijske in telefonske zveze itd.), ekonomski odsek (skrbi za prehrano in organizira divizijske delavnice), sanitetni odsek (organizira sanitetno službo v diviziji) in propagandni odsek (organizira kulturno in propagandno delo in vodi samostojno tehniko).

Pri štabu brigade je bilo treba organizirati enake odseke s podobnimi nalogami, kot so jih imeli odseki pri štabu divizije. Poleg odsekov je brigada imela še brigadno sodišče, ki je svoja poročila prek sodnega odseka pri štabu 3. operativne cone pošiljalo sodnemu odseku pri Glavnem štabu NOV in POS.

Štabi bataljonov niso imeli odsekov, marveč ustrezne referente, samostojni bataljoni pa še lastna bataljonska sodišča.

Štab Gradnikove brigade je nekaj od vsega tega že imel, nikakor pa še ne vsega. Nemška ofenziva je sicer preprečila takojšnjo izvajanje omenjene odločbe, vendar je bila naloga opravljena takoj po njej in še v decembru.

Brigada je iz priključene Goriške brigade dobila zelo močen propagandni odsek, ki je med drugim izdajal tudi brigadno glasilo Goriški borec (v novembru je izšla že 4. številka), toda po združitvi še ni imela niti zdravnika.⁴⁴ To je bilo toliko huje, ker je morala za ranjence skrbeti vsaka brigada zase, kajti bolnica Franja pri Novakih, namenjena za zdravljenje vseh huje ranjenih borcev na tem območju, je začela delovati šele proti koncu decembra 1943. Zato je štab 26. divizije »triglavske« še posebej opozoril brigadne in bataljske štabe, naj namenijo ranjencem več skrbi in pozornosti, zlasti

⁴³ Odredba štaba 3. operativne cone »alpske« z dne 12. novembra 1943, fase. 281/1 v AIZDG.

⁴⁴ Poročilo brigadnega partijskega biroja KPS Gradnikove brigade z dne 14. novembra 1943, arhiv CK ZKS, št. 7440.

med sovražnikovimi ofenzivami. Prav v novembrski ofenzivi je bilo namreč nekaj primerov, da ranjencev niso pustili pri dovolj zanesljivih ljudeh, pa so jih Nemci našli in pobili.⁴⁵ Štab 3. operativne cone pa je že prej zahteval,⁴⁶ da je treba v vseh enotah opraviti zdravniški pregled borcev in odpustiti iz vojske vse, ki so nesposobni za vojaško službo, razen v primeru, če si tega sami borci ne želijo.

Brigada je v začetku, takoj po združitvi, imela pet bataljonov in spremljevalno četo, ki je bila oborožena s težkimi minometi. Koliko tega orožja je bilo v brigadi pred nemško novembrsko ofenzivo, ni znano, je pa nekaj podatkov o tem, koliko orožja ji je ostalo po njej. V začetku decembra je bilo v vsej brigadi, vendar brez 5. bataljona, ki je bil poslan na Ledine, 900 borcev (med njimi 49 tovarišic), od orožja pa 673 pušk, 53 brzostrelk, 63 puškomitraljezov, 8 težkih mitraljezov in 2 težka minometa.⁴⁷ Avtomatskega orožja torej ni primanjkovalo, podatki o puškah pa so bržkone nepopolni, saj je bilo takrat tega orožja dovolj za vse.

Že pred ofenzivo so morale vse brigade ustanoviti pionirske (delavske) čete,⁴⁸ katerih pripadniki so bili opremljeni z ustreznim orodjem (krampi, lopatami, sekirami, žagami itd.). Iz poročil sklepamo, da so v Gradnikovi brigadi že v prvih dneh novembra imeli poleg pionirske čete pri štabu brigade tudi minerske vode v vsaj nekaterih bataljonih.

Šibka točka vseh enot je bila obveščevalna služba, kar se je pokazalo zlasti v novembrski ofenzivi. Čete in bataljoni so sicer že imeli posebne obveščevalce, a ti so bili še neizkušeni in bolj izvidniki kot pa obveščevalci. Zato so v decembru poleg teh pri štabu brigade vzpostavili poseben obveščevalni vod, ki ga je sestavljalo 10 do 12 obveščevalcev. To so bili borci, »ki so se že izkazali kot hrabri, samoiniciativni, neustrašeni, požrtvovalni in iznajdljivi partizani«.⁴⁹

⁴⁵ Dopis štaba 26. divizije »triglavske« z dne 19. decembra 1943, fase. 276/1 v AIZDG.

⁴⁶ Odredba štaba 3. operativne cone »alpske« z dne 4. novembra 1943, fase. 9/11 v AIZDG.

⁴⁷ Poročilo brigadnega partijskega biroja Gradnikove brigade z dne 2. decembra 1943, arhiv CK ZRS, št. 744f.

⁴⁸ Odredba štaba 3. operativne cone »alpske« z dne 4. novembra 1943, fase. 9/11 v AIZDG.

⁴⁹ Dopis obveščevalnega odseka štaba 26. divizije »triglavske« z dne 14. decembra 1943, fase. 276/1 v AIZDG.

Velike težave so bile tudi z vzdrževanjem zvez. Takrat še ni bilo radijskih postaj in drugih tehničnih sredstev, ampak je bilo mogoče vzdrževati zveze z drugimi enotami in štabi le prek kurirjev. A tudi teh ni bilo dovolj in pogosto za kurirje tudi niso določali najprimernejših borcev. Štab 3. operativne cone je poizkušal stanje popraviti in je tik pred nemško ofenzivo razposlal odredbo,⁵⁰ po kateri bi moral vsak vod imeti po enega kurirja pešca in signalista, četa po dva signalista in kurirja (enega pešca in enega kolesarja), bataljon pa desetino za zvezo s 13 borci, med katerimi naj bi bila dva kurirja konjenika, dva kurirja kolesarja, štirje signalisti in 4 telefonisti.

Odredbo so začeli v brigadi uresničevati šele po ofenzivi, a še takrat le deloma, kajti na voljo ni bilo niti telefonov niti konj in tudi koles ni bilo mogoče povsod uporabljati. Veliko pozornost so namenili usposabljanju signalistov v signaliziranju z zastavicami. V decembru 1943 so pri štabu 31. divizije (prejšnja 26. divizija »triglavska«) organizirali dva tečaja za signaliste in samo z drugega tečaja je dobila Gradnikova brigada devet signalistov.⁵¹

Že prej, v zadnjih dneh oktobra 1943, je bila pri štabu divizije ustanovljena tudi nižja vojaška šola in v njen prvi tečaj je morala vsaka brigada poslati po deset borcev, da bi jih na tečaju usposobili za desetarje in vodnike. Po pet borcev je bilo treba poslati tudi v pehotni in artilerijski tečaj Oficirske šole Glavnega štaba NOV in POS.⁵²

To so bili začetki načrtnega šolanja in usposabljanja partizanskega kadra, kajti proti koncu leta 1943 so na vseh ravneh poveljevanja ustanovili vrsto šol in tečajev za najrazličnejše profile starešin in borcev specialistov, tako da po nekaj mesecih ni bilo skoraj nobenega starešine ali borca, ki ne bi končal ustreznega tečaja pri Glavnem štabu NOV in POS, štabu korpusa, diviziji, brigadi ali v svojem bataljonu.

Najmnožičnejša oblika usposabljanja so bile vojaške in politične ure, ki so jih imeli z vsemi razpoložljivimi borci

⁵⁰ Odredba štaba 3. operativne cone »alpske« z dne 10. novembra 1943, fase. 281/1 v AIZDG.

⁵¹ Dopis odseka za zveze štaba 31. divizije z dne 31. decembra 1943, fase. 271/1 v AIZDG; isto z dne 13. decembra 1943, fase. 280/1 v AIZDG.

⁵² Dopis štaba 26. divizije »triglavske« z dne 24. oktobra 1943, fase. 276/1 v AIZDG.

vsak dan, razen takrat, kadar je bila enota na dolgih pohodih ali v boju. To usposabljanje bo podrobneje obdelano v posebnem poglavju.

Na tem mestu pa je treba omeniti in poudariti vlogo, ki jo je v Gradnikovi brigadi tudi takrat imela Partija. Po združitvi z Goriško brigado je bilo treba v vseh bataljonih na novo vzpostaviti vso organizacijo tako, da je imela vsaka četa svojo partijsko celico, njen sekretar pa je bil namestnik političnega komisarja čete. Njihovo delo je usmerjal bataljonski partijski biro, ki je imel za sekretarja namestnika bataljonskega političnega komisarja, medtem ko je bil sekretar brigadnega partijskega biroja namestnik brigadnega političnega komisarja.

Po združitvi so ugotovili, da je v prvih treh bataljonih, ki so nastali iz Goriške brigade in kjer so bili po bojnem stažu zelo mladi borci, le malo članov Partije, toda mnogo kandidatov za člane (npr. v 1. bataljonu je bilo le 8 članov in 28 kandidatov). Zato sprva v nekaterih četah ni bilo partijskih celic, bile pa so kandidatske. Toda že pred začetkom nemške ofenzive so vse kandidate sprejeli v Partijo, tako da je npr. 1. bataljon imel takrat 33 članov Partije in nobenega kandidata.

V dne, ko je združena brigada imela približno 1450 borcev, je bilo v njej 131 članov Partije, 121 kandidatov in 292 skojevcev. Skupno jih je torej bilo 544 ali 31 odstotkov. Po ofenzivi je bilo v brigadi, ki se je številčno zmanjšala za približno tretjino, še 187 članov, 13 kandidatov in 279 skojevcev, kar zneso skupaj 479 ali približno 48 odstotkov glede na takratno številčno stanje brigade.⁵³ Ob takšni organiziranosti in tolikšnem številu komunistov so v Gradnikovi brigadi s prizadevnim delom sorazmerno hitro odpravili posledice, ki jih je med borci in v enotah pustila sovražnikova novembrska ofenziva.

⁵³ Poročila brigadnega partijskega biroja Gradnikove brigade z dne 9. in 14. novembra ter 2. decembra 1943, arhiv CK ZKS, št. 7439, 7400 in 7441.

ZIMSKA PRESENEČENJA

SOVRAŽNIKOVE SILE IN TAKTIKA

Po končani novembrski ofenzivi »Traufe« je na operacijskem območju 26. divizije »triglavske« nastalo začasno zatišje. Nemško poveljstvo je vse svoje operativne enote, ki jih je pritegnilo v ofenzivo, poslalo na italijansko fronto, za njimi so ostale le enote, ki so bile tam že pred ofenzivo.

Nemci svojih postojank na gorenjski strani nekdanje italijansko-jugoslovanske meje, ki so jih bili prisiljeni izprazniti v oktobrskem naletu Prešernove in Vojkove brigade, niso obnovili, pač pa so okrepili nekatere druge postojanke v Poljanski in Selški dolini. Številčno stanje orožništva in obmejnih straž se ni bistveno spremenilo: orožnikov je bilo na Gorenjskem približno tisoč dvesto, obmejnih stražarjev (graničarjev) pa petsto. Graničarje in večji del orožništva so imeli Nemci razporejene po postojankah, del orožništva pa v posebnih akcijskih četah in vodih.¹

Na Gorenjskem so imeli Nemci tudi 184. polk deželnih strelcev s štabom v Kranju ter 921. bataljon s sedežem v Kranju, 927. bataljon s sedežem v Radovljici in 517. bataljon s sedežem v Domžalah.² Deželne strelce so uporabljali predvsem za zavarovanje komunikacij, za boj s partizani pa le izjemoma, kajti v teh enotah so bili v glavnem starejši vojaki.

Vrhu tega je bilo na Gorenjskem še nekaj drugih enot (protiletalskih, stražarskih itd.), ki jih za boj s partizani navadno niso uporabljali. V te namene so takrat imeli predvsem 19. policijski polk SS (brez 1. in 3. bataljona), policijsko pia-

¹ Petelin, Prešernova brigada, str. 171.

² Fase. 207/V v AIZDG, nemški fond.

ninsko lovsko četo »Alpenland«, 2. in 3. rezervno orožniško (motorizirano) četo »Alpenland«, orožniško akcijsko četo v Škofji Loki in tri orožniške akcijske vode.³

Nemško poveljstvo je razne manjše ofenzivne akcije na Gorenjskem izvajalo predvsem s temi enotami, v primeru kakih večjih akcij pa je pritegnilo še ustrezne sile iz drugih predelov. Domobranstva v tem času na Gorenjskem še ni bilo.

Kar zadeva taktiko, ki so jo Nemci uporabljali proti partizanskim enotam, je bilo treba pri tem upoštevati pomanjkanje sil. Izhajali so iz stališča, da »v gverilski vojni ne odloča množica, temveč spretnost, bojevitost in sposobnost vsakega moža hkrati z zvitostjo in s prevaro nasprotnika (...)«. Nemško vodstvo je zahtevalo, naj bodo patrulje nenehno na poti, kajti »z nenadnim pojavom patrulj na raznih mestih je treba dokazati prebivalstvu, da so naše nadzorovalne in zavarovalne sile neprestano v akciji (...)«

Nemci so s prebivalstvom ravnali brezobzirno: »Na prebivalstvo se ne moremo zanašati, ker podpira odporniško gibanje in dela za OF. Med oglednim pohodom naseljenih krajev je treba prijeti vse moške osebe, ki ne morejo zanesljivo dokazati, da so iz tistih krajev. Računati je treba z možnostjo, da bodo banditi branili posamezne hiše in naseljene kraje.

S popustljivim načinom boja ni moč doseči kakega uspeha. Vsa orožja je treba brezobzirno uporabiti, četudi bodo pri tem prizadeti nedolžni ljudje (...)«*

Taka so bila navodila, ki jih je sredi decembra 1943 dal višji vodja SS in policije 18. vojaškega okrožja Rösener za pomiritev Gorenjske in Štajerske. Čeprav Gorenjska ni spadala v operacijsko cono »Jadransko primorje«, kot je to bilo s Primorsko in Dolomiti, je sovražnik tudi tu uporabljal podobno taktiko, kadarkoli je bilo mogoče.

Na Primorskem je bil njegov položaj močno otežen spricho dejstva, da ni imel priložnosti vzpostaviti goste mreže orožniških postaj, kot je storil že leta 1941 na Gorenjskem, in zato kljub povezovanju z bivšimi italijanskimi okupatorji tega ozemlja ni mogel imeti pregleda nad njim, še zlasti pa ne nad svobodnim ozemljem. Zato se je moral zadovoljiti le z zaščito najpomembnejših komunikacij in nadzorovanjem

³ Zbornik VI/9, dok, št. 201.

⁴ Prav tam.

bližnje okolice, medtem ko je za ofenzivne akcije proti svobodnemu ozemlju moral uporabljati močnejše sile, katerih osredotočanje je naša obveščevalna služba navadno pravočasno odkrila.

Na Primorskem so bile okupatorske sile, ki jih je bilo mogoče uporabljati za boj proti partizanom, takrat še sorazmerno šibke. Zato si je moral Globočnikov operativni štab za bojevanje proti partizanom poleg svojih policijskih bataljonov SS in italijanskih kvislinških enot, ki so sodile pod njegovo poveljstvo, pomagati tudi z enotami operativne vojske. To je bila predvsem 188. gorska divizija, ki je prišla na Primorsko spomladi 1944 in je imela štab v Sežani, pa tudi druge operativne enote, ki so prihajale tja s fronte le na počitek in popolnitev.

Postopki nemškega okupatorja so bili na Primorskem enaki kot drugod. Vojaški poveljnik v operativni coni »Jadransko primorje« general Kübler je, na primer, 24. februarja 1944 objavil povelje, v katerem je zahteval, da se je treba v protipartizanskem boju držati načela »zob za zob in glavo za glavo« in da je treba ujete partizane »obesiti ali ustreliti. Kdor prostovoljno podpira tolpe s tem, da jim daje stanovalje ali hrano ali pa prikriva njihovo bivanje in jim nudi kako drugo pomoč, je zapisan smrti in ga je treba pokončati.« Že komandanti bataljonov so imeli pravico odločati o požiganju hiš in vasi. To pravico so do konca izkoriščali, saj nemški okupator v nobeni drugi slovenski pokrajini ni požgal toliko vasi kot v Istri in Slovenskem primorju.⁵

Ugodnejše razmere so bile za okupatorja v Dolomitih in v soseščini, predvsem na Idrijskem. V Dolomitih se je med nemško novembrsko ofenzivo domobranstvo povsem obnovilo in se utrdilo. Domobranske čete, ki so bile izredno dobro oborožene ne samo s pehotnim orožjem, ampak tudi z minometi in celo topovi, so zasedle že iz časov italijanske okupacije močno utrjene postojanke, tako da so se Dolomiti v kratkem znašli pod njihovim popolnim nadzorstvom. Domobranci so bili sprva še v defenzivi, nato pa so postajali čedalje drznejši in so v sodelovanju z nemškimi enotami ali pa sami izvajali drzne prodore s sorazmerno majhnimi silami na par-

⁵ Dr. Tone Ferenc: Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943—1945, Borec 1977, str. 95—96.

tizansko svobodno ozemlje in nenadne napade na posamezne partizanske enote, ki so bile na robu tega ozemlja. Pri tem so uporabljali podobno taktiko kot Nemci na Gorenjskem. To jim je bilo toliko lažje, ker so imeli za seboj del prebivalstva ne samo v Dolomitih, ampak tudi na Žirovskem in Idrijskem, s tem pa tudi možnost, da so si organizirali dokaj učinkovito obveščevalno službo.

V decembru je bilo na vsem območju 3. operativne cone »alpske«, sodeč po podatkih naše obveščevalne službe,⁶ več kot 48 000 okupatorjevih vojakov. Kar zadeva cerkljansko svobodno ozemlje, za obrambo katerega je bila odgovorna 26. divizija »triglavska«, pa je bilo stanje na njegovem robu glede tega takole:

— Na severni strani so železniško progo v Baški grapi varovale nemške in kvistlinške italijanske posadke. Namenjene so bile zgolj za obrambo in zato cerkljanskemu svobodnemu ozemlju niso bile nevarne. Močnejše postojanke so bile v Podbrdu (200 vojakov, predvsem italijanskih), Hudajužni (40 Italijanov), Koritnici (100 Nemcev), Grahovem (51 Nemcev) in Sv. Luciji (110 Nemcev in Italijanov), manjše posadke pa so bile tudi v bunkerjih ob mostovih in predorih.⁷

— V Selški dolini so bile postojanke na Petrovem brdu (50 Nemcev), v Spodnji Sorici (90 obmejnih stražarjev), Železnikih (64 orožnikov), Selcah (50 orožnikov) in Praprotnem (12 mož), v Poljanski dolini pa v Gorenji vasi (200 obmejnih stražarjev in 40 orožnikov), Lučinah (200 obmejnih stražarjev), Poljanah (40 orožnikov) in Gabrku (13 orožnikov), medtem ko je bilo v Škofji Loki okrog 1000 vojakov, policistov, orožnikov in gestapovcev.⁸

— Najbližje domobranske postojanke v Dolomitih so bile Sv. Trije kralji (70 domobrancev), Rovte (200 domobrancev) in Št. Jošt (80 domobrancev).⁹

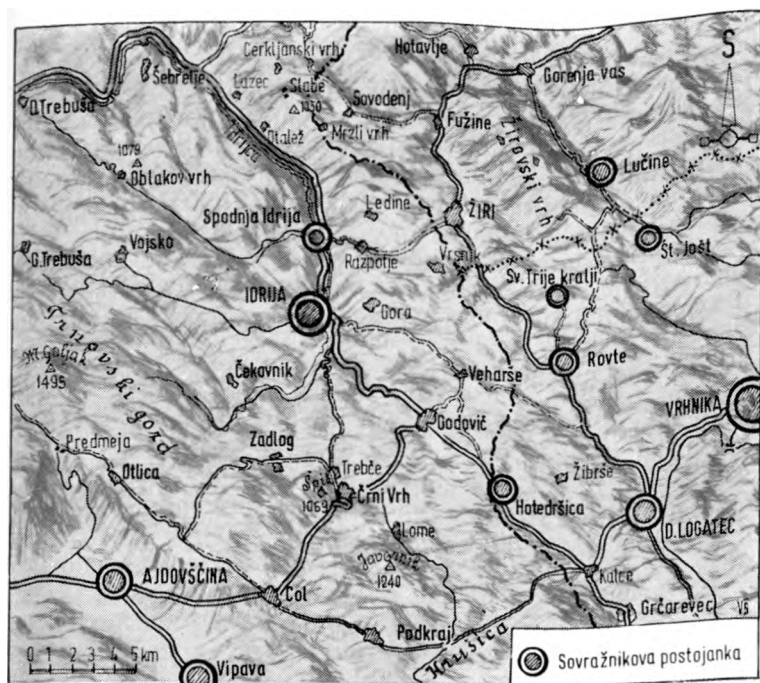
— Še bolj proti jugu so bile postojanke v Spodnji Idriji, Idriji, Godoviču in Hotedršici. V Spodnji Idriji je bilo 35

⁶ Poročilo obveščevalnega odseka štaba 9. korpusa z dne 30. decembra 1943, fase. 73/IV v AIZDG.

⁷ Poročilo obveščevalnega odseka štaba 26. divizije »triglavske« z dne 11. decembra 1943, fase. 47/1 v AIZDG.

⁸ Poročilo obveščevalnega odseka štaba Gorenjskega odreda z dne 15. decembra 1943, fase. 47/1 v AIZDG.

⁹ Poročilo obveščevalnega odseka štaba 26. divizije »triglavske« z dne 11. decembra 1943, fase. 47/1 v AIZDG.

Sovražnikove postojanke na širšem območju Idrije.

nemških vojakov, v Idriji pa sprva 280,¹⁰ toda kasneje se je njihovo število močno povečalo, celo na 1000. V Godoviču je bilo približno 80 Nemcev, v Hotedršici pa enako število domobrancev.

Približno take razmere so bile na robu cerkljanskega svobodnega ozemlja v prvih dneh decembra 1943, ko je štab 26. divizije »triglavske« poslal svoje brigade v ofenzivo. Divizija naj bi dejstvovala v dveh taktičnih skupinah: Prešernova brigada naj bi na severu na Gorenjskem napadala sovražnikove postojanke in rušila progo Ljubljana—Kranj—Jesenice, Gradnikova in Vojkova brigada pa bi se usmerili proti Dolomitom.¹¹

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Zbornik VI/9 dok. št. 153.

USODNE ŽIČNE OVIRE

V prvih dneh decembra 1943 so bili na šentviški planoti vsi bataljoni Gradnikove brigade razen njenega 5. bataljona, ki je bil na podlagi odredbe štaba 26. divizije »triglavske« poslani na območje Ledin. Položajev pa ni zasedel pri Ledinah, ampak nekoliko bliže, na Mrzlem vrhu nad Otaležem.

Smer Idrija—Cerkno je po 28. novembru zapirala Vojkova brigada, toda sedaj naj bi se v skladu z načrti štaba divizije njene enote premaknile bolj v levo, na Žirovski vrh, medtem ko naj bi položaje pred Idrijo zasedla Gradnikova brigada.¹²

Brž ko je 5. bataljon prispel na Mrzli vrh, je na vse strani razposlal patrulje. Poleg tega sta bila takrat v neposredni bližini tudi še dva bataljona Vojkove brigade: 2. bataljon pri Slabetu na Bevkovem vrhu in 4. bataljon v Lazcu. Prav zato je težko dojeti, kako so mogli Nemci 3. decembra ob belem dnevu presenetiti bataljon. Po pripovedovanju borca tega bataljona Miha Orehinija se je to zgodilo takole:

»Kmalu potem, ko smo tja prispeli, je pobegnil neki domačin, ki je bil meni, mitraljezcu, za pomočnika. S seboj je odnesel tudi zaboj municije s 300 naboji.

Tistega dne dopoldne me je poklical v svoj štab komandant bataljona in me je odredil za vodjo patrulje, ki naj bi krenila proti Idriji. Prva patrulja je v to smer odšla že zgodaj zjutraj, če se ne motim, se je ta morala na ustreznem kraju ustaviti in tam v zasedi čakati, hkrati pa poslati kurirja, da je vse v redu. Ker pa kurirja še ni bilo, je komandant bataljona za vsak primer poslal novo patruljo.

Takoj smo šli na pot. Prišli pa smo kakih sto metrov daleč od taborišča, ko sem nenadoma na nasprotni strani zagledal kolono. Sprva nisem vedel, kdo so. Bilo mi je sumljivo, ker so bili brez nahrbtnikov in so na vso moč hiteli proti Mrzlikarju, kjer so bili naši. Zato sem poslal kurirja do komandanta z obvestilom, kaj smo opazili. Ta pa ga je nakuril s paničarjem in mi prek njega ponovno naročil, naj tako krenemo tja, kamor nas je bil poslal.

Medtem pa sem v koloni, ki se nam je bližala, dokončno prepoznal Nemce. Kljub komandantovemu ukazu sem se s patruljo vrnil pred njegov štab in mu povedal, da so Nemci že prav blizu. Še vedno mi ni verjel.

Medtem pa je zunaj že zaropotalo. Komandant je brez besed planil iz hiše in mene s puškomitraljezom in neke borce

¹² Petelin, Vojkova brigada, str. 118.

s težkim mitraljezom postavil na položaj pred kozolec, odkoder smo zadrževali sovražnika. Ko pa je kozolec začel goriti, je med nami nastala zmeda. Borci so se umikali vsak po svoje in pravega vodstva ni bilo več. Del bataljona se je po čistini umikal proti položajem. Vojkove brigade, kakih dvajset do trideset borcev pa se je umikalo proti nekdanji italijansko-jugoslovanski meji. Kričali smo za njimi, naj se vrnejo, vendar nas niso poslušali. Ob meji so bile namreč žične ovire in minska polja.

Kmalu nato smo iz tiste smeri zaslišali močne eksplozije. Kasneje smo zvedeli, da je največ naših padlo prav tam, ker so zašli med mine.«¹³

V boljšem položaju so bili borci, ki so se umikali proti Bevkovemu vrhu, ki se dviga kake pol ure daleč od Mrzlikarja. Tam so bile na položajih enote 2. bataljona Vojkove brigade, ki so sovražnika takoj napadle in omogočile glavnini 5. bataljona Gradnikove brigade umik. Sovražnikova bojna skupina, štela je kakih 150 mož, je nato napadla še položaje na Bevkovem vrhu z namenom, da bi se prebila proti Slabetu. Toda vojkovci so imeli izvrstne položaje, pred katerimi je bila čistina, zato jim ni bilo težko odbiti nemški napad. Boji so se nadaljevali vse do večera, ko se je sovražnik umaknil nazaj proti Idriji.¹⁴ V tem boju, ki je trajal od desetih dopoldne do sedmih zvečer, naj bi sovražnik imel, sodeč po naših poročilih,¹⁵ več kot dvajset mrtvih (kar je najbrž nekoliko pretirano), vojkovci pa so zaplenili puško-mitraljez in šest pušk.

Medtem ko je bil boj za Vojkovo brigado zmaga, je bil za Gradnikovo brigado hud udarec. Nekatera naša poročila govorijo, da je padlo 17 borcev. Toliko imen je tudi na spomeniku na Mrzlem vrhu. Bržkone pa je bilo žrtev še več. Izmed borcev, ki jih je napad presenetil v Mrzlikarjevi hiši in so poskakali skozi okna, so jih Nemci ujeli devet, trije pa so bili ranjeni. Eden od teh je bil brigadni bolničar Oton Vencelj-Boris.¹⁶

Prav ta bataljon je imel že med novembrsko ofenzivo v primerjavi z drugimi bataljoni največ izgub. Po tem novem

¹³ Spomini Miha Orehinja, v AIZDG.

¹⁴ Petelin, Vojkova brigada, str. 118—119.

¹⁵ Zbornik VI/9, dok. št. 153.

¹⁶ Spomini Otona Vencelja-Borisa, v AIZDG.

udarcu se je njegovo številčno stanje tako znižalo, da ga je štab brigade sklenil razpustiti, njegovo moštvo pa razdeliti med druge bataljone.

Kdo je bil kriv za poraz?

Skoraj ni moč dvomiti, da to ne bi bilo izdajstvo. Zato je sovražnikova kolona prišla iz smeri, odkoder je ni nihče pričakoval, vedela pa je tudi, kje je cilj njenega napada. Kljub temu pa moramo priznati, da je največja krivda na štabu bataljona, zlasti na njegovem komandantu, ker ob dobrem neposrednem zavarovanju bataljona ne bi mogel biti prese-nečen, ker borcev ni seznanil z nalogami v primeru sovraž-nikovega napada in smermi umika in ker ni preveril obve-stila, da se bližajo Nemci.

DVAKRAT NAPADENI MINERJI

Pred premikom glavnine Gradnikove brigade s šentviške planote na nove položaje pred Idrijo so se nekatere njene enote spustile v Baško grapo in napadale progo in nekatere postojanke.

Prvi napad je bil namenjen železniški postojanki v Huda-južni. Tam je bilo takrat kakih 50 do 70 italijanskih bersa-ljerov, ki so bili oboroženi tudi z dvema minometoma, petimi ali šestimi mitraljezi in avtomatskim topom kalibra 20 mm.¹⁷

Do napada je prišlo v noči s 4. na 5. december. Kaže, da sta se ga udeležila 3. in 4. bataljon. Minerji so se priplazili tako blizu postaje, da so lahko metali bombe kar skozi okna v notranjost stavbe in so sovražniku prizadejali nekaj žrtev. Kljub temu sovražnikove postojanke niso zavzeli.

Nekatere skupine iz Gradnikove brigade so bile med na-padom na postajo v zasedah. Te so imele nekaj več uspeha. Ena izmed njih je ob železniški progi onstran Grahovega na-padla sovražnikovo patruljo ter ubila enega in ranila drugega nasprotnikovega vojaka. Neka druga naša skupina je napadla železniške vagone in pri tem ubila štiri, ranila pa tudi nekaj sovražnikovih vojakov. Na naši strani je bilo, sodeč po ustnih

¹⁷ Zbornik VI/9, dok. št. 48.

virih, pet ranjencev: iz 3. bataljona trije (Ivan Repek iz Erzolja in njegov brat Stanko ter Valerija Testen-Vrabec), iz 4. bataljona pa dva. Eden od teh je bil namestnik bataljonskega političnega komisarja, ki je nekaj dni kasneje podlegel ranam.¹⁸

Po tem napadu se je brigada umaknila iz Baške grape nazaj na šentviško planoto. Onstran doline, v Nemškem Rutu, je še naprej ostal njen minerski vod, da bi izvajal akcije na progi in mostovih v Baški grapi. Vsega skupaj je bilo šestnajst borcev, od tega le šest oboroženih. To je čudno, saj takrat orožja še ni primanjkovalo. Borci so prenočevali v nekem skednju, ko jih je 5. decembra zjutraj presenetilo kakih 20 do 25 italijanskih vojakov.¹⁹ Zdravko Vidrih, eden izmed udeležencev tega spopada, se dogodka spominja takole:

»(...) Zjutraj sem bil na vrsti za stražo. Pod kozolcem, ki je tik ob hiši, sem strmel v gosto meglo. Ko so pri hiši že pomolzli, so se pred menoj nenadoma iz megle pojavile postave in že sem zaslišal italijansko govorico. Bila je močna italijanska patrulja. Med njih sem pognal ročno bômbó, zaradi katere so se alpinci razbežali, naši fantje pa prebudili iz trdega spanja. Alpinci so pod ozidje pokopališča postavili mitraljez, ki je obvladal položaj v smeri šole, kamor smo se začeli umikati. Borec z Dolenjske je pred menoj padel, kot bi podsekali drevo. Kmalu za njim je pod streli obležal še drugi. Nekateri smo bili laže ranjeni, vendar nam je uspelo rešiti si življenje. Rešila nas je gosta megla (...)«²⁰

Toda isti minerski vod se je znašel v podobnih, celo hujših težavah dobrih štirinajst dni kasneje v Grantu, vasi, ki je od Rute oddaljena kake pol ure. Minerski vod je 21. decembra prispel v vas. Borci so bili zelo utrujeni, ker so bili natovorjeni z razstrelivom. V vasi je bila takrat tudi neka enota Bazoviške brigade. Minerji so se zato počutili varne in so šli spat. Nenadoma pa so jih zbudili streli najprej na robu vasi in le malo kasneje že tik ob hiši, kjer so ležali. Hitro so planili ven, toda med umikom sta dva borca padla, med ranjenimi pa je bil ponovno Zdravko Vidrih.²¹

¹⁸ Zbornik VI/9, dok. št. 153; spomini Valerije Vrabec, v AIZDG.

¹⁹ Poročilo operativnega oficirja 27. divizije »goriške« z dne 7. decembra 1943, arhiv Goriškega muzeja.

²⁰ Zdravko Vidrih: Noben vihar jih ni izruval, TV 15, 18. marca 1976.

²¹ Prav tam.

NAPADI NA SOVRAŽNIKOVE KOLONE PRI HOTEĐRŠICI

V decembrski ofenzivi 26. divizije »triglavske«, če jo lahko tako imenujemo, so brigade dejstvovala zelo samostojno. Na skrajnem levem krilu je od Škofje Loke prek Jelovice do Pokljuke dejstvovala po bataljoni Prešernova brigada, Vojkova brigada je bila na Zirovskem vrhu in nad Gorenjo vasjo, o Gradnikovi brigadi pa je za obdobje od 3. do 12. decembra zelo malo zanesljivih podatkov. Znano je, da jo je štab divizije pošiljal v Dolomite, vendar ni znano, kdaj je brigada odšla na pot, kje se je nastanila in kaj je v tem času delala.

Po edinem viru,²² ki ga imamo za te dni, je takrat Gradnikova brigada »ob lepem južnem vremenu, ki je pobralo skoraj ves sneg, šla na nove akcije. Pomikali smo se preko Zakriža, Cerknega, Planine, Ledin in Medvedjega brda v Žibrše tako, da smo se v vsaki vasi malo zadržali. Vse je šlo lepo v redu do prihoda na dolomitski sektor, kjer se je šopirila bela garda z novim imenom »domobranci*«. Patruljni boji so se začeli že pri Medvedjem brdu in se stopnjevali v prave manjše boje z uporabo minometov. Stik s sovražnikom je bil nepretrgan. V Žibršah je neprestano pokalo ves dan iz vseh smeri. Položaj je bil zelo napet. Vse jasneje je postajalo, da globlje v Dolomite brez večjih žrtev ne bo mogoče (...)«

Ker je bil sovražnikov odpor hujši, kot so sprva pričakovali, so sklenili, da bodo napadli Hoteđršico, ki je bila pomembna ne samo za obrambo Dolomitov pred partizanskimi vdori, temveč je bila življenjskega pomena tudi za idrijsko posadko: edina cesta, po kateri se je idrijska posadka še lahko oskrbovala, je peljala čez Godovič in Hoteđršico proti Logatcu.

Najprej so nameravali napasti postojanko s tremi bataljoni, z enim bataljonom pa bi postavili zasede proti sovražnikovim sosednjim postojankam. V zadnjem hipu so načrt spremenili: napadal naj bi en sam bataljon, dva naj bi ga varovala pred sovražnikovim posredovanjem iz Godoviča in Logatca, en bataljon pa naj bi bil v rezervi blizu Hoteđršice.

Za napad na Hoteđršico je bil določen 3. bataljon. Tik pred njegovim odhodom iz Žibrš pa bi kmalu prišlo do hujše

²² Curk, Na Primorsko, fase. 279/V v AIZDG.

nesreče. Borci 3. bataljona so se vsi zbrali v nekem skednju, ko se je zaradi prevelike obremenitve vdrl pod in hip kasneje se je skoraj ves bataljon znašel nadstropje niže — v hlevu med kravami in teleti. Nastalo je klicanje in vpitje na pomoč, vendar so kmalu ugotovili, da ni tako hudo. Nihče ni bil huje poškodovan.²³

Tako je 3. bataljon 12. decembra zvečer obkolil domobransko postojanko Hotedršico. Toda tega ni storil najbolje in sovražnika ni presenetil. Ta je bil namreč tisti, ki je pol ure pred polnočjo začel prvi streljati, brž ko je opazil naše. Po vsem tem tudi 3. bataljonu ni preostalo drugega, kakor da tudi sam začne sovražnika obstreljevati z mitraljezi. Pod njihovim varstvom so se bombaši priplazili do prvega bunkerja, vrgli vanj nekaj bomb in ga uničili. Tudi na drugi strani vasi so naši vdrl do neke utrdbe in jo uničili.

Med temi bombaši je bil bržkone tudi Joško Verbič, doma iz Rupe pri Mirnu, star pa šele petnajst let. Vojni dopisnik Tone Tratnik piše,²⁴ da je bil Joško takrat kurir. Kljub temu je s še štirimi drugimi bombaši jurišal, ne da bi se zmenil za sovražnikov ogenj iz postojanke. Zmetali so ročne bombe v bunker, ga uničili in nato so jim še drugi borci sledili v napad.

To pa je bilo tudi vse, kar so dosegli. Sovražnik je bil dobro utrjen, napad naših pa, kot kaže, tudi ni bil dovolj odločen in po poltretji uri se je bilo treba umakniti, kajti sovražniku je že prispela pomoč. Na naši strani sta bila dva borca laže ranjena, sovražnik pa naj bi imel »več kot 10 mrtvih«.²⁵ Podatek o sovražnikovih izgubah je seveda nepreverjen in pretiran.

Napad 3. bataljona na Hotedršico ni uspel, toda kljub temu je bila noč od 12. na 13. december za Gradnikovo brigado zelo uspešna zaradi izrednih uspehov zased 2. in 4. bataljona, ki sta sovražnikovim kolonom iz smeri Logatca in Godoviča prizadejali hude izgube.

Zanimivo je, da je kolona, ki je nastopala iz smeri Logatca, prišla do Hotedršice skoraj prej, preden so se tam oglasili prvi strelji. To si je mogoče razlagati le tako, da je moral

²³ Prav tam.

²⁴ Fase. 91/1 v AIZDG.

²⁵ Zbornik VI/9, dok. št. 66.

sovražnik biti na kak način obveščen o bližnjem napadu na Hotedršico in je zato tamkajšnji posadki poslal okrepitve, da bi napad laže odbila. Sovražnikova kolona, ki je štela kakih sto mož, je hodila zelo neprevidno, saj ni imela nobene predhodnice. Zato pa je postala plen 3. čete 2. bataljona, ki je bila s sedmimi puškomitraljezi in enim težkim mitraljezom v zasedi med Hotedršico in Logatcem.²⁶

Anton Žnidaršič, namerilec pri težkem mitraljezu, se tega dogodka spominja takole:

»Nismo dolgo čakali in že se je bližala sovražnikova kolona, ki je šla na pomoč belim. Najprej sem mislil, da so naši, toda ko sem spoznal, da je sovražnik, sem počakal, ga pustil v neposredno bližino, pripravil težki mitraljez in potem spustil prvi rafal, drugi, s tretjim pa sem že lovil posamezne Nemce in bele, ki so se panično razbežali. Isto tako dobro so opravili moji tovariši s puškomitraljezi in na cesti se je kar kopicilo mrtvih.

Čez približno dvajset minut se je zopet zaslišalo brnenje strojev. Bila je nova pomoč belogardistični posadki v Hotedršici. Ustavili so se nekoliko prej, kot da bi vohali nevarnost. Na slepo srečo so pričeli streljati s težkimi minometi, toda mi smo odgovorili krepkeje od njih. Strojnice so regljale, da je bilo veselje, in po nekaj minutah smo razločno slišali ukaz 'zurück' in slavna nemška armadica je pobrala šila in kopita ter po najkrajši poti šla, od koder je prišla.«²⁷

Na naši strani je bil v tem boju ranjen en sam borec. Žal uspeha ni bilo mogoče povsem izkoristiti in pobrati orožja, ker je medtem iz Logatca prispela še druga kolona. Zaradi sovražnikove premoči se je zaseda umaknila ob pol treh zjutraj, Nemci pa so nadaljevali pot v Hotedršico. Po takratnih ocenah so Nemci in domobranci imeli v boju ob cesti Logatec—Hotedršica kakih 60 mrtvih. Podatek o sovražnikovih izgubah se opira na zapažanja udeležencev boja in zanj ni potrdila z nasprotne strani. Bržkone je precej pretiran. Toda sovražnikove izgube so dejansko lahko bile zelo hude, saj je zaseda napadla iz neposredne bližine in s kar osmimi puškomitraljezi in mitraljezi.

Podoben uspeh je dosegel tudi 4. bataljon, ki je bil v zasedi na nasprotni strani napadene Hotedršice, vzdolž ceste

²⁶ Prav tam.

²⁷ Goriški borec št. 7, 7. januarja 1944.

Hotedršica—Godovič. Približno opolnoči se je zasedi približala patrolja s trinajstimi sovražniki. Ko je bila od zasede oddaljena le kakih štirideset metrov, so se oglasili naši mitraljezi. Tudi tu je imel bataljon na položajih sedem puškomitraljezov in en težki mitraljez. Osem Nemcev je takoj padlo, pet pa jih je pobegnilo.

Nato je bilo na tej strani do pol treh zjutraj vse mirno. Takrat je iz Idrije pripeljala prek Godoviča motorizirana kolona s kakimi sto Nemci. A kamioni niso zapeljali naravnost v zasedo, ampak so se ustavili pred položaji 3. čete in pot nadaljevali peš. Četa jih je spustila še bliže kot prej patroljo in jih nato nenadoma napadla z dvema puškomitraljezoma ter enim težkim mitraljezom.

Na sovražnikovi strani je, sodeč po naših virih,²⁸ padlo kakih 35 vojakov, drugi pa so si poiskali zaklone in s streljanjem preprečili našim, da bi se približali mrtvim Nemcem na cesti in jim pobrali orožje, ki je ležalo poleg njih. Naši niso imeli nobenih izgub.

Ob štirih zjutraj se je bataljon umaknil. Toda tisti njegov del, ki je bil na vzhodni strani ceste Hotedršica—Godovič, ni mogel zaradi nemškega ognja več čez cesto, ampak se je moral umikati proti Žibršam. Tam je ostal še ves dan v nenehni nevarnosti, da ga sovražnik odkrije in napade. To pa se ni zgodilo. Zvečer, ko se je stemnilo, se je neovirano vrnil nazaj čez cesto h glavnini.

Tudi v primeru 4. bataljona podatki o sovražnikovih izgubah niso preverjeni in so bržkone pretirani. Toda v vsakem primeru je brigada v tej noči ne glede na to, da Hotedršice ni osvojila verjetno zato, ker jo je napadla s prešibkimi silami (z enim samim bataljonom) in ker napad ni bil dobro pripravljen, dosegla velik uspeh. Njene enote so na cestah proti Logatcu in Godoviču prizadejale sovražniku občutne izgube, pri tem pa so bili v vsej brigadi laže ranjeni le trije borci.

Vendar to še niso bila vsa presenečenja, ki so jih v teh dneh enote Gradnikove brigade pripravile sovražniku na območju Idrije in Hotedršice. Že dan kasneje, 14. decembra, je bilo kakih dvajset borcev 3. bataljona, oboroženih med drugim s tremi puškomitraljezi, spet v zasedi, toda tokrat

²⁸ Zbornik VI/9, dok. št. 66 in 153.

nad cesto Godovič—Črni vrh nad Idrijo. Niso čakali zaman. Ob dveh popoldne se jim je približala močnejša sovražnikova patrolja s 26 možmi. Hodila je zelo previdno in je v ustrezni razdalji imela pred seboj v izvidnici šest mož. Brž ko se je sovražnikova izvidnica približala položajem zasede, jo je ta napadla in ubila vseh šest Nemcev. Toda sovražnikova glav-nina je takoj zasedla položaje ob cesti in z njih obstreljevala naše. Zaradi njenega ognja se borci niso mogli približati mrtvim Nemcem na cesti in jim pobrati orožja. Nato so se umaknili brez kakršnihkoli izgub.²⁹

Štab 26. divizije »triglavske« med nalogami, ki jih je v teh dneh imela Gradnikova brigada, omenja tudi napade na manj utrjene sovražnikove postojanke in čim globlje vdore v Dolomite,³⁰ vendar je štab brigade po prvih takih poizkusih, ki se niso uspešno končali, postal previdnejši. Zem-ljišče v Dolomitih je bilo preveč razgibano in postojanke raz-meščene pregosto, da bi lahko brigada prikrito manevrirala, postojanke pa so bile premočno utrjene in njihove posadke predobro oborožene, da bi bilo mogoče pri napadu nanje računati na uspeh brez hudih lastnih izgub. Tako na primer je imela 80-članska posadka v Hotedršici, ki jo je bila Grad-nikova brigada neuspešno napadla, kar 27 puškomi trai jezov, 4 težke mitraljeze in 2 težka minometa,³¹ približno 250-članska posadka v Rovtah, ki so bile obdane z žičnimi ovirami, strel-skimi jarki in štirinajstimi bunkerji, pa poleg drugega orožja tudi dva topa.³² Zato se je štab brigade raje odločal za napade na sovražnikove kolone in patrolje iz zasede, kar je bilo učin-koviteje: enote niso imele nobenih žrtev, sovražniku pa so bile prizadejane občutne izgube.

Novo presenečenje je čakalo sovražnika 22. decembra na cesti med Hotedršico in Godovičem, ko so borci 2. bataljona že ponoči postavili zasedo. Na položajih so se dobro maski-rali, da jih sovražnik, ki je po vseh teh napadih postajal čedalje previdnejši, ne bi prezgodaj odkril. Približno ob de-vetih zjutraj je iz smeri Godoviča prispela kolona s petnaj-stimi vozovi. Ob vsakem vozu so bili trije ali štirje Nemci.

²⁹ Zbornik VI/9, dok. št. 71 in 153.

³⁰ Zbornik VI/9, dok. št. 77.

³¹ Zbornik VI/9, dok. št. 66.

³² Zbornik VI/9, dok. št. 101.

Ko je pripeljala pred položaje zasede, jo je ta napadla z vsemi dvanajstimi puškomitraljezi in s še dvema mitraljezoma. Pokol na cesti je bil strašen: na cesti je obležalo kakih 35 do 40 mrtvih ali ranjenih Nemcev, ubitih je bilo 28 konj, povsem prerešetan pa je bil tudi osebni avtomobil, ki je peljal v tej koloni. Preživeli sovražnikovi vojaki so se od strahu razbežali na vse strani.

Če bi takrat borci takoj planili na cesto, bi lahko zasegli velik plen. Toda napad na sovražnikovo kolono ni bil najbolje načrtovan, kajti pred Godovičem in Hotedršico ni bilo še kake druge, čeprav šibkejše zasede, ki bi sovražnika iz teh dveh postojank zadrževala in omogočila svoji glavnini pobrati plen. Tako pa so Nemci in domobranci iz omenjenih postojank, ki sta bili od mesta napada na oskrbovalno kolono oddaljeni morda največ dva ali tri kilometre, takoj pohiteli na pomoč in zato se je morala zaseda umakniti, da je ne bi sovražnik stisnil z obeh strani.

V tem boju sta se zlasti odlikovala oba namerilca pri težkih mitraljezi: Anton Žnidaršič iz 3. čete in Vincenc Kranjc iz 2. čete.³³

Vsekakor so bili borci Gradnikove brigade z uspehi, ki so jih dosegli v decembru na območju Hotedršice, lahko zelo zadovoljni, saj so nekajkrat zapored uspeli sovražnika povsem presenetiti in mu, brez kakršnihkoli lastnih žrtev, prizadejati hude izgube.³⁴

PORAZ 3. BATALJONA

Po vseh teh velikih uspehih so se štabi bataljonov, kot kaže, nekoliko uspavali in začeli sovražnika podcenjevati. Po drugi strani pa tudi niso dovolj upoštevali navodil štaba 26. divizije »triglavske«, ki jih je opozarjal na veliko previdnost:

»(...) Ker se bomo odslej zadrževali po večini na terenu, ki ga sovražnik intenzivneje kontrolira in na katerem ima dobro razpredeno obveščevalno službo, je naše najboljše zava-

³³ Zbornik VI/9, dok. št. 22 in 153.

³⁴ Poleg omenjenih so kot viri za to poglavje uporabljeni še Zapisnik Goriške brigade in spornim Nade in Antona Božiča, vse v AIZDG.

rovanje stalno premikanje, s čimer onemogočimo sovražniku koncentracijo večjih sil za načrtno uničevanje naših edinic. Zaradi tega morajo biti brigade v stalnem premiku in sicer tako, da ostanejo na posameznih položajih samo toliko časa, kolikor je potrebno za pripravo in izvršitev določene akcije.

V nobenem primeru ne sme to trajati dlje kot dva dni (...)³⁵

Če bi bataljoni res ravnali tako, bi se izognili sovražnikovim presenečenjem in hudim izgubam, ki so jih pretrpeli v zadnjih dneh decembra 1943 in prvih dneh januarja 1944.

V drugi polovici decembra je zapadel globok sneg, pritisnil pa je tudi hud mraz. Borci so se umaknili v hiše, svoja bivališča pa so štabi enot zavarovali z zasedami, patruljami in stražami. Toda sovražnik medtem ni počival. Prek svoje obveščevalne službe je zbiral podatke o razporeditvi partizanskih enot in načinu njihovega zavarovanja, da bi jih lahko ob prvi priložnosti nenadoma napadel.

Po napadu na 5. bataljon na Mrzlem vrhu je sedaj prišel na vrsto še 3. bataljon, ki se je že nekaj časa zadrževal pri Švarcu med Vodiciami in Javornikom (trig. 1240). V pol ure oddaljenih Vodicach je bil tedaj štab 2. bataljona.

Komandant 3. bataljona je bil Anton Korenčič-Tarzan, politični komisar Franc Čibej, njuna namestnika pa Franc Mahnič-Saško oziroma Franjo Kranjc.

Tretji bataljon se je nastanil v dveh hišah. Ne bi mogli reči, da je zanemaril zavarovanje. Proti Lomom je imel zasedo, patrulje pa je pošiljal še proti Javorniku in Lipovemu vrhu. Z juga ni bilo nevarnosti, saj je bil tam 2. bataljon. Ko pa se je okrog osmih zjutraj tega dne, 23. decembra, spustila nizko na zemljo gosta megla, je dežurni oficir predlagal, naj bi razposlali še nekaj novih patrulj. Toda štab bataljona je menil, da so vse poti, odkoder bi utegnil priti sovražnik, že pod zadostnim nadzorstvom.

Borci so bili zaposleni s čiščenjem orožja, poleg tega pa so intendant prav tedaj delili božična darila. Prebivalstvo Vipavske doline namreč ni pozabilo na svojo brigado in ji je za božične praznike pripravilo kakih osemsto paketov s perilom in raznimi priborljski.

« Zbornik VI/9, dok. št. 77.

»Tedaj pa je v štab bataljona nenadoma planil neki borec iz zasede,« se spominja takratni namestnik političnega komisarja Franjo Kranjc, »in komaj še uspel povedati, da prihajajo Nemci in domobranci in da jim je spričo hudega mraza v zasedi odpovedal puškomitraljez.

Komandant bataljona je takoj zaukazal zbor. Čete so se šele zbirale, ko je na streho padla prva mina, hkrati s tem pa so sovražnikovi rafali že zasekali v vrste bataljona. Nastala je huda zmešnjava. Borci, ki so bili že zunaj in jih ni zadelo, so zbežali, drugi pa so iz hiš pritiskali ven na prosto. Prišlo je do strašnega pokola.

Kako nas je sovranik mogel presenetiti? Nemci in domobranci niso prišli po glavni cesti iz Črnega vrha, temveč po gozdnih poteh in stezah, ki so jih domobranci iz Hotedršice kot domačini dobro poznali. Prišli so od tam, kjer jih ni nihče pričakoval. Hišama so se približali po strmini, pokriti z ledom.

Njihovi puškomitraljezi so z navzkrižnim ognjem kosili po naših borcih. Za umik je prišla v poštev ena sama pot, pa še ta je bila kakih osemdeset metrov daleč speljana po čistini.

Z naše strani ni bilo kakega posebnega odpora, vendar vsaj toliko, da smo rešili, kar je bilo sploh še moč rešiti. V hiši, ki je stala nekoliko više, smo imeli dve četi. V eni izmed teh je bila desetina, sestavljena iz borcev, ki so bili vsi doma iz Vrtovina in bližnje okolice. Ta desetina je bila ena izmed najboljših v bataljonu. Njeni borci so se pogumno borili do zadnjega, dokler niso vsi popadali in zgoreli.

V spodnji hiši se jih je branilo kakih sedem, ki so na sovražnika streljali skozi okna, nato pa so se skrili v kleti med krompir in se pokrili s cunjami. Ti so vsi ostali živi. Med njimi je bil tudi Viljem Klemenc, ki je s težkim mitraljezom kosil po sovražniku. Tu sta bila, med drugimi, Andrej Pavšič in Alojz Kofol. Ko je hiša začela goreti, se je Andrej Pavšič zavlekel v odpadno jamo, Alojz Kofol, ki je bil ranjen v glavo, pa se je nekako priplazil do izhoda. Sovražnik ga sicer ni dobil v roke, toda tri dni kasneje je na posledicah rane umrl. Alojz Kofol, doma iz Čepovana, je bil kot dober borec le dva dni pred napadom sprejet v Komunistično partijo.

Sovražnikovi vojaki so namestnika našega komandanta imeli že v rokah in ko so videli oznake na njegovem rokavu, so vpili: »Dobro ga držite, to je funkcionar!« On pa se jih je otresel, zdrsel po ledenem pobočju navzdol in izginil v gozdu.

Za sebe še danes ne vem, kako sem se mogel rešiti. Bil sem med zadnjimi, ki so skočili iz hiše. Spotoma sem se nameraval za neko kamnito ograjo ustaviti in streljati nazaj. Tedaj pa me je sovražnik vzel na muho z leve strani. Zato se nisem smel več zadrževati in sem pohitel proti gozdu. Kaže, da me je sovražnikov rafal le oplazil, kajti kasneje sem v nahrbtniku našel dve krogli.

V gozdu sem našel tudi komandanta bataljona. Ko je bilo vsega konec — sam ne vem, koliko časa je vse to trajalo — sva se vrnila k hišam. Prizor je bil več kot strašen. Komandanta je pogled na razmesarjene žrtve sovražnikovega napada tako prevzel, da je rekel: ‚V štab brigade grem in naj store z menoj, kar že hočejo/ Komisar Franc Čibej je sedel v snegu in jokal. Namestnik komandanta, ki se je bil medtem vrnil, se je kar tresel, tako je bil živčen.

Nato smo žrtve pokopali. Padlo je 46 ali 47 borcev in bork, sedem jih je zgorelo, kakih enajst — po podatkih, ki smo jih kasneje dobili od domačinov — pa jih je sovražnik odpeljal s seboj.

Poraz pod Javornikom je hitro odjeknil v Vipavsko dolino. Matere, žene in sestre so že naslednjega dne prihitele na Otlico in hotele videti kraj, kjer so pokopani padli borci.

Ta dan je bil zame skoraj še hujši kot prejšnji.«³⁶

Podatki o izgubah 3. bataljona se med seboj povsem ne ujemajo. Iz poročila propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 26. decembra 194³⁷ je razvidno, da je bataljon napadlo 250 do 300 Nemcev, med katerimi je bilo tudi nekaj domobrancev, v napadu je bilo ob življenje 6, ranjenih pa 7 borcev, toda Nemci naj bi med napadom ujeli 31 borcev in »jih na najokrutnejši način pobili«. Nato so obe hiši zažgali, še prej ubili dva domača otroka, vse druge domače pa odpeljali s seboj. Istega dne je bila napadena tudi neka naša patrolja, ki se je vračala iz Lomov z živežem. Ubit je bil en borec. Potemtakem naj bi 3. bataljon v tem dnevu izgubil vsega skupaj 38 borcev, sedem pa jih je bilo ranjeno. Nemci naj bi, sodeč po istem poročilu, imeli 8 do 10 mrtvih in nekaj ranjenih.

Alojz Marinčič, takratni borec 2. čete 3. bataljona, pa se spominja, da je padlo 42 borcev, medtem ko jih je sovražnik sedemnajst ujel. Ujetniki so morali v Godovič nositi zaplenjeno opremo in orožje, tam pa so jih postrelili.

Žal podatkov o tem ni mogoče primerjati s sovražnikovimi viri, ker jih ni, v domobranskem arhivu pa o tem tudi ni podatkov bržkone zato, ker so akcijo organizirali in izvedli nemški policisti iz Godoviča.

Na koncu lahko ugotovimo, da kljub morebitnemu izdajstvu — sovražnika sta menda pripeljali do kmetij, kjer je

*6 Spomini Franja Kranjca, v AIZDG.

»7 Zbornik VI/9, dok. št. 130.

bil nastanjen 3. bataljon, dve ženski³⁸ — in slabemu vremenu tako hud poraz ni bil nujen. Če je zasedi res odpovedal puško-mitraljez, bi borci, ki so bili tam, lahko oddali nekaj strelav iz pušk in vrgli kako ročno bombo ter tako opozorili glavnino svojega bataljona na bližajočo se nevarnost. V že omenjenem poročilu propagandnega odseka celo piše, da je zaseda sicer zelo pozno opazila Nemce in začela streljati. Če to drži, je štab bataljona zasedo postavil preblizu hiš, v katerih je bil nastanjen bataljon.

Krivo za poraz je treba iskati tudi v tem, ker se je bataljon že predolgo zadrževal na istem kraju in v istih hišah, pa tudi v prepočasnem ukrepanju potem, ko je bil štab bataljona obveščen o bližanju sovražnikove kolone.

Še isti noč, ko je 3. bataljon doživel tako hud udarec pod Javornikom, se je vsa brigada premaknila na Otlico in Predmejo nad Vipavsko dolino, kjer je pričakala novo leto 1944.³⁹

Štab divizije je medtem kot maščevanje za poraz pod Javornikom pripravljal nov napad na Hotedršico. Omeniti pa je treba, da tokrat to ni več štab 26. divizije »triglavske«, ampak štab 31. divizije NOV in POJ. Takrat, 22. decembra, je bila namreč 3. operativna cona »alpska« ukinjena, namesto nje pa je nastal 9. korpus NOV in POJ, medtem ko sta obe diviziji dobili novi številki: 26. divizija »triglavska« je postala in ostala vse do konca vojne 31. divizija NOV in POJ, 27. divizija »goriška« pa je bila sprva 32. in kasneje 30. divizija NOV in POJ.⁴⁰

Do spremembe je prišlo tudi v štabu Gradnikove brigade: 28. decembra je bil namestnik komandanta Jože Avsec-Čapajev poslan v Vojkovo brigado za načelnika štaba, njega pa je v Gradnikovi brigadi nadomestil Ratko Marjanovič, »Titov oficir«.⁴¹ Ratko Marjanovič je prišel na Primorsko še z enajstimi drugimi oficirji, ki so končali oficirsko šolo pri Vrhovnem štabu NOV in POJ in so bili zato za primorsko partizanstvo pomembna kadrovska okrepitev. Gradnikova brigada je dobila štiri »Titove oficirje«: Ratka Marjanoviča, Laza Zo-

³⁸ Prav tam.

³⁹ Poleg omenjenih virov je boj 3. bataljona opisan še na podlagi Zapisnika Gradnikove brigade, spominov Milana Trušnovca-Milčeta in Martina Greifa (vse v AIZDG) ter zapisa Franca Curka-Naceta »Na Primorsko«, fase. 279/V v AIZDG.

⁴⁰ Zbornik VI/9, dok. št. 103.

⁴¹ Petelin, Kronika Vojkove brigade, str. 21—22.

riča, Djura Latinoviča in Gojka Kneževiča. Prvi je postal komandant brigade, drugi trije pa komandanti bataljonov. Vsi trije so padli, živ pa je konec vojne pričakal le Ratko Marjanovič.⁴¹

NOV PORAZ V TREBČAH

Štab 31. divizije je dva dni po hudem udarcu, ki ga je do živela Gradnikova brigada oziroma njen 3. bataljon pod Javornikom, poslal vsem svojim brigadnim štabom posebno okrožnico,⁴² v kateri najprej ugotavlja, da so enote v zadnjem času imele zaradi nezadostnih varnostnih ukrepov nepotrebne izgube, nato pa daje navodila, kaj je treba storiti, da bi se stanje izboljšalo.

Sovražnikov napad je treba ne glede na oddaljenost njegovih postojank pričakovati v vsakem času in v vseh vremenskih razmerah. Sovražnik ima v svojih vrstah domače izdajalce, ki poznajo skrite poti. Zato morajo biti straže razpostavljene tako, da že od daleč zagledajo sovražnika, in dovolj odmaknjene, da ima enota čas za priprave na obrambo. Po prihodu enote na nove položaje ali bivališče mora komandant osebno razporediti straže, opazovalce in zasede, jim dati naloge in nadzorovati izvajanje varnostnih ukrepov. Določiti je treba tudi posebno patruljo, ki naj nenehno kroži okrog bivališča enote. Obveščevalci morajo pozorno opazovati vse sovražnikove premike in o njih pravočasno obveščati enote.

V vaseh, kjer je prebivalstvo pod vplivom sovražnikove propagande, je treba paziti tudi na gibanje ljudi.

Štab divizije je na koncu še zagrozil, da bodo v primeru kakega novega presenečenja odgovorni funkcionarji odstavljeni in da se bodo znašli pred vojaškim sodiščem. Toda tudi to ni pomagalo, kajti brigada je le nekaj dni kasneje doživela tretji zaporedni udarec.

Brigada je na Otlici in Predmeji ostala kakih deset dni.

V tem času je izvedla eno samo akcijo, napad na Ajdovščino. To se je zgodilo 29. decembra opolnoči. Načrt je bil tak, da

1. bataljon vdre v postojanko, drugi trije bataljoni pa so bili v zavarovanju ob cestah Ajdovščina—Gorica, Ajdovščina—

⁴² Zbornik VI/9, dok. št. 123.

Col in Ajdovščina—Vipava. Prvemu bataljonu se je uspelo sovražnikovim utrdbam povsem približati, ko je naše borce opazil sovražnikov stražar in začel streljati. Takoj zatem so se oglasili sovražnikovi mitraljezi in minometi, skozi okna pa so začele leteti ročne bombe. Bataljon je odgovoril z ognjem, toda presenečenje je padlo v vodo in zato se je bilo najbolje umakniti. Sovražnikove izgube v tem boju niso znane, medtem ko sta dva gradnikovca padla, trije pa so bili ranjeni.⁴³

Podatki o tem napadu so pomanjkljivi in ga je zato težko ocenjevati. Ni znano, kako močna je bila takrat postojanka, vendar vse kaže, da so jo gradnikovci nameravali zasesti iznenada, s presenečenjem, in da je zato napadal en sam bataljon. Kasneje so Nemci v Ajdovščino poslali okrepitve, kajti sredi januarja 1944 je bilo tam že 300 Nemcev, ki so bili med drugim oboroženi tudi s 16 težkimi in lahкими mitraljezi ter 9 težkimi in lahкими minometi.⁴⁴

Kmalu po Novem letu se je brigada premaknila na območje Črnega vrha nad Idrijo, kjer naj bi se pripravili za svoji drugi napad na Hotedršico. Tja je prispela 5. januarja in se razmestila po bližnjih vaseh. Medtem ko sta se 1. in

2. bataljon razporedila v Predgrizah in se zavarovala predvsem iz smeri Hotedršice in Godoviča, se je 4. bataljon nastanil v Trebčah, odkoder je pošiljal patrolje in zasede proti Idriji. Hrbet je varoval 3. bataljon, ki mu je bila glavnina v Mrzlem logu nad Črnim vrhom. V sredini te razporeditve, v samem Črnem vrhu, pa sta bila štab brigade in pratež 3. bataljona. Tiste dni je bilo zelo mrzlo, saj je živo srebro padlo na dvajset stopinj pod ničlo, snežna odeja pa je bila še vedno precej debela.⁴⁵

Ponoči se ni zgodilo nič posebnega. Zjutraj so borci 4. bataljona vstali kot navadno, pospravili vsak svojo opremo in se razvrstili pred štabom bataljona, nato pa pozajtrkovali. Po zajtrku je bataljonski dežurni oficir spet sklical zbor z orožjem in opremo, da bi med tiste z najslabšo obutvijo razdelili

⁴³ Zbornik VI/10, dok. št. 12 in 81.

⁴⁴ Pregled okupatorjevih postojank, obveščevalni odsek štaba 9. korpusa z dne 15. januarja 1944, fase. 73/1 v AIZDG.

⁴⁵ Čurk, Na Primorsko, fase. 279/V v AIZDG.

kakih petdeset parov novih čevljev.⁴⁶ Takrat pa so se oglasili prvi streli kot uvod v naj hujši poraz 4. bataljona, o katerem je »Partizanski dnevnik« dne 13. januarja 1944 poročal takole:

»Dva bataljona Gradnikove brigade je 6. januarja 1944 napadlo 200 Nemcev, ki so prišli iz Idrijskega loga. Borba je bila zelo dramatična in za naše zelo težavna, ker so bili naši položaji izdani.

Nemci so najprej napadli našo patroljo, ki je sprejela borbo in zadrževala sovražnika, dokler ni 4. bataljon zasedel položajev. Na položajih je divjala zelo huda borba, posebno na levem krilu, kjer so Nemci najhujše pritiskali. Zaradi prehudega ognja iz strojnic so se naši po polurni borbi umaknili (...)

V teh borbah je padlo precej naših tovarišev in tudi nekaj ranjenih je bilo, toda sovražnikove izgube na mrtvih in ranjenih so bile vsekakor večje (...)

Toda sodeč po nekih drugih virih (Zapisnik Gradnikove brigade), je naša patrolja sicer opazila sovražnika, vendar se mu je brez strela umaknila s poti. Zaradi te napake je bil menda vodja patrolje kasneje obsojen na smrt.

Drugače pa poroča propagandni odsek štaba brigade,⁴⁷ češ da je do napada prišlo ob pol devetih zjutraj in da se je s sovražnikom najprej spopadla patrolja, ki ga je zadrževala četrta ure. Bataljon se je medtem razporedil na položaje, patrolja pa se je vrnila v glavnino.

Potemtakem bataljon le ni bil povsem presenečen in komandant bataljona je preudarno poslal čete na položaje. To mu je bilo olajšano tudi zategadelj, ker je bil bataljon prav takrat že postrojen. Ko so nad strehami zažvižgale prve krogle, še ni bilo mogoče natančno presoditi, iz katere smeri in v kolikšni moči napada sovražnik. Zato je komandant bataljona poslal na desno krilo, v smeri črnega vrha, 2. četo, levo od nje je bila severno od ceste 1. četa, medtem ko je bila na levem krilu 3. četa. Dobila je nalogo, naj zasede neko višino onstran italijanskih vojašnic na levi strani ceste, ki pelje iz Trebč proti Zadlogu.⁴⁸

Bataljon pa sovražnikovega pritiska ni vzdržal in se je po polurnem boju začel umikati v razne smeri: 1. četa se je umi-

⁴⁶ Spomini Nade in Antona Božiča, v AIZDG.

⁴⁷ Zbornik VI/10, dok. št. 42.

⁴⁸ Zapisnik Gradnikove brigade, v AIZDG; spomini Vinka Tomca, v AIZDG.

kala mimo Lampeta, Pivka in Tisovca proti Otlici, kamor je prispela naslednjega dne,⁴⁹ drugi dve četi pa deloma proti vrhu Špika ali proti Črnemu vrhu, kjer je bil štab brigade s pratežem 3. bataljona.

V naj večjih težavah se je znašla 3. četa 4. bataljona, ki je prek planjave, pokrite s precej globokim snegom, hitela proti vzpetini, ki naj bi jo zasedla. Toda Nemci so jo prehiteli in prvi zasedli predvidene položaje 3. čete, ki se je tako znašla pod sovražnikovim ognjem na popolni čistini.

»Tu pa je naletela na žične ovire,« se spominja nekdanji politični komisar 3. čete Anton Božič, »in iz strelskih jarkov nad žičnimi ovirami se je nanjo vsul navzkrižni ogenj iz avtomatskega orožja. Ko sem videl, da borci polegajo kar po čistini, sem zaklical: 'Tovariši, ne tukaj, naprej do zaklonov!' Tedaj mi je sovražnikov rafal zažvižgal mimo ušes in oplazil nahrbtnik. V trenutku sem spoznal vso strahoto položaja. Večina borcev ob žični ograji je že ležala, nekateri so se zvijali in klicali na pomoč in le posamezni strelci in puškomitraljezci so še dajali odpor. Bilo je obupno: pred nami in na naši desni strani je bila žična ovira, na vzpetini izza nje strelski jarki, iz katerih so Nemci sipali ogenj iz samega avtomatskega orožja, na našem levem boku pa zasnežena ravan brez vsakega kritja.

Tedaj smo onstran čistine na naši levi strani opazili pod hribom hudourniško grapo. Kolikor nas je še ostalo, smo pretekli čistino in se vzpenjali po grapi proti vrhu hriba. Puškomitraljezcu, ki je bil laže ranjen, sem poleg svoje opreme in orožja nosil še njegov puškomitraljez. Po tej grapi se nas je od skupno 29 borcev, kolikor nas je bilo tisto jutro še v zboru, rešilo le enajst, osemnajst pa jih je obležalo na zasneženi poljani pred žičnimi ovirami.«⁵⁰

Sovražnik je napadel tudi pratež 3. bataljona, ga razbil in prizadejal nekaj izgub. Nato so se vsi skupaj umaknili na višinske položaje nad vasjo, s katerih so Nemcem dajali odpor do poldneva, nazadnje pa odšli na zborna mesto na Otlico.

Kaže, da je sovražnik pritiskal tudi proti 1. in 2. bataljonu v Predgrizah. Patrulja 1. bataljona, ki je bila poslana proti Lomom, se je spotoma spopadla s sovražnikom in pri tem sta dva borca padla, dva pa bila ranjena. Bataljona sta se nato umaknila na zborna mesto brigade.⁵¹

⁴⁹ Spomini Vinka Tomca, v AIZDG.

⁵⁰ Spomini Antona Božiča, v AIZDG.

« Zbornik VI/10, dok. št. 42.

Čprav je 3. četa 4. bataljona dajala sovražniku precej časa močan odpor, so ocene, da so Nemci v boju imeli več kot 30 mrtvih in mnogo ranjenih (iz Trebč naj bi Nemci odpeljali tri vozove mrtvih in en voz ranjenih vojakov), bržkone precej pretirane.

Zelo hude pa so bile izgube Gradnikove brigade. Po lastnih poročilih bi sklepali, da je padlo 38 borcev, 4 pa so bili ranjeni.⁵² Toda namestnica političnega komisarja 3. čete 4. bataljona Alenka Božič, ki je bila nekaj dni kasneje z brigadnim obveščevalcem Alešom Durjavo poslana v Črni vrh z nalogo, da ugotovi, kakšno je tam stanje, je zvedela, da so pokopali 46 padlih borcev, enega pa so s seboj odpeljali svojci.⁵³ Med njimi sta tudi namestnik komandanta 4. bataljona Ferdinand Kenda-Nikolaj in namestnik komandirja 3. čete Štefan Ogrizek.

Vzroke za poraz 4. bataljona v Trebčah je treba iskati prav tam, kot pri 3. bataljonu pod Javornikom in še prej 5. bataljonu na Mrzlem vrhu: v nezadostni budnosti, slabem poznavanju bližnjega zemljišča in premajhni previdnosti pri zasedanju položajev.

Štab divizije je po tem novem porazu spet opozoril vse enote na potrebo po boljšem zavarovanju. Ker pa je menil, da je delni vzrok za to tudi izdajstvo, je zahteval, naj štabi omejijo oziroma prepovedo odhajanje civilnega prebivalstva iz vasi, kjer so razporejene naše enote, in tudi iz bližnje okolice. Štabi pa so morali ponovno proučevati in skrbneje izvajati prejšnje odredbe o varnostnih ukrepih. »Posebno opozarjamo štab III. UB 'Ivana Gradnika', ker so njegove edinice že tretjič doživele nepotrebne žrtve.«⁵⁴

Nekaj dni pred tem pa je štab divizije vsem podrejenim štabom priporočil, naj enote razporejajo predvsem po hišah, kjer imajo kakega od domačih med domobranci. Družinskim članom je treba prepovedati izhod. S tem ukrepom bi domobrancem onemogočili izvajati maščevalne ukrepe nad prebivalstvom, ki podpira narodnoosvobodilni boj. Toda tudi v tem primeru je treba »paziti, da bodo odnosi do belogardističnih družin korektni (...).«⁵⁵

⁵² Prav tam.

⁵³ Spomini Nade Božičeve-Alenke, v AIZDG.

⁵⁴ Odredba štaba 31. divizije z dne 10. januarja 1944, fase, 280/1 v AIZDG.

⁵⁵ Odredba štaba 31. divizije z dne 6. januarja 1944, fase, 280/1 v AIZDG.

DRUGI NAPAD NA HOTEDRŠICO

Neposredna posledica nenadnega sovražnikovega udara po 4. in 3. bataljonu je bila odložitev napada na Hotedršico, ki ga je brigada imela v načrtu, vendar se mu kljub temu ni hotela odpovedati. Zato se je z vsemi svojimi enotami na Otlici in Predmeji temeljito pripravljala za to nalogo. Iz Vipavske doline je dobila nove borce, ki jih je štab razporedil po bataljonih. Nekateri izmed njih so bili celo neoboroženi. Kasneje se je pokazalo, da ni bilo prav, ker so jih skupno z drugimi borci poslali takoj v napad, saj so v precejšnji meri slabili borbenost in udarno moč svojih enot.

Naloga, ki jo je dobila Gradnikova brigada od štaba svoje divizije, je bila v tem, da 14. januarja ponoči napade in osvoji domobransko postojanko v Hotedršici. Pri tem naj bi ji pomagali Vojkova in Kosovelova brigada.

Vojkova brigada bi morala preprečiti sovražnikovo posredovanje iz smeri Godoviča oziroma Idrije in iz notranjosti Dolomitov. To naj bi storili tako, da bi njen 3. bataljon demonstrativno napadal Godovič, 4. bataljon naj bi bil v zasedi med Godovičem in Hotedršico, 2. bataljon bi bil v zasedi med Idrijo in Veharšami, 1. bataljon pa pred Rovtami.⁵⁶

Kar zadeva Kosovelovo brigado, ki je bila začasno podrejena štabu 31. divizije, bi morala s tremi bataljoni preprečiti morebitno sovražnikovo vmešavanje iz Vipavske doline prek Cola in Črnega vrha, iz Postojne prek Bukovja in Podkrajja ter iz Planine in Vrhlike prek Kalc. Poleg tega naj bi pomagala 31. diviziji s svojim težkim vodom z minometom 81 mm, z rusko četo, ki naj bi bila v rezervi, in s še eno četo, ki naj bi z brigadnim minerskim vodom rušila utrdbe v postojanki.⁵⁷

V Hotedršici ni bilo nobenih večjih sprememb. Tamkajšnja posadka je bila še vedno enako močna — kakih 80 domobrancev. Približno enako število Nemcev je bilo v Godoviču. Za Idrijo ni natančnih podatkov, bržkone pa je v njej bilo, kot prej, kakih 1000 nemških vojakov.

Pot od Otlice do Hotedršice je bila dolga, zato se je brigada že zgodaj zjutraj odpravila na pot.

⁵⁶ Petelin, Vojkova brigada, str. 132.

⁵⁷ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 169.

»Peta ura zjutraj. Dolga, skoraj nepregledna kolona z vsemi vrstami orožja in pratežem stoji nestrpno na cesti. Ovratniki so potegnjeni prek ušes in polovica lune, ko da jo je mina presekala na dvoje, radovedno ogleduje okrogle čepice z rdečo zvezdo, ki štrlijo iznad ovratnikov.

Pokreeet! Izpod čepic zlezejo najprej ušesa, potem nos in kmalu imaš pred seboj sliko partizana. Najprej si pomenca oči, se zaspano pretegne in potem počasi usmeri korak za drugimi. Kolona se kmalu začne živahneje kretati, ker vse nekoliko zebe. Nihče ne govori, šele čez kake pol ure, ko se udje ogrejejo in se tudi najbolj zaspani že zbudijo, marsikdo pobara soseda:

„Kam gremo pravzaprav?“

„Ne vem. če pa sem prav slišal, bomo zanesljivo kaj napadli.“

„Kje, kdaj, kako?“ pričnejo povpraševati vseprek in pozorno prisluhnejo pogovoru. Nihče ne ve ničesar. Vse zvedavo gleda v svoje vodnike in komandirje, ki se jim sedaj zdijo višji, kajti danes bo borba.

Marsikatero oko se zaiskri in premrla pest v žepu se stisne. Instinktivno pogleda na puško, poboža laške hruške (ročne bombe — op. S. P.) in gre naprej.

Drugi prav tako pogleda puško in laške hruške, toda jih ne poboža, še skoro dotakniti si jih ne upa in sam pri sebi misli: „Da me vsaj ne bi bilo zraven, da me ne bi kaj doletelo.“

Saj ni čudno, da tako misli, človek bi dejal, da se je kak civilist vmešal med partizane. In res, če ga vprašaš, kdaj je prišel, boš dobil odgovor, da je šele včeraj stopil v partizane in pravzaprav ne ve, kaj bi s puško in bombami.

Starejši partizani dobro vedo, kakšni so ti novinci, saj so nekoč tudi oni bili taki. Zato se na ves glas pogovarjajo o borbah, minah, juriših in „cvirmih“ (bežanju — op. S. P.) tako, da se ubogemu partizanu novincu v polikanih hlačah in s kravatno za vratom kar lasje ježijo.

Med takimi in podobnimi mineva čas in kolona se kot kača vije po hribu navzgor, dokler ne prispe do kraja, ki je določen za kuhanje kosila in počitek.

To je bila prva etapa našega pohoda na Hotedršico.

Po kosilu se začnemo vzpenjati še više, na vrh Javornika. Pridemo do kraja, kjer je bil pred mesecem dni napaden naš

3. bataljon, še sedaj smrdi po požganem, obe hiši sta porušeni do tal in njih črni in ožgani zidovi se ti zdijo kot oskrušen oltar, štrlijo v zrak kot edine neme priče, ki so videle vse grozodejstvo in obupne poskuse naših izdanih tovarišev, da bi se rešili iz obroča krvoločne in morilske okupatorjeve bande, ki jih je napadla. Za marsikoga, ki bo šel po naključju tod mimo, po tem zapuščenem kraju, bo to običajna slika grozodejstva, ki ga dan za dnem povzročajo Nemci nad našim

trpečim ljudstvom. Toda za nas pa je ta kraj svet, ker je tu padlo mnogo hrabrih in zavednih.

Kolona po eden gre mimo, nemo in tiho, ko da je na nas leglo nekaj mračnega in obenem nekaj svetega. Še se poznajo krvavi sledovi in pomendrani sneg priča o zadnjih in obupnih naporih tistih, ki so bili bolj vredni življenja, kot vsa morilska drhal, ki jih je napadla.

„Kri za kri/“ je skozi zobe siknil neki tovariš in maščevalno so se mu zaiskrile oči.

Spuščamo se po zledeneli poti v dolino kar moč previdno, kajti že smo v nevarnem pasu blizu Hotedršice. Že drugič gremo skoraj sto pot z istim ciljem — likvidirati postojanko belih hlapcev, čistiti jo domačih izdajalcev in to, kar nam ni uspelo prvič, nam mora drugič.

Okoli desete ure zvečer se je začel smrtonosni ples. Minometri so bruhali ogenj kot za stavo. Medtem pa so bataljoni obkrožili vas⁵⁸ in od vseh strani odprli ogenj na bele rupni kovce. Vsa utrujenost je kar naenkrat minila. Čula se je samo naša najljubša pesem, pesem brzostrelk, pušk in bomb.

Takrat sem se zamislil v položaj tistih belih zasleplencev, ki se v veri, da branijo dom in slovensko zemljo, sedaj pripravljajo na obupno obrambo, ker vedo, da sedaj ni izbire — ali življenje ali smrt. Marsikdo je v tistem hipu nedvomno obžaloval, da se je dal zapeljati gospodom, ki sedijo v Ljubljani na toplem in varnem, nje pa pošiljajo, da branijo postojanke nemškimi fašistom, kateri sami ne morejo vsega in zato za hlebec kruha in nekaj cigaret kupujejo slovenska življenja. Prepričan sem, da je v tistem trenutku marsikdo tako mislil in da je bil prepričan, da to še ni najhujše, da okoli dobro utrjenega bunkerja frčijo mine in rušijo vsevprek, da najhujše šele pride in to je — partizanski juriš.

In res. Okoli polnoči je zadonelo iz sto grl naenkrat:

„Juriš! Hura!“

Ves bataljon se je spustil čez drn in strn k hišam. Vik in krik. Bombe. Beli so spustili en rafal, dva — potem pa, ko so videli, da gre za kožo, so jo odkurili, kakor hitro je bilo mogoče. Prve hiše so že naše. Vse veselo in z občudovanjem gleda na hrabrega komisarja Strelo in kapetana Ratka, namestnika komandanta,⁵⁹ ki sta kot stara prekaljena borca prva jurišala in dala svetel vzgled pravih borcev vsem drugim.

Toda s tem postojanka še ni bila osvobojena. Enako bi morala jurišati še druga dva bataljona.³⁰ Po prvem jurišu, ki

⁵⁸ Napadali so 1., 2. in 3. bataljon ob podpori protitankovskega topa iz divizijske spremljevalne čete in treh minometov, ki so odvrgli 111 min (Zbornik VI/10, dok. št. 103).

⁵⁹ Drago Flis-Strela, politični komisar brigade, in Ratko Marjanovič, namestnik komandanta brigade.

⁶⁰ Prvi bataljon, ki je, kot vse kaže, jurišal iz zahodne smeri, je opolnoči vdrl v vas in zavzel prve štiri hiše, 3. bataljon, ki je, sodeč po izjavi Franja Kranjca (v AIZDG), napadal iz smeri Logatca, in 2. bataljon pa sta se vasi tudi približala na kakih 150 do 200 metrov. Naprej ni šlo in so zato čakali na protitankovski top. (Zbornik VI/10, dok. št. 103).

jima zaradi predobro utrjenih bunkerjev ni uspel, bi moral priti drugi. Vse je oprezno čakalo in se pripravljalo na odločilni udar.

Tedaj pa se je iz daljave začulo novo bobnenje. Prihajalo je vse bliže in oglasili so se prvi streli. Tanki. Naši so še čakali. Toda za tanki je prišla še vsa bela kuga, kar jo je bilo v sosednji postojanki Godoviču in spričo nevarnosti, da bi prišli med dva ognja, so se bataljoni morali umakniti.

Iz rok se nam je izmuznila že skoraj dobljena bitka. Postojanka bi padla najkasneje v pol ure in belí bi morali kapitulirati. Preje niso vedeli, kje se jih glava drži, sedaj pa, ko so začuli tanke, so tulili in zavijali kot hijene.

Tulite, še bolj tulite, kajti prišel bo čas, ko vam tudi nemški tanki ne bodo več pomagali. Ze sedaj ste dobili lekcijo in občutili partizansko udarnost. Ko bomo prišli v tretje, mogoče ne boste imeli niti toliko časa, da bi lahko tulili.«⁶¹

Približno tako je potekal drugi napad Gradnikove brigade na Hotedršico. Medtem ko sovražnik iz smeri, ki jih je varovala Kosovelova brigada, ni posredoval, se je to zgodilo v smereh, ki jih je držala pod nadzorstvom Vojkova brigada. Preden sta 2. in 3. bataljon pričakala protitankovski top, da bi ob njegovi podpori obnovila juriše na Hotedršico, so iz smeri Idrije pripeljali v Godovič trije tanki (po drugih podatkih en tank in en oklepni avtomobil), ki so nato v spremstvu pehote nadaljevali nastopanje proti Hotedršici. Prišlo je do spopada s 4. bataljonom Vojkove brigade, ki je bil tu v zasedi, in bataljon se je vse prehitro umaknil, še pred njim, že ob dveh ponoči, se je izpred Godoviča umaknil tudi 2. bataljon Vojkove brigade, ki bi moral Godovič vso noč demonstrativno napadati.⁶²

S tem je bila nemškim oklepnim vozilom in pehoti pot v Hotedršico odprta in po peturnem boju so se morali borci Gradnikove brigade, ki so prodrli že v vas, ob pol treh zjutraj umikati v zelo težavnih okoliščinah. Med napadom je padel le en borec, dva pa sta bila ranjena, toda njihovo število se je med umikom po čistini močno povečalo: brigada je to noč izgubila deset borcev, devet pa jih je bilo ranjenih.⁶³ Med borci, ki jih je treba posebej omeniti zaradi njihove požrtvovalnosti med umikom, sta tudi Ivan Okroglič iz Podgozda pri

⁶¹ Goriški borec št. 7, 10. februarja 1944, v AIZDG.

⁶² Petelin, Vojkova brigada, str. 133—134.

⁶³ Zbornik VI/10, dok. št. 103.

Kalu in Karlo Boltar, kasnejši bataljonski komandant. Prvi je ostal s težko brečo sam na položaju in jo je kljub temu rešil. Padel je prve dni julija v Koritnici. Karlo Boltar, takratni namestnik četrtega komandirja, pa je med prvimi vdrl v Hotedršico, medtem ko je med umikom naprej poslal druge, sam pa je z brzostrelko zadrževal sovražnika.⁶⁴

Domobranskih in nemških izgub naša poročila ne navajajo. Iz domobranskih virov⁶⁵ zvemo, da je napadeni postojanki prihitelo na pomoč 66 Nemcev iz Idrije in Godoviča ter domobranci iz Logatca in Rovt, posadka v Hotedršici pa je med napadom imela le tri ranjence.

Čeprav je treba poglavitni vzrok za neuspešen napad na Hotedršico iskati v nepričakovanem prodoru sovražnikovih tankov in pehote iz Idrije in Godoviča, je dobršna krivda za tako hude izgube Gradnikove brigade tudi v neorganiziranem umiku iz vasi in slabi povezavi med posameznimi bataljoni in četami, predvsem pa z enotami Vojkove brigade.⁶⁶

Izpred Hotedršice se je brigada umaknila na Vojsko nad Idrijo.⁶⁷

NAPAD NA ŠTAB BRIGADE

Dva dni kasneje, 17. januarja, je Gradnikova brigada doživela nov udarec.

Že ob sedmih zjutraj je na zasedo 1. bataljona, ki je imela položaje ob poti Idrija—Vojsko kake pol ure daleč od Vojškega, naletela manjša sovražnikova kolona s kakimi petdesetimi vojaki. Sovražnik se z zasedo ni spuščal v dolgotrajnejše boje, temveč jo je obšel in nadaljeval pot proti Vojskemu, kjer so bili štab brigade, brigadna tehnika in štabni kurirji.

Štaba brigade in drugih, ki so bili na Vojskem, sovražnik ni presenetil, saj je bilo slišati pokanje v zasedi daleč naokrog. Zato so štabni kurirji lahko pravočasno zasedli položaje na hribu nad cerkvijo, vsi drugi pa nekoliko bolj zadaj

⁶⁴ Fase. 91/1 v AIZDG.

⁶⁵ »Vesti« z dne 17. januarja 1944, fase. III a v AIZDG, domobranski fond.

⁶⁶ Zbornik VI/11, dok. št. 2 in 3.

⁶⁷ Poleg omenjenih so bili za opis napada na Hotedršico uporabljeni kot viri še spomini Ivana Krašovca-Skale in Avgusta Jereba-Roka, takratnega komandanta Vojkove brigade, vse v AIZDG.

za cerkvijo. Brž ko se je sovražnik dovolj približal, so ga iz bunkerja za cerkvijo začeli obstreljevati s puškomitraljezom in puškami. To je sovražnika nekoliko zadržalo, vendar le za kratek čas. Ko so Nemci videli, da po cesti ne morejo dalje, so jurišali v hrib in z ročnimi bombami pregnali naše iz bunkerja, ki je bil zraven cerkve. Toda naši so še nadalje ostali v drugem bunkerju za cerkvijo.

Odtod jih sovražnik ni mogel pregnati vse dotlej, dokler se ni njihov mitraljezec povzpel v cerkveni zvonik, odkoder je imel izvrsten pregled nad vso bližnjo in daljnjo okolico. Sedaj tudi v drugem bunkerju našim ni bilo več obstanka in so se morali umakniti še iz njega. Umik je bil silno težaven, kajti za njim je bilo kakih dvesto metrov same goljave.

Pri tem je padlo pet borcev Gradnikove brigade, med njimi dva kurirja in Drago Braniselj-Svarun, namestnik političnega komisarja brigade. En borec je bil ranjen. Sovražnik naj bi imel tri do pet mrtvih in ranjenih vojakov.

Štabu brigade je že pol ure po napadu prihitela na pomoč 2. četa 2. bataljona, vendar je bila prepozna. Sovražnik se je že pred njenim prihodom umaknil z Vojskega v Idrijo.⁶⁸

Napad na štab je bil vsekakor nov neuspeh Gradnikove brigade. To pa ne samo zaradi petih borcev, ki so padli v boju, temveč zaradi dejstva, da je moglo petdeset Nemcev priti na Vojsko, kjer so bili dokaj blizu drug drugega vsi štirje bataljoni, napasti štab brigade in se nekaznovano vrniti spet v Idrijo.

NA GORENJSKEM

Gradnikova brigada je še isto noč odšla po poledenelih stezah v Dolenjo Trebušo, od tam pa po cesti ob Idrijci proti Želinu in čez Cerkno na sektor Novakov in Robidnice. Štab divizije je namreč pripravljaval napad na nemško postojanko v Železnikih v Selški dolini in pri tem napadu je tudi Gradnikova brigada dobila ustrezno nalogo.

Šlo je za to, da si 31. divizija z osvojitvijo Železnikov odpre pot čez Selško dolino na Jelovico, odkoder bi vdiralala bodisi v dolino Save ali pa v dolino Save Bohinjke.

⁶⁸ "Zbornik VI/10, dok. št. 103; Zbornik VI/11, dok. št. 3.

Pri napadu na Železnike je bilo treba paziti na sosednje postojanke. V teh dneh je bilo v Škofji Loki, kjer se končuje Selška dolina, 840 nemških vojakov, v Selcih 30 nemških orožnikov, v Železnikih 55 orožnikov, v Zgornji Sorici pa 70 nemških obmejnih stražarjev (graničarjev). Posadka v Zgornji Sorici je bila nastanjena v dveh stavbah, okrog katerih so bile še štirje bunkerji, oborožena pa je bila z dvema minometoma, dvema težkima mitraljezoma in sedmimi puškomitraljezi.

Za napad na Železnike in sosednjo postojanko v Selcih je bila določena Prešernova brigada. Vojkova brigada je dobila nalogo, da prepreči morebitno sovražnikovo vmešavanje iz Škofje Loke po Selški dolini navzgor, Gradnikova brigada pa naj bi držala v šahu sovražnikovo postojanko v Zgornji Sorici, ki naj bi jo tudi demonstrativno napadala, hkrati pa nadzorovala cesto čez Petrovo brdo v Baško grapo. V ta namen naj bi uporabila dva bataljona, medtem ko naj bi druga dva s položajev po grebenu od Blegoša do Sv. Lenarta pazila na Poljansko dolino. Drugače iz te smeri ni grozila kaka večja nevarnost, kajti nekoliko močnejša postojanka je bila le v Gorenji vasi (230 mož). Bataljoni naj bi za medsebojno zvezo uporabljali tudi signalizacijo.⁶⁹

Do enajstih ponoči 22. januarja, ko je 2. bataljon Prešernove brigade začel napadati nemške orožnike v Železnikih, so bili na svojih položajih tudi že vsi štirje bataljoni Gradnikove brigade. Dva bataljona — kaže, da sta bila to 3. in 4. bataljon — sta s položajev od Blegoša do Sv. Lenarta nadzorovala Poljansko dolino, 1. bataljon je zasedel položaje pri Podborštu in s tem zaprl pot iz Baške grape prek Podbrda in Petrovega brda proti Železnikom.

Edini bataljon Gradnikove brigade, ki je imel to noč opraviti s sovražnikom, je bil 2. bataljon. Poleg vznemirjanja sovražnikove posadke v Zgornji Sorici bi moral pri ljudeh, ki so bili sovražno razpoloženi do našega gibanja, zapleniti hrano, živino in drugo, kar bi utegnilo biti v korist našim bolnicam.

Začetek demonstrativnega napada je ob enajstih ponoči naznanil težki minomet, nato pa so borci 3. čete začeli ob-

⁶⁹ Zbornik VI/10, dok. št. 122.

streljevati sovražnikovo postojanko še s puškomitraljezi in puškami. Vendar kaže, da so Nemci naposled le ugotovili, da gre za demonstrativni napad in so se ojunačili. Ob pol dveh ponoči so poslali neko svojo skupino ven iz postojanke z namenom, da 3. četi udari v hrbet. To pa jim ni uspelo, kajti borci 2. čete, ki so bili tudi v zasedi, so sovražnika opazili in ga s svojimi puškomitraljezi razgnali. Po takratnih ocenah naj bi na sovražnikovi strani padlo in bilo ranjenih pet do osem vojakov.⁷⁰

Gradnikova brigada je svojo nalogo v tej divizijski akciji dobro opravila, toda napad na Železnike se je kljub temu končal s popolnim neuspehom. Zakaj ?

Sovražnikova posadka v Železnikih se je tako trdovratno branila, da ji 2. bataljon Prešernove brigade ponoči ni mogel do živega. Zato je bilo sklenjeno, da bodo napad nadaljevali še podnevi. Vse bi morda bilo v redu, če ne bi neka sovražnikova kolona iz škofje Loke prek položajev Vojkove brigade, nato pa še dveh bataljonov Prešernove brigade pri Selcih vdrla v Železnike. Sovražnikova pobočnica se je pojavila tudi na skoraj nedostopnih in s snegom pokritih pobočjih nad vasjo. S teh višinskih položajev je imela pregled nad vso dolino in njen ogenj je bil za borce 2. bataljona Prešernove brigade, ki niso imeli skoraj nobenega kritja več, zares smrtonosen. Tisto jutro je v Železnikih padlo osemnajst prešernovcev, dva pa so Nemci ujeli, ju odpeljali s seboj in ju pred Škofjo Loko zaklali.⁷¹

Po tem neuspehu so se enote 31. divizije premaknile bliže Cerknemu. Prešernova brigada se je razmestila na širšem območju Davče in nadzirala Selško dolino, Vojkova brigada je bila na območju Cerkljanskega vrha in odgovorna za smer Idrija—Cerkno, Gradnikova brigada pa se je premaknila na sektor Novaki—Robidnica—Leskovica z nalogo, da zavrne sovražnika, če bi skušal na Cerkljansko vdreti iz Poljanske doline.⁷²

Čeprav so dolino s Cerknim z vseh strani dobro zavarovale kar tri brigade, se je 2. januarja posrečilo 2. četi bataljona »Heine«, ki se je na pot podala že ponoči, po skritih poteh in

⁷⁰ Zbornik VI/10, dok. št. 150.

⁷¹ Petelin, Prešernova brigada, str. 215—228.

⁷² Zbornik VI/10, dok. št. 137.

stezah čez Lazeč in mimo Kladja in Planine, neopazno približati Cerknemu in zjutraj ob osmih vdreti vanj. Čeravno je bilo vseh Nemcev le 138, v Cerknem pa vsaj 200 do 300 pripadnikov srednje partijske šole, pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko, njene zaščitne čete, Komande mesta, raznih zalednih ustanov itd., je bilo presenečenje ob nepričakovanem napadu tolikšno, da se ni skoraj nihče postavil v bran in so se gojenci partijske šole in drugi v velikem neredu umikali iz vasi. Tako so Nemci v eni sami uri pobili 47 partizanskih borcev, medtem ko je na sovražnikovi strani padel en sam vojak.⁷³

Brž ko je v Cerknem prišlo do streljanja, je štab Gradnikove brigade nemudoma poslal v to smer dva bataljona: en bataljon je hitel po desni, drugi pa po levi strani doline, ki se vleče od Novakov proti Cerknemu in naprej proti Želinu. Hkrati se je zavaroval proti Gorenji vasi, da ne bi prišlo do kakega presenečenja še s te strani. Bataljona, ki sta šla napadat Nemce v Cerknem, sta seveda prispela prepozno, kajti sovražnikova bojna skupina je ostala v Cerknem le kako uro, nato pa se je hitro umaknila po dolini navzdol proti Želinu in vzdolž Idrijce nazaj v Idrijo.⁷⁴ Podobno je ukrepal tudi štab Vojkove brigade, ki je poslal nekaj svojih enot nad Želin, toda tudi te enote so bile prepozne.

Ko so kasneje raziskovali vzroke, kako je Nemcem uspelo prodreti v Cerkno, so sprva krivili 31. divizijo, češ da je imela slabo zavarovanje. Nato pa so spoznali, da je ponoči praktično nemogoče imeti pod nadzorstvom vsako stezico in da je velik del krivde za tolikšne žrtve v tem, ker enote in ustanove, ki so bile ob napadu v Cerknem, na kaj takega niso bile pripravljene. Če bi bile, bi se same postavile v bran in v tem primeru žrtev ne bi bilo toliko, ali pa bi sovražnik pretrpel celo hud poraz. Z organiziranim odporom bi ga namreč toliko časa zadrževale, da bi lahko prihitele enote 31. divizije s sosednjih hribov, sovražnika obkolile in ga uničile.⁷⁵

Gradnikova brigada je po nemškem vdoru v Cerkno ostala nekaj dni še na tem območju. Prav v teh dneh je prišlo tudi do nekaterih kadrovskih sprememb v štabu brigade. Dote-

⁷³ Petelin, Vojkova brigada, str. 140—146; Zbornik VI/10, dok. št. 226 in 227.

⁷⁴ Zbornik VI/10, dok. št. 173.

⁷⁵ Poročilo štaba 9. korpusa z dne 14. marca 1944, fase. 16/1 v AIZDG.

danji komandant Martin Greif-Rudi je bil odpoklican v štab korpusa, namesto njega pa je za komandanta prišel Pavel Jež-Stanko, »ki se je pokazal kot najboljši komandant bataljona«. ⁷⁶ Prej je bil komandant 2. bataljona Vojkove brigade. Istega dne, 30. januarja, je bil namesto padlega Draga Branislja-Svaruna imenovan za namestnika političnega komisarja brigade Stanko Petelin-Vojko, ki je bil dotlej politični komisar 2. bataljona Prešernove brigade. ⁷⁷

ZAKAJ TOLIKO PRESENEČENJ?

Tu se ne misli na presenečenja, ki so jih prirejale enote Gradnikove brigade sovražniku, kajti taka presenečenja so sestavni del partizanske taktike, pač pa na presenečenja, ki jih je sovražnik v decembru 1943 in januarju 1944 prirejal našim brigadam, predvsem pa Gradnikovi. Vsa ta presenečenja pa so povzročala našim enotam hude in nepotrebne žrtve.

Najprej je bil 3. decembra 1943 na ta način napaden 5. bataljon Gradnikove brigade in je pri tem izgubil vsaj 17 borcev. Nekaj dni kasneje, 15. decembra 1943, je prišel na vrsto 3. bataljon Prešernove brigade, ki so ga Nemci presenetili na Pokljuki, ga obkolili in po hudem boju skoraj povsem uničili. Takrat je padlo vsaj 60 borcev. ⁷⁸ Tretji bataljon Gradnikove brigade je ob nenadnem nemškem napadu 23. decembra 1943 pod Javornikom imel, kot kaže, tudi več kot 50 mrtvih. Približno toliko borcev sta izgubila 4. in 3. bataljon med nenadnim nemškim napadom 6. januarja 1944 v Trebčah. Zadnje presenečenje v tej seriji, vdor v Cerkno, pa je zahtevalo 47 žrtev. Samo v teh petih primerih je bilo ob življenje vsaj 220 borcev.

Zakaj so se Nemci odločali za taktiko naglih in nenadnih napadov s sorazmerno majhnimi bojnimi skupinami? Zato, ker so ugotovili, da z obsežnimi ofenzivnimi akcijami, ki zahtevajo na desettisoče vojakov, ne dosegajo trajnejših rezultatov in da je mogoče s tako taktiko partizanskim enotam

⁷⁶ Poročilo štaba 9. korpusa z dne 15. februarja 1944, fase. 220/11 v AIZDG.

⁷⁷ Odredba štaba 31. divizije z dne 30. januarja 1944, fase. 280/IV v AIZDG.

⁷⁸ Petelin, Prešernova brigada, str. 183—191.

povzročati z majhnimi silami občutne udarce in hude izgube, seveda pa le dotlej, dokler te enote delajo take napake, kot se je to dogajalo v zimskih mesecih 1943—1944.

Taki nenadni udari so bili lahko uspešni tudi zato, ker je sovražnikova obveščevalna oziroma vohunska služba dobro delovala. Nemška poveljstva so podatke o svojem nasprotniku v precejšnji meri črpala iz poročil zaupnikov, ki so jih imela na terenu, pa tudi prek sorodnikov domobrancev, ki so živeli na območju, kjer so se premikale in ustavljale partizanske enote. Manj koristnih podatkov pa je sovražnik mogel dobiti od dezertarjev, saj teh, vsaj takrat, v Gradnikovi brigadi ni bilo. Mnogi gradnikovci so se »razhajkali«, vendar na svoje domove in ne k Nemcem ali domobrancem. Zelo koristni za Nemce so bili njihovi agenti, ki so jih — največkrat pod krinko dezertarjev iz nemške vojske — vrinjali v partizanske vrste. Teh je bilo največ v Prešernovi brigadi, ker so Gorenjci uhajali iz nemške vojske v to ali pa Vojkovo brigado.

V Gradnikovi brigadi so bili primeri, da bi kak borec bil nemški agent, silno redki. To zato, ker je bila brigada, vsaj v tem obdobju, sestavljena skoraj iz samih Primorcev, na Primorskem pa je bilo izdajstva zelo malo. Njihova nacionalna zavednost je bila tolikšna, da jim je bila tuja vsaka misel na sodelovanje z italijanskim, nemškim ali katerimkoli okupatorjem.

Drugače pa je bilo v obmejnih krajih — na Idrijskem ter okrog Vipave, Ilirske Bistrice in Postojne, kar je nekdaj vse spadalo pod Kranjsko. V te kraje so namreč laže vdirali vplivi domobranstva z druge strani nekdanje jugoslovansko-italijanske meje.⁷⁹

Prav zato, ker v ožji Primorski skorajda niso poznali izdajstva, so borci menili, da je povsod tako in so bili premalo čuječni in prezaupljivi do prebivalstva, zlasti v bližini domobranskih postojank. Iz istega razloga so tudi četna poveljstva in bataljonski štabi zanemarjali ukrepe, ki jih je terjala bud-

⁷⁹ V zvezi s tem je zanimivo poročilo brigadnega biroja KPS Gradnikove brigade pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko z dne 18. decembra 1943 (faze, 535/11 v AIZDG) o stanju na območju, kjer se je brigada takrat zadrževala. Tam že dlje časa ni bilo nobene enote in »smo opazili obupno zapuščene vasi, ki so bile včasih najboljše in prve, sedaj pa so brez terenskih odborov, literature in poročil (...) Vas Vodice je bila ena najboljših, poleg tega smo pustili že preje doma enega zanesljivega moškega, ki bi vzgajal ljudi in zbiral hrano. Sedaj, ko smo se vrnili, pa je že čisto belogardističnih misli. Col, Podkraj in drugi kraji, ki bi jih bilo sedaj lahko organizirati, so popolnoma zapušteni (...)«

nost, in niso dovolj upoštevali navodil svojih višjih štabov, ko so ti zahtevali, naj enote pogosto menjajo svoja bivališča, zlasti takrat, če se bodo zadrževale in dejstvovale na obrobem območju Slovenskega primorja.

Med zelo učinkovite ukrepe je sodila tudi zahteva, naj si vsaka enota ali štab, brž ko pride na svoj položaj ali v taborišče, takoj pripravi zaklone in bunkerje, da bi jih v primeru nenadnega sovražnikovega napada zasedla in branila vse do tlej, dokler ne bi bila enota pripravljena za protinapad ali organiziran umik.

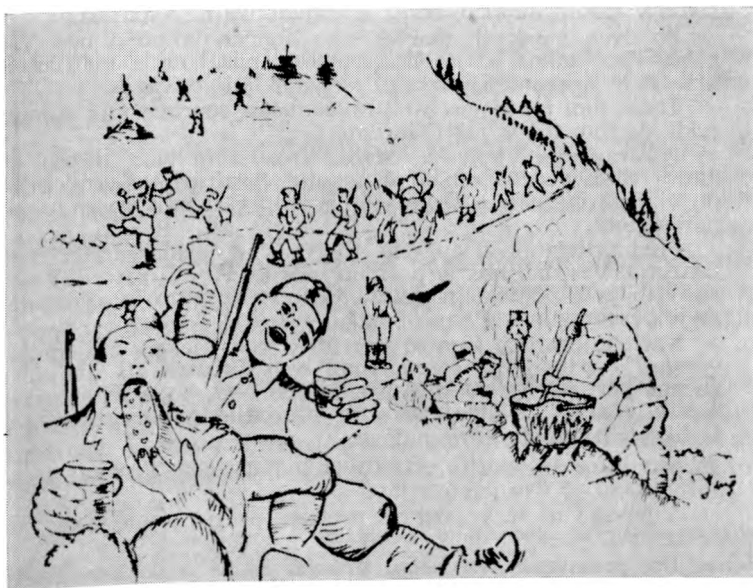
Šele potem, ko so začeli vprašanje budnosti in učinkovitosti zavarovanja enot in štabov obravnavati na vseh partijskih, političnih in vojaških sestankih ali urah in ko so začeli varnostne ukrepe tudi dosledno izvajati, je bilo konec večjih presenečenj, zaradi katerih je bilo v decembru 1943 in januarju 1944 ob življenje toliko borcev Gradnikove in drugih brigad. Sovražnik je sicer še nadalje poskušal s to že preizkušeno taktiko, toda brez vidnejšega uspeha, kajti naše enote se niso pustile več tako lahko presenetiti.

V VIPAVSKI DOLINI

»NA VIPAVSKO GREMO!«

»Na Vipavsko gremo!« je zašumelo in završalo po vsej Gradnikovi brigadi.

»Gremo v Vipavo!« je šlo od ust do ust. Nič več nisi videl žalostnih obrazov, kamor si pogledal, samo smeh in veselje. Z največjo vnemo so se začeli pripravljati na pot.

»Na Vipavsko!« Risba je bila objavljena v »Goriškem borcu« z dne 20. februarja 1944.

Lepega popoldneva se je vila dolga kolona po strmem pobočju v dolino. Od strmih hribov in skalnatih sten je odmevala vesela pesem partizanov.

Kmalu se je zmračilo, petje je potihnilo, slišati je bilo le enakomeren korak kolone po trdi cesti. Imeli smo že lep kos poti za sabo, ko smo dospeli do mostu, kjer smo hoteli prekoračiti reko. Toda ko je naša predhodnica prispela v bližino mostu, so zapeli mitraljezi in takoj smo vedeli, da je sovražnik zasedel prehod, misleč, da potem ne bomo mogli preko. Toda oni se ne zavedajo, da za naše brigade ni pregrad in ne mej', kot poje naša priljubljena pesem.

'Brigada, nazaj!' in spet smo jo tolkli, odkoder smo bili prišli.

Tako pot narediti, pa zastonj,' pravi Peter, 'prekleti Švabi!'

'Molči, molči, saj gremo na Vipavsko/ ga je zavrnil Maks.

Kaže, da ima beseda Vipava čudodelno moč. Takoj je potihnilo vsako godrnjanje. Nato smo nekoliko više prešli reko, kar po partizansko, in nadaljevali pot do bližnje vasi.

Tam smo počivali in kuhali. Ko so si partizani ogledovali svoje ožuljene noge in otipavali stisnjene trebuhe, se je marsikdo v mislih odpočil, napil in najedel že na Vipavskem.

Po dveh napornih marših smo končno le prišli nad Vipavo. Pred nami se je širila dolina, posejana z majhnimi hribčki in prijaznimi vasicami ter vinskimi goricami.

Tedaj tudi jaz nisem ostal ravnodušen, čeprav so mi včasih rekli, da sem trd in zabiti Gorenjec.

Pozdravljena Vipavska, dežela grozdja in vina, dežela, v kateri vlada večna pomlad in veselje. Pozdravljeni vi, dobrodušni Vipavci, polni gostoljubja nasproti vsakemu, posebno pa partizanom.

Pred prihodom v vipavske vasi nas je čakala še ena preizkušnja. Ves dan nas je pošteno močilo. Pa kaj zato, saj sta ves dan pela polenta in golaž, točilo se je vino in razlegala se je pesem.

Naslednjega dne smo se spustili v vasi, kjer so nas ljudje sprejeli z odprtimi rokami. Imel sem občutek, da sanjam. Za nas partizane je to kot 'tisoč in ena noč', ko ti ne manjka ničesar, samo svobode. Tako tu preživljamo dneve počitka in hkrati izvajamo svoje naloge.

Kaj hitro je opaziti nemimi duh partizana. Pravkar sem slišal, kako se dva pogovarjata:

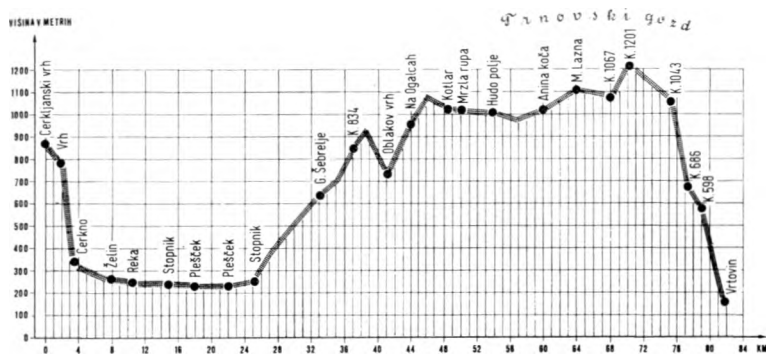
'Vipavska ni za vojaka, je prelepa, preveč pomehkuži/ je dejal prvi.

'Da, prav imaš. Za nekaj dni že, da se malo odpočiješ, potem pa nazaj v borbo/ mu odvrne drugi.

Da, tudi temu veselju bo konec, treba bo iti spet v trdo vojaško življenje, toda Vipavska, po svobodi, na svidenje!«

G R A F I K O N

poti Gradnikove brigade s Cerkljanskega v Vipavsko dolino

Iz grafikona je moč videti ne le dolžino poti, temveč tudi višinske razlike med posameznimi kraji vzdolž njene poti.

Tako je pot na Vipavsko in občutke, ki so jih pri tem imeli borci, opisal Iztok v brigadnem glasilu »Goriškem borcu«.¹

Res, brigada je s Cerkljanskega odšla proti Vipavski dolini, kot vse kaže, 1. februarja 1944 proti večeru.² Spotoma se ji je pridružil še 3. bataljon, ki je bil nastanjen v Zakrižu, medtem ko je bila glavnina brigade dotlej v Leskovici in Robidnici. To je bil eden izmed najdaljših in najnapornejših pohodov, kar jih je brigada imela med vsem svojim obstojem. Vendar so borci laže prenašali težave kot sicer, saj so vendar šli v Vipavsko dolino.

Ko se je 3. bataljon prek Dolenjih Raven pri Cerknem 'spuščal proti glavni cesti v dolini Idrijce, se je zgodila huda nesreča: iz neznanih razlogov so eksplodirale protitankovske mine, ki jih je nosila ena izmed bataljonskih mul. Ob tej pri-

¹ Goriški borec št. 8, februar 1944, v AIZDG.

² Razlikujejo se podatki o tem, kdaj je brigada odšla na pot. Franc Škrbec piše v svojem dnevniku, da je bilo to 2. februarja. Olga Čibejeva navaja v svojih spominih, da je do nesreče z njenim bratom prišlo 1. februarja. Ivan Krašovec se spominja, da je brigada prispela na cilj 2. februarja, kar pomeni, da bi morala na pot že 31. januarja proti večeru. Valerija Vrabec pa si je med vojno zabeležila kot, dan odhoda 1. februar. Najverjetnejši dan odhoda brigade je potemtakem 1. februar.

ložnosti je bil hudo ranjen tudi bataljonski politični komisar Franc Čibej, ki je med nadziranjem kolone bil prav tedaj zraven mule z minami. Iz spominov Milana Trušnovca-Milčeta povzemamo naslednji opis tega žalostnega dogodka:

»Kot je že bila navada, je bil komandant na čelu, politični komisar pa na začetju kolone. Ne vem, kaj je bilo Francu Čibeju, da je začel prehitevati druge. Ko je prišel do mene, sem ga pobaral:

„Kam pa se ti tako mudi?“

„Veš, Milče, prepočasi gremo proti Vipavski. Rad bi bil že tam, saj me na Vipavskem čaka sestra. Vem pa, da bi tudi ti in še drugi radi bili čimprej tam/ mi je odgovoril in odhitel ob koloni naprej.

Ko smo se približali cesti, ki iz Želina pelje proti Dolenji Trebuši, je sredi bataljonskega prateža nenadoma nekaj eksplodiralo, takoj nato pa je počilo še na čelu kolone. Kaj je to? Zaskrbljenost in pripravljenost na spopad je legla na obraze borcev, ki so še malo prej veselo kramljali med seboj. Ugibamo, kaj naj bi bilo: morda ročna bomba? Toda ne, vsaj prva eksplozija je bila premočna.

Takoj nato mi pride po koloni sporočilo:

„Milče naprej, komisar Franci je ranjen!“

Stisnilo me je v grlu in molče sem rinil naprej. Slišal sem, kako borci šepetajo:

»Razstrelivo je padlo z mule na tla.«

Res je bilo tako. Ko sem prišel do kraja nesreče, mi je bilo takoj vse jasno: razmesarjena mula, zraven nje mrtev mulovodec in več ranjenih borcev, med njimi pa tudi komisar Franc Čibej, ki je bledih lic ležal zraven steze. Raztrgalo mu je trebuh in je vedel, da mu ni pomoči. Čeprav smrtno ranjen, iz njegovih ust ni bilo slišati nobenega stoka.

Ozrl se je name s svojimi lepimi modrimi očmi, še vedno nepokolebljiv, zavedajoč se, da lahko še z zadnjimi močmi kaj stori za revolucijo. Storil je z besedami: „Milče, pozdravi mi mamo, vi, tovariši, pa se borite za svobodo!“ je pokazal, kakšen je pravi partizan celo tedaj, ko so mu ure že štele.

Umril je dva dni kasneje v Cerknem. To je bila že druga žrtev, ki je v Čibejevi družini padla do začetka leta 1944.

Da bi nesreča bila še večja, se je takrat, ko smo slišali drugi strel, na čelu kolone iz neznanih razlogov sam ubil namestnik komandanta,³ doma nekje iz Brd in star komaj sedemnajst let (...)⁴

³ Podatek ni povsem točen, kajti to je bil komandir 1. čete 4. bataljona Stanko Nusdorfer-Jurko, ki je bil doma iz Vipavske doline. (Spomini Vinka Tomca, v AIZDG.)

⁴ Spomini Milana Trušnovca-Milčeta, v AIZDG.

Brigadna kolona je odšla ob Idrijci proti Dolenji Trebuši z namenom, da tam zavije v levo po strmi cesti navzgor proti Čepovanu in naprej v Trnovski gozd. Toda ko je čelo kolone imelo le še kak kilometer poti do Dolenje Trebuše, je nena doma naletelo na sovražnika. Skoraj ni imelo smisla prebijati se skozi sovražnikovo zasedo, kajti žrtve bi bile — zaradi ozke doline in ugodnih položajev, ki jih je imel sovražnik — bržkone precejšnje. Zato se je kolona obrnila, šla nekaj kilometrov po isti poti nazaj, nato pa prešla reko Idrijco in se začela vzpenjati po strmini navzgor proti Šebreljam, odtod se je spustila na sedlo Oblakov vrh, nato pa spet lezla na več kot tisoč metrov visoko Vojsko in nadaljevala pot prek Mrzle rupe in Trnovskega gozda proti Vrtovinu, ki je bil njen prvi cilj. Tja je prispela po približno 33 urah silno naporega pohoda:

»Pohod je bil zares naporen, zlasti še čez Trnovski gozd, kjer so borci ponekod gazili sneg, ki jim je segal do pasu, in kjer enote vse do Vipavske doline niso imele daljšega počitka.

Čeprav tako težaven, je ta pohod bil med najboljše organiziranimi, borci pa so bili zelo disciplinirani. To se nanaša ne samo na enote, temveč tudi na posameznike, saj kljub izčrpanosti, lakoti in naporom ni nihče zaostal za kolono.

Brigada je prispela na cilj — nad vas Vrtovin — ob treh zjutraj. Borci so bili tako utrujeni, da so kar popadali po tleh. Niti toliko moči niso več imeli, da bi se pokrili z odejami ali šotorskimi krili. Proti jutru je začelo najprej rositi, nato pa pošteno deževati, česar pa mnogi borci še občutili niso, čeprav so ležali v lužah. Ko je bil približno ob desetih zajtrk pripravljen — golaž s polento in dodatek v obliki pol litra vina in desetih cigaret — se mnogi borci še dvigniti niso mogli, tako zelo so bili utrujeni in izčrpani.«⁵

NA MOBILIZACIJI

Gradnikova brigada je prispela v Vipavsko dolino ne le na počitek, temveč je bila njena prvenstvena naloga mobilizacija in izpopolnitev svojih vrst z novimi borci.

V zimskih mesecih se je številčno stanje njenih enot močno znižalo. Medtem ko je v začetku novembra 1943, ko se je združila z Goriško brigado, bilo v njenih vrstah okrog 1450

⁵ Spomini Ivana Krašovca, v AIZDG.

borcev, jih je po končani sovražnikovi novembrski ofenzivi bilo le še kakih tisoč; mnogo jih je vzela tudi zima s svojimi napori in boji. V porazih, ki jih je brigada doživela decembra in januarja (Mrzli vrh, Javornik, Trebče), in v drugih bojih v tem obdobju je padlo vsaj sto borcev, precej pa jih je bilo hudo ranjenih. Mnogi, ki so ostali celi, tudi niso vzdržali in so se »razhajkali« na svoje domove, predvsem v Vipavsko dolino.

V zimskem obdobju so, poleg tega, pri štabu divizije in štabu korpusa ustanovili vrsto novih enot in zalednih ustanov, ki so jih izpopolnjevali z moštvom brigad.

Podobno stanje kot v Gradnikovi brigadi je bilo tudi po drugih brigadah 31. divizije in 9. korpusa v celoti. Zato je štab korpusa sklenil, naj bo v februarju poglavitna naloga vseh enot mobilizacija vseh za orožje sposobnih moških.

V skladu s tem je štab 31. divizije poslal Prešernovo brigado na Gorenjsko, Vojkova brigada naj bi mobilizirala vzdolž nekdanje jugoslovansko-italijanske meje, Gradnikova brigada pa v Vipavski dolini, na Krasu in Pivki. Glede na to, da je bilo na tem območju še precej raznega orožja in streliva iz časov italijanske okupacije, je Gradnikova brigada dobila tudi nalogo, da hkrati z mobiliziranjem zbira tudi orožje in strelivo ter ga uskladišči.⁶

Brigada je prišla na Vipavsko brez svojega 1. bataljona, ki ga je pustila na Cerkljanskem. Bataljon je bil namreč določen za zaščito partijske šole, ki se je po napadu nanjo v Cerknem premestila v kake pol ure oddaljene Labinje.

Ko je brigada s svojimi tremi bataljoni prispela do Vrtovina, ni mogla takoj naprej, ker so bile vzdolž ceste Gorica—Ajdovščina sovražnikove zasede. Ko pa so se naslednjega dne umaknile, je vsak bataljon krenil na svoj sektor in se tam razdelil po četah. Ko je končal mobilizacijo na določenem območju, se je premaknil na drugega. Sovražnik pri tem ni delal nobenih ovir, kajti v tistih dneh je imel v vsej Vipavski dolini le tri postojanke (v Ajdovščini je bilo okrog 300 Nemcev, v Vipavi 150 Nemcev, v Rihemberku,⁷ pa okrog 50 italijanskih vojakov), medtem ko je četrto, v Št. Vidu, izpraznil.⁸

■ Zbornik VI./IO, dok. št. 195.

⁷ Bržkone gre za pomoto in da je bila postojanka v Dornberku.

⁸ Pregled okupatorjevih postojank, obveščevalni odsek štaba 9. korpusa z dne 31. februarja 1944, fase. 73/1 v AIZDG.

V Slovenskem primorju, kjer so narodnoosvobodilni odbori imeli popolno oblast ne samo na osvobojenem ozemlju, temveč tudi v vaseh, ki so bile v neposredni bližini sovražnikovih postojank, deloma pa celo v onih, kjer je sovražnik imel svoje posadke, so neposredno mobilizacijo po navodilih pokrajinskega odbora OF⁹ izvajali predvsem ti organi ljudske oblasti. V ta namen so najprej sestavili sezname vseh moških, ki so bili še doma in so bili sposobni za vojaško službo. Mednje so vključili tudi tiste, ki so sicer imeli ustrezne dolžnosti v raznih organizacijah, komisijah in odborih na terenu, vendar bi jih bilo mogoče na terenu brez večje škode pogrešati.

Ko so bili sezname sestavljeni, so tem vojaškim obveznikom poslali posebne pozive, ki sta jih navadno podpisala komandant in politični komisar najbližje vojaške enote oziroma enote, ki je na ustreznem območju izvajala mobilizacijo. V pozivu je bil določen rok in kraj, kamor naj se obveznik javi. Po vse tiste, ki se na poziv ne bi odzvali, pa so šle vojaške patrulje in jih pripeljale v enoto.

Mobilizacija je bila s politične strani zelo dobro pripravljena. To je bilo osnovno vprašanje, ki so ga obravnavali po vseh sestankih organov ljudske oblasti, odborov OF, partijskih celic ter skojevskih in mladinskih organizacij, tako da je postalo že vprašanje časti vsake vasi posebej; bila je sramota za vse vaščane, če bi imeli med seboj kakega skrivača. Zato ni bil redek primer, da so v mnogih vaseh skojevke ali druge mladinke same pripeljale skrivače v najbližjo vojaško enoto, ali pa povedale, kje jih je najti.

Pomembno propagandno vlogo je odigral pri tem tudi naš tisk. Štab Gradnikove brigade je dal natisniti posebno številko »Goriškega borca«, ki je bila posvečena samo mobilizaciji in ki so jo borci razširjali med prebivalstvom vasi, kamor so prihajali mobilizirat vojaške obveznike. Med sestavki, objavljenimi v tej številki, zasledimo tudi tole misel:

»Če bi za neko delo, ki ga lahko opravlja invalid ali otrok, pustili doma zdravega, krepkega borca, bi to bil pravi zločin in zapravljanje ljudskih moči. Zdaj je prva in najvažnejša naša dolžnost — borba. Zato mora vse sposobno v borce. Brez

⁹ Navodila pokrajinskega odbora OF za Primorsko Slovenijo o sodelovanju z vojsko z dne 4. januarja 1944, fase. 282/IV v AIZDG.

svobode pa propade vse: vzamejo ti dom, posestvo, pobijejo družino. Po toči zvoniti pa je prepozno.«

Po vaseh, kjer so se zadrževali čete in bataljoni Gradnikove brigade, so se večer za večerom vrstili tudi mitingi. Namenjeni pa niso bili le zabavi, ki so je bili v teh hudih časih potrebni tako borci kot mladina po vaseh, temveč tudi političnemu delu in prepričevanju ljudi, da si je mogoče le z bojem pridobiti svobodo in da se morajo zato v vojaške enote vključiti vsi za orožje sposobni moški.

Vendar le ni šlo vse tako gladko, kot bi človek sodil na prvi pogled. Velika večina vojaških obveznikov se je zglasila že na prvi poziv. Prihajali so tudi mnogi, ki niso bili vojaški obvezniki, in so se prostovoljno javljali v vojsko. Toda bili so tudi taki, ki so se na vse možne načine skušali izogniti vojaški službi. Nekateri izmed njih so se skrivali doma, drugi so se umaknili celo v sovražnikove postojanke, misleč, da so tam na varnem pred mobilizacijskimi patruljami. Največ pa je bilo takih »razha j kancev« iz vojske, ki so se pri prihodu v domačo vas skušali vriniti med aktiviste in se tako izogniti ponovni mobilizaciji.

Tako na primer je že v začetku januarja, ko se je brigada po porazu na Javorniku vrnila na Otlico in Predmejo in popolnjevala razredčene bataljone z novimi borci iz vrst mobilizirancev, kar deževalo prošenj raznih terenskih organizacij in odborov, naj tega in tega spustijo iz brigade in pošljejo domov ali vsaj na daljši dopust, »ker je imenovani bojevnik dober čevljar in ni trenutno v vsej vasi drugega čevljarja (...)«, ali »ker je soproga omenjenega tovariša edina delovna moč pri gosp. delu, a še ista v devetmesečni nosečnosti (...)«, ali zato, ker »je komandir vaše zaščite in je v službi natančen in vesten ter edini sposoben držati v redu vaško zaščito (...)«, ali »ker so vsi omenjeni tov. nujno potrebni za gradnjo skladišč, ki jih nujno rabimo za živila (...)«, ali »ker je danes obolel vsled šibke narave ter se nahaja v postelji na svojem domu (...)« itd.¹⁰

Takrat je štab Gradnikove brigade vse te prošnje poslal v vpogled pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko, v spremnem dopisu pa se pritožil: »Takih prošenj nešteto pri-

¹⁰ Fase. 535/11 v AIZDG.

haja vsak dan na naš štab in če bi mi na vse te prošnje ustregli, bi lahko že davno brigado razpustili.« Nato dodaja, da bi morali terenski odbori izvajati mobilizacijo in vse sposobne moške pošiljati v vojsko, »delajo pa nasprotno, namreč še tiste, ki so v vojski, vabijo domov in pošiljajo prošnje zanje, da bi jih odpustili.«¹¹

Morda je štab Gradnikove brigade nekoliko pretiraval in tako zanesljivo niso ravnali povsod, toda kljub temu je pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo opozoril okrožne odbore OF in okrožne narodnoosvobodilne odbore, naj pazijo, »da se ti dezertjerji — dokler jih vojaška oblast pušča doma — ne prekrijejo v 'terenu potrebne funkcionarje' ali 'zaščitnike'. Zato jim je treba odrekati vse državljske pravice, tj. oni ne smejo voliti ne biti voljeni, ne smejo imeti nobenih funkcij v OF in ZSM¹² ali drugih organizacijah in ne smejo služiti v narodni zaščiti. Nasprotno pa je treba biti pri njih posebno nepopustljiv pri izterjevanju narodnega davka in izvajanju prisilnih odkupov.«¹³

Enote Gradnikove brigade so vse mobilizirane vojaške obveznike pošiljale v štab svoje brigade, ki se je zadrževal v Šmarjah in na Erzeltu, da bi jih brigadni zdravnik pregledal in izločil vse tiste, ki so za vojaško službo nesposobni. Novih borcev, razen »razhajkancev«, pa niso takoj vključevali v enote, temveč so jih najprej poslali v posebne šolske enote, da bi se tam seznanili s cilji narodnoosvobodilnega boja in si pridobili vsaj osnovno vojaško znanje. To je trajalo kakih štirinajst dni. Šele potem so jih napotili v operativne enote ali v zaledne enote in ustanove, če so bili že starejši in slabšega zdravja.

Da je brigada svojo najpomembnejšo nalogo, zaradi katere so jo poslali v Vipavsko dolino, na Kras in proti Pivki, opravila uspešno, dokazuje podatek, da je že v prvem tednu po prihodu na to območje mobilizirala 500 novincev in da so vsi ti že imeli tudi orožje.¹⁴ Nedvomno pa jih je do konca svojega bivanja v tem delu Slovenskega primorja — tu je ostala mesec dni — mobilizirala še precej več, saj njene pa-

¹¹ Dopis štaba Gradnikove brigade z dne 25. januarja 1944, fase. 535/11 v AIZDG.

¹² ZSM — Zveza slovenske mladine.

¹³ Navodila pokrajinskega odbora OF za Primorsko Slovenijo z dne 4. januarja 1944, fase. 282/IV v AIZDG.

¹⁴ Zbornik VI/11, dok. št. 55.

trulje niso zbirale novincev le na osvobojenem ozemlju, temveč so jih iskali tudi po vaseh, ki so bile pod sovražnikovo kontrolo, in celo v goriških predmestjih.¹⁵

Ko so kasneje ugotavljali, koliko novincev je bilo mobiliziranih v enote 9. korpusa, so dobili podatek, da so samo enote 31. divizije mobilizirale v januarju kakih 500, v februarju 1500, v vseh petih mesecih okrog 2450 vojaških obveznikov, ves korpus pa jih je v prvih petih mesecih leta 1944 mobiliziral približno 7600.¹⁶

USPEŠNE AKCIJE

Čeprav je bilo težišče dela v vseh enotah Gradnikove brigade februarja 1944 na mobiliziranju vojaških obveznikov, niso pri tem pozabili tudi na nekatere druge naloge.

Ena izmed njih je bila, kot je že rečeno, zbiranje orožja in streliva, da bi novincem imeli kaj dati v roke. Orožja je primanjkovalo zlasti na Gorenjskem in Idrijskem, medtem ko ga je bilo na Vipavskem in v Pivki še dobiti po zapuščenih italijanskih vojašnicah in bunkerjih.

Manj pa je bilo možnosti, da se borci pomerijo s sovražnikom, kajti ta se, brž ko je v svoji bližini začutil brigado, skoraj ni več ganil iz svojih postojank. Ves februar, kar je Gradnikova brigada bila na Vipavskem in delu Krasa, je prišlo le do štirih, petih spopadov.

Prvič se je to zgodilo 9. februarja, ko je, kot kaže, 2. četa

3. bataljona na cesti Dornberk—Gorica napadla skupino Nemcev, jih tri huje ranila in vse skupaj pognala nazaj v Dornberk. (Verjetno je šlo za kako italijansko patruljo, kajti v tej postojanki je bila italijanska posadka.) Naslednjega dne se je z Nemci spopadla 3. četa 3. bataljona (vendar v poročilu ni navedeno, kje se je to zgodilo) in enega vojaka ubila ter zaplenila njegovo kolo. Zaradi sovražnikove premoči pa se je nato morala umakniti.¹⁷

Nekaj dni kasneje, 18. februarja, je kakih sto sovražnikovih vojakov odšlo iz Ajdovščine proti Planini. Na robu te

¹⁵ Spomini Ivana Krašovca, Franca Škrbca in Olge Čibejeve, v AIZDG; Zapisnik Goriške brigade, v AIZDG.

¹⁶ Poročilo štaba 9. korpusa z dne 9. septembra 1944, v AIZDG.
- Zbornik VI/11, dok. št. 31.

vasi je sovražnika pričakal na položajih 4. bataljon in ga po celodnevnem medsebojnem obstreljevanju proti večeru prisilil, da se je umaknil nazaj v svojo postojanko.

Naslednjega dne se je sovražnik spet vrnil in se je skušal prebiti čez reko Vipavo prek mosta pri Dolenjah. Onstran mostu je bila v zasedi 2. četa 4. bataljona, ki je počakala, da so prvi sovražnikovi vojaki stopili na most, nato pa je užgala po njih z vsem svojim orožjem. Tisti, ki so bili tedaj na mostu ali pa že čezenj, so popadali, drugi pa so se razbežali.

Približno ob pol enajstih je sovražnik dobil v pomoč še protitankovski top, ki pa se spričo hudega ognja naše zasede ni mogel približati njenim položajem. Naši so ga dvakrat pregnali in šele v tretjem poizkusu je sovražnik našel ustrezne položaje, s katerih je potem s topom obstreljeval zasedo.

Popoldne je sovražnik znova skušal vdreti čez most v Dolenje, vendar je bil njegov napad ne le odbit, temveč so ga naši pregnali celo izza zaklonov, ki si jih je bil pripravil na desnem bregu Vipave, in ga prisilili k umiku v Ajdovščino. Tega dne je imel sovražnik, sodeč po naših poročilih, dvanajst

Četrty bataljon Gradnikove brigade na poti iz Cerknega v Vipavsko dolino.

mrtvih in šestnajst ranjenih. Prav posebej se je v boju odlikoval »tovariš Bajt, desetar, ki je šel z naših položajev navzdol prav pred most in tam zadrževal bele,¹⁸ ki so hoteli preko.«¹⁹

Pokalo je še tretjega dne, 20. februarja, vendar ne na položajih 4. bataljona, temveč 3. bataljona, ki se je takrat zadrževal v neposredni bližini Gorice. Poveljstvo 1. čete tega bataljona je terenska obveščevalna služba obvestila, da namerava sovražnik s kamioni prepeljati iz Gorice v Ajdovščino večje število domobrancev.²⁰ Sklenilo je, da bo sovražnikovi koloni postavilo засedo. V ta namen je iz najboljših borcev, ki so se prostovoljno javili za to akcijo, sestavilo posebno skupino, oboroženo — poleg pušk — tudi z dvema puško-mitraljezoma in enim težkim mitraljezom.

Četa se je pred akcijo za vsak primer umaknila nekoliko višje, v Šmihel nad Šempasom, zaseda pa je odšla na položaje pri Ajševici. Položaji so bili še kar ugodni — v akacijevem gozdu tri do štiri metre nad cesto.

Po načrtu, ki ga je pripravilo poveljstvo te čete, naj bi težki mitraljez sekal po kabinah in tovoru — domobrancih, puškomitraljeza pa po gumah in šoferjih. S tem bi dosegli, da bi se kamioni morali ustaviti, nato pa bi zaseda jurišala nanje in jih zažgala.

Toča dobro zamišljenega načrta le ni bilo mogoče povsem uresničiti. Iz Gorice je pripeljalo pet kamionov, torej več, kot so predvidevali. Najhuje pa je bilo to, da sta puškomitraljeza zatajila. Gume na kolesih so ostale cele in tako so kamioni z največjo hitrostjo drveli naprej. Kljub temu so jih dohitevale krogle, izstreljene iz težkega mitraljeza in pušk. To je dokazovala tudi krvava sled za kamioni. Če so bila točna poročila, ki jih je poveljstvo čete naknadno dobilo s terena, potem naj bi sovražnik imel v tem napadu kakih trideset mrtvih in precej ranjenih. Bržkone pa so podatki o izgubah pretirani.

¹⁸ Podatek je dvomljiv, kajti takrat v Ajdovščini še ni bilo belogardistov oziroma domobrancev.

¹⁹ Zbornik VI/11, dok. št. 103; Partizanski dnevnik z dne 25. februarja 1944 v AIZDG.

²⁰ Tudi v tem primeru ni pojasnjeno, kateri domobranci naj bi to bili. Morda je bila Lavričeva domobranska skupina, ki je prišla iz Ljubljane v Trst, bila podrejena poveljstva nemške policije in je skupaj z njo odhajala v akcije. (Boris Mlakar: Domobranstvo na Primorskem, Ljubljana 1982, str. 61—63 in 157; dalje: Mlakar, Domobranstvo na Primorskem.)

Stab 3. bataljona na Vipavskem. Zadaj stojijo z leve na desno: Franc Čibej Spiridon (politični komisar), Čene Iskra (kulturnik), Franc Mahnič-Saško (namestnik političnega komisarja), Alojz Briški, Jelka Jakomin, Rudolf Grželj-Vardar (namestnik komandanta) in Anton Korenčič-Tarzan (komandant). Spredaj sta komandir kurirjev Jožef Furlan in kurir Milan Trušnovec-Milče.
(Podatki Olge Čibej.)

Poveljstvo čete je računalo tudi na možnost, da se bo skušal sovražnik vrniti po isti poti. Zato je poslalo v neposredno bližino črnič desetino s puškomitraljezom, ki je dobila nalogo, naj se ob cesti postavi v zasedo in prestreza sovražnikova vozila. Trud ni bil zaman, še istega dne je proti večeru pripeljal iz Ajdovščine osebni avtomobil, v katerem je zaseda, potem ko ga je ustavila, odkrila domobranskega ranjenca, doma iz Hotedršice.²¹

V tistih dneh je brigada izgubila tudi svojega političnega komisarja Draga Flisa-Strelo, ki je prišel na to mesto ob

²¹ Spomini Ivana Krašovea-Skale, takratnega političnega komisarja 1. čete 3. bataljona, v AIZDG; Zbornik VI/12, dok. št. 31.

združiti Gradnikove in Goriške brigade 3. novembra 1943. Štab brigade, s katerim sta bila tudi prejšnji komandant brigade Martin Greif-Rudi in prejšnji komandant 26. divizije »triglavske« Dušan Švara-Dule, je 16. februarja priredil v Gabrjah, kjer se je zadrževal, velik miting v slovo, kajti naslednjega dne se je nameraval z brigado premakniti bliže Gorici. Takrat sta se politični komisar Strela in Martin Greif z motornim kolesom odpeljala v Ozeljan, kamor se je premestil štab brigade. To sta storila ponoči. Nista pa dovolj pazila na to, da so bili na cesti Ajdovščina—Gorica nekateri mostovi porušeni. Vozila sta tudi precej hitro in tako sta zdrvela v jarek, čez katerega je bil nekdaj speljan most. Tako je prišlo, vsaj za tiste čase, do nenavadne prometne nesreče, ki se je končala s hudimi posledicami: oba sta bila močno poškodovana in ju je bilo treba prepeljati v bolnico.²² Za novega političnega komisarja brigade je nekoliko kasneje prišel Ivan Franko-Iztok.

Proti koncu meseca februarja je štab brigade dobil povelje, naj se vrne nazaj na Cerkljansko.

Tako se je brigada 27. februarja zbrala v Vrtovinu, kjer je njen 4. bataljon zvečer priredil še zadnji miting. Naslednje jutro so se začeli pripravljati na odhod proti Trnovskemu gozdu. Na pot so se odpravili po kosilu. Razpoloženje med borci je bilo pravo nasprotje veselju, s katerim so mesec dni poprej prihajali v gostoljubno Vipavsko dolino. Vedeli so, da jih v Trnovskem gozdu čakata sneg in mraz in da si bo treba v prihodnje stiskati pasove. Kot da bi jim hoteli še bolj zagreniti dan, je moral vsakdo poleg svoje opreme in orožja ponesti s seboj v Trnovski gozd po eno granato ali mino.

Po poltretji uri naporne hoje v strmino je brigada končno le prispela na rob Trnovskega gozda. Borci so se še zadnjič ozrli po Vipavski dolini, vendar niso imeli kaj videti, kajti prekrivala jo je gosta megla. Nato je kolona nadaljevala pot čez požgane Lokve in se spustila po cesti navzdol v uro oddaljeni Čepovan. Pot je bila slaba, pokrita s snegom, ki se je spreminjal v brozgo, kajti začelo je močno deževati. Za pot od Vrtovina do Čepovana je brigada porabila celih osem ur.

²² Spomini Martina Greifa, v AIZDG.

Iz Čepovana, kjer se je zadržala nekoliko dlje, je 4. bataljon odšel na pot 1. marca, glavnina brigade pa šele naslednjega dne. Na poti iz Čepovana proti Dolenji Trebuši se je zgodila nesreča: neki borec, ki so ga že prej večkrat opozarjali, naj se nikar ne igra z orožjem, je po nesreči sprožil puško in se ranil v nogo. Takoj so ga morali odpeljati v bolnico.

Po kratkem počitku v Dolenji Trebuši je brigada nadaljevala pot proti Cerknemu, kamor je prispela šele naslednjega dne ob treh ponoči. Tam so borce nastanili v šoli in nekaterih drugih poslopih, toda že po nekajurnem počitku so se morali dvigniti, se postrojiti po bataljonih in pohiteti na položaje Slabe—Stara Oselica—Kladje—Labinje, kajti štab korpusa je medtem pripravil svojo dotlej največjo akcijo.²³

** Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

IDRIJSKA OPERACIJA

PRIPRAVE ZA NAPAD NA GODOVIČ IN HOTEDRŠICO

Štab korpusa je že takrat, ko je bila Gradnikova brigada še v Vipavski dolini, druge brigade pa tudi vsaka na svojem sektorju, pripravljala operacijo, kakršne dotlej še ni bilo. če bi uspela, bi sovražnik izgubil ne le postojanki v Hotedršici in Godoviču, ampak bi se bržkone moral umakniti tudi iz Idrije.

Idrija je bila takrat za sovražnika izredno pomembno oporišče. Tu je bil idrijski rudnik živega srebra, ki ga je nacistično vojno gospodarstvo nujno potrebovalo. Idrija pa je bila glede na svojo lego tudi idealno izhodišče za vse sovražnikove večje in manjše ofenzivne akcije proti našemu osvobojenemu ozemlju ter enotam na Cerkljanskem in v Trnovskem gozdu. To je v zimskih mesecih na svoji koži občutila tudi Gradnikova brigada.

Idrije, ki leži v globoki dolini reke Idrijce s strmimi pobočji na obeh straneh, ni težko oblegati s položajem na hribih, ki jo obkrožajo. Toda nenehna blokada ni bila možna ne samo zaradi pomanjkanja sil, temveč tudi zato, ker bi enotam pri blokiranju sovražnik iz Dolomitov in od drugod lahko vdrl za hrbet.

Poleg tega je bila idrijska posadka vselej zelo močna. Vse do avgusta 1944 je bila Idrija sedež okrepljenega bataljona »Heine« iz 139. rezervnega gorskega lovskega polka 188. rezervne divizije. Bataljon »Heine« je bil izrazito protipartizanska enota z bogatimi bojnimi izkušnjami, saj skoraj ni bilo večjega boja v vzhodnem delu Slovenskega primorja, da se ga ta enota ne bi udeležila.

V prvi polovici marca je bilo v Idriji, sodeč po naših obveščevalnih podatkih,¹ 1100 sovražnikovih vojakov, ki naj bi med drugim orožjem imeli tudi 3 tanke, 8 težkih minometov, prav toliko protiletalskih mitraljezov in pet topov. Postojanka je bila močno utrjena, obdana z bunkerji in žičnimi ovirami.

V približno štirih kilometre oddaljeni Spodnji Idriji, ki je bila nekakšna izpostavljena predstraža Idrije, je bataljon »Heine« imel svojo 1. četo, v kateri je bilo, kot ugotavljamo iz nemških virov,² 72 mož, ti pa so bili med drugim oboroženi z devetimi mitraljezi in puškomitraljezi, s po enim protiletalskim in protitankovskim topom ter po enim lahkim in težkim minometom. Tudi ta postojanka je bila zaradi svoje izpostavljenosti zelo močno utrjena.

Idrija in Spodnja Idrija sta imeli edino povezavo s svojim zaledjem po cesti, ki pelje prek Godoviča in Hotedršice v Logatec. V Godoviču se je v edinih dveh hišah, ki nista bili požgani, utrdilo kakih 90 nemških vojakov iz 2. bataljona 10. policijskega polka SS; imeli so po en top, težki minomet in protiletalski mitraljez ter štiri mitraljeze. Postojanka je bila obdana s tremi bunkerji in žičnimi ovirami.³

V Hotedršici je bilo kakih 90 domobrancev, imeli pa so protitankovski top, 3 težke minomete in več težkih mitraljezov in puškomitraljezov.

Pri tako obsežnem napadu, kot je bil ta, so morali vedeti, kakšno je stanje in kaj se dogaja tudi v drugih bližnjih in oddaljenejših postojankah. V tistih dneh je bilo, prav tako po naših obveščevalnih podatkih,⁴ na Vrhniki okrog 300, v Horjulu 120, pri Sv. Treh kraljih 70, prav toliko tudi v št. Joštu (zdaj Šentjošt nad Horjulom) in v Logatcu 140 domobrancev, medtem ko je bilo v Gorenji vasi kakih 300 in Škofji Loki 1000 Nemcev, na nasprotni strani pa v Postojni približno 700 Nemcev ter v Vipavi in Ajdovščini 1000 oziroma 900 italijanskih vojakov.

¹ Zbornik VI/12, dok. št. 28. Bataljon »Heine«, ki je bil v Idriji vse do sredine avgusta, je v bojih s partizani od 1. januarja do 12. avgusta 1944 imel 41 mrtvih in 237 ranjenih vojakov. (Poročilo štaba 139. rezervnega gorskega polka 188. rezervne divizije, arhiv Vojaško-zgodovinskega inštituta v Beogradu.)

² Zbornik VI/12, dok. št. 150.

³ Zbornik VI/12, dok. št. 28.

⁴ Prav tam.

Iz domobranskih virov⁵ pa zvemo, da je bila sredi marca 1944 na Vrhniki njihova 41. četa, v Polhovem Gradcu 42. četa (z vodom v Horjulu), v Št. Joštu 43. četa, v Rovtah 44. četa (z vodom pri Sv. Treh kraljih) in v Logatcu 45. četa (z vodom v Hotedršici). Toda takratne domobranske čete so bile številčno zelo močne, celo do 300 mož.

Takšne so bile razmere v tem delu Slovenije v začetku marca 1944, ko se je štab 9. korpusa pripravljal na napad proti Godoviču in Hotedršici.

Po načrtu štaba korpusa naj bi Godovič napadle in osvojile enote 31., Hotedršico pa enote 30. divizije. Poleg tega naj bi 31. divizija blokirala Idrijo in demonstrativno napadla in blokirala Spodnjo Idrijo, medtem ko naj bi 30. divizija zavarovala smeri proti Logatcu, Rakeku, Postojni in drugim sovražnikovim postojankam. V operacijo so bili vključeni tudi trije odredi: Dolomitski odred naj bi blokiral domobransko postojanko v Rovtah, Idrijsko-tolminski odred naj bi zapiral smeri proti Vipavi in Ajdovščini, Južnoprimorski odred pa naj bi rušil železniško progo med Logatcem in Postojno ter demonstrativno napadal postojanko v Ajdovščini. Če bi zasedli Godovič in Hotedršico, naj bi se 31. divizija usmerila nad Idrijo, 30. divizija pa nad Rovte.⁶

Kako širokopotezno je bila zasnovana operacija 9. korpusa, je moč ugotoviti tudi po tem, da je Glavni štab NOV in POS ukazal štabu 7. korpusa in 4. operativne cone, naj jo podpreta s hkratnimi obsežnejšimi akcijami vsak na svojem območju.⁷

Štab 31. divizije je v skladu s poveljem štaba 9. korpusa sklenil, naj Godovič napade Gradnikova brigada, drugi dve brigadi pa naj bosta v zavarovanju. Konkretnije pa je naloge porazdelil takole:⁸

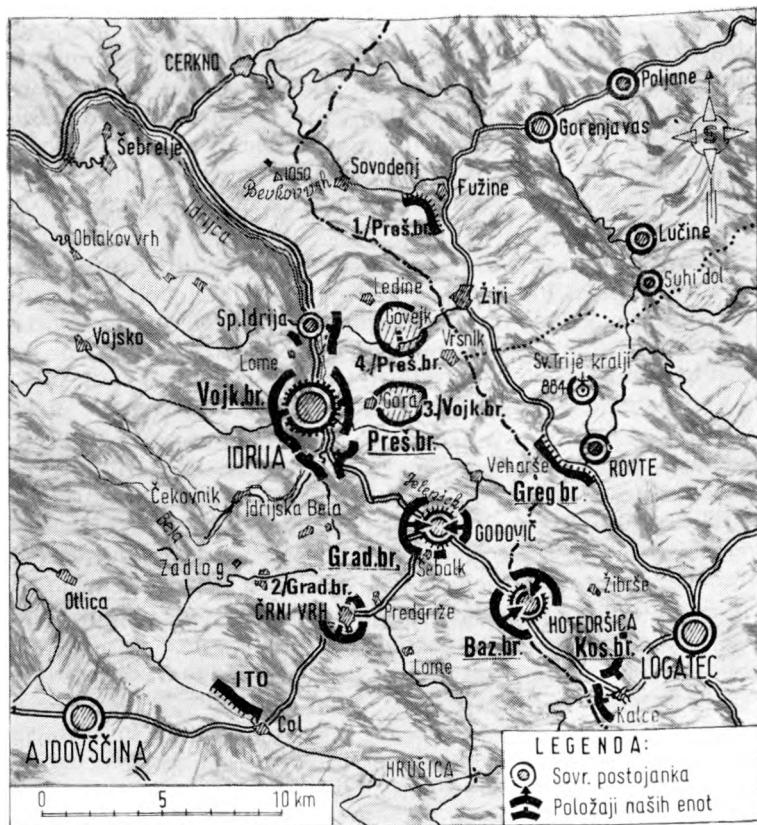
Gradnikova brigada bi morala Godovič napasti z dvema bataljonoma. En bataljon bi zadržala v rezervi na Črnem vrhu

⁵ Fase. 277/1 v AIZDG, domobranski fond.

* Zbornik VI/12, dok. št. 22, 23, 24, 28 in 72. štab 9. korpusa je 23. januarja 1944 (Zbornik VI/10, dok. št. 133) ukinil Komando idrijskega področja, iz njenega moštva pa je ustanovil Dolomitski in Idrijsko-tolminski odred. Prvi je imel dva bataljona in je dejstvoval na robu Dolomitov in okrog Hrušice, Črnega vrha nad Idrijo in Vojskega, medtem ko je imel Idrijsko-tolminski odred sprva en, nato pa dva bataljona z operacijskim območjem v spodnjem toku Idrijce, na Banjski planoti in Tolminskem.

⁷ Zbornik VI/12, dok. št. 28.

⁸ Zbornik VI/12, dok. št. 34.

Napad na Godovič in Hotedršico marca 1944.

z nalogo, da se poveže z enotami Idrijsko-tolminskega odreda, ki naj bi s Cola zavaroval smeri proti Vipavi in Ajdovščini in ki naj bi mu pomagal v primeru, če bi sovražnik prebil njegove položaje na Colu. (En bataljon je še nadalje ostal v Labinjah kot zaščita partijske šole.) Da bi Gradnikova brigada svojo nalogo lažje opravila, so jo okrepili z dvema težkima minometoma, protitankovskim topom in havbico kal. 100 mm.

Naloga Vojkove brigade je bila, da s tremi bataljoni blokira Idrijo, en bataljon pa zadrži v brigadni rezervi na Gori nad Idrijo. Prešernova brigada je morala z enim bataljonom blokirati Veharše in ta bataljon naj bi se povezal z gradnikovci pred Godovičem, z drugim bataljonom naj bi blokirala Spodnjo Idrijo, s tretjim naj bi zaprla pot iz Gorenje vasi proti Idriji, z enim bataljonom pa naj bi vzpostavila svojo rezervo v Govejku nad Idrijo.

Napad naj bi se začel 18. marca ob pol šestih zjutraj. Najprej bi se morali oglasiti topovi in minometi, pod njihovim ognjem pa naj bi se jurišne skupine čimbolj približale sovražnikovim utrdbam. Ko bi bil dan znak z raketami, naj bi topovi in minometi nehali streljati, to pa bi bil hkrati tudi znak, naj se pehota pod zaščito težkih mitraljezov požene v juriš.

V tej operaciji so veliko pozornost namenili tajnosti. Predvideno je bilo, naj bi se brigade pred napadom zbrale precej daleč od svojih ciljev (izhodiščni položaj Gradnikove brigade je bil Črni vrh, Vojkove brigade Cerkljanski vrh in Prešernove brigade Stara Oselica), zadnji pohod pa naj bi opravili v noči pred napadom. Podrejena poveljstva so v poveljih za napad dobila le toliko podatkov, kolikor je bilo nujno potrebno. Tako na primer so štabi odredov dobili le smer svojega pohoda v noči na 18. marec, vsa podrobnejša navodila pa so bila v zapečateni kuverti, ki so jo smeli odpreti šele po prihodu na cilj tik pred začetkom operacije. To je bila dobra poteza, kajti iz sovražnikovih dokumentov je mogoče ugotoviti, da jih je napad presenetil, čeprav so na podlagi poročil o partizanski mobilizaciji že proti koncu februarja sklepali, da so partizani »v Cerknem dobili okrepitve z Gorenjske, da bi se tako pripravili za napad na Idrijo, ki so ga že zdavnaj planirali«.⁹

Prva korpusna operacija v tem delu Slovenije, ki je bila izredno natančno in podrobno načrtovana, ni zajela le obsežno ozemlje, ampak je v njej sodelovalo tudi ogromno borcev — skoraj pet tisoč. Samo 31. divizija je na primer na dan 17. marca imela 2688 borcev, ki so bili oboroženi s 1675 puškami, 74 brzostrelkami, 124 lahkimi in 31 težkimi

⁹ Zbornik VI/12, dok. št. 127.

mitraljezi, 4 težkimi minometi in enim topom.¹⁰ Seveda pa je treba upoštevati, da so v tem številu zajeti tudi pripadniki raznih štabov, zalednih enot in ustanov itd., ki niso neposredno sodelovali v bojih. Kljub temu je bila to za tiste čase res močna sila.

Štab korpusa je zahteval, naj traja napad vse dotlej, dokler postojanki ne bosta padli. To pa je pomenilo, da morajo tudi enote v zavarovanju vse dotlej vzdržati na svojih položajih. Zato so si morali borci izkopati zaklone in jih dobro maskirati, da bi bili varni tako pred sovražnikom s tal kot tudi pred letali v zraku.¹¹

NAPAD NA GODOVIČ

Gradnikova brigada, ki se je vrnila iz Vipavske doline na Cerkljansko 3. marca, se je še isto jutro razporedila z bataljoni na položajih v Labinjah (kjer je 1. bataljon, ki je ščitil partijsko šolo, zamenjal 3. bataljon), na Kladju, Stari Oselici in pri Slabetu.

V naslednjih dneh, ko se je zadrževala na Cerkljanskem, je prišlo, kot je navedeno v nekaterih dokumentih,¹² do dveh spopadov s sovražnikom. Prvič se je to zgodilo 7. marca, ko je neka nemška kolona napadla zasedo gradnikovcev in jo spričo svoje premoči prisilila k umiku. Ni pa podatkov o tem, kje se je to zgodilo in kateremu bataljonu je zaseda pripadala. Mogoče gre za isti spopad, do katerega je prišlo v resnici

¹⁰ Relacija štaba 31. divizije z dne 16. aprila 1944, VOS-1-89 a v arhivu RSNZ.

¹¹ Zbornik VI/12, dok. št. 28.

¹² Zbornik VI/12, dok. št. 31. V tem dokumentu (poročilo štaba 9. korpusa z dne 14. marca 1944) v zvezi s spopadom 7. marca 1944 piše: »Nemška kolona je napadla zasedo 3. brigade. Po kratki borbi se je zaseda zaradi premoči umaknila in prebila obroč.« O tem boju ni nobenega drugega vira iz vojnih dni.

Toda Janez Ivančič v svojih spominih (v AIZDG) omenja spopad, za katerega brčkone pomotoma navaja, da se je med zasedo 4. bataljona in Nemci odigral 17. februarja (takrat je bil 4. bataljon v Vipavski dolini). Zelo verjetno je, da se je to zgodilo prav 7. marca, ko je bil 4. bataljon pri Slabetu na Cerkljanskem vrhu, zasedo v jakosti voda pa je ysako jutro še pred zoro pošiljal na k. 792 pri Gornjih Jaznah nad cesto Idrija—Želin. Ko je sovražnik to zvedel prek nekega domačega izdajalca, ki ga je kasneje doletela zaslužena kazen, je že ob štirih zjutraj zasedel položaje okrog mesta, kamor bi morala, kot vse dni poprej, priti partizanska zaseda. Tokrat je bil na vrsti Ivančičev vod, ki so ga Nemci spustili prav blizu, ob zori pa ga nenadoma napadli iz več smeri. Nemcev je bilo 130, gradnikovcev pa le 22. Možnosti za uspešno obrambo ni bilo nobenih in zaseda se je v neredu umikala proti glavnini bataljona. Tisto jutro je padlo 7 borcev, pet pa naj bi jih Nemci po pripovedovanju vaščanov ujeli.

tri dni kasneje in ko se je naša zaseda prav tako morala pred sovražnikovo premočjo umakniti. Takrat se je z Nemci usekala zaseda 3. bataljona pri Kopačnici, v boju pa naj bi padli trije sovražnikovi vojaki.

Medtem so bile vse priprave za napad na Godovič in Hotedršico končane in Gradnikova brigada je dobila ukaz, naj odide na izhodiščne položaje na Črnem vrhu nad Idrijo. Napravila pa je velik ovinek. Šla je namreč čez Trnovski gozd na Predmejo in Otlico prav nad Vipavsko dolino, kjer so ji dali še dodatno strelivo, ročne bombe, mine, granate in razstrelivo, da ga je ponesla s seboj.¹³

Tako je prispela v Črni vrh, kjer je pustila 2. bataljon kot brigadno rezervo, medtem ko so 1. in 4. bataljon z rusko četo¹⁴ ter brigadna spremljevalna četa nadaljevali pot proti Godoviču.

Prvi bataljon je še ponoči, kot je bilo predvideno, neopazno zasedel položaje za napad z eno četo na Jelenšku (k. 817), vzhodno od Godoviča, z drugimi enotami in rusko četo pa na zahodni strani vasi vse do Šebalka. Severno od tega naselja je bil že 4. bataljon. Čeprav naj bi do napada prišlo šele po artilerijski pripravi, pa so menda borci ruske čete nameravali že ponoči presenetiti sovražnika in zavzeti postojanko brez artilerijskega in minometnega ognja. Tiho

¹³ V teh dneh je tudi 2. bataljon izgubil svojega političnega komisarja. Ko je Janez Škrbec, doma iz Borovnice, dobil obvestilo, da ga v Ozeljanu pričakuje mati, ni hotel zamuditi priložnosti, da bi jo po daljšem času spet videl. Po končanem obisku pa se je 13. marca v Ozeljanu predolgo zadržal. Prišli so Nemci, ga obstrelili v nogo in ujeti. Nato so ustrelili njega in še tričlansko družino v hiši, kjer so ga bili našli. Trupla so vrgli v hišo, to pa zažgali.

¹⁴ Ruska četa je bila v Gradnikovi brigadi ustanovljena med njenim bivanjem v Vipavski dolini februarja 1944, sestavljali pa so jo ujetniki Rdeče armade, ki so jih nato Nemci vključili v svojo 162. turkестansko divizijo in druge enote. Mnogi pa so iz teh enot prebežali v partizane. Iz teh prebežnikov so v Gradnikovi brigadi sestavili tako imenovano rusko četo (čeprav v njej pravih Rusov niti ni bilo), ki je postala sestavni del 4. bataljona. Njen komandir je bil Džavat Akimov, politični komisar pa Vinko Tomc. Ob napadu na Godovič je imela 32 borcev, med njimi tudi nekaj Slovencev. Kasneje se je število borcev še povečalo. (Poročilo štaba 31. divizije z dne 11. marca 1944, fase. 221/III v AIZDG; spomini Vinka Tomca, v AIZDG). »Ko smo jim sporočili, da so po sklepu CK KP vsi rdečearmejci partijci izključeni, ako so prijeli za orožje iz rok okupatorja, jih je to precej prizadelo. Sporočili so jim, da je od njih samih odvisno, s kakšno oceno bodo odšli domov, na kar so oni odgovorili, da se bodo junaško borili proti okupatorju.« (Politično poročilo štaba 9. korpusa z dne 14. marca 1944, fase. 16/III v AIZDG.)

Podobno »rusko« četo so imeli že januarja 1944 tudi v Bazoviški brigadi. Kmalu je bila ustanovljena še ena taka četa, nato pa je ves 2. bataljon Bazoviške brigade postal »ruski«. (Franjo Bavec-Branko: Bazoviška brigada, Ljubljana 1970, str. 168 in 198 — dalje: Bavec, Bazoviška brigada.) Vanj se je 7. avgusta vključila tudi ruska četa Gradnikove brigade in potlej je ta bataljon vse do konca vojne imel nad 300 borcev.

so se priplazili k žici in jo prerezali. Prilezli so že na drugo stran žičnih ovir, ko jih je sovražnik v zadnjem hipu začutil, jih začel silovito obstreljevati in jih prisilil k umiku.¹⁵

Osemnajstega marca zjutraj je bila tudi havbica na svojem mestu, čeprav so bile z njo pred tem velike težave. Po poteh v gozdovih je bilo še toliko snega, da je ne bi bilo moč prepeljati, če ne bi zanjo napravili posebnih sani in jo povsod tam, kjer je bil še sneg, s koles prestavljali nanje.¹⁶

Ob pol šestih zjutraj se je oglasila, kot je bilo predvideno, najprej havbica, takoj zatem pa še minometi in drugo orožje. »Švabi so bili zelo presenečeni, ko so videli, da jih partizani napadajo navsezgodaj zjutraj, saj je to bila doslej njihova navada. Zadetki havbice so bili sijajni, skoro vsi v polno. Čim je granata priletela v polno, so se Švabi, kar jih je ostalo živih, razleteli kot zajci na vse strani, toda naši mitraljezci so bili budni in so jih kosili, da je bilo veselje. Po prvem presenečenju so se Nemci nekako zbrali in čakali (...)«¹⁷

Ob sedmih zjutraj so minometi in havbica nehali z ognjem, borci pa so želeli že s prvim jurišem streti sovražnikov odpor. Četa, ki je napadla z Jelenška, je prišla prav blizu postojanke, toda pot so ji zaprle nizke žične ovire, ki jih prej v travi ni bilo videti, in hud mitralješki ogenj iz bližnjega bunkerja.

Podobno je bilo tudi na nasprotni strani: sovražnik, ki se je bil med artilerijskim obstreljevanjem umaknil v strelske jarke, je takoj zatem, ko so mine in granate prenehale padati, spet zasedel napol porušeni postojanki ter odtod in iz bunkerjev odbil juriš naših borcev, ki so se morali umakniti na prejšnje položaje.

Nato so naši pripeljali havbico kakih dvesto do tristo metrov daleč od stavb in merili kar skozi cev. Vsaka granata je zadela v polno. Havbici pa so se pridružili še minometi. To je trajalo vse dotlej, dokler ni zmanjkalo granat. Nemci so se medtem poskrili po kletih skoraj že povsem porušениh stavb. Kmalu po enajsti uri so borci ponovno jurišali in se prebili do hiš. Tudi četa, ki je napadala z Jelenška, je z dvema puškomitraljezoma in enim težkim mitraljezom prisilila sovražnikovega mitraljezca v bunkerju, da je glavo sti-

¹⁵ Zapisnik Goriške brigade, v AIZDG.

¹⁶ Spomini Ivana Krašoveca, v AIZDG.

¹⁷ Partizanski dnevnik z dne 28. marca 1944, v AIZDG.

snil k tlom, medtem pa so borci preskočili žične ovire in se lotili zadnjega juriša. Zgled jim je dala namestnica bataljonskega političnega komisarja Dušica Bratuž, ena najpogumnejših bork Gradnikove brigade, ki se je prva pognala čez žične ovire.

Sovražnikov bunker so zasuli z ročnimi bombami. Iz postojanke sta se oglašala le še dva puškomitraljeza. Kazalo je, da bo postojanka padla vsak hip. Zgodilo pa se je nekaj povsem drugega...

Že nekoliko pred tem so se telefonisti Gradnikove brigade, kot je bilo dogovorjeno, priključili s svojim telefonskim aparatom na linijo ob cesti, da bi po njej imeli zvezo z Vojkovo brigado pred Idrijo. Ker pa vojkovci za seboj niso prerežali žice, so telefonisti Gradnikove brigade nehote vzpostavili neposredno zvezo z nemškim štabom v Idriji. Ko so Nemci spoznali, kdo jih kliče, se je oglasil nekdo, ki je govoril slovensko. Ta je našim zagrozil, češ da naj kar še malo počakajo, ker bodo Nemci kmalu prišli do njih.¹⁸

Ni lagal, kajti kmalu zatem je zaropotalo za hrbtom gradnikovcev, ki so se bojevali že v vasi. V štabu brigade so prej opazili kolono, ki je prihajala iz idrijske globeli, in so o tem obvestili štab divizije, toda ta jim je zagotovil, da so enote pred Idrijo še vedno na prejšnjih položajih in da to ne morejo biti sovražnikovi vojaki.¹⁹

Pa so le bili Nemci. To je bila bojna skupina, ki se je takoj zjutraj odpravila na pomoč svojim v Godoviču in ki je kmalu naletela na 1. bataljon Vojkove brigade. Ta se je spustil z njo v boj. Na nekoliko više ležečih položajih za tem bataljonom pa je bil 2. bataljon Prešernove brigade. Vojkovci sovražnikovega pritiska niso vzdržali in so se umaknili. Boj je nato sprejel 2. bataljon Prešernove brigade, ki je imel položaje v dveh zaporednih črtah. Ko so borci na drugi črti začeli čez glave svojih tovarišev v prvi črti streljati po Nemcih, je med prešernovci v spodnji črti, ki niso vedeli, da je drugi del njihovega bataljona za njimi, prišlo do hude zmede. Prepričani so bili, da so jim v hrbet udarili Nemci. Umaknili

¹⁸ Spomini Jožeta Cijana, v AIZDG.

¹⁹ Spomini Pavla Ježa-Stanka, takratnega komandanta Gradnikove brigade, v

Ruska četa Gradnikove brigade.

so se, to pa je takoj izkoristil sovražnik, se prebil na rob globeli in nato do Godoviča.²⁰

Pri vsem tem je bila še sreča, da so gradnikovci na vzpetini za svojim hrbtom pustili puškomitraljezca, da jim je varoval hrbet. Ta je sovražnika zadrževal toliko časa, da se je njegova četa lahko umaknila iz vasi, nato pa je še sam pohitel za njo.

Sicer pa o boju Gradnikove brigade v Godoviču in njegovi širši okolici v tem in naslednjih dneh ni ohranjen noben dokument štaba brigade in so zato podatki pomanjkljivi in celo nasprotujoči. Po vseh virih je, na primer, 2. bataljon ostal v Črnem vrhu kot brigadna rezerva, toda po Partizanskem dnevniku z dne 29. marca 1944 sklepamo, da je bil vsaj del tega bataljona tudi v napadu na Godovič:

»Pri napadu na Godovič se je dobro izkazala 2. četa 2. bataljona, četni funkcionarji 4. bataljona in ruska četa pri jurišu. Odlikovale so se tudi bolničarke, posebno tovarišica Sava iz 1. bataljona, tovarišica Tončka iz 4. bataljona, ki je pri

so Petelin, Vojkova brigada, str. 187.

umiku odnesla težki mitraljez hudo ranjenega tovariša. Odlikovala se je tudi tovarišica Tončka iz 1. bataljona.«

O izgubah, ki jih je imel sovražnik v Godoviču, ni nobenih zanesljivih podatkov, čeprav so bile sovražnikove izgube glede na močno obstreljevanje iz havbice, minometov in drugega orožja po samo dveh hišah, v katerih so bili Nemci, bržkone kar občutne, je podatek, objavljen v Partizanskem dnevniku,²¹ o štiridesetih mrtvih in ranjenih vsekakor pretiran. Še teže pa je verjeti domobranskemu viru,²² po katerem naj bi bil ubit le en Nemec. Po istem viru naj bi Nemci pred Idrijo ujeli 25, pred Godovičem pa 11 partizanov in nato za padlega vojaka v Godoviču ustrelili 11 partizanov.

Tako se je napad na Godovič končal 18. marca že sredi dneva. Kaj pa se je dogajalo v sosednji Hotedršici, ki jo je napadala Bazoviška brigada, in okrog nje?

Napad domobrancev ni presenetil, kajti nevarnost so zaščitili že ob štirih zjutraj, ko je bila pretrgana telefonska zveza z Logatcem in ustavljen električni tok.²³

Boji za Hotedršico so bili zelo hudi in z umikom Gradnikove brigade izpred Godoviča niso ponehali. Res pa je, da se je s tem Bazoviška brigada znašla v težavnejšem položaju, ker je morala ves bataljon izvleči iz boja in ga poslati v zasede proti Godoviču. Boji za Hotedršico so trajali ves dan in vso noč. Ko pa je štab 30. divizije dne 19. marca v jutranjih urah ugotovil, da postojanke ni mogoče zavzeti in da grozi nevarnost kakega močnejšega sovražnikovega posredovanja, je ukazal, naj se brigada umakne.²⁴

Po domobranskih virih²⁵ je bilo na njihovi strani le pet ranjenih, od katerih je eden kasneje podlezel ranam, ubit pa je bil tudi neki civilist. Vas pa je bila močno prizadeta. »Vsega skupaj je pogorelo 17 objektov. Tudi vsaka hiša je močno poškodovana. Vsa okna so brez šip, katere so se razbile zaradi pritiska eksplozij. Najbolj je poškodovana cerkev in pokopališče, ki je kar razorano.« Po napadu so v Hotedršico priskele domobranske okrepitve z Vrhnike in iz Logatca. S seboj so domobranci pripeljali tudi strelivo za težke mino-

²¹ Partizanski dnevnik z dne 28. marca 1944,

v AIZDG.

²² Dnevno poročilo za 20. marec 1944, fase.

281/1 vAIZDG, domobranski fond.

²³ Prav tam.

²⁴ Bavec, Bazoviška brigada, str. 206—210.

²⁵ Dnevno poročilo za 20. marec 1944, fase.

281/1 vAIZDG, domobranski fond.

mete, toda zvečer so se vrnil nazaj, od koder so bili prišli. Kakih 150 nemških vojakov pa je tega dne okrepilo, kot kaže, močno razredčeno posadko v Godoviču.²⁶

PO SOVRAŽNIKOVIH KOLONAH

Tistega dne, 19. marca, je bila skoraj vsa Gradnikova brigada po zasedah in je čakala na prihod sovražnikovih kolon.

Tega dne je imel največ uspeha 2. bataljon, ki je bil med napadom na Godovič v brigadni rezervi na Črnem vrhu. Bataljon je že zgodaj zjutraj postavil zasedo na neki ovinek med Godovičem in Hotedršico. Borci so se dobro maskirali in čakali na sovražnikovo kolono. Ta se je pokazala okrog devetih. Bržkone je prihajala iz smeri Godoviča, kajti v domobranskih dokumentih ni nobenega podatka o tem spopadu. Ko so Nemci prišli že tako daleč, da je imela zaseda pod ognjem vso kolono, so gradnikovci začeli vsi hkrati streljati. V boju naj bi padlo kakih 20 do 25 Nemcev (kar je bržkone pretirano), medtem ko sta bila od borcev v zasedi ranjena le dva, pa še to laže.²⁷ Po nekaterih sovražnikovih virih²⁸ sklepamo, da so tega dne Nemci iz Idrije poslali v boj za tri čete vojaštva, kar bi utegnili pomeniti 300 do 400 mož.

Po tem uspešnem napadu na sovražnikovo kolono se je 2. bataljon umaknil s svojih položajev in se čez Predgriže napotil proti Črnemu vrhu, kjer je bil pustil svoj pratež. Ko pa je prispel do Predgriž, je zvedel, da se iz Idrije približuje sovražnikova kolona. V njej je bilo kakih dvesto Nemcev, ki so bili med drugim oboroženi z dvema težkima minometoma in avtomatskim topom, pomagala pa sta jim tudi dva oklepna avtomobila.

Drugi bataljon je svojo zaščitnico razporedil ob robu gozda, ki se širi zahodno od Predgriž, z glavnino pa je nadaljeval do črnega vrha in tam zasedel položaje. Zaščitnica se sovražniku ni mogla dolgo upirati, vendar ga je le prisilila,

²⁶ Poleg že omenjenih virov so bili za to poglavje uporabljeni še: Vojaske vestnik z dne 3. aprila 1944, v AIZDG; spomini Alberta Humarja, Franca Škrbca in Ivana Suliča-Iztoka, v AIZDG.

²⁷ Vojni dnevnik Ibra Ibraimija, takratnega komandanta 2. bataljona (hrani ga sam); Partizanski dnevnik z dne 28. marca 1944, v AIZDG.

²⁸ Dnevno poročilo za 21. marec 1944, fase. 281/1 v AIZDG, domobranski fond.

da se je njegova kolona morala razviti v strelce. Po krajšem spopadu se je zaščitnica umaknila, sovražnik pa je pritiskal za njo in prišel pred Črni vrh. Toda osvojil je le prvo hišo ob robu vasi in jo zažgal.

V popoldanskih urah je štab brigade s silami, ki jih je še imel v bližini, organiziral protinapad. Po desni strani je vzdolž ceste Črni vrh—Predgriže pritiskala neka četa 2. bataljona, po levi strani pa četa 4. bataljona, s katero so bili tudi skoraj vsi brigadni funkcionarji s kurirji in stražarji vred. Sovražnik se je zbal, da ne bi bil obkoljen, in se je začel sprva počasi, nato pa čedalje hitreje umikati, dokler se ni njegov umik sprevrgel v pravi beg. Ker topničarji, ki so svoj top samotež vlekli po cesti, drugih niso mogli več dohajati, so top kmalu pustili ob cesti, vendar so še prej izvlekli in vzeli s seboj zaklep, nato pa so se pridružili drugim v bežanju proti Idriji.

V tem spopadu je imel sovražnik šest padlih in ranjenih, na naši strani pa je padel eden od borcev 2. bataljona. Borci 2. in 4. bataljona oziroma brigadni funkcionarji so v tem jurišu poleg avtomatskega topa zaplenili še dve puški, tri zaboje streliva za avtomatski top in dva zaboja streliva za protitankovski top.²⁹

Naslednjega dne, 20. marca, je že ob sedmih zjutraj prodrlo do črnega vrha kakih tristo Nemcev. V vas so prišli iz dveh smeri: iz Idrije in Godoviča. Tega dne so bili boji še ostrejši kot dan poprej. Toda sovražnik tudi tokrat ni mogel doseči ničesar. Osvojil je samo spodnji del vasi, medtem ko so vse njegove poizkuse, da bi napravil kaj več, gradnikovci zavrnili s položajem nad vasjo. Nazadnje so se morali Nemci umakniti tako naglo, da so v neposredni bližini Črnega vrha pustili za seboj dva padla vojaka. Po vsej verjetnosti so bile njihove izgube še večje.³⁰

Tako se je končala prva etapa bojev okrog Godoviča, Hotedršice in črnega vrha, ki jo je za Gradnikovo brigado zaradi pomanjkljivih podatkov težko povsem natančno rekon-

²⁹ Valerija Vrabec (spomini, v AIZDG) se spominja, da je bila po končanem boju namestnica političnega komisarja 1. bataljona Dušica Bratuž nagrajena s pištolo, Valerija pa je poleg nekaterih soborcev, ki so se v tem jurišu posebej odlikovali, dobila paket (bržkone so to bila velikonočna darila iz Vipavske doline).

³⁰ Zbornik VI/12, dok. št. 82.

struirati.³¹ Še teže pa je ugotoviti, kolikšne so bile v tistih dneh naše izgube.³²

Čeprav je bil prvi napad na Hotedršico in Godovič neuspešen in ga je bilo treba zaradi sovražnikovega posredovanja iz Idrije in kasneje še Logatca in Vrhnike prekiniti, štab korpusa še ni hotel popustiti in je sklenil napad obnoviti. To naj bi se zgodilo 22. marca. V razliko od prvega napada bi se tokrat lotili le Hotedršice, ki naj bi jo spet napadla Bazoviška brigada, medtem ko naj bi 31. divizija »z najboljšo brigado« blokiral Godovič, z drugima dvema pa Idrijo in Spodnjo Idrijo.³³

Štab 31. divizije je sklenil, naj Godovič, kamor je po naj-novejših podatkih prišlo kot okrepitev 150 sovražnikovih vojakov, blokira Gradnikova brigada in postavi zasede na cesti Idrija—Godovič in Hotedršica—Godovič. Prešernovi in Vojkovi brigadi pa je prepustil blokado Idrije in Spodnje Idrije.³⁴

Novi napad je bil spet skrbno pripravljen in enote so do-
bile vsa potrebna navodila, toda do njega le ni prišlo. Za-
kaj ne?

Zato, ker so se medtem razmere spremenile. Štab korpusa je napad na sovražnikovi postojanki nameraval obnoviti že

19. marca, nato pa ga je zaradi sovražnikovih izpadov iz Idrije in drugih postojank preložil na 22. marec. Toda sovražnik je po tem, da se na tem območju še vedno zadržujejo zelo močne partizanske sile, sklepal, da nevarnost še vedno ni minila, in je 22. marca podnevi poslal v Godovič nove okre-

³¹ Za opis bojev okrog Črnega vrha 19. in 20. marca 1944 so bili poleg omenjenih uporabljeni še tile viri: spomini Ivana Suliča, Alberta Humarja, Pavla Ježa ter Nade in Antona Božiča, vse v AIZDG; Partizanski dnevnik z dne 29. marca 1944, v AIZDG.

³² Iz podatkov v mrliški matični knjigi v črnemu vrhu je videti, da sta na območju Črnega vrha padla 18. marca dva partizana, 19. marca eden, 20. marca pa kar osem naših borcev.

»Odmev«, glasilo 1. bataljona, je objavil, da je iz tega bataljona 18. marca pred Godovičem padel vodnik Karlo Čarga, naslednjega dne pa pri Črnem vrhu obveščevalec Avgust Prehant in Janez Kepić.

Kar zadeva 4. bataljon, je po pripovedovanju Nade in Antona Božiča pred Godovičem padel Tone Frank, medtem ko je bil četni politični komisar huje ranjen skozi vrat in je nekaj dni kasneje umrl. Nad črnim vrhom je 19. marca padel Viktor Premrl. Pri Lomih pa je 20. marca padla v nemško zasedo osem-članska bojna patrulja. Padli so vsi, vendar ni znano, ali se je to zgodilo v boju ali pa so jih Nemci ujeli in potem ustrelili.

Valerija Vrabeč se spominja, da so 19. marca padli iz 4. bataljona trije borci: Viktor Premrl, Franc Žgur in neki Štane, za katerega pa ne ve priimka.

³³ Zbornik VI/12, dok. št. 49.

³⁴ Zbornik VI/12, dok. št. 52.

pitve, iz smeri Vrhnikе pa je čez Logatec in Kalce rinila domobransko-nemška kolona s štirimi tanki, ki so jih pripeljali iz Ljubljane.³⁵ Brž ko je štab korpusa to zvedel, je štabu 30. divizije naročil, naj njegove enote Hotedršico le blokirajo in je ne napadajo z namenom, da bi jo osvojile, in naj tja tudi topov ne pripeljejo, dokler ne bodo razmere dovolj jasne. Vsem enotam pa je naročil, naj na položajih »ostanejo vse edinice tudi jutri, vendar s to razliko, da se blokade Hotedršice in Godoviča spremenijo v zasede pri Hotedršici in Godoviču, ki bodo tolkle vse kolone, ki bi se premikale na komunikaciji Kalce—IIdrija.«³⁶

Tako je tudi Gradnikova brigada ostala pred Godovičem in obstreljevala sovražnika v njem že navsezgodaj zjutraj 23. marca s težkimi minometi. Ob prvem ognjenem naletu je bil, kot zvemo iz domobranskih poročil, en Nemec ranjen, ob drugem obstreljevanju pa je nekega drugega Nemca ubilo.³⁷

Toda štab Gradnikove brigade je imel po 20. marcu pred Godovičem na voljo samo še 4. bataljon in svoje prištabne enote, kajti 1. in 2. bataljon sta se 19. in 20. marca med boji okrog Črnega vrha samovoljno umaknila s položajev ter se napotila prav na Otlico nad Vipavsko dolino. Spričo tega je štab korpusa, kot bomo še videli, proti njunima komandantom zelo ostro ukrepal.

Kar zadeva Vojkovo brigado, je ta še ves 23. marec ostala na položajih nad IIdrijo, imela nekaj manjših spopadov s sovražnikom in varovala hrbet Prešernovi brigadi, ki se je tega dne znašla v hudih škripcih.³⁸

Štab korpusa je svojo odločitev, da se napad na Hotedršico preloži, sprejel 22. marca ob treh popoldan. Oba štaba divizij sta o spremembi načrta in o tem, naj ostanejo na levi strani ceste Kalce—Hotedršica—Godovič—IIdrija, uspela pravočasno obvestiti vse enote razen Prešernove brigade, ki je kurir ni pravočasno dohitel, in tako so njeni bataljoni v noči na 23. marec odšli na prvotno predvidene položaje na ob-

³⁵ Dnevno poročilo za 25. marec 1944, fase. 281/1 v AIZDG, domobranski fond.

³⁶ Zbornik VI/12, dok. št. 82.

³⁷ Dnevno poročilo z dne 27. marca 1944, fase. 281/1 v AIZDG, domobranski fond.

³⁸ Petelin, Vojkova brigada, str. 190; odredba štaba 31. divizije z dne 22. marca 1944, fase. 226/III v AIZDG.

močju Trate, Medvedjega brda, Veharš ter Dolenjih in Gorenjih Dol. Nato so enote Prešernove brigade od tod zaman skušale vzpostaviti zvezo z nekaterimi enotami 30. divizije, ki bi morale biti tik pred Rovtami. Te so bile namreč o spremembi prvotnega načrta za napad pravočasno obveščene in se na pot pred Rovte sploh niso podale.³⁹

Povrh vsega so Nemci tisto noč ujeli nekega partizanskega kurirja⁴⁰ in iz pošte, ki jo je imel pri sebi, bržkone dokaj natančno zvedeli za razporeditev in naloge naših enot na tamkajšnjem območju. In tako je že takoj zjutraj 23. marca odšla njihova četa proti Veharšam, kjer se je spopadla z enotami Prešernove brigade. Na pomoč so ji prihiteli še domobranski oddelki iz Rovt in bržkone še drugih sovražnikovih postojank v bližini, tako da se je Prešernova brigada zapletla v zelo hude boje. Čez cesto Idrija—Godovič se ni mogla več prebiti, ker so bile tam sovražnikove zasede, zato je zavila proti Ledinam, da bi Idrijo obšla z vzhodne strani. Toda tudi tu se je morala pri Razpotju s silo prebiti proti Koritom, od koder se je napotila čez Jagršče v Zadlog, kamor je prispela šele 27. marca.⁴¹

Takrat je bila na območju Črnega vrha in Zadloga tudi Gradnikova brigada, medtem ko se je Vojkova brigada zbrala na nasprotni strani Idrije, na Ledinah. Tja so 24. marca zjutraj po silno napornem pohodu (tako na primer je Kosovelova brigada za razdaljo, ki v zračni črti ni večja kot 14 kilometrov, potrebovala celih štirinajst ur) prispele tudi vse tri brigade 30. divizije.⁴²

SOVRAŽNIKOVA AKCIJA »DACHSTEIN«

Brž ko je sovražnik ugotovil, da z manjšimi izpadi ne bo moč odgnati partizanov od Idrije, Godoviča in Hotedršice, je pripravil obsežnejšo ofenzivno akcijo. Organiziral jo je štab nemške 188. rezervne gorske divizije, udeležili pa so se je deli te divizije, t. i. bataljon SS za obrambo Krasa, in 3. bata-

³⁹ Petelin, Prešernova brigada, str. 294—295.

⁴⁰ Dnevno poročilo za 23. marec 1944, fase. 281/1 v AIZDG, dom. fond.

⁴¹ Petelin, Prešernova brigada, str. 295—297.

⁴² Bavec, Bazoviška brigada, str. 213; Isakovič, Kosovelova brigada, str. 263.

ljon 15. policijskega polka SS, ki je imel sedež na Opčinah pri Trstu.

Sovražnikove bojne skupine so odšle v napad 25. marca zgodaj zjutraj. Najmočnejši odpor je pričakovala bojna skupina »Heine«, ki je prodirala iz Idrije proti Črnemu vrhu — torej tja, kjer bi morala biti Gradnikova brigada. Levo od nje je bila bojna skupina »Christi«, ki ji je izhodišče bila brž kone Hotedršica ali pa Logatec. Njena naloga je bila, da prek Vodic pod Javornikom prodira proti Colu in tam vzpostavi stik z bojno skupino »Auer«, ki naj bi tja prišla verjetno iz Vipave. Četrta bojna skupina se je imenovala »Beerschneider« in je prodirala iz Ajdovščine proti Predmeji in naprej proti Colu. Kaže, da je bil prav Col tista točka, kjer naj bi se sešle vse štiri bojne skupine.⁴³

O moči drugih bojnih skupin nimamo podatkov, razen za skupino »Heine«. Ta je šla v napad s 544 možmi, oborožena pa je bila tudi s 5 topovi, 10 minometi ter 37 mitraljezi in puškomitraljezi. Bržkone je bila njena naloga, da vzpostavi stik z našimi enotami — torej z Gradnikovo brigado — pri Črnem vrhu in jih veže nase, medtem pa bi prihitele druge bojne skupine in jim udarile v hrbet. Načrt ni bil slab, to tembolj, ker je sovražnik slutil, da našim enotam po bojih v zadnjih dneh primanjkuje streliva.

Bataljon »Heine« je s svojo 1. in 3. četo in okrepljen z 2. in 5. četo 139. rezervnega gorskega lovskega polka odšel iz Idrije prek Godoviča opolnoči in je v črni vrh prispel že ob šestih zjutraj.⁴⁰ Tam pa ni bilo nikogar, ker je bil štab Gradnikove brigade pravočasno obveščen o sovražnikovem prodiranju in se je s svojimi enotami umaknil na redko naseljeno in hribovito ozemlje med Zadlogom in Otlico. Tega sektorja pa sovražnikovo čiščenje ni zajelo.

Bojna skupina »Heine« potemtakem ni povzročila Gradnikovi brigadi nobene škode. Ta skupina je nemoteno nadaljevala svojo pot in je že ob devetih dopoldne na črti Col—Vodice vzpostavila stik z 2. bataljonom 139. polka.

Več uspeha je imela bojna skupina »Beerschneider«, v kateri je bilo, sodeč po nekaterih naših podatkih, kakih 300 mož. Ta bojna skupina je že ob sedmih zjutraj prodrla iz Vi-

⁴³ Zbornik VI/12, dok. št. 144.

⁴⁴ Zbornik VI/12, dok. št. 145.

Od Nemcev požgana »rdeča hiša« na Predmeji.

pavske doline na Predmejo in v tamkajšnji stavbi gozdne uprave presenetila kakih dvajset naših borcev. To bi utegnila biti kaka enota 1. bataljona, ki se je 19. ali 20. marca samovoljno umaknila izpred Črnega vrha na Predmejo. Toda podatki o tem so nezanesljivi. Verjetneje pa gre za kako intendantsko skupino iz neke druge enote.

Vse kaže, da je bila skupina presenečena, ker ni imela ustreznega zavarovanja. Po sovražnikovih poročilih,⁴⁵ ki pa utegnejo biti — kot običajno — pretirana, naj bi deset borcev padlo, tri pa naj bi sovražnik ujel. Zaplenil naj bi tudi mitraljez, trideset pušk, pet konj in dva voza. A to še ni bilo vse. Medtem ko je glavnina bojne skupine »Beerschneider« odšla proti Colu, je nekaj Nemcev še ostalo na Predmeji, kjer naj bi dopoldne istega dne presenetili in razbili neko skupino partizanov, ki so se vračali v vas. Ni znano, katera enota naj bi to bila. V tem spopadu naj bi, sodeč po istih virih, padlo dvanajst partizanov, sovražnik pa je menda zaplenil puško-mitraljez in 28 pušk.

⁴⁵ Zbornik VI/12, dok. št. 144.

Sovražnikova ofenzivna akcija »Dachstein« je bila končana še istega dne. Končni rezultat je negativen, saj sami Nemci priznavajo, da »akcija ni imela večjega uspeha« in da je skupina »Heine« udarila »popolnoma v prazno«, hkrati pa ugotavljajo, da je »Idrija (živosrebrni rudnik) še vedno ogrožena«.⁴⁶

ZAHTEVNI NAČRTI

Brž ko je bila sovražnikova ofenzivna akcija mimo, je štab 31. divizije svojim brigadam ukazal, naj se spet približajo Idriji in cesti Idrija—Hotedršica—Logatec, postavljajo zasede in napadajo sovražnikove kolone.

Gradnikova brigada je takoj po sovražnikovem umiku s Predmeje in Otlice, kjer je požgal 36 hiš, prišla najprej tja, toda v skladu z odredbo štaba divizije sta bila dva njena bataljona poslana 27. marca v Zadlog z nalogo, da rušita ceste, ki peljejo iz Idrije proti Vojskemu in Idrijski Beli, ter porušita električni daljnovod Idrija—Ajdoščina. En bataljon pa naj bi še nadalje ostal na Predmeji, da bi organiziral zbiranje in prevoz hrane iz Vipavske doline za svojo in Prešernovo brigado in da bi nadzoroval sovražnikovo postojanko v Ajdoščini. Prešernova brigada se je nastanila na Črnem vrhu in v Trebčah, Vojkova brigada pa je še nadalje ostala na Ledinah.⁴⁷

Medtem je štab korpusa sklenil nadaljevati začeto operacijo. Tokrat je bil prvi cilj napada osvojitve Spodnje Idrije. Toda štab korpusa je že takrat predvideval, da bi se — če bi šlo vse po sreči — nato lotil še Idrije.⁴⁸ To bi bilo zelo koristno iz več razlogov: sovražnik bi z Idrijo izgubil svoje najpomembnejše izhodišče za izvajanje izpadov na partizansko ozemlje, zaježili bi poizkuse domobranstva, ki si je prizadevalo, da bi iz Idrije razširilo svoj vpliv tudi na okoliške kraje, in — kar je najpomembnejše — še bolj bi strnili in medsebojno povezali severni in južni del svobodnega ozemlja na Primorskem.

« Prav tam; spomini S. B. in D. M. A. s Predmeje, arhiv Goriškega muzeja; spomipi Ladislava Durjave, Antona Podgornika in Alberta Humarja, vse v AIZDG

⁴⁶ Zbornik VI/12, dok. št. 72.

⁴⁸ Zbornik VI/12, dok. št. 76.

Spodnjo Idrijo naj bi — po načrtu štaba korpusa — napadla Bazoviška brigada iz 30. divizije, medtem ko naj bi 31. divizija s svojimi enotami oblegala Idrijo in tamkajšnji posadki onemogočila stike s svojo predstražo v Spodnji Idriji oziroma zaposlila tudi posadki v Godoviču in Hotedršici.

Zato je štab 31. divizije v svojem povelju z dne 31. marca⁴⁹ naročil Prešernovi brigadi, naj do začetka napada, 1. aprila ob devetih zvečer, pošlje dva bataljona pred Godovič in blokira tamkajšnjo posadko, tretji bataljon pa naj bi isto storil s hotedrško posadko. To je bila zelo pomembna naloga, kajti sovražnik bi utegnil iz Godoviča ali Hotedršice napasti v hrbet druge naše enote, ki bi oblegale Idrijo ali napadale Spodnjo Idrijo.

Zelo odgovorno nalogo sta imeli tudi Vojkova in Gradnikova brigada. Štab divizije jima je ukazal, naj okrog Idrije skleneta tesen obroč in ga držita zaprtega vse dotlej, dokler ne bo konec sovražnikovega odpora v Spodnji Idriji. Na prvi pogled to ni bila težka naloga, saj leži Idrija v globoki kotlini in imajo enote, ki so na vrhovih nad njo, popoln pregled nad mestom. To pa le podnevi, kajti ponoči bi sovražnik utegnil priti po gozdnatih pobočjih neopazno prav do njihovih položajev. Poleg tega je grozila nevarnost tudi zadaj, iz smeri Dolomitov. Naloga teh dveh brigad je bila torej zelo pomembna, kajti če bi se sovražnik prebil iz Idrije in po pobočjih hribov nad Idrijco pohitel na pomoč Spodnji Idriji, bi se lahko z enotami, ki naj bi tam napadale, zgodilo enako, kot se je 22. januarja z 2. bataljonom Prešernove brigade v Železnikih.

Med obleganjem Idrije naj bi vsaka od teh dveh brigad bila na svoji strani doline: Vojkova brigada naj bi Idrijo zapirala z vzhodne strani, Gradnikova brigada pa z zahodne, s črte Poševnik—Podobe—Lome. Gradnikova brigada naj bi poleg tega minirala tudi cesto Idrija—Spodnja Idrija, zaradi česar ji je bil dodeljen minerski vod divizije. Ponoči naj bi vdirale v Idrijo manjše bojne skupine in vznemirjale tamkajšnjo posadko.

Enote so bile opozorjene, naj nimajo svojih položajev samo na vrhovih, kajti v tem primeru je obramba preveč

plitka in jo sovražnik zlahka prebije. Bolje je, če manjše enote razporedijo nekoliko nižje, kajti tako bodo lahko že tam odbijale izpade in poizkuse manjših sovražnikovih sil, da bi prodrle skozi naše položaje.

MUOVO IN FRANCETOVO VELIKO DEJANJE

Vse te priprave pa niso ušle očem sovražnikovih obveščevalcev in so tudi v Hotedršici kmalu zvedeli zanje:

»Iz Hotedršice poročajo, da se po vesteh, ki prihajajo iz Črnega vrha, tam zopet zbirajo partizani v večjih množicah. Kolone prihajajo iz smeri Zadlog—Črni vrh. Do opoldne 28. 3. se jih je zbralo tam kakih dva tisoč, ki so civilnemu prebivalstvu prepovedali izhod in vhod ter še istega dne poslali patrulje proti Godoviču in Hotedršici.«⁵⁰

Bržkone so Nemci prav zato 1. aprila zjutraj poslali iz Idrije proti Črnemu vrhu na izvidovanje kolono s kakimi 300 možmi. Sovražnik je iz Idrije najprej zavil na Čekovnik, tam ujel dve naši aktivistki in ju prisilil, da sta mu kazali pot. S Čekovnika se je kolona spustila v dolino Idrije, prešla rečico in po hišah v Idrijski Beli spraševala po partizanih. Tako je prispela do Lampeta v Zadlogu.

Tam sta bila prav takrat administrator Mito in kurir France (žal njunih priimkov kljub prizadevanjem ni bilo mogoče ugotoviti), ki sta imela pri sebi neka pisma. Bržkone so se nanašala na načrtovani napad na Spodnjo Idrijo in obleganje Idrije. Ko sta videla, da se hiši bližajo Nemci, jima je bilo jasno, da se sama ne bosta mogla upirati sovražniku. Poleg tega pa bi se Nemci nedvomno maščevali domačim, jih pobili in požgali domačijo. Zato sta skočila skozi okno v upanju, da ju sovražnikovi vojaki ne bodo opazili.

Sovražnik pa ju je le opazil in na čistini mu ni bilo težko oba zadeti. Čeprav smrtno ranjena, sta le imela še toliko prisebnosti in moči, da sta pisma, iz katerih bi Nemci zvedeli prav to, kar so iskali, skrila v sneg. Nemci so ju sicer preiskali, toda pisem niso našli.

»Tovariša France in Mito sta s tem dejanjem v zadnjem trenutku svojega življenja pokazala pravo partizansko nese-

⁵⁰ Dnevno poročilo z dne 31. marca 1944, fase. 281/1 v AIZDG, dom. arhiv.

bičnost in predanost v svoji službi, misleč le na svoje tovariše, in sta s svojo prisebnostjo rešila pomembna pisma, od katerih je bila odvisna usoda mnogih tovarišev. S tem sta nam postavila svetel vzgled, kakšen mora biti partizanski kurir, zato se vaju bomo vsi partizani z občudovanjem spominjali in omenjali vajini imeni.«⁵¹

V bližini Lampeta se je takrat zadrževal 4. bataljon Gradnikove brigade, ki ga je streljanje opozorilo na nevarnost. Novi komandant brigade Ratko Marjanovič — ta je prevzel položaj komandanta brigade le nekaj dni poprej, njegov namestnik pa je postal Jože Mihevc-Rudar — je takoj poslal nekatere enote 4. bataljona na položaj z nalogo, da sovražnika zadržijo, nato pa ga s protinapadom potisnejo nazaj proti Idriji. Del 2. bataljona pa je napotil tako, da bi sovražnika obšel in ga z leve strani napadel v bok.

Toda skupina borcev 4. bataljona je na nemško kolono naletela že pred položaji, ki naj bi jih zasedla. Prišlo je do spopada, v katerem se je morala zaradi velike sovražnikove premoči umakniti. Nekoliko kasneje, ko je političnemu komisarju 4. bataljona, ki je bil s to skupino, uspelo spet vzpostaviti red, so naši sovražnika ponovno napadli tako silovito, da so ga nagnali v beg, med katerim so Nemci odmetavali orožje in strelivo. Pri tem so rešili tudi omenjeni aktivistki, ki so ju Nemci med bojem privezali k nekemu drevesu.⁵² K hudi zmedi v nemških vrstah so pripomogli tudi borci 2. bataljona, ki so medtem sovražnika napadli v njegov desni bok.

Tako so nemški vojaki bežali v sotesko Belce in Idrijce in spotoma odmetavali vse, kar jih je oviralo pri begu. V tem boju so imeli, sodeč po naših poročilih,⁵³ dvanajst mrtvih in dva ranjena vojaka, naši pa so zaplenili precej opreme in dve puški.

OBLEGANJE IDRIJE

Brž ko so bili Nemci pregnani nazaj v Idrijo in so se na lastni koži prepričali, da govorice o zbiranju partizanov v Črnem vrhu nad Idrijo niso izmišljene, so enote Gradnikove

⁵¹ Partizanski dnevnik z dne 14. aprila 1944, v AIZDG.

⁵² Spomini Ivana Požara, v AIZDG.

⁵³ Zbornik VI/12, dok. št. 120; Zbornik VI/13, dok. št. 78; vojni dnevnik Ibra Ibrahimija.

brigade pa tudi drugih brigad krenile na svoje nove položaje. Gradnikova brigada se je razporedila vzdolž vrhov na levem bregu Idrijce, tako da je s svojim desnim krilom imela pod nadzorstvom cesto Idrija—Godovič, z levim krilom pa cesto, ki ob reki Idrijci pelje iz Idrije proti Spodnji Idriji.

Tistega dne se je vreme nenadoma poslabšalo, zapadlo pa je tudi nekaj snega. Zaradi tega se je napad na Spodnjo Idrijo namesto ob devetih zvečer začel šele opolnoči, kajti treh topov zaradi silno slabih poti ni bilo mogoče pravočasno spraviti na predvidene položaje. S havbico kalibra 100 mm so obstreljevali Spodnjo Idrijo s položajev pod Razpotjem, medtem ko so dva protitankovska topova na mulah prinesli prav pred postojanko, kjer sta streljala na sovražnikove položaje čez Idrijco. Po artilerijski pripravi bi moral postojanko napasti

2. bataljon Bazoviške brigade, ki pa ga tudi še ni bilo na predvidenih položajih. Zato je to poskušal storiti 3. bataljon, toda sovražnik je njegov napad odbil. Čez dan ni bilo več kakih resnejših poizkusov, da bi zasedli Spodnjo Idrijo, in so se na obeh straneh omejili le na medsebojno obstreljevanje.⁶⁴

V nedeljo, 2. aprila, sta iz Idrije odpeljala proti Spodnji Idriji dva kamiona, toda eden od njiju je naletel na mine, ki so jih bili na cesti zakopali naši minerji, in je tam obtičal. Drugi jih je spretno obšel, toda znašel se je pod ognjem zasede Vojkove brigade na desni strani Idrijce. Kasneje, približno ob desetih, je nemško poveljstvo v Idriji poslalo skupino svojih vojakov v nasprotni breg, proti Gori. Bržkone so bili domobranci, ker so imeli na glavah klobuke. Njihov namen je bil jasen: našim, ki so napadali Spodnjo Idrijo, priti za hrbet. Borci Vojkove brigade pa so jih brez večjih težav prepodili nazaj v dolino.⁵⁵

Tega dne se je druga taka skupina odpravila tudi po cesti proti Spodnji Idriji. Sovražnikovi vojaki so hodili zelo previdno in precej razmaknjeno drug od drugega. Naši so jih pustili, da so prišli izven mesta, nato pa jih je 2. bataljon, ki je imel položaje nad cesto med Idrijo in Spodnjo Idrijo, silovito napadel. Razbita kolona se je morala vrniti nazaj v Idrijo, sovražnik pa je menda imel devet mrtvih in 5 ranjenih.

⁵⁴ Zbornik VI/12, dok. št. 150; Bavec, Bazoviška brigada, str. 215—220.

⁵⁵ Zbornik VI/12, dok. št. 150; Petelin, Vojkova brigada, str. 198.

Neka druga sovražnikova kolona, ki je štela približno 100 mož, pa je z: dvema kamionoma in hitrostrelnim topom pritiskala iz Idrije proti Godoviču, kjer pa jo je zadrževal 1. bataljon. Po enournem boju so borci pognali sovražnika nazaj v Idrijo in mu pri tem uničili en kamion. Naše poročilo navaja, da je imel sovražnik v spopadu pet padlih in štiri ranjene vojake.⁵⁶

Zvečer so borci Bazoviške brigade ponovno ostro napadli sovražnika v Spodnji Idriji. Tokrat so bili že prav blizu popolnega uspeha. V silovitem jurišu so borci 2. bataljona prodrli na hribček s cerkvijo, kjer je bilo najpomembnejše nemško oporišče. Sovražnik se je moral umakniti, na položajih pa je pustil dva topa. Bataljoni Bazoviške brigade so to noč zavzeli že skoraj vso postojanko in sovražnik je imel v svojih rokah le še most, župnišče in nekaj hiš med cesto in Idrijco.

V trenutku, ko je Bazoviška brigada, ki ji je v napadu pomagal tudi 1. bataljon Kosovelove brigade, imela zmago praktično že v rokah, je mina iz sovražnikovega težkega minometa padla v gručo borcev 2. bataljona; njena eksplozija je povzročila strahotno razdejanje: štirje borci so bili pri priči mrtvi, trinajst pa jih je bilo ranjenih. Nekaj podobnega se je zgodilo v 1. bataljonu Kosovelove brigade. To je med naše vneslo osuplost in nemir. Namesto da bi jurišali in do konca opravili s sovražnikom, so morali — kar je povsem razumljivo — obvezovati in odnašati ranjene tovariše na varno. Ko se je zdanilo, se je vsa brigada umaknila iz vasi na nekoliko višje položaje na desnem bregu Idrijce.⁵⁷

Kar zadeva 2. bataljon Gradnikove brigade in enote Vojkove brigade, ki so bile na nasprotni strani doline, so čez dan povsem onemogočale kakršnokoli zvezo med posadkama v Idriji in Spodnji Idriji, toda ponoči so bile naše enote le predaleč od ceste, da bi mogle sovražniku preprečiti promet po njej. Zato je lahko ponoči pošiljal v Spodnjo Idrijo okrepitve, nazaj v Idrijo pa je evakuiral ranjence. Tako na primer so 2. aprila ponoči iz Idrije poslali v Spodnjo Idrijo vod 2. bataljona 139. polka s tremi topovi.⁵⁸ Delna krivda za to je bila

⁵⁶ Zbornik VI/13; dok. št. 78.

⁵⁷ Bavec, Bazoviška brigada, str. 219—222; Isakovič, Kosovelova brigada, str. 271—274.

⁵⁸ Zbornik VI/12, dok. št. 150.

tudi na enotah 30. divizije pred Spodnjo Idrijo, ker njihov obroč ni bil povsem sklenjen, oziroma ker niso imele neposrednega zavarovanja tudi v smeri Idrije.

To, kar se je dogajalo v Spodnji Idriji v noči z 2. na

3. april, je bilo za nemško poveljstvo v Idriji resno opozorilo, da je položaj, v katerem se je znašla njihova posadka v Spodnji Idriji, nevarnejši, kot so sprva menili. Zato je bilo treba čimprej streti partizanski obroč okrog obeh Idrij.

V ponedeljek, 3. aprila, so Nemci v Idriji najprej poskušali z izpadom proti položajem Gradnikove brigade na zahodni strani mesta. Uspeha pa ni bilo, ker so jih naši odbili.

Nato je kakih 300 sovražnikovih vojakov ponovno odšlo proti Gori, kjer so bili položaji Vojkove brigade. Ta jih je sprejela s hudim ognjem, kar pa Nemcev ni ustavilo. Zato ji je Gradnikova brigada pomagala tako, da je Nemce, ki so prodirali proti Gori, s težkimi mitraljezi obstreljevala v hrbet, s težkim minometom pa pošiljala mine v Idrijo. Oboje je bilo uspešno: sovražnik, ki se je na vzhodnih pobočjih Gore znašel med dvema ognjema, se je moral umakniti v dolino, ena izmed min, kot so kasneje zvedeli, pa je padla na sovražnikov hitrostrelni top, ga uničila in pri tem ubila šest nemških vojakov.⁵⁹

Ko je sovražnikovo poveljstvo v Idriji ugotovilo, da naših položajev ne more prebiti ne proti severu v smeri Spodnje Idrije, pa tudi ne onih na hribih vzhodno in zahodno od Idrije, je sklenilo, da bo to poskušalo v nasprotni smeri, proti Godoviču. Tam bi Nemcem lahko pomagali tudi godoviška in hotedrška posadka z okrepitevami, ki so medtem prispele tja od drugod. Njegovi računi so bili zelo preprosti: priti iz idrijskega kotla ven in pregnati partizane z vrhov nad Idrijo.

Tako je iz Idrije odšlo ob Idrijci navzgor proti serpentini v Zali enajst kamionov z vojaštvom, spremljala pa sta jih tudi dva tanka. Kolona ni bila dovolj previdna, kajti spotoma je naletela na mine, ki jih je na cesti vkopal 1. bataljon Gradnikove brigade. Dva kamiona sta zletela v zrak, poškodovan pa je bil tudi eden od tankov. Nepričakovana nesreča pa Nemcev ni ustavila in so pritiskali naprej proti Godoviču. Gradnikovcem je na pomoč priskočil 3. bataljon Pre-

⁵⁹ Zbornik VI/13, dok. št. 78.

šernove brigade z nalogo, da Nemcem prepreči morebitni prodor proti Črnemu vrhu. To pa se ni zgodilo, ker je bil nemški cilj le Godovič, kamor je s to kolono prispelo kakih 300 do 400 nemških vojakov. Spotoma pa so v bojih s 1. bataljonom imeli hude izgube. Iz naših poročil⁶⁰ sklepamo, da je imel sovražnik tega dne v bojih z gradnikovci 23 mrtvih in 22 ranjenih vojakov. Podatki seveda niso preverjeni, zato so bržkone pretirani.

Ko so se tako Nemci prebili v Godovič in okrepili tamkajšnjo posadko, so nemudoma nadaljevali izvajanje svoje naloge: napadli so še druge enote Prešernove brigade, ki so stiskale obroč okrog Godoviča, jih potisnili proti Veharšam in si tako zagotovili možnost, da napadejo Vojkovo brigado nad Idrijo v levi bok in jo prisiljo k umiku.⁶¹

Kljub temu so enote 30. divizije poizkušale v noči med 3. in 4. aprilom spet vdreti v Spodnjo Idrijo in jo zavzeti, vendar jim ni uspelo. Enote so bile že preveč izčrpane, imele so hude izgube (v tridnevni boj je padlo in bilo ranjenih približno 70 borcev), primanjkovalo pa jim je tudi streliva. V teh dneh je na Spodnjo Idrijo padlo približno 400 granat kalibra 100 mm in okoli 600 težkih min.⁶² Ko je štab korpusa končno sprevidel, da s tako zdesetkanimi in oslabljenimi enotami ni mogoče ničesar več doseči, je ukazal prenehati napad.

Tako se je 4. aprila v zgodnjih jutranjih urah tudi Gradnikova brigada umaknila s hribov nad Idrijo in se napotila na Otlico.

DOBRA ŠOLA

Boji, ki so jih brigade 9. korpusa imele na širšem območju Idrije med 18. marcem in 4. aprilom, so za slovensko vojaško zgodovino pomembni tudi zato, ker so sestavni del prve velike operacije, ki jo je organiziral štab 9. korpusa in ki so se je udeležile skoraj vse njegove enote.

Prej so brigade in celo bataljoni delovali bolj ali manj samostojno, vendar je bilo tudi že nekaj divizijskih akcij z dvema ali tremi brigadami ob sodelovanju kakega odreda.

⁶⁰ Zbornik VI/12, dok. št. 120; Zbornik VI/13, dok. št. 78.

⁶¹ Petelin, Prešernova brigada, str. 304–306.

⁶² Bavec, Bazoviška brigada, str. 223.

Kakšne izkušnje so si naše brigade, predvsem pa Gradnikova, pridobile pri tej prvi korpusni operaciji?

Cilj, ki si ga je bil zastavil štab korpusa — osvojiti Godovič, Hotedršico, Spodnjo Idrijo in celo Idrijo, je bil kljub vsem dobrim željam nestvarn. Te postojanke, zlasti še Idrija, so bile za našo mlado in neizkušeno vojsko vsekakor pretrd oreh.

Že prvega dne se je pokazalo, da naše brigade, med njimi tudi Gradnikova, še niso dovolj usposobljene in izurjene za osvajanje močno utrjenih sovražnikovih postojank, zlasti pa ne podnevi, ko so enote in borci izpostavljeni dobro organiziranemu ognju iz sovražnikovih utrd, obdanih z žičnimi in drugimi ovirami. Poleg tega tudi niso znale pravočasno izrabljati ognja topov, minometov in težkih mitraljezov.

Kar zadeva obrambne boje enot, ki so bile v zavarovanju in ki bi morale preprečevati sovražnikovo posredovanje iz drugih postojank, so ugotovili, da je sovražniku dokaj hitro uspevalo prebiti njihove položaje, ker so bili preplitvi. Po preboju pa so se enote s tem kar sprijaznile in sovražnika niso zasledovale in ga napadale v boke in hrbet. Boji te vrste bi bili tudi v primeru, če bi sovražnik napadal ob podpori oklepnih vozil, uspešnejši, če bi bile enote razporejene po globini na več zaporednih položajih, če bi si pripravile dobre zaklone in če bi namenile večjo pozornost zaščitni svojih bokov in zaledja. V tem primeru bi lahko bila njihova obramba mnogo bolj trdovratna in žilava, s tem pa tudi dolgotrajnejša.

Obveščevalna služba je delovala slabo, zato enote niso imele pravega vpogleda v stanje na ožjem in širšem območju.

Pomanjkljiva je bila tudi zveza med poveljstvi na raznih stopnjah poveljevanja, še slabša pa sta bila povezava in sodelovanje med sosednjimi enotami. Štab korpusa je v svoji analizi prvega dela operacije⁶³ ugotovil, da se naše enote »še niso navadile vojskovanja z drugimi enotami,« da je vsaka navajena boja na svojo pest in da se ne zavedajo tega, da so povezani boji mnogo uspešnejši. Toda v takih akcijah se ne sme nihče umakniti s položaja brez ustreznega povelja nadrejenega štaba, kajti samovoljen umik katerekoli enote, ki v

•¹ Fase. 220/11 v AIZDG.

okviru take operacije opravlja določeno nalogo, bi ogrozil uspešnost vse operacije.

To pa se je zgodilo prav pri Gradnikovi brigadi, ko sta se

1. in 2. bataljon pod vodstvom svojih komandantov dne 19. in 20. marca ne le umaknila s položajev, ampak brez vprašanja in dovoljenja brigadnega štaba odšla prav na Otlico na nasprotnem robu Trnovske planote. Zato je štab korpusa še istega dne, 20. marca, zahteval od štaba 31. divizije, da je treba oba komandanta takoj aretirati in ju postaviti pred vojno sodišče.⁶⁴ To je bilo tudi storjeno. Deset dni kasneje ju je brigadno sodišče zaradi »neupoštevanja vojaških povelj in prehitrega umika« obsodilo na prisilno delo.⁶⁵ Seveda sta izgubila tudi svoj položaj in postala navadna borca.⁶⁶

Tako ostro ukrepanje je v takih primerih razumljivo, kajti vsaka enota mora ne le brezpogojno izvajati dobljene naloge, ampak tudi samoiniciativno pomagati sosednji enoti, če je ta napadena. Pri tem ne gre le za medsebojno pomoč, ampak je s tem hkrati dana možnost, da se sovražnika obkoli in uniči.

V bojih pri Idriji, Godoviču in Hotedršici se je pokazalo tudi to, da so se enote Gradnikove brigade — kar pa velja tudi za druge brigade — najbolj znašle in dosegale naj večje uspehe v tipično partizanskih akcijah: takrat, kadar so lahko sovražnika napadale iz zased. Vendar tudi v teh primerih niso dovolj hitro prehajale v juriš, presenečenega sovražnika do kraja razbile in mu pobrale orožje, temveč so pogosto brez prave potrebe vse preveč zavlačevale boj in sovražniku omogočile, da se spet zbere in organizira obrambo.

Pokazalo se je tudi to, da enote niso bile dovolj kompaktne in da se zlasti novi borci, ki niso imeli še nobenih bojnih izkušenj in ki jih je bilo po februarški mobilizaciji v enotah veliko, še niso vživeli v partizansko življenje in bojevanje in da so v prvih hujših preizkušnjah obupavali, se »razhajkali« ali celo vdali sovražniku. Tako na primer je Gradnikova brigada imela v prvem delu operacije — od 18. do 24. marca

⁶⁴ Dopis štaba 9. korpusa z dne 20. marca 1944, fase. 276/11 v AIZDG.

⁶⁵ Poročilo sodnega odseka štaba 9. korpusa z dne 14. aprila 1944, fase. 268/1 v AIZDG.

⁶⁶ Toda kmalu sta bila spet na prejšnjih položajih. Komandant 1. bataljona je dva meseca kasneje padel v Baški grapi, komandant 2. bataljona pa je jeseni 1944 postal komandant Bazoviške brigade.

— 19 padlih, 22 ranjenih in kar 80 pogrešanih borcev. V istem obdobju je imela Prešernova brigada 12 padlih, 13 ranjenih in 54 pogrešanih borcev, Vojkova brigada pa 18 padlih in 10 ranjenih borcev, medtem ko podatkov o pogrešanih ni.⁶⁷ Precej teh pogrešancev se je vrnilo v svoje enote, še več (zlasti Primorcev) jih je odšlo domov (če jih niso med potjo prestregli Nemci ali domobranci), marsikdo pa se je sovražniku tudi vdal.⁶⁸

Poveljniški kader se je v tej operaciji izkazal po svojem pogumu, ne pa tudi po tem, da bi znal poveljevati in voditi svoje enote. »Komandanti so jurišali, borci pa ostajali na položajih ali pa v zaledju. Osebo hraber komandant, ki brez vojske zapleni top, ni dober komandant. Dober komandant je tisti komandant, katerega borci zaplenijo top,« ugotavlja štab 9. korpusa.⁶⁹ Očitek in primer s topom gresta seveda predvsem na račun štaba Gradnikove brigade, ko so 19. marca pred Črnim vrhom nagnali Nemce v beg in jim odvzeli hitrostrelni top predvsem brigadni funkcionarji.

V tej prvi korpusni operaciji, ki je bila zelo raznolika — od napadov na utrjene postojanke in napadov na sovražniške kolone iz zased do manevrske obrambe s kasnejšim preходом v protinapad — so se pokazale vse slabosti in tudi dobre strani borcev, poveljniškega kadra in enot v celoti.

Toda stanje se je hitro izboljševalo in v drugi polovici operacije je bilo že precej drugače. »V zadnjih borbah, ki so jih vodile edinice 30. in 31. divizije na sektorju Idrija, se je lahko ugotovilo, da so tako borci, kakor voditelji umeli izkoristiti izkušnje prejšnjih akcij. Mnoge edinice, ki so se v prvih borbah pokazale nespretno in so bile slabo udarne, so se sedaj dobro izkazale, kakor na primer 3. SNOUB Ivana Gradnika,« ugotavlja štab korpusa.⁷⁰

Potemtakem so bili boji na območju Idrije za borce, poveljniški kader in enote dobra, hitra in učinkovita šola.

⁶⁷ Relacija štaba 31. divizije z dne 16. aprila 1944, V0S-1-89 a v arhivu RSNZ.
⁶⁸ V domobranski virih (dnevna poročila za 21., 22. in 23. marec 1944, fase. 281/1 v AIZDG, domobranski fond) piše, da so Nemci do 20. marca menda ujeli tudi »okoli 25 prisilnih mobilizirancev, ki so jih partizani pred enim tednom ponoči pobrali največ iz Stražišča pri Kranju«, da je v Rovtah 17 ujetih partizanov, »ki bodo predani nemški oblasti na Vrhniki« in da je bilo na Voharšah ujetih 6 partizanov, dva pa sta sama prišla v Rovte in se vdale.

⁶⁹ Dopis štaba 9. korpusa z dne 26. marca 1944, fase. 220/11 v AIZDG.

⁷⁰ Zbornik VI/12, dok. št. 120.

RUŠENJE PROGE IN DIVERZIJE

NAPADI IN PROTINAPADI

Po končanih bojih nad Idrijo je Gradnikova brigada

4. aprila prispela na Otlico. Tam pa so bili le štab brigade ter 2. in 4. bataljon, kajti 3. bataljon je bil še vedno na Čerkljanskem kot zaščita srednje partijske šole, 1. bataljon pa se je ustavil na Colu, od koder je nadzoroval smeri proti Vipavski dolini (Vipavi in Ajdovščini) in Črnemu vrhu nad Idrijo.¹ Brigada je na območju Predmeja—Otlica—Col ostala skoraj dva tedna, toda zaradi pomanjkljivih podatkov iz tega obdobja si ni mogoče ustvariti celovite podobe o njenih nanalogah v tem času. Iz nekaterih poročil pa le zvemo, da je imela tudi nekaj spopadov.

Tako na primer naj bi se že 4. aprila neka njena patrulja

— ni ugotovljeno, iz katerega bataljona je bila in kaj je iskala tako daleč — prav pri Sv. Treh kraljih spopadla z domobransko patruljo. Domobranci so se morali umakniti z dvema ranjencema.²

Isti vir (poročilo štaba 31. divizije) navaja, da je zaseda Gradnikove brigade 8. aprila na cesti Idrija—Godovič napadla nemško kolono, ki je bila sestavljena iz štirih kamionov, dveh osebnih avtomobilov in enega motocikla. Ob napadu naj bi bilo pet Nemcev mrtvih, več pa ranjenih. Toda po poročilu štaba korpusa³ naj bi do tega napada prišlo že 4. aprila, kar pa bržkone ne bo držalo. Nikjer pa ni navedeno, ali je zasedo postavil 1. bataljon ali kaka druga brigadna enota.

Do hujših bojev pa je prišlo 8. aprila, ko je sovražnik izvedel podobno akcijo kot štirinajst dni poprej, vendar z

¹ Štirinajstdnevno politično poročilo štaba 31. divizije z dne 10. aprila 1944, fase. 279/III v AIZDG.

² Zbornik VI/13, dok. št. 78.

³ Zbornik VI/12, dok. št. 120.

*Komandir Diavat Aki-
mov (levo) in politični
komisar Vinko Tomc
(desno) ruske čete 1.
bataljona Gradnikove
brigade.*

manjšimi silami. Iz zelo pomanjkljivih in nepopolnih podatkov sklepamo, da je šlo za dve sovražnikovi bojni skupini, od katerih je ena krenila tega dne iz Ajdovščine prek Cola proti Črnemu vrhu. V koloni je bilo približno tisoč sovražnikovih vojakov. S seboj so imeli šestdeset mul, ki so nosile težjo oborožitev, spremljalo pa jih je tudi pet tankov.⁴

Prvi bataljon je imel pred Colom izvrstne položaje, s katerih je imel pregled prav do Vipave in Ajdovščine in še naprej. Zato je sovražnikovo kolono pravočasno opazil. Na čelu kolone so bili trije kamioni z vojniki, ki pa so se ustavili že precej daleč od naše zasede. Vojaki so poskakali z vozil na cesto in se nič hudega sluteč postrojili pred vozili. Bržkone je bila to skupina, ki je bila določena za predhodnico glavnine in ki bi morala takoj nato oditi proti Colu. Toda zaseda

1. bataljona jo je prehitela. Čeprav je bila dokaj oddaljena, je s svojim težkim mitraljezom še kar natančno obstreljevala razvrščene sovražnikove vojake. Nekaj jih je ubila in ranila, kamione pa poškodovala.

⁴ Petelin, Vojkova brigada, str. 202.

Tako je 1. bataljon ves dan zadrževal sovražnikovo kolono pod Colom. Čeprav je nepretrgoma deževalo in so bili borci na položajih premočeni, je bilo razpoloženje med njimi izvrstno. Prepevali so in streljali po sovražniku.⁵

Vendar ni ostalo le pri tem. Prvi bataljon je še vso noč napadal sovražnikovo kolono. To mu je bilo toliko lažje, ker se je nepričakovano spustila gosta megla in borci so se lahko tako zelo približali sovražniku, da ga niso dosegli le s puško-mitraljezi, temveč tudi z ročnimi bombami. Zato so bile sovražnikove izgube zelo hude: naši poročajo o 56 mrtvih in 30 ranjenih vojakih.⁶ Bržkone so omenjene številke pretirane in da so bile dejanske izgube le nekoliko manjše.

Isto noč je bila napadena tudi posadka v Ajdovščini, vendar le z minometnim ognjem. Z Otlice je bilo izstreljenih sedem min iz težkega minometa, ki pa razen strahu niso povzročile posadki nobene druge škode. Pač pa so njihove eksplozije, kot razberemo iz dnevnika vodstva fašistične republikanske stranke za goriško pokrajino, poškodovale nekaj hiš.⁷

Kolona, ki jo je 1. bataljon Gradnikove zadrževal pod Colom, se je naslednjega dne, 9. aprila, le prebila naprej proti Črnemu vrhu. Kasneje se je pokazalo, da ni imela namena preiskovati teh krajev, ampak je bila namenjena za okrepitev idrijske garnizije, ki je dva dni kasneje, 11. aprila, izvedla hud napad na enote 30. divizije na Ledinah in Vrsniku, kjer so se takrat zadrževale.

Morda je nemško poveljstvo v Idriji isto jutro prav zato, ker je »ajdovska« kolona naletela pred Colom na tolikšne težave, napotilo proti Črnemu vrhu kakih 150 do 200 mož močno bojno skupino. Na grebenu nad Črnim vrhom pa je imela položaje Vojkova brigada. Toda kolona, ki je bila prišla iz smeri Idrije čez Idrijski log, se je ustavila že v Zadlogu, tako da Vojkova brigada ni vzpostavila z njo nobenega bojnega stika. Medtem pa se je iz smeri Cola že bližala »ajdovska« kolona, ki so jo vojkovci spustili mimo, nato pa napadli v bok in ji prizadejali nove izgube. Sodeč po naših poročilih, naj bi padlo 22 sovražnikovih vojakov, precej pa naj bi jih bilo tudi ranjenih.⁸

⁵ Štirinajstdnevno politično poročilo štaba 31. divizije z dne 10. aprila 1944, fase. 279/III v AIZDG.

⁶ Zbornik VI/13, dok. št. 78; »Goriški borec« z dne 15. maja 1944, v AIZDG.

⁷ Zbornik VI/12, dok. št. 156.

⁸ Petelin, Vojkova brigada, str. 202—203.

Toda na območju Otlice in Predmeje oziroma Cola le še ni bilo povsem normalno stanje. Sovražnikova kolona, ki se je bila 9. aprila prebila čez Col in Črni vrh v Idrijo, je pustila za seboj močne zasede bržkone zato, da je cesto Ajdovščina—Idrija lahko uporabljala za oskrbovanje enot v Idriji. Tako je ostalo vse do 17. aprila.

Medtem so se na Otlici in Predmeji zbrale vse tri brigade 31. divizije z njenim štabom vred. Tokrat njihov poglavitni cilj ni bil sovražnik, ampak reorganizacija enot. Zato so se le dobro zavarovale, da pri tem pomembnem opravilu ne bi bile presenečene.

REORGANIZACIJA BRIGADE

Organizacijska sestava brigad je bila dotlej zelo različna. Res je sicer, da so bile vse sestavljene iz bataljonov, bataljoni iz čet, čete iz vodov, vodi pa iz desetih, toda število teh enot, število borcev v njih in njihova oborožitev so bili zelo različni. Brigade so imele po tri, štiri ali celo pet bataljonov. Številčno stanje v nekaterih bataljonihi je bilo enkrat večje kot v drugih. Nekatere brigade so imele težko orožje (minomete ali celo kak top), druge pa ne.

Takšna različnost je bila velika ovira pri načrtovanju večjih, divizijskih ali korpusnih akcij in operacij, ker je bilo treba pri delitvi bojnih nalog upoštevati stvarno stanje vsakega bataljona oziroma brigade posebej. To se je pokazalo med drugim tudi v idrijski operaciji.

Dotlej se je dogajalo, da so posamezne borce premeščali tja, kjer se je trenutno pokazala potreba po njih. Zato se borci niti niso mogli ustaliti na enem mestu in se živeti z drugimi borci v homogen kolektiv niti se usposobiti oziroma specializirati za določeno opravilo (mitraljezec, miner, kurir itd.). Posledica tega je bila, da po eni strani npr. desetine in vodi v boju niso mogli odigrati svoje vloge, ker zaradi nenehnega premeščanja borcev organizacijsko in disciplinsko niso bile dovolj trdne enote, desetarji in vodniki pa niso mogli imeti zadostnega ugleda in moči, po drugi strani pa borci niso dovolj poznali svojega orožja in ga v boju tudi niso mogli dovolj učinkovito izkoriščati.

To je bilo zelo pomembno, kajti takratna oborožitev je bila zelo pestra. V Gradnikovi brigadi so sicer imeli največ italijanskih pušk, brzostrelk, puškomitraljezov, težkih mitraljezov, minometov in ročnih bomb, bilo pa je tudi še precej orožja bivše jugoslovanske vojske in zaplenjenega nemškega orožja. Poleg tega so prav tedaj začeli pošiljati svojo pomoč tudi zahodni zavezniki; spuščali so jo s padali ali odmetavali v kontejnerjih predvsem na Cerkljanskem in nad Čepovanom oziroma Lokvami. Tako na primer so samo v prvi polovici aprila 1944 po zračni poti poslali 9. korpusu en protitankovski top, dva puškomitraljeza, 14 protitankovskih pušk, 800 protitankovskih in protipehotnih min, več kot tri tone plastičnega razstreliva itd.,⁹ v kasnejših mesecih pa je vsega tega in drugega bilo še veliko več. To pomeni, da se je oborožitev še bolj popestrila in da je bil že skrajni čas, da se vsak borec usposobi predvsem za svoje formacijsko mesto in svoje orožje in opremo.

Štab korpusa, ki je izhajal iz omenjenega stanja in potreb, je izdelal enotno formacijo za vse brigade. Največjo pozornost je namenil bataljonu. Zato si je pri izdelavi nove formacije prizadeval, »da damo formaciji bataljona tako obliko in vsebino, da bo sposoben izvrševati popolnoma samostojno nalogo«.¹⁰ Da pa bi se z novo formacijo dvignila vloga poveljnikov naj nižjih enot (desetine, voda), je zahteval, da mora vsakdo opravljati le tisto nalogo, za katero je odrejen: »Kuhar mora biti samo kuhar, ne pa strelec v strelskem stroju, borec mora biti samo borec in se ga ne sme uporabljati za kuharja, desetar, vodnik, komandir itd. morajo biti vodje v borbi, a ne samo strelci v strelskem stroju, kakor je to bilo doslej.«¹¹

Po novi formaciji je bil štab brigade sestavljen iz t. i. komandnega dela ali ožjega štaba in pomožnega dela. V ožjem štabu so še nadalje bili komandant, politični komisar, njuna namestnika in načelnik štaba.

V pomožni del pa so spadali operativni oficir, orožar, šef obveščevalnega centra s pomočnikom, obveščevalna desetina (šest obveščevalcev), referent za zveze, intendant s pomoč-

⁹ Štirinajstdnevno operativno poročilo štaba 9. korpusa z dne 14. aprila 1944, fase. 224/1 v AIZDG.

¹⁰ Dopis operativnega odseka štaba 9. korpusa z dne 12. aprila 1944, fase. 281/11 v AIZDG.

¹¹ Prav tam.

nikom, mesar, ekonom štaba, kuhar z dvema pomočnikoma, konjevodca, sanitetni referent s pomočnikom, bolničar, propagandni referent, vojni dopisnik, pevodnja, trije člani tehnike, administrator, pisar in desetina za zaščito štaba (10 borcev). Z vsemi temi je bilo v štabu brigade 42 borcev in funkcionarjev. (Naloge in delovanje nekaterih organov in služb so obdelane v posebnem poglavju.)

Vod za zvezo pri štabu brigade je imel štiri desetine (kurirsko, signalno, telefonsko in brezžično). V zvezi s tem je treba omeniti, da je brigada imela že prej nekaj telefonov in telefonskega kabla, raketne pištole in signalne zastavice, iz zavezniških pošilk pa je prav v teh dneh dobila tudi nove signalne žaromete z 12-voltnimi akumulatorji, v mesecu maju pa še radijsko postajo SCR 284-4, s katero je vzdrževala zvezo s štabom divizije in drugima dvema brigadama v okviru divizije.

Samostojna enota, ki je spadala neposredno pod štab brigade, je bila spremljevalna (»prateča«) četa s 33 borci in dvema težkima minometoma. Enak položaj naj bi imel inženirski vod s pionirsko in minersko skupino, v vsem vodu pa naj bi prav tako bilo 33 borcev.

Toda iz spominov Ivana Krašovca zvemo, da je bila v brigadi že 10. marca 1944 ustanovljena inženirska četa (komandir je bil Vinko Korenčič-Tone, politični komisar pa Ivan Krašovec-Skala), ki je nato sodelovala tudi v bojih za Godovič. Tudi iz poročil lahko ugotovimo, da je v začetku maja 1944 imela Gradnikova brigada inženirsko-tehnično četo (26 borcev) pri štabu brigade in tri podobne vode (90 borcev) pri štabih bataljonov.

Bataljon je bil sestavljen iz štaba, dveh strelskih čet ter mitralješkega in inženirskega voda.

V ožjem delu štaba so bili komandant, politični komisar in njuna namestnika, v pomožnem delu pa obveščevalec s pomočnikom, intendant, ekonom štaba s pomočnikom, krojač, čevljar, bolničar, orožar, propagandist, pisar, deseter desetine za zveze s štirimi signalisti in štirimi kurirji. Mitralješki vod je bil oborožen z dvema težkima mitraljezoma, medtem ko je bil inženirski vod sestavljen iz pionirske desetine in protiokelepne desetine (s protitankovsko puško, puško-

mitraljezom in štirimi bombaši) ter komandnega in pomožnega dela voda.

Strelska četa je imela dva voda, vsak vod pa je bil sestavljen iz dveh desetini. Voda sta se med seboj razlikovala po tem, da sta bili v enem obe desetini oboroženi s puško-mitraljezom, v drugem pa naj bi ena desetina imela puško-mitraljez, druga pa lahki minomet (ali tudi puškomitraljez v primeru, če ne bi bilo dovolj lahkih minometov).

Po tej formaciji naj bi strelska desetina imela 8 borcev, strelski vod 18, strelska četa 49, v bataljonu 172, v brigadi z vsemi njenimi enotami in deli pa 663 borcev. V primeru, če bi bila dana možnost, da bi brigada imela več borcev, je bilo predvideno, da v bataljonih vzpostavijo še tretjo strelsko četo, mitralješki in inženirski vod pa bi prerasla v ustrezni četi.

Potem ko so v brigadi v skladu z novo formacijo sestavili nove bataljone in vsakega funkcionarja in borca razporedili na ustrezno mesto, sta 13. aprila obiskala brigado komandant divizije Stane Potočar-Lazar in politični komisar Ciril Keršič-Metod ter pregledala razvrščeno brigado. Ob tej priložnosti so prisegli vsi novi borci in tudi tisti, ki dotlej tega še niso storili. Prisega se je glasila:

»Prisegam s častjo svojega naroda, da bom v vrstah narodnoosvobodilne vojske zvesto služil svojemu narodu v borbi proti okupatorju in proti vsem domačim izdajalcem — sovražnikom narodne svobode in narodnih pravic. Prisegam, da bom disciplinirano in vestno vršil svojo dolžnost in izvrševal odredbe svojih predstojnikov. Zaklinjam se, da ne bom izpustil iz svojih rok orožja, dokler ne bo naša domovina očiščena okupatorja, dokler ne bodo narodu zagotovljene njegove pravice in svoboda. Pripravljen sem sprejeti vsako kazen za prestopok proti tej prisegi. Smrt fašizmu — Svobodo narodu!«¹²

Po prisegi je borem spregovoril brigadni politični komisar Ivan Franko-Iztok, o pomenu reorganizacije brigade kot nadaljnjem koraku pri spreminjanju partizanske v redno vojsko pa so razpravljali tudi na vseh političnih urah po bataljonih.¹³

¹² Petelin, *Med Triglavom in Trstom*, str. 227.

¹³ Štirinajstnevno poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 25. aprila 1944, fase. 279/III v AIZDG.

NA PROGI RAKEK—POSTOJNA

Reorganizacija niti še ni bila dobro končana, ko je štab 31. divizije dobil od štaba korpusa novo nalogo: divizija naj bi z vsemi tremi brigadami odšla na Pivko in napadla sovražnika ob železniški progi Ljubljana—Postojna—Trst. Naloga je bila zelo pomembna in če bi bila uspešno opravljena, bi bil promet na tej za sovražnika izredno pomembni progi lahko dlje časa prekinjen. Po drugi strani je vse kazalo, da naloga niti ne bo tako zelo težka, saj so bili, vsaj po podatkih naše obveščevalne službe, celi kilometri proge brez varstva, če ne štejemo morebitnih sovražnikovih patrulj, ki so občasno nadzorovale progo.

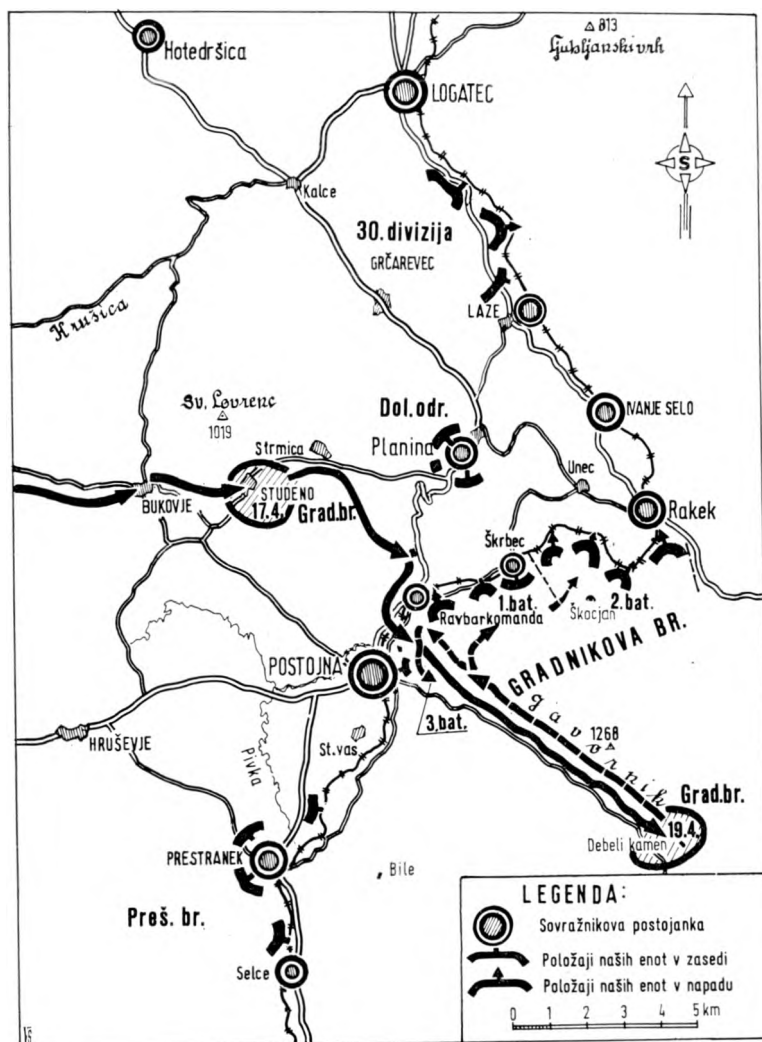
Po takratnih obveščevalnih podatkih, za katere pa je bilo že med napadom ugotovljeno, da so zelo pomanjkljivi in netočni, je bila najmočnejša sovražnikova postojanka na tem območju v Postojni, kjer je bil tudi štab nemškega 139. polka.

V Postojni naj bi v tistih dneh bilo 400 Nemcev, 200 Mongolov in 260 domobrancev. Posadka je bila močno oborožena in je med drugim imela tudi štiri havbice in dva protitankovska topa.

Nekoliko šibkejša je bila sovražnikova posadka v Prestranku, kjer je bilo kakih 450 vojakov, imeli pa so tudi štiri topove. Druge postojanke ob progi naj bi bile manjše, je poročala obveščevalna služba. Na Rakeku in v Planini naj bi bilo po 35, v Logatcu pa 65 sovražnikovih vojakov. Med Rakekom in Postojno — kar je še posebej zanimalo Gradnikovo brigado — sta bili še dve manjši postojanki: pri Škrbcu naj bi bilo petnajst, na Ravbarkomandi pa dvajset sovražnikovih vojakov.

Pri takem stanju je bilo treba postojanke blokirati z dovolj močnimi silami, medtem pa bi minerji nemoteno uničevali železniško progo, tračnico za tračnico.

Prav to je sklenil štab 31. divizije. Po njegovem načrtu naj bi progo napadli na odseku Košana—Rakek 19. aprila ponoči. Poglavitna naloga divizije je sicer bila onesposabljanje železniško progo, toda dodatno k temu si je štab divizije zadal še nalogo, da bo s svojimi enotami osvojil sovražnikovo postojanko pri Škrbcu, onеспособil cesto Trst—Senožeče—Postojna, mobiliziral čimveč vojaških obveznikov, v teh krajih

Napad na progo Ljubljana—Trst.

zbral čimveč od italijanske vojske puščenega orožja in napadal sovražnikove kolone, kjerkoli bo mogel.

Nad progo naj bi se spravili Prešernova in Gradnikova brigada. Prešernova brigada naj bi se proge lotila na desnem krilu, med Košano in Postojno, Gradnikova brigada pa na levem krilu, med Postojno in Rakekom. Desno od Prešernove brigade naj bi dejstvoval Južnoprimorski odred, levo od Gradnikove brigade pa Dolomitski odred, ki naj bi med drugim blokiral sovražnikovo posadko v Planini.

Vojkova brigada je dobila drugačno nalogo: onespособila naj bi cesti Postojna—Razdrto in Razdrto—Senožeče, hkrati pa Prešernovi in Gradnikovi brigadi zavarovala umik s proge čez to cesto proti nanoškim gozdovom.¹⁴

Brž ko so v Gradnikovi brigadi zvedeli za nove naloge, so 15. aprila po bataljonih organizirali sestanke s četnimi poveljstvi, na katerih so o akciji razpravljali podrobneje, in se pripravili za pot. Glede na to, da bi po načrtu štaba divizije morala Gradnikova brigada napadati progo z druge, notranjske strani in da bi zaradi tega morala že noč pred skupnim napadom prečkati progo, se je brigada podala na pot dan pred drugimi divizijskimi enotami. Otlico je zapustila 16. aprila popoldne, tako da je ponoči obšla Col in Podkraj, kjer so še vedno bile nemške zasede, zjutraj pa je prispela nad Studeno na Pivki. Čez dan je tam počivala v zavetju gozdov, zvečer pa je nadaljevala pot in brez težav prišla med Postojno in Ravberkomando čez progo. Ko je prišla dovolj daleč čez progo, se je na območju Debelega kamna pod Javorniki utaborila in predanila. Ni natančno ugotovljeno, ali je brigada šla čez progo v noči med 18. in 19. aprilom ali pa že v prejšnji noči, tako da je tu taborila en dan oziroma dva dni. Kazalo je, da je njen prehod čez progo ostal neopažen, kajti do začetka napada je ni nihče vznemirjal.

Proti večeru se je brigada podala z Debelega kamna proti Postojni in ko je bila od nje oddaljena le še kak kilometer, so se bataljoni razšli vsak v svojo smer, pač v skladu v sprejetimi nalogami.

Tako na primer naj bi na desnem krilu 2. bataljon demonstrativno napadal Rakek, hkrati pa miniral tračnice in pognal

¹⁴ Zbornik VI/12, dok. št. 124; Zbornik VI/13, dok. št. 1.

v zrak dva mostova pri Rakeku. Na sredini brigadne razporeditve je bil 1. bataljon, ki naj bi z eno četo oblegal Ravberkomando, z drugo pa napadal posadko pri Škrbcu. Na levem krilu je bil 3. bataljon z nalogo, da minira progo med Ravberkomando in Postojno, obenem pa demonstrativno napada Postojno z minometi dodane brigadne spremljevalne čete.¹⁵

Načrt je bil lep in tudi uresničljiv, če bi bilo stanje vzdolž proge v skladu z obveščevalnimi podatki, toda uresničen pa le ni bil.

Obveščevalni podatki so bili povsem netočni. Sovražnikove postojanke ob progi so bile mnogo močnejše, vmes pa so bili na približno vsakih 500 metrov bunkerji, zaradi katerih se je bilo progi zelo težko približati. Vrhu tega je sovražnik le moral nekaj zvedeti o načrtovanem napadu, ali pa je morda po prihodu brigade na sektor Pivke sklepal, da se nekaj pripravlja, kajti v zadnjem trenutku je pripeljal okrepitve, vzdolž proge pa razpostavil zasede. Zato pri Škrbcu, ki naj bi ga 1. bataljon osvojil, ni bilo petnajst, temveč sto sovražnikovih vojakov. Prav toliko jih je bilo tudi na Ravberkomandi, kjer bi po podatkih obveščevalne službe smelo biti le kakih dvajset sovražnikov. Na Rakeku pa ni bilo 35 vojakov, ampak kar 200 Nemcev in še 100 domobrancev.¹⁶

Vsega tega pa bataljoni, ki so se bližali zvečer 19. aprila progi, še niso vedeli.

Tako na primer se je 2. bataljon progi približal neopazno, toda na njej ga je čakalo veliko presenečenje. Ibro Ibraimi, takratni komandant bataljona, se ga spominja takole:

»Bilo je megleno in deževno vreme. Vidljivost je bila zelo slaba. Ko smo bili že na progi in smo se po njej približevali bunkerju, ki naj bi ga napadli, smo se nenadoma pomešali med neke tuje ljudi, za katere nismo vedeli, kdo naj bi bili, oni pa tudi nas niso prepoznali. Brž ko pa smo z njimi spregovorili nekaj besed, smo ugotovili, da so domobranci.

Takoj smo začeli streljati po njih, oni pa so zbežali. Ostali del bataljona, ki še ni prišel do proge, se je ustavil nad njo in začel streljati v smeri, kjer je bil bunker, pa tudi za bežečimi domobranci. Takrat pa se je oglasil tudi mitraljez iz bunkerja, ki je bil cilj našega napada.

¹⁵ Zbornik VI/13, dok. št. 1; štirinajstdnevno poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 25. aprila 1944, faze. 279/III v AIZDG.

¹⁶ Zbornik VI/13, dok. št. 79.

Po tem streljanju smo se umaknili nekoliko više nad progo in tam zasedli položaje. Sovražnik se je posebno močno oglašal iz smeri Škrbca. To mi je bilo sumljivo in zato sem tja poslal tri borce v patruljo. Ko so se približali sovražnikovemu bunkerju, so opazili oklepni vlak. Patrulja se je vrnila in mi to povedala. Odredil sem drugo skupino, ki je odšla po isti poti in z mitraljezi obstreljevala sovražnika pri Škrbcu in v oklepnem vlaku, nato pa v to smer vrgla še nekaj ročnih bomb.

Nato smo se umaknili s proge, ne da bi mogli uspešno opraviti svojo nalogo. V tem boju nam je en borec padel, dva pa sta bila ranjena, medtem ko je sovražnik imel šest mrtvih in več ranjenih. (Naše poročilo¹⁷ ne omenja, da bi sovražnik na sektorju 2. bataljona imel izgube. — Op. S. P.).

Naše žrtve bi nedvomno bile večje, če se ne bi mi bolje znašli od sovražnika in prvi začeli nanj streljati.«¹⁸

Nekaj podobnega je bilo tudi s 1. bataljonom, štab bataljona je eno izmed svojih čet poslal v strelcih proti Škrbcu, da bi napadla in osvojila postojanko. Sovražnik pa je ni pričakal v utrdbah, temveč že zunaj na položajih. Prišlo je do močnega medsebojnega obstreljevanja, v katerem je smrtno zadet padel puškomi trai jezeč Husein Huseinov, borec ruske čete, ki je iz 4. prešla v 1. bataljon. Po vsem tem ni bilo več moč misliti na osvojitve postojanke. Vse, kar je 1. bataljon storil, je bilo to, da je na šestih krajih miniral progo. Pa še to je bilo težko spričo hudega ognja iz sovražnikovih bunkerjev vzdolž proge.¹⁹

Še slabše je bilo s 3. bataljonom, ki ga na progo sploh ni bilo. Ta je že v gozdu zašel in taval vso noč.

Največji uspeh, čeprav le po naključju, je dosegla spremeljevalna četa, ki je, kot ji je bilo naročeno, s težkim minometom obstreljevala Postojno. Ena izmed min je padla, kot so kasneje zvedeli, naravnost na nemški gorski top. Top je bil poškodovan, pri tem pa je bilo ubitih pet in ranjenih troje sovražnikovih vojakov.

Tudi pri Prešernovi brigadi ni bilo vse tako, kot bi moralo biti. Kljub temu pa je ta med Postojno in Košano na 250 mestih pretrgala železniško progo in s tem uničila kakih 400 tračnic.²⁰

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Vojni dnevnik Ibra Ibraimija.

¹⁹ »Odmey«, glasilo 1. bataljona Gradnikove brigade, v AIZDG.

²⁰ Zbornik VI/13, dok. št. 78 in 79.

Zakaj v tem napadu ni bilo pričakovanega uspeha?

Dejstvo, da je sovražnik že po dveh dneh vzpostavil promet, dokazuje, da je bil napad na progo le deloma uspešen. Krivda za to pa ni bila le v pomanjkljivih obveščevalnih podatkih in v tem, da je sovražnik bržkone nekaj zaslutil in se pravočasno pripravil za obrambo. Težko je namreč opravičiti celonočno tavanje 3. bataljona po gozdu, ko se le-ta ni mogel niti po streljanju orientirati, kje je proga. Pa tudi v drugih dveh bataljonih je bilo mogoče ugotoviti, da minerji niso poznali dovolj dobro svojega dela. Poleg tega tudi razstreliva ni bilo dovolj, da bi lahko opravili vse predvidene naloge. Tako na primer bi bilo treba minirati pod dvotirno progo v bližini Rakeka most, ki je bil zgrajen iz težkih kamnitih blokov. To pa naj bi izvedli s samo šestimi kilogrami razstreliva!

Dva dni kasneje se je Gradnikova brigada s topom, ki ga je dobila nekje pri Juriščah nad Št. Petrom, vrnila čez progo nazaj na Otlico, medtem ko sta drugi dve brigadi še ostali na Pivki — Vojkova na območju Šmihela, Prešernova pa v Bukovju in okolici.²¹

Gradnikova brigada je bila odpoklicana na Otlico, kot kaže, zaradi sovražnikovih vdorov na osvobojeno ozemlje. To mu je bilo toliko lažje zaradi odsotnosti brigad, ki so se sicer zadrževale na Cerkljanskem ali v bližini. Vdori so se pravzaprav začeli že z 8. aprilom, s kolono, s katero se je spopadel 1. bataljon Gradnikove brigade pred Colom in ki je naslednjega dne prispela v Idrijo. Dva dni kasneje, 11. aprila, je sovražnik iz Idrije napadel Bazoviško in Kosovelovo brigado in jima prizadejal hude izgube (60 padlih, 20 ujetih in 26 ranjenih).²²

Nato je 16. aprila sovražnik pripeljal iz Ljubljane in Postojne v Idrijo nove okrepitve in naslednjega dne vdrl v Cerkno. Druga nemška kolona pa je tja prispela iz Bohinja čez Jelovico in Davčo. To je bila prva etapa ofenzive — cerkljanska. Sledila ji je še druga — čepovanska, ko so sovražnikove kolone križarile in pregledovale osvobojeno ozemlje na Banjški planoti, v Čepovanski dolini in Trnovskem gozdu. Skupno število sovražnikovih vojakov, ki so se udeležili te

²¹ Kronika Gradnikove brigade za 27. april 1944, fase. 279/11 v AIZDG.

²² Isakovič, Kosovelova brigada, str. 300.

ofenzive, naj bi bilo kakih 10 000 Nemcev in nekaj sto domobrancev.

V razliko od prejšnjih je bila ta ofenziva usmerjena izključno proti prebivalstvu oziroma v iskanje partizanskih bolnic, skladišč in delavnic. Bolnice niso Nemci odkrili nobene, delavnico eno samo, toda po drugi strani so opustošili vasi in samo s Cerkljanskega pobrali in odpeljali vsaj 600 glav goveje živine.²³

Enako je sovražnik ravnal tudi v drugem delu te ofenzive, ki je bil usmerjen na Banjško planoto, Čepovansko dolino in Trnovski gozd. Najprej je 20. aprila kolona s Cola prodrla na Otlico in se nato spustila čez Predmejo v Vipavsko dolino. Naslednjega dne pa je več sovražnikovih kolon prodrlo iz doline Soče in Idrijce na Banjško planoto, v Čepovansko dolino in na Lokve, tako da se je moral štab korpusa premestiti z Lokev globlje v Trnovski gozd.

V takih okoliščinah je bila Gradnikova brigada odpoklicana na Otlico, vendar ni imela priložnosti, da bi se s sovražnikom spustila v boj, kajti 24. aprila so se vse njegove kolone umaknile z osvobojenega ozemlja nazaj v svoja izhodišča.²⁴

DIVERZANT MIHAJLO

Vojkova in Prešernova brigada sta po odhodu Gradnikove brigade skupno s štabom divizije še ostali na Pivki, kjer je 22. aprila ponoči diverzantska skupina Vojkove brigade izvedla znano diverzantsko akcijo v Postojnski jami. Ob tej priložnosti je v njej zgorelo 670 sodov oziroma za 12 vagonov bencina. Že naslednjega dne so Nemci odgovorili s hudim napadom. Njihova kolona, ki je prodirala iz Postojne, je najprej potisnila četo Vojkove brigade, ki je bila kot nekakšna predstraža Pri fari, z njenih položajev in kmalu zatem prispeła do glavnih položajev Vojkove brigade pred Šmihelom. Po hudem boju so se Nemci morali umakniti, toda njihov umik se je potem, ko jim je v desni bok udarila še Prešernova brigada, spremenil v brezglavi beg. Nemci so se skušali reše-

¹⁸ Petelin, Vojkova brigada, str. 220—223.

²⁴ Zbornik VI/13, dok. št. 38.

Mehti Guesinzade-Mihajlo, najuspešnejši diverzant 9. korpusa in heroj Sovjetske zveze (v sredini).

vati kar naravnost čez rečico Nanošco, toda marsikateri izmed njih je s svojim orožjem vred za vedno obtičal v njenih globokih tolmunih. Sovražnik je tega dne imel, sodeč po naših virih,²⁵ kakih 30 mrtvih.

Po tem boju se je Vojkova brigada še isto noč napotila na Otlico skupno s Prešernovo brigado.

Ko je že govor o drzni in spektakularni diverzantski akciji na bencin v Postojnski jami, ki jo je vodil Poljak Tadeusz Sadowsky-Tomo, je treba povedati, da je tudi Gradnikova brigada imela diverzanta, ki sodi med najuspešnejše v vsem 9. korpusu. To je bil Azerbejdžanec Mehti Guesinzade-Mihajlo. Ob nemškem napadu na Sovjetsko zvezo je bil vpoklican v vojsko, toda pred Stalingradom so ga Nemci ujeli. Nato so ga vtaknili v svoje kvislinške enote. Tako je prišel v Slovensko primorje. Februarja 1944 pa je zbežal iz nemške

*²⁵ Zbornik VI/13, dok. št. 78; Petelin, Vojkova brigada, str. 208—219.

vojske v partizane in je prišel v rusko četo Gradnikove brigade.

V četi ni ostal dolgo, ker je menil, da lahko kako drugače Nemcem še bolj škoduje. Glede na to, da je dobro poznal razmere v Trstu in drugih nemških postojankah, je pogosto odhajal tja, preoblečen v nemškega oficirja. Najprej je organiziral pobege še drugih nekdanjih rdečearmejcev iz nemških kvislinških enot. Sodijo, da je po njegovi zaslugi prišlo v partizane kakih 150 takih vojakov.

Še večjo škodo pa je Nemcem prizadejal s svojimi nadvse drznimi in uspešnimi diverzijami.

Tako je 2. aprila 1944 prinesel v kinodvorano na Opčinah nad Trstom dva zaboja, polna razstreliva. Vžigalniki so bili tempirani tako, da je moralo do eksplozije priti med zadnjo večerno predstavo, ki so jo lahko obiskovali le nemški oficirji in podoficirji s svojimi prijateljicami. En zaboj z razstrelivom je postavil bolj spredaj, drugega pa bliže zadnjim vratom.

Zadnjo predstavo si je ogledalo kakih 350 obiskovalcev. Lahko si mislite, kakšno je bilo v dvorani po eksploziji! Okna razbita, vrata s tečajev, streha poškodovana. Po takratnih poročilih je menda že v dvorani izgubilo življenje kakih 80, za posledicami ran kasneje pa še 35 nemških oficirjev in podoficirjev. Nepoškodovan pa izmed vseh, kar jih je takrat bilo v dvorani, ni menda ostal nihče.

O tej akciji je 14. maja 1944 poročal operativni odsek štaba 9. korpusa Glavnemu štabu, da je bila izvedena s 5 kg razstreliva, da je dvorana uničena in da je bilo ubitih 80 oficirjev in vojakov ter 75 hudo ranjenih in 200 poškodovanih.²⁶

Še uspešnejšo diverzijo je opravil 23. aprila v vojaškem domu — »Soldatenheimu«:²⁷

»Že dolgo sem mislil,« je kasneje Mihajlo to akcijo opisoval v glasilu 1. bataljona Odmev, »kako bi jo Nemcem zagodel. Iskal sem ugodno priložnost in naposled se mi je posrečilo, da sem v tržaškem »Soldatenheimu« v oficirski menzi izvršil svoj načrt. Bil sem lačen in stopil sem v oficirsko menzo. V dvorani je bilo vse polno oficirjev. Premišljeval sem,

²⁶ Zbornik VI/13, dok. št. 97.

²⁷ Zbornik VI/13, dok. št. 78.

da bi tudi sam kosil, toda dvorana bi se med tem časom izpraznila in moja akcija ne bi imela pravega učinka.

Takrat je bilo v dvorani kakih 450 nemških oficirjev. Približal sem se nekemu omizju in vprašal, če lahko prisledem. Nemški višji oficir mi je dejal, da bo takoj končal kosilo in da bom lahko zasedel njegov prostor. Kovček, v katerem sem imel eksploziv, sem pustil v dvorani, češ da grem še po nakaznico za kosilo.

Ob 13.30 je nastala eksplozija. Po točnih podatkih je bilo izmed 450 navzočih 150 mrtvih, med njimi 40 višjih oficirjev, 200 hudo ranjenih, drugi pa so bili lažje ranjeni. Z zadovoljstvom sem opazoval dim, ki se je vil s kraja eksplozije. Videl sem tudi deset nemških tovornih avtomobilov, ki so prevažali mrtvece.«

Število žrtev v omenjenih diverzantskih akcijah je bilo mogoče nekoliko manjše, kot jih navajajo naši viri, sovražnikovih virov o njih pa ni. Glede na to, da je do eksplozij prišlo v zaprtih prostorih in da sta peklenska stroja vsebovala sorazmerno veliko količino zelo učinkovitega razstreliva, je moralo biti žrtev kljub temu veliko. Da sta diverziji poleg človeških žrtev imeli med Nemci v Trstu in samim prebivalstvom veliko odmevnost, sklepamo tudi po izredno ostrih sovražnikovih maščevalnih ukrepih: v odgovor na diverzijo v kinodvorani na Opčinah so Nemci 2. aprila 1944 na openskem strelišču ustrelili 72 oseb, po diverziji v oficirskem domu pa so

2. aprila v Via Ghega v Trstu obesili 52 oseb.²⁸

Diverzije pa so se kljub temu nadaljevale.

Ko je bil Mihajlo nekega dne — spet v nemški oficirski uniformi — v Gorici, je na cesti zagledal tankovsko kolono. Brž ko se je kolona ustavila, je zavil v neko stransko ulico, si tam »izposodil« prvi avtomobil in se z njim peljal vzdolž nemške kolone. Tako je pripeljal do tovarnjaka, na katerem so Nemci imeli arhiv. Mihajlo se je ustavil poleg tovarnjaka in velel nemškemu vojakom, ki so tam pohajkovali, naj prelože arhiv v njegov avto. Ko je bilo to storjeno, se je iz Gorice odpeljal v Renče in tamkajšnjim zalednim oblastem štaba 9. korpusa pustil avto z zaplenjenim arhivom vred.

Takih in podobnih primerov je bilo še več. Poleg omenjenih diverzij je Mihajlo v letu 1944 miniral šest nemških vojašnic v Trstu, dve električni centrali in stavbo fašističnega

²⁸ Dr. Tone Ferenc: Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943—1945, Borec 1977, str. 93.

dnevnik »Piccolo« ter je izvedel še vrsto drugih manjših akcij.²⁹

Nemci so se seveda na vso moč prizadevali, da bi ga dobili v roke živega ali mrtvega. Nekoč, bilo je to junija 1944, jim je to skoraj uspelo. Takrat so ga imeli že v rokah, vendar jim je ušel. Toda 2. novembra 1944 so ga v Vitovljah v Vipavski dolini le obkolili. Upiral se jim je do zadnjega, dokler ga niso prerešetele nemške krogle.

Zaradi velikega poguma in zaslug v boju proti nemškemu okupatorju je bil odlikovan z redom heroja Sovjetske zveze.

Sploh so bile v Slovenskem primorju izredno ugodne razmere in velike možnosti za izvajanje najrazličnejših diverzij, sabotаж in vojnih zvijač, kajti sovražniku se celo tam, kjer je imel svoje posadke, ni nikoli posrečilo doseči popolnega nadzora nad naselji in ljudmi. Nasprotno pa so diverzanti imeli pri prebivalstvu vso pomoč in podporo. Znan je primer vrtojbenske sabotажne skupine, ki je, kadarkoli se ji je zahtevalo, vdiral v Gorico in druge postojanke in tam razoroževala sovražnikove vojake in oficirje, iz bolnišnice reševala ujetnike, s kamioni odvažala iz zastraženih tovarn in skladišč najrazličnejši material itd.

Takih akcij je bilo sčasoma že toliko, da je sovražnikovo poveljstvo moralo s posebnim letakom opozoriti svoje vojaštvo, kakšne nevarnosti ga čakajo na tem ozemlju:

»(...) Ozemlje Jadranske operacijske cone v velikem delu nadzorujejo partizani. Z napadi je računati povsod in ob vsakem času. Partizani nosijo večkrat nemške uniforme in govorijo nemško. Partizani se gibljejo tudi v večjih mestih, v katerih odlagajo oziroma minirajo prostore, kjer se zadržujejo enote, menze itd. Z njihovim pojavom je treba računati povsod, posebno na manj prometnih cestah. Spričo tega je treba biti vedno previden. Orožje naj bo vedno pripravljeno. Hoditi je treba vselej v skupinah in nikoli posamič. Bivališča je treba zavarovati. Izven bivališč se ni treba gibati posamič, zlasti ne ponoči. Neznanih in prepovedanih lokalov ni dovoljeno obiskovati. Treba je biti previden tudi pri srečanju s tujimi avtomobili, ker se morda v njih prevažajo banditi (...)

²⁹ " Zbornik VI/13, dok. št. 78.

Nevarnost vohunstva je zelo velika. Agenti sovražnikove obveščevalne službe, ki velikokrat govorijo nemško in so v nemških uniformah, so stalno na delu. Telefonskim razgovorom prisluškujejo. Spričo tega: previdnost pri razgovorih, nobenih prijateljstev s tujimi osebami, posebno previdnost v gostilniških prostorih in proti ženskam. Sumljive osebe je treba takoj prijaviti, v primeru potrebe pa aretirati (...).«³⁰

PRAZNOVANJE 1. MAJA

Po vrnitvi s Pivke na Otlico je v brigadi nastalo enolično življenje:

»Akcij ni bilo in tako smo imeli čas za razna dela, ki jih drugače ni mogoče ali pa jih je zelo težko opraviti. V štabu poteka enolično življenje. Navadno zjutraj nevoljno vstanejo. Komandant³¹ še ni prav oči odprl, ko se že zasliši njegov glas: 'Uvuci'. Eyo ga, 'Uvuci' (tovariš Srečko³²) že teče s svojim prastarim pisalnim strojem, da bi še hitreje ujel že davno izrečene uvodne besede komandantovih naredb. Kaj drugega tovariš Ratko ne narekuje. V njegovi glavi se že snuje načrt: zavarovanje, zaseda ali akcije — vse jasno in po točkah. Priznati mu moramo, skrben je za svoje moštvo.

Tudi tovariš Rudar³³ se včasih oglasi s svojo strategijo. On se razlikuje od komandanta že po svoji manjši postavi in po svojem mirnem vedenju, medtem ko je tovariš komandant živahen. Skupaj skujeta dobre načrte. Komandant je po vsej brigadi in izven nje znan po svoji napadalni metodi 'sa boka', kar mu prinaša mnogo uspeha. Prve direktive so že dane.

Kam pa sedaj? Poveljstvo se razdeli in gre po bataljoni. Doma ostane kuharica Ivanka, šef administracije tovariš 'Uvuci' in pa kakšen referent, ki se skoraj zanesljivo prereka s kuharico. To je že reden pojav. Tovariš Vojko,³⁴ naš namestnik komisarja, se zarije, če ni v bataljoni, v svoj partijski arhiv in dela.

V bolnici se prebudi dvanajst bolnikov, ki so večinoma po svoji krivdi bolni, ker jim je higiena nog neznana. Kmalu

»Petelin, Med Triglavom in Trstom, str. 223; »Partizanski dnevnik« z dne 1. maja 1944 v AIZDG.

³¹ Rato Marjanovič.

³² Srečko Perhavec, štabni administrator, ki je bil poleti 1944 med preizkušanjem »partopa« (partizanskega topa) v Cerknem hudo ranjen in je ranam podlegel.

³³ Jože Mihevc-Rudar, takratni namestnik komandanta Gradnikove brigade. Padel je kot komandant Vojkove brigade dne 20. junija 1944 na Jelovici. Po vojni je bil razglašen za narodnega heroja.

³⁴ Stanko Petelin-Vojko.

vstane tudi sanitetno osebje s tovarišem doktorjem Klajnom na čelu. Urška, brigadna bolničarka, in Vinko,³⁵ zdravnikov pomočnik, sicer študent medicine, pripravita kmalu bolnike za jutranji pregled. Doktor je strog in simulant pri njem nimajo sreče: tega ošteje zaradi umazanije, onega preiskuje in posluša itd. Danes je brigada parila obleko, perilo in odeje.

Zvečer je propagandni odsek priredil v Kamnjah miting, ki se ga je udeležilo približno 350 gledalcev. Vsi so z zadovoljstvom spremljali pester spored.

Stanovanje in logorovanje je v splošnem zadovoljivo. Prehrana je dobra. Čuti se bližina Vipave. Zjutraj polenta, popoldne 'pasta', zvečer pa kakšni žganci z golažem, kar je sicer zelo redek primer. Obutev je tudi dobra, le na obleko partizani premalo pazijo.

Oboroženi smo precej dobro in imamo celo top, ki smo ga privlekli s seboj z Jurišč z municijo vred (..)«³⁶

V brigadi so kolikor je le bilo mogoče slovesno proslavili tretjo obletnico ustanovitve Osvobodilne fronte. Na predvečer so borci skupno s prebivalstvom na vseh večjih vrhovih prižgali kresove, naslednjega dne, 27. aprila, pa je 2. bataljon Gradnikove brigade priredil na Otlici celo parado. Pred njenim začetkom je politični komisar divizije Ciril Keršič-Metod imel govor o pomenu OF in njenih uspehih v triletnem boju proti okupatorju in domačim izdajalcem. Druga dva bataljona se slovesnosti nista mogla udeležiti, ker sta bila na položajih.³⁷

V teh dneh je imela brigada le nekaj manjših spopadov s sovražnikom. Tako na primer je 29. aprila zvečer prišlo do demonstrativnega napada na Ajdovščino, ko so enote 1. in

2. bataljona blokirale samo Ajdovščino in demonstrativno napadle vojašnico in s tem omogočile minerskima vodoma divizije in brigade, da uničita železniško postajo in minirata kretnice. Akcija je potekala po načrtu in kretnice so minerji uničili, pač pa so imeli smolo s postajnim poslopjem in vagoni, ki se nikakor niso hoteli vneti. Na strani Gradnikove brigade je bil v tej akciji laže ranjen en sam borec. Ko je kot poznavalec kraja peljal četo v zasedo, se je nepričakovano

³⁵ Mara Durjava-Urška iz škočje Loke, partizanka od 15. marca 1943, in dr. Vinko Mozetič.

³⁶ Kronika Gradnikove brigade za 27. april 1944, fase. 279/11 v AIZDG.

³⁷ Poročilo partijskega komiteja 31. divizije z dne 8. maja 1944, fase. 16/1 v AIZDG.

*Ratko Marjanovič, komandant
Gradnikove brigade.*

znašel pred sovražnikovim bunkerjem, iz katerega so Nemci začeli streljati in so ga tako ranili.³⁸

Isti večer »smo priredili v Lokavcu kulturni miting. Prebivalstvo je bilo tega dogodka nadvse veselo in so se ga udeležili celo starci in starke, saj je bil to za vas prvi doživljaj take vrste«.³⁹

Naslednji večer je brigada ponovila demonstrativni napad na Ajdovščino, ki pa se ni končal najbolje. Nemci so, kot kaže, že prej poslali svojo zasedo pred Lokavec, na katero je naletela skupina borcev iz 2. bataljona. V spopadu sta padla namestnik komandanta 2. bataljona Muharem šeišadimovič in še en borec.⁴⁰ Bataljonskega obveščevalca Toneta pa so

³⁸ Zbornik VI/13, dok. št. 79; poročilo operativnega odseka štaba 31. divizije z dne 8. maja 1944, fase. 226/III a v AIZDG.

³⁹ Kronika Gradnikove brigade za 29. april 1944, fase. 279/11 v AIZDG.

⁴⁰ Toda v poročilu štaba 9. korpusa z dne 14. maja 1944 (Zbornik VI/13, dok. št. 96) piše, da je padlo šest borcev. Verjetnejši je podatek, ki ga navaja brigadna kronika.

sovražnikovi vojaki imeli že v rokah, vendar se jim je izvil, potegnil pištolo izza pasu in najbližjega Nemca ubil, nato pa ušel.⁴¹

Kljub žalostnemu dogodku se je medtem že vsa brigada pripravljala na nov praznik, na 1. maj. Na predvečer so po vseh večjih vrhovih znova zažareli kresovi, hkrati pa so v Ajdovščini začele odmevati eksplozije min. Z Otlice so namreč na sovražnikovo postojanko s težkimi minometi spustili 28 min.

Naslednji dan je potekal v znamenju raznih tekmovanj. Borci so se pomerili predvsem v signalizaciji, teku kurirjev z vso bojno opremo na daljavo 500 metrov, razvitju desetine v bojno razporeditev itd. Med signalisti je napravil najmanj napak Jože Cijan in je za osvojeno prvo mesto dobil nagrado, ki jo je bila deležna vsa njegova desetina — velik zaboj raznih priboljškov. Pri razvijanju desetine v bojno razporeditev pa se je najbolje izkazal Edo Kragelj, za kar je bil pohvaljen in nagrajen.⁴² Seveda pa je bilo v kroniki »važno omeniti, da je danes vsak partizan dobil ^{XU} hlebca, kar je enkratni pojav.«⁴³

Toda kresovi, ki so spominjali na enoten boj slovenskega ljudstva v okviru OF proti okupatorju in domačim izdajalcem ter naznanjali delavski praznik, so okupatorju in njegovim sodelavcem povzročili velike skrbi in mnogo strahu. To najbolje razberemo iz dnevnika vodstva fašistične republikanske stranke za Goriško pokrajino.⁴⁴

Tako na primer so bili italijanski fašisti spomladi 1944 zelo v skrbah za italijanstvo Gorice, kajti »nikoli se ni na goriških ulicah, v trgovina in lokalih govorilo toliko slovensko kakor v teh zadnjih dneh« in »širijo se glasovi, da bo Italija to ozemlje dokončno izgubila.«⁴⁵

⁴¹ Kronika Gradnikove brigade za 29. april 1944, fase. 279/11 v AIZDG.

⁴² Poročilo partijskega komiteja 31. divizije z dne 8. maja 1944, fase. 16/1, v AIZDG; »Naš klic«, glasilo Gradnikove brigade, v AIZDG; spomini Antona Podgornika, Eda Kraglja in Jožeta Cijana, vse v AIZDG.

⁴³ Kronika Gradnikove brigade za 1. maj 1944, fase. 279/11 v AIZDG.

⁴⁴ Zbornik VI/12, dok. št. 156; Zbornik VI/13, dok. št. 204.

⁴⁵ Italijanske fašiste je zelo dražilo tudi to, ker so Nemci dopuščali ustanavljanje slovenskih domobranskih enot tudi na Primorskem. Tako imenovani Slovenski narodni varnostni zbor (SNVZ) s sedežem v Trstu je imel v drugi polovici aprila 1944 sedem čet: tri v Trstu, dve v Postojni in po eno v št. Petru na Krasu in Tolminu (Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, str. 86). Do konca maja 1944 pa je bilo že enajst čet: 1. četa v Klani, 2. četa v Gorici, 3. četa v Ilirski Bistrici, 4. četa v Postojni, 5. četa v Razdrtem, 6. četa v Tolminu, 7. četa v št. Petru na Krasu, 8. četa v Trstu, 9. četa v Kobaridu, 10. četa na Viharšah in 11. četa v Trstu (Zbornik VI/14, dok. št. 2).

Sovražnik je bil tudi vznemirjen zaradi zavezniških bombnih napadov. Zavezniška letala so že 18. marca s težkimi bombami napadla letališče pri Mirnu in huje poškodovala precej nemških letal. Takrat naj bi bilo ubito 40, ranjenih pa kakih 100 ljudi. Do drugega, manjšega napada pa je prišlo 20. aprila, ko je bilo v bližino električne centrale v Gorici odvrženih devet bomb, vendar brez večje škode in človeških žrtev.

Medtem ko so nemške oblasti menile, »da štejejo partizanske sile kakih 15—20 000 oboroženih mož«, je imel pri italijanskih fašistih strah pred njimi večje oči, kajti »uporniške sile, dislocirane na Goriškem, štejejo baje okrog 60 000 mož in nameravajo v najkrajšem času zasesti Gorico, ker je njihovo poveljstvo sklenilo, da morajo partizanske sile 1. maja korakati skozi mesta«. Verjetnost, da se utegne zgoditi kaj takega, je bila zanje toliko večja, ker so zvedeli, da se partizanske brigade, med njimi tudi Gradnikova brigada, zbirajo na Otlici, zlasti pa še zato, ker »je ugotovljeno, da se je Tito te dni zadrževal na ozemlju Julijske Benečije. To bo potrdilo domnevo o bližnji ofenzivni akciji na Gorico.«

Kakšno vlogo pa naj bi pri vsem tem imeli kresovi? Tudi na to vprašanje dobimo v omenjenem dnevniku »pravi« odgovor:

»O nameravanem partizanskem napadu na Gorico poroča zaupni vir tole: Znak za napad bi partizani dali s kresovi, ki bi jih v noči med 30. aprilom in 1. majem zažgali na vseh vrhovih.

Partizanske enote bi morale 1. maja ob zori hkrati in odločno napasti vse nemške in italijanske garnizije, razporejene na ozemlju goriške pokrajine, ter tako onemogočiti vsako naknadno pošiljanje okrepitev.«

Iz vseh teh ugibanj in dokazov sovražnikove velike zaskrbljenosti je mogoče z gotovostjo trditi, da je ves ta strah v sovražnikovih vrstah povzročila obsežna in dobro organizirana korpusna operacija na območju Idrije in napad 31. divizije na progo Ljubljana—Postojna—Trst. Sovražnik je hitro ugotovil, da ima njegov nasprotnik ne samo številčno močne in sorazmerno dobro oborožene sile, ampak da te sile prenašajo že v vojsko, ki zna danes napadati tako mesto in postojanko, kot je Idrija, jutri pa enako lahko pride na vrsto tudi Gorica ali kako drugo večje središče.

V BOHINJU

PRED ODHODOM

V zadnjih dneh aprila je štab 9. korpusa sklenil poslati 31. divizijo nazaj na Cerkljansko in Gorenjsko, kjer naj bi z ofenzivnimi akcijami ublažila posledice, ki jih je pri prebivalstvu pustila zadnja sovražnikova ofenziva, imenovana tudi »roparska ofenziva«.

Medtem ko sta Prešernova in Vojkova brigada odšli z Otlice že 27. aprila.¹ je bilo Gradnikovi brigadi omogočeno, da 1. maj proslavlja še na robu Vipave, partizanske obljubljene dežele, še istega dne pa se je takoj po kosilu razvrstila na cesti, in ko je bilo vse urejeno, se je v dolgi koloni odpravila čez Predmejo skozi gozdove proti Lokvam in naprej proti Čepovanu.

Čeprav so borci vedeli, da brigada odhaja v nove boje in v kraje, kjer si bo treba zaradi pomanjkanja hrane spet zategovati pasove, je bilo kljub temu njihovo razpoloženje na višini. Zakaj pa tudi ne bi bilo. Mesec april je bil za brigado tako uspešen kot še noben mesec pred tem. V zvezi s tem so bili v brigadnem glasilu »Naš glas« objavljene podatki, po katerih je brigada v vsem aprilu »pobila 121 Nemcev in 63 ranila. Naša sabotažna skupina je v Trstu in na Opčinah uničila še 270 Nemcev in 370 ranila. Razen tega pa je (misli brigado — op. S. P.) uničila tudi dva topa, in sicer v Postojni in Idriji. Mi smo imeli samo dva mrtva.«² Čeprav podatki niso povsem točni, kajti brigada je imela vsaj pri Idriji, nekaj več izgub, sovražnik pa manj, je bil končni »saldo« v mesecu aprilu za brigado resnično zelo ugoden.

¹ Poročilo partijskega komiteja 31. divizije z dne 8. maja 1944, fase. 16/1 v AIZDG.

² »Naš glas« št. 3 z dne 9. maja 1944, v AIZDG.

Brigada tudi na tem dolgem pohodu ni imela sreče z vremenom. Brž ko je odšla na pot, je začelo močno deževati. Borci so bili kmalu premočeni do kože, to pa je povzročilo, da se jim je razpoloženje začelo kvariti. Precej utrujeni so prispeli v Čepovan šele ob desetih ponoči, nato pa so brez večerje odšli spat. Ponoči jih je prebudilo brnenje zavezniških letal, ki so spet odvrгла nekaj vojaškega materiala.³

Naslednje jutro je brigada odšla čez Dolenjo Trebušo po že tolikokrat prehojeni in dolgočasni poti ob Idrijci proti Želinu. Spotoma so njene enote preskušale svoje znanje, kako se je treba med pohodom zavarovati s predhodnicami, pobočnicami, patruljami in izvidnicami. Kaže, da so bile te vaje zelo uspešne, saj so jih stražarji pred Zakrižem — tam je bila podoficirska šola 31. divizije — imeli za Nemce in začeli nanje streljati. Kmalu so ugotovili, da znajo tudi naši hoditi »po nemško«, in streljanje je ponehalo, ne da bi zaradi tega bilo kaj žrtev.⁴

Nato so se bataljoni razšli. Tretji bataljon se je nastanil v Zakrižu, kjer je nekaj dni kasneje imel pravi spopad z Nemci iz Baške grape, vendar jih je odbil. Druga dva bataljona sta s štabom brigade, inženirsko četo in spremljevalno četo šla čez Cerkno še naprej. Prvi bataljon se je ustavil v Leskovici, 2. bataljon pa v Robidnici, kamor sta zelo utrujena prispela pozno zvečer. Bila je še sreča, da se je tega dne spet zjasnilo, tako da so se borci že med pohodom lahko osušili. Naslednjega dne, 3. maja, so borci počivali, zvečer pa so po vseh bataljonih imeli kulturne večere.⁶

Brigada pa v teh dneh ni le počivala, temveč je morala skrbeti za prehrano svojih enot kakor tudi raznih ustanov in enot na cerkljanskem osvobojenem ozemlju. Prisilne odkupe je izvajala predvsem pri onih družinah, ki so imele kakega svojega člana pri domobrancih. Tem pa to seveda ni bilo všeč in so 5. maja skupno z Nemci organiziralipohod proti Leskovici z namenom, da odtodumaknejo svoje družine v Gorenjo vas, skupno z njimi pa tudi njihovo živino in pridelke.

³ Kronika Gradnikove brigade za 1. maj 1944, fase. 279/11 v AIZDG.

⁴ Prav tam, za 2. maj 1944.

⁵ Prav tam, za 2. in 3. maj 1944.

Tisto noč se je v Gorenji vasi zbralo 80 Nemcev iz Gorenje vasi in Poljan ter 140 domobrancev iz Gorenje vasi in Lučin. Na pot so odšli že ob štirih zjutraj. Prav takrat pa se je dokaj močno otovorjen vračal tudi 2. bataljon Gradnikove brigade iz prehranjevalne akcije v Srednji vasi, ki leži med Gorenjo vasjo in Poljanami. Nemci in domobranci so naše dohiteli in začeli nanje streljati. To se je zgodilo tik pred Leskovico, kamor se je nato umaknila glavnina bataljona, njegova zaščitnica pa se je spopadla z Nemci, ki jim je pomagala tudi megla. Bataljon je zasedel položaje nad vasjo in s hudim ognjem onemogočil, da bi sovražnik vdrl vanjo. V tem boju, ki se je zavlekel vse do poldneva, so na obeh straneh uporabili tudi težke minomete.

Nato je komandant brigade Ratko Marjanovič ukazal 1. bataljonu, naj Nemce in domobrance napade »sa boka«. Ta preizkušena taktika je bila tudi tokrat zelo uspešna. Sovražnik se je moral umakniti, ne da bi mu uspelo priti v vas in opraviti svojo nalogo — evakuacijo domobranskih družin in njihovega imetja v Gorenjo vas.

Naši so v tem boju imeli le enega ranjenca, medtem ko se podatki o sovražnikovih izgubah precej razlikujejo. Nemci v svojem poročilu⁶ priznavajo, da so izmed njihovih 80 mož, ki so se udeležili pohoda, padli trije, ranjena pa sta bila dva. O tem, kolikšne so bile domobranske izgube, ne govorijo. Po nekaterih naših poročilih naj bi padlo štirinajst, ranjenih pa bilo osemnajst sovražnikovih vojakov, po drugih pa je bilo enajst mrtvih, izmed katerih so Nemci pustili tri kar na položaju, ker jih niso imeli časa odnesti s seboj. Zaplenjena je bila tudi ena puška in nekaj vojaške opreme.⁷

Najsi bo tako ali drugače, dejstvo je, da je v tem boju odločilno vlogo odigral obkoljevalni manever 1. bataljona.

Vendar sovražnik še ni odnehal. Dva dni kasneje, 7. maja, je bil štab brigade obveščen, da se Leskovici bliža močnejša sovražnikova kolona. Zato je brigada že na vse zgodaj zjutraj zasedla položaje in čakala na sovražnika, ki je iz Gorenje vasi prodiral proti Leskovici prek Srednjega brda in Studorja.

⁶ Zbornik VI/13, dok. št. 183.

⁷ Zbornik VI/13, dok. št. 96, 114, 184 in 188; Vojni dopis III. SNOUB Ivana Gradnika za mesec maj 1944, fase. 279/III v AIZDG; Kronika Gradnikove brigade za 5. maj 1944, fase. 279/11 v AIZDG.

Tokrat so naši hoteli spraviti sovražnika v past. To pa tako, da so se ob nemškem prihodu pred Leskovico umikali iznad Leskovice nad Robidnico, ki pa leži onstran bivše jugoslovansko-italijanske meje in tudi onstran žičnih ovir vzdolž nekdanje meje. Naši so s tem želeli privabiti sovražnika čez žične ovire, nato pa bi ga z vso močjo napadli, potisnili ob žične ovire in uničili.

Sovražnik ni nasedel. Sicer pa njegov cilj ni bila Robidnica, ampak Leskovica, odkoder je nameraval, kot dva dni poprej, odpeljati družine domobrancev v Gorenjo vas.

Takratni komandant Ratko Marjanovič je spopad, ki ga je imela tega dne njegova brigada, opisal takole:

»(...) Med te kote nad Leskovico je proti 11. uri prišlo kakih tristo 'Švaba' v medsebojni razdalji po štirideset do petdeset metrov, šli so v vas. Naše enote sem razporedil tako, da sem frontalno postavil dve 'bredi', druge enote pa sem razporedil levo in desno — 'sa boka'. Čakali smo na Nemce, da bodo prišli na to stran vasi. Spustili bi jih na petdeset do sto metrov oddaljeno čistino pred seboj. Tja bi morali vsekakor priti, saj je bil tam edini prehod v žičnih ovirah. Ko bi prišli tja, bi 'raspalili' po njih in ...

Čakali smo zaman, ker so šli Nemci spet nazaj, odkoder so bili prišli. S seboj so odpeljali belogardistične družine in nekaj živine. Medtem ko so se umikali, smo med regljanjem 'bred' jurišali. Nemci so tako bežali, da so se kar prekopicovali. Umaknili so se v grapo, za seboj pa pustili le zaščitnico. Dal sem jih zasledovati. Na naši strani ni bilo izgub, za sovražnika pa še ne vemo (..,)«⁸

Kasneje so zvedeli, da so v tem boju menda padli štirje sovražnikovi vojaki. Naši pa so zaplenili tudi nekaj voz s hrano, ki so jo domobranci nameravali odpeljati v Gorenjo vas. Da sovražnik ni doživel hujšega poraza, se je imel zahvaliti tudi gosti megli, ki se je med njegovim umikom spustila na zemljo, seveda pa tudi neodločnosti 2. bataljona, ki ga je zasledoval in ki ni znal megle obrniti sebi v prid.⁹

V teh dneh, ko se je brigada zadrževala na širšem območju Cerknega, so bili zelo prizadevni tudi brigadni minerji in inženirci. Že 5. maja so se spravili nad cesto pred Gorenjo

⁸ »Naš glas« št. 3 z dne 9. maja 1944, v AIZDG.

⁹ Vojni dopis III. SNOUB Ivana Gradnika za mesec maj 1944, fase. 279/III v AIZDG; Zbornik VI/13, dok. št. 114.

vasjo, kjer so razstrelili most, hkrati pa podžagali nekaj telefonskih drogov. Štiri dni kasneje sta dve skupini pionirjev pri Visokem, med Gorenjo vasjo in Škofjo Loko, požagali več kot 50 telefonskih in električnih drogov.

Tretji bataljon, ki je bil v Zakrižu in nadziral smer proti Baški grapi, tudi ni miroval. Tako na primer je 10. maja neka njegova desetina v bližini Grahovega na štirih mestih pretrgala tračnice in minirala železniški most in kretnico. Druga skupina pa je medtem lepila na zidove hiš propagandne lepake in pred njimi puščala razno literaturo.

Isto noč je bila na progi v Baški grapi tudi minerska skupina Vojkove brigade, ki je bila sicer razporejena na desnem krilu Gradnikove brigade, na Cerkljanskem vrhu, s katerega je zapirala smer Idrija—Cerkno. Minerji Vojkove brigade so rušili železniško progo med Grahovim in Sv. Lucijo. V tretji skupini pa so bili to noč minerji inženirske čete pri štabu divizije, ki so pri Koritnici poleg proge pognali v zrak še lokomotivo in dva vagona.

Minerji Gradnikove brigade so se skupno z minerji Vojkove brigade spustili k progi še 13. maja in na več mestih minirali tračnice, zaradi česar je nato promet stal dva dni, sami pa so šli še 14. maja in spet med Grahovim in Hudajužno onespособili progo.

Pred morebitnimi sovražnikovimi povračilnimi vdori iz Baške grape se je 3. bataljon zavaroval z zasedo na Bukovem. Kaže, da so bile zasede večkrat zaporedoma na istih položajih, kajti 12. maja so jo tam, čeprav je prišla že ob pol štirih zjutraj, pričakali Nemci in našo četo napadli s treh strani. Četo je tokrat spremljala sreča, kajti obkolitvi se je izmaknila brez lastnih izgub.¹⁰

Če k temu dodamo še to, da je 2. bataljon demonstrativno napadel Gorenjo vas, da so gradnikovci priredili v Leskovici kulturni večer, nato pa še miting v Zakrižu in Cerknem, in da je brigadni miting v Cerknem »bil na višku«, potem lahko ugotovimo, da je bila brigada v teh dveh tednih na Cerkljanskem zelo prizadevna in učinkovita na vseh področjih.¹¹

^{1,1} Zbornik VI/13, dok. št. 96 in 146; Vojni dopis III. SNOUB Ivana Gradnika za mesec maj 1944, fase. 279/III v AIZDG; vojni poročili propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 11. in 13. maja 1944, fase. 251/I v AIZDG; Kronika Gradnikove brigade za 8. maj 1944, fase. 279/11 v AIZDG.

¹¹ Kronika Gradnikove brigade za 5., 6. in 9. maj 1944, fase. 279/11 v AIZDG.

STANJE NA GORENJSKEM

Medtem je štab 31. divizije že pripravil nov načrt: Prešernova in Gradnikova brigada naj bi odšli prek Selške doline na Jelovico. Tu bi Prešernova brigada s štabom divizije ostala, Gradnikova brigada pa naj bi nadaljevala pot naprej na Pokljuko. Kar zadeva Vojkovo brigado, ji je bilo ukazano, naj ostane še nadalje na Cerkljanskem in ščiti tamkajšnje osvobojeno ozemlje.

Kakšno nalogo sta dobili brigadi pri tem tako globokem vdoru glavnine divizijskih sil na Gorenjsko?

Gradnikova brigada naj bi se zadrževala na območju Bohinj—Pokljuka, kjer naj bi izvedla splošno mobilizacijo, rušila sovražnikove komunikacije vključno s progo Bohinjska Bistrica—Bled—Jesenice—Mojstrana in napadala sovražnikove kolone. Podobne naloge pa je imela Prešernova brigada na območju Radovljice in Kranja.¹²

V tistih dneh je bila Gradnikova brigada v vsakem pogledu čvrsta bojna enota, k čemur so prispevale bojne izkušnje, pridobljene zlasti med izvajanjem idrijske operacije, na Otlici opravljena reorganizacija brigade in poglobljeno politično delo ter utrjevanje partijske organizacije v brigadi v zadnjih dveh mesecih. Sredi maja 1944 je brigada imela 769 borcev in 28 bork, toda izmed njih je bilo kar 173 odsotnih (50 v šolah, 20 v bolnišnicah, 48 na službeni poti, 6 pogrešanih in 49 dezerterjev in »razhajkancev«). Nekoliko močnejša je bila Prešernova brigada, nekoliko šibkejša pa Vojkova, tako da je takrat bilo v vsej 31. diviziji (z artilerijskim divizionom in podoficirsko šolo vred) 2407 borcev in 88 bork (od tega 466 odsotnih). Takrat je bilo v brigadi 514 pušk (od tega 472 italijanskih), 24 brzostrelk, 64 pištol, 31 puškomitraljezov (od tega 29 italijanskih lahkih »bred«), 6 težkih mitraljezov, 2 lahka in en težki minomet ter tri protitankovske puške. V primerjavi z drugima dvema brigadama je imela nekaj več avtomatskega orožja.¹³

Obleka in obutev borcev sta bili slabi. Brigada je bila pogosto na pohodih in na položajih, kar je močno vplivalo

» Zbornik VI/13, dok. št. 99.

¹³ Številčno stanje 31. divizije z dne 15. maja 1944, fase. 229/11 v AIZDG.

na stanje njihove obutve in obleke. Še bolj je primanjkovalo spodnjega perila, ki so ga začeli kmalu zatem v divizijskih delavnicah šivati iz padal. Brigada je sicer imela svojo čevljarsko in krojaško delavnico, toda od tega ni bilo kake posebne koristi, ker je primanjkovalo usnja, blaga in sukanca.

V tistih dneh je imela brigada poleg štirih jahalnih konj še nekaj vprežnih konj in 15 mul s tovornimi sedli za prenos težjega orožja in intendantske opreme.¹⁴

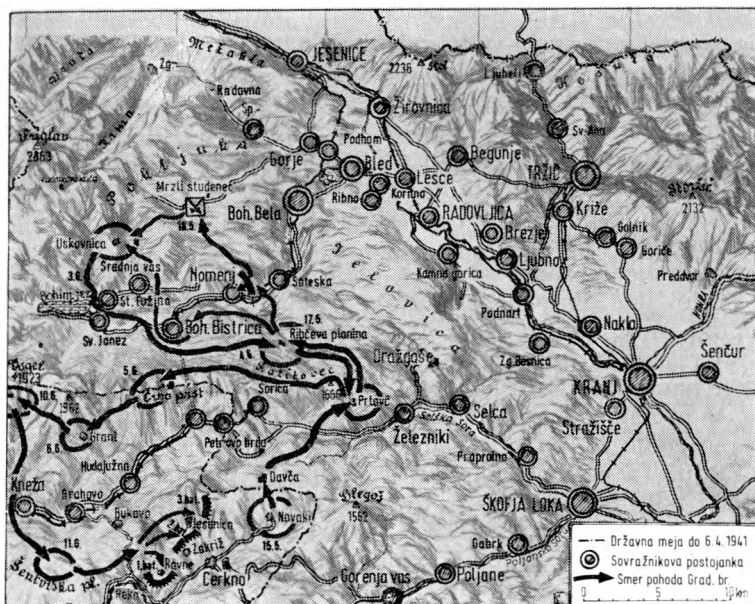
Stanje Gradnikove in drugih brigad glede orožja in vojaške opreme se je spričo obilnejših zavezniških pošilk začelo kmalu izboljševati. Tako na primer je 9. korpus samo v prvi polovici maja 1944 dobil od njih več kot 9 ton razstreliva z ustreznimi količinami vžigalne vrvice, detonatorjev in drugega pribora, 32 puškomitraljezov, 55 protitankovskih pušk, 193 min za lahke minomete, 210 petkilogramskih protitankovskih min, 23 naletnih min, 19 magnetnih min, 48 žepnih min, 139 zažigalnih bomb, 72 termitnih min itd.,¹⁵ kar je nedvomno močno prispevalo k večji učinkovitosti in uspešnosti enot v napadih na sovražnikove postojanke in prometne zveze.

Kljub vsemu je bil pohod v severni del Gorenjske precej tvegana zadeva. Sovražnik je še nekako prenašal navzočnost partizanskih enot na ozemlju med Poljansko in Selško Soro, potem ko so enote Prešernove in Vojkove brigade po kapitulaciji Italije očistile obmejno ozemlje in na široko odprle vrata s Primorskega na Gorenjsko. Nemci tega prodora niso mogli preprečiti, zato pa so ga skušali vsaj zajezi in omejiti. To pa tako, da so trdovratno branili oporišča, ki so jih imeli v Poljanski in Selški dolini in da so na vsak poskus naših enot, da se prebijejo na Jelovico ali še kam naprej, odločno in hitro odgovarjali, kar dokazuje tudi uničenje 3. bataljona Prešernove brigade decembra 1943 na Pokljuki. To je bila, med drugim, tudi posledica strahu za Kranj in Jesenice, dve najpomembnejši industrijski središči na Gorenjskem, zlasti pa za progro Ljubljana—Kranj—Jesenice.

V Selški dolini se stanje v zadnjih dveh, treh mesecih ni mnogo spremenilo. Na njenem spodnjem koncu je bila naj-

¹⁴ Poročilo intendature štaba Gradnikove brigade z dne 29. maja 1944. fase. 262/III v AIZDG.

¹⁵ Seznam materiala, sprejetega od zaveznikov od 1. maja do 15. maja 1944, fase. 73/1 v AIZDG.

Gradnikova brigada na Gorenjskem maja 1944.

močnejša sovražnikova posadka v Škofji Loki (približno 1000 mož), vse druge postojanke ob Selški Sori navzgor (Praprotno, Dolenja vas, Selca, Železniki in Zgornja Sorica) pa so imele manj kot sto mož vsaka.

Precej močno je bila zastražena druga dolina, ki Jelovico omejuje s severa — dolina Save Bohinjke oziroma sam Bohinj. To pa je povsem razumljivo, kajti po njej pelje železniška proga Gorica—Podbrdo—Bohinjska Bistrica—Jesenice.

Najmočnejša sovražnikova postojanka v Bohinju je bila Bohinjska Bistrica s 177 vojaki. Poleg te pa so v tem delu Bohinja bile postojanke še pri Sv. Janezu (40 mož), v Stari Fužini (18 mož) in v Srednji vasi (37 mož) ter vzdolž proge v Nomnju (15 mož) in v Soteski (51 mož). Zelo močna sovražnikova posadka pa je bila v Bohinjski Beli. Tam je imel sovražnik 566 vojakov. Železniško progo na odseku Bohinjska

Bistrica—Bohinjska Bela je varoval s patroljiranjem in zasedami, medtem ko je v Bohinjski Beli imel tudi oklepni vlak.

Zelo na gosto so bile sovražnikove postojanke razmeščene v bližnji okolici Bleda, čeprav so bile številčno sorazmerno šibke. Na Bledu je bilo v tistih dneh 364 sovražnikovih vojakov, mimo tega pa so bili še v Zaki (10 mož), na postaji (30 mož) in na gradu (16 mož). Poleg tega je bilo v Spodnjih Gorjah 15, v Dobravi 30, v Podhomu 150 in v Ribnem 14 sovražnikovih vojakov.¹⁶

Močnejše posadke so bile v večjih središčih: v Kranju 960, v Radovljici 230 in na Jesenicah 950 sovražnikovih vojakov.¹⁷ Odtod in iz Škofje Loke, po potrebi pa tudi s Koroškega, Štajerskega in iz Ljubljane je sovražnik dovažal vojaštvo, če se je nameraval lotiti kake večje čistke.

V te namene je sovražnikovo poveljstvo uporabljalo pretežno enote 28. policijskega polka SS, ki je imel svoj štab v Kranju. Ta polk je dva meseca poprej nadomestil 19. policijski polk SS, ki so ga z Gorenjskega prestavili v Francijo. Prvi bataljon 28. policijskega polka je bil razmeščen na območju Kamnika, štab 2. bataljona je bil v Naklem, štab 3. bataljona pa v samostanu na Brezjah.¹⁸

Na Gorenjskem je še vedno bil 184. polk deželnih strelcev s štabom v Kranju, medtem ko je bil štab njegovega 517. bataljona v Domžalah, 921. bataljona v Kranju, 927. bataljona v Radovljici in 928. bataljona v Škofji Loki.¹⁹

Nemci so imeli na Jesenicah med drugim 699. protiletalski šolski bataljon, v Bohinjski Beli je bila 6. šolska in dopolnilna baterija za zameglitev, v Škofjo Loko pa je prišel 319. dopolnilni bataljon gorskih lovcev.

Nekoliko kasneje, v juniju, je prispel na Gorenjsko še šolski polk divizije Brandenburg. Njegov štab je bil na Bledu, tam pa je bil tudi štab njegovega 1. bataljona. Štab 2. bataljona je bil v Št. Vidu nad Ljubljano, 3. bataljona v Kamniku, 4. bataljona pa v Domžalah. Prihod te enote je treba omeniti predvsem zato, ker je bila divizija Brandenburg nemška elitna

¹⁶ Zbornik VI/13, dok. št. 99.

¹⁷ Pregled okupatorjevih postojank, obveščevalni center štaba 9. korpusa z dne 29. maja 1944, fase. 73/1 v AIZDG.

¹⁸ Polmesečno obveščevalno poročilo obveščevalnega centra 9. korpusa z dne 20. avgusta 1944, fase. 73/1 v AIZDG.

¹⁹ Dnevno poročilo 184. polka deželnih strelcev z dne 16. februarja 1944, fase. 207/V v AIZDG, nemški fond.

enota, namenjena predvsem za izvajanje diverzantskih akcij v sovražnikovem zaledju, za boj proti narodnoosvobodilnim gibanjem in za razne druge posebne naloge (tako na primer so pripadniki te enote rešili Mussolinija z Gran Sassa ob kapitulaciji Italije, ko so ga badoglijevci zaprli)-

Na Gorenjskem je še vedno bilo okrog orožnikov. Nekoliko kasneje, v avgustu 1944, so na Gorenjskem ustanovili 3. orožniški bataljon SS, ki je imel svojo 2. četo v Kranju. Nobenih pomembnejših sprememb pa ni bilo v zvezi z obmejnimi stražarji (graničarji).²⁰

Toda povsem novo je bilo gorenjsko domobranstvo, sestavljeno iz slovenskih odpadnikov. Uradno se je imenovalo »Krainischer Selbstschutz«. Prve domobranske enote so nastale konec marca kot pomožne enote gestapa, ki so mu bile neposredno podrejene, razen posadk v postojankah v Lučinah, Gorenji vasi, Suhem dolu pri Lučinah in Črnem vrhu nad Polhovim Gradcem, ki so bile ustanovljene na pobudo slovenskega domobranstva in so bile podrejene nemškemu orožništvu.²¹ V zvezi s tem iz domobranskih virov²² zvemo, da so domobranci iz Rovt in Suhega dola skupaj z Nemci

5. aprila obšli Žirovsko, nato pa so v Gorenji vasi »šli skozi vas korakoma v strnjenih vrstah, prepevajoč domobranske pesmi«, in da je v Škofji Loki »že nad 90 oporoženih domobrancev. Vodi jih kmečki fant, častnikov nimajo. Zadnje dni so aretirali že nad 40 partizanskih sodelavcev.²³

Takšne so bile torej razmere v zahodnem delu Gorenjske v času, ko se je glavnina 31. divizije odpravljala na pot. Takrat je bilo na Gorenjskem vsega skupaj 9275 nemških vojakov in 596 domobrancev.²³

V štabu divizije sovražnika niso podcenjevali in so predvidevali, da bo na vdor odgovoril hitro in odločno. Zato so štaba Gradnikove in Prešernove brigade opozorili naj njihovi obveščevalci takoj po prihodu na novi sektor vzpostavijo stik s terensko obveščevalno mrežo, posebno pozornost pa naj posvetijo zavarovanju enot. Glede na to, da v prvi polovici maja

Petelin, Prešernova brigada str. 324—325.

!! Zbornik VI/14, dok. št. 24.

8 Dnevno poročilo za 6. april 1944, fase. 281/1 v AIZDG domobranski fond.

» Polmesečno obveščevalno poročilo OC štaba 9. korpusi z dne 30. maja 1944, fase. 73/1 v AIZDG.

na Gorenjskem ni bilo kakih večjih sovražnikovih sil, je štab divizije menil, da bodo Nemci napadali v manjših bojnih skupinah in da bi naši štabi morali to priložnost izkoristiti: sovražnikove skupine bi bilo treba takoj obkoliti in uničiti.²⁴ Brigadi naj bi se na Gorenjskem povezovali tudi s tamkajšnjimi političnimi delavci in organi, enako pa tudi z enotami Gorenjskega odreda, ki je bil zlasti pri mobiliziranju in tudi izvajanju raznih diverzantskih, sabotažnih in drugih manjših akcij zelo prizadeven in uspešen. Takrat je imel v svojih treh bataljonih več kot 800 borcev.²⁵

NAPAD NA NOMENJ

Na pot se je najprej podala Prešernova brigada, katere glavnina je 14. maja zvečer prešla Selško dolino in do jutra zasedla položaje na Lavtarskem vrhu in Sv. Mohorju med Škofjo Loko in Kranjem.²⁶

Naslednjega dne, 15. maja, je njenemu zgledu sledila še Gradnikova brigada, ko je v popoldanskih urah zavila iz Novakov pri Cerknem proti Davči in nato ponoči prešla Selško dolino zahodno od Železnikov, se povzpela na Prtovč in predanila na Ribčevi planini v severnem delu Jelovice, torej že nad samim Bohinjem. Tam je ostala ob vsem potrebnem zavarovanju še ves naslednji dan, 17. maja, in se pripravljala na pohod čez progo Bohinjska Bistrica—Bohinjska Bela. V bataljonih so na političnih urah govorili o pomembnosti prihoda Gradnikove brigade na Gorenjsko in o potrebi po čim večji konspiraciji.²⁷

Zvečer se je brigada razdelila na dva dela: prištabne enote in pratež so pod varstvom 3. bataljona odšli po daljši poti, ki je bila varnejša, čez železniški predor Bohinjska Bistrica—Podbrdo in onstran Bohinjske Bistrice na Koprivnik, medtem ko sta imela 1. in 2. bataljon isti cilj, dosegla pa naj bi ga po krajši poti. Spustila naj bi se namreč naravnost v do-

²⁴ Zbornik VI/13, dok. št. 99.

²⁵ Zbornik VI/13, dok. št. 101.

²⁶ Petelin, Prešernova brigada, str. 326.

²⁷ 14-dnevno golitično poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 24. maja 1944,

lino ter spotoma napadla in uničila sovražnikovo postojanko v Nomnju.

Prvi del brigade, 3. bataljon s prištavnimi enotami in pratežem, je pod vodstvom novega načelnika štaba Ota Vrhunca, bolj znanega pod partizanskim imenom Blaž Ostrovrhar, srečno prispel vse do Broda, ne da bi ga sovražnik opazil. Do prvega streljanja je prišlo šele pri mostu čez Savo Bohinjko. Tam se je namreč kolona razdelila v dve skupini in je pratež z mulami moral napraviti nekoliko daljšo, toda položnejšo pot. Ko pa sta se koloni sešli, je prišlo do nesporazuma in je padlo nekaj strellov. Kmalu so ugotovili, da so oboji »naši«, ne pa Nemci, in nato je združena kolona mirno in brez žrtev prispela na Koprivnik.

Več pokanja, pa tudi žrtev, je bilo pri drugi koloni. Ta se je proti večeru spustila z Bitenjske planine v dolino proti Nomnju. Imela pa je slabe vodnike in odtod izhaja vsa nesreča:

»Da, vodiči — to so pokora, če so slabi in če je noč pretemna. Peljali so 2. bataljon, ki bi moral jurišati opolnoči, v grobni temi štiri ure daleč po neznanih hribih in po tako fantastičnih poteh, da bi človek ne verjel, da so mogoče. Minerji 1. bataljona so čakali, končno pa, ker so menili, da se je 2. bataljon nekje izgubil, so opravili svoje. Mislim, da so šele eksplozije njihovih min dokazale vodičem 2. bataljona, da ne vodijo prav. Pripeljali so tovariše 2. bataljona do postojanke, ko so borci 1. bataljona že odšli. Da pa dokažejo, da ni bila strahopetnost kriva zamude, so vseeno jurišali na postojanko, ki je bila dobro obveščena o naših namerah: kakih dvajset močnih eksplozij je moralo zbuditi še tako zabitega Frica (...)«²⁸

To je točno. Prvi bataljon je dolgo čakal v zasedah. Ker pa do polnoči, ko bi moral 2. bataljon napasti Nomenj, tam še ni začelo pokati, je kljub temu čakal skoraj do zore, medtem pa so minerji pognali v zrak dvanajst metrov dolg železniški most blizu Soteske in z razstrelivom pretrgali 34 tračnic; poleg tega so podrli vrsto telefonskih in električnih drogov. Zaradi vsega tega je železniški promet na tej progi stal dva dni. Ko je bataljon svoje delo končal, je štab že skoraj ob zori odpoklical zasede in se z vsemi enotami podal na Koprivnik.

²⁸ »Naš glas« št. 11 z dne 31. maja 1944, v AIZDG.

Drugi bataljon je pred postojanko prispel šele ob pol štirih zjutraj in je takoj napadel. Sovražnikovi vojaki, bilo jih je sicer le petnajst, toda bili so v utrdbah in za žičnimi ovirami, so napad pričakali pripravljeni vsak na svojem mestu. Čeprav je bila okrog postojanke čistina in se je začelo že daniti, so se bombaši priplazili prav pred postojanko. V stavbo so začeli lučati ročne bombe in vse je kazalo, da jo bodo navzlic hudemu sovražnikovemu odporu še pred dnevom zavzeli. Toda v odločilnih trenutkih je sovražniku uspelo smrtno zadeti puškomitraljezca Branka Stepančiča, devetnajstletnega fanta iz Renč, ki so ga imeli za najboljšega mitraljezca v vsej brigadi, in njegovega pomočnika Ivana Kruha. Naša operativna poročila omenjajo dva padla borca, toda vse kaže, da so padli trije. Tretji je bil Darko Prem iz Otlice.²⁹ Med bombaši se je v tem boju zelo izkazala bataljonska bolničarka Anica Mozetič, ki je smrtno ranjenega Branka Stepančiča pod hudim sovražnikovim ognjem sama izvlekla izpred postojanke.³⁰

Izgube pa je imel tudi sovražnik. Padla sta, sodeč po naših virih, dva sovražnikova vojaka, poleg tega pa je bilo zažgano tudi postajno skladišče.

Po vsem tem so se naši morali umakniti in pohiteti za drugimi na Koprivnik. Medtem se je že povsem zdanilo in ko se je 2. bataljon vzpenjal po strmini navzgor, ga je sovražnik iz postojanke v Nomnju na vso moč obstreljeval, vendar neuspešno.³¹

ZMAGA NAMESTO PORAZA

V dopoldanskih urah se je Gradnikova brigada spet sešla na Koprivniku. Vendar tam ni smela ostati, kajti sovražnik je bil dovolj prepričljivo obveščen o prihodu večjih partizanskih enot na to območje in bi utegnil po cesti Bled—Rudno polje priti brigadi za hrbet ter jo s Koprivnika potisniti nazaj v sotesko Save Bohinjke.

²⁹ Poročilo odseka za kadre štaba 9. korpusa z dne 12. junija 1944, fase. 249/11 v AIZDG.

³⁰ Naši junaki, fase. 252/III v AIZDG.

³¹ Zbornik VI/13, dok. št. 134, 146, 149, 199 in 203; Vojni dopis III. SNOUB Ivana Gradnika za mesec maj 1944, fase. 279/III v AIZDG; spomini Antona Podgornika, Ladislava Durjave-Aleša, Ivana Suliča in Ibra Ibraimija, vse v AIZDG.

Zato je 2. bataljon dobil nalogo, naj takoj pohiti proti Mrzlemu studencu, onesposobi cesto in varuje glavnino brigade pred sovražnikovim napadom iz te smeri. Toda bataljon je bil že prepozen. Na sektor Mrzlega studenca je medtem že prispelo kakih stopetdeset do dvesto, po nekaterih podatkih pa celo tristo sovražnikovih vojakov. Bržkone to ni bilo golo naključje, ampak je šlo za sovražnikov odgovor na nočni napad na Nomenj.

Drugi bataljon se je v popoldanskih urah bližal Mrzlemu studencu zelo neprevidno. Misleč, da tu gori še ne more biti Nemcev, ni nihče mislil na predhodnico, temveč sta na čelu kolone hodila novi namestnik brigadnega komandanta Franc Nemgar in komandant 2. bataljona Ibro Ibrahimi. Še več: borci so ob spremljavi harmonike na ves glas prepevali, da se je razlegalo daleč naokrog.

Sovražniku se je ponujala izredna priložnost, ki je ni hotel zamuditi. Sicer pa je imel dovolj časa, da je zasedel zelo ugodne položaje na robu gozda, pod katerim se je rahlo nižala

Štab 2. bataljona. Z leve na desno: Alojz Tomšič (politični komisar), Franc Mavrič (namestnik komandanta), Silvo Koler (namestnik političnega komisarja) in Ibro Ibraimi (komandant).

čistina, čeznjo pa je peljala pot, po kateri bi moral priti bataljon.

O tem, kaj se je nato dogajalo, nam pripoveduje Ibro Ibrahimović takole:

»Približno ob enih popoldne 18. maja 1944, ko je vsa kolona s kakimi dvesto borci prišla na čistino v obliki ozke kotline in ko je od njenih pobočij odmevala partizanska pesem 'Hej brigade', je nas iz daljave kakih sto metrov iznenada napadlo 150 do 200 nemških policistov.

Brž ko sem zaslišal prvi strel, sem dal povelje 'na tla!' Borci so takoj legli na pot, ki jo je voda toliko izdolbla, da je bil kolovoz nižji od pobočja. Tako smo to pot lahko uporabili kot nekakšen strelski jarek, iz katerega smo se morali braniti.

Po kratkem in silovitem obstreljevanju, med katerim si ni upal nihče izmed nas dvigniti glave, da je ne bi zadela toča sovražnikovih svinčenk, ki so sekale okrog nas in dvigale prah, so Nemci ustavili ogenj in krenili v juriš, misleč, da smo vsi mrtvi.

Tedaj sem dal novo povelje: 'Ogenj!' Sprva so začeli streljati samo borci, ki so bili blizu mene in so me slišali, nato pa so se pridružili še drugi. To je Nemce, ki so bili že na čistini, presenetilo. Naprej niso mogli, nazaj se niso upali in zato so se pometali po tleh, z glavami navzdol, kar tam, kjer so bili.

Kakih dvajset metrov za nami je bil smrekov gozd z debelimi smrekami in tja smo se pod varstvom naših mitraljezov splazili drug za drugim. Isto pa so storili tudi Nemci in se s planjave umaknili nazaj na rob gozda. Vendar tudi po tem boja še ni bilo konec.

Glede na to, da je zemljišče bilo poraščeno, sem poslal svojega namestnika Mira Faganela z vodom borcev v sovražnikovo zaledje. Ta jih je čez poldrugo uro dejansko napadel v hrbet in Nemci, misleč, da so nam prišle nove enote na pomoč, so se hitro umaknili (...)»³²

V boju je najprej padla bolničarka Frida Štrancar iz Vipave, ki jo je zadelo v nogo. Ko pa so jo hoteli odnesti, je dobila še strel v prsi. Poleg nje so padli še vodnik mitralješkega voda Anton Humar, doma iz Šempasa, politični delegat voda Franc Susmelj, doma iz Sedovca nad Gorico, in Ivan Razpet iz Podbrezj pri Kranju, medtem ko ime pete žrtve tega boja v virih ni omenjeno. Ranjeno je bilo pet borcev. Nemške izgube so bile ocenjene na 25 mrtvih in 10 ranjenih.

³² Vojni dnevnik Ibra Ibrahimija.

Toda po poteku boja, ko so sprva Nemci imeli pobudo, in glede na to, da na bojišču ni ostalo nemških trupel oziroma ni bilo zaplenjeno sovražnikovo orožje, bi sodili, da so podatki o sovražnikovih izgubah pretirani.³³

Boj pri Mrzlem studencu ima svojo svetlo in senčno stran. Svetla je v tem, da v bataljonu kljub temu, da je bil presečen in napaden v izredno težavnih okoliščinah, ni prišlo do zmede, ampak so se borci in njihovi nadrejeni hitro znašli in z organiziranim odporom preprečili morebitno katastrofo, hkrati pa prizadejali občutne izgube tudi sovražniku. Senčna stran pa je v tem, ker nam pokaže, v kakšno nevarnost lahko zaide enota, ki kljub poprejšnjim opozorilom slabo zavaruje svoj pohod.

OSVOBODITEV ZGORNJEGA BOHINJA

Sovražnikova zaseda pri Mrzlem studencu je bila za štab brigade resno opozorilo, da utegnejo Nemci priti in napasti brigado s še močnejšimi silami. Zato je ta, za vsak primer, sklenil, da se bo s svojimi enotami umaknil nekoliko globlje med planine, kjer bi imel varno zaledje in bi se, če bi prišlo do najhujšega, lahko mimo Bogatina umaknil na primorsko stran. Tako je brigada takoj po boju pri Mrzlem studencu odšla čez planino Uskovnico najprej na Blato (k. 1088), nato pa še više proti Jezercu (k. 1727). Tam je ostala nekaj dni, njeni obveščevalci pa so medtem budno spremljali razmere v dolini.

Previdnost sicer ni nikoli odveč, tokrat pa je bila nepotrebna. Sovražnik ni pokazal nobene namere več, da bi rinil v gore. Z njegove strani torej ni bilo nobene neposredne nevarnosti, zato se je brigada premaknila nazaj na Uskovnico, hkrati pa se je skrbno zavarovala iz smeri Bohinjske doline, Bohinjske Bele in Bleda. Štab brigade je z glavnino ostal na Uskovnici, to pa mu je hkrati bila tudi baza in izhodišče za

³³ Zbornik VI/13, dok. št. 134, 146 in 149; Zbornik VI/14, dok. št. 28; Vojni dopis III. SNOUB Ivana Gradnika za mesec maj 1944, fase. 279/III v AIZDG; poročilo odseka za kadre štaba 9. korpusa z 12. junija 1944, fase. 249/11 v AIZDG; poročilo propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 13. maja 1944, fase. 251/I v AIZDG; »Naš glas« št. 8 z dne 24. maja 1944, v AIZDG; spomini Nade in Antona Božič, v AIZDG.

kasnejše udare po sovražnikovih postojankah v Zgornjem Bohinju in okrog Bleda.

Najprej so se v noči med 21. in 22. majem »oglasili« minerji inženirske čete, ki so železniško progo med Bohinjsko Bistrico in Nomnjem pretrgali na desetih mestih.³⁴

Naslednjo noč, 22. maja je prišla na vrsto sovražnikova postojanka v Stari Fužini. Ni bila močna, saj je bilo v njej le osemnajst obmejnih stražarjev (graničarjev), oboroženih — če ne štejemo pušk — z dvema brzostrelkama, dvema puško-mitraljezoma in enim težkim mitraljezom. V napad na Staro Fužino se je podal 1. bataljon. Njegovi bombaši so se uspeli sovražniku že tako približati, da so lahko metali ročne bombe skozi okna njegove postojanke. Kljub temu pa je niso zavzeli. Kot vzrok neuspeha navajajo, da se je kakih šestdeset nemških vojakov iz Bohinjske Bistrice pritihotapilo mimo naših zased in v zadnjem hipu prišlo napadenim obmejnim stražarjem na pomoč.

Manj sreče je imela sovražnikova skupina v postojanki pri Sv. Janezu na bregu Bohinjskega jezera, ki je tudi skušala po svojih močeh pomagati. Spotoma je namreč naletela na našo zasedo in se je morala vrniti. Tu so štirje Nemci padli, šest pa jih je bilo ranjenih, navajajo naša poročila.³⁵

V tej noči postojanka v Stari Fužini sicer ni padla, končni cilj pa je bil kljub temu dosežen: nekaj dni kasneje je nemško poveljstvo dalo ukaz, naj se tamkajšnja posadka umakne v Bohinjsko Bistrico.

Po vsem tem so v tem delu Bohinja ostali Nemci le še v Srednji vasi. Nastanjeni so bili v dveh hišah, vseh pa je bilo sedemintrideset. Od avtomatskega orožja moramo omeniti štiri mitraljeze in dve brzostrelki.

Sprva je štab Gradnikove brigade nameraval napasti postojanko 25. maja zvečer, toda napad je preložil na naslednjo noč, kajti v Bohinjsko Bistrico se je nepričakovano pripeljalo deset kamionov vojaštva. Zato je prvo noč Nemce v Srednji vasi 2. bataljon napadal le demonstrativno, hkrati pa so intendantske skupine v vasi izvajale prehranjevalno akcijo.³⁶

³⁴ Zbornik VI/13, dok. št. 146 in 148.

³⁵ Zbornik VI/13, dok. št. 146 in 148; Zbornik VI/14, dok. št. 28; vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 29. maja 1944, fase. 279 v AIZDG; Vojni dopis III, SNOUB Ivana Gradnikova za mesec maj 1944, fase. 279/III v AIZDG.

³⁶ Zbornik VI/14, dok. št. 28.

Ni znano, ali je 26. maja nemška okrepitev ostala v Bohinjski Bistrici ali se je vrnila, toda zvečer je Srednjo vas napadel 3. bataljon, pri tem pa so odločilno vlogo spet odigrali bombaši.

»Komisar potrebuje prostovoljce bombaše. Med drugimi se javi tudi tovarišica Marica Štrukelj, stara partizanka. Kdo ne pozna njenega okroglega in vedno nasmejanega obraza? Znana je po svoji vsestranski delavnosti in pridnosti. Njen štab se o njej samo pohvalno izraža.

Kako pa se je razočarala, ko so ji rekli, da mora na miting, ne pa na akcijo. V očeh so se ji pokazale solze. Šla je naravnost h komandantu Ratku po dovoljenje, ki ga je, razumljivo, takoj dobila. Poskočila je od veselja in se ponosno postavila med druge bombaše, si naprtila bomb in nestrpno čakala na odhod. Tudi drugi bombaši so se pripravljali, kajti danes gre za čast 3. bataljona (..,)«³⁷

Komandant 3. bataljona se je pred začetkom napada, do katerega je prišlo ob enajstih zvečer, dobro zavaroval. En vod je poslal v zasedo na cesto Češnjica—Bohinjska Bistrica, da bi preprečil morebitno sovražnikovo posredovanje iz te postojanke, drugi vod pa med Srednjo vas in Staro Fužino.

Medtem so se v Srednji vasi bombaši priplazili tik pred postojanko in jo začeli obmetavati z ročnimi bombami in bombami iz plastičnega razstreliva, ki so imele še hujši učinek od ročnih bomb in so prav zato povzročile med sovražnikovimi vojaki veliko strahu. Hkrati s tem so padale na streho postojanke tudi mine iz lahkega minometa, vendar niso povzročile kake večje škode. Bombašem zaradi hudega odpora ni uspelo takoj vdreti v postojanko. Šele potem, ko so napadalci s protitankovsko puško prisilili sovražnikov težki mitraljez k molku, so bombaši lahko pod zaščito lastnega težkega mitraljeza vdrli vanjo. Nemci so se iz hiše umaknili po podzemnem rovu v bunker na prostem, naši pa so jih zasledovali in obmetavali z bombami iz plastika.

To pa se jim je maščevalo. Eksplozije so bile tako močne, da so se stene rova sesule in zasule rov. Zato bombaši niso mogli po njem vdreti tudi v bunker in dokončati začetnega dela.

³⁷ »Naš glas« št. 10 z dne 30. maja 1944, v AIZDG.

Tako se je tudi v Srednji vasi ponovilo isto, kar se je zgodilo v Stari Fužini. Naši postojanke niso v celoti zavzeli, toda sovražnik se je v strahu, da novega napada ne bo več vzdržal, še istega dne sam umaknil iz nje.

Borci 3. bataljona so v Srednji vasi zaplenili težki mitraljez, tromblonsko puško, dve brezostrelki, pištolo in dvanajst pušk, poleg tega pa še precej streliva ter drugega vojaškega materiala in opreme. Že iz teh podatkov je mogoče sklepati, da je moral sovražnik v tem boju imeti občutne izgube. Naša poročila govorijo o 18 padlih Nemcih.

Izmed borcev 3. bataljona ni nihče padel, laže pa je bil ranjen le politični komisar bataljona Viljem Klemenc: medtem ko se je plazil skozi žično oviro, mu je pred noge priletela sovražnikova ročna bomba.

Kdo se je v teh bojih najbolj odlikoval? Poročila omenjajo, da so se v tej akciji ponovno odlikovali komandir 1. čete Gojko Kneževič, namestnik bataljonskega komandanta Lazar Zorič, bataljonski politični komisar Viljem Klemenc, politična delegatka 1. čete Marica Štrukelj, politični delegat težkega voda Viktor Prelaz ter borci Alojz Lah, Ismail Farhat in Alojz Šček.³⁸

S padcem Srednje vasi je bil osvobojen ves severni del Bohinja — Stara Fužina, Srednja vas, Češnjica in Jereka. Prebivalstvo je bilo prijetno presenečeno nad udarno močjo in borbenostjo brigade ter se je hitro vživelo v nove razmere. Zelo pomembno vlogo pri seznanjanju ljudi s cilji našega boja pa so, kot povsod drugod, odigrali tudi mitingi. Eden izmed njih je bil tudi v Češnjici.

»(...) Že po polurnem delu je dobila dvorana popolnoma drugačno podobo. Namesto nemški zastav in Hitlerjeve slike, ki smo jo sneli z zidu, smo razobesili našo slovensko zastavo s peterokrako zvezdo in sliki tovariša Stalina in Tita sta krasili levo in desno stran odra. Po stenah pa so bila razobešena naša gesla, okrašena s smrekovimi vejicami tako, da te je prevzelo nekaj slavnostnega, ko si stopil v dvorano.

Medtem ko smo nekateri pripravljali dvorano, so drugi odšli po hišah, da obveste ljudi o naši nameri in da jih malo

³⁸ Zbornik VI/13, dok. št. 146 in 148; Zbornik VI/14, dok. št. 28; Vojni dopis III. SNOUB Ivana Gradnika za mesec maj 1944, fase. 279/III v AIZDG; vojno poročilo propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 27. maja 1944, fase 251/1 v AIZDG; spomini Eda Kraglja, v AIZDG.

podučje, kajti ljudstvo je še vedno vse preplašeno spricho nemškega terorja, ki je vladal še pred dvema dnevoma.

Kmalu se je zbralo precej korajžnih deklet, ki so z radovednostjo pričakovale naše predvajanje. Največ deklet je pripeljal na miting tovariš Vojko (Stanko Petelin-Vojko, namestnik političnega komisarja brigade — op. S. P.), ki je tudi takoj po pozdravu zastavi govoril o političnem položaju ter ožigosal belo gardo in domače izdajalce. Ker je bil govor odličen in res stvaren, so bili gledalci zelo navdušeni, kar je dokazovalo tudi ploskanje po končanem govoru in vzklikanje tovarišu Titu, narodnoosvobodilni vojski in našim zaveznikom.

Tudi kulturni program je zadovoljil ljudstvo. Zelo pa je navdušil gledalce načelnik štaba tovariš Blaž (Oto Vrhunec — op. S. P.) s svojo pesnitvijo 'Napad'. Recitacija je bila tako prepričljiva, da se je človeku nehote pojavila živa slika pred očmi. Upamo, da nas bo tudi v bodoče naš genij presenetil s kakšnim novim delom. Z dvodejanko 'Borba' smo gledalcem pokazali primer pravega partizanskega življenja, v katerem je ljudstvo videlo partizana kot pravega borca za narodno svobodo.

Med odmori je naš pevski zbor zapel nekaj partizanskih in narodnih pesmi, ki jih je ljudstvo z navdušenjem poslušalo. Na splošno željo smo morali program podaljšati in smo še za razvedrilo uprizorili 'Trebušnika' in Prešernovo 'Železno cesto'.

Končno je sledila prosta zabava s plesom, pri katerem smo videli, da bohinjska dekleta prav dobro plešejo. V takem razpoloženju se je opolnoči zabava končala in smo se razšli vsak na svoj konec, veseli, da naš trud ni bil zaman (...)³⁹

Tako je ta del Bohinja postal — čeprav v malem — osvojen ozemlje, 143 Bohinjcev pa se je takrat vključilo v vrste borcev Gradnikove brigade.⁴⁰

PRED BLEDOM

Ko je štab 31. divizije, ki se je zadrževal pri Prešernovi brigadi na Jelovici, ugotovil, da se je sovražnik nekako sprijaznil z navzočnostjo Prešernove brigade na Jelovici in Gradnikove brigade na nasprotni strani Save Bohinjske, je sklenil, da bo z obema brigadama hkrati napadel nekatere sicer manjše sovražnikove postojanke, toda v neposredni bližini

³⁹ »Naš glas« št. 13 z dne 13. junija 1944, v AIZDG.

⁴⁰ Poročilo operativnega odseka štaba 31. divizije z dne 11. julija 1944, fase. 226/III v AIZDG.

Bleda — sedeža nemškega vojaškega poveljstva in gestapa na Gorenjskem.

Prešernova brigada je dobila nalogo, da 27. maja ponoči napade sovražnikovo postojanko v Ribnem in izvrši zaplembo v vasi Koritno, kjer so živeli trije nemški priseljenci na domovih izseljenih domačinov. Gradnikova brigada pa naj bi se iste noči lotila Spodnje Radovne, kjer naj bi uničila tudi elektrarno, napadla postojanki v Zgornjih in Spodnjih Gorjah ter hkrati izvedla mobilizacijo in odkup hrane. Poleg tega je Gradnikova brigada dobila še nalogo, da se zavaruje iz smeri Jesenic, Bleda in Bohinjske Bele.⁴¹

Štab divizije je sodil, da bo napad pomenil hudo izzivanje in da bo nemško poveljstvo nanj moralo odgovoriti. Zato je štabu Gradnikove brigade ukazal, naj ves svoj pratež, nove borce in živino, ki so jo bili odkupili v Bohinju, pošlje pod zaščito enega izmed bataljonov čez Jelovico na Cerkljansko. Bataljon se bo nato spet vrnil, spotoma pa bo s seboj prinesel strelivo in razstrelivo, ker ju je začelo že primanjkovati.

V zvezi s tem ukazom je štab Gradnikove brigade sklenil poslati na Cerkljansko svoj 1. bataljon, vendar šele po opravljenem napadu na postojanke pri Bledu. To pa zato, da bi si z njim med napadom zavaroval hrbet. Načrt štaba brigade je bil namreč tak, da bi se 3. bataljon lotil Fužin (Spodnje Radovne), 2. bataljon pa postojank v Zgornjih in Spodnjih Gorjah, medtem ko naj bi 1. bataljon nadziral sovražnika v Bohinju med drugim tudi tako, da bi demonstrativno napadal postojanko pri Sv. Janezu.

Ko so se 27. maja bataljoni Gradnikove brigade pripravljali na precej dolg pohod z Uskovnice proti Bledu, jih je pri tem zmotilo kakih 150 Nemcev, ki so se na planino povzpeli iz smeri Srednje vasi. Naši so bili o njihovem bližanju pravčasno obveščeni, zato sta 2. in 3. bataljon zasedla položaje tako, da so borci imeli pred seboj čistino. Načrt je bil tak, da se Nemce spusti po čistini čisto blizu, nato pa se jih nenadoma napade in razbije. Toda Nemci so bili zelo previdni in so začeli streljati z roba planine na razdalji kakih šeststo metrov. Ker se je bataljonom mudilo na akcijo, so tam pustili le 3. bataljon. Temu je hitro uspelo potisniti sovražnika

⁴¹ Zbornik VI/13, dok. št. 139.

nazaj proti Srednji vasi, vendar ga ni zasledoval, ker je moral pohiteti proti Bledu. V tem boju naj bi sovražnik, sodeč po podatkih s terena, imel tri mrtve in nekaj ranjenih vojakov, medtem ko je bil pri gradnikovcih ranjen le en borec.⁴²

Po končanem boju se je brigada, razen 1. bataljona in spremljevalne čete s težkim orožjem, zbrala v Rudnem polju, nato pa sta se 2. in 3. bataljon razšla vsak v svojo smer: 2. bataljon proti Zgornjim in Spodnjim Gorjam, 3. bataljon pa proti Spodnji Radovni. Čeprav je bila pot prek Pokljuke proti Bledu precej dolga, sta bataljona že do mraka prispela nad Blejsko kotlino.

Električna centrala v Spodnji Radovni ob rečiči Radovni, ki s svojo dolino ločuje Pokljuko od Mežaklje nad Jesenicami, je bila kljub temu, da jo je varovalo le devet Nemcev, zelo močno utrjena, okrog nje pa so bile tudi žične ovire. Zato naloga 3. bataljona ni bila lahka.

V bataljonu so že prej sestavili dve skupini, ki sta se postojanki bližali vsaka s svoje strani. Mimo tega so imeli še posebno minersko skupino pod vodstvom Jožefa Furlana z nalogo, da po osvojitvi postojanke uniči centralo. Napad je bil zelo dobro pripravljen, saj je vsak borec natančno vedel, kakšna je njegova naloga.

Skupini sta se približali postojanki iz obeh smeri tako potihoma, da ju sovražnik ni opazil. Vendar sovražnika ni bilo mogoče presenetiti. Že prej so namreč sklenili, da bodo bombaše, ki se bodo plazili proti večvrstnim žičnim oviram okrog postojanke, ščitili s čim močnejšim ognjem po sovražnikovih strelnih linah in da jim bodo s tem omogočili, da se prevržejo čeznje in postojanko napadejo iz neposredne bližine. Čez žico pa naj bi prišli tako, da bodo na ovire nametali odeje.

Napad se je začel ob enajstih ponoči. Sovražnik se je močno upiral. Ko pa je Gojko Kneževič s svojo protitankovsko puško začel vrtati luknjo za luknjo v sovražnikove utrdbe, je nemško avtomatsko orožje kmalu utihnilo. To priložnost sta izrabili obe skupini. Na eni strani je čez ovire vdrla skupina z bataljonskim komandantom Lojzetom Nardinom, Goj-

⁴² Zbornik VI/13, dok. št. 157; Zbornik VI/14, dok. št. 25 in 28; vojno poročilo propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 29. maja 1944, fase. 226/IV v AIZDG.

kom Kneževičem in Milanom Trašnovcem, z druge strani pa so enako storili Alojz Lah, Lazo Zorič, Danica Senica, desetar Feradovič in Viktor Prelaz.

Po vsem tem so se morali Nemci vdati. Trije izmed njih so že prej padli, šest pa je bilo ujetih. Izmed ujetnikov sta bila dva ranjena. Kljub hudemu boju na strani 3. bataljona ni bilo nobenih izgub. Naši so v postojanki zaplenili puško-mitraljez »Šarec«, tromblonsko puško, sedem navadnih pušk, pet pištol in brzostrelko, poleg tega pa še precej streliva in drugega vojaškega materiala. Dobro uro zatem, ko so pred postojanko padli prvi strelji, je bilo ne samo konec boja, temveč tudi od same hidrocentrale ni ostalo nič uporabnega, kajti minerji so dobro opravili svoj posel.⁴³

Kaj pa se je to noč dogajalo z 2. bataljonom?

Tudi 2. bataljon je bil razdeljen na dve bojni skupini: prva, ki jo je vodil bataljonski politični komisar, naj bi napadla postojanko v Spodnjih Gorjah, druga, pod poveljstvom bataljonskega komandanta, pa postojanko v Zgornjih Gorjah.

Prva skupina je imela zelo težavno nalogo, ker je bila okrog postojanke čistina. Čeznjo se je bilo zelo nevarno prebijati, kajti sovražnik jo je skoraj nepretrgoma osvetljeval z raketami. Zidovi poslopja so bili kamniti in debeli, zaradi česar jih ni bilo mogoče zrušiti. Borci so postojanko napadali vse do treh zjutraj. Takrat so dobili ukaz, naj nehajo in se umaknejo.

Ugodnejše okoliščine za napad je imela druga skupina pod vodstvom bataljonskega komandanta Ibra Ibraimija v Zgornjih Gorjah. Tam se je bilo lažje približati postojanki in štirim bunkerjem okrog nje. Sovražnikovega odpora v bunkerjih je bilo spričo odločnega napada naših bombašev kmalu konec in vsi Nemci, kar jih je bilo v tej postojanki, so se zbrali in branili iz ene same hiše.

Tu pa je napad zastal. Hiša je bila trdno grajena, v oknih so bile le strelne line, vhodna vrata so bila obložena z debelo pločevino. Med bojem so borci v neposredni bližini postojanke odkrili manjše skladišče. V njem so, poleg opreme, našli tudi nekaj bencina. Skladišče so takoj začeli prazniti.

¹³ Zbornik VI/13, dok. št. 157; Zbornik VI/14, dok. št. 25 in 28; vojno poročilo propagandnega oddelka štaba Gradnikove brigade z dne 29. maja 1944, fase. 22671V v AIZDG; Vojni dopis III. SNOUB Ivana Gradnika za mesec maj 1944, fase. 279/III v AIZDG; »Naš glas« z dne 31. maja 1944, v AIZDG.

Medtem se je namestnik bataljonskega komandanta Miroslav Faganel s sekiro priplazil do vrat postojanke in jih začel razbijati. Pri tem so ga ščitili mitraljezci, ki so obstreljevali strelne line v prvem nadstropju. Toda pločevina na vratih je bila predebela in je s sekiro ni bilo mogoče prebiti.

Zato so borci — še vedno pod zaščito mitraljezov — začeli pred vrata in pod okna nalagati deske, slamo in vse, kar bi moglo goreti, to polili z bencinom in zažgali. Nemci so skušali ogenj gasiti, vendar jim tega naši mitraljezci niso pustili. Hiša je povsem zgorela, toda večina članov nemške posadke je po podzemnem rovu ušla. Kljub tem naj bi, po naših ocenah, v boju bilo ob življenje kakih pet sovražnikovih vojakov. Tokrat vojaškega plena ni bilo, ker je ostal v plamenih. Pač pa so borci 2. bataljona v skladišču našli in odpeljali s seboj 1300 kg moke, 40 kg soli, 100 kg sladkorja in še precej drugih živil.

V tem boju sta padla dva naša borca: eden je bil iz 2. bataljona, drugi — Jože Pogačnik, doma iz Zasipa pri Gorjah — pa iz Gorenjskega odreda. Ta je namreč odredil nekaj svojih borcev, ki so bili tu domačini in so ne le pripeljali enote Gradnikove brigade do ciljev napada, ampak so še sami prostovoljno sodelovali v boju. Borec iz minersko-sabotažne čete Gorenjskega odreda je padel v Spodnjih Gorjah, medtem ko je bil borec iz Gradnikove brigade iz skupine, ki bi morala minirati cesto Bled—Bohinjska Bistrica, vendar tega ni mogla opraviti, ker je padla v sovražnikovo zasedo in izgubila enega svojega člana.

Med napadom na sovražnikovi postojanki v obeh Gorjah je neka druga skupina iz 2. bataljona z bencinom zažgala most v Grabnu nad Spodnjimi Gorjami, medtem ko je minerska skupina minirala železniško progo pri Podhomu na štirih mestih.

Po vsem tem je mogoče tudi za 2. bataljon trditi, da je uspešno opravil svojo nalogo.⁴⁴

Prvi bataljon je imel to noč nekoliko lažjo nalogo: moral je blokirati sovražnikovo postojanko pri Sv. Janezu in sploh

⁴⁴ Viri so isti kot za op. 42. Boji v tej noči so poleg tega opisani še na podlagi spominov Ivana Šuliča, Alberta Humarja, Ladislava Durjava-Aleša, Nade in Antona Božiča, Milana Trušnovca in Ibra Ibraimija.

paziti, da ne bi Nemci iz Bohinja vdrli glavnini brigade pred Bledom za hrbet. Tudi borci tega bataljona so svojo nalogo v redu opravili. Sovražnik pri Sv. Janezu je sicer izpadel, toda to ga je stalo dva vojaka, ki sta obležala mrtva.

Omeniti je še treba, da so vse enote to noč izkoristile tudi za odkupe hrane, predvsem pa za mobiliziranje vojaških obveznikov. Tako na primer je samo 2. bataljon dobil 32 novih borcev iz vrst domačinov, medtem ko so brigadni obveščevalci v Srednji vasi vzeli s seboj 18 vojaških obveznikov.⁴⁵

Noč s 27. na 28. maj se je uspešno končala ne le za enote Gradnikove brigade, temveč tudi za Prešernovo brigado, ki je uničila postojanko v Ribnem, hkrati pa obračunala z gestapovskimi priseljenci v Koritnem.⁴⁶

Kje je treba iskati vzroke za uspehe, ki sta jih na svoji »turneji« po Gorenjskem druga za drugo dosegali Gradnikova in Prešernova brigada? Kako je le mogoče, da so njuni borci s tako lahkoto osvajali močno utrjene postojanke?

V obeh brigadah, zlasti pa v Gradnikovi, so našli ključ, ki je odpiral vrata vseh utrd. To so bili bombaši prostovoljci, predvsem skojevci, oboroženi z ročnimi bombami in plastičnimi minami. V »Našem glasu« z dne 3. maja 1944 zasledimo zanimiv podatek, da se je v brigadi javilo 150 borcev, ki so bili pripravljeni prostovoljno iti v katerokoli akcijo. Toda ves njihov pogum in zavest bi bila zaman, če ne bi imeli za seboj dobro izurjene ekipe, sestavljene iz mitraljezcev, puškomitraljezcev, namerilcev protitankovskih pušk in minometov, ki so natančno merili v strelne line sovražnikovih utrd, medtem ko so se jim približevali bombaši.

Res je, da je šlo za manjše postojanke in da je njihove posadke presenetilo, ko so jih v tem delu Gorenjskega, kjer je bilo vse dotlej bolj ali manj mirno, nenadoma napadli tako številni in tako dobro oboroženi partizani. Vse to pa ne zmanjšuje zaslug in uspeha naših borcev, temveč nasprotno, kajti vse sovražnikove postojanke so padle šele po hudih bojih, kljub temu pa skoraj brez lastnih izgub.

Zato je štab 31. divizije »za drznost, iznajdljivost in bliskovito uspešno manevriranje na sovražnikovem terenu ter za

⁴⁵ Zbornik VI/13, dok. št. 157; Zbornik VI/14, dok. št. 28.

⁴⁶ Petelin, Prešernova brigada, str. 342—346.

vestno izvrševanje povelj izrekel priznanje in pohvalo vsem borcem, politkomisarjem, podoficirjem in oficirjem edinic 3. SNOUB in 7. SNOUB« »

PRVI PARTIZANI NA TRIGLAVU

Po vsem tem so v štabu Gradnikove brigade resno računali na možnost, da se bo sovražnik končno zdramil in organiziral kako večjo ofenzivno akcijo, kar se je nekaj dni kasneje dejansko zgodilo. Zato je 1. bataljon 29. maja odpeljal na Cerkljansko poleg 26 mobilizirancev in 50 volov tudi pratež

2. in 3. bataljona, da bi bila v primeru take akcije čimbolj razbremenjena. Odšel pa ni po poti, po kateri je bil prišel, temveč je Bohinjsko Bistrico obšel z zahodne strani, se povzpел na Črno prst in prešel na primorsko stran. Predami je v Grantu, naslednjo noč pa je pri Hudajužni prešel dolino in železniško progo Bohinjska Bistrica—Sv. Lucija ter tako prispel na Cerkljansko.

Brigadi je že močno primanjkovalo streliva in ni mogla čakati, da se s Cerkljanskega vrne 1. bataljon. Zato je poslala svoj 2. bataljon 1. junija na Tolminsko, v Rut, in že naslednjega dne se je ta vrnil z minami za težki minomet in naboji za težke mitraljeze. Prav tedaj, ko je bil na Uskovnici samo še 3. bataljon, je k Mrzlemu studencu 1. junija prodrlo kakih 200 Nemcev, kjer so požgali lovsko kočo, nato pa so se vrnil nazaj, odkoder so bili prišli.

Naslednji večer, 2. junija, je skušal 3. bataljon z enim svojim vodom osvojiti manjšo sovražnikovo postojanko pri elektrarni v Zasipu, toda tokrat je sovražnik hitro odgovoril in je iz več smeri takoj pohitel na pomoč. Zato se je moral bataljon umakniti, ne da bi opravil svojo nalogo. Kljub temu pa je minerjem le uspelo porušiti železen steber daljnovoda in s tem začasno prekiniti dobavo električnega toka proti Jesenicam.

Zadnjega dne svojega bivanja v Bohinju, 3. junija, je spremljevalna četa s težkim minometom napadla sovražnikovo postojanko pri Sv. Janezu in nanjo odvrгла približno

⁴¹ Zbornik VI/14, dok. št. 52.

50 min. Kasneje je bilo ugotovljeno, da so mine povzročile precej škode in da je bilo ubito dvojce, ranjeno pa šest nemških vojakov.⁴⁸ Še večji moralni učinek na sovražnika in prebivalstvo — le da v različnem smislu — pa je imelo tistih osemnajst težkih min, ki jih je ta četa nekaj dni poprej izstrelila z Mežaklje na jeseniško tovarno. Da bi partizanske mine padale po železarni, kaj takega Jesenice dotlej še niso doživele.

V teh dneh — datum ni natančno znan — se je na vrh Triglava povzpela skupina gradnikovcev, ki so jo sestavljali načelnik štaba brigade Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar, bataljonski politični komisar Miro Pavlin, štabni administrator Srečko Perhavec in vodnik Martin Škantar-Žvan, doma iz Srednje vasi. To so bili prvi partizani, ki so prišli na Triglav in tam zataknili slovensko zastavo s peterokrako:

»(...) Prišli so dnevi oddiha, ko je nenadoma vznikla misel, da bi se povzpeli na vrh Triglava in tam zasadili našo milo slovensko zastavo, ki naj se ponosno vije in kaže pot vsem pravim in dostojnim Slovencem. Beseda je dala besedo in odločili smo se, da krenemo takoj na pot. Tako je ob enih popoldne korakala četverica tovarišev pod vodstvom načelnika štaba tovariša Blaža. Z njim so šli še politkomisar Miro, pisar „Uvuci“ in vodič Žvan, sin gorenjskih planin, oprtani z obilnimi nahrbtniki, po ozki stezi od Uskovnice, najlepše planine nad Bohinjskim jezerom, proti Triglavu.

Sonce se je z vso gorečnostjo upiralo v vroče skale, ko smo se pehali naprej in ogledovali naravne krasote Triglavskega pogorja. Po daljši hoji smo prišli do prvih snežnih plazov, ki so postajali čedalje pogostejši in nam oteževali pot.

Prišli smo do Vodnikove koče, v kateri smo našli razdejane, sledove nemških roparjev, ki so se povzpeli celo v te višine, da nasitijo svoje roparsko poželenje po tuji imovini. Krenili smo takoj naprej proti Aleksandrovi koči (2405 m), ki smo jo po zelo težavni hoji tudi dosegli. Tako kot v prejšnji koči je tudi tu bil strašen nered in vse razmetano.

Ogledali smo si spominsko knjigo: sama nemška imena iz prejšnjega leta, med njimi nobenega slovenskega. Žalostno smo se spogledali. Tovariš načelnik vzame pero in molče zapiše svoje podatke, a mi trije isto. Ogledovali smo okolne planine — nasproti doma se je mogočno dvigal sivi velikan in nas vabil, ves zav^t v bela oblačila, v svoje naročje. V domu smo se okrepčali, se odpočili in prespali. Naslednjega dne smo že zgodaj zjutraj nadaljevali pot proti vrhu.

⁴⁸ Zbornik VI/14, dok. št. 52; spomini Ivana Krašovca, v AIZDG.

Tedaj se je šele pokazalo, kdo je planinec. Najboljši med dobrimi je nedvomno bil tovariš Blaž, ki se je krepko oprijemal žice, semtertja zbiral sapo in se potil, da se je kar kadilo od njega. Po daljšem sopihanju je bruhnilo iz njega:

„Raje grem trikrat na juriš kot pa enkrat samkrat še na vrh!“

Po velikem trudu smo čez ledene plasti nad nevarnimi robovi le prišli na vrh, čeprav vsi upehani. Naši napor pa so bili poplačani z nepopisnim razgledom prek naše široke domovine. Prevzela nas je sreča in bili smo zadovoljni. Nato smo razvili našo lepo trobojnico, ki je ponosno plapolala v jutranjem vetru, a čez robovje in skalovje se je doli proti dolini naše bistré Save razlegala tiha pesem slovenskih partizanov:

„Hej Slovenci, kdaj bo konec našega trpljenja ..“

Po kratkem oddihu smo se začeli spuščati, v nas pa je bila ena sama misel: Morda smo bili gori prvič in zadnjič, toda prvi med vsemi smo zasadili trobojnico naše domovine na vrh Triglava in dokazali, da je naš in bo ostal vekomaj naš... «⁴⁹

Tudi pesniško dušo načelnika štaba Blaža je pogled na širono slovensko domovino tako prevzel, da se mu je že kar tam porodila nova pesem:

*»Pozdravljam te, gora vladar!
V dneh, ko trgamo okove,
prišel sem k tebi na oltar
razpeti prapor misli nove.
Še vedno zreš mračno na ceste,
ki kontrolira jih tiran;
drvi pa čas, ki vse nezveste
in tujce plačal bo tlačan.
Pod tabo kri se še pretaka,
oškropila tvoje je noge,
a borba ta res neenaka,
svoboda že iz hribov gre/«⁵⁰*

⁴⁹ »Naš glas« št. 11 z dne 24. junija 1944, v AIZDG.
⁵⁰ p.av tam.

VRNITEV — V OFENZIVO

Medtem ko je glavnina brigade na Uskovnici čakala, kdaj se bo s Cerkljanskega vrnil njen 1. bataljon s strelivom, je iz štaba divizije nepričakovano prišel ukaz, naj se takoj premakne na Cerkljansko vsa brigada. Tja bi morala priti do 6. junija in tam naj bi sprejela nove naloge.

Brigada se je tako 3. junija poslovila od gostoljubne Uskovnice in sploh Bohinja. Na svoji poti je demonstrativno napadla, kot je že bilo omenjeno, sovražnikovo postojanko pri Sv. Janezu ob Bohinjskem jezeru, nato pa je prek Broda in Zlana zaobšla Bohinjsko Bistrico in se povzpela na Jelovico. Glavnina brigade je čez dan ostala na Bitenjski planini, 3. bataljon pa je odšel na Ribčevo planino. Zvečer je nameravala nadaljevati pot čez Selško dolino na Cerkljansko, toda zgodilo se je drugače.

Ko je brigadna kolona v večernih urah prispela na Prtovč nad Selško dolino, je tam naletela na neko četo iz Prešernove brigade. Od njenega poveljstva je bil štab brigade obveščen, da je pot naprej zaprta. Štab brigade je spričo tega sklenil, da se s kolono ne spusti v dolino, ampak je tja najprej poslal obveščevalce. Ko so se vrnil, so povedali, da so na vseh možnih prehodih čez dolino in Selško Soro razporejene sovražnikove zasede, po cesti pa patrolirajo oklepni avtomobili in dva tanka.

Zato je štab brigade sprejel sklep, da se na Cerkljansko ne bo prebijal čez Selško dolino, temveč bo skušal priti tja brez bojev, vendar po daljši in napornejši poti — na Tolminsko in nato čez Baško grapo na Cerkljansko.⁵¹

Kaže, da štab brigade vse dotlej ni natančno vedel, kaj se tam dogaja. Sovražnik je namreč začel novo ofenzivno akcijo proti cerkljanskemu osvobojenemu ozemlju in zahodni Gorenjski. Ta ofenziva, ki je bila po načinu izvajanja zelo podobna novembrski ofenzivi »Traufe«, se je začela 3. junija, vsega skupaj pa je v njej sodelovalo približno 4000 sovražnikovih vojakov. Nemci so nameravali Cerkljansko, kjer se je takrat zadrževal štab divizije s podoficirsko šolo, vso Vojkovo brigado, štabom Prešernove brigade (vendar brez bataljonov,

⁵¹ Zbornik VI/14, dok. št. 52.

ki so bili še vedno na Gorenjskem) in 1. bataljonom Gradnikove brigade, najprej obkoliti, nato pa to ozemlje natančno preiskati.

Najprej je 3. junija iz škofje Loke zavila v Selško dolino motorizirana kolona s 24 kamioni vojaštva in tremi oklepnimi avtomobili. Sovražnik je po dolini razpostavil zasede, naslednjega dne pa so po več sto mož močne kolone iz smeri Škofje Loke, Kranja, Radovljice in Jesenic začele temeljiteje pregledovati ozemlje med Selško Soro, Savo in Savo Bohinjko, torej območje, na katerem se je bila dotlej zadrževala Prešernova brigada in kamor je 4. junija zjutraj prispela tudi glavnina Gradnikove brigade. Nekatere enote Prešernove brigade so se s sovražnikom spustile v boj, nato pa so se umikale proti zahodu. Gradnikova brigada pa tega dne ni imela še nobenih spopadov z Nemci.

Istega dne, 4. junija, je iz smeri Gorice tudi v Baško grapo pripeljalo 32 kamionov vojaštva in tako je bila vzpostavljena skoraj nepretrgana nemška fronta od Sv. Lucije prek Podbrda do Škofje Loke. Naslednjega dne, 5. junija, je nemško poveljstvo poslalo v Baško grapo še 67 kamionov in dva železniška transporta z vojaštvom in opremo.⁵²

Gradnikova brigada, ki o koncentracijah nemškega vojaštva v Baški grapi seveda še ni ničesar vedela, je 4. junija ob devetih zvečer zavila nazaj čez jelovške gozdove, toda tokrat proti zahodu, tako da je po dolgi in silno naporni poti do zore naslednjega dne, ne da bi jo kakorkoli motil sovražnik, prispela na Črno prst, ki leži med Bohinjsko Bistrico in Podbrdom.

Tam je brigada predanila. Proti večeru se je spustila nad vas Grant z namenom, da bi še isto noč prešla Bačo in železniško progo Podbrdo—Sv. Lucija in tako prišla na Cerkljansko. Zgodilo pa se je drugače, kajti obveščevalci so se tudi iz Baške grape vrnili s slabimi novicami. Poročali so, da so tudi tu goste sovražnikove zasede in da je kakih 500 do 600 mož močna sovražnikova kolona odšla iz Baške grape čez Bukovo proti dolini Idrije.

Zato je brigada ostala na položajih nad Grantom tudi še naslednjega dne, 6. junija, in budno spremljala razmere v

⁵² Petelin, Vojkova brigada, str. 290—294; Petelin, Prešernova brigada, str. 349—350.

Baški grapi. Brigadna obveščevalna služba je ugotovila, da se iz smeri Podbrda pomika proti Grahovemu kakih 700 Nemcev, ki naj bi nadaljevali pot proti Cerknemu. Nove okrepitve pa so prišle skozi železniški predor tudi v Podbrdo.

Po vsem tem je bilo štabu brigade jasno, da se enotam, ki so v tem času bile na Cerkljanskem, obetajo hudi časi. Hotel jim je pomagati, samo kako? Zato je kot naročeno prišlo sporočilo, da je v bližini Koritnice v Baški grapi videti kakih petindvajset praznih kamionov. Z njimi se je bržkone pripeljala kaka sovražnikova enota, ki naj bi se udeležila te najnovejše ofenzivne akcije. Štab brigade je takoj ukazal štabu 3. bataljona, naj z nekaterimi svojimi enotami odide v dolino, napade stražo pri vozilih in uniči kamione. Naročilo pa ni bilo izvršeno, ker je bataljon zakasnil in so kamioni medtem že odpeljali. Da njegova pot v dolino ne bi bila zaman, je bataljon demonstrativno napadel postojanko v Koritnici. Sovražnik je odgovoril z močnim ognjem, vendar ni prizadejal bataljonu nobenih izgub.

Brigadna obveščevalna služba je prišla do podatkov, da namerava sovražnik očistiti tudi območje Granta in Ruta. Obvestilo je utegnilo biti pravilno, saj je bila Baška grapa polna sovražnikovega vojaštva. Štab brigade je ocenil, da brigada v primeru sovražnikovega napada nima ugodnih možnosti za obrambo, in se je zato odločil za premik na sektor Kuk—Razor planina—planina na Kalu. Štab brigade se je s svojimi prištabnimi enotami razmestil na Razor planini. Na Kuk pa sta prispela tudi 2. in 3. bataljon Prešernove brigade, ki sta se dan ali dva za Gradnikovo brigado po isti poti prebijala z Jelovice na Tolminsko.⁶³

Brigada je ostala v tolminskih hribih vse do 10. junija, ko se je v popoldanskih urah premaknila v Selo, zvečer pa se je spustila v dolino, kjer je prešla cesto, Bačo in železniško progo med Knežo in železniškim predorom, nato pa se je povzpela na šentviško planoto.⁶⁴

Kaj pa se je medtem dogajalo na Cerkljanskem?

Ko je štab 31. divizije dne 5. junija dokončno ugotovil, da so Nemci zasedli Selško dolino in Baško grapo s tako

⁶³ Zbornik VI/14, dok. št. 52; »Naš glas« št. 7 z dne 11. julija 1944, v AIZDG; Petelin, Prešernova brigada, str. 351; spomini Ivana Sulica, Ladislava Durjave-Aleša ter Nade in Antona Božiča, v AIZDG.

⁶⁴ Zbornik VI/14, dok. št. 52.

močnimi silami, je upravičeno sklepal, da je treba pričakovati sovražnikov napad tudi še iz smeri Gorenje vasi in Idrije. Da bi se izognil obkolitvi, se je sklenil z vsemi enotami, ki jih je imel okrog sebe, umakniti še isto noč na levi breg Idrije, na Šebreljsko planoto.

Ravnal je pravilno, kajti že naslednjega dne, 6. junija, je neka sovražnikova kolona dejansko prodrla iz smeri Poljanske doline vse do Robidnice nad Novaki, medtem ko je bataljon »Heine« iz Idrije proti večeru istega dne zasedel zaporne položaje na črti Žiri—Fužine—Hotavlje. Za ta dan je bilo namreč predvideno, naj bi začele nemške sile iz Selške doline in Baške grape pritiskati proti jugu.⁶⁵

Kljub nemški ofenzivi je bilo tega dne razpoloženje med borci na višku, kajti kot blisk se je razširila novica, da so se ob zori v Normandiji izkrcali Anglo-Američani in da se je končno le odprla toliko časa in tako pričakovana druga fronta.

Kaže, da so sovražnikove sile iz Baške grape prodirale dokaj počasi, saj jih je močno okrnjena 31. divizija 6. junija zaman pričakovala na levem bregu Idrije. Kar zadeva razporeditev njenih enot, je bil na desnem krilu, na Jagrščah, štab Prešernove brigade s svojimi prištabnimi enotami, v sredini, nad Reko, je imel položaje 1. bataljon Vojkove brigade, na levem krilu, pred Šebreljami, pa artilerijski divizion divizije.

Do prvega spopada s sovražnikom je prišlo šele naslednjega dne, 7. junija. Približno ob devetih zjutraj je iz smeri Bukovega prispela do Idrije predhodnica sovražnikove kolone in skušala priti na levi breg reke, kar pa ji je 1. bataljon Vojkove brigade preprečil. Nato se je obojestransko streljanje nadaljevalo vse do dopoldanskih ur, ko je položaje tega bataljona pri cerkvi sv. Ivana prevzel 1. bataljon Gradnikove brigade. To se je zgodilo zato, ker je štab divizije poslal vso Vojkovo brigado čez Vojsko in čepovan na Banjško planoto. Prispelo je namreč obvestilo, da pripravlja sovražnik napad tudi v tej smeri in treba ga je bilo preprečiti.⁶⁶

⁶⁵ Zbornik VI/14, dok. št. 138.

⁶⁶ Zbornik VI/14, dok. št. 37; Petelin, Vojkova brigada, str. 294—295; vojno poročilo propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 13. junija 1944, fase. 226/IV v AIZDG.

Tega dne sovražnik ni več silil čez Idrijco. Nasprotno, tiste njegove enote, ki so že bile ob Idrijci, so se skušale umakniti nazaj ob cesti Reka—Bukovo na nekoliko više ležeče položaje. To pa je bilo še huje, ko da bi rinili naprej. Sovražnikovi vojaki so se namreč morali umikati prek čistine in so postali izvrsten cilj mitraljezcem Gradnikove brigade, ki so imeli položaje pri cerkvi sv. Ivana. Sovražnikove izgube sicer niso znane, morale pa so biti kar občutne.

Osmega junija se ni na tem sektorju zgodilo nič posebnega. Videti je bilo, da je sovražnikova prizadevnost omejena na preiskovanje cerkljanskega območja, kjer pa takrat ni bilo nobenih naših enot. Tega dne je sovražnik že začel zbirati v nekaterih vaseh nad Idrijco (Otalež, Jazne, P luž nje, Lazeč) vojaštvo, ki ga je nameraval naslednjega dne poslati v boj proti našim enotam na nasprotni strani Idrijce. Bržkone so bile to enote policijskega bataljona SS za obrambo Krasa, ki se je v tistih dneh »proslavil« s svojimi zločini nad prebivalstvom in ujetimi partizanskimi borci. Znana pa je naloga bataljona »Heine«, ki je po svoji moči presegal našo brigado.

V tej akciji, ki pa se je ni udeležila njegova 1. četa, je imel 460 mož, oboroženih med drugim s 6 minometi, 73 brzostrelkami, 29 puškomitraljezi in 6 težkimi mitraljezi.⁵⁷ Z delom svojih sil je prodiral desno od Idrijce čez Ledine proti Otaležu, kjer naj bi vzpostavil stik s policijskim bataljonom SS za obrambo Krasa, z drugimi silami pa naj bi pritiskal levo od Idrijce čez Masore proti Jagrščam in Šebreljam in še naprej proti Dolenji Trebuši.⁵⁸

Tako je sovražnik 9. junija zjutraj ob devetih naletel na zasedo Prešernove brigade pod Jagrščami, ki ga je s svojima dvema puškomitraljezoma prisilila k umiku v dolino Idrijce. Nemci pa se s tem niso sprijaznili, temveč so po hudem minometnem ognju poslali v boj močnejše sile, hkrati pa so pod zaščito megle začeli zasedo obkoljevati. Ta se je nato morala umakniti proti Krnicam.⁵⁹

Nekatere sovražnikove enote so z Jagršč takoj odšle po poti čez potok Sevnico proti kmetiji pri Pšenkarju, od koder je bilo do Gorenjih Šebrelj le še slabe pol ure hoda. Tu nekje

⁵⁷ Zbornik VI/14, dok. št. 139.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Petelin, Prešernova brigada, str. 353—354.

Nemci med ofenzivo ob Idrijci.

pa so naleteli na 1. četo (rusko) 1. bataljona Gradnikove brigade in zaščitno četo štaba divizije. Poglavitna naloga teh naših enot je namreč bila varovati glavnino naših sil na Šebreljah (tu so tri vasi, oddaljene medsebojno približno po en kilometer: Gorenje, Srednje in Dolenje Šebrelje) pred sovražnikom, ki bi hotel vdreti v bok ali za hrbet iz Idrije čez Dolenjo Kanomljo ali pa po cesti, ki iz Spodnje Idrije pelje po dolini potoka Kanomlje proti Oblakovemu vrhu. Približno ob enajstih dopoldne je v bližini Pšenkarja prišlo do ostrega spopada. Naši so sovražnika razbili in ta se je moral v neredu umakniti nazaj proti Jagrščam.⁶⁰

Tedaj je začel migati tudi sovražnik pri Reki in je skušal prodreti po isti poti kot dva dni prej: iz doline Idrije po vijugasti stezi do cerkve sv. Ivana, nato pa v kak kilometer oddaljene Dolenje Šebrelje. Prvi sovražnikov napad so grad-

⁶⁰ Zbornik VI/14, dok. št. 50.

nikovci zlahka zavrnili, na drugega pa niso več čakali, ker je medtem prišlo povelje za umik. Zakaj?

Zgodilo se je to, česar se je štab divizije že ves čas bal. Sovražnik, ki s frontalnimi napadi ni dosegel kakega posebnega uspeha, se je končno le domislil, da svoj cilj lahko brez posebnega truda doseže tako, da naše napade v hrbet. In zares, približno ob dveh popoldne se je sovražnikova kolona že začela po dolini Kanomlje bližati Oblakovemu vrhu. Ko je štab divizije to zvedel, je ukazal vsem enotam, ki so še bile na Šebreljski planoti, naj se zbero na območju kmetij Pisanca in Na Stanu. Nato so se naši v prvem mraku spustili mimo Rzelja na Oblakov vrh, nato pa spet lezli po strmini navzgor na Vojsko. V tej koloni so bili štab divizije, štab Prešernove brigade, premična bolnica 31. divizije, partijska šola, politični delavci, razne zaledne enote in ustanove itd. Izmed operativnih enot sta bila tu le 1. bataljon Gradnikove brigade in podoficirska šola, če jo lahko prištevamo med operativne enote.

Vsa ta dolga kolona je zadnje ure te noči prebila na Vojskem, nato pa je še istega dne, 10. junija, odšla čez Gorenjo Trebušo v Čepovan.⁶¹

Tako se je sovražnik sorazmerno zelo poceni vgnezdil na Cerkljanskem in Šebreljski planoti. Njegova sreča je bila v tem, ker je ofenzivno akcijo izpeljal v času, ko na tem območju ni bilo dovolj naših operativnih enot, ki bi mu mogle preprečiti njegove načrte. V okoliščinah, kakršne so pač bile, je bila najboljša rešitev vsekakor ta, za katero se je odločil tudi štab divizije: izogniti se osredotočenim sovražnikovim udarom in se pravočasno umakniti.

Ko pa je sovražnik ugotovil, da je udaril v, prazno, se je začel znašati nad prebivalstvom. Še nikoli dotlej, pa tudi ne kasneje, ni na tem območju pogorelo toliko vasi in naselij ter bilo izvršenih toliko grozodejstev. Sovražnikovi vojaki — šlo je predvsem za esesovske policijske enote, sestavljene iz pripadnikov najrazličnejših narodnosti (italijanske, romunske, madžarske, hrvaške in seveda nemške), vmes pa so bili tudi slovenski domobrance — so mučili, iztikali oči, s puškinimi kopiti razbijali glave, sežigali in streljali ljudi, moške in

⁶¹ Obveščevalni poročili štaba 31. divizije z dne 10. in 12. junija 1944, fase. 276 v AIZDG; Petelin, Prešernova brigada, str. 354—355.

ženske, brez vzroka, in pobrali vse, kar je bilo mogoče odnesti ali odpeljati. Česar pa niso mogli odnesti ali odpeljati, so uničili. V tej svoji ofenzivni akciji so Nemci požgali Jagršče, Reko, Krnice, Lazeč in Šebrelje. Samo na Šebreljah je pogorelo 172 hiš in gospodarskih poslopij.⁶²

V Krnicah pa se je zgodil celo za vojne čase okruten zločin. Enajstega junija so tam pripadniki bataljona »Heine« ujeti tri borce Vojkove brigade, ki so se v megli izgubili. Nemški vojaki so ujete partizane izročili policijskemu bataljonu S S za obrambo Krasa. Enega izmed ujetnikov takrat zaradi mladoletnosti niso ubili, druga dva pa so mučili, jima iztaknili oči in nato obglavili. Potrdilo o tem zločinu najdemo tudi v nemških dokumentih, kjer zasledimo tale podatek: »(...) Dvema izmed teh ujetnikov so s sekiro odsekali glavi (...).«⁶³ Nemški krvniki pa so za seboj pustili še grozljivejši dokument: ves postopek pri sekanju glav so slikali (devet različnih fotografij), slike pa so bile kasneje zaplenjene pri nekem ubitem nemškem vojaku.

V tej ofenzivi je bilo spet mogoče ugotoviti, da takih in podobnih zločinov ne gre pripisovati le pobudi posameznih vojakov ali nižjih poveljnikov, temveč so navodila, naj tako ravna, prihajala z najvišjega mesta. Tako na primer je general Hans Kübler, vojaški komandant v coni »Jadransko primorje«, 24. februarja 1944 ukazal: »(...) V boju je opravičljivo in potrebno prav vse, kar vodi do uspeha. Prevzemam osebno odgovornost za vse, kar bo storjenega v tem smislu (...) Z banditi in njihovimi pomagači je dovoljen najstrožji postopek.«

Sovražnikova junijska ofenzivna akcija je trajala že več kot teden dni, pa je še vedno ni bilo konec. Sovražnik se nikakor ni hotel povsem umakniti v svoja oporišča. Sovražnikove kolone so se skoraj vsak dan premikale iz Baške grape proti Idriji in v nasprotno smer.

Medtem so se začele v bližini zbirati tudi tiste naše enote, ki jih ob začetku ofenzivne akcije tam še ni bilo. Glavnina Gradnikove brigade se je 10. junija vrnila na šentviško planoto, dan kasneje pa se ji je priključil tudi njen 1. bataljon.

⁶² Andrej Pagon-Ogarev: »Dva od njih so obglavili s sekiro«, Borec 7—8/1978, str. 462.

⁶³ »Zbornik VI/14, dok. št. 139.

Istega dne se je Prešernova brigada brez svojega 1. bataljona, ki je mobiliziral vojaške obveznike po vaseh na levem bregu Save, premaknila s tolminskih hribov na Črni vrh nad Novaki.⁶⁴

Gradnikova brigada je tedaj dobila ukaz, naj se približa Cerknemu z nasprotne strani, in tako je 11. junija njen 1. bataljon zasedel položaje pri Ravnah, 2. bataljon nad Zakrižem, 3. bataljon pa nad Jesenico. Prvi bataljon je dobil nalogo, da postavi močne zasede na cestah Idrija—Želin in Cerkno—Želin ter napada sovražnikove kolone na njih.

Na srečanje z Nemci ni bilo treba dolgo čakati. Že zgodaj zjutraj se je na Reki znašlo nekaj Nemcev z radijsko postajo. Po njej in treh jahalnih konjih, ki so jih Nemci imeli s seboj, bi lahko sklepali, da je bil to morda celo kak štab ali pa izvidniška skupina. Nanjo je naletela neka naša skupina borcev iz 3. bataljona. Ko so jo Nemci opazili, so se skrili v gozd, naši pa so nato njihove konje zaplenili.

Kmalu zatem je pripeljala sovražnikova motorizirana kolona iz smeri Idrije in se je morala pred ovirami na cesti ustaviti. Ko so Nemci za silo popravili pot, so odpeljali naprej proti Bukovemu. Toda pred vasjo je bila v zasedi ena izmed čet 2. bataljona, in nemška kolona, v kateri je bilo kakih petnajst kamionov, se je morala spet ustaviti. Zaseda pod vodstvom namestnika bataljonskega komandanta Mira Faganela je kamione napadla. Nemci so ostro odgovorili, zato se je morala zaseda po kratkem boju umakniti. Toda v kamionih so bila tudi dekleta in žene iz bližnjih vasi, ki so jih bili Nemci prejšnjega dne polovili. Nekatere izmed njih so izkoristile trenutno zmedo, ki je ob napadu na kolono nastala med nemškimi stražarji, in so ušle. V tem spopadu naj bi imel sovražnik po enih podatkih osem mrtvih in precej ranjenih, po drugih virih pa dva mrtva in tri ranjene vojake.⁶⁵

Ženske, ki so jih Nemci tega dne vozili v kamionih, so odpeljali iz Zakojce, Kojce, žabž, Reke in želina v Idrijo 11. junija. Vseh je bilo kakih dvajset, še drugih pet pa so v žabžah ubili in pometali v ogenj. Pri tem so Nemcem poma-

⁶⁴ Petelin, Prešernova brigada, str. 355.

⁶⁵ Zbornik VI/14, dok. št. 52; vojni dopis propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 12. junija 1944, fase. 251/1 v AIZDG.

gali tudi domobranci. Bržkone so bili to domobranci iz Grahovega, ki so spadali v 6. četo SNVZ s sedežem v Tolminu. Naslednjega dne, 12. junija, pa je med napadom 2. bataljona na nemško kolono iz pokritega tovornjaka ušlo osemnajst žensk. Ostale so le tri, ki so bile ranjene, ena pa je bila smrtno zadeta.⁶⁶ Seveda pa za to partizani v zasedi niso bili krivi, saj niso vedeli, da so na pokritih kamionih tudi nemške ujetnice.

Da bi sovražniku onemogočili še naprej uporabljati cesto Idrija—Želin—Bukovo, je štab ukazal svoji inženirski četi, naj cesto temeljito poruši in onesposobi za vsak promet z motornimi in vprežnimi vozili. Minerji so 12. junija zvečer porušili cesto na treh mestih v skupni dolžini 32 metrov.

Naslednjega dne je prišlo obvestilo, da sovražnik prodira iz Idrije proti želinu. Bataljoni so vsak na svojem odseku takoj pohiteli na položaje, da bi sprejeli sovražnika s čim učinkovitejšim ognjem in ga stisnili v klešče. Od vsega tega pa ni bilo nič, kajti Nemcev ni bilo blizu.⁶⁷

Naslednjega dne, 14. junija, pa je spet zapokalo. Tokrat je ob devetih dopoldne z Bukovega odšla proti Jesenici manjša sovražnikova kolona s kakimi sto možmi. Tam je bil na položajih 3. bataljon, ki jo je iz daljave napadel s svojimi težkimi mitraljezi in težkim minometom brigadne spremljevalne čete. Ogenj je bil uspešen, saj so borci s svojih položajev razločno videli, kako je sovražnik naložil na nosila dva mrtva ali ranjena vojaka. Morda je prav to pomagalo, da so se Nemci premislili in se umaknili nazaj proti Bukovemu.

Spopad, ki ga je istega dne imel 1. bataljon nad Želinom, pa ni bil uspešen. Vendar to ni njegova krivda. Bataljon je bil na položajih vse do desetih dopoldne, ko je dobil ukaz, naj se umakne. Brigada je namreč dobila nove naloge in je morala takoj na pot. Vse kaže na to, da med štabom divizije in štabom brigade ni bilo zadostne usklajenosti, saj se drugače ,ne bi moglo zgoditi, da se je na nezavarovani cesti znašel tovornjak s topom divizijskega artilerijskega diviziona.

⁶⁶ Franc Hvala: »Dva glasova o nemški junijski ofenzivi 1944 na Cerkljan-skem«, Borec 8—9/1978, str. 455—461.

⁶⁷ Zbornik VI/14, dok. št. 52; vojno poročilo propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 13. junija 1944, fase. 226/IV v AIZDG.

Prav tedaj pa se je iz idrijske smeri prek Želina bližala neka nemška kolona. Bataljonu so takoj ukazali, naj se vrne in prestreže kolono, toda prispel je prepozno: Nemci so se medtem že polastili topa in kamiona. Napad na kolono pa tudi ni mogel biti uspešen, ker je bila premočna in je bila okrepljena še s tanki.⁶⁸

To pa je bil tudi zadnji spopad s sovražnikom v tem času na Cerkljanskem, kajti brigada je še istega dne opoldne odšla na Gorenjsko.

⁶⁸ " Zbornik VI/14, dok. št. 52; vojno poročilo propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 15. junija 1944, fāse. 251/1 v AIZDG.

NA JELOVICI

NAGLI NEMŠKI PROTIUKREPI

Nove naloge, ki jih je dobila 31. divizija, so imele neposredno zvezo s takratno splošno vojaško situacijo: zahodni zavezniki, ki so 4. junija zavzeli Rim in se dva dni kasneje izkrcali v Normandiji, so bili na obeh frontah v ofenzivi, Nemci pa so bili prisiljeni premeščati svoje enote z ene fronte na drugo ter dovažati nove enote in vojni material. Zato je bila v tistih dneh poglavitna naloga rušiti in onesposabljeni sovražnikove prometne zveze, predvsem pa železniške proge.

Tako je 9. korpus dobil nalogo, naj se loti proge Ljubljana—Jesenice. Sprva je bilo mišljeno, naj bi do napada prišlo v njenem južnem delu, nekje okrog Medvod. Ko pa so ugotovili, da bi bil napad na most pri Medvodah zaradi mnogih sovražnikovih postojank v bližini in močne garnizije v Ljubljani in Škofji Loki zelo tvegan, oziroma da bi bilo treba v ta namen pritegniti obe diviziji, zaradi česar ne bi imel kdo hkrati napasti še proge Gorica—Podbrdo, so v štabu korpusa sklenili, naj 31. divizija napade in poruši progo med Kranjem in Radovljico.¹

Izhodišče za to operacijo naj bi bila Jelovica, s katere bi se brigade spustile vsaka na svoj odsek proge.

Na desnem krilu naj bi progo napadala Prešernova brigada. Dobila je nalogo, naj ruši progo med Kranjem in Spodnjo Besnico.

V središču divizijske razporeditve naj bi bila Vojkova brigada s poglavitno nalogo, da napade in zavzame sovra-

¹ Zbornik VI/14, dok. št. 72.

nikovo postojanko v Zgornji Besnici in da minira železniška mostova prek potokov Nemiljščica in Poljščica.

Na levem krilu naj bi bila Gradnikova brigada z nalogo, da zavzame sovražnikovo postojanko v Podnartu, poruši železniški most pri Podnartu in onespobi progo med Podnartom in Otočami.²

Kar zadeva sovražnika, je bilo stanje na Gorenjskem v glavnem enako kot mesec dni poprej, ko sta bili tu Gradnikova in Prešernova brigada. V Radovljici je bilo 240 vojakov, policistov in orožnikov, posadka v Kamni gorici je štela 130 do 140 moških, v Podnartu je bilo približno 70 Nemcev, predor pri Radovljici je stražilo 12 do 16 moških, na železniški postaji Podnart je bilo 12 do 15 Nemcev, medtem ko je bila na postaji Otoče 12-članska posadka. Močnejši posadki v tem delu Gorenjske sta bili na Brezjah (240 do 300 policistov) in v Kranju (približno 900 moških).³

Štabu 31. divizije se na tem pohodu na Gorenjsko ni priključil le komandant 9. korpusa, da bi osebno poveljeval v tej operaciji, temveč tudi zavezniška vojaška misija. To pa zato, ker so imeli v načrtu spuščanje razstreliva in streliva iz zavezniških letal kar na Jelovico.

Prva je na Jelovico odšla Prešernova brigada, ki je tja prispela že 13. junija in se razmestila na Mošenjski planini. Od tod je pošiljala patrulje na vse strani, da bi se izognila vsakemu morebitnemu presenečenju.⁴

Gradnikova brigada je odšla na pot 14. junija opoldne. Glede na to, da položaj na Cerkljanskem še vedno ni bil povsem razčiščen, je Cerkno obšla po stranskih poteh čez Gorje, Labinje in Poljano, nato pa je nadaljevala pot čez Novake in Farji potok, ponoči prešla Selško dolino, se povzpela na Prtovč in se najprej razmestila na Jesenovcu, nato pa se vrnila na Lipniško planino, da bi bila bliže Prešernovi brigadi.⁵

Vojkova brigada je hodila po isti poti kot Gradnikova, s to razliko, da se je 15. junija zjutraj na Prtovču nekoliko

* Zbornik VI/14, dok. št. 59.

⁸ Prav tam.

* Petelin, Prešernova brigada, str. 361.

^R Zbornik VI/14, dok. št. 52.

ustavila, da bi se borci odpočili in dobili topel obrok hrane. Toda iz smeri Podlonka se je Prtovču bližala manjša sovražnikova kolona, ki so jo vojkovci sicer brez večjih težav pogнали nazaj, a sovražnik je le dosegel svoj cilj: zvedel je, da so na Jelovico prišle večje partizanske sile.⁶

Tako se je 15. junija zbrala na Jelovici že vsa 31. divizija in se začela pripravljati za napad. Vse dotlej štabi brigad namreč še niso vedeli, kakšne so njihove naloge, kajti štab divizije jim jih je sporočil šele po prihodu na Jelovico. Vendar jih ni bilo težko uganiti, saj je Jelovica naravno izhodišče za napade predvsem v dveh smereh: v dolino Save in v dolino Save Bohinjke oziroma na tamkajšnje postojanke in objekte na cestah in progah.

Enako je bržkone sklepal tudi sovražnik, ki je svoje začetne obveševalne podatke dopolnjeval še z novimi. Tako na primer je okrepil zračno izvidovanje in je na Mošenjski planini bržkone po dimu odkril navzočnost naših enot. V tistih dneh je bilo zelo deževno in hladno, tako da je bilo treba kuriti ognje ne samo za kuhanje hrane, ampak tudi zato, da bi se borci lahko posušili in se pogreli. Nemško izvidniško letalo, ki je nad Mošenjsko planino priletelo 17. junija, je spustilo kakih deset lažjih bomb, ki pa niso povzročile nobene škode. Vojkovci (tistega dne je bila na Mošenjski planini že Vojkova brigada, kajti Prešernova brigada se je spustila z Jelovice bliže ciljem predvidenega napada, na območje Sv. Mohorja) so nato s puškomitraljezi in protitankovskimi puškami letalo pregnali. Takoj zatem se je štab Vojkove brigade umaknil z Mošenjske planine z vsemi enotami. Storil je prav, kajti kmalu zatem so prileteli štirje bombniki in vneto bombardirali ter obstreljevali z mitraljezi prazno taborišče na Mošenjski planini.⁷

Da se na Mošenjski planini zadržujejo partizanske enote, je nemško poveljstvo lahko zvedelo tudi od borca Prešernove brigade, ki je že prejšnjega dne na poti na prehranjevalno akcijo v Bohinj ušel in se takoj javil Nemcem v Bohinjski Bistrici, »kjer je izjavil, da se nahajajo na Jelovici tri brigade, štab divizije in komandant korpusa in da nameravajo

⁶ Petelin, Vojkova brigada, str. 309—310.

⁷ Prav tam, str. 311.

napasti železnico«.⁸ Ko se je njegova skupina s hrano vračala iz Bohinja nazaj na Mošenjsko planino, so jo Nemci pri Nemškem Rovtu že lahko pričakali v zasedi in jo napadli. Pri tem sta bila dva borca ubita, trije pa ujeti. Tako so Nemci lahko od ujetnikov dobili še dodatne obveščevalne podatke.⁹

Seveda tudi to ni bilo v redu in ni moglo prispevati k presenečenju, ker se je divizija začela na Jelovici zbirati že 14. junija, napadla pa je šele tri dni kasneje. Krivo za to je bilo izredno slabo vreme, zaradi katerega zavezniška letala niso mogla odvreči vojaškega materiala. Zaradi tega je bilo treba za dan ali dva preložiti tudi napad. Prav to pa je, kot bomo še videli, odločilno vplivalo na ves potek operacije.

Gradnikova brigada je imela 15. junija 1944 po spisku 857 borcev in 36 bork, navzočih pa je bilo 599 borcev in 21 bork. Poleg pušk je imela še 15 brzostrelk, 25 puškomitraljezov, 6 težkih mitraljezov, 9 protitankovskih pušk in 1 težki minomet.¹⁰

Štab Gradnikove brigade je medtem vsakemu bataljonu dal natančno nalogo. Za napad na postojanko v Podnartu sta bili predvideni po ena četa iz 2. in 3. bataljona, od katerih je vsaka dobila po dve protitankovski puški, en težki mitraljez in en lahki minomet.

Tretji bataljon je poleg napada na Podnart imel še nalogo, da z drugo svojo četo napade sovražnikovo stražo na železniškem mostu v Ovsišah, nato pa naj bi divizijski minerji pogнали most v zrak.

Drugi bataljon je moral s četo, ki mu je ostala, uničiti železniške naprave na postaji v Otočah, hkrati pa postaviti zasede na prehodih čez Savo.

Edina naloga, ki jo je bil prejel 1. bataljon, je bila v tem, da ob pomoči težkega minometa oblega sovražnikovo postojanko v Kamni gorici in da njeni posadki prepreči kako posredovanje proti Podnartu in sploh železniški progi.

Inženirsko-tehnična četa bi po vsem tem imela dokaj lahko nalogo: progo naj bi uničila na čimveč krajih.

• Poročilo obveščevalnega centra 31. divizije z dne 22. junija 1944, fase. 74/11 v AIZDG.

* Petelin, Prešernova brigada, str. 362.

»Številčno stanje za dan 15. junij 1944, fase. 229/11 v AIZDG.

Štab brigade naj bi se med napadom zadrževal v Dobravici, približno pol ure daleč od Podnarta, ranjencem pa bi dajali pomoč v sosednji Češnjici.

Zelo dobro je bilo poskrbljeno tudi za medsebojno povezavo. Tako na primer je bilo ukazano, naj se med 2. in 3. bataljonom vzpostavi neposredno telefonsko zvezo, na to linijo pa bi se priključil tudi štab brigade.¹¹

Ni kaj reči: napad je bil organiziran zelo dobro, vsaka enota je dobila zelo natančno določene naloge, poskrbljeno pa je bilo tudi za njihovo medsebojno sodelovanje. Kljub temu pa divizijska operacija ni potekala tako, kot je bilo zamišljeno, kajti sovražnik, ki je bil, kot je že bilo omenjeno, na razne načine opozorjen nanjo, ni čakal v svojih postojankah in bunkerjih, ampak je ob istem času sam šel v napad.

IZJALOVljeni NAPAD NA PODNART

Prve vznemirljive vesti so začele prihajati na Jelovico še pred odhodom Gradnikove in Vojkove brigade v dolino. Nemci so, kot kaže, že prejšnji dan pripeljali v Selško dolino 20 kamionov, v Kamno gorico pa 11 tovornjakov okrepitev,¹² vendar je sovražnik čez dan miroval. Morda je prav to in tudi dejstvo, da Nemci dotlej ponoči niso hodili v akcije (razen januarja 1944 v Cerkno), odločilno vplivalo na sklep štaba divizije, da je treba predvidene naloge izvesti ne glede na sovražnikove koncentracije. Za vsak primer pa je bilo enotam ukazano, naj napad, ki bi se moral začeti ob enajstih ponoči, hitro dokončajo in se že do treh zjutraj vrnejo nazaj na Jelovico. To pa je bil zelo kratek rok, ki ga je bilo — vsaj v okvirih vse brigade in divizije — skoraj nemogoče doseči.

Ko pa sta se brigadi v večernih urah začeli spuščati v dolino, se je petnajst tovornjakov vojaštva pripeljalo še v Zgornjo Besnico. Tam se je izkrcalo iz kamionov kakih 350 Nemcev, ki so takoj nadaljevali pot proti Jamniku, kjer so se spopadli s 3. bataljonom Vojkove brigade. Tako se je zgodilo, da to noč Vojkova brigada sploh ni prišla na progo, ker

¹¹ Zbornik VI/14, dok. št. 111; 14-dnevno poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 5. julija 1944, fase. 226/IV v AIZDG.

¹² Brzjojavka štaba 31. divizije z dne 17. junija 1944 štabu 9. korpusa.

je morala zadrževati Nemce, da ne bi vdrli na Jelovico in se znašli za hrbtom Gradnikove brigade.¹³ To pa pomeni, da je kasneje na progi nastal med Prešernovo in Gradnikovo brigado velik presledek in da sta zaradi tega obe brigadi imeli nezavarovan levi oziroma desni bok.

Gradnikova brigada je namreč kljub streljanju, ki je prihajalo iz smeri Jamnika, nadaljevala pot, čeprav so se borci počutili nelagodno. Vedeli so, da je nekaj narobe. O tem so se kmalu tudi sami prepričali. Še preden so prispeli v Podnart, so pred vasjo srečevali vaščane, ki so bežali iz Podnarta. Povedali so, da vedo za predvideni napad in da je tudi tamkajšnja nemška posadka dobila okrepitve.

Kljub temu je do napada na Podnart le prišlo. Enote brigade so se svojim ciljem bližale vsaka po svoji poti in jih ni bilo mogoče več odpoklicati, četudi bi to hoteli. Ob enajstih ponoči pa so bile že vse na svojih mestih.

Toda prvi streli so padli že dvajset minut pred enajsto uro, ko naj bi se začel spopad, vendar ne v Podnartu, temveč ob mostu v Ovsišah, ki je bil cilj ene izmed čet 3. bataljona. Na mostu je bila sovražnikova zaseda. To so naši že prej vedeli in so se previdno bližali. Zasedli so položaje okrog nje, ne da bi jih Nemci začutili. Medtem je po progi prišla do zasede nemška patrolja. Naši je niso napadli, ker še ni prišel čas za napad. To pa ni dosti pomagalo, kajti Nemci so naše opazili in jih silovito napadli ne samo z ognjem iz brzostrelk in puškomitraljezov, temveč celo z ročnimi bombami.

Borci so vzdržali sovražnikov napad, takoj zatem pa so prešli v juriš in pregnali od mostu tako patroljo kot tudi zasedo. S tem je bila dana možnost minerjem, da so začeli minirati most. Kaže, da so bili njihovi proračuni sprva napačni, kajti most so zrušili šele v četrtem poizkusu miniranja.

S tem je bila ena izmed nalog 3. bataljona uspešno opravljena. Poveljstvo 2. čete, ki jo je izvedla, je takoj zatem poslalo en svoj vod na pomoč glavnini bataljona pred sovražnikovo postojanko v Podnartu, drugi vod pa je ostal v zasedi proti Zgornji Besnici. To je bilo potrebno zato, ker Vojkove brigade, ki bi morala napasti to postojanko, ni bilo tam.

¹³ Petelin, Vojkova brigada, str. 311.

Manj sreče kot na desnem krilu brigadne razporeditve je bilo pri napadu na najpomembnejši cilj — na postojanko v Podnartu. Vzrokov je bilo več, najprepričljivejši pa je bil ta, da je bila postojanka zelo močno utrjena, z bunkerji in žičnimi ovirami okrog osrednjega oporišča, in da je posadka že prej dobila okrepitev. Zato je imelo poveljstvo postojanke na voljo dovolj moč, da jih je poslalo še v nekatere druge objekte, med njimi tudi na železniško postajo. Našim se je sicer posrečilo sovražnika potisniti s postaje nazaj v glavno postojanko, vendar je bilo to tudi vse, kar je bilo mogoče v Podnartu še storiti. Nemci so se trdovratno branili in odbijali napade bombašev; ti so bili prodrli že onstran žičnih ovir in začeli metati ročne bombe in mine iz plastičnega razstreliva na postojanko. Tako sta 3. bataljon z juga in 2. bataljon s severa napadala Podnart vse do treh zjutraj, ko se je bilo treba v skladu s poveljem štaba brigade umakniti.

Približno ob dveh ponoči so iz Radovljice poslali napadeni postojanki pomoč, toda do treh še ni prispela na cilj.

Četa 2. bataljona, ki je imela nalogo uničiti železniške naprave na postaji v Otočah, je to, kar ji je bilo ukazano, dobro opravila. Sprva je imela nekaj opravila s skupino sovražnikovih vojakov, na katere je naletela na postaji, vendar jih je pregnala, potem pa je temeljito razbila vse, kar je bilo za sovražnikov železniški promet pomembnega. Brž ko je svoje delo končala, se je umaknila. Tedaj je na železniško postajo iz smeri Radovljice pripeljal oklepni vlak in začel pomotoma streljati na vojake, ki so jih bili naši pregnali z železniške postaje in ki so se ob prihodu oklepnega vlaka še vedno zadrževali v njeni bližini.

Svoje naloge so uspešno opravile tudi vse druge enote in skupine. Tako na primer je 1. bataljon demonstrativno napadal sovražnikovo postojanko v Kamni gorici in jo obstreljeval s težkim minometom. Na postojanko je padlo kakih dvajset težkih min. Sovražnik je miroval in kljub okrepitvam, ki so tja prišle dva dni poprej, ni izpadel. Naši so ob tej priložnosti minirali tudi cesto med Kamno gorico in Radovljico. Sprva je kazalo, da od tega ne bo nobene koristi, zjutraj ob štirih pa je tam mimo le pripeljal sovražnikov tovornjak in zletel v zrak. Ni znano, kolikšne so bile sovražnikove izgube, kamion pa je bil uničen.

Omeniti je treba še minerje iz brigadne inženirsko-tehnične čete, ki so med Podnartom in Kamno gorico na tridesetih mestih pretrgali tračnice, in pionirje, ki so požagali petnajst telefonskih drogov, prav tako pa tudi intendante, ki so med splošnim pokanjem in eksplozijami zbrali za tri voze hrane po bližnjih vaseh.

Točnih podatkov o sovražnikovih izgubah ni bilo mogoče ugotoviti, razen o petih nemških ranjencih na mostu pri Ovsišah. V bojih za postojanko in železniški most v Podnartu pa je brigada imela tri mrtve. Med njimi je bila tudi bolničarka 3. bataljona Danica Senica, doma iz Ljubljane. Čeprav še zelo mlada, je bila članica KPS, ker je bila zavedna tovarišica, požrtvovalna bolničarka, ki je s položajev odnašala ranjene borce, in tudi izvrstna borka, saj se je pogosto javljala za bombašinja. Prav kot bombašinja je padla pri napadu na železniški most. Poleg treh padlih je bilo še pet borcev ranjenih. Ranjen pa je bil tudi neki domačin, ki je kot vodnik peljal borce proti mostu.¹⁴

Danilo se je že, ko se je brigada vračala iz doline proti Jelovici. Čeprav postojanka v Podnartu ni padla, so bili borci zadovoljni, saj so uspešno opravili vse druge naloge, hkrati pa tudi zaskrbljeni, ker niso vedeli, kaj jih na tej njihovi poti še čaka.

DEŽ, BLATO, LAKOTA IN PRESENEČENJA

Njihova zaskrbljenost ni bila neutemeljena. Vojkova brigada se je s tistimi 350 Nemci, ki so že prejšnji večer vdrli v Jamnik, bojevala skoraj vso noč in prav tod je peljala pot, po kateri bi se morala Gradnikova brigada vrniti na Jelovico.

V predhodnici brigadne kolone je bil 3. bataljon. Ko je ta med Kropo in Jamnikom lezel po strmini navzgor, da bi čimprej dosegel rob Jelovice, je njegovo predhodnico presegla nemška zaseda. V ostrem spopadu, do katerega je prišlo, naj bi sovražnik imel tri mrtve in štiri ranjene vojake, medtem ko je bil 3. bataljon ob puškomitraljezcu (to je bil

¹⁴ Zbornik VI/14, dok. št. 72, 107, 110, 111 in 157; 14-dnevno poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 5. julija 1944, fase. 226/IV v AIZDG; vojni dopis propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 22. junija 1944 fase 251/1 v AIZDG; spomini Nade Božič-Alenke in Ivana Krašovea-Skale, v AIZDG.

bržkone Martin Skantar iz Srednje vasi v Bohinju¹⁵) z njegovim orožjem vred, ki ga ni bilo mogoče več rešiti.

Kljub temu se je brigada le prebila in se v popoldanskih urah spet zbrala na Lipniški planini, kjer je zasedla iste položaje, kot jih je imela prejšnjega dne.¹⁶

Podobno kot Gradnikova brigada je tudi Prešernova to noč izpolnila večino svojih nalog in je progo minirala na kakih štiridesetih mestih. Enake težave je imela tudi pri vrnitvi na Jelovico. To velja zlasti za njen 1. bataljon, ki se je to noč vračal z mobiliziranci z onstran Save na Jelovico in se akcije na progi ni udeležil. Bataljon se je v bližini Jamnika znašel pod nemškim ognjem in se je zato deloma tudi razkropil, vendar izgub ni imel. Drugima dvema bataljonoma pa je uspelo priti na Jelovico celo brez strela. Nato se je Prešernova brigada razmestila na Radoljski planini.¹⁷

Tako so bile 18. junija na Jelovici spet vse tri brigade s štabom divizije vred. Kljub polovičnemu uspehu in sovražnikovim koncentracijam pa štab divizije oziroma komandant korpusa ni hotel odnehati. Napad na progo je namreč hotel ponoviti, toda tokrat na progo Bohinjska Bistrica—Jesenice.¹⁸ Do tega pa ni prišlo in tako za drugo obdobje bivanja 31. divizije na Jelovici niso več značilni napadi naših enot na proge, ampak sovražnikovi vdori na Jelovico. Kljub temu pa najhujši nasprotnik naših enot v teh dneh niso bili Nemci, temveč deževje, mraz, lakota in utrujenost.

Sovražnik je poti v dolino in do vasi povsem zaprl. To je pomenilo lakoto, kajti naše enote niso imele na Jelovici nobenih zalog, kako drugače pa do hrane ni bilo mogoče priti. Vrhu tega je že nekaj dni zaporedoma deževalo. Borci so bili premočeni do kože, zavetja pred dežjem v teh ogromnih in nepreglednih gozdovih ni bilo nikjer. Nekaj borcev je bilo mogoče razmestiti po pastirskih stajah na planinah, toda teh je bilo malo ali pa so jih Nemci že prej požgali. Nasploh pa je večina borcev morala biti na položajih in skrbno paziti, da jih sovražnik ne bi presenetil. Najhuje je bilo to, ker se borci

¹⁵ Dopis odseka za kadre štaba 9. korpusa z dne 17. julija 1944, fase. 249/11 v AIZDG.

¹⁶ Zbornik VI/14, dok. št. 111; 14-dnevno poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 5. julija 1944, fase. 226/IV v AIZDG; vojni dopis propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 22. junija 1944, fase. 251/1 v AIZDG.

¹⁷ Petelin, Prešernova brigada, str. 363—365.

¹⁸ Zbornik VI/14, dok. št. 72.

niso mogli nikjer posušiti, saj je nenehno deževalo ali vsaj rosilo. Gozdne poti so se spremenile v mlakuže in zaradi blata so se borci, ki so hiteli na položaje in so jih pošiljali semtertja, mnogo hitreje utrujali, kot bi se drugače.

Zanimivo in hkrati nenavadno pa je bilo to, da se je znal sovražnik prilagoditi gozdnatemu zemljišču in slabemu vremenu bolje kot naše enote. Razlog za to je treba iskati predvsem v tem, da so bile brigade in divizija z vsemi svojimi pomožnimi enotami in pratežem preokorne in za hitro manevriranje nerodne, medtem ko je sovražnik, ki je imel ves čas pobudo v svojih rokah, napadal z majhnimi bojnimi skupinami, se pojavljal nenadoma za hrbtom naših položajev ter naše kurirje, obveščevalce, ranjence in kolone napadal tam, kjer ga ni nihče pričakoval. Pri takem načinu delovanja je bilo obveščevalni službi silno težko spremljati njegove premike, zato so naše enote v teh dneh pogosto doživljale neprijetna presenečenja.

Osemnajstega junija je imela boje le Vojkova brigada, ki je še vedno zadrževala sovražnikovo bojno skupino v Jamniku in ji preprečevala, da bi šla naprej na Jelovico.

Toda mir na Jelovici je bil le navidezen, kajti Nemci so prodrli tudi že nanjo, čeprav jih naše zasede in patrulje niso opazile. To jim ni bilo težko, saj je zemljišče zelo razčlenjeno in nepregledno, povrh vsega pa je bilo tega dne vreme tudi megleno. V popoldanskih urah se je nenadoma oglasil kratek rafal, ki je med Rovtarico in Bitenjsko planino ubil nekega vojakovca. Proti večeru se je sovražnik približal Radoljski planini in nanjo odvrigel tudi nekaj min. Koliko pa je sovražnik in kje se prikriva, ni vedel nihče povedati.

Po nekaterih drugih znakih je kazalo, da sovražnik popušča, kajti sovražnikova bojna skupina, s katero je imela opravka Vojkova brigada na območju Jamnika, se je okrog poldneva začela umikati proti Kropi. Vojkovci so jo zasledovali in ji prizadejali občutne izgube.¹⁹ V nasprotju s pričakovanjem, da se bo položaj na Jelovici in okrog nje izboljšal, pa so bila poročila iz doline, po katerih naj bi se na Bledu zbralo okrog 2000 sovražnikovih vojakov, čeprav so podatki o njihovem številu verjetno pretirani, je le bilo treba za

¹⁹ Petelin, Vojkova brigada, str. 313.

naslednji dan, 19. junij, pričakovati, da utegne priti do hujšega napada na Jelovico tudi s severne strani. Na Bled je takrat, kot vse kaže, prišel štab šolskega polka divizije »Brandenburg« s svojim 1. bataljonom.²⁰

Zato je štab divizije sklenil, naj se brigade pripravijo tudi na to možnost in zasedejo nove položaje. Prešernova brigada naj bi se premestila na Selško planino in nadzorovala dolino Save Bohinjke, Gradnikova naj bi ji na Rovtarici varovala hrbet, Vojkova brigada pa naj bi s položajev okrog Ledine nadzirala Prtovč in tudi Selško dolino za primer, če bi se bilo treba z Jelovice umakniti na južno stran Selške doline. Zamisel o taki zasedbi položajev ni bila slaba, vendar je bila uresničena ob nepravem času. Bržkone bi bilo bolje, če bi brigade zasedle nove položaje že ponoči, ne pa v zgodnjih jutranjih urah. To je imelo usodne posledice zlasti za Prešernovo brigado.

Štab Prešernove brigade je že ponoči poslal skupino šestih obveščevalcev na Selško planino z nalogo, naj ugotove, ali je tam vse mirno. V primeru, če bi tam že bil sovražnik, naj bi se trije vrnili, in to sporočili štabu. Drugače pa naj bi na Selški planini počakali do jutra, ko bi tja prišla vsa Prešernova brigada.

V štab brigade se ni vrnil nihče od njih; to je bil znak, da je na Selški planini vse v redu. Vendar v resnici ni bilo tako. Obveščevalci so, kot vse kaže, prišli na Selško planino in potem, ko tam niso opazili Nemcev, prenočili v eni izmed tamkajšnjih staj. Ponoči so jih presenetili Nemci, jih polovili in mučili, pri tem pa bržkone tudi zvedeli za načrtovani prihod Prešernove brigade. Nato so jim s puškinimi kopiti razbili glave ter izmrcvarili njihova trupla.

Prešernova brigada se je že v zgodnjih jutranjih urah — nič hudega sluteč — z 2. bataljonom v predhodnici bližala Selški planini; vzporedno z njo je ob isti uri, ob petih zjutraj, na pot odšla tudi Gradnikova brigada. Ko je 2. bataljon Prešernove brigade prispel na Selško planino in se začel, brez potrebnega neposrednega zavarovanja, razvrščati na njej, so se nenadoma oglasili puškomitraljezi in brzostrelke Nemcev, ki so se bili pritajili na robu Selške planine. Že v prvem ognje-

²⁰ Zbornik VI/14, dok. št. 72.

nem naletu je padlo devet prešernovcev. Ranjena sta bila dva. Eden od njiju je bil komandant brigade Rudolf Hribernik-Svarun.²¹

Brž ko so v štabu Gradnikove brigade zaslišali streljanje na levi strani svoje kolone, so 3. bataljonu dali ukaz, naj prešernovcem pohiti na pomoč. Čeprav do Selške planine ni bilo daleč, je bilo približevanje v strelcih in po nepregledni goščavi precej zamudno. Borci so hodili po pobočjih med dolino Save Bohinjke in Selško planino in tako Nemcem, ki so bili nižje od njih na robu gozda, prišli za hrbet. Tako so se Nemci znašli med dvema ognjema, kajti hkrati z gradnikovci so prešle v protinapad na sovražnikovo bojno skupino tudi enote Prešernove brigade. Spopad je bil nadvse srdit in prišlo je do boja prsi ob prsi, v katerem so na obeh straneh uporabljali tudi ročne bombe. Težava je bila v tem, da prešernovci niso vedeli za gradnikovce onstran nemških položajev, zato so se morali borci Gradnikove brigade paziti tudi ognja prešernovcev. To pa je sovražnik izkoristil in se po neki grapi prebil v dolino. Preboj je bil tako nenaden, da se je nemškimi vojakom uspelo pomešati med naše borce na desnem krilu razporeditve 3. bataljona in tri izmed njih celo ujeti.

Obojestranske izgube v tem boju so bile visoke. V tem jurišu je padlo sedem prešernovcev, medtem ko je iz 3. bataljona Gradnikove brigado padlo pet, ranjenih pa je bilo šest borcev.²²

Sovražnikove izgube niso povsem natančno ugotovljene, kajti nekaj mrtvih je ostalo v gozdu, druge pa je sovražnik odvedel s seboj v dolino. Iz kasnejših obveščevalnih poročil²³ sklepamo, da je sovražnik 20. junija menda samo v Bohinjsko Belo pripeljal trideset mrtvih svojih vojakov, ki so bili padli na Jelovici, in da so trupla drugih padlih nemških vojakov pripeljali tudi v Bohinjsko Bistrico in prek Kroke v Radovljico. V vseh bojih na Jelovici naj bi v tistih dneh padlo kakih 60 nemških vojakov.

²¹ Petelin, Prešernova brigada, str. 365—367.

²² Zbornik VI/14, dok. št. 111; 14-dnevno poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 5. julija 1944, fase. 226/IV v AIZDG; vojni dopis propagandnega oddelka štaba Gradnikove brigade z dne 22. junija 1944, fase. 251/I v AIZDG.

²³ Dnevno obveščevalno poročilo štaba 31. divizije z dne 26. junija 1944' 14-dnevno obveščevalno poročilo OC 31. divizije z dne 25. junija 1944, vse v fase' 74/11 v AIZDG.

Boji na Jelovici so se 19. junija sicer končali z zmago naših enot, kajti Nemci so bili pognani v beg, toda to je bila zelo drago plačana zmaga. V komaj dveh, treh urah je padlo kakih trideset borcev Prešernove in Gradnikove brigade, mnogo pa jih je bilo ranjenih.

Tudi to je prispevalo k sklepu štaba 31. divizije, da se je treba z Jelovice umakniti.²⁴

NESPORAZUM MED NEMCI

Čeprav sta Prešernova in Gradnikova brigada potisnili sovražnika s Selške planine nazaj v dolino, se splošne razmere na Jelovici niso v bistvu prav nič izboljšale. Skupina, ki se je bila prebila na Selško planino, je štela kakih 150 mož, toda v vzhodnem delu Jelovice, predvsem na Mošenjski planini, je bilo že okrog tisoč sovražnikovih vojakov. Vrh tega so nemške zasede v Selški dolini, ki so še vedno bile tam, tudi prepričljivo dokazovale nemške namere, da nadaljujejo čiščenje Jelovice.²⁵

Zato je štab divizije 20. junija že navsezgodaj poslal 2. bataljon Prešernove brigade proti Ratitovcu z nalogo, da tam zasede najugodnejše in najpomembnejše višinske točke in s tem omogoči, da pride kasneje tja tudi glavnina divizije in se zvečer prebije čez Selško dolino na Cerkljansko.

To je bilo tudi storjeno. Drugi bataljon Prešernove brigade je zasedel Gladki vrh in še nekatere druge sosednje vrhove. Kmalu zatem je na Pečano prispela tudi glavna kolona. V njeni zaščitnici je bila Vojkova brigada, ki je trdovratno zadrževala sovražnika. Ta je namreč z Mošenjske planine prodril čez Lipniško planino, Raztoke in Ledino proti Pečani, kjer se je zbirala divizija. Boji so bili zelo srčiti, z obojestranskimi izgubami. Tega dne je padel tudi komandant Vojkove brigade Jože Mihevc-Rudar, ki je bil še mesec dni poprej namestnik komandanta Gradnikove brigade in ki ga je nato v Gradnikovi nadomestil Franc Nemgar.²⁶

²⁴ Za to poglavje so kot viri uporabljeni še spomini Ivana Suliča-Iztoka, Nade in Antona Božiča, Aleša Durjave in Eda Kraglja, vse v AIZDG.

²⁵ Petelin, Vojkova brigada, str. 314.
as Prav tam, str. 314—315.

Dvajsetega junija v popoldanskih urah se je 31. divizija na Pečani za Ratitovcem znašla v izredno nevarnem položaju.

V dolini so bile nemške zasede, od zadaj pa je proti Pečani že pritiskala sovražnikova glavnina. Bila je resna nevarnost, da Nemci potisnejo divizijo čez rob v dolino, kjer bi jo dočakale njihove zasede. Divizija bi se sicer prebila, toda pri tem bi imela hude izgube.

Štab divizije se je že sprijaznil z dejstvom, da se bo treba čez dolino prebijati; zato je poslal kot predhodnico v dolino najboljša bataljona v diviziji: 2. bataljon Gradnikove brigade in 2. bataljon Prešernove brigade. Njuna naloga je bila, da ob cesti in Selški Sori razbijeta sovražnikove zasede, postavita svoje zasede proti Železnikom na vzhodu in Zalemu logu na zahodu ter tako omogočita glavnini divizije varen prehod.²⁷

Ko se je prvi del kolone že spuščal mimo Ratitovca proti Torki, je bilo mogoče v dolini videti luči nemških kamionov, ki so pripeljali iz smeri Železnikov, nato pa so se spet vrnili nazaj. Nikomur ni prišlo na misel, da bi Nemci utegnili pobrati svoje zasede in jih odpeljati v Škofjo Loko, kar se je dejansko zgodilo, ampak bi vsakdo prej pomislil na drugo možnost: da so Nemci, ko so 31. divizijo že imeli tako rekoč v žepu, svoje zasede v dolini še bolj okrepili.

Kako se je moglo zgoditi, da so Nemci izpustili iz rok tako izredno priložnost, ki se jim je ponudila? Zakaj po tolikih dneh preganjanja po Jelovici niso vzdržali še dve, tri ure?

Bržkone je treba tudi tokrat iskati vzroke v znani nemški pedantnosti: po načrtu naj bi njihove enote do 20. junija zvečer očistile Jelovico in prodrle na njen južni rob, hkrati s tem pa bi bila vsa ta ofenzivna akcija končana in zasede bi se lahko umaknile tudi iz Selške doline. Ta domneva verjetno ni daleč od resnice, saj se je to večkrat dogajalo že prej, pa tudi še kasneje.

Tako so Gradnikova brigada in druge enote 31. divizije srečno prešle Selško dolino in se na nasprotni strani razšle vsaka v svojo smer. S tem pa je bilo zaključeno tudi eno izmed najhujših obdobij 31. divizije.

²⁷ Spomini Ibra Ibraimija, v AIZDG.

Če se znova ozremo na dogodke, ki so se odigrali v teh šestih dneh, moramo reči, da je Gradnikova brigada svojo nalogo uspešno opravila. Poglavitni namen ob prihodu divizije na Jelovico je bil napadati in rušiti železniške proge. Gradnikova brigada je kljub nenormalnim razmeram — nenadnim sovražnikovim okrepitvam, izostanku Vojkove brigade pred Zgornjo Besnico — porušila vse pomembnejše objekte na progi, čeprav postojanke v Podnartu ni mogla zavzeti.

Njene izgube na Jelovici niso bile prav velike, vsekakor pa precej manjše od izgub Prešernove ali Vojkove brigade. Čeprav o tem ni natančnih podatkov, bodo bržkone še kar točni podatki, ki jih navaja brigadno glasilo »Naš klic« z dne 21. junija 1944: »V zadnjih bojih na Gorenjskem so padli Pečenko Venceslav, Pavletič Valentin, Kosimov Kosem (Rus), Živanovič Milan, Senica Danica, Mihavčič Jože, Madon Zorko, Skantar Martin, Mesesnel Franc in Bratuž Anton.« Potemtakem je padlo deset borcev. Ni pa znano, koliko je Gradnikova brigada imela pogrešancev in »razhajkancev«, kajti tudi med njimi so bržkone nekateri bili ob življenje.

Kar zadeva izkušnje, se je v zadnjih dveh dneh bojov na Jelovici pokazalo, tako težko se je z večjimi enotami braniti v gozdovih. Frontalna obramba sploh ne prihaja v poštev, saj manjše sovražnikove udarne skupine zlahka prodirajo v medprostore in globino položajev in enote na teh položajih napadajo od zadaj. Do približno enakih izkušenj je bilo mogoče priti tudi pri protinapadu na Selški planini. Manevriranje s celimi bataljoni je počasna in zamudna zadeva in bržkone bi bili takrat doseženi boljši rezultati, če bi štab Gradnikove brigade poslal sovražniku v hrbet kake manjše udarne skupine.

Vsekakor pa moramo dati borcem vse priznanje, kajti živeti in bojevati se v takih okoliščinah, kakršne so tedaj bile na Jelovici, res ni bilo lahko in to zahteva izredno voljo in visoko zavest.

SPET NAD IDRİJO

Ko je 31. divizija brez strela prišla na južno stran Selške Sore, je Prešernova brigada zavila na Martinj vrh, Vojkova brigada je ostala v Davči, Gradnikova pa se je napotila na

vzhodna in zahodna pobočja Blegoša, na sektor Robidnica—Žetina—Četena ravan.

Na teh položajih je Gradnikova brigada ostala še dva dni, medtem pa je brigadna inženirska četa prekopala štiri metre globoko trinajst metrov dolg odsek ceste, ki pelje iz Škofje Loke na Blegoš, tako da bi jo Nemci le s težavo spet uspobili.

Dvaindvajsetega junija se je brigada napotila bliže sovražnikovim postojankam. Dobila je namreč nalogo, naj na širšem območju Žirov izvaja prehranjevalne akcije, hkrati pa minira ceste. Zato se je 1. bataljon dne 23. junija spravil nad cesto v dolini Idrijce med Idrijo in Želinom, kjer je podiral mostove in miniral nasipe, da sovražnik v prihodnjih ofenzivnih akcijah ne bi mogel na tej cesti uporabljati motorizacije. Skoraj zagotovo pa je štab divizije oziroma štab korpusa pri tem mislil tudi že na novo prihodnjo ofenzivno akcijo, ki je sledila čez nekaj dni, na napad na progo v Baški grapi in na zavarovanje tega napada pred vmešavanjem iz smeri Idrije.

Da bi bili borci 1. bataljona pri tem opraviu varni pred morebitnim sovražnikovim napadom v hrbet, je 2. bataljon zasedel položaje pri Razpotju nad Idrijo in skrbno pazil na morebitne sovražnikove premike v tej smeri. To res ni bilo odveč, kajti v zgodnjih popoldanskih urah je prišlo do spopada z močnejšo sovražnikovo patruljo, ki je štela 20 do 30 mož. Zaseda, ki sta jo sestavljala 2. četa in še en vod 1. čete, je sovražnika spustila čisto blizu, nato pa ga napadla. Nekaj uspeha je sicer bilo, kajti dva sovražnikova vojaka sta bila ranjena, en pa ubit, toda glede na svojo moč in majhno oddaljenost bi morala zaseda doseči kaj več. Štab bataljona je v opravičilo navedel, da so na naši strani menda zatajili kar štirje puškomitraljezi.²⁸

Tretji bataljon se je v noči na 24. junij odpravil v Poljansko dolino in je blokiral nemško postojanko v Poljanah, medtem ko so enote Prešernove brigade blokirale Škofjo Loko in Črni vrh nad Polhovim Gradcem. Namen teh blokad je bil v tem, da so intendanti na tem območju lahko mirno opravljali prisilni odkup hrane in živine.

²⁸ Zbornik VI/14, dok. št. 74 in 111; 14-dnevno poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 5. julija 1944, fase. 226/IV v AIZDG; vojni dopis propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 25. junija 1944, fase. 251/I v AIZDG.

Kaže, da se je sovražnik iz spopada prejšnjega dne nekaj le naučil in je zato poslal proti 2. bataljonu na območju Ledin močnejše sile. Iz smeri Gore se je 24. junija spet v zgodnjih popoldanskih urah približevalo kakih 180 do 200 sovražnikovih vojakov, ki so proti položajem zasede na Razpotju nastopali v štirih kolonah. Tokrat je bil sovražnik še previdnejši kot prejšnjega dne. Razmak med posameznimi vojaki je bil že po petdeset metrov, pred položaji zasede pa se je skoraj uro pripravljal na napad.

Najprej je napadel na levo krilo zasede, ki se je moralo po enournem boju zaradi sovražnikove premoči umakniti. Na desnem krilu pa so borci spustih sovražnikove vojake, ki niso vedeli za njihove položaje, na čistino, nato pa so ga napadli s puškomitraljezi in mu prizadejali občutne izgube. Sovražnik je nato skušal zasedo na vsak način obkoliti, toda ta se je pravočasno premaknila na nov položaj in nadaljevala boj vse do šestih zvečer, ko so se sovražnikovi vojaki vrnili nazaj proti Gori. Kaže, da je šlo za nemško-domobransko akcijo, kajti na Goro so že v noči na 23. junij prišle okrepiteve iz Idrije, Sv. Treh kraljev in Lučin.

V tem boju je 2. bataljon izgubil enega borca, medtem ko naša poročila za sovražnika navajajo, da je imel 22 mrtvih in 11 ranjenih. Podatki o sovražnikovih izgubah, vsaj o padlih, pa so bržkone nekoliko pretirani.

Nekateri borci so se tega dne zelo izkazali. Drzen, celo preveč drzen je bil Matija Bajt, ki je streljal kar stoje, pri tem pa ga je sovražnikova svinčenka zadela naravnost v čelo. Odlikoval se je tudi mitraljezec Lado Stepančič, ki je podrl šest sovražnikovih vojakov. Kot funkcionar in borec pa se je izkazal politični komisar bataljona Alojz Tomšič-Lojze.²⁹

Še istega dne se je brigada zvečer premaknila na prejšnje položaje (Robidnica—Žetina—Četena ravan), kjer je ostala še naslednja dva dni ter izvajala teoretične in praktične vojaške vaje, vendar pa 26. junija zvečer ni šlo več za vaje, ampak za bojno akcijo. Brigada je namreč dobila nalogo, naj

²⁹ Zbornik VI/14, dok. št. 111; 14-dnevno poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 5. julija 1944, fase. 226/IV v AIZDG; vojni dopis propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 25. junija 1944, fase. 251/1 v AIZDG; »Naš klic« št. 3 z dne 25. junija 1944, v AIZDG.

še isto noč napade in zavzame nemško postojanko Gabrk med Poljanami in Škofjo Loko. Posadka, ki je štela le 16 moških,³⁰ se je utrdila v tamkajšnji šoli tik ob cesti Gorenja vas—Poljane—Škofja Loka.

Postojanko je napadel 2. bataljon, vendar je ni zavzel. Bržkone je bil napad premalo odločen. Res pa je tudi to, da se je bilo postojanki zelo težko toliko približati, da bi jo bombaši lahko zasuli z ročnimi bombami in minami iz plastičnega razstreliva. Spremljevalna četa je tudi slabo opravila svojo nalogo: na postojanko je spustila 24 težkih min, toda nobena ni zadela cilja. Tako je bataljon napadal do treh zjutraj, nato pa se je z enim lažjim ranjencem umaknil.

V zvezi s tem napadom je 1. bataljon Gradnikove brigade dobil nalogo, naj demonstrativno napade in hkrati blokira Gorenjo vas in tudi novo domobransko postojanko v Hotavljah. V Gorenji vasi so bili Nemci in udarna četa gorenjskega domobranstva, del te čete pa se je nekaj dni poprej nastanil tudi v Hotavljah. Bataljon je nalogo uspešno opravil in hkrati v Srednji vasi sporazumno z gospodarsko komisijo izvedel še prehranjevalno akcijo.

Podobno nalogo je imel tudi 3. bataljon, vendar v spodnjem delu Poljanske doline: blokiral je postojanko v Poljanah, zapiral smer Škofja Loka—Gabrk in izvajal prisilne odkupe v bližnjih vaseh, zlasti v Visokem pri Poljanah, kjer so bili nemški priseljenci.

Naslednjega dne, 27. junija, je štab brigade dobil ukaz za premik, kajti začeti bi se morala nova velika ofenzivna akcija 9. korpusa — napad na Baško grapo. Brigada je odšla na pot še istega dne in se je s 1. bataljonom razmestila nad Ravnami, z 2. bataljonom nad vasjo Zakriž in s 3. bataljonom nad Jesenico, medtem ko se je štab brigade s prištavnimi enotami nastanil v Zakrižu.³¹

³⁰ Pregled okupatorjevih postojank, obveščevalni center 9. korpusa z dne 19. junija 1944, fase. 73/1 v AIZDG.

³¹ Zbornik VI/14, dok. št. 111; 14-dnevno poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 5. julija 1944, fase. 226/IV v AIZDG.

NAPAD NA PROGO V BAŠKI GRAPI

NAČRTI IN NALOGE

Železniška proga Gorica—Sv. Lucija—Podbrdo—Jesenice je bila ena izmed redkih prometnih zvez med bojiščem v Italiji in globljim nemškim zaledjem. Prav v tem je bil tudi pomen te proge tako za Nemce kot za Anglo-Američane.

Vsa proga je speljana po zelo težavnem zemljišču: najprej teče po ozki dolini Soče, nato preide v dolino Bače, nazadnje pa se pri Podbrdu prebija skozi predor v dolino Save Bohinjke. Najtežavnejši odsek je vsekakor oni po dolini Bače — po Baški grapi, saj je tu soteska silno ozka in vijugasta, tako da so morali na mnogih krajih prebiti daljše ali krajše predore, čez Bačo, razne potoke in dolinice pa razpeti vrsto mostov.

Prav zato je bila Baška grapa že dolgo zelo privlačen cilj za minerje, ker se je tam našlo zanje vselej dovolj objektov in dela. Težava pa je bila v tem, ker so bili vsi pomembnejši objekti močno zastraženi. Posadke resda niso bile močne, zato pa so se skrivale v betonskih bunkerjih, obdanih z žičnimi ovirami. To je pomenilo, da so minerji lahko preskušali svoje znanje le na manjših mostičih in na tračnicah. Storjeno škodo pa je sovražnik sproti popravljaj in zaradi tega prometa ni bilo mogoče prekiniti za dalj časa.

V Baški grapi — vsaj v vzhodnem delu, kjer je napadala 31. divizija — sovražnik ni imel večjih postojank. Vseh sovražnikovih vojakov med Sv. Lucijo in Podbrdom je bilo v Baški grapi približno tisoč sto. Najmočnejša postojanka je bila v Sv. Luciji, kjer je bilo kakih 300 sovražnikovih vojakov, medtem ko jih je bilo v Bači (zdaj Bača pri Modreju) 60, v Kneži

Italijanski bersaljerji na položaju.

100, v Klavžah 36, v Grahovem 209, v Koritnici 48, v Hudajužni 140, v Podbrdu 62 in na Petrovem brdu 60.

Med temi postojankami so bili vzdolž proge, zlasti pri mostovih in predorih, še mnogi bunkerji in utrjena poslopja. Na odseku Grahovo—Hudajužna, ki je Gradnikovo brigado najbolj zanimal, kajti tu je kasneje napadala progo, je bilo vsaj pet takih oporišč, čeprav sta omenjena kraja oddaljena drug od drugega največ pet kilometrov. Po obveščevalnih podatkih je bilo pri Zarakovcu petnajst, v Klontah pa dvajset sovražnikovih vojakov. Posadka v Klontah je imela tudi težki minomet in več puškomitraljezov. Potem je bil še Humar, kjer je bilo trideset (po nekaterih drugih podatkih petnajst) sovražnikovih vojakov. Ti so se utrdili v kmečki hiši zraven predora, okrog nje so izkopali strelske jarke, pri mostu in predoru pa so imeli dva bunkerja. V Kupovem in Kozjih skalah sta bili manjši oporišči — v prvem je bilo šest in v drugem osem sovražnikovih vojakov. Močnejše pa je bilo oporišče pri Zapolarju. Tam je bilo petindvajset, po drugih podatkih pa sedemnajst sovražnikovih vojakov, ki so dve hiši,

ki sta stali blizu mosta, še posebej utrdili; v bližini so imeli tudi tri bunkerje, povsod naokrog pa žične ovire. V Huda-južni je imel sovražnik dve postojanki: na postaji je bilo kakih štirideset, v hotelu pa sto sovražnikovih vojakov. Tudi tu so imeli več bunkerjev, da žičnih ovir niti ne omenjamo.¹

Posadke v teh postojankah so sestavljali predvsem pripadniki 15. »Bataglione difesa costiera« (bataljon za obrambo obale), ki so ga Italijani nazivali »Bataglione volontario Bruno Mussolini« (prostovoljski bataljon Bruna Mussolinija).² Bataljon je v Sv. Lucijo prispel že sredi oktobra 1943, njegova naloga pa je bila zaščita železniške proge. Tu so bile tudi enote italijanskega alpskega polka »Tagliamento«, ki je imel tri bataljone. Prvi bataljon s štabom polka je bil v Tolminu, drugi v Dornberku, tretji pa v Kanalu. Tudi enote tega polka so bile namenjene za zaščito proge v Baški grapi in sploh za protipartizanski boj. Nemško poveljstvo tem italijanskim enotam ni dosti zaupalo, zato je bilo po nekaj nemških vojakov in podoficirjev iz 1. čete 139. polka 188. rezervne gorske divizije razporejenih po vseh pomembnejših italijanskih postojankah v Baški grapi. V Grahovem je bil tudi del domobranske 6. čete SNVZ, ki je sicer imela svoj sedež v Tolminu.³

V primeru napada na to progo je bilo treba glede na pomen, ki ga je imela za sovražnika, pričakovati odločno ukrepanje in posredovanje predvsem iz smeri Sv. Lucije, iz Bohinja (po predoru), iz Selške doline in tudi iz Idrije.

Štab korpusa se je na to operacijo temeljito pripravil in jo je začel šele potem, ko je imel v rokah dovolj zanesljive podatke o razporeditvi in moči sovražnikovih enot v Baški grapi in ko je zbral dovolj granat za topove in razstreliva za minerje.

V napadu na približno dvajset kilometrov dolgem odseku med Klavžami in Podbrdom naj bi sodelovali obe diviziji — trideseta v zahodnem, enaintrideseta pa v vzhodnem delu Baške grape.

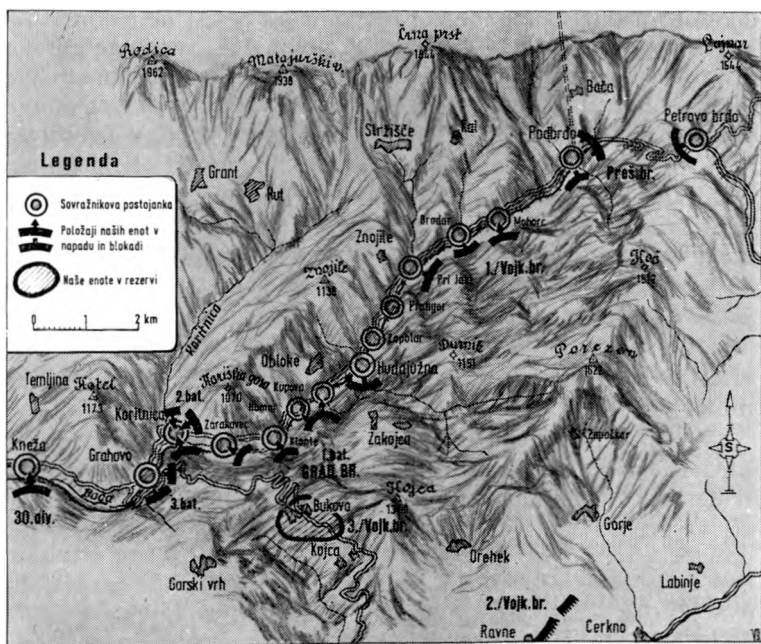
¹ Zbornik VI/14, dok. št. 87.

² Fase, 235/11 v AIZDG.

³ Dr. Tone Ferenc: Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943—1945, Borec 1977, str. 18; izjava ujetnika Colomba Feruccija z dne 1. julija 1944, fase, 235/11 v AIZDG; Franc Hvala: »Dva glasova o nemški junijski ofenzivi 1944 na Cerkljanskem«, Borec 8*—9/1978, str. 455.

Trideseta divizija je imela precej zahtevne naloge: osvojiti bi morala sovražnikovi postojanki v Klavžah in na Kneži, hkrati pa z zadostnimi silami preprečiti sovražniku posredovanje iz smeri Sv. Lucije. Da bi lahko uspešno izvedla vse te naloge, jo je štab korpusa okrepil z artilerijo.

Enaintrideseta divizija je v primerjavi s 30. divizijo imela nekoliko lažje naloge. Njen glavni cilj je bila sovražnikova postojanka v Grahovem. Preden pa je prišlo do napada, so prvotni načrt nekoliko spremenili in sklenili, da bodo namesto Grahovega napadli postojanko v sosednji Koritnici. Vrhu tega naj bi enote te divizije osvojile tudi oporišče Mohor blizu Podbrda (tam je bilo 18 sovražnikovih vojakov), na vsem odseku rušile mostove in se zavarovale pred sovražnikovim vmešavanjem iz smeri Podbrda in Idrije.

Načrt napada na železniško progo v Baški grapi.

Na skrajnem desnem krilu divizijske razporeditve je bila Prešernova brigada, v sredini Vojkova, ki je z enim bataljonom zapirala tudi smer Idrija—Želin—Reka—Bukovo, na levem krilu pa Gradnikova brigada.

Najtežavnejšo nalogo izmed vseh teh treh brigad je vse-kakor imela Gradnikova brigada, ki naj bi napadla in zasedla Koritnico, se pri tem na desni strani zavarovala pred sovražnikovim vmešavanjem iz Hudajužne, na levi strani pa pred vmešavanjem iz Grahovega; poleg vsega tega naj bi čimbolj in na čimveč mestih onespobila železniško progo med Hudajužno in Grahovim.⁴

Njen najpomembnejši cilj je bila torej Koritnica, ki leži onstran železniške proge in Bače na južnih pobočjih Koriške gore. V tej postojanki je bilo tedaj 48 fašistov, pripadnikov

1. čete bataljona »Bruno Mussolini«. Razmeščeni so bili na dveh krajih: v neki hiši v spodnjem delu vasi in v bunkerju nad mostom. Okrog oporišč so razpeli tudi žične ovire. Od težjega orožja so imeli francoski top kalibra 25 mm, težki mitraljez in težki minomet.⁵

Napad na Koritnico je bil zelo zahtevna naloga tudi zato, ker se ji je bilo mogoče približati in postojanki napadati le s severozahodne strani, po južnih pobočjih Koriške gore. Pa še v tem primeru bi se napadalec znašel pod bočnim ognjem iz sovražnikovih bunkerjev nad Grahovim in ob progi.

Potem ko je štab Gradnikove brigade temeljito proučil nalogo, ki jo je prejel od štaba divizije, razporeditev sovražnikovih bunkerjev in utrdb ter značilnosti zemljišča v Baški grapi, je natančno določil naloge podrejenih enot. Sklenil je, naj 1. bataljon z eno četo in mitralješkim vodom blokira sovražnikovo postojanko v Hudajužni, z drugo četo pa naj napade in osvoji bunkerje ob progi med Koritnico in Hudajužno. Drugi bataljon je dobil nalogo, naj zavzame Koritnico,

3. bataljon pa naj bi ga pri tem varoval tako, da bi tesno blokiral postojanko v Grahovem. Spremljevalna četa naj bi svoji težki minomet postavila za položaje 3. bataljona in po potrebi obstreljevala Grahovo. Inženirska četa je morala na čimveč krajih onespobiti progo na odseku Grahovo—Hudajužna in

⁴ Zbornik VI/14, dok. št. 87.

⁵ Izjava italijanskega ujetnika Guglielma Sambettinija (poročilo OC 31. divizije z dne 1. julija 1944, fasc. 74/1 v AIZDG).

cesto med tema dvema krajema. Poveljniško mesto štaba brigade in brigadno obvezovališče naj bi med napadom bilo pri Kobalu ob cesti Bukovo—Grahovo.⁶

Da bi bile enote čim bliže svojim ciljem, so se, kot je že omenjeno, 27. junija popoldne razporedili na območju Ravne—Zakriž—Jesenica. Hkrati s tem so se v vseh enotah začele še zadnje priprave na akcijo.

Štab divizije je brigadam že nekoliko prej ukazal, naj svoje minerske enote izpopolnijo v skladu s formacijo, in naročil, da »tekom enega tedna morajo vse brigade vsaj teoretično izvežbati vse svoje minerce«. V ta namen naj bi po bataljonih ali pa kar skupaj za vse minerje v brigadi organizirali kratke tečaje. Zavedajmo se, da nam eksploziv odpira pot, kamor strelci ne morejo.«⁷

Vse dotlej so bile protiotkrepne desetine, oborožene s protitankovskimi puškami, sestavni del bataljonskih inženirsko-tehničnih vodov, toda pred napadom na progo v Baški grapi so jih osamosvojili v posebne protiotkrepne vode. Vsak tak vod v bataljonu naj bi sčasoma dobil po tri protitankovske puške, za njihovo zaščito pa so bili v vodu predvideni puškomitraljezec in štirje bombaši.⁸

V vseh enotah so pripravili večje število min iz plastičnega razstreliva, ki so bile mnogo učinkovitejše od navadnih ročnih bomb. Še precej več razstreliva pa so potrebovali, da bi lahko porušili čimveč mostov in pretrgali kar največ železniških tračnic.

Pregledali in zakrpali so tudi opremo in obleko ter jo pripravili. Borci so počivali; dobili so močnejšo hrano kot sicer, poleg tega pa še »suho hrano« za vnaprej — meso in kruh. Pričakovati je bilo treba dolgotrajnejši boj in nihče ni mogel povedati, kdaj bodo borci lahko spet dobili svoj redni obrok.

Pri takih in tolikšnih pripravah so borci seveda kaj kmalu uganili, kaj se pripravlja. Zato so jim lahko na političnih urah ter partijskih in skojevskih sestankih precej jasno obrazilo, kakšnega pomena bo napad in kaj vse pričakujejo od njih, predvsem pa od komunistov in skojevcev.⁹

⁶ Zbornik VI/14, dok. št. 110 in 111.

⁷ Dopis štaba 31. divizije z dne 25. junija 1944, fase. 281 a/III v AIZDG.

⁸ Dopis štaba 31. divizije z dne 25. junija 1944, fase. 281 a/III v AIZDG.

• Spomini Ivana Krašovca in Ibra Ibraimija, v AIZDG.

NEUSPEŠEN ZAČETEK

Komaj se je 28. junija dobro zmračilo, že so se bataljoni začeli previdno spuščati v Baško grapo. Vsi bataljoni, razen drugega, so pravočasno zasedli predvidene položaje.¹⁰ Prehod

2. in dela 3. bataljona čez progo ni ostal neopažen in kmalu po polnoči je že ropotalo vzdolž vse Baške grape — od Klavž do Podbrda.

Prvi bataljon je s svojo rusko četo blokiral Hudajužno iz zahodne smeri — na vzhodni strani so enako nalogo imele enote Vojkove brigade — tako uspešno, da je prekinil stik med obema sovražnikovima oporiščema v tej vasi. Druga četa, ki je napadala bunkerje ob progi, ni dosegla nobenega uspeha. To pa tudi zato, ker se je začelo daniti, preden so se borci mogli pošteno znajti in orientirati. Zjutraj je streljanje nekoliko ponehalo. Pač pa je ruska četa odbila napad sovražnikove skupine, ki se je skušala iz oporišča v vasi prebiti na železniško postajo. Sovražnik je menda tedaj imel šest padlih in pet ranjenih vojakov.

Poglavitna naloga 3. bataljona je bilo blokiranje sovražnikove posadke v Grahovem. Tega pa ni bilo mogoče storiti z južne strani Bače, temveč je ena četa 3. bataljona prešla progo in reko ter postavila zasede med Grahovim in komaj kilometer oddaljeno Koritnico. Da bi sovražnika spravila v zmoto, je Grahovo napadala vso noč, vendar le demonstrativno.

Drugi bataljon je prišel na predvidene položaje z zamudo. To pa iz dveh razlogov. Najprej je njegova kolona pri prehodu čez Bačo in progo padla v sovražnikovo zasedo. Šele ko so jo naši borci razbili in pri tem ubili enega sovražnikovega vojaka, je kolona lahko nadaljevala pot proti Koritnici. O kakem presenečenju sovražnikove posadke v tej vasi pa po tolikem pokanju na progi sploh ni bilo več govora. Drugi razlog, da je prišlo do zamude, pa je bil, ker so bile sovražnikove skupine razporejene ne samo v postojanki, ampak tudi po drugih hišah in jih je bilo treba preganjati ven.¹¹

» Zbornik VI/14, dok. št. 111.

¹¹ Vojni dopis propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 30. junija 1944, fase. 251/1 v AIZDG.

Tako so borci 2. bataljona precej pozno prodrli do utrjenega oporišča, ki so ga prepoznali po žičnih ovirah okrog stavbe. Ob treh zjutraj so bombaši ob podpori težjega orožja silovito napadli, toda sovražnik se je takoj znašel in se trdovratno branil. Kljub temu je že kazalo, da posadka ne bo vzdržala in da bo postojanka padla. Toda takrat je začelo goreti neko poslopje v bližini postojanke in ogenj je tako osvetljeval vso njeno okolico, da se ji ni bilo mogoče več približati.

To pa še ni bilo vse. Ko se je začelo že daniti, so borce v Koritnici nenadoma napadli v hrbet sovražnikovi vojaki iz smeri Grahovega. Kaže, da so prebili blokado 3. bataljona med Grahovim in Koritnico. Zelo nadležen je bil tudi mitraljezec iz sovražnikovega bunkerja nad Grahovim, ki je imel zelo dober pregled nad vso bližnjo in daljnjo okolico.

Kaže, da na to možnost pri načrtovanju niso dovolj računali, in zato se je zgodilo, da sta se morala 2. in 3. bataljon umikati v zelo neugodnih okoliščinah. Deli obeh bataljonov so se umikali po čistini proti Bači in železniški progi, čez katero so se prebijali pod nenehnim sovražnikovim ognjem. Drugim, ki so bili že ponoči severneje, je bilo bolje, da so se umikali v nasprotno smer in se skušali na vzhodnih pobočjih Kotla nekako prikriti do mraka. Največ borcev, zlasti iz 2. bataljona, se je umaknilo na južna pobočja Koriške gore, kjer so ostali vse do noči. S teh položajev so zavrnili dva sovražnikova poskusa, da bi se iz Grahovega prebil v Koritnico.

Opoldne je po progi iz smeri Grahovega pripeljal celo oklepni vlak in začel obstreljevati naše položaje. Dve uri kasneje se je odpeljal, odkoder je bil prispel.¹² Sovražnik pa je poleg tega čez dan obstreljeval položaje naših enot tudi z hitrostrelnimi topovi in težkimi minometi.

V prvi noči napada so bili pravzaprav najuspešnejši minerji, ki so na dveh krajih zrušili cesto Grahovo—Koritnica, progo pa so minirali na 22 krajih. Poleg tega naj bi v bojih med Koritnico in Grahovim, sodeč po naših podatkih, padlo 20, ranjeno pa je bilo 12 sovražnikovih vojakov. Po vsej verjetnosti so podatki o sovražnikovih izgubah pretirani.

¹² Prav tam; poročilo štaba 31. divizije z dne 30. junija 1944, fase. 226/111 v AIZDG.

V vsakem primeru so bili doseženi uspehi premajhni, če jih primerjamo z lastnimi izgubami. Samo v 2. in 3. bataljonu je padlo pet in bilo ranjenih deset borcev, 1. bataljon pa je imel tri padle in več ranjenih. Toda dejanske izgube so bile bržkone precej večje. Med umikom 2. in 3. bataljona izpred Grahovega in Koritnice je sovražnik zajel osemčlansko zasedo 3. bataljona, ki se je nepričakovano znašla med Grahovim in bunkerjem severno od vasi. Menda je bilo vseh teh osem borcev nato ustreljenih.¹³ O tem, da so v Grahovem ustrelili kakih dvajset naših borcev iz raznih enot, ki so jih bili zajeli v teh in prejšnjih bojih, govori tudi neko obveščevalno poročilo štaba 31. divizije.¹⁴

Podobno kot Gradnikova tudi nobena druga brigada ni v prvi noči napada dosegla takega pomembnejšega uspeha. Vzrok za to je treba iskati v tem, ker sovražnika pri tako obsežnem napadu ni bilo mogoče presenetiti, ker se je napad začel pozno in je primanjkovalo časa in ker se borci ponoči niso mogli znajti in pravilno orientirati, kar med drugim dokazujejo tudi hude težave, v katerih sta se ob zori znašla zlasti 2. in 3. bataljon.¹⁵

DRUGA NOČ: NIC POSEBNEGA

Razporeditev brigade je v drugi noči napada ostala enaka kot prvo noč, le da se je, brž ko se je zmračilo, umaknil na južno stran proge v brigadno rezervo še oni del 2. bataljona, ki je prvo noč zamenjal napadal postojanko v Koritnici, čez dan pa se je zadrževal na položajih na Koriški gori. Namesto njega je bil v napad na Koritnico poslan 2. bataljon Vojkove brigade, s katerim je bil tudi novi komandant Vojkove brigade Stanko Petelin-Vojko.

Toda bataljonu se je godilo enako kot 2. bataljonu Gradnikove brigade prejšnjo noč. Najprej se je precej zadržal na progi, kjer je naletel na sovražnikovo zasedo. Zato mu je kasneje primanjkovalo časa za napad na Koritnico. Povrh

¹³ Spomini Nade Božič-Alenke, v AIZDG.

¹⁴ Dnevno obveščevalno poročilo štaba 31. divizije z dne 1. julija 1944, fase. 74/1 v AIZDG.

¹⁵ Poleg že omenjenih so uporabljeni še viri: Zbornik spomini Ivana Suliča, Ivana Krašovca in Ladislava Đurjave, v

VI/14, dok. št. 110; AIZDG.

vsega je bil še toliko na slabšem, ker so ga v napad poslali brez minerjev in razstreliva ter brez protitankovskih pušk ali težkega minometa. Iz sosednjega Grahovega pa je povrh vsega takoj prispela pomoč v obliki pehote in enega tanka. Vojkovci so začeli tank obstreljevati kar s težkim mitraljezom. Čeprav mu krogle niso mogle biti nevarne, se je tank umaknil v Grahovo. Medtem se je zdanilo in bataljon se je moral iz vasi povzpeti na pobočja Koriške gore, odkoder je čez dan s svojimi težkimi mitraljezi nadzirali Koritnico in njeno okolico.¹⁶

V drugi noči napada, z 29. na 30. junij, tudi na položajih 1. bataljona ni bilo posebnih novic. Ta je še nadalje uspešno nadzoroval sovražnikovo posadko v Hudajužni. Vojaki, ki so branili železniško postajo, so tega dne ostali brez hrane, ker so naši borci zaplenili pošiljko, ki so jo jim bili poslali iz glavne postojanke v hotelu. Toda enote, ki so napadale bunkerje, tudi to noč niso uspele streti sovražnikovega odpora.¹⁷

Do hujših bojov je prišlo to noč, zlasti pa čez dan, na levem krilu, kjer je bil 3. bataljon. Tam so minerji ponoči na več krajih pretrgali železniško progo in huje poškodovali most čez Bačo na cesti Grahovo—Bukovo. Sovražnik je nato takoj zjutraj pripeljal delavce, da bi ga popravili, toda borci 3. bataljona so jih s svojim obstreljevanjem pri delu močno ovirali.¹⁸

Česar niso storili ponoči, so hoteli naši popraviti podnevi. Nameravali so namreč ob podpori težkega minometa osvojiti neki bunker ob prog. Da bi bila akcija usklajena, so potegnili telefonski kabel od položaja minometa do bombašev pred bunkerjem. Dogovorili so se, da bo težki minomet obstreljeval bunker, bombaši bodo namerilcu javljali, kako padajo mine, po končanem obstreljevanju pa bodo jurišali na bunker. To bi bil prvi primer na ta način usklajene akcije bombašev s težkim orožjem. Do uresničitve pa ni prišlo, ker so se prav tedaj ob Bači navzgor prebili v Grahovo dva oklepna avtomobila in en tank ter začeli s svojimi topovi in mitraljezi obstreljevati naše položaje ob prog. Na napad ni bilo več misliti in bombaši so se morali umakniti nekoliko više.

¹⁶ Petelin, Vojkova brigada, str. 324—325.

¹⁷ Zbornik VI/14, dok. št. 110.

¹⁸ Prav tam.

Izmed vseh enot 31. divizije je v drugi noči napada na progo v Baški grapi pomembnejši uspeh dosegel le 1. bataljon Vojkove brigade, ki mu je uspelo z jurišem zasesti sovražnikovo postojanko Mohorc. Pet branilcev je padlo, eden je bil ujet, drugi pa so ušli. Toda vojkovci so zasegli velik vojni plen: lahki minomet, po dva lahka in težka mitraljeza, devet pušk in še precej drugega vojaškega materiala.¹⁹

To je bil znak, da branilci proge popuščajo, in zato je štab divizije sklenil, da je treba sovražnika napadati še odločneje.

PADEC KORITNICE

Nedvomno so uspehi Vojkove brigade v vzhodnem delu Baške grape in dvodnevni nenehni napadi na sovražnikove bunkerje povzročili pri italijanskih fašistih, ki so jih branili, malodušje in strah, to tembolj, ker obljubljene pomoči ni bilo od nikoder. Tako je tretjo noč napada prišlo do popolnega zloma sovražnikove obrambe med Podbrdom in Grahovim.

V noči med 30. junijem in 1. julijem je največji uspeh dosegel 2. bataljon Gradnikove brigade, ki je bil v prvem mraku mraku spet poslan čez progo in Bačo z nalogo, da zamenja 2. bataljon Vojkove brigade pod Koriško goro. Ta bataljon je skušal kar podnevi zavzeti Koritnico, vendar se postojanki zaradi čistine in dobro organiziranega sovražnikovega ognja ni mogel približati, pa je moral ostati na položajih na južnih pobočjih Koriške gore. Z njih je obstreljeval sovražnikovo kolono, ki je iz Grahovega prodirala proti predoru na progi, in jo kljub temu, da jo je spremljal tank, prisilila k umiku.²⁰

Po ukazu štaba divizije²¹ naj bi 2. bataljon Gradnikove brigade, ki se je v Koritnici že dobro spoznal, ponoči ob enajstih napadel postojanko, 2. bataljon Vojkove brigade pa naj bi skupno s 3. bataljonom Gradnikove brigade blokiral postojanko v Grahovem. Ker pa vojkovci niso imeli s seboj

¹⁹ Petelin, Vojkova brigada, str. 325—326.
Zbornik VI/14, dok. št. 110.
Zbornik VI/14, dok. št. 94.

protitankovskih min, so dobili minerji Gradnikove brigade nalogo, da zaminirajo cesto Grahovo—Koritnica.

Napad na sovražnikovo postojanko v Koritnici pa se je začel nekoliko kasneje, kot je bilo ukazano. Gradnikovci so na progi ponovno naleteli na sovražnikovo zasedo, ki jih je nekoliko zadržala. Ko pa so se bombaši 2. bataljona kmalu po polnoči priplazili pred postojanko ob mostu v spodnjem delu vasi, so ugotovili, da so branilci temeljito zadelali vse prehode v žičnih ovirah, ki so jih naši bombaši napravili dve noči poprej. Začeti je bilo treba znova.

Prvi napad ni bil uspešen, ker je zatajilo razstrelivo, ki so ga podtaknili minerji pod ovire. Prišlo je do drugega juriša, ki ga je sovražnik odbil s svojim ognjem in ob podpori težkih minometov iz Grahovega. Pri tem je padla tudi Anica Mozetič iz Renč, ki se je kot pogumna bombašinja lahko kosala z najboljšimi borci Gradnikove brigade.

Toda napad je bil to noč zelo dobro organiziran in posamezne skupine, ki so v njem sodelovale, so dejstvovale usklajeno. Da bi se minerji lahko priplazili do postojanke in jo minirali, so sestavili posebno skupino, v katero so vključili štiri puškomitraljeze in dva težka mitraljeza. Z njimi so skoraj nepretrgoma streljali po sovražnikovih strelnih linah in pod zaščito njihovega ognja sta se Drago Novak in Bruno Uršič plazila proti postojanki. (Drago Novak se je odlikoval v mnogih bojih. Zato je bil pohvaljen v izrednem dnevnem povelju štaba 31. divizije. Padel je v Črnem vrhu nad Idrijo 1. septembra 1944.) Za seboj sta vlekla vrečo z razstrelivom. Pot do stavbe jima je zaprla žična ovira in ker je nista mogla preskočiti, sta si prehod skozenjo napravila kar s sekiro in jo razsekala. Nato sta se priplazila do stavbe in potisnila vrečo z razstrelivom v klet. Še prej sta seveda prižgala vžigalno vrvico na mini.

Zadonela je močna eksplozija. Takoj zatem so borci pozvali preživelo posadko, naj se vda, toda sovražnik tega še ni bil pripravljen storiti. Šele ko so borci 3. bataljona znova jurišali, so sovražnika le prisilili k vdaji. To se je zgodilo ob petih zjutraj. V zvezi s tem moramo omeniti Stanka Fabjana iz minerske desetine 2. bataljona, ki se je v tem napadu

zelo izkazal po svoji drznosti in junaštvu, o čemer je pisal tudi »Naš klic«, št. 5 z dne 1. julija 1944.

Takrat pa so skoraj pozabili na posadko bunkerja, ki je bil nad mostom. Tja so v spremstvu naših poslali enega izmed italijanskih ujetnikov in po njegovem posredovanju so se nato vdali še štirje alpinci, ki so sestavljali posadko tega bunkerja.

To noč oziroma jutro je 2. bataljon zajel trideset sovražnikovih vojakov. Precej Italijanov pa je bilo tudi ranjenih. Komandant posadke, neki nižji oficir, se ni hotel vdati živ in se je sam ustrelil.

V tej akciji so borci 2. bataljona zaplenili brzostrelni top, težki minomet, dva težka mitraljeza, šest puškomitraljezov, dve pištoli, 32 pušk in večje količine raznega drugega materiala, ki pa ga niso mogli vsega odnesti s seboj, ampak so ga morali uničiti.²²

Po naših poročilih sodeč, je napad na naši strani zahteval eno samo smrtno žrtev. To naj bi bila Anica Mozetič, za katero nekateri udeleženci trdijo, da je padla že ob prvem napadu. Iz dokumentov²³ pa je razvidno, da je v Koritnici ali nad njo padel tudi Ivan Okroglič iz Podgozda pri Kalu. Iz vira, ki to omenja, ni mogoče razbrati, ali je padel že dva dni poprej ali pa 1. julija. Če je padel prej, je možno, da je padel med sovražnikovim obstreljevanjem položajev 2. bataljona na Koriški gori.

Sovražnikovo poveljstvo v Grahovem je napadeni italijanski posadki v Koritnici resnično poslalo pomoč, vendar prepozno. Takoj zjutraj je iz Grahovega pritisnila proti Koritnici močnejša sovražnikova kolona, ki pa so jo vojkovci pogнали nazaj. V tem boju naj bi sovražnik izgubil kakih deset vojakov.²⁴

Prav zato, ker je bilo treba pričakovati nove sovražnikove napade proti Koritnici, so morali z izpraznitvijo in uničenjem osvojene postojanke pohiteti. Kmalu zatem je namreč iz Grahovega med močnim obstreljevanjem iz težkih minometov in

²² Zbornik VI/14, dok. št. 101 in 110; dopis štaba 31. divizije z dne 1. julija 1944, fase. 281 a/I v AIZDG; vojni dopis propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 1. julija 1944, fase. 251/I v AIZDG; spomini Ivana Suliča in Ibra Ibraimija, v AIZDG.

²³ Naši junaki, fase. 252/III v AIZDG.

²⁴ Petelin, Vojkova brigada, str. 327.

drugega orožja pripeljal sovražnikov tank do porušenega mostu v spodnjem delu Koritnice in ga kar obvozil. Kaže, da minerji ceste niso dobro minirali, ali pa so sovražnikovi vojaški mine pobrali, kajti v nasprotnem primeru tank ne bi mogel prodreti tako daleč. Kljub temu je gradnikovcem uspelo odpeljati vse ujetnike prek Bače in proge, prav tako pa tudi orožje razen avtomatskega topa. Tega niso mogli spraviti čez reko in so ga skrili v grmovju, nato pa naslednjo noč prišli ponj. Pred odhodom iz Koritnice so naši zažgali postojanko, da je sovražnik ne bi mogel nikoli več uporabljati.

Sovražnikov tank medtem ni obstreljeval le nasprotnika v neposredni bližini, ampak tudi Bukovo, kjer je zadel zvonik in ga poškodoval. Toda ko so se oglasile naše protitankovske puške in s svojimi krogli, kot izhaja iz naših poročil, ubile sovražnikovega tankista ter ranile poveljnika grahovske posadke, se je tank vrnil nazaj v Grahovo.²⁵

Nazaj čez progo se je — že podnevi — vrnil tudi 2. bataljon Vojkove brigade, ki je nato skupno z nekaterimi enotami 1. bataljona Gradnikove brigade pazil na sovražnikovo posadko v Grahovem, medtem ko je 3. bataljon Gradnikove brigade napadal posadke v bunkerjih ob progi pri Koritnici.²⁶

Nemško poveljstvo je tega dne dokončno ugotovilo, da se obramba proge v Baški grapi podira, in je odločno posredovalo s silami, ki jih je že prejšnjega dne pripeljalo v Podbrdo. Kaže, da so se te nemške okrepitve (ali pa vsaj nekaj od njih) pripeljale po Selški dolini: naša obveščevalna poročila govore o dvesto Nemcih na osmih kamionih in dveh tankih, ki so se pripeljali v Železnike, nato pa peš nadaljevali pot proti Podbrdu. V Podbrdu pa so Nemci poslali nekaj okrepitev tudi skozi predor iz Bohinjske Bistrice.

Iz sovražnikovih poročil²⁷ sklepamo, da bi lahko šlo za dve četi 28. policijskega polka TODT in policijsko gorsko lovsko četo »Alpenland«, ki so bile poslane za zaščito predora.

Sovražnikova kolona je kljub odporu enot Prešernove brigade pred Podbrdom in enot Vojkove brigade nekoliko niže

²⁵ Zbornik VI/14, dok. št. 101.

²⁶ Zbornik VI/14, dok. št. 110.

²⁷ Poročilo višjega vodje SS in policije 18, vojaškega okrožja z dne 1. julija 1944, fase. 204/11 v AIZDG, nemški fond.

prodrla vse do Hudajužne. O bojih, ki jih je imel 1. bataljon Gradnikove brigade s to kolono, najdemo v brigadni kroniki takle opis:

»Naš 1. bataljon je z eno četo in težkim (mitralješkim — op. S. P.) vodom nadaljeval blokado sovražnikove postojanke v Hudajužni. Proti deseti uri je v tej smeri začela prodirati sovražnikova kolona v moči od dvesto petdeset do tristo mož, ki je prebila blokado nekega bataljona Vojkove brigade in Prešernove brigade. Sovražnika, ki je bil prišel iz Podbrda, so naši spustili v bližino in ga napadli s hudim ognjem iz vsega razpoložljivega orožja. Po treh urah ostrega boja se je sovražnik moral s občutnimi izgubami umakniti. S tem smo mu preprečili preboj do Grahovega.

Ob tej priložnosti je padel naš junaški komandant 1. bataljona Gojko Kneževič, eden izmed prvih Titovih oficirjev v naši vojski, ki je bil prišel k nam z juga Jugoslavije. Znan je bil po svojem tovarštvu in se posebno odlikoval v svojem neustrašnem nastopanju v boju z okupatorjem. Bil je ljubljeneč našega komandanta tovariša majorja Ratka, ki ga je njegova smrt močno presunila. Sovražnikova krogla iz protiletalske strojnice ga je zadela v prsi takrat, ko je kleče streljal z novo angleško strojnico na sovražnika. Bil je že star partizan, saj je bil na dan smrti že tri leta in deset dni v partizanih. Sovražnik pa je v tem boju imel 32 padlih in 15 ranjenih.

Druga četa istega bataljona je danes blokirala sovražnikovo postojanko v Grahovem. Inženirci so postavili 'nagazne' (naletne — op. S. P.) mine na cesti Grahovo—Bukovo, kar je seveda sovražnik opazil in začel streljati z brzostrelnim topom in težkim minometom. Ob tej priložnosti so žrtvovali življenje za našo svobodo in našo bodočo domovino naslednji tovariši: Oman Stanko, Bavšič Mirko in Gorenje Alojz (...).«²⁸

Samo ena sovražnikova mina, ki je padla v gručo borcev, je tedaj ubila dva, ranila pa jih je več. Med ranjenci je bil tudi politični komisar 1. bataljona Ivan Krašovec-Skala.

Medtem ko je 2. bataljon po svojim velikem uspehu v Koritnici čez dan počival na Bukovem, je 3. bataljon napadal bunkerje pod Koritnico. Ni pa dosegel nobenega posebnega uspeha. Sovražnik je namreč imel ob progi tako postavljen svoj mitraljez, da naši niso mogli prek Bače in napasti še z druge strani. Kljub temu so jurišali, vendar zaman. Sovražnik je napad odbil, pri tem pa so padli trije borci: Janez Oder, Karl Volk in Ivan Mraz.

²⁸ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

Inženirska četa je bila nenehno na progi, jo minirala, kjer-koli je mogla, in podirala telefonske drogove.²⁹

O sovražnikovih izgubah — razen onih v Koritnici — imamo en sam podatek: 1. julija naj bi iz Podbrda pripeljali v Bohinjsko Bistrico dva vagona mrtvih in 32 ranjenih sovražnikovih vojakov. Morda je bil prav to namen sovražnikove kolone, ki je prodrla do Hudajužne in se takoj vrnila: da evakuira mrtve in ranjene vojake.

RAZSULO

Tako je nastopila četrta noč napada na Baško grapo. Sovražnik, ki je prvo noč še vzdržal, drugo noč začel popuščati in je bil tretjo noč na robu zloma, je četrto noč — s 1. na 2. julij — povsem odpovedal.

Stanje med sovražnikovim vojaštvom sta štab korpusa oziroma 31. divizijo ocenila pravilno in sta sklenila kljub utrujenosti enot napad odločno nadaljevati tudi še v četrtni noči.

V ta namen je štab divizije ukazal, naj Vojkova brigada napada in ruši bunkerje ob progi na svojem sektorju, Gradnikova brigada pa naj se s svežim bataljonom loti postojanke v Hudajužni in jo osvoji. Vojkova brigada naj bi začela napadati ob devetih, Gradnikova pa ob enajstih ponoči. (...) »Ker se je zadnje čase pokazalo, da je najboljše orožje za likvidacijo utrjene postojanke, kakor tudi bunkerjev, odločilni juriš, zato se poslužujte čimveč te taktike,« je naročal štab divizije.³⁰

Naloga, ki so jo dobile enote, je bila izvedljiva, kajti v sovražnikovih vrstah je že prihajalo do razsula. Dogajalo se je celo to, da se italijanski vojaki, ki so vselej iskali zaščite v utrdbah, tokrat v svojih bunkerjih niso počutili več varne — tolikšen je bil njihov strah pred bombaši in strahovitim učinkom plastičnega razstreliva. Zvečer so se umaknili iz utrdb in se poskrili po grmovju in predorih, odkoder so tu

²⁹ Zbornik VI/14, dok. št. 110; akcijsko poročilo štaba 31. divizije z dne 6. julija 1944, fase. 226/III v AIZDG; dnevno obveščevalno poročilo štaba 31. divizije z dne 1. julija 1944, fase. 74/1 v AIZDG; Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

³⁰ Zbornik VI/14, dok. št. 100; vojna dopisa prop. odseka štaba Gradnikove brigade z dne 1. in 2. julija 1944, fase. 226/IV v AIZDG.

in tam še streljali po naših, največkrat so jih pa kar pustili, naj počno, kar se jim pač zljubi. Zato ni še nobeno noč zletelo v zrak toliko mostov in bilo pretrganih toliko tračnic, kot se je to zgodilo to noč. Od Grahovega do Podbrda so odmevale eksplozija za eksplozijo. Borci so bili na smrt utrujeni, toda veseli, saj so po tolikih naporih in žrtvah le dosegli svoj cilj.

Tudi v Hudajužni je s postaje pobegnila tamkajšnja posadka nekam v gozdove, čeprav ji je kurir — tega so naši ujeli — nosil ukaz, da morajo vzdržati do zadnjega. Borci 3. bataljona, ki je to noč prevzel od 1. bataljona položaje pred Hudajužno, so to okoliščino temeljito izkoristili ter so zažgali železniško postajo in uničili razne objekte ob progi. Nato so skupno z levokrilnim bataljonom Vojkove brigade šli v napad še na postojanko v vasi. Napad pa ni uspel. V Hudajužno so se bili namreč že poprej prebili iz Grahovega prek Koritnice trije sovražnikovi tanki in njim gre zasluga, da to noč ni padla še druga sovražnikova postojanka v tej vasi. Kljub temu je bilo ob življenje nekaj sovražnikovih vojakov, naši pa so med drugim zaplenili tudi puškomitraljez.

Sovražnik je pod pritiskom naših enot pobegnil tudi iz drugih bunkerjev in manjših postojank med Hudajužno in Grahovim. Zato inženirski četi ni bilo težko spustiti v zrak štirih mostov. Eden izmed njih je bil tudi železniški most pri Humarju med Koritnico in Hudajužno, ki je bil dolg 30 metrov. Poleg tega so inženirci uničili postojanko pri Zapolarju, odkoder je bil sovražnik ušel, z razstrelivom pretrgali veliko železniških tračnic in na tem odseku požagali skoraj vse telefonske drogove.³¹

Na levem krilu brigade, pred Grahovim sta bila na položajih 2. bataljon Gradnikove brigade na jugovzhodni strani in en bataljon Kosovelove brigade na nasprotni strani postojanke z nalogo, da z blokado postojanke varujeta hrbet drugim enotam Gradnikove brigade in Vojkove brigade, ki sta pometali v zgornjem delu Baške grape.³²

To noč je bila spet uspešna tudi Vojkova brigada. Njen

1. bataljon je že prejšnjega dne, 1. julija, prizadejal občutne

³¹ Zbornik VI/14, dok. št. 110; vojni dopis propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 2. julija 1944, faze. 251/1 v AIZDG.

³² Isakovič, Kosovelova brigada, str. 364—368.

izgube sovražnikovi koloni, ko se je vračala iz Hudajužne proti Podbrdu. Ko je bila kolona mimo, so v mraku napadli sovražnikovo postojanko pri Prangerju, približno tako kot noč poprej pri Mohorcu: pod zaščito mitraljezov so se bombaši priplazili do postojanke in jo zasuli z ročnimi bombami in minami iz plastičnega razstreliva. Ko so vdrli vanjo, so tam našli trupla šestih sovražnikovih vojakov, medtem ko so jim drugi ušli. Vojkovci, ki niso imeli prav nobenih lastnih izgub, so zaplenili med drugim petnajst pušk, dva puškomi-traljeza ter po en lahki minomet in težki mitraljez. Drugi bataljon Vojkove brigade pa je iz utrdb pred železniškim predorom pri Zarakovcu pregnal posadko in zrušil v Bačo kakih dvajset metrov dolgi most pred predorom.³³

Ko se je 2. julija zdanilo, je bila proga na odseku Grahovo—Podbrdo že skoraj povsem razdejana, s tem pa je bil dosežen cilj, ki si ga je bil zastavil štab 31. divizije. Njene enote so bile popoln gospodar nad zgornjim delom Baške grape, kar ugotavlja tudi sovražnik: »Sovražnik je zasedel Grahovo (ne Grahovo, ampak Koritnico — op. S. P.). Železniški most južno od Hudajužne razstreljen. Sovražnik je raz-dejal postojanko Podmelec. Močne banditske sile se nahajajo vzdolž železniške proge južno od Podbrda. Vzhodna pobočja so močno zasedena (...)«³⁴

Toda štab 31. divizije je želel napad na Baško grapo zaključiti s sovražnikovim popolnim uničenjem in je zato sklenil, da bo napad podaljšal za še eno noč. Gradnikovi in Vojkovi brigadi je ukazal, naj Hudajužno napadeta vsak s svoje strani s po dvema bataljonoma. Poleg tega naj bi Gradnikova brigada dobila iz artilerije 9. korpusa še havbico in protitankovski top, uporabila pa naj bi tudi top, ki ga je bila zaplenila v Koritnici. V napadu naj bi s svojim ognjem sodelovali tudi trije težki minometi, dva iz Gradnikove in eden iz Vojkove brigade. Napad na Hudajužno naj bi se začel ob devetih zvečer. Štab divizije je nameraval noč izkoristiti tudi za odpravo napak, ki so bile glede miniranja storjene v prejšnji noči. Ugotovljeno je bilo namreč, da so minerji ponekod opravili svoje delo slabo. Zato sta obe brigadi morali poslati

³³ Petelin, Vojkova brigada, str. 328.

³⁴ Zbornik VI/14, dok. št. 145.

v štab divizije po tri minerje, da bi jih tam strokovnjaki naučili, kako je treba minirati, da se s čim manjšo porabo razstreliva doseže kar največji učinek.³⁵

ZAKASNELO SOVRAŽNIKOVO POSREDOVANJE

Naši štabi so sprva računali na hitro in odločno sovražnikovo intervencijo in so se nanjo tudi temu primerno pripravili: iz smeri Gorice in Tolmina naj bi jo preprečile enote

30. divizije, iz smeri Bohinja in Selške doline Prešernova brigada pri Podbrdu, medtem ko sta dva bataljona Vojkove brigade imela nalogo, naj pazita na smeri iz Idrije in Poljanske doline. Ko pa sovražnika prvega in drugega dne bojov le ni bilo na spregled, so se, kot kaže, nekoliko uspavali.

Sovražnik pa je le interveniral, sicer prepozno, toda ostro. Za 2. julij je organiziral usklajeno akcijo treh bojnih skupin, ki so prodirale iz Soške doline prek šentviške planote, iz Idrije prek Želina in iz Podbrda vzdolž Baške grape.

V Bačo pri Modreju je prispelo kakih 1500 sovražnikovih vojakov, ki so bržkone pripadali 136. polku 188. rezervne gorske divizije. Že zjutraj so v dveh kolonah odšli proti Logarščam oziroma čez Slap na Pečine. Kmalu so se zapletli v boje z enotami Bazoviške in Kosovelove brigade, ki sta jih uspešno zadrževali. Položaj se je poslabšal šele pozno popoldne, ko so sovražniku prispele v Slap nove okrepitve, ki so bile takoj usmerjene proti Pečinam.³⁶

V Podbrdo sta 2. julija proti večeru prispeli dve četi polka »Brandenburg«,³⁷ ki sta nato — verjetno okrepljeni še z drugimi sovražnikovimi enotami, ki so že bile tam — ob podpori štirih tankov in enega oklepnega avtomobila prodirali po dolini navzdol. Prešernova brigada je kolono napadla, poškodovala oklepni avtomobil in upočasnila sovražnikovo prodiranje. Kaže, da so Nemci ponoči nadaljevali pot, ker iz njihovih poročil ugotavljamo, da je prišlo do stika med enotami »Brandenburg«, ki so pritiskale iz Podbrda, in enotami bataljona »Heine«, ki se je na pot podal iz Idrije.³⁸

³⁵ Odredba štaba 31. divizije z dne 2. julija 1944, fase. 281 a/I v AIZDG.

³⁶ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 367.

³⁷ Zbornik VI/14, dok. št. 145.

³⁸ Petelin, Prešernova brigada, str. 382—383.

Izmed vseh treh bojnih skupin je postal še najbolj nevaren, kot so to še isti večer ugotovili, bataljon »Heine«. Na pohod iz Idrije je odšel s 432 nemškimi vojaki in 18 »prosto-voljci«. Nemci so bili med drugim oboroženi s 4 težkimi mitraljezi, 21 puškomitraljezi in 63 brzostrelkami. Pohod bataljona »Heine« bi bržkone minil brez hujših posledic, če ne bi štab divizije oziroma štab korpusa v želji, da bi bile enote, ki jih je namenil za napad na Hudajužno, čim številnejše, sklenil, da v boj za Hudajužno pošlje tudi 3. bataljon Vojkove brigade, ki je bil dotlej na položajih nad Reko ob cesti Idrija—Bukovo, njegove dotedanje položaje pa naj bi prevzele neke enote 30. divizije, ki pa so zakasnile.

Ko so v štabu divizije zvedeli, da prodirajo Nemci iz Idrije proti Želinu, so 3. bataljonu Vojkove brigade, ki je bil na poti proti Baški grapi, ukazali, naj se nemudoma vrne in zasede prejšnje položaje. To pa ni bilo več izvedljivo, ker so tam tedaj že bili Nemci.

Ob prihodu v Želin se je nemška kolona razdelila v tri skupine, od katerih je vsaka prodirala v svoji smeri. Po glavni cesti Reka—Bukovo je pritiskala 4. četa bataljona »Heine«, desno od nje je proti Orehku in Zakojci prodirala 2. četa, levo pa je 3. četa tega bataljona pritisnila čez Poljice na šentviško planoto, kjer se je spopadla z enotami 30. divizije.

Tretji bataljon Vojkove brigade je naletel na sovražnika pri Ravnah, vendar se je moral zaradi njegove premoči med boji postopoma umikati proti Bukovemu oziroma Zakrižu.³⁰ Prvi nemški oddelki so prispeli na Bukovo v mraku.

Štab divizije je že v popoldanskih urah ugotovil, kakšna nevarnost grozi njegovim enotam, če se ne bodo hitro umaknile iz Baške grape. Nemci so prodirali z vseh strani, operative enote — razen 3. bataljona Gradnikove brigade, ki je na Bukovem ščitil štabe, ranjence in pratež, in 3. bataljona Vojkove brigade, ki je bil takrat na poti v Baško grapo — pa so bile še vedno v dolini. Zato je takoj ukazal, naj se vse enote takoj umaknejo iz Baške grape; potem naj tiste, ki so vzhodno od Hudajužne, odidejo proti Poreznu, te, ki so zahodno od Hudajužne, pa pridejo na Bukovo, odkoder bo odšla skupna kolona čez šentviško planoto proti Čepovanu. Da med

³⁰ Zbornik VI/14, dok. št. 148; Petelin, Vojkova brigada, str. 331—332.

zbiranjem enot ne bi prišlo do kakega presenečenja, so del

1. bataljona Gradnikove brigade poslali na položaje na Kojco, ki se dviga nad Bukovim.

Vsa vojska, kar jo je bilo na Bukovem — razni odseki štaba Gradnikove brigade, 31. divizije in 9. korpusa, artilerijske enote, lažji ranjenci itd. — se je medtem že pripravila na umik, čakali pa so le še prihod 2. bataljona Gradnikove brigade, ki naj bi hodil na čelu kolone in pot utiral s silo, če bi bilo potrebno.

Sprva je kazalo, da ne bo nobenih posebnih težav. Zmračilo se je že, ko se je 2. bataljon postavil na čelo kolone in z Bukovega odšel proti jugu. Prišel pa je komaj nekaj sto metrov daleč, ko je nenadoma naletel na sovražnika. To je bila brčkone 3. ali 4. četa bataljona »Heine«. Prišlo je do srditega boja, med katerim se je del bataljona prebil, drugi del pa je zaostal. Medtem je štab divizije dal nov ukaz: glede na to, da je pot na šentviško planoto zaprta, naj se kolona obrne na nasprotno stran, 2. bataljon pa naj pohiti vzdolž kolone in jo prehit, da bo spet na njenem čelu — toda tokrat na poti proti Poreznu.

Kolona je bila dolga in okorna. Zato je minilo precej časa, preden je bilo ukaz mogoče povsem izvesti. Medtem je prišlo že do novega spopada s sovražnikom, ki se ga takratni politični komisar 1. bataljona Ivan Krašovec-Skala spominja takole:

»Štabi in enote, ki so se z Bukovega začele umikati proti Poreznu, so nekoliko zaostale. Kriva je bila korpusna artilerija, ki ni bila dovolj uma. Največje težave so imeli s havbico kalibra 100 mm, v katero sta bila vprežena dva vola, nista pa bila dovolj močna, da jo zavlečeta v hrib. Obstala je pri nekem mlinu. Dolgo so razpravljali, kaj naj store. Ura je bila že devet. Ves čas sem tudi jaz bil tam z delom svojega bataljona. To je bilo nad vasjo.

Tedaj pa smo iz smeri Reke slišali po cesti prihajati neko večjo kolono. Menili smo, da je to bataljon Vojkove brigade, ki bi moral varovati umik. Tedaj pa nepričakovano zaslišimo nemško povelje: »Links, Feuer!« Nisem več dvomil, to so bili Nemci. Sovražnikovi vojaki so skočili nad cesto in začeli streljati po nas. Tudi jaz sem ukazal svojim borcem, naj Nemcem odgovore s čim hujšim ognjem. Tako je tudi bilo. Naše streljanje je bilo tako močno in natančno, da je sovražnika

presenetilo in se je umaknil, misleč, da nas mora biti zelo veliko. Res pa je, da smo imeli više ležeče in boljše položaje (...)»⁴⁰

Medtem je v tistem delu kolone, kjer so bili štabi s svojimi odseki, pratež in zaledne enote, nepričakovano prišlo do velike zmede, ki ni imela nobenega pravega vzroka in tudi ni bila potrebna. Nekateri borci so se na lastno pest ločili od kolone in začeli bežati v hrib proti vrhu Kojce, drugi pa so odmetavali opremo in celo orožje, česar se je kasneje — vsaj deloma — polastil sovražnik. Kljub temu se je glavnina v redu in brez kakih posebnih ovir umaknila proti Poreznu.⁴¹

Iz sovražnikovih dokumentov⁴² zvedemo, da je 2. četa, ki je prodirala čez Orehek proti Zakojci, bila v stiku z manjšimi partizanskimi skupinami in da je zasedla vrh Kojce, da sta pa

3. in 4. četa na območju vasi Kojce, ki leži kake pol ure pred Bukovim ob cesti proti Reki, »naleteli na močan sovražnikov odpor. Po tri in polurnem neprekinjenem nočnem boju so se sovražnikove sile umaknile proti vzhodu, severozahodu in zahodu. Tretja četa je takoj pričela z zasledovanjem proti vzhodu. Dohiteli in razbili so zaščitnice in pratež s konji. Zasledovanje proti severozahodu in zahodu sta prevzela 4. četa in štab. Pri Bukovem je prišlo do boja. Čas boja z zaščitnicami je sovražnik dobro izkoristil, tako da mu je uspelo, da glavnino razdeli in da se pod okriljem noči umakne. Dne 3. 7. okoli 3. ure so čete prispele na črto, ki jo je odredil bataljon. Dopoldne je komandant bataljona kapetan Heine vzpostavil zvezo z enoto 'Brandenburg', 136. polkom in četo 'Kefer' (...)»

Čez dan je bataljon »Heine« preiskoval območje okrog Kojce in takrat so nemški vojaki našli in ubili marsikoga, ki se je ponoči izgubil ali pa ločil od kolone. Nemci poročajo, da so na tem območju ubili 32 partizanov, štirinajst pa ujeli. Podatki so bržkone pretirani, kajti po nekaterih naših podatkih, ki pa tudi niso popolni, naj bi 2. oziroma 3. julija na Kojci padlo deset borcev, eden pa naj bi bil ujet.⁴³ Kaže, da sta takrat na območju Jesenice padla tudi dva borca 3. bata-

*• Spomini Ivana Krašovca, v AIZDG.

⁴¹ Zbornik VI/14, dok. št. 110; poročilo OC 31. divizije z dne 7. julija 1944. fase. 74/1 v AIZDG; Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG; spomini Ivana Krašovca in Ivana Sulica, v AIZDG.

⁴² Zbornik VI/14, dok. št. 148.

⁴³ Krajevna kronika za Jesenico, Mestni muzej v Idriji.

ljona Gradnikove brigade: Jožef Stras iz Stare Fužine v Bohinju in Janez Oder iz Studorja pri Srednji vasi v Bohinju.⁴⁴

Ob tej priložnosti je sovražnik zaplenil tudi nekaj orožja: dva težka minometa, protitankovsko puško in petnajst pušk.⁴⁵ Ni pa odkril havbice kalibra 100 mm, ki je našim ob umiku ni uspelo odpeljati in so jo skrili prav blizu Bukovega, nato pa so prišli ponjo in jo rešili na varno, čeprav je bil takrat sovražnik še vedno na Bukovem. Podobno so druge naše patrulje našle in pobrale večji del izgubljenega orožja in opreme.⁴⁶

Glavnina 31. divizije se je v naslednjih dneh zadrževala na območju Porezna. Tudi Gradnikova brigada je bila tam. Manjkala sta le del 1. bataljona, ki se je s Kojce prebil proti Čepovanu, in del 2. bataljona, ki se je prikrival na šentviški planoti.

S Porezna so naše enote pošiljale bojne patrulje na vse strani — delno zato, da jih sovražnik ne bi presenetil, pa tudi po izgubljeno orožje.

Do bojev s sovražnikom ni več prišlo. Čeprav se je na območju Baške grape, kot je poročala naša obveščevalna služba, zbralo kakih 3000 sovražnikovih vojakov, se iz Baške grape in Bukovega niso ganili skoraj nikamor.

Bataljon »Heine« je ostal na Bukovem še 4. julija. V popoldanskih urah tega dne pa se je raztegnil v kolono in se odpravil proti Reki. Odtod pa ni šel po najkrajši poti ob Idriji proti Idriji, temveč se je povzpел na Šebreljsko planoto, tam prenočil, naslednji dan pa se je vrnil v Idrijo.⁴⁷ V Baški grapi so sovražnikove okrepitve ostale še vse do 7. julija, ko so se vrnile vsaka na svojo stran. Medtem je sovražnik ob progi obnovil postojanke približno enake moči, kot je to bilo pred napadom.

Gradnikova brigada se je 4. julija s Porezna spustila v Gorje in Labinje nad Cerknim. Že naslednjega dne so se v brigado vrnili tudi deli 2. bataljona s šentviške planote in

1. bataljona s čepovanskega. V naslednjih dneh je brigada

⁴⁴ Dopis odseka za kadre štaba 9. korpusa z dne 17. avgusta 1944, fase. 249/11 v AIZDG.

⁴⁵ Zbornik VI/14, dok. št. 148.

⁴⁶ Spomini Ivana Krašovca in Ivana Suliča, v AIZDG.

⁴⁷ Zbornik VI/14, dok. št. 148.

počivala in se urejala, 9. julija pa je odšla po plačilo za dosežene uspehe v Baški grapi in na daljši počitek — v Vipavsko dolino.⁴⁸

SKUPNI REZULTATI IN IZKUŠNJE

Štiridnevni boji v Baški grapi sodijo med največje uspehe, kar jih je Gradnikova brigada dosegla v dveh letih svojega bojnega dejstvovanja. Njene enote so v teh štirih dneh in nočeh osvojile štiri postojanke in bunkerje, progo so pretrgale na 86 mestih, porušile so 5 mostov, podrle 66 telefonskih in električnih drogov ter na dveh mestih minirale cesto. V teh bojih je, sodeč po naših podatkih, padlo 65, bilo ranjenih 46, ujetih pa 31 sovražnikovih vojakov.

Enote Gradnikove brigade so poleg tega zaplenile avtomatski top, dva težka mitraljeza, sedem puškomitraljezov, brzostrelko, dve pištoli, 33 pušk in še mnogo drugega vojnega materiala.

Za vse te uspehe je morala brigada žrtvovati 17 borcev, 26 borcev pa je bilo ranjenih.⁴⁹

Izmed vseh bataljonov 9. korpusa, kar se jih je udeležilo napada na progo v Baški grapi, teh pa je bilo vsaj dvajset, je bil najuspešnejši 2. bataljon Gradnikove brigade. Zato ga je štab divizije pohvalil v posebnem dnevnem povelju, medtem ko je od štaba korpusa dobil zelo dragoceno darilo: ves bataljon so opremili z novim angleškim orožjem.

Posebno priznanje je štab divizije izrazil tudi dvema gradnikovcema, ki sta se s svojim junaštvom uvrstila med najboljše borce v vsej diviziji. To sta bila Andrej Cotič, mitraljezec iz 3. bataljona, in Alojzij Lozar, četni komandir iz 2. bataljona.

»Tovariš Cotič Andrej je s svojo izredno hrabrostjo in vztrajnostjo pri napadu na postojanko Koritnico in kot prostovoljec bombaš dal svetel vzgled ostalim borcem. Tovariš Lozar Alojz se je pri napadu na postojanko Hudajužno in Koritnico izkazal kot neustrašen komandir in je sijajno vodil

⁴⁸ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

svojo četo ter z vso vestnostjo izvrševal najtežje in najbolj naporne naloge,« piše v dnevnem povelju štaba 31. divizije z dne 6. avgusta 1944.⁵⁰

Naši štabi so operacijo v Baški grapi pripravili in vodili izvrstno. Naj navedemo kot primer, da je štab brigade celo z 2. bataljonom pred Koritnico imel telefonsko zvezo, čeprav je bilo treba žico potegniti čez Bačo in progo. Hrano so za vso brigado kuhali na Bukovem in jo še toplo delili borcem na položajih. Sodelovanje med posameznimi enotami, zlasti pa med pešaki in minerji, je bilo tudi zadovoljivo. Zelo dobro je delovala sanitetna služba, saj so ranjenci dobili prvo pomoč že na položaju in so jih sproti odnašali in odvažali v bolnice.

Podobno kot v Bohinju in pred Bledom so se v Baški grapi izkazale bombaške skupine, ki so tokrat izredno dobro sodelovale z ognjenimi skupinami, ki so jih podpirale: medtem ko je skupina, oborožena s protitankovskimi puškami, težkimi mitraljezi in puškomitraljezi držala pod nenehnim ognjem strelne line na sovražnikovih utrdbah, so se bombaši pod njihovo zaščito plazili proti bunkerjem, odstranjevali ovire in podtikali k zidovom mine iz plastičnega razstreliva ali pa v notranjost bunkerja nasuli ročnih bomb in tako brez topov zavzemali utrdbе. Pri tem so imeli izredno malo žrtev v primerjavi z doseženimi rezultati. Tak način delovanja je po eni strani zahteval velik pogum bombašev, po drugi strani pa izurjenost namerilcev v skupini za ognjeno podporo, da so res streljali v line, ne pa po svojih ljudeh. Pokazalo se je, da so bili tudi pri takšnem delovanju doseženi večji uspehi ponoči kot pa podnevi, ko je sovražnik lažje nadzoroval okolico in opazal bližajoče se napadalce.

Velike zasluge za dosežene uspehe so imeli minerji, ki so morali včasih pod hudim sovražnikovim ognjem nameščati razstrelivo na mostove in tračnice. Ko so kasneje ocenjevali njihovo delo, so ugotavljali, da tehnično plat svojega dela — pripravljanje min, povezovanje z vžigalnimi vrvicami in detonatorji itd. — dobro poznajo, premalo poznana pa jim je statična plat njihovega dela, tj. kam položiti mino, da bi imela

⁴⁹ Poročilo štaba 31. divizije z dne 5. julija 1944, fase. 226/III v AIZDG;
»Naš glas« št. 23 z dne 4. julija 1944, v AIZDG.

⁵⁰ »Novice« (glasilo 31. divizije) z dne 7. julija 1944, v AIZDG.

čim večji učinek. Zato se je zgodilo, da nekateri objekti niso bili dobro minirani in se niso zrušili, za druge objekte pa naj bi porabili preveč razstreliva. Znan je podatek, da je 31. divizija v obdobju med 16. junijem in 13. julijem v 41 minersko-sabotažnih akcijah porabila 2186 kg razstreliva, od tega daleč največ v Baški grapi. To je videti mnogo, toda s tem razstrelivom je bila proga pretrgana na 149 mestih, porušenihi sedem železniškim mostov itd., poleg tega pa so precej razstreliva porabili tudi za mine, s katerimi so bombaši napadali bunkerje in druge utrdbe ali ovire. Pod vplivom prejšnje skromnosti, za katero je bilo vzrok stalno pomanjkanje razstreliva, so menili, da bi bilo mogoče npr. kamniti most med Koritnico in Hudajužno porušiti z manjšo količino razstreliva, kot pa so ga za ta objekt dejansko porabili (120 kg), itd.⁵¹

Kot zelo pomembno novost je treba omeniti tudi izvidovanje objektov, ki so bili določeni za napad. Velika pomanjkljivost vseh prejšnjih nočnih napadov brez poprejšnjega izvidovanja je bila v tem, da so borci in starešine prišli pred svoj objekt v temi, da njegove okolice in skritih dostopov do njega niso poznali, da so jurišali na slepo, da so zaradi tega imeli večje izgube in da tudi ni bilo vselej pričakovanih uspehov. V napadu na Baško grapo pa so začeli že uporabljati t. i. komandantsko izvidovanje:

»Ob 6. uri se bo vršilo izvidjanje terena, na katerem se bodo tekom noči vršile akcije. S seboj na to izvidjanje naj brigade vzamejo vse funkcionarje, kateri bodo danes zvečer sodelovali pri akcijah, kakor tudi minerce. Pri izvidjanju bo prisostvoval komandant divizije.«⁵²

Komandantsko izvidovanje je bilo izredno pomembno, kajti z njim so bile odpravljene marsikatero zgoraj omenjene slabosti in pomanjkljivosti, napad na utrdbe je potekal hitreje, sodelovanje med posameznimi enotami in skupinami pa je bilo lahko bolje organizirano.

Operacija v Baški grapi je povsem uspela kljub nepotrebnemu presenečenju na Bukovem 2. julija zvečer in žrtvam tisto noč in še naslednjega dne na Kojci. Proga je bila tako močno porušena, da je sovražnik ni mogel nikoli več uporab-

⁵¹ Petelin, *Med Triglavom in Trstom*, str. 304—305.

⁵² Zbornik VI/14, dok. št. 100.

ljati z vso zmogljivostjo, čeprav jo je kasneje za silo usposobil za promet.

V zvezi s tem je vsekakor zanimiva izjava člana zavezniške vojaške delegacije podpolkovnika Moora:

»Morda se mnogi niti ne zavedajo, kako veliko pomoč nudite zavezniškim operacijam s tem, da ste uničili tako važno prometno žilo, kot je železniška proga, ki veže Italijo z Nemčijo prek Baške doline. Če ako bi prekinili promet za tri dni, bi to bilo velikega pomena. Ko so npr. vaši borci razrušili šampetov most, so v Ljubljani zaman čakali vlaki, polni nemških vojakov, na odhod. Načrt nemške komande, da bi o pravem času okrepila kak važen sektor v Italiji, je propadel. Naše sile so lahko izvedle predvidene operacije, ne da bi jih motile sovražnikove okrepitve.«⁵³

Priznanje z naj višjega mesta pa je 9. korpus dobil z zahvalo generala Wilsona, komandanta zavezniških ekspedicijskih sil na Bližnjem vzhodu, ki jo je ta poslal maršalu Titu:

»Z občudovanjem sem zvedel za zadnje uspehe, ki so jih dosegle vaše enote in tako v mnogem pripomogle k operacijam zaveznikov v Italiji in Franciji. Ti uspehi, posebno oni v Sloveniji, so bili velike važnosti, ker so ustavili delovanje življenjsko važnih sovražnikovih žil. Prosim, sprejmite in izročite enotam, ki so pod vašim vodstvom, naj toplejšo zahvalo in priznanje.«⁵⁴

⁵³ »Partizanski dnevnik« z dne 18. julija 1944, v AIZDG.

⁵⁴ Prav tam.

TRETJI DEL

(julij 1944—maj 1945)

Anglo-ameriško izkrcanje v Normandiji (6. junija 1944) pomeni odločilno prelomnico v drugi svetovni vojni. To je bil začetek konca nacistične Nemčije. Zahodni zavezniki so po nekajtedenskih bojih za razširitev mostišča odločno pritisnili proti Parizu. Ko pa so se v avgustu izkrcali še na jugu Francije, so bile s tem dokončno razbite še zadnje utvare Nemcev o možnosti obrambe »evropske trdnjave«. To tembolj, ker so medtem tudi že sovjetske enote prodrle na Balkan: 23. avgusta 1944 so prisilile Romunijo h kapitulaciji, tri tedne kasneje pa je že prišlo do prvega stika med sovjetskimi enotami in enotami naše narodnoosvobodilne vojske.

Obroč okrog nacistične Nemčije je postajal čedalje ožji. Pričakovati je bilo nova zavezniška izkrcanja še na nasprotni strani Evrope, morda v Grčiji ali Dalmaciji, še najverjetneje pa v Istri, odkoder je peljala najkrajša pot v notranjost Nemčije. Za obrambo istrskih obal in Tržaškega zaliva so Nemci imeli na voljo ves 97. armadni korpus z dvema, kasneje pa celo s tremi divizijami in nekaj kozaškimi polki, toda obramba bi bila do skrajnosti nezanesljiva vse dotlej, dokler so v neposredni bližini obrambnih položajev, ki so jih Nemci začeli jeseni 1944 z vso naglico graditi, gospodarili partizani. Da bi te uničili ali vsaj pregnali v notranjost dežele, je nemško poveljstvo v operativni coni »Jadransko primorje« v drugi polovici leta 1944 in spomladi 1945 organiziralo in izvedlo proti 9. korpusu vrsto ofenzivnih akcij, eno hujšo od druge.

Začelo se je z julijsko ofenzivno akcijo, ki je trajala cele tri tedne. Dva meseca kasneje ji je sledil sicer mnogo krajši »Partisanenwoche« (»teden boja s partizani«), ki pa se je v primerjavi z drugimi nemškimi ofenzivnimi akcijami »odlikoval« po svojem roparskem in uničevalnem značaju. Bližala se je namreč zima in sovražnik je želel partizanom otežiti

oskrbovanje in jim odvzeti prezimovališča. Pozimi je sovražnik izvedel vrsto večjih ofenzivnih sunkov na Trnovsko planoto in v Čepovansko dolino. Vrh vsega pa je bila velika spomladanska ofenziva, ki je zajela vse osvobojeno ozemlje na Gorenjskem in Primorskem, od Škofje Loke do Krasa, in v kateri je sovražnik z obkoljevanjem in postopnim stiskanjem obroča hotel tik pred svojim dokončnim zlomom uničiti glavnino 9. korpusa.

Toda politično in vojaško vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem in Gorenjskem se ni nameravalo ukloniti in izpustiti pobude iz svojih rok. Zavedajoč se, da se utegne operativno območje 9. korpusa vsak hip spremeniti v novo zavezniško-nemško fronto, je sklenilo evakuirati težje ranjence in invalide na varno — na območje sosednjega 7. korpusa NOV in POJ, na Notranjsko. Nato pa je začelo politično in vojaško ofenzivo proti domobranstvu in drugim oblikam pomoči okupatorju in sodelovanja z njim. Vse to je bilo v duhu sporazuma med Titom in predsednikom londonske jugoslovanske vlade dr. Ivanom Šubašičem (16. junija 1944), po katerem je bila narodnoosvobodilna vojska pod Titovim poveljstvom priznana za edino vojaško silo, ki se na območju Jugoslavije bojuje z okupatorjem, in amnestije, ki jo je AVNOJ zagotovil vsem pripadnikom raznih kvislinških formacij — razen onim, ki so storili kako zločinsko dejanje — pod pogojem, če do 15. septembra 1944 prestopijo v vrste naše narodnoosvobodilne vojske.

Usmeritev proti Dolomitom in tamkajšnjemu domobranstvu pa je imela še drug namen: kolikor bolj je sovražnik zapiral poti proti Vipavski dolini in Furlaniji, toliko bolj je moralo naše vodstvo iskati nove možnosti in nova območja, s katerih bi se naše enote in ustanove, pa tudi prebivalstvo na siromašnem in izropanem ozemlju oskrbovali s hrano.

Pri vsem tem je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja nenehno imelo pred očmi osnovno nalogo: biti čim bližje Trstu, Tržiču in Gorici, svojim končnim ciljem. Zato je vsakemu sovražnikovemu poskusu, da bi naše enote potisnil proti vzhodu, sledil takojšen protiudar 9. korpusa z edinim ciljem: v svojih rokah zadržati Trnovski gozd kot najustrežnejše izhodišče za zadnji, osvobodilni pohod na Gorico in Trst.

SOVRAŽNIKOVA POLETNA OFENZIVA

NA POČITKU V VIPAVSKI DOLINI

Vsak boj nujno povzroča tudi žrtve in tako se je številčno stanje Gradnikove brigade in vse 31. divizije po hudih bojih najprej na Jelovici, nato pa še v Baški grapi precej znižalo. Izpopolniti ga je bilo mogoče le z novo mobilizacijo.

Spričo tega, pa tudi zaradi zasluženega počitka, je štab 31. divizije dal Gradnikovi brigadi nalogo »splošne mobilizacije na sektorju Vipava—Pivka—Kras ter pritegnitev vseh skrivačev in razhajkancev v svoje vrste«, ¹ medtem ko naj bi Prešernova brigada in Vojkova brigada opravljali enako nalogo, prva v severnem delu Gorenjske, druga pa v južnem delu Gorenjske in na Cerkljanskem. Gradnikova brigada naj bi poleg mobilizacije zbirala tudi orožje in hrano, ki naj bi jo dostavljala na Cerkljansko.

Tako je brigada 11. julija spet prispela na Vipavsko. Pravzaprav sta se na Otlici in v Vipavski dolini zadrževala le 1. in 2. bataljon, medtem ko je bil 3. bataljon poslan na Pivko in Kras.

Še isto noč se je minerska četa brigade spustila v dolino in je pri Potočah minirala cesto Ajdovščina—Gorica. Tako je naslednjega dne, 12. julija, ob devetih dopoldne nemški kamion, na katerem so bili vojaki, zapeljal na mino. Eksplozija je kamion uničila, pri tem pa je bil ubit en, ranjeni pa trije Nemci. Naknadno so s terena poročali, da so bile sovražnikove izgube veliko hujše: ubiti naj bi bili 4 nemški vojaki, dvajset pa ranjenih. ²

¹ Zbornik VI/14, dok. št. 125.

² Vojni dopis propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 14. julija 1944, fase. 226/IV v AIZDG.

Del 2. bataljona s komandantom Ibrom Ibraimijem (sedi v sredini) v Podrago v Vipavski dolini.

Uspehi, ki jih je Gradnikova brigada dosegla v Baški grapi, so še povečali priljubljenost te enote med vipavskim prebivalstvom. Zlasti velja to za njen 2. bataljon, katerega delegacija je bila 16. julija povabljena v Podrago na miting in poklonitev zastave. »Izročitev naj bi se izvršila z največjo slovesnostjo, združeno z ljudsko veselico in cerkvenim praznikom, da se tako poveča slovesnost trenutka,« poroča brigadni kronist Viljem Gruber-Drago.³

Odposlanstvo 2. bataljona, ki ga je vodil njegov komandant Ibri Ibraimi, je bilo sprejeto z velikim navdušenjem. Popoldne so vse borce pogostili ob pogrtnjenih mizah, nato so se gostitelji in gostje fotografirali, zvečer pa so se vsi preselili v dvorano, kjer se »točno ob dvajseti uri dvigne zastor in na odru zazremo novo zastavo, ki se kar blešči od zlatih našitkov na robovih«. Po petju slovenske himne in pozdravnih govorih »je nato blagoslovil zastavo domači župnik (to je bil župnik Premrl, ki je bil zaveden Slovenec in je pod fašizmom

³ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

veliko prestal — op. S. P.), ki jo je posvetil za nadaljnje borbe in uspehe v ime naših apostolov svetih bratov Cirila in Metoda ter jo je nato izročil tovarišu Ibru«. ⁴ Tako so se Vipavci oddolžili 2. bataljonu Gradnikove brigade, takrat najboljšemu bataljonu 9. korpusa.

Mobilizacija pa le ni izpolnila vseh pričakovanj, kajti na tem območju je ljudska oblast dobro delovala, tako da »je že vse prebivalstvo, ki spada pod vojno dolžnost, večinoma mobilizirano«, je kasneje poročal štab divizije. ⁵

V tistih dneh počitka so lahko izpopolnili tudi manjkajoče ljudi v poveljstveni strukturi.

V štabu brigade je prišlo do spremembe že pred napadom na progo v Baški grapi. Dotedanji namestnik političnega komisarja Stanko Petelin-Vojko je bil odšel za komandanta Vojkove brigade, namesto njega pa je prišel Miro Pavlin. Komandant brigade je še nadalje bil Ratko Marjanovič, njegov namestnik poročnik Franc Nemgar, politični komisar Ivan Sulič-Iztok in načelnik štaba kapetan Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar.

V širšem štabu so bili še podporočnik Blaž Vukčević kot operativni oficir, podporočnik dr. Ladislav Klajn kot sanitetni referent, zastavnik Vladislav Durjava kot šef obveščevalnega centra, Vincenc Iskra kot propagandni referent, Milovan Beltram kot referent za kadre, starejši vodnik Jožef Furlan kot inženirsko-tehnični referent, Jožef Kokalj kot intendant, Angeljev Kum kot veterinarski referent in Franc Ulrih kot brigadni orožar.

V 1. bataljonu je bil komandant poročnik Lazo Zorič, politični komisar Ivan Krašovec, namestnik komandanta poročnik Mihajlo Zobenica in pomočnica političnega komisarja Dušica Bratuž.

V 2. bataljonu je bil komandant Ibro Ibraimi, ki takrat še ni imel namestnika, politični komisar Lojze Tomšič in njegov pomočnik Silvo Koler.

V 3. bataljonu pa je bil komandant poročnik Alojz Nardin, njegov namestnik podporočnik Rudolf Grželj, politični komisar Viljem Klemenc in njegov pomočnik Janez Matul. ⁶

⁴ Prav tam.

⁵ Zbornik VI/15, dok. št. 50.

• Fase. 134/III v AIZDG.

IZ DOMOBANCEV V PARTIZANE

Kolikor boljši so bili odnosi med našo vojsko in prebivalstvom in kolikor celoviteje se je ljudstvo vključevalo v narodnoosvobodilno gibanje, toliko manj upanja je ostalo sovražniku, da bi zlepa ali zgrda razbil to enotnost. Prav zaradi tega na Primorskem skoraj ni bilo ljudi, ki bi bili pripravljeni služiti z orožjem v roki Nemcem. Če pa so koga tako ali drugače le pripravili do tega, je ljudstvo takim samo pomagalo, da so našli pot v partizane.

To se je julija 1944 zgodilo tudi v Rihemberku (zdaj Branik).

Na območju Rihemberka je bilo v tistih dneh kakih 100 domobrancev, ki pa niso spadali pod poveljstvo Slovenskega narodnega varnostnega zbora v Trstu, ampak pod »Land-schutz« — deželne brambovce oz. pomožno policijo. Razdeljeni so bili na pet skupin: kakih petdeset jih je bilo v starem gradu nad vasjo, drugi pa na železniški postaji (čeprav železniška proga Sežana—Gorica že od maja dalje ni delovala), v barakah blizu postaje, v železniški čuvajnici v Steskah in v Saksidu pri Dornberku. Vsem tem skupinam je poveljeval neki nemški žandarmerijski oficir, ki je bil v gradu, na postaji in v Steskah pa sta bila še dva nemška podoficirja. Omeniti moramo tudi domobranskega poročnika Janka Furlana, ki so se ga zaradi njegove zagrizenosti in nasilnosti vsi bali.

Domobranci, ki so jih bili Nemci nasilno vtaknili v vojaško suknjo, je bilo sram, da nosijo sovražnikove uniforme, ljudstvo pa jih je preziralo. Tako se je med njimi našla skupina, ki je prek aktivistov na terenu vzpostavila stike z našo vojsko. Prišlo pa je tudi do sestanka med tremi voditelji zarote in šefom obveščevalnega centra 9. korpusa Evgenom Matejko-Pemcem. Dogovorili so se, da bodo 22. julija prišle ponje enote Gradnikove brigade in Južnoprimskega odreda in da bodo zato poskrbeli, da se stražarji našim ne bodo upirali.

Medtem se je na Otlico vrnil 3. bataljon, ki je s seboj pripeljal le sedem mobilizirancev, in nekoliko uspešnejši 2. bataljon, ki je v Solkanu in bližnjih vaseh mobiliziral kakih 30 vojaških obveznikov.

Devetnajstega julija so se vsi trije bataljoni spustili v Vipavsko dolino, spotoma pa je inženirska četa na cesti Ajdovščina—Vipava postavila mine. Nanje je naslednjega dne zapeljal sovražnikov kamion. Ena izmed min je eksplodirala in menda ubila in ranila več vojakov.

Brigada je nadaljevala pot in 22. julija ponoči v sodelovanju z delom Južnoprimorskega odreda izvedla načrtovano akcijo.

Bataljoni so dobili natančno določene naloge. Prvi bataljon je ob enajstih ponoči prišel pred Dornberk, kjer je bila italijanska posadka, in je tam ostal na položajih do treh zjutraj. Njegova naloga je bila, da prepreči morebitno sovražnikovo posredovanje v smeri Rihemberka. Druga dva bataljona sta morala razorožiti domobrance. To jima je bilo toliko lažje, ker so naši vedeli za sovražnikove razpoznavne znake. Ena izmed domobranskih patrolj jih je v skladu s poprejšnjim dogovorom tistega dne na svojem obhodu sporočila aktivnosti, ti pa Gradnikovi brigadi. Razpoznavni znak v tej noči je bil »Rim — Rimini«.

*Rihemberški grad po
zavzetju.*

Drugi bataljon je imel nalogo, da razoroži domobrance v gradu in na železniški postaji. Zato se je razdelil v dve skupini: ena je zavila v strmi breg nad Rihemberkom, druga pa je odšla proti progi.

Proti postaji na progi se je napotila 2. četa tega bataljona. Stražar, ki je bil tudi eden izmed organizatorjev zarote, je borce spustil mimo, nato pa jim je kazal pot proti postajnemu poslopju. Tedaj pa se je nepričakovano pojavil nemški podoficir in — ko je v bližajočih se postavah prepoznal partizane — začel streljati s puškomitraljezom, ki ga je vedno imel pri roki. Zadel ni nikogar. Naši so odgovorili z ognjem in ga zadeli v trebuh. Podoficir pa je imel še toliko moči, da se je odplazil do proge, kjer je izkrvavel. V tej postojanki so, sodeč po nekaterih podatkih, domobranci sami obračunali z osovraženim poročnikom Jankom Furlanom.

Posadka, ki je bila v lesenih barakah, se je vdala brez odpora. Naši so po vsem tem pobrali plen, postajo in barake pa zažgali.

Medtem se je gradu bližala tudi 1. četa 2. bataljona pod vodstvom Silva Kolerja. Stražar, ki je stal pri vhodu, se je spričo streljanja, ki se je prav tedaj zaslilo z železniške postaje, ustrašil in naših ni hotel spustiti noter. Šele potem, ko so jim zagrozili, da jih bodo z gradom vred vrgli v zrak, so se domobranci, ki so se začeli zbirati na dvorišču, premislili in stopili do svojega nemškega komandanta. Ta je potem, ko je ugotovil, da ni nobenega drugega izhoda, ukazal vdajo. Grad so najprej izpraznili, potem pa ga zažgali, da ga sovražnik ne bi mogel še kdaj uporabljati za postojanko.

Tretji bataljon je imel na skrbi postojanki v Steskah in Saksidu. Tudi tam ni šlo brez streljanja. Stražar pri bunkerju naših sicer ni oviral, toda ko so prišli na dvorišče, so se srečali z nemškim podoficirjem. Zahteval je razpoznavne znake, Evgen Matejka-Pemc, ki je vodil to skupino, pa mu jih je dal s svojo brzostrelko. Nemec je ušel v čuvajnico, zalučal nekaj bomb, nato pa pobegnil v noč. Ena izmed bomb je Pemca laže ranila, druge škode pa ni povzročila. Zadnjo besedo so imeli minerji, ki so pognali v zrak obe postojanki, hkrati s tem pa še železniški most med Saksidom in Dornberkom.

To noč so bili laže ranjeni trije naši borci. Na nasprotni strani pa je padel, poleg že omenjenega nemškega podoficirja in domobranskega poročnika Furlana, po nesrečnem naključju še en domobranec, drugi pa je bil ranjen. Vdalo se je 97 domobrancev in nemški poveljnik, naši pa so zaplenili težki minomet, lahki minomet, brzostrelko, pištolo, 4 težke mitraljeze, 4 puškomi traie jeze, 120 pušk ter precej streliva in hrane. V nekaterih virih piše, da je bilo 98 ujetnikov oziroma 102. Manjše razlike je opaziti tudi pri naštevanju zaplenjenega orožja.

Vsi ujeti domobranci so izrazili željo, da postanejo partizani. Željo so jim izpolnili. Veseli pa niso bili le oni, ker so se rešili sramote, temveč je radost zavladala po vsej Vipavski dolini. To nam priča tudi pismo, ki ga je borcev Gradnikove brigade napisala mati enega izmed rešenih domobrancev:

»(...) Obenem se zahvaljujem kot mati vsem borcev Gradnikove brigade, ki so s svojim življenjem tvegali rešitev teh nesrečnih ljudi, da ne bodo več trpeli pod okupatorjem in se borili proti svojim bratom in sestrām, ampak da bodo odslej služili svojemu narodu. Torej še enkrat hvala vam vsem. Pošiljam vam tudi plamteče tovariške pozdrave. Smrt fašizmu — Svobodo narodu!

Dragi borci. Bog vas živi, vse do končne zmage. Marija S.«⁷

V SEDMIH BOJNIH SKUPINAH

Dobra dva tedna po končanih bojih v Baški grapi je sovražnik sprožil široko zasnovano ofenzivno akcijo, ki je bila nedvomno njegov odgovor na razmah narodnoosvobodilnega gibanja in na velike uspehe, ki so jih enote 9. korpusa dosegle v zadnjih mesecih: razširitev osvobojenega ozemlja še dlje na

⁷ »Naš klic« z dne 22. avgusta 1944, v AIZDG. Uporabljeni so še tile viri: Zbornik VI/15, dok. št. 150; vojna dopisa propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 23. julija 1944 (fase. 251/I v AIZDG) in z dne 31. julija 1944 (fase. 226/IV v AIZDG); 15-dnevno inženirsko-tehnično poročilo štaba 31. divizije z dne 31. julija 1944, fase. 226/IV v AIZDG; Franc Curk: »Rihemberk«, v AIZDG; »Naš glas« št. 38 z dne 25. julija 1944, v AIZDG; »Naš klic« z dne 24. julija 1944, v AIZDG; spomini Ivana Suliča, v AIZDG; Roman Lemut: »Tod niso mogli biti tujci gospodarji«, Primorske novice z dne 10. februarja 1960; Alojz Ravbar: »Kako je padla postojanka v Braniku«, Borec 1959, str. 580.

Gorenjsko, uničenje železniške proge v Baški grapi, ki jo je bilo treba popraviti, zmage 30. divizije v južnem delu Slovenskega primorja itd. S to dolgotrajno ofenzivo je sovražnik hotel potisniti naše enote v napore obrambne boje, jih razbiti, preplaviti osvobojeno ozemlje in naši vojski odvzeti materialno podlago — polastiti se skladišč s hrano, orožjem in opremo ter razdejati delavnice.

Izmed vseh sovražnikovih ofenzivnih akcij proti osvobojenemu ozemlju na Primorskem je bila ta najdaljša, saj se je začela 19. julija, nehala pa šele sredi avgusta 1944. S sovražnikove strani so se je udeležile enote 136. in 139. rezervnega polka gorskih lovcev, polka »Brandenburg« in 10. policijskega polka SS ter nekatere domobranske in italijanske kvislinške enote. V vsej ofenzivi je sodelovalo, sodeč po podatkih obveščevalne službe 9. korpusa, okrog 2500 sovražnikovih vojakov, verjetno pa še več.⁸ Nova enota, ki je dotlej na Primorskem še ni bilo, je bil 10. policijski polk SS, ki je prispel 12. julija s Poljskega v Gorico, od tod pa 2. bataljon v Idrijo in 3. bataljon v Ajdovščino in Vipavo.⁹

Ofenziva je imela dva dela: prvi se je začel 19. julija in je trajal štiri dni. V tem času so sovražnikove kolone prekrižarile Cerkljansko in šentviško planoto ter pri tem imele nekaj hudih bojov z Vojkovo brigado in enotami 30. divizije, ko so se po uspešno izvedenem napadu na novo domobransko postojanko v Hotavljah pri Gorenji vasi vračale nazaj na Cerkljansko.¹⁰

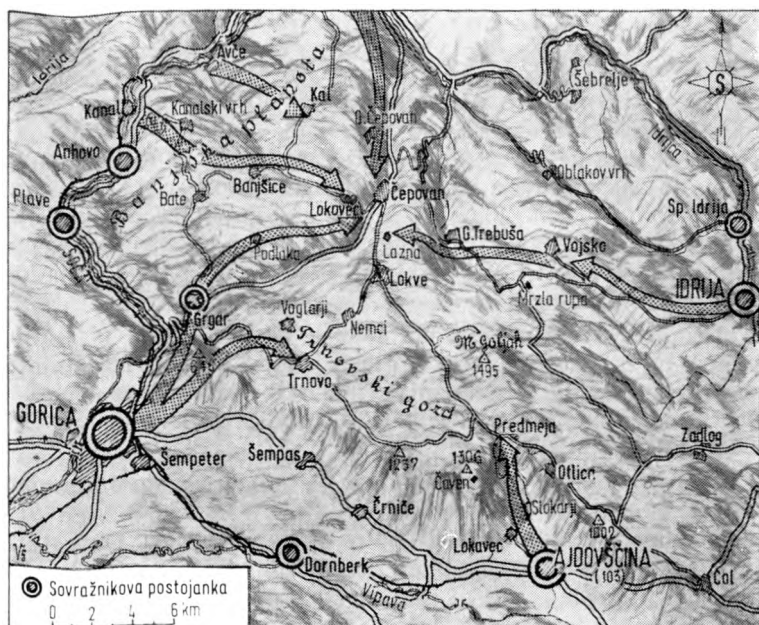
Drugi del sovražnikove poletne ofenzive se je začel 26. julija, končal pa šele 12. avgusta. V tem času je sovražnik temeljito pregledal vso Trnovsko planoto s Čepovansko dolino in Banjško planoto vred. Iskal je partizanske bolnice, predvsem pa skladišča z orožjem in opremo, ki so jo 9. korpusu — njegov štab je takrat bil na območju Lokev nad Čepovanom — pošiljali po zračni poti zahodni zavezniki.

Dne 26. julija je v napad na glavnino 9. korpusa na omenjenem območju krenilo sedem sovražnikovih bojnih skupin.

⁸ Zbornik VI/15, dok. št. 151; Petelin, Vojkova brigada, str. 349.

⁹ Zbornik VI/15, dok. št. 50.

¹⁰ Petelin, Vojkova brigada, str. 350—359; Isakovič, Kosovelova brigada, str. 381—392; Bavec, Bazoviška brigada, str. 297—304.

Sovražnikova poletna ofenziva v Trnovskem gozdu in na Banjški planoti.

V prvi koloni, ki je prodirala iz Gorice proti Trnovemu, je bilo kakih 300 sovražnikovih vojakov. Druga kolona se je iz Gorice prebijala prek Grgarja proti Čepovanu. Iz Soške doline so odšle proti Banjški planoti kar tri bojne skupine, šesta kolona pa iz nasprotnne smeri — iz Idrije čez Vojsko in Gorenjo Trebušo na Lažno. Sedma in zadnja kolona pa je bila tista, s katero je imela opravka Gradnikova brigada. Ta je odšla iz Ajdovščine proti Predmeji.

Na širšem območju Čepovana so bile tedaj, ko se je začel drugi del sovražnikove poletne ofenzive, zbrane vse brigade 9. korpusa razen Prešernove, ki se še ni bila vrnila z Gorenjskega, in Gradnikove brigade, ki se je zadrževala v Vipavski dolini in na Otlci.

GOREČI KAMIONI POD PREDMEJO

Gradnikova brigada se je nameravala takoj po uspešni akciji v Rihemberku osredotočiti na Otlici, vendar tega ni bilo mogoče storiti, ker je sovražnik vzdolž ceste Ajdovščina—Gorica že začel postavljati zasede. To je bil zanesljiv znak, da se pripravlja na novo ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju. Le 1. bataljonu je uspelo takoj po izvedeni akciji priti z vsemi ujetniki na Otlico, kjer se je ves čas zadrževal štab brigade s svojimi odseki. Ta ga je takoj poslal na položaje nad Vipavsko dolino — od Krnice proti Čavnu.¹¹

Drugima dvema bataljonoma se je posrečilo šele 25. julija ponoči na nekem skrivnem kraju pri Dobravljah pretihotapiti se brez strela mimo sovražnikovih zased. Nato sta se ustavila pri Stomažu, kar sta sporočila tudi štabu brigade.

Približno ob dveh 26. julija je bil štab brigade po telefonu iz Vipavske doline obveščen, da se je iz Ajdovščine odpravila na pot motorizirana kolona in zavila proti Lokavcu. Njen cilj v tej smeri bi utegnila biti le Predmeja ali Otlica. Obvestilu je bilo sprva kar težko verjeti, saj je bil most pod Predmejo porušen in po tej cesti ni bilo mogoče priti na Predmejo niti peš, kaj šele s kamioni. Vest je bila resnična: iz Ajdovščine je v to smer dejansko odpeljalo sedem kamionov in eno motorno kolo.

Kasneje je bilo ugotovljeno, da so bili v tej koloni deli

3. bataljona 10. policijskega polka SS, ki so v Ajdovščino prispeli šele dva tedna poprej s Poljskega in zato, kot kaže, še niso dovolj dobro poznali razmer na Primorskem.¹²

V trenutku, ko je štab brigade prejel obvestilo (ob dveh popoldne), ni bilo v njegovi bližini nobenega bataljona, ki bi ga lahko poslal na položaj. Zato je iz prištabnih enot in odsekov pobral vse, ki so bili oboroženi in dosegljivi, ter jih poslal v Mačji kot pod Predmejo. Tam naj bi nad cestnim ovinkom pričakali sovražnikovo kolono in jo napadli. Medtem je štab brigade poslal kurirja k 2. bataljonu v Stomaže po pomoč. Drugi bataljon pa je bil že na poti proti Predmeji in je v Mačji kot lahko poslal kot okrepitev eno izmed

¹¹ Kronika Gradnikove brigade, faze. 279/11 v AIZDG.

¹² Zbornik VI/15, dok. št. 50.

svojih čet. Tako je število borcev, ki so čakali na sovražnikovo kolono, naraslo na šestdeset.¹³

Dušan Vukadinovič, udeleženec in kasnejši načelnik štaba brigade, je v brigadnem glasilu »Naš klic«¹⁴ opisal boj v Mačjem kotu takole:

»V zgodnjih popoldanskih urah 26. julija se je po cesti proti Predmeji pomikala večja sovražnikova kolona sedmih kamionov in dveh motociklov. Brezskrbno so se vzpenjali po precej strmi poti in niso slutili nevarnosti, v katero gredo. Na vrhu hriba jih je namreč na položajih čakala Gradnikova brigada. Borci na položajih so nestrpnost gledali kolono, ki se je počasi pomikala pod njimi in pričakovali povelja za začetek napada.

»Veš kaj,« se je med nestrpnim pričakovanjem oglasil eden izmed borcev, »na to kolono bo najbolje kar jurišati. Boste videli, fantje, da se nas bodo Nemci zapomnili za precej časa!« Nestrpnost je stiskal puško v roki in gledal v dolino.

Kolona se je medtem še vedno pomikala naprej. Že se je med cestnimi ovinki natančno videlo vseh sedem kamionov, ko zadoni na višinah gromko povelje: »Ogenj!«

Kot bi se pred nami odprl pekel, se od vseh strani zasliši regljanje strojníc, z vseh gričkov in zaklonov zadonijo strel iz pušk, med njimi pa grmijo protitankovske puške, da odmeva od stene do stene in se razlega po vsej Vipavski dolini. Preplašeni Nemci zaustavljajo kamione in poskačejo z njih. Hitro si poiščejo zaklone in začno z vso ihto streljati po naših borcih v nadi, da jim uspe umakniti se v dolino in rešiti kamione. Toda vse je bilo zaman. Naši hrabri borci so zasipali sovražnika s silovitim ognjem in se pod zaščito mitraljezov čedalje bliže pomikali. Kakor lava so se valili po bregu navzdol, skakali od skale do skale, od zaklona do zaklona.

Že je bil prvi borec tik pred kamionom, ob katerem je ležalo kakih deset Nemcev, ki so besno streljali na naše. Borec je drzno skočil na cesto, izdrl ročno bombo in jo vrgel med sovražnike, hip kasneje pa je bil spet v zaklonu.

Borec se že pri kamionih. Naši borci mečejo bombe, so čedalje bliže nemškim položajem in prvi Nemci se že umikajo, mečejo orožje stran in divjajo po strmini navzdol v dolino. Še malo in tudi drugi Nemci zapuste v divjem begu kamione in zbeže.

Pred kamioni si borci ogledujejo plen. Municija, puške, polni rezervoarji bencina in še celo protitankovski top najdejo borci med razvalinami kamionov. V tem se začuje brnenje motorjev in pred očmi naših borcev se začneta pomikati eden

¹³ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG; spomini Ladislava Durjave in Iyana Suliča, v AIZDG.

¹⁴ Št. 11 z dne 27. julija 1944, v AIZDG.

Marica Štrukelj, pogumna jurišarka, ki je padla v napadu na nemško motorizirano kolono v Mačjem kotu.

izmed kamionov in motor po bregu navzgor med veselimi vzkliki zmagovitih borcev.

Drugi razbiti kamioni pa zagore z močnim plamenom, ko da bi se norčevali iz bežečih Nemcev. Gradnikovci pa si nazaj grede veselo pripovedujejo, kaj vse so zaplenili in kako so zapodili Nemce v divji beg.

Še pozno v noč so svetili kresovi gorečih kamionov v dolino in naznanjali novo pomembno in veliko zmago gradnikovcev.«

Na kamionih je bilo kakih 150 nemških vojakov. Izmed njih je v boju 48 padlo, trije so bili ujeti (dva Rusa in en Poljak), precej pa jih je moralo biti ranjenih. Borci Gradnikove brigade so tega dne zaplenili top kalibra 20 mm, lahki minomet, brzostrelko, puškomitraljez, petnajst pušk, šest pištol in še precej streliva in drugega vojnega materiala. Kamione so uničili, ker jih zaradi porušenega mostu pod Predmejo ni bilo mogoče odpeljati na osvobojeno ozemlje, motorno kolo pa so še dolgo uporabljali.¹⁵

Izmed borcev Gradnikove brigade je v jurišu padla Marica Štrukelj iz Tolmina. Bila je bolničarka, sekretarka Skoja in namestnica četnega političnega komisarja, predvsem pa silno pogumna borka. Odlikovala se je že med napadom na Srednjo

¹⁵ Zbornik VI/15, dok. št. 50.

vas v Bohinju, prav tako pa tudi v Radovni. V Mačjem kotu je jurišala med prvimi. Ko je iz neposredne bližine ustrelila nekega Nemca in jurišala proti kamionu, jo je zadela in ubila sovražnikova krogla. Na Otlici se je tistega dne znašla čisto po naključju, saj njenega 3. bataijona tam ni bilo. Že pred dnevi je namreč na domu obiskala bolno mamo in ko se je vrnila na Otlico, je medtem njen bataljon odšel pred Rihemberk. Počakala ga je na Otlici, toda medtem je pod Predmejo prišlo do spopada, v katerem je izgubila življenje.¹⁶

Ranjena sta bila dva borca. Prvi je bil novi komandant

2. bataljona Lazo Zorič, ki je nekaj dni kasneje ranam podležel, drugi pa Anton Kunc, ki mu je krogla prebila prsi.

To je bila ena izmed naj lepših zmag Gradnikove brigade, dosežena pa je bila po že preizkušenem receptu: na sovražnika je treba jurišati takoj in mu ne dovoliti, da bi si opomogel od presenečenja.

Še isto noč je prispel na Otlico 3. bataljon, tako da je imel štab brigade na voljo spet vse tri bataljone.

Naslednjega dne, 27. julija, je iz Ajdovščine spet odšla na pot sovražnikova kolona z desetimi kamioni čez Lokavec proti Slokarjem. Naprej pa se niso upali. Prišli so pobirat trupla onih, ki so jih bili prejšnjega dne pustili v naglici na položajih. Ker sami niso želeli več tvegati svojih glav, so vojaki ukazali vaščanom, naj gredo oni ponje in trupla pripelejo do vasi.¹⁷

PRED LOKVAMI

Čeprav je Gradnikova brigada povsem razbila sedmo sovražnikovo kolono, ki bi morala v tej nemški ofenzivi s svojim vdorom na Predmejo odigrati zelo pomembno vlogo, so druge enote 9. korpusa imele veliko težav s preostalimi šestimi kolonami.

Kosovelova brigada se je prejšnjega dne, 26. julija, onstran Lokovca na Banjški planoti spopadla z dvema, približno

¹⁶ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG; spomini Valerije Vrabec, v AIZDG.

¹⁷ Uporabljeni so še tile viri: vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 14. julija 1944, fase. 279 v AIZDG; dnevno situacijsko poročilo OC 30. divizije z dne 29. julija 1944, fase. 74 v AIZDG; Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG; spomini Ivana Požarja v AIZDG.

600 mož močnima kolonama, ki sta pritiskali iz smeri Kanala in Avč. Po približno polurnem boju so kosovelovci z jurišem pognali sovražnika v beg. Ob tej priložnosti je imel sovražnik kakih 30 mrtvih in 40 ranjenih vojakov, kosovelovci pa so poleg tega zaplenili radijsko postajo, tri puško-mitraljeze, štiri brzostrelke, šest pušk, osem pištol in še precej raznega drugega vojnega plena.¹⁸

Z dvema sovražnikovima kolonama pa je istega dne imela opravka tudi Bazoviška brigada, ki je branila dostope v Čepovansko dolino iz smeri Sv. Lucije in Bače (sedaj Bača pri Modreju). Brigada bi brzkone lahko dosegla podoben uspeh kot Kosovelova brigada, toda njeni mitraljezi so začeli sovražnika obstreljevati iz prevelike razdalje. Zato presenečenja ni bilo in brigada sovražnika ni potisnila nazaj v globel, ampak se je morala po celodnevem boju in ko so sovražniku prispele okrepitev celo umakniti nekoliko bliže Čepovanu. Ko pa ji je prihitel na pomoč še bataljon Gregorčičeve brigade, so proti večeru s skupnimi močmi potisnili sovražnika na prvotne položaje.¹⁹

Smer Gorica—Trnovo—Lokve so branile enote italijanske Tržaške brigade, ki pa so bile prešibke, da bi lahko uspešno zadrževale sovražnika. Zato je štab korpusa poslal tja tudi Vojkovo brigado. Tokrat sovražnik glavnega udara ni usmeril čez Trnovo, ampak je najbolj pritiskal severneje, čez Voglarje in Podgozd. Ko se je približno 300 mož močna sovražnikova bojna skupina prebila v gozd, so se razmere naglo poslabšale. Nihče ni več vedel, kje so naši in kako globoko so se med njihovimi položaji proti Lokvam prebili Nemci.

Približno ob štirih popoldne je postal položaj na tem območju že dokaj kritičen. Vojkovci so se morali umakniti že skoraj do Lokev, toda še huje je bilo to, da je bataljon »Heine«, ki je bil to jutro krenil iz Idrije, medtem prodril iz nasprotni smeri vse do Lažne —. gorske vasiče med Čepovanom in Lokvami. Grozila je resna nevarnost, da se bo sovražnikova bojna skupina, ki jo je zadrževala Vojkova brigada, v Lokvah združila z bataljonom »Heine«, s tem pa bi bil enotam 30. divizije na Banjški planoti in v Čepovanski dolini odrezan umik čez Lokve globlje v Trnovski gozd.

¹⁸ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 394—398.

¹⁹ Bavec, Bazoviška brigada, str. 307i—308.

Zato je Vojkova brigada dobila ukaz, naj Nemce s protinapadom vrže nazaj proti Gorici. Vojkovci so svojo nalogo opravili uspešno in Nemce potisnili vse do Zavrha. Toda kmalu zatem so se morali spet vrniti, ker se je za njihovim hrbtom pri naselju Nemci pojavila neka druga sovražnikova skupina. Kljub temu so s svojim uspešnim protinapadom omogočili enotam 30. divizije nemoten umik z Banjške planote in iz Čepovanske doline v Trnovski gozd.²⁰

Ponoči na 27. julij so brigade zasedle nove položaje: Bazoviška brigada na skrajnem levem krilu na območju Krnice nad Vipavsko dolino in za Trnovim, Kosovelova brigada desno od nje vzdolž ceste Trnovo—Nemci—Lokve, Vojkova brigada pa na pobočjih zahodno od Lokev, s katerih je zapirala smer Lokve—Mala Lažna—Predmeja. Toda še istega dne so njene položaje prevzele enote 30. divizije, medtem ko je bila brigada poslana na Predmejo, da bi glavnini korpusa varovala hrbet iz smeri Ajdovščine.

Tako je sovražnik 26. in 27. julija zasedel precejšen del partizanskega osvobojenega ozemlja. V rokah je imel vso Banjško planoto in Čepovansko dolino, bil pa je tudi na Trnovem, Lokvah in na Lažni. Začuda pa ni pokazal nobene želje, da bi zasledoval naše enote niti da bi se umaknil. Nasprotno, začel se je utrjevati, ko da misli za vselej ostati po teh vaseh. Kmalu je bilo jasno, kakšne so njegove namere. Na Lokvah, Lažni in v gozdovih med tema dvema vasema so bila korpusna skladišča, ki so bila obilno založena z najraznovrstnejšim materialom, predvsem pa z orožjem, strelivom, razstrelivom in uniformami, kar so bili zahodni zavezniki poslali 9. korpusu kot pomoč po zračni poti. Priznati moramo, da so imeli Nemci v tem iskanju precej uspeha in da so v svoja oporišča odpeljali dokajšnje količine orožja in raznega drugega materiala. To je med našimi borci povzročilo negotovanje, zlasti zato, ker so bili mnogi izmed njih slabo oblečeni in obuti, Nemci pa so sedaj odnašali obleke in obutev.

Da bi to preprečili, je štab korpusa sklenil sovražnika napasti in pregnati najprej z Lokev, nato pa še iz drugih krajev. Po podatkih obveševalne službe je bilo takrat na Lokvah

²⁰ Petelin, Vojkova brigada, str. 360—362.

približno 300, na Lažni kakih 200, v Voglarjih pri Trnovem pa tudi približno 300 sovražnikovih vojakov. Na Lokvah se je sovražnik nastanil predvsem okrog cerkvice, ki stoji sredi vasi na majhni vzpetini, in v hotelu pod cerkvijo. Da bi okrepili obrambo, so Nemci postavili dva bunkerja: prvi je bil vzhodno, drugi pa zahodno od cerkve. V zvoniku je sovražnik imel opazovalnico in mitraljez, s katerim je lahko obstreljeval, razen nekaterih vrtač, vso bližnjo in daljnjo okolico tja do roba približno kilometer oddaljenega gozda, kjer so bili že partizanski položaji.

Lokve imajo za napadalca zelo neugodno lego. Vas je sicer z vseh strani obdana z gozdovi, toda med njo in gozdom je sama planjava.

Štab korpusa, ki se je po nemškem vdoru na Lokve nastanil na Predmeji in ki je v teh bojih dokazal neposredno poveljeval brigadam, je sklenil sovražnika na Lokvah napasti z Gradnikovo brigado in bataljonom Kosovelove brigade. Gradnikovci naj bi napadli vzdolž ceste Predmeja—Mala Lažna—Lokve, kosovelovci pa vzdolž ceste Trnovo—Nemci—Lokve. Napadli naj bi 29. julija zjutraj.

Gradnikova brigada je, sodeč po nekaterih virih (npr. poročilu štaba 31. divizije z dne 2. avgusta 1944²¹) pustila svoj bataljon, ki naj bi se glavnini pred Lokvami pridružil šele naslednjega dne. Toda po Kroniki Gradnikove brigade²² in spominih takratnega komandanta 2. bataljona Ivana Suliča—Iztoka se je boj na Lokvah že prvega dne udeležil tudi 2. bataljon hkrati z drugimi brigadnimi enotami.

Tako je brigada prispela ponoči z Otlice na Malo Lažno in se začela spuščati proti Lokvam. Zjutraj so gradnikovci in kosovelovci šli v napad. Iz smeri cestnega križišča, ki leži jugozahodno od vasi, je proti Lokvam pritiskal 2. bataljon, na njegovem desnem krilu pa je bil 3. bataljon. Najprej je prišlo do spopada s sovražnikovimi patruljami, ki so jih gradnikovci prisilili k umiku, nato pa so jih zasledovali prav v vas.²³

Izredno priložnost je pri Lokvah že pred tem imel 3. bataljon Kosovelove brigade, vendar je žal ni izrabil. V njegovi

²¹ Zbornik VI/15, dok. št. 50.

²² Fase. 279/11 v AIZDG.

²³ Spomini Ivana Suliča, v AIZDG.

smeri namreč Nemci niso imeli nobenega zavarovanja in kosovelovci so zasedli izhodiščne položaje za napad tik pred vasjo. Pred seboj so imeli kot na dlani dva nemška topa, pravkar raztovorjeni minomet in kupe streliva, po travnikih so se pasle mule, brezbrizni vojaki so se gredli ob ognjih. Če bi bataljon odločno napadel, ne da bi čakal na gradnikovce, bi lahko bilo vse drugače. Tako pa so kosovelovci približno ob osmih začeli sovražnika obstreljevati, misleč, da se jim bodo takoj pridružili tudi gradnikovci, toda teh takrat ni bilo blizu in priložnost je splavala po vodi. Nemci v vasi so se hitro uredili, se postavili v bran in kosovelovci so obtičali še ves dan na svojih položajih.²⁴

Medtem je srditeje napadla tudi Gradnikova brigada in njeni borci so čez planjavo vdrli med hiše in se cerkvi približali na kakih sto metrov. Že je kazalo, da bo načrt štaba korpusa kljub neusklajenemu napadu enot obeh brigad le uspel, toda prav tedaj se je iz smeri Lažne prikazala neka druga nemška kolona, ki je gradnikovce napadla v bok in jih prisilila k umiku v zelo težavnih okoliščinah. Umikati se je bilo treba po čistini in pod navzkrižnim sovražnikovim ognjem. Poleg 2. bataljona sta se izkazala tudi 1. bataljon, ki je bil prav tako vdril v vas, ter 3. bataljon, ki je uničeval sovražnika na nasprotni strani. V tem boju so bataljoni Gradnikove brigade imeli občutne izgube: padlo je devet, ranjenih pa je bilo deset borcev. Med padlimi je bil tudi namestnik komandanta 2. bataljona Miroslav Faganel, izreden borec, ki se je odlikoval že prej zlasti na Gorenjskem in v Baški grapi.²⁵ Ob tej priložnosti je bil ranjen, kot vse kaže, tudi neki puškomi trač jezeč, ki ga je četni politični komisar v 2. bataljonu Anton Božič skušal sicer odnesti na varno, pa mu ga je na hrbtu ubil nov sovražnikov rafal. Toda izgube so imeli tudi Nemci: padlo naj bi jih kakih petnajst, mnogo pa jih je bilo bržkone tudi ranjenih.²⁶

²⁴ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 402—403.

²⁵ Zbornik VI/15, dok. št. 50; Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

²⁶ Prav tam; spomini Valerije Vrabec in Antona Božiča, v AIZDG. Novi namestnik komandanta 2. bataljona (njegov komendant je tudi takrat Ivan Sulič-Iztok, politični komisar Alojz Tomšič in njegov namestnik Silvo Koler) je postal Ivica Troha, ki je padel že 1. septembra v Črnem vrhu nad Idrijo. Poleg Faganela sta tistega dne, kot se spominja Valerija Vrabec, padla še komandir Alojz Lozar in bolničarka Tončka, vsi trije pri reševanju nekega ranjenca.

Tako se je končal napad na Lokve. Uspeha ni bilo, kot je že omenjeno, zaradi neusklajenosti med Kosovelovo in Gradnikovo brigado, deloma zato, ker je bilo na Lokvah precej več sovražnikovih vojakov, kot je poročala naša obveščevalna služba (500, ne pa 300), predvsem pa zaradi napada sovražnikove kolone, ki se je prav takrat z Lažne vračala na Lokve.

Na Lažni je bil vse dotlej bataljon »Heine«, ki pa se je zaradi 5 padlih in 7 ranjenih vojakov ter prekinjene radijske zveze 29. julija v zgodnjih jutranjih urah vrnil v Idrijo. Namesto njega je prišla v Lažno neka četa polka Brandenburg iz Čepovana in ta je nato, kot vse kaže, napadla enote Gradnikove brigade pred Lokvami v bok.²⁷

Štab korpusa kljub prvemu neuspehu ni hotel odnehati. Še isto popoldne je ukazal, naj položaje Gradnikove brigade prevzamejo enote Vojkove brigade in 30. divizije, Gradnikovo brigado pa je poslal na Lažno, kjer prav takrat ni bilo tam nobene sovražnikove posadke. Lažna naj bi ji bilo izhodišče za novi napad na Lokve, ki ga je načrtoval za naslednji dan. Napada naj bi se udeležili še dva bataljona Vojkove brigade in enote 30. divizije, ki naj bi Nemce v Lokvah napadle s se-verozahoda.²⁸ A zgodilo se je drugače, kot je bilo načrtovano.

PRED LAŽNO

V tistih dneh se je bojna situacija v Trnovskem gozdu tako hitro spreminjala, da ji povelja in načrti naših štabov včasih niso mogli slediti. Sovražnikove patrulje, zasede in kolone so se pogosto pojavljale tam, kjer jih ni nihče pričakoval, njihove premike pa je bilo zaradi nepreglednih gozdov težko spremljati. Zato je prihajalo do mnogih presenečenj. Tako na primer sta 29. julija v zgodnjih popoldanskih urah komandant 30. divizije (prejšnji načelnik štaba 31. divizije) Ivan Turšič-Iztok in komandant Kosovelove brigade Leopold Škrabar-Vanja z motornim kolesom zapeljala v bližini Lokev naravnost med Nemce tam, kjer jih nista pričako-

²⁷ Zbornik VI/15, dok. št. 169.

²⁸ Povelje štaba 31. divizije z dne 30. julija 1944, fase. 281/III v AIZDG. Poleg omenjenih virov so za opisovanje teh bojev uporabljeni še spomini Nade Božić, Ivana Krašovca in Bogomirja Lozarja, vse v AIZDG.

vala. Nemci so ju napadli in so komandanta divizije ubili, komandanta brigade pa ranili, vendar jim je ušel.²⁹

Bojna situacija se je hitro spreminjala tudi na območju Lažne, kamor je bila poslana Gradnikova brigada. Po odhodu bataljona »Heine« z Lažne, kamor je bil poslan, da očisti to območje in vzpostavi stik z 2. bataljonom 136. polka na Lokvah, je prišla tja neka enota 3. polka »Brandenburg«, toda bataljon je 30. julija dobil nalogo, naj se takoj vrne nazaj na Lažno, da bi nadaljeval s preiskovanjem gozdov. V času njegove odsotnosti je bila na Lokvah, kot kaže, le 6. četa 2. bataljona 136. polka, medtem ko je bila njegova 7. četa na položajih severno od Lažne (na k. 1012).³⁰

Prav s to četo je imela opravka Gradnikova brigada in se zato ni mogla udeležiti načrtovanega napada na Lokve, ki so ga nato izvedle enote Vojkove, Gregorčičeve in Bazoviške brigade, vendar brez uspeha. Prvi bataljon Gradnikove brigade je 30. julija zasedel svoje položaje zahodno od Lažne, s katerih naj bi napadel sovražnika na k. 1012, toda prav tedaj se je iz smeri Čepovana bližala približno 500 močna sovražnikova kolona. Po vsej verjetnosti je pripadala 3. polku »Brandenburg«. Naši borci so sovražnika napadli s hudim ognjem, toda premoč je bila prevelika in nazadnje so se Nemci le prebili v vas. Kmalu zatem se je sovražnikova kolona začela po isti poti vračati nazaj v Čepovan. Prvi bataljon, ki je še vedno vztrajal na svojih prejšnjih položajih, jo je spet napadel; pomagal mu je 3. bataljon, ki je bil južno od njega.

V teh bojih je, sodeč po nekaterih naših virih,³¹ padlo 20 in bilo ranjenih 32 sovražnikovih vojakov, a po vsej verjetnosti so ti podatki o sovražnikovih izgubah nekoliko pretirani, saj nimajo potrditve v zaplenjenem orožju in opremi.

Prav pri 3. bataljonu je tega dne, po izjavah udeležencev, prišlo do izredno srditih spopadov. Juriši so se vrstili drug za drugim, sedaj z ene, potem pa z druge strani. Posamezni položaji so po nekajkrat menjali gospodarja: komaj so jih zasedli naši, že jih je sovražnik pregnal z njih — in nasprotno. Tretji bataljon je samo v dopoldanskem času štirikrat jurišal

²⁹ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 404—405.

³⁰ Zbornik VI/15, dok. št. 169.

³¹ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

in osvojil nekaj višinskih točk, ki so se dvigale kakih deset do petnajst metrov nad okoliškim zemljiščem. Omeniti je treba, da je bila preglednost zelo slaba že zaradi gostega drevja, mimo tega pa je bilo takrat še oblačno in deževno vreme. Pokalo je na vseh straneh in nihče ni vedel, kje so naši, kje pa sovražnik. Vse to je zelo motilo tudi sovražnika. Tako na primer se je eden izmed njegovih vojakov izgubil in je prišel naravnost pred položaje 3. bataljona, kjer so ga borci takoj zgrabili.

V takih okoliščinah se je mogoče bojevati in vzdržati le v primeru, če vsak borec v redu opravlja svoje dolžnosti. Da pa je v tem primeru res šlo za kolektivno junaštvo, nam dokazuje naslednji primer, o katerem je pisal »Naš klic« z dne 3. avgusta 1944:

»Tudi 3. bataljon Gradnikove brigade je dobil nalogo, da prežene sovražnika z neke višinske točke južno od vasi. Patulje so se z mačjo spretnostjo približale vrhu, da ugotove točne sovražnikove zaklone in njegovo številčno moč. Kakor so se neslišno približale, tako so se tudi oddaljile. Komandant tov. Lojze (Lojze Nardin — op. S. P.) pokliče takrat komandirja 2. čete in mu pojasni razmere.

Že se dvigne en vod omenjene čete s položajev in se začne pomikati proti vrhu, da ga zavzame. A sovražnik se trdovratno upira. Ne da se pregnati iz utrjenih gnezd. Vdruživ gre v napad že vsa četa z nalogo, da v jurišu prežene sovražnika z vrha.

Sedaj ni potrebna več tišina. Tovariš načelnik štaba Blaž (načelnik štaba brigade Oto Vrhunec — op. S. P.) tudi noče biti med zadnjimi, zato se jasno čuje njegov glas izmed vseh, ko zadoni z vseh strani:

Juriš, juriš! Naprej!

Naši se poženejo iz zaklona do zaklona, vsak hoče biti prvi. Sovražniku leze strah v kosti. Ne čuti se več varnega niti v bunkerjih. Končno mu zleze strah tudi v pete in zbeži...

Naši so zasedli hrib. Kdo je bil prvi na vrhu? Nihče! Vsi naenkrat so se znašli, ker nihče ni hotel zaostati v tem bojnem tekmovanju. Sedaj pa za njimi prav do vasi. Sovražnik je bil hitrejši od naših tako, da so ga naše krogle komaj še dohajale.

Veselje je žarelo z obrazov naših borcev nad lepim uspehom, ko so se vriskajoč in pojoč vračali na od sovražnikov zapuščene položaje vrh hriba.«

Enote 2. bataljona so bile, sodeč po precej nepopolnih podatkih,³² na položajih nekje med Lokvami in Lažno. Tam je bataljon napadlo v hrbet kakih sto Nemcev. Po tem istem viru je takrat bataljon imel tri padle in se je moral umakniti na više ležeče položaje.

Drugi bataljon se je nato priključil 1. in 3. bataljonu pred Lažno in zasedel položaje na višinskih točkah. Že ob štirih popoldne so opazovalci sporočili, da se iz smeri Vojskega približuje Gorenji Trebuši daljša sovražnikova kolona s kakimi 400 možmi in 100 konji. To je bil bataljon »Heine«, ki se je vračal iz Idrije.

Brigada je nad Lažno imela izvrstne položaje in bataljon »Heine« se v nobenem primeru ne bi mogel prebiti po skoraj neprehodnih strminah iz Gorenje Trebuše na Lažno, če ne bi sovražnik hkrati napadal brigade tudi iz dveh drugih smeri

— iz smeri Lokev in Čepovana. »Koto in vas smo zavzeli ob 20. uri. Sovražnik se je umaknil proti jugu. Na k. 1012 smo vzpostavili zvezo s 7. četo 136. polka. Do 23. ure je bilo slišati šibkejšje streljanje okoli Lokev,« piše v sovražnikovem poročilu.³³

To je bil napad Vojkove brigade na sovražnika na Lokvah; Gradnikova brigada je napad ščitila pred nemškim posredovanjem iz smeri Lažne z enim bataljonom, bržkone z drugim, druga dva bataljona pa sta dobila ukaz, naj se premakneta na območje Male Lažne ob cesti Lokve—Predmeja.³⁴

NA MALI LAŽNI

Brž ko je sovražnik dobil nove okrepitve, ni imelo nobene pomena več napadati ne Lažne ne Lokev, saj bi to zahtevalo samo nove žrtve, uspeha pa ne bi bilo nobenega. Do te ugotovitve je prišel tudi štab korpusa. Ko sovražnika že ni mogel pregnati, mu je hotel vsaj preprečiti, da bi se polastil še južnega dela Trnovskega gozda.

³² Obveščevalno poročilo štaba 31. divizije z dne 31. julija 1944, fase, 74 v AIZDG. Po tem poročilu bi sklepali, da je Miroslav Faganel, namestnik komandanta 2. bataljona, padel šele tega dne, kar meni v svojih spominih tudi Valerija Vrabec.

³³ Zbornik VI/15, dok. št. 169.

³⁴ Zbornik VI/15, dok. št. 50.

Zato je Gradnikova brigada dobila nalogo, naj zasede položaje na Mali Lažni. Mala Lažna ni vas, ampak povsem navadno, vendar v vojaškem pogledu zelo pomembno cestno križišče približno štiri kilometre južno v smeri Predmeje. Nekoliko za Malo Lažno doseže cesta Lokve—Predmeja svojo najvišjo točko. Toda za obrambo je Mala Lažna zelo neprimerna, kajti samo na križišču je manjša planjava, povsod drugod pa je sam gozd.

Položaje ob cesti Lokve—Predmeja je zasedel 2. bataljon, desno od njega, vzdolž ceste Mala Lažna—Mrzla rupa, je bil 1. bataljon, levo od 2. pa 3. bataljon, še bolj v levo, proti Trnovemu, so bili položaji enot 30. divizije.

Sprva se ni zgodilo nič posebnega. Borci so poležavali na položajih ter s patruljami in izvidnicami nadzorovali sovražnika na Lokvah. Hudo je bilo tudi to, ker ni bilo dovolj vode niti za kuhanje, kaj šele za umivanje, britje in pranje. Zato so bili borci zanemarjeni, kosmati in podobni — kot piše vojni kronist — divjim možem iz otroških pravljic. Kmalu pa se je vreme spremenilo. Začelo je spet deževati in vode, ki je je prej primanjkovalo, je bilo takoj preveč.

Med sovražnikom in štabom 9. korpusa je v teh dneh prišlo do nekakšnega tekmovanja, kdo bo hitrejši: ali bo intendant korpusa, ki so jim pomagali tudi borci 1. in 3. bataljona, uspelo izprazniti še druge bunkerje z materialom, ali pa jih bo sovražnik pri tem prehitel. Ponekod so bili naši hitrejši, drugod pa so našli že prazna skladišča. Ko so borci, na primer, 3. avgusta videli, kako je z Lokev odšlo kakih 70 močno otovorjenih mul z materialom, ki so ga Nemci našli v naših skladiščih, niso več dvomili v to, da sovražnikovim vojakom kaže pot do skladišč, kdo, ki njihovo razporeditev dobro pozna.

Toda ogorčilo jih je še nekaj drugega. »Naša brigada,« piše v kroniki,³⁵ »je namreč iztaknila bunkerje, v katerih je korpus skril hrano, tobak, usnje in nove obleke, kakor tudi perilo. Blaga pa si borci niso smeli razdeliti, posebno pa oblek ne, ki so bile od miši in podgan razžrte in razcefrane, kljub temu, da hodijo naši borci razcapani, raztrgani in brez obutve. V teh dnevih so Nemci odkrili več bunkerjev in zaplenili več

³⁵ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

Med sovražnikovo ofenzivo na Mali Lažni. Z leve na desno: Rudolf Grželj-Vardar (namestnik komandanta 3. bataljona), Alojz Nardin (komandant 3. bataljona), Franc Nemgar (komandant 1. bataljona) in Alojz Tomšič (politični komisar 2. bataljona).

vozov omenjenega blaga. Ni čudno, če gleda trpeči borec zlovoljno na to početje ...»

Toda štab korpusa je trdil, da je sovražnik sicer želel odkriti bunkerje z blagom, vendar se mu je namera »v celoti ponesrečila: z nakradenim civilnim blagom, kar je dobil po hišah in z manjšo količino civilnega blaga v bunkerju je naredil po dolini močno kampanjo, češ, pogledjte, kakšna je zaloga blaga, borci pa so bosí in raztrgani...«³⁶

Vendar le ni bilo povsem tako. Bataljon »Heine«, ki je vse do 7. avgusta preiskoval gozdove med Lažno in Lokvami, v svojem poročilu³⁷ navaja, da je od orožja zaplenil med drugim 14 italijanskih in angleških mitraljezov in puškomitraljezov,

³⁶ Zbornik VI/15, dok. št. 100.

³⁷ Zbornik VI/15, dok. št. 169.

2 minometa, 4 angleške protitankovske minomete in 1 puško, 500 italijanskih ročnih bomb, 78 000 raznih nabojev, 500 min za angleški protitankovski minomet in 1000 kg razstreliva. Zaplenil je tudi 69 pušk, medtem ko naj bi 42 pušk uničil. To pa je bilo v času, ko zavezniki že mesec dni niso spuščali vojnega materiala, »tako da imamo še v naših brigadah po 100—200 neoboroženih«.³⁸

Sovražnik je začel iz dneva v dan postajati vse nasilnejši. Nemške patrulje so se bližale našim položajem in ugotavljale, kje so, še raje pa so mimo njih vdirale v naše zaledje in ob cestah prestrezale kurirje, obveščevalce in patrulje. Naši so jim vračali milo za drago: tudi naše patrulje in zasede so odhajale na poti, kjer je bilo pričakovati sovražnika, ga napadale in mu prizadejale nekaj izgub.

Nato je šel sovražnik še korak dlje. Svoje vojake je preoblačil v zaplenjene partizanske uniforme in jih pošiljal proti našim položajem. V teh nemških patroljah so bili tudi vojaki, ki so znali slovensko (bržkone so bili domobranci) in ki so vabili naše, naj pridejo k njim, češ da so tudi oni partizani. Naši pa njihovim zvijačam niso nasedali.

Da bi preprečili ali vsaj zadržali morebiten prodor sovražnikovih oklepnih vozil, je brigadna inženirska četa napravila na cesti Lokve—Mala Lažna iz drevesnih debel kakih 60 metrov dolgo zaseko, še daljšo pa na cesti Lokve—Trnovo, kjer so med debela položili tudi nekaj min.³⁹

Do prvega večjega spopada s sovražnikom je prišlo 4. avgusta. Čeprav je šlo le za kakih 160 vojakov, ki so proti našim položajem na Mali Lažni pritiskali po cesti in gozdu v več manjših skupinah, je bil 2. bataljon v težavah zaradi tega, ker je imel odkrita oba boka in bi ga sovražnik lahko obšel. Druga dva bataljona sta bila ponoči poslana reševat material iz nekega korpusnega skladišča, ki pa sta ga našla že izpraznjenega od Nemcev. Borci 2. bataljona so bližajočega se sovražnika pravočasno opazili in so ga spustili prav pred svoje položaje, nato pa ga napadli z močnim ognjem iz avtomatskega orožja. Sovražnik se je moral umakniti, naši pa

³⁸ Zbornik VI/15, dok. št. 56.

³⁹ 15-dnevno poročilo operativnega odseka štaba 31. divizije z dne 20. avgusta 1944, fase. 226 a/III v AIZDG.

so zaplenili nekaj opreme. Imel pa je, sodeč po naših poročilih, enajst mrtvih in šest ranjenih.⁴⁰

Okoliščine, da je bila glavnina 9. korpusa zapletena v hude obrambne boje v južnem delu Trnovskega gozda, so izkoristili primorski domobranci n s pomočjo domobranskih posadk v Dolomitih vzpostavili novo postojanko v Črnem vrhu nad Idrijo. Tja je 3. avgusta prišlo kakih 250 do 300 domobrancev, ki so se začeli pospešeno utrjevati. Zato je morala Vojkova brigada, ki je bila doslej vsa na Predmeji in Otlīci in je varovala drugim enotam hrbet, takoj poslati en svoj bataljon pred Črni vrh v Zadlog, od koder je zapiral poti v notranjost Trnovskega gozda. Prešernova brigada pa se je prav v teh dneh vrnila z Gorenjskega na Cerkljansko.⁴¹

Naslednjega dne, 5. avgusta, so bile nekatere brigadne enote spet uporabljene za reševanje materiala iz skladišč. Toda prišle so prepozno, kajti skladišča so bila že izpraznjena in borci so našli le požgano arhivsko gradivo. Od tistega, kar so rešili, so si zadržali nekaj streliva in na izrecno odgovornost brigadnega komandanta tudi nekaj cigaret. Ta je izjavil: »Neka me obesu, moštvo mora pušiti.« Ratka Marjanoviča zaradi tega seveda niso obesili, toda kljub temu mu niso dovolili razdeliti med moštvo tudi nekaj uniform in usnja, čeprav jih je brigada krvavo potrebovala.⁴²

Šestega avgusta je prišlo do novega spopada s sovražnikom. Tega dne je ob pol osmih zjutraj pritisnilo proti položajem Gradnikove brigade kakih 150—200 Nemcev, ki so jih borci spet spustili v neposredno bližino, nato pa zasuli z močnim ognjem. Po kratkem spopadu je sovražnik zbežal, na položaju pa je pustil enega mrtvega oficirja in tri vojake, medtem ko je druge mrtvece in ranjence (bilo naj bi jih po deset) odnesel s seboj. V tem spopadu so borci 2. bataljona zaplenili eno brzostrelko in tri tromblonske puške. Padel pa je tudi en naš borec. »S tromblonkami je šel tov. komandir k poroki komandanta divizije (Staneta Potočarja-Lazarja — op.

⁴⁰ Zbornik VI/15, dok. št. 104; poročilo operativnega odseka štaba 31. divizije z dne 5. avgusta 1944, fase. 226/III v AIZDG; 14-dnevno vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 15. avgusta 1944, fase. 226/III v AIZDG; Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

⁴¹ Poročili štaba 31. divizije z dne 5. in 6. avgusta 1944, fase. 226/III v AIZDG.

⁴² Kronika Gradnikove brigade fase. 279/11 v AIZDG.

S. P.) in mu jih poklonil za poročno darilo,« je napisal brigadni kronist.⁴³

Popoldne so se sovražnikovi vojaki ponovno pripravljali, da bi odšli proti položajem Gradnikove brigade. Kaže, da so se premislili in je ostalo le pri obstreljevanju naših položajev z minometi.

Po vseh teh bojih je bilo v brigadi čutiti hudo pomanjkanje streliva. K sreči je bila pot na Cerkljansko prek Vojškega še prosta, zato je štab brigade tja poslal en svoj vod z nalogo, naj se čimprej vrne s strelivom. Borci tega voda so svojo nalogo vzeli zelo resno, saj so dobro vedeli, kaj se utegne pripetiti njihovim tovarišem, če ostanejo povsem brez nabojev. Zato so hitro odšli na dolgo in silno naporno pot čez Vojsko in Šebreljsko planoto na Cerkljansko ter se brez kakenga daljšega počitka in ne da bi imeli kaj za pod zob, takoj po isti poti vrnili nazaj. To je bil eden izmed najnapornejših pohodov, kar jih je kdaj imela kaka enota Gradnikove brigade.

Do odločilnega spopada pa je prišlo 8. in 9. avgusta. Brigada je bila še vedno na prejšnjih položajih. Začelo se je s patroljnimi spopadi. Tretji bataljon, ki je imel svoje položaje na levem krilu brigadne razporeditve, je pošiljal svoje patrolje v razne smeri, med drugim tudi proti vasi Nemci. Prav v tej smeri je naša patrolja naletela na skupino vojakov v kratkih hlačah in s titovkami na glavah. Eden izmed teh je naše nagovoril po slovensko, toda borci v patrolji so vedeli, da so to Nemci, in so začeli nanje streljati s puškomitraljezom in puškami. S sovražnikove strani so padli le trije streli in ena od teh krogel je ranila našega puškomitraljezca. Nato se je sovražnik umaknil, ne da bi dajal močnejši odpor.

Kasneje so ugotovili, da v tej smeri prodira kakih 300 sovražnikovih vojakov. Naknadno so opazili še neko drugo kolono, sestavljeno iz 40 mož, ki je s ceste Lokve—Trnovo zavila v levo in presekala cesto Mala Lažna—Krnica. Štab je to sovražnikovo potezo ocenil kot zelo nevarno za svoj levi bok in je sklenil, da se s prejšnjih položajev na območju Male Lažne umakne nekoliko nazaj, na greben in sedlo, s kate-

⁴³ Zbornik VI/15, dok. št. 104; 14-dnevno vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 15. avgusta 1944, fase. 226/III v AIZDG; Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

rega se cesta spušča v obe smeri: proti Lokvam in Predmeji. To pa so bili tudi zadnji ugodni položaji pred Predmejo. Če jih sovražnik zavzame, potem mu je pot do Predmeje odprta.

To se je zgodilo naslednjega dne. Naše patrulje so se že navsezgodaj srečavale s sovražnikom, drugi borci pa so tudi že od treh zjutraj na položajih čakali na sovražnikov prihod. Po poročilih patrulj je bilo mogoče sklepati, da je naj hujše napade pričakovati na levem krilu. Zato so naši pošiljali v to smer največ patrulj, poleg njih pa so poslali še desetino v zasedo na pot, ki pelje na vrh Čavna (trig. 1190).

In zares, že ob šestih zjutraj je sovražnik z vso močjo udaril po 3. bataljonu. Toda presenetiti ga ni mogel, ker je bil ta prek svojih patrulj nenehno na tekočem o gibanju sovražnikovih kolon. Borci 3. bataljona so sovražnikove vojske spustili prav blizu, nato pa so jih silovito napadli. Prišlo je do srditih bojev, v katerih je sovražnik uporabljal rušilne in zažigalne tromblonske mine.⁴⁴

Dolgo pa sedla le ni bilo mogoče braniti. Sovražnikova bojna skupina, v kateri je bilo kakih 500 mož, je dobro izkoristila poraščeno in skalnato zemljišče in se je po dveh neuspešnih juriših v tretjem prebila vzdolž ceste prek sedla. S tem je 3. bataljon presekala na dva dela: desno krilo bataljona se je umaknilo na višinske položaje k štabu brigade, levo krilo pa zahodno od ceste Lokve—Mala Lažna—Predmeja. Sovražnikove izgube v tem boju je štab brigade ocenil na približno 15 padlih.

Brž ko je sovražnik zasedel sedlo, ni rinil ne v desno in ne v levo, temveč je njegova kolona nadaljevala pot po cesti naravnost proti Predmeji. Ko je štab brigade to videl, se je začel pripravljati, da bi sovražnikovo kolono napadel z vrhov nad sedlom. Prav takrat pa je prišlo iz štaba divizije povelje, naj se brigada takoj zbere in odide v Mrzlo rupo. Z napadom torej ni bilo nič. Brigada se je strnila v kolono in je z 2. bataljonom v zaščitnici ob dveh po-

⁴⁴ Tromblon je poseben podaljšek, ki se ga natakne na puškino cev, namenjen pa je za izstreljevanje približno pol kilograma težkih tromblonskih min. Ko strelec sproži, plini potisnejo in vržejo mino do 150 metrov daleč. Potemtakem je bila tromblonska mina v bistvu nekoliko težja ročna bomba, ki pa je letela petkrat do šestkrat dlje.

poldne prispela v Mrzlo rupe, od koder je nadaljevala pot na Vojsko.

S tem je bila ofenziva za Gradnikovo brigado končana. Zaradi naglega odhoda na Cerkljansko, kjer je 31. divizijo čakala nova naloga, ni bilo mogoče zbrati vseh patrolj in skupin, ki jih je sovražnikov prodor proti Predmeji ločil od svojih enot. Zato so v štabu Gradnikove brigade med potjo na Cerkljansko ugotovili, da jim manjka trideset borcev, med njimi tudi tisti iz zasede, ki so jo bili poslali pod Čaven. Mnogi izmed teh borcev so se kasneje vrnili v svoje enote ali pa so se priključili drugim enotam. Pač pa je na zasedo pod Čavnom naletel sovražnik in v spopadu z njim sta padla dva naša borca.⁴⁵

Iz Mrzle rupe, kjer je ostal 2. bataljon v zasedi vse dotlej, dokler niso šle tod mimo vse druge enote 31. divizije, je brigada prispela na Vojsko ob osmih zvečer. Borci so od vaščanov zvedeli, da se je prejšnjega dne prek Vojskega vračala do 300 močnejša sovražnikova kolona v smeri proti Idriji. Nemci so požagali telefonske drogeve in kradli ljudem krompir po njivah in perutnino okrog hiš. S seboj so peljali tudi nekaj civilistov.

To je bil bataljon »Heine«, ki je dotlej preiskoval zemljišče med Lokvami in Lažno in kjer je med drugim požgal tudi sedem barak, namenjenih za štab korpusa. Pet dni poprej, 4. avgusta, ga je v Lažni obiskal sam komandant nemškega 97. armadnega korpusa, general Kiibler. »Na Vojskem smo popolnoma uničili telefonsko centralo z vsemi vodi. Bataljon je 7./8. 8. taboril v rajonu Vojskega. (...) 8. 8. 1944 okoli 6. ure je bataljon odšel proti Idriji, kamor je prispel ob 11. uri,« piše v nemškem poročilu.⁴⁶

Na vojskarskem pokopališču »je bilo precej svežih grobov, v katere so bili položeni tisti slovenski partizani, ki so žrtvovali vse za svojo ljubljeno domovino, za svobodno Slovenijo — novo Jugoslavijo. Na grobove je bilo položeno mnogo vencev, ki so pričali o vdanosti in hvaležnosti slo-

⁴⁵ Pri opisovanju teh dogodkov so bili poleg že omenjenih uporabljeni še tile viri: 15-dnevno poročilo štaba 31. divizije z dne 20. avgusta 1944, fase. 279 v AIZDG; dnevni poročili OC 31. divizije z dne 4. in 6. avgusta 1944, fase. 74 v AIZDG;

14-dnevno vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 15. avgusta 1944, fase. 226/111 v AIZDG; Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG; spomini Ivana Suliča in Ladislava Durjave, v AIZDG.

⁴⁶ Zbornik VI/15, dok. št. 169.

venskega naroda junakom partizanom,« pa piše v Kroniki Gradnikove brigade.⁴⁷

In kako se je končala nemška poletna ofenziva?

Sovražnikova kolona, ki se je 9. avgusta zjutraj prebila čez položaje Gradnikove brigade na Predmejo, je prek Otlice še istega dne prodrla na Col. Enot 30. divizije so bile takrat raztresene po Trnovskem gozdu, glavnina s štabom divizije pa je bila v Kozjih stenah nad Otlico. Do kakih večjih spopadov s sovražnikom pa ni več prišlo, kajti Nemci so se medtem umaknili že z vsega zasedenega ozemlja.⁴⁸

Toda nemška ofenziva s tem še ni bila končana. Kolona, ki je z Lokev prišla čez Predmejo na Col in ki je bila sestavljena, kot kaže, iz 2. bataljona 139. polka, se je s Cola usmerila proti Črnemu vrhu, njej naproti pa je bil iz Idrije poslan tudi bataljon »Heine«, ki je nato, ne da bi prišel v stik s partizani, ostal na območju Zadloga pri črnem vrhu vse do 12. avgusta, ko se je vrnil nazaj v Idrijo.⁴⁹

Iz nasprotne smeri, s Črnega vrha nad Idrijo, se je bržkone ista sovražnikova kolona, ki je tja prispela tri dni poprej, dne 12. avgusta napotila čez Križno goro na Otlico, kjer se je spopadla z enotami 30. divizije, nato pa se je razdelila v dve koloni: ena se je vračala proti Gorici čez Čaven in Krnico, druga pa čez Lokve in Trnovo.⁵⁰

Tako se je končala petindvajsetdnevna nemška poletna ofenziva, ki je trajala od 19. julija do 12. avgusta 1944.

⁴⁷ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/II v AIZDG.

⁴⁸ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 416—419.

⁴⁹ Zbornik VI/15, dok. št. 169.

⁵⁰ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 419—420.

Z RANJENCI NA NOTRANJSKO

NA KAMIONIH, VOZOVIH IN NOSILIH

Štab korpusa je bil zaradi dolgotrajnosti in nenavadnega načina izvajanja te sovražnikove ofenzive zelo zaskrbljen. V vseh prejšnjih takih akcijah so Nemci uporabljali mnogo močnejše sile, ki so načrtno in v kratkem času pregledale ustrezno območje, oziroma skušale obkoluti in uničiti partizanske sile na njem. Tokrat pa je vse kazalo, da nameravajo Nemci vzpostaviti na osvobojenem ozemlju nove postojanke in s temeljitim preiskovanjem gozdov odkriti partizanska skladišča, delavnice in bolnice. Zato je predlagal Glavnemu štabu NOV in POS, naj bi iz primorskih bolnic evakuirali vsaj težje oziroma nepremične ranjence.¹

To je bilo potrebno tudi že zaradi tega, ker bi jih z Notranjskega, kjer so pristajala zavezniška letala, lahko prepeljali v južno Italijo v anglo-ameriške bolnice, kjer bi ranjenci imeli večje možnosti za uspešno ozdravitev. Po drugi strani bi s tem močno razbremenili obe največji in najbolj organizirani partizanski bolnici na območju 9. korpusa, »Pavlo« pri Mrzli Rupi v Trnovskem gozdu in »Franjo« pri Cerknem, kar je bilo nujno, kajti boji so postajali čedalje hujši in obsežnejši, ranjencev pa je bilo tudi čedalje več.

Glavni štab je odgovoril pritrdilno, vendar le za sto in ne tristo ranjencev, kot je bilo predvideno prvotno, kajti na evakuacijo z letali je čakalo tudi že 230 ranjencev iz 7. korpusa. Zahteval pa je, da je treba »transporte ranjencev

¹ Zbornik VI/15, dok. št. 57.

pripraviti strogo vojaško z razumevanjem odgovornosti za ranjence».²

Štab 9. korpusa je že 7. avgusta dal 30. diviziji nalogo, naj naslednjega dne prevzame ranjence in jih z dvema svojima brigadama varno prepelje čez progo na Notranjsko. Za zavarovanje kolone, ki bi se ji priključilo še 200 partizanskih borcev italijanske narodnosti, je bila določena 31. divizija.³ Spričo sovražnikovega prodora iz Lokev čez Predmejo na Col ukaza ni bilo mogoče takoj uresničiti, zato je štab korpusa dva dni kasneje, 9. avgusta, ukazal štabu 30. diviziji, naj se z vsemi tremi brigadami premakne na Vojsko, prevzame ranjence iz bolnice »Pavle« in jih prenese čez progo, medtem ko naj bi 31. divizija evakuirala bolnico »Franjo«.⁴ Vendar zaradi nemških premikov tudi tega ukaza ni bilo mogoče izpolniti.

Nato je štab korpusa spremenil svojo odločitev: vse težke ranjence in invalide iz obeh bolnic naj bi čez progo prepeljala oziroma prenesla 31. divizija, medtem ko bi 30. divizija s svojimi enotami zavarovala transport na poti do železniške proge pri Postojni.

S tem namenom je bila 31. divizija 9. avgusta poslana čez Vojsko na Cerkljansko, kamor je prispela na smrt utrujena že 10. avgusta in kjer se je Gradnikova brigada s svojimi bataljoni nastanila na območju Zakriža, Raven in Jesenice.⁵

Omeniti moramo, da je brigada že od 4. avgusta imela tudi svoj 4. bataljon. V njem so bili sami Italijani, predvsem prebežniki iz raznih kvislinških enot. Brigadi so jih priključili le začasno z namenom, da jih ta prepelje na Notranjsko. Vendar jih niti borci niti prebivalstvo niso sprejeli z navdušenjem: »(...) Danes se je naša brigada povečala za 120 mož. (...) V naši primorski brigadi pa Italijani od ostalega moštva niso bili z navdušenjem sprejeti« zaradi predsodka, »da je Italijan fašist, da ne zna drugega kot požigati in moriti (...)«, piše v brigadni kroniki.⁶

² Zbornik VI/15, dok. št. 76: dr. Franc Bidovec: Evakuacija in transport ranjencev, iz gradiva za zbornik ŠVPB »Franja«.

³ Dopis štaba 9. korpusa z dne 7. avgusta 1944, fase. 221/III v AIZDG.

⁴ Dopis štaba 9. korpusa z dne 9. avgusta 1944, fase. 221/III v AIZDG.

⁵ 14-dnevno vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 15. avgusta 1944, fase. 226/111 v AIZDG.

⁶ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

Zaradi še ne povsem jasnega položaja na območju južnega dela Trnovskega gozda, zlasti pa okrog Otlice in Cola, je brigada ostala nad Cerknim še tri dni in se pripravljala na dolgo pot pod deloma novim vodstvom: medtem ko je komandant brigade še nadalje ostal Ratko Marjanovič, je že v prvih dneh avgusta prišel za novega političnega komisarja Ivan Franko-Iztok. Prejšnji politični komisar Ivan Sulič-Iztok je bil na svojo željo imenovan za bataljonskega komandanta, ker je čutil več veselja za vojaško kot pa za politično delo. V tem času so bili v ožjem štabu še namestnik komandanta Franc Nemgar, namestnik političnega komisarja Miro Pavlin in načelnik štaba Oto Vrhunec-BJaž Ostrovrhar.

Ko so iz Trnovskega gozda prišle vesti, da je tam po dolgem času spet normalno stanje, ker so se Nemci umaknili, je 31. divizija 13. avgusta iz bolnice »Franje« prevzela sedemindvajset ranjencev, bolnikov in invalidov (torej ne petdeset, kot je bilo prvotno predvideno). Preden je odšla na svojo dolgo pot, se je v Cerknem še enkrat razvrstila skupaj z drugimi enotami divizije.

»(...) V dolgi nepregledni vrsti so bile zbrane vse brigade v lepi dolinici, ki se od Zelina vleče proti Cerknemu ob potoku Cerknici. Vrsta za vrsto zagorelih borcev čaka tu povelja za premik. Potem sledijo vozovi z ranjenci. Za njimi pa spet dolga kolona borcev. Vsa cesta je eno samo mravljišče. Obilno naložene hruške in jabolane sklanjajo svoje veje do tal. Po njivah se bohotno zelenje koruze in fižola meša z zelenjem okoliških trat. Vsa narava odraža kipenje življenja, ki nazznanja bližnjo zoritev. Jesen je tu. Vojna se bliža svojemu koncu. To se že pozna na obrazih naših borcev, ki niso več trpki, trudni in molčeči. Iz vseh žari velika vera, radost in nasmejanost. Nobeno spričevalo o mučnih in dolgih premikih jim ne vzame veselja in zadovoljstva. Tudi oni so zaslutili, da zori v žetev njihovo trpljenje. Celo ranjenci, ki morajo z nami in jim lica razjeda bolešt, so danes povsem spremenjeni. Premagujejo svoje bolečine in med solzami bolesti se mešajo solze radosti, ker so dočakali tako lepe trenutke.

S temi občutki in mislimi so borci Gradnikove krenili na dolgo pot — na pot k svobodi! To bo zadnja žrtev/ je prišepetavala skrita notranja sila, »zadnje trpljenje/ je prigovarjala misel, ki se je pod vplivom velikih in razveseljivih novic s svetovnih bojišč udomačila v njihovi notranjosti.

Krenili smo. Sedem dni je z majhnimi oddihi trajalo dolgo potovanje. Zdaj strmo v reber, pa zopet enako strmo v grape

in doline, se je vila neskončna pot. Ponoči in podnevi, v vročini pasjih dni in v dežju se je premikala Gradnikova s svojim dragocenim sprevedom ranjencev (...)»⁷

Kolona je odšla iz Cerknega na pot 13. avgusta ob šestih zvečer. Na čelu kolone sta kot predhodnica hodila dva bataljona Gradnikove brigade, tretji bataljon pa je bil z ranjenci.

Do prvih večjih težav je prišlo že ob prehodu čez Idrijo. Tam ni bilo mostu, zato so konje, ki so vlekli vozove, pognali kar čez reko. Kolesa pa so se globoko udirala v mivko in pesek. Na pomoč so morali priskočiti borci. Do podobnih težav je prišlo na drugi strani, ko je kolona po strmi in ozki poti lezla proti Jagrščam. Tudi tu so morali borci priskočiti konjem na pomoč, kajti drugače ne bi nikamor prišli. Ponekod so morali konje celo izpreči in vozove z ranjenci tako rekoč prenašati na rokah. Brž ko so dosegli greben, je bilo takoj laže. Kljub temu pa so za pot od Cerknega do Vojskega porabili štirinajst ur, tako da je kolona prispela tja šele 14. avgusta zjutraj.

Brigada je tu ostala skupno z drugimi enotami divizije tudi čez noč, pohod pa je nadaljevala naslednjega dne, 15. avgusta, v poznih popoldanskih urah in je ob enajstih ponoči prispela na Otlico.⁸ Vojkova brigada je odšla nekoliko dlje, na Predmejo, ker je dobila nalogo, da zaščiti glavnino divizije in ranjence pred morebitnim sovražnikovim vznemirjanjem iz Ajdovščine. In zares se je naslednjega dne spopadla z manjšo skupino sovražnikovih vojakov, ki so se Predmeji bližali kar na kamionu. Že po tretjem strelu z rusko protitankovsko puško se je tovarnjak vnel in Nemci, ki so imeli tri mrtve, so peš bežali nazaj v Ajdovščino.⁹

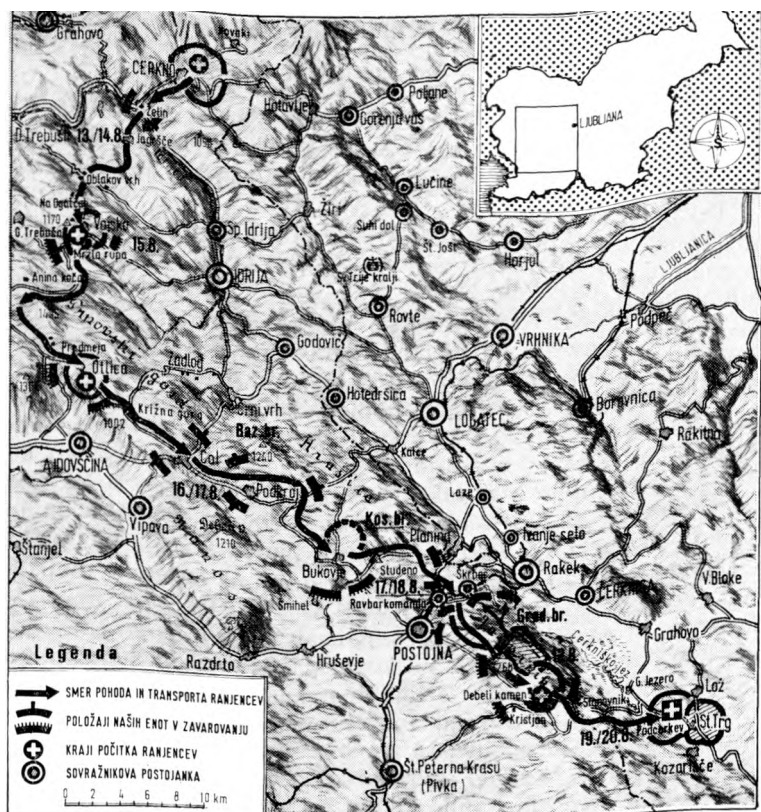
Medtem so se ranjencem in invalidom iz »Franje« priključili še ranjenci in invalidi iz »Pavle«. Koliko jih je bilo vseh skupaj? Podatki o tem se medsebojno precej razlikujejo. Tako na primer povelje štaba 31. divizije z dne 16. avgusta za nadaljevanje pohoda¹⁰ omenja »cca 70« ranjen-

⁷ »Naš klic« št. 13 z dne 22. avgusta 1944, v AIZDG.

⁸ 14-dnevno vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 15. avgusta 1944, fase. 226/III v AIZDG; Kronika Gradnikove brigade, fase. 279 II v AIZDG.

⁹ Petelin, Vojkova brigada, str. 369—370.

¹⁰ Zbornik VI/15, dok. št. 88.

Pot Gradnikove brigade pri prenosu ranjencev na Notranjsko.

cev, dr. Pavla Jerina-Lah piše v svoji Kroniki SVPB »Pavla« o 80 ranjencih (trideset iz »Franje« in petdeset iz »Pavle«), po nekaterih virih ¹¹ naj bi dva bataljona Bazoviške brigade prinesla iz »Pavle« na Otlico 150 ranjencev, tako da jih je bilo skupno 180, po drugih podatkih pa naj bi šlo za 100 ranjencev itd. Kaže, da bo še najverodostojnejši podatek, ki

¹¹ Bavec, Bazoviška brigada, str. 321.

ga omenja polmesečno poročilo partijskega komiteja 31. divizije za obdobje od 1. do 15. avgusta z dne 25. avgusta 1944. Tu piše, »da smo skupno transportirali 85 invalida i težih ranjenika«. ¹²

Prevoz ranjencev na Notranjsko je bil izredno dobro organiziran do zadnjih podrobnosti. Štab divizije je 16. avgusta s posebno odredbo ¹³ ukazal Gradnikovi brigadi, naj gre čez progo že dan pred glavnino z ranjenci, da bi ščitila prehod čez progo in na drugi strani sprejela kolono. Gradnikova brigada naj bi zato odšla z Otlice 16. avgusta ob 18. uri in naslednji dan prebila v gozdu nad Bukovjem. Nato naj bi ponoči nekje med Ravberkomando in Škrbcem prešla progo in nato ves dan, 18. avgusta, z izvidnicami opazovala progo in vsako uro s šifriranimi brzojavkami po radiu poročala o situaciji. Zvečer mora postaviti močne zasede proti Postojni in Rakeku ter na poti Postojna—Debeli kamen. Prav tako mora blokirati postojanki Škrbec in Ravberkomando, prehod glavnine z ranjenci pa zavarovati z zasedami. Gradnikova brigada bo morala poslati nazaj čez progo oddelek borcev z vodniki, ki naj bi glavnino divizije z ranjenci in invalidi vred varno prepeljali čez progo. Poleg vsega tega je morala brigada v vaseh onstran proge zbrati dovolj voz za prevoz ranjencev v Loško dolino, prav tako pa paziti, da se ne bi na območju javorniških gozdov nenadoma pojavil sovražnik in po prehodu glavnine divizije čez progo onemogočil nadaljnjo pot v Loško dolino. Štab divizije je predvidel še možnost, da bi sovražnik skušal po progi posredovati z oklepnim vlakom, zato je naročil Gradnikovi brigadi, naj tik pred Postojno in Rakekom pretrga tračnice na več mestih z razstrelivom.

Tako je Gradnikova brigada 16. avgusta v popoldanskih urah odšla z Otlice in proti večeru prišla do Cola, kjer je nekoliko počivala, nato pa je nadaljevala pot čez Podkraj in do zore prispela nad Bukovje, kjer je, kot je bilo predvideno, predanila. Borci so ves dan počivali, razpoloženje med njimi je bilo izvrstno. Zakaj tudi ne bi bilo, kajti za jesti so dobili kar trikrat, povrh vsega pa so iz Francije prihajale dobre novice. Dva dni poprej so se namreč zavezniki izkrcali na

¹²2 Fase, 282 a/I v AIZDG.
¹³ Zbornik VI/15, dok. št. 88.

njeni sredozemski obali in naglo prodirali proti severu, da bi se združili z drugimi svojimi silami, ki so se bile že 6. junija izkrcale v Normandiji. Kar zadeva Rdečo armado, pa je v tistih dneh bila že v varšavskih predmestjih.

Zvečer ob osmih se je začela brigada previdno bližati progi in jo je prešla med Škrbcem in Ravberkomando. Sovražnik se je zdramil šele potem, ko je bila onstran proge že skoraj vsa brigada, in je lahko iz bunkerjev obstreljeval le še njeno začetje. Kljub temu mu je uspelo raniti enega izmed borcev (Andreja Vodopivca iz 2. bataljona). Brigada se je nato povzpela po strmini pod vrh Javornikov, kjer je predanila in se pripravljala na svojo poglavitno nalogo — na zaščito prehoda glavnine divizije z ranjenci čez progo v noči na 19. avgust.¹⁴

Isto noč, ko je Gradnikova brigada šla čez progo, je glavnina divizije prispela nad Bukovje, kjer je predanila. Predvideno je bilo, da zvečer pripeljejo ranjence in invalide s tovornjaki in vozovi prav do Bukovja in Strmice, tam pa jih prevzamejo nosači z nosili. Za vsakega ranjenca in invalida je bilo predvideno po osem in celo dvanajst nosačev z odgovornim funkcionarjem. Na čelu kolone naj bi bila v predhodnici Vojkova brigada s svojim udarnim vodom, v sredini štab divizije in na začetju Prešernova brigada.¹⁵

Kolono 31. divizije sta na njenem pohodu do proge varovali Bazoviška in Kosovelova brigada. Bazoviška je varovala prehod pri Colu in Podkraju tako v smeri proti Vipavski dolini kot tudi na nasprotni strani v smeri proti Črnemu vrhu nad Idrijo. Kosovelova brigada pa je že v mraku zasedla položaje proti Postojni in Planini ter vzdolž železniške proge, kjer naj bi bil izveden prehod. Njena naloga je bila ostati tam vse dotlej, dokler ne bo zadnji ranjenec ali borec 31. divizije čez progo, oziroma da v primeru neuspešnega prehoda zavaruje koloni z ranjenci umik nazaj na Bukovje. Brigada je svojo nalogo opravila zelo uspešno in čeprav je prišlo pri Ravberkomandi do manjšega spopada, ni imela nobenih žrtev.¹⁶

Medtem so na drugi strani tudi bataljoni Gradnikove brigade zasedli predvidene položaje. Zaščito prehoda čez progo

¹⁴ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG; spomini Valerije Vrabec, v AIZDG.

¹⁵ Zbornik VI/15, dok. št. 89, opomba.

¹⁶ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 422—425.

so zaupali 2. četi 2. bataljona, ki je dobila nalogo, naj drži pod svojim ognjem oba bunkerja, najbližja kraju, kjer bi morala glavnina divizije z ranjenci priti čez progo. Naročili so ji, naj sovražnika v bunkerjih ne napade vse dotlej, dokler se ne bi on prvi oglasil. Ko bo ta začel streljati, pa naj četa s čim močnejšim ognjem pritegne njegovo pozornost nase. Vrh tega je bila naloga 2. bataljona tudi minirati progo v smeri proti Rakeku.

Prvi bataljon je moral oblegati sovražnikovo postojanko pri Škrbcu in njeni posadki preprečiti, da bi motila prehod glavnine divizije z ranjenci, medtem ko je bila naloga 3. bataljona v tem, da zasede položaje v okolišu Debelega kamna. To je bilo potrebno zato, ker bi utegnil sovražnik iz Postojne ali Št. Petra vdreti proti Debelemu kamnu in diviziji presecati pot proti Loški dolini.

Pol ure prej, preden je prišla kolona z ranjenci, je sovražnik v bunkerjih zaslutil, da nekaj ni v redu; začel je streljati proti položajem 2. čete 2. bataljona, ta pa mu je odgovarjala milo za drago. Svoj cilj pa je četa le dosegla: vso sovražnikovo pozornost je pritegnila nase, medtem ko je kolona z vsemi ranjenci vred prišla srečno čez železniško progo. Enote

2. čete, ki so imele svoje položaje komaj kakih sto metrov nad bunkerjem, so obstreljevale sovražnika s puškomitraljezi, puškami, trombloni in protitankovsko puško še precej časa potem, ko je bila kolona že na varnem, in so se umaknile šele ob šestih zjutraj.

Drugod se ni zgodilo nič posebnega. Minerji 2. bataljona so nekje pod Rakekom šele pri tretjem poskusu uspeli minirati progo na dveh mestih, kajti prva dva poskusa sta jim zaradi prehudega sovražnikovega ognja iz bližnjih bunkerjev spodletela. Minerji 3. bataljona, ki bi morali minirati progo v bližini Postojne, pa — menda zaradi temne noči — do proge sploh niso prišli.¹⁷

Kolona bi prešla progo povsem brez izgub, če ne bi zadnji del prateža z mulami tik pred progo zgrešil smer in naletel na sovražnikov bunker. Ob tem je bil ranjen divizijski intendant Lister, pratež pa je bil ob dve muli in dva konja.¹⁸

¹⁷ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG; 15-dnevno poročilo štaba 31. divizije z dne 2. septembra 1944, fase. 276 v AIZDG; spomini Ivana Krasovca, v AIZDG.

¹⁸ Poročilo štaba 31. divizije z dne 25. avgusta 1944, fase. 221/III v AIZDG.

Gradnikova brigada ni imela nobenih izgub, če izvezamo nekega puškomitraljezca, pred katerega je iz bunkerja priletela sovražnikova mina ter ga laže ranila.¹⁹ Toda kljub temu je to noč izgubila komandanta svojega 1. bataljona Laza Zoriča, ki je bil hudo ranjen ob napadu na nemške kamione 26. julija pod Predmejo. Silno napornega prenosa ni vzdržal in je ranam ob prenosu podlegel.²⁰

Sovražnik je za prehod Gradnikove brigade zvedel, vendar prepozno. Iz tedenskega obveščevalnega poročila policijskega voda SNVZ iz Postojne²¹ zvemo, da se je v noči na 18. avgust znašla skupina 600 partizanov na Javornikih, medtem ko je druga skupina s približno 400 Italijani prešla progo pri Slavini, med Postojno in Št. Petrom (sedanjo Pivko).

V LOŠKI DOLINI

Divizija je čez dan počivala v gozdovih na vzhodni strani proge, ob štirih popoldne pa se je odpravila proti nekdanji italijansko-jugoslovanski meji.

»(...) Brigada je prispela na staro mejo. Ko so bile za nami razbite hišice laškega gospodstva, ki so kot neme priče grozile vsem osvajalcem, da sta slava in moč minljiva pojma pri še tako nadutemu plemenu pred naravnimi in pravičnimi težnjami ljudstva, je prišlo do spontanega in nepozabnega prizora. Vsa brigada je začela navdušeno prepevati naše narodne in partizanske pesmi. Sledile so pesmi, ki so dramile ljudstvo v obdobju teme in suženjstva. V noč je zaorila „Pob ratimi j a“, ki je priklicala vsem borcem v spomin hude ure dolgih preizkušenj, ki jih je moral prehoditi naš človek in vse ljudstvo v stoletnem suženjstvu in verigah.

Zaprisego, da ostanemo zvesti svojim ciljem, da si bomo vedno bratje v svobodi, kliče iz občutene pesmi. Bodimo si bratje, pozabimo smešne razprtije in združimo se v nepremagljivo silo — v svobodno Slovenijo: izbrisana je meja, ki nas je zemljepisno delila, izbrišimo pa tudi vse meje v naših dušah, da bo naša lepa Slovenija, v sklopu z drugimi jugoslovanskimi državami, vzgled enotnosti in notranje trdnosti.

Vse to je dopovedovalo in pomenilo veselo petje in vzklikanje, veselo razpoloženje naših borcev s Primorskega, ki so pod vzhodjem Snežnika prihajali k bratom Notranjcem (...).«²²

¹⁹ Spomini Ivana Požarja, v AIZDG.

²⁰ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

²¹ Fase. SNVZ-7 v AIZDG, domobranski fond.

²² »Naš klic« št. 13 z dne 22. avgusta 1944, v AIZDG.

Ko je brigada 20. avgusta ob enih ponoči med prepevanjem in vzklikanjem prispela v Loško dolino, so jo poslali v Stari trg, medtem ko se je Vojkova brigada nastanila v Podcerkvi, Prešernova pa v Kozarščah. Od 20. avgusta dalje je Gradnikova brigada imela spet le tri bataljone: italijanski bataljon so prepustili 7. korpusu.

Tega dne je brigado pregledal glavni komandant NOV in POS Franc Rozman-Stane v spremstvu svojega namestnika in starega znanca primorskih partizanov Jaka Avšiča. »Oba generala sta se zelo pohvalno izrazila o naših brigadah, potem ko sta jih pregledala in smo jima ustmeno opisali naše borbe. General Avšič se je izrazil, da je mišljenja, da je III. SNOUB Ivana Gradnika najboljša slovenska brigada,« piše v poročilu štaba 31. divizije z dne 25. avgusta 1944.²³

Zvečer so gradnikovci priredili v Starem trgu Notranjcem miting, na katerem je govoril brigadni politični komisar Ivan Franko-Iztok.

»(...) Že takoj prvi dan so se gradnikovci predstavili Notranjcem na mitingu, ki so ga priredili v sokolskem domu. Na miting je prišlo toliko občinstva, da je bila obširna dvorana premajhna. Z obrazov vseh si lahko bral, da z razumljivo radovednostjo in nestrpnostjo že komaj čakajo, da jim bodo gradnikovci pokazali kaj novega.

Škoda, da je tudi ob tej priložnosti sovražnik vtaknil svoje prste zraven in vsaj delno zmanjšal uspeh prireditve. Tik pred začetkom predstave je bil ukinjen električni tok, ki ga daje centrala na Rakeku. Vendar tudi tema ni mogla pregnati Notranjčev, ki so brez posebne nestrpnosti in godrnjanja vztrajali vse dotlej, da so medtem preskrbeli vsaj skromno razsvetljavo.

Že po prvih točkah sporeda so gradnikovci vžgali prijetno razpoloženje, ki se je potem stopnjevalo, da je na koncu mitinga prišlo do pravega razpoloženja in prisrčnosti med borci in prebivalstvom. Občinstvo je ploskalo po vsaki točki in vzklikalo brigadi, komandantu in borcem (...)«²⁴

Potem ko so si borci brigade z velikim zanimanjem ogledali v kinodvorani filme o bojih na raznih bojiščih in so jih za vsak primer še cepili proti trebušnemu tifusu, so se 24. avgusta zjutraj ob šestih spet razvrstili skupaj s prešernovci in vojkovci v dolgo kolono in se odpravili nazaj proti progi.

²³ Zbornik VI/15, dok. št. 123.

²⁴ »Naš klic« št. 13 z dne 22. avgusta 1944, v AIZDG.

Tokrat je šlo čez progo precej teže kot ob prihodu. Sovražnik, ki je bržkone pričakoval, da se bo divizija vrnila v isti smeri, je čez prehode ob progi podrl drevesa, zato so imeli inženirci precej dela, preden so koloni utrli pot. Hkrati s tem je sovražnik, brž ko je v svoji bližini zaslišal naše, začel kolono močno obstreljevati. Posebnega uspeha pa kljub temu ni dosegel. Ranjenih, a še to laže, je bilo šest borcev, vendar nihče ni bil iz Gradnikove brigade.

Po prihodu čez progo je brigada ostala v Bukovju, kjer je počivala in po okoliških vaseh prirejala mitinge. V bližnjem Šmihelu se je razmestila Vojkova brigada, medtem ko je Prešernova brigada dan ali dva kasneje pripeljala s seboj top, vendar je čez progo šla med Postojno in Št. Petrom.

Vreme je bilo pravo poletno. Ljudje so jih imeli radi in so želeli, da bi čimdlje ostali v njihovih vaseh. Vedeli so, da si dotlej, dokler bodo brigade po vaseh, Nemci ne bodo upali k njim. Povrh vsega so v tistih dneh imeli še vsakodnevno »avtobusno« zvezo z notranjostjo osvobojenega ozemlja: na progi Bukovje—Podkraj—Čepovan je namreč vozil kamion s pogonom na lesni plin.

Toda 29. avgusta proti večeru je divizija odšla nazaj proti Otlici. Brigada se je ustavila že na Colu. Po tem, da so izjemoma dobili kar štiri obroke dnevno in da so se v štabih bataljonov in brigade vrstili sestaneke za sestankom, ni bilo nikomur težko uganiti, da je pred vrati spet kaka nova akcija. Res je bilo tako. Tokrat je bil na vrsti napad na novo domobransko postojanko na Črnem vrhu nad Idrijo.²⁵

Zbornik VI/15, dok. št. 123; Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v

OSVOJITEV ČRNEGA VRHA NAD IDRİJO

POMEN NOVE DOMOBRANSKE POSTOJANKE

Na Primorskem ni imelo domobranstvo oziroma »Slovenski narodni varnostni zbor« (SNVZ), kot so ga uradno imenovali, pri prebivalstvu nobene zaslombe, zato se na prve razpise v začetku leta 1944 za vstop v te formacije ni nihče javil. »Ljudstvo nima pravega zaupanja do novo ustanavljajočih se narodnih varnostnih organizacij,« se je pritoževalo domobransko vodstvo.¹

Zato so morali poleg prisilno mobiliziranih domačinov za te formacije »uvažati« domobrance z Notranjskega in Dolenjskega. Tako na primer je bilo poleti 1944 v domobranski četi v Postojni okrog 30 Ribničanov, ki so začeli uhajati domov, češ da so že odslužili tri mesece na Primorskem, kolikor so se bili obvezali. Podobno je bilo tudi v drugih domobranskih enotah na Primorskem.²

Z velikimi težavami so do 4. avgusta 1944 le sestavili kakih petnajst čet, izmed katerih je bila 1. četa v Klani (111 mož), 2. četa v Gorici (107 mož), 3. četa v Ilirski Bistrici (165 mož), 4. četa v Trstu (73 mož), 5. četa ni bila ustanovljena, 6. četa v Tolminu (200 mož), 7. četa v Št. Petru (104 možje), 8. četa v Postojni (118 mož), 9. četa v Kobaridu (71 mož), 10. četa na Viharšah z detaširanima skupinama na Gori nad Idrijo in v Dolah (131 mož), 12. četa v Trstu (63 mož), 13. četa ni bila ustanovljena, 14. četa v Trstu (47 mož), 15. četa na Črnem nad Idrijo (60 mož) in rezervna četa v Trstu (142 mož). Poleg tega sta bili v Ajdovščini in Vipavi še majhni zbiralni četi.³

¹ Fase. SNVZ-12 v AIZDG, dok. št. 04990, domobranski fond.

² Fase. SNVZ-14 v AIZDG, dok. št. 05964, domobranski fond.

³ Zbornik VI/15, dok. št. 57, opomba 4.

Disciplina v teh domobranskih enotah je bila na izredno nizki ravni in pripadniki so se samovoljno selili iz ene čete v drugo. Podobno je bilo tudi v 10. četi na Veharšah. »Ta četa je popolnoma nedisciplinirana, se ne vežba po navodilih Inšpektorata in tega poveljstva. Moštvo je po večini ušlo iz onih edinic, kjer se zahteva večja strogost in disciplina,« beremo v domobranskih poročilih.⁴

Sploh je bilo ubežništvo za to maloštevilno »vojsko«, ki je ob koncu julija 1944 štela vsega skupaj le 1815 pripadnikov,⁵ kasneje pa tudi ne dosti več, zelo značilen pojav. Tako na primer je 26. julija 1944 imela 8. četa SNVZ v Postojni 179 »stražarjev«,⁶ izmed katerih jih je bilo 68 »v begstvu«. Samo v štirinajstih »naredbah«, ki so jih izdali od 3. avgusta do 20. septembra 1944, so bile objavljene tiralice za 362 stražarji, ki so iz svojih čet zbežali »neznanokam«.⁷

Kljub takemu stanju je imelo domobransko vodstvo namen vzpostavljati vzdolž nekdanje jugoslovansko-italijanske meje še nove postojanke in širiti svoj vpliv v notranjost Slovenskega primorja. Iz neke njihove skice — na kateri sicer ni datuma, vendar izvira, kot kažejo podatki, iz druge polovice julija 1944 — iz beležk na njej lahko ugotovimo, da je nameravalo ustanoviti novo postojanko na Vrsniku s kakimi 50 domobranci, na Gori nad Idrijo naj bi bilo 60 domobrancev iz 10. čete in v Mravljšču pri Veharšah 60–70 domobrancev tudi iz 10. čete. Na Črni vrh nad Idrijo naj bi prišla

15. četa, ki je bila 5. junija ustanovljena v Trstu, imela pa naj bi »začasno cca. 100 ljudi«, toda »bodoča postojanka za 70–80 vojakov« naj bi bila tudi na Colu in tako povezovala »domobransko republiko« v Dolomitih⁸ v Vipavsko dolino, kjer sta v Vipavi in Ajdovščini že bili novi 16. in 5. četa SNVZ. Gorenjsko domobranstvo pa naj bi vzpostavilo svojo

⁴ Fase. SNVZ-12 v AIZDG, dok. št. 05011, domobranski fond.

⁵ Čine so imeli tele: pripravnik, podstražmojster, krdelni stražmojster, stražmojster vodnik, poročnik, nadporočnik, stotnik, major, podpolkovnik in polkovnik. Obklečeni so bili v prirejene italijanske uniforme, na rokavu pa so nosili slovensko zastavico z ilirsko ladjico v sredini. Oboroženi so bili predvsem z zaplenjenim italijanskim orožjem. (Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, str. 100–101.)

⁶ Fase. SNVZ-5 v AIZDG, domobranski fond.

⁷ Fase. SNVZ-4 v AIZDG. V vsem obdobju obstoja SNVZ pa je iz nepopolnih tiralic mogoče ugotoviti, da je pobegnilo 1175 stražarjev ali več kot polovica vseh prijavljenih pripadnikov SNVZ. (Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, str. 97.)

⁸ »Dolomitsko republiko« so domobranci imenovali zato, ker so jih partizanske enote zaradi gosto razpostavljenih postojank le poredkoma vzmernjale.

ново postojanko v Žireh, ki bo ustanovljena, »čim mi zasedemo Vrsnik«.⁹

In tako je 3. avgusta, ko je sovražnikova poletna ofenziva dosegla v Trnovskem gozdu svoj vrh, »prispela v Črni vrh domobranska posadka, ki šteje približno 150 mož. Sedaj utrjujejo vas z bodečo žico in z bunkerji. Že prve dni so jih partizani trikrat napadli. Boj je bil kratek, ker so posegli topovi z Veharš. Domobranci niso utrpeli nobene škode,« bremo v njihovih poročilih.¹⁰

Domobranci so si za to opravilo izbrali pravi čas, saj so enote 9. korpusa imele čez glavo opravka s sovražnikom v Trnovskem gozdu in zato domobrancev pri utrjevanju niso mogle resneje ovirati. Pri delu in zaščiti del so jim pomagali tudi domobranci iz bližnjih postojank, predvsem pa z Veharš. Ko so posel v glavnih črtah končali, so se le-ti spet umaknili v svoje postojanke.

Na Črnem vrhu je ostalo okrog 150 domobrancev, pripadnikov 15. čete SNVZ. Med njimi je bilo tudi nekaj dezertarjev in bivših aktivistov, ki so izvrstno poznali ne le bližnjo okolico, ampak tudi privržence narodnoosvobodilnega gibanja iz teh krajev. Zato je njihova prva akcija bila aretacija vseh, za katere so vedeli ali sumili, da so naklonjeni partizanom.

Sicer pa se podatki o številčni moči 15. čete SNVZ na Črnem vrhu medsebojno precej razlikujejo. Naša povelja za napad omenjajo 120 mož, poročila po opravljenem napadu pa 147 mož.¹¹ Razlikujejo pa se tudi sovražnikovi viri. Po že omenjenem viru¹² naj bi črnovrška domobranska posadka imela »približno 150 mož«, enako številko pa navaja tudi domobransko »Dnevno poročilo za 2. september«.¹³ Toda v poročilu, ki ga je »Komanda skupine slovenskih narodnih straž« v Postojni, pod katero je sodila tudi 15. četa SNVZ, napisala 3. septembra o poteku boja na Črnem vrhu, navaja, da je bila »jakost 15. čete 132 mož«.¹⁴

Nova postojanka je imela velik vojaški pomen. V defenzivnem smislu je varovala Idrijo z južne smeri, hkrati pa je

⁹ Fase. SNVZ-11 v AJZDG, dok. št. 04758, domobranski fond.

¹⁰ Fase. SNVZ-5 v AJZDG, domobranski fond.

¹¹ Zbornik VI/16, dok. št. 16

¹² Fase. SNVZ-5 v AJZDG, domobranski fond.

¹³ Fase. 281/11 v AJZDG, domobranski fond.

¹⁴ Zbornik VI/16, dok. št. 126.

postal mnogo varnejši tudi promet po cesti Idrija—Godovič—Hotedršica—Logatec. Dotlej je bil namreč Črni vrh izhodišče skoraj vseh partizanskih ofenzivnih akcij proti Idriji, Godoviču, Hotedršici in sploh temu delu Dolomitov. Sedaj, po vzpostavitvi nove domobranske postojanke, pa naj bi Črni vrh odigral prav nasprotno vlogo: postal naj bi izhodišče sovražnikovih ofenzivnih akcij proti osvobojenemu ozemlju na Trnovski planoti.

Sovražnik pa se ne bi zadovoljeval le s tem. Z naknadno vzpostavitvijo domobranske postojanke še na Colu bi dobil ne le varno in neposredno zvezo med Ajdovščino in Idrijo prek Cola in Črnega vrha, ampak tudi pregrado med Trnovsko planoto in Nanoškim pogorjem s Pivko. To pomeni, da bi bilo tamkajšnje osvobojeno ozemlje s to črto domobranskih postojank presekano na dva dela, s tem pa bi bila še bolj otežena tudi povezava med 9. in 7. korpusom ter z Glavnim štabom NOV in POS.

To je imelo velik pomen tudi za Nemce. Okolica Postojne je bila zanje čedalje pomembnejša zaradi železniške proge in ceste, pa tudi zato, ker so tam začeli graditi južni del svoje obrambne črte, ki je segala od Madžarsike prek Štajerske in Primorske vse v Furlanijo.

Še večji od vojaškega pa je bil pri tem politični pomen. Domobranci so imeli na tem območju že dotlej precejšen vpliv, ki pa je po ustanovitvi nove postojanke še narasel. To med drugim dokazuje tudi dejstvo, da je bila večina pripadnikov 15. čete SNVZ iz vrst domačinov.

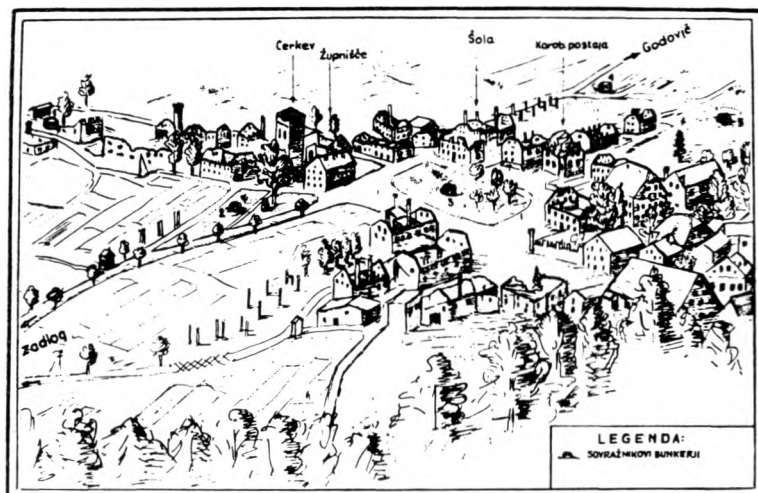
Vendar ni šlo le za to, ampak za precej več. Potem ko je bil dosežen sporazum med Titom in dr. Ivanom Šubašičem, predsednikom kraljevske jugoslovanske vlade v Londonu, in ko so zahodni zavezniki priznali Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije za edino vojsko, ki se v Jugoslaviji bojuje proti okupatorju, je vrhovni komandant NOV in POJ Tito 30. avgusta poslal poziv vsem pripadnikom kvislinških oboroženih formacij, da zapuste okupatorja in prestopijo na stran NOVJ. To naj storijo do 15. septembra, kajti drugače bodo kot izdajci ljudstva odgovarjali pred vojaškim sodiščem.

V primeru Črnega vrha je torej šlo za prestiž: ali se bodo domači izdajci navzlic mednarodnemu uveljavljanju narodnoosvobodilnega gibanja razbohotili tudi po Slovenskem pri-

morju ali pa bo prav Črni vrh odigral odločilno vlogo pri njihovem razkroju.

Glede na to, da je bila črnovrška postojanka iz omenjenih razlogov zelo izpostavljena, so jo močno utrdili. To je bilo še toliko bolj potrebno, ker ima vas precej neugodno lego. Leži namreč pod strmim in poraščenim Špikom (k. 1069) in Strmcem (k. 867). Vasi pa se je mogoče približati ne le s te, južne strani, temveč tudi z zahoda — iz smeri Zadloga.

Domobranska posadka se je v Črnem vrhu nastanila v župnišču, šoli, gostilni in nekdanji karabinjerski vojašnici. Vse te stavbe so temeljito pripravili za obrambo. Med drugim so zazidali okna, v njih pa so pustili le strelne line. Okrog vasi so imeli šest večjih bunkerjev, v vsakem pa je bila posadka s puškami traí jezom ali težkim mitraljezom. Zidovi bunkerjev so bili iz dveh plasti desk ali hlodov, vmes pa so natlačili prsti ali kamenje. Okrog bunkerjev in tudi drugod pred vasio so imeli žične ovire, na cestah pa španske jezdece. V zvoniku je bila stalna opazovalnica, toda tam so imeli tudi

Črni vrh, kot ga je po končanem boju videla in narisala namestnica političnega komisarja 2. bataljona Nada Boič-Alenka.

težki mitraljez in še en puškomitraljez, s katerima so lahko obstreljevali vso bližnjo in daljno okolico vasi.

Vendar se niso omejili le na neposredno obrambo, temveč so njihove patrulje stalno nadzirale vse okoliške poti, vasi in naselja.

Obveščevalna služba je ugotovila, da ima posadka med svojim orožjem tudi tri minomete, pet težkih mitraljezov in osem puškomitraljezov. Kasneje so se lahko prepričali, da obveščevalni podatki niso bili povsem točni, kajti med zaplenjenim orožjem so našli — ne računajoč uničenega orožja — minomet, tri težke mitraljeze in trinajst puškomitraljezov.¹⁵

V sosednjih postojankah ni bilo kakih večjih sprememb. Obveščevalna služba je zvedela, da je v Idriji le kakih 400 policistov (deli 2. bataljona 10. policijskega polka SS), v Spodnji Idriji 63 Nemcev (iz istega bataljona), v Godoviču 80—100 Nemcev (tudi iz 2. bataljona 10. policijskega polka SS), v Hotedršici 100 domobrancev (46. četa slovenskega domobranstva), v Ajdovščini okrog 200 Nemcev in 100 domobrancev (deli 3. bataljona 10. policijskega polka SS in 5. četa SNVZ) ter v Vipavi okrog 350 mož (tudi iz 3. bataljona 10. policijskega polka SS in 16. četa SNVZ).¹⁶

NAPAD Z GRADNIKOVO BRIGADO

Tudi ta napad je organiziral in vodil štab korpusa. Odločil se je za dnevni in ne nočni napad kot običajno. To pa iz več razlogov. Bil je prepričan, da na presenečenje ni mogoče računati, ker domobranci napad zagotovo pričakujejo, vendar prej ponoči kot podnevi. Po drugi strani je bila postojanka tako močno utrjena, da bi bilo treba za uničenje bunkerjev in drugih utrdb pritegniti artilerijo. Z njo pa je mogoče podnevi učinkoviteje obstreljevati cilje kot ponoči, štab korpusa je imel artilerijo in tudi streliva zanj ni primanjkovalo. Bližnje postojanke so bile sorazmerno šibke, sil za njihovo blokado je bilo dovolj. Poleg tega je štab korpusa menil, da Nemci pri reševanju napadene domobranske postojanke ne

¹⁵ Dnevno situacijsko poročilo OC 31. divizije z dne 5. avgusta 1944, fase. 74 v AIZDG; dnevna situacijska poročila OC 30. divizije z dne 18., 23. in 30. avgusta 1944, fase. 74 v AIZDG; Alojz Ravbar: »Primorski Turjak«, Borec 1961, str. 210–211.

¹⁶ Zbornik VI/15, dok. št. 139.

bodo kdove kako prizadevni, medtem ko domobrancev iz sednjih postojank ne bo težko zadržati.¹⁷

Napada na Črni vrh in zavarovanja pred posredovanjem iz drugih sovražnikovih postojank naj bi se, po načrtu štaba korpusa,¹⁸ udeležilo pet brigad — štiri za zavarovanje in ena za neposreden napad. V zavarovanju so bile:

— Kosovelova brigada (brez 3. bataljona) iz smeri Vipave in Ajdovščine,

— Vojkova brigada iz smeri Logatca in Hotedršice,

— Prešernova brigada iz smeri Godoviča in

— Bazoviška brigada iz smeri Idrije.

Za neposreden napad na Črni vrh je bila določena Gradnikova brigada, medtem ko naj bi 3. bataljon Kosovelove brigade ostal v Zadlogu kot rezerva. Poleg tega je bila brigada okrepljena tudi z udarnim vodom Vojkove brigade.

Za podporo napada je bilo predvidenih kar pet topov in havbic: dve havbici, en gorski top in dva protitankovska topa.¹⁹

Pri vsem tem je zanimivo, da se je štab korpusa odločil za dnevni napad šele tako rekoč v zadnjem trenutku. V njegovem povelju za napad z dne 29. avgusta²⁰ in celo v povelju štaba Gradnikove brigade z dne 31. avgusta²¹ piše, da se napad začne 31. avgusta ob 23. uri.

Štab Gradnikove brigade je vsaki svoji enoti dal natančne naloge. Sklenil je, da bo Črni vrh napadel z dveh strani — z zahoda (iz smeri Zadloga) naj bi pritiskal 1. bataljon,²² z juga (vzdolž ceste Col—Črni vrh) pa 2. bataljon. Tretji bataljon je imel posebno nalogo: zasedel naj bi položaje na severni strani črnega vrha — ob robu gozda med cestama, ki peljeta iz Črnega vrha proti Zadlogu oziroma Godoviču. Če bi si domobranci zaželeli umika, bi se nedvomno prebijali v to smer. Vendar daleč ne bi prišli, ker bi jih v tem primeru na čistini pokosili mitraljezi 3. bataljona.

¹⁷ Zbornik VI/16, dok. št. 16.

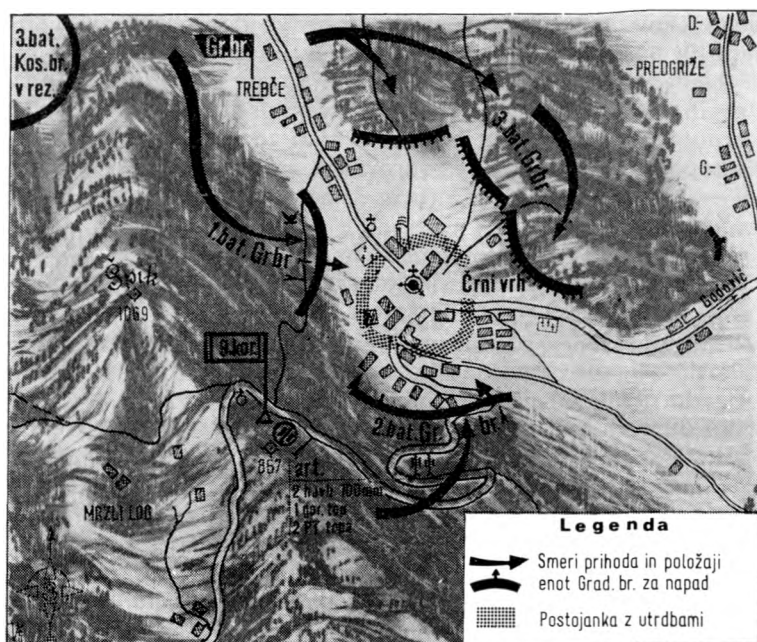
¹⁸ Zbornik VI/15, dok. št. 139.

¹⁹ Aleksander Zupanc: »Topovski ogenj na črni vrh«, Naša obramba 10/1981, str. 37.

Zbornik VI/15, dok. št. 139.

Fase. 279/11 v AIZDG.

²² Toda Ivan Ivančič, ki je bil takrat komandir 2. čete 1. bataljona, trdi, da se njegova četa napada ni udeležila, ampak je dobila nalogo, da zasede položaje poleg 3. bataljona ob cesti, ki iz črnega vrha pelje proti Zadlogu oziroma čez Idrijski Log v Idrijo (izjava v AIZDG).

Napad na Črni vrh nad Idrijo.

Štaba 1. in 2. bataljona sta dobila tudi nalogo, naj v vsakem bataljonu sestavita po tri udarne skupine. V prvo skupino naj vključijo dve protitankovski puški, en lahki minomet in en ročni protitankovski minomet PIAT,²³ drugo skupino naj sestavljajo bombaši, oboroženi predvsem z defenzivnimi bombami, tretja skupina pa naj bo minerska. Njenim borcem so razdelili mine iz plastičnega razstreliva. Vsakemu bataljonu so dali po sto kilogramov razstreliva, medtem ko je inženirska četa imela nalogo, da iz plastičnega razstreliva zgnete mine raznih velikosti — od pol do dvajset kilogramov težke.

²³ PIAT — Projector Infantry Antitank. To angleško orožje je težko 16 kg, njegova 1,18 kg težka in 88 mm debela mina pa je na razdalji 90 metrov lahko prebila do 120 mm debel jekleni oklep.

Štab korpusa, štab divizije in štab korpusne artilerije so imeli svojo opazovalnico v nekem bunkerju tik pod sedlom med Špikom in k. 867 ob cesti Črni vrh—Col, medtem ko se je štab Gradnikove brigade nastanil v Trebčah. Tam je bilo tudi brigadno obvezovališče. Odtod je imel štab brigade telefonsko zvezo ne le s štabom divizije in njegovo opazovalnico, temveč tudi s 1. bataljonom. Z drugimi svojimi enotami pa naj bi imel kurirsko zvezo, vendar na vsake pol ure.²⁴

JURIŠ OB ARTILERIJSKEM OGNJU

Medtem ko so se enote pripravljale na napad, so obveščevalci nenehno opazovali črnovrško postojanko, da bi pravočasno odkrili morebitne spremembe. Tudi 31. avgusta so že zgodaj zjutraj bili na vzhodnih pobočjih Špika, odkoder so imeli izvrsten pregled nad vso dolino. Niso pa opazili domobranske patrulje, ki jim je z Črnega vrha prišla za hrbet. Ko so se obveščevalci po uspešno opravljeni nalogi vračali po poti proti Colu, so jih domobranci pri Cencu nenadoma napadli. Pri tem je bil en obveščevalec ubit, drugi pa ranjen.

Ponoči so Gradnikovo brigado kar s tovornjaki prepeljali z Otlice v Zadlog, da bi borci lahko spočiti odšli v juriš. Brigada je zasedla predvidene položaje že ob treh zjutraj. Pod njenim varstvom so lahko tudi topovi in havbice mirno zasedali svoje položaje med Špikom in k. 867. Sprva je šlo vse v najlepšem redu in sovražnik sploh opazil'ni, kako ga partizani že obkoljujejo. Drugi bataljon, katerega komandant je tistega dne bil še Ivan Sulič-Iztok, toda dva dni kasneje je postal namestnik brigadnega komandanta, se je vasi bližal z južne strani. Vzdlž ceste, ki se v ostrih serpentinah spušča v vas, se je priplazil do prvih hiš, ne da bi ga sovražnik začutil.

Domobranci pa so postali pozorni šele na ropot, ki ga je bilo slišati na hribu, proti Mrzlemu logu. Tam so artileristi pred svojimi topovi odstranjevali debela in veje, da bi lahko nemoteno streljali po vasi pod seboj. To je bilo tisto, kar je

²⁴ Povelje štaba Gradnikove brigade z dne 31. avgusta 1944, fase. 279/11 v AIZDG.

prišlo do sovražnikovih ušes. Domobranci so spustili nekaj min, ki pa niso povzročile nobene škode. Odgovor pa so dobili ob šestih zjutraj.

»Komandant korpusa da povelje: ‚Ogenj!‘
‚Ogenj!‘ je ponovil telefonist. Vse mrzlično pričakuje. Tedaj pa grom in kratko žvižganje. Pod zvonikom v vasi ogromen oblak prahu in rdečkast soj. Eksplozija. Na opazovalnici je čedalje večje navdušenje. Razbiti moramo zvonik, kajti v njem so se vgnezdili švabobranci s težkimi mitraljezi. Druga havbica. Vsi se nagibamo čez zaklon, kot da bi hoteli slediti poletu granate. Zopet eksplozija in oblak prahu. V cerkveni strehi zeza velika luknja.

Beli izstrele rdečo raketo, klic obupancev na pomoč. Iz vasi zaslišimo poke in prek nas zaplavajo mine. Večina jih ne eksplodira. Nekaj jih pade v bližino topov, toda topničarji se ne zmenijo zanje. Komandant ukaže: ‚Isti elementi, po dve!‘ Obe havbici ustrelita skoraj hkrati in v vasi se dvigne prvi dim. Na cerkveni strehi zasikajo plamenčki, še vsak top po dve granati, zvonik je zadet v polno. Sedaj pa na druge cilje!«

Tako so s havbicami in protitankovskimi topovi, ki so jih bili privlekli na serpentine tik nad vasjo, uničili sovražnikovo mitralješko gnezdo v zvoniku, ki bi utegnilo, če bi ga pustili pri miru, resno ovirati juriš naših enot. Nato so se topovi lotili dvonadstropne stavbe nasproti župnišča in še drugih ciljev. Nekatere granate so padale preblizu in so se razletele med borci 2. bataljona, ki so že bili pri prvih hišah. K sreči ni bilo nobenih žrtev.²⁰

»Z opazovalnice zaplava nad vas zelena raketa, znak za pehoto. Brž ko raketa pade na tla, že se dvigajo borci Gradnikove brigade iz grmovja, kjer so se doslej prikrivali in se odplazijo proti vasi. Vidimo jih, kako se vtihotapljuje do prvih hiš. ‚Sreča z vami, vi, najboljši/ jim voščijo naša srca.

Topovski ogenj se nadaljuje. Na trgu okrog cerkve dim, prah, ruševine. Reporter stopi na vzvišen prostor in filma delo naših tovarišev.²¹

²⁰ »Crni vrh«, izdal propagandni odsek štaba 9. korpusa 2. oktobra 1944, v AIZDG.

²¹ Spomini Ivana Suliča, v AIZDG.

²² Boj za Crni vrh je na filmski trak posnel Coro Skodlar, že prej je bil posnel tudi prenos ranjencev na Notranjsko, v Črnem vrhu pa med drugim/ kako se skušajo domobranci, preoblečeni v ženske, skriti, kako se vdajajo in dvigajo roke, pa tudi dva partizana, ki ju je pokosil sovražnikov rafal med reševanjem ranjenega tovariša. Film so ob koncu vojne poslali v Sovjetsko zvezo, da bi ga razvili, vendar ga iz nepojasnjenih razlogov ni bilo več nazaj. (Lado Ambrožič-Novljan: »Filmski zapisi o boju primorskega ljudstva«, Borec 11/1978, str. 631.)

Črni vrh med artilerijskim obstreljevanjem. Cesta po dolini pelje v Godovič, ovinkasta cesta na desni strani slike pa čez Mrzli log proti Colu.

V neposredni bližini opazovalnice poje težka breza svojo smrtno pesem. Takoj za nami je težki minomet, na prvi serpentinu pa dva protitankovska topa, ki pošiljata v vas granate v obliki zelenih, rdečih in rumenih zvezdic. Havbica bruha: „Smrt — maščevanje!“ V vasi že pojo težke in lahke strojnice ... Vse čaka povelja.

Zdajci se, kot curek krvi, dvignejo tri rdeče rakete, znamenje za najhrabrejše naših brigad. Topovski ogenj preneha. V vasi pa se je začel boj prsi ob prsi.. „²⁸

Čeprav je bila artilerijska priprava napada uspešna in so topovi in havbice prizadejali sovražnikovim utrdbam hude poškodbe, so gradnikovci, ko so na znak treh rdečih raket planili proti bunkerjem, naleteli na izredno srdit sovražnikov odpor. Kljub temu je našim uspelo, da so že v prvem naletu očistili sovražnika precejšen del vasi. Domobranci se namreč niso zadrževali le v župnišču, šoli, gostilni, vojašnici in bunkerjih, ampak so njihove skupine zasedle tudi druge hiše, iz

²⁸ »Črni vrh«, izdal propagandni odsek štaba 9. korpusa 2. oktobra 1944, v AIZDG.

katerih so naše borce napadali v hrbet. Tako je bil ranjen tudi Ivan Sulič, komandant 2. bataljona: iz neke hiše je predenj priletela ročna bomba in mu pred nogami eksplodirala.

V prvem jurišu niso sodelovale le enote 1. in 2. bataljona, kot je bilo predvideno, temveč tudi 3. bataljon. Ta je že v začetku artilerijske priprave poslal proti vasi svoje udarne skupine. Toda ker je bila pred prvimi hišami čistina, so jih med njihovim bližanjem k sovražnikovim bunkerjem podpirali s svojim ognjem mitraljezci in puškomitraljezci, ki so bili ostali na izhodiščnih položajih.

Juriš se je začel ob osmih, po dveurni artilerijski pripravi. Na severni strani vasi so bil trije bunkerji: prvi je bil kakih petdeset metrov zahodno od cerkve, drugi približno sto metrov severno od cerkve, tretji pa na južni strani ceste, ki pelje iz Črnega vrha proti Predgrižam.

Odpor iz bunkerjev je bil tako hud, da so se udarne skupine 3. bataljona spet morale vrniti na svoje izhodiščne položaje in so pri tem — predvsem zaradi slabega kritja — imele precejšnje izgube: samo v četi, ki je napadala na levem krilu, je bilo pet ranjenih.

Spričo tega je štab brigade ukazal, naj bataljon ostane na prvotnih položajih, odkoder naj obstreljuje sovražnika in tako pomaga 1. in 2. bataljonu, hkrati pa naj pazi, da se ne bi domobranci prebili čez njegove položaje v Idrijo ali Godovič. In zares, manjše sovražnikove skupne so se že dopoldne poskušale dvakrat približati položajem 3. bataljona na robu gozda, vendar so jih gradnikovci obakrat zavrnili nazaj v vas.

Prvi juriš je torej uspel le delno. Naši so z južne strani vdrli v vas in sklenili obroč okrog sovražnikovih oporišč v šoli, vojašnici, župnišču in cerkvi, niso pa mogli zavzeti nobenega bunkerja.

Drugi bataljon si je dajal opravka z bunkerjem, ki je bil na čistini kakih sto metrov od vasi proti vzhodu. Bunkerju se je bilo silno težko približati tudi zato, ker je imel okrog sebe kar trojno oviro: najprej močno leseno ograjo, nato nizke žične ovire, nazadnje pa še dva metra visoko leseno ogrodje, sestavljeno iz debelih brun. Borci so nekajkrat jurišali, toda vsakokrat jih je sprejel tako hud sovražnikov ogenj, da so se morali spet vrniti na prejšnje položaje. Šele mino-

metu se je posrečilo, da je sovražnika vsaj za nekaj časa prisilil k molku.

Približno opoldne je nastalo krajše zatišje, ki so ga štabi bataljonov temeljito izkoristili za priprave na zadnji in odločilni juriš.²⁹

MNOŽIČNO JUNAŠTVO

Tega, kar se je v Črnem vrhu dogajalo v popoldanskih urah, skoraj ni mogoče opisati. Med dimom in ognjem, ki je zajel že precej hiš v vasi, je brigada ponovno udarila z vso močjo. Kljub temu je bilo treba precej časa čakati na prvi večji uspeh. Prelomnica vsega boja za Črni vrh je nedvomno bilo zavzetje bunkerja na vzhodni strani vasi. Zgodilo pa se je takole:

Potem ko sta 2. in 1. bataljon osvojila že vso vas razen oporišč v njenem severnem delu, so se naši lotili bunkerja, ki so ga že od devetih zjutraj nenehno napadali, pa ga niso mogli osvojiti. Ta bunker je bil izrednega pomena. Pod svojim ognjem je namreč imel serpentine ceste Col—Mrzli log—Črni vrh. Šele po uničenju bunkerja bi bilo namreč mogoče s sedla pri Mrzlem logu prepeljati eno izmed havbic prav v vas in z neposrednim obstreljevanjem iz bližine pomagati pehoti pri osvajanju bunkerjev in oporišč.

Največ zaslug, da je ta bunker padel, imata nedvomno brigadni obveščevalec Alojz Mlakar-Zmaj in komandant 1. bataljona Anton Korenčič-Tarzan. Kljub hudemu ognju sovražnikovih vojakov v bunkerju je Zmaj bliskovito razbil prvo oviro, leseni plot, takoj zatem pa je preskočil še drugo, žično ograjo, in se znašel pred tretjo in zadnjo oviro, debelimi bruni, ki so posadko v bunkerju varovali pred krogli. Hkrati z njim je pred bunker planil tudi Tarzan. Prva bomba, ki naj bi skozi ozko strelno lino padla v notranjost bunkerja, se je odbila in se razletela zunaj. Ni pa ju ranila, ker sta takoj skočila na nasprotno stran bunkerja. Druge bombe so

²⁹ Poleg omenjenih so kot viri uporabljeni še Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG in spomini Ivana Suliča, Alberta Humarja, Ivana Krašovca, Milana Lešana in Alojza Mlakarja-Zmaja, vse v AIZDG.

padle tja, kamor so bile namenjene. Ko sta po zadnji eksploziji skočila v bunker, sta tam našla štiri mrtve domobrance, peti, ki je bil ranjen, pa je segal po puški. Toda Zmaj in Tarzan sta bila hitrejša... Drugi domobranci, ki so tudi bili v tem bunkerju, so tik pred tem ušli. Zmaj in Tarzan sta sama zaplenila težki minomet, dva puškomitraljeza, petnajst pušk in precej streliva.

Alojz Mlakar-Zmaj (desno), namestnik šefa obveščevalnega centra Gradnikove brigade in eden izmed največjih junakov v boju za Crni vrh, s šefom operativnega odseka Gradnikove brigade Blatom Vukčevićem (levo).

V zahodnem delu so borci 1. bataljona napadali ob podpori havbice, ki so jo tja pripeljali iz Trebč. Brž ko je havbica izstrelila nekaj granat v bunker pred cerkvijo, so jurišniki takoj zatem preskočili žično oviro in vdrli vanj:

»Topničar je nameril na bunker in vsi smo napeto čakali povelja in učinka prve granate. Medtem je tovariš Tarzan preskočil žično ograjo pred bunkerjem in se s svojim bataljonom pripravil na juriš. Prisotni so tudi komandanti in komisarji divizije in korpusa. Povelje in pok, bunker pa zagrinjata prah in dim. Vse je zadrževalo dih, ko je topničar drugič zategnil vrv. Bum — tresk! Vse je bilo pripravljeno za juriš. Nastala je tišina, kot pred nevihto. Takoj nato je slišati povelje: „Juriš!“

Hip kasneje skoči tovariš Tarzan, za njim pa tovarišica Dušica³⁰ s pištolo v roki proti bunkerju, iz katerega so domobranci, čeprav že na pol mrtvi, še vedno metali bombe pod noge naših borcev. Prvi bunker je bil hitro likvidiran. V njem so ležali štirje mrtvi v mlaki krvi (,,)«³¹

Domobranci so, kot kaže, prav iz tega bunkerja malo poprej razobesili belo krpo v znak vdaje. Naši pa so bili previdni in jim niso zaupali. Zato so se sila oprezno približevali bunkerju. Njihova previdnost ni bila odveč: ko so bili že precej blizu, so jih domobranci pozdravili iz bunkerja s silovitim streljanjem.

Ko so domobranci videli, da se jim pišejo zadnje ure, so približno ob dveh poskušali nov izpad. Kaže, da se je 3. bataljon nekoliko uspaval na svojih položajih, saj se je kakih štirideset do petdeset domobrancev prikradlo prav do tja, eden izmed njih pa je celo zgrabil mitraljez. Morda je bil že zadnji trenutek, ko so borci skočili k orožju in se spoprijeli z domobranci. Prišlo je do srditega spopada prsi ob prsi, v katerem so eni kot drugi uporabljali vse načine boja: z mitraljezi in puškami, s puškinimi kopiti, pa celo z golimi rokami.

Ob tej priložnosti se je izkazal tudi namestnik brigadnega političnega komisarja Miro Pavlin, ki je potem, ko mu je zmanjkalo nabojev za puško, od mrtvih domobrancev jemal

³⁰ Dušica Bratuž, namestnica političnega komisarja 1. bataljona, je bila 20-letna študentka iz Kala nad Kanalom. V partizane je stopila ob kapitulaciji Italije in je bila izvrstna borka. Izkazala se je v mnogih bojih, med napadom na Godovič marca 1944 pa je bila ranjena. (Fase. 252/111 v AIZDG.)

³¹ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

ročne bombe in jih lučal drugim domobrancem nasproti, ko so se hoteli prebiti mimo njegovega položaja v gozdu. Tu je padel tudi komandant črnovrške posadke Jožko Jakoš, ki je bil ranjen že dopoldne. Pred položaji 3. bataljona so mnogi domobranci padli, precej jih je bilo ujetih, nekaj pa jih je ušlo.

Iz poročila štaba divizije³² sklepamo, da je 3. bataljon tistega dne zavrnil dva sovražnikova izpada. Iz vzhodnega dela vasi se je skušalo že zjutraj prebiti dvajset domobrancev, od katerih je bataljon dva ujel, sedemnajst pa jih je pred njegovimi položaji padlo. Drugič se je skušalo okrog treh popoldne iz severnega dela Črnega vrha prebiti enako število domobrancev. Ušlo naj bi jih le pet, vsi drugi pa so bili ob življenje.

Nato je še 3. bataljon odšel v napad na Črni vrh in se priključil drugima dvema bataljonom, ki sta napadala iz zahodne in južne smeri.

Štab korpusa je v popoldanskih urah poslal v boj tudi svojo rezervno, 3. bataljon Kosovelove brigade. Kmalu po četrti uri so kosovelovci, ki so napadali v presledku med 1. in 3. bataljonom Gradnikove brigade iz severne smeri, obvladali žične ovire blizu cerkve in vskočili v sovražnikove strelske järke. Tam so pobili kakih deset domobrancev, štiri ujeli ter zaplenili dva puškomitraljeza in nekaj pušk. Nato so čistili hiše ob cerkvi in zavzeli župnišče, kjer so ujeli še sedem domobrancev ter zaplenili dva težka mitraljeza in dva puškomitraljeza.³³

Kolikor bolj se je boj bližal koncu, toliko predrzne j ši so postajali naši borci. Junak Črnega vrha pa je nedvomno bil Alojz Mlakar-Zmaj, ki se je poleg tega, da je imel na »vesti« že en sovražnikov bunker, odlikoval po svojem junaštvu in drznosti do zadnje minute boja:

»(...) Iz postojanke, oddaljene komaj petdeset metrov, so streljali, da se je cesta kar prašila, ko so kroglice sikale vanjo. Sredi ceste pa je stal partizan. Lasje so se mu kar lepili ob obraz, yes potan in zagorel od sonca je držal v rokah mitraljez in iz njega je bruhal rafal za rafalom.

Dumdum kroglice so mu švigale okoli ušes, a to ni motilo mladega junaka, ki je neustrašeno stal sredi ceste. Kot mlad

³¹ Zbornik VI/16/dok. št. 43.

³³ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 438—439.

lev je skakal in delil s svojim mitraljezom smrt. Ko se je šaržer izpraznil, se je urno sklonil za zid in ga napolnil, potem pa je nemoteno nadaljeval svojo smrtno pesem. Sklonjeni za zidom smo opazovali to čudo, a on se je smejal in ključoval sovražniku in smrti. Srce nam je trepetalo ob bojazni zanj in nemo smo gledali, kdaj ga bo zadela sovražnikova svinčenka.

Končno je sovražnik le prenehal in tovariš Zmaj se nam je pridružil. Bil je vesel in navdušen. Oči so mu gorele. Vse v njem je kipelo in le to je hotel, da bi streljal še in še... »³⁴

V Črnem vrhu tistega dne ni hotel nihče zaostajati. Celo brigadni funkcionarji so jurišali kot navadni borci. To v drugih okoliščinah ne bi bilo prav, toda v tem primeru je šlo za uničenje posadke še pred nočjo, ko bi preživeli domobranci utegnili uiti, ali pa bi iz sosednjih postojank dobili pomoč. Med jurišniki je bil politični komisar Ivan Franko-Iztok, prav tako pa tudi načelnik štaba Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrh, ki je — žejen od boja in vpitja — v naglici popil nekaj požirkov bencina namesto vode, in namestnik brigadnega komandanta Franc Nemgar, ki je bil ranjen v glavo, a se je takoj nato, ko so ga obvezali, spet vrnil v boj.

Med ranjenci je bil tudi četni komandir v 2. bataljonu Boris Križaj. Zadelo ga je, ko je med prvimi planil v utrdbo:

»(...) Zvrne se naprej, ves krvav s prestreljenimi in prerešetanimi bedri. Tovariši ga prineseo nazaj in položijo za vogal. Tu je takoj tovarišica Darja, bataljonska bolničarka. Enim ukaže prinesiti nosila, mene pa pošlje po vodo, tretji pa mora Borisu razparati hlačnice. Prvi zavoj je hitro tu, nosilnic pa še ni.

Bolničarka nežno podpira krvavečega tovariša in ga bodri: „Takoj te bodo odnesli, takoj!“ „Kje je moja brzostrelka? Kje je brzostrelka?“

Borisa ne skrbi, ker je ranjen, ves krvav, prerešetan! Samo, da ne izgubi svoje brzostrelke! Partizan ne sme ostati brez orožja (...)»³⁵

Pri osvajanju bunkerjev sta se s svojim pogumom odlikovala tudi Rado Klanjšek-Jakec, takratni komandir čete in kasnejši komandant Gradnikove brigade, in Drago Novak,

³⁴ »Naš klic« št. 15 z dne 2. septembra 1944, v AIZDG.

³⁵ »Juriš na Črni vrh«, str. 10, v AIZDG.

vodnik v 2. bataljonu. Prvi je ostal živ, drugi pa je padel.³⁶ S svojo protitankovsko puško je obstreljeval sovražnikovo posadko enega izmed bunkerjev, in ko iz tega ni bilo več glasu, se je dvignil, misleč, da tam ni nikogar več živega. Tedaj ga je zadel strel v glavo.

Medtem so naši vdrli tudi v stavbo nekdanje karabinjske vojašnice. Med prvimi sta vanjo vdrla načelnik štaba Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar in šef obveščevalnega centra brigade Ladislav Durjava-Aleš. Ob tej priložnosti sta v kleti rešila šest naših aktivistov, ki so jih imeli domobranci tu zaprte — vsega skupaj pa so tistega dne rešili iz domobranskih zaporov 20 aktivistov³⁷ — v zgornjem nadstropju pa sta skupno z drugimi borci ujela kakih petnajst domobrancev, med njimi tudi nekdanjega obveščevalca pri štabu Gradnikove brigade Ivana Lampeta iz Zadloga, ki je bil že julija dezertiral, se priključil domobrancem in postal celo komandir udarne desetine.³⁸

Gradnikova brigada je tako ob pomoči 3. bataljona Kosovelove brigade in udarnega voda Vojkove brigade ter, seveda, korpusne artilerije osvajala bunker za bunkerjem. Po peti uri popoldne je imel sovražnik v rokah le še šolo in bunker zahodno od nje. Naši so najprej uničili bunker. To je storila havbica. Nato je prišlo na vrsto zadnje domobranske oporišče — šola. Havbica je tudi tu opravila svoje. Po dveh, treh granatah se je pod zaščito mitralješkega ognja približal poslopju eden izmed brigadnih obveščevalcev, vrgel vanj veliko kepo plastičnega razstreliva in takoj zatem so v šolo vdrli Anton Korenčič-Tarzan, Ladislav Durjava-Aleš, Dušica Bratuž in še drugi ter prisilili še zadnje branilce k vdaji.

Tone Tratnik, vojni dopisnik 9. korpusa, je zadnje trenutke boja za Črni vrh opisal takole:

»(...) Beli se umikajo. Naši imajo že skoraj vso vas v svojih rokah. Le v šoli se še tiščijo: prekleto debeli so zidovi in trdoživo se držijo beli za njimi.

³⁶ Drago Novak, star štiriindvajset let, je bil doma iz Temnice pri Kostanjevici na Krasu. Bil je izredno pogumen in se je izkazal zlasti pri napadu na Koritnico 1. julija 1944 ko je z Brunom Uršičem miniral to sovražnikovo postojanko. (Fase. 252/III v AIZDG.)

³⁷ Zbornik VI/16, dok. št. 16.

³⁸ Ivan Krašovec se spominja, da so Lampeta po boju odkrili, ko se je skril v nekem strelskem jarku. Brž ko so ga spoznali, so ga tam navzoči borci in funkcionarji pokončali s svojimi strelji.

Naj spregovori havbica! Takoj zatem so se v šoli razletele tri granate. Nekaj hipov kasneje: juriš...! Polikomisarka Dušica in komandant Tarzan se z bombami poženeta naprej. Takoj je likvidiran bunker pred šolo. S pištolo v roki se požene Dušica skozi vrata šole. Tramovi, opeke — v notranjosti je vse razmetano.

Skoči v prvo sobo. V njej je tema. „Ven!“ zakriči tovarišica Dušica. Toda, tišina in od nikoder nobenega glasu. Tedaj odvijte bombo in jo vrže pred sabo. Z glasnim truščem se razleti, kosi zidu odlete nazaj. Dušica, skoraj omamljena, se opoteče ven. Toda, sedaj ni časa za omotico — zato naprej!

Po hodniku se plazijo bedne izdajalske kreature z visoko dvignjenimi rokami. Njih oči so izbuljene, smrtno prestrašene, na ustih jim trepetaja izdajniška duša ...³⁹

To se je zgodilo ob tri četrt na šest popoldne. Tako je padla domobranska postojanka na Črnem vrhu nad Idrijo.⁴⁰

Kako pa so domobranci opisovali boj za Črni vrh?

Po njihovem poročilu⁴¹ so v Črnem vrhu že v noči pred napadom zaznali zbiranje partizanskih enot. Njihovi protitankovski topovi so uničili vse bunkerje in že dopoldne je bil hujše ranjen komandir podporočnik Jože Jakoš. Opoldne so domobranci zapustili vse zunanje položaje in se umaknili v vojašnico. V dveh utrjenih kmečkih hišah je ostalo le 27 mož, ki pa so jim partizani kasneje onemogočili umik.

Posadka je nato v hudi vročini nadaljevala boj in ranjeni komandir je dal ukaz za preboj. Moštvo pa tega ukaza ni hotelo izpolniti menda zato, ker bi morali svoje ranjence pustiti v vasi. Ob štirih popoldne so partizani vdrli v vojašnico in zajeli ostanek posadke. Del posadke se je le prebil, tako da se je do 3. septembra javilo na Veharšah 25 mož. Še pred partizanskim vdorom v vojašnico se je 30 mož skrililo v neki jarek, kamor so že prej umaknili ranjence, pa so se tam zaradi dima in vročine zadušili.

Ob koncu boja je bilo le malo preživelih, kar pa so jih partizani ujeli — med njimi tudi 27 mož iz obeh kmečkih hiš, so jih naslednje jutro postrelili v Zadlogu. Tako poročajo

³⁹> Fase. 256 v AIZDG.

⁴⁰ Poleg omenjenih virov so uporabljeni še spomini Ivana Ivančiča, Ivana Suliča, Ladislava Durjave, Alberta Humarja, Alojza Mlakarja, Milana Lebana, Nade Božič, Ivana Požara, Borisa Križaja in Lada Skoka ter članek Alojza Ravbarja »Primorski Turjak«, Borec 1961, str. 341—343.

⁴¹ Zbornik VI/16, dok. št. 126.

domobranci o boju za Črni vrh, ki je trajal celih dvanajst ur. Kaj pa se je v tem času dogajalo pred sosednjimi postojankami?

Sovražnik je iz nekaterih svojih postojank — Idrije, Godoviča in Logatca — sicer odšel napadeni črnovrški posadki na pomoč, toda to je storil precej pozno in neodločno.

Iz Idrije je šele popoldne odpeljalo proti Godoviču pet kamionov vojaštva, toda prva dva sta kmalu zapeljala na mine in zletela v zrak. Nemški vojaki so pot nadaljevali peš, toda borci 2. bataljona Bazoviške brigade so jih ustavili. Ob petih sta na pomoč prispela še dva kamiona vojaštva, kljub temu pa so se morali zvečer vsi skupaj s hudimi izgubami vrniti nazaj v Idrijo.⁴²

Iz Godoviča se je sovražnik napotil proti Črnemu vrhu že ob pol desetih dopoldne, vendar ga je Prešernova brigada zavrnila. Do ponovnega, vendar hujšega napada je prišlo opoldne, toda tudi tokrat ni šlo. Nemci so se morali umakniti⁴³ Nemci so v Godoviču, sodeč po domobranskih poročilih,⁴⁴ sestavili motorizirano kolono, toda prvi kamion je naletel na mino, njena eksplozija pa je ubila osem nemških vojakov. Z Veharš sta ob devetih zjutraj odrinila proti Godoviču dva domobranska voda iz 10. čete SNVZ, nato pa sta se spustila v globel Zale in prešernovce napadla v bok. Toda 1. bataljon Prešernove brigade je njun napad odbil.⁴⁵

Najhujše boje je imel 3. bataljon Vojkove brigade nad Kalcami. Prvi napad domobranske 45. čete iz Logatca je zavrnil, toda popoldne sta tej prispela na pomoč še domobranski 2. bataljon z Rakeka in lovski vod z Vrhlike. Čeprav je imel sovražnik ogromno premoč, ga je 3. bataljon uspešno zadrževal vse do noči. Iz Postojne je pritiskal tudi del nemškega, 139. polka, ki je pred Hrušico naletel na vojkovce, vendar do Črnega vrha ni prispel. S tem je Vojkova brigada gradnikovcem, kosovelovcem in borcem svojega udarnega voda omogočila, da v Črnem vrhu nemoteno končajo svoj napad.⁴⁶

⁴² Bavec, Bazoviška brigada, str. 333—334.

⁴³ Petelin, Prešernova brigada, str. 418.

⁴⁴ Fase, 283 v AIZDG, domobranski fond.

⁴⁵ Petelin, Prešernova brigada, str. 418.

⁴⁶ Petelin, Vojkova brigada, str. 384—385.

ZASLUŽNI IN »KRIVCI«

Dne 1. septembra 1944 je bila črnovrška domobranska posadka — 15. četa SNVZ — praktično uničena. Po naših podatkih⁴⁷ je imel sovražnik v Črnem vrhu 84 mrtvih in 38 ujetih. Po drugi strani je iz Gradnikove brigade padlo 7 in bilo ranjenih 13 borcev.⁴⁸ 3. bataljon Kosovelove brigade ni imel nobenih izgub,⁴⁹ medtem ko je imel udarni vod Vojkove brigade sorazmerno velike žrtve: enega mrtvega in pet ranjenih borcev.⁵⁰

Enote 31. divizije so v Črnem vrhu zaplenile težki minomet, težki mitraljez, sedem puškomitraljezov, šestindvajset pušk, po šest pištol in brzostrelk ter precejšnjo količino raznega drugega vojaškega materiala. Dosti tega je zgorelo ali pa so ga v naslednjih dneh izkopali iz ruševin. Gradnikova brigada je bila tega dne ob protitankovski ročni minomet PAIT in angleški puškomitraljez, ki so ju uničile sovražnikove mine.⁵¹ V teh podatkih, kot kaže, ni upoštevano orožje, ki ga je zaplenil 3. bataljon Kosovelove brigade: dva težka mitraljeza, štirje puškomitraljezi, pištola in kakih dvajset pušk.⁵²

Kaj pa se je zgodilo z ujetniki? Če bi se takoj vdali (kot, na primer, mesec dni poprej v Rihemberku oziroma sedanjem Braniku v Vipavski dolini), bi bil postopek z njimi zelo mil. Toda črnovrški domobranci so se do zadnjih možnosti bojevali nadvse zagrizeno in pri tem brez potrebe ubili ali ranili 26 naših borcev. Že zaradi tega niso mogli računati na usmiljenje. Ujete domobrance so odpeljali v Gorenjo Trebušo — spotoma je eden izmed njih menda celo ušel — in naslednjega dne jim je po podrobnem zasliševanju sodilo vojaško sodišče. Kljub vsem obtežilnim okoliščinam je bilo sedmim ohranjeno življenje, drugi pa so bili obsojeni na smrt.⁵³

Podatki o sovražnikovih zgubah na Črnem vrhu pa se medsebojno razlikujejo. Brigadni kronist Viljem Gruber na primer trdi, da je sam »na lastne oči preštel 110 mrtvih in 38

« Zbornik VI/16, dok. št. 43.

⁴⁴ Med padlimi je bil, poleg že omenjenega Draga Novaka, tudi namestnik komandanta 2. bataljona Ivica Troha.

⁴⁹ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 441.

⁵⁰ Zbornik VI/16, dok. št. 5.

⁵¹ Zbornik VI/16, dok. št. 43.

⁵² Isakovič, Kosovelova brigada, str. 441.

⁵³ Spomini Ivana Ivančiča, v AIZDG.

ujetih»,⁵⁴ poročilo štaba 9. korpusa z dne 6. septembra 1944 pa omenja okrog 100 mrtvih in 32 ujetih domobrancev.⁵⁵

Domobrankska poročila priznavajo hude izgube, toda podatki so različni. »Komanda skupine slovenskih narodnih varnostnih straž« v Postojni je 3. septembra 1944 poročala,⁵⁶ da so »lastne izgube 107 mož«. V nekem drugem poročilu⁵⁷ pa piše: »Ponovno se potrjuje, da je posadka v Črnem vrhu popolnoma uničena. 12 jih je ušlo, 30 so dobili živih, ki so jih partizani naknadno pobili v Podkraju, ostali pa so padli na bojišču. Posadka je štela 150 mož.«

Domobranskemu vodstvu je bilo zelo težko opravičevati tako hud poraz, ki sploh sodi med največje poraze domobranstva, saj so nenehno zatrjevali, da je partizanstvo v glavnem že zatrto. Zato so napad v že omenjenem dnevnem poročilu, ki so ga dostavljali redno vsem svojim enotam, opisali takole:

»Partizani, ki so napadali Črni vrh nad Idrijo, so bili zbrani iz raznih ras, mešanica razbojnikov raznih narodov: Mongoli, Italijani, Hrvati in drugi.

Pri tem napadu je sodelovalo z vsemi zasedami v okolici devet partizanskih brigad v skupnem številu dva do tri tisoč mož. Ena izmed teh brigad je bila izključno italijanska in je prišla iz Furlanije. Na samo posadko Črni vrh, ki je štela 150 domobrancev, sta napadali dve brigadi, med njima tudi Prešernova, v kateri je bilo 80 % Italijanov in Mongolov, ostali pa Hrvati in Slovenci.

Za ta napad so Italijani partizanom posodili več svojih topov. Prešernova brigada je imela dve havbici 150 mm, ki jih prej sploh ni imela. Ista brigada je imela tudi dvanajst težkih minometov. Z vsem težkim orožjem so upravljali Italijani ...«

Postojanka naj bi tako hitro padla zato, ker posadka za napad ni bila pripravljena niti izurjena. Namesto tega, da bi se upirala iz utrjenih oporišč, se je menda branila le iz karabinjerske vojašnice. Napaka naj bi bila tudi v tem, ker je posadka obstreljevala napadalce le z lahkim orožjem, ni pa

⁵⁴ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

⁵⁵ Fase. 16/111 v AIZDG; spomini Ivana Ivančiča, v AIZDG.

⁵⁸ Zbornik VI/16, dok. št. 126.

⁵⁷ Dnevno poročilo za 2. september 1944, fase. 281/11 v AIZDG, domobranski fond.

baje iz svojih šestih težkih minometov izstrelila niti ene same mine, čeprav jih je imela sedemsto. Itd.

Vse to pa seveda niti približno ni bilo res, kajti posadka je bila izredno dobro utrjena in se je branila do skrajnih možnosti.

Sovražnik je sicer posredoval nekoliko pozno, toda z vse-mi razpoložljivimi silami. To velja zlasti za smer Logatec—Kalce—Črni vrh, kjer je imel v primerjavi z oslabljenim

3. bataljonom Vojkove brigade vsaj sedemkratno premoč. Del krivde za poraz je domobransko vodstvo, vsaj na primorski strani, prevrglo tudi na 2. domobranski bataljon, ker je prišel le do stare italijansko-jugoslovanske meje oziroma do Kalca, nato pa je menda dobil »ukaz, da se takoj vrne, ker so prišli do pokrajinske meje«. ⁵⁸ Zakaj pa so ga — če je to res — sploh poslali, saj so že ves čas vedeli, da je Črni vrh na »italijanski« strani meje?

Dejanski »krivec« za domobranski poraz na Črnem vrhu je čisto druge. To so bili partizanski štabi, ki so izvrstno načrtovali in pripravili napad, in borci, ki so zamisli svojih štabov uresničili tako dosledno in v tako kratkem času. Prav oni — jurišniki, minerji, bombaši, artileristi — imajo največ zaslug, da je postojanka kljub mnogim utrdbam in številčno zelo močni posadki padla prej, kot pa je lahko prišla pomoč iz sosednjih postojank.

Nemogoče je poimensko našteti vse borce, ki so se tako ali drugače odlikovali v bojih za Črni vrh, saj jih je toliko, da za mnoge izmed njih niti ne vemo. Kljub temu je prav, če se spomnimo vsaj onih, ki jih omenjajo razna naša poročila iz tistih dni. Med najpogumnejše borce sodi Rudolf Gri iz Štandreža pri Gorici, ki je bil pri vseh juriših med prvimi, dokler ni bil ranjen. S svojo drznostjo si je v Črnem vrhu zaslužil znak hrabrosti. Bruno Uršič je v Črnem vrhu pove-ljeval desetini protitankovskih pušk, katerih krogle so pre-bijale zidove sovražnikovih bunkerjev in utrdb, ubijale domo-branske mitraljeze in tako utirale pot bombašem in miner-jem. Enako požrtvovalno in uspešno kot v mnogih prejšnjih bojih je opravljala svoj posel tudi bolničarka Sava Keršovan. Franc Rijavec, kasnejši komadant 2. bataljona Vojkove bri-gade, je bil tudi med onimi, ki so hkrati s Tarzanom, Zma-

jem in Dušico vdiral v bunkerje in oporišča. Pri vsem tem ni hotel zaostajati niti štirinajstletni kurir Jože Mrak, doma iz Kanomlje pri Idriji. Velike zasluge za uničenje nekaterih bunkerjev ima tudi Viktor Gorjanc iz Hrenovice pri Postojni, borec Vojkove brigade, ki je s svojim protitankovskim ročnim minometom Pl AT luknjal sovražnikove utrdbe. V eno izmed njih je spustil pet min, z njimi ubil tri sovražnikove vojake in s tem bombašem in minerjem olajšal njihovo nalogo.

Za doseženi uspeh niso bili zaslužni le borci in enote, ki so napadale postojanko neposredno, ampak tudi one, ki so sovražniku v sosednjih postojankah onemogočile, da bi se vmešal v spopad na Črnem vrhu. Zato je Glavni štab NOV in POS v posebnem dnevnem povelju pohvalil ves 9. korpus, zlasti pa Gradnikovo brigado, kajti »v bojih se je posebno izkazala III. SNOUB Ivana Gradnika pod vodstvom komandanta majorja Ra tka Marjanoviča«.

Štab korpusa je v svoji analizi te akcije ugotovil, da je bila borbenost vseh enot — v neposrednem napadu in v za-varovanju — na taki višini kot še nikoli dotlej, kar velja zlasti za Gradnikovo brigado, ki je napadala postojanko. Bojni duh se je med napadom še stopnjeval, tako da je bilo v zadnjih juriših »več kot preveč tovarišev, ki so hoteli prostovoljno jurišati«. Izredno požrtvovalni pa so bili borci tudi pri reševanju ranjenih tovarišev, čeprav so, obležali na čistini pred sovražnikovimi bunkerji.⁵⁰

⁵⁰ Politično poročilo štaba 9. korpusa z dne 6. septembra 1944, fase. 223/1 v AIZDG.

PROTI DOLOMITOM

PREPLAH V »DOLOMITSKI REPUBLIKI«

Po napadu enot 9. korpusa na Godovič, Hotedršico in Spodnjo Idrijo v drugi polovici marca in v prvih dneh aprila 1944 se na območju Dolomitov niso več zadrževale in dejstvovale kake večje naše operativne enote. To je domobransko vodstvo temeljito izkoristilo, a ne toliko za ustanavljanje novih postojank, kolikor za nadaljnje utrjevanje že obstoječih postojank in krepitev njihovih posadk. Postojanke v Dolomitih so bile tako goste, domobranska obveščevalna služba med prebivalstvom pa tako dobro organizirana, da je sovražnik vsak premik naših enot proti Dolomitom in skoraj vsak poskus vdora vanje pravočasno odkril. Pri tem je imel pri prebivalstvu veliko podporo, kar je povsem razumljivo: skoraj vsi moški s tega območja so bili pri domobrancih, naših aktivistov, ki bi zaslepljenemu prebivalstvu lahko odprli oči, pa v Dolomitih skoraj ni bilo. A kjer so bili, so morali svoje delovanje omejiti na ozek krog zanesljivih ljudi.

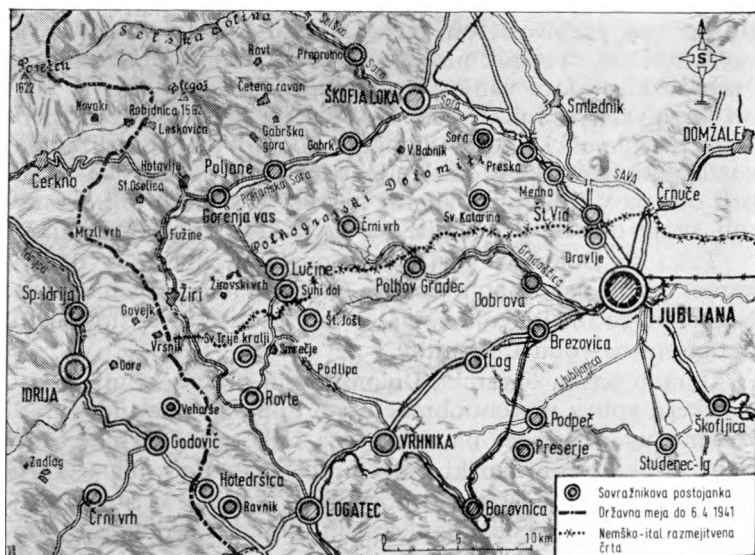
Tako so Dolomiti postopoma postajali država v državi, kamor je bil partizanom dostop skoraj povsem onemogočen, Nemci pa so imeli svoje vojaštvo le v nekaterih postojankah, predvsem na robu Dolomitov.

Domobranska obramba Dolomitov in preprečevanje partizanskega vpliva na tem območju sta bila olajšana tudi zaradi izredno ugodne lege: na vrhu tega trikotnika je bila Ljubljana, kraka pa železniški progi Ljubljana—Medvode—Škofja Loka in Ljubljana—Dolenji Logatec—Postojna, ki sta z gostimi sovražnikovimi postojankami in bunkerji vzdolž njih preprečevali partizanske vdore iz teh smeri, medtem ko je bilo vzdolž osnove tega trikotnika polno močno utrjenih nemških

in domobranskih oziroma nemško-domobranskih postojank — Škofja Loka, Gabrk, Poljane, Gorenja vas, Črni vrh nad Polhovim Gradcem, Lučine, Suhi dol, Št. Jošt, Sv. Trije kralji, Rovte, Idrija, Spodnja Idrija, Godovič, Hotedršica, Ravnik in Logatec. Vse to pa na razdalji, ki v zračni črti ne presega petdeset kilometrov.

Vsa ta obrambna črta se je opirala na štiri zelo pomembne in močne postojanke: Škofjo Loko, Gorenjo vas, Idrijo in Logatec. Logatec pravzaprav niti ni bila postojanka z močno posadko, toda prek Logatca so lahko hitro prihajale okrepitve z Vrhnike, iz Ljubljane in od drugod.

Druga okoliščina, ki je šla — poleg geografske lege Dolomitov — na roko branilcem »dolomitske republike«, so bile žične ovire in minska polja na nemško-italijanski razmejitveni črti iz aprila 1941; ta se je raztezala od Dravelj nad Ljubljano mimo Sv. Katarine ter med Polhovim Gradcem in Črnim vrhom nad Polhovim Gradcem, nato pa mimo Suhega

Sovražnikove postojanke v Dolomitih septembra 1944.

dola prek Žirovskega vrha do Vrsnika, kjer je prehajala v staro jugoslovasko-italijansko mejo iz leta 1918. Vsak prodor prek teh ovir v notranjost Dolomitov je bil za večje in manjše enote precej tvegana zadeva, ker so jim žične ovire in mine ob njih zoževale manevrski prostor in oteževale umik.

Sedaj si nekoliko natančneje oglejmo moč posameznih sovražnikovih postojank na tem območju v septembru 1944.

V gorenjskem delu tega ozemlja, tj. severno od omenjene razmejitvene črte, so bile sovražnikove postojanke v Škofji Loki, Gabrku, Poljanah, Gorenji vasi, Črnem vrhu nad Polhovim Gradcem, Lučinah in Suhem dolu pri Lučinah.

V Škofji Loki je bilo v tem času po podatkih naše obveščevalne službe 1800—2000 sovražnikovih vojakov (319. dopolnilni bataljon, 928. bataljon deželnih strelcev, orožništvo, obmejna straža, policija in četa gorenjskega domobranstva), v Gabrku

Slovensko domobranstvo je bilo od samega začetka pod nemškim poveljstvom, aprila 1944 pa je na ljubljanskem štadionu v navzočnosti šefa pokrajinske uprave Leva Rupnika tudi formalno priseglo zvestobo Hitlerju.

16 orožnikov, v Poljanah nad Škofjo Loko 27 orožnikov, v Gorenji vasi 500 sovražnikovih vojakov (orožništvo, obmejna straža, skupina gorenjskega domobranstva in začasne okrepitve iz drugih postojank), v Črnem vrhu nad Polhovim Gradcem 104 Nemci (obmejna straža) in 120 pripadnikov gorenjskega domobranstva, v Lučinah 93 Nemcev (obmejna straža) in 48 pripadnikov gorenjskega domobranstva in v Suhem dolu 120 pripadnikov gorenjskega domobranstva, ki so bili podrejeni nemški obmejni straži v Lučinah.

Na nasprotni strani razmejitvene črte pa je bilo v Polhovem Gradcu 60 domobrancev (42. posadkovna četa SD brez enega voda), v Rovtah 120 domobrancev (44. posadkovna četa SD brez enega voda), pri Sv. Treh kraljih 75 domobrancev (vod 44. posadkovne čete SD), v Št. Joštu 55 domobrancev (del 43. posadkovne čete SD), v Horjulu 50 domobrancev (del 43. posadkovne čete SD), na Korenem nad Horjulom 35 domobrancev (vod 42. posadkovne čete SD), v Hotedršici in Ravniku nad Hotedršico 80 domobrancev (46. posadkovna četa SD) in v Dolenjem Logatcu 140 domobrancev (45. posadkovna četa SD in del 1. čete SD za zavarovanje železniške proge).

Na primorski strani so bile nemške posadke v Godoviču (80 Nemcev) ter v Idriji in Spodnji Idriji (900—1000 Nemcev), ki so bile sestavljene iz 2. bataljona 10. policijskega polka SS in bržkone še nekaterih drugih enot, ki so prišle v Idrijo kot okrepitev.¹

V Idriji je naša obveščevalna služba ugotovila tudi kakih 60 domobrancev. To so bili pripadniki »15. čmovrške čete nadporočnika Jožefa Jakoša«, ki je bila pod tem imenom obnovljena sredi septembra, njen sedež pa je postala Idrija. Na Veharšah je bila 10. četa SNVZ, ki je po naših obveščevalnih podatkih imela 170 pripadnikov. En vod te čete je 6. septembra prišel na Goro nad Idrijo in tam vzpostavil novo postojanko. Že naslednjega dne je prispela iz Trsta skupina domobrancev, ki je bila sprva namenjena za predvideno postojanko na Colu, toda po padcu Črnega vrha so jo poslali na Goro in tam vzpostavili novo 17. četo SNVZ.

Prišlo pa je do še ene spremembe: primorsko domobranstvo (SNVZ) so razdelili na štiri »udarne bataljone«. Prvi

¹ Zbornik VI/16, dok. št. 58.

udarni bataljon »Idrija« je imel svoj sedež na Veharšah, sestavljale pa so ga 10., 15. in 17. četa.²

Posadke domobranskih postojank na robu kot tudi v notranjosti Dolomitov so bile izvrstno oborožene. Orožja so imele toliko, da ga ni bilo več komu dati v roke in so ga morali uskladiščiti. Tako na primer je, sodeč po naših podatkih,³ imela 120-članska domobranska posadka v Rovtah

4 topove, 2 težka minometa, 6 težkih mitraljezov in 21 puško-mitraljezov. Okrog postojanke je bilo trinajst bunkerjev, ki so bili zaščiteni z žičnimi ovirami.

Domobranci se zaradi sorazmerno šibkih posadk v večini svojih postojank brez okrepitev, ki bi jim prišle na pomoč od drugod, sicer niso mogli spuščati v kake večje boje na prostem, toda njihova velika prednost na tem območju je bila v tem, da so zemljišče dobro poznali ter so postavljali zasede in napadali tam, kjer je bilo mogoče pričakovati največji uspeh.

V Dolomitih so se zadrževali tudi štirje četniški odredi: Gorenjski, Dolenjski, Notranjski in Soški odred. Številčno so bili zelo šibki, saj ni bilo v nobenem izmed njih več kot 140 četnikov. Odredi niso bili sestavljeni iz bataljonov, ampak iz čet.⁴ Njihova bojna vrednost je bila izredno slaba in se v boje s partizanskimi enotami navadno niso spuščali. Niso imeli stalnih postojank, ampak so se pogosto selili iz kraja v kraj. Zadrževali so se v notranjosti Dolomitov, kjer so se čutili bolj varne. Z domobranci so tesno sodelovali, kar je bilo v obojestransko korist: poleg zaščite so domobranci dajali četnikom hrano in orožje, domobranci pa so se nameravali ob koncu vojne iz nemških sodelavcev preleviti v četnike, torej v vojsko emigrantske jugoslovanske vlade oziroma v angleške zaveznike. Mnogi domobranci pa na prehod v četnike niso čakali do konca vojne, ampak so to storili že prej, ker se jim je zdelo življenje med četniki varnejše in udobnejše.

Take so bile razmere v Dolomitih v času, ko je 31. divizija, v njenem sklopu pa tudi Gradnikova brigada, začela po padcu Črnega vrha nad Idrijo veliko politično in vojaško ofenzivo,

² Fase. SNVZ-4 in SNVZ-11 v AIZDG; Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, str. 89.

³ Zbornik VI/16, dok. št. 58.

⁴ Zapisnik z zaslišanja Marjana Vovka, dopis OC 31. divizije z dne 27. septembra 1944, fase. 74/11 v AIZDG.

ki je trajala skoraj nepretrgoma vse do zime. Neposreden povod zanjo je bil sporazum Tito—šubašič, ki je bil podpisan

16. julija 1944, oziroma poziv Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ), ki ga je radio Svobodna Jugoslavija objavil 31. avgusta 1944, pripadnikom kvislinških formacij, naj se, če se želijo izogniti kazni, najkasneje do 15. septembra 1944 vključijo v vrste NOV, ki je od zaveznikov priznana za edino formacijo v Jugoslaviji, ki se bojuje z okupatorjem.

V zvezi s tem so vse naše politične organizacije okrepile propagandno dejavnost ter so skušale prek tiska in letakov, ki so jih trosili in puščali pri domobranskih družinah, doseči, da bi vsi domobranci zvedeli za dejanske razmere v svetu, za sporazum Tito—šubašič, za priznanje NOV kot edine zavezniške vojske in za amnestijo, ki so je deležni, če se do 15. septembra vključijo v NOV. Kako obsežna je bila ta dejavnost, priča podatek, da so v tistih dneh na Primorskem in v Dolomitih raztresli okrog domobranskih postojank kakih 50 000 letakov pod geslom »Samo za ure gre«.⁵ Vendar je bilo to povsod drugod lažje storiti kot v Dolomitih. Tam so morale to nalogo prevzeti naše predvsem vojaške enote. Izvajale so jo tako, da so vdirale v notranjost tega ozemlja, povsod delile letake in časopise, hkrati pa z uspešnimi vojaškimi akcijami dokazovale svojo moč in usodo onih, ki bi še dalje vztrajali na sovražnikovi strani. Najboljši zgled za to je bila usoda črnovrške domobranske posadke.

Zmaga v Črnem vrhu nad Idrijo je na naše ljudi vplivala spodbujevalno, toda med domobranci in njihovimi privrženci pa je povzročila velik preplah, kar je moč ugotoviti tudi iz sovražnikovih poročil:

»Od raznih strani prihajajo intervencije in prosijo, da je nujno potrebno, da se organizira večja akcija proti partizanom, da se reši, kar se rešiti da. To v toliko preje, ker se partizani pripravljajo, da napadejo tudi ostale domobranske postojanke, posebno Hotedršico, a tudi Logatec in Rovte.«⁶

Dva dni kasneje je sledil nov poziv:

⁵ Politično poročilo štaba 9. korpusa z dne 6. septembra 1944, fase. 16/111 v AIZDG.

⁶ Dnevno poročilo za 4. september 1944, fase. 281/11 v AIZDG, domobranski fond.

»Isti poveljnik (44. čete iz Rovt — op. S. P.) pripominja, da sta posadki Veharše in Gore nad Idrijo v veliki nevarnosti, ako v kratkem ne bo kakšne večje akcije proti tamošnjim partizanom. Lahko jih doleti ista usoda kot Črni vrh.«⁷

VDORI V DOLOMITE

Po uničenju postojanke na Črnem vrhu nad Idrijo se je Prešernova brigada premaknila na območje Mrzlega vrha severno od Idrije, Vojkova brigada pa na Staro Oselico, odkoder je nadzirala nemško-domobranksko postojanko v Gorenji vasi.

Po napadu na Črni vrh se je Gradnikova brigada premestila na Otlico, od koder so ujete domobrance v spremstvu čete iz 1. bataljona odpeljali čez Trnovski gozd v Gorenjo Trebušo, 3. septembra popoldne pa so na Otlici pokopali pet borcev, ki so padli v bojih za Črni vrh, in še enega, ki se je smrtno ponesrečil med čiščenjem orožja. (Toda že dva dni kasneje je pri čiščenju orožja prišlo do nove nesreče, ko je bil zaradi nepazljivosti ranjen neki borec.) Cerkveni obred je opravil tamkajšnji župnik, na pogrebu pa so poleg mnogih domačinov bili borci iz 1. bataljona in najbližji prijatelji padlih. Nagovor je imel namestnik brigadnega političnega komisarja Miro Pavlin. »Pevski zbor je pod vodstvom tovariša Ščeka prav lepo zapel posmrtnice in dekleta so nato zasipale grob s cveticami,« piše v brigadni kroniki.⁸

Borci so se že veselili, da bodo šli na Vipavsko, kjer je zorelo grozdje, toda želja se jim ni izpolnila. Petega septembra se je brigada sicer premaknila, vendar ne na Vipavsko, temveč s 1. bataljonom nad Podkraj, z 2. nad Zadlog in s 3. bataljonom nad Col. Prav ta bataljon je dobil nekoliko neobičajno nalogo: poleg nadzorovanja smeri iz Vipavske doline naj bi na Colu s hišnimi preiskavami odkril sovražnikov oddajnik, ki je menda tam oddajal.⁹ O tem, če je bilo to res in če so ga odkrili, ni podatkov.

⁷ Dnevno poročilo za 6. september 1944, fase. 281/11 v AIZDG, domobranski fond.

⁸ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

⁹ Odredba štaba 31. divizije z dne 4. septembra 1944, fase. 281 a/1 v AIZDG.

Brigada se je premaknila proti Dolomitom z namenom, da bi skupno z drugima dvema brigadama 31. divizije vdirla vanje in pospeševala razkroj v sovražnikovih vrstah. Tokrat je bila naša taktika drugačna: od osredotočenih udarov so prešli na posamične in manjše udarne skupine, ki bi se neopazno prebijale čim globlje, napadale domobrance in se hitro vračale na svoje izhodiščne položaje. Tako je taka udarna skupina Prešernove brigade prodrla prav do Horjula in minirala tamkajšnjo domobransko postojanko.¹⁰

Podobno udarno skupino je pripravila tudi Gradnikova brigada. Njen cilj je bil četniški štab, za katerega je obveščevalna skupina zvedela, da je v Žibršah pri kmetu Tomincu. V ta namen so iz vse brigade izbrali šestdeset najboljših borcev, ki so bili med drugim oboroženi kar s petnajstimi brzostrelkami in dvanajstimi puškomitraljezi. Vodja udarne skupine je bil načelnik štaba brigade Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar.

Skupina je 7. septembra v popoldanskih urah odšla s Cola čez Črni vrh v Dedni dol pri Hotedršici, ponoči pa naj bi prešla cesto Hotedršica—Godovič in nadaljevala pot proti žibršam. Imela pa je slabega vodnika, ki jo je vso noč vodil po gozdovih, zjutraj pa so se znašli spet pred Hotedršico.

Glede na to, da je bila skupina — po mnenju štaba brigade — prevelika in preokorna, so jo zmanjšali na dvajset borcev, oboroženih s štirimi puškomitraljezi in šestimi brzostrelkami. Borci so vzeli s seboj tudi precej ročnih bomb in razstreliva, hrane pa so imeli za tri dni. Skupina, ki jo je vodil komandant 3. bataljona, je odšla na pot 9. septembra. Toda tudi tokrat ni bilo sreče: udarna skupina je 12. septembra nekje na poti srečala patroljo 10. čete SNVZ z Veharš in se spopadla z njo. S tem je bila odkrita in na presenečenje ni bilo več mogoče računati.

Kljub začetnim neuspehom so gradnikovci še nadalje vznemirjali sovražnika v bližini njegovih postojank. Tako na primer je 14. septembra vsak bataljon poslal po eno četo v zasedo pred Godovič in Hotedršico, vendar so se kasneje vrnile, ne da bi prišle v stik s sovražnikom. Četa, ki je bila poslana na cesto Hotedršica—Logatec, se je naslednjega dne spopadla z neko domobransko patroljo. Razvila se je v strelce

¹⁰ Zbornik VI/16, dok. št. 29.

Štab 1. bataljona na Cerkljanskem vrhu. Z leve na desno: Dušan Vukadinovič (politični komisar), Dušica Bratuž (namestnica političnega komisarja), Djuro Latinovič (komandant), Karlo Boltar (komandir 1. čete) in Franc Erjavec (operativni oficir).

in začela zasledovati domobrance. Pri tem pa je nepričakovano naletela na telefonsko napeljavo, ki je povezovala postojanko z neko barako v gozdu. Nedvomno so odtod posijali v postojanko poročila o partizanskih premikih. V baraki sta bila tudi dva domobranca, ki pa sta našim v zadnjem hipu ušla.¹¹

Brigada je na območju Črni vrh—Col—Podkraj ostala vse do 19. septembra in okrog sovražnikovih postojank postavljala zasede; ker iz postojank ni bilo nikogar, jih je demonstrativno obstreljevala s strelskim orožjem in minometi.¹²

¹¹ Povelje štaba Gradnikove brigade z dne 7. septembra 1944 (zaplenjeno), fase. III b v AIZDG, domobranski fond; vojaško poročilo operativnega odseka štaba 31. divizije z dne 19. septembra 1944, fase. 226/111 v AIZDG.

¹² Zbornik VI/16, dok. št. 77.

Čeprav v prvi polovici septembra, razen zavzetja domobranske postojanke na Črnem vrhu, Gradnikova in druge brigade niso dosegle kakih večjih vojaških uspehov, so bili prodori njihovih udarnih skupin v notranjost Dolomitov domobrancem resen opomin. V njihovih postojankah je bilo čutiti negotovost in znake razkroja. Zato si njihovo vodstvo ni upalo pošiljati manjših skupin izven utrd v strahu, da bodo posamezni domobranci izkoristili priložnost in pobegnili. To se je nekajkrat dejansko ponovilo. Tako na primer je bil štab Gradnikove brigade obveščen, da nekateri domobranci iz 5. čete v Ajdovščini, v katero so 5. septembra vključili tudi moštvo razformirane 16. čete SNVZ v Vipavi, želijo prestopiti med partizane. In zares, 8. septembra je prišlo in se vdalo naši zasedi, ki jih je že pričakovala, pet domobrancev. Prebegli domobranci so povedali zanimive podrobnosti o tem, kako tamkajšnje vodstvo vleče svoje moštvo za nos in ga zadržuje, čeprav je večina posadke želela uiti v partizane. V enem izmed prostorov v vojašnici so imeli mikrofona, kjer je »radio London« oddajal izmišljotine o partizanih, v sosednjem prostoru pa je bil zvočnik, prek katerega so domobranci poslušali najnovejša »londonska« poročila.¹³ V tistih dneh je v Gradnikovo brigado prišlo dvajset domobrancev, od tega enajst iz Ajdovščine, eden iz Vipave, štirje iz Postojne in prav toliko tudi z Vrhnike.¹⁴

Zelo slabo stanje je bilo takrat tudi v drugih postojankah, zlasti na primorski strani nekdanje meje. Tako na primer se je 17. četa SNVZ na Gori nad Idrijo, s katero so naši že prej vzpostavili stike, 10. septembra sama razšla. Osemnajst domobrancev iz te čete je prešlo v partizane,¹⁵ drugi v četnike, nekateri so se vrnili na domove, ostanek pa se je zatekel k 10. četi na Veharše in so jih nato vključili v 15. četo v Idriji. V naslednjih nekaj dneh pa je tudi z Veharš ušlo deset domobrancev. »Poveljniku čete je bilo zadosti teh pobegov. Zato je odredil 11 mož, ki smo jih smatrali za nezanesljive in jih poslali v Postojno,« piše v tedenskem poročilu 10. čete.¹⁶

¹³ Zbornik VI/16, dok. št. 29.

¹⁴ Poročila operativnega odseka štaba 31. divizije z dne 15. in 19. septembra in 1. oktobra 1944, fase. 226/III v AIZDG.

¹⁵ Zbornik VI/16, dok. št. 51.

¹⁶ Fase. SNVZ-11 v AIZDG, domobranski fond.

Razglas AVNOJ je vplival tudi na druge sovražnikove vojake. Tako je iz Baške grape prispela skupina italijanskih vojakov z orožjem vred, z Bohinjske Bele je ušlo sedem nemških vojakov, iz Idrije pa je ušlo 27 Avstrijcev in se napotilo na Vojsko. Na velik odmev je poziv naletel tudi med tako imenovanimi sredinci, ki so živeli v mestih, kjer jih ni bilo mogoče mobilizirati. Sedaj so sami prihajali iz njih in se javljali enotam. Iz Kranja jih je prišlo 150, iz Trziča 60, z Jesenic 250 in iz Idrije 56.¹⁷

Kljub temu med domobranci ni bilo pravega odziva. Večina od njih je bila sicer pripravljena prestopiti v partizane, toda pobegi niso bili dobro organizirani, uhajali so posamezniki, kajti drug drugemu niso zaupali, njihova vodstva pa so z dobro organizirano vohunsko službo v postojankah dokaj uspešno preprečevale take poskuse. Poleg tega so četniki nenehno krožili okrog domobranskih postojank in prestrežali begunce, nato pa jih sprejemali medse.¹⁸ Sploh je bila četniška propaganda med domobranci dokaj uspešna, kajti mnogi so še vedno menili, da se Angleži četnikom le niso povsem odrekli in da se tem ob koncu vojne, ko bodo Anglo-Američani zasedli Slovenijo, ne bo zgodilo nič hudega. Zato so bili četniki za večino domobrancev v Dolomitih rešilni čoln, na katerega so se nameravali vkrcati nekateri takoj, drugi pa kasneje.

Prav zato je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja sklenilo, da je treba v Dolomitih težišče vseh napadov prenesti na četnike in jih razbiti.

Tako se je bližal 15. september, zadnji dan amnestije za pripadnike kvistlinških enot. Domobransko vodstvo se je balo, da bodo mnogi domobranci, ki so se dotlej še obotavljali, prav na zadnji dan sprejeli dokončno odločitev in ušli k partizanom. To je skušalo preprečiti z obsežno ofenzivno akcijo, ki sta se je udeležila dva domobranska bataljona z Notranjskega in Dolenjskega (2. in 4. bataljon), deli 10. policijskega polka SS, policijski polk TODT in posadke dolomitskih domobranskih postojank, pa tudi četniki. Nemško-domobranska akcija je zajela območje med dolino Idrijce in Poljansko Soro. V najhujše boje se je na območju Praprotnega brda

¹⁷ Petelin, Prešernova brigada, str. 423.
¹⁸ Zbornik VI/16, dok. št. 51.

(nad Sovodnjim) zapletla Prešernova brigada, ki je 15. septembra v celodnevem boju prizadejala sovražniku zelo hude izgube: naša poročila govorijo o sedemdesetih ubitih domobrancih in Nemcih.¹⁹ Kljub vojaškemu neuspehu je sovražnikovo vodstvo s to akcijo bržkone le preprečilo marsikateremu omahujočemu domobrancu zadnji dan partizanske amnestije uresničiti pobeg iz svoje postojanke.

Omenjena nemško-domobranska ofenzivna akcija ni prizadela Gradnikove brigade, ki je tedaj še vedno bila onstran doline Idrijce. Tam je ostala le še nekaj dni, do 18. septembra, ko se je vsa brigada premaknila v čepovansko dolino, kjer pa je le predanila ter zvečer nadaljevala pot čez Dolenjo Trebušo po dolini reke Idrijce v Cerkno in naprej proti Novakom in Robidnici, kamor je prispela 20. septembra v zgodnjih jutranjih urah.

Tam so naše predhodnice naletale na sovražnika, katerega glavnina se je zadrževala v sosednji Leskovici. Vseh sovražnikovih vojakov je bilo kakih tristo. Borci Gradnikove brigade so pregnali sovražnikove patrulje iz Robidnice v Leskovicu, nato pa so zasedli položaje vzdolž nekdanje italijansko-jugoslovanske meje. Na drugi strani se je tudi sovražnik iz Leskovice umaknil na višje ležeče položaje in tako so se medsebojno obstreljevali vse do večera, ko se je sovražnik umaknil proti Gorenji vasi. Na naši strani ni bilo nobenih izgub.²⁰

K MEDVODAM

Za novi pohod v »dolomitsko republiko«, ki ga je načrtoval štab korpusa oziroma divizije, je bila predvidena drugačna taktika, kot so jo uporabljali v prejšnjih dneh. Bržkone ni šlo za to, da bi bili vdori manjših udarnih skupin neučinkoviti in neuspešni, ampak bolj za to, da se domobrancem po nji-

¹⁹ Petelin, Prešernova brigada, str. 427—435.

²⁰ Poleg omenjenih so bili pri tem poglavju uporabljeni še tile viri: Zbornik VI/16, dok. št. 77; štirinajstdnevno vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 30. septembra 1944, fase. 226/IV v AIZDG; brzojavka štaba Gradnikove brigade z dne 13. septembra 1944, fase. 276/III v AIZDG; petnajstdnevni vojaški poročili štaba 31. divizije z dne 15. septembra in 1. oktobra 1944, fase. 226/III a v AIZDG; poročila štaba 31. divizije z dne 10., 12., 13., 19. in 20. septembra 1944, fase. 226/III v AIZDG; petnajstdnevno poročilo OC 31. divizije z dne 17. septembra 1944, fase. 74 v AIZDG; dnevni poročili z dne 19. in 21. septembra, fase. 281/II v AIZDG, domobranski fond.

hovi neuspešni ofenzivni akciji nekaj dni pred tem prikaže vso našo moč. Zato je bilo sklenjeno, da tokrat vdrejo v Dolomite vse tri brigade pa še Dolomitski odred, ki je bil operativno podrejen štabu 31. divizije. V akciji je sodeloval tudi del novega škofjeloškega odreda. V zadnjih dneh avgusta 1944 so bili namreč na Gorenjskem namesto dotedanjega Gorenjskega odreda ustanovljeni trije novi odredi: škofjeloški, Jeseňiško-bohinjski in Kokrški odred.

V glavni koloni pod neposrednim poveljstvom štaba divizije sta bila Vojkova brigada in Dolomitski odred. Njuna naloga je bila, da gresta 22. septembra zvečer na Žirovski vrh, naslednjo noč pa nadaljujeta pohod mimo domobranske postojanke v Št. Joštu na Samotorico, kjer naj bi napadla in razbila četnike, ki so tam taborili.

Gradnikova brigada, ki je v teh dneh dobila novega komandanta, njegovega namestnika in načelnika štaba,²¹ naj bi 22. septembra odšla čez Gabrško goro in cesto Škofja Loka—Poljane na južno stran Poljanske Sore, kjer bi predanila. Naslednjo noč bi napadla sovražnikovo postojanko na Sv. Katarini pri Medvodah, 24. septembra zjutraj bi se umaknila najprej na območje Sv. Mohorja in Osolnika nad Soro, zvečer pa čez cesto Škofja Loka—Poljane nazaj na Gabrško goro.

Prešernova brigada naj bi obema kolonama varovala hrbet in odstopnico tako, da bi držala v šahu sovražnikove postojanke v Idriji, Gorenji vasi, Lučinah in Suhem dolu, medtem ko bi del škofjeloškega odreda ščitil prehod Gradnikove brigade čez Poljansko Soro pred morebitnim sovražnikovim posredovanjem iz smeri Škofje Loke ali Poljan.

Štab divizije je poudarjal, da pohod v Dolomite ni le vojaškega, ampak tudi velikega političnega pomena. Zato naj štabi posvečajo vso pozornost pravilnemu oskrbovanju s hrano in sploh pravilnemu odnosu do prebivalstva. Hrano je treba jemati samo pri bogatejših kmetih, pa še tem je treba dajati ustrezna potrdila.

²¹ Komandant Ratko Marjanovič je 21. septembra odšel za komandanta Bazoviške brigade, njegovo mesto pa je prevzel dotedanji namestnik komandanta Ivan Sulič-Iztok. Novi namestnik komandanta je postal Svetolik Jovanovič-Mito, ki je bil dotlej na enakem položaju v Bazoviški brigadi. Nekaj dni kasneje, 1. oktobra je iz brigade odšel tudi načelnik štaba Oto Vrhunec — Blaž Östrovihar (za komandanta škofjeloškega odreda), na njegovo mesto pa je prišel Samuel Horvat-Samo. (Odredba štaba 9. korpusa z dne 21. septembra 1944, fase. 281/11 v AIZDG.)

Kar zadeva taktiko, je štab divizije v tej svoji odredbi za pohod²² priporočal, naj enote nastopajo osredotočeno, kajti osamljene patrulje in manjše skupine borcev bi utegnile postati plen »četniških skupin v gozdovih, ki uporabljajo partizansko taktiko«. Če pa brez patrulj le ne gre, naj bodo dovolj močne, da bi se lahko uprle sovražnikovim patruljam in zasedam. Borci naj bodo nenehno pripravljeni na boj, na položajih pa se je treba zavarovati tudi iz zaledja.

Vojkova brigada, s katero je bil tudi štab divizije, je 23. septembra ponoči napadla četnike na Samotorici. Čeprav je sovražnika presenetila, napad le ni povsem uspel. Brž ko so počili prvi streli, se je sovražnik razbežal na vse strani. Tako so naši, ki jim zaradi temne noči ni uspelo skleniti okrog četnikov nepredušnega obroča, ujeli le komandirja ene izmed čet Gorenjskega četniškega odreda. Do hujših bojov pa je med Vojkovo brigado in domobranci iz bližnjih in tudi bolj oddaljenih postojank prišlo potem, ko se je zdanilo. Čeprav je bila brigada že v hudi nevarnosti, se je v naslednji noči skupaj s štabom divizije in Dolomitskim odredom srečno vrnila na svoje izhodiščne položaje.²³

Gradnikova brigada je isto noč, kot ji je bilo ukazano, prešla cesto Škofja Loka—Poljane in Poljansko Soro, 23. septembra pa se pripravila za napad na Sv. Katarino. Toda pred tem ni imela skoraj nobenih podatkov o postojanki in moči njene posadke. Ko je prišla tja, je štab brigade ugotovil, da je postojanka premočno utrjena, pa tudi njen položaj je bil tak, da ni bilo mogoče računati na kak uspeh. Zato je načrt štaba divizije nekoliko spremenil: Sv. Katarino je pustil pri miru, pač pa je poslal minerje k progi Ljubljana—Kranj in zasede na bližnje ceste.

Minerji so v spremstvu ene izmed čet 1. bataljona minirali progo na 24 mestih. Zaseda, ki so jo bili poslali proti Brezovici, je prekinila telefonsko zvezo; ko pa je sovražnik poslal patruljo pogledat, kaj se je zgodilo, so jo naši napadli in pri tem ubili dva vojaka. Borci čete, ki so bili v zasedi med Polhovim Gradcem in Dobrovo, so napadli šest sovražnikovih vojakov, ki so se peljali mimo na kolesih. Dva sta bila ubita, drugi pa so se razbežali. To je storila zaseda 3. bataljona.

²² Zbornik VI/16, dok. št. 58.

²³ Petelin, Vojkova brigada, str. 395—399.

Vse enote so imele s seboj dosti propagandnega gradiva, ki so ga trosile povsod, kjer so hodile.

V noči na 25. september se je brigada umaknila nazaj čez Poljansko Soro in se nastanila na območju Rovta, Zaprevala in Četene ravni. Tam je ostala le dan ali dva, nato pa je odšla na Žirovski vrh. Minerji so se ji priključili šele naknadno, kajti ostali so še ob progi Ljubljana—Jesenice. V noči, ko se je brigada vračala čez cesto med Škofjo Loko in Poljanami, je šestčlanska minerska skupina pognala progo v zrak na 20 mestih, približno tam, kjer so to storili prejšnjo noč. Neka druga minerska skupina je v noči na 26. september na 24 mestih minirala progo med Zgornjo Besnico in Podnartom, s čimer so prekinili promet za dvanajst ur. Sovražniku bi nedvomno povzročili še večjo škodo, če ne bi njihovega dela prekinil oklepni vlak in jih pregnal s proge.²⁴

Čeprav uspehi, ki sta jih dosegli Gradnikova in Vojkova brigada v tem njunem zadnjem vdoru v Dolomite, niso bili kaj posebnega, so domobranci in njim naklonjeno prebivalstvo le videli in občutili partizansko moč, hkrati pa so se prepričali, da partizanskih brigad tudi žične ovire in minska polja ne morejo zaustaviti.

NAD ČETNIKE

Po tem vdoru je bila Gradnikova brigada poslana na območje Stare Oselice z nalogo, da prepreči morebiten sovražnikov vdor iz Gorenje vasi proti Cerknemu oziroma Žirem, Vojkova brigada pa je ščitila cerkljansko osvobojeno ozemlje pred sovražnikom iz Idrije s položajem na Cerkljanskem vrhu. Toda Prešernova brigada je dobila mnogo težavnejšo nalogo: v noči na 26. september se je premaknila v neposredno bližino Črnega vrha nad Polhovim Gradcem, kjer je imela čez dan zelo hude boje s sovražnikom iz bližnjih postojank. Prizadejala mu je občutne izgube, nato pa se je v noči na 29. september umaknila čez Poljansko dolino na Martinj vrh nad Selško dolino, kjer se je nastanila.²⁵

²⁴ Zbornik VI/16, dok. št. 77 in 80; vojaška poročila Štaba 31. divizije z dne 22., 23., 25., 26. in 27. septembra 1944, fase. 226/III v AIZDG.

²⁵ Petelin, Med Triglavom in Trstom, str. 376—377.

Le dan kasneje je prišlo do novega vdora v Dolomite in tokrat je prišla na vrsto spet Gradnikova brigada. V žažarju, jugozahodno od Horjula, se je po izjavi na Samotoriei ujetega četniškega oficirja zadrževal četniški Notranjski odred, ki je imel v tistih dneh kakih 150 do 160 mož. Okrog vasi ni bilo nobenih utrdb glede na to, da so se četniški odredi pogosto selili iz kraja v kraj in da so njihovi štabi menili, da so spričo domobranskih postojank, patrolj in zased na robu Dolomitov varni pred presenečenjem. Poleg tega je naša obveščevalna služba zvedela za bazo četniškega Gorenjskega odreda, ki ga je bila Vojkova brigada nekaj dni poprej razbila na Samotoriei. Bila je v Koglu, ki leži nekoliko južno od ceste Št. Jošt—Horjul. Njena naloga je bila v tem, da svoj odred oskrbuje s hrano in mu pošilja novince. V bazi naj bi bilo le kakih 25 mož z eno samo stražo.

Ti dve četniški oporišči naj bi bili, po sklepu štaba divizije, cilj novega vdora Gradnikove brigade v Dolomite. Zato ji je štab divizije ukazal, naj z dvema bataljonoma uniči sovražnika v žažarju, z enim pa v Koglu.²⁶

Štab brigade je na podlagi ukaza štaba divizije dal svojim bataljonom še natančnejše naloge. Glede na to, da je bil Kogel bližje od žažarja, naj bi bataljon, ki bi razgnal četniško bazo v tej vasi, po končanem opraviilu čakal na Črnem vrhu (kota 708) vse dotlej, dokler se ne bi vrnila tudi druga dva bataljona iz žažarja, nato pa bi vsi trije odšli na izhodiščne položaje na Žirovskem vrhu.

Načrt ni bil slab, a uresničil se le ni. To pa zato, ker so se medtem razmere v žažarju in Koglu temeljito spremenile.

Na pot so bataljoni odšli 28. septembra zvečer, sprva vsi trije v skupni koloni. Pri Skrbniku se je 3. bataljon, katerega cilj je bil Kogel, ločil od 1. in 2. bataljona, ki sta zavila čez Smrečje in Podlipo proti žažarju. Tja sta prispela kmalu po polnoči in se pripravila za napad: en bataljon naj bi napadel s severne, drugi pa z južne strani. Do napada pa sploh ni prišlo, ker ni bilo koga napadati. V vasi namreč ni bilo več četnikov. Domačini so povedali, da so se ti umaknili v Kogel. Bataljona sta se vrnila, ne da bi kaj opravila.

Huje pa je bilo s 3. bataljonom, ki ni imel pojma, da bo v Koglu imel opravka ne le s petindvajsetimi četniki iz baze

²⁶ Povelje štaba 31. divizije z dne 27. septembra 1944, fase. 226/III v AIZDG.

Gorenjskega odreda, ampak tudi s 150 četniki Notranjskega odreda. To pa še ni bilo najhuje, četniki so nekako zvedeli ali pravočasno opazili približevanje naših in so bili ne le po hišah, temveč so zasedli položaje tudi nad vasjo. Ko so borci 3. bataljona naleteli na prve četnike, so jih z odločnim napadom potisnili proti hišam, nato pa so bombaši začeli metati svoje ročne bombe tudi skozi okna hiš, kamor so se bili sovražnikovi vojaki zatekli. Kazalo je, da bo 3. bataljon uspešno opravil svojo nalogo, ko je neka druga skupina četnikov izkoristila temno noč in poznavanje zemljišča ter je našim borcem pri hišah udarila v hrbet. Po vsem tem so se naši morali umakniti.

Tretji bataljon je ob tej priložnosti izgubil enega borca, tri so pogrešali, eden pa je bil ranjen. Kar zadeva četnike, so naši kasneje zvedeli, da so menda trije padli, trije pa so bili ranjeni.²⁷

Že naslednjega dne, 30. septembra, se je Gradnikova brigada z Žirovskega vrha premaknila na levi breg Poljanske Sore, na Staro Oselico, odkoder je z zasedami in patruljami nadzirala sovražnikovo posadko v Gorenji vasi.

Prvega dne po prihodu se ni zgodilo nič posebnega, toda 2. oktobra so v štab prišla obvestila, kako se iz smeri Idrije bliža po cesti, ki pelje iz Zirov proti Gorenji vasi, sovražnikova kolona s kakimi 250 možmi, mulami, vozovi in konji. Sporočilo je prišlo pravočasno, tako da se je 3. bataljon lahko dobro pripravil na sprejem sovražnikove kolone. Položaje je imel vzdolž ceste vzhodno od Stare Oselice.

Ko je bila kolona že precej globoko v zasedi, so jo naši nenadoma napadli v bok. Čeprav je sovražnik takoj odgovoril z mitraljezi in težkim minometom, je že po prvih rafalnih imel občutne izgube. Naših pa ni skušal pregnati s položajem, temveč se je zadovoljil le s tem, da jih je z obstreljevanjem zadrževal čim dlje od ceste in s tem omogočil svojemu pratežu, da hitro nadaljuje pohod prek Hotavelj v Gorenjo vas. Ko je bil ta na varnem, so njegovemu primeru sledili tudi drugi sovražnikovi oddelki.

²⁷ Zbornik VI/16, dok. št. 77; petnajstdnevno vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 1. oktobra 1944, fase. 226/111 a v AIZDG.

Naša obveščevalna služba je kasneje dobila podatke, po katerih naj bi v tem dvajsetminutnem spopadu padlo šestnajst sovražnikovih vojakov. Na naši strani pa ni bilo nobenih izgub.²⁸

SKOZI PET SOVRAŽNIKOVIH ZASED

Po prvih vdorih v domobransko »dolomitsko republiko« so se naši borci lahko prepričali, da vrag le ni tako črn, kot je kazalo na prvi pogled, in da je bil njihov strah pred Dolomit pretiran, po drugi strani pa so domobranci ugotavljali, da tudi v notranjosti te svoje »republike« niso več varni.

Toda s temi vdori dolomitska trdnjava še ni bila resno načeta. Po vsakem takem vdoru so se naše enote morale spet vrniti na prejšnje položaje. Domobransko »dolomitsko republiko« je bilo mogoče skrčiti le tako, da bi začeli drugo za drugo osvajati obrobne postojanke.

V Dolomite so peljale tri smeri: prva s škofovloškega hribovja proti Črnemu vrhu nad Polhovim Gradcem, druga z Žirovskega vrha mimo Sv. Treh kraljev in tretja čez Hotedršico. Tretja smer je bila najbližja in za sovražnika najobčutljivejša glede na bližino ceste in železniške proge Ljubljana—Postojna—Trst in tudi zato, ker bi s padcem Hotedršice postala vprašljiva oskrbovanje in sploh obstoj nemških postojank v Spodnji Idriji, Idriji in Godoviču. Vrhu tega se je bilo tod lažje neopazno približati sovražnikovim postojankam in tja pripeljati tudi težje orožje. Tako se je štab korpusa po treh neuspešnih odločil še za četrti napad na Hotedršico.

S tem je bila uresničena bojazen domobranskega vodstva, izražena takoj po uničenju črnovrške domobranske posadke:

»Hotedršica je z izgubo te postojanke prva, ki nosi glavno partizansko breme. Potrebno bi bilo, ako se želi, da postojanka ostane na svojem mestu in to čvrsta, kot je bila doslej, da se moštvo pomnoži do popolnega formacijskega stanja.

²⁸ Pri opisovanju dogodkov so bili uporabljeni še tile viri: štirinajstdnevno vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 13. oktobra 1944, fase. 226/IV v AIZDG; petnajstdnevno vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 15. oktobra 1944, fase. 226/III a v AIZDG; vojaška poročila štaba 31. divizije z dne 30. septembra ter 1., 2. in 3. oktobra 1944, fase. 226/III v AIZDG.

Del štaba Gradnikove brigade novembra 1944 na Stari Oselici. Z leve na desno stoje: Milan Trušnovec-Milče (administrator v štabu brigade), Ladislav Durjava-Aleš (šef obveščevalnega centra), Slavko Terbižan (obveščevalec), Ivan Sulič-Iztok (komandant brigade), Mara Durjava-Urška (brigadna bolničarka), Anton Rajkovič-Toni (vodja kurirjev), Avgust Štare (operativni oficir), Franc Rustja (kurir) in Avgust Bagatel (kurir). Kleče z leve na desno: Ivan Puntar (intendant), Ivan Požar (obveščevalec), Zora Šuligoj, Stanka Jamšek, Janez Matulj (oficir OZN) in Franček Pelan (kurir).

Sedemdeset mož, kolikor jih ima sedaj ta postojanka, je za obrambo premalo.«²⁹

Mesec dni kasneje, v prvih dneh oktobra, je posadka v Hotedršici, po naših obveščevalnih podatkih,³⁰ štela še vedno 80 do 90 mož, ki naj bi bili oboroženi kar s 25 težkimi mitraljezi in 37 puškomitraljezi, poleg tega pa naj bi imela še po dva težka in lahka minometa in en protitankovski top. Pri Sv. Barbari pri Ravniku (približno dva kilometra jugovzhodno od Hotedršice nad cesto, ki pelje proti Logatcu) naj bi bilo 35 do 40 domobrancev, v Godoviču 80 do 100 Nemcev, v Idriji

» Dnevno poročilo za 3. september 1944, fase. 281/11 v AIZDG, domobran-

»"povelje štaba 31. divizije z dne 5. oktobra 1944, fase. 221/III v AIZDG.

kakih 400 mož, Spodnji Idriji pa 50 do 60 Nemcev. V Rovtah je štela posadka, sodeč po istih virih, okrog 120 domobrancev, pri Sv. Treh kraljih 75 in na Veharšah okrog 250 (tam je bil tudi sedež 1. udarnega bataljona SNVZ), medtem ko naj bi se na Praprotnem brdu menda zadrževalo kakih 250 četnikov.

Štab korpusa, ki je menil, da je osvojitve te postojanke »za sovražnika velikanskega pomena, ker s tem je prosta pot za svoboden udar v Dolomite z jugozahodne strani« in ker bi z uničenjem tamkajšnje posadke odvzeli »belogardistom voljo za odpor in pospešili njihov razkroj, s tem v zvezi pa tudi njihov dokončni zlom«, ³¹ je napad organiziral zelo skrbno in natančno, podobno kot napad na Črni vrh nad Idrijo mesec dni poprej. Za napad na Hotedršico je bila predvidena Bazoviška brigada, pri tem pa naj bi jo pred sovražnikovim vmešavanjem iz drugih postojank varovalo pet drugih brigad: Kosovelova iz smeri Logatca, Prešernova z Veharš, Gradnikova iz Rovt, Vojkova iz Godoviča in Tržaška iz Idrije, Ajdovščine in Vipave. Napad, v katerem je bila predvidena tudi uporaba korpusne artilerije z osmimi topovi, naj bi bil potem-takem nekakšna ponovitev napada na Črni vrh nad Idrijo. Začel naj bi se 7. oktobra ob 5.45.

Gradnikova brigada, ki je imela na skrbi domobransko posadko v Rovtah in ki se je v noči na 6. oktober s premikom s Stare Oselice na območje Vrsnika in Govejka približala svojemu cilju, bi morala na pot čez dolino Žirovnice in prek Zakolka in Zavratca že 6. oktobra zvečer, tako da bi bila do treh ponoči že v Osojah, kake tri kilometre južno od Rovt. Tam naj bi ostala glavnina brigade, z manjšim delom svojih enot pa bi brigada zasedla položaje vzdolž grebena Planine (k. 718) do k. 758 in tako nadzirala cesti, ki peljeta iz Rovt in Veharš proti Logatcu. Brž ko bi izvidnice zagledale kaj sumljivega, naj bi glavnina brigade zasedla položaje v smeri, iz katere bi se bližal sovražnik. ³²

Bataljoni so bili opozorjeni, da morajo biti zelo previdni, kajti znašli se bodo v pravem osirju: pred seboj bodo imeli Rovte z najbolj zagrizeno domobransko posadko v Dolomitih in še četnike na Praprotnem brdu (tri kilometre severno od Rovt), za seboj Hotedršico in Ravnik, na levi Veharše, z

³¹ Zbornik VI/16, dok. št. 89.

³² Povelje štaba 31. divizije z dne 5. oktobra 1944, fase. 221/III v AIZDG.

desne strani pa jih lahko napadejo iz Logatca in Vrhnike. Možnosti za manevriranje so bile zaradi žičnih ovir za njihovim hrbtom zelo majhne, poleg tega pa so domobranci izvrstno poznali svoje okolje. Zato bi se morale enote dobro prikriti, kajti v vseh bližnjih postojankah je sovražnik imel minomete in topove.

Tako je Gradnikova brigada 6. oktobra ob šestih zvečer odšla na dokaj nevarno pot v notranjost Dolomitov. O tem, kako je brigada pri tem padala iz zasede v zasedo, piše Miran Beretič takole:

»(...) Kolona se je spuščala po strmem Osliškem hribu v dolino in potem na desno. Med borci je bilo slišati šepet:

„Verjetno gremo spet v Dolomite/ Neka tesnoba je tiščala vsem fantom v srcu, prepojena z nestrpnim pričakovanjem, kajti tiste dni se je mnogo govorilo o Dolomitih kot o nepremagljivi trdnjavi belih izdajalcev in četnikov, ki je varovala iz zahodne smeri Ljubljano pred napadi naših enot.

„Drugi bataljon v predhodnici počasi in previdno naprej!“ je ukazal komandant bataljona Mihajlo Zobenica, udeleženec mnogih bojov širom Jugoslavije.

Hodili smo kako uro, ko je na desnem bregu (misli na desni breg Sore — op. S. P.) nenadoma zaropotalo iz zasede. Nekaj novincev je planilo kvišku, toda stari borci so jih takoj zaustavili: „Stoj! Lezi!“ Po prvi toči krogel smo se dvignili in se začeli tiho in hitro premikati naprej, ne meneč se za krogle, ki so sekale okoli nas. Vedeli smo, da nam ta zaseda ne bo mogla preprečiti našega pohoda, ker je bila vsaj osemsto metrov visoko nad nami v strmem bregu in je streljala na slepo.

Cez pol ure smo zavili na desni breg in po stezi naprej proti vrhu. Toda glej ga vruga, že spet je zaropotalo, toda tokrat prav blizu nas. Spet smo padli v zasedo.

„Prva četa naprej! Juriš!“ Prva četa 2. bataljona je v nezadržnem jurišu potisnila sovražnika kakih petsto metrov v stran v neko vas, iz katere nas je divje obstreljeval vse dotlej, dokler se nismo spet pognali v napad in sovražnika iz vasi zapodili v temo. Kmalu nato pa so se oglasili novi rafali levo od vasi, tokrat z okroglega grička, ki je štrlel kot jajce v nebo.

„V strelce in za njimi!“ smo zaslišali povelje, trdo in odločno. „Prva četa na levo, druga pa na desno krilo!“ Med velikim kričanjem ter pokanjem pušk in „Sarcev“ (nemških puškomitraljezov — op. S. P.) smo se priplazili že blizu vrha in videli postave domobrancev, ki so skakali po hribu. Ko da bi se poprej dogovorili, smo vsi hkrati zakričali: „Hura, juriš! Udari po švabobrancih!“ Kričanju so se pridružili tudi borci onih dveh bataljonov, ki so čakale pod hribom. Vpitje je

odmevalo od sosednjih gričev in se razlegalo po Dolomitih, ko da naš je na tisoče.

To je domobranci tako zmedlo, da so metali orožje proč in bežali na vse strani, že smo bili na vrhu, ko je eden izmed njih, z zabojem municije na hrbtu, pritekel naravnost pred nas in nas vprašal:

„Kam naj bežim pred partizani, ko pa so povsod?“

„Ostani kar pri nas. Če boš pri domobrancih, boš moral neprestano bežati,“ smo mu med smehom odgovorili. Ko je opazil, da smo partizani, je od strahu skoraj omedlel. Videlo se mu je, da je čisto navaden nemški hlapec. Bil je še mlad in neveden, toda potem, ko se nam je priključil, je postal še dober borec.

Od tod dalje je bil v predhodnici 1. bataljon, kajti naš se je spričo neprestanih jurišev že precej utrudil. Razen tega pa smo imeli še ranjenca, ki smo ga s težavo prenašali po kozjih stezah in grebenih. Tako smo krenili počasi, toda ponosno dalje. V vseh srcih je sedaj kipela želja, da bi se spet čimprej srečali s sovražnikom, kajti videli smo, da ni zasede, ki je ne bi mogli naši pogumni borci razbiti.

Želja se nam je kmalu izpolnila, kajti 1. bataljon je, še preden smo prispeli na cilj, naletel na novo zasedo. Ko je predhodnica prišla na majhno vzpetino, je pred njo nekdo zavpil:

„Stoj! Kdo je tam?“

„Juriš!“ so naši borci zakričali v odgovor in že je 1. bataljon planil nad sovražnika. Tudi brigadni minomet se je oglasil in vrgel nekaj min za sovražnikom. Naši borci pa so bili že tako daleč, da je ena izmed min ranila znanega junaka in obveščevalca Gradnikove brigade tovariša Zmaja, ki je v Črnem vrhu tako hrabro jurišal na domobranci in z mitraljezom sejal smrt med sovražnike. Tudi danes je bil prvi v jurišu. Bilo nam je žal, ker je bil ranjen. Prenesli smo ga do prve hiše, odkoder smo ga kasneje z močnim spremstvom odpeljali v bolnišnico, kajti življenje vsakega našega borca nam je bilo dragoceno (...)»³³

Kaj pa o teh zasedah piše v naših poročilih?

Brigada je že na samem začetku nekoliko spremenila smer svojega pohoda v Dolomite. Z Govejka ni šla proti Zakolku, kot je bilo prvotno predvideno, temveč proti Rovtam, kjer je prvič padla v sovražnikovo zasedo. Gradnikovci so jo sicer pregnali, toda streljanje je spravilo na noge posadke sosednjih postojank, predvsem pa v Rovtah in na Veharšah. Del posadke na Veharšah je takoj zapustil postojanko in zasedel vse pomembnejše točke v trikotniku Vehar še—Zavra tee—

³³ Spomini Mirana Beretiča, v AIZDG.

Rovte. To je bilo mogoče ugotoviti po tem, da je brigada na svoji poti naletela še na štiri zasede, vsako v moči kakih 40 do 50 mož.

Ko je brigada približno ob osmih zvečer pregnala zasedo pri Ravnah, je šla čez Soro in prišla na cesto Žiri—Rovte. Že pri Podklancu pa je naletela na drugo zasedo. Tudi to so gradnikovci prepadli. Tako je brigada prispela do Zavrata, kjer jo je iz razdalje kakih petdeset metrov napadla že tretja domobranska zaseda. Štela je približno petdeset mož, oborožena pa naj bi bila med drugim kar z osemnajstimi puško-mitraljezi in osmimi brzostrelkami. Drugi bataljon je po hudem spopadu zasedo napodil v beg, ko pa jo je v strelcih zasledoval skozi vas, se je na njeni nasprotni strani spet znašel v zasedi. Domobranci so naše pričakali na vzpetinah nad vasjo, toda gradnikovci so jih odpodili tudi od tod.

Po vsem tem je bilo očitno, da se bo brigada le stežka prebila pred Rovte, ker je sovražnik že odkril njeno navzočnost. Zato je štab brigade sklenil spremeniti smer pohoda in je z brigado zavil proti severozahodu, nazaj proti Ravnam. Tam je pred vasjo naletel na novo domobransko zasedo. Brigada jo je napadla in pognala v beg. Njen napad je podprl težki minomet, toda nekaj min je padlo na domnevne sovražnikove položaje, na katerih pa je že bila naša predhodnica, tako da sta bila od njihovih eksplozij ranjena dva borca. Ujet pa je bil domobranec, ki je povedal, da so imeli v domobranski postojanki Veharše ob pol enajstih ponoči alarm in da so nato skoraj vsi odšli v zasede. V skoraj vsaki zasedi imajo menda po 18 mitraljezov in 8 brzostrelk, četniki, ki naj bi jih bilo vsega skupaj kakih petsto, pa so se s Praprotnega brda premaknili bliže, v Petkovec.

Z Raven se je brigada napotila proti jugovzhodu in ob sedmih zjutraj čez Zakolk prispela v Dole, kjer je bil štab divizije. Omeniti je treba, da sta drugi dve brigadi zasedli predvidene položaje: Prešernova brigada pred Veharšami, Vojkova brigada z enim bataljonom okrog Godoviča, z dvema pa v Dolah kot divizijska rezerva.

Čeprav je Gradnikova brigada imela za seboj že trinajsturni pohod, štab divizije za to ni mogel imeti razumevanja, kajti medtem se je napad na Hotedršico že začel in jo je takoj poslal na pot z nalogo, da obide Veharše z južne strani in se

na vsak način prebije na prvotno predvidene položaje pri Rovtah.

Na pot sta odšla le 1. in 2. bataljon, kajti 3. bataljon je bil začasno priključen Prešerenovi brigadi, da bi bila blokada Veharš trdnjša. Druga dva bataljona pa glede na sorazmerno pozno uro in spremenjene okoliščine nista zasedla položajev na Planini, ampak nekoliko bliže, od Strnada do Žibrš, in zapirala smer Rovte—Hotedršica.³⁴

In kako se je iztekel napad na Hotedršico?

Napad se ni pričel ob predvidenem času zaradi megle. Medtem so domobranci v Hotedršici opazili oblegovalce in so s svojim udarnim vodom celo izpadli, vendar so bili zavrnjeni. Ko se je megla nekoliko dvignila, so se ob deveti uri oglasili topovi in havbice. Na postojanko je padlo, kot so naštehi domobranci, več kot 200 težkih granat. Ker pa za havbice ni bilo izvirnih granat, ampak so artileristi prilagajali zanje druge granate, se je zgodilo, da sta se med streljanjem razpočili cevi obeh havbic.

Kljub temu so po končanem artilerijskem ognju borci Bazoviške brigade odločno napadli in že zasedli prve hiše v vasi, ko je spet nastopil domobranski udarni vod in naše potisnil iz vasi. Boji so se nadaljevali še ves dan. Ko pa je štab korpusa proti večeru ugotovil, da ni možnosti za uspeh, je ukazal umik.⁸⁵

Sovražnik je napadeni postojanki priskočil na pomoč iz smeri Logatca in Rovt oziroma Veharš, vendar so ga naše enote uspešno zavračale. Najhujše boje je imela Prešernova brigada. Gradnikova brigada ni imela takega hujšega spopada. Položaje 1. in 2. bataljona je sovražnik obstreljeval z artilerijskim ognjem, vendar je vse to minilo brez izgub. Manjši spopad s kakimi tridesetimi domobranci je imel le 3. bataljon, ko je skupno z drugimi enotami Prešernove brigade blokiral postojanko na Veharšah, oziroma se upiral sovražnikovemu izpadu proti Dolam.

³⁴ Štirinajstdnevno vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 15. oktobra, fase. 226/IV v AIZDG; petnajstdnevno vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 15. oktobra 1944, fase. 226/III a v AIZDG; poročilo štaba 31. divizije z dne 17. oktobra 1944, fase. 281 a/III v AIZDG; vojaška poročila štaba 31. divizije z dne 5., 6. in 7. oktobra 1944, fase. 226/III v AIZDG.

⁸⁵ Zbornik VI/16, dok. št. 111; Bavec, Bazoviška brigada, str. 358—362; dnevna poročila z dne 8., 9. in 10. oktobra 1944, fase. 281/III v AIZDG, domobranski fond.

Ko se je napad na Hotedršico končal, so bile odpoklicane tudi enote v zavarovanju. Zato se je Gradnikova brigada še isto noč napotila z Dol čez Goro nad Idrijo na območje Govejka in Vrsnika, od tod pa naslednjo noč na Staro Oselico.

V tem dvodnevem pohodu skozi Dolomite je imela brigada pet ranjencev, izmed teh pa je bil le eden huje ranjen. Pač pa so v brigadi pogrešali osem borcev, za katere tudi iz kasnejših poročil ni mogoče ugotoviti, če so se vrnil v svoje enote. O sovražnikovih izgubah — razen o domobrancu, ki so ga naši ujeli — ni podatkov. Skratka, po vsem tem lahko trdimo, da je Gradnikova brigada, ne glede na neuspeh celotne korpusne akcije, svojo nalogo opravila zadovoljivo.³⁶

ČIŠČENJE POLJANSKE DOLINE

Poskus, da si 9. korpus odpre pot v Dolomite prek Hotedršice, ni uspel. Toda štab korpusa zaradi tega ni vrgel puške v koruzo. Če ni šlo tu, bo treba poskušati drugje. Menil je, da bo to najlažje storiti med Gorenjo vasjo in Škofjo Loko. Na tem, kakih dvajset kilometrov dolgem odseku, sta bili le dve manjši sovražnikovi postojanki: v Poljanah in Gabrku.

V prvi je bilo sedemindvajset, v drugi pa le šestnajst nemških orožnikov. Štab korpusa je sodil, da je borbenost že ostarelih nemških orožnikov precej manjša, kot pa je bila pri zagrizenih domobrancih v Hotedršici, in da pri napadu na Poljane in Gabrk ne bi smelo biti kakih večjih težav. Prednost tega načrta je bila v tem, da je bilo kako močnejše sovražnikovo posredovanje pričakovati le iz smeri Škofje Loke.

Pot, ki bi si jo štab korpusa tako odprl v Dolomite, bi sicer bila nekoliko daljša, toda žep, ki bi tam nastal po padcu Poljan in Gabrka, bi bilo mogoče kasneje razširiti z napadom in osvojitvijo sosednjih postojank — Gorenje vasi, Lučin, Suhlega dola, Št. Jošta itd.

Z uresničevanjem tega načrta pa je bilo treba še nekoliko počakati, kajti medtem, ko je bil skoraj ves 9. korpus pri

³⁶ Poleg virov, omenjenih v opombi 34, še: relacija štaba 31. divizije z dne 8. oktobra 1944, fase. 226/III v AIZDG; vojaški poročili štaba 31. divizije z dne 9. in 10. oktobra 1944, fase. 226/ v AIZDG.

Hotedršici, se je sovražnik pripravljal na obsežnejšo ofenzivno akcijo proti skoraj povsem nezavarovanemu svobodnemu ozemlju na Trnovski planoti, Banjši planoti in v Čepovanski dolini. Ta akcija je bila sestavni del široko zasnovane protipartizanske ofenzive, ki je zajela vso severno Italijo z namenom, da bi Nemci globlje zaledje nemške fronte v Italiji očistili partizanskih sil. Imenovala se je »Partisanenwoche« — »teden partizanov« oziroma »teden boja proti partizanom«.

Sovražnikova ofenzivna akcija je v Slovenskem primorju trajala od 8. do 12. oktobra, udeležilo pa se je okrog 3500 sovražnikovih vojakov. Poleg enot 30. divizije je štab korpusa pritegnil v obrambo osvobojenega ozemlja tudi Vojkovo brigado, ki je uspešno zadrževala prodor sovražnikove bojne skupine iz Gorice čez Trnovo proti Lokvam, toda nazadnje je le morala popustiti in se umakniti. Ko pa je nemška kolona nadaljevala prodor čez Lokve proti Otlici in naprej proti Colu, ji je z bočnimi napadi skupno z enotami Kosovelove brigade prizadejala občutne izgube. Sicer pa cilj nemške akcije niti niso bile enote, ampak požiganje. Bližala se je zima in sovražnik je hotel s tem, da je do tal požgal Lokovec, Čepovan, Lokve, Lažno in druge vasi, partizanom odvzeti prezimovališča.³⁷

Medtem ko se je Vojkova brigada z enotami 30. divizije bojevala v Trnovskem gozdu, se je Prešernova zadrževala v glavnem na Martinj vrhu, od koder je šla 14. oktobra v napad na posadko v Praprotnem ob mostu čez Selško Soro. Toda postojanke zaradi trdovratnega odpora branilcev le ni mogla osvojiti.³⁸ Gradnikova brigada je bila deset dni nepretrgoma na širšem območju Stare Oselice in nadzorovala nemško-domobransko posadko v Gorenji vasi. V tem času je imela en sam pomembnejši spopad s sovražnikom. To je bilo 10. oktobra, ko je zaseda 2. bataljona pri Hotavljah napadla sovražnikovo kolono in jo prisilila, da se je umaknila nazaj v Gorenjo vas.³⁹

Ko se je »teden boja proti partizanom« končal, je štab korpusa ponovno usmeril vso svojo pozornost na Dolomite.

³⁷ Petelin, Vojkova brigada, str. 400—412; Isakovič, Kosovelova brigada, str. 484—498.

³⁸ Petelin, Prešernova brigada, str. 454—458.

³⁹ Štirinajstdnevni vojaški poročili štaba Gradnikove brigade z dne 13. in 28. oktobra 1944, fase. 226/IV v AIZDG.

Štab 2. bataljona na Stari Oselici oktobra 1944. Z desne proti levi: Stefan Šček (bataljonski kronist), Valerija Lenarčič (sekretarka Škoja), Alojz Tomšič (politični komisar), Silvo Koler (pomočnik političnega komisarja), Mihajlo Zobenica (komandant).

Napad na Poljane in Gabrk naj bi izvedla 31. divizija, ki jo je štab korpusa v ta namen okrepil z Dolomitskim in škofje-loškim odredom, z dvema bataljonoma Bazoviške brigade in z delom korpusne artilerije.

Takrat je bila v Škofji Loki, sodeč po naših virih, izredno močna posadka — 2740 mož. V Gorenji vasi je bilo okrog 130 obmejnih stražarjev in orožnikov ter 120 domobrancev, v Lučinah 100 Nemcev in 45 domobrancev, v Suhem dolu 105 domobrancev in v Črnem vrhu nad Polhovim Gradcem 55 obmejnih stražarjev in 110 domobrancev. Druge postojanke so bile že toliko oddaljene, da niso bile več tako pomembne, razen morda Idrije, kjer pa tudi ni bilo več kot 450 Nemcev in 60 domobrancev.⁴⁰

<> Zbornik VX/16, dok. št. 122.

Štab divizije je sklenil najprej napasti Poljane, ko bo to opravljeno, pa še Gabrk. Napadla naj bi Prešernova brigada. Vse druge brigade so dobile nalogo, naj zapro poti, ki peljejo iz sosednjih postojank proti Poljanam in Gabrku: 1. bataljon Bazoviške brigade iz smeri Idrije, Dolomitski odred iz Lučin, Vojkova brigada iz Gorenje vasi, škofjeloški odred s Črnega vrha nad Polhovim Gradcem in Gradnikova brigada iz Škofje Loke. Najtežavnejšo nalogo je nedvomno imela Gradnikova brigada in so jo zato okrepili z 2. bataljonom Bazoviške brigade. Napad na Poljane pa naj bi bil izveden 20. oktobra zvečer.⁴¹

Gradnikova brigada je odšla s Stare Oselice na pot 19. oktobra zvečer, usmerila pa se je čez dolino Kopačnice in prek južnih pobočij Blegoša v Žetino, kjer je predanila in se pripravljala na nalogo. Dvajsetega oktobra je proti večeru nadaljevala pohod proti Škofji Loki in pozno ponoči zasedla predvidene položaje.

Prešernovci so napad na Poljane začeli, kot je bilo načrtovano, ob desetih ponoči. Sprva je precej škripalo in ni bilo prave povezave med enotami oziroma med jurišniki in minerji. Povrh vsega se je pokvaril še top, od katerega so veliko pričakovali. Tako je minila noč, ne da bi bil dosežen pričakovani rezultat. Toda prešernovci so naslednjega dne, 21. oktobra, napadli odločneje in vdrli v nemško postojanko v župnišču. V boju je padlo enajst nemških orožnikov, drugi pa so pod zaščito dima in teme ušli. Boj za Poljane je bil namreč končan ob pol osmih zvečer.⁴²

Nedvomno ima Gradnikova brigada velike zasluge, da je Prešernova brigada, kljub zakasnitvi, lahko nemoteno dokončala svoje opravilo, saj je namreč zavnila vse sovražnikove poskuse, da bi napadeni posadki pravočasno pomagal.

Štab brigade je pravilno ocenil, kje je pričakovati sovražnikovo posredovanje iz Škofje Loke. Najnevarnejša je bila smer vzdolž Poljanske Sore, zato jo je zaprl z dvema bataljonom. Prvi bataljon je bil južno od Poljanske Sore in je zasedel položaje nad potokom Hrastrnico (k. 647—k. 504), medtem ko je bil na severni strani Poljanske Sore 3. bataljon, ki je s položajev pri Sv. Lovrencu (k. 580) nadziral ne le dolino

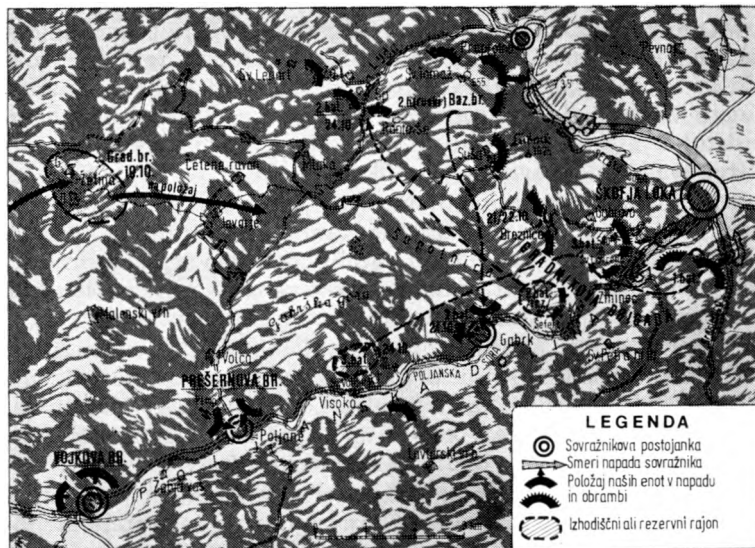
⁴¹ Prav tam.

⁴² Petelin, Prešernova brigada, str. 459—469.

in cesto Škofja Loka—Gabrk—Poljane—Gorenja vas, temveč tudi »vojaško cesto« iz Škofje Loke proti Blegošu, ki jo je zgradila bivša jugoslovanska vojska. To je bila druga smer, v kateri bi sovražnik utegnil posredovati. Bila je daljša od prve, vendar zelo nevarna. Sovražnik bi namreč tod lahko prišel za hrbet enotam, ki so napadale Poljane in oblegale Gorenjo vas.

Tretja in hkrati najdaljša smer, ki jo je brigada morala zapreti, je peljala iz Selške doline po dolini potoka Luše čez Javorje proti Poljanam. To nalogo je dobil 2. (ruski) bataljon Bazoviške brigade, ki je zasedel položaje pri Sv. Tomažu (k. 655) nad Praprotnim. V rezervi pa je ostal 2. bataljon Gradnikove brigade, ki so ga razporedili severno od zaselka Šeferta. Štab brigade se je nastanil v Breznici ob vojaški cesti.

Noč je minila mirno, le minerji 3. bataljona so pri Bodovlju razstrelili manjši most na cesti, da bi preprečili prodor sovražnikove motorizacije.

Napad na Poljane in Gabrk.

Do prvega spopada s sovražnikom je prišlo šele 21. oktobra ob pol devetih zjutraj, ko je iz Škofje Loke odpeljalo proti Praprotnemu šest kamionov vojaštva v spremstvu treh oklepnih avtomobilov. Ni znano, zakaj je kolona zavila v Selško, ne pa v Poljansko dolino. Bržkone pomotoma, kajti tri ure kasneje se je po isti poti vračala nazaj v Škofjo Loko. Pri Praprotnem pa jo je prestregel ruski bataljon Bazoviške brigade, ki je prej imel svoje položaje predaleč od ceste, a se je sedaj spustil bliže. Ogenj naših borcev je bilo zelo učinkovit: dva kamiona sta se prevrnila v reko, med streljanjem pa je padlo kakih deset sovražnikovih vojakov. Nekoliko kasneje, ko se je sovražnik spet zbral, je v treh kolonah in ob podpori štirih topov in več oklepnih vozil spet šel v napad na bataljon, toda kakih večjih uspehov le ni dosegel.

Na desnem krilu brigade, vzdolž Poljanske Sore, tudi ni bilo miru. Približno ob pol dveh popoldne se je pod položaji 1. in 3. bataljona pokazala močnejša ogledniška skupina s kakimi 60 do 70 možmi, ki je pod zaščito dveh oklepnih vozil hitela po cesti proti Gabrku. Žal so jo naši prehitro napadli. Če bi jo spustili v neposredno bližino, bi jo lahko povsem razbili. Tako pa so sovražnikovi vojaki ob prvih streljih planili za hiše ob cesti in od tam ves dan nabijali proti našim položajem. Kljub temu je sovražnik le imel nekaj izgub in tudi naše protitankovske puške so izvrtele nekaj lukenj v njegovi oklepni vozili. Položaje 1. bataljona so obstreljevali tudi z artilerijo iz Škofje Loke.

V poznih popoldanskih urah so sovražnikovi skupini ob cesti pripeljali na dvanajstih kamionih okrepitve, ki pa obrambnih položajev obeh bataljonov niso mogle prebiti. Po vsem tem je sovražnik naložil mrtve in ranjene na dva kamiona in se proti večeru vrnil nazaj v Škofjo Loko.

Nemci so se skušali z manjšimi silami prebiti tudi na skrajnem desnem krilu brigade. Ena izmed sovražnikovih bojnih skupin je zavila iz Škofje Loke po dolini Hrastnice. A ni prišla prav daleč, ker je spotoma naletela na položaje 1. bataljona, ta pa jo je brez kakih večjih težav zavrnil.

Medtem se je znočilo, Prešernova brigada pa je dosegla svoj cilj: osvojila je Poljane. Pravzaprav je z zavzetjem Poljan dosegla šele polovico svojega cilja, kajti druga polovica je bila postojanka v Gabrku. Ta naj bi prišla na vrsto nekaj

dni kasneje. Zato je Gradnikova brigada dobila nalogo, naj še nadalje vztraja pred Škofjo Loko. Seveda pa je bilo treba pričakovati, da bo sovražnik v Škofji Loki naslednjega dne skušal prodreti v Poljane in na prizorišču ugotoviti, kaj se je tam zgodilo.

V noči na 22. oktober so bataljoni Gradnikove brigade nekoliko spremenili svoje položaje. Prvi bataljon, ki je bil dotlej južno od Poljanske Sore, se je vrnil na njen severni breg; zasedel je položaje, ki jih je dotlej imel 3. bataljon. Ta je odšel v brigadno rezervo, eno četo pa je pustil vzhodno od Breznice, da bi nadzorovala vojaško cesto. Drugi bataljon so poslali na skrajno levo krilo, kjer naj bi s črte Rantovše—Sv. Lenart zapiral dolino Luše.

Čeprav je štab Gradnikove brigade pričakoval sovražnikov napad, je ta naše borce le presenetil. Vendar ne sam napad, temveč bolj orožje, ki ga je sovražnik tistega dne prvič uporabil v boju z našimi enotami. Približno ob desetih dopoldne so začeli sovražnikovi topovi ali minometi sipati po naših položajih čudne granate ali mine, ki so že v zraku, še bolj pa ob padcu na tla povzročale tako tuljenje, da je to vnašalo med naše borce zmedo in strah. Ni ugotovljeno, kakšno orožje naj bi to bilo, vendar je možno, da so bili to minometi 6. baterije za zameglitev z Bohinjske Bele. Najsi bo tako ali drugače, je takrat marsikateri borec bolj kot sicer stisnil glavo ob tla in tako se je zgodilo, da ni nihče opazil sovražnikovih vojakov, kako so se jim bili prikradli za hrbet.

To se je najprej zgodilo 3. četi 1. bataljona, ki je imela položaje na Sv. Lovrencu (k. 580) nad cestnim križiščem, kjer se od ceste, ki pelje iz Škofje Loke proti Poljanam, odcepi vojaška cesta. Med umikom so padli trije (med njimi tudi Valentin Toman z Brezij na Gorenjskem), ranjeni pa so bili štirje borci. Umakniti se je moral tudi 3. bataljon, pravzaprav njegova četa, ki je bila ob vojaški cesti. Nove položaje je bataljon zasedel pri Sv. Florjanu. Nazadnje je moral svoje položaje zapustiti še ruski bataljon Bazoviške brigade, čeprav je sprva zavrnil napad nemške kolone vzdolž vojaške ceste.

Vse to se je dogajalo v popoldanskih urah, zato sovražnikovi vojaki — bilo jih je kakih tisoč — niso mogli izkoristiti doseženega uspeha ter so se proti večeru vrnili nazaj v Škofjo Loko. Tudi Gradnikova brigada se je umaknila nekoliko više

(v Javorje, Četeno Ravan in Mlako), da bi se odpočila in pripravila za nove naloge ob predvidenem napadu na nemško postojanko v Gabrku.⁴³

Po dvodnevem počitku je bila 31. divizija pripravljena za nov napad. Orožniško postojanko v Gabrku naj bi napadel

2. (ruski) bataljon Bazoviške brigade, medtem ko naj bi vse druge brigade imele v glavnem enake naloge kot med napadom na Poljane. Vojkova brigada naj bi ostala pred Gorenjo vasjo, Gradnikova brigada pa naj bi se vrnila pred Škofjo Loko. Potem ko so ruskemu bataljonu dodelili novo nalogo, so levo krilo Gradnikove brigade okrepili z dvema bataljonom Prešernove brigade. Napad naj bi se začel ob desetih zvečer, dve uri pred tem pa so morale biti na svojih mestih tudi vse druge enote.⁴⁴

Tako je ruski bataljon 24. oktobra zvečer napadel gabrsko šolo, v kateri je bila nemška postojanka. Kljub nekajkratnim jurišem in močnemu minometnemu obstreljevanju — na šolsko streho je padlo kakih štirideset min, katerih eksplozije so na strehi povzročile precej škode, ne pa tudi posadki — postojanke ni bilo mogoče zavzeti. Okrog šole je bila čistina, poleg lesene šolske pa je poslopje obdajala še žična ograja; prek vsega tega zaradi hudega sovražnikovega ognja ni bilo mogoče priti. Potem ko je bilo ranjenih kakih dvajset borcev, je komandant divizije ob devetih zjutraj ukazal, naj se bataljon umakne na Zadobje nad Sv. Volbenkom, medtem ko naj nad postojanko ostanejo manjše sile in jo še nadalje nadzorujejo.

Gradnikova brigada je že 24. oktobra zvečer zasedla iste položaje, na katerih je bila tri dni poprej: 1. bataljon na južni strani Poljanske Sore, 2. bataljon severno od ceste Škofja Loka—Gabrak, 3. bataljon pa je ostal v rezervi pri Sv. Volbenku (med Gabrkom in Poljanami), medtem ko je eno izmed svojih čet poslal na južno stran Poljanske Sore — na Kovski vrh, kjer naj bi prestregla sovražnika, če bi ta rinil iz smeri Črnega vrha nad Polhovim Gradcem. Štab brigade je ostal pri Muretu nad Šefertom.

⁴³ Štirinajstdnevno vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 28. oktobra 1944, fase. 226/IV v AIZDG; petnajstdnevno vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 30. oktobra 1944, fase. 226/III a v AIZDG; relacija štaba 31. divizije z dne 26. oktobra 1944, fase. 226/III a v AIZDG.

⁴⁴ Odredba štaba 31. divizije z dne 24. oktobra 1944, fase. 281 a/I v AIZDG.

Najprej je prišlo do boja onstran Poljanske Sore. Četa 3. bataljona, ki je bila poslana na Kovski vrh, je že ob šestih zjutraj v gosti megli naletela na kolono in se z njo spopadla. Kasneje so ugotovili, da so se spopadli z enoto škofjeloškega odreda, ki se je zadrževala na tem območju. K sreči ni bilo v spopadu nobenih žrtev.

Nato je spet zapokalo dve uri kasneje, ko je sovražnikova kolona iz Škofje Loke prišla pred položaje 1. bataljona. Gradnikovci so jo napodili nazaj v Škofjo Loko. Huje pa je bilo ob pol štirih popoldne, ko je sovražnik položaje bataljona najprej močno obstreljeval s topovi in minometi, nato pa jih je napadel iz treh smeri: po dolini Hrastnice, čez Osojnik in iz smeri Črnega vrha nad Polhovim Gradcem. Kljub precej težavnemu položaju je bataljon vztrajal na južni strani Poljanske Sore vse do večera in se je šele takrat umaknil čez k. 504 in reko na njen levi breg. Tu je bil hudo ranjen Izidor Simčič, ki je naslednjega dne v bolnici »Franji« podlegel ranam.

Drugi bataljon je imel težišče svoje obrambe pri Sv. Lovrencu. Spet se je zgodilo tako kot tri dni poprej, da je sovražnik na te položaje vdrl bataljonu v bok in da je tako naše enote prisilil k umiku. Dva borca sta tedaj padla, medtem ko je bataljon izgubil tudi dva puškomitraljeza in nekaj opreme. Bataljon se je umaknil na nove položaje med Sv. Lovrencom in Breznico.

Toda sovražnik tega dne še ni prodril v Gabrk, čeprav je iz Škofje Loke pritiskal s precejšnjo močjo, med drugim tudi s šestimi tanki. Sicer pa tam tudi ni več imel kaj iskati oziroma komu pomagati. Orožniška posadka v Gabrku se je namreč že ob treh popoldne brez prave potrebe sama umaknila iz utrd, ne da bi jo borci ruskega bataljona opazili in pri tem ovirali. Orožniki so prešli Soro in se napotili v nasprotni breg proti Črnemu vrhu nad Polhovim Gradcem. Nemško poveljstvo je kasneje ocenilo, da se posadka ne bi smela umakniti, in so menda zaradi tega komandirja posadke ustrelili, vse druge orožnike iz Gabrka pa za kazen poslali na fronto.⁴⁵

⁴⁵ Dnevno poročilo OC 31. divizije z dne 9. novembra 1944, fase. 74/11 v AIZDG; seznam umrlih, gradivo za monografijo o SVVP »Franji«.

Ko so gradnikovci ugotovili, da je postojanka prazna, je ena izmed čet 3. bataljona vdrla vanjo, pobrala, kar so Nemci pustili, samo stavbo pa zažgali, da je sovražnik ne bi mogel več uporabljati.

Čeprav je bil s tem dosežen tudi drugi cilj te divizijske akcije, je brigada še 26. oktobra ostala na položajih pred Škofjo Loko. Drugi bataljon in ena četa 3. bataljona sta bila na območju Sv. Lovrenca (k. 580) in nadzirala odcep vojaške ceste in zapirala smer Škofja Loka—Gabrk, 1. bataljon so poslali na položaje nad vojaško cesto, 3. bataljon pa je ostal v rezervi pri Muretu nad cesto Škofja Loka—Gabrk.

Že ponoči se je v Škofji Loki zbralo precej sovražnikovega vojaštva. Kakih tristo vojakov je prispelo iz Ljubljane, iz Kranja pa so pripeljali okrepitve na dvajsetih tovornjakih. Kaže, da je naslednjega dne, 26. oktobra, šlo v napad na položaje Gradnikove brigade približno 1200 sovražnikovih vojakov.

Približno ob desetih dopoldne je sovražnik pritisnil na položaje 2. in 3. bataljona iz treh smeri. Po cesti vzdolž Poljanske Sore je pod zaščito treh težkih tankov prodirala kolona okrog 500 mož. Enako močna je bila kolona, ki so jo napotili po dolini Hrastnice, in ker tam ni bilo več naših, je prebredla Soro ter rinila od ceste proti severu. Tretja kolona se je pod Sv. Lovrencem usmerila v desno, se razvila v strelce in pritiskala proti položajem 2. bataljona.

Deli 3. bataljona, ki so bili na položajih pri Muretu, so se spopadli s sovražnikovo bojno skupino, ki je prihajala čez Soro, toda po enournem boju so se morali zaradi prevelike nasprotnikove premoči umakniti na višje položaje. S tem so se druge enote, ki so bile bliže Škofji Loki, znašle v nevarnosti, da bi jim sovražnik udaril v hrbet. Štabu brigade ni preostalo drugega, ko da ukaže, naj se vse enote umaknejo proti vojaški cesti in po njej v smeri Blegoša, pri tem pa naj bo 1. bataljon njihova zaščitnica.

Brigada se je tako izmaknila sovražnikovemu udaru in se je sredi popoldneva ustavila na novih položajih na območju Mlake, Četene ravni in Javorja. Sovražnik brigade ni zasledoval, temveč se je zadovoljil s tem, da se je prebil v Gabrk, kjer so si oficirji ogledovali požgano postojanko in zasliševali

domačine, kako je potekal napad nanjo. Ko je bilo vse to končano, so se Nemci vrnili nazaj v Škofjo Loko.⁴⁶

Gradnikova brigada, ki je bila po hudih bojih pred Škofjo Loko že precej izčrpana, je na omenjenem območju ostala v divizijski rezervi, pred njo pa so bile druge enote: Prešernova brigada je bila poslana na položaje proti Škofji Loki, Vojkova brigada je bila nad Gorenjo vasjo, ruski bataljon Bazoviške brigade pa na Gabrški gori nad Poljanami.

Kaže, da je sovražnik videl v tej novi razporeditvi neposredno nevarnost za postojanke v Selški dolini, kajti 29. oktobra je z dokaj močnimi silami posredoval v tej smeri. Mor-da pa se je do postojank v Selški dolini hotel prebiti tudi zato, da bi jih oskrbel s hrano in strelivom, kajti pot do njih je bila že teden dni zaprta. Prav zato se sovražnikove kolone niso napotile po glavni cesti ob Selški Sori, ampak je kolona iz Škofje Loke prodirala proti Selcam nad dolino čez Križno goro, kolona iz Kranja pa čez Nemilje in Lajše proti Selcam. Tam takrat ni bilo naših enot in zato ni tistega dne prišlo do nikakršnih bojov.

Huje je bilo naslednjega dne, 30. oktobra, ko se je sovražnikova kolona iz Selc vračala proti Škofji Loki po glavni cesti in je od zadaj naletela na naše enote prav tedaj, ko je pri Sv. Tomažu 3. bataljon Vojkove brigade prevzemal položaje od 2. bataljona Prešernove brigade, oziroma ko je bil bataljon Prešernove brigade že na pot čez Lušo proti Sv. Lenartu. Nemci so nepričakovano napadli zadnji del kolone, ubili tri borce in zaplenili nekaj orožja.

Zadnjega dne oktobra so Nemci z vso močjo udarili po Vojkovi brigadi, ki je bila na istih položajih, kot jih je prej imela Prešernova brigada; imeli so namen, da bi si utrli pot v Selško dolino. To jim je tudi uspelo, vendar zato, ker je štab divizije menil, da je pozicijsko bojevanje pred Škofjo Loko po padcu obeh postojank v Poljanski dolini postalo nesmiselno in da prinaša le nepotrebne izgube. Tako se je

1. in 2. novembra vsa divizija premaknila bliže Primorski in tudi na Primorsko: Prešernova brigada nad Gorenjo vas,

⁴⁶ Za opis bojov sta uporabljeni poleg virov, omenjenih v opombi 43, še brzojavki štaba Gradnikove brigade z dne 22. in 25. oktobra 1944, fasc. 276/III v AIZDG.

Gradnikova brigada na Staro Oselico in Cerkljanski vrh, Vojkova brigada pa najprej na Vojsko, toda kasneje se je vrnila nad Cerkno in imela položaje v smeri proti Baški grapi.⁴⁷

KRATKOTRAJNI REZULTATI

Po šestdnevnih bojih v Poljanski dolini in pred Škofjo Loko je 31. divizija dosegla vse, kar je bilo v njenem načrtu: med Gorenjo vasjo in Škofjo Loko je zazijala kakih dvajset kilometrov široka vrzel, skozi katero je bilo mogoče vdirati v notrajost Dolomitov. Zato je štab korpusa lahko ugotovil, da so sedaj odprta vrata v Dolomite, hkrati pa se je povečalo tudi osvobojeno oziroma od naših enot nadzirano ozemlje, ki bo odslej izhodišče za nove ofenzivne akcije.

Zelo pohvalno se je štab korpusa izrazil tudi o bojni vrednosti 31. divizije:

»Enote 31. divizije so pokazale v teh bojih udarnost in vzdržljivost, sposobnost spretnega manevriranja, kar je omogočilo, da so navzlic precejšnji moči sovražnikovih posadk na Gorenjskem bile popoln gospodar nad vso Poljansko dolino in ves čas bojev imele pobudo trdno v svojih rokah.«⁴⁸

Ta ugotovitev velja predvsem za Gradnikovo brigado, ki je kljub veliki sovražnikovi premoči zadrževala nemške sile vse dotlej, dokler niso druge enote osvojile postojanki v Poljanah in Gabrku.

Izmed mnogih borcev, ki so zaslužni za ta uspeh, naj omenimo le tri, čeprav imamo tudi zanje na voljo dokaj pomanjkljive podatke:

Eden izmed teh je Milan Mislej, ki je s svojim mitraljezom zadrževal sovražnika vse dotlej, dokler se ni njegov bataljon lahko umaknil. Odlikovali so ga z redom za hrabrost.

Drugi je Karlo Boltar, komandir čete. Ko je sovražnikova krogla v najbolj kritičnem trenutku podrla njegovega mitraljeza, je hitro sam zgrabil puškomitraljez in zavrnil sovražnikov napad. Pohvalili so ga, ker je s svojo hladnokrvnostjo rešil položaj.

⁴⁷ Petelin, Prešernova brigada, str. 470—475.

⁴⁸ Operativno poročilo štaba 9. korpusa z dne 7. novembra, fase. 226 v AIZDG.

Tretji pa je bil šestnajstletni Jožko Verbič iz Rupe pri Gorici. Pohvalili so ga, ker je s svojim puškomitraljezom zavrnil dve nemški koloni, ki sta prodirali iz škofje Loke. »Najbolj mu žarijo oči, kadar pripoveduje, kako je s hudim ognjem svojega mitraljeza sovražnika najprej popolnoma 'diz-moraliziral', potem pa ga z junaškim bojem razbil. Za vsa ta junaška dejanja je dobil že vidno priznanje: na prsih se mu sveti odlikovanje (...)«, piše vojni poročevalec Tone Tratnik.⁴⁹

Uspeh, ki ga je dosegla 31. divizija v Poljanski dolini v drugi polovici oktobra, je bil le kratkotrajen. Po padcu Gabrka in Poljan je bila skoraj povsem prekinjena zveza med Škofjo Loko in Gorenjo vasjo ter Lučinami s Suhim dolom, ki sta tudi spadala pod gorenjsko stran. Po vsem tem je moral sovražnik izbirati med tremi možnostmi: izprazniti Gorenjo vas, Lučine in Suhi dol, čakati, kdaj bodo partizani navalili na Gorenjo vas in jo osvojili, ali pa obnoviti postojanke med Škofjo Loko in Gorenjo vasjo.

Sovražnik se je odločil za tretjo pot: najprej je v Gorenjo vas poslal okrepitve, tako da je bilo tam kakih petsto mož, nato pa je sredi novembra med Škofjo Loko in Gorenjo vasjo namesto prejšnjih dveh vzpostavil tri postojanke. Prva je bila spet v Poljanah, druga v Visokem (tri kilometre vzhodno od Poljan) in tretja pri Muretu (tri kilometre vzhodno od Gabrka). Tako so se vrata v Dolomite v tej smeri ponovno zaprla.⁵⁰

⁴⁹ Poročilo vojnih dopisnikov, fašc. 91 v AIZDG.

⁵⁰ Operativno poročilo štaba 9. korpusa, fase. 226/III v AIZDG.

OSVOBODITEV ŽELEZNIKOV

TEŽAVE S PREHRANO

Vprašanje, kako prehraniti operativne in zaledne enote 9. korpusa s skupno 12 000 borci, je postajalo z vsakim dnem čedalje težavnejše. Območje, na katerem so dejstvovale njegove enote, je bilo že samo po sebi pasivno in pridelek ni zadoščal niti za potrebe tamkajšnjega prebivalstva celo v primeru, če ne bi bilo sovražnikovih roparskih pohodov. Prav oktobrski »teden boja proti partizanom« pa je glede tega spravił prebivalstvo v še težavnejši položaj: takrat je sovražnik ne le oropal vse, kar se je dalo odpeljati, odnesti ali odgnati, temveč tudi požgal na stotine hiše in gospodarskih poslopij.

Enote 31. divizije so se jeseni 1944 oskrbovale predvsem iz Dolomitov in takrat je bila vsaka prehranjevalna akcija hkrati tudi vojaška akcija. Skoraj ni bilo primera, da ni prišlo do spopadov z domobranskimi patruljami in zasedami. Zato so morali v prehranjevalne akcije pošiljati ne le manjše enote pod vodstvom intendantov, temveč cele bataljone in brigade s štabi na čelu ter jih organizirati prav tako kot katerokoli vojaško akcijo.

Kazalo je že, da bo po uničenju postojank v Poljanah in Gabrku lažje priti do hrane v Dolomitih, toda z vzpostavitvijo treh novih postojank so ostale enake možnosti kot pred napadom nanje.

Precej hrane, zlasti v obliki govedi, bi se dalo dobiti v severnem delu Gorenjske, v Bohinju in okolici Bleda, toda tam je bila druga, skoraj nepremostljiva težava: kako prepeljati hrano čez Jelovico in Selško dolino na cerkljansko osvobojeno ozemlje. Čez Jelovico bi še nekako šlo, toda edina

vozna pot, ki bi jo bilo mogoče uporabljati, je peljala čez Dražgoše v Češnjico in prek Železnikov v Davčo in Cerkno, vendar je bila v Železnikih sovražnikova postojanka. To je bila tista ovira, zaradi katere niso mogli v večjem obsegu izrabljati sorazmerno precejšnjih zalog hrane v severnem delu Gorenjske.

Zato je poglavitni vir hrane ne samo za enote, ki so tam dejstvovale, ampak celo za enote in ustanove na precej oddaljenem Cerkljanskem bila Vipavska dolina, pa tudi Furlanija. Korpusni intendantni so bili namreč dovolj iznajdljivi, da so organizirali prevoz hrane z vozovi in tovornjaki celo iz Furlanije prek mostov čez Sočo, ki so bili zvečine pod sovražnikovo kontrolo.

Razmere so se bistveno spremenile že septembra po sovražnikovi ofenzivi na Brda in Beneško Slovenijo ter po oktobrski ofenzivi, zlasti pa v prvi polovici novembra, ko je v Vipavsko dolino, kjer so bile dotlej le štiri sovražnikove postojanke (Ajdovščina, Vipava, Dornberk in Rihemberk) in ki je kljub temu bila polosvobojeno ozemlje z izvrstno organizirano ljudsko oblastjo, nepričakovano prišla z bojišča nemška 71. pehotna divizija in se nastanila v še osemnajstih drugih vipavskih vaseh. Z njenim prihodom je sovražnik dosegel popoln nadzor nad vso dolino in po vsem tem mu ni bilo težko preprečevati vsakega prevoza hrane iz ali prek Vipavske doline v Trnovski gozd.¹

To je pomenilo, da bi morala Gorenjska oskrbovati s hrano ne le operativne enote 31. divizije in ustanove na Cerkljanskem, ampak tudi še druge enote in ustanove 9. korpusa na Primorskem. To pa je hkrati narekovalo tudi napad in osvojitve Železnikov, kajti drugače ne bo mogoče čez Jelovico prepeljati dovolj hrane.

V tem je bil pomen Železnikov, če ga gledamo z naše strani. Seveda pa bi se z osvoboditvijo Železnikov ali »Male Moskve«, kot so jih zaradi izredne zavednosti njihovih prebivalcev imenovali Nemci, povečalo tudi osvobojeno ozemlje. To bi lahko bil prvi korak k postopnemu čiščenju Selške doline. Po padcu Železnikov bi najprej prišla na vrsto Selca, nato pa še Dolenja vas in Praprotno.

¹ Petnajstdnevno operacijsko poročilo štaba 9. korpusa z dne 20. novembra 1944, fase. 224/11 v AIZDG.

NAPAD S »PARTOPI«

Železniki za sovražnika niso bili tako tako zelo pomembni, razen da je ta postojanka zoževala manevrski prostor 31. divizije in oteževala povezavo s severnim delom Gorenjske, hkrati pa je pritegovala nase partizanske enote, ki se zaradi tega niso mogle tako zlahka spuščati k progi Škofja Loka—Kranj—Radovljica in k večjim središčem v dolini Save. čeprav je bila postojanka v Železnikih zelo izpostavljena, so jo Nemci, v primerjavi z Gorenjo vasjo in Idrijo, le poredkoma uporabljali za izhodišče svojih enot v ofenzivnih pohodih proti osvobojenemu ozemlju.

Sredi novembra 1944 je bilo v Železnikih le 52 starejših nemških orožnikov, ki so bili, poleg pušk, oboroženi z enim težkim in dvema lahkima minometoma, tremi težkimi mitraljezi in sedmimi puškomitraljezi ter štirinajstimi brzostrelkami. Avtomatsko strelno orožje je torej imel skoraj vsak drugi član posadke.

Nastanili so se v štirih stavbah, ki so jih izredno močno utrdili: dve sta bili v bližini cerkve, drugi dve pa v severnem

Del nemške posadke v Železnikih.

delu trga. Najmočnejša utrdba je bilo župnišče, katerega posadka je štela 20 mož. Okrog njega so bili trije bunkerji, izmed katerih sta bila dva s strelskim jarkom povezana s stavbo. Okrog oporišča so potegnili žične ovire, v katerih so bile tudi mine. Na nasprotni strani trga pri cerkvi, v Prosvetnem domu, je bilo 12 orožnikov. Na vogalu stavbe so imeli bunker. Tudi to oporišče je bilo obdano z žičnimi ovirami. Tretji obrambni objekt v tem delu Železnikov je bila cerkev oziroma zvonik, v katerem so imeli Nemci izvidnico s težkim mitraljezom in tako nadzirali vso bližnjo in tudi daljnjo okolico, zlasti pa prehode in dvorišča v Železnikih.

Kakih dvesto metrov daleč od teh oporišč so Nemci v severnem oziroma severovzhodnem delu Železnikov utrdili Egrovo hišo, kjer je posadko sestavljalo deset orožnikov, še nekoliko dlje pa Levičnikovo hišo, kjer so na strehi zgradili opazovalni stolp s težkim mitraljezom. Posadka tega oporišča je prav tako štela deset članov.

Vsa okna na oporiščih so bila zabita z deskami, pustili pa so le strelne line. Strelne line so bile prekrите z mrežo, da ne bi bilo mogoče skoznje metati v notranjost oporišča ročnih bomb. Na obeh koncih postojanke so imeli španske jezdece, s katerimi so ponoči pregradili cesto. Z njimi so vsak večer zagradili tudi most čez Soro.

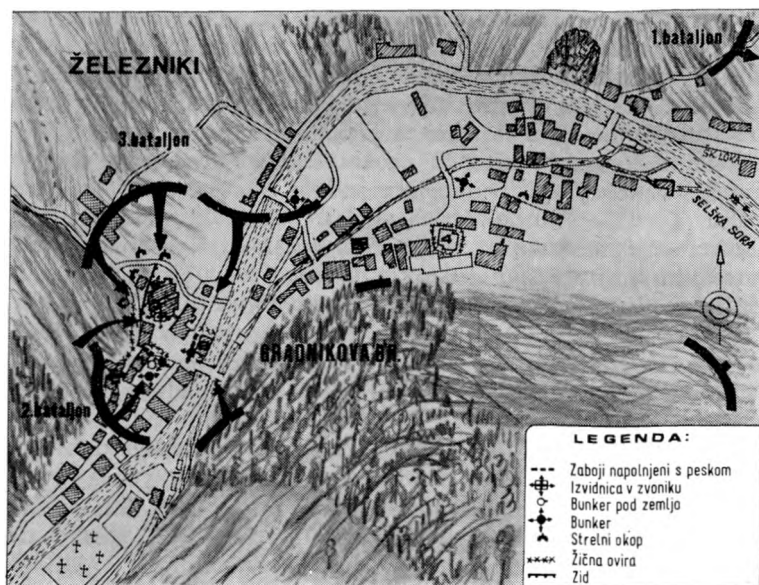
Odločilnega pomena v boju so lahko bile dvojne stene.

V strahu pred partizansko artilerijo so namreč Nemci ob zunanjih zidovih svojih postojank zgradili na notranji strani še po en betonski zid. Tako naj bi se granate razletavale že ob zunanjem zidu, medtem ko je notranji varoval posadko in oporišče pred uničenjem.

Poleg vseh teh utrdb so nemški orožniki imeli še dva policijska psa, ki so ju zvečer spuščali na trg pred cerkvijo oziroma glavnim oporiščem.²

Pri vsem tem ne smemo pozabiti na svojevrstno lego Železnikov — v globoki soteski Selške Sore s strmimi pobočji. Trg je raztegnjen, toda hiše so tesno druga ob drugi. To bi bilo v primeru, če bi poprej onesposobili težka mitraljeza v zvoniku in na strehi Levičnikove hiše, dobro, ker bi se naše

² Opis postojanke Železniki OC 31. divizije z dne 29. oktobra 1944, fase, 74/11 v AIZDG; povelje štaba 31. divizije z dne 18. novembra 1944, fase. 226/III v AIZDG.

Železniki novembra 1944 (po izvirni obveščevalni skici).

enote lahko skrivoma približale oporiščem v naselju, slabo pa zato, ker ni bilo mogoče hkrati napadati z večjim številom borcev (zaradi zelo strmih pobočij na obeh straneh trga oziroma Selške Sore) niti uporabljati vsega orožja, ki bi sicer bilo na voljo.

Velika prednost za napadalca je bila v tem, da so bili Železniki v nekaki slepi ulici in da je bilo zato resnejše sovražnikovo posredovanje pričakovati le iz smeri Škofje Loke, čeprav je bilo treba napadajoče enote zavarovati tudi iz drugih smeri. Še najmanjša nevarnost je grozila iz gornjega dela Selške doline, iz smeri Zgornje Sorice in Petrovega brda, saj je na tem delu cesta speljana po skoraj neprehodni soteski Selške Sore.

V drugih postojankah vzdolž Selške Sore je bilo le malo vojaštva: na Petrovem brdu 65 Nemcev, v Zgornji Sorici

80 nemških obmejnih stražarjev in 17 domobrancev, v Selcih 40 orožnikov, v Dolenji vasi 27 orožnikov in ob mostu v Praprotnem 16 Nemcev. Največ sovražnikovega vojaštva je bilo, kot vselej, v Škofji Loki in Gorenji vasi. V prvi postojanki je takrat bilo, po naših obveščevalnih podatkih, 2295 in v drugi 267 mož.³

Po svoje je zanimivo, da enote 31. divizije od zadnjih dni oktobra pa do napada na Železnike, do katerega je prišlo 19. novembra, niso imele skoraj nobenih bojev.

Gradnikova brigada se je ves ta čas zadrževala z delom sil na Stari Oselici in nadzorovala Nemce in domobrance v Gorenji vasi, z drugim delom pa na območju Cerkljanskega vrha in pazila na smer proti Idriji. Čeprav s sovražnikom ni imela nobenega boja, je le izgubila enega svojega borca. To je bil Pavel Badalič, ki je 10. novembra v nahrbtniku nosil v 2. bataljon 63 ročnih bomb. Skoraj zanesljivo je pri kaki bombi izpadla varovalka in prišlo je do eksplozije, v kateri je bil Badalič pri priči mrtev.⁴

Prešernova brigada se je v tem času zadrževala na območju Robidnica—Novaki in je imela en sam manjši spopad. Nekoliko več dela je imela Vojkova brigada, ki se je 9. novembra spopadla z Nemci vzdolž poti Idrija—Vojsko. Takrat je imel sovražnik 13 mrtvih in enako število ranjenih. Nato se je brigada premestila nad Cerkno, od koder je 16. novembra poslal štab brigade svoj 1. bataljon v napad na sovražnikovo postojanko Pranger v Baški grapi. Akcija pa ni bila dobro pripravljena in zato ni uspela.⁵

Potemtakem je imela 31. divizija dovolj časa za temeljite priprave in usposabljanje svojih pripadnikov.

Štab korpusa je 31. divizijo, ki naj bi izvedla napad na Železnike, okrepil še s Kosovelovo brigado, škofoješkimi odredom in dvema topoma: s protitankovskim in avtomatskim topom.

³ Povelje štaba 31. divizije z dne 18. novembra 1944, fase. 226/III v AIZDG.

⁴ Štirinajstdnevno vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 13. novembra 1944, fase. 226/IV v AIZDG.

⁵ Petnajstdnevno vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 15. in 27. novembra 1944, fase. 226/IV v AIZDG.

brigado preprečil sovražnikovo posredovanje iz smeri Škofje Loke.

Vojkova brigada naj bi z enim bataljonom, ki bi imel položaje pri Sv. Tomažu, nadzorovala cesto Škofja Loka—Selca—Železniki, z drugima dvema pa vojaško cesto, ki pelje po grebenu iz Škofje Loke na Blegoš.

Kosovelova brigada je dobila nalogo, da z dvema bataljonom zapira smer Zgornja Sorica (Petrovo brdo)—Železniki, en bataljon pa naj bi bil v Mlaki kot divizijska rezerva.

škofjeloški odred naj bi blokiral Gorenjo vas, hkrati pa z zasedami nadzoroval cesto Škofja Loka—Poljane—Gorenja vas.

Inženirsko-tehnični bataljon divizije naj bi se nastanil na Malenškem vrhu in posredoval v primeru, če bi sovražnik prebil položaje škofjeloškega odreda.

Štab divizije in divizijsko previjališče naj bi bila v Rovtu.⁶

Štab divizije je imel v tej akciji na voljo vsega skupaj šestnajst bataljonov, izmed katerih pa sta se neposrednega napada iz že omenjenih razlogov lahko udeležila le dva, vsi drugi so bili v zavarovanju napada pred posredovanjem iz drugih sovražnikovih postojank.

V tem napadu je bilo zagotovljeno tudi dovolj ugodno razmerje sil. Enote, ki so se udeležile napada na Železnike in ki so bile v zavarovanju, so imele naslednje število borcev: Gradnikova brigada 420, Prešernova brigada 456, Vojkova brigada 434, divizijski inženirski bataljon 129, Kosovelova brigada 488. škofjeloški odred 291 in korpusna artilerija 30 borcev. V napadu na Železnike je torej posredno ali neposredno sodelovalo 2248 borcev, ki so bili oboroženi s puškami, pa tudi z 78 brzostrelkami, 142 puškomitraljezi, 31 težkimi mitraljezi, 9 lahкими minometi, 4 težkimi minometi, 24 protitankovskimi puškami in dvema ročnima minometoma PIAT. Avtomatski top je imel na voljo 2000 nabojev, protitankovski top 90 granat, partop pa 30 min.⁷

Seveda je treba upoštevati, da je bilo dejanskih borcev vsaj za tretjino manj, kajti mnogi so bili odsotni (v bolnicah,

⁶ Povelje štaba 31. divizije z dne 18. novembra 1944, fase. 226/III v AIZDG.

⁷ Številčno stanje naših sil, določenih za likvidacijo postojanke v Železnikih, fase. 22/1 v AIZDG.

šolah itd.), precej pa je bilo tudi kuharjev, konjevodcev itd., ki so jih v boju uporabljali le v skrajni sili. Isto velja tudi za bataljona, ki sta se napada na Železnike udeležila neposredno.⁸

To sta bila 2. in 3. bataljon Gradnikove brigade. V 2. bataljonu so bili 104, medtem ko je bilo v 3. bataljonu 112 borcev. V obeh bataljonih so imeli od avtomatskega orožja 11 brzo-strelk, 4 težke mitraljeze in 16 puškomitraljezov, poleg tega pa še tri protitankovske puške in en lahki minomet.⁹ To pomeni, da sta bila bataljona številčno štirikrat močnejša od sovražnika v Železnikih, toda glede avtomatskega orožja so bili gradnikovci skoraj na istem kot Nemci. Če k temu dodamo še izredno močno utrjena oporišča, proti katerim tudi avtomatski in protitankovski top nista mogla dosti opraviti, lahko ugotovimo, da sta imela bataljona kljub navidezni premoči izredno težko nalogo.

Prav zato je štab divizije dodelil Gradnikovi brigadi novo partizansko orožje »partop« (partizanski top), ki je bil kljub dokaj primitivni izdelavi silno učinkovit prav pri rušenju sovražnikovih utrd v naseljih s streljanjem iz neposredne bližine.¹⁰ Kasneje se je pokazalo, da je prav partop bistveno pripomogel k zavzetju postojanke.

Štab divizije je sklenil, naj bodo vse enote na svojih položajih 19. novembra zvečer, kajti napad bi se začel ob devetih ponoči.¹¹

⁸ Iz tega časa izvira tudi eden izmed redkih ohranjenih dokumentov o poveljišnem kadru Gradnikove brigade. (Seznam funkcionarjev 31. divizije, fase. 134/III v AIZDG.) Takrat je bil komandant brigade Ivan Sulič-Iztok, politični komisar Ivan Franko-Iztok, namestnik komandanta Svetolik Jovanovič-Mito, pomočnik političnega komisarja Franjo Kranjc in načelnik štaba Samuel Horvat-Samo. V enakem vrstnem redu (komandant oz. komandir, politični komisar, namestnik komandanta oz. komandirja in pomočnik političnega komisarja) navajamo tudi imena bataljonskih in četnih poveljstev: *štab 1. bataljona* — Djuro Latinovič, Dušan Vukadinovič, Franc Erjavec in Dušica Bratuž; 1. četa — Emil Kodelja, Ivan Zlatoper, Levpušček Ivan, namestnika komandirja ni bilo; 2. četa — Ivan Ivančič, Rudolf Gri, Veto Rauber in Albert Gregorič; *štab 2. bataljona* — Mihajlo Zobenica, Alojz Tomšič, Rado Klanjšček in Silvo Koler; 1. četa — Franc Živec, Viktor Lešnjak, Angel Loridan in Alojz Brišček; 2. četa — Hinko Klinar, Anton Božič, Anton Znidarski in Rudolf Golob; *štab 3. bataljona* — Stanko Suligoj, Viljem Klemenc, Rudolf Grželj, Jože Benevol; 1. četa — Silvo Vodopivec, Jože Križman, Drago Vidrih in Franc Peternel; 2. četa — Ivan Fajt, Ivan Kraševac, Stanko Božič in Ludvik Keber; 3. četa — Jože Gladek, David Keber, Anton Hlad in Viktor Glešič; 4. četa — Leopold Rijavec, Franc Šibenik, Anton Podgornik in Miha Kaluža.

⁹ Op. 7.

¹⁰ Partop — partizanski top je dokaz partizanske ustvarjalnosti. V želji, da bi prišli do lahkega orožja, ki bi bil dovolj učinkovit pri napadih na bunkerje

NAPAD OB SPREMLJAVI GODBE

Gradnikova brigada se je neposredno pred napadom na Železnike osredotočila v Leskovici, kjer so izvedli še zadnje priprave za to pomembno nalogo. Kot vselej pred večjimi akcijami so se tudi tokrat vrstili najrazličnejši sestanki drug za drugim, borci so pregledovali in čistili orožje, orožarji so popravljali manjše okvare, med bombaše in borce so delili ročne bombe in strelivo itd.

Devetnajstega novembra ob dveh popoldne je brigada odšla na pot. Prek Črnega kala pod Blegošem je prišla na Martinj vrh, nad katerim so se bataljoni razšli: 1. bataljon se je spustil proti Selcam, en svoj vod pa je štab tega bataljona poslal v demonstrativni napad na Dolenjo vas; 2. bataljon s štabom brigade je zavil na levo, da bi posadko v Železnikih napadel iz zahodne smeri, 3. bataljon pa se je spustil po grapi proti Studenemu, da bi Železnike oklenil z vzhoda. Bataljona sta na predvidene položaje pri Železnikih prispela ob desetih ponoči.¹²

Kljub temu se je napad na Železnike začel šele opolnoči, torej s triurno zamudo. To se je zgodilo predvsem zato, ker so zaradi slabe poti topova le s težavo spustili v dolino. Napada na sovražnikove utrdbe pa niso začeli pravočasno še iz drugega razloga: preden so iz zahodne smeri prišli do cerkve in župnišča, so borci preiskali hišo za hišo, da se ne bi kje skrivala kaka sovražnikova patrulja in jih kasneje — kot se je to ob neki priložnosti prav v Železnikih pripetilo Prešer-

in utrjene stavbe, je nastalo sprva zelo primitivno orožje, ki pa so ga nenehno izpopolnjevali. Prva inačica partopa ni bila nič drugega kot navadna cev težkega minometa z močno skrajšanimi nogami. Le mina je bila povsem partizanski izdelek: italijanska čelada, ki so jo napolnili z nekaj kilogrami plastičnega razstreliva in vanj vtaknili enega ali več vžgalnikov. Na notranji strani je bila čelada pritrjena na lesen drog, ki je bil približno enako dolg in debel kot cev minometa. Na spodnjem koncu je bila enaka polnitev kot pri minometu. Ko so jo vžgali, so plini pritisnili na drog in ta je s čelado in razstrelivom vred letel kakih sto metrov daleč. Če je »mina« zadel cilj in se razletela, je imela enako in morda še večjo rušilno moč kot havbična granata.

Kasneje so partop močno izpopolnili. Cev so skrajšali, izdelali poseben podstavek, namesto italijanskih čelad pa uporabljali pločevinasto ovalno ohišje, v katerega je šlo približno pet kilogramov razstreliva s štirimi vžgalniki. Domet mine se je povečal na 200 metrov, ob eksploziji pa je v zidu nastala 120 cm velika luknja. Mina je prebila do metra debel kamnit zid. (Dr. Tone Ferenc: »Izstrelek ima veliko razstrelilno moč.« Borec 1977, str. 219—231).

Partop je bil prvič uporabljen pri napadu na Hotavlje (18. julija 1944). Kasneje ga je spodrinil še lažji in natančnejši PIAT britanske izdelave.

¹¹ Povelje štaba 31. divizije z dne 18. novembra 1944, fase, 226/III v AIZDG.

¹² Štirinajstdnevno vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 26. novembra 1944, fase, 226/IV v AIZDG.

novi brigadi — napadla v hrbet. Seveda je sovražnik kmalu postal pozoren na hojo in ropot v zgornjem delu trga. Začel je streljati, naši pa so mu potem, ko so pregledali vse hiše in se približali njegovim oporiščem pri cerkvi, čedalje močnejše odgovarjali.

»Med naj hujšim pokanjem je na gornjem koncu trga nenadoma zaigrala divizijska vojaška godba. Zmagovito so zadoneli akordi med regljanjem mitraljezov. Prebivalci so kljub silnemu streljanju odpirali okna in poslušali. Poslušali so naši in Švabi. Tem so koračnice bržkone drugače zvenele kot pa našim. Godba je igrala pesem za pesmijo. V onemogli jezi so Švabi vrgli nekaj min, To pa naše godce ni motilo. Mirno so igrali dalje. Bilo je edinstveno doživetje: napad ob spremeljavi godbe (...)«¹³

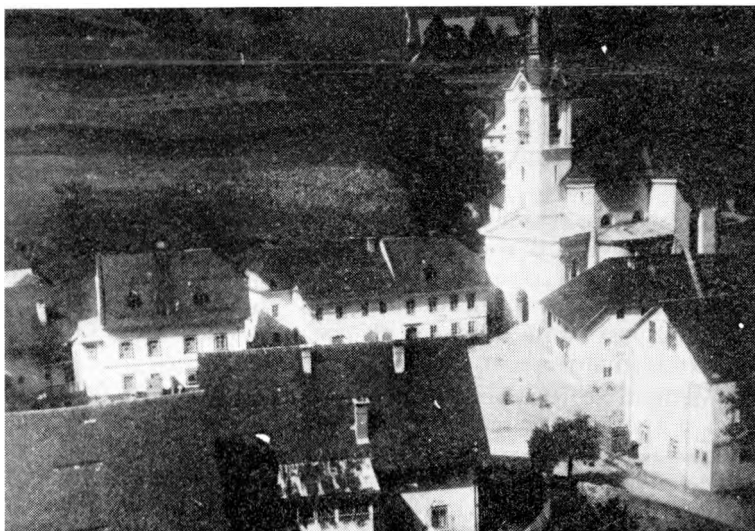
Tako se je začelo. Sovražnik se je zavedal, da je prva noč odločilnega pomena, zato ni varčeval s strelivom. Zelo učinkovito je bilo obstreljevanje z lahкими minometi, kajti dolina je bila tako ozka in v njej toliko partizanskih borcev, da skoraj ni bilo mogoče zgrešiti. Poleg tega je skoraj vse prehode med hišami imel pod ognjem težki mitraljez v zvoniku. Razlike med nočjo in dnevom ni bilo skoraj nobene, saj so sovražnikove rakete nenehno švigale v zrak in osvetljevale vso dolino. Proti težkemu mitraljezu v zvoniku, ki je omrtvil ves napad, pa ni bilo ustreznega orožja, ker topov še ni bilo v dolino.

Borci 2. in 3. bataljona so sicer zasedli vse hiše v neposredni bližini sovražnikovih oporišč, toda do teh, čeprav so bili le lučaj daleč, zaradi prehudega sovražnikovega ognja in žičnih ovir ni bilo mogoče priti.

Medtem so topničarji prinesli svoje orožje v hišo nasproti Prosvetnega doma, ga postavili na mizo in uprli v zid ter odprli okno, da bi lahko izstrelili svojo prvo mino na sovražnikovo oporišče. Borci 2. bataljona so bili že pripravljeni, da bi začeli takoj zatem jurišati. Za vogalom hiše, v kateri je bil partop, pa je čakala tudi skupina raznih funkcionarjev, da bi videli, kakšen učinek bo imela partopova mina.

Toda vse je bilo zaman. Na partopu se je pokvarila udarna igla in mine ni bilo mogoče izstreliti. To pa še ni bilo najhuje. Prav tedaj je v gručo funkcionarjev padla sovražnikova mina,

¹³ Reportaža vojnega poročevalca Milana Medveščka, fase. 256 v AIZDG.

V Železnikih so Nemci imeli v zvoniku težki mitraljez, postojanki pa sta bili tudi v enonadstropni hiši z zazidanimi okni na levi strani slike in v hiši v desnem kotu, izpred katere se vidi bunker. Iz hiše z zaprtim balkonom je na to postojanko streljal naš partop, pred oknom ob balkonu pa je stala skupina funkcionarjev, med katero je priletela sovražnikova mina in jih hkrati kar sedem ranila.

se razstrelila in ranila skoraj vse, ki so tam stali. Od te mine so bili ranjeni načelnik štaba divizije Stanko Petelin-Vojko, član političnega oddelka divizije Matjaž Žigon, komandant Gradnikove brigade Ivan Sulič-Iztok, pomočnik političnega komisarja brigade Franjo Kranjc, komandant 2. bataljona Mihajlo Zobenica in pomočnik političnega komisarja tega bataljona Silvo Koler. Poleg njih je bil ranjen tudi Zdravko Vidrih, kurir v štabu divizije.¹⁴

Ko sta topa ob pol enih ponoči le prispela v dolino, so z avtomatskim topom takoj začeli obstreljevati zvonik. Težki mitraljez v zvoniku je umolknil, toda kmalu zatem se je spet

¹⁴ Relacija štaba 6. korpusa z dne 28. novembra 1944, fase. 224/11 v AIZDG; spomini Zdravka Vidriha (v AIZDG) in Stanka Petelina (po spominu).

oglasil. Zato so se ga lotili z obema topoma. Toda s protitankovskim topom zaradi teme ni bilo mogoče natančno streljati in so raje nehali, da ne bi granat porabljali po nepotrebnem, medtem ko je avtomatski top imel dovolj označevalnih nabojev, ki pa, kot kaže, niso bili zadosti prebojni, da bi skozi zaščitno steno dosegli sovražnikovega mitraljezca in njegovo orožje.

Z vzhodne strani so pritiskali borci 3. bataljona. Kljub hudemu sovražnikovemu ognju je borcem uspelo osvojiti bunker v bližini oporišča pri Levičniku. To pa je bilo tudi vse. Drugih oporišč ni bilo mogoče zavzeti zaradi hudega navzkrižnega ognja iz sosednjih poslopij, v katerih so se bile vgnezdile manjše sovražnikove skupine.

Medtem se je zdanilo. Našim štabom in borcem je bil še živo v spominu primer z 2. bataljonom Prešernove brigade januarja 1944, ko so Nemci med napadom Prešernove brigade na Železnike nepričakovano prodrli nad trg, presenetili 2. bataljon v dolini in mu pobili osemnajst borcev. Zato se štab brigade tudi tokrat ni hotel preveč zanašati na zasede pred sosednjimi postojankami in je sklenil, da bo Železnike napadal le ponoči, podnevi pa bo enote držal nekoliko više. Tako sta oba bataljona ob svitu nehala napadati in sta se umaknila: 2. bataljon v zgornji del trga, 3. bataljon pa na severna pobočja Špika.¹⁵

Ta ukrep je imel tudi svojo slabo stran. Sovražnik je čez dan imel dovolj časa in možnosti, da popravi škodo, ki so mu jo naši povzročili ponoči, se odpočije in pripravi na nove boje.

NEUSPEŠNI POSKUSI V DRUGI NOČI

Dvajsetega novembra je bilo pred zasedami Kosovelove, Prešernove in Vojkove brigade ter škofovškega odreda v glavnem mimo, le iz Škofje Loke in Gorenje vasi je prišlo nekaj patrulj, ki pa so jih naši borci brez kakih večjih težav spet nagnali v njihove postojanke.

¹⁵ Poleg omenjenih virov so bili uporabljeni še: petnajstdnevno vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 27. novembra 1944, fase. 226/III a v AIZDG; relacija štaba 31. divizije z dne 23. novembra 1944, fase. 277/1 v AIZDG; poročilo OC Gradnikove brigade z dne 23. novembra 1944, fase. 75/1 v AIZDG.

V Železnikih je bilo čez dan sorazmerno mirno: sovražnikov težki mitraljez je tu pa tam obstreljeval domnevne položaje naših, odgovarjal pa mu je naš avtomatski top.

Ko pa se je stemnilo, sta 2. in 3. bataljon spet napadla z vso močjo. Borci 2. bataljona so se približali cerkvi oziroma župnišču in Prosvetnemu domu, medtem ko so eno izmed najbližjih hiš zasedli partopničarji. Sovražnik je bržkone nekaj zaslutil in je z zažigalnimi naboji zažgal hišo, iz katere naj bi se oglasilo partizansko težko orožje. Zato je bilo treba partop hitro umakniti iz goreče hiše in s svojim ognjem ni mogel pomagati jurišnikom.

»Naši borci so pokazali veliko junaštvo in vztrajnost. Vedno znova so se plazili med bunkerje. Med njimi je tudi tovariš Merzek iz 2. bataljona Gradnikove brigade. Že drugič se plazi k bunkerju. Da bi odstranil španskega jezdeca, je nanj privezal vrv. Ko se je vračal, mu je vrv presekala sovražnikov rafal. Vendar ne odneha. Zleze nazaj in zveže oba konca. Toda spet je krogla prestrigla vrv. S težavo jo je znova zvezal. Hip kasneje jo je spet presekalo. To se je ponovilo štirikrat. Bil je vztrajen in naposled mu je le uspelo (...)

Pred bunkerjem je obležal hudo ranjen neki tovariš. Mina mu je skoraj odrgala nogo. Že ves dan negibno leži med obojestranskim ognjem. Nihče ne more do njega. Švabi bržkone mislijo, da je mrtev. Tudi mi ne vemo, kaj je z njim. Ko se je znočilo, se je bolničarka Zmaga z nekim tovarišem splazila k njemu. Spričo silovitega sovražnikovega ognja sta se morala trikrat vrniti. Šele četrtič se jima je posrečilo, da sta prišla do njega. Bil je še živ. Dvignila sta ga in hotela odnesti. Tedaj je ranilo tudi Zmaginega tovariša. Zmaga je kljub nenehnemu streljanju odnesla hudo ranjenega tovariša na varno. Ko sta prispela iz območja ognja, ga je obvezala. Zdravnik ga je še pravočasno operiral (...)

V neki hiši nad postojanko se je vgnezdila skupina tovarišev iz zaščitnega bataljona divizije. (V okviru 2. bataljona so v napadu sodelovali tudi štirje puškomitraljezci zaščitnega bataljona divizije s svojimi pomočniki. — Op. S. P.) Z mitraljezi obstreljujejo bunker. Švabi obmetavajo hišo z minami in tromblonkami. Tovariš Tine skače z mitraljezom od okna do okna. Zdaj strelja iz kuhinje, zdaj iz sobe, nato pa spet iz kleti. Tako so zaverovani v boj, da ne opazijo, kako jim gori streha nad glavo. Nevarnosti se zavedo šele potem, ko ogenj zajame že vso stavbo. Toda ven ne morejo več. V zadnjem hipu so zlomili v kleti rešetke na oknih in se tako rešili (...)¹⁶

¹⁶ Reportaža vojnega poročevalca Milana Medveščka, fase. 256 v AIZDG.

To je bil Tine Šranc, doma z Jesenic, ki se je Gradnikovi brigadi priključil maja med njenim bivanjem v Bohinju. Star je bil komaj 16 let, toda kmalu se je izkazal kot izredno pogumen borec. V Železnikih ga je spremljala tudi sreča: sovražnikov rafal ga je zadel v puškomitraljez, on pa je ostal nepoškodovan. Takrat je že bil borec zaščitnega bataljona divizije, kjer je kasneje postal četni politični komisar.

Vojni dopisniki pa poročajo še o nekaterih drugih borcih, ki so se v Železnikih odlikovali s svojim pogumom in požrtvovalnostjo.

Med njimi omenjajo takratnega namestnika komandanta

2. bataljona podporočnika Rada Klanjščka-Jakca, ki je bil doma iz Števerjana v Brdih. Po osvoboditvi Železnikov je postal komandant bataljona, s čimer je bil najmlajši komandant v 31. diviziji, saj je imel komaj devetnajst let.¹⁷

Tretji bataljon, ki je napadal iz smeri Selc, todi tokrat ni dosegel nobenega pomembnejšega uspeha. To noč je imel pred seboj eno samo sovražnikovo oporišče, kajti nemški orožniki so eno izmed oporišč v severnem delu Železnikov že podnevi izpraznili in se umaknili v drugo oporišče. Bombaši in minerji 3. bataljona so sicer zasedli neko hišo tik sovražnikove postojanke in to obmetavali s kepami plastičnega razstreliva. Poškodovali so jo močno, vendar ne toliko, da bi mogli vdreti vanjo in jo zavzeti.

Topa sta bila borcem v veliko pomoč. Prvi uspeh sta dosegla že s tem, da sta pregnala sovražnikovega mitraljezca iz zvonika. Ko je bilo to storjeno, sta obstreljevala še bunker pred cerkvijo, vendar jima je kmalu zmanjkalo streliva.

Tako je minila druga noč, ne da bi uspelo zavzeti postojanko. Morda je bila storjena napaka, ker sta se 2. in 3. bataljon ob zori spet umaknila na višje položaje. Sovražnikov odpor iz napol porušenih oporišč je namreč postajal čedalje šbikejši in če bi bataljona z napadom nadaljevala še podnevi, bi sovražnik bržkone klonil. Tako pa mu je bila spet dana možnost, da se uredi in odpočije.¹⁸

Tega dne, 21. novembra, se je sovražnikovo poveljstvo v Škofji Loki le zganilo. Iz postojanke je odšlo kakih 400 mož v treh kolonah. V prvi in drugi je bilo le kakih 70 mož, pro-

¹⁷ »Naši junaki«, fase. 252/III v AIZDG.

¹⁸ Viri so isti kot pri op. 14.

dirali pa sta proti Gabrovemu in Praprotnemu. Enote Vojkove brigade so ju zlahka zavrnila. Tretja kolona pa je štela približno 250 sovražnikovih vojakov, ki so s seboj vzeli tudi mule, da so jim nosile težje orožje in strelivo. Napotili so se proti Križni gori, tam pa so se spopadli s 1. bataljonom Prešernove brigade. Prišlo je do hudega spopada, po katerem so se prešernovci umaknili na Lavtarski vrh. Kasneje so skušali s protinapadom potisniti Nemce in domobrance s Križne gore nazaj proti Škofji Loki, vendar jim to ni uspelo.¹⁹

PARTOP V AKCIJI

Štab divizije je menil, da sta 2. in 3. bataljon Gradnikove brigade že preveč izčrpana in imata prehude izgube, da bi mogla uspešno napadati še tretjo noč; zato je sklenil, da v napad na nemške orožnike v Železnikih pošlje sveže sile. To naj bi bil 1. bataljon Gradnikove brigade, ki dotlej ni imel pred Selci nobenih večjih spopadov, in 3. bataljon Kosovelove brigade, ki je blokiral postojanko v Zgornji Sorici. Tako je 1. bataljon Gradnikove brigade zamenjal 3. bataljon iste brigade, 3. bataljon Kosovelove brigade pa je prevzel položaje 2. bataljona Gradnikove brigade.

Da je tudi sovražnik imel hude izgube in bil že na koncu svojih moči, priča dejstvo, da je izpraznil poslopji v severnem delu Železnikov in vso posadko osredotočil v dveh oporiščih poleg cerkve.

Borci 1. bataljona so zvečer previdno odšli mimo opuščenih oporišč v spodnjem delu trga in prišli skoraj do cerkve. Ta je bila prazna, toda orožniki so se srdito upirali iz župnišča in Prosvetnega doma. Pred zadnjima utrjenima stavbama, ki ju je sovražnik še imel v svojih rokah, sta bila dva bunkerja, tam pa so bile tudi žične ovire in strelski jarki. Zdravko Babič je bil tudi eden izmed borcev, ki je skušal mimo žičnih ovir prodreti pred župnišče in ga minirati:

»Javim se za bombaša. Previdno se bližamo postojanki. Skoraj neslišno se plazim k bunkerju, toda nenadoma se znajdem pred žičnimi ovirami. Vraga, niti klešč nisem imel s se-

¹⁹ Petelin, Prešernova brigada, str. 480.

boj. Zato sem se splazil še naprej. Naletel sem na ozek prehod med žicami in takoj nato sem bil že na dvorišču pred šolo. Nemci so divje streljali iz župnišča. V šolski veži je bilo temno, toda... kaj je to? Slišim nemško govorjenje. Torej tudi v šoli so Nemci, naši pa tega še ne vedo.

Hitro sem se vrnil proti cerkvi. Tam sem dobil komandanta tovariša Djura (Djuro Latinovič, komandant 1. bataljona, je bil še isto noč hudo ranjen in je nekaj ur kasneje ranam podlegel. — Op. S. P.), ki mi pa ni verjel, ko sem mu povedal, da so v šoli Nemci. Znova sem se vrnil pred šolo in ko sem notri slišal nemško govorico, sem jim skozi okno zabil angleško bombo. Mitraljezcu, ki je bil z menoj, sem naročil, naj strelja po oknih. Tedaj pa so začeli nažigati iz župnišča, že s prvimi strelji so rani mitraljezca, takoj nato pa sem tudi jaz začutil čudno bolečino v nogi.

Skočil sem za cerkev in našim povedal, da je mitraljezec ranjen. Oni so ga odnesli, pozabili pa so vzeti še mitraljez. Čeprav sem šepal, nisem okleval, temveč pohitel po mitraljezu. Kmalu sem bil tam; prav blizu je zapela brzostrelka in na hrbtu sem začutil novo pekočo bolečino. Mitraljez pa sem kljub temu prinesel na varno.

Brž ko so me obvezali, sem si na ramo naložil kakih petnajst kilogramov razstreliva, skočil v šolo in kepo plastika vrgel na bunker, ki je hinavsko čepel na dvorišču pred župniščem in bruhal ogenj iz sebe. Eksploziva pa je bilo premalo in na bunkerju je nastalo le nekaj prask.

Spet sem moral nazaj. Bilo mi je čedalje huje: rane so me skelele in komaj sem prišepal do svojih. Nazaj nisem mogel več in so me morali odnesti (...)²⁰

Medtem so iz zahodne smeri napadali župnišče borci 3.

bataljona Kosovelove brigade. S seboj so imeli tudi partop.

V poslopje poleg župnišča so morali vdreti tako, da so si na njegovi zadnji strani z razstrelivom napravili luknjo. Nato so partop odnesli v prvo nadstropje, pritrdili orožje na mizo in začeli skozi okno obstreljevati župnišče. Izmed desetih izstreljenih je cilj zadelo osem partopovih min. V sicer debelih zidovih starega župnišča so nastale luknje. Prej nezavzetna trdnjava ni mogla več ščititi branilcev pred napadalci, zato so jo morali Nemci izprazniti in se umakniti v strelske jarke okrog poslopja. Kosovelovci so jih dvakrat naskočili, toda spričo hudega ognja so se morali umakniti že pred žičnimi ovirami. Tako se je posadka uspešno branila vse do

²⁰ Poročila vojnih poročevalcev, fase. 252/11 v AIZDG.

Partop v prvotni izvedbi. V Železnikih je bila uporabljena že izpopolnjena verzija s krajšim ročajem in cevjo.

zore, ko se je 3. bataljon Kosovelove brigade s štirimi ranjenici vrnil na svoje izhodiščne položaje pri Podroštu.²¹

Kako strašen učinek so imele partopove mine, pa dokazuje izjava kasneje ujetega nemškega orožnika:

»(...) Po prvih strelah smo mislili, da gre za manjši napad, ki bo trajal kvečjemu čez noč. Toda boj je postajal čedalje ostrejši. Takoj po začetku napada smo nenadoma zaslišali godbo. Nismo mogli verjeti, da imajo partizani celo godbo (...) Kmalu smo se morali tudi s tem dejstvom sprijazniti, čeprav je vse skupaj delovalo zelo pošastno. Morali smo napeti vse sile, da smo se obdržali v bunkerju, posebno ker so se oni v zvoniku morali umakniti (...)

Ves dan smo trdno upali v pomoč iz Škofje Loke, saj so nam obljubili celo tanke. Zvečer smo spoznali, da ne bo nič. Druga noč je bila hujša od prve. Naslednjega dne pomoči spet ni bilo, pritisk pa čedalje hujši.

Tako je prišla tretja noč. Ta je bila pravi pekel. Treskalo je okoli nas, da smo bili že čisto otopeli. Silna eksplozija me je vrgla pol metra od tal in treščila ob zid. Zračni pritisk

²¹ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 520—521.

je bil tako močan, da je nekaterim počil bobnič v ušesih. Ležal sem na postelji in jih klical. Ceprav so bili zraven mene, me ni nihče slišal. Bili so povsem gluhi. Vsi so bili že izčrpani. Od onih strahotnih eksplozij smo bili že skoraj blazni. Hotelo nam je raznesti glave.

Slišal sem komandanta, kako je preklinjal vodstvo v Škofji Loki in zabavljaj čez ves svet, ker ni bilo pomoči (...).²²

Bržkone je bila takrat edinstvena priložnost, da se naši takoj po končanem obstreljevanju prebijajo v postojanko in sovražnika, ki skoraj ni bil več sposoben za boj, prisilijo k vdaji ali uničijo. Tako pa je bila izredna priložnost zamujena in se je sovražnik spet opomogel.²³

VENDARLE USPEH

Štab divizije je nameraval Železnike napadati še četrto noč, toda do tega ni prišlo, ker so se razmere v Poljanski dolini 22. novembra že zjutraj močno spremenile. Obveščevalna služba je namreč sporočila, da so v Gorenjo vas prišle močnejše sovražnikove okrepitve in da sovražnikova kolona prodira naprej proti Cerknemu, ki je takrat bilo v tej smeri brez vsakega varstva.

Podatki obveščevalne službe niso bili povsem točni. V Gorenji vasi se je res zbralo kakih osemsto sovražnikovih vojakov in iz Lučin je prišlo ter se jim pridružilo še sto dvajset domobrancev. Kakih tristo izmed teh jih je nato odšlo na pot proti Hotavljam.

Štab divizije je takoj poslal Kosovelovo brigado na Črni kal in v Robidnico, da zapre pot Nemcem proti Cerknemu, Vojkovi brigadi pa je ukazal, naj se izpred Škofje Loke umakne nekoliko više, v Mlako. Podoben ukaz je dobila tudi Gradnikova brigada. Zato se je njen 1. bataljon umaknil v Smolevo, 3. bataljon deloma na Golico, deloma proti Sv. Križu na nasprotni strani doline, 2. bataljon pa naj bi zasedo na severnem pobočju Špika še nadalje nadziral sovražnika v Železnikih.

²² Fase. 256 v AIZDG.

²³ Poleg že omenjenih virov in virov v op. 14 še petnajstredno operacijsko poročilo štaba 9. korpusa z dne 30. novembra 1944, fase. 224/II v AIZDG.

Toda preplah v zvezi z nemško kolono v Poljanski dolini je bil tokrat nepotreben. Nemci niso zavili niti v bregove proti Blegošu, da bi pomagali posadki v Železnikih, niti proti Cerknemu, da bi vdrl v naše zaledje, ampak v levo proti Žirem, kjer so ropali, nato pa so se prek Gorenje vasi vrnili nazaj v Škofjo Loko. Prav zares je nerazumljivo, da sovražnikovo poveljstvo, če je že imelo tolikšne sile, teh ni v trenutku, ko so orožnikom v Železnikih bile tako rekoč zadnje ure, uporabilo smotrneje.

Gradnikova brigada se je s svojih položajev na Železnikih umaknila ob dveh popoldne; pol ure kasneje se je iz Železnikov umaknil tudi sovražnik, ki je hitro opazil, da je pritisk nanj nenadoma popustil. Če bi 3. bataljon pustil med Selcami in Železniki nad dolino zasedo, kot mu je bilo naročeno, bi sovražnikovo kolonico s tremi sanmi, na katerih so bili ranjenci, zlahka uničil ali pa prisil k vdaji. Tako pa je nemoteno prispela v Selca. Tja naj bi prišlo 30 orožnikov, ki so menda s seboj pripeljali 6 ranjencev. Potemtakem naj bi v bojih padlo petnajst Nemcev, eden pa je bil ujet.

Ko je zaseda 2. bataljona na Špiku videla, da se sovražnik umika, je takoj obvestila štab svojega bataljona in ta je nato v Železnike poslal eno izmed svojih enot pogledat, kaj se tam dogaja. Naši borci so med ruševinami našli en težki mitraljez, dve brzostrelki, tri puške in nekaj vojaškega materiala. Ko so vse, kar je bilo uporabnega, pobrali, so od sovražnika zapuščena oporišča povsem uničili, da jih Nemci ne bi mogli več uporabljati, če bi se jim še kdaj zahotelo vrniti v Železnike.

Čeprav se napad na postojanko ni končal s popolnim uničenjem sovražnikove posadke, je le uspel, kajti dosežen je bil poglavitni cilj, pot, ki je z Jelovice peljala na osvobojeno ozemlje, je bila prosta in po njej so takoj začeli prihajati transporti s hrano. Pomena te zmage prav nič ne zmanjšuje dejstvo, da se je naslednjega dne, 23. novembra, povsem nepričakovano umaknila iz Vipavske doline tudi nemška 71. pehotna divizija in da je sovražnikovo poveljstvo takrat bržkone pomotoma izpraznilo tudi Vipavo in Ajdovščino, kar so naše enote izkoristile in odpeljale iz omenjenih mest vse, kar so potrebovale.

Neposredni vojaški rezultati napada na Železnike so bili nekoliko skromnejši: v vseh bojih, kar jih je bilo v teh dneh v Železnikih in pred Škofjo Loko, je padlo 29 sovražnikovih vojakov, 29 jih je bilo ranjenih, enega pa so naši ujeli.

Skoraj enake izgube so bile tudi na naši strani: 13 naših borcev je padlo, 35 jih je bilo ranjenih, 14 pa pogrešanih. Največ žrtev je bilo seveda v Železnikih. Tam je iz Gradni-kove brigade padlo sedem borcev, ranjenih pa jih je bilo dvaindvajset. Kosovelova brigada je imela ranjene tri borce, divizijski inženirsko-tehnični bataljon je izgubil dva borca in dva sta bila ranjena, medtem ko je bil zaščitni bataljon štaba divizije ob dva borca: eden je padel, drugi pa je bil ranjen.²⁴ Med padlimi borci so v dokumentih omenjeni ob-veščevalca Stane Uhan in Ivan Jelovčan,²⁵ komandant bata-ljona Djuro Latinovič, četni politični komisar Mihael Kaluža²⁶ ter Slavko Trpin iz inženirsko-tehničnega bataljona²⁷, po spo-minu preživelih borcev pa tudi Ivan Kodele, doma iz Pre-stranka.²⁸

To so torej rezultati tridnevnega boja. Kar zadeva izkuš-nje, ki so si jih naši pridobili v tem boju, je treba najprej poudariti, da nemških orožnikov — na papirju slabih borcev, ki jim ni do boja — ne bi smeli podcenjevati. Bojevali so se trdovratno do zadnjih možnosti in vzdržali ne le ogenj na-šega pehotnega orožja, temveč tudi topniški ogenj in eksplo-zije min iz partopa ter iz plastičnega razstreliva. Njihovo junaštvo ni izhajalo iz visoke zavesti, temveč iz strahu: vdati se niso marali, zbežati pa tudi niso smeli, ker bi jih sicer čakala enaka ali pa še hujša kazen kot one v Gabrku. Sicer pa tudi ni bilo kam uiti, ker v partizanskem obroču vse do zadnjega ni bilo nobene luknje. Zato bi bilo morda celo boljše, če bi naši namenoma že prej pustili kako praznino (kot je bilo v Črnem vrhu nad Idrijo), skozi katero bi se sovražnik skušal umakniti, nato pa bi bilo mogoče na prostem obračunati z njim.

²⁴ Prav tam; relacija štaba 9. korpusa z dne 28. novembra 1944, fase. 224/11 v AIZDG.

²⁵ Polmesečno partijsko poročilo partbiroja pri štabu 31. divizije z dne 28. novembra 1944, fase. 276 a/I v AIZDG.

²⁶ Štirinajstdnevno partijsko poročilo divizijskega partijskega komiteja z dne 4. decembra 1944, fase. 16/1 v AIZDG.

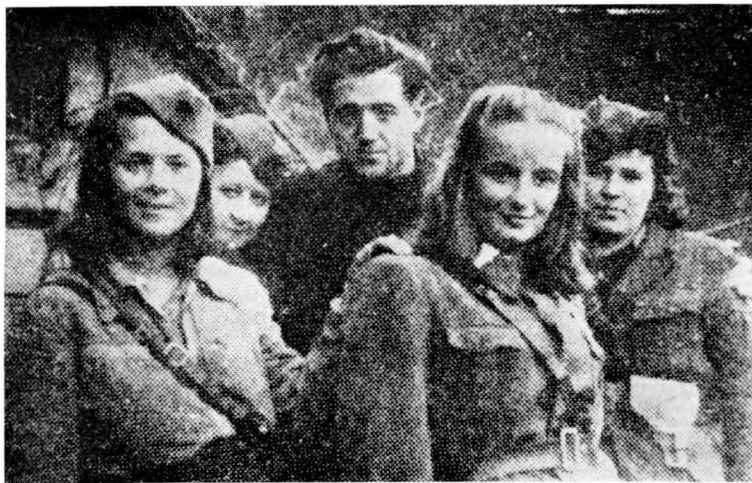
²⁷ Štirinajstdnevno poročilo pomočnika politkomisarija inženirskega bataljona 31. divizije z dne 29. novembra 1944, fase. 276 a/III v AIZDG.

²⁸ Spomini Ivana Požarja, v AIZDG.

Postojanka v Železnikih bi lahko bila hitreje v naših rokah tudi v primeru, če bi jo napadali nenehno — podnevi in ponoči. Strah pred nenadnim sovražnikovim vdorom v hrbet enotam, ki so bile v soteski, je bil odveč. Drugače je bilo na naši strani dovolj enot ne le za zasede po grebenih nad Železniki, temveč celo za pogostnejšo izmenjavo oddelkov, ki so neposredno napadali sovražnikove utrdbe v dolini. Le malo je verjetno, da bi sovražnik vzdržal toliko časa, če bi ga nenehno obstreljevali in jurišali nanj.

Naši borci so se dobro bojevali in drzno jurišali. Toda na dan so spet prihajale stare napake: nižjih starešin skoraj ni bilo opaziti, napadi so bili slabo organizirani, med jurišači in težjim orožjem pa tudi ni bilo zadostne povezave. Vseh teh in drugih pomanjkljivosti bi bilo bržkone precej manj, če ne bi že prvo noč napada prišlo do tako občutnih izgub v poveljniškem kadru.

Kljub temu je štab korpusa ocenil, da se je v bojih za Železnike prvič učinkovito izkazalo skupno delovanje več

Skupina bork 31. divizije. Spredaj je pogumna bolničarka Frančiška Sirca-Zmaga (bila je trikrat ranjena), za njo pa so z leve na desno Olga Mrak, Marica Pipenbacher in Slavka Popit.

rodov naše vojske: pehote, artilerije in inženirije« in da je bil v Železnikih »prvič uspešno uporabljen naš partop, ki je bil najmočnejše orožje naših edinic in je največ pripomogel k likvidaciji postojanke.«²⁹

Štab divizije je v posebnem dnevnem povelju z dne 23. novembra,³⁰ ki so ga prebrali vsem enotam 31. divizije, posebej pohvalil Gradnikovo brigado, 3. bataljon Kosovelove brigade in ekipo partopa, pa tudi štab korpusa je 28. novembra izrekel »borcem, podoficirjem, oficirjem in politkomisarjem III. SNOUB Ivana Gradnika« posebno priznanje in pohvalo »za izkazano odločnost, vztrajnost, junaštvo in smelev podvige« v napadu na Železnike, hkrati pa je od štaba divizije zahteval, naj nemudoma pošlje predloge za odlikovanje zaslužnih pripadnikov Gradnikove brigade.³¹

To je bilo storjeno in med odlikovanci se je znašla tudi pogumna bolničarka Zmaga.

»Bataljon je razvrščen. Dežurni oficir raportira komandantu divizije.

„Odmor!“

Komisar divizije pokliče bolničarko Zmago predse. Ugi-bamo, kaj bo.

„Mimoi“

Komisar bere: »Za pogumno in požrtvovalno udejstvovanje v boju za Železnike odlikuje štab 9. korpusa NOV in POJ bolničarko 31. divizije Zmago z redom hrabrosti. Smrt fašizmu — Svoboda narodu!“

Komandant pristopi in ji pripne odlikovanje. Tovariši se smehljajo. Vsi se spominjajo njenega junaštva v boju in čutijo se počaščeni, da imajo v bataljonu tako tovarišico. Komandant, kapetan Pemc³² v kratkih besedah poudari njeno junaštvo in jo stavi za vzgled vsem drugim borcem.

Dežurni da povelje za razhod. V hipu so vsi okrog Zmage. Nešteto rok ji sega nasproti. Vsakdo hoče biti prvi. V zadovoljstvo ti je, ko ji lahko stisneš roko.

Krepak stisk roke pove več kot beseda.«³³

²⁹ Štirinajstdnevno operacijsko poročilo štaba 9. korpusa z dne 30. novembra 1944, fase. 224/11 v AIZDG.

³⁰ Fase. 281 a/1 v AIZDG.

³¹ Prav tam.

³² Narodni heroj Evgen Matejka-Pemc, ki je padel 3. maja 1945 ob Soči.

³³ Reportaža vojnega poročevalca Milana Medveščka, fase. 256 v AIZDG. Odlikovana je bila Franciška Širca-Zmaga, rojena 25. decembra 1925 v Podragi ki je v NOV stopila 18. junija 1943 in ki je kasneje bila do 21. decembra 1943 v Gradnikovi brigadi (v 5. in 2. bataljonu), nato pa v sanitetnem odseku štaba 31. divizije (fase. 137/1 v AIZDG).

NAPAD NA GORENJO VAS

NA ŽIROVSKEM

V zadnjih dneh novembra 1944 se je 31. divizija izpred Škofje Loke in Železnikov premaknila bliže Cerknemu. To je bilo potrebno predvsem zaradi sovražnikovih okrepitev, ki so zadnjega dne napada na Železnike prispele v Gorenjo vas in za katere se še ni vedelo, kakšen je njihov končni cilj. Okrepitve so prispele tudi v Selca, kakih 200 nemških vojakov z brzostrelnim topom in težkim mitraljezom, pred katerimi se je 21. novembra 1. bataljon Prešernove brigade umaknil na Lavtarski vrh, tako da je nemška bojna skupina zasedla Križno goro. Naslednjega dne pa je čez Lavtarski vrh, kjer takrat tudi že ni bilo več prešernovcev, spustila v Selško dolino in prispela v Selca.¹ Tudi zanje se ni vedelo, ali bodo ostali kot okrepitev v Selcah, ali bodo nadaljevali pot proti Cerknemu. Kasneje se je pokazalo, da so sovražnikove okrepitve prišle v Poljansko in Selško dolino predvsem iz obrambnih razlogov — iz strahu, da bi po Železnikih prišla na vrsto še kaka druga postojanka.

Gradnikova brigada se je v teh dneh zadrževala na območju Martinj vrha, Stare Oselice in Robidnice. Do prvega spopada s sovražnikom je po končanem boju za Železnike prišlo že 24. novembra, ko je skušala zaseda 3. bataljona nad Selcami sovražnikovi koloni s kakimi 50 možmi preprečiti pot v Železnike. To ji je uspelo, toda v boju je en naš borec padel, drugi pa je bil ranjen. O morebitnih sovražnikovih izgubah ni podatkov.²

¹ Petelin, Prešernova brigada, str. 482.

² Petnajstidnevno vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 27. novembra 1944, fase. 226/III a v AIZDG.

Po nekaj dneh so se sovražnikove okrepitve umaknile tako iz Selške kot tudi iz Poljanske doline in neposredne nevarnosti za cerkljansko osvobojeno ozemlje ni bilo več. Zato se je divizija spet lahko približala Dolomitom. Domobranci in četniki so namreč skoraj dvomesečno odsotnost naših enot takoj izkoristili. S svojimi patruljami so vdirali v Žirovsko dolino ter tam ropali in preganjali nam naklonjene ljudi.

Več pozornosti pa je bilo treba takrat nameniti Dolomitom še iz nekega drugega razloga. Domobrancem je bilo treba spet pokazati vso našo moč, kajti nekoliko pred tem je Nacionalni komite narodne osvoboditve Jugoslavije (NKOJ), začasna jugoslovanska vlada, objavil amnestijo, ki naj bi je bili deležni pripadniki kvislinških enot pod pogojem, če v vrste NOV prestopijo do 15. januarja 1945. Ta ukrep so tolmačili takole:

»Petnajsti september je bil zadnji poziv vsem zapeljanim, medtem ko je amnestija že akt nove države, s katerim pomilošča zapeljance. Ta amnestija po eni strani dokazuje našo moč, po drugi strani pa daje možnost vsem zapeljancem, da v zadnjem trenutku sodelujejo v tej narodnoosvobodilni borbi. Seveda ta amnestija velja le za tiste, ki so bili pod raznimi okolnostmi prisiljeni sodelovati z okupatorjem ter si v tem službovanju niso naprtili kakih zločinov.«³

Moramo priznati, da tudi ta razglas v Dolomitih ni naletel na kak pomembnejši odziv. Domobranci so bili že preveč zakrknjeni, poleg tega pa so računali s tem, da jih bodo potem, ko se bodo prelevili v četnike, Angleži po svojem prihodu v te kraje priznali za svoje zaveznike, ali pa jih vsaj ne bodo preganjali. Povrh vsega je bila še zima in domobrancem se tudi že zaradi tega ni dalo menjati svojega sorazmernega udobja v postojankah za negotovo življenje v snegu, mrazu, na utrudljivih pohodih in ob pomanjkljivi hrani.

Divizija se je premaknila na Žirovsko v noči na 30. november. Tam so bile brigade razporejene v obliki podkve:

— na desnem krilu, na območju Razpotja in Vrsnika, je bila Vojkova brigada; nadzorovala je predvsem idrijsko posadko in tudi smer čez Goro nad Idrijo proti Veharšam;

³ Okrožnica štaba 31. divizije z dne 29. novembra 1944, fase. 281 a/I v AIZDG.

— na levem krilu, na območju Kladja, Stare Oselice in Srednjega Brda, je bila Prešernova brigada, ki je iz treh strani oklepala Gorenjo vas;

— na dnu podkve je zasedla položaje Gradnikova brigada. Nad Goropekami je imel položaje 1. bataljon, ki je nadzoroval cesto Rovte—Žiri ter pazil na domobranksko postojanko pri Sv. Treh kraljih. Levo od njega se je pri kmetu Blažu na Žirovskem vrhu nastanil 3. bataljon, še bolj levo, pri kmetu Javorču, pa je bil 2. bataljon, ki je vzdrževal s patruljami stalno zvezo z enotami Prešernove brigade. Štab brigade je bil med 3. in 2. bataljonom, vendar bliže 3. bataljonu — pri Bukovcu.

Človek bi na prvi pogled sodil, da sta vsaj 2. in 3. bataljon imela ugodne položaje. Skupno s 3. bataljonom Prešernove brigade, ki je bil levo od 2. bataljona Gradnikove brigade (na Kladju nad Fužinami), sta imela v svojih rokah ves greben Žirovskega vrha od Kladja do Golega vrha (trig. 961), ki leži že blizu žičnih ovir vzdolž nekdanje italijansko-nemške razmejitvene črte. To je sicer bilo res, toda zemljišče na Žirovskem vrhu je tako poraščeno in nepregledno, domobranci iz Št. Jošta, Suhega dola, Lučin in Gorenje vasi pa so tako dobro poznali teren in povrh tega imeli še podporo v nekaterih domačinih, da to ni bila pravzaprav nobena posebna prednost, še slabše je bilo s položaji 1. bataljona na Goropekah, odkoder pelje greben naravnost proti Sv. Trem kraljem, na obeh straneh položajev in od zadaj pa je dolina in za umik zelo neprikladno zemljišče.

Čeprav je bilo prebivalstvo Žirovske doline kljub nenehnemu sovražnikovemu pritisku in nasilju v veliki večini naklonjeno partizanom, je bilo precej moških z Žirovskega vrha, Goropek in drugih vasi pri domobrancih. Zato je štab brigade še posebej opozarjal vsa nižja poveljstva in borce, naj bodo previdni in naj nikar preveč ne zaupajo ljudem, da ne bi doživeli kakega neprijetnega presenečenja. Domobrankska obveščevalna služba je na tem območju dobro delovala, kar je bilo ugotovljeno že pri zasliševanju domobrancev, ki jih je Vojkova brigada julija 1944 zajela med napadom na Hotavlje. Poleg tega so domobrancem naklonjeni prebivalci marsikje nagovarjali naše borce, pri katerih so opazili nedoločnost in omahovanje, naj zbežijo k domobrancem, ker

Skupina borcev in funkcionarjev 1. bataljona. Med njimi so v zadnji vrsti Franc Erjavec (prvi z leve), Lojze Maraž (drugi z leve), Čiril Klanjšček (šesti z leve), Karlo Boltar (sedmi z leve), Ivan Ivančič (osmi z leve), Rudolf Gri (deveti z leve) in Martin Krpan (prvi z desne). Spredaj sta Ervin Perič (tretji z leve) in Hilar Mučič (peti z leve).

jim ne bodo storili nič hudega. Ni naključje, da se je število ubežnikov iz Gradnikove brigade prav v teh dneh povečalo.

Opozorila štaba brigade nikakor niso bila odveč, saj je resnično prišlo do več primerov izdajstva. Tako na primer sta bila 8. decembra dva borca poslana v patroljo proti Suhemu dolu. Ko sta šla mimo neke kmetije, ju je gospodinja kar sama povabila noter. To pa je bilo zanju usodno, ker je bila kmetica dogovorjena z domobransko patroljo, ki se je skrivala nekje v bližini. Borca sta jo, nič hudega sluteč, poslušala, domobranci pa so vdrli za njima v hišo in ju ujeli.⁴

Čeprav Gradnikova brigada tokrat ni imela kakih dolgih pohodov v notranjost Dolomitov, je bilo življenje njenih borcev silno naporno. Bil je december, vreme mrzlo, padal je

⁴ Štirinajstdnevno vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 9. decembra 1944, fasē. 227/IV v AIZDG.

dež ali sneg, večina borcev pa je morala nenehno biti v zasedah, patroljah in na stražah. Poleg tega je med borci zavlado precejšnja negotovost, kajti nenehno so morali računati na presenečenja in nenadne napade. In zares, skoraj ni bilo dneva, da ne bi pokalo ali da ne bi padel, bil ranjen ali ujet oziroma pogrešan kak borec.

Najprej so se oglasili naši streli. Takoj po prihodu na Žirovski vrh je 3. bataljon poslal 1. decembra dva ostrostrelca pred Suhi dol, kjer sta po potrpežljivem čakanju v popoldanskih urah podrla s svojimi streli domobranskega stražarja. Zvečer pa se je zaseda 1. bataljona med izvajanjem prisilnega odkupa na Hlevnem vrhu v neposredni bližini Sv. Treh kraljev spopadla s četniki in jih pognala v beg.⁵

Toda sovražnik se ni nameraval kar tako sprijazniti z navzočnostjo naših enot nad Žirovsko dolino, v kateri je dotlej po mili volji gospodaril. Že 2. decembra je z vseh strani šel v napad. To so sicer bili le krajevni, toda medsebojno dobro usklajeni izpadi, s katerimi je skušal naše prestrašiti in jih prisiliti k umiku s tega območja.

Najhuje je bilo pri Vojkovi brigadi, proti kateri je sovražnik iz Idrije poslal kakih 350 mož. Sprva so imeli Nemci in domobranci nekaj več uspeha in jim je z natančnim minometnim obstreljevanjem in strelskim ognjem uspelo potisniti vojkovce s položajev na Razpotju, toda nato so naši borci v protinapadu spet osvojili prejšnje položaje. Boji so se zavlekli pozno v noč, ko se je nazadnje sovražnik le moral umakniti v Idrijo. Nemci in domobranci so imeli enajst mrtvih in sedemnajst ranjenih, vojkovci pa dva mrtva in osem ranjenih.

Do bojev je prišlo tega dne tudi na položajih Gradnikove brigade, vendar s sorazmerno šibkimi sovražnikovimi silami.

Približno ob desetih dopoldne se je zasedi 1. bataljona nad Goropekami približevalo iz smeri Sv. Treh kraljev kakih 60 domobrancev. Zaseda je sovražnika takoj napadla in ga zadrževala vse dotlej, dokler ji ni prihitel na pomoč ves bataljon. Sovražnik se je nekaj časa upiral, vendar le dotlej, dokler ga ni v bok napadel vod 1. bataljona. V strahu, da bodo obkoljeni, so se domobranci spustili v beg in spotoma

⁵ Situacijsko poročilo OC Gradnikove brigade z dne 1. decembra 1944, faze. 75/1 v AIZDG.

odmetavali vse, kar jih je pri tem oviralo. Tako so borci 1. bataljona zaplenili enajst zabojev min in postavek za težki minomet. Na naši strani je bil v spopadu ranjen en borec.

Hkrati z domobransko skupino pri Sv. Treh kraljih se je

3. bataljonu na Golem vrhu — bržkone iz smeri Suhega dola — bližala druga skupina s kakimi 80 do 100 možmi. Kljub megli in belim haljam, s katerimi so bili ogrnjeni sovražnikovi vojaki, so naši sovražnika pravočasno opazili. Ko pa sta se dva obveščevalca vračala v štab bataljona, da bi ga obvestila o tem, sta se spotoma nenadoma znašla v sovražnikovi zasedi. Oba sta bila ranjena, toda enemu je uspelo ulti, drugega pa so sovražnikovi vojaki ujeli in ga odpeljali s seboj. Streljanje je štab bataljona opozorilo na nevarnost in je borce takoj poslal v napad. Vendar jih sovražnik ni čakal, temveč se je hitro umaknil nazaj v dolino.

Po naših poročilih naj bi sovražnik imel tega dne v obeh spopadih osem ranjenih.⁶

O tem boju domobranski viri⁷ poročajo, da so »43. četa (iz Št. Jošta — op. S. P.) in domobranci iz Gorenje vasi zasledovali partizane na Žirovskem vrhu ter se z njimi spopadli na prostoru Goli vrh, k. 961. Radi premočnega partizanskega ognja z minami so se domobranci morali umakniti nazaj na svoja izhodišča (...)« Na Golem vrhu naj bi ujeli štiri partizane, sami pa so menda imeli dva ranjenca.

Naslednjega dne, 3. decembra, je bila zelo gosta megla in brigada je bila na položajih v popolni pripravljenosti za boj. Bilo pa je vse mirno, razen na položajih 1. bataljona nad Goropekami. Tem se je približala domobranska patrulja kakih petnajst mož. Bržkone je prišla po orožje in strelivo, ki so ga domobranci izgubili prejšnjega dne. Pričakali pa so jih gradnikovci, ki so domobrance po kratkem spopadu nagnali nazaj proti Sv. Trem kraljem.

Zvečer je 3. bataljon odšel na prisilni odkup hrane k Dolinarju pod Sv. Tremi kralji. Svojo nalogo je dobro opravil, čeprav je moral poprej pregnati domobranske zasede. Ob tej priložnosti so naši borci ujeli tudi nekega domobranca, ki se

⁶ Petnajstdnevno vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 11. decembra 1944, fase. 226/III a v AIZDG; vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 3. decembra 1944, fase. 226/III v AIZDG.

⁷ Dnevni poročili za 7. in 8. december 1944, fase. 281/III v AIZDG, domobranski fond.

je skrival doma, ter hkrati zaplenili njegovo puško in dve ročni bombi.⁸

Do manjših bojov in spopadov je prihajalo še v naslednjih dneh. Ko je namreč sovražnik ugotovil, da s silami, ki jih ima na voljo, ne bo mogel pregnati partizanov z Žirovskega, je spremenil taktiko. Prenehal je s frontalnimi napadi, začel pa je postavljati dobro prikrito zasede s ciljem, da lovijo naše obveščevalce in izvidniške patrulje in ovirajo izvajanje prehranjevalnih akcij.

Česa več ni bilo mogoče storiti. Če sodimo po domobranskih poročilih,⁹ so bili zlasti v Rovtah in Št. Joštu ogorčeni, ker njihovo poveljstvo mirno gleda, kako se partizani sprehajajo v Žirovski dolini. Čeprav se ne čutijo pred njimi ogrožene, razen pri Sv. Treh kraljih, bi bilo treba že zaradi domobranskega prestiža pregnati s kako večjo akcijo partizane iz teh krajev. Domobranske enote na mejnem območju so sicer nenehno na poti in zunaj postojank, vendar je vse to »brez-pomembno, ker se partizani onstran meje počutijo popolnoma varne z ozirom na to, ko vidijo, da jih ne napademo,« in ker moštvo »iz 44. čete (v Rovtah in pri Sv. Treh kraljih — op. S. P.), četudi ojačano z moštvom iz 45. čete (iz Logatca — op. S. P.), ni v stanju, zaradi svoje številčne šibkosti, da bi mogli izvršiti napad in jih pregnati«.

Gradnikovci so med sovražnika vnašali nemir tudi z nočnimi napadi na posamezne sovražnikove postojanke. »Dve noči zaporedoma, tj. 5. in 6. t. m., so partizani napadli posadko v Suhem dolu. Prišli so prav do žične ovire, tako da so v notranjost metali ročne bombe.«¹⁰

Petega decembra je neka sovražnikova patrulja pri Trčku nad Suhim dolom obkolila našo dvočlansko patruljo, vendar sta se borca, ki sta začela streljati po domobrancih s svojima brzostrelkama, prebila in se srečno vrnila k svojim. Naslednjega dne je na teh položajih spet prišlo do spopada patrulj. Tokrat je bil tu že 1. bataljon, kajti v noči pred tem je prišlo do zamenjave položajev: 2. bataljon je odšel na Goropeke,

⁸ štirinajstdnevno vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 9. decembra 1944, fase. 226/IV v AIZDG; petnajstdnevno vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 11. decembra 1944, fase 226/III a v AIZDG.

⁹ Dnevni poročili za 7. in 8. december 1944, fase. 281/III v AIZDG, domobranski fond.

¹⁰ prav tam.

1. bataljon pa je zasedel njegove prejšnje položaje na Žirovskem vrhu.

Desetega decembra je štab divizije organiziral veliko prehranjevalno akcijo, ki so se je udeležili trije bataljoni Gradnikove in en bataljon Vojkove brigade. Tokrat so se bataljoni napotili v Račevo, Izgorje in Hlevni vrh. Akcija pa le ni tako uspela, kot je bilo predvideno. Prvi bataljon naj bi opravil prehranjevalno akcijo v Hlevnem vrhu, ščitila pa sta ga druga dva bataljona: 2. bataljon je ob podpori težkega minometa demonstrativno napadal postojanko pri Sv. Treh kraljih, medtem ko je 3. bataljon zapiral dostope iz smeri Praprotnega brda. Toda zgodilo se je nekaj, na kar niso računali.

V Hlevnem vrhu se je v neki hiši pritajila domobranska zaseda, ki je čakala, dokler niso zasede 1. bataljona odšle na položaje okrog vasi, nato pa je napadla tiste, ki so izvajali prehranjevalno akcijo v vasi. Nenadoma jih je začela obstreljevati s puškomitraljezi in obmetavati z ročnimi bombami. Nepričakovani napad je naše zmedel in so se vrnili s šestimi ranjenci. S sovražnikom — s četniki, piše v naših poročilih — se je spopadel tudi 3. bataljon, vendar ni imel nobenih izgub.¹¹

Toda naslednjega dne je menda patrolja domobranske 43. čete iz Št. Jošta opazila v dolini Račeve štiričlansko partizansko patroljo, ki jo je napadla in tri partizane tudi ujela, kot poročajo domobranski viri.¹²

Naj še omenimo, da sta 14. decembra dobila 1. in 3. bataljon nalogo, naj napadeta postojanko v Lučinah. V ta namen so ju okrepili z minometnim vodom in partopom. Pri tem naj bi ju Prešernova brigada varovala pred sovražnikovim posredovanjem iz Gorenje vasi, Vojkova brigada pa iz Suhega dola.¹³ Toda štab divizije je ta napad, kot kaže, organiziral brez zadostnih priprav in tudi potrebnega zavarovanja, kajti računati je bilo treba na to, da bo odpor glede na moč posadke in utrjenosti postojanke hud, pa tudi na posredo-

¹¹ Štirinajstdnevno vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 9. decembra 1944, fase. 226/IV v AIZDG; petnajstdnevno vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 11. decembra 1944, fase. 226/II a v AIZDG; situacijsko poročilo OC Gradnikove brigade z dne 10. decembra 1944, fase. 75/1 v AIZDG; vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 11. decembra 1944, fase. 226/III v AIZDG.

¹² Dnevno poročilo za 13. december 1944, fase. 281/III v AIZDG, domobranski fond.

¹³ Dopis štaba 31. divizije z dne 13. decembra 1944, fase. 281/III v AIZDG.

vanje sovražnikovih sil iz drugih postojank. Šlo je namreč za nemško postojanko in bilo je malo verjetno, da bi jo bilo mogoče zavzeti že v isti noči.

Zato je bila morda srečna okoliščina v tem, da do napada sploh ni prišlo. Štab brigade je za to navedel kot opravičilo, da je bila noč zelo temna in da so enote imele slabe vodnike, ki jih niso znali pravočasno pripeljati na položaje za napad. Zato so se zadovoljili le s tem, da so proti Lučinam izstrelili nekaj min iz težkega minometa, medtem ko je 2. bataljon demonstrativno napadel Sv. Tri kralje.

Dva dni kasneje, 16. decembra, je brigada spet izgubila enega svojega borca. Zgodilo se je tako, da je štab 3. bataljona poslal z Golega vrha patroljo proti nemško-italijanski razmejitveni črti, tam nekje pa so naši borci padli v domobransko zasedo.¹⁴

Čprav Gradnikova brigada v teh devetnajstih dneh, ki jih je po 29. novembru prebila na Žirovskem vrhu in v Goropekah, ni imela nobenega večjega boja, je na ta način izgubila kar precej borcev: padlih, ranjenih, ujetih in pobeglih.

Kar zadeva padle in ranjene, je bil vzrok bržkone tudi v tem, da so bile patrolje, ki so jih bataljoni pošiljali na razne strani, številčno prešibke in se niso mogle uspešno upirati, če so padle v mnogo številčnejšo sovražnikovo zasedo, še manj pa jo pregnati.

Poglavje zase so bili ujeti in prebegli gradnikovci. Za to obdobje sicer ni povsem natančnih podatkov o ujetih in prebeglih borcih, a kljub temu vemo, da je po bojih za Železnike Gradnikova brigada imela v času od 26. novembra do 9. decembra, po lastnih podatkih,¹⁵ tri ranjence, medtem ko so bili štirje borci ujeti, štirje pogrešani, pet pa jih je pobegnilo. Usoda pogrešanih je navadno ostala dolgo ali celo za vselej nepojasnjena: morda so padli, bili ujeti ali ušli domov oziroma zbežali k sovražniku. Če sodimo po sovražnikovih dokumentih,¹⁶ so bili v tem obdobju ujeti štirje gradnikovci in prav toliko jih je k njim zbežalo. Prebežniki so svojo priložnost navadno izkoristili v boju ali med prehranjevalno akcijo; skrili so se v kakem hlevu, nato pa domače prosili,

¹⁴ Isti viri kot v op. 11.

¹⁵ Štirinajstnevno vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 9. decembra 1944, fase. 226/IV v AIZDG.

¹⁶ Zapisniki o zaslišanju ujetnikov, fase. 37 v AIZDG, domobranski fond.

naj gredo po domobrance. To so bili predvsem pred kratkim mobilizirani in po letih starejši partizani (okrog 40 let), ki so doma imeli družino. Izmed vseh ubežnikov je le en sam prosil, naj ga sprejmejo v domobranske vrste, »ker se počutim za borbo sposobnega (...) Glavno je, da mi ostane glava na vratu in da začnem spet živeti kot človek,« je izjavil ta 36-letni gradnikovec, ki je bil doma iz Škocjana do Dolenjskem.

O vzrokih raznovrstnega ubežništva bo govor v posebnem poglavju; tu bi omenili le nekatere posledice. Iz že navedenih domobranskih virov vemo, da so ujetniki in ubežniki pri zaslišanju sicer dajali pri zaslišanju različne in celo nasprotujoče si izjave (morda hote, morda pa zato, ker vsega niso vedeli), toda domobransko vodstvo je znalo te podatke medsebojno povezati in je imelo dokaj dober pregled nad razporeditvijo Gradnikove brigade, njenega štaba in drugih enot ter nad oborožitvijo. Če po drugi strani vemo, da je brigada vseh devetnajst dni v glavnem ostala enako razporejena in na istih položajih, bi v primeru, če bi imeli domobranci na voljo večje sile, lahko prišlo do večjih nenadnih udarov in hujših izgub v njenih vrstah.

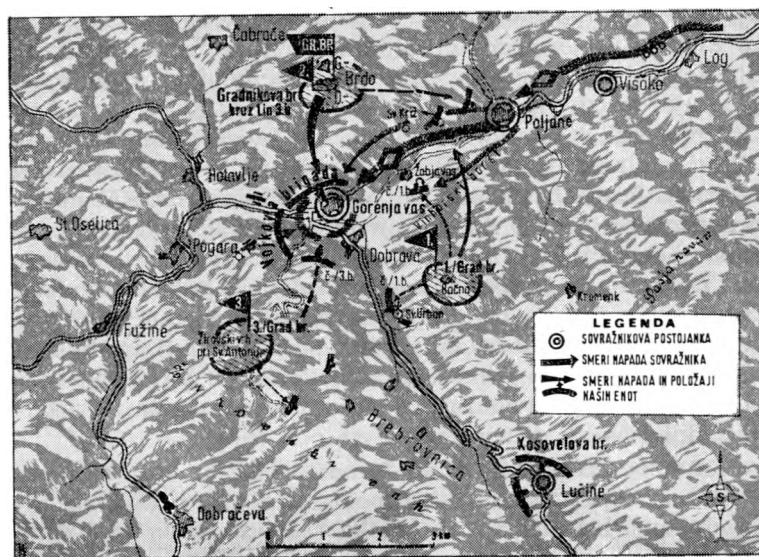
PRIPRAVE ZA NAPAD

Potem, ko je štab korpusa ugotovil, da je po vzpostavitvi novih postojank pri Mure tu in na Visokem ter obnovitvi prejšnje postojanke v Poljanah v tej smeri pot v Dolomite spet zaprta, je sklenil, da bo ubral drugo pot: najprej bo napadel Gorenjo vas kot najbolj izpostavljeno postojanko v Poljanski dolini, nato pa bi lahko nadaljeval čiščenje Poljanske doline čez Poljane proti Škofji Loki in okrepil pritisk prek Lučin in Suhega dola proti notranjosti Dolomitov.

Gorenja vas je bila za sovažnika zelo pomembna predvsem iz dveh razlogov: po en strani mu je bila izhodišče v vseh njegovih ofenzivah oziroma ofenzivnih akcijah proti osvobojenemu ozemlju na Cerkljanskem, po drugi strani pa je bila nekak vogalni kamen dveh nizov postojank — vzdolž Poljanske doline proti Škofji Loki ter prek Lučin, Suhega dola in Št. Jošta proti notranjosti Dolomitov.

Gorenja vas je bila v primerjavi z drugimi postojankami tudi zelo močna, kajti njeno posadko je sestavljalo 110 nemških obmejnih stražarjev (graničarjev), 140 domobrancev in 3 nemški orožniki. Njihova oborožitev ni bila slaba: po podatkih naše obveščevalne službe so imeli tri težke in šest lahkih minometov ter sedem težkih mitraljezov in šestindvajset puškomitraljezov.

Sovražnik je bil v Gorenji vasi nastanjen v šestih stavbah, ki jih je močno utrdil. Najmočnejši oporišči sta bili pri cerkvi in v sokolskem domu. Okrog teh stavb je sovražnik imel žične vire, izkopal je tudi strelske järke. Njihovo obrambo je ojačal še z bunkerji. Pri tem moramo posebej omeniti dva velika bunkerja oziroma utrjeni oporišči, ki ju je imel nekaj sto metrov daleč od drugih oporišč in iz katerih je bilo mogoče — skupno s težkim mitraljezom v cerkvenem zvoniku — imeti pod nadzorom in ognjem vse pristope h Gorenji vasi kot tudi samo Gorenjo vas. Eden izmed njih je bil

Napad na Gorenjo vas.

na pobočjih hriba severno od vasi, drugi pa na severozahodnih pobočjih k. 587 na Žirovskem vrhu.

Sosednje postojanke so bile precej šibke. V tistih dneh je bilo v Poljanah 50 nemških policistov, na Visokem 60 vojakov in pri Muretu 55 domobrancev in Nemcev. Še vedno je bila zelo močna sovražnikova posadka v Škofji Loki, kjer je bilo okrog 2200 Nemcev in nekaj domobrancev. Kar zadeva Dolomite, je bilo v Lučinah 93 obmejnih stražarjev in 50 domobrancev, v Suhem dolu 137 domobrancev, v Št. Joštu 55 domobrancev, v Črnem vrhu nad Polhovim Gradcem 55 nemških obmejnih stražarjev in 110 domobrancev ter pri Sv. Treh kraljih 46 domobrancev. Idrijska posadka je štela 530 nemških policistov in 50 domobrancev.

Da bi 31. divizija lažje izvedla nalogo, jo je štab korpusa okrepil s Kosovelovo brigado, 2. (ruskim) bataljonom Bazoviške brigade in škofovskim odredom ter ji iz svoje artillerije dodelil še divizion s štirimi topovi.

Štab divizije je za zavarovanje napada pred posredovanjem iz sosednjih postojank nameraval uporabiti Prešernovo in Kosovelovo brigado ter 2. bataljon Bazoviške brigade in škofovski odred. Prešernova brigada je dobila nalogo, naj s položajev pred Škofjo Loko zapre poti, ki peljejo v smeri Gorenje vasi, Kosovelova brigada naj bi oblegala Lučine in hkrati zapirala smeri iz Dolomitov, škofovski odred pa je bil med obema brigadama in naj bi blokiral nemško-domobransko postojanko v Črnem vrhu nad Polhovim Gradcem. Ruski bataljon Bazoviške brigade je dobil nalogo, da nadzira Sv. Tri kralje in Idrijo, udarna četa divizije (ustanovljena je bila 9. decembra iz samih prostovoljcev in je imela 89 borcev, oboroženih s 50 brzostrelkami, 35 puškami, tremi puško-mitraljezi in enim lahkim minometom) pa naj bi medtem vdrla globoko v Dolomite in pozornost tamkajšnjih domobranskih posadk pritegovala nase.

Za neposredni napad na Gorenjo vas je bila določena Vojkova brigada; v njenem neposrednem zaledju naj bi bila Gradnikova brigada kot divizijska rezerva. Imela je dve nalogi: enotam Vojkove brigade naj bi v primeru kakega nepričakovanega sovražnikovega vdora ščitila hrbet, če pa bi

se boji za Gorenjo vas preveč zavlekli, bi jo lahko po potrebi poslali na pomoč Vojkovi brigadi.

Vojkovo brigado so okrepili s štirimi topovi in tremi partopi. Vsak bataljon je dobil po en partop, bataljon, ki bi napadal iz smeri Dobrave, pa še en gorski top kal. 75 mm. Druge tri topove (havbico Kal. 100 mm, gorski top kal. 75 mm in avtomatski top kal. 20 mm) so nameravali uporabiti v smeri Hotavlje—Gorenja vas. Razen tega je tudi Gradnikova brigada odstopila Vojkovi brigadi za pomoč pri napadu svojo spremljevalno četo s težkim orožjem.¹⁷

Štab korpusa je glede na pomen Gorenje vasi in moč njene posadke vedel, da bo napad na Gorenjo vas trd oreh. Tokrat je imel na voljo šestnajst bataljonov, udarno četo in štiri topove (v Železnikih petnajst bataljonov in dva topa), izmed katerih je za napad namenil kar šest bataljonov, čeprav ne vse hkrati. Glede na utrjenost in številčno moč posadke je še to bilo malo: v postojanki je bilo v utrdbah in za žičnimi ovirami 253 sovražnikovih vojakov, medtem ko je Vojkova brigada imela 15. decembra 562 in Gradnikova brigada 650 borcev.¹⁸ Seveda je treba upoštevati, da je bilo v obeh brigadah tudi določeno število »neborcev«.

Navzlic temu je štab korpusa menil, da bodo borci 31. divizije, katerih bojni duh je bil na visoki ravni in ki so si glede osvajanja postojank v zadnjem času pridobili precejšnje izkušnje, s pomočjo težkega orožja strli sovražnikov odpor tudi v Gorenji vasi. Hkrati je bržkone računal tudi na to, da bo domobranski del posadke njen slabši del, kajti v nekaterih domobranskih postojankah se je spet pojavljalo stanje, ki je mejilo že skoraj na razsulo. To velja zlasti za primorsko in gorenjsko domobranstvo. Tako na primer o pripadnikih slovenskih narodnih varnostnih straž navajajo domobranski viri,¹⁹ da »so ti vojaki skrajno nedisciplinirani. Velikokrat so opijanjeni. Zabavljajo čez svoje častnike in poveljnike (...« Nič boljše stanje ni bilo, na primer, v Suhem dolu pri Lučinah in tudi med domobranci v Lučinah. Nemci jim niso več dosti zaupali in jih niso puščali niti v patrolje, češ da

Povelje štaba 31. divizije z dne 16. decembra 1944 fase. 226/III v AIZDG.
»Številčno stanje 9. korpusa dne 15. decembra 1944, fasc. 23/III v AIZDG.
Dnevno poročilo za 28. november 1944, fasc. 281/III v AIZDG, domobranski fond.

bi bile postojanke zaradi tega oslabiljene in v večji nevarnosti.²⁰

Kar zadeva Gradnikovo brigado, je treba vedeti, da se je njeno številčno stanje za skoraj tretjino povečalo predvsem zaradi tega, ker je štab korpusa razdelil svojo artilerijo med obe diviziji tako, da je vsaka dobila po en divizion. Zaščitni bataljon korpusne artilerije, v katerem je bilo 158 borcev, oboroženih med drugim s 14 mitraljezi in puškomitraljezi, pa je bil že ob koncu novembra dodeljen Gradnikovi brigadi kot njen 4. bataljon.²¹ Toda bataljon je vse do srede decembra ostal še na Vojskem in se je v brigado vključil šele neposredno pred napadom na Gorenjo vas.²²

Štab Gradnikove brigade se je za napad na Gorenjo vas oziroma na naloge, ki so brigado čakale pri tem napadu, pripravljal že na Žirovskem vrhu, kjer je brigada ostala vse do 17. decembra.

Na podlagi zamisli in povelja štaba divizije je štab Gradnikove brigade sklenil, da bo svoj 1. bataljon poslal v Bačno — kaka dva kilometra vzhodno od ceste, ki pelje iz Gorenje vasi v Lučine — z nalogo, da zasedo pri Sv. Urbanu (k. 569) nadzira to cesto, medtem ko naj bi z južne strani nanjo pazil 3. bataljon. Njegovi osnovni položaji naj bi bili pri Sv. Antonu na Žirovskem vrhu. Drugi bataljon naj bi se razmestil v Dolenjem Brdu z nalogo, da ima nad Poljanami zasedo in da posadko v tej postojanki vznemirja z demonstrativnimi napadi. Vsako noč naj bi imel zasedo tik ob cesti Gorenja vas—Poljane, zjutraj pa bi jo bilo treba premakniti na nekoliko višje položaje. Štab brigade naj bi bil v Gorenji Dobravi, vzdrževal pa naj bi stalno zvezo s štabom Vojkove brigade v Lajšah.

Napad na Gorenjo vas naj bi se začel 18. decembra ob osmih zvečer.

Pri tem napadu so posebno pozornost namenili zvezam. Ne glede na to, da so štabi brigad imeli s štabom divizije in med seboj radijsko zvezo, so jih medsebojno povezali še s telefonskim kablom. Telefonsko so se povezali tudi z artilerijo in bataljoni, ki so napadali Gorenjo vas. Vezisti so bili

²⁰ Dnevno poročilo za 16. december 1944, fase. 281/III v AIZDG, domobranski fond.

²¹ Petnajstdnevno vojaško poročilo referata za artilerijo v štabu 9. korpusa z dne 14. decembra 1944, fase. 22/1 v AIZDG.

²² Vojaška poročila štaba 31. divizije v decembru 1944, fase. 226/III v AIZDG.

iznajdljivi in so v te namene uporabljali ne le lastno telefonsko linijo Cerkno—Mlaka (za zvezo s štabom Prešernove brigade), ampak tudi nemško telefonsko linijo Gorenja vas—Lučine (za povezavo s Kosovelovo brigado).²³ Toda kljub temu jim je, kot so izračunali v štabu, primanjkovalo še sedem kilometrov žice. Kje jo dobiti? Vzeli so jo z nemške linije med Škofjo Loko in Gabrkom. Takrat so se na cesti zavarovali z obeh strani, se vključili na linijo s svojim aparatom in Nemcem v Škofji Loki javili, da popravljajo linijo. Ni znano, ali so jim Nemci verjeli, oziroma če so jih res imeli za svoje, toda dejstvo je, da so naši tisto noč pobrali kakih dvanajst kilometrov žice, ne da bi jih sovražnik pri tem oviral.²⁴

Tako so se pripravljali za napad na Gorenjo vas. Toda njihove priprave le niso ušle očem domobranskih obveščevalcev:

»Stanje partizanskih brigad v žirovskem okraju nespremenjeno,« beremo v njihovem dnevnem poročilu z dne 19. decembra, toda poročilo velja za nekaj dni pred tem dnevom. »Stanje se dnevno slabša, ker partizani dobivajo okrepitve (...) Številčna moč partizanov na Žirovskem vrhu se ceni na preko 2500 banditov. Oboroženi so relativno zelo dobro (...) Po vseh okolištinah sodeč, se partizani pripravljajo na večje stvari. Zvedelo se je, da so pričeli z avtomobili prevažati municijo iz Cerknega v Žiri. Pravijo, da jih iz Žirov ne bo nihče več pregnal in da bodo v kratkem likvidirali vse okolišnje domobranske postojanke.«²⁵

Najpomembnejšega pa domobranci le niso zvedeli, namreč tega, katera njihova postojanka bo prišla na vrsto.

PRODOR SOVRAŽNIKOVH TANKOV

Gradnikova brigada se je vse do 17. decembra zadrževala na Žirovskem. V noči na 18. december je njene položaje prevzela Kosovelova brigada, sama pa se je premaknila na polo-

²³ Povelje štaba Gradnikove brigade z dne 18. decembra 1944, fase. 279/III v AIZDG; povelje štaba 31. divizije z dne 16. decembra 1944, fase. 226/III v AIZDG; relacija štaba Gradnikove brigade z dne 22. decembra 1944, fase. 279/III v AIZDG.

²⁴ Spomini Jožeta Cijana, v AIZDG.

²⁵ Fase. 281/III v AIZDG, domobranski fond.

žaje Prešernove brigade: 2. bataljon je z Goropek prišel na Srednje Brdo in nadzoroval Gorenjo vas s severa, 3. bataljon se je nastanil na Stari Oselici in je imel zasedo nad Hotavljami, 1. bataljon pa se je ustavil nad Lajšami na severnih pobočjih Žirovskega vrha. Prispel je tudi novi 4. bataljon (bataljon so že proti koncu meseca razformirali, njegovo moštvo pa razdelili med druge tri bataljone), a ta se ni priključil brigadi, ampak je bil v tej akciji začasno podrejen štabu Prešernove brigade, ki se je s položajem okrog Gorenje vasi premaknila proti Škofji Loki. Brigada je začasno izgubila tudi spremljevalno četo s težkim orožjem, kajti z njo so okrepili Vojkovo brigado.²⁶

Osemnajstega decembra so po enotah tekle zadnje priprave v zvezi z načrtovano akcijo. V enotah so imeli sestanke s poveljniškim kadrom, borce so seznanjali s prejetimi nalogami na političnih urah. čez dan ni bilo nobenega spopada, kajti sovražnik se iz Gorenje vasi ni ganil nikamor.

Ko pa se je začelo mračiti, so bataljoni odšli vsak na svoje nove položaje, ki so jih morali zasesti uro pred začetkom napada, tj. do 7. ure zvečer. S teh položajev naj bi neposredno ščitili Vojkovo brigado med njenim napadom pred vdorom iz katerekoli smeri, hkrati pa bi bili pripravljeni vojkovcem priskočiti na pomoč, če s sovražnikom v Gorenji vasi ne bi mogli sami obračunati.

Prvi bataljon Gradnikove brigade je pravočasno prispel v Bačno, približno uro hoda jugozahodno od Gorenje vasi. Njegov štab je takoj poslal dve močni zasedi: prvo k Sv. Urbanu (k. 569), od koder je nadzorovala cesto Gorenja vas—Lučine, drugo pa na pobočja k. 515 nad Žabjo vasjo z nalogo, da z južne strani zapira cesto Gorenja vas—Poljane. Hrbet pa si je pred morebitnim presenečenjem iz Črnega vrha nad Polhovim Gradcem ščitil s pošiljanjem patrolj v smeri Brdarja.

Drugi bataljon se je s Srednjega Brda premaknil na Dolenje Brdo z nalogo, da s severne strani nadzoruje cesto Gorenja vas—Poljane in tudi smer Poljane—Volča, v kateri

²⁸ Relacija štaba Gradnikove brigade z dne 22. decembra 1944, fase. 279/III v AIZDG; štirinajstdnevno vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 24. decembra 1944, fase. 226/IV v AIZDG.

bi sovražnik utegnil našim silam pred Gorenjo vasjo priti za hrbet.

Tretji bataljon se je s Stare Oselice premaknil čez cesto Gorenja vas—Žiri na Žirovski vrh, kjer je z zasedo na nasprotni strani Sv. Urbana skupno s 1. bataljonom zapiral cesto Gorenja vas—Lučine. Imel je tudi nalogo, da med napadom na Gorenjo vas zavzame sovražnikov bunker na pobočjih Žirovskega vrha nekaj sto metrov nad Gorenjo vasjo. Iz tega bunkerja, ki ga je v sklopu svojih utrdb vzdolž takratne jugoslovansko-italijanske meje zgradila še bivša jugoslovanska vojska, je sovražnik s svojimi mitraljezi nadziral vso dolino okrog Gorenje vasi in tudi Gorenjo vas.

Medtem so bataljoni Vojkove brigade iz treh smeri napadli Gorenjo vas. Napadali so vso noč, niso pa dosegli nobenega pomembnejšega uspeha, čeprav so bombaši in minerji na več krajih prodrli čez žične ovire. Zlasti so si prizadevali, da bi uničili oba bunkerja nad vasjo — na Taboru in severovzhodnih pobočjih Žirovskega vrha. Prvega so napadli vojkovci, drugega pa ena izmed čet 3. bataljona Gradnikove brigade. Četa, ki so jo okrepili z minerji divizijskega inženirsko-tehničnega bataljona, je to noč štirikrat jurišala na bunker. Pri tem je padel njen politični komisar, ranjen je bil komandir, poleg njega pa še politični komisar bataljona, ki je bil pri četi. Četa je tako ostala brez poveljstva in naloge ni opravila.²⁷

Ko se je zdnilo, se je bunkerjev lotila artilerija. Bunker na Taboru je obstreljeval gorski top s položajev na Čeli (k. 587) na severnih pobočjih Žirovskega vrha, medtem ko sta bunker, ki so ga ponoči napadali gradnikovci, prevzela havbica in gorski top s položajev na poti, ki pelje iz Gorenje vasi proti Hlavčjim njivam. Hkrati s tem je avtomatski top streljal na sovražnikove mitraljezce v zvoniku.

Artileristi so svojo nalogo dobro opravili in so sovražnikovi posadki v obeh bunkerjih prisilili, da sta se umaknili k svoji glavnini v Gorenji vasi, medtem ko so bunkerja v prvem mraku zasedli borci Vojkove in Gradnikove brigade. Druge enote Gradnikove brigade niso imele nobenega pomembnejšega spopada s sovražnikom.

²⁷ Relacija štaba Gradnikove brigade z dne 22. decembra 1944, fase. 279/III v AIZDG; Petelin, Vojkova brigada, str. 440.

Istega dne popoldne so štabu Gradnikove brigade ukazali, naj svoj 2. bataljon pošlje na pomoč 3. bataljonu Vojkove brigade, da bi skupno ob podpori havbice napadla in osvojila sovražnikovo oporišče v Sokolskem domu v severnem delu Gorenje vasi. Da obramba smeri proti Poljanam z njegovim odhodom ne bi bila preveč oslABLJena, je dotedanje položaje

2. bataljona pri Sv. Križu, nad cesto Gorenja vas—Poljane, zasedla ena izmed čet 1. bataljona.

Vojkovci in gradnikovci so Sokolski dom napadli potem, ko so po strmem bregu spustili proti sovražnikovemu oporišču veliko letalsko bombo, napolnjeno z razstrelivom in opremljeno s tempirnim vžigalnikom. Računali so, da se bo bomba prikotalila prav do Sokolskega doma, nato bo njena eksplozija oporišče močno prizadela, njen učinek pa naj bi izkoristili vojkovci in ga uničili. Toda zgodilo se je drugače. Bomba se je že prej ustalila n njena eksplozija Sokolskemu domu ni prizadejala nobene večje škode, še manj pa sovražnikovi posadki, in napad vojkovcev in gradnikovcev ni uspel. Kljub temu je 2. bataljon še nadalje ostal na teh položajih in skupno z vojkovci napadal vso noč postojanko v Gorenji vasi. Toda čeprav so trem bataljonom Vojkove brigade uspešno pomagali vsi trije partopi, ki so nekajkrat neposredno zadeli v sovražnikova oporišča in druge utrdbe, medtem ko je avtomatski top pregnal nemške mitraljezce iz zvonika, tudi v drugi noči napada niso dosegli odločilnih uspehov. Res so sicer bile težave s topovi, kajti med bojem sta se pokvarila avtomatski in gorski top, vendar kaže, da le ni bilo zadostnega sodelovanja med težkim orožjem in pehoto, ki ni znala hitro izkoristiti njegovega ognja in zadetkov.²⁸

Kljub temu se je nemško-domobranska posadka znašla 20. decembra zjutraj v zelo težavnem, morda tudi že kritičnem položaju. Oba bunkerja na severnih in južnih pobočjih nad Gorenjo vasjo sta bila uničena, mitraljezci v zvoniku pregnani, vojkovci pa so bili okrog posameznih oporišč, ki so se vsako zase krčevito upirala njihovim napadom. Nad Gorenjo vasjo sta gospodarila gorska topova (kaže, da je bil tudi pokvarjeni top medtem usposobljen), od katerih je eden

²⁸ Relacija štaba Gradnikove brigade z dne 22. decembra 1944, fase. 279/III v AIZDG; relacija štaba 31. divizije z dne 21. decembra 1944, fase. 226/111 v AIZDG; Petelin, Vojkova brigada, str. 441.

imel položaj na poti proti Hlavčjim njivam, drugi pa pri osvojenem bunkerju na pobočjih žirovskega vrha. Če ne bi sovražniku prišla pomoč, bi morda postojanka, kot so kasneje govorili nekateri nemški vojaki, padla še istega dne.

O nemških okrepitvah, ki so že ponoči prispele iz Škofje Loke v Poljane in so od tod 20. decembra nadaljevale pot proti Gorenji vasi, ni tisto jutro nihče od naših, ki so bili v Gorenji vasi, niti slutil. Zato je na borce, ki so ob podpori topov z največjim poletom napadali sovražnikova oporišča, kot strela z jasnega neba deloval pogled na sovražnikove tanke, ki so nepričakovano priropotali iz smeri Poljan v Gorenjo vas. Zgodilo se je takole:

Prešernova brigada, ki naj bi sovražniku v Škofji Loki preprečila vdor vzdolž Poljanske Sore proti Gorenji vasi, je zasedla približno iste položaje, kot jih je imela Gradnikova brigada med napadom Prešernove brigade na Poljane. Devetnajstega decembra podnevi sovražnik ni kazal v tej smeri nobene posebne prizadevnosti in so borci Prešernove brigade z lahkoto zavrnili vse njegove patrulje, ki so se približale njihovim položajem.

Toda v poznih popoldanskih urah je iz škofje Loke odšla na pot kolona kakih sto petdesetih mož, vendar po desnem bregu Poljanske Sore, in je zaradi mraka, pa tudi zaradi preveč oddaljenh položajev, prešernovci, ki so zapirali to smer, niso opazili. Kmalu zatem je iz Škofje Loke, vendar po glavni cesti, prispela novo kolona s tremi tanki in šestimi ali sedmimi kamioni z vojaštvom. Nemci so odstranili mine in drevesna debela s ceste, nato pa nadaljevali pot proti Poljanam. Prešernovci so jih skušali zaustaviti, toda proti tankom niso imeli nobenega učinkovitega orožja, saj so svoje protitankovske puške začasno odstopili Vojkovi brigadi. Tako je sovražnikova motorizirana kolona še isto noč prispela v Poljane.²⁹

V Poljane so ponoči prihajale še nove okrepitve, tako da se je tam, sodeč po naših obveščevalnih podatkih, nabralo kakih dvajset kamionov s približno 600 sovražnikovimi vojaki, poleg tega pa še omenjeni trije tanki in en oklepni avtomobil. Štab divizije in štaba Gradnikove in Vojkove brigade nista o tem vedela ničesar, saj ju o nemškem preboju

²⁹ Petelin, Prešernova brigada, str. 499—500.

njegovih položajev štab Prešernove brigade sploh ni obvestil, toda zatajila je tudi izvidniška služba Gradnikove brigade, ki bi morala opaziti oziroma slišati prihod tolikšnega števila motornih vozil v Poljane.

Ko se je 20. decembra zdanilo, je sovražnik nadaljeval pot iz Poljan proti Gorenji vas. Glavnina njegove kolone je imela v predhodnici oklepna vozila, ob straneh pa pobočnici. Desna pobočnica je pred Sv. Križem naletela na zasedo 1. bataljona Gradnikove brigade in se z njo spopadla. Zaseda s to kolono ne bi imela kakih posebnih težav, če je ne bi sovražnik takoj zatem začel obkoljevati z drugimi silami. Zato se je četa umaknila. En njen vod je zasedel nove položaje nekoliko više, pri Sv. Križu, toda spricho sovražnikovega pritiska se je moral umakniti še od tod in se je nato priključil glavnini čete na k. 557. To pa je bilo predaleč, da bi bilo mogoče sovražnikovo kolono na njeni poti proti Gorenji vasi kakorkoli ovirati.

Tako je bila pot proti Gorenji vasi sovražniku odprta in kmalu zatem se je njena desna pobočnica pojavila na Taboru nad Gorenjo vasjo.

V levi sovražnikovi pobočnici, ki je prodirala po desnem bregu Poljanske Sore proti Vinharskemu borštu, je bilo kakih osemdeset vojakov. Kaže, da se je ta že pri žabji vasi spopadla z zaščito štaba Gradnikove brigade, ki je tam prejšnjega dne prevzela položaje čete 1. bataljona, ko je ta odšla k Sv. Križu na nasprotnem bregu Poljanske Sore. Tudi ta ni mogla zadrževati sovražnika dlje časa, kajti njene položaje so začeli obstreljevati tanki, ki so medtem pripeljali iz Poljan. V tem spopadu je bil ob življenje namestnik brigadnega komandanta Svetolik Jovanovič-Mito.³⁰ Star je bil komaj dvajset let, doma iz črne gore in je v Slovenijo kot »Titov oficir« prišel jeseni 1943, ko je končal Oficirsko šolo pri Vrhovnem štabu NOV in POJ.³¹

Ob desetih dopoldne, ko so nemški tanki, za njimi pa tudi kamioni s pehoto vdrli v Gorenjo vas in presenetili borce Vojkove brigade na položajih pred sovražnikovimi oporišči in bunkerji, je bil štab Gradnikove brigade v Gorenji

³⁰ Relacija štaba Gradnikove brigade z dne 22. decembra 1944, fase. 279/III v AIZDG. Po nekaterih drugih virih naj bi Mito padel pri Gorenji Dobravi, zadel pa naj bi ga drobec tankovske granate (spomini Ivana Šuliča, v AIZDG).

³¹ Dopis personalnega odseka štaba 9. korpusa z dne 2. januarja 1945, fase. 124/IV v AIZDG.

Štab Gradnikove brigade. Z leve na desno: Franjo Kranjc (namestnik političnega komisarja), Svet olik Jovanovič-Mito, ki je padel pri Gorenji vasi (namestnik komandanta), Ivan Sulič-Iztok (komandant) in Samuel Horvat-Samo (načelnik štaba).

Dobravi, ob cesti Gorenja vas—Lučine. Sprva ni še nihče mislil na umik, saj je prevladovalo prepričanje, da gre le za preboj z manjšimi silami, ki niso tako nevarne. Ko pa so se nad Gorenjo vasjo prikazale tudi pobočnice, je postal položaj za vse borce, ki jih je sovražnikov prodor ujel na vzhodni strani Gorenje vasi, skrajno kritičen. Umikati so se morali po čistini in med nenehnim obstreljevanjem iz sovražnikovih tankov, ki so nemoteno vozili med hišami, in pod hudim ognjem posadke in pobočnice, ki se je bližala porušenemu bunkerju na Taboru in z vrha navzdol streljala po naših.

Sovražnik je skušal našim onemogočiti umik iz Gorenje vasi proti Žirovskemu vrhu tako, da je poslal nekaj svojih enot z glavne ceste v smeri Dolenje in Gorenje Dobrave. Štab Gradnikove brigade, ki je bil še vedno tam, ga je skušal ovirati. Na hribčku nad vasjo je imel mitralješko trojko in od tod so začeli s puškomitraljezom in brzostrelkami streljati po bližajočem se sovražniku. Brž ko so nemški tankisti ugotovili, odkod naši streljajo, so odgovorili s topniškim ognjem.

Nato se je štab brigade z 2. in 3. bataljonom umaknil na Žirovski vrh.³²

Gradnikova brigada je imela v bojih za Gorenjo vas štiri padle in pet ranjenih borcev.³³

Napad 31. divizije na Gorenjo vas se je po dvodnevni bojih končal neuspešno. Enote divizije niso dosegle svojega cilja, poleg tega pa so imele tudi hude izgube: padlo je 23 borcev, 49 jih je bilo ranjenih in 6 pogrešanih. Največje izgube je imela Vojkova brigada, predvsem med umikom iz Gorenje vasi. Izgubljenega je bilo tudi nekaj orožja, toda borci je najbolj bolela izguba gorskega topa, ki je ostal na položaju pri bunkerju na pobočjih Žirovskega vrha. Umakniti ga ni bilo več mogoče, ker so ga sovražnikovi tanki, brž ko so prodrli v Gorenjo vas, takoj vzeli pod ogenj in se mu ni bilo več mogoče približati.³⁴

PO NEUSPEŠNEM NAPADU

Napad na Gorenjo vas je bil v naslednjih dneh predmet analiz vseh naših štabov. Čeprav se je končal neuspešno, pa je štab 9. korpusa izrekel »izredno pohvalo« borcem Vojkove brigade in artileristom.³⁵ Na prvi pogled je to nekoliko nelogično, toda dejstvo je, da so vojkovci — spet med igranjem divizijske godbe — napadali zavzeto in pogumno in da je bila v napadu zelo uspešna tudi artilerija, če postojanka kljub temu ni padla, je bilo treba vzroke za to iskati drugje.

Štab korpusa je bržkone nekoliko precenjeval svoje zmogljivosti, kajti nemško-domobranska posadka v Gorenji vasi je bila dvakrat močnejša od one v Črnem vrhu nad Idrijo in štirikrat močnejša od orožniške posadke v Železnikih. Poleg tega so bili domobranci v Gorenji vasi neprimerno bolj zagrizeni in so imeli velike bojne izkušnje, saj so se pogosto

³² Spomini Ivana Suliča, v AIZDG.

³³ Poročilo OC Gradnikove brigade z dne 21. decembra 1944, fase. 279/III v AIZDG.

³⁴ Za opis bojev v Gorenji vasi so poleg omenjenih uporabljeni še tile viri: obveščevalna poročila OC Gradnikove brigade iz decembra 1944, fase. 279/III in 75/1 v AIZDG; vojaška poročila štaba 31. divizije iz decembra 1944, fase. 226/III v AIZDG; petnajstdnevno vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 26. decembra 1944, fase. 226/III a v AIZDG; relacija štaba 9. korpusa z dne 2. januarja 1945, fase. 22/11 v AIZDG; spomini Lada Skoka, v AIZDG.

³⁵ Dnevno povelje štaba 9. korpusa z dne 27. decembra 1944, fase. 281/11 v AIZDG.

spopadali s partizani. Med njimi je bilo tudi precej partizanskih dezerterjev,³⁶ ki se niso bili v nobenem primeru pripravljene vdati partizanom. Tudi razmerje sil med posadko in napadajočo Vojkovo brigado je bilo za vojkovce neugodno.

Hudo napako je zagrešil štab Prešernove brigade, ker ni že 19. decembra zvečer obvestil štaba divizije o nemškem preboju svojih položajev, čeprav je »zveza pri napadu na postojanko brezhibno delovala«.³⁷ S tem sicer ne bi mogel preprečiti neuspešnega zaključka napada, toda število žrtev med umikom bi bilo manjše oziroma jih sploh ne bi bilo.

Isto, vendar v precej manjši meri, velja tudi za izvidniško službo Gradnikove brigade, ki ni pravočasno ugotovila sovražnikovega zbiranja v Poljanah v noči na 20. december.

Tudi borci Vojkove brigade niso bili dovolj pripravljeni na možnost nenadnega sovražnikovega prodora, kajti drugače bi se s svojimi protitankovskimi puškami uspešneje postavili po robu sovražnikovim oklepnim vozilom in se bolj organizirano umaknili iz Gorenje vasi.

Domobranci na Gorenjskem, v Dolomitih in drugod so seveda partizanski neuspeh takoj razbobnali. Poročali so, da so partizani v napadu uporabljali štiri topove, 4—5 težkih minometov in 10 protitankovskih pušk, »poleg tega pa še dva minometa, s katerima mečejo mine lastnega izdelka, ki so napolnjene z ekrazitom in imajo obliko tankovske pesti.³⁸ Borba je trajala neprenehoma 44 ur. Ta bitka je pokazala, da rabimo na naši postojanki več težkega orožja, ker je od glavnine oddaljena in najbolj važna.«³⁸

Po istem viru naj bi domobranci v Gorenji vasi imeli med napadom le šest huje ranjenih, od katerih je eden umrl, in več lažjih ranjencev. Nemških izgub ne omenjajo. Temu je težko verjeti, saj je v tistih dveh dneh padlo na postojanko, ne računajoč izstrelkov avtomatskega topa kal. 20 mm, približno 380 granat.⁴⁰

Toda zmagoslavje domobrancev je hitro uplahnelo. Brigade so se vrnile na Žirovsko in spet so se iz dneva v dan

³⁶ Iz domobranskih poročil je razvidno, da je bila približno ob tem času v domobranskih postojankah v Škofji Loki in Poljanski dolini okrog četrtna domobrancev, ki so bili prej že partizani in so dezertirali iz partizanskih enot.

³⁷ Relacija štaba 9. korpusa z dne 2. januarja 1945, fase. 22/11 v AIZDG.

³⁸ Mislijo na nemško protitankovsko orožje »panzerfaust« (tankovska pest).

³⁹ Fase. GD-1 in GD-2 v AIZDG, domobranski fond.

⁴⁰ Petelin, Vojkova brigada, str. 445.

vrstili spopadi, v katerih so domobranci navadno potegnili krajši konec.

Gradnikova brigada je po napadu odšla na prejšnje položaje vzdolž Žirovskega vrha in na Goropeke, Prešernova brigada je s Stare Oselice in Kladja nadzirala Gorenjo vas, Vojkova brigada pa se je premaknila na območje Vrsnika in Razpotja, odkoder je pazila na idrijsko posadko. Že tri dni kasneje, 24. decembra, je Vojkova brigada pod Razpotjem napadla sovražnikovo motorizirano kolono v dolini in jo pogrnala nazaj v Idrijo, gradnikovci pa so se na Goropekah spopadli s približno 30 domobranci. Sovražnik se je moral umakniti, za njimi pa so ostali krvavi sledovi.⁴¹

Domobranci so poročali: »V Gradnikovi brigadi v Goropekah se nahaja večina dezertarjev iz Primorskih varnostnih straž, posebno iz Kobarida.⁴² Oblečeni so v rujave uniforme z domobranskimi kokardami. Vojna morala je razmeroma visoka. Temu so krivi malenkostni napadi, ki se končajo vedno s paničnim begom naših. Gradnikova brigada je tudi dobro oborožena.«⁴³

⁴¹ Vojaška poročila štaba 31. divizije z dne 22., 24. in 25. decembra 1945, fase. 226. III v AIZDG.

⁴² Podatek ni točen, kajti v brigadi je bilo le malo bivših domobrancev, pa še ti so bili v glavnem iz Rihemberka in ne iz Kobarida.

⁴³ Dnevno poročilo za 28. december 1944, fase. 281/III v AIZDG, domobranski fond.

ZIMSKI BOJI V TRNOVSKEM GOZDU

TRNOVSKI GOZD IN NJEGOV POMEN

Kljub čedalje pogostejšim sovražnikovim večjim ali manjšim ofenzivnim akcijam in izpadom iz posameznih postojank se partizansko osvobojeno ozemlje v Slovenskem primorju in na Gorenjskem proti koncu leta 1944 ni zmanjšalo, temveč se je morda v primerjavi z onim iz konca leta 1943 še celo nekoliko povečalo.

Strnjeno osvobojeno ozemlje — ne računajoč osvobojenih »otokov« na zahodnem bregu Soče, Bovškem, v Bohinju, pod Karavankami in Storžičem ter drugod — je zajemalo del Pivke, ves Trnovski gozd, Čepovansko dolino, Banjško planoto, šentviško planoto, Cerkljansko, večji del Idrijskega, ozemlje med Poljansko in Selško Soro ter Jelovico. Segalo je od Postojne do Baške grape in od Vipavske doline do Škofje Loke in Bleda. K temu je treba dodati še Vipavsko dolino in Kras, kjer je sicer bilo nekaj sovražnikovih postojank, toda okupatorjeva oblast in nadzorstvo sta bila omejena na njihovo najožje območje, vse drugo pa je dejansko bilo izven njegovega vsakodnevnega dosega in so tam vso oblast imeli narodnoosvobodilni odbori.

Okrog osvobojenega ozemlja je sovražnik imel niz večjih in manjših postojank, vse pa so bile zelo močno utrjene. Na severovzhodni strani je osvobojeno ozemlje mejilo na Dolomite, kjer se je v kakih dvajsetih postojankah zadrževalo konec leta 1944 približno 2500 sovražnikovih vojakov, predvsem domobrancev. Na vzhodni strani, v dolini Save ter v Poljanski in Selški dolini, je sovražnik imel približno 70 postojank s posadkami, ki so skupno štejele vsaj 10 000 mož. S severne in severozahodne strani je osvobojeno ozemlje omeje-

vala železniška proga Jesenice—Bohinjska Bistrica—Podbrdo—Sv. Lucija—Gorica, vzdolž katere je bilo 35 postojank s skoro 6000 sovražnikovimi vojaki. Najkrajši odsek okrog partizanskega strnjenega osvobojenega ozemlja je bil oni v Vipavski dolini, kjer je sovražnik po začasni izpraznitvi te doline v decembru ponovno vzpostavil sedem postojank z nekaj več kot 1500 vojaki. Krepko pa so Nemci držali v rokah progo Gorica—Tržič—Trst in Trst—Postojna, vzdolž katerih so imeli približno 90 postojank s skupno 48 000 vojaki. V tem delu sta bili najmočnejši posadki v Trstu (kakih 10 000 mož) in v Gorici (5200 mož.)

Ob mejah takratnega osvobojenega ozemlja 9. korpusa je torej bilo ob koncu leta 1944 na približno 350 kilometrov dolgi črti več kot dvesto sovražnikovih postojank s kakimi 60 000 vojaki, na celotnem operacijskem območju 9. korpusa pa 281 postojank s 75 000 vojaki.

Sodeč po podatkih korpusne obveščevalne službe,¹ je izmed 75 988 sovražnikovih vojakov, kolikor jih je bilo na operacijskem območju 9. korpusa v zadnjih dneh decembra 1944, bilo navadnih nemških vojakov 34 996, policistov (esesovcev) 7396, orožnikov 1789, obmejnih stražarjev 998, gestapovcev 241, italijanskih vojakov 13 253, italijanskih fašistov 2242, slovenskih domobrancev 7129 in 7855 pripadnikov raznih drugih vojaških formacij (kozaških, nedičevskih in drugih).

Kar zadeva nemške vojake, je šlo predvsem za pripadnike enot nemškega 97. armadnega korpusa, katerega poglavitna naloga je bila obramba Istre in Slovenskega primorja v primeru anglo-ameriškega izkrcanja, z generalom Kiiblerjem na čelu. Pod njegovo poveljstvo so spadale tudi druge operativne enote, ki so občasno prihajale s fronte na to ozemlje počivat in se urejati, a to je veljalo le v času, ko so se zadrževale na tem območju. V sklopu 97. armadnega korpusa je bila 188. rezervna divizija gorskih lovcev s štabom divizije v Sežani, medtem ko je bil štab njenega 139. polka v Postojni. Enote te in tudi drugih operativnih enot v okviru 97. armadnega korpusa so se pogosto udeleževale bojev s partizanskim 9. korpusom.

Toda protipartizanski boj je bil naloga predvsem policijskih enot, ki jim je na Dolenjskem, Notranjskem in Gorenj-

¹ Poročilo OC štaba 9. korpusa z dne 31. decembra 1944, fase. 232 v AIZDG.

skem poveljeval general Erwin Rösener iz Ljubljane, na Primorskem pa general Odilo Globočnik iz Trsta. Pod njuno poveljstvo so spadale poleg nemških policijskih tudi vse druge kvislinške enote (domobranske, četniške, italijanske, nedičevske itd.).

V Slovenskem primorju in na Gorenjskem so enote 9. korpusa, kar zadeva nemške policijske enote, imele opravka predvsem z 28. policijskim polkom SS TODT (na Gorenjskem) in 10. policijskim polkom SS (na Primorskem). Poleg tega je bilo tu še šest italijanskih policijskih bataljonov; štirje domobranski bataljoni (na Primorskem) in na zahodni strani Soče tudi kozaške enote, od januarja 1945 dalje pa še nedičevske in srbske četniške enote, ki so se morale umakniti iz Srbije, Bosne, Dalmacije in Like. Poleg omenjenih je bila na Primorskem in Gorenjskem še cela vrsta raznih drugih enot in ustanov, ki so se tu zadrževale stalno ali občasno in ki so se tako ali drugače tudi vključevale v protiparti-zanski boj.²

Kar zadeva 9. korpus, je januarja 1945 imel v svojih vrstah 11 840 borcev, toda navzočih le 10 125, medtem ko so bili drugi v bolnicah, šolah itd. Približno dve tretjini borcev je bilo v operativnih enotah, tretjina pa v zalednih enotah in ustanovah.

Od operativnih enot je imel 9. korpus takrat poleg 30. in 31. divizije šp italijansko divizijo »Garibaldi Natisone«, ki je v zadnjih dneh decembra 1944 prišla čez Sočo iz Furlanije, kjer zaradi nenehnih sovražnikovih ofenzivnih akcij ni imela več obstanka, in se podredila štabu 9. korpusa. Med operativne enote sodijo poleg divizij še dva odreda (škofjeloški in Jeseniško-bohinjski), Operativni štab za zahodno Primorsko (na zahodni strani Soče) in obnovljena artilerija 9. korpusa.

Od zalednih poveljstev in enot je treba omeniti predvsem Goriško vojno področje s petimi komandnimi mesti in tremi delavskimi bataljoni, Kobariško vojno področje s šestimi komandami mest in enim delavskim bataljonom in Gorenjsko vojno področje s šestimi komandnimi mesti in enim delavskim bataljonom ter štiri stacionarne bolnice (»Franja«, »Pavla«, »Svoboda« in »Stol«) in premični bolnici 30. in 31. divizije.

² Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 10—33.

Na območju 9. korpusa je delovala tudi 2. brigada VDV (vojske državne varnosti), ki je imela pet bataljonov. Glede na posebne naloge, ki jih je imela, je bila podrejena neposredno štabu divizije VDV pri Glavnem štabu NOV in POS, čeprav je z enotami 9. korpusa sodelovala v mnogih bojih.³

V zadnjih mesecih vojne se je težišče bojev med 9. korpusom in sovražnikom preneslo na območje Trnovskega gozda, Banjške planote in Čepovanske doline. Tako za sovražnika kot za 9. korpus je bil v tem času izrednega pomena zlasti Trnovski gozd. To je bila prava naravna trdnjava, ki jo je bilo sovražniku težko osvojiti in še težje zadržati v svojih rokah. Trnovski gozd s povprečno nadmorsko višino 1000 do 1200 metrov tako strmo pada v dolino Soče in Vipavsko dolino, da je bil iz teh smeri skoraj nedostopen. Na približno petdeset kilometrov dolgem odseku od Gorice do Razdrtega peljejo vanj le tri ceste: prva v smeri Gorica—Trnovo—Lokve, druga iz Ajdovščine na Predmejo (vendar je bila zaradi porušenega mostu pod Predmejo že od septembra 1943 dalje neuporabna) in tretja iz Ajdovščine na Col in naprej proti Črnemu vrhu nad Idrijo. Morda bi kazalo omeniti še četrto (Gorica—Čepovan), čeprav je ta peljala že ob robu Trnovskega gozda.

Trnovski gozd je bil sicer preprežen z dokaj dobrimi cestami, vendar je zelo poraščen, razčlenjen in nepregleden. Na njegovem območju je bilo le malo naselij, ki pa jih je okupator že v prejšnjih ofenzivnih akcijah skoraj povsem požgal in porušil. Sovražniku ni nikoli uspelo zagotoviti učinkovitega nadzorstva nad Trnovskim gozdom, čeprav je čedalje pogosteje vdiral vanj in ga pregledoval.

Trnovski gozd, tak kot je bil in glede na svojo lego v osrednjem delu Primorske, je imel velik pomen tako za sovražnika kakor tudi za naše.

Nemško vojaško poveljstvo je, kot je že bilo omenjeno, gradilo na območju Pivke, čez Kras in vzdolž levega brega Soče obrambne položaje, na katerih bi njegove enote zadrževale našo narodnoosvobodilno vojsko in Anglo-Američane, ki so se čedalje bolj približevali Slovenskemu primorju. Utrdb pa ni bilo mogoče graditi nemoteno, dokler se je neposredno za njimi zadrževala glavnina 9. korpusa, niti jih ne bi bilo

* Prav tam, str. 34—64.

mogoče braniti, ker bi se Nemci v njih v primeru anglo-ameriškega izkrcaja na obali Tržaškega zaliva ali prodora iz Italije oziroma Dalmacije znašli med dvema ognjema. Edini izhod za nemško poveljstvo je bil v tem, da partizanske sile na območju Trnovskega gozda uniči, razbije ali pa jih vsaj potisne proti vzhodu.

Mnogo je Trgovski gozd pomenil tudi našim. Tam je bilo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem, pa tudi štab 9. korpusa z večjim delom skladišč, delavnic, bolnic in drugih zalednih ustanov. Toda Trnovski gozd je bil zanje tudi izvrstno izhodišče za pohod in napad oziroma osvoboditev poglavitnih ciljev 9. korpusa — Trsta, Tržiča in Gorice. Iz tega razloga ga naše vojaško-politično vodstvo ni hotelo prepustiti sovražniku in se je zanj krčevito bojevalo.

Takšne so bile razmere v Slovenskem primorju in na Gorenjskem, ko je nemško vodstvo v operativni coni »Jadransko primorje« začelo čedalje pogostejše drugo za drugo izvajati ofenzivne akcije proti 9. korpusu, vse to pa v smislu navodil vrhovnega komisarja te cone Friedricha Rainerja, ki jih je dal 3. decembra 1944 v Kranju:

»Jugovzhodna fronta se nam čedalje bolj bliža. Poizkusiti moramo tu zgraditi fronto, ki jo bomo v sili lahko držali, ali pa bo sovražnik stal na domačih tleh.

Fronto pa bomo lahko zgradili le v primeru, če bomo na tem po banditih okuženem prostoru napravili red. To je nujno. O tem sem poročal tudi v fñhrerjevem glavnem stanu in mora nam uspeli banditizem ne samo zadržati v sedanjih mejah, temveč moramo izvesti tudi totalno zadevno čišćenje (...)«

ZAPLENJENI NAČRTI POLKOVNIKA CARALLA

Prva izmed akcij »totalnega čišćenja«, ki jo je napovedal Friedrich Rainer, podobne pa so se kasneje vrstile vse do aprila 1945, se je začela 19. decembra 1944. To se je torej zgodilo v času, ko se je glavnina 9. korpusa zadrževala okrog Gorenje vasi v Poljanski dolini.

¹ Dr. Ivo Juvančič: Istra i Slovenačko Primorje, Beograd 1952, str. 419.

Cilj te ofenzive je bilo uničiti partizanske brigade na območju Trnovskega gozda in Vipavske doline. S tem namenom je nemško vojaško vodstvo iz izhodišč na robu južnega dela osvobojenega ozemlja 9. korpusa napotilo celo vrsto bojnih skupin z nalogo, da nasprotnikove enote, na kater bodo naletele, potisnejo v Vipavsko dolino in jih tam uničijo.

Iz Idrije je odšla 19. decembra na pot bojna skupina »Wagner« iz 2. bataljona 10. policijskega polka SS. Štela je približno 400 mož. Prodirala je v dveh kolonah: prva čez Idrijski Log na Črni vrh nad Idrijo, druga pa čez Idrijsko Belo proti Zadlogu.

Iz Hotedršice je prihajala bojna skupina »Fortuna«, ki jo je sestavljal 1. bataljon 1. udarnega polka SNVZ (ustanovljen je bil v oktobru, štab 1. bataljona pa je bil v Idriji). Imela je kakih 200 mož, nastopala pa je proti Črnemu vrhu nad Idrijo.

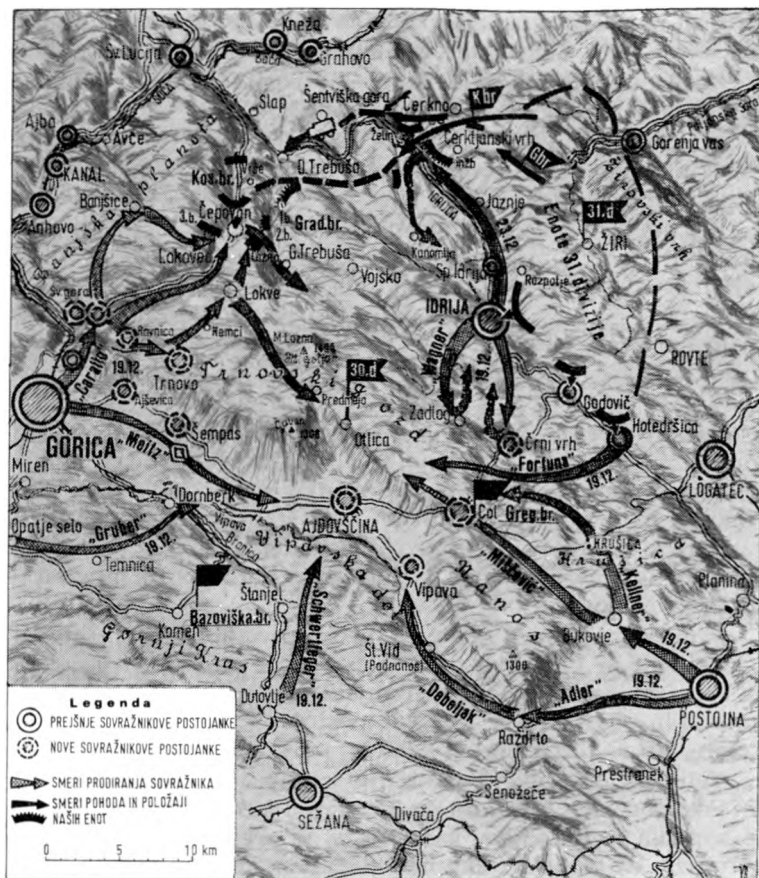
Iz Postojne so odšle na pohod tri bojne skupne. Bojna skupina »Kellner« je bila sestavljena iz 2. bataljona 136. polka 188. rezervne gorske divizije, štela pa je 541 mož. Skupno z bojno skupino »Miščevec«, v kateri je bilo približno 400 pripadnikov tako imenovanega 1. srbskega prostovoljskega korpusa, je prodirala do Bukovja, od koder je čez Hrušico in Vodice nadaljevala pot proti Colu, medtem ko so nedičevci z Bukovja šli naravnost proti Colu. Tretja bojna skupina »Adler« je bila verjetno sestavljena iz drugih enot 136. polka. Imela je približno 400 mož in je čez Razdrto pritisnila proti Vipavi.

Z Razdrtega je proti Št. Vidu prodirala tudi bojna skupina »Debeljak«, ki jo je sestavljalo približno 200 pripadnikov 3. bataljona 1. udarnega polka SNVZ.

Iz Dutovelj je prodirala bojna skupina »Schwertfeger« prek Štanjela proti Ajdovščini. V njej je bilo 450 pripadnikov italijanskega policijskega bataljona »Italia«.

Iz Opatjega sela so prek Rihemberka poslali proti Dobravljam bojno skupino »Gruber« s kakimi 300 možmi iz 3. bataljona 15. policijskega polka SS.

Iz Gorice so odšle na pot kar štiri kolone. Proti Črničam se je napotila bojna skupina »Meitz« iz 3. bataljona 10. policijskega polka SS. Iz Solkana je odšla bojna skupina »Ca-

Sovražnikova decembrska ofenziva.

rallo», ki jo je sestavljalo približno tisoč pripadnikov italijan-ske formacije »X. MAS«; ta se je v tistih dneh začela zbirati med Gorico in Vidmom. Bojna skupina se je pri odhodu raz-cepila v tri kolone: kakih 500 mož se je vzpenjalo proti Trno-vemu, druga kolona, v kateri je bilo 250 sovražnikovih voja-kov, se je napotila čez Grgar naravnost proti čepovanu, med-

tem ko je tretja kolona, približno enako močna kot druga, prodirala proti Čepovanu čez Banjško planoto.

Iz Sv. Lucije pa se je kakih 250 republikanskih fašistov usmerilo čez Slap proti Gorenji Trebuši.⁶

V vseh teh bojnih skupinah, sestavljenih iz Nemcev, slovenskih domobrancev, nedičevcev in italijanskih fašistov, je bilo približno 5000 vojakov.

Brž ko je bil štab 9. korpusa obveščen o sovražnikovih premikih, je takoj ukazal, naj se Kosovelova brigada in 2. bataljon Bazoviške brigade, ki sta bila še vedno pri Gorenji vasi, vrneta v Trnovski gozd. Do njunega prihoda pa je imel na voljo sorazmerno šibke sile: Gregorčičevo brigado, Tržaško brigado, Bazoviško brigado brez 2. bataljona in dele 2. brigade VDV.

Bazoviška brigada je imela prve boje s sovražnikovimi kolonami pri Gabrju in Erzeltu, kjer je zadrževala sovražnikove kolone, ki so s Krasa pritiskale proti Vipavski dolini. Bila je uspešna in je kolone zaustavila, toda štab korpusa ji je ukazal, naj se takoj vrne v Trnovski gozd, da ne bi bila odrezana. Brigada se je vrnila, toda po nekoliko daljši poti: mimo Vipave na Nanos.

V naslednjih dveh dneh, 20. in 21. decembra, sovražnik ni nadzoroval le Vipavske doline, ampak je tudi v Trnovskem gozdu, Čepovanski dolini in Banjški planoti zasedel nekatera naselja in vzpostavil vrsto novih postojank: v Dolenji Trebuši, Čepovanu, na Trnovem, v Nemcih, na Lokvah in Otlici.⁶

Velikega pomena za nadaljnje obrambne boje je bil nepričakovani plen 3. bataljona 2. brigade VDV. Njegova zaseda je napadla avtomobil, v katerem se je prek Banjške planote peljal za svojo bojno skupino polkovnik Carallo. Italijanski polkovnik je bil ubit, pri njem pa so našli karto, na kateri so bile zarisane smeri pohoda vseh sovražnikovih bojnih skupin. Po vsem tem je bilo štabu korpusa lažje ukrepati, saj je že vnaprej vedel za sovražnikove cilje in način, kako jih je nameraval doseči.⁷

⁵ Relacija štaba 9. korpusa z dne 11. januarja 1945, fase. 22/11 v AIZDG; Isakovič, Kosovelova brigada, str. 532—533; Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, str. 108.

⁶ Bavec, Bazoviška brigada, str. 398; Isakovič, Kosovelova brigada, str. 533 do 534.

⁷ Poročilo štaba 9. korpusa z dne 5. januarja 1944, fase. 22/11 v AIZDG.

Kljub precejšnji številčni premoči sovražnik v prvem obdobju te svoje ofenzivne akcije ni mogel doseči kaj posebnega. Nasprotno, doživel je celo nekaj porazov. Tako na primer je Kosovelova brigada s svojim 2. bataljonom pri vasi Prapetno napadla italijansko roparsko skupino, ko se je vračala s plenom proti Slapu, jo razgnala, pobila ali ranila kakih trideset italijanskih fašistov, naropano blago pa vrnila lastnikom. Še večji uspeh je tistega dne, 23. decembra, dosegel 1. bataljon iste brigade, ko je pri Čepovanu razbil neko drugo fašistično skupino in med drugim zaplenil protitankovski top.⁸

Istega dne je iz Idrije odšlo proti Želinu kakih 350 Nemcev deloma na kamionih, deloma pa peš. Bržkone so se hoteli združiti s kolono, s katero je imela opravka Kosovelova brigada. Vendar se tudi ta sovražnikov načrt ni uresničil, kajti Vojkova brigada in udarna četa divizije sta ji zaprli pot in prisilili k umiku nazaj v Idrijo.⁹

Ko je sovražnikovo poveljstvo ugotovilo, da ne gre več tako, kot je predvideval načrt, je 24. decembra vse svoje enote, ki jih je imelo v Trnovskem gozdu in čepovanski dolini, umaknilo v Trnovo in druga izhodišča.

Posadka, ki jo je sovražnik pustil na Trnovem, se je takoj začela utrjevati. To je bil znak, da se od tod ne namerava umakniti prostovoljno. Štab 9. korpusa pa tudi ni smel dovoliti, da bi Trnovo ostalo v sovražnikovih rokah in da bi odtod, kadarkoli bi se mu zljubilo, vdiral v notranjost Trnovskega gozda. Zato je sklenil novo postojanko napasti in je v ta namen 30. divizijo okreпил z Gradnikovo brigado.

OBRAMBNI BOJI NAD ČEPOVANOM

Gradnikova brigada se je po neuspešnem napadu na Gorenjo vas premaknila nazaj na žirovsko, kjer je ostala vse do 25. decembra. Tistega dne je namreč štab 9. korpusa ukazal štabu 31. divizije, naj se Gradnikova brigada brez novega, 4. bataljona v 24 urah zgloši v čepovanu, da bo pomagala pri pregonu zadnjih sovražnikovih sil iz Trnovskega gozda.¹⁰

⁸ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 538—539.

⁹ Petelin, Vojkova brigada, str. 448—449.

¹⁰ Odredba štaba 9. korpusa z dne 25. decembra 1944, fase. 221/III v AIZDG.

Avtobus, ki je redno vozil na progi Cerkno — Dolenja Trebuša in ki je večkrat prevažal tudi borce Gradnikove brigade.

Če bi brigada hodila peš, bi za pot z Žirovskega v čepovansko dolino potrebovala dva dni. Toda pohod je bil kombiniran — peš in s kamioni. Takoj ko je prejela ukaz, se je zvečer zbrala v Dobračevi pri Žireh ter brez 4. bataljona in 2. bataljona, ki je bil takrat v Zakrižu nad Cerknim in je zato kar peš odšel proti Dolenji Trebuši, pohitela v Cerkno, kamor je prispela malo pred polnočjo. Tam so jo že čakali kamioni, ki pa je niso prepeljali prav v Čepovan, ampak le do križišča, kjer se od ceste Dolenja Trebuša—Čepovan odcepi pot proti Gorenji Trebuši. Tam je štab brigade dobil od štaba korpusa nov ukaz: z dvema bataljonoma naj bi napadel italijanske fašiste v Čepovanu.¹¹

Medtem ko je bila brigada na poti, so se namreč razmere v teh krajih spet spremenile. Kosovelova brigada je imela že prejšnjega dne opravka s približno 150 močno sovražni-kovo skupino, ki se je še vedno zadrževala na območju na-

¹¹ Vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 27. decembra 1944, fase. 226/IV v AIZDG; odredba štaba 9. korpusa z dne 25. decembra 1944, fase. 221/I v AIZDG.

selja Nemci med Trnovim in Lokvami. Na desnem krilu brigadnih položajev je bil 2. bataljon Bazoviške brigade. Tam nekje so se čez naše položaje prebili Nemci, ki so prišli kosovelovcem za hrbet in jih tako prisilili k umiku proti Lokvam. Zvečer so enote Kosovelove brigade in 2. bataljona Bazoviške brigade zasedle položaje tik pred Lokvami, toda nadzor nad cesto Gorica—Čepovan je bil, kot kaže, pomanjkljiv in morda je bil štab korpusa prav zaradi tega napačno obveščen, da je prišlo v Čepovan 100 do 120 sovražnikovih vojakov.

V opravičilo borcev naših enot pred Trnovim je treba povedati, da je v tistih dneh pritiskal izredno hud mraz, celo do 25° pod ničlo. Zato se je dogajalo, da avtomatsko orožje ni delovalo, ker se je olje, s katerim je bilo namazano, preveč strdilo.

Ko so 26. decembra zjutraj ugotovili, da v Čepovanu ni sovražnika, je Gradnikova brigada dobila nalogo, naj nadaljuje pot proti Čepovanu peš. Prav tedaj, ko je brigada prispela pred Čepovan, pa je z nasprotne strani pripeljala motorizirana patrulja na osmih motornih kolesih, vendar se v Čepovanu ni zadrževala, ampak je zavila v levo proti Lokovcu na robu Banjske planote. Dobro uro za njo je pred Čepovan prispela še pehotna kolona s kakimi 80 možmi in protitankovskim topom. To je bilo okrog desetih dopoldne. Medtem so prišla poročila, da se je tudi v Lokovcu nad Čepovanom nabralo kakih 300 do 400 sovražnikovih vojakov.

Kljub temu je štab Gradnikove brigade svoje bataljone nemudoma poslal v napad, vendar ne po dolini, kjer bi jih sovražnik utegnil bočno obstreljevati s hribov na vzhodni in zahodni strani ozke čepovanske doline, temveč po obeh njenih pobočjih. Tretji bataljon je poslal čez Dol na vzhodni rob Banj še planote, po katerem naj bi prodiral proti Lokovcu, pregnal sovražnika iz vasi in nadaljeval pot po zahodnih pobočjih Čepovanske doline. Prvi bataljon je dobil nalogo, naj zasede Bezljavnik (trig. 1040), ki z vzhodne strani dominira nad vso Čepovansko dolino. S tem naj bi 2. bataljonu omogočil, da bi pritiskal proti Puštalam po vzhodnih pobočjih doline.

Sprva je kazalo, da bo vse v redu. Prvi bataljon je zasedel trig. 1040 in Lažno, četa 2. bataljona pa je med prodiranjem proti Puštalam razbila neko sovražnikovo skupino, ki jo je

opazila v dolini, ter jo prisilila k umiku proti Grgarju. Manj sreče pa je imel 3. bataljon, ki je v popoldanskih urah sicer prispel v bližino Lokovca, toda tam ga je sovražnik, ki je naše čakal že na položajih, sprejel s hudim bočnim ognjem. Bataljon je nato skušal obiti sovražnika z desne strani, vendar je četa, ki jo je štab bataljona napotil v to smer, padla v sovražnikovo zasedo in se je morala umakniti. Ob tej priložnosti je en borec padel, trije pa so bili ranjeni.⁰²

Tega dne se je poslabšal položaj tudi pri Kosovelovi brigadi, oziroma 2. bataljonu Bazoviške brigade pred Lokvami. Sovražnik je namreč že dopoldne zasedel Lokve, vendar so ga kosovelovci s protinapadom pognali nazaj proti naselju Nemci. Toda druga sovražnikova skupina je nato iz Čepovanske doline napadla 2. bataljon Bazoviške brigade, ki je ščitil desni bok Kosovelove brigade s položajem na Velikem vrhu (trig. 1185) nad Lokvami. Bataljon se je umaknil, s tem pa je morala nehati z zasledovanjem sovražnika tudi Kosovelova brigada in se hitro umakniti, kajti drugače bi kmalu imela sovražnika za svojim hrbtom. Tako so sovražnikove sile na tem območju lahko prenočile na Lokvah.¹³

Naslednjega dne, 27. decembra, so se boji nadaljevali z nezmanjšano srditostjo. Tretji bataljon Gradnikove brigade, ki je ostal na položajih pred Lokvcem vso noč, je zjutraj spet napadel, vendar brez uspeha. Ko je sovražnik to videl, se je opogumil in šel v protinapad. Naši so vzdržali in ga odbili.¹⁴

Tega dne je bilo huje na nasprotni strani Čepovanske doline, pri 1. bataljonu. Levo od tega bataljona je imel na črti Lokve—Lažna položaje 2. bataljon Bazoviške brigade in zjutraj so Nemci, ki so prenočili na Lokvah, takoj napadli bataljon kot desno krilo Kosovelove brigade. Naši so se več ur uspešno upirali, dokler ni sovražniku prispela kot okrepitev 350 mož močna kolona. Tako je sovražnik najprej zasedel višinske položaje severno od Lokev, nato pa je potiskal 2. bataljon Bazoviške brigade proti Lažni, ki jo je tudi za-

¹² Vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 27. decembra 1944, fase. 226/IV v AIZDG; relacija štaba Gradnikove brigade z dne 1. januarja 1945, pri Ivanu Suliču-Iztoku; relacija štaba 9. korpusa z dne 11. januarja 1945, fase. 22/11 v AIZDG.

¹³ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 546—547.

¹⁴ Vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 27. decembra 1944, fase. 226/IV v AIZDG.

sedel. Zato se je 2. bataljon umaknil v Gorenjo Trebušo, Kosovelova brigada pa je zasedla nove položaje na območju Male Lažne, da bi sovražniku preprečila prodor v smeri Lokve—Mala Lažna—Predmeja.¹⁵

Z umikom 2. bataljona Bazoviške brigade je ostalo levo krilo 1. bataljona Gradnikove brigade povsem nezavarovano. Med sovražnikovim prodiranjem proti Lažni so se z njim spopadle tudi enote 1. bataljona, toda ker ga niso mogle zadržati, so se morale umakniti z Bezljavnika (trig. 1040) nad Lažno še bolj proti severu, na Kobilico (k. 930), ki leži tik nad sedlom, čez katerega pelje cesta Dolenja Trebuša—Čepovan. Drugi bataljon tega dne ni imel bojev; bil je v Podčepovanu, takoj onstran omenjenega sedla.

Tega dne so bile žrtve le v 1. bataljonu, kjer je en borec padel, dva pa sta bila ranjena.¹⁶

Položaj v Trnovskem gozdu je postajal čedalje težavnejši. Borci so morali biti kljub hudemu mrazu skoraj nenehno na položajih, bili so bolj lačni kot siti, primanjkovalo je tudi že streliva. Pri sovražniku ni bilo nobenih znakov, da se bo umaknil. Nasprotno, svoje napade je iz dneva v dan krepil. Zato je štab korpusa Bazoviško brigado, ki se je pred tednom dni že umaknila s Krasa na Nanos, tam ostala tri dni in se nato ponovno vrnila na Kras, spet poklical v Trnovski gozd z nalogo, da okrepi obrambo Gregorčičeve brigade pred Colom v smeri proti Otlici. Brigada je prešla Vipavsko dolino, ne da bi naletela na sovražnika, in prispela na Otlico 28. decembra zjutraj.¹⁷

Kosovelova brigada je bila tega dne na položajih na območju Male Lažne, ki jih je sovražnik skušal iz smeri Lokev prebiti in prodreti na Predmejo in Otlico, kar pa mu ni uspelo.

Gradnikova brigada je še nadalje ostala na položajih nad Čepovanom. Ponoči na 28. december je štab brigade nekoliko spremenil položaje, da bi se lahko brigada uspešneje upirala sovražnikovim napadom. Prvi bataljon se je z dvema četama pomaknil nekoliko bliže Lažni in zasedel položaje med to vasjo in Čepovanom, tretjo četo pa je poslal nad cesto Dole-

¹⁵ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 547.

¹⁶ Vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 27. decembra 1944, fase. 226/VI v AIZDG.

¹⁷ Bavec, Bazoviška brigada, str. 402.

nja Trebuša—Gorenja Trebuša, da bi imela brigada v primeru, če bi sovražnik z Lažne prodrli tudi v Gorenjo Trebušo, varen hrbet in da bi se v primeru potrebe lahko umaknila. Drugi bataljon je zasedel položaje na Kobilici. Najhujše sovražnikove napade je bilo treba pričakovati prav v tej smeri: sovražnik se je nameraval čez Kobilico oziroma po cesti pod njo prebiti iz Čepovana v Dolenjo Trebušo, priti 2. bataljonu Kosovelove brigade, ki je pri Slapu preprečeval sovražnikov prodor po dolini Idrijce navzgor, za hrbet in tako odpreti pot tej koloni, ki je pred Slapom tičala že nekaj dni.

Naslednjega dne, 28. decembra, so se pričakovanja uresničila. Sovražnik, ki je bil prenočil na Lažni, je 28. decembra zjutraj z vso močjo napadel položaje 1. bataljona, jih po trurnem boju prebil in vdrl v Čepovan. Po vsem tem bataljonu ni kazalo drugega, ko da se umakne na Drnulek. To je ob pol dveh popoldne tudi storil.

Pol ure kasneje je prišlo do hudih bojov tudi pred položaji 2. bataljona na Kobilici. Bataljon je dolgo odbijal sovražnikove napade. Nazadnje se je sovražniku le posrečilo prebiti v smeri, kjer je bil na položaju naš težki mitraljez. Štab bataljona pa ni odnehal: z enotami je šel v protinapad in rešil orožje, ki je ob prejšnjem sovražnikovem sunku ostalo na položajih. To pa je bil le kratkotrajen uspeh, kajti bataljonu je začelo primanjkovati streliva in se je predvsem zato moral ob petih zvečer umakniti s Kobilice ter jo prepustiti sovražniku.

Nekaj podobnega kot prejšnjega dne 1. bataljonu, ki se je moral umakniti s svojih položajev zaradi tega, ker je bil ogrožen zaradi odhoda 2. bataljona Bazoviške brigade z njegovega levega krila, se je tokrat pripetilo tudi 3. bataljonu Gradnikove brigade. Ta je bil pred Lokovcem. Sovražnik ga je začel napadati že ob desetih dopoldne, toda bataljon je kljub temu vztrajal na položajih vse do dveh popoldne. Takrat se je znašel v nevarnosti, da mu pridejo za hrbet italijanske kvislinške enote, ki so proti Čepovanu pritiskale s severa proti Vratom in prisilile enote 2. brigade VDV, ki so branile to smer, k umiku. Zato je 3. bataljon zapustil svoje položaje in je čez dolino prešel na Vrše. Umikal se je v izredno težavnih okoliščinah in je pri tem izgubil težki mitraljez.

V bojih, ki jih je brigada imela tega dne, sta padla dva njena borca, sedem pa jih je bilo ranjenih.¹⁸

Po umiku Gradnikove brigade s položajev nad Čepovanom so se vsi trije bataljoni potegnili še nekoliko više proti Vršam, kjer pa brigada ni imela nobenih možnosti za uspešno obrambo: Banjška planota in čepovanska dolina sta bili pod sovražnikovim nadzorstvom, Kobilica je bila tudi v sovražnikovih rokah, za hrbtom brigade pa je zemljišče strmo padalo v kakih sedemsto metrov globoko sotesko potoka Trebuše in reke Idrijce. Po vsem tem ni bilo nobenega pametnega razloga več, da bi brigada še nadalje ostala nad Čepovansko dolino. Zato je štab korpusa ukazal, naj se Gradnikova brigada ponoči spusti z dvema bataljonoma k Dolenji Trebuši, en bataljon pa naj pošlje pred Gorenjo Trebušo z nalogo, da naslednjega dne, 29. decembra, napade sovražnika, če bi skušal prodirati v Dolenjo Trebušo ali pa proti Mrzli Rupi in Vojskemu, kamor se je umaknila Gregorčičeva brigada po bojih na Colu, Otlici in Predmeji.¹⁹

Zaradi umika Gradnikove brigade z Vrš se je moral umakniti tudi 2. bataljon Kosovelove brigade izpred Slapa, kajti drugače bi dobil v hrbet Nemce, ki so imeli prosto pot iz Čepovana proti Dolenji Trebuši. Nove položaje je zasedel kak kilometer vzhodno od Dolenje Trebuše in še nadalje zapiral smer Dolenja Trebuša—želin—Idrija.²⁰

Južno od položajev 2. bataljona Kosovelove brigade so bili bataljoni Gradnikove brigade, ki so še ponoči zasedli nove položaje na desnem bregu potoka Trebuše; po njegovi dolini teče tudi nekaj kilometrov ceste, ki se iz Čepovana spušča v Dolenjo Trebušo. Kaže pa, da so bili položaji le previsoko in predaleč od ceste, kajti sovražnikova približno 500 mož močna kolona je po tej strugi tega dne, 29. decembra, prispela v Dolenjo Trebušo povsem neovirano. Del te kolone je takoj nadaljeval pot proti Slapu, drugi del pa je v Dolenji Trebuši prenočil.

Gradnikova brigada je tudi čez noč ostala na prejšnjih položajih. Prvi in drugi bataljon sta nadzirala Dolenjo Trebušo oziroma cesto Čepovan—Dolenja Trebuša, 3. bataljon

¹⁸ Vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 29. decembra 1944, fase. 227/IV v AIZDG.

¹⁹ Poročilo štaba 9. korpusa dne 5. januarja 1945, fase. 22/11 v AIZDG.

²⁰ Isaković, Kosovelova brigada, str. 549.

pa cesto, ki pelje v Gorenjo Trebušo. Toda sovražnik ni silil proti njihovim položajem. Pač pa je štab korpusa ukazal Gradnikovi brigadi, naj napade sovražnika v Dolenji Trebuši in ga prežene. Štab brigade je v napad poslal 2. bataljon. Ko se je ta približal vasi, je lahko ugotovil le to, da v Dolenji Trebuši ni nobenega sovražnikovega vojaka več.

Istega dne je sovražnik izpraznil tudi vso Banjško planoto in Čepovansko dolino, kar je pomenilo, da je njegova ofenzivna akcija proti osvobojenemu ozemlju končana in da zato tudi Gradnikova brigada na tem območju ni več nujno potrebna. Tako se je brigada vrnila nazaj na Cerkljansko. Tja je prispela 31. decembra in se je nastanila s 1. bataljonom v Robidnici, z 2. bataljonom v Srnici, s 3. bataljonom pa v Gorenjih Novakih. Četrti bataljon, ki je med odsotnostjo glavnine brigade ostal na Žirovskem vrhu, se je medtem vrnil na Kladje; v teh dneh so njegovo moštvo razdelili med druge tri bataljone in tako je brigada spet ostala pri prejšnjih treh bataljoni.²¹

POSLEDICE SOVRAŽNIKOVE OFENZIVNE AKCIJE

Nemška decembrska ofenzivna akcija ni dosegla svojega poglavitnega cilja, kajti Nemcem ni uspelo, da bi partizanske sile potisnili iz Trnovskega gozda v Vipavsko dolino in jih tam razbili oziroma uničili, kot je predvideval njihov načrt. To pa predvsem zato, ker je sovražnik s to akcijo zajel preobsežno ozemlje in ker so bile njegove sile, ki so se udeležile te akcije, prešibke.

Sovražnik je že po prvih dneh akcije ugotovil, da prvotnega načrta ne bo mogel uresničiti, in se je zato 24. decembra nekoliko umaknil in reorganiziral svoje bojne skupine, nato pa je 26. decembra ponovno šel v napad. V tem drugem poskusu se je omejil le še na Trnovski gozd, Čepovansko dolino in Banjško planoto. Vendar tudi tokrat ni dosegel nobenega pomembnejšega uspeha. Naše enote je sicer

²¹ Poleg že omenjenih so pri opisu teh bojov uporabljeni še viri: poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 31. decembra 1944, fase. 226/IV v AIZDG-vojaška poročila štaba 31. divizije z dne 26. do 31. decembra 1944, fase. 226/III v AIZDG; poročilo štaba 31. divizije z dne 2. januarja 1945, fase. 226/III v AIZDG-operacijsko poročilo štaba 9. korpusa z dne 30. decembra 1944, fase. 22/1 v AIZDG-brzobjavka štaba Gradnikove brigade z dne 30. decembra 1944, fase. 276 v AIZDG.

potisnil proti vzhodu, toda le začasno: brž ko se je sovražnik umaknil, so se ponovno vrstile nazaj v Trnovski gozd.

V bojih od 19. do 31. decembra je imel sovražnik tudi precejšnje izgube. Po naših poročilih, ki so bržkone nekoliko pretirana, kajti v obrambnih bojih in še na poraščenem zemljišču je težko ugotoviti resnične sovražnikove izgube, je padlo 295 sovražnikovih vojakov, medtem ko so bile naše izgube 18 padlih, 43 ranjenih in troje ujetih borcev.²²

Kar zadeva Gradnikovo brigado, je imela v času, ko je prišla v Čepovansko dolino (od 26. do 31. decembra), 5 padlih, 12 ranjenih in 6 pogrešanih borcev, izgubila pa je poleg osmih pušk tudi po en težki mitraljez in protitankovsko puško. Na nasprotni strani naj bi padlo 22 vojakov, medtem ko je število ranjenih vojakov neugotovljeno.²³

Brez posledic pa tudi ta ofenzivna akcija ni ostala. Sovražnik se je sicer umaknil z Banjše planote, iz Čepovanske doline in Trnovskega gozda, toda v Vipavski dolini in nad njo je v teh dneh vzniklo več novih sovražnikovih postojank, med njimi tudi na Colu, Trnovem in v Šempasu. S postojankami je sovražnik ponovno dosegel vsaj delno nadzorstvo nad vipavskimi vasi, medtem ko naj bi postojanki na Colu in na Trnovem, torej na robu Trnovskega gozda, postali izhodišči za njegove čedalje pogostejše izpade v notranjost Trnovskega gozda in v čepovansko dolino, hkrati pa tudi zapora za oskrbovanje iz Vipavske doline in Furlanije.

Z vzpostavitvijo postojank na Colu in obnovitvijo postojanke na Črnem vrhu je sovražnik želel uresničiti staro zamisel: medsebojno trdneje povezati ajdovsko in idrijsko posadko, skržiti 9. korpusu manevrski prostor in mu zapreti pot na Pivko.

Nadaljnji korak, ki ga je nameraval storiti, bi bila ustanovitev postojanke na Otlici, ki naj bi povezovala Col s Trnovim, s tem pa bi bil 9. korpusu zaprt dostop v Vipavsko dolino. Brž ko bi to bilo storjeno in se glavnina 9. korpusa ne bi mogla več preskrbovati s hrano iz Vipavske doline, bi se morala sama umakniti kam drugam, verjetno na Cerkljansko in Gorenjsko. S tem pa bi sovražnik že dosegel poglobitvi

²² Relacija štaba 9. korpusa z dne 11. januarja 1945, faze. 22/11 v AIZDG.

²³ Poročilo štaba 31. divizije z dne 2. januarja 1945, faze. 22/11 v AIZDG.

cilj te in kasnejših ofenzivnih akcij — prisiliti nasprotnika, da se iz Trnovskega gozda umakne proti vzhodu.

Nedicevsko-domobrankska postojanka na Colu je bila zelo močna, saj je štela kakih 500 nedičevcev iz 1. srbskega korpusa in domobrancev iz 3. bataljona SNVZ, katerega štab je bil takrat še v Prestranku. Kljub temu je Bazoviška brigada, ki je tamkajšnje položaje prevzela od Gregorčičeve brigade, uspešno zavračala vse sovražnikove poskuse, da bi se s Cola prebil na Otlico. Zlasti hudo je bilo 3. januarja 1945, ko je šlo v napad nad borce Bazoviške brigade približno 500 sovražnikovih vojakov s štirimi topovi in enakim številom težkih minometov. Bržkone so prav tega dne hoteli na Otlici vzpostaviti novo postojanko. Sovražnik je takrat po hudih bojih sicer prodril do Otlice, toda brigada ga je v silovitem protinapadu potisnila nazaj na Col.²⁴

Štab korpusa se je zbal, da 30. divizija, oslABLJENA v zadnjih bojih, a ne toliko zaradi samih bojov, kot zaradi lakote, mraza in snega, ne bo mogla dolgo kljubovati sovražnikovim napadom, in jo je zato sklenil znova okrepiti z Gradnikovo brigado in udarno četo 31. divizije. To je bilo tembolj potrebno, ker ni mislil le na obrambo, temveč tudi na protinapad — na osvojitve Trnovega.

Tako so Gradnikovi brigadi 4. januarja ukazali, naj se naslednjega dne do osmih zjutraj zbere v Cerknem, da bi jo s kamioni prepeljali na Lokve. Tako je tudi bilo. Že ponoči se je brigada zbrala v Cerknem, nato pa so s kamioni ves dan prevažali enoto za enoto v Dolenjo Trebušo. Tako so tja do mraka prispeli vsi trije bataljoni, ki so še isto noč prevzeli položaje Kosovelove brigade.²⁵

Štab brigade je na položajih nad Dolenjo Trebušo pustil

2. bataljon z nalogo, da prepreči morebitni sovražnikov prodor iz smeri Slapa po dolini Idrije proti Dolenji Trebuši, medtem ko je naslednjega dne, 6. januarja, zjutraj napotil
3. bataljon na Lažno, 1. bataljon pa na Lokve. Štab brigade je bil tudi na Lažni. Najtežavnejšo nalogo je pravzaprav imel

²⁴ Bavec, Bazoviška brigada, str. 406—408; Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, str. 111.

²⁵ Vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 5. januarja 1945, fase. 226/TV v AIZDG.

1. bataljon, saj je moral budno paziti na sovražnikovo posadko na Trnovem.²⁶

Čeprav v tistih dneh ni bilo nobenega spopada s sovražnikom, je moštvo zelo trpelo. Primanjkovalo je hrane, toda najhuje je bilo to, ker je moralo biti nenehno na položajih, pritiskal pa je strupen mraz. Živo srebro se je spustilo prav do -25° C. Najhuje je bilo 1. bataljonu na Lokvah, kjer so bile same ruševine in nobene cele hiše, v kateri bi se bilo mogoče za silo ogreti in osušiti. Zato je štab brigade po nekaj dnevih sklenil bataljone medsebojno zamenjati, in tako se je 10. januarja 1. bataljon z Lokev premestil na Lažno, njegove prejšnje položaje je prevzel 2. bataljon, 3. bataljon se je z Lažne spustil v Dolenjo Trebušo, štab brigade pa je bil v Čepovanu.²⁷

PRIPRAVE ZA NAPAD NA TRNOVO

V prvi polovici januarja se ni na območju Trnovskega gozda zgodilo nič posebnega. Kosovelova brigada se je potem, ko je njene položaje prevzela Gradnikova brigada, premaknila na Otlico, kjer je počivala, se urejala in pripravljala za napad na novo sovražnikovo postojanko na Trnovem. Iz smeri Cola jo je varovala Bazoviška brigada, na sovražnika na Trnovem pa je pazila Gradnikova brigada. Sicer pa se je tamkajšnja posadka postopoma zmanjševala. Še okrog Novega leta je bilo v njej kakih tisoč sovražnikovih vojakov, toda že ob prihodu Gradnikove brigade jih je tam ostalo le še okrog petsto. Drugi so se spustili v Vipavsko dolino in vzpostavili nekaj novih postojank (Ajševica, Šempas idr.). Nekaj dni kasneje je na Trnovem prišlo do nove spremembe. Dotedanjo posadko, ki so jo sestavljali pripadniki nemškega 10. policijskega polka SS, je zamenjal bataljon »Fulmine« iz sestave italijanske kvislinške divizije X. MAS, v katerem je bilo po podatkih naših obveščevalcev kakih 250 fašistov.²⁸

Do prvega spopada med italijanskimi fašisti in borci Gradnikove brigade je prišlo 13. januarja, ko je približno ob de-

²⁶ Vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 6. januarja 1945, fase. 226/IV v AIZDG.

²⁷ Vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 11. januarja 1945, fase. 226/IV v AIZDG.

²⁸ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 551—556.

Italijanski bersaljerji.

setih dopoldne močnejša sovražnikova kolona — naša poročila govore o 150 vojaki — naletela na zasedo 2. bataljona na križišču cest Krnica—Lokve in Krnica—Trnovo. Zaseda, ki je bila med drugim oborožena s tremi puškomitraljezi, je sovražnika takoj napadla in mu prizadejala nekaj izgub. Do hujših bojev pa ni prišlo, ker se je sovražnikova kolona takoj umaknila nazaj na Trnovo.²⁹

Odtlej je Gradnikova brigada skoraj vsak dan pošiljala patrulje in zasede pred Trnovo in nenehno vznemirjala tamkajšnjo posadko. Ponoči so jo demonstrativno napadali ne le s puškomitraljezi, temveč tudi s težkimi minometi. Petnajstega januarja ponoči pa je dvočlanska ostrostrelska patrulja 1. bataljona vdrla v vas. Sovražnikovi vojaki so jo opazili in

²⁹* Vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 13. januarja 1945, fase. 226/IV v AIZDG.

jo lovili vso noč. Pri tem pa je med njimi prišlo do nesporazuma in so se začeli med seboj streljati, medtem ko sta se ostrostrelca po triurnem izmikanju srečno vrnila med svoje. Obveščevalna služba je kasneje zvedela, da sta to noč bila dva sovražnikova vojaka ubita, več pa je bilo ranjenih.³⁰

Medtem je štab korpusa dokončal vse priprave za napad na Trnovo. Sklenil je, da je treba postojanko uničiti, kajti drugače jo bo sovražnik še nadalje uporabljal za izhodišče svojih vdorov v notranjost osvobojenega ozemlja in hkrati oviral oskrbovanje naših enot iz Vipavske doline. Ugotovil je, da je postojanka zelo močno utrjena, saj je bilo okrog Trnovega kar dvanajst bunkerjev.

Ob napadu je bilo treba računati na sovražnikovo posredovanje iz bližnjih postojank, predvsem pa iz Gorice. Takrat je bilo v njej, sodeč po naših obveščevalnih podatkih, okrog 5000 sovražnikovih vojakov, medtem ko jih je bilo v Solkanu 450, na Sveti gori (zdaj Skalnica) 100, v Ajševici 200, v Šempasu 300, v Ajdovščini 400 do 450, v Vipavi 100, na Colu 450 in na Črnem vrhu nad Idrijo 400 sovražnikovih vojakov.³¹ Kar zadeva njihovo pripadnost, je bila v Gorici poleg Nemcev in nekaj domobrancev tudi glavnina italijanske divizije X. MAS, v Šempasu, na Colu in na Črnem vrhu nad Idrijo, nemški 10. policijski polk SS, v Ajdovščini in Vipavi pa 3. in 4. bataljon

1. udarnega polka SNVZ.³²

V tej akciji je imela glavno vlogo 30. divizija, pomagala pa naj bi ji Gradnikova brigada, ki je bila okrepljena z 2. bataljonom Prešernove brigade in udarno četo 31. divizije ter z brigadami italijanske partizanske divizije »Garibaldi Natisone«.

Neposredni napad na Trnovo naj bi z dvema bataljonoma (tretji je bil v rezervi) in ob podpori štirih topov, treh paratopov, dveh težkih minometov in dveh piatov izvedla Kosovelova brigada; druge enote naj bi bile v zavarovanju. Gradnikova brigada naj bi zapirala smer proti Gorici, Gregorčičeva brigada s položajev na Krnici smer proti Vipavski dolini

³⁰ Vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 16. januarja 1945, fase. 226/IV v AIZDG.

³¹ Relacija štaba 9. korpusa z dne 26. januarja 1945, fase. 22/11 v AIZDG.

³² Isaković, Kosovelova brigada, str. 560; Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, str. 111.

in Tržaška brigada s položajev na Predmeji in Otlici smer proti Vipavi, medtem ko naj bi Bazoviška brigada imela pod nadzorstvom postojanke na Colu, Črnem vrhu nad Idrijo in v Idriji, 156. brigada »Bruno Buozzi« naj bi z Banjške planote pazila na smeri proti Gorici, Prevalu in Sv. Gori, 157. brigada »Guido Piccelli« pa z Vojskega proti Idriji in Sv. Luciji.³³

Najtežavnejšo in najodgovornejšo nalogo izmed vseh, ki so bile v zavarovanju, sta dobili Gradnikova in Gregorčičeva brigada, ki naj bi zasedli položaje pred Gorico. Gregorčičeva brigada je bila na levem krilu, na črti Krnica—Vitovski vrh—Zverine, Gradnikova brigada pa desno od nje na črti Sv. Danijel—Sv. Gabrijel (zdaj Škabrijel)—Zagorje.

Vsekakor je bila naloga Gradnikove brigade še težavnejša od naloge, ki jo je imela Gregorčičeva brigada. Gregorčičeva je imela ne le silno ugodne položaje na robu Trnovskega gozda, kjer se pobočja strmo spuščajo v Vipavsko dolino, temveč prek njenih položajev ni peljala iz Vipavske doline nobena uporabnejša pot. Povsem drugače pa je bilo z Gradnikovo brigado, ki je morala zapirati kar tri poti. Prva pelje iz Gorice prek Pristave in Sedovca na Trnovo, druga iz Gorice prek Pristave in med Sv. Danijelom in Sv. Gabrijelom pripelje v Ravnico, nekoliko više pa se priključi na prvo cesto, medtem ko se tretja iz Ajševice in Lok vzpenja po vzhodnih pobočjih Sv. Danijela in se med Sedovcem in Trnovim priključi na glavno cesto Gorica—Trnovo.

Položaji, ki naj bi jih zasedla Gradnikova brigada (Sv. Gabrijel in Sv. Danijel), so s topografskega stališča sicer zelo izraziti, toda njihova južna pobočja so poraščena in nepregledna, kar pomeni, da je bila njihova obramba zaradi tega zelo otežena. Branilci bi se v zelo nerodnem položaju znašli v primeru, če bi sovražnik vzdolž ceste Gorica—Preval—Sedovec—Trnovo prodrli za položaje na Sv. Gabrijelu in Sv. Danijelu, saj bi se bilo treba umikati po skoraj golih severnih pobočjih dveh hribov in pod močnim sovražnikovim navzkrižnim ognjem.

Naloga, ki jo je dobila Gradnikova brigada, res ni bila lahka. Težava je bila še v tem, ker je bila brigada v tistih

³³ Relacija štaba 9. korpusa z dne 26. januarja 1945, fase. 22/11 v AIZDG.

NAD GORICO

Napad na Trnovo naj bi se začel 19. januarja ob pol štirih zjutraj, zato so se vse omenjene enote 31. divizije napotile proti predvidenim položajem 18. januarja zvečer, tako da so položaje zasedle pravočasno.

Prvi bataljon Gradnikove brigade, čigar izhodišče je bil Dol pri Čepovanu, je zasedel položaje na območju Sv. Daniela tako, da je štab bataljona poslal eno četo nad vas Loke z nalogo, da nadzira pot Ajševica—Loke—Pri peči—Trnovo, medtem ko je bilo desno krilo bataljona usmerjeno proti poti Ajševica—Pristava—Ravnica. Da je sovražnik ne bi mogel uporabljati za prevoze s kamioni in tanki, so minerji v cesto položili mine, mitraljezci pa so bili razpostavljeni tako, da bi mine ali tiste, ki bi hoteli mine odkopati, lahko obstreljevali.

Tretji bataljon je isto noč z nekaterimi enotami zasedel vrh Sv. Gabrijela, toda glavnino bataljona je njegov štab poslal na položaje severno od ceste, ki pelje iz Gorice čez Preval in Sedovec na Trnovo.

Na skrajnem desnem krilu je imel 2. bataljon Prešernove brigade eno četo na območju Zagorja z nalogo, da nadzoruje oziroma zapira cesti Gorica—Preval—Trnovo in Gorica—Preval—Čepovan, druga četa pa je bila nad Sedovcem v rezervi. Minerji so tudi tu zakopali svoje protitankovske mine.

Štab Gradnikove brigade se je nastanil v Podgozdu, medtem ko je imela spremljevalna četa s težkim orožjem položaje pri Zagorju.

Brž ko so enote prispele na predvidene položaje, so telefonisti takoj vzpostavili zveze tako, da so se priključili na glavno linijo v Zavrhu in potegnili telefonske kable še v Sedovec in Zagorje.

Ko pa se je proti večeru vrnil iz Vipavske doline 2. bataljon Gradnikove brigade s hrano, so ga glede na to, da so bili borci zaradi napornega pohoda zelo utrujeni, poslali v Sedovec z nalogo, da prepreči morebiten sovražnikov izpad s Trnovega. Četa prešernovcev, ki je bila dotlej tam, pa se je priključila glavnini svojega bataljona v Zagorju.

Udarna četa se je zglasila šele naslednjega dne, 20. januarja, poslali pa so jo v Podgozd.³⁶

Kosovelova brigada je začela napadati Trnovo ob štirih zjutraj. Sovražnik se je srdito upiral, saj je bil prepričan, da ga poveljstvo v bližnji Gorici ne bo pustilo na cedilu. Kljub močnemu streljanju, ki so ga nedvomno slišali tudi v Gorici, in nenehnim pozivom na pomoč, ki jih je oddajala radijska postaja bataljona »Fulmine«, se iz Gorice, kjer je bilo toliko tisočev sovražnikovega vojaštva, vse do večernih ur ni nihče ganil in odšel na pomoč oblegani posadki na Trnovem.

Šele popoldne ob peti uri so v Gorici naložili na tri kamione nekaj vojaštva in ga poslali čez Solkan in Preval proti Trnovemu. Tovornjaki pa so se ustavili že pri Dolu, kjer so zapeljali na minsko polje. Eden izmed njih je bil poškodovan, druga dva pa sta se morala naglo umakniti, ker so ju s položajev nad cesto in s Sv. Gabrijela napadli borci 2. bataljona Prešernove brigade in 3. bataljona Gradnikove brigade. Po naših poročilih naj bi sovražnik imel kakih 15 mrtvih in več ranjenih. Od orožja so naši zaplenili puško in nekaj streliva. Približno opolnoči se je sovražnik vrnil, toda tokrat s tanki. Medtem ko so njihovi topovi streljali na vse strani, so vojaki pripeli poškodovani kamion za tank in ga tako odvedli nazaj v Gorico. Ob eksploziji mine so bili na kamionu menda štirje vojaki mrtvi, dvaindvajset pa je bilo ranjenih.³⁷

Medtem je Kosovelova brigada čedalje odločneje napadala sovražnikovo posadko na Trnovem, da bi njen odpor strla pred prihodom okrepitev iz Gorice ali od drugod. To pa ji ni uspelo, čeprav je do noči osvojila nekaj utrdb in zasedla hiše na robu vasi. Že v začetku napada se je en partop razletel, pokvarila pa sta se tudi oba avtomatska topova. Zvečer je nadaljnje napade prekinila z namenom, da jih obnovi naslednje jutro. O srditosti bojov prvega dne napada govori dovolj prepričljivo podatek, da je padlo devet in bilo ranjenih dvaindvajset kosovelovcev, medtem ko so morali kakih

³⁶ Dnevno poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 19. januarja 1945, fase. 226/111 v AIZDG; relacija štaba Gradnikove brigade z dne 23. januarja 1944, fase. 226/IV v AIZDG.

³⁷ Relacija štaba Gradnikove brigade z dne 23. januarja 1945, fase. 226/IV v AIZDG; poročilo OC Gradnikove brigade z dne 22. januarja 1945, fase. 75/1 v AIZDG; dnevno poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 21. januarja 1945, fase. 226/III v AIZDG.

deset borcev poslati v divizijsko premično bolnico zaradi ozeblin.³⁸

Naslednjega dne, 20. januarja, so se boji nadaljevali s še večjo zagrizenostjo. Takrat je prišlo do zelo hudih bojev tudi pred položaji Gradnikove in Prešernove brigade. Iz Gorice so se proti Trnovemu že ob sedmih zjutraj napotile tri kolone, ki so jih sestavljali, kot kaže, pripadniki 3. bataljona 15. policijskega polka SS ter bataljonov »Barbarigo« in »Sagittario« iz italijanske divizije X. MAS.³⁹

Najmočnejša kolona, v kateri je bilo kakih 400 sovražnikovih vojakov, se je usmerila proti 3. bataljonu Gradnikove brigade na Sv. Gabrijelu. Desno od nje je prek Sv. Katarine prodiralo kakih 200 mož, levo pa vzdolž ceste Gorica—Preval—Trnovo kakih 100 sovražnikovih vojakov s tremi to-vornjaki in štirimi tanki.⁴⁰

Prav ta motorizirana kolona je imela veliko smolo. Tanki in kamioni so se v strahu pred minami pomikali naprej zelo previdno. Pred njo je moralo hoditi kakih dvajset domačinov, ki naj bi s svojimi telesi ščitili sovražnikove vojake pred partizanskim ognjem. Toda borci 3. bataljona Gradnikove brigade in 2. bataljona Prešernove brigade so sovražnika spustili zelo blizu in ga napadli s preciznim ognjem, tako da so domačini lahko poskakali v jarek pod cesto in se rešili.⁴¹ Na mine, ki so jih minerji ponovno vkopali že ponoči in ki jih je prekril novozapadli sneg, sta kljub vsej previdnosti zapeljala dva kamiona. Bila sta poškodovana in v Solkan ju je bilo spet treba potegniti s tanki.

Sovražnikova kolona, ki je prodirala vzdolž ceste, spričo min in močnega obstreljevanja s protitankovskimi puškami in težkimi minometi torej ni mogla nikamor naprej. Več uspeha pa je imela sovražnikova bojna skupina, ki je pritiskala proti vrhu Sv. Gabrijela. Borci 3. bataljona so se iz okopov, ki so jih med prvo svetovno vojno uporabljali še Avstrijci, nekaj časa upirali, toda zaradi hudega artilerijskega in minometnega ognja so se okrog poldneva umaknili in za-

³⁸ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 5631—570.

³⁹ Povelje višjega vodje SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« z dne 20. januarja 1945, Zbornik VI/18, dok. št. 137.

⁴⁰ Relacija štaba Gradnikove brigade z dne 22. januarja 1945, fase. 226/IV v AIZDG.

⁴¹ Spomini Ivana Krašovca, v AIZDG.

sedli nove položaje nad Ravnico v sklopu glavnine svojega bataljona. Ko pa jih je sovražnik skušal čez vrh Sv. Gabrijela zasledovati še naprej proti Ravnici, so ga naši pognali nazaj.⁴²

Kaže, da se je prav v teh bojih odlikoval tudi mitraljezec Jelko Jamšek, sedemnajstletni fant iz Grčne pri Gorici. Vojni dopisnik je poročal,⁴³ da je Jelko uspešno zavračal sovražnikove napade in pri tem pobil več njegovih vojakov, dokler mu ni krogla pokvarila mitraljeza. Jelko pa se ni oziral na nevarnost, temveč je vstal, se ozrl in zavpil, naj mu takoj prinesejo kak drug mitraljez. V tistem trenutku ga je sovražnikova krogla zadela v glavo.

Ni pa bil Jelko Jamšek edina žrtev, kajti tega dne je padel še en naš borec, ranjeni pa so bili trije. Sovražnik naj bi, sodeč po naših poročilih,⁴⁴ imel tega in prejšnjega dne okrog 30 mrtvih.

Tako je minil že drugi dan napada na Trnovo, a postojanka še ni padla. Kosovelova brigada je sicer čez dan zasedla vse zunanje bunkerje in sovražnikove vojaše, kolikor jih je še ostalo živih, stisnila v osrednji in zahodni del vasi, toda kljub temu ji ni uspelo dokončno streti njihovega odpora.⁴⁵

To je pomenilo, da se bodo boji za Trnovo in okrog Trnovega nadaljevali tudi še 21. januarja. Grozila je resna nevarnost, da bo takrat sovražnik izkoristil začetni uspeh na Sv. Gabrijelu, in se prebil na Trnovo. Zato so v štabu Gradnikove brigade sklenili, naj v 2. in 3. bataljonu Gradnikove brigade in 2. bataljonu Prešernove brigade sestavijo vsak svojo udarno skupino, oboroženo predvsem z avtomatskim orožjem in ročnimi bombami, z nalogo, da ponoči izvedejo protinapad na Sv. Gabrijel in ga ponovno osvoje. Kaže, da je sovražnik to tudi pričakoval, kajti kakih dvesto njegovih vojakov se je z vso naglico utrjevalo v nekdanjih avstro-ogrskih strelskih jarkih.

Naši so svoj protinapad pripravili zelo dobro: vsaka udarna skupina je dobila natančno nalogo, minometi pa so bili pripravljeni, da začno sovražnika takoj obstreljevati, brž ko

⁴² Dnevno poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 20. januarja 1945, fase. 226/III v AIZDG.

⁴³ Drago Gruber, fase. 256 v AIZDG.

⁴⁴ Dnevno poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 20. januarja 1945, fase. 226/III v AIZDG.

⁴⁵ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 572–577.

se bo oglasil. Noč je bila svetla, vendar tudi mrzla, tako da so se morali Italijani na Sv. Gabrijelu greti ob ognjih. Naši so se približno ob devetih zvečer približali sovražniku ponekod celo na kakih dvajset metrov, potem pa silovito napadli in se prebili prav do okopov. Toda sovražnikova obramba je bila dobro organizirana. Poleg tega so se oglasili še njegovi topovi in minometi. Ko prvi napad ni uspel, so se borci Gradnikove in Prešernove brigade nekoliko umaknili, nato pa znova poskušali. Spet so prodrli med italijanske vojake in jih zasuli z ročnimi bombami, vendar so se morali ponovno umakniti. V neuspešnem napadu, ki se je končal šele ob štirih zjutraj, so imeli naši precejšnje izgube: štirje borci so padli, osem pa jih je bilo ranjenih.⁴⁶

To, česar sovražniku ni uspelo pri Gradnikovi brigadi, je dokaj zlahka dosegel pri sosednji Gregorčičevi brigadi. Sovražnikovo poveljstvo je namreč poslalo proti Krnici 3. bataljon 10. policijskega polka SS. Kaže, da so se borci Gregorčičeve brigade nekoliko uspavali, ker je bilo dotlej pred njihovi položaji vse mirno. Morda pa tudi niso pričakovali, da jih bodo Nemci napadli ponoči. A zgodilo se je prav to. Dejstvo je, da so se Nemci pojavili na Krnici ob enih ponoči, nato pa so čez Vitovski vrh pritiskali proti Rijavcem, kamor so prispeli ob šestih zjutraj. Od Rijavcev do Trnovega pa je le še pol ure hoda. Zato so štabu Kosovelove brigade iz štaba korpusa ukazali, naj preneha nadaljnje napade in se upre novemu sovražniku, dokler ne bodo tja poslali divizijske rezerve iz vasi Nemci. Toda nemškim policistom je kljub temu uspelo prodreti tudi na samo Trnovo in rešiti ostanke tamkajšnje posadke pred popolnim uničenjem.⁴⁷

Štab korpusa je o vsem tem pravočasno opozoril tudi štab Gradnikove brigade in ukazal, naj se njen 1. bataljon takoj umakne s položajev na Sv. Danijelu, da mu sovražnik ne bi prišel za hrbet. To je bilo storjeno in do sedmih zjutraj je bataljon zasedel nove položaje severno od ceste Sedovec—Trnovo.

⁴⁶ Relacija štaba Gradnikove brigade z dne 23. januarja 1945, fase. 226/IV v AIZDG; dnevno poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 21. januarja 1945, fase. 226/III v AIZDG.

⁴⁷ Relacija štaba 9. korpusa z dne 26. januarja 1945, fase. 22/11 v AIZDG; Isakovič, Kosovelova brigada, str. 580—583.

Z vdorom 3. bataljona 10. policijskega polka SS na Trnovo pa bojev še ni bilo konec. Pričakovati je bilo, da se bodo Nemci z rešenimi Italijani (živih je ostalo le še 39, med temi je bilo sedem ranjenih, pa še od teh so štirje med prevozom v Gorico umrli⁴⁸) prebijali nazaj v Gorico po glavni cesti, ki so jo še vedno nadzirale enote Gradnikove brigade in 2. bataljona Prešernove brigade. Še pred tem pa je prišlo do napada iz smeri Gorice.

Gradnikovo brigado so ta dan, 21. januarja, napadli s tremi bataljoni. Dva sta bila iz divizije X. MAS (»Barbarigo« in »Sagittario«), tretji pa je bil 3. bataljon 15. policijskega polka SS.⁴⁹

Že zgodaj zjutraj je iz Gorice prispelo pred Zagorje kakih 200 sovražnikovih vojakov in se tam spopadlo z 2. bataljonom Prešernove brigade. Tanki so s svojimi topovi streljali zelo natančno, saj so njihove granate ranile štiri naše borce, uničile pa so tudi en mitraljez in eno protitankovsko puško. Toda ko se je oglasila neka druga naša protitankovska puška in poškodovala en sovražnikov tank, so se tankisti zbal in se s svojimi vozili umaknili nazaj proti Dolu. Druga skupina, v kateri je bilo približno 150 sovražnikovih vojakov, je približno ob istem času prispela v Ravnico in pritiskala proti Sedovcu. Tam sta imela položaje 2. bataljon Gradnikove brigade in udarna četa 31. divizije.

Kakih večjih bojev tega dne ni bilo, čeprav je sovražnik še nadalje obstreljeval položaje naših enot severno od ceste Dol—Sedovec—Trnovo s težkimi minometi s Sv. Gabrijela in tankovskimi topovi. S tem je želel zaščititi kolono, ki se je začela v popoldanskih urah spuščati s Trnovega po cesti navzdol. Gradnikovci so kolono nenehno obstreljevali, tako da so nemški policisti in preživeli italijanski fašisti od Sedovca naprej proti Gorici raje zavili po slabši, vendar krajši poti čez Ravnico in Pristavo, kot pa po mnogo boljši, a nevarnejši cesti prek Dola in naprej čez Preval proti Gorici. Ko je bila ta kolona že na varnem, so se za njo umaknile še

⁴⁸ Poročilo 3. bataljona 10. SS policijskega polka v arhivu Vojaškozgodovinskega inštituta v Beogradu.

⁴⁹ Povelje višjega vodje SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« z dne 20. januarja 1945, Zbornik VI/18, dok. št. 137.

Štab Gradnikove brigade januarja 1945. Z leve na desno: Ivan Lebgn (načelnik štaba), Samuel Horvat-Samo (komandant), Jože Čerin-Peter Savski (operativni oficir) in Franjo Kranjc (namestnik političnega komisarja).

druge sovražnikove enote, ki so napadale pod Zagorjem in drugod.⁵⁰

To je bil hkrati tudi konec tridnevni bojov na območju Trnovega, v katerih je sovražnik doživel hud poraz. Italijansko fašistično poveljstvo ga je sicer skušalo omiliti predvsem s pretiravanjem glede partizanskih izgub, češ da je 19. januarja več kot dva tisoč dobro oboroženih partizanov napadlo bataljon »Fulmine« in da se je bataljon »s svojimi 214 možmi tri dni uspešno upiral napadalcem, dokler mu ni prispela pomoč. Bataljon je sovražniku prizadejal izredno hude izgube (300 mrtvih in 300 ranjenih). »Fulmine¹ je izgubil

⁵⁰ Poročilo OC Gradnikove brigade z dne 22. januarja 1945, fase. 75/1 v AIZDG; dnevno poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 21. januarja 1945, fase. 226/III v AIZDG; relacija štaba Gradnikove brigade z dne 23. januarja 1945, fase. 226/IV v AIZDG.

86 mož, 56 pa jih je bilo ranjenih. Kar jih je preživelo, ti so se med prepevanjem rodoljubnih pesmi vrnili v svoje izhodišče.«⁵¹

Že iz primerjave med številčnim stanjem tega bataljona in nemškim podatkom, da je od vse posadke ostalo živih le 35 mož, je mogoče ugotoviti, da je bil bataljon »Fulmine« praktično uničen. Toda hude izgube so imele tudi sovražni-kove enote, ki so hotele obkoljeni posadki pomagati. Naši podatki navajajo, da je sovražnik v bojih z borci Gradnikove brigade, 2. bataljona Prešernove brigade in udarne čete 31. divizije imel 54 mrtvih in okrog 70 ranjenih vojakov. Naši borci so poleg tega zaplenili dve brzostrelki, dve puški in nekaj streliva, uničili pa en kamion in poškodovali tri kamione in dva tanka.

Toda tudi naše izgube so bile precej hude. Gradnikova brigada je imela 9 padlih in 23 ranjenih, 2. bataljon Prešernove brigade pa 2 pogrešana (verjetno padla) in 13 ranjenih. Gradnikovci so izgubili tudi dva puškomitraljeza in sedem pušk.⁵² Občutne izgube je imela tudi Kosovelova brigada, ki si je s to blestečo zmago prislužila naziv »udarna«: padlo je 18, ranjenih pa je bilo 28 borcev, ne upoštevajoč ekip partopov, ki so izgubile dva borca, štirinajst pa jih je bilo ranjenih.⁵³

To je hkrati dokaz izredno trdovratnih bojev in posledica hudega artilerijskega obstreljevanja položajev enot, ki so zapirale smer iz Gorice. Po nekih podatkih je mogoče sklepati, da je v teh treh dneh padlo na položaje Gradnikove brigade več kot 1000 granat in težkih min.

Iz vsega tega sledi, da je za uspeh, ki ga je na Trnovem dosegla Kosovelova brigada, skoraj enako zaslužna tudi Gradnikova brigada, ki je vzdržala tako hud sovražnikov ogenj in pritisk. Tako je sklepal tudi štab 9. korpusa, ko je v dnevnem povelju z dne 25. januarja 1945 pohvalil obe brigadi:

»(...) Za to veliko in izredno zmago izrekamo borcem, ko mandirjem in političnim komisarjem 19. SNOB Srečka Koso-

⁵¹ Bilten italijanskega generalštaba z dne 21. februarja 1945, fase. 1037 a v AIZDG, italijanski fond.

⁵² Relacija štaba Gradnikove brigade z dne 23. januarja 1945, fase. 226/IV v AIZDG.

⁵³ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 584.

vela, ki so pokazali vso svojo sposobnost, odpornost, borbenost in junaška dejanja v snegu in mrazu, podnevi in ponoči, posebno pohvalo. Hkrati dajemo pohvalo za izredno odpornost 3. SNOUB Ivana Gradnika, ki je uspešno vzdržala vse napade sovražnikove pehote, tankov in topov iz smeri Gorice.«⁵⁴

NA POLOŽAJIH PRED TRNOVIM

Po končanih bojih za Trnovo sta se 2. bataljon Prešernove brigade in udarna četa 31. divizije takoj vrnila nazaj na Cerkljansko, Gradnikova brigada pa je še ostala nad Gorico. Razmere na tem območju namreč le še niso bile povsem normalne. Sovražnik je imel v Grgarju, na poti med Gorico in Čepovanom, močnejšo posadko kot običajno, poleg tega pa je prodril tudi v Zagorje in se tam nastanil. Kazalo je že, da misli tu vzpostaviti v zameno za Trnovo novo postojanko.

V Grgarju in Zagorju je bilo skupno kakih 400 sovražnikovih vojakov.⁵⁵

Gradnikova brigada je po vsem tem nekoliko spremenila svoje položaje: 1. bataljon se je premaknil v Podgozd in je skupno s 3. bataljonom, ki je bil nad Zagorjem, nadziral sovražnikovi posadki v Grgarju in Zagorju, medtem ko je

2. bataljon še nadalje ostal v Sedovcu na levem krilu brigadnih položajev,⁵⁶ od koder je vzdrževal zvezo z enotami Kosovelove brigade v Trnovem.

Po tridnevni bojih pred Gorico je bila brigada preveč izčrpana za kak resnejši napad in pregon sovražnika iz Zagorja, zato se je omejila le na demonstrativne napade. Kaže, da je sovražnik tudi te napade jemal resno in se je 25. januarja sam umaknil iz vasi. Naši ga pri tem niso ovirali, kajti prav tedaj so v 3. bataljonu nadomeščali italijanske puške z novimi, mnogo boljšimi angleškimi in so za trenutek izpustili izpred oči sovražnika v Zagorju. Brž ko so zvedeli, da je

⁵⁴ Fase. 221/1 v AIZDG.

⁵⁵ Poročilo OC štaba Gradnikove brigade z dne 26. januarja 1945, fase. 75/1 v AIZDG.

⁵⁸ Vojško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 22. januarja 1945. fase. 226/IV v AIZDG.

Zagorje prazno, je 3. bataljon zasedel nove položaje pod vasjo in se zavaroval proti Grgarju. Popoldne je od tod skušala sovražnikova patrulja prodreti v Zagorje, toda zaseda

3. bataljona jo je brez večjih težav pognala nazaj v dolino.⁵⁷

Da se sovražnik ni nameraval sprijazniti z neuspehom, ki ga je bil doživel na Trnovem, dokazuje izpad, ki ga je s kakimi 300 vojaki organiziral že 26. januarja. Tega dne sta proti položajem Gradnikove brigade zavili dve sovražnikovi koloni, vsaka po kakih 150 mož.

Prva kolona je že ob pol šestih zjutraj odšla iz Ravnice in se napotila proti položajem 1. bataljona nad Sedovcem. Tam je napadla na stiku dveh čet in se v megli prebila v njuno zaledje. Bataljon se je sovražniku žilavo upiral, toda po štiriumem boju se je moral umakniti na nekoliko višje položaje.

Nekaj podobnega se je zgodilo tudi s 3. bataljonom, ki je imel položaje desno od 1. bataljona. Tudi ta je imel opravka s kakimi 150 sovražnikovimi vojaki, katerih napade je uspešno odbijal vse dotlej, dokler se ni 1. bataljon umaknil. S tem je 3. bataljonu zagrozila nevarnost, da mu sovražnik udari v levi bok, in se je umaknil nad vas Podgozd. Sovražnikova bojna skupina ga je nato zasledovala in ga je skušala ob podpori topov s Sv. Gore vreči še s teh položajev. To pa ji ni uspelo. Sovražnikovo poveljstvo je ugotovilo, da je odpor prehud, ali pa da je — če je šlo zgolj za izvidovanje — svojo nalogo s tem že opravilo, kar je soditi po tem, da so se sovražnikovi oddelki začeli že ob dveh popoldne brez pravega razloga umikati nazaj proti Sedovcu.

Vse kaže, da so bile izgube na obeh straneh precej hude. Za Gradnikovo brigado vemo, da so štirje njeni borci padli, deset pa jih je bilo ranjenih. O sovražnikovih izgubah nimamo zanesljivih podatkov. Prebivalstvo vasi, v katerih je sovražnik mobiliziral vozove in konje za evakuacijo padlih in ranjenih, je vedelo povedati, da je tega dne padlo kakih deset, ranjenih pa je bilo približno trideset sovražnikovih vojakov.

Boja se ni udeležil 2. bataljon. To pa zato, ker so ga bili poslali po hrano v Vipavsko dolino. Ko se je vrnil, so bata-

⁵⁷ Vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 25. januarja 1945, fase. 226/IV v AIZDG.

ljoni zasedli nekoliko drugačne položaje, kot so jih imeli poprej: 1. bataljon se je nastanil v Trnovem (kajti Kosovelova brigada se je premaknila bolj v levo, proti Predmeji in Otlici), 2. bataljon v Voglarjih, 3. bataljon pa je še nadalje ostal v Podgozdu.

Do konca januarja je sovražnik miroval in ni več silil iz Grgarja ali Gorice proti položajem Gradnikove brigade.⁵⁸

⁵⁸ Vojaška poročila štaba Gradnikove brigade z dne 27., 28. in 29. januarja 1945, fase. 226/IV v AIZDG; vojaški poročili štaba 31. divizije z dne 27. in 28. januarja 1945, fase. 226/III v AIZDG.

V SOVRAŽNIKOVEM ZALEDJU

ODHOD V VIPAVSKO DOLINO

Spričo izredno ostre zime s hudim mrazom in globokim snegom ter pogostih sovražnikovih vdorov na Trnovsko planoto in njegovih novih postojank na njenem robu so se možnosti za dostavljanje hrane na osvobojeno ozemlje iz Vipavske doline, Krasa in Furlanije močno zmanjšale. Stanje glede prehrane je postajalo čedalje bolj kritično. Štab korpusa je sicer še vedno skušal nadoknaditi to vrzel s pošiljkami hrane z Gorenjskega in Dolomitov, toda tam je bila vsaka prehranjevalna akcija povezana z boji in žrtvami.

Zato je štab korpusa proti koncu januarja sklenil nekatere svoje enote poslati v Vipavsko dolino z namenom, da bi s svojo dejavnostjo onemogočile sovražniku nadzorovati prebivalstvo, s tem pa tudi omogočile zbiranje hrane in prevoze v Trnovski gozd. Tja naj bi odšli Gregorčičeva in Gradnikova brigada. Prva naj bi dejstvovala v vzhodnem delu Vipavske doline in Krasa, druga pa v zahodnem. Predvideno je bilo, da se Gradnikovi brigadi priključi tudi udarna četa 31. divizije, poveljstvo nad obema pa naj bi spet prevzel načelnik štaba 31. divizije.

Po načrtu, ki ga je pripravil načelnik štaba, naj bi tudi Gradnikova brigada dejstvovala po načelih udarne čete. To pomeni, da bi se nenehno premikala s kraja v kraj in se tako izogibala morebitnim sovražnikovim presenečenjem, hkrati pa postavljala zasede okrog sovražnikovih postojank in napadala njegove kolone in patrulje. Medtem ko bi se brigadne enote zapletle s sovražnikom v boj, bi ga udarna četa obšla

Stab 31. divizije pozimi 1944/45. Z leve na desno: Ivan Franko-Iztok (politični komisar), narodni heroj Franc Rojšek-Jaka (prejšnji komandant), Stanko Petelin-Vojko (načelnik štaba), Evgen Matejka-Pemc (komandant) in član političnega oddelka divizije Jože šubelj-Sine.

in napadla v hrbet.¹ Kasnejši dogodki so pokazali, da je bila taka taktika izredno uspešna.

Napadi na sovražnikove kolone in patrolje so bili poglavitni, ne pa tudi edini cilj odhoda Gradnikove brigade in udarne čete v Vipavsko dolino in na Kras. Tam naj bi se brigada tudi popolnila. Po zadnjih bojih se je namreč številčno stanje v brigadi močno zmanjšalo — od 471 borcev, kolikor jih je bilo v brigadi še 16. januarja, na kakih 330 borcev ob koncu istega meseca.² Razlika ne gre toliko na račun žrtev, kot pa velikega števila borcev in funkcionarjev,

¹ Poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 29. januarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

² Prav tam.

ki jih je bilo treba prav tedaj poslati v razne šole in tudi za popolnitev drugih enot in ustanov.

Ena od nalog, ki jih je brigada pred odhodom dobila, se je nanašala na zaščito transportov s hrano, ki so jo korpusni intendanti zbirali v Vipavski dolini, na Krasu in onstran Soče ter jo pošiljali v Trnovski gozd.

Končno je treba omeniti še zadnjo nalogo, ki je bila vsem zelo prijetna: dvigati moralo tamkajšnjemu prebivalstvu, nad katerim so v zadnjem času Nemci, Italijani in domobranci

— spričo odsotnosti naših enot — izvajali hud pritisk in nasilje. To pa naj ne bi dosegli le s svojo navzočnostjo in bojnimi uspehi, temveč tudi z mitingi. Da bi brigada to nalogo uspešneje opravljala, jo je štab divizije začasno »okrepil« s svojo godbo na pihala.

Brigada je odšla s Trnovskega gozda v Vipavsko dolino pod novim vodstvom. Prejšnji komandant in politični komisar sta bila poslana v šolo; za novega komandanta je bil 21. januarja imenovan Samuel Horvat-Samo, za političnega komisarja pa Alojz Tomšič.³ Kmalu zatem, ko je bila brigada že v dolini, je v štabu brigade prišlo do novih sprememb: Ivan Leban, ki je bil novi načelnik štaba od 21. januarja, je že sredi februarja odšel za komandanta Jeseniško-bohinjskega odreda, zamenjal pa ga je Rado Jakin, ki je bil prej namestnik komandanta Prešernove brigade. Brigada je v teh dneh izgubila tudi namestnika političnega komisarja Franja Kranjca, ki je bil imenovan za namestnika političnega komisarja 31. divizije, na njegovo mesto pa je prišel Franc Vehar.⁴ To pomeni, da

³ Odredba štaba 31. divizije z dne 21. januarja 1945, fase. 281 a/I v AIZDG.
⁴ Odredbi štaba 9. korpusa z dne 7. in 15. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

Iz seznama političnih in vojaških funkcionarjev Gradnikove brigade (poročilo personalnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 13. 2. 1945, fase. 134/III v AIZDG) ugotovimo, da je takrat imela brigada 397 borcev; od tega je bilo 119 funkcionarjev (članov ožjega štaba brigade, referentov pri štabu brigade, članov bataljonskih štabov, komandirjev in političnih komisarjev čet ter njihovih namestnikov in vodnikov, političnih delegatov in desetarjev).

V štabu brigade so bili poleg že omenjenih članov ožjega štaba še kapetan Jože Čerin-Peter (operativni oficir), zastavnik Ladislav Durjava-Aleš (šef OC), starejši vodnik dr. Bojan Tavčar (sanitetni referent) in starejši vodnik Franc Puntar (intendant).

V bataljonu so bili v štabu podporočnik Karlo Boltar (komandant), Dušan Vukadinovič (politični komisar), Alojz Boškin (namestnik komandanta) in Viktor Gleščič (pomočnik političnega komisarja). Tam sta še bila zastavnik Jože Kofol j (operativni oficir) in Jože Božič (sekretar brigadnega biroja Skoja). Komandirji čet so bili starejši vodnik Rado Vižin, starejši vodnik Ivan Ivančič in zastavnik Jože Božič. Namestnik komandirja je bil le v 3. četi (vodnik Marjan Skok). Politične komisarje so imele vse tri čete, bili pa so Ivan Šuligoj (s pomočnikom Rafaelom Kendo), Rudolf Gri in Edvin Peric (s pomočnikom Jožetom Ferjančičem).

je brigada dobila povsem nov štab, kajti po smrti Svetolika Jovanoviča-Mita dne 20. decembra 1944 pred Gorenjo vasjo brigada ni imela več namestnika komandanta.

Tako se je brigada 30. januarja zvečer s Trnovske planote, kjer je bilo snega več kot do kolena, spustila v Vipavsko dolino, ki pa je bila povsem kopna. Za začetek je ostala še na pobočjih Trnovske planote, na sektorju Kamnje—Vrtovin—Ravne nad Črničami, da bi ugotovila, kakšno je pravzaprav stanje v Vipavski dolini. Prvi bataljon se je nastanil v Kamnjah in obrnil svojo pozornost proti Ajdovščini, kjer je bilo takrat približno 340 sovražnikovih vojakov (naprej v Vipavi pa 120), 2. bataljon se je namestil v Ravnah in se zavaroval proti Šempasu (tam je bilo kakih 200, nekoliko dlje v Ajševici pa 120 sovražnikovih vojakov), medtem ko je 3. bataljon kot brigadna rezerva ostal v Vrtovinu.⁵

Ni si težko zamisliti, s kakšnim navdušenjem je vipavsko ljudstvo sprejelo svojo Gradnikovo brigado, ki je korakala po vipavskih vaseh z godbo na čelu. O tem piše vojni dopisnik Viljem Gruber takole:

»Godba, partizanska godba je tu!

Po vipavskih vaseh se širi glas o prvi partizanski godbi. Daleč naokrog se razlegajo prijetni zvoki naših godbenikov iz 31. divizije.

V sosednjih vaseh sprašujejo ljudje: „Ali boste k nam tudi prišli? K nam morate tudi priti! Živela godba naše NOV!“

Primorske vasi so oživele. Povsod pripravljajo sprejem prvih partizanskih godbenikov, prve partizanske godbe.

V 2. *bataljonu* so ožji štab sestavljali podporočnik Rado Klanjšček-Jakec (komandant), Zdravko Skriba (politični komisar) in Ivan Ručna (pomočnik političnega komisarja), medtem ko je bil Franc Živec operativni oficir. Komandirji čet so bili zastavnik Oskar Pirc (z namestnikom Angelom Lordanom), Vladimir Stepančič (z namestnikom Francem Ljugovičem) in Vencel Kosmač (z namestnikom Francem Ruparjem), politični komisarji čet pa Jožef Markič (s pomočnikom Jožetom Urbancem), Miro Samoec (s pomočnikom Mirkom Črmeljem) in Franjo Fidler (s pomočnikom Rudim Golobom).

V 3. *bataljonu* sta bila v ožjem štabu le Matija Bajt (komandant) in Jože Benevol (pomočnik političnega komisarja), Cvetko Lojko pa je bil operativni oficir, četni komandirji so bili Darko Žnidaršič, Franc Ceferin in Anton Hlad, četni politični komisarji pa Valentin Šranc (s pomočnikom Ivanom Petermelom), Alojz Ovlečar (s pomočnikom Janezom Topolnikom) in Anton Butala (s pomočnikom Francem Rutarjem).

V *spremljevalni četi* je bil vodnik Anton Podgornik komandir in Ivan Krašovec politični komisar, njegov pomočnik pa je bil Ciril Vidrih, medtem ko je bil komandir *štabne čete* podporočnik Leopold Rijavec, politični komisar Alojz Šček in pomočnik političnega komisarja Franc Oblak-Božo.

⁵ Poročilo OC Gradnikove brigade z dne 8. februarja 1945, fase. 75/1 v AIZDG.

Godba se ustavi sredi vasi in takoj nato zadoni naša narodna himna. Njej sledijo vesele koračnice in partizanske pesmi. Z vseh strani prihajajo vaščani in občudujejo naše borce godbenike. Otroci in pionirčki so takoj na mestu in si štejejo v posebno čast, če smejo godbeniku držati note pod nos.

Prvič po petindvajsetih letih slišijo Vipavci slovensko godbo, slovenske pesmi in koračnice — prvič svojo lastno slovensko himno. Vse vasi vabijo partizansko godbo, povsod hočejo poslušati zvoke domače glasbe. Godbeniki 31. divizije pa gredo od vasi do vasi in prirejajo koncerte. Vaščani jim izkazujejo hvaležnost za njihov trud s številnim obiskom ter glasnim in navdušenim odobravanjem.

Z godbo pa gre tudi Gradnikova brigada, ki se je vesele vsi Primorci, kajti večina vipavskih borcev je v Gradnikovi brigadi, katere udarnost je znana ne samo po Vipavskem, temveč celo do naših najsevernejših mejah Gorenjske.

Gradnikova brigada že dolgo ni bila na Vipavskem, zato pa so se jo tako zaželeli.

Tako je Vipavska dolina ponovno oživila in se bo s ponosom spominjala naših godbenikov, ki so Vipavcem ponovno dokazali, da je naša volja do dela neizmerna.«⁶

Že naslednjo noč, na 1. februar, se je brigada premaknila na nasprotno stran Vipavske doline — v Velike Žablje, Goče in Stegovce — in razpostavila zasede okrog Ajdovščine in Štanjela (tam je bilo kakih 40 Nemcev in 200 italijanskih fašistov). Ker pa se sovražnik ni ganil iz postojank ne prvega ne drugega in ne tretjega dne, brigada — razen mitingov — ni imela nobenega pravega dela. Do prvega streljanja je prišlo sicer že 2. februarja, ko je zaseda pri Velikih Žabljah streljala na neko skupino z mulami in je takrat eno izmed mul celo zaplenila, toda kasneje se je izkazalo, da so v našo zasedo padli intendanti Gregorčičeve brigade. K sreči so borci streljali slabo in niso nikogar zadeli.

V prvih treh dneh bivanja v Vipavski dolini so mobilizirali kakih trideset moških, izmed katerih pa jih je bila tretjina nesposobnih za operativno vojsko. Pokazalo se je, da so na Vipavskem že skoraj vse za orožje sposobne moške poslali v vojsko in da je glede tega na Krasu mnogo boljše stanje. Okrog Sežane naj bi menda bilo še okrog tisoč moških, ki bi jih lahko mobilizirali. To je bil tudi eden izmed razlogov,

« Fase. 256 v AIZDG.

da si je štab brigade zaželel na Kras. Toda kasnejši dogodki so načrte o mobilizaciji skoraj povsem onemogočili.

Ker sovražnika nikakor ni hotelo biti iz postojank, se je brigada 2. februarja zvečer premaknila v vasi Vrh, Selo pri Črničah in Preserje, od tod pa je nameravala čez nekaj dni oditi na Kras. Brž ko so bataljoni prispeli vsak v svojo vas, so takoj poslali zasede pred Šempas, Štanjel in Dornberk (tam je bilo poleg 6 Nemcev kakih 140 italijanskih fašistov). Vse pa je bilo zaman, kajti sovražnikove posadke so že vedele za prihod Gradnikove brigade na njihovo območje in niso imele nobene želje, da bi se z njo pomerile v odprtem boju.⁷

Tako brigadi res ni ostalo drugega, ko da prireja mitinge. To je bila zahteva vsega prebivalstva, borci pa so mu kaj radi ustregli:

»Povsod, kjerkoli se zadržujejo naše enote, je ljudstvo zelo navdušeno nad Gradnikovo brigado in udarno četo. Želi, da bi v vseh vaseh prirejali mitinge, kar pa je seveda nemogoče, ker se skoraj vsako noč premikamo,« je poročal načelnik štaba divizije.⁸

Kljub nenehnim premikom pa je brigada le uspela v dvajsetih dneh, kolikor je bila v Vipavski dolini in na Krasu, prirediti kar 26 mitingov.⁹

SPOPADI S SRBSKIMI ČETNIKI

Štab brigade se je nameraval premakniti z enotami v Renče in na Kras že 4. februarja zvečer, toda v zadnjem hipu se je premislil in pustil bataljone tam, kjer so bili. Kaj se je zgodilo?

Obveščevalci so zvedeli, da so se menda nemške posadke iz nekaterih postojank na Krasu umaknile, toda zasedle so jih četniške posadke. Z Reke naj bi prišlo kakih 1200 četnikov, ki so poleg obstoječih vzpostavili še dve novi postojanki —

⁷ Vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 4. februarja 1945, fase. 226/IV v AIZDG; poročilo OC štaba Gradnikove brigade z dne 8. februarja 1945, fase. 75/1 v AIZDG; poročili načelnika štaba 31. divizije z dne 2. in 3. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

⁸ Poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 2. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

⁹ Mesečno kulturno-prosvetno poročilo štaba 31. divizije z dne 2. marca 1945, fase. 251/1 v AIZDG.

v Kostanjevici in Opatjem selu. V vsaki izmed teh dveh postojank se je nastanilo po dvesto četnikov.¹⁰

Podatki so bili v glavnem točni, kajti prav v tistih dneh so začeli prihajati na Primorsko razbiti 501. dalmatinski, 502. liški in 503. bosanski korpus. Iz svojih krajev so se morali umakniti zaradi uspešnega prodiranja naše 4. armade. Omenjeni korpusi, oziroma njihovi ostanki, so se združili v t. i. Dinarsko divizijo pod poveljstvom popa Momčila Djujiča.

V prvih dneh februarja so njihovi prvi oddelki prišli na Kras, nato pa še v Vipavsko dolino, tako da so imeli v marcu zasedene vse večje vasi. Štab Dinarske divizije se je kasneje nastanil v Št. Petru pri Gorici, štab Dalmatinskega korpusa v Dornberku, štab Bosenskega korpusa v Št. Vidu in štab Liškega korpusa v Vipavi. Poleg teg četnikov so bile na območju Ilirske Bistrice še neki drug četniški korpus pod poveljstvom vojvode Jevdjeviča. Vseh skupaj naj bi jih bilo kakih 7400. Njihova bojna vrednost je bila zelo slaba, toda s prebivalstvom so ravnali zelo grdo: ropanje in uboji so bili na dnevnem redu. Niso zastonj nosili na kapah značk z mrtvaško glavo.¹¹

V takih okoliščinah bi bil premik v Renče zelo nevaren, kajti brigada bi imela novega sovražnika, ki ga niti še ni poznala, neposredno za hrbtom.

Pač pa je načelnik štaba divizije takoj poslal na Kras udarno četo z nalogo, da pred Temnico na Krasu postavi četnikom, ki so bili v Kostanjevici, zasedo. Tja bi potem naslednjo noč prišla vsa brigada in napadla to postojanko.¹²

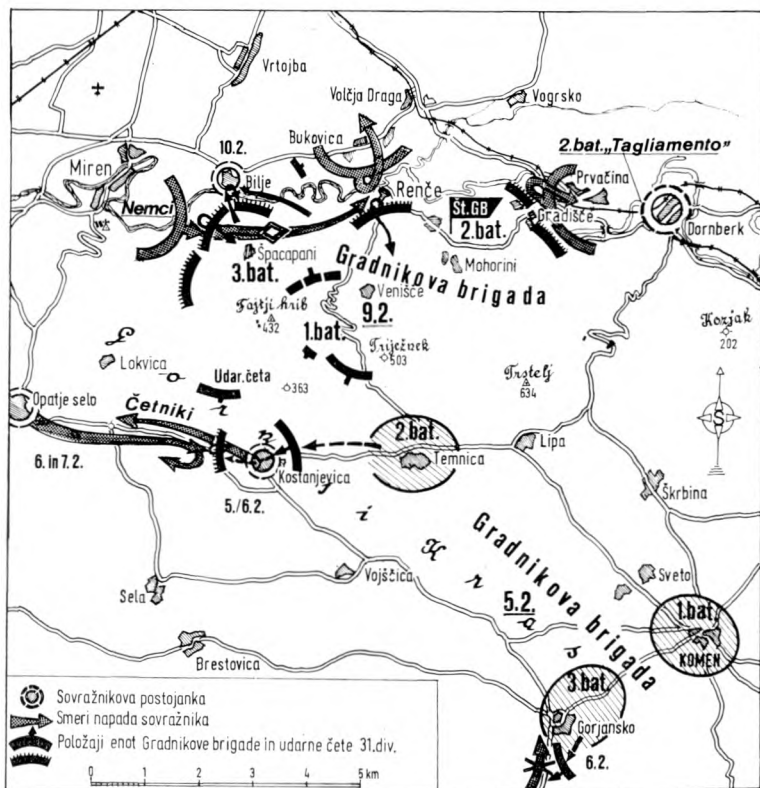
Tako se je tudi zgodilo. Petega februarja se je brigada v popoldanskih urah napotila na Kras. Prvi bataljon se je ustavil v Komnu in se zavaroval v smeri italijanske postojanke v Štanjelu, 3. bataljon se je razmestil v Gorjanskem, 2. bataljon pa je bil poslan v Temnico z nalogo, da ponoči napade Kostanjevico.

¹⁰ Poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 4. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

¹¹ Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 24–26; dr. Tone Ferenc: Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943–1945, Borec 1976, str. 672.

¹² Poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 4. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

Napad na Kostanjevico, kjer je bilo približno 220 četnikov, se je začel ob enih ponoči. Drugi bataljon, okrepljen z vodno udarne čete, je vdrl v vas s severa in vzhoda. Čeprav ne bi mogli reči, da je bil sovražnik povsem presenečen, se je bolj slabo upiral in je začel bežati proti Opatjemu selu. Naši so to že prej predvideli in so zato pravočasno napotili udarno četo nad cesto, ki povezuje Kostanjevico z Opatjim selom, z nalogo, da iz zasede napade bežeče četnike in jih do konca razbije. Toda načrt, ki ni bil slab in ki bi lahko pripeljal do

Boji na Krasu in okrog Renč februarja 1945.

velikega uspeha, ni bil uresničen, ker je udarna četa zasedla svoje položaje predaleč od ceste. Tako so četniki nemoteno pribežali v Opatje selo. Priznati pa je treba, da je šla četnikom na roko tudi gosta megla.

Nato je bil napravljen nov načrt. Ker so pričakovali, da bo sovražnik skušal zjutraj ugotoviti, kdo ga je napadel, so postavili 2. bataljon v zasedo pred Kostanjevico z nalogo, da se takoj po vzpostavitvi stika s četniki začne postopoma umikati proti Temnici. Udarne četa, ki naj bi se prikrla severno od ceste Kostanjevica—Temnica, pa naj bi jih nato napadla v hrbet.

Tistega dne, 6. februarja, je že ob sedmih zjutraj zavila približno 300 mož močna četniška kolona proti Kostanjevici in se tam zapletla v boj z 2. bataljonom. Ta se je začel umikati, kot je bilo dogovorjeno. Če bi v tistem trenutku udarna četa udarila četnikom v hrbet, bi sovražnik doživel pravo katastrofo. Zaradi goste megle bi bil napad zanj popolno presenečenje in se na neznanem zemljišču vsekakor ne bi mogel znajti. Toda poveljstvo udarne čete, ki je slišalo boj in ki mu je bilo ponovno ukazano, naj sovražnika takoj napade, ukaza ni izpolnilo v trenutku, ko je bilo treba. Šele potem ko se je sovražnik začel izpred Temnice sam umikati, se je četa vmešala v boj, toda pričakovanega učinka ni bilo več. V tem boju naj bi sovražnik imel, sodeč po naših poročilih, kakih petnajst padlih.¹³

Največji uspeh je tega dne dosegel vsekakor 3. bataljon, ki se je bil nastanil v Gorjanskem. Kaže, da italijanski fašisti, ki so imeli nekaj svojih postojank v obmorskem pasu, tega še niso vedeli. Kot se je to zelo pogosto dogajalo, se je tudi tega dne ena izmed enot policijskega bataljona »Trieste« iz smeri Proseka napotila ropat v Gorjansko, toda naletela je na zasedo 3. bataljona. Sovražnikova skupina je imela približno 50 vojakov. Zaseda, ki je imela zelo ugodne položaje, jo je spustila v svojo neposredno bližino, nato pa jo z vso močjo napadla. A ni ostalo le pri obstreljevanju, temveč so naši takoj jurišali in sovražniku preprečili vsak močnejši odpor. V tem kratkem spopadu so borci 3. bataljona ujeli

¹³ Poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 7. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG; poročilo OC Gradnikove brigade z dne 6. februarja 1945, fase. 75/1 v AIZDG.

19 italijanskih policistov, sedem, med njimi tudi nemški poveljnik, je bilo ranjenih, šest pa jih je padlo. Na naši strani je bil ranjen le en borec. Gradnikovci so v tem boju, poleg vojaške opreme, zaplenili tudi dva puškomitraljeza, 19 pušk in eno pištolo.¹⁴

Po teh uspehih brigada res ni imela razloga, da bi šla kam drugam. To tembolj, ker so gradnikovci že po prvih spopadih s četniki ugotovili, da so to slabi vojaki. Zato je načelnik štaba divizije skupno s štabom brigade za naslednji dan, 7. februar, pripravil skoraj enak načrt: ko bo sovražnik izpadel iz Opatjega sela, se bo naša zaseda pred Kostanjevico namenoma umaknila in četnike zvalila za seboj, udarniki pa naj jih takrat napadejo v hrbet.

Gradnikovci in udarniki so odšli na položaje že zgodaj zjutraj, toda četnikov dolgo ni bilo. Že so mislili, da jih čakajo zaman, ko se je ob enih popoldne iz smeri Opatjega sela pokazala manjša kolona s kakimi stotimi četniki. Hodili so zelo previdno in s pobočnicami desno in levo. Ko so se pred Kostanjevico spopadli z zasedo 2. bataljona in se je ta začela v skladu s poprejšnjim dogovorom umikati, četniki niso nasedli in naših niso zasledovali, temveč so se vrnili nazaj v Opatje selo. Pa četudi bi šli naprej proti Temnici, se jim ne bi zgodilo nič hudega: udarna četa, ki bi morala na položajih vztrajati do treh popoldne, se je z njih umaknila že pred poldnevom.¹⁵

To je bil že tretji primer, da udarna četa ni izpolnila svoje naloge. Zakaj se je, sestavljena iz samih prostovoljcev in izvrstnih borcev ter oborožena skoraj s samim avtomatskim orožjem, tokrat pokazala v slabi luči? Krivda ni bila pri borcih, temveč pri novem vodstvu, ki ni bilo dovolj odločno, povrh vsega pa še nedisciplinirano. Zato je načelnik štaba predlagal, da bi postavili za njenega komandirja Rada Klanjščka-Jakca, komandanta 2. bataljona Gradnikove brigade, »ki se je izkazal v zadnjih bojih kot odličen komandant in

¹⁴ Vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 7. februarja 1945, fase. 226/IV v AIZDG.

¹⁵ Poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 7. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG; vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 11. februarja 1945, fase. 226/IV v AIZDG.

Godba 31. divizije.

ki bi se še bolje izkazal pri takem moštvu, kot je v udarni četi.«⁶ Udarne čete je sicer nato dobila drugega komandanta, vendar ne Jakca, ki je mesec dni kasneje postal komandant Gradnikove brigade.

Po vsem tem se četniki, ki so imeli v zadnjem spopadu dva mrtva in šest ranjenih, niso hoteli več izpostavljati in so raje ostali v svojih postojankah. Ravnali so prav, kajti tudi 8. februarja je pri Lokvicah nad Opat j im selom čakala nanje skrita četa — tokrat je bila četa iz Gradnikove brigade — za primer, če bi prišli ven, da bi jih napadla v hrbet.

Medtem je štab brigade dodelil neko drugo četo za spremstvo transporta s hrano na desetih vozovih čez Vipavsko dolino v Trnovski gozd, nazaj grede pa naj bi prinesla streliva, ki ga je začelo že primanjkovati. Drug tak transport pa bi moral oditi iz Renč in zato se je brigada 8. februarja zvečer napotila tja.¹⁷

► Poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 7. februarja 1945, fase. 276/IV

v Poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 8. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

NAPAD S TREH STRANI

V Renče sta prišla samo dva bataljona, kajti 1. bataljon je še nadalje ostal na območju Temnice z nalogo, da zasede grebene med Lokvico in Opat j im selom in s svojo navzočnostjo onemogoča četnikom ropanje po sosednjih vaseh. Drugi in 3. bataljon (brez ene čete) sta se po prihodu v Renče razšla:

2. bataljon je zavil proti vzhodu in se je ustavil na Gradišču,
3. bataljon pa se je napotil proti zahodu do Špacapanov.

Vsak bataljon je dobil natančno določeno nalogo. Prvi je med drugim glavnini brigade ščitil hrbet pred morebitnim sovražnikovim vdorom s Krasa, 2. bataljon je z Gradišča nadziral italijansko postojanko v Dornberku, 3. bataljon pa je iz Špacapanov pazil na postojanko v Biljah, kjer je bilo kakih 120 sovražnikovih vojakov.

Naključje je hotelo, da je sovražnik prav tistega dne, ko je brigada prišla na območje Renč, imel v načrtu podrobno čiščenje tega terena. V Renčah so se namreč ves čas po kapitulaciji Italije zadrževale razne zaledne vojaške ustanove, med njimi tudi Komanda goriškega vojnega področja, in oblastni organi. Skoraj zanesljivo pa sovražnik za prihod Gradnikove brigade še ni mogel vedeti, saj je ta prišla tja le nekaj ur pred začetkom očiščevalne akcije.

Sovražnik je 9. februarja prodiral proti Renčam iz treh smeri: iz Dornberka prek Gradišča, iz Volčje Drage prek Bukovice in iz Mirna prek Špacapanov.

Do prvih bojev je prišlo ob sedmih zjutraj na območju Gradišča. Tam se je iz smeri Dornberka zasedi 2. bataljona bližala sovražnikova kolona s kakimi 150 vojaki. Iz sovražnikovih dokumentov¹⁸ je mogoče ugotoviti, da je bil to 2. bataljon italijanskega kvislinškega polka »Tagliamento«. Zaseda je pravočasno opazila sovražnika, toda v najbolj kritičnem trenutku se ji je pokvaril težki mitraljez in se je morala spričo sovražnikove premoči umakniti. Gradišče, ki leži na griču med Prvačino in Renčami, je tako pomemben položaj, da bi se morale v primeru, če bi ga zasedel sovražnik, umakniti iz Renč vse naše enote. To pa se ni zgodilo, kajti kljub umiku zasede je bil 2. bataljon takoj na nogah in je pod vodstvom komandanta Rada Klanjščka-Jakca odločno jurišal

¹⁸ Dnevnik »Comando militare provinciale«, fase. 680 v AIZDG, italijanski fond.

na sovražnika, ki se je bil že polastil položajev, na katerih je bila dotlej naša zaseda. Kaže, da je juriš sovražnika prese-netil, ker ni mogel vzdržati na osvojenih položajih, temveč se je hitro umaknil nazaj proti Dornberku. Šele tu se je čutil varnega in je potem še ves dan nabijal po položajih

2. bataljona z mitraljezi in minometi.

»Kar zadeva ta bataljon, moram reči, da se je v današnjih bojih odlično pokazal. Še prav posebno bi bilo treba pohvaliti komandanta Jakca, ki zna tako voditi bataljon, da gre vsakdo za njim v ogenj,« je o tem poročal načelnik štaba divizije.¹⁹

V jurišu na sovražnika se je izkazal tudi mitraljezec Milan Mislej, ki pa je bil sploh dober borec in dotlej že dvakrat ranjen. Zato je bil odlikovan z redom za hrabrost.²⁰

Naša obveščevalna služba je kasneje zvedela, da je so-vražnik v tem boju imel šest mrtvih in štiri ranjence. Podatki pa niso povsem točni, čeprav se precej ujemajo s podatki v že omenjenem sovražnikovem poročilu: 2. bataljon polka »Tagliamento« naj bi tega dne imel štiri mrtve, devet ranjenih in sedem pogrešanih vojakov (izmed katerih pa jih je verjetno tudi nekaj padlo).

Še v težavnejši položaj kot ta bataljon je prišla sovraž-nikova bojna skupina, ki je pritiskala iz smeri Bukovice. To je bila, kot sklepamo po sovražnikovih poročilih, bržkone

3. četa nekega italijanskega policijskega bataljona. Ta se je skušala prebiti v Renče prek porušenega mosta čez reko Vi-pavo, toda na levem bregu sta bili mitralješki trojki iz štabne zaščite Gradnikove brigade in goriškega vojnega področja, ki sta jim preprečili načrte. Sprva sta imeli opravka le s kakimi 30 sovražnikovimi vojaki, ki pa so kasneje dobili še nove okrepitve.

Sovražnik je zašel v težave takrat, ko se je oglasil naš težki minomet. Pred mitralješkim ognjem se je namreč skril v neke ruševine na desnem bregu reke. Zidovi so ga varovali pred krogli, ne pa tudi pred minami, ki so padale zelo precizno in so med zidovjem imele še večji učinek kot na prostem. Po vsem tem za sovražnika ni bilo v ruševinah več

¹⁹ Poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 9. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

²⁰ Fase. 256 v AIZDG.

obstanka in je začel bežati nazaj proti Bukovici. Takrat pa sta se spet oglasila puškomitraljezca in podirala bežeče sovražnikove vojake.

Tudi v tem primeru se glede izgub naša poročila razlikujejo od sovražnikovih. Po naših podatkih naj bi tu padlo 19 sovražnikovih vojakov in jih bilo precej ranjeno, medtem ko sovražnikovo poročilo²¹ govori o 3 padlih (en nemški oficir in dva podoficirja), 36 ranjenih in 16 pogrešanih (bržkone padlih) sovražnikovih vojakih.

V tretji smeri — iz Mirna prek Špacapanov proti Renčam — je napadala, kot vse kaže, neka nemška enota s kakimi 200 možmi. Tu je 3. bataljon (brez ene čete, ki je bila odšla v Trnovski gozd) kaki dve uri uspešno odbijal sovražnikove napade, pobil kakih deset njegovih vojakov in uničil tudi en osebni avtomobil. Ko pa je sovražnik dobil okrepitve, med njimi tudi dva srednja tanka, se je moral umakniti na severna pobočja Fajtjega hriba. Sovražnik je nato prodril vse do Renč. Do tega ne bi prišlo, če bi minerji 3. bataljona pravočasno minirali pot iz Mirna prek Špacapanov. Minirali pa je niso zato, ker so menili, da je za tanke neprevozna.

Vendar s tem, ko je sovražnik prodril v Renče, boja še ni bilo konec. Naši so se iz Renč umaknili proti Lukežičem. Ko sta sovražnikova tanka hotela za njimi, so ju napadli s protitankovsko puško in težkim minometom. Ob tej priložnosti sta bila poškodovana oba sovražnikova tanka, prvi huje in drugi laže. Prvega so privezali za drugi tank in ga tako odvlekli na varno. Štab brigade je sicer takoj poslal minerje na pot Renče—Špacapani—Miren, da bi jo vsaj sedaj minirali, vendar so zakasnili: tanka sta jim ušla nazaj v Miren, preden so prišli minerji do poti.²²

Zanimivo je, da je Gradnikova brigada tega dne imela samo dva ranjena borca, medtem ko je sovražnik, sodeč po njegovih lastnih poročilih, imel kar 95 padlih, ranjenih in pogrešanih vojakov. Druga zanimivost je pa v tem, da tokrat sovražnikovi viri navajajo višje številke o lastnih izgubah kot naša poročila, kar je skoraj izjemen pojav. Obveščevalna

²¹ Dnevnik »Comando militare provinciale«, fase. 680 v AIZDG, italijanski fond.
²² Poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 9. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG; vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 11. februarja 1945, 226/IV v AIZDG; poročilo OC Gradnikove brigade z dne 9. februarja 1945, fase. 75/1 v AIZDG.

služba Gradnikove brigade je v povezavi s terensko obveščevalno službo namreč v naslednjih dneh zbrala dokaj točne podatke o sovražnikovih izgubah. V bojih pri Gradišču je imel sovražnik 6 padlih in 4 ranjene, pri Renčah, kjer so se Italijani hoteli prebiti čez Vipavo, je bilo 12 padlih in 7 ranjenih, pri Špacapanih pa 12 mrtvih in 8 ranjenih. Med mrtvimi naj bi bil tu tudi neki nemški kapetan. Skupno je torej padlo 30 in bilo ranjenih 19 nemških in italijanskih vojakov in oficirjev. Poleg tega je bila zaplenjena ena puška, poškodovana dva tanka in uničena limuzina. Omeniti pa je treba, da je imel istega dne boj z italijansko kolono pri Vogrskem tudi bataljon VDV (vojske državne varnosti) in da so tudi tu imeli Italijani precejšnje izgube.²³

Kako je sovražnik opravičeval svoj poraz?

»Akcija je bila neuspešna zato, ker so bile naše sile prešibke glede na 1500 partizanov, ki so dobro oboroženi in opremljeni ter pod dobrim vodstvom.«²⁴

Podatek o številu partizanov seveda ne ustreza resnici: kar zadeva Gradnikovo brigado, se je tega dne udeležilo boja največ 250 njenih borcev, ne pa 1500, kot jih omenja sovražnikovo poročilo.

Gradnikova brigada je še isto noč nameravala napasti sovražnikovo postojanko v Biljah, kjer je bilo kakih 50 italijanskih vojakov, 45 kozakov (v Furlaniji in na območju Gorice so se takrat začele zbirati tudi močne ruske kvislinške sile) in 20 vojakov TODT, ki so ščitili utrjevalna dela na tem območju. Napad pa so odložili za en dan, ker so bili borci preveč utrujeni.

Napada na Bilje sta se 10. februarja zvečer udeležila 3. in

2. bataljon. Tretji bataljon je postavil zasedo proti Vrtojbi in Bukovici, 2. bataljon pa je dobil nalogo, naj s tremi udarnimi skupinami vdre v vas in z jurišem razprši sovražnika. Sprva je vse potekalo po načrtu, kasneje pa je prišlo do nape: udarne skupine niso takoj jurišale, ampak so pred tem sovražnika nekaj minut obstreljevale s hudim ognjem. S tem so mu omogočile, da si je opomogel od prvega presenečenja in organiziral obrambo. Zato napad ni uspel. Naši se tu zaradi

²³ Poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 11. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

²⁴ Dnevnik »Comando militare provinciale«, fase. 680 v AIZDG, italijanski fond.

bližine Gorice niso smeli zadrževati dlje časa in so se takoj nato umaknili na levi breg Vipave. Izmed gradnikovcev ni nihče padel ali bil ranjen, na sovražnikovi strani pa je bilo menda šest vojakov mrtvih in več ranjenih.²⁵

V naslednjih dneh je v brigadi nastalo precej kritično stanje. Toda ne zaradi sovražnikovih napadov, ki jih k sreči ni bilo, temveč zaradi tega, ker so borci po zadnjih bojih ostali skoraj brez streliva, čete, ki bi ga morala prinesiti, pa še ni bilo iz Trnovskega gozda. Vrniti se ni mogla pravočasno zaradi nove sovražnikove ofenzivne akcije v Trnovskem gozdu. Iz istega razloga ni bilo mogoče poslati iz Renč na osvobojeno ozemlje precejšnje pošiljke hrane.²⁶

Sedmega februarja se je namreč začela sovražnikova ofenzivna akcija »Rübezahl«, ki je zajela območje Ajdovščina—Otlica—Predmeja—Trnovo—Šempas in ki se jo je udeležilo kakih 3500 sovražnikovih vojakov, predvsem pripadnikov 10. policijskega polka SS, 3. bataljona 15. policijskega polka SS in 1. bataljona SNVZ. Poglavitni cilj te akcije je bil temeljit pregled zahodnega dela Trnovskega gozda, da bi odkrili partizanska skladišča in bolnice.

Medtem ko so sovražnikovi vojaki potem, ko so enote Kosovelove in Bazoviške brigade potisnili po hudih bojih proti vzhodu, pregledovali to območje, so jih s hrbta ščitile zasede in tankovske patrulje vzdolž ceste Gorica—Ajdovščina. Toda ker akcija ni dala pričakovanih rezultatov, se je po dvodnevnem zatišju 14. februarja nadaljevala kot »Rübezahl II«. Operacije so se razširile še na območje Gorenje Trebuše in Vojškega. Šestnajstega februarja so se sovražnikove enote umaknile najprej z Vojskega, v naslednjih dveh dneh pa so izpraznile vso Trnovsko planoto z izjemo samega Trnovega, kjer je ostalo kakih 120 Nemcev in domobrancev.²⁷

Četa Gradnikove brigade, ki je odšla v Trnovski gozd po strelivo, je izkoristila presledek med prvim in drugim delom nemške ofenzivne akcije in se je vrnila 12. februarja. S seboj

²⁵ Vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 11. februarja 1945, fase. 226/1V v AIZDG; poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 11. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

²⁶ Poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 13. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

²⁷ Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 90—92; Isakovič, Kosovelova brigada, str. 588—620; Bavec, Bazoviška brigada, str. 438—446.

je prinesla precej streliva, tako da so v štabu brigade spet lahko začeli razmišljati o novih akcijah.

Do prve je prišlo že naslednjega dne, 13. februarja, ko so borci 3. bataljona pri Špacapanih napadli sovražnikove straže, namenjene za varstvo utrjevalnih del. Medsebojno obstreljevanje je trajalo ves dan. Proti večeru je v Bilje pripeljal sovražnikov tank in začel obstreljevati naše položaje, ne da bi povzročil kako škodo. Učinkovitejši pa je bil naš težki minomet, ki je spustil na sovražnikovo zasedo več min. Njihove eksplozije so — kot je kasneje zvedela naša obveščevalna služba — ubila tri sovražnikove vojake, nekaj pa jih ranile.

Glede na to, da so gradnikovci zvedeli, po kateri poti so sovražnikove straže, ki so varovale gradnjo utrdb, hodile iz Bilj na položaje, so ponoči poslali nad reko Vipavo zasedo, ki je pričakala sovražnikove vojake in jih napadla, ko so bredli čez reko. Sovražnik se je takoj umaknil, nato pa začel naše položaje obstreljevati z minometnim ognjem. Pri tem je bil en naš borec ranjen, medtem ko o sovražnikovih izgubah ni podatkov.²⁸

ZADNJI BOJI V VIPAVSKI DOLINI

Po petdnevem bivanju v Renčah in okolici se je Gradnikova brigada 13. februarja premaknila na nove položaje bliže cesti Gorica—Ajdovščina. To je storila predvsem zato, da bi z napadi na sovražnikove kolone na tej cesti neposredneje pomagala drugim našim enotam, ki jih je bila zajela sovražnikova ofenzivna akcija na Trnovski gozd in območje Vojskega.

Prvi bataljon, ki je bil vse dotlej na območju Temnice na Krasu, se je nastanil v Selu pri Črničah, toda s četami je takoj odšel na položaje: z eno na Malo brdo na severni strani ceste Gorica—Ajdovščina, z dvema pa na južno stran iste ceste.

Drugi bataljon je z Gradišča odšel v Batuje, zasede pa je imel okrog Dornberka.

²⁸ Poročilo načelnika štaba 31. divizije z dne 13. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

Tretji bataljon se je iz Špacapnov premaknil v Preserje, kamor je prišel tudi štab brigade. Bataljon se je zavaroval tako iz smeri Ajdovščine kakor tudi proti Štanjelu.

Do prvih bojev je prišlo 15. februarja na cesti Gorica—Ajdovščina. Približno ob devetih dopoldne se je iz smeri Gorice bližal zasedam 1. bataljona kamion, ki je peljal hrano posadki v Ajdovščini. Spremljala sta ga dva tanka. Minerji

1. bataljona so ponoči vkopali v asfalt mine, ki so jih Nemci opazili. Iz prvega tanka so nato izstopili trije Nemci, da bi odstranili mino. Bili pa so nerodni, kajti mina se je razletela in jih ubila. Nato je protitankovska zaseda napadla kamion in ubila še dva vojaka. Kljub temu je nemškim tankistom uspelo pripeti poškodovani kamion za tank in ga odpeljati naprej v Ajdovščino. V tem napadu so naši, ki so imeli enega ranjenca, zaplenili tudi nekaj vojaške opreme in stieliva.

Popoldne sta se tanka vračala nazaj v Gorico v spremstvu oklepnega avtomobila. Pri Selu so se oklepna vozila ustavila in ko so štirje vojaki zavili proti vasi, jih je naša protitankovska zaseda napadla in vse štiri ubila. V boju, do katerega je nato prišlo, sta padla še dva druga vojaka. Poškodovan je bil tudi oklepni avtomobil, ki sta ga morala tanka nato odvleči proti Šempasu.

V obeh spopadih s sovražnikom, ki je bil po vsej verjetnosti iz 3. bataljona 10. policijskega polka SS, takrat nastanjenega v Šempasu, je menda padlo 16 vojakov, nekaj pa jih je bilo ranjenih.²⁹

V boj se je zapletel tudi 2. bataljon, in sicer z italijanskim 2. bataljonom polka »Tagliamento«, ki je pritiskal proti njegovim položajem iz Dornberka. V boju so bili naši uspešnejši in so sovražnika pognali nazaj v Dornberk. Italijanski alpinci so menda izgubili sedem mož, šest pa naj bi jih bilo ranjeno.

Načelnik štaba divizije se je z godbo vred medtem vrnil na Cerkljansko, brigada pa je še nadalje ostala v Vipavski dolini.

Do novega boja je prišlo 16. februarja, ko so pred Potoče, kjer sta bila v zasedi kar dva bataljona, pripeljali iz Ajdovščine štirje kamioni v spremstvu tanka. Pred vasjo se je ko-

²⁹* Poročilo OC Gradnikove brigade z dne 15. februarja 1945, fase. 75/1 v AIZDG; mesečno poročilo OC Gradnikove brigade z dne 18. februarja 1945, fase. 75/1 v AIZDG.

Iona ustavila in začela z gorskim topom, ki je bil pripet za enega izmed kamionov, streljati po naših položajih. Ko je sovražnik spoznal, da jih ne bo mogel prebiti, se je vrnil v Ajdovščino.

Še isti večer je prišlo do spremembe položajev. Štab brigade je 1. bataljon, ki je bil že tri dni v zasedi ob cesti Gorica—Ajdovščina, poslal na Vrh z nalogo, da postavi zasede okrog Dornberka, medtem ko se je 2. bataljon nastanil v vasi Sv. Martin, od koder je nadziral smer proti Ajdovščini: 3. bataljon pa je ostal v Preserju kot brigadna rezerva.³⁰

In zares, 1. februarja je prišlo v Dornberk kakih 400 četnikov. Že dopoldne je proti položajem 1. bataljona zavila kolona s kakimi 200 možmi, vendar se je morala razbita vrniti nazaj. Izgubila je sedem mož, šest pa jih je bilo ranjeno.

To pa naj bi bila tudi zadnja akcija Gradnikove brigade v Vipavski dolini, kajti iz štaba divizije je prispela brzojavka, naj se takoj vrne na Trnovsko planoto, ker bo tam dobila nove naloge.³¹

Brigada je po dvajsetdnevem bivanju (vrnila se je namreč z nekajdnevno zamudo) v Vipavski dolini in na Krasu nalogo, ki jo je dobila ob odhodu iz Trnovskega gozda, opravila nadvse zadovoljivo. Kjerkoli je mogla, je sovražnika izvabljala iz postojank, ga čakala v zasedah in ga z juriši razbijala. Bila je enako uspešna proti Nemcem kakor tudi proti kvislinškim italijanskim, četniškim in domobranskim enotam. O tem dovolj prepričljivo govori dejstvo, da je v teh bojih

— sodeč po naših podatkih, medtem ko nekatera sovražnikova poročila navajajo še hujše izgube — sovražnik imel 80 do 85 mrtvih, mnogo ranjenih in 19 ujetih vojakov, medtem ko sta v Gradnikovi brigadi padla le dva borca, pet pa jih je bilo ranjenih.

Čemu se ima brigada zahvaliti za tolikšen uspeh? Temu sta botrovali dve okoliščini: pravilna taktika in izredna borbenost njenega moštva. Kar zadeva taktiko, brigada ni nikoli ostajala dolgo na istih položajih, temveč se je že po dveh ali

³⁰ Poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 17. februarja 1945, fase. 226/IV v AIZDG; poročilo OC Gradnikove brigade z dne 18. februarja 1945, fase. 75/1 v AIZDG.

³¹ Poleg omenjenih so uporabljeni še tile viri: poročili štaba Gradnikove brigade z dne 17. in 21. februarja 1945, pri Ivanu Suliču-Iztoku; poročilo štaba 31. divizije z dne 18. februarja 1945, fase. 276 a v AIZDG; mesečno vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 22. februarja 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

treh, izjemoma po petih dneh premaknila na nove položaje. S tem je sovražnika presenečala in mu zadajala hude udarce. Manever je imel v teh bojih velik pomen: brž ko je prišlo do spopada, je že sledil juriš s hkratnim obkoljevanjem. Če ne bi bilo spodrseljajev udarne čete, bi uspehi lahko bili še mnogo večji. Vse priznanje pa je treba dati tudi borcem. Na njihovo borbenost so nedvomno vplivali tudi domače okolje, dobra hrana in prijaznost tamkajšnjega prebivalstva.

»Treba bi bilo še omeniti, da se je borbenost brigade silno povečala kljub temu, da je bila tudi že poprej precej visoka. Tako na primer so se skoraj vsi boji končali z jurišem, čeprav je bilo moštvo neprestano na položajih in na pohodih, ni bilo nobenega godrnjanja, ker so poskrbeli za dobro prehrano. Nedvomno je na moštvo zelo ugodno vplivalo tudi dejstvo, da je ljudstvo sprejemalo Gradnikovo brigado na njeni poti po Vipavi in Krasu z velikim navdušenjem. Odnos vojske do civilnega prebivalstva je bil povsod odličen in ni nikjer prišlo do nobenih nesporazumov.«³²

³² Poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 18. februarja 1945, fase. 279 v AIZDG.

OBRAMBA OSVOBOJENEGA OZEMLJA

SPET PRI TRNOVEM

Odpoklic Gradnikove brigade iz Vipavske doline je bil v neposredni zvezi z novo akcijo, ki jo je štab 9. korpusa nameraval izvesti nekaj dni zatem, ko se je glavnina sovražnikovih sil, ki so se bile udeležile »Riibezahla II«, umaknila z območja Trnovskega gozda. Akcija je bila nujna zato, ker je sovražnik na Trnovem obnovil postojanko.

Štab korpusa je sklenil, naj 23. februarja zjutraj Bazo-viška brigada ob podpori artilerije napade posadko na Trnovem in jo uniči. Kosovelova brigada je dobila nalogo, naj njen napad ščiti pred sovražnikovim vmešavanjem iz smeri Cola in Črnega vrha, Vojkova brigada (brez enega bataljona) pa naj bi pazila na idrijsko posadko.

Gradnikova brigada bi morala zasesti iste položaje kot med prvim napadom mesec dni poprej, torej nad Gorico. Štab korpusa je računal, da se bo pravočasno vrnila iz Vipavske doline in da bo lahko 22. februarja zvečer odšla iz Čepovana in z Lokev na pot, tako da bo do zore zasedla položaje pred Zagorjem, na Sv. Gabrijelu in Sv. Danijelu. Bataljon, ki bi bil pri Zagorju, naj bi vzdrževal zvezo z bataljonom 2. brigade VDV, ki je bil onstran doline na Banjški planoti, levokrilni bataljon na Sv. Danijelu pa z enotami Bazo-viške brigade okrog Trnovega.¹

Napada kljub vsem pripravam ni bilo mogoče izvesti pravočasno in ga je bilo treba preložiti za en dan, kajti Gradnikova brigada se do 22. februarja še ni vrnila iz Vipavske doline. Brigada se je sicer nameravala vrniti takoj po prejemu

¹ Povelje štaba 31. divizije z dne 21. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG; povelje štaba 9. korpusa z dne 20. februarja 1945, fase. 221/1 v AIZDG.

ukaza, vendar je potem, ko je zvedela za močne sovražnikove zasede na cesti Gorica—Ajdovščina, spet odšla na prejšnje položaje. Štab divizije je v naslednjih dneh po radiu še nekajkrat ponovil ukaz, naj se brigada s silo prebije čez cesto, toda štab brigade ni v tem smislu ničesar storil, češ da ima sovražnik ob cesti še vedno zasede in da je samo na kakih deset kilometrov dolgem odseku med Črničami in Ajdovščino na položajih vsaj 400 Nemcev in 50 do 100 domobrancev.

V teh dneh se je brigada zadrževala na območju Šmarja (med Ajdovščino in Štanjelom), kjer je 20. februarja imela spopad z močnejšo sovražnikovo kolono iz Ajdovščine. Kolona je naletela na položaje 3. bataljona, ta pa jo je spustil čisto blizu in nato nagnal v beg. Na naši strani ni bilo izgub, o sovražnikovih izgubah pa ni nobenih podatkov.²

Brigada se je čez cesto Gorica—Ajdovščina prebila šele 22. februarja zvečer. Tam, kjer je šla čez cesto, ni bilo nobenih sovražnikovih zased. Kljub temu se je ob prehodu zavarovala z zasedami v obeh smereh, proti Ajdovščini in Dobravljam. Kaže, da se je ena izmed njih prehitro umaknila, kajti prav tedaj, ko je glavnina brigade še vedno hodila čez cesto, je mimo pripeljal sovražnikov kamion. Borci 1. bataljona, ki so bili tam, so se hitro znašli in so sovražnikove vojake, ki so se peljali na tovornjaku, zasuli z močnim ognjem. V tem spopadu je bilo na naši strani ranjenih šest borcev, sovražnikove izgube pa so menda bile mnogo hujše. Nato je brigada nemoteno nadaljevala pot proti Predmeji.

Kljub doseženemu uspehu je štab divizije močno zameril štabu brigade, ker se ni že poprej skušal odločneje prebiti čez cesto, in ga je zato kaznoval s strogim ukorom.⁸

Do napada na Trnovo pa kljub temu ni prišlo. Napad naj bi se začel 24. februarja ob štirih zjutraj. Toda dve uri prej se je posadka na Trnovem hitro umaknila po cesti navzdol čez Sedovec proti Gorici.

Gradnikova brigada, ki je bila okrepljena s 1. bataljonom Vojkove brigade in z minerskim vodom divizijskega inženirskega bataljona, se je približno ob treh zjutraj bližala svojim položajem: 3. bataljon Zagorju, 2. bataljon Sv. Gabrijelu, 1.

² Mesečno poročilo štaba 31. divizije z dne 22. februarja 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

³ Odredba štaba 31. divizije z dne 28. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

bataljon Sv. Danijelu in 1. bataljon Vojkove brigade Voglarjem, kjer naj bi bil v rezervi. Bila pa je prepozna. Predhodnica je že med Trnovim in Sedovcem naletela na sovražnikovo kolono s kakimi 150 možmi in nekaj vozovi, ki so hiteli po cesti navzdol. Kaže, da je sovražnikova posadka na Trnovem zavohala, kaj se pripravlja, in se je v zadnjem trenutku skušala rešiti z begom v Gorico.

»(...) Gradnikovci so jih kmalu dohiteli. Nemci se obešajo na vozove, da bi čimprej prišli z območja našega orožja. Bič poka po hrbtih zasoplih konj. Naši borci naperijo svoje cevi na vozove. „Juriš!“ Na bežeče Švabe se vsuje toča krogel. Nastane strašna zmeda. Švabi še bolj poženo svoje konje, nekateri pa poskačejo kar čez rob ceste.

Tedaj se močno zabliška... Pok! Voz in konji se razlete. Naleteli so na Furlanove⁴ mine. Naslednji voz se zaradi velikega zaleta ne more več ustaviti. Se en pok. Doletela ga je enaka usoda kot prvega. Petnajst Švabov obleži mrtvih in kdo ve, koliko jih je ranjenih (...)⁵

Sovražnikov pratež je zapeljal na naše mine v bližini Prevala. Tam pa je tedaj bila tudi neka desetina 1. bataljona Vojkove brigade, ki je varovala divizijske minerje, ko so polagali mine, in sedaj je še ta desetina vžgala po bežečih Nemcih. V strahu pred novimi minami nemški pratež ni nadaljeval poti proti Gorici, ampak je zavil v desno, v Grgar.

Že ob osmih zjutraj pa se je iz Grgarja pokazala sovražnikova patrolja s kakimi petnajstimi možmi. Prišla je brzkone pogledat, kaj se pod Zagorjem dogaja, morda pa tudi zato, da bi zbrala ranjence in pogrešance, ki so se bili med napadom na njihov pratež razkropili. Naši so jo seveda takoj napadli in pognali nazaj v Grgar.

Hkrati s to patroljo je iz Solkana zavila proti Sv. Gabrielu druga, močnejša kolona s približno 130 možmi in je ob podpori topov in minometov napadla položaje 2. bataljona. Prišlo je do zelo hudih bojov, toda že po dveh urah se je sovražnik moral z občutnimi izgubami vrniti, odkoder je bil prišel. Na naši strani so bili ranjeni štirje borci. Med njimi je bil tudi načelnik štaba Rado Jakin, ki je bil v brigadi na tem položaju šele teden dni. Za sovražnika naši viri navajajo,

⁴ Jože Furlan je bil šef inženirskega odseka 31. divizije.

⁵ Iz reportaže Viljema Gruberja »Trnovo«, fase. 256 v AIZDG.

da je imel kakih 24 padlih, kar pa je skoraj zagotovo pre-
tirano.⁶

Proti večeru so se bataljoni umaknili na nekoliko višje
položaje: 1. bataljon na Trnovo, 2. bataljon v Voglarje in
3. bataljon v Podgozd, medtem ko se je 1. bataljon Vojkove
brigade vrnil h glavnini svoje brigade na Cerkljansko.

Naslednje jutro se je moral 1. bataljon kar najhitreje
umakniti s Trnovega. Tokrat nevarnost ni prihajala od Nem-
cev, temveč od zavezniškega letalstva. Štab divizije je ob
osmih zjutraj sporočil štabu brigade: »Ker zavezniki ne vedo,
da je Trnovo prazno, ga nameravajo danes bombardirati.
Spricho tega naj se brigada takoj premakne v Podgozd.«⁷

Toda zavezniških letal ni bilo in tako je štab divizije ob
treh popoldne lahko poslal že nov ukaz: »Ker je zadeva glede
Trnovega urejena in so zavezniki obveščeni, da je postojanka
v Trnovem prazna, zasedite s svojimi enotami sektor Rijav-
ci—Trnovo—Podgozd.«⁸ Prvi bataljon se je zatem vrnil v
Trnovo, 2. bataljon se je spustil v Sedovec, 3. bataljon pa se
je premaknil v Rijavce. S te črte naj bi Gradnikova brigada
ščitila desni bok Bazoviške in Kosovelove brigade, ki sta
dobili nalogo, naj v noči na 26. februar vdreta iz Trnovskega
gozda proti cesti Gorica—Ajdovščina.

Sovražnik je namreč s silami 188. divizije dan poprej,
24. februarja, začel na Krasu večjo očiščevalno akcijo, v ka-
teri je nameraval naše enote, ki so bile tam, potisniti s Krasa
čez Vipavsko dolino proti zaporni črti Gorica—Ajdovščina—
Vipava—Razdrto in jih uničiti ali pa vsaj razbiti. Čeprav Gre-
gorčičeve in Gradnikove brigade ni bilo več tam, ker sta se
dan poprej prebili na Trnovsko planoto, so se na območju
Krasa zadrževale razne manjše enote in zaledne ustanove.
Da bi jim štab korpusa olajšal položaj, je 30. diviziji ukazal,
naj z dvema brigadama v noči na 26. februar napade nemške
zaporne položaje na južnih pobočjih Čavna in zavzame postoj-
janko na Taboru pri Črničah, kjer se je utrdilo kakih 80 so-
vražnikovih vojakov.

⁶ Informacijsko poročilo št. 1 OC Gradnikove brigade z dne 24. februarja 1945, fase. 75/I v AIZDG; poročilo štaba 31. divizije z dne 26. februarja 1945, fase. 277/I v AIZDG; brzojavka štaba 31. divizije z dne 24. februarja 1945 štabu 9. korpusa, fase. 276/IV v AIZDG.

⁷ Brzojavka štaba 31. divizije z dne 25. februarja 1945, fase. 276/IV v AIZDG.

⁸ Prav tam.

Tako je tisto noč Kosovelova brigada razbila sovražnikove zasede med Kamnjami in Črničami ter s tem ščitila desni bok Bazoviški brigadi, ki je z odločnim jurišem pregnala sovražnika s Tabora in med drugim zaplenila tudi top.⁹

Naslednjega dne sta Bazoviška in Kosovelova brigada s položajev na južnih pobočjih Čavna uspešno odbijali sovražnikove napade, medtem ko je bilo pri Gregorčičevi brigadi pred Colom in Črnim vrhom nad Idrijo ter pri Gradnikovi brigadi nad Gorico vse mirno.

Do zelo srditih bojev pa je prišlo 27. februarja. Najprej je začelo pokati pri Bazoviški brigadi. Že ponoči se je pripeljalo iz Gorice v Selo deset tovrnjakov vojaštva s topovi in šestimi tanki. Z njimi Bazoviška brigada ni imela večjih težav. Nevarnejša pa je bila sovražnikova bojna skupina, ki se je iz Ravnice usmerila po pobočjih proti desnemu krilu brigadnih položajev z namenom, da bi mu prišla za hrbet. To pa ji ni uspelo, ker jo je 4. bataljon Bazoviške brigade odbil in ji prizadejal hude izgube.¹⁰ Na levem krilu brigade pa je Kosovelova brigada prav tako uspešno zavrnila nekaj sovražnikovih napadov iz smeri Ajdovščine in prisilila domobrance in Nemce k umiku.¹¹

Tega dne je sovražnik napadal na vsej fronti, torej tudi na položajih Gregorčičeve brigade, kjer so njeni borci imeli opravka s približno 200 mož močno bojno skupino s Cola, še bolj pa na položaje Gradnikove brigade. Ni znano, katere sovražnikove enote so tega dne pritiskale na položaje Gradnikove brigade, toda poleg Nemcev je bilo opaziti tudi Italijane, kozake in domobrance.

Najprej je iz smeri zaselka Pri Peči odšla proti Ravnici skupina kakih 50 sovražnikovih vojakov, vendar je kmalu naleta na naše in se je morala umakniti. Nato je proti Trnovemu pritiskala sovražnikova glavnina z okrog 400 vojaki. Spopadla se je s 1. bataljonom, ki je imel položaje pred Trnovim. Sovražnikova kolona se je razvila v strelce in v manjše skupinice, ki so tipale za našimi položaji in jih skušale obkoliti. Pri tem pa so zadele na 2. bataljon na desnem in 3. bataljon

⁹ Bavec, Bazoviška brigada, str. 449—450; Isakovic, Kosovelova brigada, str. 624—626.

¹⁰ Bavec, Bazoviška brigada, str. 451.

¹¹ Isakovic, Kosovelova brigada, str. 627.

na levem krilu. Po hudem boju je sovražniku uspelo zasesti nekaj višinskih položajev, s katerih so jih nato gradnikovci skušali potisniti s svojimi protinapadi. To jim je uspelo šele v popoldanskih urah, ko sta hkrati prešla v protinapad 1. bataljon s čela in 3. bataljon z boka. Sovražnik se je zbal, da bo obkoljen, in se je umaknil v dolino.

Da so bili boji zares hudi, dokazujejo občutne izgube na obeh straneh. Gradnikovci so imeli štiri padle in pet ranjenih, po drugih podatkih pa šest ranjenih borcev. Zaplenili so puško, pištolo in nekaj streliva. Sovražnikove izgube so bile vsekakor še večje, čeprav morda ne prav tolikšne, kot navedajo naša poročila, po katerih naj bi padlo 25 in bilo ranjenih 35 sovražnikovih vojakov.¹³

Kot zanimivost kaže omeniti, kako je skušal sovražnik preslepiti naše borce. Ko so se kozaki bližali našim položajem, so že iz daljave začeli vpiti: »Tovariši, ne streljajte! Mi smo Rusi!« Naši so prenehali streljati, toda ko so se kozaki dovolj približali, so naše borce nenadoma napadli z vsem svojim avtomatskim orožjem. Borcev 1. bataljona pa to ni zmedlo, temveč so jim vrnili milo za drago, jurišali nanje in jih pogнали v beg. V boju so se še posebej odlikovali Dušan Srebrnjak-Rajko, Vincenc Tušar, Franc Urban in Rado Tušar.¹³

Do še hujših bojov je prišlo 28. februarja. Tokrat je sovražnik z vso močjo pritisnil z bokov — s Cola proti Otlici in iz Gorice proti Trnovemu — z namenom, da bi po preboju položajev Gregorčičeve in Gradnikove brigade vdrl Bazoviški in Kosovelovi brigadi, ki sta bili še vedno nad cesto Gorica—Ajdovščina, od zgoraj navzdol v hrbet. S Cola je šlo v napad kakih 500 sovražnikovih vojakov, ki jim je dokaj hitro uspelo potisniti Gregorčičevo brigado s prvotnih položajev, tako da je sovražnikova bojna skupina prodrla na Otlico že ob osmih zjutraj. Po vsem tem ni bilo drugega izhoda, ko da se čim hitreje umakneta iz doline tudi Kosovelova in Bazoviška brigada.¹⁴

Na položajih Gradnikove brigade se je začelo z manjšimi sovražnikovimi skupinami, ki jih je brigada brez večjih težav

¹² Vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 16. aprila 1945, fase. 277/1 v AIZDG; poročilo štaba 31. divizije z dne 27. februarja 1945, fase. 277/1, v AIZDG; informacijsko poročilo št. 2 OC Gradnikove brigade z dne 27. februarja 1945, fase. 75/1 v AIZDG.

¹³ Poročilo vojnega dopisnika Viljema Gruberja, fase. 276 v AIZDG.

¹⁴ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 628—629.

Nemški gorski lovci v Trnovskem gozdu februarja 1944.

zavračala, dokler jim ni poveljstvo poslalo na pomoč novih okrepitev. Že v jutranjih urah se je v Grgarju zbralo kakih 300 sovražnikovih vojakov in v dveh kolonah so odšli proti Sedovcu. V prvi je bilo približno 100, v drugi, ki je sledila prvi, pa kakih 200 vojakov z dvajsetimi mulami, otovorjenimi s težkim orožjem in strelivom. Kaže, da je bil to 3. bataljon 10. ali 15. policijskega polka SS. Približno ob istem času je iz smeri Ajševice prihajala še nova kolona z 200 možmi in sedmimi zapreznimi vozovi.

Čprav so sovražniku kasneje z desetimi tovarnjaki poslali okrepitve, so se borci tako trdovratno branili, da mu kljub številčni premoči ter hudemu artilerijskemu in minometnemu ognju po naših položajih ni uspelo v treh zaporednih juriših doseči nobenega vidnejšega uspeha. Nekaj uspeha je dosegel šele proti večeru, ko je borem začelo primanjkovati streliva. Takrat je v središču naših položajev po kratkem in zelo močnem ognjenem naletu z minometi četrtič jurišal in se vklinil kakih dvesto metrov globoko. Dlje pa ni mogel, ker so druge

naše enote na njegovih bokih še naprej ostale na položajih in mu s svojim ognjem preprečile globlji prodor.¹⁵

Ko je že ponoči prispela z Lokev pošiljka s strelivom, so ga takoj razdelili med borce, nato pa je 2. bataljon opolnoči prešel v napad. Poglavitno vlogo sta pravzaprav odigrali 1. četa 1. bataljona pod poveljstvom Ivana Ivančiča in ena izmed čet 2. bataljona pod poveljstvom Matija Bajta. Četi sta sovražnikove vojake, ki so spali okrog neke hiše, presenetili, ker sta se jim neslišno približali le na nekaj metrov in jih zasuli z ročnimi bombami. Toda sovražnik se je hitro znašel in se je sprva uspešno branil. Ko pa so gradnikovci prešli v odločen juriš, je popustil in se je umaknil na prejšnje položaje. Za uspešno izvedeno akcijo sta bili četi pohvaljeni in nagrajeni s tridnevnim počitkom, česar pa zaradi še hujšega sovražnikovega pritiska v naslednjih dneh ni bilo mogoče uresničiti.¹⁶

Tega dne so bile izgube na obeh straneh spet zelo hude. Gradnikova brigada je izgubila pet borcev, šest pa jih je bilo ranjenih. O sovražnikovih izgubah imamo na voljo le naše podatke, po katerih naj bi tega dne padlo 30 do 40 sovražnikovih vojakov. Omenjajo tudi to, da je Gradnikova brigada poleg nekaj opreme zaplenila tudi protitankovsko puško.¹⁷ To ni bila protitankovska puška, ampak so borci med nočnim protinapadom zaplenili nekaj min za znano nemško protitankovsko ročno orožje »panzerfaust«.

Sovražnikovo vojaštvo ni imelo navade, da bi čez noč ostajalo na položajih. Če pa se je že to zgodilo, je pomenilo, da je treba naslednjega dne računati na nadaljevanje bojev. Tako je bilo tudi 28. februarja. Naši so sovražnika sicer potisnili nekoliko nazaj, toda on se ni umaknil v dolino, temveč je čez noč vztrajal na položajih, naslednje jutro, 1. marca, pa je spet začel napadati. Vendar napadi niso bili več tako ostri kot prejšnjega dne, čeprav jih je spremljal hud minometni in artilerijski ogenj, in borci Gradnikove brigade so jih odbijali brez večjih težav.

¹⁵ Informacijsko poročilo št. 3 OC Gradnikove brigade z dne 28. februarja 1945, fase. 75/1 v AIZDG.

¹⁶ Spomini Ivana Suliča, v AIZDG.

¹⁷ Poročilo štaba 31. divizije z dne 28. februarja 1945, fase. 277/1 v AIZDG; vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 16. aprila 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

»RÜBEZahl III

Po zadnjih bojih, v katerih je imel sovražnik zelo malo uspeha, nemškemu poveljstvu res ni ostalo nič drugega, kot da v Trnovski gozd pošlje sveže enote in organizira novo ofenzivno akcijo. Tako je »Rübezahlu« in »Riibezahlu II« sledil še »Rübezahl III«. Višji vodja SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« je v ta namen predvidel¹⁸ dve bojni skupini, ki sta se imenovali »Zuschneid« in »Köstermann« (po polkovniku Köstermannu, komandantu 730. polka 710. pehotne divizije¹⁹).

V prvi bojni skupini sta bili dve četi 3. bataljona in 2. bataljon (brez ene čete) 10. policijskega polka SS, 3. bataljon 15. policijskega polka SS, prištabne enote 10. policijskega polka SS, dva bataljona nedičevskega 1. srbskega prostovoljskega korpusa, ki se je sicer s svojimi štirimi polki zadrževal na Pivki, en bataljon kvislinške kavkaške divizije in še nekatere druge manjše enote. V tej skupini je bilo skupno 4000 do 5000 mož.

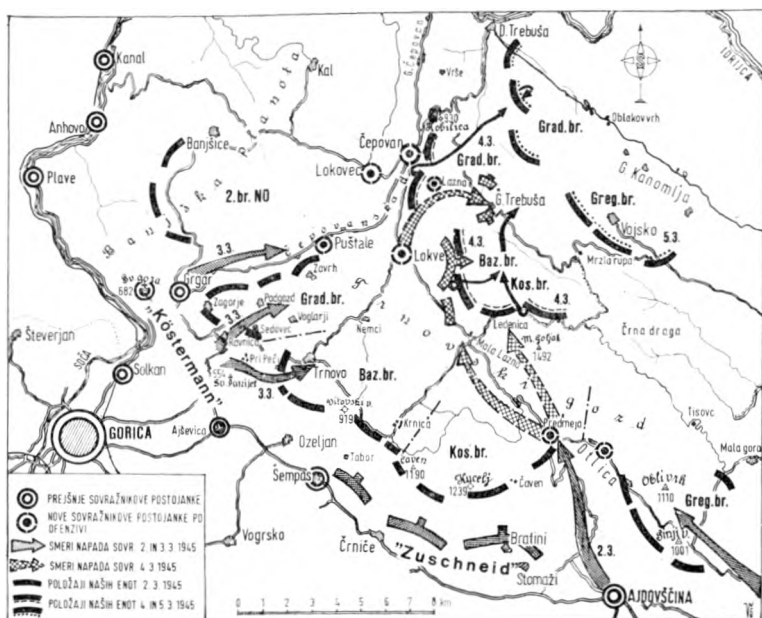
Bojna skupina »Köstermann« je bila nekoliko šibkejša, imela je približno 2500 mož. Sestavljali so jo dva bataljona 730. pehotnega polka, ena četa 3. bataljona 10. policijskega polka SS, baterija topov in še nekatere manjše enote.

Cilj nemške akcije ni bil toliko uničenje enot na tem območju, kajti nemško poveljstvo je že iz prejšnjih izkušenj vedelo, da ima za to premalo sil, ampak vdor na območje Lokev, kjer so bila partizanska skladišča in kamor so zavezniška letala spuščala orožje, strelivo in opremo za 9. korpus. Doseči so ga nameravali tako, da bi bojna skupina z nekaterimi svojimi enotami, ki bi jih imela v zasedah vzdolž ceste Gorica—Ajdovščina, preprečila morebitni vdor naših enot v Vipavsko dolino, z glavnino pa napadla vzdolž ceste Otlica—Predmeja—Lokve hkrati s skupino »Köstermann«, ki bi se Lokvam bližala iz nasprotna smeri, s Trnovega.

Bojna skupina »Zuschneid« je šla v napad na položaje Gregorčičeve in Kosovelove brigade na območju Predmeje

¹⁸ Poglavitna naloga 710. pehotne divizije, ki je imela dva polka (730. in 740. polk), je bila braniti jadransko obalo med Sočo in Tagliamentom pred morebitnim anglo-ameriškim izkrcajem, hkrati pa so njene enote uporabljali tudi za boj s partizani.

¹⁹ Povelje višjega vodje SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« z dne 2. marca 1945, Zbornik VI/19, dok. št. 156.

Sovražnikova ofenzivna akcija »Rübezahl III«.

2. marca zjutraj, toda kljub veliki številčni premoči in hudemu topniškemu in minometnemu ognju ni mogla čez dan nikamor naprej, šele proti večeru se ji je posrečilo prodreti na Predmejo. Ponoči je na teh položajih ostala le še Kosovelova brigada, kajti štab divizije je Gregorčičevo brigado poslal na območje Mrzle rupe in Vojskega, da bi preprečila sovražnikov vdor v hrbet iz smeri Idrije.²⁰

Ni znano, zakaj ni druga bojna skupina, »Köstermann«, napadla že 2. marca, temveč šele dan kasneje. Štab korpusa je medtem obrambo te smeri, Gorica—Trnovo—Lokve, okrepil še z Bazoviško brigado, ki je zasedla položaje na levem krilu (na črti Rijavci—Vitovski vrh—Krnica—Čaven), medtem ko je bila Gradnikova brigada na njenem desnem krilu (Zagorje—Sedovec—Trnovo).

²⁰ Isakovid, Kosovelova brigada, str. 630—631.

Tretjega marca je sovražnik med močnim artilerijskim obstreljevanjem začel napadati že ob petih zjutraj. Proti položajem Gradnikove brigade sta prodirali dve koloni — ena iz Grgarja po dolini proti Čepovanu, druga pa iz Ravnice proti Podgozdu. V vsaki je bilo po kakih 300 sovražnikovih vojakov. Približno enako močna kolona pa je pritiskala na položaje Bazoviške brigade, ki je prevzela obrambo Trnovega, da bi Gradnikova brigada lahko z vsemi tremi bataljoni preprečila sovražnikov vdor čez Podgozd in Zavrh proti Lokvam. Sprva so se gradnikovci sovražnikovi premoči še kar uspešno upirali in so njegovo kolono, ko je prodrla v Zavrh, potisnili nekoliko nazaj. Toda sovražnikov pritisk je bil prehud in tako so se morali gradnikovci korak za korakom umikati v notranjost Trnovskega gozda. V večernih urah je sovražnik imel v rokah ne le Trnovo in Rijavce, temveč tudi Zavrh.²¹

V teh bojih je Gradnikova brigada imela po nepopolnih podatkih 2 padla, 4 ranjene in nekaj pogrešanih borcev, medtem ko naj bi na sovražnikovi strani padlo kakih 25 vojakov. Številka o sovražnikovih izgubah pa je bržkone pretirana.²²

Četrtega marca je sovražnik nadaljeval tam, kjer je prejšnjega dne nehal. Gradnikova brigada ni mogla več misliti na kak dolgotrajnejši odpor ne samo zaradi sovražnikove premoči, temveč tudi zaradi sila neustreznega zemljišča, ki je s svojo poraščenostjo, vrtačami in skalovjem omogočalo sovražniku, da se skoraj neopazno približa branilcu in ga preseneti. Da brigada ne bi bila razbita, se je umaknila na nove položaje za Lokvami: 2. bataljon na Kobilico, 1. in 3. bataljon pa na območje Lažne²³

Bazoviška brigada, ki je še naprej ostala na levem krilu Gradnikove brigade, se je že ponoči umaknila na položaje vzporedno s cesto Lokve—Mala Lažna in na levem krilu vzpostavila neposreden stik z enotami Kosovelove brigade. Ta se je še ves dan bojevala s sovražnikom okrog »rdeče hiše« na Predmeji in se je na nove položaje začela umikati šele zvečer.²⁴

²¹ Poročilo štaba 31. divizije za 3. marec 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

²² Informacijsko poročilo št. 4 OC Gradnikove brigade z dne 3. marca 1945, fase. 75/1 v AIZDG.

²³ Poročilo štaba 31. divizije za 4. marec 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

²⁴ Bavec, Bazoviška brigada, str. 455; Isakovič, Kosovelova brigada, str. 632.

Vendar tudi Gradnikova brigada ni obstala na območju Lažne. Že ob treh popoldne je bil sovražnik za njo, jo odločno napadel in vdrl na Lažno, takoj nato pa se začel spuščati proti Gorenji Trebuši. Po vsem tem ni bilo nobenega pomena več, da brigada še brani Kobilico, saj bi jo to veljalo samo novih žrtev. Zato so štabu brigade ukazali, naj se ponoči s svojimi enotami umakne v dolino potoka Trebuše in naj na njenem desnem bregu z dvema bataljonoma zasede položaje nad Dolenjo, z enim bataljonom pa nad Gorenjo Trebušo. Brigada je v noči na 5. marec izpolnila povelje.

Tega dne se je brigada uspešno izmikala sovražnikovim obkoljevalnim manevrom in udarom, saj sta ji padla le dva borca, ranjena pa sta bila tudi dva (po drugih podatkih pa enega padlega, enega ranjenega in enega pogrešanega borca), sovražnik pa naj bi imel 16 padlih, kar pa je bržkone pretirano.²⁵

Naslednjega dne, 5. marca, enote Gradnikove brigade niso nikjer prišle v stik s sovražnikom. V silno nevarnem položaju pa sta se tega dne znašli Bazoviška in Kosovelova brigada, ki sta se ponoči spustili po nevarni stezi, ki je peljala med prepadi, v neko globel pred Gorenjo Trebušo, ne da bi vedeli, da je že prejšnji večer prišlo v Gorenjo Trebušo čez Lažno kakih 200 sovražnikovih vojakov. Tako je kolona pred Gorenjo Trebušo ob štirih zjutraj naletela na sovražnikovo zasedo, ki jo je potisnila nazaj v globel. Naprej ni bilo mogoče, nazaj pa tudi ne, kajti tudi tam so bili Nemci. K sreči je zaščitnica zvalila nemško kolono, ki jih je zasledovala iz smeri Lokev, v drugo smer, drugače bi brigadi v globeli lahko doživeli resnično katastrofo. Tako sta preždeli v tej hudourniški strugi prav do noči, ko je Gregorčičeva brigada z delom

3. bataljona Gradnikove brigade napadla sovražnikovo posadko v Gorenji Trebuši, pritegnila njeno pozornost nase in tako omogočila Bazoviški in Kosovelovi brigadi, da sta se mimo Gorenje Trebuše neopazno izmuznili iz pasti in se umaknili proti Vojskemu.²⁶

²⁵ Informacijsko poročilo št. 5 OC Gradnikove brigade z dne 5. marca 1945, fase. 75/ v AIZDG; Poročilo štaba 31. divizije za 4. marec 1945, fase. 277/1 v AIZDG; vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 16. aprila 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

²⁶ Isakovič, Kosovelova brigada, str. 634—642; informacijsko poročilo št. 6 OC Gradnikove brigade z dne 5. marca 1945, fase. 75/1 v AIZDG.

To pa je bil tudi konec sovražnikove ofenzivne akcije »Rübezahl III«, po kateri je njegovo poveljstvo prišlo do ugotovitve, da so partizani »dobro oboroženi z avtomatskim orožjem, pod dobrim vojaškim poveljstvom in da imajo nalogo, da z vsemi sredstvi zasedejo Vipavsko dolino kot važno bazo za njihovo preskrbo. V zadnjih bojih pri njih ni bilo opaziti taktike izmikanja. Sovražnik se trdovratno brani in v nekaterih primerih zagrizeno napada. Računati pa moramo tudi na to, da se bo sovražnik umaknil na sever, ko bo spoznal težavnost položaja (...)«²⁷

Najnovejša sovražnikova ofenzivna akcija se od prejšnjih ne bi bistveno razlikovala, če bi se njegove čete po končanih bojih spet umaknile na svoje izhodiščne položaje, kot se je dogajalo vse dotlej. Tokrat pa je bilo drugače: sovražnik se je z glavnino resda umaknil, toda v skoraj vseh naseljih na Trnovski planoti je pustil svoje posadke. Tako je 3. bataljon 10. policijskega polka SS imel nove postojanke v Čepovanu, na Lažni in Lokvah, kvislinški kozaški bataljon — vse kaže, da je bil to 3. bataljon polka »Nordkaukasus« — je ostal na Trnovem in v Krnici, medtem ko so bile na Predmeji, Otlici in v Gozdu postojanke 2. bataljona 10. policijskega polka SS in nekega nedičevskega bataljona iz 1. srbskega prostovoljskega korpusa.²⁸

ZADNJIČ NA GORENJSKEM

Tako se je 9. korpus sredi marca 1945 ponovno znašel v silno težavnih razmerah, saj se je sovražniku po skoraj trimesečnih bojih nazadnje le posrečilo zapreti našim enotam pot v Vipavsko dolino in jim onemogočiti oskrbovanje s hrano iz te smeri, štab korpusa je imel na voljo samo dva izhoda: prvi je bil umik z glavnino korpusa na Cerkljansko in Gorenjsko, drugi pa prehod v protinapad in čiščenje Čepovanske doline in Trnovskega gozda. Štab korpusa si je izbral to drugo pot:

²⁷ Poročilo višjega vodje SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« z dne 6. marca 1945, arhiv Vojaškozgodovinskega inštituta v Beogradu.

²⁸ Zbornik VI/19, dok. št. 159.

»Naš načrt je še vedno isti: držati Trnovsko planoto, Vipavsko dolino in Kras, kar je predpogoj za našo glavno nalogo —« Trst.«²⁹

Da bi se glavnina korpusa mogla pripraviti na to nalogo, je bilo treba organizirati dovoz hrane z gorenjskega območja. Kot nalašč pa so prav takrat na Gorenjskem nastale nove motnje. V tistih dneh je namreč sovražnik na Sv. Križu nad Selcami vzpostavil novo postojanko in tako praktično izničil rezultate, ki jih je 31. divizija dosegla konec novembra 1944 z osvojitvijo Železnikov. Kot je znano, se je s padcem Železnikov odprla pot z Jelovice prek Selške doline na Cerkljansko, nova postojanka na Sv. Križu pa je to pot spet zaprla. S Sv. Križa, ki se dviga severno od Selc in je le dva do tri kilometre daleč od Dražgoš, pač ni bilo težko nadzirati poti, ki pelje prek Dražgoš proti Češnjici in naprej proti Železnikom.

Sv. Križ je topografsko zelo močan položaj. To je strm hrib (k. 868) s cerkvijo in mežnarijo na vrhu. Domobranci so obe stavbi utrdili, ju okrepili z dodatnimi bunkerji, okrog teh pa razpeli žične ovire. Tako je Sv. Križ postal skoraj nezavzeten. To tembolj, ker je bila okrog cerkve sama goljava, pokrita s snegom. Domobranska posadka pa se ni nastanila le pri cerkvi, temveč tudi v zaselku Kališe, ki leži nekaj sto metrov niže na jugozahodnih pobočjih hriba.

To je bila torej postojanka, ki bi jo morala 31. divizija zavzeti in tako spet zagotoviti nemoten dovoz hrane iz Bohinja in doline Save. Njeno posadko je sestavljalo kakih sto domobrancev. Med njimi je bilo pol novincev in nekaj ubežnikov iz naših enot. Poleg pušk so imeli pet puškomitraljezov, dva protiletalska mitraljeza in težki minomet.

Štab divizije je sklenil, naj postojanko napade Prešernova brigada (z dvema bataljonoma), vse druge enote (devetnajst bataljonov) pa naj bi jo pri tem varovale pred morebitnim posredovanjem iz drugih postojank.

Vojkova brigada naj bi napad zavarovala iz doline Save tako, da bi svoje enote razporedila na črti Lavtarski vrh—Sv. Mohor—Jamnik. Levo od nje naj bi bil Jeseniško-bohinjski odred, ki naj bi pazil na Bled in Bohinj. Inženirski bataljon

²⁹ Poročilo štaba 9. korpusa z dne 9. marca 1945 Glavnemu štabu NOV in POS, fase. 224 v AIZDG.

31. divizije bi imel zasede pred Zgornjo Sorico in Petrovim brdom, dve brigadi italijanske partizanske divizije »Garibaldi Natisone« pa proti Idriji in Gorenji vasi. Med Gorenjo vasjo in Škofjo Loko naj bi bile nad dolino enote škofjeloškega odreda, obroč pa naj bi pred Škofjo Loko sklenila Gradnikova brigada, ki bi imela na desni strani škofjeloški odred, na levi pa Vojkovo brigado.

V Škofji Loki je bilo takrat okrog 1100 sovražnikovih vojakov, oboroženih — po podatkih naše obveščevalne službe — tudi s tremi topovi, 12 težkimi minometi, 24 težkimi mitraljezi in 2 puškomitraljezoma. Že iz teh podatkov je videti, da je izmed vseh enot, kar jih je bilo v zavarovanju, dobila najodgovornejšo in najtežavnejšo nalogo spet Gradnikova brigada.

V skladu z navodili, ki jih je njen štab prejel iz štaba divizije, bi bilo treba v bližino minskega polja, ki naj bi ga v Soteski pred Škofjo Loko postavili divizijski minerji, poslati močno zasedo, eno četo pa tudi nad križišče, kjer se od glavne ceste, ki pelje po Selški dolini, odcepi pot proti Luši. Štab brigade je moral nameniti posebno pozornost tudi stezam, ki peljejo po pobočjih Lubnika (trig. 1024) nad Škofjo Loko, in domobranski postojanki pri Muretu nad Poljansko dolino. Hkrati s tem se je bilo treba pobrigati še za miniranje ceste med Škofjo Loko in Visokim v Poljanski dolini.

Približno taka je bila naloga Gradnikove brigade ob napadu Prešernove brigade na novo domobransko postojanko na Sv. Križu in v Kališah.³⁰

V času, ko je štab 31. divizije v skladu s smernicami štaba 9. korpusa koval načrte za ta napad, je bila Gradnikova brigada še vedno nad Dolenjo Trebušo. Tam je 8. marca dočkala tudi ukaz štaba svoje divizije, naj se takoj vrne na Gorenjsko.³¹ Brigada se je še istega dne s kamioni prepeljala v Cerkno, odtod pa takoj nadaljevala prek Novakov v Mlako in Četano Ravan, naslednjo noč pa je že bila na svojih novih položajih pred Škofjo Loko na črti Okrogovnik—Sv. Florian—Breznica—Sv. Tomaž.

Prešernova brigada je s svojim 3. bataljonom napadla sovražnikovo postojanko v Kališah 9. marca ob enajstih ponoči

³⁰ Poročilo štaba 31. divizije z dne 9. marca 1945, fase. 22/11 v AIZDG.

³¹ Odredba štaba 31. divizije z dne 8. marca 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

in je do štirih zjutraj osvojila že vso vas. Napad na Sv. Križ pa se je začel zjutraj ob sedmih. Poglavitno vlogo bi moral odigrati 2. bataljon, ki naj bi po artilerijski pripravi — brigado so namreč okrepili z gorskim topom kalibra 75 mm, protitankovskim topom kalibra 45 mm in avtomatskim topom kalibra 20 mm — jurišal iz smeri Dražgoš. Bataljon ni imel težkega opravila, kajti avtomatski top je s svojimi zažigalnimi granatami vžgal mežnarijo in z izredno preciznim streljanjem pregnal domobrance iz nekaterih bunkerjev, tako da niti niso čakali na juriš, ampak so se pred neposrednim spopadom z našimi borci raztepli po strmini navzdol proti Selški Sori.

V tem boju je padlo deset domobrancev, pet so jih naši ujeli, drugi pa so ušli. Prešernovci so zaplenili en težki in dva lahka minometa, dva mitraljeza, brzostrelko, 60 pušk in še precej drugega vojaškega materiala. Na njihovi strani sta padla dva, medtem ko je bilo ranjenih osem borcev.³²

Postojanka je bila tako hitro zavzeta, da sovražnik sploh ni imel časa za posredovanje iz drugih postojank. Vendar Gradnikova brigada le ni prišla zaman tako daleč. Skupina borcev 1. bataljona se je priplazila prav blizu sovražnikove postojanke pri Muretu in je s svojimi rafali presenetila domobrance prav tedaj, ko so se razvrščali na dvorišču svoje postojanke. Tedaj je menda padlo kakih deset sovražnikovih vojakov.

Streljanju pri Muretu pa so slišali tudi v Poljanah. Zato je od tod kmalu odšla manjša kolona s kakimi 50 vojaki na pomoč domobrancem. Toda med Poljanami in kmetijo pri Muretu jih je prestregla naša zaseda in jim preprečila nadaljnjo pot. Po štiriurnem medsebojnem obstreljevanju so se Nemci umaknili nazaj v Poljane. Če so naši podatki točni, so Nemci v tem boju izgubili dvanajst mož. Bržkone pa so bile njihove izgube manjše. Gradnikova brigada ni imela tega dne ne mrtvih ne ranjenih.³³

Še istega dne je brigada odšla na Koprivnik, Razpotje in Cerkljanski vrh, da bi tako zavarovala Cerkljansko pred morebitnim sovražnikovim vdorom iz Idrije, Dolomitov in

³² Relacija štaba 31. divizije z dne 12. marca 1945, fase. 278/III v AIZDG.

³³ Prav tam.

Poljanske doline. A tam je ostala le dva dni, kajti že 12. marca se je morala zbrati na Kladju nad Cerknim, da so jo s kamioni prepeljali nazaj v Dolenjo Trebušo.³⁴

SOVRAŽNIKOVI PORAZI V ČEPOVANSKI DOLINI

Gradnikova brigada se je vrnila v Dolenjo Trebušo zato, da bi skupno z brigadami 30. divizije izvedla protiudar, ki ga je štab 9. korpusa pripravljala v Čepovanski dolini in Trnovskem gozdu.³⁵ V tem smislu je tudi Glavni štab NOV in POS poslal štabu 9. korpusa brzojavko, češ da naj takoj, ko bo sovražnikov pritisk nekoliko oslabil, naše enote ponovno osvoje Trnovsko planoto, ker je ta izhodišče za Trst. Zato je treba tam osredotočiti jedro 9. korpusa.³⁶

Štab korpusa je nameraval to nalogo izvesti v dveh etapah. V prvi naj bi očistil Čepovansko dolino, Banjško planoto in Trnovsko planoto ter prodrli nad Vipavsko dolino. V drugi etapi bi 30. divizijo poslal v Vipavsko dolino, medtem ko bi ji 31. divizija na Predmeji in Otlici varovala odstopnico. Temu ustrezno nalogo je dobila tudi italijanska divizija »Garibaldi Natisone«, ki naj bi s šentviške planote varovala desni bok korpusa. Iz zaledja pa naj bi glavnino korpusa ščitila Kosovelova brigada, ki jo je štab korpusa spričo hudih izgub, ki jih je imela v zadnjih bojih, poslal na Cerkljansko.

Brž ko je štab 31. divizije zvedel za svoje naloge, je sklenil, naj Gradnikova brigada napade Čepovan, Vojkova brigada Lokovec in Prešernova brigada Lažno. Hkrati s tem naj bi Gregorčičeva brigada iz 30. divizije napadla Lokve, Bazoviška brigada pa Predmejo in Otlico.

Po podatkih obveščevalne službe naj bi bilo v Čepovanu 150, v Lokovcu približno 300 in na Lažni 50 sovražnikovih vojakov. Poleg tega je imel sovražnik postojanko še v Puštalah s kakimi 50 vojaki, enako število pa jih je bilo tudi v stalni zasedi na Kobilici.

³⁴ Poročilo štaba 31. divizije za 11. marec 1945, fase. 277/1 v AIZDG; vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 16. aprila 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

³⁵ Odredba štaba 31. divizije z dne 11. marca 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

³⁶ Brzojavka Glavnega štaba NOV in POS z dne 9. marca 1945 štabu 9. korpusa, fase. 45 v AIZDG.

To je pomenilo, da bi morala Gradnikova brigada, preden bi napadla Čepovan, najprej obračunati z zasedo na Kobilici, kajti ta hrib dominira nad skoraj vso Čepovansko dolino. Ukazali so ji tudi to, naj z enim svojim bataljonom pomaga Prešernovi brigadi osvojiti Lažno.

Napad naj bi se začel 16. marca ob petih zjutraj.³⁷

Ko se je Gradnikova brigada 12. marca s kamioni pripekljala v Dolenjo Trebušo, je njen 3. bataljon ostal tam, medtem ko sta 1. in 2. bataljon zavila na Vrše nad Čepovansko dolino. Tu se je brigada zadrževala cele tri dni, ne da bi sovražnik, kot sklepamo iz kasnejših dogodkov, vedel zanj, čeprav je imel svoji postojanki v Čepovanu in v Lokovcu, na Kobilici, komaj tri kilometre v zračni črti od Vrš, pa stalno zasedo.

To pa še ni vse, kajti Gradnikova brigada je pred začetkom napada dobila še posebno nalogo. Takoj za njo sta namreč do Dolenje Trebuše prispeli tudi Vojkova brigada, ki se je povzpela na šentviško planoto, in Prešernova brigada, ki je odšla v nasprotni breg, na Vojsko. Sedaj je bilo treba poskrbeti za hrano, kajti dovoz z Gorenjskega je bil onemogočen. Glede na to, da je korpusna intendatura imela na območju Kanalskega vrha v rezervi približno 10 000 kg hrane in 76 glav živine, je dobila Gradnikova brigada nalogo, naj vse to v noči na 15. marec skrivoma prepelje čez Grudnico v Dolenjo Trebušo, kar je bilo tudi storjeno.³⁸

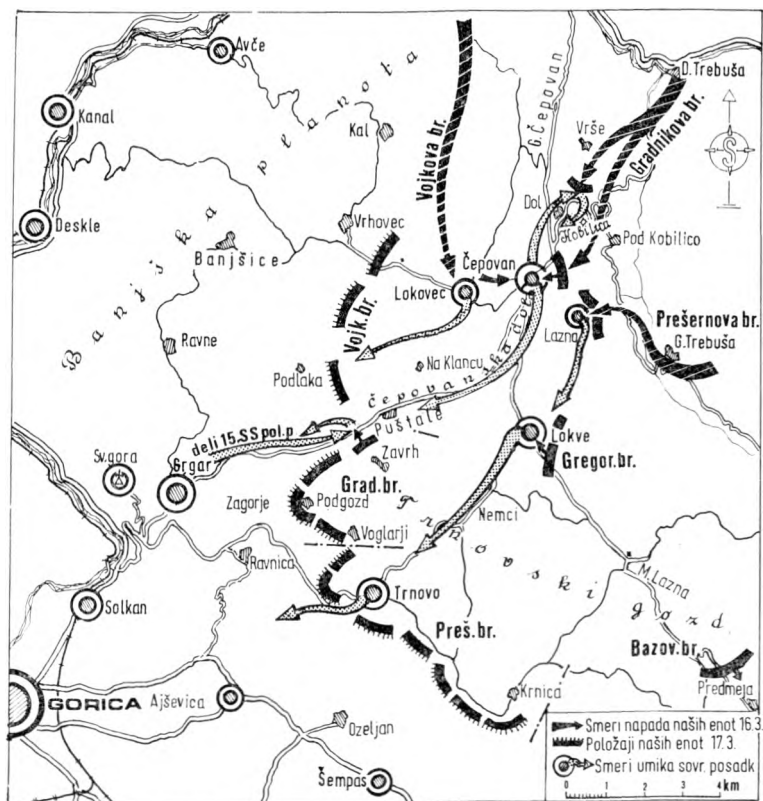
Petnajstega marca zvečer so brigade in njihovi bataljoni odšli vsak na svoj položaj. V Gradnikovi brigadi je imel 3. bataljon najdaljšo pot, kajti iz Dolenje Trebuše se je napotil mimo Čepovana prav nad Puštale, da bi v obeh smereh zaprl cesto Gorica—Grgar—Puštale—Čepovan. Druga dva bataljona, ki so ju okrepili z avtomatskim topom kalibra 20 mm, protitankovskim topom kalibra 47 mm in dvema težkima minometoma, sta bila na Vršah in se pripravljala za napad na sovražnikovo zasedo na Kobilici. Toda napad na Čepovan je bil preložen na popoldansko uro, ker je bilo z zavezniki dogovorjeno, da naj bi napad izvedli šele po poprejšnjem letalskem napadu na Čepovan.

³⁷ Povelje štaba 31. divizije z dne 15. marca 1945, fase. 278/III v AIZDG.

³⁸ Odredba štaba 31. divizije z dne 13. marca 1945, fase. 276/11 v AIZDG; vojaško poročilo štaba 31. divizije za 14. marec 1945, fase. 277/1 v AIZDG; spomini Janeza Moharja, v AIZDG.

Bilo je še temno, ko so z Vrš poslali proti Kobilici izvidniško patroljo, da natančneje ugotovi moč in razporeditev sovražnikove zasede. Bataljona pa sta se medtem razporejala nad potjo, ki iz čepovana pelje čez sedlo med Kobilico in Vršami proti Dolenji Trebuši. Ko se je patrolja vrnila, je sporočila, da na Kobilici ni več nobenih sovražnikovih vojakov.

Kmalu so ugotovili, zakaj je bila Kobilica prazna. Iz čepovana je namreč kmalu po sedmi uri odšla na pot približno

Protiudar 9. korpusa marca 1945.

150 mož močna kolona s štirimi topovi in osmimi vozovi. To je bil del 1. bataljona 10. policijskega polka SS.³⁹ Zaseda, ki je bila dotlej na Kobilici, je bila bržkone določena za predhodnico kolone, in da bi si skrajšala pot, se je spustila po vzhodnih pobočjih Kobilice naravnost na cesto, ki se vijuga proti Dolenji Trebuši, ne da bi se poprej prepričala, ali je na severnih pobočjih Kobilice in onstran sedla proti Vršam vse v redu. Tako se je zgodilo, da je predhodnica mirno korakala po cesti navzdol, kolona pa se je nič hudega sluteč bližala močni partizanski zasedi na sedlu med Kobilico in Vršami.

Ko je bila kolona že globoko v zasedi — ta je bila na levi strani ceste — čelo kolone pa že skoraj na samem sedlu, kjer se začne cesta spuščati v globoko sotesko potoka Trebuše, so borci 1. in 2. bataljona hkrati začeli streljati z vsem orožjem, ki so ga imeli pri roki, pa tudi z avtomatskim topom in obema težkima minometoma. Ni si težko zamisliti, kakšen je bil učinek nenadnega napada med sovražnikovimi vojaki.

V tistem trenutku ni nihče izmed njih niti pomislil na kak odpor, temveč je vse, kar je ostalo živo, bežalo nazaj ali proti vrhu Kobilice.

Po prvem presenečenju je sovražnik le prišel k sebi in skušal čimprej priti na vrh Kobilice ter ga zadržati v svojih rokah, če bi mu to uspelo, bi utegnil našim preprečiti, da bi pobrali orožje in opremo, ki je ostala na cesti. Toda borci Gradnikove brigade so bili hitrejši in so bili prvi na vrhu, odkoder so brez večjih težav odbili sovražnika, ki je silil navzgor. S tem pa boj za Kobilico še ni bilo konec, kajti nekoliko kasneje jo je sovražnik napadel iz nasprotna smeri, z Bezljavnika (trig. 1040), torej iz smeri Lažne. Tudi ta poskus so naši zavrnili. Tretji protinapad z enakim neuspehom za sovražnika je sledil iz smeri Čepovana.

Po vsem tem borcem Gradnikove brigade ni preostalo drugega, ko da na cesti pobere vojni plen, ki ga ni bilo malo. Tam so našli dva avtomatska topa kalibra 20 mm in ruski protitankovski top kalibra 45 mm, 4000 nabojev za avtomatski in 150 granat za protitankovski top, 40 pušk, 40 000 nabojev

³⁹ Zaslišanje ujetnika Gavrila Poljstovljaka z dne 18. marca 1945, fase. 235/11 v AIZDG.

za puškomitraljeze, radijsko postajo, minodetektor in še veliko razne vojaške opreme.

V tem kratkem spopadu je, sodeč po naših podatkih, padlo 24 sovražnikovih vojakov, najmanj dvajset pa jih je bilo ranjeno.⁴⁰

Ne bo odveč, če poskušamo ugotoviti vzroke, ki so omogočili, da je Gradnikova brigada tako poceni in nepričakovano dosegla tolikšen uspeh.

»Najzaslužnejši« za ta uspeh je bil nedvomno sovražnik sam. Ni si mogoče razlagati, kako da ni vedel za navzočnost partizanskih enot v svoji neposredni bližini in kako je mogel tako pomembno višinsko točko, kot je Kobilica, pustiti brez varstva, dokler ne bi bila mimo že vsa kolona. Če bi na Kobilici ostala vsaj majhna zaseda, uspeh naših vsekakor ne bi bil tolikšen, četudi bi morda sovražnikova kolona le padla v našo zasedo.

Štabi naših enot, ki so bili tisto jutro tam, so se izredno hitro in spretno prilagodili novim razmeram: brž ko so ugotovili, da njihovega cilja ni več na Kobilici in da se jim bliža nov, so se ga lotili brez oklevanja. Njihova izvrstna taktična zamisel pa se seveda ne bi uresničila, če ne bi imeli pogumnih borcev, ki so bili pripravljeni takoj jurišati na sovražnika.

Nedvomno je bila za Gradnikovo brigado — pa tudi za skoraj vse druge enote na tem območju — srečna okolnost v tem, da je sovražnik prav ta dan menjal svoje položaje in je bil marsikje na pohodu. To se je zgodilo tudi pri Vojkovi brigadi, katere cilj je bila postojanka v Lokovcu. Ko je prišla tja, ni v vasi našla nobenega Nemca več.

Poleg treh topov, ki jih je 16. marca zasegla Gradnikova brigada, je povsem nepričakovano do svojega avtomatskega topa prišla tudi Vojkova brigada. Ta je potem, ko v Lokovcu zanj ni bilo posla, zasedla rob Banjške planote nad Čepovansko dolino. Prav tedaj pa je šla pod njenimi položaji manjša sovražnikova kolona, ki je s seboj imela tudi avtomatski top. Vojkovci so kolono takoj napadli, jo razgnali

⁴⁰ Poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 4. aprila 1945, fase. 226/IV v AIZDG; informacijsko poročilo št. 13 OC Gradnikove brigade z dne 16. marca 1945, fase. 75/1 v AIZDG; vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 16. aprila 1945, fase. 277/1 v AIZDG; vojaško poročilo štaba artilerije 9. korpusa z dne 18. marca 1945, fase. 22/III v AIZDG.

in zaplenili top.⁴¹ To je bil prav tisti top, ki ga je sovražniku edinega uspelo rešiti ob jutranjem napadu na njegovo kolono pod Kobilico, medtem ko so druge tri zaplenili gradnikovci.⁴²

Po teh nepričakovanih porazih je bojni duh med sovražnikovimi vojaki tako upadel, da se je začel že pred napadom Gradnikove brigade na Čepovan neorganizirano umikati v skupinah proti Puštalam. Sprva je bilo predvideno, da bodo zavezniška letala napadla ob pol dveh: »Danes ob 13.30 bodo bombardirali čepovan—Grgar—Trnovo. Po bombardiranju se prične napad.«⁴³ Zavezniška letala, bilo jih je šest, so priletela šele ob treh. Takoj po njihovem napadu na Čepovan je iz smeri Podčepovana odšla proti Čepovanu v strelcih ena izmed čet Gradnikove brigade, z Lokovca pa so se spustile navzdol nekatere enote Vojkove brigade, ki so prispele v Čepovan pred gradnikovci. Ves manever je bil prepočasen, tako da so še tisti maloštevilni vojaki, ki jih je letalski napad zadržal v Čepovanu, lahko pravočasno odšli proti Puštalam. Kljub temu pa le še niso bili na varnem, kajti vso pot do Grgarja so jih obstreljevali naši: najprej vojkovci z roba Banjske planote, nato pa še borci 1. bataljona Gradnikove brigade s svojih položajev nad Puštalami. Naši viri navajajo, da je imel sovražnik na svojem begu kakih deset mrtvih in petnajst ranjenih vojakov.

Četa 3. bataljona Gradnikove brigade, ki je bila vdrla v že izpraznjeni čepovan, sovražnika ni zasledovala, temveč je zavila v levo, da bi se povzpela na greben, ki povezuje Kobilico z Bezljavnikom (trig. 1040) nad Lažno. Ta je bil še v sovražnikovih rokah, četa ga je skušala zavzeti, toda sovražnik, ki je imel položaje vzdolž grebena, jo je z ročnimi bombami in hudim ognjem iz brzostrelk odbil, šele ko je gradnikovecem prihitel na pomoč del 2. bataljona Vojkove brigade, so naši potisnili sovražnika proti Lažni in zavzeli greben.

A bojev s tem še ni bilo konec. Sovražnikova enota, ki je bila vse do tega jutra v zasedi na Kobilici in ki je s svojim nepremišljenim umikom s tega dominantnega položaja povzročila polom svoje glavnine, se je proti večeru vračala iz

⁴¹ Petelin, Vojkova brigada, str. 469—470.

⁴² Informacijsko poročilo št. 13 OC Gradnikove brigade z dne 16. marca 1945, faze. 75/1 v AIZDG.

⁴³ Brzjavka štaba 31. divizije z dne 16. marca 1945, faze. 276/IV v AIZDG.

smeri Gorenje Trebuše in je hotela svojo napako popraviti tako, da je poskušala ponovno dobiti Kobilico v svoje roke. Naši, ki so bili še vedno na tem hribu, so napad teh 80 vojakov, kolikor jih je napadlo, zlahka odbili in sovražnika potisnili nazaj proti Gorenji Trebuši.

V vseh bojih tega 16. marca 1945, ki je eden izmed najuspešnejših dni v vsej zgodovini Gradnikove brigade, je ta imela le šest ranjencev.⁴⁴

Medtem so se uspešno končali tudi boji za Lažno, ki je bila cilj Prešernove brigade. Njeno izhodišče za napad je bilo Vojsko, pot odtod do Lažne pa je bila, ponoči in po hudih strminah, silno utrudljiva. Na mnogih krajih je bilo še toliko snega, da mule, ki so nosile težko orožje, niso mogle čezenj. Zato ni bilo druge pomoči, ko da so si borci oprtali vse to orožje in strelivo na rame in ju znosili na vrh hriba. Sovražnik na Lažni se je krčevito branil in se je od tod šele proti večeru umaknil proti Gorenji Trebuši.⁴⁵

Tega dne so bile uspešne tudi nekatere druge enote. Tako je, na primer, udarna četa 31. divizije med Idrijo in Vojskim povsem razbila sovražnikovo kolono s kakimi 300 vojaki. Ob tej priložnosti je padlo, kot je razvidno iz naših poročil,⁴⁶ kakih dvajset sovražnikovih vojakov, tri pa so udarniki celo ujeli.

Tudi Gregorčičeva brigada je zasedla Lokve brez bojev, ker jih je sovražnik izpraznil že pred njenim napadom, isto pa se je ponovilo na Predmeji in Otlici, ki ju je nato zasedla Bazoviška brigada.⁴⁷

Potemtakem je bil protiudar 9. korpusa uspešen, kajti že v prvem dnevu so njegove enote dosegle skoraj vse cilje, ki so bili predvideni za prvo etapo, čepovanska dolina in večji del Banjške planote in Trnovskega gozda so bili spet v naših rokah. Naši so bili uspešni predvsem zato, ker so uspeli sovražnika presenetiti in ker so borci napadali pogumno in drzno. To velja zlasti za Gradnikovo brigado, ki ji je štab

⁴⁴ Poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 4. aprila 1945, fase. 226/IV v AIZDG; vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 16. aprila 1945, fase. 277/1 v AIZDG; vojaško poročilo štaba 31. divizije za 16. marec 1945, fase. 22/III v AIZDG.

⁴⁵ Petelin, Prešernova brigada, str. 564—565; informacijsko poročilo št. 13

OC Gradnikove brigade z dne 16. marca 1945, fase. 75/1 v AIZDG.

⁴⁶ Vojaško poročilo štaba 31. divizije za 16. marec 1945, fase. 22/111 v AIZDG.

⁴⁷ Bavec, Bazoviška brigada, str. 467.

divizije za uspehe v tem dnevu izrazil posebno zahvalo in priznanje:

»(...) V tem boju so borci III. SNOUB Ivana Gradnika pokazali, kako moramo na vsakem koraku tolči sovražnika, dokazali so, da so dobri sinovi Primorske, za katere svobodo so se borili vseskozi in za katero so se pripravljene boriti povsod in proti vsakomur (...),«⁴⁸

V OBRAMBI DOSEŽENIH USPEHOV

Enote 31. divizije so še isto noč zasedle nove položaje. Vojkova je na Banjški planoti bila na desnem krilu divizijske razporeditve, na levem krilu (na črti Voglarji—Trnovo—Krnica) je bila Prešernova brigada, Gradnikova pa v sredini. Ta je na položajih zahodno od Zavrha in Podgozda imela le 2. in 3. bataljon z nalogo, da sovražniku preprečita prodor iz smeri Grgarja proti Čepovanu, medtem ko je njen 1. bataljon še naprej ostal na Kobilici in Lažni in varoval Čepovansko dolino iz smeri Gorenje Trebuše. Tam so se še vedno zadrževali deli 2. bataljona 10. policijskega polka SS,⁴⁹ ki so se še 18. marca vrnili čez Vojsko v Idrijo.

Dan pred tem, 17. marca, se je v Grgar pripeljalo iz smeri Trsta s 30 kamioni približno 500 sovražnikovih vojakov. Kot kaže, je šlo za 3. bataljon 15. policijskega polka SS.⁵⁰ Petnajst kamionov je takoj nadaljevalo pot proti Ravnem in Batam na Banjški planoti, kjer se je moštvo izkrcalo in se spopadlo z enotami 2. brigade NO,⁵¹ ki so imele položaje na desnem krilu Vojkove brigade.

Drugih petnajst tovornjakov je ostalo v Grgarju, iz katerega je nato sovražnik izvajal sunke proti Čepovanski dolini. Ena izmed njegovih kolon je po pobočjih Banjške planote prodrla prav do Lokovca nad Čepovanom, vendar so jo voj-

⁴⁸ Dnevno povelje štaba 31. divizije z dne 18. marca 1945, fase. 278/III v AIZDG.

⁴⁹ Zaslišanje ujetnika Gavrilu Poljstovljaka z dne 18. marca 1945, fase. 235/11 v AIZDG.

⁵⁰ Informacijsko poročilo št. 14 OC Gradnikove brigade z dne 17. marca 1945, fase. 75/1 v AIZDG; povelje višjega vodje SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« z dne 11. marca 1945, arhiv Vojaškozgodovinskega inštituta v Beogradu.

⁵¹ Druga brigada narodne obrambe, ki se je prej imenovala 2. brigada VDV (vojske državne varnosti).

kovci pogнали nazaj. Gradnikova brigada oziroma njen 2. bataljon, ki je imel položaje na robu Trnovskega gozda zahodno od Zavrha, pa se je v popoldanskih urah spopadel s približno 200 mož močno kolono, ki je iz Grgarja pritiskala proti Puštalam in naprej proti Čepovanu in ki je s seboj imela tudi avtomatski top. Drugi bataljon jo je napadel z mitralješkim in minometnim ognjem ter sovražnikove vojake prisilil, da so si začeli iskati kritja po hišah. Po triurnem medsebojnem obstreljevanju se je sovražnik v neredu umaknil nazaj v Grgar.⁵²

V naslednjih treh dneh ni bilo kakih hujših bojev. Sovražnik je proti našim položajem pošiljal izvidniške patrulje in manjše kolone, vendar borcem Gradnikove brigade, ki so še nadalje branili smer Gorica—Grgar—Čepovan, niso povzročale nobenih večjih preglavic in so jih zlahka odbijali.

⁵² Poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 4. aprila 1945, fase. 226/IV v AIZGD; informacijsko poročilo št. 14 OC Gradnikove brigade z dne 17. marca 1945, fase. 75/I v AIZDG; vojaško poročilo štaba 31. divizije za 17. marec 1945, fase. 22/III v AIZDG.

ZADNJA SOVRAŽNIKOVA OFENZIVA

NEMŠKI NAČRTI

V začetku marca 1945 je bila vojaška situacija za nacistično Nemčijo skrajno kritična. Na zahodni fronti so se anglo-ameriške sile bojevale že na nemških tleh, v Italiji so tekle zadnje priprave za preboj tako imenovane »gotske črte« v višini Bologne, sovjetske enote so se na pohodu čez zahodno Madžarsko bližale avstrijski meji in Prekmurju, jugoslovanska narodnoosvobodilna vojska pa se je v Dalmaciji tudi pripravljala na svoj zadnji udar prek Like in Gorskega kotarja proti Trstu. Slovenskemu ozemlju so se torej zavezniške sile bližale iz treh smeri: Italije, Madžarske in Dalmacije. Pričakovati pa je bilo treba tudi napad iz četrte smeri — anglo-ameriško izkrcanje na obalah Istre in Tržaškega zaliva.

Nemško vodstvo še ni hotelo priznati nesmiselnosti nadaljnega boja in se je krčevito upiralo, računajoč, da bo kak čudež ali nesoglasje med njihovimi nasprotniki v zadnjem trenutku rešil nacistično Nemčijo pred sicer neizogibnim zlomom.

Zato tudi v Slovenskem primorju celo v teh zadnjih dneh ni bilo opaziti nobenih znakov kakršnegakoli popuščanja nemškega okupatorja. Nasprotno, prav tedaj je sovražnik sprožil svojo zadnjo, hkrati pa tudi najhujšo ofenzivo, kar jih je bilo dotlej na ozemlju Slovenskega primorja in Gorenjske. Ta je bila zanj nujna zato, da bi si zagotovil varno in čisto zaledje za takrat, ko bi se ob jadranskih obalah utegnile prikazati anglo-ameriške desantne ladje, oziroma na mejah Slovenskega primorja anglo-ameriške, jugoslovanske ali celo ruske čete.

V prvi polovici marca je po mnenju nemškega vodstva v operacijski coni »Jadransko primorje« grozila največja ne-

varnost z morske strani in zato so 12. marca za vso operacijsko cono objavili strogo pripravljenost. Za obrambo obale so bile predvidene tri divizije: 237. divizija v Istri, 188. divizija ob Tržaškem zalivu do Soče in 710. divizija za obrambo obale med Sočo in Tagliamentom. V rezervi 710. divizije so imeli še osem kozaških polkov.¹ Vse te enote so spadale pod poveljstvo 97. armadnega korpusa, ki je imel štab v Spessi pri Krminu.

V korpusni rezervi so bili 10. policijski polk SS na območju Gorice, 3. bataljon 15. policijskega polka SS na območju Trsta, 24. brigada kraških lovcev SS² na območju Vidma in 7. šolski bataljon³ v Gradiški ob Soči.

To je bil prvi korak, ki ga je nemško vodstvo storilo v zvezi z obrambnimi ukrepi pred morebitnim anglo-ameriškim izkrcanjem.⁴ Drugi korak se je nanašal na čiščenje zaludja, kar so intenzivno izvajali že od oktobra 1944 dalje, vendar brez posebnega uspeha. Sedaj, ko jim je tekla že voda v grlo, pa niso smeli več odlašati. Sklenili so, da bodo proti 9. korpusu začeli novo ofenzivo, hujšo od prejšnjih, ga razbili, njegove ostanke pa pregnali proti severovzhodu, čim dlje od obale.

Po načrtu, ki sta ga določila Erwin Rösener, višji vodja SS in policije v 18. vojaškem okrožju, in Odilo Globočnik, višji vodja SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje«, naj bi ofenziva imela dva dela: prvi naj bi zajel zahodno Gorenjsko in Cerkljansko, drugi pa osrednjo Primorsko (območje Vojskega, šentviško planoto, Banjško planoto, Čepovansko dolino in Trnovski gozd). Prvi je dobil naziv

¹ Te enote so bile sestavljene iz ujetih rdečearmejcev. Vseh kozakov in Kavkazijcev je bilo na območju operacijske cone »Jadransko primorje« po nekih podatkih okrog 40 000, razmeščeni pa so bili predvsem v Furlaniji. Januarja 1945 je bilo sedem polkov, do aprila pa so ustanovili tri brigade, od katerih je vsaka imela po tri polke. (Dr. Tone Ferenc, Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943—1945, Borec 1977, str. 22.)

² Stiriindvajseto brigado kraških lovcev SS so iz pripadnikov najrazličnejših narodnosti (Nemcev, Italijanov, Francozov, Špancev, Poljakov itd.) ustanovili v začetku leta 1945. Imela je dva polka (59. in 60. polk) s kakimi 8000 možmi. Nastala je iz bataljona SS za obrambo Krasa oz. kasnejšega SS bataljona kraških lovcev. (Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 15; Dr. Tone Ferenc: Nemška policija v okupacijski coni »Jadransko primorje« 1943—1945, Borec 1976, str. 585.)

³ To je bil 7. šolski in nadomestni bataljon planinskih lovcev SS, ki je prispel v Gradiško junija 1944. (Dr. Tone Ferenc, Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje«, Borec 1976, str. 586.)

⁴ Povelje višjega vodje SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« z dne 11. marca 1945, arhiv Vojaškozgodovinskega inštituta v Beogradu.

»Frühlingsanfang« (začetek pomladi), drugi pa »Winterende« (konec zime).⁵

Po tem načrtu naj bi prvi del nemške ofenzive potekal tako, da bi Globočnikove policijske in kvislinške enote zasedle in branile zaporno črto od Podbrda vzdolž Baške grape čez Bukovo in Reko ter vzdolž Idrije do Idrije, medtem ko bi črto Idrija—Škofja Loka zasedle enote ljubljanskega zaščitnega območja. Najpomembnejša vloga v prvem delu nemške ofenzive je bila namenjena Rösenerjevim policijskim polkom in podoficirski šoli SS iz Ljubljane, ki naj bi s črte Škofja Loka—Spodnja Sorica—Podbrdo pritiskali proti jugozahodu in zoževali obroč okrog obkoljenih partizanskih enot na tem območju.

Prvega dela sovražnikove spomladanske ofenzive, ki se je začela 19. marca, so se poleg enot, ki jih je sovražnik običajno uporabljal za boj s primorskimi partizani (10. policijski polk SS, 3. bataljon 15. policijskega polka SS, dva bataljona 1. srbskega prostovoljskega korpusa), udeležile tudi nekatere enote z gorenjskega in ljubljanskega območja (28. policijski polk SS, pripadniki esesovske podoficirske šole v Ljubljani, neke ruske in grške kvislinške enote, domobranski 2. bataljon ter četniške in domobranske enote iz Dolomitov),⁶ mimo teh pa še nekatere enote, ki jih je nemško poveljstvo pritegnilo s Koroškega in Štajerskega (13. in 17. policijski polk SS).

Po približnih cenitvah je v prvem delu sovražnikove ofenzive sodelovalo kakih 15 000 pripadnikov nemških, italijanskih, nedičevskih, četniških, grških, ruskih in domobranskih enot. Ofenziva na Gorenjskem in Cerkljanskem je zajela le manjši del 9. korpusa (Kosovelovo brigado, dve italijanski brigadi, — 158. in Tržaško —, škofjeloški odred, inženirski bataljon 31. divizije ter tamkajšnje zaledne enote in ustanove 9. korpusa). V sovražnikovem obroču, ki se je čedalje bolj ožil, so naše enote predolgo čakale, namesto da bi se začele takoj odločno prebijati. Zato so morale kasneje to storiti

⁵ Povelje višjega vodje SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« z dne 15. marca 1945, Zbornik VI/19, dok. št. 165.

⁶ Izmed dolomitskih posadk so se obeh delov ofenzive udeležile 43. četa iz Št. Jošta, 44. četa s Sv. Treh kraljev, 45. četa iz Logatca in 72. četa, poleg tega pa še 2. bataljon iz Cerknice. (Poročilo organizacijskega štaba slovenskega domobranstva z dne 6. aprila 1945, fase. 283 v AIZDG, domobranski fond.)

največ razpršilo. Mnogi izmed njih so padli ali pa jih je zajel sovražnik in jih zvečine takoj pobil.⁷

Drugi del sovražnikove ofenzive se je pravzaprav začel hkrati s prvim delom, vendar se je sovražnik v prvih dneh omejeval le na blokado glavnine 9. korpusa v Trnovskem gozdu, na Banjški planoti, v Čepovanski dolini in na območju Vojskega. Nekaj dni kasneje pa je s Cerkljanskega pritegnil okrepiteve in začel čedalje odločnejše stiskati obroč okrog naših enot, ki so se zadrževale na tem območju.

Sovražnik je imel 19. in 20. marca na blokadnih položajih okrog glavnine 9. korpusa na širšem območju Trnovske planote, kolikor je bilo mogoče ugotoviti iz redkih še ohranjenih sovražnikovih in naših dokumentov, tele skupine oziroma enote:

- na višinskih položajih nad levim bregom Idrijce in vzdolž ceste Reka—Bukovo—Baška grapa je bila bojna skupina »Blank« (10. policijski polk SS, 3. bataljon 15. policijskega polka SS, dva bataljona 1. srbskega prostovoljskega korpusa, 21. policijska izvidniška četa, sile zaščitne policije in artilerijska baterija).⁸ Po približni presoji je bilo v tej skupini 3500 do 4000 mož;

- na desnem krilu skupine »Blank« ni bilo kakih posebnih enot razen stalnih posadk ob progi Grahovo—Sv. Lucija;

- na Banjški planoti je 3. bataljon 15. policijskega polka SS zamenjala 24. brigada kraških lovcev SS (bojna skupina »Hahn«), ki je dobila nalogo, naj v naslednjih dneh očisti vso planoto. Brigada naj bi v svojih dveh polkih (59. in 60. polk) imela približno 8000 mož;⁹

- v smeri Gorica—Trnovo—Lokve naj bi napadala bojna skupina »Bikowsky« (2. kozaški polk brez enega bataljona);

- v Vipavski dolini je bila na zapornih položajih bojna skupina »Lerch« (Globočnikove štabne enote, deli četniške Dinarske divizije, 3. četa 10. policijskega polka SS, deli Schmidtove čete varnostne policije in »Allersova četa brez težkega orožja« ter enote 1. udarnega polka SNVZ).¹⁰

⁷ Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 113.—128; Isakovič, Kosovelova brigada, str. 647—720.

⁸ Povelje višje vodje SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« z dne 19. marca 1945, Zbornik VI/19, dok. št. 169.

⁹ Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 15.

¹⁰ Ferenc, Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943—1945, Borec 1977, str. 31.

Četniški oficir, major Ernst Lerch (poveljnik ene izmed nemških bojnih skupin) in kapetan Reinhold Mahrenschildt v zadnji sovražnikovi ofenzivi na Primorskem.

— na črti Col—Črni vrh nad Idrijo—Idrija so bile četniške enote, en bataljon 2. kozaškega polka, italijanske policijske enote in deli 1. udarnega polka SNVZ.¹¹

V vseh teh enotah je bilo — po približnih cenitvah — kakih 23 000 mož. Njihovo število se je nekaj dni kasneje, ko so jim prišle s Cerkljanskega na pomoč še nove enote (domobranske čete iz dolomitskih postojank, domobranski 2. bataljon, ruske in grške kvislinške enote, podoficirska šola itd.), dvignilo na približno 30 000 mož.

Koliko pa je bilo naših v obroču?

Pred položaji nemške bojne skupine »Blank« so bile Gregorčičeva brigada in udarna četa 31. divizije na območju Vojskega, italijanska 156. brigada »Bruno Buozzi« na Šebreljah ter italijanska 157. brigada »Guido Piccelli« na šentviški planoti.

¹¹ Povelje višjega vodje SS in policije v operacijski coni »Jadransko pri-
morje« z dne 15. marca 1945, Zbornik VI/19, dok. št. 165.

Na Banjški planoti so bili Vojkova brigada in deli 2. brigade NO — prva na levem, drugi na desnem krilu.

S kozaki 2. polka sta imeli na črti Zavrh—Trnovo—Krnica opravka Gradnikova in Prešernova brigada.

Nad Vipavsko dolino in pred Colom je imela položaje Bazoviška brigada, ki so jo okrepili z enim bataljonom Vojkove brigade.

V vseh teh enotah je bilo kakih 3000 pravih borcev, ki jih je bilo mogoče poslati na položaj. Vsaj toliko pa je bilo še pripadnikov divizijskih in brigadnih posebnih enot (obveščevalnih, za zvezo, zaščitnih itd.) in služb ter raznih zalednih enot in ustanov (bolnice, komande mest, delavske enote, delavnice, skladišča itd.), ne računajoč organe ljudske oblasti in razne druge, ki jih je ofenziva dobila na tem območju in ki jih je bilo treba reševati iz sovražnikovega obročja.¹²

OBRAMBA SMERI GORICA—CEPOVAN

Devetnajstega marca, ko se je začel prvi del te zadnje velike sovražnikove ofenzive, je Gradnikova brigada imela nad cesto Gorica—Čepovan dva bataljona: zahodno od Zavrha je imel položaje 2. bataljon, levo od njega pa je bil na položajih zahodno od Podgozda 1. bataljon. Tretji bataljon, ki je bil dotlej na Kobilici, se je premaknil na Lokve kot brigadna rezerva. Tam je bil tudi štab brigade. Na levem krilu brigade, na črti Voglarji—Trnovo—Krnica, so bili položaji Prešernove brigade.

Tega dne je imela Gradnikova brigada spopad s približno 150 mož močno kolono, ki je iz Grgarja prodirala proti Puštalam. Gradnikovci so kolono razbili in jo pognali nazaj proti Grgarju. Na sovražnikovi strani sta bila dva mrtva, trije pa so bili ranjeni. Gradnikova brigada ni imela izgub.¹³

Naslednjega dne, 20. marca, je prišlo do najhujših bojev na Banjški planoti, kjer so oddelki 24. brigade kraških lovcev SS, potem ko so zamenjali 3. bataljon 15. policijskega polka SS, z vso močjo napadli enote Vojkove brigade in 2. brigade

¹² Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 130.

¹³ Poročilo štaba 31. divizije za 19. marec 1945, faze. 277/1 v AIZDG; brzojavka štaba Gradnikove brigade z dne 19. marca 1945, faze. 276/IV v AIZDG.

NO, ki so branile to smer. Zato so jim v popoldanskih urah poslali z Lokev na pomoč še 3. bataljon Gradnikove brigade. S skupnimi močmi so sovražnika na območju Lokovca z obkoljevalnim manevrom prisilili k umiku. K uspehu so deloma pripomogla tudi zavezniška letala, ki so v popoldanskih urah razgnala eno izmed sovražnikovih kolon na poti iz Grgarja proti Banjški planoti. Neko drugo sovražnikovo skupino z mulami pa je na poti iz Grgarja proti Fobškemu Kalu razkropil 1. bataljon Gradnikove brigade s težkimi mitraljezi, ki so imeli položaje na nasprotni strani doline, pri Podgozdu.¹⁴

Do resnejših bojev je na položajih Gradnikove brigade prišlo 21. marca. Po obveščevalnih podatkih je iz Gorice že zjutraj prispelo v Grgar kakih 500 mož, ki so nato v večjih ali manjših kolonah pritiskali na vse strani. Najhujše boje je imela Vojkova brigada. Ves dan se je skupno s 3. bataljonom Gradnikove brigade bojevala s približno 400 mož močno sovražnikovo bojno skupino, ki so jo proti večeru potisnili nazaj proti Podlaki. Sovražnik se je za neuspeh maščeval tako, da je požgal vasi Ravne in Podlešče.

Druga kolona se je iz Grgarja usmerila proti Ravnici in naprej proti položajem Prešernove brigade. Šlo je menda za kozake, ki pa so jih prešernovci v sodelovanju s 1. bataljonom Gradnikove brigade zaustavili.

Približno ob istem času je kakih 200 mož močna kolona, ki so jo spremljali tudi trije tanki, odšla iz Grgarja proti Puštalam. Že pod Podgozdom jo je napadel 1. bataljon in jo razgnal. En tank je zaostal, druga dva pa sta kar sama brez pehote rinila naprej. Ko sta pripeljala v Puštale, so se s hriba pred Zavrhom oglasile protitankovske puške in avtomatski top, ki so bili na položajih 2. bataljona. Tanka si nista upala dalje, temveč sta se omejila na obstreljevanje naših položajev. Družbo jima je delal nemški avtomatski top, ki se je oglasal z nasprotnega roba Banjške planote. Kljub precejšnji razdalji je streljal zelo natančno, kajti že prejšnjega dne so njegovi izstrelki ranili šest naših borcev, tega dne pa še enega.

Približno ob štirih se je sovražnik dokončno vrnil v Grgar. Toda dve uri kasneje se je spet prikazala skupina kakih 80

¹⁴ Vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 20. marca 1945, fase. 277/1 v AIZDG; informacijski poročili št. 16 in 17 OC Gradnikove brigade z dne 19. in 20. marca 1945, fase. 75/1 v AIZDG; poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 4. aprila 1945, fase. 276/IV v AIZDG.

mož, ki se je z našimi obstreljevala vse do desetih ponoči. Sovražnik je tega dne, sodeč po naših poročilih, izgubil v bojih z gradnikovci 5 mož, trije pa so bili menda ranjeni.

To noč se je z Banjške planote vrnil tudi 3. bataljon, ki je zasedel položaje na levem krilu brigade — južno in jugozahodno od Zagorja.¹⁵

Naslednjega dne, 22. marca, je bilo sorazmerno mirno na vsej obrambni črti 31. divizije. Sovražnik je pred vsemi tremi brigadami izvajal le izvidniško dejavnost z manjšimi skupinami, ki pa jih ni bilo težko odbiti. Kar zadeva Gradnikovo brigado, je 3. bataljon nad Ravnico razbil neko manjšo sovražnikovo kolono, medtem ko so se mitraljezci 1. bataljona zabavali tako, da so obstreljevali in razkropili sovražnikovo kolono s štirimi vozmi, na katerih je bila bržkone hrana ali strelivo, v trenutku, ko se je kolona na poti iz Grgarja čez Kal proti Podlaki preveč približala njihovim položajem. To se je proti večeru ponovilo še z neko drugo, vendar nekoliko močnejšo kolono nad Kalom. Na naši strani sta bila dva borca lažje ranjena, sovražnik pa naj bi imel šest mrtvih.¹⁶

Tudi 23. marca se v smeri Gorica—Čepovan, ki jo je branila Gradnikova brigada, ni zgodilo nič posebnega, če izvzamemo spopad s kakimi 60 sovražnikovimi vojaki, ki pa našim niso mogli povzročiti nobenih resnejših preglavic. Borci 3. bataljona so sovražnika zlahka odbili.¹⁷

Huje je bilo na nasprotni strani Trnovskega gozda, nad Vipavsko dolino. Tam je Bazoviška brigada dotlej uspešno odbijala vse sovražnikove napade iz smeri Cola. Toda tega dne je prišlo do novega, najhujšega napada, ki se ga je udeležilo približno 500 mož. Po celodnevni bojih so Nemci, nedičevci in domobranci zasedli Sinji vrh, zelo pomembno višino na cesti Col—Otlica.¹⁸

¹⁵ Vojaško poročilo štaba 31. divizije za 21. marec 1943, fase. 277/1 v AIZDG; informacijsko poročilo št. 18 OC Gradnikove brigade z dne 21. marca 1945, fase. 75/1 v AIZDG; poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 4. aprila 1945, fase. 226/IV v AIZDG.

¹⁶ Dnevno poročilo štaba Gradnikove brigade za 22. marec 1945, fase. 277/11 v AIZDG; vojaško poročilo štaba 31. divizije za 22. marec 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

¹⁷ Poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 4. aprila 1945, fase. 226/IV v AIZDG; vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 16. aprila 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

¹⁸ Bavec, Bazoviška brigada, str. 476.

Štab korpusa se je očitno zbal, da bi sovražnik utegnil v tej smeri doseči odločilne uspehe in prodreti na Otlico. Menil je, da Bazoviška brigada morda sovražnikovega pritiska ne bo vzdržala, in ji je hotel pomagati tako, da jo je okrepil z dvema bataljonoma Gradnikove brigade. Za to se je odločil toliko laže, ker v prvih dneh sovražnikove ofenzive na položajih Gradnikove in Prešernove brigade ni bilo hujših bojov. Zato je ukazal, naj štab Gradnikove brigade še isto noč pošlje dva svoja bataljona na Otlico, njune prejšnje položaje pa naj bi prevzel bataljon Vojkove brigade, ki so ga odpoklicali z Banjške planote.

Kasnejši dogodki so pokazali, da ta sklep — ne glede na potrebo po okrepitvi Bazoviške brigade — ni bil povsem na mestu in da štab korpusa ni imel zadostne predstave o sovražnikovi moči in njegovih namerah na Banjški planoti in na območju Trnovega. Vrh tega sta štaba Gradnikove in Vojkove brigade ostala praktično brez svojih bataljonov: štabu Gradnikove brigade je po vsem tem ob vhodu v Čepovansko dolino ostal en sam bataljon, druga dva pa sta bila na več kot dvajset kilometrov oddaljeni Otlici, kjer sta bila začasno vključena pod poveljstvo štaba Bazoviške brigade, medtem ko je štab Vojkove brigade imel en bataljon na Banjški planoti, drugega pri Trnovem, tretjega pa prav tako na Otlici.

Drugi in 3. bataljon Gradnikove brigade sta v noči na 24. marec odšla čez Lokve na Otlico, 1. bataljon Gradnikove brigade se je nato premaknil na nove položaje pred Zavrhom, na njegove prejšnje položaje pa je prišel 2. bataljon Vojkove brigade.¹⁹

Primernejšega trenutka za napad si sovražnik v nobenem primeru ne bi mogel izbrati: borci se na novih položajih sploh še niso mogli razgledati, mnogi izmed njih jih niti niso uspeli zasesti in tudi še niso mogli vzpostaviti medsebojne zveze, ko so se ob pol petih zjutraj oglasili topovi in minometi s Sv. Gore, iz Grgarja in Ravnice in ko je nekoliko kasneje kakih 1500 sovražnikovih vojakov ob podpori petih tankov napadlo položaje Prešernove brigade, približno 600 vojakov pa se je usmerilo nad 2. bataljon Vojkove brigade in 1. bataljon Gradnikove brigade.

¹⁹ Poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 4. aprila 1945, fase. 226/IV v AIZDG.

V takšnih okoliščinah in pri tolikšni sovražnikovi premoči naši borci niso vzdržali in so se postopoma umikali v notranjost Trnovskega gozda. Še manjše možnosti za uspešno obrambo so naše enote imele v gozdu, kar so pričale izkušnje iz prejšnjih bojev. To tembolj, ker se je neka sovražnikova kolona s kakimi 200 možmi zelo hitro prebila v zaledje naših in osvojila Lokve, tako da sta se morala 1. bataljon Gradnikove in 2. bataljon Vojkove brigade umikati v sila težavnih okoliščinah: sovražnik je bil spredaj, na levi strani vzdolž ceste Trnovo—Lokve in zadaj na Lokvah, medtem ko so bila na desni strani strma in gola pobočja, ki so se spuščala v Čepovansko dolino.

Več sreče je pri tem imel bataljon Gradnikove brigade, ki je previdno obšel Lokve, kjer so že bile sovražnikove enote, s severozahodne strani. Tam je poskušal priti čez cesto, ki z Lokev pelje proti Čepovanu. Toda sovražnik ga je opazil in z vso močjo obstreljeval tako s položajev nad Lokvami kot tudi iz smeri Lokovca na nasprotni strani Čepovanske doline. Kljub temu se je 1. bataljon srečno prebil čez cesto in zasedel nove položaje na pobočjih hribov, ki planjavo okrog Lokev obkrožajo s severne strani in na katerih je že dotlej bila tudi udarna četa 31. divizije. Sovražnik pa se je z Lokev ob podpori artilerijskega in minometnega ognja v gostih strelskih vrstah pognal v napad. Naši so sovražnikove vojake spustili blizu svojih položajev in jih nenadoma začeli obstreljevati s takim hudim ognjem, da so se sovražnikovi vojaki morali čez čistino umakniti nazaj proti Lokvam. Prvi bataljon tega dne, kot kaže, ni imel nobenih izgub.²⁰

Mnogo huje je bilo z 2. bataljonom Vojkove brigade, ki se ni umikal tako strnjeno kot gradnikovci, ampak ga je sovražniku uspelo razbiti v več manjših skupin. Povrh vsega je brigadna spremljevalna četa pri Zavrhu padla v zasedo neke nemške skupine, ki se je po gozdovih neopazno prebila vojkovcem za hrbet. Tako je četa izgubila mule in težko orožje na njih. Proti večeru se je z Banjške planote vrnil nad Lokve še 1. bataljon Vojkove brigade, kajti sovražnik je prešel v napad tudi na Banjški planoti in bataljon njegovega pritiska ni vzdržal. Brigada je tega dne doživela hud udarec.

²⁰ Prav tam; spomini Ivana Krašovca, v AIZDG; Petelin, Med Triglavom in Trstom, str. 522—524.

Ugotovili so, da manjka 86 borcev. Kakih 30 se jih je naslednjega dne vrnilo, medtem ko usoda preostalih ni pojasnjena. Največ se jih je porazgubilo, precej pa jih je tudi padlo.²¹

Hude boje je imela tudi Prešernova brigada, proti kateri je bil usmerjen glavni udar. Njeni bataljoni so kljub temu vzdržali na položajih do devete ure, nato pa so se umaknili na Malo Lažno, da bi sovražniku preprečili preboj z Lokev proti Predmeji in Otlici.²²

Težko je oceniti sovražnikove izgube, ki jih je imel v teh bojih; vsekakor so bile na njegovi, pa tudi na naši strani precejšnje, nikakor pa tolikšne, kot jih navaja poročilo republikanske kvesture v Gorici.²³ Po njenih podatkih naj bi partizani imeli sto mrtvih in mnogo ranjenih, na nemški strani pa naj bi bil uničen ves nemški policijski bataljon s približno 300 možmi.

Tako je sovražnik tega dne osvojil vso Banjško planoto, Čepovansko dolino in severozahodni del Trnovskega gozda ter s tem zožil obroč okrog glavnine 9. korpusa.

Prešernova in Vojkova brigada (brez 3. bataljona) sta še isto noč zasedli nove položaje vzhodno in jugovzhodno od Lokev z nalogo, da sovražniku preprečita vsak poskus prodora z Lokev prek Male Lažne na Predmejo. Prvi bataljon Gradnikove brigade pa se je še isto noč premaknil na Otlico in tako je bila vsa brigada začasno podrejena štabu 30. divizije.

BOJI ZA SINJI VRH

V zadnji sovražnikovi ofenzivi ni bilo položaja, hriba ali kakega drugega objekta, za katerega bi se obe strani tako zagrizeno bojevali in okrog katerega bi padlo toliko žrtev, kot je bilo to s Sinjim vrhom (trig. 1001). Sinji vrh je navaden skalnat in pretežno poraščen hrib nad cestnim križiščem, kjer se od ceste Col—Otlica odcepi pot proti Zadlogu. Iz tega je že mogoče sklepati, da Sinji vrh zapira pot

²¹ Petelin, Vojkova brigada, str. 488—490.

²² Petelin, Prešernova brigada, str. 576—577.

²³ Poročilo republikanske kvesture v Gorici z dne 27. marca 1945, fase. 680 v AIZDG, italijanski fond.

na Otlico. Prav Col—Otlica je bila v tej ofenzivi najpomembnejša smer sovražnikovega napada. Kot v drugih svojih ofenzivah in čistkah Trnovskega gozda je sovražnik tudi tokrat najhuje pritiskal — vsaj sprva — tu in v smeri Trnovo—Lokve—Predmeja; povsod drugod se je omejil na čim tesnejšo blokado, kajti zemljišče mu kake druge rešitve skorajda ni dopuščalo.

Po splošno znanem taktičnem pravilu je treba nasprotnika, če je obkoljen, razbiti na več delov in potem vsakega izmed njih posebej uničevati. Nekaj podobnega je sovražnik konec marca skušal doseči tudi v Trnovskem gozdu. Zato pa se je morala bojna skupina, ki je prodirala iz smeri Cola, prebiti na Otlico in Predmejo ter se tam nekje združiti z bojno skupino »Bikowsky«, ki naj bi se bližala z Lokev. Na Otlico pa se je bilo mogoče s Cola prebiti po cesti šele potem, ko bi padla najbolj dominantna točka v tej smeri — Sinji vrh.

V tem je bil pomen Sinjega vrha za sovražnika, pa tudi za poveljstvo 9. korpusa.

Sinji vrh je silno težavno braniti, a ne toliko zaradi drevja in grmovja, s katerim je deloma poraščen, temveč zaradi velikih skalnatih gmot; v njihovem kritju se je napadalec lahko neopazno približal branilcu ne le ponoči, temveč celo podnevi. Zato so boji navadno potekali iz neposredne bližine, poglavitno orožje pa so bile ročne bombe.

Bazoviška brigada se je precej časa uspešno upirala sovražnikovim napadom iz smeri Cola, a 23. marca, je popustila in je morala Sinji vrh prepustiti sovražniku. Tako se mu je odprla možnost, da prodre na Otlico in še bolj poslabša položaj, v katerem je bila glavnina 9. korpusa. Zato je štab korpusa kot je že omenjeno, še istega dne okrepil Bazoviško brigado z 2. in 3. bataljonom Gradnikove brigade.

Brž ko sta bataljona 24. marca v popoldanskih urah prišla na Otlico, so 3. bataljon takoj poslali na položaj, kmalu zatem pa se mu je pridružil še 2. bataljon. Zvečer ob osmih so naši bataljoni prešli v protinapad. Na desnem krilu je bil 2. (ruski) bataljon Bazoviške brigade in na levem krilu 2. bataljon Gradnikove brigade, pa tudi 3. bataljon, kar na-

vajajo nekateri drugi viri.²⁴ Gradnikovci so Sinji vrh obšli s severa in prodirali proti zaselku Gozd. Sovražnika, na katerega so spotoma naleteli, so razbili. V spopadu so padli trije sovražnikovi vojaki, eden pa je bil ujet. Med plenom so bile štiri puške, pištola ter precej streliva.²⁵

Uspešen je bil tudi 2. bataljon Bazoviške brigade, v katerem je takrat bilo kakih 400 borcev, samih bivših rdečearmejcev, ki so jih bili Nemci kot vojne ujetnike vključili v svojo vojsko, iz te pa so pobegnili v partizane. Naključje je hotelo, da so se prav na Sinjem vrhu spopadli s svojimi rojaki, s pripadniki bataljona 2. kozaškega polka, ki je napadal v tej smeri. Naši »rdečearmejci« so bili uspešnejši od nemških, saj so po približno dveurnem boju — v katerem so njihovi nasprotniki imeli kakih 30 mrtvih in so izgubili protitankovsko puško, težki mitraljez, puškomitraljez, 18 pušk in še mnogo drugega vojnega materiala — ob pol dveh ponoči 25. marca zasedli Sinji vrh. Tako je Sinji vrh drugič spremenil gospodarja.

Potem ko je bil Sinji vrh spet v naših rokah, so se bataljoni na novo razporedili. Robove nad Vipavsko dolino je zasedel 1. bataljon Bazoviške brigade, levo od njega na Sinjem vrhu je ostal 2. bataljon Gradnikove brigade, na severnih pobočjih Sinjega vrha in ob cesti pod njim so bili položaji 3. bataljona Vojkove brigade, še bolj proti severu (med k. 965 in k. 931) so poslali 3. bataljon Gradnikove brigade, na njegovem levem krilu pa je bil 3. bataljon Bazoviške brigade, medtem ko je 2. (ruski) bataljon Bazoviške brigade ostal v rezervi.²⁶

Spet stara napaka! Na položajih so bile enote treh brigad, nikjer pa nista bila drug ob drugem vsaj dva bataljona iste brigade. Pri taki razporeditvi so bili štabi brigad povsem odveč, štabi bataljonov niso poznali bojne vrednosti sosednjih enot, pa tudi pravega sodelovanja ni moglo biti med njimi.

²⁴ Relacija štaba 30. divizije z dne 15. aprila 1945 (fase. 226/1 v AIZDG) navaja le 2. bataljon, poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 4. aprila 1945 (fase. 226/IV v AIZDG) in še nekateri drugi viri pa tudi 3. bataljon.

²⁵ Bavec, Bazoviška brigada, str. 477—478; relacija štaba 30. divizije z dne 15. aprila 1945, fase. 226/1 v AIZDG.

²⁶ Relacija štaba 30. divizije z dne 15. aprila 1945, fase. 226/1 v AIZDG; operacijsko poročilo štaba 30. divizije z dne 28. marca 1945, fase. 226/1 v AIZDG.

Tega dne, 25. marca, je sovražnik miroval, toda iz Ajdovščine je dovažal na Col nove okrepitve. Po vsem tem ni bilo težko sklepati, da se pripravlja na še hujši napad. Toda na bojno razpoloženje borcev so ugodno vplivala zavezniška letala, ki so krožila nad Trnovskim gozdom in Vipavsko dolino ter bombardirala Col, Ajdovščino, Idrijo in še nekatere druge kraje, na cesti, ki pelje iz Ajdovščine na Col, pa uničila dva sovražnikova kamiona.²⁷

Medtem je v dopoldanskih urah prispel na Otlico tudi že 1. bataljon Gradnikove brigade. Na položaj pod Sinjim vrhom je takoj odšla četa s težkim orožjem, popoldne pa se ji je priključil še preostali del bataljona.²⁸

Šestindvajsetega marca je sovražnik, ki so mu poslali okrepitve, prešel že ob šestih zjutraj v napad z dvema kolonama. Njegov cilj je bil Sinji vrh. Po hudem artilerijskem in minometnem obstreljevanju naših položajev je prva kolona s kakimi 200 možmi napadla 1. bataljon Bazoviške brigade, ki je imel položaje na zahodnih pobočjih Sinjega vrha vse do k. 845 tik nad Vipavsko dolino, medtem ko je druga, nekoliko šibkejša kolona pritiskala proti spoju 3. bataljona Gradnikove brigade in 3. bataljona Vojkove brigade. Sovražnik je hotel nepreglednost zemljišča dobro izkoristiti, zato se je porazdelil v majhne skupinice, ki so se skušale vkliniti v medprostore naših položajev.

Najprej je popustil 1. bataljon Bazoviške brigade na skrajnem desnem krilu. S tem je 2. bataljonu Gradnikove brigade otežil obrambo Sinjega vrha, saj ga je sovražnik po umiku desnokrilnega bataljona lahko napadal čelno in bočno. Bataljon je nekaj časa vzdržal, nato pa se je še on umaknil, vendar šele med četrtim sovražnikovim jurišem.

Po padcu Sinjega vrha tudi za 3. bataljon Vojkove brigade na vzhodnih pobočjih tega hriba ni bilo več obstanka; za njim se je umaknil še 3. bataljon Gradnikove brigade. Tako se je naša fronta med Colom in Otlico pomaknila za kak kilometer nazaj.

Sovražnik se z doseženim uspehom ni zadovoljil in je nadaljeval pritisk proti rezervnim položajem naših enot. Ko

²⁷ Informacijsko poročilo št. 22 OC Gradnikove brigade z dne 25. marca 1945, fase. 75/1 v AIZDG.

²⁸ Spomini Ivana Krašovca, v AIZDG.

»Zjutraj je sovražnik obstreljeval položaje 1. in 2. bataljona z raznimi topovi, ki jih je imel okrog Cola. Treskalo je kaki dve uri. Po zraku je frčalo kamenje, položaje pa je prekril dim.

Tedaj je ena izmed sovražnikovih granat priletela zraven težkega mitraljeza. Njena eksplozija je imela tolikšno moč, da je mitraljez vrglo več metrov stran. Drobci granate, k sreči, niso nikogar zadeli, pa tudi mitraljez je bil le laže poškodovan. Med topniškim obstreljevanjem smo se skrivali med skalami. Medtem ko je sovražnik na naše položaje odvrget na stotine granat, so se njegovi oddelki postopoma bližali našim položajem. V trenutku, ko je bilo topniškega ognja konec, so krenili v silovit juriš. Boji so ponehali šele ob treh popoldne, ko smo se morali umakniti na precej slabše položaje od onih na Sinjem vrhu. K sreči je bilo tam precej z grmovjem poraščenih vzpetin, da nas sovražnik ni mogel na prvi pogled opaziti.

Proti večeru so na naše položaje prišli štabi divizij in korpusa, z njimi pa tudi oficirji iz tujih vojaških misij, da bi na kraju samem ugotovili, kakšne so razmere. Dobro se spominjam, kako je vodja sovjetske misije zahteval, naj na desnem krilu pošljejo v boj ruski bataljon, ki je imel 406 borcev. Hkrati je ukazal komandantu bataljona, naj se pripravi na juriš proti Sinjemu vrhu in naj vsakogar, ki bi med jurišem okleval, takoj ustrelj (...).³⁰

Protinapad 1. bataljona Bazoviške brigade in dveh čet 2. bataljona Bazoviške brigade se je začel že približno ob treh popoldne, ko je sovražnika uspelo potisniti nekoliko nazaj in uničiti nekatere manjše skupinice, ki so med napadom ostale v zaledju prodirajočih enot.³¹

Toda do odločilnega napada oziroma nadaljevanja ponednevi začetega protinapada je prišlo ponoči, ko so v smeri Cola nastopale tri naše kolone: vzdolž grebena nad Vipavsko dolino 1. bataljon Bazoviške brigade, proti Sinjemu vrhu

2. bataljon iste brigade in proti zaselku Gozdu 2. bataljon Gradnikove brigade. Ob pol dveh ponoči je bil Sinji vrh spet v naših rokah.

Gradnikovci so med prodiranjem proti Gozdu razbili neko sovražnikovo skupino in poleg puškomi trai jeza zaplenili še dve puški ter nekaj drugega vojaškega materiala. En sovražnikov vojak je bil ubit, drugi pa ranjen in, kot kaže, tudi ujet. Tega dne, 2. marca, so namreč iz Gradnikove bri-

³⁰ Spomini Ivana Krašovca, v AIZDG.

³¹ Relacija štaba 30. divizije z dne 15. aprila 1945, fase. 226/1 v AIZDG.

gade poslali v štab 30. divizije ta dan ujetega italijanskega vojaka. Gradnikovci so imeli v nočnem napadu le dva ranjenca. Zelo uspešna je bila v tem boju tudi Bazoviška brigada, saj je to noč ubila 24 in ujela 3 sovražnikove vojake, zaplenila pa je med drugim tudi 3 mitraljeze, enako število brzostrelk, 9 pištol in 16 pušk.³²

Sovražnikovo poveljstvo se z izgubo Sinjega vrha ni nameravalo sprijazniti in je popoldne ob petih, po hudem artilerijskem in minometnem obstreljevanju, spet poslalo kakih 200 mož proti položajem 1. in 2. bataljona Gradnikove brigade, ki sta bila na Sinjem vrhu in njegovih zahodnih pobočjih. Napad je bil srdit in sovražnik je odločno jurišal, toda naši so se še odločneje branili. Potem ko so bili trije sovražnikovi vojaki ubiti, štirje pa ranjeni, je bil po enournem boju spet mir, kajti sovražnik se je moral umakniti proti Colu. Trije gradnikovci so bili ranjeni, artilerijska granata pa je uničila tudi eno izmed njihovih težkih »bred«.

Naslednjega dne, 28. marca, je bilo okrog Sinjega vrha sorazmerno mirno, le tu in tam se je oglašala sovražnikova artilerija in obstreljevala naše položaje na Sinjem vrhu. Toda zatišje je bilo le navidezno, kajti z vseh strani so prihajale vesti o novih sovražnikovih okrepitvah in pripravah na odločilni udar po obkoljenem korpusu.³³

PRED ODLOČITVIJO

Razmere v Trnovskem gozdu so postajale čedalje kritičnejše. Spricho nenehnih bojov in pomanjkanja hrane so bili borci že do konca izčrpani, številčno stanje enot pa zaradi vsakodnevnih izgub vse manjše. Prišlo je že tako daleč, da je na primer v vsem 1. bataljonu Bazoviške brigade ostalo le še 42 borcev. Podobno stanje je bilo tudi v drugih enotah. Zato so štabe — vključno s štabom korpusa — očistili vseh, ki jih tam niso nujno potrebovali, in z njimi okrepili ba-

³² Prav tam; poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 4. aprila 1945, fase. 226/IV v AIZDG; informacijsko poročilo št. 24 OC Gradnikove brigade z dne 27. marca 1945, fase. 75/1 v AIZDG; operacijsko poročilo štaba 30. divizije z dne 28. marca 1945, fase. 226/1 v AIZDG; vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 16. aprila 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

³³ Prav tam.

taljone na položajih. Primanjkovalo je tudi streliva, zlasti pa hrane. Zavezniška letala so ju sicer prinašala, toda potrebe so bile mnogo večje od njihovih pošilk.

Tudi štab korpusa je ugotovil, da čas dela za sovražnika. Naše enote so imele z vsakim dnevom več žrtev ter manj borcev, orožja in streliva, obroč se je čedalje bolj ožil, sovražniku pa so nenehno prihajale nove okrepitve. Prepuščati pobudo sovražniku in še nadalje se zadrževati v negostoljubnem Trnovskem gozdu bi utegnilo postati usodno za ves korpus. Zato se je moral čimprej prebiti. Toda kam?

Na Cerkljanskem in Gorenjskem se je sovražnikova ofenziva sicer že iztekala, toda vasi so bile še vedno polne njegovega vojaštva in pod njegovim nadzorstvom. Kras in Vipavska dolina sta bila tudi polna četnikov. Poleg tega tolikšna množica borcev tam zaradi gostega cestnega omrežja in slabe poraččenosti zemljišča tako ne bi mogla obstati. Za kako brigado brez balasta bi še bilo prostora, toda za korpus sploh ne. V poštev je prihajala le še Pivka z Nanosom vred. Tja bi se korpus lahko prebil, ker je imel sovražnik na črti Col—črni vrh nad Idrijo—Idrija sorazmerno šibke sile na blokadnih položajih, toda Pivka je bila nevaren žep. Spredej je bila proga in kakih štiri tisoč nedičevcev, na levi

V Trnovskem gozdu med sovražnikovo ofenzivo.

strani Dolomiti z na gosto posejanimi postojankami, na desni strani Kras in Vipavska dolina z več kot sedem tisoč četniki, v hrbet pa bi planile vse druge sovražnikove sile, ki so dotlej stiskale korpus v svojem obroču. Velika prednost Pivke je bila le v tem, da bi se korpus od tod lahko prebil čez progo na Notranjsko, kjer bi bil na varnem.

Na to možnost je štab 9. korpusa, pa tudi Glavni štab NOV in POS, mislil že v začetku sovražnikove ofenzive,³⁴ vendar je z uresničitvijo tega načrta odlašal do skrajnih možnosti. Sedaj pa je napočil trenutek, ko se je bilo treba dokončno odločiti, kajti drugače bi utegnilo biti že vse prepozno.

Tako je 28. marca štab korpusa začel zbirati na črti Col—Črni vrh udarno grupacijo, ki bi v ustreznem trenutku prebila sovražnikove blokadne položaje in omogočila vsem enotam, obkoljenim v Trnovskem gozdu, umik proti Pivki. Po tem načrtu naj bi na levem krilu, pred Črnim vrhom in Zadlogom, bila Bazoviška brigada, na desnem krilu, pred Colom, Gradnikova brigada, v sredini pa Vojkova brigada. Težava je bila v tem, ker bi v zaščitnici med Lokvami in Predmejo ostala le še Prešernova brigada, ki pa bi se sama le stežka upirala sovražniku, če bi se skušal z večjimi silami prebiti z Lokev proti Predmeji.

V tem smislu je štab 31. divizije dne 28. marca ukazal štabu Gradnikove brigade, naj ostane še naprej na svojih položajih, tj. na Sinjem vrhu in k. 845, ter ju trdovratno brani, Vojkova brigada pa naj svoje položaje prepusti Prešernovi brigadi, sama pa pride na otlisko »fronto«, kjer se ji bo ponovno priključil njen 3. bataljon. Tam naj bi zasedla položaje nad cesto Col—Črni vrh nad Idrijo in vzdrževala neposreden stik z Gradnikovo brigado na desnem in z Bazoviško brigado na levem krilu.³⁵

Tak je bil načrt štaba korpusa v zadnjih dneh sovražnikove spomladanske ofenzive. Toda tudi sovražnik je imel svoje načrte.

Njegova velika prednost je bila v tem, da je zaradi nenehnega zoževanja obroča postajala gostota njegovih sil na

³⁴ Brzjavka štaba 9. korpusa z dne 23. marca 1945 Glavnemu štabu NOV in POS, fase. 45 v AIZDG.

³⁵ Povelje štaba 31. divizije z dne 28. marca 1945, fase. 278/III v AIZDG.

obodu čedalje večja, imel pa je tudi možnost, da s Cerkljanskega in Gorenjskega prepelje na Primorsko vse odvečne enote, kajti njegova ofenziva se je tam v glavnem končala. To je tudi storil.

Okrog obkoljenega 9. korpusa je sovražnik 28. marca imel tele sile:

- na območju Lokev je bila zbrana bojna skupina »Bikowsky« (2. kozaški polk brez enega bataljona) in se pripravljala na prodor proti Predmeji;

- v Vipavski dolini je bilo na zapornih položajih levo krilo bojne skupine »Lerch« (predvsem enote četniške Dinarske divizije in 1. udarnega polka SNVZ), medtem ko so na desnem krilu, na Colu, sestavili posebno bojno skupino oz. podskupino z nalogo, naj vdre na Otlico. V tej skupini sta bili neka četniška brigada, ki je bila dotlej na zapornih položajih med Colom in Črnim vrhom nad Idrijo, in bataljon nedičevskega 1. srbskega prostovoljskega korpusa. Poleg tega je bil na območju Cola še bataljon 2. kozaškega polka skupno z 11. četo SNVZ in nekaterimi italijanskimi policijskimi enotami;

- med Colom in Idrijo je imela položaje bojna skupina »Dippelhofer«. Sestavljena je bila iz enot, ki so prispele s Cerkljanskega (domobranski 2. bataljon z Rakeka pod poveljstvom majorja Vuka Rupnika, domobranske čete iz Dolomitov, grška kvislinška enota z Brezovice pri Ljubljani, pripadniki esesovske podoficirske šole iz Ljubljane, neke ruske kvislinške enote itd.). Enote, določene za napad proti Otlici, so se zbirale na območju Črnega vrha in Zadloga (tam je bil tudi domobranski 2. bataljon), medtem ko so bile na zapornih položajih naprej proti Colu predvsem domobranske čete iz Dolomitov. V zadnjem delu ofenzive je tu bilo pet domobranskih čet s 563 možmi, ne upoštevajoč 2. bataljona, ki je šel v akcijo s 541 možmi;

- na višinskih položajih na levem bregu Idrijce je bila razporejena bojna skupina »Blank«, ki je po končani ofenzivi na cerkljanskem sektorju postajala čedalje bolj napadalna in je vse srдитеje pritiskala proti Vojskemu;

- z Banjške planote in iz Čepovanske doline je proti Vojskemu pritiskala bojna skupina »Hahn« (24. brigada kraških lovcev SS).

Domobranski udarni bataljon na pohodu.

Taka je bila 28. marca razporeditev sovražnikovih enot okrog glavnine 9. korpusa v Trnovskem gozdu.³⁶

Glede na tako razporeditev sovražnikovih sil je bilo treba pričakovati najhujše sovražnikove udarce iz treh smeri: Col—Otlica, Zadlog—Otlica in Lokve—Predmeja—Otlica.

Zares, 29. marca je sovražnik napadel iz vseh smeri. Kot se je dogajalo že skoraj vsakega dne, je tudi tokrat najprej s topovi in minometi močno obstreljeval položaje na Sinjem vrhu, okrog enajstih dopoldne pa je poslal v napad pehoto. Ko je bil prvi napad odbit, ga je sovražnik ponovil, vendar tudi drugič ni imel prav nič več sreče. Na naši strani je bilo pet borcev ranjenih, sovražnikove izgube pa niso znane.

Situacija se je poslabšala tudi na levem krilu, nad Zadlogom. Vojkova brigada, ki je to jutro prispela na Otlico in bi morala zasesti nove položaje na črti Križna gora—Špičasti vrh, je zakasnila in je sovražniku pred njo uspelo

³⁶ Povelje višjega vodje SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« z dne 27. marca 1945, arhiv Vojaškozgodovinskega inštituta v Beogradu; poročilo 2. bataljona z dne 5. aprila 1945, fase. 280/IV v AIZDG, domobranski fond; poročilo organizacijskega štaba SD z dne 6. aprila 1945, fase. 283/IV v AIZDG, domobranski fond; neoznačeno poročilo z dne 27. marca 1943, fase. SNVZ-5, domobranski fond.

zasesti te položaje. Še bolj v levo, vzdolž poti Zadlog—Sinji vrh—Otlica, je zasedla položaje Bazoviška brigada. Domobranski 2. bataljon je pod zaščito goste megle dvakrat napadel njene položaje na dominantnem vrhu Črni rob (k. 1066) nad Zadlogom. Ko je dobil okrepitve, je popoldne ob šestih še tretjič napadel in uspel. Toda Črni rob ni ostal dolgo časa v domobranskih rokah, kajti v nočnem protinapadu

2. bataljona Bazoviške brigade in 3. bataljona Vojkove brigade je spet prišel v naše roke, domobranci pa so se morah umakniti nazaj v Zadlog.

Zelo so se poslabšale razmere tudi pri Prešernovi brigadi, kjer je 2. kozaškemu polku ob podpori štirih tankov v popoldanskih urah uspelo prebiti njene položaje in prodreti na cestno križišče na Mali Lažni. Ponoči ga je brigada s protinapadom potisnila nazaj proti Lokvam, toda sovražnik je spet prešel v napad in prešernovce potisnil z Male Lažne proti sedlu med Lokvami in Predmejo.

Tak je bil položaj 29. marca.³⁷

Naslednjega dne, 30. marca, se je položaj najbolj poslabšal pri Gradnikovi brigadi. Tega dne je bil na Sinjem vrhu

3. bataljon, desno od njega je imel položaje 1. bataljon, levo pa 2. bataljon.

Čeprav sovražnik ni napadal s prav močnimi silami — poročajo, da se je na sovražnikovi strani napada udeležilo le kakih dvesto vojakov — in je uporabljal staro taktiko, da je jurišal po poprejšnji artilerijski pripravi, mu je le uspelo zasesti Sinji vrh. V opravičilo našim enotam je treba povedati, da je bila tistega dne zelo gosta megla, kar je znal napadalec izkoristiti, in da so se gradnikovci s položajem umaknili šele po dveh dneh ogorčenih bojih potem, ko jim je pošlo strelivo. O srditosti bojev tega dne pričajo tudi sorazmerno hude izgube na obeh straneh. Sovražnik naj bi imel, sodeč po naših poročilih 14 mrtvih in 19 ranjenih; v Gradnikovi brigadi so 3 borci padli, osemnajst jih je bilo ranjenih, trije ujeti, dva pa pogrešana. Izgubili so tudi tri puškomitraljeze in štiri puške.

³⁷ Poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 4. aprila 1945, fase. 226/IV v AIZDG; vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 16. aprila 1945, fase. 277/I v AIZDG; relacija štaba 30. divizije z dne 15. aprila 1945, fase. 226/I v AIZDG; Bavec, Bazoviška brigada, str. 482—484; Petelin, Vojkova brigada, str. 492; Petelin, Prešernova brigada, str. 580.

Po umiku s Sinjega vrha so vsi trije bataljoni Gradnikove brigade zasedli rezervne položaje na črti k. 845 — Obli vrh (trig. 1110). Toda tudi na teh, dva do tri kilometre oddaljenih položajih niso imeli miru. Sovražnik je skušal čeznje prodreti na Otlico z dvema kolonama: prva s kakimi 250 možmi je pritiskala vzdolž ceste, druga s približno 150 možmi pa vzdolž grebena nad Vipavsko dolino. Naši so odbili obe koloni.³⁸

Sovražnik je 30. marca dosegel pomembne uspehe tudi v drugih smereh. Tako se je morala 18. brigada umakniti s položajev, ki jih je ponovno osvojila ponoči, na črto Obli vrh —■ k. 1105 — Zajcev vrh (k. 969.)³⁹ Tega dne se je morala z območja Vojskega umakniti proti Mrzli rupi tudi Gregorčičeva brigada, kamor sta že prej prispeli tudi obe italijanski brigadi s šenviške planote in Šebrelj.

Po vsem tem je kazalo, da bo sovražnik zares dosegel svoj cilj in uničil 9. korpus, saj mu ga je uspelo stisniti na izredno majhen prostor. Razdalja med 2. kozaškim polkom, ki se je prebil že skoraj do Predmeje, in sovražnikovimi enotami, ki so s Sinjega vrha prodirale proti Otlici, ni bila dosti večja od petih kilometrov. Zadnjega dne marca pa je postal položaj še kritičnejši, ker je sovražnik osvojil še Obli vrh. Sedaj je bil edini izhod preboj.

PREBOJ

Glede na to, da bi bila ena sama kolona predolga in preokorna, pa tudi zato, ker bi jo sovražnik zasledoval laže in z vsemi razpoložljivimi silami, je štab korpusa sklenil, da se ne bo prebijal v eno samo smer, ampak v tri. To je bila v danem položaju najustreznejša rešitev: kolone bodo manjše in okretnejše, sovražnik pa ne bo vedel, katero izmed njih naj bi prej zasledoval.

Načrt štaba korpusa je predvideval, naj bi se vsaka divizija prebijala v svojo smer. Italijanska divizija »Garibaldi

³⁸ Poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 4. aprila 1945, fase. 226/IV v AIZDG; vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 16. aprila 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

³⁹ Bavec, Bazoviška brigada, str. 484.

Natisone« naj bi se s svojima dvema brigadama (drugi dve sta bili na Cerkljanskem) usmerila čez cesto Trnovo—Lokve proti Banjški planoti, 31. divizija, v katero bi vključili tudi vse lažje ranjence in bolnike, naj bi se prebila na Pivko, od koder bi ranjence in bolnike poslali čez progo na Notranjsko, 30. divizija, pri kateri bi bil tudi štab korpusa in zaledne enote in ustanove, pa naj bi zavila čez Vojsko in Idrijco na Cerkljansko.⁴⁰

Načrt naj bi uresničili v noči na 1. april.

Tisto noč se je italijanska divizija »Garibaldi Natisone« po hudih bojih in z občutnimi žrtvami prebila na Banjško planoto, kjer takrat ni bilo več sovražnikovega vojaštva. S tem je bila zanjo ofenziva že končana.

Druga kolona z 31. divizijo se ni prebijala po najkrajši poti — med Colom in črnim vrhom nad Idrijo ter mimo Javornika na Pivko — temveč se je štab divizije odločil za drzno in tvegano pot: s Tisovca, kjer se je divizija zbrala 31. marca popoldne, se je zvečer usmerila po severnih pobočjih Zajčjega vrha in po robu doline Belce čez Idrijsko Belo in Idrijski log. Ko je njena predhodnica prispela v Idrijski log, je zvedela, da so tam komaj uro poprej še bili domobranci, Nemci in četniki. Kolona je na vsej šestnajsturni dolgi poti do Javornika naletela na sovražnika le ob prehodu čez cesto Godovič—Črni vrh nad Idrijo. Tam se je srečala z nekim domobranskim kamionom, ki je vozil hrano. Ko je naša zaseda streljala na vozilo, je ranila voznika, ki je izgubil nadzor nad tovornjakom in se z njim prevrnil. Od enajstih vojakov, kolikor jih je bilo na tovornjaku, jih je bilo pet mrtvih, prav toliko pa ranjenih.⁴¹

Priznati je treba, da je imela 31. divizija izredno srečo. Na cilj je srečno prispela kljub temu, da si je izbrala silno nevarno smer nad dolino Belce. Kaj bi se zgodilo, če bi jo domobranci 2. bataljon v Zadlogu opazil in jo poskušal potisniti v sotesko Belce ali Idrijce. Lahko bi bila povsem razbita. Toda prav v tistem trenutku je bil Zadlog prazen (česar pa štab divizije prej ni vedel), kajti tudi sovražnik je tisto noč zasedal nove izhodiščne položaje in se priprav-

⁴⁰ Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 148—149.

⁴¹ Poročilo organizacijskega štaba SD z dne 6. aprila 1945, fase, 283/IV v AIZDG, domobranski fond; Petelin, Prešernova brigada, str. 583—586.

ljal na odločilni spopad z obkoljenim 9. korpusom. V skladu s tem so 2. bataljon vključili v bojno skupino »Krumme« in ga s kamioni prepeljali proti Gozdu na cesti Col—Otlica. Skozi tako nastalo vrzel pa se je 31. divizija izmuznila iz obroča, če ne računamo spopada na cesti, tako rekoč brez strela. Svojo napako ugotavlja tudi sovražnik: »Prevoz bataljona iz zaporne črte k bojni skupini 'Krumme' je bil v okviru cele akcije napačen, ker so partizani ravno skozi tako nastalo vrzel ušli.«⁴²

»Lažjo« pot bi 31. divizija, vsaj na prvi pogled, imela v primeru, če bi se prebijala v bližji smeri čez cesto Col—Črni vrh nad Idrijo. Vendar je vprašljivo, kako bi potekal ta preboj glede na dejstvo, da je sovražnik prestrezal in dešifriral brzojavke partizanskih štabov. Tako je tudi vedel, da se pripravlja preboj v tej smeri. Zato je komandant četniške Dinarske divizije vojvoda Djujič že 30. decembra opozoril vse svoje štabe, naj bodo zelo previdni.⁴³

V koloni 31. divizije sta bili le Prešernova in Vojkova brigada, ni pa bilo Gradnikove brigade. Ta je tik pred odhodom kolone izgubila zvezo s štabom divizije in je tako ostala v Trnovskem gozdu. Zato se je njen štab povezal s štabom 30. divizije, ki mu je ukazal, naj brigada odide proti Mrzli rupi, kjer bo njen štab dobil nova navodila.

Proti Mrzli rupi, kjer je že bila Gregorčičeva brigada, so se pomikale še mnoge druge enote, štabi in ustanove: štab korpusa s svojimi odseki, Mornariški odred, korpusna artilerija (brez topov), štab 30. divizije z odseki, Bazoviška brigada, zaledne enote, politični in oblastni organi itd. Kolona je bila zelo dolga, pomikala se je počasi. Končno je brigada le prispela v Mrzlo rupo.

»Tam smo našli že razne druge enote (komande mest, premično bolnico itd.), ki so se umikale pred sovražnikovo ofenzivo. Videti je bilo, da organizacija pohoda ni bila dobra. Vse to je slabo vplivalo na naše borce, kajti noč se je že bližala proti koncu, brigada pa je še vedno bila v soteski, kjer bi se sovražniku, če bi jo napadel, le stežka upirala.

Ko smo vzpostavili zvezo s štabom 30. divizije, so nam ukazali: »Krenite za kolono proti Vojskemu in bodite v za-

⁴² Poročilo 2. bataljona z dne 5. aprila 1945, fase. 280/IV v AIZDG, domobranski fond.

⁴³ Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 166.

Kolona 30. divizije, v kateri je bila tudi Gradnikova brigada, na poti s Kozjih sten proti Vojskemu.

ščitniki kolone/ Po kratkem posvetu v štabu brigade smo sklenili, naj bo na začetju 3. bataljon, ki je imel še največ streliva. Na čelu brigadne kolone je bil 2. bataljon, za njim štab brigade in za njim I. bataljon (...)⁴⁴

Glavna kolona je imela manj sreče kot drugi dve koloni, ki ju sovražnik na njuni poti skorajda ni opazil; sovražnik jo je že na njeni poti proti Mrzli rupi obstreljeval s topovi, vendar netočno. Toda budne so bile tudi njegove zasede na območju Vojskega, za razporeditev katerih pa naši niso vedeli. Začelo se je že daniti, ko je Bazoviška brigada, ki je bila na čelu kolone, prišla čez Kotlovski vrh v dolino potoka Gačnika in nadaljevala pot proti zaselku Na Ogalcah ter naprej proti Oblakovemu vrhu in Šebreljski planoti. Ko je predhodnica Bazoviške brigade prispela na pol poti med zaselkom Na Ogalcah in Oblakovim vrhom, je nenadoma zaropotalo.⁴⁵

⁴⁴ Spomini takratnega komandanta in Dolitičnega komisarja Gradnikove brigade Rada Klanjščka-Jakca in Antona Kvaternika, v AIZDG.

⁴⁵ Bavec, Bazoviška brigada, str. 487—489.

Dotlej ni nihče opazil, da je kolona zašla med sovražni-kove zasede, ki so bile na obeh straneh njene poti — na Vojskem, Na Ogalcah, pa tudi na Planinici (k. 1171) in celo na Jelenjem vrhu (k. 1165). Sovražnikov ogenj se je usel skoraj po vsej koloni, najbolj pa po onem delu, ki se je znašel na čistini ob potoku Gačniku. Le zadnji del kolone je bil še tako daleč, da ga ogenj sovražnikovih zased ni zajel. Med borci, ki so se nepričakovano znašli pod sovražnikovim navzkrižnim ognjem, je nastala zmeda, ki je bila mnogo hujša med pripadniki nebojnih kot pa borci operativnih enot.

K sreči sta štaba 9. korpusa in 30. divizije hitro in odločno ukrepala. Vsaka enota je dobila natančno nalogo:

Bazoviški brigadi so ukazali, naj osvoji Planinico, Gregorčičeva brigada naj zavaruje predvsem desni bok proti Vojskemu, medtem ko je Gradnikova brigada morala z enim bataljonom zasedsti greben, ki leži vzhodno od Gorenje Trebuše in odbijati sovražnikove napade iz te smeri, drug dva bataljona pa naj ostaneta v zaščitnici.

Vse enote so nalogo uspešno opravile. Kljub silovitemu sovražnikovemu ognju in odporu so borci odločno jurišali in pregnali sovražnika z njegovih položajev. Gregorčičeva brigada je osvojila zaselek Na Ogalcah, Bazoviška brigada Planinico, VojščiCo in kmetijo Žgavec, 2. bataljon Gradnikove brigade pa Perdenski vrh (k. 983). S teh položajev so naše enote vse do noči uspešno odbijale sovražnikove napade.⁴⁶

Vendar tu niso bile prav vse enote iz glavne kolone. Med jutranjim napadom je namreč sovražniku uspelo presekati kolono na dva dela. To se je zgodilo tudi z Gradnikovo brigado. Ko je štab brigade z 2. in 1. bataljonom pohitel mimo glavnine kolone naprej, da bi sovražnika potisnil s Perdenskega vrha in k. 1123, je prišlo spričo hudega sovražnikovega ognja do prekinitve zveze ne samo med njima, ampak tudi med vsem sprednjim in zadnjim delom kolone. Tako sta v tem drugem delu ostala 1. in 3. bataljon Gradnikove brigade ter poleg njiju še bataljon Gregorčičeve brigade, ki je bil poslan že iz Mrzle rupe v zasedo pred Gorenjo Trebušo,

⁴⁶ Zbornik VI/19, dok. št. 47, 56, 59 in 64; spomini Rada Klanjščka-Jakca, Antona Kvaternika in Janeza Moharja (v AIZDG).

Mornariški odred, artilerija 9. korpusa in inženirski bataljon 30. divizije.⁴⁷

Prvi bataljon je po iznenadnem sovražnikovem napadu zasedel položaje, kot vse kaže, na območju Kotlovskega vrha (trig. 1165). Teh bojov se njegov takratni politični komisar Ivan Krašovec spominja takole:

»Naš bataljon je imel zelo ugodne višinske položaje, s katerih smo lahko opazovali na vse strani. Pred samo smo imeli Nemce, razdalja med njimi in nami pa — glede na teren — ni bila večja kot petdeset do sto metrov.

Približno ob desetih smo se nameravali prebiti tja, kjer se je držala glavnina kolone, vendar nam to ni uspelo. Sovražnik je namreč medtem razpostavil močne zasede od Gorenje Trebuše pa vse do Planinice. Nato smo skušali z bojnimi patroljami ugotoviti šibke točke v sovražnikovem obroču, kar pa nam je prineslo nove izgube: ena izmed mitraljeških trojk je padla, dva borca pa sta bila ranjena. V bataljonu smo takrat imeli 127 borcev.

Sila nevarno pa je za nas postalo okrog enajstih, ko se nam je začela v hrbet bližati iz Gorenje Trebuše neka močnejša sovražnikova kolona, prav tako pa tudi iz smeri Planinice, medtem ko se je pri 'rdeči hiši' v Mrzli rupi zabarikadiralo kakih sto sovražnikov, pred seboj pa smo imeli tudi kakih sto dvajset sovražnikovih vojakov. Razen tega pa je sovražnik z manjšimi udarnimi skupinami — po kakih trideset mož v vsaki — zasedel tudi vse steze.

Naše težave so bile toliko večje, ker so nam bili dodelili še kakih štirideset neoboroženih mož iz čevlarske in krojaške delavnice ter perice iz štaba divizije. Najhuje pa je bilo to, da nam je začelo primanjkovati municije, saj je borcem ostalo le še po kakih pet, puškomitraljezcem pa po trideset do petdeset nabojev.⁴⁸

Po dvanajsti uri je sovražnikov pritisk nekoliko ponehal in to priložnost smo nameravali temeljito izkoristiti. Sklenili smo, da se bomo skušali neopazno splaziti mimo sovražnikovih položajev, to pa v dveh skupinah. S prvo bo komandant bataljona med Vojskim in Mrzlo rupo krenil proti Črnemu vrhu, z dingo pa bom jaz skušal obiti Gorenjo Trebušo, nato pa še Dolenjo Trebušo in se prebiti na šentviško planoto.

⁴⁷ Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 152—153.

⁴⁸ Anton Stepančič, ki je bil tedaj v 1. bataljonu, se spominja, da je mnogim borcem ostal le še po en naboj in da so se jokali, ker niso imeli več s čim streljati. To je bil tudi glavni razlog, da so se borci morali prebijati po skupinah. Njegovi skupini, v kateri je bilo pet borcev in so se od glavnine ločili ob treh popoldne, so za zborno mesto določili Lokve. Skupina je odšla proti Kozjim stenam, toda nenadoma jih je napadel sovražnik in eden izmed naših je takrat padel. Drugi štirje so še tri dni tavali po Trnovskem gozdu, nato pa, ko je bilo ofenzive konec, prišli na Otlico.

Načrt smo uresničili proti večeru, ko nam je uspelo brez hujših žrtev priti mimo sovražnikovih položajev v njihovo zaledje. Prenočili smo v Kozjih stenah, naslednjega dne pa smo krenili naprej in 3. aprila zjutraj prispeli na šentviško planoto.

Med umikom je iz moje skupine padel le en borec, to pa pri spopadu z nemško-kozaško zasedo pri mlinih nad Dolenjo Trebušo. Sovražnik je tam izgubil dva svoja vojaka. Pa tudi jaz sem bil ranjen v pas in so me nato odpeljali v bolnišnico 'Pavlo' na operacijo in zdravljenje (...)⁴⁹

Nekaj podobnega se je dogajalo tudi s 3. bataljonom. Ko je borecem zmanjkalo streliva, je njihovo poveljstvo videlo najboljšo rešitev v tem, da bi se poskusili v manjših skupinah pretihotapiti mimo sovražnikovih zased. V tem primeru je bila manjša nevarnost, da jih bo sovražnik opazil, kot če bi skušali to storiti z večjimi skupinami. Vsaki skupini so povedali, kam naj gre in kje je zborna mesto. Mnoge izmed njih so srečno prispele na cilj in se spet vključile v brigado, druge so na poti popadale v sovražnikove zasede in postale njihov plen. Koliko borcev se je iz zased rešilo in se vrnilo na svoje domove ali v enote, koliko pa jih je sovražnik pobil ali polovil, ne bo mogoče nikoli natančno ugotoviti.

Podobno kot 1. in 3. bataljon Gradnikove brigade so se reševale tudi druge enote, ustanove in posamezniki, ki so jih bile sovražnikove zasede ločile od glavnine kolone. Gorje pa tistim, ki jih je sovražnik dobil v roke, kajti nad njimi se je najprej nečloveško znašal, nato pa jih pobil.

Na Krekovšah so sovražnikovi vojaki poklali, nato pa zmetali v ogenj enajst partizanskih ranjencev. Na cesti pred Kočevšem sta se dva mladoletna domobranca izživljala nad zvezanimi ujetniki in jih sama trideset postrelila. Še huje se je sovražnik znašal nad civilnim prebivalstvom. V Žličniku so zaprli v neko hišo sedem domačinov, polili stene z bencinom, nato pa hišo zažgali. Na Brdu so vse domače — bilo jih je deset, med njimi tudi sedem otrok — zvezali, jih nagnali v hišo, mednje vrgli bombo, hišo pa zažgali.⁵⁰ Takih in podobnih primerov pa je bilo še precej.

⁴⁹ Spomini Ivana Krašovca, v AIZDG.

⁵⁰ Črtomir Šinkovec: Oblaki nad sončno deželo, Ljubljana 1963, str. 224—229.

Eden izmed borcev 2. bataljona, ki je bil v patrulji in je izgubil zvezo s svojim bataljonom, je takrat naletel na grozovit prizor, ki mu bo za vedno ostal v spominu:

»Ko smo tako tavalili in iskali našo enoto, smo v neki dolinici med Šebreljami in Gorenjo Trebušo okameneli nad prizorom, ki se je nujal našim očem. Na tleh so ležali štirje mladi borci, stari od 22 do 25 let. Vsi so bili skalpirani, koža z lasmi pa je ležala zraven vsake glave. Roke so jim bile zvezane z žico, noge pa so jim bile sežgane prav do kolen. Po pepelu pod njihovimi nogami smo sklepali, da so zločinci kurili ogenj pod nogami žrtev. V enem izmed štirih nesrečnejev sem prepoznal nekega Renčana, katerega imena pa se ne spominjam (...).«⁵¹

Kaj pa se je dogajalo z 2. bataljonom Gradnikove brigade, ki je ostal pri glavnini kolone?

Glavnina kolone, v kateri je bil tudi 2. bataljon s štabom Gradnikove brigade, je zvečer nadaljevala pot proti Dolenji Trebuši. Najkrajša pot na šentviško planoto in na Cerkljansko je sicer peljala prek Šebreljske planote, kar pa je vedel tudi sovražnik in je že podnevi razporejal okrepitve, ki so mu prihajale iz smeri Dolenje Trebuše, po grebenu na severni strani potokov Kanomlje in Hotenje. S tem je nameraval našim zapreti pot čez Oblakov vrh na Šebrelje in naprej na Cerkljansko ali šentviško planoto.

Štab korpusa in štab 30. divizije sta vedela, da bi se bilo silno tvegano z oslABLJENO kolono spuščati z višinskih položajev, ki so si jih naši s tako težavo pridobili, v dolino omenjenih dveh potokov in jurišati na sovražnikove položaje na nasprotni strani doline, in sta se zato odločila za zelo drzen korak: kolona ne bo šla tja, kjer jo sovražnik že pričakuje, temveč bo zavila v levo proti Dolenji Trebuši in tam nekje skušala priti čez Idrijco na šentviško planoto ali čez potok Trebušo proti Čepovski dolini.

Da pogumne spremlja sreča, so je izkazalo tudi tokrat. Ko so se naši približali Dolenji Trebuši, so na svoje veliko presenečenje in veselje ugotovili, da je prazna. Tako je že skoraj vsa kolona nemoteno prešla čeznjo in prek mosta čez Idrijco ter se začela vzpenjati v breg, da bi čim hitreje prišla na šentviško planoto. Toda sovražnik je le opazil, da se v

⁵¹ Spomini Dušana Bandlja, v AIZDG.

dolini nekaj dogaja, in se je hitro vrnil nazaj v Dolenjo Trebušo. Vse, kar je dosegel, je bilo to, da je zadnji del kolone s štabom korpusa vred odrezal od prednjega dela in ga prisilil, da se umakne na levo na Vrše. Že naslednjega dne se je tudi ta del priključil glavnini na šentviški planoti.⁵²

Takoj po prihodu na šentviško goro so enote odšle vsaka na svoj položaj, da jih sovražnik, če bi jih zasledoval, ne bi presenetil. Bazoviška brigada se je razmestila v rajonu Ponikve—Pečine—Prapetno, Gregorčičeva brigada (brez enega bataljona) v Dabru, 2. bataljon Gradnikove brigade pa na območju Prapetna. Tega dne, 2. aprila, so jih Nemci pustili še pri miru in niso rinili za njimi.⁵³

To pa še ne pomeni, da nemško poveljstvo ni vedelo zanje. Iz sovražnikovih poročil⁵⁴ nam je znano, da je sovražnik videl, kako so zavezniška letala spuščala padala s hrano in strelivom na šentviško planoto. Vedel je celo to, da je pri Prapetnem kakih 400 pripadnikov raznih brigad, med njimi tudi Bazoviška brigada in štab 30. divizije, pa tudi kakih 150 Rusov, ki so deloma v nemških uniformah.

V veliko pomoč našim so bili tega dne tudi zahodni zavezniki, to pa ne le zaradi njihovih pošilk s hrano in strelivom, temveč predvsem zato, ker so zavezniški lovci, ki so bili ves dan v zraku, nenehno napadali in mitraljirali sovražnikove kolone in skupine.

Do prvega hujšega boja je prišlo 4. aprila, ko so enote Bazoviške brigade sovražnikovi koloni, ki se je pomikala z Oblakovega vrha čez Dolenjo Trebušo in naprej po dolini Idrijce proti Slapu, s položajev na desnem bregu Idrijce prizadejale hude izgube. Sovražnik je imel, sodeč po naših podatkih, 29 mrtvih in enako število ranjenih.⁵⁵

Da bi se naše enote izognile novim bojem, so se še isto noč spustile prek zaselka Daber v dolino Idrijce, po visečem mostu prešle reko in se povzpele na Šebreljsko planoto, kjer so se razporedile na položaje.⁵⁶ Če tega ne bi storile, bi že

⁵¹ Petelin, *Osvoboditev Slovenskega primorja*, str. 152.

⁵² Poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 4. aprila 1945, fase. 226/IV v AIZDG; relacija štaba 30. divizije z dne 15. aprila 1945, fase. 226/1 v AIZDG.

⁵³ Povelje višjega vodje SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« z dne 3. aprila 1945¹ Zbornik VI/19, dok. št. 173.

⁵⁴ Bavec, *Bazoviška brigada*, str. 495—496.

⁵⁶ Relacija štaba 30. divizije z dne 15. aprila 1945, fase. 226/1 v AIZDG.

naslednjega dne imele na šentviški planoti opravka s 3. bataljonom 15. policijskega polka SS in z deli 1. bataljona 10. policijskega polka SS, ki so dobili nalogo, naj očistijo šentviško planoto.⁵⁷

To pa je bila že zadnja sovražnikova akcija v ofenzivi »Winterende«. Sovražnikove enote, ki so se je udeležile, so se začele razhajati 2. aprila. Takrat se je artilerijski divizion 1. srbskega prostovoljnega korpusa s Črnega vrha nad Idrijo vrnil v Planino, naslednjega dne se je s Črnega vrha umaknil tudi domobranski 2. bataljon, 4. aprila je sovražnik izpraznil Vojsko, 5. aprila se je 2. bataljon 10. policijskega polka SS iz Cerknega vrnil v Idrijo, domobranci pa v Gorenjo vas. Istega dne je sovražnik izpraznil Gorenjo Trebušo, dan kasneje pa sta se v Furlanijo vrnila 2. kozaški polk in 59. polk 24. brigade kraških lovcev SS.⁵⁸

Po vsem tem je štab 9. korpusa 7. aprila že lahko mirno obvestil Glavni štab NOV in POS:

»Ofenziva je zaključena (.. .)«⁵⁹

POSLEDICE SOVRAŽNIKOVE OFENZIVE

Zadnja sovražnikova ofenziva, ki jo imajo mnogi celo za hujšo od one v septembru 1943, je 9. korpus močno prizadela. Nemogoče je ugotoviti, koliko borcev je v njej padlo, bilo ranjenih ali ujetih oziroma se jih je razkropilo, odšlo domov ali se kasneje spet vrnilo v svoje ali druge enote; toda po statističnih podatkih z dne 8. marca in 26. aprila 1945 lahko ugotovimo, da se je številčno stanje borcev 9. korpusa v tem 49-dnevnem obdobju zmanjšalo za 3049 borcev. Od tega števila je treba odšteti približno 300 lažjih ranjencev in bolnikov, ki so bili v začetku aprila poslani na Dolenjsko.⁶⁰

To pa je tudi davek, ki ga je sovražnikova ofenziva zahtevala od 9. korpusa.

⁵⁷ Povelje višjega vodje SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« z dne 3. aprila 1945, Zbornik VI/19, dok. št. 173.

⁵⁸ Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 155—158.

⁵⁹ Brzjojavka štaba 9. korpusa z dne 7. aprila 1945 Glavnemu štabu NOV in POS, fase. 45 v AIZDG.

⁶⁰ Fase. 29/11 v AIZDG.

Toda poglobitnega cilja — uničenja partizanskih sil na Primorskem ali pa vsaj njihovega pregona čez mejo na Gorénjsko — sovražnik le ni dosegel. Naše enote so si že po nekaj dneh spet opomogle in so prešle v svojo zadnjo protiofenzivo, ki se je končala z osvoboditvijo vsega Slovenskega primorja.

Deveti korpus bi si že prej opomogel od sovražnikovih udarcev v tej ofenzivi, če bi zahodni zavezniki pokazali večje razumevanje za njegove težave in potrebe. Resda so zadnji naporí borce močno izčrpali in da so bili potrebni izdatne hrane, toda to za zahodne zaveznike ne more biti opravičilo, da so v dneh po končani ofenzivi 9. korpusu iz zraka spuščali vse mogoče stvari, samo streliva ne, čeprav jih je Glavni štab NOV in POS neprestano bombardiral z zahtevami, naj hkrati s hrano pošiljajo še strelivo in orožje. Zahodni zavezniki so gotovo imeli svoje račune: Titovi Jugoslaviji so trdovratno odrekli pravico do Slovenskega primorja, zato jim je kar prav prišlo, da je bil primorski 9. korpus v zadnjih dneh vojne tako oslabljen.

Ofenziva je prizadela 30. divizijo mnogo huje kot 31. divizijo, toda v tej diviziji je najhujše udarce doživela Gradnikova brigada. Primerjava številčnih stanj z dne 16. marca in 15. aprila kaže, da se je številčno stanje v Prešernovi brigadi v tem enomesečnem obdobju zmanjšalo od 399 na 390 pripadnikov, v Vojkovi brigadi pa se je celo povečalo od 335 na 350 pripadnikov.⁶¹ Toda v Gradnikovi brigadi, ki je 16. marca imela še 341 borcev, je bilo ob njenem prihodu na šentviško planoto le še 159 borcev.⁶² To bi pomenilo, da je brigada, ne upoštevajoč tiste, ki so se v naslednjih dneh! še vrnili, izgubila 182 borcev. Vendar ni tako.

Upoštevati moramo dejstvo, da so bile med ofenzivo skoraj vse brigade popolnjene z borci raznih zalednih in prištabnih enot. (Isto velja za Prešernovo in Vojkovo brigado, zato so bile dejanske izgube tudi v njih precej višje, kot pa je razvidno samo iz primerjave številčnih stanj.) Zato do natančnejših ugotovitev lahko pridemo na podlagi statistič-

⁶¹ Brzjavka štaba 9. konpusa z dne 15. aprila 1945 Glavnemu štabu NOV in POS, fase. 45 v AIZDG.

⁶² Poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 4. aprila 1945, fase. 226/IV v AIZDG.

nega poročila štaba Gradnikove brigade z dne 10. aprila 1945,⁶³ ki med drugimi vsebuje tudi te podatke:

E n o t a	Po spisku	Navzočih	Odsotnih	Izmed teh pogrešanih v ofenzivi
Spremljevalna četa	46	27	19	14
Štabna četa	80	41	31	22
1. bataljon	132	3	129	109
2. bataljon	113	53	60	40
3. bataljon	132	11	121	94
Skupno	503	135	368	279

Do 15. aprila se je število navzočih borcev dvignilo na 181, toda še vedno jih je ostalo 233 pogrešanih.⁶⁴ Težko je reči, koliko od teh se jih je vključilo v druge enote oziroma vrnilo na domove, koliko pa je dejanskih žrtev ofenzive (padlih, ujetih in neevidentiranih ranjencev). Niso pa v teh številkah upoštevane do 4. aprila evidentirani padli, ranjeni in ujeti borci. Teh je bilo vseh skupaj 39 (4 padli, 32 ranjenih in 3 ujeti).⁶⁵

V vsakem primeru pa je mogoče iz zgornjega pregleda ugotoviti, da je bila brigada v tej ofenzivi ob dve tretjini svojih borcev.

Tako oslABLJENA brigada se je od 8. aprila dalje zadrževala v Mrzli rupi in na Vojščici, kjer so jo uporabljali tudi za pobiranje kontejnerjev, ki so jih s padali spuščala zavezniška letala. Medtem je njen štab pošiljal na Šentviško planoto, Cerkljansko in proti Predmeji patrulje, da bi poiskale pogrešane in jih pripeljale nazaj v njihove enote.⁶⁶ Prav dosti uspeha, kot smo že videli, pa ni bilo, zato je bilo treba brigado reorganizirati. Takrat so skrčili moštvo prištabnih enot

⁶³Številčno stanje Gradnikove brigade z dne 10. aprila 1945, fase. 279/11 v AIZDG.

AIZDG Dnevno poročilo štaba Gradnikove brigade za 15. april 1945, fase. 226/IV v

AIZDG Poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 4. aprila 1945, fase. 226/IV v

⁶⁴Dnevno poročilo štaba Gradnikove brigade za 8. april 1945, fase. 226/IV v AIZDG.

m ukinili en bataljon. Brigada je poleg spremljevalne čete in štabne patrulje imela le še 1. in 2. bataljon.⁶⁷

Tretji bataljon je bil ponovno vzpostavljen šele v drugi polovici aprila iz bivšega inženirskega bataljona 31. divizije, ki ga je sovražnikova marčna ofenziva ujela na Cerkljanskem. V bojih je bil prepolovljen. Del preživelih borcev se je umaknil na bohinjsko stran, druga skupina borcev pa se je po končani ofenzivi zbrala v Zakrižu nad Cerknim. Sredi aprila sta se obe skupini napotili čez Šebrelje proti Oblakovemu vrhu, kjer je takrat po vrnitvi s Pivke že bil štab divizije.⁶⁸ Ta je inženirce poslal v Gradnikovo brigado, da so tam postali njen 3. bataljon. Imel pa je le še kakih 40 borcev.⁶⁹

V teh dneh so se po enotah vrstili sestanki s poveljniškim kadrom, skojevci in komunisti; na njih so razpravljali predvsem o izkušnjah iz zadnje sovražnikove ofenzive in se pripravljal na nove boje.

⁶⁷ Iz »Spiska komandnega kadra III. SNOUB Ivana Gradnika« (fase. 134/III v AIZDG), ki pa je brez datuma, je mogoče ugotoviti, da so bili takrat štabi brigade in bataljonov ter poveljstva prištabnih enot sestavljeni takole:

Štab brigade: podporočnik Rado Klanjšček-Jakec (komandant), Anton Kvaternik (politični komisar), Ivan Primožič (pomočnik političnega komisarja) in kapeta Rado Jakin (načelnik štaba).

Štab 1. bataljona: podporočnik Karlo Boltar (komandant), Stanislav Hafner (politični komisar) in Rudolf Zgonik (pomočnik političnega komisarja).

Štab 2. bataljona: podporočnik Oskar Pirc (komandant), Dušan Ukmar (politični komisar) in Ivan Ručna (pomočnik političnega komisarja).

Spremljevalna četa: podporočnik Anton Podgornik (komandir), Janez Mohar (politični komisar), Rado Furlan (namestnik komandirja) in Ciril Vidrih (pomočnik političnega komisarja).

Štabna patrulja: podporočnik Leopold Rijavec (komandir) in Ivan Oblak (pomočnik političnega komisarja).

⁶⁸ Danilo Perčič: Inženirski bataljon 31. divizije. Porezen 1945—1980, Gorrenjski tisk, Kranj.

⁶⁹ Mesečno operacijsko poročilo štaba 31. divizije z dne 24. aprila 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

ZADNJI BOJI IN OSVOBODITEV TRŽIČA

ČIŠČENJE BANJŠKE PLANOTE

Vojna se je bližala koncu. Na zahodni fronti so Anglo-Američani skoraj nemoteno prodirali v notranjost Nemčije, sovjetske enote so vdrle v Avstrijo in 12. aprila osvojile Dunaj, na južnem krilu pa so prispele v Prekmurje, medtem ko se je jugoslovanska 4. armada, ki je prodirala vzdolž jadranske obale, bližala Reki. Zavezniške sile v Italiji so

9. aprila prebile »gotsko črto« pri Bologni in prodirale proti severu, ne da bi pred seboj imele kak večji odpor.

Toda v Slovenskem primorju se je vojna še vedno nadaljevala tako kot prej. Sovražnikova ofenziva »Winterende« se je v prvih dneh aprila sicer končala, stanje na Banjški planoti, v Trnovskem gozdu in Čepovanski dolini pa je bilo podobno onemu po prejšnji nemški ofenzivni akciji »Rübezahl III«. Sovražnik je namreč za seboj pustil vrsto postojank, iz katerih je nameraval čim učinkoviteje nadzirati vse to območje.

Posadke v teh postojankah so bile med ofenzivo predvsem enote 24. brigade kraških lovcev SS in 2. kozaškega polka. Ko pa so se te umaknile v Furlanijo, jih je prevzel 10. policijski polk SS, pomagal pa mu je pri tem tudi 1. udarni polk SNVZ. V Slapu ob Idrijci so se nastanile enote 1. bataljona

10. policijskega polka SS, 2. bataljon je z nekaterimi enotami

1. udarnega polka SNVZ odšel na Predmejo, Otlico in v Slokarje pod Predmejo, 3. bataljon pa je sestavljal posadke na Trnovem, Laznah in v Lokovcu ter kasneje še v Zavrhu, Podlaki in Puštalah.¹ Kaže pa, da so v Zavrhu, Puštalah, Podlaki

¹ Povelje vitega vodje SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« z dne 7. aprila 1945, arhiv Vojaškozgodovinskega inštituta v Beogradu.

in Lokovcu bili tudi deli italijanskih policijskih bataljonov »Triest« in »Görz«.

Sovražnikove posadke niso bile kdove kako močne. Korpusna obveščevalna služba je ugotovila, da je npr. v Lokovcu 70 do 80, v Podlaki okrog 150, v Puštalah kakih 100 in v Zavrhu približno 85 sovražnikovih vojakov. Posadke so se nastanile po hišah, ne da bi se kaj dosti utrjevale. Imele so le straže in izvidnice.² Morda je prav to najboljši dokaz, kako zelo je bil sovražnik prepričan, da je njegova zadnja ofenziva pobrala vse partizane in da mu morebitni ostanki partizanskih enot ne morejo biti več nevarni.

Medtem ko je sovražnik živel v takem prepričanju, se je 9. korpus po desetdnevnem počitku na širšem območju Vojskega (razen Prešernove in Gradnikove brigade, ki sta bili na Pivki, ter Kosovelove brigade, ki se je iz Bohinja vrnila najprej na Cerkljansko, 20. aprila pa na Vojsko) pripravljala na svojo zadnjo operacijo pred pohodom na Trst, Gorico in Tržič — na čiščenje Trnovskega gozda, Čepovanske doline in Banjske planote.

Ko je štab korpusa načrtoval svojo protiofenzivo, je sklenil, naj 30. divizija poskrbi za zavarovanje proti Idriji in Predmeji ter napade postojanko v Zavrhu, 31. divizija pa naj z Gradnikovo in Vojkovo brigado napade sovražnikove posadke v Lokovcu, Puštalah in Podlaki, medtem ko bi Prešernova brigada dala zavarovanje proti Gorici. Napad naj bi se začel ob enih ponoči 21. aprila.³

Prešernova in Vojkova brigada sta se s Pivke vrnili 17. aprila; naslednjo noč, na 19. april, so se vse tri brigade približale svojim ciljem, s tem da je Prešernova brigada prišla na Vrše, Vojkova brigada na Lažno, Kobilico in k. 1040, Gradnikova brigada pa se je ustavila med Lažno in Lokvami.⁴ Tu so se brigade, ne da bi jih sovražnik opazil, zadržale še naslednjega dne ter 20. aprila zvečer v skladu z nalogami, ki so jih dobile, odšle vsaka v svojo smer.

Prešernova brigada je zasedla položaje pred Gorico na črti Sv. Gabrijel—Sv. Danijel, Vojkova brigada je zavila proti Lo-

² Povelje štaba 9. korpusa z dne 19. aprila 1945, fase. 22/11 v AIZDG.

³ Prag tam.

* Vojaško poročilo štaba 31. divizije za 18. april 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

kovcu in Puštalam, Gradnikova brigada pa se je Podlaki približala čez Čepovan, kjer ni bilo sovražnikove posadke.⁶

Sovražnika je nepričakovani napad tako zmedel, da se ni takoj znašel in se je pred Vojkovo brigado brez kakega večjega odpora umaknil iz Dolenjega Lokovca in Puštal. Nato so vojkovci iz smeri Puštal v strelcih prodirali proti Podlaki, da bi pomagali še Gradnikovi brigadi, ki je imela s sovražnikom precej hujše težave.

Gradnikova brigada je ponoči z enim bataljonom napadla posadko v vasi, z drugim pa je zasedla položaje od Zgorelnice (trig. 878), hriba nad vasjo, in vse do Kala. Takoj ob napadu se sovražnik v Podlaki ni upiral, vendar ni zbežal, ampak se je umaknil na vzpetine, ki se dvigajo južno in zahodno od vasi. Toda ko je bataljon v strelcih prišel v vas, da bi jo preiskal, je sovražnik takoj izkoristil priložnost in ga napadel v bok. Zato se je moral bataljon spet umakniti iz vasi.

Šele ko so prispeli na pomoč vojkovci, so s skupnimi napor in ob podpori artilerije in minometov ponovno zavzeli Podlako.⁶ V teh bojih sta dva gradnikovca padla, medtem ko so bili štirje ranjeni. Na sovražnikovi strani naj bi padlo sedem, ranjenih pa naj bi bilo petnajst vojakov.⁷

To noč je bil uspešen tudi 2. bataljon Bazoviške brigade, ki je napadel Zavrh. Ko je sovražnikova posadka ugotovila, da se utegne znajti v obroču, se je še ponoči umaknila proti Puštalam. V boju so padli štirje sovražnikovi vojaki, eden pa je bil ujet.⁸

Sovražnik se 22. aprila še ni opomogel od presenečenja, ki mu ga je bil pripravil 9. korpus, tako da se je Gradnikova brigada lahko še bolj približala Soči in Gorici; že v jutranjih urah je svoje prejšnje položaje pri Podlaki prepustila Vojkovi brigadi in odšla na nove položaje na črti Kanalski vrh—Jelenek (trig. 788). Na poti pa je pri Madonih njena predhodnica padla v sovražnikovo zasedo in o usodi njenih petih borcev s puškomitraljezom ni nobenih podatkov. Tega dne ni bilo drugih bojov, pač pa je sovražnik s svojo artilerijo

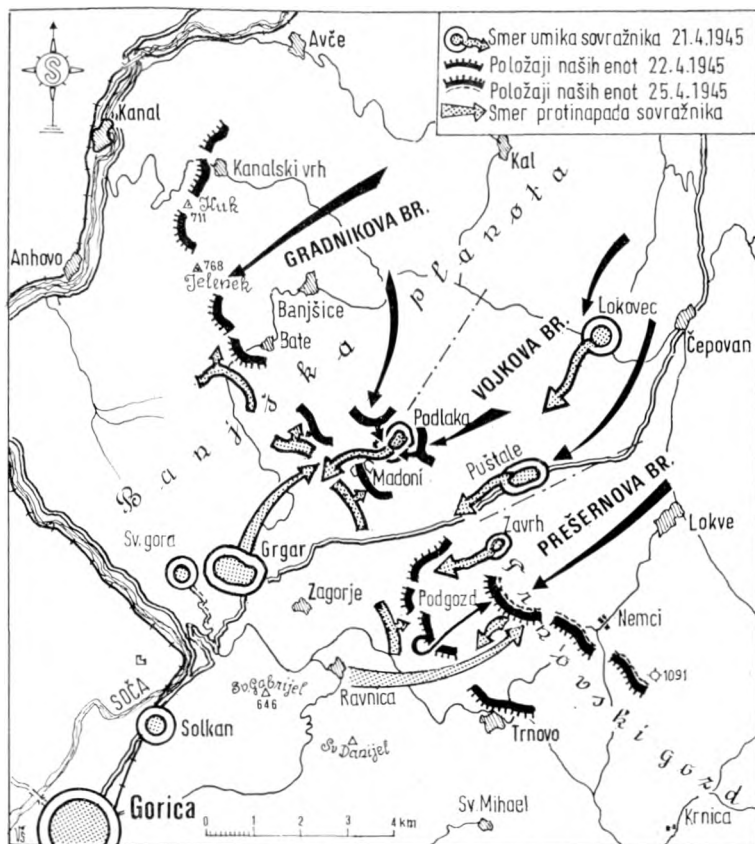
⁵ Vojaško poročilo štaba 31. divizije za 20. april 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

⁶ Vojaško poročilo štaba 31. divizije za 21. april 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

⁷ Informacijsko poročilo št. 32 OC Gradnikove brigade z dne 21. aprila 1945. fase. 75/1 v AIZDG.

Med ranjenimi je bil tudi politični komisar divizije Ivan Franko-Iztok. (Brzobjavka štaba 31. divizije z dne 21. aprila 1945, fase. 276/1V v AIZDG.)

⁸ Bavec, Bazoviška brigada, str. 509.

čiščenje Banjške planote in Trnovskega gozda aprila 1945.

tolkel po položajih Gradnikove in Vojkove brigade, ne da bi jima povzročil kake naknadne izgube.⁹ Tega dne se prvič omenja tudi novi 3. bataljon, ki je imel položaje v Vrhovcu ob cesti Avče—Kal—Lokovec—Čepovan.¹⁰

⁹ Vojaško poročilo štaba 31. divizije za 22. april 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

¹⁰ Brzjavka štaba Gradnikove brigade z dne 22. aprila 1945, fase. 226/IV v AIZDG.

Naslednjega dne je bila Gradnikova brigada še vedno na prejšnjih položajih z nalogo, da se zavaruje iz smeri Soške doline in da vzdržuje tesno zvezo z bataljonom Vojkove brigade, ki je bil na njenem levem krilu na Slemenu. Že precej zgodaj je začelo proti položajem brigade pritiskati kakih 150 sovražnikov ob podpori avtomatskega topa in dveh težkih minometov. Položaji brigade niso bili kaj prida in tako so se njene oslabiljene enote morale umakniti proti Podlešču. Proti večeru je brigada dobila ukaz, naj se s protinapadom spet vrne na prejšnje položaje. To je uspelo le desnokrillnemu bataljonu, ki je ponovno zasedel Kanalski vrh, medtem ko na Jelenek ni bilo mogoče priti. Tam je sovražnik imel tudi avtomatski top in težki minomet, zaradi česar se njegovim položajem ni bilo mogoče približati. V bojih sta ta dan padla dva borca, pet jih je bilo ranjenih, izgubili pa so tudi en puškomitraljez.¹¹

ČIŠČENJE TRNOVSKEGA GOZDA

Še isto noč je štab brigade prejel nov ukaz: položaje naj prepusti Vojkovi brigadi, s svojimi enotami pa naj se spusti proti Čepovanu in pride na Lokve. Ko je brigada 24. aprila zjutraj prispela na Lokve, so ji tam odvzeli 3. bataljon in ga začasno vključili v Bazoviško brigado. To so storili zato, ker naj bi Bazoviška brigada napadla sovražnikovi postojanki na Predmeji in Otlici. Po kosilu sta 1. in 2. bataljon nadaljevala pot, da bi zasedla že dobro znane položaje nad vhodom v Čepovansko dolino. Bataljona sta se razmestila zahodno od Zavrha in na grebenu nad dolino.

Gradnikova brigada tega dne ni imela spopadov s sovražnikom. Huje je bilo pri Prešernovi brigadi nad Gorico na črti Zagorje—Podgozd—Voglarji—Krnica, kjer je imela opravka s tremi sovražnikovimi kolonami: dve je odbila, tretja pa se je čez Krnico prebila proti Čavnu v notranjost Trnovskega gozda. Prav to pa je preprečilo tudi predvideni napad

¹¹ Vojaško poročilo štaba 31. divizije za 23. april 1945, fase. 277/1 v AIZDG; mesečno operacijsko poročilo štaba 31. divizije z dne 24. aprila 1945, fase. 227/1 v AIZDG.

Anton Kvaternik, politični komisar (levo), in Rado Klanj šček-Jakec, komandant Gradnikove brigade (desno).

Bazoviške brigade na Predmejo in Otlico. Bazoviško brigado so s položajev pri Zavrhu poslali proti Čavnu, da bi sovražnikovo bojno skupino našla in jo potisnila nazaj. To pa ni bilo več potrebno, ker se je sovražnik medtem že sam umaknil v dolino. Bržkone je bil prav to vzrok, da je morala Vojkova brigada v popoldanskih urah odstopiti en svoj bataljon, čeprav se je sama znašla v hudih bojih in se je morala pod sovražnikovim pritiskom umikati čez Banjško planoto proti

Lokovcu in Čepovanu. S tem bataljonom je bila okrepljena Prešernova brigada.¹²

Še huje pa je bilo naslednjega dne, 25. aprila. Na Banjški planoti je Vojkova brigada uporabljala zelo uspešno taktiko: vse, kar je izgubila podnevi, si je z nočnimi protinapadi znala pridobiti nazaj. Drugače pa je bilo pri Prešernovi brigadi. Tega dne so prišle v Grgar nove okrepitve v skupni moči kakih 500 četnikov in italijanskih vojakov, ki so takoj nadaljevali pot na Banjško planoto v boj z Vojkovo brigado in proti Zagorju, kjer so bile na položajih enote Prešernove brigade.

Prešernova brigada je imela tega dne tako srdite spopade s približno 300 mož močno bojno skupino na območju Podgozda in Zagorja, da človek skoraj ne bi verjel, da je do konca vojne le še teden dni. Dokaz za to so izredno hude izgube na obeh straneh: prešernovci so imeli pet padlih in devet ranjenih, sovražnik pa naj bi, sodeč po naših podatkih, izgubil kakih petdeset mož. Prešernova brigada, ki je bila okrepljena z bataljonom Vojkove brigade, se je kljub trdovratnemu odporu morala nekoliko umakniti, do zaselka Nemci na cesti Trnovo—Lokve.¹³

Gradnikova brigada ni imela tega dne nobenih bojev. Oba njena bataljona so poslali proti Krnici in Čavnu, da poišče četnike, ki naj bi se menda ponovno prebili iz Vipavske doline v Trnovski gozd. Toda izkazalo se je, da poročila niso točna, saj brigada ni nikjer naletela na sovražnika.¹⁴

Naslednjega dne, 26. aprila, je sovražnik doživel hud poraz, tokrat na Predmeji in Otlici. Po podatkih korpusne obveščevalne službe je bilo na Predmeji približno 120 pripadnikov

2. bataljona 10. policijskega polka SS, na Otlici pa kakih 200 domobrancev iz 3. bataljona 1. udarnega polka SNVZ. Poleg tega je bilo kakih 80 mož iz 2. bataljona 10. policijskega polka SS še na Sinjem vrhu, približno dvesto pa na Colu.

Postojanko na Predmeji so napadle enote Gregorčičeve brigade, vendar do pravega boja niti ni prišlo, ker so se nemški policisti takoj umaknili v dolino proti Ajdovščini.

¹² Vojaško poročilo štaba 31. divizije za 24. april 1945, fase. 227/1 v AIZDG; Bavec, Bazoviška brigada, str. 512—514.

¹³ Petelin, Prešernova brigada, str. 598—600.

¹⁴ Vojaško poročilo štaba 31. divizije za 25. april 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

Nato se je Bazoviška brigada skupno s 3. bataljonom Gradnikove brigade lotila še domobranske postojanke na Otlici. Po peturnem boju se je sovražnik v neredu umaknil proti Colu. Tega dne je imel sovražnik 50 mrtvih, 60 ranjenih in 20 ujetih.¹⁵

Tako sta bili dokončno osvobojeni vasi, ki ju borci vseh brigad in drugih enot 9. korpusa dobro poznajo in se s hvaležnostjo v srcih spominjajo njunih prebivalcev. Tja so namreč po hudih bojih in velikih naporih hodili na počitek. To je bila prava partizanska baza. Toda Predmeja in Otlica sta bili tudi cilj skoraj vseh sovražnikovih ofenzivnih akcij in zato prizorišče mnogih krvavih bojov. To dokazuje izredno veliko število padlih borcev v teh krajih: samo na spomeniku padlim borcem na Otlici je vklesano 365 imen. Poleg tega je sovražnik v teh akcijah pobil ali odpeljal s seboj tudi večje število domačinov, požgal — celo po večkrat — pa je skoraj vse hiše.

Sovražnik je tega in naslednjega dne doživel poraz tudi na nasprotni strani Trnovskega gozda, pri Trnovem. Prejšnjega dne je približno 400 četnikom in pripadnikom 10. policijskega polka SS in italijanskih policijskih bataljonov uspelo potisniti enote Prešernove brigade od Trnovega do zaselka Nemci v smeri proti Lokvam. Do prelomnice pa je prišlo ob enih popoldne, ko je skušala neka sovražnikova kolona iz smeri Podgozda vdreti v hrbet 2. bataljonu Prešernove brigade, ki je imel položaje na Kamenem bregu (trig. 910) nad zaselkom Nemci. Sovražnik pa ni vedel, da so na nasprotnem hribu položaji 1. bataljona iste brigade. Tako sta oba bataljona nenadoma zasula s svojim ognjem sovražnikovo kolono ter takoj jurišala nanjo. Jurišu sta se pridružila še po en bataljon Vojkove in Gradnikove brigade. Tako se je moral sovražnik umakniti prav v Trnovo, brigada pa je zasedla položaje na črti Podgozd—Voglarji—Trnovo, ki jih je imela prejšnjega dne. Na njenem levem krilu (nad Rijavci) je bil bataljon Gradnikove ter še bolj v levo, na Krnici, bataljon Vojkove brigade.¹⁶

¹⁵ Bavec, Bazoviška brigada, str. 512—514; operativno poročilo štaba 30. divizije z dne 26. aprila 1945, fasc. 226/1 v AIZDG.
¹⁶ Petelin, Prešernova brigada, str. 600.

Sovražnik si je tako trdovratno prizadeval zadržati rob Trnovskega gozda nad Vipavsko dolino v svojih rokah zato, da bi bile partizanske enote čim dlje od ceste Postojna—Ajdovščina—Gorica in drugih cest v Vipavski dolini in na Krasu, ki so bile polne vojaških transportov, ranjencev, zalednih ustanov itd. Nemci so se iz Italije umikali proti Avstriji, v nasprotni smeri pa so hitele družine četniških oficirjev proti Italiji, da bi dobile zaščito pri Anglo-Američanih.

Ker se sovražnik iz Trnovega ni hotel umakniti sam, ga je 27. aprila spet napadla Prešernova brigada. Pri tem je sodeloval tudi en bataljon Gradnikove brigade, medtem ko sta bila druga dva na Čavnu in Predmeji. Sovražnikova posadka na Trnovem se je trdovratno upirala in je naše borce obstreljevala s težkim orožjem. V popoldanskih urah pa je le morala popustiti in se umakniti v dolino. Tako je Trnovo, ki je v zadnjem poldrugem letu tolikokrat menjalo gospodarja in preživelo toliko hudega kot malokatera druga vas, dokončno in za vselej postalo svobodno.¹⁷

S tem pa je bila osvobojena tudi vsa Trnovska planota kot izhodišče za zadnji napad, za napad na Trst, Tržič in Gorico.

NA POHODU ČEZ VIPAVSKO DOLINO IN KRAS

Sedaj je šlo za to, kdo bo hitreje v Trstu in ob Soči. Če bi to bili zahodni zavezniki, ki so brez odpora prodirali čez severno Italijo, bi bilo težko uresničiti naše zahteve po priključitvi Slovenskega primorja Jugoslaviji. Zato je bilo treba napeti vse moči ter z lastnimi silami čimprej osvoboditi vse Slovensko primorje in Istro.

V tem smislu je Edvard Kardelj že jeseni 1944 opozarjal, da je treba na vsak način »stremeti za tem, da boste osvojili Trst in Gorico pred zavezniki in da boste dovolj zgodaj začeli biti boj z Nemci za ti dve mesti. Ne smejo čakati naše enote do zadnjega dne na vkorakanje v ta mesta, temveč morajo dokazati, da so ti dve mesti zasedli z borbo. Para-

¹⁷ Vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 27. aprila 1945. fase. 277/1 v AIZDG.

lelno s tem organizirajte v teh mestih vstajo skupaj z Italijani.«¹⁸

Sedaj je nastal čas, ko je bilo treba te smernice tudi uresničiti. Na reški fronti je 27. aprila 20. divizija po večdnevni hudih bojih pri Ilirski Bistrici prebila nemške obrambne položaje vzdolž nekdanje jugoslovansko-italijanske meje in kot motorizirana predhodnica 4. armade, okrepljena s tanki in artilerijo, pohitela naslednjega dne proti Trstu.

Glavni štab NOV in POS je istega dne, 28. aprila, poslal štabu 9. korpusa brzojavko: »Od vrhovnega komandanta Tita prejeli naslednji ukaz: Naredite devetom korpusu da se rasporedi okoli Trsta i da več sada otpočne uvodne borbe za Trst/ Glede na to so preklicane vse odredbe in direktive, ki niso povsem v duhu maršalovega ukaza. Delujte kar najhitreje. Radijsko se takoj povežite s Četrto armado.«¹⁹

Tega dne se je začela tudi vstaja v Trstu. Komanda mesta Trst (komandant je bil Martin Greif-Rudi, politični komisar pa Vinko Sumrada-Radoš, ki sta bila svoje čase komandant in politični komisar Gradnikove brigade) je že zgodaj spomladi 1945 organizirala v Trstu šestnajst bataljonov ter eno samostojno četo s kakimi 3000 borci (Slovenci in Italijani), ki so, čeprav zelo slabo oboroženi, na povelje štaba korpusa že 28. aprila začeli vstajo v mestu in ga še pred prihodom drugih naših enot skoraj povsem očistili.²⁰

Trideseta divizija, zbrana na Predmeji, Otlici in v Zadlogu, se je 28. aprila zvečer spustila v Vipavsko dolino, kjer je Bazoviška brigada spotoma uničila četniško postojanko v Dobravljah ob cesti Ajdovščina—Gorica, in še isto noč prispela na Kras, naslednjo noč pa je bila že nad Trstom in tudi že v njegovih predmestjih.²¹

Enaintrideseta divizija se je od Trnovskega gozda poslovala naslednjo noč. Gradnikova brigada je bila čez dan na levem krilu Prešernove brigade na črti Rijavci—Krnica ter nadzirala steze, ki peljejo iz Vipavske doline proti Trnov-

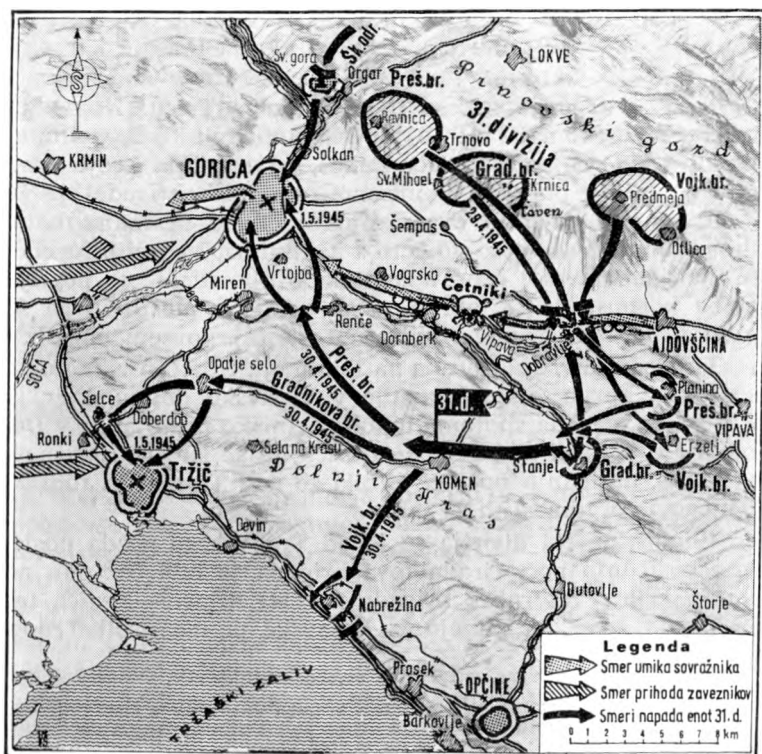
¹⁸ Tone Ferenc, *Sklepne operacije za osvoboditev Slovenije, Osvoboditev Slovenije*, Ljubljana 1977, str. 121.

¹⁹ Fase. 45/III v AIZDG. V zvezi s tem je treba vedeti, da je štab 4. armade sprva nameraval uporabiti 9. korpus za osvoboditev Tržiča in Gorice, da bi tako preprečil prihod nemških okrepitev iz Italije pred Trst.

²⁰ Petelin, *Osvoboditev Slovenskega primorja*, str. 175—177 in 196—215; Branko Babič, *Vstaja v Trstu, Osvoboditev Slovenije*, Ljubljana 1977, str. 178—183.

²¹ Bavec, *Bazoviška brigada*, str. 518—520.

skemu gozdu; zvečer je še sama odšla na tako težko pričakovani zadnji pohod proti Trstu in Soči, v svobodo. Cesto Ajdovščina—Gorica je prešla pri Dobravljah, toda šele potem, ko je ob pomoči neke čete Vojkove brigade z ročnimi bombami in mitraljezi razgnala četnike. Cesta je bila namreč polna četniških kolon, ki so se pomikale proti Gorici, računajoč, da bodo pri Anglo-Američanih naletale na gostoljuben sprejem. Ob tej priložnosti so borci Gradnikove brigade zaplenili protitankovski top, nekaj pušk in več vozov streliva. Ko je brigada prešla cesto, je brez motenj nada-

Pohod 31. divizije proti Trziču in Gorici

ljevala pot čez dolino. Ustavila se je šele v Štanjelu na Krasu.

V bližini sta bili tudi drugi dve brigadi 31. divizije: Prešernova v Planini, Vojkova pa na Erzelju.²²

Sprva je štab 9. korpusa nameraval v bojih za Trst uporabiti tudi 31. divizijo. Toda ker je bila 30. divizija že v predmestjih Trsta, ker je v mestu prišlo do vstaje in ker se je predhodnica 20. divizije naglo bližala Trstu, je štab

4. armade, pod katerega poveljstvo je sedaj spadal tudi 9. korpus, preusmeril 31. divizijo proti Soči z nalogo, naj osvobodi Tržič in Gorico še pred prihodom zahodnih zaveznikov.

Gradnikova brigada je zato že popoldne odšla na pot in je naslednjega dne, 30. aprila, ob zori prispela v Opatje selo. Prešernova brigada je zavila na desno in se je zjutraj ustavila v Renčah in Mirnu. Vojkova brigada se je v Komnu odcepila in je odšla v levo, tako da je še ponoči prispela v Šempolaj. Na vsej poti je prebivalstvo navdušeno pozdravljalo naše borce s transparenti, zastavami in cvetjem.

Tega dne ni nobena od brigad imela spopadov s sovražnikom, ki se je pred njimi umaknil v Trst ali čez Sočo v Furlanijo.²³

NA CILJU

Prvega maja 1945 so vse tri brigade dosegle svoje cilje in jih osvobodile še pred prihodom zahodnih zaveznikov. Prešernovi brigadi je to uspelo šele po hudih bojih s četniki, ki so se natepli v Gorico, srdite spopade pred Nabrežino je imela tudi Vojkova brigada, medtem ko je Gradnikova brigada osvobodila Tržič s pogajanjmi in brez boja.

Brigada se v Opatjem selu ni zadrževala, temveč je takoj nadaljevala svojo pot proti Doberdobu. Tam je štab brigade sestavil dve koloni: en bataljon je poslal proti Tržiču, dva pa proti Selcu, vasi, ki leži približno tri kilometre severno od Tržiča.²⁴

O tem, kako je Gradnikova brigada izvedla svojo zadnjo bojno nalogo, nam takratni politični komisar brigade Anton Kvaternik pripoveduje takole:

²² Vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 5. maja 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

²³ Prav tam.

²⁴ Prav tam.

»Pridružil sem se bataljonu, ki je prek Doberdoba krenil proti Trziču. V Doberdob smo prišli v ranih urah 1. maja. Brž ko smo se pojavili v vasi, je prebivalstvo po hišah razobesilo slovenske zastave, borcem pa ponujalo jedi in pijače. Povedali so nam, da so Nemci bili še prejšnjega dne v vasi in da so se ponoči umaknili. Zvedeli smo tudi to, da je v Selcu še precej Nemcev, še več pa v Trziču.

S štabom bataljona sem se dogovoril, da bomo Nemcem najprej poslali ultimatum, potem pa bomo po njihovem odgovoru že videli, kaj nam je storiti. Nato sem nemškemu poveljstvu napisal sporočilo, da jih je z vseh strani obkrožila jugoslovanska vojska in da je zanje edina rešitev v tem, da položijo orožje. Če ne bodo storili tako, jih bomo uničili. Pismo s približno tako vsebino je v Selce odneslo neko dekle iz Doberdoba.

Glede na to, da dekleta precej časa ni bilo nazaj, smo sklenili, da bo bataljon previdno krenil proti Selcu. Bili smo že blizu vasi, ko smo srečali našega dekleta. Povedala nam je, da Nemci žele govoriti s kakim našim poveljnikom. Ker sem znal nemško, sem šel kar sam tja. Že pri prvih hišah me je čakal neki nemški oficir s tolmačem. Okrog naju se je nabralo precej domačinov. Nemcu sem ponovil, kar sem bil napisal v pismu, le da sem ves položaj prikazal zanje še bolj tragično.

Po krajšem pomisleku me je povabil v vojašnico, češ da mora telefonirati svojemu poveljstvu, ki je v Trziču. Njegova pisarna je bila v prvem nadstropju, po hodniku pa sva šla ob vrsti vojakov, ki so imeli vso bojno opremo na sebi. Medtem je v vojašnico prišel tudi politični komisar našega bataljona z nekaj borci.

Telefonirati ni bilo mogoče, ker je bila zveza že prekinjena. Rekel mi je, naj vzamem nekaj svojih vojakov in da gremo s kolesi v Trzič. Spotoma smo srečevali nemške patrulje in straže, ustavljal pa nas ni nihče. Tako smo prispeli v nemško poveljstvo.

Ko je oficir seznanil komandanta, za kaj gre, mi je ta dejal, naj jih pustimo na miru, ker so se ob desetih itak že sami nameravali umakniti. Zahteval sem, naj orožje puste, on pa je hotel sabo vzeti vso lahko oborožitev. Razen tega je zahteval tudi to, naj jim dovolimo, da s kamioni odpeljejo s seboj tudi vse ranjence. Dobro sem ga razumel, kaj je hotel doseči. Menil je, da bo lahko tako odpeljal vso opremo.

Nato sem mu rekel, da o vsem tem ne morem sam odločati in da moram o vsem obvestiti svoje poveljstvo. On pa mi je z brzostrelko v roki osorno odgovoril, naj ostanem tam, v poveljstvo pa naj pošljem koga drugega, čutiti je bilo čedalje večjo napetost. Tedaj pa smo zaslišali pokanje, ki je postajalo čedalje gostejše in bližje nam. Nemci so se zmedeno spogledovali. To je bil naš bataljon, ki je prodiral iz jugovzhodne

smeri in ker ni vedel, da se pogajamo, se je previdno vtihotapil v mesto, tam pa se spopadel z neko nemško patruljo.

V zmedbi, ki je v prvih hipih nastala, smo skočili za prve hiše in prišli do borcev, ki so nam obrazložili, kaj se dogaja. Počilo je še nekaj strel in posadka se je vdala.

Omeniti moram, da je komanda mesta izvrstno organizirala delavstvo in vse prebivalstvo. Že takrat, ko smo krenili iz Doberdoba, smo ob cesti videli delavce, ki so bili zaposleni na cestnih delih, toda v tistem trenutku, ko so nas zagledali, so že iz žepov potegnili titovke in si jih posadili na glave. Povedali so nam, da nas čakajo že več dni.

Ko pa so v Tržiču zapokali prvi streli, so se takoj oglasile po tovarnah in v ladjedelnici sirene. Vprašali smo ljudi, kaj to pomeni. Odgovorili so nam, da je to znak za vstajo. Zares, takoj nato sem že videl prvi kamion z delavci, na kabini pa puškomitraljez. V kratkem je bilo vse mesto na nogah. Ljudje so nas objemali in navdušeno klicali svobodi, Titu, Jugoslaviji. Neka stara ženica me je zaustavila, mi stiskala roko in mi hitela nekaj pripovedovati po italijansko. Nekoga, ki je šel mimo, sem vprašal, kaj mi pripoveduje. Povedal mi²⁵ je, da je ona mati padlega partizana in mi govori, kako je srečna, da smo prišli in osvobodili mesto.

Ko sem se nekoliko streznil od toliko vtisov in presenečenj, sem se s kolesom vrnil v Selce, da vidim, kaj se tam dogaja. Spotoma so me ljudje opozarjali, naj pazim, ker so tam še Nemci. Pred vojašnico sem srečal komandanta in mu povedal, da so se v Tržiču že vdali. Ni mi verjel. Vojakom je nekaj ukazal, ti pa so se takoj razporedili okrog vojašnice.

Tedaj pa se je iz Tržiča vrnil oficir, ki me je tja spremljal. Bil je brez orožja in ves potr. Ko se nam je približal, je svojemu komandantu dejal: „Die Waffen abgeben!“

Največje zadovoljstvo pa smo doživeli nekaj minut kasneje. Oba sta odšla na dvorišče in sklicala vojake. Tu smo imeli priložnost čuditi se nemški disciplini in pokorščini. Moštvo se je razvrstilo pred vojašnico. Oficir, ki se je bil vrnil iz Tržiča, je povedal, da so obkoljeni, da se je njihovo poveljstvo v Tržiču že vdalo in da se morajo tudi oni vdati, če si žele rešiti življenje. Drug za drugim so začeli odlagati orožje na kup pred vrsto, mi pa smo jih pri tem nadzirali. Ko so bili razoroženi, smo jih zaprli v vojašnico, orožje odpeljali proti Doberdobo, razpostavili straže in razposlali patrulje.

Štab brigade se je nastanil v poslopju, kjer je bilo prej nemško poveljstvo. Za Gradnikovo brigado je vojna bila končana 1. maja 1945.²⁵

Da, za Gradnikovo brigado se je vojna končala 1. maja 1945, na sedemstopenintrideseti dan po njeni ustanovitvi.

²⁵ Spomini Antona Kvaternika, v AIZDG.

Ljudsko zborovanje ob osvoboditvi Tržiča.

Tako je štab korpusa lahko še istega dne ob dveh popoldne obvestil Glavni štab NOV in POS:

»Edinice 9. korpusa danes ob 13. uri zavzele Tržič. Posadka cca. 700 mož se predala. Do 13. ure ni še nikjer zapažene zavezniške edinice.«²⁶

Naslednjega dne ob enajstih dopoldne je štab korpusa poslal dve brzojavki; v prvi je obvestil Glavni štab, da je Gorica »popolnoma očiščena«, druga pa se glasi:

»Edinice 31. divizije so 1. 5. ob 14. uri osvojile Tržič. Pristaniške naprave so neokrnjene. Gorica je svobodna razen zapadnega kolodvora, kjer se vodijo borbe. 1. 5. so se edinice 31. divizije sestale z zavezniki pred Tržičem. Zavezniki so nato prišli v že osvobojeni Tržič in tam ostali zaradi razgovorov s korpusom in armijo o nadaljnjih operacijah.«²⁷

²⁶ Fase. 45/III v AIZDG.

²⁷ Vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 5. maja 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

Do srečanja z zahodnimi zavezniki je prišlo pri mostu pri Ronkih, kjer so takrat bili že gradnikovci. Zavezniška enota (predhodnica 2. novozelandske divizije) je prispela v Tržič 1. maja, v Trst pa naslednjega dne. Takrat je bil v naših rokah že ves Trst razen treh oporišč. Naslednjega dne, 3. maja se je našim enotam kot zadnja vdala še posadka na Opčinah.

Gradnikova brigada, ki je imela le kakih 250 borcev,²⁸ je v Tržiču 1. maja razorožila 240, naslednjega dne pa še 368 nemških vojakov. Vsa divizija je v teh dneh zajela okrog 1800 sovražnikovih vojakov in jih odpremila v Sežano. Zapolnila je tudi velike količine raznovrstnega orožja, streliva in razne vojaške opreme.²⁹

Uradni konec druge svetovne vojne 9. maja 1945 je Gradnikova brigada pričakala z delom sil in štabom brigade v Tržiču, en bataljon pa je imela v Zagradu.³⁰

²⁸ Gradnikova brigada v Tržiču, »Primorski dnevnik« z dne 7. februarja 1951.

²⁹ Vojaško poročilo štaba 31. divizije z dne 5. maja 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

³⁰ Vojaško poročilo štaba 31. divizije za 9. maj 1945, fase. 277/1 v AIZDG.

ČETRTE DEL

NOTRANJE ŽIVLJENJE BRIGADE

Uspehi in neuspehi, zmage in porazi, ki jih je doživljala brigada na svoji dve leti dolgi bojni poti po Primorski, Gorenjskem, Notranjskem in Dolenjskem, niso bili odvisni le od sovražnikove moči v določenih obdobjih in trenutkih, od značaja zemljišča, na katerem je brigada dejstvovala, ipd., temveč so nanje neposredno vplivali še mnogi drugi dejavniki. Mednje sodita poleg organiziranosti, številčne moči in oboroženosti brigade zlasti usposobljenost in moralnopolitično stanje njenih borcev in poveljniškega kadra.

Nekateri izmed omenjenih vprašanj (npr. stanje na so-vražnikovi strani v določenih obdobjih in na določenih območjih, deloma pa tudi formacijska struktura brigade in še nekatere druge zadeve) so že obdelane, ker je to bilo potrebno zaradi boljšega razumevanja poteka in rezultatov bojnega dejstvovanja brigade. Ostala pa je še vrsta vprašanj, ki zaslužijo celovitejšo in podrobnejšo razlago. Gre predvsem za vprašanja, ki se nanašajo na tako imenovano notranje življenje brigade in ki so kar naj neposredne je in odločilno vplivala na bojno moč brigade in njeno moralnopolitično stanje. Tu mislimo predvsem na organiziranost brigade, njenoopolnjevanje, oskrbovanje z orožjem in strelivom, vojaško in politično usposabljanje borcev in poveljniškega kadra, delovanje Partije, delovanje raznih služb (obveščevalne in protiobveščevalne, kulturno-propagandne, sanitetne, veterinarske, sodne, kadrovske, za zvezo, inženirske, sodne itd.), problematiko v zvezi s prehrano in opremo, odnose s prebivalstvom ter oblastnimi in zalednimi organi idr.

Zaradi pomanjkanja prostora in tudi dokumentarnih virov utegnejo biti nekatera vprašanja obdelana nepopolno, vendar še vedno v tolikšnjem obsegu in na tak način, da si bo bralec lahko ustvaril dokaj točno podobo, kako se je odvijalo vsakodnevno življenje v brigadi in s kakšnimi problemi se je bilo treba ubadati poleg neposrednega boja s sovražnikom.

VOJAŠKA ORGANIZIRANOST BRIGADE

Naše partizanske enote so bile že od začetka organizirane po vojaško — v čete, bataljone, odrede, brigade itd. — in v večini primerov po t. i. trojni formaciji (brigada je imela tri bataljone, bataljon tri čete, četa tri vode in vod tri desetine). V bataljonih, zlasti pa v brigadi so postopoma ustanavljali poleg strelskih še razne specialne enote (npr. inženirsko-tehnične oz. minerske, protioklepne, spremljevalne s težjim orožjem, za zvezo, sanitetne ipd.), kar je bilo odvisno predvsem od številčnega stanja borcev in razpoložljivega orožja.

Gradnikova brigada je imela, kot je že omenjeno, ob ustanovitvi tri bataljone; ob združitvi z Gregorčičevo brigado je dobila četrtega ter po vrnitvi z Notranjskega na Primorsko še petega. Ob združitvi sta imeli Gradnikova in Goriška brigada po štiri bataljone, v združeni brigadi pa je bilo pet bataljonov. Mesec dni kasneje je imela le še štiri bataljone, po reorganizaciji v aprilu 1944 na Otlici pa tri. Tako je ostalo vse do decembra, ko je začasno dobila zaščitni bataljon artilerije 9. korpusa kot svoj 4. bataljon, vendar so njegovo moštvo kmalu razdelili med druge tri bataljone. Do spremembe je prišlo po sovražnikovi spomladanski ofenzivi, ko sta brigadi ostala le še dva bataljona, toda konec vojne je po priključitvi inženirskega bataljona 31. divizije pričakala spet s tremi bataljoni.

Manj sprememb kot glede števila bataljonov v brigadi je bilo glede števila čet v bataljonih. V obdobju po kapitulaciji Italije so bili sicer primeri, da so nekateri bataljoni imeli tudi po štiri čete, toda praviloma so imeli po tri. Ob reorganizaciji aprila 1944 sta sicer ostali le dve strelski četi, toda že po nekaj mesecih so bataljonske specialne vode (inže-

nirsko-tehnični, spremljevalni s težkim orožjem in protiočlepni) združili v tretjo četo. Tako je ostalo vse do konca vojne.

Kar zadeva čete, so do aprila 1944 imele praviloma po tri vode in vodi po tri desetine, od takrat dalje pa po dva voda in vodi po dve desetini.

Kako je potekalo ustanavljanje specialnih enot pri štabu brigade in v bataljonih, je v knjigi že omenjeno. Do kapitulacije Italije je bila edina taka enota minerski vod pri štabu brigade, po njej pa so bataljoni imeli razne specialne enote (inženirsko-tehnične vode, spremljevalne — »prateče« vode s težkimi mitraljezi in minometi ipd.), medtem ko je brigada imela neposredno po kapitulaciji Italije celo artilerijsko baterijo ter kasneje spremljevalno — »pratečo« četo, inženirsko-tehnično četo, četo za zvezo, premično bolnico, vod obveščevalcev itd.

Kar zadeva poveljevanje, je desetini, kot v vseh vojskah, poveljeval desetar. V vodu pa je že bila razlika. Poveljevala sta z enako odgovornostjo vodnik (komandir voda) in politdelegat (politični delegat), s tem da je bil vodnik odgovornejši za vojaško plat, politični delegat pa za moralnopolitično stanje v vodu.

Približno tako sta si delila odgovornost tudi komandir in politični komisar v četi. Komandir čete je imel namestnika. Jeseni 1944 je bilo to formacijsko mesto ukinjeno, komandirja čete pa je v primeru potrebe nadomeščal komandir

1. voda.¹ Politični komisar čete je tudi imel svojega namestnika oz. pomočnika, toda ta se je ukvarjal predvsem s partijskim delom v četi. Vsi štirje (komandir, politični komisar in njuna namestnika) so sestavljali poveljstvo (komando) čete.

V bataljonu ni bilo poveljstva, ampak je bil štab, ki so ga sestavljali komandant z namestnikom (do jeseni 1944) in politični komisar z namestnikom oz. pomočnikom.

Štab brigade je imel pet članov: komandanta, njegovega namestnika, političnega komisarja, njegovega namestnika oz. pomočnika in načelnika štaba, ki je usklajeval delo raznih odsekov v štabu in po potrebi nadomeščal komandanta.

¹ Odredba Glavnega štaba NOV in POS z dne 16. septembra 1944, fase. 281/11 v AIZDG.

Zaradi pomanjkanja kadrov in žrtev med poveljniškim kadrom v boju se je pogosto dogajalo, da so bila posamezna formacijska mesta nezasedena. V takih primerih je neposredno nadrejeno poveljstvo na izpraznjeno mesto čimprej postavilo tako imenovanega vršilca dolžnosti, dokler ni bil imenovan novi funkcionar. Postopek je bil tak, da je npr. novega komandanta bataljona predlagal štab brigade štabu divizije, ki ga je (ali ni) imenoval in postavil na izpraznjeno mesto. V primerih, ko je bilo treba novega funkcionarja in njegove sposobnosti še preveriti, je ta ostal »vršilec dolžnosti« vse dotlej, dokler se ni izkazal sposobnega za ustrezno mesto.

Poleg ožjega štaba je bil v bataljonih in brigadi tudi pomožni del štaba z referenti in odseki. Pred kapitulacijo Italije tega v bataljonih še ni bilo, pač pa so pri štabu brigade imeli obveščevalca, propagandista, intendanta in sanitetnega referenta. Kasneje se je tudi ta del štaba izpopolnjeval in širil, tako da so npr. v maju 1944 imeli v štabu Gradnikove brigade osem odsekov (operativni, ekonomski, sanitetni, propagandni, obveščevalni in sodni odsek ter odseka za zvezo in kadre), po bataljonih pa tri odseke (ekonomski, sanitetni in propagandni).² K njihovemu delu se bomo vrnili še kasneje.

ŠTEVILČNO STANJE IN OBOROŽITEV

Številčno stanje brigade je zelo nihalo — od 200 do 1500 borcev.

Iz nekega poročila štaba Gradnikove brigade, napisanega takoj po vojni,³ sklepamo, da je imela brigada ob ustanovitvi 450 borcev, do avgusta 1943 se je številčno stanje zaradi žrtev in premestitev v druge enote zmanjšalo za 150 borcev, ob združitvi z Gregorčičevo brigado se je povečalo za 200 borcev, ob kapitulaciji Italije je na Dolenjskem in Notranjskem dobila 700 mobilizirancev, po prihodu na Primorsko ji je ostalo še 700 borcev, po končani septembrski ofenzivi 1943

* Poročilo štaba 9. korpusa z dne 27. maja 1944, fase. 31/1 v AIZDG.

² Zgodovina Gradnikove brigade, poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 9. julija 1945, fase. 279/11 v AIZDG.

³ Ibid.

pa komaj še 300. Po združitvi z Goriško brigado naj bi se njeno številčno stanje dvignilo na 1100 borcev (dejansko se je, kot smo že videli, na približno 1500 borcev).

Na podlagi teh številk lahko sklepamo, da je v obdobju april—november 1943 šlo skozi Gradnikovo in Goriško brigado vsaj 2500 borcev (verjetno pa še več), izmed katerih so mobiliziranci z Dolenjskega in Notranjskega ostali onstran nekdanje italijansko-jugoslovanske meje še pred odhodom brigade z Notranjskega ali pa so dezertirali med boji na Nanosu septembra 1943. V tej številki ni upoštevanih skoraj 2000 borcev Goriške brigade, ki so se »razhajkali«⁴ že v sovražnikovi septembrski ofenzivi in so se v kasnejših mesecih vključili ali bili mobilizirani v Gradnikovo brigado in druge enote.

Močno nihanje številčnega stanja in velika fluktuacija sta se nadaljevala tudi še kasneje. Že v novembrski ofenzivi se je številčno stanje zmanjšalo za kakih 500 borcev, kajti brigada je imela (brez podatkov za 5. bataljon) navzočih le še 762 borcev in bork (po spisku pa 949 borcev in bork).⁴

Ne dosti manj borcev je brigada izgubila tudi v zimskih mesecih (žrtve presenečenj, ranjenci, razhajkanci, premeščeni v druge enote, ki so jih ustanavljali pri štabih 31. divizije in 9. korpusa itd.), kajti brigada je npr. ob koncu januarja 1944 imela po spisku sicer še vedno 1023 borcev in bork, dejansko pa jih je bilo v njej le še 605. In kje so bili drugi? Na službeni poti jih je bilo 31, v bolnicah 82 in v šolah 19, kar 282 pa je bilo pogrešancev in razhajkancev.⁵

Nato je brigada februarja 1944 odšla v Vipavsko dolino, kjer je mobilizirala 800 novih borcev, izmed katerih jih je 300 dala 30. diviziji.⁶ Med njimi je bilo precej razhajkancev Gradnikove brigade, večina pa jih je vanjo stopila prvič. Toda že v spomladanskih bojih okrog Idrije se je številčno stanje Gradnikove brigade ponovno zmanjšalo ne toliko zaradi žrtev kot pa zaradi velikega števila razhajkancev, predvsem novincev.

⁴ Poročilo o partijskem delu brigadnega biroja KPS z dne 2. decembra 1943, dok. št. 7441 v arhivu CK ZKS.

⁵ Številčno stanje 31. divizije z dne 29. januarja 1944, dok. št. 7406 v arhivu CK ZKS.

⁶ Poročilo partijskega sveta 31. divizije z dne 13. marca 1944, dok. št. 7408 v arhivu CK ZKS.

Čez poletje in v jeseni se številčno stanje sicer ni dosti spreminjalo in je bilo na ravni okrog 600 navzočih borcev in bork,⁷ toda fluktuacija je bila kljub temu zelo velika. To je mogoče sklepati iz ugotovitve, da je številčno stanje v teh mesecih ostalo v glavnem nespremenjeno, čeprav je brigada sama mobilizirala v Vipavski dolini v juniju in julija 109 novincev⁸ (ne računajoč približno 100 domobrancev iz rihemberške posadke, ki so se po zajetju zvečine vključili v brigado) in že prej, v maju, v Bohinju tudi 143 novincev.⁹ Poleg tega so v tem obdobju in še kasneje pošiljali v brigado novince tudi iz korpusnega šolskega taborišča in divizijskega dopolnilnega bataljona, komande mesta pa tudi razhajkance Gradnikove brigade, ki so jih njihove patrulje prestregle na poti domov ali jih pobrale na domovih.

Močno se je številčno stanje Gradnikove brigade zmanjšalo pozimi 1944/1945. Takratno številčno stanje navzočih borcev je kljub nenehnemu popolnjevanju padlo na okrog 400 in dne 28. januarja celo na komaj 345 borcev. Čeprav takrat ni bilo kakih večjih izgub v bojih, je bila vsakodnevna fluktuacija izredno visoka. V januarju je vsak dan prišlo v brigado povprečno po 7 borcev ali 2 % glede na celotno številčno stanje, približno enako število pa jih je tudi odšlo.¹⁰ Res je sicer, da je šlo tudi za borce, ki so odhajali in se vračali iz bolnic, šol itd., toda vsaj polovica izmed njih je bilo novih, ki so bili prvič v brigadi.

Na najnižjo raven se je številčno stanje brigade spustilo po spomladanski ofenzivi, ko je imela le še nekaj več kot 200 in ob prihodu v Tržič okrog 250 borcev. V prvih dneh maja, ko je bila vojna praktično že končana, se je njeno številčno stanje spet dvignilo na kakih 600 borcev.¹¹

Čeprav ni natančnih podatkov o tem, koliko novih borcev se je prostovoljno vključilo v brigado ali je bilo vanjo mobiliziranih po novembru 1943, kljub temu s precejšnjo zanes-

⁷ Poročila o številčnem stanju v fase. 229 v AIZDG.

⁸ Poročilo štaba 31. divizije z dne 21. septembra 1944, fase. 226/III v AIZDG.
⁹ Poročilo štaba 31. divizije o mobilizaciji z dne 11. julija 1944, fase. 226/III v AIZDG.

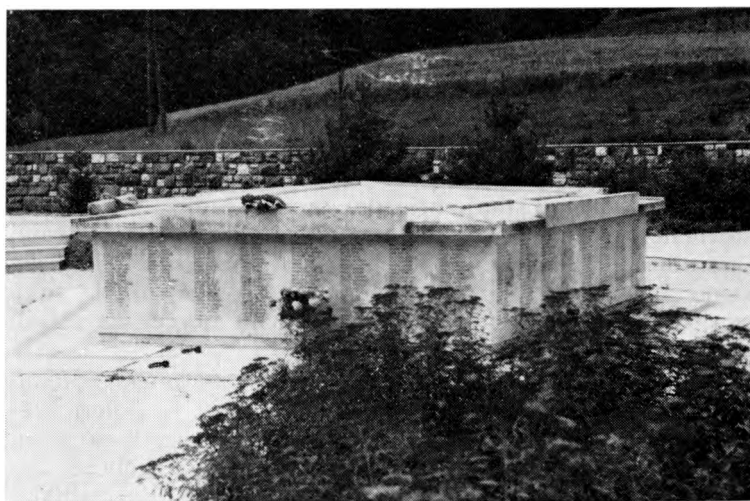
¹⁰ Dnevna vojaška poročila štaba Gradnikove brigade za januar 1945, fase. 226/IV v AIZDG.

¹¹ Zgodovina Gradnikove brigade, poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 9. julija 1945, fase. 279/11 v AIZDG.

ljivostjo lahko sklepamo, da je v tem času prišlo v brigado okrog 2000 borcev, od tega vsaj polovica novincev.

To naj bi pomenilo, da je skozi Gradnikovo (Goriško) brigado šlo ves čas njenega obstoja najmanj 4500 borcev, izmed katerih je v seznamih na koncu knjige evidentiranih 3630 borcev in bork. Od teh jih je v Gradnikovi (Goriški) brigadi padlo 793. Dejansko pa je bilo žrtev še precej več, kajti še vedno niso evidentirani vsi padli, prav tako pa tudi ni znano, koliko izmed evidentiranih borcev Gradnikove (Goriške) brigade je padlo po odhodu iz nje v kako drugo enoto ali ustanovo.

Podobno kot je nihalo številčno stanje brigade, se je spreminjalo tudi številčno stanje v bataljonih in nižjih enotah. V nekaterih obdobjih (npr. po kapitulaciji Italije in po združitvi Gradnikove z Goriško brigado) so imeli bataljoni po 300 do 400, sicer pa od 120 do 150 borcev. Toda v nekaterih primerih je bilo v bataljonu celo manj kot 100 borcev.

Po imenih je ugotovljeno, da je šlo skozi Gradnikovo (in Goriško) brigado okrog 3600 borcev (bržkone pa še precej več) in da jih je med bivanjem v brigadi padlo približno osemsto. Mnogi izmed njih ležijo v skupni grobnici v Cerknem.

Kar zadeva oborožitev brigade, že vemo, da je bilo začetno stanje zelo slabo. Avtomatskega orožja je bilo malo (vsaka četa je imela povprečno po dva puškomitraljeza, brigada pa še dva oziroma en težki mitraljez), borci so bili oboroženi z različnimi puškami, celo lovskimi, precej borcev je bilo še brez vsakega orožja, močno pa je primanjkovalo tudi streliva.

Po kapitulaciji Italije so se razmere bistveno spremenile in je bilo toliko zaplenjenega orožja, da ga ni bilo mogoče vsega uporabiti. Medtem ko je pred kapitulacijo Italije prišlo eno avtomatsko orožje na 20 do 25 borcev, je bilo po njej to razmerje za skoraj petkrat boljše. Tako npr. je Gradnikova brigada imela 1. decembra 1943 pri 673 puškah kar 63 puškomitraljezov, 8 težkih mitraljezov, 2 težka minometa in 53 brzostrelk.¹²

Toda postopoma so se razmere tudi glede tega slabšale, kajti zaloge orožja in streliva so se zmanjševale, precej orožja je bilo v bojih izgubljenega, borci s strelivom niso dovolj varčevali, nekaj skladišč z orožjem in strelivom pa je v ofenzivah prišlo tudi v roke sovražniku. Pet mesecev kasneje je imela brigada le še 514 pušk (od tega 472 italijanskih, 41 mavzeric in 1 francosko), 31 puškomitraljezov (od tega 29 italijanskih »lahkih bred«), 6 težkih mitraljezov, 24 brzostrelk in 1 težki minomet.¹³ Tu ne gre le za zmanjšanje skupne količine orožja (vzporedno s tem se je namreč zmanjšalo tudi številčno stanje brigade), temveč tudi za poslabšanje številčnega razmerja med avtomatskim orožjem in puškami. Decembra 1943 je namreč na vsako avtomatsko orožje prišlo samo 5, v maju 1944 pa že 9 pušk. To pomeni, da se je ognjena moč brigade pri enakem številu borcev zmanjšala za skoraj polovico.

Težko je predvideti, kakšne posledice bi imelo pomanjkanje orožja in streliva, ki ga je bilo čutiti že poleti 1944, če ne bi bilo zavezniške pomoči. Zahodni zavezniki so že od pomladi 1944 dalje začeli dostavljati dokajšnje količine razstreliva in drugih pripomočkov za izvajanje diverzantskih akcij na prometnih zvezah, nato pa tudi orožja, streliva in

¹² Poročilo o partijskem delu brigadnega biroja KPS z dne 2. decembra 1943, dok. št. 7441 v arhivu CK ZKS.

¹³ Številčno stanje 31. divizije z dne 15. maja 1944, fase. 229/11 v AIZDG.

*Borec Gradnikove brigade z italijanskim težkim mitraljezom
(»težko bredo«),*

razne vojaške opreme vključno z uniformami in perilom, pa celo hrano.

To je občutila tudi Gradnikova brigada, ki je v zamenjavo za italijanske »lahke brede« začela prejemati mnogo boljše angleške puškomitraljeze »brene«, njen 2. bataljon pa je prvi v korpusu dobil tudi angleške puške kot darilo za velike uspehe, ki jih je bil dosegel med napadom na Baško grapo ob koncu junija in začetku julija 1944.

Tako je brigada do jeseni 1944 imela poleg drugega orožja 55 angleških pušk, 14 »brenov« in 6 angleških protitankovskih pušk,¹⁴ medtem ko je nekaj mesecev kasneje že v celoti prevladalo angleško orožje. V februarju 1945 je namreč brigada imela vsega skupaj 249 pušk (od tega 166 angleških), 35 puškomitraljezov (od tega 20 angleških »brenov«), 6 angleških protitankovskih pušk, 6 težkih mitraljezov (italijanskih »težkih bred«) in 14 brzostrelk. Takrat je na vsako avto-

¹⁴ številčno stanje 9. korpusa z dne 5. septembra 1944, fase. 33/111 v AIZDG.

Angleški protitankovski ročni minomet PI AT.

matsko orožje spet prišlo po 5 pušk, kar pomeni, da se je ognjena moč brigade — glede na število borcev — močno popravila.¹⁵

Sovražnikova spomladanska ofenziva je vse to postavila na glavo in Gradnikovi brigadi je tik po njej ostalo le še 54 pušk, 12 puškomitraljezov, 17 brzostrelk (?), 1 protitankovska puška in 1 težki mitraljez ter komaj 2150 nabojev za puške, 2275 nabojev za brzostrelke, 7900 nabojev za puškomitraljeze in 1800 nabojev za težki mitraljez.¹⁶ Kljub temu si je hitro opomogla in, čeprav močno oslABLJENA, uspešno opravila svoje zadnje naloge ter osvobodila Tržič pred prihodom zahodnih zaveznikov.

V zvezi z oborožitvijo gradnikovcev je treba seveda omeniti, da je brigada, kadar je v sklopu divizije ali korpusa

¹⁵ Številčno stanje 9. korpusa z dne 28. februarja 1945, fase. 229/1 v AIZDG.

¹⁶ Številčno stanje Gradnikove brigade z dne 10. aprila 1945, fase. 279/11 v

opravljala kako posebej pomembno nalogo (npr. napad na Črni vrh, Železnike ipd.), lahko računala tudi na težje orožje (artilerijo, partope idr.), ki sta ga imela na voljo štaba 31. divizije in 9. korpusa, v izjemnih primerih (npr. pri napadu na Čepovan 16. marca 1945) pa celo na zavezniško letalstvo.

POPOLNJEVANJE Z NOVIMI BORCI

Po ustanovitvi se je brigada popolnjevala izključno s prostovoljci, ki jih je bilo toliko, da ji zaradi pomanjkanja orožja in streliva ni mogla vseh sprejeti.

Po kapitulaciji Italije je prišlo do ogromnega priliva novih prostovoljcev, hkrati s tem pa sta Glavni štab NOV in POS ter izvršni odbor OF 11. septembra 1943 objavila tudi razglas o splošni mobilizaciji »vseh za orožje sposobnih Slovencev od izpolnjenega 17. leta do izpolnjenega 45. leta«.¹⁷ Razglas o mobilizaciji vseh vojaških obveznikov v NOV je ostal v veljavi do konca vojne in na tej podlagi so mobilizacijo kljub občasnim kampanjskim akcijam stalno izvajali organi ljudske oblasti (narodnoosvobodilni odbori in odbori OF), operativne enote in organi zaledne vojaške oblasti. Sprva je bilo težišče v zvezi s to nalogo na operativnih enotah in organih ljudske oblasti, postopoma pa so mobilizacijo čedalje bolj prevzemali v svoje roke organi zaledne vojaške oblasti.

Tako na primer je štab 3. operativne cone »alpske« že 22. oktobra 1943 ustanovil Komando idrijskega vojnega področja kot zaledno oblast takratne 26. divizije »triglavske« s komandami mest Cerčno, Vojsko, Čepovan, črni vrh nad Idrijo in kasneje še Žiri. Hkrati s tem je bila ustanovljena tudi Komanda tolminskega vojnega področja kot zaledna oblast 27. divizije »goriške«.

Naloga komand vojnih področij (in tudi komand mest) je bila predvsem razbremenitev operativne enote glede mobiliziranja, zbiranja živeža, organiziranja delavnic in skladišč, prometa, vzdrževanja reda v zaledju ipd.

V kasnejših mesecih je prišlo do nekaterih sprememb, dokler ni bila s 1. junijem 1944 vzpostavljena pri štabu kor-

¹⁷ Zbornik VI/7, dok. št. 22.

pusa tako imenovana vojna oblast, pod katero so spadale komande vipavskega (goriškega), tolimskega, idrijskega, gorenjskega in kasneje še istrskega vojnega področja z ustreznimi komandami mest.¹⁸

Nemogoče je natančno ugotoviti, koliko novih borcev je brigada mobilizirala sama, koliko pa jih je dobila prek oblastnih organov in vojaške zaledne oblasti. Kar zadeva Gradnikovo brigado, je v kampanjskih akcijah na Dolenjskem in Notranjskem neposredno po kapitulaciji Italije, na Pivki in Vipavski dolini oktobra 1943, v Vipavski dolini in na Krasu februarja in julija 1944 ter februarja 1945 in v Bohinju maja 1944, ne upošteva druge skoraj vsakodnevne manjše mobilizacijske akcije, zagotovo mobilizirala 2000 borcev (med katerimi pa je seveda bilo dosti tudi razhajkancev, torej ne prav »novih« borcev).

Mobilizacija je bila stalna naloga vsake enote in celo vsake patrulje. Na vseh prehranjevalnih in vojaških akcijah so mobilizirali tudi vse vojaške obveznike ter jih odpeljali s seboj. To velja zlasti za predele v Dolomitih in na Gorenjskem, ki so bili pod neposredno sovražnikovo kontrolo in kjer brez navzočnosti oboroženih enot ni bilo mogoče izvajati mobilizacije.

Mobilizacijski referenti pri oblastnih organih in komandah mest so imeli za vse vojaške obveznike na svojem območju zelo natančno evidenco. Vse, ki so jim bili dostopni, so pošiljali posebnim rekrutnim komisijam pri komandah vojnih področij na zdravniški pregled, kjer so ugotovili, kdo je sposoben za operativno vojsko, kdo je le delno nesposoben (te so razporejali v zaledno vojsko in oblastne organe), kdo je začasno nesposoben in kdo je trajno nesposoben.¹⁹

Kolikor bolj se je bližal konec vojne, toliko manj je bilo še sposobnih za operativno vojsko, kajti ob nenehnem mobiliziranju je ostalo doma le malo sposobnih obveznikov. Tako na primer je Komanda mesta Idrija v prvih desetih dneh decembra 1944 mobilizirala 173 ljudi, toda od teh jih je bilo le sedem sposobnih za operativno vojsko. Približno v istem

¹⁸ Lojze Požun: Zaledna vojaška oblast v zahodnih predelih Slovenskega primorja, Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS 1958, str. 157—162.

¹⁹ Pravičnik o zdravniških pregledih novomobilizirancev, sanitetni oddelek Glavnega štaba NOV in POS z dne 23. novembra 1944, fase. 307/1 v AIZDG.

ŠTAB
XXXI. DIVIZIJE
IX. KORPUSA NOV IN POJ

Petočašje, 28. oktobra 1944.

POZIVNICA

Vojni obveznik tov. ... P o l e n e Leopold ...
roj. ... 1904 ..., poklic: ... krojaški mojster ...
bivališče: ... Leleszniki ...

se poziva po Odloku Zbora odposlancev slovenskega naroda in Sklepu prvega zasedanja SNOS o mobilizaciji vseh za orožje sposobnih moških sil od 18. do 45. leta, da se odzove vojni obveznosti in javi v roku 48 ur štabu najbližje vojaške enote ali pristojnem odboru OF, kot organu narodne oblasti.

Opozarjamo vojne obveznike, ki se ne bi odzvali pozivu, da jih bodo v tem primeru zadele vse posledice, ki jih za dezertarje in izmikalice pred mobilizacijo predpisujejo zakoni nove narodne oblasti.

Smrt fašizmu — svoboda narodu

Politkomisar:
Keržič Ciril, l. r.

Komandant, podpolkovnik:
Stane Potočar, l. r.

Mobilizacijska pozivnica štaba 31. divizije.

času so v okraju Vojsko poslali na zdravniški pregled 192 vojaških obveznikov letnikov od 1894 do 1927, toda izmed njih so v operativno vojsko lahko napotili le 32 obveznikov.²⁰ Na območju Idrijskega vojnega področja (razen mesta Idrije) je takrat bilo 5344 vojaških obveznikov, izmed katerih jih je bilo 100 ali 32% že v NOV, 396 ali 8 % jih je delalo na terenu, vsi drugi (3248 ali 60 %) pa so bili »neznanokje«.²¹

V ogromni večini so bili to vojaški obvezniki, ki so bili še pod Italijo v italijanski vojski, ob njeni kapitulaciji pa se niso mogli vrniti domov in so večinoma stopili v naše prekomorske brigade. Med temi, ki so bili »neznanokje«, pa je bilo tudi določeno število skrivačev in ubežnikov iz NOV.

Nekoliko boljše stanje, vendar še vedno slabo, je bilo na Vipavskem, kjer so v decembru 1944 pregledali več kot

²⁰ Poročili komande Idrijskega vojnega področja z dne 9. in 12. decembra 1944, fase. 316 b/II v AIZDG.

²¹ Mobilizacijsko poročilo komande Idrijskega vojnega področja z dne 25. oktobra 1944, fase. 309/II v AIZDG.

1000 vojaških obveznikov, vendar so med njimi dobili le 331 sposobnih za operativno vojsko. Precej večje rezerve v živi sili so bile takrat še na Gorenjskem, kjer so v decembru mobilizirali 105 vojaških obveznikov, kar 251 pa je bilo prostovoljcev.

Število borcev v brigadah se je spričo tolikšne izčrpanosti nenehno zmanjševalo (pri Gradnikovi brigadi celo izpod 400), zato je bilo treba začeti mobilizirati celo 16-letne fante. Tako na primer je bilo v Goriškem vojnem področju že januarja 1945 mobiliziranih 143 fantov letnika 1928!²²

Stanje je postajalo čedalje bolj kritično in se tudi potem, ko so s terena poslali vse zdravstveno sposobne ljudi v vojsko in močno skrčili svoj aparat, ni bistveno popravilo. Končno je v zadnji ofenzivi prišlo do tega, da so tudi v operativnih enotah skrčili osebje v odsekih in enotah pri štabih divizij in korpusa, ali pa jih celo razpustili ter njihovo moštvo razdelili po brigadah. Videli smo, da tudi takrat številčnega stanja Gradnikove brigade ni bilo mogoče povečati na več kot 250 borcev. Podobno, čeprav rahlo boljše stanje je bilo tudi v drugih brigadah. Kaj bi bilo, če bi vojna trajala še tri mesece?

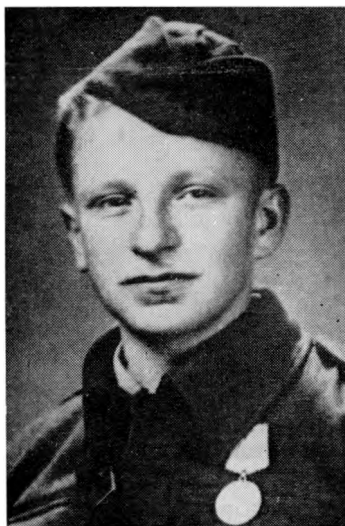
Seveda se je pri takem stanju močno poslabšala tudi starostna struktura borcev Gradnikove brigade. Pred kapitulacijo Italije so bili v brigadi v veliki večini mladi fantje in dekleta, stari do 25 let. Toda povprečna starost borcev je postajala čedalje višja. Iz neke ankete,²³ ki so jo v 31. diviziji izvedli oktobra 1944, lahko ugotovimo, da so bili v Gradnikovi brigadi 3 borci (1@/#) mlajši od šestnajstih let, 39% je bilo starih od 16 do 22 let, 19 % borcev od 22 do 30 let, 35 % od 30 do 40 let in 6 % starejših kot 40 let. To je bilo v oktobru in že takrat je bilo torej 41 % borcev starejših od 30 let. Kasneje se je stanje glede tega še poslabšalo.

Med vsemi temi anketiranimi borci Gradnikove brigade so le trije vstopili v NOV že leta 1941, pet v letu 1942 in 45 v letu 1943 do kapitulacije Italije. Vsi drugi — 89% — so postali partizani šele kasneje, in sicer 164 borcev (37 %)

²² Štirinajstdnevno poročilo odseka za mobilizacijo Vojne oblasti 9. korpusa z dne 31. decembra 1944, fase. 309/1 v AIZDG.

²³ Fase. 92/11 v AIZDG.

Testen Marjan-Marjanček je prostovoljno stopil v Gradnikovo brigado že julija 1943, čeprav je bil star komaj petnajst let.

do konca leta 1943, 238 borcev (52 %) pa šele v letu 1944. To z drugimi besedami pomeni, da je bilo v oktobru 1944 v brigadi manj kot 200 od tistih 1500 borcev, kolikor jih je bilo leto dni poprej v združeni Gradnikovi in Goriški brigadi!

Ko smo že pri tej anketi, naj omenimo, da je bilo med anketiranimi borci le 10 % industrijskih delavcev, toda kar 28 % poljedelskih delavcev, 27 % obrtnikov in trgovcev, 32 % kmetov in 3 % drugih.

Kar zadeva šolsko izobrazbo, so bili med gradnikovci trije z nedokončano univerzo, 4 % je bilo takih, ki so imeli vsaj štiri razrede srednje šole, 8 % kak razred srednje šole, vsi drugi — razen treh nepismenih — pa so imeli popolno ali nepopolno srednjo šolo.

Pred vstopom v partizane so gradnikovci živeli večinoma na podeželju (76 %); v mestih in industrijskih središčih je bivala le četrtina borcev.

V nekdanji jugoslovanski vojski je služilo 45 borcev (12 %), v italijanski vojski 170 borcev (42 %), v nemški vojski 31 borcev (8 %), iz belogardističnih in domobranskih enot

je prišlo 11 borcev (3%); vsi drugi — 35 % — niso bili še v nobeni drugi vojski.

V oktobru 1944 je bilo v Gradnikovi brigadi 19 bork, izmed katerih jih je bilo kar enajst mlajših od 18 let, vse — razen ene — so bile še samske. Šest od njih je bilo delavk. Enajst jih je bilo iz mest, osem pa s podeželja. Izmed devetnajstih deklet so bile tri na položaju političnih komisarjev, pet je bilo bolničark, enajst pa bork.²⁴

Takrat je bilo v brigadi že sorazmerno malo bork, kajti približno ob istem času so v vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja ugotovili, da naših bork ne kaže brez potrebe izpostavljati izredno hudim zimskim naporom, če jih je že mogoče enako ali še koristneje uporabljati drugod. Zato so vse borke, ki so si to želele, lahko odšle iz operativnih enot na teren kot politične delavke, v bolnice, zaledne ustanove, štabe itd.²⁵ Ni pa podatkov, koliko bork Gradnikove brigade je izkoristilo to možnost in koliko jih je v brigadi še ostalo vse do konca vojne.

Po ne povsem popolnih podatkih je bilo v brigadi ob njeni ustanovitvi 30 bork, ki so bile prej v Severnoprimorskem odredu. Od tega jih je večina stopila v partizane pozimi in spomladi 1943, kar dvanajst pa že leta 1942. Od ustanovitve do kapitulacije Italije je nekaj bork padlo, nekaj pa jih je odšlo v druge enote, na teren, v bolnice itd., na novo pa je vanje stopilo (od doma, iz priključene Gregorčičeve brigade itd.) še 13 bork,²⁶ tako da je do kapitulacije Italije šlo skozi brigado skupno vsaj 43 bork.

Po kapitulaciji Italije jih je bilo precej več, vendar o tem ni podatkov vse do 1. decembra 1943. Takrat je bilo v njej

²⁴ Prav tam.

²⁵ Odredba štaba 31. divizije z dne 31. januarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

²⁶ Slovenke v narodnoosvobodilnem boju I (zbornik), Ljubljana 1970; spomini Anice Cerar, v AIZDG.

Izmed 30 bork, kolikor naj bi jih bilo v brigadi ob njeni ustanovitvi in ki so bile prej v Severnoprimorskem odredu, jih je trinajst prišlo v partizane že leta 1942: devet jih je prispelo na Primorsko oktobra 1942 z Loškim odredom (Anica Cerar, Tončka Drobnič, Anica Kuhar, Kristina Fidel, Mira Mihevc, Francka Palčič, Vera Palčič, Vida Pogačnik in Dragica Rome), štiri pa so bile v primorskih partizanskih enotah (Anica Matko, Katarina Mlakar-Zivka, Ivanka Obid-Danica in Marija Pervanje-Anamarija). Vse druge so prišle v partizane v prvih mesecih leta 1943 (Olga Benedetič-Zmaga, Polonca Bevk-Sonja, Nada Božič (roj. Makarovič)-Alenka, Zorka Drožina-Planinka, Marija Jelinčič-Mira, Milena Jelinčič-Vanda, Ivanka Kavčič, Marica Kavčič-Nadja, Ema Kikelj, Marija Leban-Jelka, Danica Manfreda-Sava, Marija Mlakar-Zmaga, Marija Mlekuž, Malka Peternelj-Darinka, Vida Rejec, Justina Tinta-Iva in Hermina Zizmond-Slovenka).

Borke Gradnikove brigade. Z leve na desno: Anica Cerar, ki je prišla na Primorsko z Loškim odredom že oktobra 1942, Olga Čibej-Lipušček, ki je bila jeseni 1943 namestnica četnega političnega komisarja, Nada Božič-Alenka, namestnica političnega komisarja 2. bataljona, in Dora Kerševan-Sava, ena izmed najpogumnejših bolničark v brigadi.

43 bork (po spisku celo 49) ali približno 5 % vsega moštva brigade. Odstotek je tudi še kasneje ostal približno enak, toda število bork se je postopoma zmanjševalo. Vendar ne na račun razhajkanih ali pobeglih, kajti vse borke so bile prostovoljke in ni bila nobena prisilno mobilizirana. Zato se je silno redko zgodilo, da bi kaka borka ušla domov, k sovražniku pa sploh ne. Iz januarja 1944 je znan podatek, da je bilo po hudi sovražnikovi ofenzivi »Traufe« v novembru 1943 in presenečenjih v decembru in januarju 1944 v vsej brigadi evidentiranih 79 dezerterjev in 203 pogrešani, toda med njimi ni bilo nobene ženske.²⁷

Njihovo število se je zmanjševalo deloma zato, ker so jih pošiljali v druge enote in ustanove, deloma pa zaradi sorazmerno velikih izgub. Po evidenci naj bi šlo skozi Gradnikovo (Goriško) brigado vsega skupaj 199 bork, izmed katerih jih je 31 padlo med bivanjem v brigadi. Zaradi pomanjkljive evidence pa bo dejansko število bork Gradnikove (Goriške) brigade še nekoliko večje, precej večje pa so bile tudi izgube, kajti o tem, koliko bork je padlo po odhodu iz brigade v druge enote in ustanove, ni podatkov.²⁸

V zvezi s popolnjevanjem brigade z novimi borci se je treba na kratko zadržati še na dveh vprašanjih.

Prvo vprašanje se nanaša na postopek z novimi borci (prostovoljci in mobiliziranci). Sprva so jih kar neposredno, brez vsakršne priprave vključevali v enote in jih takoj pošiljali v boj, ne da bi se mogli vživeti v nove razmere. Pogosto so jih stari borci podcenjevali, se z njimi niso dovolj družili in jim niso pomagali, da bi se z njimi zlili v trden bojni kolektiv. Spomladi 1944 je bilo v brigadah 31. divizije okrog 40% novincev, zaradi česar se je udarnost brigad močno zmanjšala.²⁹ Mnogi novinci, ki jih je premagalo domotožje, vojnih naporov niso prenesli in so izkoristili prvo priložnost, da so se oddaljili iz enote in vrnili domov.

Prav te negativne izkušnje, ki so se pokazale zlasti med idrijsko operacijo, so napotile štab korpusa do tega, da je aprila 1944 ustanovil tako imenovano šolsko taborišče. Vanj

²⁷ Poročilo o partijskem delu brigadnega biroja KPS z dne 2. decembra 1943, dok. št. 7441 v arhivu CK ZKS; številčno stanje 31. divizije z dne 29. januarja 1944, dok. št. 7406 v arhivu CK ZKS.

²⁸ Podatki Nade Božič-Alenke.

²⁹ Poročilo štaba 9. korpusa z dne 29. marca 1944, fase. 220/11 v AIZDG.

so nato pošiljali vse novince, kjer so jih 14 dni vojaško usposabljali in urili ter seznanjali s cilji narodnoosvobodilnega boja, nato pa jih, že dokaj dobro pripravljene za partizansko življenje, pošiljali v operativne enote.³⁰

Ko pa so morali avgusta 1944 ukiniti to taborišče zaradi dolgotrajne sovražnikove ofenzive, ki je zajela Trnovsko planoto, so jeseni to koristno usposabljanje novincev obnovili, toda takrat v posebnih t. i. dopolnilnih bataljonih pri štabih divizij. Tako na primer je januarja 1945 skozi tak enajstdnevni tečaj v dopolnilnem bataljonu 31. divizije šlo 296, v februarju pa 153 novincev.³¹

Drugo vprašanje se nanaša na sam pojem »mobilizirane«. Uporabljati ga je treba zelo pogojno. Označuje le to, da so »mobiliziranci« v razliko od »prostovoljcev« stopili v partizane na poziv naših oblastnih organov ali pa so jih naše patrolje pobrale na domovih (včasih celo sporazumno, da bi okupator in njegovi sodelavci menili, da gre za nasilno mobilizacijo in da ne bi izvajali maščevalnih ukrepov proti svojem). Vsi isti »mobiliziranci«, ki so se zavedali svojih obveznosti v narodnoosvobodilnem boju in ki se zato mobilizaciji niso izognili (na primer z umikom v sovražnikovo postojanko) in ki po prihodu v enoto iz nje niso pobegnili, so prav tako kot »prostovoljci« zavestno prenašali vse težave in nevarnosti narodnoosvobodilnega boja, zato v tem primeru ni bilo med njimi in »prostovoljci« nobene razlike. Razlika je bila le v bojnem stažu, tj. kdaj je kdo stopil v partizane.

VOJAŠKO USPOSABLJANJE IN IDEJNOPOLITIČNA VZGOJA BORCEV

Na vojaško usposabljanje borcev in njihovo idejnopolitično vzgojo je treba gledati kot na enotno celoto, kajti medsebojno sta se prepletali, njun cilj pa je bil isti: doseči čim večjo udarno moč brigade, sestavljene iz izurjenih in zavednih posameznikov. Za vojaško usposabljanje in urjenje

³⁰ Poročili štaba 9. korpusa z dne 14. aprila in 15. maja 1944, fase. 220/11 v AIZDG.

³¹ Poročili štaba dopolnilnega bataljona 31. divizije z dne 23. januarja in 19. februarja 1945, fase. 276/11 v AIZDG.

so bili odgovorni predvsem komandirji in komandanti enot, za idejnopolitično vzgojo pa politični komisarji in njihovi namestniki (pomočniki).

Pomen vojaškega usposabljanja borcev izhaja iz dejstva, da je bilo v brigadi sprva več kot polovica takih borcev, ki še niso služili v nobeni vojski (v pozni jeseni 1943 se je njihovo število zmanjšalo na tretjino), vsi drugi pa so služili v treh različnih vojskah — jugoslovanski, italijanski in nemški. Poleg tega je bila brigada oborožena z zelo raznovrstnim orožjem, uporabljala pa je taktiko, ki je ni poznala še nobena redna vojska.

Vojaško usposabljanje borcev se je odvijalo predvsem na posebnih vojaških (in tudi političnih) urah v okviru čet, bolj poredkoma pa v okviru bataljonov. Vojaške ure po programu štaba brigade ali bataljona so izvajali vsak dan razen v primerih, če je bila enota na pohodu ali v boju. Vsebina teh ur se je nanašala predvsem na vprašanja, ki so jih imeli za najpomembnejša v danem času. Zato so na vojaških urah namenili največjo pozornost poznavanju orožja in njegovi učinkoviti uporabi, stražarski službi, patroljiranju, izbiri in utrjevanju položajev, napadanju ob podpori težjega orožja, disciplini itd.

Še pomembnejša od vojaškega urjenja in usposabljanja je bila idejnopolitična vzgoja, kajti borcem je bilo treba vcepiti zavest o nujnosti in ciljih narodnoosvobodilnega boja in pravičnejši družbeni ureditvi po končani vojni ter pripravljenost, da za svoje ideje prenašajo vse težave partizanskega življenja in — če bo treba — celo žrtvujejo svoje življenje.

Kakšne so bile oblike političnega dela med borci? Mnogo jih je bilo, najosnovnejše in najbolj znane pa so bile tako imenovane politične ure. Po četah, in včasih za ves bataljon skupaj, so jih praviloma imeli vsak dan.

Politične ure so imele zelo pestro vsebino. Tako na primer so v prvi polovici junija 1944 na političnih urah v Gradnikovi brigadi razpravljali »o belo-plavi gardi, o ciljih OF, o vlogi KP v narodnoosvobodilni vojni, o jugoslovanski reakciji, o svetovni politični situaciji, o važnosti držanja zveze na pokretih, o dezertstvu in njegovih posledicah, o kralju Petru in begunski jugoslovanski vladi, kampanja proti dezert-

stvu, o zaslužjenosti jugoslovanskih narodov, o razvoju partizanstva, o higieni in sploh o čistoči v naši vojski, odnos partizanov do civilnega prebivalstva, o disciplini in poslušnosti borcev, o pomenu partizanstva za naš obstoj, o teheranski konferenci in uresničevanju njenih zaključkov (o otvoritvi druge fronte), razočaranje belo-plave garde z ozirom na zavezniško izkrcanje v Franciji, o pomenu padca Rima.«³²

Vsebinsko političnih ur so zelo prilagajali aktualnih dogodkom in potrebam. Ko je brigada maja 1944 prišla v Bohinj, so borci na političnih urah seznanjali z razvojem narodnoosvobodilnega gibanja na Gorenjskem, hkrati pa so jih opozarjali na nevarnost delovanja nemškega gestapa, ki je bila na Gorenjskem mnogo izrazitejša kot na Primorskem.³³ V zvezi z volitvami v narodnoosvobodilne odbore na Primorskem so borce tolmačili pomen in način izvajanja volitev.³⁴ Na političnih urah so se spominjali vseh velikih mož v slovenski in slovenski zgodovini in revolucionarjev (Cirila in Metoda, Ivana Gradnika, Franceta Prešerna, Simona Gregorčiča, Toneta Tomšiča, Franca Rozmana-Staneta itd.).

Na političnih urah so se borci najbolj zanimali za najnovejše politične in vojaške dogodke v svetu. Zato so na teh urah, ali pa posebej, prebirali radijska poročila. Te je lovila s svojim radijskim sprejemnikom ter jih razmnoževala na ciklostilu brigadna tehnika, nato pa jih dostavljala četam. Če listamo po maloštevilnih političnih poročilih iz prve polovice leta 1944, ki so še ohranjena,³⁵ ugotovimo, da je borci zelo zanimala povojna ureditev nove Jugoslavije, kar je bilo novincem še zelo nejasno. Narodnoosvobodilni boj je imel za Primorce namreč predvsem nacionalni značaj, osvoboditev izpod fašističnega suženjstva, tako da bi se zadovoljili celo s staro Jugoslavijo, če bi jih rešila fašizma. Zato je bilo treba borce še posebej pojasnjevati, da se bo socialna ureditev nove Titove Jugoslavije povsem razlikovala od stare kraljevske Jugoslavije.

³² Poročilo štaba 31. divizije o političnem delu z dne 16. junija 1944, fase.

276 a/II v AIZDG.

³³ Štirinajstdnevno politično poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 24. maja 1944, fase. 279/III v AIZDG.

³⁴ Poročilo štaba 31. divizije o političnem delu z dne 31. julija 1944, fase.

276 a/II v AIZDG.

³⁵ Fase. 276 a/II v AIZDG.

Med borci Gradnikove brigade ni bilo mnogo pravih dezerterjev, kljub temu pa so se radi »razhajkali«. Zato so na političnih urah pogosto razpravljali o škodljivosti teh pojavov. Zlasti pozimi, ko so bila presenečenja skoraj na dnevnem redu, so na političnih urah zelo pogosto obravnavali tudi vprašanje budnosti, vestnega opravljanja stražarske službe, patroljiranja itd.

Borce je prav tako zanimala usoda Primorske po končani vojni, družbena ureditev Sovjetske zveze, vprašanja v zvezi s kraljevsko jugoslovansko vlado, kaj se bo zgodilo z domobranci po vojni in še mnogo drugega. Na političnih urah je bilo treba odgovarjati na vsa ta in še mnoga druga vprašanja.

Med vprašanja, ki so borce najbolj vznemirjala poleti 1944, sodi vsekakor sklenitev sporazuma med NKOJ (Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije) in jugoslovansko londonsko vlado, torej t. i. sporazum Tito-šubašić (predsednik kraljevske vlade v Londonu). Borci so se čutili ogrožene, kajti vse dotlej se jim je pripovedovalo o izdajalski vlogi kraljevske vlade in njeni povezavi ne samo s četniki, ampak tudi slovenskimi kolaboracionisti. Prišlo je že celo tako daleč, da »je moštvo deloma podleglo vplivu sovražne propagande ob sporazumu, češ da se vračamo v staro stanje, da se ne splača boriti, ker bodo oblast itak prevzeli Angleži, da je škoda vsakogar, ki pade v teh zadnjih trenutkih itd.«³⁶ Posledica tega je med drugim bila, da se »celo med mladino pojavlja nekaka naveličanost; zanimajo jih samo radijska poročila, da vidijo, kdaj bo konec vojne«.³⁷

Zato je bil sporazum Tito-šubašić kar dolgo časa osrednja tematika, ki so jo obravnavali na političnih urah. Borcem je bilo treba pojasniti, da je s sporazumom samo NOVJ priznana za edino legalno vojsko v Jugoslaviji in da je domača izdajalska reakcija z domobranci in četniki vred izgubila podporo ter da se ne more več sklicevati na jugoslovansko vlado, medtem ko je vprašanje kralja oziroma monarhije preloženo na povojni čas. »Sporazum je torej tako popoln, da lahko rečemo, da NKOJ smatra šubašićevo vlado kot

³⁶ Poročilo sekretarja Skoja 31. divizije z dne 20. septembra 1944, fase. 276 a/1 v AIZDG.

³⁷ Poročilo sekretarja Skoja 31. divizije z dne 30. oktobra 1944, fase. 276 a/1 v AIZDG.

organ narodnoosvobodilnega gibanja v inozemstvu, šubašičeva vlada pa napravljeno stanje v Jugoslaviji kot del svojega lastnega programa, kateri je v teku izvršenja.«³⁸

Ko je bil avgusta 1944 brigadi začasno priključen bataljon italijanskih partizanov, je bilo treba spričo skoraj že prirojenega odpora Primorcev do italijanskih okupatorjev na političnih urah posebej obravnavati vprašanje, kakšen mora biti odnos do italijanskega odporniškega gibanja in italijanskih partizanskih borcev.³⁹

Velik pomen pri idejnopolitični vzgoji borcev so imele poleg političnih ur še razne druge oblike dela, med njimi proslave (npr. obletnice ustanovitve OF, 1. maj, dan oktobrske revolucije itd.), mitingi, kulturni večeri, partizanski tisk itd.

Politična vzgoja se ni omejevala le na prepričevanje in branje razne politične in druge literature. Nove borce je bilo treba vzgajati predvsem z osebnim zgledom, ne pa samo z besedami. V zvezi s tem so bili izredno pomembni pravi tovariški odnosi med borci ter med njimi in njihovimi starešinami. Pojave netovarištva so ostro preganjali. Znan je primer, da je bil nekdo obsojen na smrt, ker je tovariše okradel.⁴⁰ Bili so primeri, da so se nekateri funkcionarji v boju strahopetno vedli, drugi se opijali itd. Ene in druge so odstavili, nekaj pa so jih poslali celo pred vojaško sodišče. Ko je neki politični komisar bataljona v prepiru udaril s kopitom puške svojega borca po glavi, so ga takoj odstavili, izključili iz Partije in poslali pred vojno sodišče.⁴¹ Tudi to je bil del politične vzgoje moštva v brigadi.

Sestavni in neločljivi del partizanskega tovarištva je bila tudi skrb za ranjence. Ni šlo le za to, da borcev celo v najtežavnejših okoliščinah niso puščali na položajih (kar je v knjigi na več mestih že omenjeno), temveč so tudi potem, ko so bili ranjenci v bolnicah, mislili nanje, jim pisali in pošiljali darila. Ko je bil, na primer, Boris Križaj 1. septembra 1944 med napadom na Črni vrh nad Idrijo hudo

³⁸ Okrožnica štaba 31. divizije z dne 24. julija 1944, fase. 223/1 v AIZDG.

³⁹ Štirinajstdnevno politično poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 26. avgusta 1944, fase. 223/1 v AIZDG.

⁴⁰ Polmesečno poročilo partijskega komiteja 31. divizije z dne 2. maja 1944, fase. 276 a/1 v AIZDG.

⁴¹ Polmesečno poročilo partijskega komiteja 31. divizije z dne 19. septembra 1944, fase. 223/1 v AIZDG.

ranjen in so ga odnesli v bolnico, se ga je tudi štab bataljona večkrat spomnil s kakim pismom. Najprej so ga obveščali o uspehih, nato pa so mu zaželeli srečno vrnitev: »(...) Boris, vedno se te z veseljem spominjamo in želimo, da se čimprej vrneš. Povem Ti, da smo te predlagali za oficirja. Upam, da boš vesel in da se boš z zadovoljstvom spet vrnil v našo enoto (...)« V pismu so se podpisali vsi člani štaba 2. bataljona. Tako na primer so gradnikovci samo v drugi polovici novembra 1944 poslali svojim ranjencem enajst takih in podobnih pisem.⁴²

Odnosi med borci in borkami, tovariši in tovarišicami, niso bili toliko zadeva, o kateri bi bilo treba posebej razpravljati na političnih urah ter partijskih in skojevskih sestankih, kolikor je to bila hvaležna tema za sovražnikovo propagando. Na političnih urah so sicer pogosto govorili o ženski enakopravnosti, o vlogi ženske v Sovjetski zvezi in o njenem mestu v novi Jugoslaviji, toda nikoli ni bilo treba razpravljati o napačnem tolmačenju te enakopravnosti in raznih nepravilnostih glede tega v sami brigadi. To je bilo povsem razumljivo: borkam Gradnikove brigade niso morali nikoli umetno dvigati ugleda, ker so si ga znale same pridobiti in zagotoviti spoštovanje in občudovanje svojih tovarišev.

V brigadi je bilo povprečno po dvajset do petindvajset bork, dve tretjini izmed njih je bilo mlajših od osemnajst let. Vse so bile, kot je že bilo omenjeno, prostovoljke. V bojih so se izkazale enako ali pa še bolje od svojih tovarišev. Spomnimo se le junaškega dejanja Francke Palčičeve na Golobarju ter bombašic in bolničark Anice Mozetičeve, Danice Senice in Marice Štrukljeve v Bohinju, pred Bledom, v Baški grapi in drugod, ki so bile v vseh bojih med prvimi, dokler jim niti življenja niso pretrgale sovražnikove krogle.

Spoštovanje svojih moških tovarišev so si z dejanji pridobile tudi bolničarke, na primer Dora Kerševan-Sava, Frančiška Širca-Zmaga in še mnoge druge, ki so ranjene tovarišice ne le obvezovale, temveč so jih v najhujšem ognju reševale izpred sovražnikovih bunkerjev.

⁴² Štirinajstdnevno poročilo propagandnega odseka štaba 31. divizije z dne 30. novembra 1944, fase. 251/1 v AIZDG.

O ugledu, ki so si ga borke pridobile s svojim pogumom, požrtvovalnostjo in sposobnostjo, priča dejstvo, da so nekatere izmed njih dosegle tudi poveljniške položaje. Mednje sodi Nada Božič-Alenka, namestnica političnega komisarja

2. bataljona, ki je bila že stara partizanka, drugače pa tiha, skromna, delavna in skrbna za svoje borce. Na enakem položaju, le v 1. bataljonu, je bila Dušica Bratuž, ki je bila med borci zelo priljubljena zaradi svojega poguma in pravičnosti.

Med vprašanja politične vzgoje borcev so sodili tudi odnosi s prebivalstvom, na kar so zelo pazili celo v predelih, kjer prebivalstvo ni bilo tako naklonjeno našemu boju. Ko se je Gradnikova brigada spomladi 1944 zadrževala v Črnem vrhu nad Idrijo, so njeni intendantii brezpravno odvzeli nekim kmetom tri konje in en voz. Brž ko so to v štabu brigade zvedeli, so morali konje in voz takoj vrniti.⁴³ Drugače tudi ni moglo biti, saj je vendar šlo za ljudsko vojsko.

Zato so gradnikovci povsod, kjer so se zadrževali, s primernim obnašanjem in pravičnimi odnosi s prebivalstvom dokazovali ljudski značaj svoje vojske, na mitingih in prek tiska pa so ljudem pojasnjevali cilje narodnoosvobodilnega boja. Po bojih okrog Idrije spomladi 1944 so na primer natisnili in razdelili ljudem vrsto letakov (»Boji okoli Idrije«, »Velika noč 1941—1944«, »Gradnikovci« itd.), razposlali voščila za Veliko noč, bataljoni pa so na oglasnih deskah razobešali tekočo literaturo.⁴⁴

Gradnikova brigada je imela svoj »domicil« v Vipavski dolini, saj je bila takrat večina njenih borcev doma od tam. Toda v Vipavski dolini so se zaradi izredne gostoljubnosti prebivalstva počutili kot doma tudi vsi drugi borci, ki niso bili Vipavci. Prebivalstvo te lepe doline je »svoje« borce oskrbovalo s hrano in oblekami tudi takrat, ko je bila brigada daleč proč. Spomnimo se na 800 zavojev s priboljški in toplim perilom, ki so jih gradnikovcem poslali Vipavci za Božič leta 1943, da ne govorimo posebej o pogostitvah borcev Gradnikove brigade, kadarkoli so prišli v Vipavsko dolino.

⁴³ Poročilo štaba 31. divizije o političnem delu z dne 28. marca 1944, fase. 276 a/II v AIZDG.

⁴⁴ Poročilo štaba 31. divizije o političnem delu z dne 11. aprila 1944, fase. 276 a/II v AIZDG.

Gradnikovci se ljudem niso skušali oddolžiti le s tem, da so jih branili pred nemškimi, italijanskimi in drugimi roparji, temveč so jim povsod, kjerkoli so imeli možnost, pomagali pri poljskih delih ali kako drugače:

»(...) Medtem je 2. bataljon užival v Vipavi (v Vipavski dolini — op. S. P.). Borci domačini so izrabili priložnost in skočili za nekaj hipov domov. Prebivalstvo je bilo svojih sinov zelo veselo in sprejelo tudi druge brate Slovence z odprtimi rokami in pogrnjenimi mizami. Dobro in poštene hrane je bilo v izobilju, posebno pa dobrega vipavca in sadja, ki je pravkar dozorevalo. Pa tudi naši borci, Vipavci in drugi, so pokazali dobro voljo. Ni bil redek primer, da si jih videl, kako na polju 'manevrirajo' z orodjem prav tako dobro kot v boju s puško. Srečavali smo jih, naše borce, z nasmejanimi lici in potnimi čeli...

Vsako jutro je najprej na vrsti pozdrav zastavi, nato pa gre vsak po svojem poslu: eni v zasedo, drugi na urjenje, tretji pa s koso na rami pomagat Vipavcem na polje in travnik. Saj je bataljon v kratkem dosegel rekordno število 1200 delovnih ur. Borci pa so kljub težavam in trpljenju ter vsestranskemu pomanjkanju dobro razpoloženi...

Tretji bataljon je Pivka tudi sprejela z odprtimi rokami in je prebivalstvo že mnogo poprej povpraševalo, kaj se dogaja z Gradnikovo brigado. Tudi tu so ljudje z zanimanjem spremljali naše pohode po Gorenjskem in se veselili naših uspehov. Povsod je bilo čutiti, da je ljudstvo ozko povezano z nami ter da je njihova usoda naša usoda in nasprotno, da je naša usoda tudi njihova. Tudi tu so naši borci pomagali, kjerkoli je bilo treba, na travnikih, poljih in doma (...)⁴⁵

Gradnikova brigada pa ni uživala tolikšne pozornosti in ljubezni le na Vipavskem in sploh na Primorskem, temveč si je »zadnje čase pridobila zelo veliko simpatij na Gorenjskem, to pa v krajih, kjer se je gibala v zadnjih dneh. Te simpatije pri ljudstvu si je pridobila z lepim ravnanjem nasproti civilnemu prebivalstvu, s svojim vojaškim nastopom in s svojimi velikimi uspehi proti našemu največjemu sovražniku Nemcem«.⁴⁶

Vse to je pripomoglo, da je brigada postala ena izmed najboljših in najuspešnejših brigad 9. korpusa. Že spomladi 1944 je partijski komite 31. divizije poročal: »Najboljša edinica v naši diviziji glede partijskega dela in vpliva Partije

⁴⁵ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

⁴⁶ Poročilo štaba 31. divizije o političnem delu z dne 16. junija 1944. fase. 276 a/II v AIZDG.

je 3. SNOUB Ivana Gradnika.«⁴⁷ Kjer pa je bila močna Partija, je bila močna in dobra tudi enota. »Gradnikova brigada se je opet, iako na novom sektoru, pokazala kao najbolja, najborbenija i najudarnija u našoj diviziji.«⁴⁸

Toda tudi ta ugotovitev je bila dana še pred boji v Baški grapi, kjer je brigada pokazala vso svojo vrednost in ko je bil njen 2. bataljon nagrajen z angleškimi puškami, pred zmago pod Predmejo, kjer je razbila sovražnikovo motorizirano kolono, in pred njenim največjim uspehom, zavzetjem domobranske postojanke v Črnem vrhu nad Idrijo. V štirimesečnem »tekmovanju zmage«, ki ga je ob tretji obletnici ustanovitve OF razpisal Izvršni odbor OF, je bil v 31. diviziji za najboljši bataljon proglašen 2. bataljon Gradnikove brigade,⁴⁹ medtem ko je bila v 2. vojaškem tekmovanju (od 1. septembra do 31. decembra 1944), v 9. korpusu prva Kosovelova brigada, ki si je s tem pridobila naziv »udarna«, medtem ko je bila Gradnikova brigada druga, za kar naj bi dobila spominsko zastavo.⁶⁰

VLOGA PARTIJE

Ogrodje vsega političnega dela v brigadi je bila partijska organizacija. Postati komunist ali skojevec na videz ni bilo težko. Samo dva pogoja sta bila: vsak kandidat za to je moral biti dober borec in iskren tovariš. Za strahopetce in sebičneže v Partiji in Skoju ni bilo prostora. Pa tudi tisti, ki so znali lepo govoriti, niso dolgo obstali, kajti svojo zavednost in vrednost so morali dokazati z dejanji. To pa je bil izpit, na katerem je marsikdo padel. Biti komunist ali skojevec je pomenilo biti pripravljen na žrtve in večje napore, kot se je zahtevalo od drugih, ne da bi v nadomestilo lahko pričakovali kake posebne pravice ali ugodnosti.

Čeprav ni nobenih dokumentarnih virov o tem, kako sta bila Partija in Skoj organizirana v brigadi pred kapitulacijo

⁴⁷ Poročilo partijskega komiteja 31. divizije z dne 16. aprila 1944, fase.

276 a/I v AIZDG.

⁴⁸ Polmesečno poročilo partijskega komiteja 31. divizije z dne 5. junija 1944, fase. 276 a/I v AIZDG.

⁴⁹ Poročilo štaba 31. divizije z dne 9. novembra 1944, fase. 271 a/I v AIZDG.

⁵⁰ Dnevno povelje Glavnega štaba NOV in POS z dne 1. marca 1945, fase. 278/III v AIZDG.

Italije in neposredno po njej, vemo, da so bila načela njunega organiziranja in delovanja v bistvu enaka kot kasneje. To pomeni, da so bili za to področje dela neposredno odgovorni namestniki (kasneje pomočniki) političnih komisarjev čet, bataljonov in brigade. Vsaka četa je praviloma imela lastno partijsko (skojevsko) celico, ustrezno število celic pa je bilo tudi pri štabih bataljonov in brigade za sam štab in prištabne enote.

Koliko komunistov, kandidatov za vstop v Partijo in skojevcev je bilo v brigadi? Kot velja za celotno moštvo brigade, je tudi število komunistov, kandidatov in skojevcev zelo nihalo in zato bi določnejši odgovor na to vprašanje dal odstotek članov, kandidatov in skojevcev v primerjavi s skupnim številom borcev v ustreznem obdobju.

Iz prvih partijskih poročil iz novembra 1943 ugotavljamo, da je bilo v brigadi pred začetkom nemške novembrske ofenzive »Traufe« 177 komunistov, 54 kandidatov in 304 skojevcev ali skupno 535 organiziranih borcev (okrog 37 % vsega moštva).⁵¹ Po ofenzivi⁵² so v brigadi našli še 152 komunistov, 10 kandidatov in 218 skojevcev, torej skupno 380 ali približno 42 % vsega moštva. Za primerjavo naj navedemo podatek, da je bilo približno takrat v vsej 31. diviziji v Partiji, med kandidati in v Skoju 47 % vseh njenih borcev.⁵³

Odstotek včlanjenih se tudi v kasnejšem obdobju ni bistveno spremenil. Tako na primer je bilo maja 1944 v Partiji, kandidatov in skojevcev 346 ali 43 % vseh borcev, toda januarja 1945 je bilo organiziranih 292 ali kar 65 % vseh gradnikovcev.⁵⁴

To pomeni, upoštevajoč veliko fluktuacijo, da so v brigadi zelo hitro ocenjevali vsakega novinca po obnašanju v boju, kateremu izmed njih je mesto v Partiji ali v Skoju, in da z njihovim sprejemom niso dolgo odlašali. To velja zlasti

⁵¹ Poročili o partijskem delu biroja KPS Gradnikove brigade z dne 9. in 12. novembra 1943, dok. št. 7439 in 7440 v arhivu CK ZKS.

⁵² Poročilo o partijskem delu biroja KPS Gradnikove

brigade z dne 14. no-

vembra 1943, dok. št. 7442 v arhivu CK ZKS.

⁵³ Poročilo o partijskem delu 31. divizije z dne 10. januarja

1944, dok. št.

7405 v arhivu CK ZKS.

⁵⁴ Številčno stanje 31. divizije z dne 15. maja 1944, fase. 229/11 v AIZDG; polmesečno poročilo partijskega komiteja 31. divizije z dne 18. maja 1944, fase. 276 a/I v AIZDG; vojaško poročilo štaba Gradnikove brigade za 17. januar 1945, fase. 276/IV v AIZDG; štirinajstnevno poročilo partijskega komiteja 31. divizije z dne 18. januarja 1945, dok. št. 7428 v arhivu CK ZKS.

za mladino. Tako na primer so imeli oktobra 1944 v vsej Gradnikovi brigadi 186 mladincev starih do 24 let, izmed katerih pa je že bilo 75 skojevcev in 55 partijcev, 38 so jih nameravali sprejeti v Partijo ali Skoj, medtem ko je bilo le 18 takih mladincev, ki »niso za sprejeti«.⁵⁵

Toda za uspešno partijsko delo ni bistveno število članov, ampak njihova dejavnost. V Gradnikovi brigadi je v začetku leta 1944 prišlo do precejšnjega zastoja, kajti brigada je začasno ostala brez političnega komisarja in njegovega namestnika. Ko pa je dobila novega namestnika političnega komisarja, je delo spet zaživelo, tako da je partijski komite 31. divizije, kot smo videli, že aprila ugotovil, da je Gradnikova brigada glede partijskega dela in vpliva Partije najboljša enota v diviziji.⁵⁶

Po aprilski reorganizaciji je bilo v Gradnikovi brigadi 20 partijskih celic. Pri štabu brigade so jih imeli pet, po pet celic pa je bilo tudi v vsakem izmed treh bataljonov (v štabu, dveh četah ter mitralješkem in inženirskem vodu).⁵⁷ Kandidati so imeli svoje skupine, udeleževali pa so se tudi vseh partijskih sestankov (razen v primerih, kadar so obravnavali na njih kadrovske problematiko), vendar niso imeli pravice glasovati.⁵⁸ Skojevci so imeli lastne celice in posebne sestanke.

Sestanki so bili redni, izredni, »leteči« (na primer, na pohodih) in študijski. V drugi polovici junija, na primer, je bilo, kar zadeva Partijo, 30 rednih, 33 izrednih, 5 letečih in 2 študijska sestanka, torej skupno 60 sestankov ali povprečno po trije sestanki na celico v dveh tednih.⁵⁹ Skojevci pa so, na primer, v drugi polovici avgusta 1944 imeli 9 rednih, 1 izredni, 15 letečih in 9 študijskih sestankov, kar znese skupno 34 sestankov.⁶⁰

Delo je bilo razdeljeno po odsekih oziroma sektorjih. Vsak komunist je pred svojo celico odgovarjal za ustrezno pod-

⁵⁵ Poročilo sekretarja Skoja 31. divizije z dne 2. septembra 1944, fase. 276 a/I v AIZDG.

⁵⁶ Poročilo partijskega sveta 31. divizije z dne 13. marca 1944, dok. št. 7408 v arhivu CK ZKS; poročilo partijskega komiteja 31. divizije z dne 16. aprila 1944, fase. 276 a/I v AIZDG.

⁵⁷ Polmesečno poročilo partijskega komiteja 31. divizije z dne 2. maja 1944, fase. 276 a/I v AIZDG.

⁵⁸ Pismo CK KPJ z dne 14. januarja 1945, fase. 276 a/I v AIZDG.

⁵⁹ Polmesečno poročilo partijskega komiteja 31. divizije z dne 4. julija 1944, fase. 276 a/I v AIZDG.

⁶⁰ Štirinajstdnevno poročilo sekretarja Skoja 31. divizije z dne 2. septembra 1944, fase. 276 a/I v AIZDG.

Udeleženci skojevske konference 31. divizije v Cerknem oktobra 1944.

ročje: vojaško (red in disciplina med pohodi, budnost, prilagajanje novih borcev brigadnemu življenju), politično (politično delo, individualno delo z borci, disciplina), kulturno-propagandno (mitingi, kulturni večeri, časopisi, letaki), higiensko-sanitetno, Skoj, stiki s civilnim prebivastvom (pomoč ljudem pri delu), dopisovanje ranjencem itd. Skratka, ni bilo zadeve, ki ne bi bila skrb partijske organizacije. Uvedli so tudi vsakodnevno poročanje vsakega komunista svojemu celičnemu sekretarju o delu, ki ga je opravil ustreznega dne.

Kasneje je glede tega prišlo do nekaterih sprememb. V celicah in bataljonskih birojih so delo razdelili na štiri sektorje: politični, vojaški, kulturno-prosvetni in mladinski sektor.⁶¹

Pred vsako pomembnejšo akcijo so sklicevali izredne sestance, na katerih je vsak komunist, kandidat ali skojevec prejel točno določeno nalogo. Če med pohodom ni bilo kaj v redu, je že na prvem počitku prišlo do letече sestanaka

⁶¹ Pismo CK KPJ z dne 14. januarja 1945, fase. 276 a/I v AIZDG.

in spet je vsak član dobil ustrezno nalogo (vzdrževanje zveze v koloni, prenos ranjencev ali orožja itd.).

Na vsakem rednem sestanku so najprej pregledali sklepe, sprejete na prejšnjem sestanku, in ugotovili, ali so izvršeni, nato so razpravljali o borbah, ki bi jih še kazalo sprejeti v Partijo ali Skoj, se dogovarjali in sklepali o prihodnjih nalogah, nazadnje pa je bila kot posebna točka kritika in samokritika. Pri tem so člani ne le druge opozarjali na njihove, temveč so priznavali tudi lastne napake. To pa je bilo že skoraj jamstvo, da se napake ne bodo več ponavljale.

Ko je bila kasneje ta točka odpravljena, so spoznali, da to ni bila najboljša rešitev. Če so že razpravljali o napakah posameznikov, so bolj govorili o napakah drugih, niso pa videli lastnih napak. Kontrola sklepov je postajala ohlapna, čutiti pa je bilo tudi pomanjkanje odgovornosti, kajti krivcem se ni bilo treba vselej zagovarjati. Premalo strogo so gledali tudi na osebno življenje partijcev.⁶²

Kljub temu so proti krivcem na splošno strogo ukrepali. Poleg opominov, ukorov in strogih ukorov so v skrajnih primerih uporabljali tudi najstrožjo partijsko kazen, izključitev. Tako na primer sta bila v novembru 1944 dva člana »vzgojno« izključena zaradi nepravilnega obnašanja do prebivalstva in sta bila vključena v kandidatsko celico, dokler si ne bi z zglednim vedenjem zaslužila ponovnega sprejema v Partijo.⁶³

Podobno kot partijska je delovala tudi skojevska organizacija.

KULTURNO-PROSVETNA DEJAVNOST

Za kulturno-propagandno dejavnost so skrbeli predvsem propagandni referenti oziroma propagandni odsek pri štabu brigade, ki so delovali po navodilih političnih komisarjev. To je bila namreč zelo pomembna dejavnost v okviru splošnega idejnopolitičnega usposabljanja in vzgoje borcev, pa tudi prebivalstva.

⁶² Poročilo politoddela 31. divizije z dne 12. januarja 1945, dok. št. 7427 v arhivu CK ZKS.

⁶³ Štirinajstdnevno poročilo pomočnika politkomisarja Gradnikove brigade z dne 14. novembra 1944, fase. 276 *a/l* v AIZDG.

Ni naključje, da je bila ta dejavnost prav v Gradnikovi brigadi zelo razvita in na dokaj visoki ravni. Nobena druga brigada v 31. diviziji ni imela, na primer, toliko raznih brigadnih, bataljonskih in celo četnih glasil kot prav Gradnikova. Primorskim ljudem je italijanski fašizem tako brutalno kratil pravico do slovenske besede, da so si je želeli ne le slišati in brati, temveč tudi sami opisovati vse tisto, kar so čutili in doživljali.

Prvo glasilo Gradnikove brigade je bil »Tolminski puntar«, ki je začel izhajati še pred kapitulacijo Italije. Ni znano, koliko števil je izšlo, ker niso vse ohranjene.

»Goriški borec«, katerega prva številka je izšla 28. oktobra 1943, je bil sprva glasilo Goriške brigade. Zakaj so ga začeli izdajati:

»(...) Da bi zadostili vsem našim potrebam, se naučili slovensko pisati in čitati, da se bomo čimbolj vzgojili, bomo začeli v naši brigadi izdajati list 'Goriški borec'.

'Goriški borec' mora postati res naš časopis. Postati mora ogledalo vsega našega dela, našega napredka in sploh našega življenja. V njem moramo sodelovati prav vsi, da ne bo postal časopis samo varljiva slika naših najboljših tovarišev. Naj se nihče ne izgovarja, da ne zna slovensko pisati, saj temu se moramo priučiti. Kdor ne ve, kaj naj bi pisal, naj pogleda malo nazaj, v svojo preteklost, ki je polna trpljenja, borb, junaštev in to naj opiše (...)«

In zares, »Goriški borec«, ki je po združitvi Goriške z Gradnikovo brigado postal glasilo Gradnikove brigade, je bil vse do zadnje ohranjene številke — enajste z dne 24. junija 1944 — prav tak, kot ga je želel imeti takratni namestnik političnega komisarja Gradnikove brigade Drago Braniselj-Svarun, ki je v njegovi prvi številki izrazil zgornje misli.

V vsaki številki najdemo zanimive podatke in opise bojev, ki so toliko dragocenejši, ker pogosto ni o njih na voljo nobenih drugih vojaških poročil. »Goriški borec« pa je objavljal tudi razne vzgojne sestavke:

»(...) Po uspešnih akcijah in zmagovitih bojih je moštvo vselej dobro razpoloženo, tovariši se veselijo uspeha, še boli pa plena. Drug drugemu pripovedujejo, kako so se borili in koliko so doprinesli k skupni borbi. Tedaj je vse razigrano, zaori pesem in tovariši veselega srca strumno korakajo po belih cestah Primorske, vedoč, da so zopet korak bliže svobodi.

Toda včasih pa ni tako. Smo na pohodu, dež lije, hodimo že več ur, boli noga, oni ima slabe čevlje. Ali pa sovražnik obstreljuje naše položaje, krogle, granate in mine frčijo nad glavami in takrat mogoče kdo postane malodušen in navsezadnje mu je že vseeno, kaj se zgodi z njim.

Toda, samo tega ne! Ravno takrat je treba z močno voljo samega sebe dvigniti iz malodušja, ki ga ne sme poznati noben partizan, treba se je zavedati, da so to zadnje krogle in granate nemočnega sovražnika, ki jih meče samo še iz onemoglega srda, ker je izgubil vojno (...)⁶⁴

»Goriški borec« si je med drugim prizadeval izriniti iz govorice borcev grde besede in psovke in odpravljati grde razvade, predvsem pa »žicanje« po hišah:

»V zadnjem času se je v naše enote vnesla kletev in razni grobi 'vici', kar nikakor ni v skladu z obnašanjem pravih partizanov. Isto tako se opaža, da posebno novinci radi moledujejo po hišah za vse mogoče stvari.

S takimi početji kvarimo ugled partizanske vojske, ki ni samo nositeljica svobode in novega pravičnejšega reda, ampak tudi nove, naprednejše kulture (...)⁶⁵

Poleg takih in podobnih sestavkov, smešnic in anekdot je bilo v »Goriškem borcu« prostora tudi za razna obvestila:

»Uredništvo lista 'Goriški borec' čestita k prvi partizanski poroki v naši brigadi, ki sta jo te dni praznovala tov. Marko, intendant, in tov. Ina. Bilo srečno!⁶⁶

V isti številki so objavili tudi nagradno križanko, magični kvadrat, posetnico in rebus.

»Kdor razreši vse štiri uganke, naj pošlje rešitve na propagandni odsek štaba brigade do 25. decembra radi nagradnega žrebanja, ki bo za Novo leto. Izžrebane bodo tri nagrade, in sicer: prva nagrada 20 cigaret, druga nagrada 15 cigaret in tretja nagrada 10 cigaret.«

Kaže, da so bile uganke težke, saj je uredništvo prejelo le dve pravilni rešitvi. Tudi žrebatni ni bilo treba, kajti prvo in drugo nagrado sta prejela Rudi Stanič in Franc Božič.

⁶⁴ »Goriški borec« št. 2 z dne 6. novembra 1943, v AIZDG.

⁶⁵ »Goriški borec« št. 3 z dne 13. novembra 1943, v AIZDG.

⁶⁶ »Goriški borec« št. 5 z dne 15. decembra 1943, v AIZDG.

Prispevkov za »Goriški borec« je bilo toliko, da so v štabu brigade v začetku maja 1944 začeli izdajati še stenski časopis »Naš glas«, ki je izhajal dvakrat tedensko. Toda v juniju 1944 ga je z ožjim uredniškim odborom vred prevzel propagandni odsek štaba 31. divizije, kjer naj bi izhajal kot tednik. Kmalu pa je začel izhajati že skoraj vsak dan.⁶⁷

Štab Gradnikove brigade pa ni vrgel puške v koruzo, saj se je namesto »Našega glasa« takoj pojavil novi časopis »Naš klic«, katerega prva številka je izšla že 21. junija 1944.

V zvezi z brigadnimi glasili je treba omeniti še »Vojni dopis III. SNOUB Ivan Gradnik'«, ki je izšel maja 1944 kot priloga enajste številke »Goriškega borca«.

Lastna glasila pa so imeli tudi bataljoni. Ohranjenih je šest, a bržkone jih je bilo še več. V 1. bataljonu sta izhajala »Odmev« in »Jek Triglava«, v 2. bataljonu »Naš glas« in »Mali poročevalec«, v 3. bataljonu pa »Naše delo« in »Zrcalo«. Vsa ta bataljonska glasila — vsaj številke, ki so še ohranjene

— so izhajale med majem in avgustom 1944. Tudi o tem, koliko posameznih številk je izšlo, ni natančnih podatkov. Iz dveh poročil propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade⁶⁸ zvemo, da je že v začetku julija izšla 4. številka »Zrcala«, do konca avgusta 1944 pa 14. številka brigadnega glasila »Naš klic«, 10. številka glasila 3. bataljona »Naše delo« in 6. številka glasila 2. bataljona »Naš glas«. Brigadno glasilo »Naš klic« je tiskala brigadna tehnika v 300 izvodih. Pa še en zanimiv podatek: v prvi polovici julija so v brigadi napisali 41, v drugi polovici avgusta pa 44 člankov in 4 pesmi. Iz nekega drugega vira⁶⁹ pa zvemo, da so v Gradnikovi brigadi samo v dveh mesecih in pol (od 1. marca do 15. maja 1944) napisali 507 člankov, največ v 3. bataljonu. Zanimiv je tudi podatek, da je že v marcu 1944 imela vsaka četa svoj žepni časopis.⁷⁰

Vso to dejavnost je vodil in usmerjal propagandni odsek pri štabu brigade, ki je imel poleg propagandnega referenta še tričlansko tehniko, vojnega poročevalca, ki je višjemu

⁶⁷ Poročilo propagandnega odseka štaba 9. korpusa z dne 14. junija 1944, fase. 89/I v AIZDG.

⁶⁸ Štirinajstdnevni poročili propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 11. julija in 31. avgusta 1944, fase. 89/I in 251/I v AIZDG.

⁶⁹ »Naš glas« št. 7 z dne 21. maja 1944, v AIZDG.

⁷⁰ Polmesečno poročilo partijskega sveta 31. divizije z dne 3. aprila 1944, fase. 276 a/I v AIZDG.

štabu in osrednjim časopisom vsak dan poročal o dogodkih v brigadi, in »glasbenika«, ki je organiziral pevske zборе. Posebnega propagandista so imeli tudi v štabih bataljonov, medtem ko so propagandno delo v četah opravljali politični komisarji.⁷¹

Seveda so v brigado prihajala tudi glasila, ki sta jih izdajala štab divizije (»Naš glas«, »Novice« in »Radio poročila«) in štab korpusa (»Vojaški vestnik«, ki ga je začel izdajati že štab 3. operativne cone »alpske« v nakladi 700 izvodov.⁷²

Izredno pomembno vlogo pa je odigral edini odporniški dnevnik v okupirani Evropi, »Partizanski dnevnik«, ki ga je začel 26. novembra 1943 izdajati propagandni odsek takratne Triglavske divizije v 400 izvodih, februarja 1944 ga je prevzel štab korpusa in ga izdajal sprva v 1000, nato pa že v 2000 izvodih, nazadnje pa je s 1. junijem 1944 postal glasilo Osvobodilne fronte za Primorsko in Gorenjsko in se mu je naklada dvignila na 5000 in še več izvodov.⁷³

»Založniška« dejavnost Gradnikove brigade je trajala vse do jeseni 1944, ko je Glavni štab NOV in POS z odredbo z dne 30. septembra ukinil propagandne odseke, s tem pa tudi divizijsko in brigadno časopisje. Pač pa so po četah in bataljonih ostali stenski in žepni časopisi. S propagandnim delom so se morali bolj kot dotlej ukvarjati politični komisarji ob pomoči kulturno-prosvetnih odborov. Informativno službo je še vedno zadržal štab korpusa, kjer naj bi to nalogo opravljali vojni dopisniki. Mnogo večjo vlogo pa so v novih okoliščinah namenili osrednjemu časopisju.⁷⁴

V »osrednje časopisje« so spadali »Ljudska pravica«, »Slovenski poročevalec« in »Kmečki glas«, vsaka brigada pa naj bi jih po ključu, ki ga je izdelal Glavni štab, prejemale po 13 izvodov.⁷⁵ Brigada je poleg tega redno prejemale še vrsto raznih brošur z najrazličnejšo vsebino, ki so jih tiskali ali

⁷¹ Dopis propagandnega odseka štaba 9. korpusa z dne 30. marca 1944, fase. 89/1 v AIZDG.

⁷² Poročilo štaba 3. operativne cone »Alpske« z dne 29. novembra 1943, fase. 89/1 v AIZDG.

⁷³ Jože Krall: Partizanske tiskarne na Slovenskem II, Ljubljana 1973, str. 80–84.

⁷⁴ Odredba Glavnega štaba NOV in POS in pojasnilo k odredbi z dne 30. septembra 1944, fase. 276/11 v AIZDG.

⁷⁵ Dopis propagandnega oddelka Glavnega štaba NOV in POS z dne 26. avgusta 1944, fase. 89/1 v AIZDG.

ponatiskovali predvsem v primorskih in gorenjskih tiskarnah oz. tehnikah.

Tako so po bataljonih namesto »poklicnih« propagandistov imeli »amaterske« kulturno-prosvetne odbore s političnim komisarjem na čelu. Odbori so imeli po 9 do 12 članov, pod njihovim vodstvom pa so delovali kulturno-prosvetni krožki, ki so združevali razne dejavnosti (pevski zbori, recitatorji, uredništva stenskih in žepnih časopisov itd.).⁷⁶

Poleg izdajanja brigadnih in bataljonskih glasil ter raznih žepnih in stenskih časopisov je Gradnikova brigada posekala obe drugi brigadi 31. divizije tudi glede »mitingovanja«. Razlogi so isti kot pri časopisju, vendar je treba omeniti še enega: Vipavci in Vipavke — in ne samo oni in one — se radi povešale, mitingi pa so bili kljub svoji političnovzgojni naravnosti kot nalašč za to. Zadnja točka v programu vsakega mitinga je bila namreč prosta zabava s plesom.

Primorci glede vsebine mitingov niso bili preveč zahtevni, ker prej še tega, kar so jim sedaj lahko nudili gradnikovci, niso poznali. Politični govor, nekaj recitacij in pesmi (v vsakem bataljonu so imeli svoj pevski zbor), kak prizorček — in miting je bil tu.

Opisali smo že, kakšen je bil miting v Bohinju, tako rekoč na okupiranem ozemlju. Sedaj pa si še oglejmo, kako je bilo to na Vipavskem — na osvobojenem ozemlju.

»Današnji dan — 21. julij — je v znamenju mitingov, saj so jih, razen štabne patrulje, priredili vsi bataljoni: tretji v Kamnjah, prvi v Bezovljah, štabna patrulja je imela zabavni večer na Otlici, najpopolnejši miting pa je priredil 2. bataljon v Gabrjah. Že takoj po prihodu naše brigade na Vipavsko je navdušeno prebivalstvo z veseljem sprejelo naše borce in nas po vaseh vabilo semtertja.

V vasi Gabrju se je 2. bataljon odzval vabilu in tako smo priredili miting na splošno željo vaščanov. Pri pripravljanju mitinga so nam že naše terenske tovarišice vsestransko pomagale tako, da je delo šlo naglo izpod rok. Dvorana je bila kaj kmalu svečano okrašena in dobro razsvetljena.

Ko so vaščani prihajali zvečer utrujeni s polja, so se na naše povabilo z veseljem odzvali in je bilo lepo gledati pestrost gledalcev. Pred samim odrom naši pionirčki, med nji-

⁷⁶ Navodilo Glavnega štaba NOV in POS za ustanovitev kulturno-prosvetnih odborov z dne 30. septembra 1944, fase. 250/11 v AIZDG; štirinajstnevno poročilo o kulturno-prosvetnem delu štaba Gradnikove brigade z dne 10. januarja 1945, fase. 276 a/II v AIZDG.

Miting na šentviški planoti junija 1943.

mi starčki in starke na stoleh, ki smo jih nalašč zanje prinesli v dvorano, nato pa mladina, po večini ženska, v praznični opravi. Naš miting je bil za vas praznik. V dvorani se je nabralo več kot 300 gledalcev. Prišli so tudi iz okoliških vasi.

Tik pred začetkom je prišel brigadni komisar Iztok,⁷⁷ ki je z narodu razumljivim jezikom orisal vojaško in politično stanje sedanjosti in naše naloge v sedanjosti in prihodnosti. Ljudstvo je /./ odobravanjem sprejelo njegov govor, ki mu je sledila recitacija tov. Srečka. Z zanosnimi besedami je deklamiral pesem našega načelnika štaba tov. Blaža „Napad“. Z mojstrskim poudarkom je tov. Srečko gledalcem nazorno predočil borbo naših borcev pri obleganju postojanke na Gorenjskem. Temu je sledila kratka humoreska „Fric in Grog“, ki sta jo uprizorila tov. Zdravko in Rudi v splošno zabavo vseh gledalcev. Posebno burjo smeha pa je dvignil naš „Trebušnik“ s Srečkom. Gledalci so se do solz nasmejali in se z burnim aplavzom zahvalil potečemu se Srečku za trud. Pri recitaciji tov. Anice „Dekle v zaporu“ od padlega tov. Kajuha so se zresnili, kajti vsem so slišane besede segle do srca.

Sporedu se je pridružila tudi učiteljica s svojimi pridnimi učenkami, ki so deklamirale pesem „Šola“, s katero se je gle-

⁷⁷ Bržkone je bil to Ivan Sulič-Iztok, katerega je šele nekaj dni zatem zamenjal na tem položaju Ivan Franko-Iztok.

dalcem predložila končna dosega prave slovenske šole po tolikih letih zatiralske fašistične italijanske šole. Najbolj pa je posrečena uprizoritev 'Edinosti' med našo novo Slovenijo, Jugoslavijo in velikimi zaveznicami. Prva je prišla na oder 'Slovenija', deklica, oblečena v našo trobojnico z rdečo zvezdo, in orisala v kratkih besedah našo borbo v okviru Jugoslavije, ki je prišla z leve strani odra, zopet deklica v jugoslovanskih barvah s trobojnico in zvezdo. Njej so v besedni igri sledile 'Sovjetska zveza', ki jo je predstavljalo dekle v lepi rdeči obleki z zvezdo nad srcem ter srpom in kladivom na prsih, nato 'Anglija' in 'Amerika'. Na sredi je stala ponosna 'Slovenija', obdana z velikimi zaveznicami. Gledalci so dobili mogočen vtis solidarnosti naših zaveznic in vsakomur se je ob tem pogledu še bolj utrdila vera v našo zmago in zmago zaveznic. S tem je bil spored končan.

Sledil je zabavni del programa, ki je trajal dolgo v zgodnje ure naslednjega dne (...)

Ni podatkov o tem, koliko mitingov so imeli bataljoni oziroma vsa brigada med vojno, toda sodeč po ohranjenih podatkih jih ni bilo prav malo. Tako na primer so v brigadi samo v prvi polovici maja 1944 priredili 12 mitingov za borce in prebivalstvo ter 7 kulturnih večerov samo za borce.⁷⁹ Omenjeno pa je že, da je brigada med svojim dvajsetdnevni bivanjem v Vipavski dolini februarja 1945 imela kar 26 mitingov. Seveda pa ni bilo vselej tako. Kadar je bila brigada v hudih bojih ali na pohodih, za mitinge ni bilo časa. Tako na primer je imela v prvi polovici julija 1944 le en miting, vendar še vedno sedem kulturnih večerov.⁸⁰

Na koncu je treba omeniti še nekatere druge oblike kulturnoprosvetnega dela in propagandne dejavnosti brigade. Primorci radi pojejo in zato so po vseh bataljonih in tudi manjših enotah imeli pevske zборе, ki so prepevali za svojo zabavo in zadovoljstvo, nastopali pa so tudi na mitingih, kulturnih večerih in celo cerkvenih prireditvah.⁸¹

V brigadnem propagandnem odseku so pisali tudi kroniko brigade, vendar ne za ves čas njenega obstoja, pa še od tega,

⁷⁸ Kronika Gradnikove brigade, fase. 279/11 v AIZDG.

⁷⁹ Polmesečno poročilo partijskega komiteja 31. divizije z dne 18. mrfia 1944, fase. 276 a/1 v AIZDG.

⁸⁰ Štirinajstdnevno poročilo propagandnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 11. julija 1944, fase. 89/1 v AIZDG.

⁸¹ Štirinajstdnevno poročilo o kulturno-prosvetnem delu štaba Gradnikove brigade z dne 10. januarja 1945, 276 a/11'. AIZDG.

kar je bilo napisano, je tega zanimivega branja ohranjenega le za nekaj mesecev življenja brigade.

Brigadne enote so navadno povsod, kjer so se ustavile, takoj poskrbele za posebne oglasne deske, na katere so razobesile radijska poročila, svoja glasila, letake in drugo literaturo. Tako so borcem in prebivalcem najhitreje in najneposredneje posredovale podatke o stanju doma in na drugih bojiščih oziroma v svetu.

USPOSABLJANJE STAREŠINSKEGA KADRA

V zvezi s to problematiko so za ves čas obstoja brigade veljavne nekatere ugotovitve iz pisma CK KPJ z dne 14. januarja 1945.⁸² V njem je med drugim rečeno, da je treba ustvariti čvrsto, disciplinirano vojno organizacijo, usposobiti množice novih borcev za ravnanje z vsem sodobnim orožjem in vzgojiti poveljniški kader za frontalno bojevanje. Da pa bi to dosegli, je treba poprej vzpostaviti železno vojaško disciplino. Za poveljniški kader pa samo pogum ne zadostuje, kajti enote je treba voditi tako, da bodo zastavljene naloge izvajale kot celota. Zato se ne sme dopustiti, da bi pomanjkljivosti pri poveljevanju nadomeščal komandantov osebni pogum.

Za poveljniški in sploh starešinski kader Gradnikove brigade — pa tudi drugih brigad — je bilo značilno, da je vsak starešina začel svojo »kariero« kot navaden borec, na višji položaj pa se je povzpел, če je bil pogumnejši, zavednejši in sposobnejši od drugih. To je bilo tudi edino merilo. Pred vojno izšolanih aktivnih ali rezervnih oficirjev in podoficirjev skorajda ni bilo. še več: glede na to, da je bilo poguma in zavesti največ pri mladih in zelo mladih borcih, to pomeni, da starešine pred vstopom v NOV večinoma niso služili še v nobeni vojski niti kot navadni vojaki.

Drugi problem v zvezi s tem se je nanašal na taktiko. Narodnoosvobodilna vojska je uporabljala taktiko in bojne postopke, kakršnih se ni bilo mogoče naučiti v nobeni drugi vojski ali njenih šolah, čeprav je bila za partizanski kader

- Fase. 276 a/I v AIZDG.

Ena izmed oblik usposabljanja poveljniškega kadra je bilo tudi spoznavanje novega orožja. Na sliki vidimo novi »partop«, ki si ga poleg komandanta korpusa Lada Ambrožiča-Novljana v Cerknem ogleduje tudi vrsta takratnih ali prejšnjih funkcionarjev Gradnikove brigade (Stanko, Petelin-Vojko, Jože Kuk, Franjo Rustja-čanči, Ibro Ibraimi, Peter Čerin, Danilo Sorovič in Anton Bavec-Cene).

najpomembnejša šola vsakodnevna bojna praksa, to še ne pomeni, da mu poleg nje ni bilo potrebno še kako drugo znanje. Zato so začeli v njej sorazmerno hitro uvajati najrazličnejše šole in tečaje, v katerih naj bi si partizanski starešine pridobili tudi teoretičnega znanja in v katerih naj bi jim posredovali izkušnje iz bojov še drugih enot. Kmalu' v vsej brigadi ni bilo več vojaškega ali političnega starešine, ki ne bi imel za seboj ustrezne šole ali vsaj tečaja.

Pri štabu takratne Triglavske divizije je začela delovati tako imenovana nižja vojaška šola že 27. oktobra 1943, torej že tri tedne po ustanovitvi divizije. Vsaka brigada je morala poslati v šolo po deset gojencev.⁸³ Pouk je trajal 20 dni,

⁸³ Odredba štaba 26. divizije »Triglavske« z dne 24. oktobra 1943, fase. 276/1 v AIZDG.

nato pa se je začel spet nov tečaj. Divizijsko vojaško šolo so spomladi 1944 nekoliko reorganizirali. Z 10. marcem se je namreč začel pouk novoustanovljene korpusne oficirske šole, zato je bil program divizijske šole skrčen in prilagojen za podoficirje (desetarje in vodnike). Namesto 20 je pouk trajal le še po 15 dni. Korpusna oficirska šola pa je bila namenjena starešinam v rangi čet in bataljonov. Njen učni program ni bil enoten za vse gojence, ampak je šola imela posebne tečaje za pehoto, minerstvo in obveščevalce.⁸⁴

Divizijska podoficirska šola je bila ukinjena v maju 1944, ko je hkrati prišlo do reorganizacije korpusne šole. Tam so vzpostavili posebej oficirsko in podoficirsko šolo. Podoficirska šola je imela pet tečajev (pehotni, artilerijsko-minometni, inženirsko-tehnični, intendantski in za zvezo), medtem ko je imela oficirska šola 9. korpusa, ki je začela delovati 1. junija, poleg pehotnega še artilerijski, inženirsko-tehnični in intendantski tečaj ter tečaj za zvezo. Toda starešine v rangi brigade so iz korpusa pošiljali v Oficirsko šolo Glavne štaba NOV in POS, kjer je pouk trajal dva meseca.⁸⁵

Proti jeseni 1944 je bila korpusna šola zaradi čedalje pogostnejših sovražnikovih ofenziv in vdorov na osvobojeno ozemlje ukinjena, nato pa so okrog Novega leta v divizijah spet obnovili podoficirske šole. Že po dveh mesecih so jih nameravali združiti v okviru korpusa, kar pa je preprečila spomladanska sovražna ofenziva.⁸⁶

Veliko pozornost so posvečali tudi usposabljanju partijskega kadra.

Tako na primer so že kar v brigadi spomladi 1944 organizirali posebne tridnevne tečaje za partijski kader,⁸⁷ ne glede na to, da so takrat tudi že pri štabu divizije delovali nižji partijski tečaji, ki so sprva trajali 10, kasneje pa po 14 dni. Tja so pošiljali predvsem namestnike komisarjev čet in sekretarje Skoja. Čez dan so imeli predavanja, zvečer

⁸⁴ Poročilo odseka za kadre štaba 9. korpusa z dne 14. marca 1944, fase. 124/IV v AIZDG.

⁸⁵ Poročila odseka za kadre štaba 9. korpusa z dne 29. aprila, 14. maja in 30. maja 1944, fase. 124/IV v AIZDG.

⁸⁶ Dopisa štaba 31. divizije z dne 26. januarja in 12. februarja 1945, fase. 276/11 in 277/11 v AIZDG.

⁸⁷ Poročilo partijskega sveta 31. divizije z dne 13. marca 1944, dok. št. 7408 v arhivu CK ZKS.

pa kolokvije in praktične vaje glede izvajanja političnih ur in vodenja partijskih sestankov.⁸⁸

Sredi poletja 1944 je bila divizijska partijska šola ukinjena, partijske kadre iz brigad pa so začeli v večjem številu kot dotlej pošiljati na srednji partijski tečaj pri P K KPS za Primorsko in PK za Gorenjsko.⁸⁹

Toda tečaji in šole niso bili edina oblika vojaškega in političnega usposabljanja starešinskega kadra v Gradnikovi brigadi. Po enotah so namreč organizirali še posebne večerne tečaje, na katerih so skupinsko in tudi posamič proučevali najrazličnejšo literaturo, ki jo je bilo čedalje več. Pomembno vlogo so odigrali tudi razni sestanki s poveljniškim kadrom, na katerih so kritično obravnavali dogajanja in izkušnje v preteklem obdobju. Podoben pomen so imele tudi razne partijske in druge konference ter posveti, na katerih so analizirali obstoječe stanje in se dogovarjali o delu v prihodnje.

Vse omenjene in še druge oblike vojaškega in idejno-političnega usposabljanja starešinskega kadra so pripomogle k boljšemu vodenju enot v čedalje zahtevnejših okoliščinah, ko je bilo treba partizanski način vojskovanja kombinirati tudi že s frontalnim delovanjem, pri tem pa kar najbolj izrabljati orožje in druga sredstva, ki jih je bilo v brigadi čedalje več.

Kljub temu pa se zlasti nižji starešinski kader v boju še ni najbolj znašel in mu ni vselej uspevalo dovolj trdno držati svoje enote v rokah. Problem »železne discipline« je bil nenehno navzoč in zato je bilo treba pogosto izvajati posebne »kampanje za dvig avtoritete« nižjega starešinskega kadra. Pokazalo se je namreč, da tako vojaški kot politični kader ne zna v praksi dovolj učinkovito izvajati vsega tistega, česar se je bil naučil v šolah in na tečajih.»⁹⁰

⁸⁸ Polmesečno poročilo partijskega sveta 31. divizije z dne 30. aprila 1944, fase. 276 a/I v AIZDG.

⁸⁹ Polmesečno poročilo partijskega sveta 31. divizije z dne 4. avgusta 1944, fase. 276 a/I v AIZDG.

Prvi partijski tečaj se je začel že 27. oktobra 1943 na Vojskem. Sluhatelji so bili predvsem iz Goriške brigade, ki je nanj pod vodstvom namestnice komisarja čete Olge Cibejeve poslala kar 21 borcev in funkcionarjev. Predavala sta Dušan Bravničar in Ivan Bratko. Po opravljenih izpitih so tečajnike razdelili po brigadah 31. divizije, kajti medtem je prišlo do združitve Goriške brigade z Gradnikovo, ki je bila vključena v to divizijo. (Spomini Olge Cibeje-Lipušček, v AIZDG.)

⁹⁰ Poročilo štaba 31. divizije o političnem delu z dne 26. junija 1944, fase. 276 a/II v AIZDG.

K boljši disciplini in večji avtoriteti starešinskega kadra je precej pripomogla tudi uvedba oficirskih in podoficirskih činov.

Iz Gradnikove brigade so prve predloge za imenovanje oficirjev poslali že v začetku januarja 1944. Takrat so predlagali komandanta brigade Martina Greifa za majorja, komandante bataljonov (Ludvika Krajca, Ferdinanda Kendo, Franca Stulerja in Jožeta Mihevca-Rudarja) in načelnika štaba brigade (Franja Rustjo-čančija) za kapetane, poleg njih pa še deset drugih vojaških funkcionarjev za poročnike, štiri za pod-

PARTIJSKA ŠOLA
Pri 31. Diviziji II. Korpusa
NOV in NOV

UČNI USPEH

Krajičevič, Ivan
 Ime in priimek
 Stanje
 Je obiskoval partijski tečaj od 1944
 do in poklical
 V tečaju je poklical
 disciplino
 uspeh
 Za političnega

 Štani izpolnjenost kra:

 Datum:
 Uspeh: odličen, dober, ustrezen, brez ocene.
 Disciplino in marljivost: odlična, dobra, slaba.

Spričevalo Partijske šole pri 31. diviziji.

poročnike in osemnajst za zastavnike. Brigada naj bi potemtakem dobila 38 oficirjev.⁹¹

V praksi pa je zadeva potekala čisto drugače. Čeprav so ugotavljali, da bi moralo biti v vsaki brigadi tudi še kasneje, ko so brigade imele precej manj moštva kot pa v času, ko je bil za Gradnikovo brigado poslan omenjeni predlog, po 25 do 30 oficirjev in 80 do 100 podoficirjev,⁹² je bilo njihovo dejansko število mnogo manjše. Tako na primer za Gradnikovo brigado vemo, da je tri mesece pred koncem vojne imela 119 funkcionarjev od desetarjev navzgor (med njimi je bilo 46 funkcionarjev na političnih oz. partijskih položajih), toda komaj devet oficirjev (dva kapetana, tri podporočnike in štiri zastavnike), medtem ko število podoficirjev ni povsem natančno ugotovljeno, ker so omenjeni le štirje starejši vodniki, pet vodnikov in en mlajši vodnik.⁹³

Razlogov za to je več. Kader v enotah se je zaradi hudih izgub in odhodov v šole in drugam zelo spreminjal, nove starešine pa je bilo treba najprej preizkusiti (kot vršilce dolžnosti) in šele nato predlagati za ustrezne čine. Po drugi strani je bilo treba predloge za oficirje pošiljati prav v Vrhovni štab NOV in POJ, za podoficirje pa v Glavni štab NOV in POS. Pot je bila dolga, povrh vsega so se včasih predlogi tudi izgubili in zato je trajalo po več mesecev, preden so bili potrjeni, prizadeti starešine pa obveščeni o podelitvi čina.

V zadnjih mesecih vojne se je stanje glede tega precej izboljšalo, kajti nižje oficirje je imenoval Glavni štab NOV in POS, podoficirje pa štab 9. korpusa.

Politični komisarji, njihovi namestniki (pomočniki) in politdelegati niso imeli činov, pač pa so dobili ustrezne range: politični komisar brigade je imel rang majorja, njegov pomočnik in politični komisarji bataljonov rang kapetana, njihovi pomočniki in politični komisarji čet rang poročnika, pomočniki četnih političnih komisarjev pa rang podporočnika.⁹⁴

⁹¹ Dopis štaba 9. korpusa z dne 5. januarja 1944, fase. 126/V v AIZDG.

⁹² Poročilo odseka za kadre štaba 9. korpusa z dne 15. januarja 1945. fase. 124/IV v AIZDG.

⁹³ Dopis personalnega odseka štaba 31. divizije z dne 13. februarja 1945, fase. 134/III v AIZDG.

⁹⁴ Odredba o imenovanju političnih komisarjev NOVJ z dne 24. aprila 1944, fase. 11/1 v AIZDG.

Novi partizanski oficirji so bili, kot ugotavljamo iz raznih poročil, ponosni na svoje čine, vendar ne domišljavi, da bi zaradi tega prihajalo do kakih nepravilnih odnosov do podrejenih. Čini so jih spodbujali k še boljšemu delu. »To se je zelo pokazalo ob imenovanju častnikov iz 3. SNOUB Ivana Gradnika, ki so v pretežni večini na visokih odgovornih položajih ter so pokazali veliko voljo do dela in lepe uspehe, odkar so postali oficirji NOV.«⁹⁵

BRIGADNO SODSTVO

Čeprav je bila disciplina v naših enotah zasnovana na visoki politični zavesti večine borcev, je le prihajalo do primerov, ko metode prepričevanja in opozarjanja niso več zalegle. Takih primerov je bilo manj v začetnem obdobju brigade, ko so jo sestavljali pretežno prostovoljci, precej več pa kasneje, ko so začeli v brigadi številčno prevladovati mobiliziranci. Ti so precej težje kot prostovoljci z visoko politično zavestjo prenašali tegobe brigadnega življenja, se izmikali raznim obveznostim, uhajali iz brigade domov in nekateri celo dezertirali ter se vključili v sovražnikove vrste.

Proti takim borcem je bilo treba ukrepati tudi drugače, strožje, kajti drugače bi lahko njihovemu zgledu sledili še drugi borci, to pa bi na bojno sposobnost in moč brigade vplivalo kvarno.

Borce, ki so zagrešili hujše prestopke in pri katerih opozorila niso zalegla, so poveljstva in štabi kaznovali disciplinsko, v zelo hudih primerih pa so jih poslali pred vojno sodišče.

Disciplinske kazni za borce so bile opomin, ukor, strogi ukor, pripor, zapor in prisilno delo (lahko tudi pogojno), za oficirje in podoficirje pa opomin, ukor, strogi ukor, pripor, zapor in odvzem čina oz. odstavev s položaja.⁹⁶

Za hujše primere je bilo pristojno redno vojaško sodišče, ki ga je imela vsaka brigada, torej tudi Gradnikova, oziroma izredno vojaško sodišče, ki so ga v posebnih primerih lahko

⁹⁵ Poročilo odseka za kadre štaba 9. korpusa z dne 15. februarja 1945, fase. 124/1V v AIZDG.

⁹⁶ Naredba o disciplinski odgovornosti vojaških oseb. Vrhovni štab NOV in POJ, maj 1944, fase. 270/1 v AIZDG.

sestavili tudi v bataljonih izven sestave brigad. Vojaško sodišče je imelo tri člane, za vsakega izmed njih pa je bil predviden tudi namestnik. Brigadna in bataljonska (izredna) sodišča so bila sodišča prve stopnje, medtem ko je bilo sodišče druge stopnje pri štabu korpusa. Pri vseh vojaških sodiščih so bili tudi javni tožilci. Sodišča so lahko izrekala tele kazni: ukor, zaplembo imetja, izgon iz bivališča, prisilno delo, težko prisilno delo, izgubo državljanjskih pravic in smrtno kazen. Obsodbe sodišč prve stopnje so postale izvršne šele potem, ko jih je potrdilo vojaško sodišče druge stopnje.⁹⁷

Do spremembe je prišlo septembra 1944, ko so bila brigadna vojaška sodišča ukinjena, vzpostavljeno pa je bilo korpusno vojaško sodišče s senati pri štabih divizij.⁹⁸

S kakšnimi prestopki se je ukvarjalo brigadno vojaško sodišče?

Največ je bilo primerov dezerterstva, nekajkrat pa je šlo tudi za izgubo oziroma odmetavanje orožja, medtem ko so bili drugi primeri zelo redki. Tako na primer je znan en sam primer, da je bil nekdo kot sovražnikov sodelavec obsojen na smrt pod obtožbo, da »je aktivno sodeloval z nemškim okupatorjem kot vojak in kasneje kot nemški policist, ker je kot prostovoljec fašist pomagal vršiti Italijanom v okupiranih deželah vojne zločine in ker se je kot gestapovski špijon vrnil v vrste NOV«. ⁹⁹

Brigadno vojaško sodišče je obsodilo na smrt nekega svojega borca, ki je med bombardiranjem Čepovana kradel po hišah. Višje vojaško sodišče je to kazen tudi potrdilo in je bila kazen izvršena.¹⁰⁰ Prav tako je bila potrjena smrtna obsodba, izrečena nekemu borcu iz ruske čete, ker je trikrat dezertiral, se skrival in kradel pri kmetih. Obsojenec pa je, vsaj takrat, ostal živ, kajti uspelo mu je pobegniti še četrtič.¹⁰¹

Dezerterstvo oziroma »samovoljna oddaljitev« iz enote, s položaja ali stražarskega mesta je bilo najpogostejši pojav,

⁹⁷ Uredba o vojaškem kazenskem sodstvu, Glavni štab NOV in POS z dne 20. aprila 1944, fase. 11/1 v AIZDG.

⁹⁸ Poročilo vojaškega sodišča 9. korpusa z dne 3. oktobra 1944, fase. 309 a/III v AIZDG.

⁹⁹ Dopis štaba Gradnikove brigade z dne 21. marca 1944, fase. 268/11 v AIZDG.

¹⁰⁰ Poročilo višjega vojaškega sodišča 9. korpusa z dne 19. junija 1944, fase. 268/1 v AIZDG.

¹⁰¹ Dopis sodnega odseka štaba Gradnikove brigade z dne 16. julija 1944, fase. 268/III v AIZDG.

s katerim so se ubadala vojaška sodišča in štabi. Tako na primer je bilo v Gradnikovi brigadi februarja 1945 izrečenih 23 disciplinskih kazni, od tega se je 11 primerov nanašalo na samovoljno zapustitev položaja.¹⁰²

To samovoljno oddaljevanje iz enot je bilo v nekaterih primerih (zlasti med sovražnikovimi ofenzivami ali v drugih hudih bojih) že skoraj množično. Zakaj so borci uhajali oziroma se »razhajkali«?

Vzroki so bili različni, toda v veliki večini primerov (zlasti v obdobju od kapitulacije Italije pa nekako do poletja 1944) je šlo za domotožje, ko so npr. Vipavci uhajali, brz ko se je brigada napotila proti Gorenjski, Bohinjci pa takrat, ko je šla v nasprotno smer. Borci so odhajali domov, kjer so se najedli, odpočili in oblekli, nato pa so se vključili v kako enoto, ki se je zadrževala na domačem ozemlju, ali pa so jih kasneje po domovih pobrale mobilizacijske patrulje in jih poslale nazaj v njihove enote. Tako na primer je samo Komanda mesta Čepovan spomladi 1944 poslala nazaj v Gradnikovo brigado 26 takšnih »razhajkancev«.¹⁰³

Rahaj kanci te vrste po prihodu v brigado navadno niti niso bili kaznovani, ampak le opozorjeni na posledice, če bi se še kdaj samovoljno oddaljili iz enote. Če so to storili večkrat, spotoma odmetavali orožje ali se celo usmerili proti sovražnikovi postojanki z namenom, da bi se vdali, je bilo to ocenjeno ne več za samovoljno oddaljevanje iz enote, temveč že za dezerterstvo. V takem primeru je imelo z njimi opravka sodišče. Težava je bila v tem, ker je sodišče za dezertarje imelo na voljo samo dve ustrezni kazni: prisilno delo ali pa smrtno kazen. Toda prisilno delo kje v zaledju za te ljudi niti ni bilo kazen, ampak prej nagrada, kajti na položajih so bili nenehno v smrtni nevarnosti, na prisilnem delu v zaledju pa ne. Kljub temu je bilo zaradi dezerterstva izrečenih sorazmerno malo smrtnih kazni, še manj pa potrjenih in dejansko izvršenih. Toda v nekaterih primerih, ko je uhajanje iz enot postajalo množičnejše in ko je resneje ogrožalo bojno sposobnost enot, je bilo treba nastopiti ostre-

¹⁰² Dopis štaba 31. divizije z dne 7. marca 1945, fase. 268/III v AIZDG.

¹⁰³ Dopisi Komande mesta Čepovan, fase. 316/11 v AIZDG.

je in v takih primerih so v svarilo drugim nekatere dezerterje usmrtili celo javno pred razvrščenimi enotami.¹⁰⁴

To pa so bili le izjemni primeri, kajti proti uhajanju so se v brigadi borili predvsem s poglobljenim političnim delom, »kampanjami proti dezertstvu«, z dviganjem zavesti borcev, z izboljševanjem discipline in utrjevanjem avtoritete podoficirskega kadra in z raznimi preventivnimi ukrepi. Med drugim so uvedli prepustnice za vse borce in funkcionarje, ki so odhajali po kakršnikoli opravkih iz enote, vsem patruljam in zalednim organom pa ukazali, naj od vsakogar, ki ga dobijo na poti, zahtevajo, da jim pokaže svojo prepustnico. Vse moške, ki niso imeli veljavne prepustnice, je bilo treba takoj mobilizirati.¹⁰⁵

Ko je med boji pred Škofjo Loko v novembru 1944 zbežala iz 1. bataljona nazaj na Primorsko skupina novih borcev, ki so jih bili v brigado poslali iz Operativnega štaba za zahodno Primorsko, in ko so to zadevo raziskali, so ugotovili ne le to, da borci niso bili navajeni na tako hud artilerijski ogenj in da jih je to preplašilo, ampak so odkrili tudi nepravilen odnos četnega komandirja do njih. Komandir sicer ni bil slab, toda svojo sitnost je raztresal nad novimi borci. Da se kaj takega ne bi več dogajalo, so mu dodelili dobrega političnega komisarja.¹⁰⁶

V primeru 4. bataljona oziroma prejšnjega zaščitnega bataljona korpusne artilerije, ki je bil brigadi priključen decembra 1944 in iz katerega je ušlo petnajst borcev predvsem zato, ker niso bili navajeni na hujše boje, so ravnali drugače: bataljon so razpustili, borce pa razdelili po drugih bataljoni, da bi se lažje vživeli v brigadno življenje.¹⁰⁷

Po naših poročilih sodeč, bi sklepali, da je bilo v Gradnikovi brigadi veliko dezerterjev. Po mesečnih poročilih štaba 31. divizije¹⁰⁸ ugotavljamo, da je Gradnikova brigada še

¹⁰⁴ Poročilo o partijskem delu brigadnega biroja KPS z dne 29. decembra 1943, dok. št. 7443 v arhivu CK ZKS.

¹⁰⁵ Odredba štaba 9. korpusa z dne 15. oktobra 1944, fase. 281/1 v AIZDG.

¹⁰⁶ Štirinajstnevno politično poročilo štaba Gradnikove brigade z dne 10. novembra 1944, fase. 223/1 v AIZDG.

¹⁰⁷ Dopis štaba 31. divizije z dne 24. decembra 1944, fase. 276/11 v AIZDG; polmesečno politično poročilo štaba 31. divizije z dne 12. januarja 1945, fase. 276 a/II v AIZDG.

¹⁰⁸ Mesečna poročila štaba 31. divizije z dne 26. decembra 1944, 25. januarja 1945 in 28. februarja 1945, fase. 309/1 v AIZDG.

v decembru 1944 imela 9, v januarju 1945 kar 21 in v februarju 1945 še vedno 15 dezertirjev. Resnici na ljubo pa je treba povedati, da gre bolj za »ubežnike« kot »prebežnike«, torej bolj za »razhajkance« kot pa za prave dezertirje.

Pravi dezertirji so tisti, ki zbežijo k sovražniku. Dezertirji, ki jih omenjajo naša poročila, so dejansko bili skrivači, kajti iz sovražnikovih virov lahko ugotovimo, da je bilo pravih dezertirjev, takih, ki so bežali v sovražnikove postojanke (skoraj izključno v domobranske), zelo malo. Kljub temu pa so bili zelo škodljivi, kajti sovražnika so tako rekoč iz prve roke in zelo natančno obveščali o stanju v brigadi.

Tako na primer je prav v decembru 1944, ko se je brigada zadrževala na Žirovskem vrhu, dezertiralo k sovražniku nekaj njenih borcev ali pa so bili ujeti. Dezertir F. Š. iz 1. bataljona je sovražniku vedel povedati, kako so razporejeni bataljoni in kje so zasede. Za domobrance je bila vsekakor pomembna novost, da nameravajo partizani ustanoviti udarni bataljon. Neki drugi dezertir iz 2. bataljona je povedal, da ima vsaka četa v bataljonu po 30 borcev, vsi pa so obo-roženi z angleškimi puškami. Dezertir M. Š. iz 3. bataljona je izdal imena vsega poveljniškega kadra v bataljonu, poleg tega pa je natančno vedel, da ima udarna četa 90 mož, obo-roženih s 70 brzostrelkami, 3 puškomitraljezi in 2 lahkima minometoma. Seveda je povedal tudi za razporeditev svojega bataljona. Zanimivo je, da je bil zelo dobro obveščen o tem, katere enote ima 9. korpus in kako so razporejene. Po tem bi lahko sklepali, da se je na beg temeljito pripravil.¹⁰⁹

Že ti primeri dokazujejo, kako potreben in pomemben je bil boj proti dezertertvu z vsemi, celo najostrejšimi oblikami in prijemi.

DELOVANJE NEKATERIH SLUŽB

Za obveščevalno službo bi lahko rekli, da je pomenila oči in ušesa vseh naših enot. Brez nje so tavale kot slepe in gluhe ter doživljale presenečenja, medtem ko so dobri in

¹⁰⁹ * Zapisniki o zaslišanju partizanskih dezertirjev v št. Joštu in na Sv. Treh kraljih, fase. 37/11 v AIZDG, domobranski fond.

točni obveščevalni podatki o sovražniku omogočali uspehe in zmage. Zato so ji že od začetka posvečali veliko pozornost.

Že od ustanovitve brigade naprej je bil pri štabu brigade obveščevalec, katerega naloga je bila zbiranje podatkov o sovražniku. Njegova naloga je bila zelo otežena, kajti na terenu še ni bilo ustrezne obveščevalne mreže. Zato je imel po vaseh svoje zaupnike, od katerih je prejemal navadno dokaj pomanjkljive podatke.

Razmere so se v tem pogledu izboljšale po kapitulaciji Italije, ko so obveščevalno službo v brigadah močno okrepili, kajti pri štabu brigade so proti koncu leta 1943 imeli poseben vod obveščevalcev.¹¹⁰

Do pomembne reorganizacije obveščevalne službe je prišlo spomladi 1944, ko so pri štabih brigad in višjih enot vzpostavili tako imenovane obveščevalne centre, v bataljonih in četah pa so zadržali obveščevalce. Obveščevalna služba v enotah je dobila nalogo, naj si pridobi zaupnike na terenu in v sovražnikovih vrstah z namenom, da bi tako zbirala podatke o stanju v sovražnikovih postojankah in enotah, o tem, kaj sovražnik meni o nas, kakšen je njegov odnos do prebivalstva in tudi o stanju v lastnih enotah.¹¹¹ Obveščevalni center brigade je imel dokaj močno sestavo: šefa, pomočnika, tipkarico in dvanajst obveščevalcev.¹¹²

Obveščevalna služba na območju, na katerem je dejstvovala Gradnikova brigada, je bila izredno učinkovita predvsem zato, ker so vsi obveščevalni centri z izpostavljenimi obveščevalnimi točkami v neposredni bližini večjih sovražnikovih postojank sestavljali enoten sistem. Obveščevalni centri so vsakodnevno poročali o stanju in sovražnikovih premikih ne le višjemu štabu, ampak so si podatke redno izmenjevali tudi medsebojno. Glede na to, da je bilo vse operacijsko območje 9. korpusa dokaj na gosto prepreženo s telefonskim omrežjem in da so najpomembnejše obveščevalne točke imele lastne radijske postaje, so bili v enotah vselej obveščeni, kaj se dogaja na vsem tem območju.

¹¹⁰ Odredba štaba 26. divizije »triglavske« z dne 14. decembra 1943, fase. 276/1 v AIZDG.

¹¹¹ Navodilo za graditev obveščevalne službe v NOV in POS štaba 9. korpusa z dne 19. aprila 1944, fase. 233/11 v AIZDG.

¹¹² Polmesečno poročilo OC Gradnikove brigade z dne 13. novembra 1944, fase. 89/1 v AIZDG; spomini Ladislava Durjave, v AIZDG.

Obveščevalci Gradnikove brigade. Z leve na desno: Albert Humar, Jože Turk, administratorka Pepca, Štefan Kompara in Ivan Požar. Klečita Polde Rijavec (ki ni bil obveščevalec, pač pa njegov brat Slavko) in Milan Jamšek.

Od obveščevalne je treba razlikovati izvidniško službo, za katero so bili neposredno odgovorni poveljniki vseh enot in vsak za svoje območje, izvajali pa so jo s pošiljanjem patrolj, prek opazovalcev in z zbiranjem obvestil prebivalstva.

Izredno pomembna je bila tudi protiobveščevalna dejavnost, tj. predvsem pravočasno odkrivanje sovražnikovih vo-hunov v enotah in na območju, kjer se je brigada zadrževala. Sprva je tudi to bila ena izmed poglavitnih nalog brigadne obveščevalne službe, prav tako pa tudi Partije, vseh poveljstev in vsakega posameznega borca. Sredi poletja 1944 so v brigadah vzpostavili za boj s sovražnikovo agenturo in razkrivanje drugih negativnih pojavov v brigadi posebne organe. To je bila tako imenovana OZNA (oddelek za zaščito naroda). Njeni pooblaščenici so bili pri vseh štabih brigad, povezovali

pa so se tudi z ustreznimi organi na terenu. Za Gradnikovo brigado, ki so jo sestavljali pretežno Primorci, razen že omenjenega primera ni ugotovljeno, da bi imela v svojih vrstah kake gestapovske ali druge sovražnikove agente, toda pretrpela je hude izgube zaradi delovanja sovražnikove agenture na ozemlju, kjer se je zadrževala pozimi 1943/1944 (na širšem območju Idrije in pred Hotedrščico). Ko pa so v vseh brigadnih enotah začeli posvečati večjo pozornost zavarovanju in čuječnosti, je bilo s tem tudi konec nepričakovanih sovražnikovih udarov.

Občasno je v brigadi prihajalo do pojavov (npr. panika v boju, prekinjanje zveze v nočnih pohodih, izgubljanje orožja ipd.), ki so imeli enake posledice, kot da bi jih hote povzročali sovražnikovi agenti. Tega seveda ni bilo mogoče dokazati in je bržkone šlo za neodgovorne postopke posameznikov. Pregarjali in odpravljali so jih z obravnavanjem in razkrinkavanjem na političnih urah, pa tudi z disciplinskimi ukrepi.

Dokaj dobro je bila v brigadi organizirana tudi sanitetna služba, čeprav brigada do konca leta 1943 ni imela lastnega zdravnika. S prihodom dr. Vladislava Klajna za sanitetnega referenta v januarju 1944 se je stanje precej popravilo. Vse težje ranjence in bolnike so pošiljali v stacionarne tajne bolnice, v brigadni premični bolnici pa so zadržali lažje ranjence in bolnike, ki so lahko sami hodili. Takrat je bilo tudi predvideno, naj bi v štabu brigade imeli poleg sanitetnega referenta še njegovega namestnika ter enega ali dva bolničarja, pri štabih bataljonov po enega bolničarja s pomočnikom, v četah pa po dva bolničarja. Vsaka četa naj bi imela še dva nosača ranjencev, ki bi ju bilo treba strokovno poduciti o nošenju ranjencev.¹¹³

Kasneje so ugotovili, da vseh teh zahtev ni bilo mogoče uresničiti. V četah niso imeli stalnih nosačev, temveč so ranjence reševali s položajev najbližji borci. Četnega ali bataljonskega previjališča ni bilo, ker so bili bolničarji in bolničarke na samih položajih. Tudi njihova strokovna usposobljenost ni bila zadovoljiva, toda »nižje sanitetno osebje je

¹¹³ Dopis sanitetnega odseka štaba 31. divizije z dne 18. januarja 1944, fase. 282 a/IV v AIZDG.

požrtvovalno, kar kažejo žrtve iz vrst bolničarjev v zadnjih bojih.«¹¹⁴

Hkrati s tem so menili, da je bolje, če brigadne premične bolnice ukinejo, ker le-te ne morejo slediti vsem premikom svoje brigade. Zato so zaostajale, kar je povzročalo težave z njihovim zavarovanjem in oskrbovanjem. Zato je bila poleti 1944 ustanovljena divizijska premična bolnica, kamor so po-
tlej pošiljali iz brigad vse lažje ranjence in bolnike.

V brigadi so organizirali nekaj tečajev za bolničarke, na njih pa so poleg prve pomoči obravnavali tudi vprašanja s področja higijene, prehrane, pitne vode ipd. V četah so vzpostavili posebno dežurno službo, ki je nadzorovala čistočo, pomivanje posode, pranje perila in morebitne bolezni.¹¹⁵

Prav osebna higiena je bila problem, s katerim so se morali nenehno ubadati. Pri tem ni šlo toliko za malomarnost posameznikov, čeprav so bili tudi taki primeri, kot pa za objektivne težave. Enote so bile pogosto v krajih in na položajih, kjer je primanjkovalo vode. Borci so imeli eno samo obleko, mnogi pa niso imeli niti rezervnega perila in se niso mogli redno preoblačiti. Spali so navadno po hlevih, skednjih in pod kozolci, redkeje po hišah, pogosto pa kar na prostem. Ko so se razpasle uši, jih ni bilo več mogoče povsem pregnati. Edini način za to bi bilo prekuhavanje perila, oblek in odej vseh borcev hkrati, kar pa je iz že omenjenih razlogov bilo praktično neizvedljivo. Takega stanja tudi »tek-movanje zmage« ni moglo bistveno popraviti. Po končanem tekmovalju so sicer ugotovili, da se borci umivajo enkrat dnevno in da perilo prekuhavajo enkrat tedensko, toda kljub temu ima še vedno 87 % borcev uši, 15 % borcev pa garje.¹¹⁶
V istem poročilu piše, da ima prve povoje le 45 % borcev v brigadi.

V takih okoliščinah je bila nenehno navzoča nevarnost, da pride do epidemije tifusa ali kake druge nalezljive bo-
lezni. K sreči pa tega ni bilo. Poleti 1944 so pri nekaterih

¹¹⁴ Poročilo o konferenci divizijskih in odrednih sanitetnih referentov ter upravnikov bolnic dne 5. in 6. maja 1944, fase. 266/1 v AIZDG.

¹¹⁵ Dopis sanitetnega odseka štaba 31. divizije z dne 18. januarja 1944, fase. 282 a/I V v AIZDG.

¹¹⁶ Poročilo štaba 31. divizije z dne 3. novembra 1944, fase. 89/1 v AIZDG.

borci opazili bolezenske znake, značilne za skorbut. Ko pa so začeli borcem dajati več zelenjave, je tudi to izginilo.¹¹⁷

Dolžnost sanitetnih referentov oziroma bolničarjev in bolničark je bila tudi kontrola nad neoporečnostjo hrane, kolikor je to bilo pri splošnem pomanjkanju sploh izvedljivo. Ko so septembra 1944 prišle iz Ljubljane vesti, da so Nemci poslali v naše enote svoje agente s strupom, ki naj bi ga pomešali med hrano, so morali sanitetni referenti še poostriti svoj nadzor. Ni znano, ali je bilo opozorilo v zvezi s tem resnično, toda na Primorskem ni bilo nobenega resnejšega primera zastrupitve hrane.¹¹⁸

Vprašanja, ki se nanašajo na ministerstvo in sploh inženirstvo, so dokaj obsežno obdelana že pri opisovanju akcij in jih zato ne kaže ponavljati.

Pač pa zaslužijo posebno pozornost vprašanja, ki se nanašajo na vzdrževanje zvez.

Pred kapitulacijo Italije so medsebojne zveze vzdrževali le s kurirji neposredno ali pa prek terenskih kurirskih karav. Enako je bilo tudi še v prvih mesecih po razpadu Italije, le da so v nekaterih primerih kurirji uporabljali kolesa in motorna kolesa. Zahteva, naj bi v enotah imeli kurirje konjenike, ni bila uresničljiva. Po enotah so imeli stalne kurirje, če pa jih ni bilo dovolj, so v te namene uporabljali še druge borce.

Proti koncu leta 1943 so menili, da bi zlasti v boju zveza bila hitrejša, če bi uporabljali signalizacijo, in tako so pri štabu divizije organizirali vrsto tečajev za signaliste. Uspesabljali so jih v signalizaciji z zastavicami, piščalkami in svetilkami. Na prvi tečaj so iz brigade poslali enajst, na drugi pa devet borcev, tako da so že januarja 1944 imeli izurjene signaliste v vseh bataljonih.¹¹⁹ Približno enako število signalistov so imeli v brigadi tudi še v kasnejših mesecih, toda spomladi 1944 so posodobili svojo opremo oziroma pripomočke za signaliziranje: iz angleških zračnih pošilk so dobili optične aparate in žaromete, pa tudi nekaj signalnih pištol in rakete. Na tečaju, ki so ga priredili v

¹¹⁷ Polmesečno poročilo partijskega komiteja 31. divizije z dne 4. julija 1944, fase. 276 a/I v AIZDG.

¹¹⁸ Dopis štaba 9. korpusa z dne 18. septembra 1944, fase. 281/11 v AIZDG.

¹¹⁹ Dopis štaba 31. divizije z dne 31. decembra 1943, fase. 280/1 v AIZDG.

Signalist.

štabu brigade, so se signalisli urili na teh novih pripomočkih po pravilniku, prilagojenem za naše razmere.¹²⁰ Kljub veliki skrbi, ki so jo posvečali signalni zvezi, pa so jo v praksi le redkokdaj uporabljali. Signaliziranje je potekalo sorazmerno počasi, toda glavni razlog je v tem, da je uporaba tega načina vzdrževanja medsebojnih zvez sovražniku odkrivala naše položaje.

Neprimerno bolj kot signalno so uporabljali — zlasti od pomladi 1944 dalje — telefonsko zvezo. V vodu (kasneje četi) za zvezo pri štabu brigade so imeli skupino telefonistov z nekaj telefoni in kablom (februarja 1945 so imeli štiri telefonske aparate in 4000 metrov izoliranega kabla), kar je zadostovalo, da so v bojih medsebojno telefonsko povezali bataljone s štabom brigade oziroma štab brigade s štabom divizije. Pri tem so se navadno priključevali (zlasti takrat, ko je bila brigada bliže osvobojenemu ozemlju) na stalno

¹²⁰ Poročilo odseka za zveze štaba 9. korpusa z dne 30. maja 1944, fase.

Radiotelegrafisti Gradnikove brigade s svojo postajo v Trnovskem gozdu.

telefonsko omrežje, ki je bilo razpredeno po skoraj vsej Primorski in Gorenjski. To omrežje je bilo razdeljeno na šest con in samo prva cona (na širšem območju Cerknega) je jeseni 1944 imela približno 120 km telefonskih linij.¹²¹ Pri tem so računali tudi z možnostjo, da bi sovražnik prisluškoval telefonskim pogovorom, zato so kot pripomoček za pogovore izdelali posebne tablice, na katerih so nazive enot in krajev nadomestili z ustreznimi številkami.¹²²

V začetku junija je dobila brigada tudi angleško radijsko postajo, ki ji je potrebno električno energijo dajal generator na ročni pogon. Z njo so nato redno vzdrževali zvezo s štabom divizije in drugima dvema brigadama v diviziji, po potrebi pa tudi s štabom korpusa in drugimi enotami.¹²³ Radiotelegrafisti so se izurili na posebnih tečajih pri štabu korpusa.

Fase. 304/1 v AIZDG.

¹²² Dopis štaba 31. divizije z dne 10. novembra 1944, fase. 277/11 v AIZDG.
¹²⁸ Poročilo odseka za zveze štaba 9. korpusa z dne 30. maja 1944, fase. 254/1 v AIZDG.

V okviru brigadne radiotelegrafske ekipe je bila tudi šifrantka, ki je vse brzjavke šifrirala. Šifre so bile dokaj enostavne in tako je Nemcem, kot je bilo ugotovljeno po končani vojni, uspevalo s svojimi radijskimi postajami, ki so jih imeli na območju Gradca nalašč za prisluškovanje partizanskih radijskim postajam v Jugoslaviji, brzjavke prestrezati in jih tudi dešifrirati. K sreči jim je takrat že primanjkovalo sil, da bi znali tako dobljene podatke o razmestitvi, moči in namerah naših enot takoj učinkovito izkoristiti.

Zanimivo je, da so bili naši štabi takrat obveščeni, »da nemške oblasti lovijo naše depeše in jih dešifrirajo. Ujeli so daljšo depešo, v kateri so bila navodila za obveščevalno službo 9. korpusa«,¹²⁴ vendar, kot kaže, opozoril niso jemali resno.

Prek brigadne službe za zvezo je šla tudi vsa zasebna pošta. Vsa pisma, ki so jih borci pošiljali iz enote ali jih prejeli, so šla skozi cenzuro. Na vsakem pismu je moral biti žig in podpis osebe, ki je pismo pregledala. Prepovedano pa je bilo pošiljati in sprejemati pisma po zasebnih kanalih.¹²⁵

PREHRANA IN OSKRBA

Za oskrbovanje bataljonov in brigade v celoti s hrano in drugimi potrebščinami so skrbeli bataljonski in brigadni intendant s pomočniki. To je bilo eno najtežavnejših opravil in nalog. Za tolikšno število ljudi preskrbeti redno in dovolj hrane na ozemlju, ki je bilo glede pridelovanja hrane vselej pasivno in ki ga je poleg vsega ropal še okupator, res ni bilo lahko. Vsaka nepravilnost pri zbiranju, odkupovanju (največkrat prisilnem) ali zaplombi hrane je vselej imela težke politične posledice. Zato so štabi vseh enot in organi ljudske oblasti posvečali temu vprašanju veliko pozornost in skrb.

Dokler je bilo na določenem ozemlju še malo partizanskih enot, kot je bil primer s Primorsko pred kapitulacijo Italije, je bil osnovni način prostovoljno oddajanje in zbiranje hrane za te enote. Po množični ljudski vstaji ob razpadu Italije in izrednem številčnem porastu narodnoosvobodilne vojske pa

¹²⁴ Poročilo OC Kokrškega odreda z dne 20. februarja 1945, fase. 232/1 v AIZDG.

¹²⁵ Okrožnica štaba 31. divizije z dne 7. januarja 1945, fase. 278/III v AIZDG.

je bilo treba bremena glede tega porazdeliti enakomerneje in čim pravičneje. Zato so se predstavniki vseh devetih primorskih okrožnih narodnoosvobodilnih odborov na konferenci 23. in 24. septembra 1943 dogovorili, naj za prehrano vojske skrbijo krajevni narodnoosvobodilni odbori prek svojih gospodarskih komisij oziroma članov, ki so za to odgovorni. Hrano pa naj intendantom izročajo proti potrdilom.¹²⁶

Neposredno so intendantni lahko odkupovali hrano z denarjem, boni ali potrdili le tam, kjer narodnoosvobodilnih odborov ali odborov OF ni bilo. Toda tudi tam so morali paziti, da ne bi iz določene vasi pobrali preveč hrane in povzročili pri prebivalstvu pomanjkanja. V takih primerih so morali z odkupi zajeti več vasi hkrati.¹²⁷

Iz ohranjenih virov ni mogoče opaziti v zvezi s tem silno občutljivim vprašanjem kakih večjih nepravilnosti. Tu pa tam je prihajalo do nesporazumov s posameznimi gospodarskimi komisijami, ki so pogosto odobravale manjše količine hrane, kot pa jo je brigada potrebovala.¹²⁸ Res pa je, da je brigada potrebovala veliko hrane. Tako na primer so v juliju 1944 porabili 18 750 kg mesa (žive teže), 4850 kg moke, 565 kg graha, 575 kg makaronov, 565 kg fižola, 5830 kg krompirja, 250 kg soli, 1200 kg sadja, 90 kg masti, 1615 l vina itd. Vse to je bilo nabavljeno prek gospodarskih komisij, borci pa so prejeli po tri obroke dnevno.¹²⁹

Približno enake količine so porabili tudi v drugih mesecih. Razlike so predvsem v tem, da je bilo med bivanjem na Primorskem morda manj mesa in več makaronov in moke, med bivanjem na Gorenjskem pa manj moke in makaronov ter več mesa in krompirja.

Hrana je bila dokaj enolična, na priboljške pa so borci lahko računali le med bivanjem v Vipavski dolini in ob praznikih. Tako na primer je za Božič leta 1944 vsak borec prejel s terena paket, intendantura pa jim je razdelila še cigarete,

¹²⁶ Okrožnica Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo z dne 27. decembra 1943, fase. 255/1 v AIZDG.

¹²⁷ Okrožnica štaba 3. operativne cone »Alpske« z dne 25. novembra 1943, fase. 281/1 v AIZDG.

¹²⁸ Poročilo štaba 31. divizije o političnem delu z dne 28. marca 1944, fase. 276 a/II v AIZDG.

¹²⁹ Mesečno poročilo intendanture štaba 31. divizije z dne 7. avgusta 1944, fase. 262/III v AIZDG.

kruh, salamo in vino. Tega ni bilo prav dosti, kajti na vso brigado je prišlo le 1500 cigaret, 270 kg kruha in 5111 vina.¹³⁰

Če sodimo po poročilih brigadne in divizijske intendature, so borcem skoraj vselej pripravljali po tri obroke dnevno. Čeprav je to morda res, pa je vprašljivo, ali so tudi borci na položajih in v zasedah lahko jedli trikrat dnevno. Vsekakor so bili obroki količinsko nezadostni.

Težave z zagotavljanjem potrebnih količin hrane so bile nenehne, toda spomladi 1945 je glede tega prišlo že tako daleč, da je bilo enotam ukazano, da zaradi velikega pomanjkanja hrane ne smejo kuhati več kot dvakrat dnevno, prepovedana pa je bila tudi peka kruha. V tistih dneh so marsikdaj kuhali celo enkrat samkrat na dan.¹³¹

Zelo slabo stanje je bilo tudi glede uniform in obutve. Po kapitulaciji Italije je veliko borcev nosilo italijanske uniforme in čevlje, kar pa se je zaradi slabe kakovosti in težavnih okoliščin, v katerih so borci živeli in delovali, hitro obrabilo. Brigada je sicer imela premično čevljarstvo in krojaško delavnico, bataljoni pa posamične čevljarje in krojače, a ti zaradi pomanjkanja materiala in delovnih pripomočkov navadno niso imeli kaj početi. Italijanske uniforme je bilo treba nadomeščati s civilnimi oblekami, ki so jih dobili na terenu ob zbiralnih akcijah, oziroma so bili vanje oblečeni novi mobiliziranci in vrnjeni razhajkanci. Podobno je bilo tudi s perilom in nogavicami. Edino, kar je bilo za vse borce še skupno in jih je opredeljevalo kot borce narodnoosvobodilne vojske, je bila titovka z rdečo zvezdo.

Od poletja 1944 so začeli v brigado prihajati tudi posamezni kosi angleških uniform, ki so jih dovažala zavezniška letala, toda tega je bilo vselej premalo. A od tega, kar je prišlo po zraku, so se najprej opremili štabi in odseki s svojimi številnimi ljudmi v korpusu in diviziji, nato še v štabu brigade, tako da je do borcev v četah vsega tega prišlo zelo malo.

Tako na primer iz nekega statističnega poročila o tekmovanju zvemo, da je bilo takrat v Gradnikovi brigadi 42 %

¹³⁰ Mesečno poročilo intendature štaba 31. divizije z dne 5. januarja 1945, fase. 256/III v AIZDG.

¹³¹ Odredba štaba 9. korpusa z dne 6. marca 1945, fase. 256, III v AIZDG.

Zavezniška pomoč iz zraka.

slabo oblečenega in 30 ¹⁰/o slabo obutega moštva.¹³² Še slabše stanje je bilo nekoliko pred tem, julija 1944, kajti iz brigade so poročali, da bi potrebovali 400 oblek in prav toliko čevljev. V juniju so sicer dobili (bržkone iz zavezniških pošiljk) 330 srajc, toda le 10 uniform ter 95 parov novih in 45 parov popravljenih čevljev.¹³³ Na te prve uniforme so bili borci zelo ponosni in so pazili nanje.¹³⁴

V pozni jeseni 1944 se je stanje spet močno poslabšalo, kajti zaradi nekaj nesporazumov so izostale zavezniške pošiljke, Vipavsko dolino pa je prav takrat na gosto zasedel sovražnik. Prišlo je že tako daleč, da je bilo za jesenske dneve primerno oblečenih komaj 30 % borcev v diviziji in da tik pred zimo mnogi borci niso imeli niti bluz, kaj šele zimske plašče.¹³⁵ V decembru in januarju so se spet prikazala zavezniška letala in stanje glede opremljenosti borcev se je nekoliko izboljšalo, vendar ne toliko, da bi ga lahko imeli za zadovoljivo. Še vedno je ostalo 80% borcev v diviziji brez zimskih plaščev, večina pa je imela le po eno garnituro perila. Gradnikova brigada je v decembru prejela 76 parov čevljev, 49 hlač in le dva plašča.¹³⁶ Nekoliko bolj so bili gradnikovci zadovoljni v januarju, saj so poleg 27 parov čevljev dobili tudi 110 hlač, 125 bluz in 72 plaščev.¹³⁷

Brigada je od transportnih sredstev imela le konje in mule, občasno pa kako motorno kolo in po tri ali štiri navadna kolesa. Konji so bili jahalni in namenjeni le za člane ožjega štaba brigade, mule pa tovarne za prenašanje težkih minometov, streliva in razne intendantske opreme (kuhinjski kotli, hrana ipd.). Sprva je bilo teh živali, ki so jih zaplenili italijanski vojski ob njenem razpadu, še kar precej, nato pa čedalje manj. Ni bilo namreč možnosti, da bi izgubljene živali

¹³² Brez datuma, vendar verjetno iz jeseni 1944, fase. 271 a v AIZDG.

¹³³ Mesečno poročilo intendature štaba 31. divizije z dne 5. julija 1944, fase. 262/III v AIZDG.

¹³⁴ Poročilo štaba 31. divizije o političnem delu z dne 16. junija 1944, fase. 276 a/II v AIZDG.

¹³⁵ Mesečni poročili intendature štaba 31. divizije z dne 8. novembra in 7. decembra 1944, fase. 262/III v AIZDG.

¹³⁶ Mesečno poročilo intendature štaba 31. divizije z dne 5. januarja 1945, fase. 256/III v AIZDG.

¹³⁷ Mesečno poročilo intendature štaba 31. divizije z dne 6. februarja 1945, fase. 256/III v AIZDG.

nadomeščali z novimi. Izgubljali so jih v bojih ali zaradi slabega ravnanja z njimi. Ožuljene živali so puščali pri zanesljivih kmetih, ko pa so se pozdravile, so jih spet vzeli nazaj.

Tako na primer je bilo spomladi 1944 v brigadi 37 mul, jeseni istega leta le 14, medtem ko je po sovražnikovi spomladanski ofenzivi leta 1945 ostala le še ena sama mula.¹³⁸

¹³⁸ Poročili sanitetnega odseka štaba 9. korpusa z dne 15. aprila in 19. oktobra 1944, fasc. 266/1 v ALZDG; številčno stanje Gradnikove brigade z dne 10. aprila 1945, fasc. 279/11 v ALZDG.

SKLEPNA BESEDA

Kakšno vlogo je Gradnikova brigada odigrala v dveh letih svoje bojne poti in kakšnega pomena je bila za končno zmago in doseg ciljev našega narodnoosvobodilnega gibanja?

Pogosto ocenjujemo kako enoto po tem, kdaj je bila ustanovljena, koliko sovražnikov je onesposobila in kako dolgo pot je prehodila. Gradnikova brigada, čeprav ena izmed najstarejših slovenskih brigad, je bila v primerjavi z nekaterimi drugimi jugoslovanskimi brigadami precej mlada, saj je bila ustanovljena šele spomladi 1943. Tudi njeni vojaški uspehi so morda manjši od kake druge brigade, izgube pa večje. Ozemlje, na katerem je dejstvovala, ni obsežno, saj se je zadrževala predvsem na Primorskem, manj pa na Gorenjskem, medtem ko je na Notranjsko prišla le trikrat.

Pa kljub temu je Gradnikova brigada za naše narodnoosvobodilno gibanje pomembnejša in zaslužnejša od mnogih drugih enot z večjimi vojaškimi uspehi, kajti njen pomen presega meje Slovenskega primorja in tudi Slovenije.

Gradnikova brigada je skupno z drugimi enotami 9. korpusa dejstvovala na zelo komunikativnem ozemlju, ki je bilo tako za italijanskega kakor tudi za kasnejšega nemškega okupatorja izrednega strateškega pomena. Odtod izvira tolikšna gostota okupacije (100 000 vojakov pod Italijo in do 75 000 vojakov pod nemško okupacijo), kakršne ne poznamo v nobeni drugi jugoslovanski pokrajini, ter z njo povezane čedalje hujše in pogostejše ofenzive in razne manjše očiščevalne akcije.

Slovensko primorje, odkoder izhaja in kjer je dejstvovala Gradnikova brigada, ni bilo le obrobno jugoslovansko nacionalno ozemlje, temveč tudi ozemlje, katerega usoda celo v primeru zavezniške zmage ni bila že vnaprej določena. Poleg

italijanskih so si tudi reakcionarni krogi na Zahodu na vso moč prizadevali, da tega ozemlja, kljub jasno izraženi volji njenega slovenskega prebivalstva, ne bi vključili v novo Jugoslavijo. Da pa svojih prizadevanj niso mogli uresničiti, je v veliki meri zasluga primorskih brigad. Že to, da so brigade sploh obstale v tako težavnih razmerah, je dokaz velike enotnosti vsega prebivalstva in njegove volje, da živi v Titovi Jugoslaviji. Brigade pa niso le obstale, temveč so še pred prihodom anglo-ameriških enot osvobodile vse Slovensko primorje in svetovno javnost postavile pred izvršeno dejstvo: Slovensko primorje je tudi že dejansko postalo sestavni del nove Jugoslavije.

Več kot samo simbolično je srečanje Gradnikove brigade, naj starejše primorske brigade, s predhodnicami anglo-ameriških sil pri Zagradu dne 1. maja 1945 ob pol dveh popoldne. Borci so jih pozdravili kot zaveznike in goste, hkrati pa so jih že s svojo navzočnostjo ob Soči opozorili, da se je primorsko ljudstvo glede svoje nadaljnje usode že odločilo in se opredelilo za Titovo Jugoslavijo. S tem dejstvom so se morali naposled sprijazniti tudi oni, ki so s Slovenskim primorjem imeli drugačne namene.

POVELJSTVO III. SNOUB IVANA GRADNIKA¹

Komandanti:

1. DANILO ŠOROVICH (od 26. aprila 1943 do 3. novembra 1943)
2. MARTIN GREIF-RUDI (od 3. novembra 1943 do 30. januarja 1944)
3. PAVEL JEŽ-STANKO (od 30. januarja 1944 do 20. marca 1944)
4. RATKO MARJANOVIČ (od 20. marca 1944 do 21. septembra 1944)
5. IVAN SULIČ-IZTOK (od 21. septembra 1944 do 21. januarja 1945)
6. SAMUEL HORVAT-SAMO (od 21. januarja 1945 do 10. marca 1945)
7. RADO KLANJŠČEK-JAKEC (od 10. marca 1945 dalje)

Politični komisarji:

1. CVETO MOČNIK-FLORJAN² (26. aprila 1943)
2. ANTON BAVEC-CENE (od 27. aprila do junija 1943)
3. JOŽE ČERIN-PETER (od junija 1943 do začetka avgusta 1943)
4. FRANC TAVČAR-ROK (od začetka avgusta 1943 do 2. septembra 1943)
5. VINKO ŠUMRADA-RADOŠ (od 2. septembra 1943 do 3. novembra 1943)

¹ Odločbe o imenovanjih brigadnih funkcionarjev je dajal štab korpusa, štab divizije pa je na podlagi tega obveščal brigade. So primeri, ko je ohranjen le eden od omenjenih dokumentov, zato je lahko datum imenovanja, kot je tu omenjen, za dan ali dva netočen.

* Padel je na dan ustanovitve brigade na Golobarju.

6. DRAGO FLIS-STRELA (od 3. novembra 1943 do približno 10. februarja 1944)
7. IVAN FRANKO-IZTOK (od februarja 1944 do konca aprila 1944)
8. IVAN SULIČ-IZTOK (od konca aprila 1944 do začetka avgusta 1944)
9. IVAN FRANKO-IZTOK (od začetka avgusta 1944 do 27. novembra 1944)
10. VILJEM KLEMENC-VILI (od 27. novembra 1944 do 21. januarja 1945)
11. ALOJZ TOMŠIČ (od 21. januarja 1945 do 5. marca 1945)
12. ANTON KVATERNIK (od 12. marca dalje)

Namestniki komandantov:

1. ANTON BAVEC-CENE (26. aprila 1943)
2. SLAVKO BOMBAČ-BORIS (junija 1943)
3. JOŽE AVSEC-ČAPAJEV³ (od 3. novembra 1943 do 28. decembra 1943)
4. RATKO MARJANOVIČ (od 28. decembra 1943 do približno 15. marca 1944)
5. JOŽE MIHEVC-RUDAR⁴ (od približno 15. marca 1944 do 15. maja 1944)
6. FRANC NEMGAR⁵ (od 15. maja 1944 do 3. septembra 1944)
7. IVAN SULIČ-IZTOK (od 3. septembra 1944 do 21. septembra 1944)
8. SVETOLIK JOVANOVIČ-MITO⁶ (od 21. septembra do 20. decembra 1944)

Namestniki političnih komisarjev:

1. JOŽE ČERIN (maja in junija 1943)
2. DRAGO BRANISELJ-SVARUN⁷ (od 3. novembra 1943 do 17. januarja 1944)

³ Smrtno se je ponesrečil 8. februarja 1944 na Cerkljanskem vrhu.

⁴ Padel je 20. junija 1944 na Jelovici.

⁵ Padel je 2. maja 1945 na Opčinah pri Trstu.

⁶ Padel je 20. decembra 1944 v Dobravi pri Gorenji vasi.

⁷ Padel je 17. januarja 1944 na Vojskem.

3. STANKO PETELIN-VOJKO (od 30. januarja 1944 do 23. junija 1944)
4. MIRO PAVLIN (od 28. junija 1943 do 16. septembra 1944)
5. FRANC KRANJC-FRANJO (od 16. septembra 1944 do 5. februarja 1945)
6. FRANC VEHAR (od 5. februarja 1945 do 5. marca 1945)
7. FRANC PRIMOŽIČ (od 5. marca 1945 dalje)

Načelniki štaba:

1. FRANC RUSTJA-ČANČI (od 15. septembra 1943 do sredi februarja 1944)
2. OTO VRHUNEC-BLAŽ OSTROVRHAR⁸ (od 15. maja 1944 do 1. oktobra 1944)
3. SAMUEL HORVAT-SAMO (od 1. oktobra 1944 do 21. januarja 1945)
4. IVAN LEBAN (od 21. januarja 1945 do 7. februarja 1945)
5. RADO JAKIN (od 15. februarja 1945 do 24. februarja 1945)
6. DUŠAN VUKADINOVIC (od 2. marca 1945 do 28. marca 1945)
7. RADO JAKIN (od aprila 1945 dalje)

⁸ Padel je 5. aprila 1945 nad Selško dolino.

NARODNI HEROJI GRADNIKOVE BRIGADE

DRAGO FLIS-STRELA, je bil rojen leta 1921 v Blanci pri Krškem. V partizane je odšel sredi julija 1941 na Pohorje. Ko je zbolel, so ga poslali v Ljubljano, odtod pa je sredi septembra 1941 odšel znova v partizane. Bil je v Šercerjevem bataljonu, kasneje v Loškem odredu, z njim pa je oktobra 1942 prišel na Primorsko. Pred kapitulacijo Italije je bil namestnik političnega komisarja Severnoprimskega odreda in nato Primorskega odreda, po kapitulaciji politični komisar Goriške in Gradnikove brigade, kasneje pa šef obveščevalnega centra štaba 9. korpusa.

IVAN LIKAR-SOČAN je bil rojen leta 1921 v Logu pod Mangartom. V partizane je stopil marca 1943 v 2. bataljon Severnoprimskega odreda, v Gradnikovi brigadi pa je bil namestnik komandirja čete. Udeležil se je bojev na Golobarju, Stolu in Krnu. Po kapitulaciji Italije je bil najprej v Bazoviški brigadi, kasneje pa komandant 2. bataljona Briško-beneškega odreda. Proti koncu vojne je kot vodja diverzantske skupine izvajal diverzantske akcije med Kobaridom in Trento.

JOŽE MIHEVC-RUDAR je bil rojen leta 1922 v Idriji. V partizane je stopil novembra 1942. Najprej je bil v Soškem in Južnoprimeškem odredu, nato pa v Gregorčičevi brigadi, s katero se je udeležil pohoda v Beneško Slovenijo. Ob združitvi obeh primorskih brigad je prišel v Gradnikovo brigado, kjer je jeseni 1943 postal komandant 3. bataljona, nato pa namestnik komandanta brigade. Spomladi 1944 je bil imenovan za komandanta Vojkove brigade, toda že 20. junija 1944 je padel na Jelovici.

CVETO MOCNIK-FLORJAN je bil rojen leta 1914 v Ljubljani. Septembra 1941 je odšel v partizane na Mokre in se v naslednjem mesecu udeležil napada na Lož. Kasneje je bil v Serčerjevem bataljonu, junija 1942 je postal politični komisar Kočevskega odreda, po prihodu na Primorsko z Loškim odredom pa spomladi 1943 politični komisar Severnoprimorskega odreda in nato prvi politični komisar Gradnikove brigade. Padel je prvi dan obstoja nove brigade 26. aprila 1943 na Golobarju.

DRAGO MASLO je bil rojen 21. avgusta 1912 na Ostrožnem Brdu pri Postojni. V partizane je stopil leta 1941, že aprila naslednjega leta pa je postal komandir Brkinsko-pivške čete. Četa je pod njegovim poveljstvom dosegla vrsto uspehov. Po ustanovitvi Južnoprimorskega odreda je bil imenovan za komandanta njegovega 2. bataljona. Nato je bil v Gregorčičevi brigadi, po njeni združitvi z Gradnikovo brigado pa je kmalu zatem postal komandant njenega 2. bataljona. V začetku leta 1944 je iz brigade odšel za komandanta Istrskega odreda, nato pa za komandirja udarne čete 30. divizije, s katero je med boji za Trst vdrl v mesto pred drugimi enotami 9. korpusa in 4. armade.

DUŠAN MUNIH-DARKO je bil rojen leta 1924 v Seli pri Volčah. V partizane je prišel septembra 1942, po ustanovitvi Gradnikove brigade pa je postal komandir njene minerske čete in izvajal diverzantske^ akcije predvsem v dolini Soče. Maja 1943 je prešel v Varnostno-obveščevalno službo (VOS), po kapitulaciji Italije pa je diverzantske akcije opravljal v glavnem v Gorici in Trstu. Nemci so njegovo skritališče v Borštu pri Trstu 10. januarja 1945 odkrili in napadli. Darko se je skušal prebiti, vendar je bil ranjen, nato pa ubit.

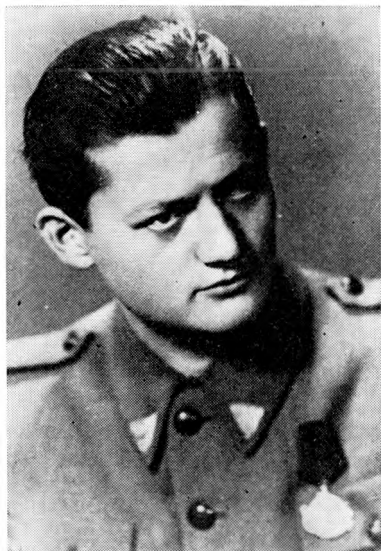
FRANC POKOVEC-POKI je bil rojen leta 1921 v Ljubljani. V narodnoosvobodilno gibanje se je vključil v prvih mesecih italijanske okupacije in deloval v VOS v Ljubljani in njeni okolici. Leta 1943 je bil poslan v Slovensko primorje, kjer je bil inštruktor pokrajinske komisije VOS. Ob ustanovitvi Gradnikove brigade je postal njen obveščevalec. Kasneje, po kapitulaciji Italije, je bil med drugim tudi na dolžnosti namestnika političnega komisarja 2. brigade VDV, iz katere je bil jeseni 1944 premeščen v 3. brigado VDV na Stajerskem za njenega političnega komisarja.

MIHAELA ŠKAPIN-DRINA je bila rojena leta 1922 v Velikem polju pri Sežani. Marca 1943 so ji fašisti požgali dom, očeta pa ubili. Istega dne je z bratom, sestro in materjo odšla v Južnoprimerški odred, medtem ko je bil starejši brat že prej v partizanih. Iz odreda je prešla v Gregorčičevo brigado, avgusta 1943 pa se je vključila v Gradnikovo brigado. Po kapitulaciji Italije so jo premestili v Vojkovo brigado, kjer je kot namestnica političnega komisarja 2. bataljona padla 15. novembra 1943 na Žirovskem vrhu.

FRANC TAVČAR-ROK je bil rojen leta 1920 v Jaršah pri Ljubljani, že leta 1941 je ilegalno deloval na območju Jezice in Tomačevega, kjer je organiziral Narodno zaščito in bil član VOS. Julija 1942 je odšel v Tomšičevo brigado, marca 1943 pa je bil poslan v Slovensko primorje, kjer je postal najprej politični komisar Gregorčičeve, nato pa Gradnikove brigade. V bojih na Krvavi peči 1. septembra je bil ranjen. Ko se je pozdravil, je bil komandant 7. korpusa, nato pa pomočnik načelnika Glavnega štaba NOV in POS.

JANEZ UČAKAR je bil rojen leta 1918 na Pristavi pri Moravčah. Leta 1941 je bil član VOS v Ljubljani, nato pa ujet in odpeljan v taborišče v Gonarsu. Od tam je skupno z nekaterimi drugimi tovariši ušel po rovu, ki so ga bili izkopali, in se pridružil primorskim partizanom. Bil je komandant 3. bataljona Severnoprimskega odreda, nato pa obveščevalec Gradnikove brigade v prvih mesecih po njeni ustanovitvi. Kasneje je spet delal v VOS, bil načelnik štaba Briško-beneškega odreda, od septembra 1944 dalje pa obveščevalni oficir v štabu 9. korpusa.

SEZNAM OSNOVNE LITERATURE

- Avšič Jaka: *Naš prvi pohod v Beneško Slovenijo*, Ljubljana 1946
- Bavec Franjo-Branko: *Bazoviška brigada*, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1970
- Boj pod Triglavom*, zbornik, uredil Ivan Jan, Gorje pri Bledu 1966
- Ferenc dr. Tone: *Primorska pred vseljudsko vstajo 1943*, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1983
- Ferenc dr. Tone: *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*, Knjižnica NOV in POS, Maribor 1967
- Ferenc dr. Tone: *Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943—1945*, Borec 1976, št. 11 in 12 ter Borec 1977, št. 1 in 2
- Guček Milan: *Šerčerjeva brigada*, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1973
- Hribnik Rudolf-Svarun: *Dolomiti v NOB*, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1974
- Isakovič Radosav-Rade: *Kosovelova brigada*, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1973
- Jan Ivan-Srečko: *Kokrški odred*, Knjižnica NOV in POS, Kranj 1980
- Juvančič dr. Ivo: *Slovensko primorje v narodnoosvobodilnem boju*, Istra in Slovensko primorje, slovenska izdaja, Beograd 1953
- Juvančič dr. Ivo: *Italijanske snage u Slovenačkom primorju*, Vojnoistorijski glasnik, Beograd 1954, št. 3
- Klanjšček Zdravko: *Pregled sklepnih operacij za osvoboditev Slovenije 1945*, Naša obramba 1975, št. 4
- Kliče Glavni štab*, Oris partizanskih zvez v Sloveniji, uredil Stanko Petelin, Ljubljana 1972
- Kostič Uroš: *Oslobodjenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945*, Beograd 1978
- Krall Jože: *Partizanske tiskarne na Slovenskem, Primorske tiskarne*, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1976
- Lotrič Tone: *škoffeloški odred*, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1971
- Mlakar Boris: *Domobranstvo na Primorskem*, Ljubljana 1982
- Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945*, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1976

- Oslobodilački pohod na Trst Četrte jugoslovenske armije*, Beograd 1952
- Osvoboditev Slovenije*, zbornik, Ljubljana 1977
- Pavlin Mile: *Jeseniško-bohinjski odred*, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1970
- Petelin Stanko: *Med Triglavom in Trstom*, Ljubljana 1963
- Petelin Stanko: *Osvoboditev Slovenskega primorja*, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica 1965
- Petelin Stanko: *Prešernova brigada*, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica 1967 (ponatis, Ljubljana 1980)
- Petelin Stanko: *Vojkova brigada*, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica 1968 (ponatis, Ljubljana 1980)
- Saje Franček: *Belogardizem*, 2. dopolnjena izdaja, Ljubljana 1952
- Stiplovšek dr. Miroslav: *šlandrova brigada*, Knjižnica NOV in POS, Maribor 1971
- Završne operacije za oslobodjenje zemlje 1944—1945*, Vojnoisti-rijski institut, Beograd 1957
- Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije, VI. del, Boji v Sloveniji*, kni. 1—19, Ljubljana 1952—1981

KAZALO OSEBNIH IMEN

- Akimov Džavat 314, 338
 Ambrožič Lado-Novljan 180, 245, 496, 766
 Avsec Jože-Čapajev 226—227, 275, 792
 Avšič Jaka 25, 27, 52, 58, 75, 85, 99, 100, 104—105, 107—108, 485
 Babič Branko 719
 Babič Zdravko 563
 Badalič Pavel 553
 Badoglio Pietro 50
 Bagatel Avgust 529
 Bajt Jože-Triglav 8, 25
 Bajt Matija 8, 304, 415, 632, 656
 Bajt Venceslav 40
 Bandel Jakob 11—12
 Bandelj Dušan 8, 704
 Barbič Milan-Martin 57, 93
 Baša Boris 224
 Bavčar Slavko 8
 Bavdek Jože 181
 Bavec Anton-Cene 8, 20, 28, 31, 44, 55, 57, 94, 113, 171, 776, 791—792
 Bavec Franc-Branko 314, 318, 323, 330—331, 333, 454, 460, 480, 506, 534, 602, 607, 612, 653, 659, 671, 682, 687, 689, 696—697, 700, 705, 712, 716 do 717, 719
 Bavšič Mirko 431
 Bebler Aleš-Primož 26—27, 42, 47, 85
 Beltram Milovan 449
 Benedetič Olga-Zmaga 742
 Benedetič Jakob 40
 Benevol Jože 556, 632
 Berenič Pavle-Gašper 66
 Beretič Miran 8, 531—532
 Bevk France 165
 Bevk Polonca-Sonja 742
 Bignani Ricardo 50
 Boltar Karlo 285, 519, 546, 574, 631, 709
 Bombač Slavko-Boris 70, 94, 158, 792
 Bonfigliani Enrico 37
 Bor Matej 113—114
 Boškin Alojz 631
 Božič Anton 8—9, 55, 57—58, 92, 125—126, 132, 134, 139, 146, 204, 221, 246, 271, 278—279, 321, 375, 383, 390, 411, 463, 556
 Božič Franc 759
 Božič Jože 631
 Božič Nada-Alenka 8—9, 55, 57, 58, 92, 125—126, 132, 134, 139, 146, 204, 221, 246, 271, 278 do 279, 321, 375, 383, 390, 406, 411, 425, 464, 491, 505, 742—743, 751
 Božič Stanko 556
 Bračič Mira 35, 108
 Bračič Mirko 27—28, 30, 42, 51 do 52, 57, 59, 73—75, 77—78, 85, 92—95, 97, 100, 102, 115, 137
 Braniselj Drago-Svarun 181, 226 do 277, 286, 290, 758, 792
 Bratko Ivan 768
 Bratuž Anton 413
 Bratuž Dušica 316, 320, 449, 501, 504—505, 510, 519, 556, 751
 Bravničar Dušan 768
 Breščak Miroslav 8, 220
 Briščik Alojz-Stojan 8, 99, 161, 191, 556

- Briški Alojz 305
 Broz Josip-Tito 43, 359, 378, 431, 443, 446, 490, 516, 719, 723, 748
 Butala Anton 632
 Cankar Ivan 43
 Carallo 602
 Carlevaris 179
 Ceferin Franc 632
 Cencič Lojzka 8
 Cerar Anica 8—9, 66, 742—743
 Cerutti Guido 139
 Cijan Franc 221—222
 Cijan Jože 8, 316, 358, 585
 Ciril in Metod 449, 747
 Coroni 11
 Cotič Andrej 440
 Cotič Lojze 173, 176
 Cuder Slavko 49
 Curk Franc-Nace 8, 85, 102—103, 123, 125, 136, 153—155, 197, 199—200, 202, 217, 228, 240, 266, 275, 277, 453
 Cvek Bogomir 40
 Cvek Mirko-Primorec 36
 Čarga Karlo 321
 Čelik Janko 82
 Čerin Jože-Peter 94—95, 113, 624, 631, 766, 791—792
 Černigoj Jože 8
 Černuta Anton-Mitja 36, 40
 Čibej Franc 159, 226, 272, 274, 296, 305
 Čibej Olga 8, 159, 161, 223, 225, 295, 302, 305, 743, 768
 Čop Jože 8
 Čopi Viljem 40
 Črmelj Mirko 632
 Črnugelj Franc-Zorko 55
 čučič Jožef 173
 Čujec Ivan 40
 Darewsky Neville 99
 Della Bianca Jože 8, 40, 42
 Devetak Ilka 50
 Djujič Momčilo 635, 699
 Dobrila Pavel 96
 Dol jak Ludvik 40
 Dornik Lado-Matija 8, 85, 95
 Drnovšek Mirko 92
 Drobnič Tončka 159, 742
 Drožina Zorka-Planinka 742
 Dur j ava Ladislav-Aleš 8, 28, 30, 34, 36—37, 39—42, 114, 280, 326, 327, 383, 390, 411, 425, 449, 457, 504—505, 529, 631, 776
 Durjava Mara-Urška 356, 529
 Erjavec Franc 519, 556, 574
 Fabjan Stanko 428
 Faganel Cvetko 173
 Faganel Dušan 173
 Faganel Miroslav 374, 383, 396, 463, 467
 Fajt Ivan 556
 Farhat Ismail 378
 Ferenc Tone 6, 9, 19, 21, 24, 30, 52, 55—56, 59, 72, 85, 90, 96, 110, 135, 158, 163, 168, 170—171, 173, 175—178, 185, 188, 191 do 192, 198, 201, 205, 211, 213, 215, 219, 236, 239—240, 249—250, 259, 353, 419, 557, 635, 675, 678, 719
 Feradovic 382
 Ferjančič Jože 631
 Ferlež Ivan 5
 Ferucci Colombo 419
 Fidel Kristina 742
 Fidler Franjo 632
 Filipčič Emil 45
 Flis Drago-Strela 8, 95, 170, 181, 189, 223—224, 226—227, 283, 305, 792, 294
 Frank Tone 321
 Franko Ivan-Iztok 306, 343, 478, 485, 503, 556, 630, 712, 763, 792
 Fratik Slavko 8, 55, 62, 65, 92, 156, 196, 204
 Furlan Brane 224
 Furlan Janko 452
 Furlan Rado 709
 Furlan Stojan 192
 Gabršček Albin-Svoboda 40
 Gala Aleksander Peter 57, 114, 191

- Gašperčič Jože 40
 Gladek Jože 556
 Glešič Viktor 556, 631
 Globočnik Odilo 208—209, 259, 597, 675—676
 Göbbels Josef 183
 Golob Rudolf 556, 632
 Golobič Franc-Oto 8, 28, 42, 47, 55, 58, 121, 136, 146, 150, 200 do 202, 226, 238
 Gorenc Alojz 431
 Gorjanc Viktor 510
 Govekar Ivan 251
 Gradnik Ivan 11—13, 21, 27, 43, 747
 Graziani 50
 Gregorčič Simon 27, 747
 Gregorič Albert 556
 Greif Martin-Rudi 8, 80, 95, 158 do 161, 163—165, 171, 180—181, 189, 204, 218, 220, 224, 226 do 227, 244, 275, 290, 306, 719, 769, 791
 Gri Rudolf 275, 290, 306, 509, 556, 574, 631
 Griželj Rudolf-Vardar 244, 305, 556
 Grossi Livio 24
 Gruber Viljem Drago 448, 507, 621, 632, 651
 Gruden Ivanka-Danica 21, 742
 Gubec Matija 43
 Guček Milan 127, 129—130, 144, 146
 Guesinzade Mehti-Mihajlo 351 do 354
 Hafner Stanislav 709
 Hitler Adolf 175, 183, 209, 378, 513
 Hlad Anton 556, 632
 Horvat Samuel-Samo 523, 556, 591, 624, 631, 791, 793
 Hrast Mirko 8, 107—108
 Hren Anton 144—145
 Hribernik Rudolf-Svarun 410
 Hribljan Mirko 69
 Hrovatin Stanko 241
 Humar Albert 319, 321, 326, 383, 499, 505, 777
 Humar Anton 8, 374
 Humar Mirko 243
 Huseinov Husein 348
 Hvala Franc 397, 419
 Ibraimi Ibrom 8, 234, 241—242, 319, 329, 347—348, 372—374, 382—383, 412, 422, 429, 448 do 449, 766
 Isakovič Radosav-Rade 188, 281, 323, 331, 349, 433, 435, 454, 460, 463, 465, 475, 482, 502, 507, 536, 602, 606—607, 609, 613, 615, 620—621, 625, 653—654, 658 do 660, 678
 Iskra Vincenc-Cene 305, 449
 Ivančič Ivan 493, 507, 556, 574, 631, 656
 Ivančič Janez 8, 313
 Izak 65
 Jakin Rado 631, 651, 709, 793
 Jakomin Jelka 305
 Jakopič Albert-Kajtimir 26
 Jakoš Jožko 502, 505
 Jamšek Jelka 621
 Jamšek Milan 777
 Jamšek Stanka 529
 Jan Anton 40
 Jaroš 171
 Jelinčič Marija-Mira 742
 Jelinčič Milena-Vanda 742
 Jelovčan Ivan 568
 Jereb Avgust-Rok 8, 189—191, 285
 Jerina Lah-Pavla 480
 Jevdjejič 635
 Jež Franc 223
 Jež Pavel-Stanko 8, 28, 69, 98, 121, 204, 290, 316, 321, 791
 Jovanovič Svetolik-Mito 523, 556, 590—591, 632, 792
 Juvancič Ivo 5, 24, 185, 599
 Kaluža Mihael 556, 568
 Kanalec Andrej 40
 Kandare Mirko 8, 69, 151
 Karadjordjevič Petar II. 746

- Kardelj Edvard 26, 718
 Kastelic Boltežar-Veljko 226
 Kavčič Ivanka 742
 Kavčič Marica-Nadja 742
 Kebe Tone 27
 Keber David 556
 Keber Ludvik 556
 Kenda Ferdinand-Nikolaj 58
 121, 227, 280, 769
 Kenda Ivan 40
 Kenda Ferdinand-Nikolaj 58,
 57, 132
 Kenda Rafael 631
 Kopic Janez 321
 Kerševan Dora-Sava 509, 743,
 750
 Keršič Ciril-Metod 343, 356
 Kidrič Boris 26
 Kikelj Ema 742
 Klajn Vladislav 356, 449, 778
 Klanjšček Ciril 574
 Klanjšček Rado-Jakec 9, 28, 503,
 556, 562, 632, 638—641, 700,
 709, 791
 Klavora Vera 39
 Klemenc Viljem-Vili 273, 378,
 449, 556, 792
 Klinar Hinko 556
 Kmetič 92
 Knapič Anton-Lojze 9, 45—47,
 58, 66, 68, 121
 Kneževič Gojko 276, 378, 381 do
 382, 431
 Kneževič Vladimir-Volodja 133,
 138—140, 219
 Kobal Gregor 12
 Kodele Ivan 568
 Kodelja Emil 556
 Kodrič Ivan 224
 Kofol Alojz 273
 Kofol Pepi-Jaka 178, 247
 Kofol j Jože 631
 Kokalj Anton 210
 Kokalj Jožef 449
 Koler Silvo 373, 449, 452, 463,
 537, 556, 559
 Komac Anton 9, 40, 42
 Komac Stanko 40
 Komel Pavla 9
 Kompara Štefan 777
 Koren Ignac 40
 Korenčič Anton-Tarzan 9, 158
 do 160, 193, 226, 272, 305, 499
 do 501, 504—505, 509
 Korenčič Vinko-Tone 342
 Koritnik Polde 226
 Kosimov Kosem 413
 Kosmač Vencel 632
 Košuta Jože 92
 Kovačič Božidar-Iztok 58
 Kozorog Jože 9
 Kožman Karel 55
 Köstermann 657
 Kragelj Alojz-Smeli 9, 69, 103
 do 104
 Kragelj Edo 9, 358, 378, 411
 Kragulj Lovre 12
 Krajc Ludvik 55, 58, 227, 769
 Krall Jože 761
 Kranjc Franjo 9, 28, 37, 42, 44,
 62, 67, 92, 104—105, 107, 148,
 151, 194, 197, 200, 204, 272 do
 274, 283, 556, 559, 624, 631, 793
 Kranjc Janez 9, 28, 58, 121, 198
 Kranjc Vincenc 271
 Kranjec Franc 70
 Krašovec Ivan-Skala 9, 285, 295,
 297, 302, 305, 315, 342, 386, 406,
 422, 425, 437—439, 464, 449, 499,
 504, 556, 620, 632, 684, 688 do
 689, 702—703
 Križaj Boris 9, 503, 505, 749
 Križman Jože 556
 Kroneger Zinka 203
 Krpan Martin 574
 Kruh Ivan 372
 Kržišnik Zvone 112
 Kuhar Ančka 35, 742
 Kuk Andrej 40
 Kuk Anton-Aljoša 31
 Kuk Jože-Branko 58, 121, 227,
 766
 Kunc Anton 459
 Kurn Angel jev 449
 Kusterle Karl 9, 97—98
 Kuštrin Jože 243
 Kūibler Ludwig 209, 259, 395,
 474, 596

Kvaternik Anton 9, 700, 709, 721,
723, 792
Kveder Dušan-Tomaž 141, 145,
180

Lah Alojz 378, 382
Laharnar Andrej 21
Lampe Ivan 504
Latinovič Djuro 276, 519, 556,
564, 568
Leban Ivan 40, 624, 631, 793
Leban Marija 40, 742
Leban Milan 9, 499, 505
Lemut Roman 453
Lerch Ernst 679
Leskošek Franc-Luka 26
Lešnjak Viktor 556
Levpušček Ivan 556
Ličen Žitko-Batjuška 40
Likar Ivan-Sočan 91, 108, 795
Lipušček Ciril 159
Lister 483
Ljubič Bogomir-Miro 217
Ljugović Franc 632
Logar Albin 9, 28, 45
Logar Cene 26—27, 31, 35
Loj ko Cvetko 632
Loridan Angel 556, 632
Lovišček Jožef-Cvetko 63
Lozar Alojz 440
Lozar Bogomir 9, 225, 241, 464
Luštek Miroslav 58

Madon Zorko 413
Mahnič Franc-Saško 226, 272,
305
Mahrenschildt Reinhold 679
Makuc Gabrijela 89
Malagutti 165
Malnič Silva-Vera 203
Manfreda Anton 45, 88—89
Manfreda Danica 9, 89, 742
Manfreda Ivan-Jaka 45, 47, 105,
108
Mandfreda Matija 45, 108
Manfreda Valdi-Gorenjc 45
Manfreda Viktor 45
Maraž Lojze 574
Marinčič Alojz 9, 274
Marinčič Marija 9

Marjanovič Ratko 275—276, 283,
329, 355, 357, 362—363, 431,
449, 471, 478, 510, 523, 791—792
Markič Jožef 632
Marušič Branko 13
Marušič Darko 189
Marušič Živko 159
Maslo Drago 121, 199, 227, 796
Massini Luigi 23, 50
Matej ka Evgen-Pemc 450, 452,
570, 630
Matičič Alojzij 150
Matul Janez 449, 529
Maurič Viktor 9, 40, 42
Mavrič Franc 373
Medvešček Milan 558, 561, 570
Merzek 561
Mesesnel Franc 413
Mihailovič Draža 113, 142
Mihavčič Jože 413
Mihevc Edo 139
Mihevc Jože-Rudar 173, 226, 329,
355, 411, 769, 792, 795
Mihevc Mira 742
Miklavčič Ivan, glej Gradnik
Ivan
Milič Marko 121, 128
Mislej Milan 546, 641
Mlakar Alojz-Zmaj 9, 499 do
503, 505, 509, 532
Mlakar Boris 304, 358, 488, 515,
602, 615
Mlakar Katarina-Živka 21, 139,
742
Mlekuž Anton 40
Mlekuž Ivan-Zdenko 9, 28, 98,
129—130, 132, 140, 194, 217
do 218
Mlekuž Marija 36, 40, 742
Močnik Cveto-Florjan 28, 31, 40,
55 57 791 796
Mohar Janez-Potok 9, 666, 689,
709
Mohorčič Ivan-Slavko 188
Mohorič Neža 247
Moore 443
Mozetič Anica 372, 428—429, 750
Mrak Jože 510
Mrak Olga 569
Mraz Ivan 431

- Mučič Hilar 574
 Munih Darko 797
 Murovec Mirko 220
 Mussolini Benito 109, 119, 369

 Nardin Alojz 9, 158—159, 173,
 187, 192, 221, 226, 238, 381, 449,
 466, 469
 Nardin Karel-Jakec 170
 Nemgar Franc 373, 411, 449, 469,
 478, 503, 792
 Novak Drago 428, 503—504, 507
 Nusdorfer Stanko-Jurko 296

 Obid Ivanka-Daniča, glej Gru-
 den Ivanka-Daniča
 Oblak Franc-Božo 632
 Oblak Ivan 709
 Oder Janež 431, 439
 Ogrizek Štefan 280
 Okroglic Ivan 284, 429
 Oman Stanko 431
 Omladič Ljuban 168, 172, 178
 Orehini Miha 9, '194, 262 do
 263
 Orel 65
 Ovlečar Alojz 632

 Pace 211
 Pagon Adrej-Ogarev 395
 Palčič Francka 36, 40, 742, 750
 Palčič Milan 35, 58, 121, 150
 do 151
 Palčič Vera 34, 36, 38, 40, 742
 Pavletič Valentin 413
 Pavlin Miro 9, 386, 449, 478, 501,
 517, 793
 Pavšič Andrej 273
 Pavšič Stanislav 9
 Pečenko Venčeslav 413
 Pelan Franček 529
 Perc Miro-Maks 49
 Perčič Danilo 709
 Perdih Andrej 40
 Perhavec Srečko 355, 386
 Peric Edvin 574, 631
 Perovšek Franc 94
 Pervanje Edvin 9, 106, 108, 240,
 242
 Pervanje Marija-Anamariia 20,
 35, 58, 742
 Pervanje Nace 228
 Pervanje Stanko-Gruden 106
 Petelin Stanko-Vojko 5, 20, 22,
 72, 136, 142, 161, 191, 213, 232,
 239—240, 262—263, 275, 281,
 284, 288—290, 322—323, 330,
 333, 337, 339, 343, 350—351, 355,
 370, 379, 384, 389—392, 394,
 396, 400—402, 407—408, 410
 do 411, 425—427, 429, 434 do
 436, 442, 449, 454, 461, 479, 506,
 521—522, 524—525, 536, 538,
 546, 559, 571, 587—589, 593,
 597—598, 603, 617, 630, 635, 644,
 670—671, 675, 678, 684—685,
 696, 698—699, 702, 705—706, 716
 do 717, 719, 766, 793
 Peternel Franc 556
 Peternel Ivan 632
 Peternel Malka-Darinka 9, 21,
 742
 Petrovič Franc 247
 Pipenbacher Marica 569
 Pirc Oskar 632, 709
 Pirjevec Anton-Marko Belin 40,
 110
 Pirjevec Dušan-Ahac 27, 42, 47,
 52, 58, 66, 73, 75, 93, 95, 158,
 168
 Podgornik Anton 9, 326, 358, 372,
 556, 632, 709
 Pogačnik Jože 40, 383
 Pogačnik Vida 742
 Pokovec Franc-Poki 57, 95, 797
 Polstovljak Gavrilko 668, 672
 Popit Franc-Jokl 144
 Popit Slavka 569
 Potočar Stane-Lazar 343, 471
 Požar Ivan 9, 329, 459, 484, 505,
 529, 568, 777
 Požun Lojze 738
 Prehant Avgust 321
 Prelaz Viktor 378, 382
 Prem Darko 372
 Premrl 448
 Premrl Janko-Vojko 21
 Premrl Viktor 321
 Prešeren France 747

Primožič Franc 168, 793
Primožič Ivan 709
Puntar Franc 631
Puntar Ivan 529
Puntar Ivan-Gubec 9, 28, 31, 58,
121, 139

Rainer Friedrich 208—209, 599
Rajković Anton-Toni 9, 529
Rakušček Janko 40
Rauber Veto 556
Ravbar Alojz 453, 492, 505
Razpet Ivan 374
Ražem Ludvik 9, 190
Rebula Franc-Sandi 69
Rejc Franc 9, 222—223, 225
Rejc Maks 50
Rejec Vida 742
Remšar Miro-Boštjan 121, 227
Renko Ivan 9, 132
Repek Ivan 265
Repek Stanko 265
Reščič Alojz 9
Rihter Srečko 189
Rijavec Franc 509
Rijavec Leopold 225, 241, 556,
632, 709, 777
Rijavec Slavko 9
Roatta Mario 24
Rocco Urbano 24
Rojšek Franc-Jaka 630
Rome-Braniselj Dragica 9, 54
do 55, 66, 742
Rommel Erwin 183—184
Rot Franc 40
Rozman Franc-Stane 145, 485,
747
Rösener Erwin 258, 597, 675 do
676
Ručna Ivan 9, 632, 709
Rukli Marija 66
Rupar Franc 632
Rupnik Franc 9
Rupnik Lev 208, 513
Rupnik Vuk 694
Rustja Franc 529, 766
Rustja Franjo-čanci 133, 226 do
227, 769, 793

Rutar Franc 632
Rutar Mihael 40
Rutar Stanko-Živko 40

Sadowsky Tadeusz-Tomo 351
Saje Franček 24, 124, 150
Sambettini Guglielmo 421
Samokrec Miro 632
Semič Stanko-Daki 154
Senica Danica 382, 406, 413, 750
Simčič Izidor 543
Skantar Martin 407, 413
Skert Andrej 243
Skočir Anton 40
Skok Lado 9, 193, 505, 592
Skok Marjan 631
Slavec 108
Slobodin 227
Sočan 159, 226
Sosič Aleks 224
Srebrnjak Dušan-Rajko 654
Stalin Josif 113, 378
Stanič Rudi 759
Stare Avgust 529
Stepančič Anton 9, 702
Stepančič Branko 372
Stepančič Miroslav 185
Stepančič Vladimir 415, 632
Stiplovšek Miroslav 139—140
Stras Jože 439
Stres Izidor 9, 47, 62, 65—66, 70,
105, 107
Strle Alojz 40
Stuler Franc-Ilija 77, 86, 226,
769
Sulc 49
Sulič Ivan-Iztok 9, 158—160, 165,
174—175, 192, 226, 238, 243 do
244, 246, 249, 319, 321, 372,
383, 390, 411, 425, 429, 438 do
439, 449, 453, 457, 462—463, 478,
495—496, 498—499, 523, 529,
556, 559, 591—592, 656, 763,
791—792
Susmelj Franc 374
Šavli Štefan 49
Šček Alojz 378, 537, 632
šešadimović Muharem 357

- Šercer Ljubo 43
 Šibelja Anton-Stjenka 173, 176, 186
 Šibenik Franc 556
 Šinkovec Črtomir 703
 Sirca Frančiška-Zmaga 561, 569 do 570, 750
 Škantar Martin-Žvan 386
 Škapin Mihaela-Drina 798
 Škerl France 115, 161
 Škodlar Coro 496
 Škrabar Leopold-Vanja 464
 Škrbec Franc 9, 295, 302, 319
 Škrbec Janez 314
 Škriba Zdravko 632
 Šorli Egidij 9, 28
 Sorovic Danilo 9, 25—27, 31, 42 do 44, 47—48, 51, 54—55, 57 do 59, 62, 64, 66, 78, 92, 94 do 95, 102—103, 105, 113, 121, 123, 132—133, 137, 143, 145, 147 do 149, 151, 193, 198—200, 216, 228, 766, 791
 Špič Peter 9, 82, 92, 94
 Šranc Valentin 561—562, 632
 Štefančič Lado 9
 Štih Jože-Marko 9, 37, 57, 75, 121, 132—133
 Štih Justina 66
 Štimac Vladimir 10
 Štrancar Frida 374
 Štrukelj Marica 377—378, 458, 750
 Štrukelj Viktor 247
 šubašič Ivan 446, 490, 516, 748 do 749
 Šubelj Jože-Sine 630
 Šuler Viktor-Tarzan 106
 Šuligoj Danilo 9, 37, 39—41, 43 do 44, 220, 240, 243, 246 do 249
 Šuligoj Ivan 631
 Šuligoj Stanko 556
 Šuligoj Zora 529
 Šumrada Vinko-Radoš 9, 132 do 133, 138, 141, 216, 228, 719, 791
 Švara Dušan-Dule 306
 Tavčar Bojan 631
 Tavčar Franc-Rok 95, 121, 132 do 133, 791, 798
 Terbižan Slavko 529
 Testen Marjan 741
 Testen Valerija, glej Vrabec Valerija
 Tinta Justina-Iva 742
 Toman Valentin 541
 Tomažič Zorko 219
 Tomc Vinko 9, 49, 55, 57, 77, 80, 96, 100, 121, 127, 129, 141, 218, 278—279, 296, 314, 338
 Tomšič Alojz 9, 193, 415, 449, 463, 469, 537, 556, 631, 792
 Tomšič Ivan 221—222
 Tomšič Tone 43, 747
 Topolnik Janez 632
 Tratnik Tone 267, 504, 547
 Trenta Franc 106
 Troha Ivica 463, 507
 Trost Ivani 9, 194
 Trpin Slavko 568
 Trušnovc Milan-Milče 9, 69, 140, 275, 296, 305, 382—383, 529
 Turk 150
 Turk Danilo-Joco 9, 132—133
 Turk Jože 777
 Turšič Ivan-Iztok 158, 170—171
 Tušar Rado 654
 Tušar Vincenc 654
 Učakar Janez 49, 58, 69, 799
 Uhan Stane 568
 Ukmar Dušan 709
 Ulrih Franc 449
 Urban Franc 654
 Urbanč Jožef 632
 Urbančič Rozi 66
 Urbančič Vera 66
 Uršič Anton 70
 Uršič Bruno 428, 509
 Uršič Franc-Jožko 69
 Uršič Janko 40
 Vadnjal Frančiška 9
 Valenčič Lidija 9, 192
 Valenčič Valerija 246
 Varšek Viktor 226

Vehar Franc 631, 793
 Velušček Severij 92
 Vencelj Oto-Boris 9, 31, 263
 Verbič Jožko 267, 547
 Verbič Stane 9, 246
 Vidic Dora 9
 Vidič Franc-Aleš 9, 49, 53—54, 63
 Vidmar Tone-Luka Suhadolc 146
 Vidrih Ciril 632, 709
 Vidrih Drago 556
 Vidrih Zdravko 9, 265, 559
 Vipavec 199—200
 Vižin Rado 631
 Vodopivec Andrej 482
 Vodopivec Cvetka 180
 Vodopivec Miro 235
 Vodopivec Silvo 556
 Vojska Jože 150
 Volk Karel 431
 Vovk Emil-Skrjanc 173—174, 226, 238, 244
 Vovk Marjan 515
 Vrabec Valerij a-Valerica 9, 104, 120, 138—139, 203—204, 265, 295, 320—321, 459, 463, 467
 Vrtovec Milan 41
 Vrhunec Oto-Blaž Ostrovrhar 371, 379, 386, 449, 466, 478, 504—505, 518, 523, 793
 Vukadinovič Dušan 457, 519, 556, 631, 793
 Vukčević Blažo 449, 500
 Zgonik Rudolf 709
 Zlatoper Ivan 556
 Zorič Lazo 275, 378, 382, 449, 459, 484
 Zobenica Mihajlo 449, 531, 537, 556, 559
 Zupanc Aleksander-Aco 493
 Zupanc Ciril 9
 Žgur Franc 321
 Žigon Matjaž 559
 Živanovič Milan 413
 Živec Franc 225, 241, 556, 632
 žižrnond Hermina-Slovenka 742
 Žnidaršič Anton 9, 268, 271, 556
 Žnidaršič Darko 632

KAZALO KRAJEVNIH IMEN

- Afrika 15
- Ajdovščina 86, 161, 171, 173, 163, 207, 220—221, 229, 232, 235, 237, 240, 260, 264—265, 287, 335, 186—191, 197—198, 206, 234, 361, 364, 388—391, 395, 414, 416 216—211, 298, 302—306, 309 do do 417, 419—423, 430, 432 do 311, 324, 326, 337—340, 356 do 436, 439—443, 447—449, 453 358, 447, 451, 454—456, 459, do 454, 463, 521, 546, 553, 595, 461, 479, 487, 490, 492—493, 520, 676, 678, 735, 750, 753 530, 549, 567, 598, 600, 615, 632 Bate 87, 672 do 633, 644—647, 650, 652 do Batuje 168, 645 654, 657, 688, 716, 718—720 Begunje 141—142, 144, 146—149, 151—152, 154, 215—216
- Ajševica 174, 186—187, 304, 613, 615—616, 618, 632, 655 Begunj ščica 115
- Amerika 764 Belca 329, 698
- Anglija 764 Benečija 58
- Avče 12, 220—221, 460, 713 Beneška Slovenija 50—51, 58, 67, 70—73, 75, 82, 85, 90, 95—96, 110, 207, 549, 795
- Avstrija 710, 718
- Avstro-Ogrska 210 Beograd 7
- Baba 63 Berlin 183
- Babno polje 128, 133 Bevkov vrh 262—263
- Bača (reka) 25, 82, 84, 94, 389 Bezljavnik 605, 607, 668, 670 do 390, 417, 421, 423—424, 426 Bezovlje 762 do 427, 430—434, 441 Bezuljak 147, 149—150
- Bača pri Modreju 417, 435, 460 Bilje 173, 176, 640, 643, 645
- Bačna 584, 586 Bistra 127
- Balkan 117 Bitenjska planina 371, 388, 408
- Banjaluka 45 Blanca 794
- Banjšice 220 Blato 70, 375
- Banjška planota 22, 26—27, 75, 84—87, 115, 185, 191—192, 220, 229, 310, 349—350, 391, 454 do 455, 459—461, 536, 595, 598, 602, 605, 609—611, 616, 649, 665, 669—672, 675, 678, 680 do 685, 694, 698, 710—711, 713, 715—716 538, 544, 555, 557, 567
- Baška grapa 19, 29, 36, 77—80, 82—83, 87—88, 91, 109, 120, Blejska kotlina 381
- Bližnji vzvod 96, 99, 443

Bloška planota 129, 143, 146
 Bodovlje 539
 Bogatin 100, 107, 375
 Bohinj 230, 349, 360, 365, 367,
 370, 376, 378—380, 384—385,
 388, 401—402, 407, 419, 435, 439,
 441, 459, 548, 561, 595, 662, 711,
 732, 738, 747, 750, 762
 Bohinjska Bela 367—368, 370,
 375, 380, 521, 541
 Bohinjska Bistrica 365, 365—368,
 370, 376—377, 383, 385, 388 do
 389, 401, 407, 410, 430, 432, 596
 Bohinjska dolina 375
 Bohinjsko jezero 107, 376, 386,
 388
 Bologna 674, 710
 Borovnica 123, 127—128, 146,
 149, 157, 314
 Boršt 797
 Bosna 597
 Bovec 28, 30, 32, 36—39, 41, 59,
 62, 67, 106, 207
 Bovško 19, 595
 Božca 62
 Branik 12, 298, 450—452, 456,
 459, 507, 549, 594, 600
 Brda, glej Goriška Brda
 Brdar 586
 Brdo 703
 Breški Jalovec 63, 70
 Brezje (na Gorenjskem) 368,
 400, 541
 Brezje (na Notranjskem) 148
 Brezje (v Beneški Sloveniji) 70
 Breznica 539, 541, 543, 663
 Brezovica 524, 694
 Brinje 200
 Brinovčev hrib 251
 Brkini 65—66, 115, 217
 Brod 371, 388
 Bukovec (na Šentviški planoti)
 97, 573
 Bukovec (na Notranjskem) 129
 Bukovica 176—177, 186, 640 do
 643
 Bukovje 193, 217, 281, 349, 481
 do 482, 484, 600
 Bukovo 82, 91, 98, 232, 245, 248,
 364, 389, 391—392, 396—397,
 421—422, 426, 430—431, 436 do
 439, 441—442, 676, 678
 Cene 495
 Cerkljanski vrh 237, 248, 288,
 312—313, 364, 519, 525, 546,
 664, 792
 Cerkljansko 84—85, 87, 89—92,
 207, 223, 229, 231, 288, 295,
 298, 308, 313, 337, 341, 349 do
 350, 360, 365, 380, 385, 388 do
 390, 394, 398, 400, 411, 447,
 454, 471—472, 474, 477, 549,
 552, 580, 595, 610—611, 626,
 646, 652, 661—662, 664—665,
 675—676, 678—679, 692, 694,
 698, 704, 708—709, 711
 Cerknica 141—142, 146—147, 150
 do 157, 676
 Cerkniška dolina 156
 Cerkno 12, 20, 23, 65, 89, 207,
 212, 229, 231, 233, 235, 237,
 239—240, 246, 248, 262, 266, 286,
 288—280, '295—296, '303, 307,
 312, 349, 355, 361, 363—364, 370,
 390, 396, 400, 403, 439, 476, 478
 do 479, 522, 525, 546, 549, 553,
 566—567, 571, 585, 604, 612,
 663, 665, 706, 709, 737, 756, 766,
 782
 Col 188—190, 198—199, 221, 233,
 277, 281, 291, 311, 324—325, 337
 do 340, 346, 349—350, 475, 477
 do 478, 481—482, 486, 488, 490,
 493, 495, 497, 499, 514, 517 do
 519, 536, 598, 600, 607, 611 do
 613, 615—616, 649, 653—654,
 679—680, 682, 685—686, 688,
 690—695, 698—699, 716
 Čadrg 45, 52, 99
 Čaven 95, 456, 473—475, 652 do
 653, 658, 714—716, 718
 Čedad 54
 Čekovnik 328
 Čelo 102
 Čeplez 231

- Čepovan 12, 27, 82, 86, 98, 109,
120, 158—159, 161, 165, 178, 212,
223, 229, 273, 297, 306—307, 341,
360—361, 391, 394, 436, 439, 455,
460, 464—465, 467—468, 536,
598, 601—603, 605, 607—609,
613, 617—618, 626, 649, 659,
661, 665—668, 670, 672—673,
680, 682, 712—714, 716, 737, 772
- Čepovanska dolina 84, 159—160,
191, 229, 349—350, 446, 454,
460—461, 522, 536, 598, 602 do
606, 609—611, 661, 665—666,
671—672, 675, 678, 683—685,
694, 704, 710, 711, 714
- Čepovansko 12, 90, 439, 595
- Češnjica (pri Podnartu) 403
- Češnjica (v Bohinju) 377—378
- Češnjica (v Selški dolini) 549,
662
- Čezsoča 44, 100, 115
- Črna gora 590
- Črna prst 25, 385, 389
- Črni kal 557
- Črni rob 696
- Črni vrh (nad Idrijo) 26, 185,
188, 190, 195, 212, 217, 225,
244, 270, 273, 277—281, 310, 312,
314, 317, 319—326, 329, 333,
336—337, 339—340, 396, 428,
463, 471, 475, 482, 486—491,
493—500, 502—510, 514—520,
530, 532, 568, 592, 598, 600, 611,
615—616, 649, 653, 679, 692 do
694, 698—699, 702, 706, 737, 749,
751, 753
- Črni vrh (nad Novaki) 232, 240,
248, 328, 566
- Črni vrh (nad Polhovim Grad-
cem) 369, 414, 512—514, 525,
528, 537—538, 542—543, 582, 586
- Črni vrh (k. 708) 526
- Črniče 191, 632, 634, 645, 650,
652—653
- Črnomelj 141
- Daber 705
- Dalmacija 445, 597, 599, 674
- Dane 126
- Davča 92, 112, 230, 232, 239—240,
248, 288, 349, 370, 413, 549
- Debeli kamen 346, 481, 483
- Dedni dol 518
- Dobec 146, 149, 215—216
- Doberdob 168, 721—723
- Doblar 97
- Dobrava 368, 583, 792
- Dobračeva 604
- Dobravica 403
- Dobrova 524
- Dobravlje 456, 600, 650, 719—720
- Dol 605, 617—619, 623
- Dole 194, 487, 533—535
- Dolenja Dobrava 591
- Dolenja Kanomlja 393
- Dolenja Trebuša 25, 88, 223—224,
229, 286, 297, 307, 361, 392, 522,
604, 607—610, 612—613, 660,
663, 665—668, 702—705
- Dolenja vas (pri Cerknici) 153,
156
- Dolenja vas (v Selški dolini)
367, 549, 552, 557
- Dolenje 303
- Dolenje Brdo 584, 586
- Dolenje Dole 323
- Dolenje jezero 152, 156
- Dolenje Ravne 295
- Dolenje Šeb rei j e 393
- Dolenji Logatec 235, 511, 514
- Dolenji Lokovec 712
- Dolensko 20, 22, 26, 51, 109, 120,
212, 235, 265, 487, 521, 580, 596,
706, 727, 730—731
- Dolinar 576
- Dolnje Poljane 132
- Dolomiti 25, 26, 96, 112, 142, 180,
212, 228, 230, 232—233, 235, 239
do 240, 243, 258—261, 266, 270,
281, 308, 310, 327, 446, 471, 488,
490, 511—513, 515—516, 518,
520—521, 523, 525—526, 528,
530—532, 535—536, 546—548,
572, 574, 580, 582, 593, 595, 629,
664, 676, 693—694, 738
- Domžale 257, 368
- Dornberk 192, 298, 302, 419, 450
do 452, 549, 634—635, 640—641,
645—647

Dravlje 512
 Dražgoše 549, 662, 664
 Drenka 52—53
 Drežnica 45—46, 68, 105
 Drežniške Ravne 30, 36, 45, 115
 Drnohla 30, 32, 37, 45, 70—72
 Drnulek 608
 Dunaj 710
 Dutovlje 600

 Erzelj 265, 301, 602, 721
 Evropa 445, 761

 Fajti hrib 188
 Farkadiče 58
 Fervicium 68
 Fobški Kal 681
 Foni 49, 51—52, 55—56
 Francija 118, 368, 443, 445, 481, 747
 Furlanija 11, 51, 110, 208, 446, 490, 508, 549, 597, 611, 629, 643, 675, 706, 710, 721
 Fužine (pri Bledu) 380
 Fužine (v Poljanski dolini) 230, 237, 244—246, 391, 573

 Gabrje 306, 602, 762
 Gabrk 260, 416, 512—513, 523, 535, 537—540, 542—544, 546 do 548, 568, 585
 Gabrovo 563
 Gabrška gora 545
 Gačnik 700—701
 Gladki vrh 411
 Globoče 70
 Gnjilica 63
 Goče 633
 Godovič 26, 190, 194—195, 198, 217, 229, 233—240, 260—261, 266—267, 269—271, 274, 277, 281, 284—285, 308—314, 316 do 324, 327—328, 330—333, 335, 337, 342, 490, 492—493, 497, 501, 506, 511—512, 514, 518, 528—530, 533, 698
 Goli vrh 573, 576, 579
 Golica 566
 Golobar 27, 30—51, 57—58, 73 do 74, 110, 116, 750, 791, 795 do 796
 Gonars 799
 Gora 243, 312, 330, 332, 415, 487 do 488, 514, 517, 520, 535, 572
 Gorenja Dobrava 584, 591
 Gorenja Trebuša 191, 392, 394, 455, 467, 507, 517, 602, 604, 607 do 610, 644, 660, 671—672, 701 do 702, 704, 706
 Gorenja vas 230, 232, 246, 260, 266, 287, 289, 309, 312, 361 do 364, 369, 391, 416, 454, 512 do 514, 517, 522—523, 525, 527, 535 do 539, 545—547, 550, 552, 555, 561, 566—567, 571, 573, 576, 578, 580—594, 599, 603, 632, 663, 706, 792
 Gorenje Dole 323
 Gorenje Šebrelje 393
 Gorenji Novaki 610
 Gorenjsko 51, 74, 108, 120, 180, 212, 230, 235, 257—258, 260 do 261, 298, 302, 312, 360, 365—370, 380, 384, 388—389, 398, 400, 413, 446—447, 454, 463, 471, 523, 541, 546, 548—550, 593, 595—597, 599, 611, 629, 633, 662—663, 666, 674—676, 692, 694, 707, 727, 738, 740, 747, 752, 773, 782, 784, 789
 Gorica 11, 12, 22, 26, 80, 86, 97 do 98, 122, 152—153, 161—167, 170—181, 185—186, 188, 192, 196, 205, 208, 210—211, 218 do 221, 223, 276, 298, 302, 304, 353 do 354, 358—359, 367—389, 399, 417, 435, 446—447, 450, 454 do 456, 460—461, 475, 487, 509, 536, 547, 596, 598—601, 605, 615 do 621, 623, 625—626, 628, 643 do 647, 649—654, 657—658, 666, 673, 675, 678, 680—682, 685, 711—712, 714, 718—721, 724, 797
 Goričica (pri Bovcu) 30
 Goričica (pri Preserju) 128
 Goriška Brda 12, 19, 28, 49, 72, 83, 171, 174, 181, 207, 212, 222, 296, 549, 562

- Goriško 204, 359
 Gorjanci 140
 Gorjansko 635, 637
 Gorje 400, 439
 Gornja Brezovica 127
 Gornje Jazne 313
 Gornje Poljane 126, 129
 Goropeke 228, 237, 240, 244, 573,
 575—577, 579, 586, 594
 Gorski Kotar 122, 184, 208, 674
 Gorski vrh 98
 Govejk 233, 240, 243, 312, 530,
 532, 535
 Gozd 661, 687, 690, 699
 Gradec (Graz) 783
 Gradišče 203, 208, 640, 643, 645
 Gradiška 675
 Grahovo (na Notranjskem) 125,
 152
 Grahovo (v Baški grapi) 29, 78
 do 79, 260, 264, 364, 390, 397,
 418—431, 433—434, 678
 Gran Sasso 369
 Grant 78—79, 265, 385, 389—390
 Grčarice 133, 135—136
 Grčija 445
 Grčna 621
 Grgar 219, 455, 601, 606, 626 do
 628, 651, 655, 659, 666, 670, 672
 do 673, 680—683, 716
 Grudnica 86, 178, 666

 Hlavčje njive 587, 589
 Hlevni vrh 575, 578
 Hlevnik 52—53, 55
 Horjul 234, 309—310, 514, 518,
 526
 Hotavlje 246, 391, 416, 454, 527,
 536, 557, 566, 573, 583, 586
 Hotedršica 229, 233, 260—261,
 266—271, 273, 275, 277, 281 do
 285, 305, 308—311, 314, 318 do
 324, 326—328, 334—335, 490,
 492—493, 511—512, 514, 516,
 518, 528—529, 530, 533—534,
 536, 600, 778
 Hotenja 704
 Hrastnica 538, 540, 543—544
 Hrenovica 510
 Hruševje 193, 196

 Hrušica 198, 310, 506, 600
 Hrvaško 20
 Hrvatsko primorje 183
 Hudajuzna 260, 264, 364, 385,
 418—419, 421, 423, 426, 431 do
 434, 436, 440, 442
 Hudi vrh 32, 35
 Hum 24, 45
 Humar 418, 433

 Idrija (mesto) 85, 97, 159, 181,
 188, 190, 195, 198, 206, 217, 221,
 225, 228—229, 233—235, 239 do
 240, 243—244, 248, 250, 260 do
 264, 269, 281, 284—286, 288 do
 289, 308—310, 312—313, 316,
 318—324, 326—337, 339—340,
 349, 359—360, 364, 391, 393,
 395, 397, 414—415, 419—421,
 435—436, 439, 454—455, 460,
 463—464, 467, 471, 474—475,
 482, 486—490, 492—494, 497,
 505—506, 508, 510, 514—517,
 520—521, 523, 525, 527—530,
 535, 537—538, 550, 552, 568,
 572, 575, 582, 592, 594, 598, 600,
 603, 609, 615—616, 653, 658, 663
 do 664, 671—672, 676, 679, 688,
 692—694, 698—699, 706, 731,
 749, 751, 753, 778, 795
 Idrija (reka) 63
 Idrija (ob Bači) 25, 159
 Idrija 20, 22, 25, 82, 88, 185,
 225, 233, 235, 239—240, 248,
 286, 289, 297, 308, 310, 329 do
 332, 350, 361, 389, 391—393,
 414, 439, 479, 521—522, 608 do
 609, 612, 676, 678, 694, 698, 704
 do 705, 710
 Idrijska Bela 22, 326, 328, 600,
 698
 Idrijski Log 278, 339, 493, 600,
 698
 Idrijsko 158, 204, 212, 230, 259,
 260, 291, 302, 595
 Idrsko 54
 Ig 127
 Ilirska Bistrica 152, 291, 358,
 487, 635, 719

- Istra 118, 142, 183—184, 208, 259,
445, 596, 674—675, 718
- Iška 127—130
- Italija 7, 15—16, 50, 74, 90, 117
do 120, 135, 138, 142, 158, 161
do 162, 166—170, 174, 179, 183,
210—211, 222—223, 230, 358,
366, 369, 417, 443, 476, 501, 536,
599, 640, 674, 710, 718—719, 728
do 730, 733—734, 737—740, 742,
783, 785, 789, 794—795, 797 do
798
- Izgorje 578
- Jagršče 323, 391—392, 479
- Jama 68
- Jamniki 403—404, 406—408, 554,
662
- Jarše 798
- Javore 36, 573
- Javorje 230, 539, 542, 544
- Javornik 99, 109, 120, 222, 272,
274—276, 280, 282, 290, 298,
300, 324, 698
- Javorniki 152, 346, 482, 484
- Javoršček 32—34, 36
- Jazne 233, 237, 392
- Jelendol 133
- Jelenek 712, 714
- Jelenji vrh 701
- Jelenšek 314—315
- Jelovica 237, 239, 245, 266, 286,
349, 355, 365—367, 370, 379,
388, 390, 399—404, 406—413,
447, 548—549, 567, 595, 662,
792, 795
- Trprplj 11 ^78
- Jesenica 396—397, 416, 422, 438,
477
- Jesenice 80, 213, 261, 365—368,
374, 380—381, 385—386, 389,
399, 407, 417, 521, 525, 562, 596
- Jesenovec 400
- Ješnica 202—203
- Jezerce 375
- Jež 198
- Ježica 798
- Jugoslavija 15—17, 43, 113, 117,
169—170, 431, 446, 474, 516, 707,
718, 723, 747, 749—750, 764, 783,
790
- Juljska Benečija 359
- Juljske Alpe 51, 207
- Jurišče 19, 202—203, 214, 349,
356
- Kal 32, 39, 85, 221, 285, 390, 429,
501, 682, 712—713
- Kalce 85, 221, 285, 506, 509
- Kališe 662—663
- Kameni breg 717
- Kamna gorica 402—403, 405 do
406
- Kamnica 52—53
- Kamnik (na Gorenjskem) 368
- Kamnik (pod Krimom) 129
- Kamnje 356, 632, 653, 762
- Kamno 52, 107
- Kanal 12, 85, 97, 221—222, 419,
460, 501
- Kanalski Lom 86
- Kanalski vrh 666, 712, 714
- Kanin 114
- Kanomlja 239, 393—394, 510, 704
- Kapa 91, 92
- Karavanke 595
- Karlovac 12, 123, 140
- Kladje (na žirovskem vrhu)
573, 594
- Kladje (nad Cerknim) 289, 307,
313, 610, 665
- Klana 358, 487
- Klavže 204, 418—420, 423
- Klonte 418
- Kneške Ravne 50, 52, 68, 77, 79,
89
- Kneža 24, 45, 80, 390, 417, 420
- Kobarid 23, 28, 30, 32, 44—46,
52, 54—55, 58—63, 67—68, 98,
106, 358, 487, 594, 795
- Kobariško 12, 74
- Kobilica 87, 607—609, 659—660,
665—672, 680, 711
- Koblar 92
- Kočevje 123, 134, 141
- Kočevska Reka 135
- Kočevski Rog 133, 135, 141
- Kočevše 703
- Kogel 526

- Kojca (hríb) 437—438, 442
 Kojca (vas) 396, 438—439
 Kolk 241
 Kolovrat 49, 51—56, 72, 107
 Komen 188, 635, 721
 Konjska planina 47
 Kopačnica 314, 538
 Koprivnik 370—372, 664
 Koreno 514
 Koriška gora 421, 424—427, 429
 Korita 70, 323
 Koritnica (potok) 78
 Koritnica (vas) 36, 78—79, 82,
 260, 285, 364, 390, 418, 420 do
 421, 423—434, 440—442
 Koritno 380, 384
 Korito 90—91
 Koroško 180, 368, 676
 Kostanjeveca (na Krasu) 504,
 635—638
 Kostanjeveca (nad Gorico) 171,
 173, 175
 Košana 344, 346, 348
 Kotel (na Notranjskem) 132
 Kotel (v Baški grapi) 424
 Kotlovski vrh 700, 702
 Kovačičeva planina 52—53
 Kovski vrh 542—543
 Kozaršče 485
 Kozje skale 418
 Kozje stene 161, 191, 475, 700,
 702—703
 Kozji breg 31, 35
 Kožljak 105
 Kožljek 123
 Kraj 52
 Kranj 213, 235, 257, 261, 336, 365
 do 366, 368, 370, 374, 389, 399
 do 400, 521, 524, 544—545, 550,
 599
 Kranjska 26, 291
 Kras 12, 50, 74, 83, 85, 95, 115,
 158, 181, 185, 188, 198, 204, 212,
 229, 298, 301—302, 446—447,
 504, 595, 598, 602, 607, 617, 629
 do 631, 633—636, 640, 645, 647,
 do 648, 652, 662, 692—693, 718
 do 719, 721, 738
 Krasji vrh 32, 36, 37, 45
 Krekovše 703
 Krim 125, 127—129
 Križna gora (na Notranjskem)
 125—126
 Križna gora (pri Škofji Loki)
 545, 554, 563, 571
 Križna gora (v Trnovskem goz-
 du) 475, 695
 Krka 138—139
 Kr min 675
 Krn (vas) 30, 52, 68, 80, 95
 Km (vrh) 44, 46, 47, 80, 99—100,
 102—105, 107, 109, 112, 115, 795
 Krnica 456, 472, 475, 614—616,
 622, 658, 661, 672, 680, 714, 716
 do 717, 719
 Krnice 244, 392, 395, 461
 Krnsko jezero 100
 Krnsko pogorje 104
 Kromberk 173, 178, 186—187
 Kropa 406, 408, 410
 Krško 794
 Krvava peč 128—132, 798
 Kuk 390
 Kupovo 418
 Kurešček 141
 Labinje 240, 248, 298, 307, 311,
 313, 400, 439
 Lajše 545, 584, 586
 Lampe 279, 328—329
 L'šec 109
 Lavtarski vrh 370, 563, 571, 662
 Laze 246
 Lažna 27, 455, 460—465, 467, 469,
 474, 536, 605—608, 612—613,
 659—661, 665—666, 668, 670 do
 672, 710—711
 Ledina 409, 411
 Ledine 224—225, 228, 233, 237 do
 238, 242, 245, 254, 262, 266, 323,
 339, 392, 415
 Lepenja 43, 100
 Leskovca 107
 Leskovica 230, 240, 246—247, 251,
 288, 295, 361—364, 522, 557
 Levpa 85
 Lig 92
 Lijak 186
 Lika 135, 597, 674
 Lipa 617

- Lipnik 35, 37, 40, 42
 Lipniška planina 400, 407, 411
 Lipov vrh 272
 Livek 50, 52—58
 Ljubljana 9, 40, 122—123, 125,
 128, 131, 141—142, 160, 208, 210,
 214, 230, 235, 261, 283, 304, 322,
 344—345, 349, 359, 366, 368, 399,
 406, 443, 511—512, 524—525,
 528, 531, 597, 694, 780, 794, 796
 do 799
 Ljubljana 235
 Ljubljanska pokrajina 16, 19,
 24—25, 109, 119, 123—124, 162,
 183—184, 208, 210, 230
 Ljubljanski vrh 125, 128
 Ljubljansko barje 141
 Log 30, 795
 Logaršče 88, 89, 435
 Logatec 198, 214—215, 229, 233
 do 234, 240, 266—269, 283, 285,
 309—310, 318, 321—322, 324,
 326, 344, 490, 493, 506, 509, 512,
 516, 518, 529—531, 534, 577, 676
 Lokavec 191, 357, 456, 459
 Loke 616, 618
 Lokovec 85, 86, 459, 536, 605 do
 606, 608, 665—666, 669—670,
 672, 681, 684, 710—713, 716
 Lokve 85, 87, 189—191, 218, 229,
 306, 341, 350, 360, 454, 459 do
 462, 464—465, 467—470, 472 do
 475, 477, 536, 598, 602, 605 do
 607, 612—614, 649, 656—661,
 665, 678, 680—681, 683—686,
 693—696, 698, 702, 711, 714, 716
 do 717
 Lokvice 639—640
 Lom 45, 85, 93, 220
 Lome 272, 274, 279, 321, 327
 London 520, 748
 Loška dolina 19, 126—128, 481,
 483, 485
 Loški potok 133, 143, 146
 Lož 796
 Lubnik 663
 Lucine 260, 362, 369, 415, 512 do
 514, 523, 535, 537—538, 547, 566,
 573, 578—580, 582—587, 591
 Lukežiči 642
 Luša 539, 541, 545, 663
 Mačji kot 456—459
 Mačkovec 127, 129—132
 Madoni 712
 Madžarska 490, 674
 Mala gora 134
 Mala Lažna 461—462, 467—470,
 472—473, 607, 659, 685, 696
 Malenški vrh 555
 Malinjek 131
 Malo brdo 645
 Malo Ubelsko 194
 Mangart 30, 795
 Martinj vrh 413, 525, 536, 557,
 571
 Martinjak 155
 Maselnik 106
 Masore 392
 Mašera 56
 Matajur 51—54, 56—59, 67, 69,
 100, 107
 Medvedje brdo 234, 266, 323
 Medvode 399, 511, 522
 Mežaklja 381, 386
 Mija 51, 57—59, 62, 67—68, 72,
 80, 85, 95
 Miren 167—168, 170, 172—173,
 177—178, 186, 267, 359, 640, 642,
 721
 Mlaka 542, 544, 555, 566, 585, 663
 Modrej 93
 Mohorč 420, 427, 434
 Mojstrana 365
 Mokre 127—128, 130—132, 796
 Moravče 799
 Morsko 222
 Most na Soči 23, 25, 29, 80, 86,
 93, 97, 159, 161, 163, 218, 220
 do 221, 229, 260, 364, 385, 389,
 417, 419—420, 460, 596, 602, 616,
 678
 Mošenj ska planina 400—402, 411
 Mravljišče 488
 Mrzla rupa 27, 297, 468, 473 do
 474, 476, 609, 658, 697, 699—702,
 708
 Mrzli log 277, 495, 497, 499
 Mrzli studenec 373, 375, 387

- Mrzli vrh (na Tolminskem) 47,
49, 102—103, 115
Mrzli vrh (nad Otaležem) 262
do 263, 272, 280, 298, 517
Mrzlikar 262—263
Mure 542, 544, 547, 580, 582, 663
do 664
- Na Gradu 60
Na Ogalcah 700—701
Na Plešeh 88
Na Stanu 394
Nabrežina 721
Nad Peški 106
Nadanje selo 106
Nadiža 51, 57—59, 63
Naklo 368
Nanos 17, 99, 193—194, 196—203,
214, 602, 607, 692, 731
Nanoška planota 198, 201
Nanoško pogorje 490
Narin 217
Nemci 192, 461—462, 472, 602,
606, 622, 717
Nemčija 15, 89—90, 117, 119, 443,
445, 674, 710
Nemilje 545
Nemiljščica 400
Nemški Rut, glej Rut
Nomenj 235, 367, 370—372, 376
Normandija 391, 399, 445, 482
Notranjsko 20, 22, 26, 51, 109,
112, 119—120, 124, 126, 141,
143, 150, 158, 194, 204, 212, 216
do 218, 446, 476—477, 480—481,
487, 521, 596, 693, 698, 727—728,
730—731, 789
Nova vas 132, 143—144, 147
Novaki 89, 91, 231—232, 239, 248
do 249, 253, 286, 287—288, 370,
391, 396, 522, 553, 663
Novo mesto 123, 138—141, 143,
145, 203
- Oblakov vrh 88, 297, 393—394,
700, 704—705, 709
Obli vrh 689, 697
Obtron 2.00
Ognjen 68
Okrogovnik 663
- Opatje selo 600, 635—640, 721
Opčine 324, 352—353, 360, 725,
792
Orehok 65, 248, 436, 438
Oslški hrib 531
Osoje 530
Osojnik 543
Osolnik 523
Osredok 129, 130
Ostrožno brdo 796
Otalež 228, 233, 237, 245, 262, 392
Otlca 189—191, 229, 274—276,
279, 281, 300, 314, 322, 324, 326,
333, 335, 337, 339—340, 346, 349
do 351, 355—356, 358, 360, 365,
372, 447, 450, 455—456, 459, 462,
471, 475, 478—481, 486, 495, 517,
536, 602, 607, 609, 611—613, 616,
628, 644, 654, 657, 661, 665, 671,
682—683, 685—686, 688—689,
694—697, 699, 702, 710, 714 do
717, 719, 728, 762
Otoče 400, 402, 405
Otoške doline 157
Ovsiše 402, 404, 406
Ozeljan 165, 218, 226, 306, 314
- Panovec 187
Pariz 445
Pečana 411—412
Pečine 97, 435, 703
Perati 54—55
Perdenski vrh 701
Petelinjek 126
Petkovec 533
Petrovo brdo 260, 287, 418, 552,
555, 663
Pijava gorica 127
Pikovnik 127
Pisanca 394
Pivk 279
Pivka 22, 204, 218, 229, 298, 301
do 302, 344, 346—347, 349—350,
355, 447, 490, 595, 657, 692 do
693, 698, 738
Pivka (Št. Peter na Krasu) 17,
106, 157, 163, 202, 217, 349, 358,
483—484, 486, 598, 709
Planina (pri Ajdovščini) 302,
721

- Planina (pri Cerknem) 89, 266, 289
- Planina (pri Rakeku) 123, 148, 215, 281, 344, 346, 482, 706
- Planina (pri Rovtah) 530, 534
- Planinica 701—702
- Platišče 70
- Plave 219, 221
- Plužnje 224, 392
- Počanska gora 91
- Podboršt 287
- Podbrdo 80, 220—221, 229, 260, 287, 367, 370, 389—390, 399, 417 do 420, 423, 427, 430—435, 596, 676
- Podbrezje 374
- Podcerkev 485
- Podčepovan 607, 670
- Podgora 207
- Podgozd (pri Kalu) 284
- Podgozd (v Trnovskem gozdu) 460, 618—619, 626—628, 652, 659, 672, 680—681, 714, 716 do 717
- Podhom 368, 383
- Podjelovo brdo 240
- Podkraj 198, 201, 281, 291, 346, 481—482, 486, 508, 517, 519
- Podlabuž 53
- Podlaka 681—682, 710—712
- Podlešče 681, 714
- Podlipa 526
- Podlonk 401
- Podmelec 24—25, 434
- Podnanos 21, 139, 188, 197—198, 200, 298, 600, 635
- Podnart 400, 402—406, 413, 525
- Podobe 327
- Podpreska 133, 134
- Podraga 19, 194, 448, 570
- Podskrajnik 148
- Podstenice 134
- Pogača 126
- Pohorje 794
- Pokljuka 230, 266, 290, 365—366, 381
- Pokojišče 123, 125, 127, 149
- Polhov Gradec 310, 369, 414, 512 do 514, 524—525, 528, 537—538, 542—543, 582, 586
- Polhograjski Dolomiti, glej Dolomiti
- Poljana 231, 400
- Poljane (pri Dolenjskih Toplicah) 134, 138
- Poljane (v Poljanski dolini) 230, 249, 260, 362, 414, 416, 512 do 514, 523—525, 535, 537—542, 545—548, 555, 580, 582, 584, 586, 588—590, 593, 664
- Poljanska dolina 230, 232—233, 257, 260, 287—288, 366, 391, 414, 435, 525, 535, 540, 546—547, 571 do 572, 580, 593, 595, 599, 663, 665
- Poljanska Sora 244, 366, 521, 523 do 525, 527, 538, 540—544, 589 do 590, 595
- Polje 29, 97
- Poljice 436
- Poljska 454, 456
- Poljščica 400
- Poljubin 24
- Pologar 108
- Polovnik 32, 37, 43—44, 67—68, 109
- Ponikve 25, 29, 62, 97, 705
- Ponteba 221
- Porezen 436—439
- Posočje 41
- Postojna 19, 97, 122, 125, 128, 152, 163, 185, 188, 193, 195, 197 do 198, 202—203, 214, 221, 230, 281, 291, 309—310, 344, 346 do 350, 358—360, 417, 481—484, 486—490, 506, 508, 510—511, 520, 528, 595, 600, 718, 796
- Postojnska jama 350—351
- Poševnik 327
- Potoče 447, 646
- Pranger 434, 553
- Prapetno 603
- Prapetno brdo 106
- Prapotno 705
- Praprotno brdo (nad Spodnjo Idrijo) 240, 244—245, 521
- Praprotno brdo (pri Rovtah) 530, 533, 578

- Praprotno 260, 367, 536, 539 do
540, 549, 552, 563
- Predgrize 277, 279, 319—320, 497
- Predmeja 190—191, 275—276,
281, 300, 314, 324—326, 337, 340,
350, 360, 455—459, 461—462,
467—468, 471, 473—475, 477,
479, 484, 598, 607, 609, 616, 628,
644, 650, 657—659, 661, 665, 671,
685—686, 693—697, 708, 710,
714—719, 753
- Predolina 30, 40, 42, 44
- Prekmurje 674, 710
- Prelogar 99
- Prem 66
- Preserje (pri Ljubljani) 128, 129
- Preserje (v Vipavski dolini) 634,
646—467
- Prestranek 344, 568, 612
- Pretovče 344
- Preval 171, 218—219, 616, 618 do
620, 623, 651
- Pri Fari 350
- Pri Peči 618, 653
- Pri Senikih 78—79
- Primorska Slovenija (Primor-
ska, Primorsko, Primorje) 5
do 7, 11, 13, 15, 17—19, 21—23,
25—26, 40, 45, 48, 50—51, 53,
73—75, 82, 92, 94—96, 99, 109
do 110, 112, 114—115, 119—120,
123—124, 151—152, 157, 162 do
163, 166, 180, 182, 194, 203 do
204, 211—212, 216—217, 232,
236, 258—259, 275, 291, 326, 358,
366, 446, 450, 454, 456, 484, 487,
490, 516, 545, 549, 597, 599, 635,
672, 675, 679, 694, 707, 727 do
728, 730, 743, 747—748, 758, 774,
780, 782—784, 789, 794, 796
- Pristava 616, 618, 623, 799
- Prosek 637
- Prtovc 370, 388, 400—401, 409
- Prvačina 182, 186—187, 640
- Pšenkar 392—393
- Pulj 208
- Puštale 605, 665—666, 670, 673,
680—681, 710—712
- Rače va 578
- Radoljska planina 407—408
- Radovljica 235, 257, 365, 368, 389
do 400, 405, 410, 550
- Radovna, glej Spodnja Radovna
- Rakek 147—148, 150—152, 157,
214—215, 310, 344, 346—347,
481, 483, 485, 506, 694
- Rakitna 127, 129, 146, 149
- Rakitnica 136
- Rantovše 541
- Ratitovec 411—412
- Ravberkomanda 157, 344, 346 do
347, 481—482
- Ravne (na Banjski planoti) 672,
681
- Ravne (pri Cerknem) 248, 396,
416, 422, 436, 477
- Ravne (pri Žireh) 232, 240—241,
251, 533
- Ravne (v Vipavski dolini) 632
- Ravnica 219—220, 616, 618, 621,
623, 627, 653, 659, 681—683
- Ravnik 512, 514, 529—530
- Razdrto 163, 185, 188, 193—194,
196—198, 201—203, 346, 358,
600, 652
- Razor planina 25, 390
- Razpotje 233, 240, 243, 323, 330,
414—415, 572, 594, 664
- Raztoke 441
- Rdeči rob 102, 104—107
- Reka 17, 19, 24, 208, 217, 634, 710
- Reka (ob Idrijci) 237, 248, 391
do 393, 395, 421, 436—439, 676
- Renče 167—168, 173, 177, 187, 353,
372, 428, 634—636, 639—645, 721
- Rezija 207
- Ribčeva planina 370, 388
- Ribnica 134, 136—137, 216
- Ribno 368, 380, 384
- Rihemberk, glej Branik
- Rijavci 622, 652, 658—659, 717,
719
- Rim 9, 50, 399, 451, 747
- Rimini 451
- Rob 129—130
- Robidnica 240, 246—247, 286, 288,
295, 361, 363, 391, 414—415, 522,
553, 566, 571, 610

- Robidniško brdo 251
- Ročinj 11—12, 203
- Rombon 90
- Romunija 445
- Rovt 525, 555
- Rovtarica 408—409
- Rovte 234, 240, 260, 270, 281, 285,
310, 323, 336, 369, 512, 514—517,
530, 532—534, 573, 577
- Rožna dolina 173, 178, 186
- Rudno polje 372, 381
- Rupa 177, 267, 547
- Rut 19, 77—79, 82, 96, 99, 265,
385, 390
- Rute 49
- Rzelj 394
- Sajeveč 193, 202
- Saksidi 450, 452
- Samotorica 523—524, 526
- Sava 235, 286, 389, 396, 402, 407,
550, 595, 662
- Sava Bohinjka 235, 286, 367, 371
do 372, 379, 389, 409—410, 417
- Sedovec 374, 616, 618, 622—623,
626—627, 650—652, 655, 658
- Sela 24, 45, 66, 390, 797
- Selca 260, 287—288, 367, 545, 549,
554—555, 557, 562—563, 567,
571, 662
- Selce (pri Pivki) 157, 193
- Selce (pri Trzinu) 721—723
- Selo 130, 132
- Selšek 149
- Selška dolina 230, 232—233, 237,
257, 260, 286—288, 365—366,
370, 388—391, 403, 409, 411 do
413, 430, 435, 525, 539—540, 545,
548—549, 552, 554, 571—572,
595, 662—663, 793
- Selška planina 409—411
- Selška Sora 366—367, 389, 412
do 413, 536, 545, 551—552, 595,
664
- Senj 12
- Senožeče 193—194, 198, 202—203,
344, 346
- Sesljan 188
- Sevnica 392
- 14,6
- Sežana 152, 259, 450, 596, 633,
725, 798
- Sicilija 95, 98, 109, 119—120
- Sinji vrh 682, 685—688, 690—691
693, 695—697
- Skalnica 178, 219, 615—616, 627,
683
- Slabe 262—263, 307, 313
- Slap 25, 29, 82, 159, 435, 602 do
603, 608—609, 612, 705, 710
- Slatinek 32, 36, 43, 44
- Slavina 484
- Sleme 106, 714
- Slivnica 148, 154—156
- Slokarji 459, 710
- Slovenija 5, 16, 28, 45, 119 do
120, 152, 162, 170, 312, 443, 484,
521, 590, 764, 789
- Slovenska Istra 115
- Slovensko 11
- Slovensko primorje 15—16, 18,
21—25, 27—28, 96, 109, 114,
117—118, 158, 162—163, 168 do
170, 179—180, 183—184, 205 do
206, 208, 210, 259, 292, 299, 301,
308, 351, 354, 454, 490, 536, 595
do 598, 674, 707, 710, 718, 789
do 790, 797—798
- Smoleva 566
- Smrečje 526
- Snežnik 484
- Soča 20, 22, 26, 28, 32—33, 44 do
45, 49, 51—52, 55, 58—60, 67
do 72, 74—75, 84, 93, 104, 107,
109—110, 159, 167—168, 174,
181, 185, 206, 222, 350, 417, 549,
597—598, 631, 657, 675, 712, 718,
720—721, 790, 797
- Sodražica 132, 143
- Solkan 167, 171, 173—174, 178,
186, 450, 600, 615, 619—620,
651
- Sora 523
- Sora (reka) 531, 533, 543—544,
551
- Soška dolina 59, 63, 212, 218,
435, 455, 714
- Soteska (na Dolenjskem) 138
- Soteska (pri Škofji Loki) 663

- Soteska (v Bohinju) 367, 371
 Sovjetska zveza 15, 43, 89, 245
 do 246, 496, 748, 750, 764
 Sovodenj 230—231, 245—246, 522
 Spessa 675
 Spodnja Besnica 399
 Spodnja Idrija 224—225, 229,
 237, 260, 309—310, 312, 321,
 326—328, 330—332, 334, 393,
 492, 511—512, 514, 528, 530
 Spodnja Radovna 380—381, 459
 Spodnja Sorica 260, 676
 Spodnje Gorje 368, 380—383
 Srednja vas (v Bohinju) 367,
 376—378, 380—381, 384, 386,
 407, 439, 458
 Srednja vas (v Poljanski dolini)
 362, 416
 Srednje 72
 Srednje brdo 246, 362, 573, 586
 Srednje Sebelje 393
 Srednji Lokovec 27
 Srnica 610
 Srnjak 243
 Srpenica 32, 67
 Stalingrad 351
 Stara cerkev 134
 Stara Fužina 367, 376—378, 439
 Stara gora 176, 187
 Stara Oselica 237, 240, 244 do
 247, 307, 312—313, 517, 525,
 527, 529—530, 535—538, 546,
 552, 571, 573, 586—587, 594
 Stara Sušica 217
 Stari trg 125, 485
 Starijski vrh 63—65, 69
 Staro selo 69
 Stegovci 633
 Steske 450, 452
 Stol 44, 51, 59—60, 62—63, 68 do
 72, 100, 795
 Stomaž 456
 Storžič 595
 Stranje 193—194, 201—202
 Straža 138, 140
 Stražišče 336
 Strmec 491
 Strmica 482
 Strnad 534
 Studeno (pri Postojni) 346
 Studeno (pri Železnikih) 557
 Studor 362, 439
 Stupica 58
 Suhi dol 369, 512—514, 523, 535,
 537, 547, 573—578, 580, 582 do
 583
 Suhi vrh 201
 Suhorje 217
 Suža 70
 Sužid 37, 57
 Sv. Anton 584
 Sv. Barbara 529
 Sv. Danijel 616, 618, 622, 649,
 651, 711
 Sv. Florijan 541, 663
 Sv. Gabrijel, glej Skabrijel
 Sv. gora, glej Skalnica
 Sv. Gregor 143
 Sv. Janez 367, 376, 380, 383 do
 384, 388
 Sv. Katarina (nad Medvodami)
 512, 523—524
 Sv. Katarina (pri Novi Gorici)
 171, 620
 Sv. Križ (pri Gorenji vasi) 588,
 590
 Sv. Križ (pri Selcah) 566, 662
 do 664
 Sv. Lenart (nad Poljansko do-
 lino) 287, 541, 545
 Sv. Lenart (pri Krvavi peči) 130
 Sv. Lovrenc 538, 541, 543—544
 Sv. Lucija, glej Most na Soči
 Sv. Marko 171, 173, 175—176, 186
 do 187, 191
 Sv. Martin 647
 Sv. Mohor (nad Soro) 523
 Sv. Mohor (nad Selško dolino)
 370, 401, 554, 662
 Sv. Tomaž, glej Stomaž
 Sv. Tomaž (nad Selško dolino)
 539, 545, 555, 663
 Sv. Trije kralji, glej Vrh nad
 Rovtami
 Sv. Urban 584, 586—587
 Sv. Vid, glej Žilce
 Sv. Volbenk 542
 Svinjak 36

- Šebalk 314
 Šebrelje 88, 297, 391—393, 395,
 679, 697, 704, 709
 Šebreljska planota 249, 391, 395,
 439, 472, 700, 704—705
 Šefert 539, 542
 Šempas 187—189, 192, 304, 374,
 511, 613, 615, 632, 634, 644, 646
 Šempeter (pri Gorici) 165, 171,
 176, 178, 186, 635
 Šempolaj 721
 Šentjošt nad Horjulom 260, 309
 do 310, 512, 514, 523, 526, 535,
 573, 576—578, 580, 582, 676
 Šentvid 368
 šentviška gora 25, 29, 69, 97
 šentviška planota 19, 25, 29, 62,
 77—78, 82—88, 90—92, 95, 97
 do 100, 106, 109, 113, 115, 120,
 229, 235, 240, 248—249, 252,
 262, 264—265, 390, 395, 435 do
 437, 439, 454, 595, 665—666,
 675, 679, 697, 702—706, 708, 763
 Škofja Loka 230—231, 233, 235,
 258, 260, 266, 287—288, 309, 364,
 367—370, 389, 399, 412, 414,
 416, 446, 511—514, 523—525,
 535, 537—542, 544—547, 550,
 552—553, 555, 560, 562—563,
 565—568, 571, 580, 582, 585 do
 586, 589, 593, 595, 663, 676, 774
 škofovsko pogorje 230, 528
 Škrbec 344, 347—348, 481—483
 Škrilje (nad Igom) 127
 Škrilje (v Vipavski dolini) 191
 Šmarje 301, 650
 Šmihel (pri Postojni) 193, 200,
 217, 349—350, 486
 Šmihel (v Vipavski dolini) 304
 Špacapani 640, 642—643, 645 do
 646
 Špičasti vrh 695
 Špik (nad Črnim vrhom) 279,
 491, 495
 Špik (nad Železniki) 566—567
 Špik (v Beneški Sloveniji) 59,
 70
 Št. Jošt, glej Šentjošt nad Hor-
 julom
 Št. Peter, glej Šempeter pri Go-
 rici
 Št. Peter na Krasu, glej Pivka
 Št. Vid, glej Podnanos
 Št. Vid pri Ljubljani, glej Šent-
 vid
 Štajersko 120, 258, 368, 490, 676,
 797
 Štampetov most 214—215
 Štandrež 509
 Štanjel 192, 600, 633—635, 646,
 650, 721
 Števerjan 562
 Štjak 203—204
 Švare 272
 Tabor (pri Gorenji vasi) 587,
 590—591
 Tabor (v Vipavski dolini) 652
 do 653
 Tagliamento (Tilment) 657, 675
 Temnica 504, 635, 637—638, 640,
 645
 Tisovec 279, 698
 Tolmin 19, 24—25, 45, 47, 50,
 52, 92—93, 97, 104, 115, 152,
 207, 220, 248, 358, 397, 419, 435,
 458, 487
 Tolminka 45—46, 99, 104—105
 Tolminske Ravne 103
 Tolminski Lom 96—97, 247
 Tolminsko 11—13, 18, 24, 28, 48,
 75, 82, 84, 98, 158, 212, 239, 310,
 385, 388, 390
 Tomačevo 798
 Topol 149
 Torka 412
 Trata 323
 Travnik 13
 Trbiž 221
 Trček 577
 Trebče 276—278, 280, 290, 298,
 326, 495
 Trebija 230, 245
 Trebuša 88
 Trebuša (potok) 609, 660, 704
 Trenta 795
 Triglav 385—387
 Trnovo (nad Gorico) 189, 191 do
 192, 455, 460—462, 468, 470, 472,

- 475, 536, 598, 601—603, 605, 611
do 615, 617—628, 644, 649, 651
do 652, 654, 657—659, 670, 672,
678, 680, 683—684, 686, 698, 710,
716—719
- Trnovo (nad Kobaridom) 32,
44, 50, 67—68
- Trnovska planota 185, 335, 446,
454, 490, 536, 629, 632, 644, 647,
652, 661—662, 665, 678, 718, 745
- Trnovski gozd 22, 83, 85, 88, 109,
114, 120—122, 158, 161, 179, 187
do 193, 198, 204, 218, 229, 297,
306, 308, 314, 349—350, 446, 455,
460—461, 464, 467, 475—476,
478, 489, 517, 536, 549, 595, 598
do 600, 602—603, 607, 610 do
613, 616, 629, 631, 639, 642, 644
do 645, 647, 649—652, 655, 657,
659, 661, 665, 671, 673, 674, 682,
684—686, 688, 691—693, 695,
699, 702, 710—711, 713—714,
716—719, 782
- Trst 17, 22, 26, 45, 152, 163, 168,
177, 185, 193, 196, 208, 210, 212,
214, 221, 304, 324, 344—345, 352
do 353, 358—360, 446, 450, 487
do 488, 514, 528, 596—597, 599,
662, 665, 672, 674, 711, 718 do
721, 725, 792, 796, 797
- Trstelj 188
- Turjak 137, 141—143, 148, 152
- Tržaški zaliv 51, 96, 118, 183,
199, 445, 599, 674, 675
- Tržaško 115
- Tržič (na Gorenjskem) 521
- Tržič (pri Trstu) 185, 446, 596,
599, 710—711, 718—725, 732
- Ubelsko 193, 197
- Učēja 41, 71
- Udine, glej Videm
- Uho j a 30
- Uršna sela 141
- Uskovnica 375, 380, 385—386, 388
- V Prodeh 68, 77, 87, 93—94, 99,
109
- Veharše 194, 234, 281, 312, 323,
333, 336, 358, 487—489, 505 do
- 506, 514, 517—518, 520, 530, 532
do 534, 572
- Velike Bloke 125, 132
- Velike Lašče 129, 131—132, 141
- Velike Zablje 633
- Veli vrh 86—87
- Veliki vrh 43
- Veliko polje 798
- Veliko Ubelsko 194
- Verd 214
- Via Ghega 353
- Videm 22, 51, 61, 208, 221, 601,
675
- Vinharski boršt 590
- Vinji vrh 149
- Vipava 19, 86, 181, 188, 199, 202
do 203, 221, 277, 291, 293—294,
298, 309—311, 324, 337—338,
356, 360, 374, 447, 451, 454, 487
do 488, 492—493, 520, 530, 549,
567, 600, 602, 615, 632, 635, 648,
652
- Vipava (reka) 172, 177, 303, 641,
643—645
- Vipavska dolina 22, 74, 83, 85,
139, 158, 161, 164, 179—182, 185,
188—194, 196—199, 201, 203 do
204, 212, 218, 226, 229, 272, 274
do 275, 281, 295—298, 301, 303,
306, 308, 313—314, 320, 322, 337,
350, 354, 356, 440, 446—448, 451,
453, 455—457, 461, 482, 488, 507,
517, 549, 567, 595—596, 598, 600,
602, 607, 610—611, 613, 615 do
618, 627, 629—635, 639, 645 do
647, 649, 657, 661—662, 665, 678,
680, 682, 687—688, 690, 692 do
694, 697, 716—719, 731—732,
738, 751—752, 764, 784, 787
- Vipavsko 85, 180, 293—296, 298,
302, 447, 517, 633, 739, 752, 762
- Visoko 364, 416, 547, 580, 582,
663
- Vitovlje 187, 354
- Vitovski vrh 616, 622, 658
- Vodice 120, 272, 291, 324, 600
- Voglarij 460, 462, 628, 652, 680,
714, 717
- Vogrsko 168, 186—187, 643

Vojsko 26, 75, 88—89, 212, 239,
 285—286, 297, 310, 326, 391, 394,
 455, 467, 472, 474, 477, 479, 521,
 546, 553, 584, 609, 616, 644 do
 645, 658, 660, 666, 671—672, 675,
 678—679, 694, 697—702, 706,
 711, 737, 768, 792
 Vojščica 701, 708
 Volarji 104
 Volče 52, 586, 797
 Volčja draga 176—177, 186—187,
 640
 Vrata 159, 161, 608
 Vrh nad Rovtami 232, 234, 260,
 309—310, 318, 321—322, 336,
 415, 512, 514, 528, 530, 573, 575
 do 579, 582, 676
 Vrh (v Vipavski dolini) 634, 647
 Vrhnika 127, 235—236, 281, 309
 do 310, 318, 321—322, 336, 506,
 512, 520, 531
 Vrhovec 713
 Vrhpolje 199
 Vrsnik 228, 232, 240—243, 339,
 488—489, 513, 530, 535, 572, 594
 Vrsno 52, 103
 Vršanja glava 63, 65
 Vrše 82, 85—88, 95, 109, 115, 120,
 159, 608—609, 666—668, 705,
 711
 Vršič 36—37, 45
 Vrtače 92
 Vrtojba 167, 171—173, 175, 177
 do 178, 643
 Vrtovin 161, 168, 188, 191, 218,
 273, 297—298, 306, 632

 Za Krajem 36—37, 45
 Zabrd 86
 Zadlaz 45, 92
 Zadlog 191—192, 201, 278, 323 do
 324, 326, 328, 339, 471, 475, 491,
 493, 495, 504—505, 517, 600, 685,
 693—696, 698, 719
 Zadbobje 542
 Zagorje 616, 618, 623—624, 626
 do 627, 649—651, 658, 682, 714,
 716
 Zagrad 725, 790
 Zajčev vrh 697—698
 Zaka 368
 Zakojca 396, 436, 438
 Zakolk 530, 532—533
 Zakriž 20, 231, 248, 266, 295, 361,
 364, 396, 416, 422, 436, 477, 604,
 709
 Zala 332, 506
 Zali log 412
 Zapolar 418, 433
 Zapotok 92
 Zapreval 525
 Zarakovec 418
 Zasip 383, 385
 Zavratac 530, 532—533
 Zavrh 461, 618, 659, 672—673,
 680—681, 683—684, 710—712,
 714—715
 Zgornelica 712
 Zgornja Besnica 400, 403—404,
 413, 425
 Zgornja Sorica 287, 367, 552, 555,
 563, 663
 Zgornje Gorje 380—382
 Zgornji Bohinj 376
 Ziljska dolina 27
 Zlan 388
 Zverine 616

 Žabja vas 586, 590
 žabže 396
 Žaga 37, 41, 60—62, 65, 67—68,
 100
 žažar 234, 526
 Železna vrata 188
 Železniki 249, 260, 286—288, 327,
 367, 370, 412, 430, 548—557, 559
 do 563, 565—571, 579, 583, 592,
 662, 737
 Želimlje 141—142
 Želimeljščica 128
 Želin 233, 237, 239, 250, 286, 289,
 296, 313, 361, 396—398, 414, 421,
 435, 436, 478, 603, 609
 Žetina 249, 414—415, 538
 Žgavec 701
 Žibrše 266, 269, 518, 534
 Žigmarice 132, 143
 Žilce 146

Žiri 212, 230, 233, 240, 242, 251,	586—587, 589, 592, 594, 603, 610,
391, 414, 489, 525, 527, 533, 567,	775, 798
573, 585, 587, 604, 737	Žirovsko (Žirovska dolina) 11,
Žirovnica 241, 530	230, 232, 260, 369, 571—573, 575,
Žirovski vrh 232, 239'—240, 244,	577, 593, 604
262, 266, 513, 523, 525—528, 573,	žličnik 703
575—576, 578—579, 582, 584,	Žužemberk 138

KAZALO VOJAŠKIH ENOT IN USTANOV

Armade:

- 4. armada JA 635, 719, 796
- 2. italijanska 24
- 8. italijanska 22

Armadna skupina:

- »B« 183, 192

Artilerija 9. korpusa 597, 699, 702, 774

Bataljoni:

NOV (JA):

- Bovški 20
- Briški 19
- Črnogorski 180
- dopolnilni 31. divizije 732,
745
- inženirski 30. divizije 702
- inženirski 31. divizije 555,
568, 587, 650, 662, 676, 709,
728
- Kraški 19—20, 74, 85
- Logaški 195
- Mirenski 173, 177—178
- Šimona Gregorčiča 18—20
- Šempetrski 178
- Sercerjev 794, 796
- Tolminski 19—20

okupatorski in kvistlinški:

italijanski:

- 2. posebni 128—129
- 15. za obrambo obale
(»Bruno Mussolini«)
419, 421
- 8. dopolnilni »bis« 60
- 45. »bis« 29
- 54. milióni 128

- »Barbarigo« 620, 623
- »Fulmine« 613, 619, 624
do 625
- »Görz« 711
- »Italia« 600
- »Sagittario« 620, 623
- »Trieste« 637, 711

nemški:

- 3. orožniški 369
- 7. šolski 675
- 319. dopolnilni 368, 513
- 517. deželnih strelcev 257,
368
- 699. protiletalski šolski
368
- 921. deželnih strelcev 257,
368
- 927. deželnih strelcev 257,
368
- 928. deželnih strelcev 368,
513
- »Heine« 235, 239, 288, 308
do 309, 324, 326, 392, 395,
436—439, 460, 464—465,
467, 469, 474—475
- SS za obrambo Krasa 323,
392, 395, 675

Slovenskega domobranstva:

- 2. — 506, 509, 521, 676, 679,
694, 696, 698, 706
- 4. — 521

SNVZ:

- 1. (»Idrija«) 514, 530, 600,
644
- 3.- 600, 612, 615, 716
- 4. — 615

Bela garda 120, 123, 125—127,
129, 136, 129, 136, 139, 142 do
145, 147—150, 157, 204, 746

Bojne skupine (sovražnikove):

»XXI Aprile« 123, 136
»Adler« 600
»Auer« 324
»Bikowsky« 678, 686
»Blank« 678, 694
»Carallo« 600
»Christi« 324
»Debeljak« 600
»Dippelhofer« 694
»Fortuna« 600
»Gervers« 235, 237, 239, 249
»Gruber« 600
»Hahn« 678, 694
»Heine«, glej bataljon »Hei-
ne«
»Kellner« 600
»Krumme« 699
»Kostermann« 657—658
»Lerch« 678, 694
»Meitz« 600
»Miščević« 600
»Schwertfeger« 600
»Wagner« 600
»Zuschneid« 657

Bolnice:

»Franja« 231, 253, 476—480,
543, 597
»Pavla« 476—477, 479—480, 597
premična 30. divizije 597, 620
premična 31. divizije 394, 597
»Stol« 597
»Svoboda« 597

Brigade:

NOV (JA):

1. primorska 180
1. proletarska 45
1. SNOUB Toneta Tomšiča,
glej Tomšičeva brigada
2. brigada NO (VDV) 598,
602, 608, 649, 672, 680, 797
2. SNOUB Ljuba Šerčerja,
glej Šerčerjeva brigada
3. brigada NO (VDV) 797

4. SNOUB Matija Gubca,
glej Gubčeva brigada
5. Simona Gregorčiča, glej
Gregorčičeva brigada
5. SNOUB Ivana Cankarja,
glej Cankarjeva brigada
7. SNOUB Franceta Prešer-
na, glej Prešernova briga-
da
7. udarna brigada 27—28
8. udarna brigada 27—28
16. SNOB Janka Premrla-
Vojka, glej Vojkova bri-
gada
17. SNOB Simona Gregor-
čiča, glej Gregorčičeva
brigada
18. SNOUB »Bazoviška«,
glej Bazoviška brigada
19. SNOUB Srečka Kosove-
la, glej Kosovelova briga-
da
156. (italijanska) »Bruno
Buozzi« 616, 679
157. (italijanska) »Guido
Picelli« 616, 679
158. (italijanska) »Antonio
Gramsci« 676
- Bazoviška 213, 219, 265, 314,
318, 321, 327, 330—331, 335,
349, 460—461, 465, 480, 482,
493, 506, 523, 530, 534, 537
do 542, 545, 582, 602, 605 do
608, 612—613, 616, 644, 649,
652—654, 658—660, 665,
671, 680, 682—683, 686 do
688, 690—691, 693, 696 do
697, 700—701, 705, 712, 714
do 715, 717, 719, 795
- Cankarjeva 120, 124
- Goriška 6, 161, 172, 176, 180
do 182, 186, 188—192, 202,
204—205, 208, 211—212, 217
do 226, 252—253, 256, 297,
305, 728, 731, 733, 741, 744,
758, 768, 794
- Gregorčičeva 25—28, 50, 52
do 53, 55—56, 58—59, 70
do 73, 77, 83, 85, 89—90,
95, 109, 120—121, 181 do

182, 188, 211—213, 218, 460,
465, 602, 607, 609, 615 do
616, 622, 629, 633, 652, 654,
657—658, 660, 665, 671, 679,
697, 699, 701, 705, 717, 728,
742, 795—796, 798
Gubčeva 120, 124
Kosovelova 181, 211—213,
281, 284, 323, 331, 349, 433,
459—462, 464, 482, 493, 502,
504, 507, 530, 536, 553, 555,
560, 563—566, 568, 570, 582,
585, 602—609, 612—613,
615, 619, 622, 625—626, 628,
644, 649, 652—654, 657 do
660, 665, 676, 711, 753
Loška 214, 216
Prešernova 120, 125—127,
136, 141—142, 180, 207, 212
do 213, 228—230, 232—233,
239, 248—249, 257, 261, 266,
287—288, 290—291, 298,
312, 316, 321—323, 326 do
327, 332—333, 336, 346, 348
do 351, 360, 365—366, 369
do 370, 379—380, 384—385,
388—392, 394, 396, 399 do
401, 407, 409, 411, 414, 421,
430—431, 435, 447, 455, 471,
482, 485—486, 493, 506, 508,
517, 522—523, 530, 533 do
534, 536, 538, 540, 542, 545,
553—554, 560, 563, 573, 578,
582, 585—586, 589—590, 593
do 594, 615, 617—623, 625
do 626, 631, 662—663, 665
do 666, 671—672, 680—683,
685, 693, 696, 698—699, 707,
711, 714, 716—717, 721
Soška 181, 212
Šercerjeva 120, 122, 124, 126
do 127, 129—131, 135—136,
141, 143—144, 146, 216
Šlandrova 120, 122, 139
Tolminska 211—212, 220 do
221, 228, 230
Tomšičeva 120, 124, 127, 129
do 131, 135—136, 141—142,
152—153, 155—157, 214,
216, 798

Tržaška 181, 212—213
Vojkova 181, 207, 212—213,
228, 230, 232—233, 237, 239
do 240, 244—245, 248—249,
251, 257, 261—263, 266, 281,
284—285, 287—291, 298,
312, 316, 321—323, 326 do
327, 330, 332—333, 336, 339,
346, 349—351, 355, 360, 364
do 366, 388, 391, 395, 399
do 401, 403—404, 408—409,
411, 413, 421, 425—427, 429
do 437, 447, 449, 454, 460
do 461, 464—465, 471, 482,
485—486, 493, 504, 506 do
507, 509—510, 517, 523 do
526, 530, 533, 536, 538, 545
do 546, 553, 554—555, 560,
563, 566, 572—573, 575, 578,
582—584, 586—590, 592 do
594, 603, 649—652, 662 do
663, 665—666, 669—670,
672, 680—681, 683—685,
687—688, 693, 695, 699, 707,
711—717, 720—721, 795, 798

okupatorske in kvizliške:

3. (italijanska) alpska po-
hodna 23, 32, 36—37, 50,
62, 67, 79
24. (nemška) kraških lovcev
SS 675, 678, 680, 694, 706,
710
503. (četniška) 135
- »Krim« (belogardistična)
142
- »Triglav« (belogardistična)
142

Čete:

partizanske:

1. primorska 17
2. primorska 17
- Brkinska 18—19, 796
- Kraška 19
- Pivška 17
- Romanijska 45
- Tolminska 18—19
- Trnovska 19
- udarna 30. divizije 796

udarna 31. divizije 582, 603,
615, 617—619, 623, 625 do
626, 629, 637—638, 671, 679,
684

Vipavska 18—19

Zaščitna Vrhovnega štaba
45

okupatorske in kvilinske:

italijanske:

- 30. inženirska 52—53, 104
- 82. — 86
- 408. — 36—37, 45, 52 do
53, 104, 107
- 409. — 36—37, 106
- 601. — 106
- 602. — 104, 106
- 607. — 79
- 612. — 90—91
- 647. — 32, 36—37, 42, 106
- 648. — 53, 55—56
- 649. — 36—37, 45, 106
- 655. — 37
- arditska 52—53
- GaF 37, 42

nemške:

- 2. orožniška »Alpenland«
258
- 3. orožniška »Alpenland«
258
- 21. policijska izvidniška
678
- »Allersova« 678
- »Kefer« 438
- orožniška akcijska 258
- policijska planinska »Al-
penland« 258, 430

Slovenskega domobranstva:

- 41. — 310
- 42.-310, 514
- 43. — 310, 514, 576, 676
- 44. — 310, 514, 577, 676
- 45. — 310, 506, 514, 577,
676
- 46. — 492, 514
- 72. — 676

SNVZ:

- 5. — 358, 487—488, 492, 520
- 6. — 358, 397, 419, 487

- 8. — 358, 487—488
- 10. — 358, 487—488, 514
do 515, 518, 520
- 15. — 487—490, 507, 514 do
515, 520
- 16. — 488, 492, 520
- 17. — 514—515, 520
- druge (1., 2., 3., 4., 7., 11.,
12., 13 in zbiralna) 358,
847

Divizije:

NOV J (JA):

- 14. udarna 109, 120, 122, 125,
128, 130—133, 135, 137, 141,
152, 158, 214—216
- 15. — 120, 141
- 20. — 719, 721
- 26., glej 31. divizija
- 27., glej 30. divizija
- 30. — 212—213, 218, 223,
275, 310, 318, 322, 327, 332
do 333, 336, 339, 419—420,
435—436, 454, 461, 464, 468,
475, 477, 536, 597, 612, 615,
652, 658, 665, 685, 691, 699
do 701, 704—705, 707, 711,
719, 721, 730
- 31. — 212—213, 223, 225, 228,
230—233, 235—237, 239 do
240, 244, 248—250, 253, 255,
257, 260—262, 266, 270 do
271, 275—276, 280—281,
286, 288—289, 298, 302, 306,
310, 312, 321, 326—327, 335
do 337, 343—344, 346, 356,
359, 365, 369, 379—380, 384,
388, 390—391, 394, 399 do
400, 407, 409, 411—414, 417,
419—421, 425, 427—428,
432, 434, 436—437, 439, 441,
447, 449, 464, 474, 477—479,
481, 485—486, 495, 502, 515,
518, 523—524, 537—538,
542, 544—550, 552, 555 do
556, 566, 570—571, 578, 582
do 584, 597, 603, 617, 629,
631, 633, 647, 650, 652, 662
do 663, 665, 672, 693, 699,
707, 719—721, 727, 737, 739,

744—745, 752—753, 756,
760—762, 766, 768, 774
32. divizija, glej 30. divizija
Goriška, glej 30. divizija
Triglavska, glej 31. divizija
Tržaška 212, 215
»Garibaldi Natison« 597,
615, 663, 665, 697—698

zaveznika:

2. novozelandska 725

okupatorske in kvilinske:

italijanske:

»X MAS« 601, 613, 615, 620
»Cacciatori delle Alpi«
123, 128, 137
»Folgore« 50
»Isonzo« 123, 139
»Julia« 22
»Lombardia« 123, 140
»Novara« 22
»Torino« 22, 86, 163—165
»Veneto« 22

nemške:

1. tankovska SS 185
24. tankovska 185
44. pehotna 185, 198, 236,
239
71. pehotna 165, 175—176,
184, 549, 567
162. pehotna 235
188. rezervna gorskih lov-
cev 259, 308, 323, 419,
435, 596, 600, 652, 675
237. pehotna 675
710. pehotna 657, 675
»Brandenburg« 368
Dinarska (četniška) 635,
678, 694, 699
Kavkaška 657

Glavni štab NOV in POS 75, 97,
107, 119—120, 135, 138, 141, 145
do 146, 151, 180, 212, 216, 249,
273, 310, 352, 476, 485, 490, 510,
598, 661, 665, 693, 706, 707, 719,
727, 737, 770, 798

**Glavno poveljstvo slovenskih
partizanskih čet** 20

Gorenjsko domobranstvo 360,
416, 488—489, 513—514

Komande mesta:

Čerkno 212—213, 289, 737
Čepovan 212, 737, 773
Crni vrh nad Idrijo 212, 737
Idrija 738
Ribnica 216
Trst 719
Vojsko 212, 737
Ziri 212, 737

Korpusi:

NOVJ (JA):

7. korpus 212, 310, 446, 485,
490, 798
9. korpus 118, 212, 214, 236,
240, 249, 275, 298, 302, 308,
312—313, 321—323, 326 do
327, 333—336, 341, 344, 350,
352, 360, 366, 399—401, 407,
414, 419, 432, 437, 440, 445
do 446, 450, 453—455, 461
do 462, 468—469, 471, 476
do 477, 492—493, 495, 502,
508, 510—511, 528, 530, 534
do 536, 546, 548—549, 553,
555, 569—570, 583—584,
592, 596—600, 602—603,
611—612, 615, 622, 625, 629,
649, 652, 657—658, 661 do
663, 665—667, 671, 675 do
676, 678, 683, 685—686, 690,
692—695, 697—699, 701,
704—707, 711—712, 719,
724, 737, 744, 752—753, 761,
770, 776, 789, 794, 796, 799

okupatorski in kvilinski:

11. (italijanski) armadni 23,
122, 128
23. (italijanski) armadni 22
do 23
24. (italijanski) armadni 22
do 23, 115, 122
2. (nemški) tankovski SS
183—184, 192
97. (nemški) 445, 474, 596,
675

501. (četniški) dalmatinski 635
 502. (četniški) liški 635
 503. (četniški) bosanski 635
 Jevdjevičev (četniški) 635
 1. srbski prostovoljski (nemščevski) 600, 612, 657, 661, 676, 678, 694, 706

Legija:

59. fašistična 52

NOV in POJ 7, 43, 123—124, 142,
 166, 490, 739—740, 748, 765

Oddelek:

44. izvidniški 235

Odredi:

NOV J (JA):

Briški 27, 181
 Briško-beneški 795, 799
 Dolomitski 25, 207, 216, 228, 230, 310, 346, 523—524, 537 do 538
 Gorenjski 97, 207, 230, 383, 523
 Idrijski 181, 207, 211, 230
 Idrijsko-tolminski 310—311
 Istrski 796
 Jeseniško-bohinjski 523, 597, 631, 662
 Južnoprimorski 20, 26—27, 50, 171, 173, 175—176, 181 do 182, 310, 346, 450—451, 795—796
 Kočevski 40, 796
 Kokrški 523
 Kraški 27
 Loški 19, 45, 112, 742—743, 794, 796
 Mornariški 699, 702
 Notranjski 125
 Primorski 18, 99, 121, 158, 162, 164—165, 168, 170—171, 173, 794
 Severnoprimorski 6, 20, 27 do 30, 32, 40, 42, 44—45, 49, 80, 84, 112, 171—173,

175, 181—182, 742, 794 do 796, 799
 Soški 19, 20, 40, 45, 795
 škofjeloški 523, 537—538, 543, 553, 555, 560, 582, 597, 663, 676
 Tolminski 27
 Vzhodnodolenjski 124
 Zapadnodolenjski 124
 Zapadnoprimorski 171, 174

Kvislinški (četniški):

Centralni 135
 Dolenjski 515
 Gorenjski 515, 524, 526 do 527
 Notranjski 515, 526—527
 Soški 515

Operativne cone:

NOV J:

3. (»alpska«) 212, 217—218, 224, 228, 231—233, 253 do 255, 260, 275, 761
 4. (štajerska) 310
 Primorska 27—28, 30, 42, 51 do 53, 57, 59, 73—74, 77, 80, 85, 90, 95—96, 98—99, 110, 120, 168, 178, 180 do 181, 187, 189, 205, 211 do 212

okupatorska:

»Jadransko primorje« 208 do 209, 258—259, 354, 395, 445, 599, 657, 674

Operativni štabi:

NOV J:

Glavnega štaba NOV in POS za zapadno Slovenijo 180, 188, 212, 220 za zapadno Primorsko 597, 774

okupatorski in kvislinški:

za uničevanje tolp v operacijski coni »Jadransko primorje« (nemški) 208

Polki (okupatorski in kvislin-
ški):

italijanski:

- 51. pehotni 128
- 52. pehotni 128, 137
- 52. artilerijski 22
- 81. pehotni 22, 86
- 82. pehotni 22, 86
- 102. alpski 23, 82, 86, 89, 91
- 103. alpski 23, 32, 52, 60, 88,
104, 106
- 104. alpski 23, 79, 82, 86, 90,
93, 104, 106
- »Tagliamento« 419, 640 do
641, 646

nemški:

- 1. tankovsko-grenadirski SS
185, 188
- 10. policijski SS 454, 456,
492, 514, 521, 600, 613, 615,
622—623, 644, 646, 655, 657,
661, 668, 675—676, 678, 706,
710, 716—717
- 13. policijski SS 676
- 14. policijski SS 235, 249
- 15. policijski SS 323—324,
600, 620, 623, 644, 655, 657,
675—676, 678, 680
- 17. policijski SS 676
- 19. policijski SS 235, 249,
257, 358
- 21. tankovski 185—186, 198
- 28. policijski SS 368, 430,
521, 597, 676
- 59. pehotni 675, 678, 706
- 60. pehotni 675, 678
- 132. grenadirski 185, 235, 239
- 134. grenadirski 235, 239 do
240, 245
- 136. rezervni gorskih lovcev
435, 438, 454, 465, 600
- 138. rezervni gorskih lovcev
235, 239, 249
- 138. šolski 185
- 139. rezervni gorskih lovcev
308, 324, 331, 344, 419, 454,
475, 506, 596, 705
- 171. artilerijski 165—166, 184

- 184. deželnih strelcev 257,
368
- 191. grenadirski 166, 184
- 192. grenadirski 166
- 194. grenadirski 184
- 211. grenadirski 184
- 730. pehotni 657
- 740. pehotni 657
- 901. tankovski 185, 190, 194,
235

kvislinški:

- 1. slovenski udarni SNVZ
600, 678—679, 694, 710, 716
- 2. kozaški 678—680, 694, 696
do 697, 706, 710
- »Nordkaukasus« 661

Rdeča armada 43, 113, 314

Slovenski narodni varnostni zbor
(SNVZ) 210, 326, 344, 358, 450,
484, 487—489, 508, 583, 594

Slovensko domobranstvo (SD)
209—210, 259, 326, 513

Šifre akcij:

- »Dachstein« 323, 326
- »Frühlingsanfang« 676
- »Partisanenwoche« 445, 536
- »Rübezahl« 644, 657
- »Rübezahl II« 644, 649, 657
- »Rübezahl III« 657—658, 661,
710
- »Traufe« 229, 235—236, 238,
257, 388, 744, 754
- »Winterende« 676—677, 689,
706, 710

Šole:

NOVJ:

- oficirska 9. korpusa 767
- oficirska Glavnega štaba
NOV in POS 255, 767
- oficirska Vrhovnega štaba
NOV in POJ 590
- partijska šola 31. divizije
768—769

- partijska PK KPS za Primorsko 289, 298, 311, 337, 768
 podoficirska 9. korpusa 767
 podoficirska 31. divizije 255, 361, 365, 388, 394, 766 do 767
nemška:
 podoficirska SS 676, 679, 694
- Višji vodja SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje«** 208—209, 259, 657, 675
- Višji vodja SS in policije v 18. vojnem okrožju** 258, 675
- Vojna oblast 9. korpusa** 738
- Vojna področja:**
 gorenjsko 597, 738
 goriško 597, 640—641, 738, 740
 idrijsko 597, 640—641, 738, 740
 istrsko 738
 kobariško 597
 tolminsko 212, 737—738
 vipavsko 738
- Vrhovni štab NOV in POJ** 45, 275, 590, 770
- Varnostno-obveščevalna služba (VOS)** 110, 163, 797—799

KAZALO POLITIČNIH ORGANOV, USTANOV IN ORGANIZACIJ

- AVNOJ, glej Protifašistični svet
narodne osvoboditve Jugosla-
vije
- Centralni komite KPS 10, 25, 26,
211
- Časopisi in glasila:
 Goriški borec 180, 190, 219,
 221, 224, 243, 253, 293, 295,
 299, 758—760
 Jek Triglava 760
 Kmečki glas 761
 Ljudska pravica 761
 Mali poročevalec 760
 Naš glas 360, 384, 760
 Naš klic 413, 429, 457, 466, 760
 Naše delo 760
 Novice 761
 Odmev 760
 Partizanski dnevnik 278, 317,
 761
 Piccolo 354
 Primorski poročevalec 110,
 163—164, 178
 Radio poročila 761
 Slovenski poročevalec 761
 Tolminski puntar 33, 113, 758
 Vojaški vestnik 761
 Vojni dopis III. SNOUB
 »Ivan Gradnik« 760
 Zrcalo 760
- Komunistična partija 15—16, 42,
110, 113, 144, 256, 291, 727, 746,
749, 753—757, 765
- Nacionalni komite osvoboditve
Jugoslavije (NKOJ) 572, 748
- Narodna zaščita 139, 162—163,
166—167, 173, 232, 301
- Narodnoosvobodilni svet za
Primorsko Slovenijo 117, 165
do 166, 168—170, 180, 211
- Osvobodilna fronta slovenskega
naroda 15, 17, 50, 110, 113 do
114, 147, 163, 168—170, 299,
301, 356, 358, 737, 746, 749, 753,
761, 784
- Pokrajinski komite KP za Slo-
vensko primorje 18, 25, 27, 29,
42, 51, 73—75, 90, 93, 110, 162,
211, 228, 289, 291, 300
- Pokrajinski odbor OF za Pri-
morsko 163, 165, 168, 299, 301
- Protifašistični svet narodne
osvoboditve Jugoslavije 113,
446, 516, 520
- SKOJ, glej Zveza komunistične
mladine Jugoslavije
- Slovenska protifašistična žen-
ska zveza 110
- Zveza komunistične mladine
Jugoslavije 110, 753—757
- Zveza mladine Slovenije 110, 301

PREGLED BORCEV GRADNIKOVE (GORIŠKE) BRIGADE

Seznamu borcev, ki so padli v Gradnikovi (Goriški) brigadi, in drugih borcev Gradnikove (Goriške) brigade sta napravljena na podlagi raznih popisov in anket, ki sta jih v povojnih letih organizirala ZZB NOV Slovenije in Odbor skupnosti borcev Gradnikove brigade, dokumentarnega gradiva iz vojnih dni in drugih virov. Zato se utegne zgoditi, da so nekateri podatki pomanjkljivi in netočni, napake pa je po tolikem času in za toliko ljudi iz različnih krajev Slovenije, Jugoslavije in celo Evrope težko ugotavljati in popravljati. Tako na primer so nekatera imena verjetno napisana napačno in se zaradi tega morda tudi ponavljajo, podatki o mnogih borcih pa so nepopolni.

Seznam o borcih, ki so padli v Gradnikovi (Goriški) brigadi, vsebuje 793 imen. Dejansko število padlih je še precej večje, kajti še vedno niso evidentirani vsi padli borci in borke. Poleg tega pa so mnogi gradnikovci prešli ali bili premeščeni v druge enote, o tem, koliko izmed njih jih je tam padlo, pa ni podatkov.

V drugem seznamu, ki vsebuje imena vseh drugih borcev in bork Gradnikove (Goriške) brigade, ki so preživeli vojno, ali ki niso padli med bivanjem v tej brigadi, je 2837 imen. To pomeni, da je v dveh letih šlo skozi Gradnikovo (Goriško) brigado najmanj 3630 borcev in bork. Toliko jih je evidentirano, toda njihovo dejansko število je bržkone še precej večje.

Da bi kartoteko borcev brigade lahko uredili čim boljše, prosimo bralce, ki opazijo kako pomanjkljivost ali napako, naj to sporoče Odboru skupnosti borcev Gradnikove brigade (pri občinskem odboru ZZB NOV Nova Gorica).

SEZNAM V GRADNIKOVI (GORIŠKI) BRIGADI PADLIH BORCEV

Abram Anton 1909 Labinje	Bavčar Zoran-Drago 1914 Selo	Božič Ludvik 1916 Dolenja Trebuša
Abram Filip Labinje	Bavdaž Stanislav 1912 Robi, Levpa	Braniselj Drago-Svarun Cerknica
Ambrož Franc Grobišče, Postojna	Bavdaž Stanko 1926 Zavrh, Levpa	Brankovič Avgust 1908 Sempas
Arh Franc 1910 Češnjica, Bohinj	Bedank Jožef 1901 Idrija	Bratina Franc 1913 Stomaž
Arh Jože 1906 Češnjica, Bohinj	Belingar Leopold 1890 Podgozd, Trnovo	Bratina Jože 1928 Kamnje
Arh Martin 1924 Srednja vas, Bohinj	Beltram Marjan 1925 Renče	Bratuš Anton 1911 Lokovec
Badelič Pavel 1907 Gorica	Benčina Franc Ratje	Bratuš Anton 1905 Parje pri Postojni
Bagon Edvard 1910 Vrtojba	Benedejčič Zdravko-Dušan 1926 Ciginj	Bratuš Ervin 1922 Solkan
Bajda Ivan-Janko 1909 Gorica	Božič Ivan-Ivanček 1910 Ciginj	Breljih Frančiška-Tončka 1921 Gorje, Cerkno
Bajt Jakob	Benedič Jakob	Bremec Albert 1921 Lokovec
Bajt Jožef 1926 Volčja draga	Berenič Pavel-Gašper Prem	Bremec Alojz 1912 Lokovec
Bajt Matija	Benedičič Jože 1926 Križ, Tržič	Bremec Izidor 1926 Lokovec
Bajt Vinko 1927 Smast, Tolmin	Bezljaj Štefan 1927 Medvode	Bremec Ludvik 1909 Lokovec
Bandarenko Mihael Blejska Dobrava	Bitešnik Anton 1912 Ravne	Bremec (A) Maksimiljan 1927 Lokovec
Bandelj Slavko Velike Zablje	Bitežnik Martin 1919 Ravne	Bremec (S) Maksimiljan 1927 Lokovec
Bandelj Zdravko Velike Zablje	Bizjak Franc-Mile 1913 Smartno	Bremec Rafael 1919 Lokovec
Barbič Milan-Martin	Bizjak Franc-Tine 1910 Stražišče, Kranj	Bremec Roman 1924 Roče, Slap
Baša Boris	Bizjak Gabrijel 1923 Bilje	Brenec Cvetko 1927 Zatrebeš, Levpa
Batagelj Jože Kamnje	Bizjak Miroslav-Friderik Hrušovje	Breščak Božidar 1921 Dupletp
Batič Alojz 1918 Dolenje, Sempas	Bizjak Pavel 1917 Žagon pri Postojni	Breščak Franc 1901 Banjšice
Batič Domenik 1927 Ozeljan	Boljč Franc 1923 Sempeter	Breščak Franc 1924 Deskle
Batič Franc 1923 Sempeter	Bončina Leopold 1916 Otlica	Brešan Mirko 1914 Tolmin
Batistič Franc Sovodnje	Borovničar Janez 1909 Logaršče	Brezec Viktor 1924 Brezigar Jože-Grbec 1926 Deskle
Batistič Jože 1923 Bilje	Božič Andrej 1928 Logaršče	Brezovšček Janko 1913 Kal nad Kanalom
Bavcon Jožef 1924 Gorica	Božič Ivana-Ivanček 1910 Selo, Podmelec	
Bavčar Boris 1922 Vipava		

Brezovšček Matija 1910
 Gorenja Trebuša
 Brezovšček Stanko 1913
 Kal nad Kanalom
 Brovč Domicijan
 Tolmin
 Brovč Rado
 Koritnica
 Bufolin Zdravko-Valentin
 1927 Šempeter
 Bukovec Ivan 1908
 Kal nad Kanalom
 Butara Janko
 Bela Krajna
 Butkovič Ivan 1927
 Sovodnje

Carl Rudi 1924
 Slap ob Idrijci
 Cej Viktor 1921
 Lokve
 Cigoj Drago 1926
 Osek
 Cigoj Edvard 1918
 Gojače
 Cijan Felice
 Sovodnje
 Cijan Franc 1919
 Sovodnje
 Cingerle Anton 1927
 Vitovlje
 Cizjak Miroslav 1927
 M. Brdo pri Postojni
 Colja Karol 1924
 Vojšćica
 Cotic Nino
 Sovodnje
 Cotic Zdravko 1924
 Renče
 Curk Karlo 1923
 Goče
 Cvar Jože 1924
 Cvek Bogomir
 Cvek Evgen 1928
 Logaršče
 Cvek Jože 1923
 Koritnica
 Cvek Jože 1912
 Srednja vas, Bohinj
 Cvek Mirko 1925
 Koritnica
 Cvetrežnik Avguštin 1924
 Banjšice
 Cvetrežnik Slavko 1925
 Kal nad Kanalom

Čarga Karlo
 Cebon Angel 1913
 Ustje
 Čebon Rafael 1924
 Branik
 Čefarin Franc 1911
 Kanalski vrh
 Čehovin Stanislav
 Prestranek
 Čelik Danijel

čerga Karlo 1919
 Idrija ob Bači
 čemač Janez 1922
 Rakitnik pri Postojni
 Černač Janez 1902
 Matenja vas
 pri Postojni
 Černe Henrik 1926
 Gradišče
 Černič Ljubomir 1924
 Bukovica
 Černigoj Ivan 1915
 Predmeja
 Černigoj Ivan-Janko 1915
 Predmeja, Šmihel
 Černuta Mitja
 češcut Berta 1927
 Sovodnje
 Čibej Filip
 Idrija
 Čibej Franc 1923
 Gorenja Trebuša
 Čibej Franc 1915
 Predmeja
 Čič Edvard-Ivan 1927
 Hrenovci
 Čopi Leopold 1925
 Čezsoča
 Čič Stanislav 1916
 Brezje pri Postojni
 čopi Stanko-Zlatnik
 Zlatnik, Bovec
 čopi Vida
 Čopi Viljem 1925
 Čezsoča
 Čotar Janko
 Čuden Franc 1908
 Žgornje Laze
 Čufer Franc 1910
 Kuk, Otlica
 Čujec Ivan 1914
 Dolje, Tolmin
 Čuk Boleslav 1920
 Bilje
 Čuk Božidar 1920
 Orehovljc
 Čuk Gvido 1919
 Bilje
 Čuk Ivan 1926
 Londol
 čuk Ivan 1909
 Godovič
 čuk Jože 1905
 Idrija

Defaust Gverino 1926
 Rožna dolina
 Dekleva Jožef 1907
 Orehek
 Devetak Josip
 Sovodnje
 Devetak Leopold
 Gabrje
 Doles Ivan 1913
 Šmihel

Doljak Ludvik 1898
 Tolmin
 Dolžan Stane 1913
 Dovje
 Doplihar Alojz 1926
 Dornberk
 Drenik Jože
 Cerknica
 Drnovšek Mirko
 Koblarji
 Durčič Vekoslav 1924
 Renče
 Faganel Miro 1917
 Osek
 Fajdiga Ivan 1910
 Mali otok pri Postojni
 Fajit Mario 1923
 Orehovi je
 Feltrin Jakob 1909
 šentviška gora
 Ferjančič Cene 1923
 Goče
 Ferjančič Janez 1906
 Vipava
 Ferjančič Jože
 Erzelj
 Ferjančič Stanislav
 Manče
 Flajs Adolf 1921
 Bovec
 Fornazarič Alojz 1907
 Vogrsko
 Fornazarič Venčeslav 1925
 Šempas
 Frank Franc
 Hrenovče
 Frank Tone
 Fratinč Ciril 1925
 Ciginj
 Frejlih Ciril
 Češnjica, Bohinj
 Furlan Branko 1918
 Furlan Ivan 1908
 Podraga
 Furlan Jože 1925
 Ajdovščina
 Furlan Jože 1926
 Podraga
 Furlan Ludvik 1927
 Branik
 Furlan Slavko 1922
 Podraga
 Gabršček Albin-Svoboda
 1927 Gabrje, Tolmin
 Gabrje, Tolmin
 Gabršček Bogdan 1925
 Kamno
 Gabršček Karel 1911
 Kamno
 Gašperčič Ivan
 Bovec
 Gašperčič Jože 1920
 Bovec

Gašpersič Karlo 1917	Hrast Avguštin 1927	Jelinčič Venceslav 1923
Bovec	Borjana	Volčanski Rut
Gerl Andrej	Hren Franc	Jelovčan Ivan
Postojna	Cerknica	Jericioj Silvester 1925
Gianfrate Jože 1927	Hrovatin Miroslav 1911	Avče
Čezsoča	Vitovlje	Jermol Franc 1904
Golja Anton 1926	Humar Anton 1921	Poljubinj
Tolmin	Ozeljan	Jerončič Jože-Mihec
Golja Ivan 1925	Humar Cvetko 1922	Uhan je
Tolmin	Levpa	Jež Ciril 1902
Golob Ivan 1907	Humar Ivan 1921	Dolenja Trebuša
Ceplez, Idrija	Kal nad Kanalom	Jež Franc
Goloman Nenko	Humar Ludvik 1907	Dol. Trebuša
Jesenice	Lokovec	Jež Franc 1919
Gomišček Frančiška 1926	Humar Mirko 1919	Tolmin
Deskle	Banjšice	Jež Jože 1911
Gorjan Anton 1923	Humar Rafael 1908	Cerklje
Bilje	Kal nad Kanalom	Jež Slavko 1921
Gorjan Anton 1923	Humar Slavko 1924	Goče
Solkan	Banjšice	Jovanovič Milan
Gorjan Rudolf 1903	Huseinov Husein	Trebuša
Deskle	Humar Stanislav 1911	Jovanovič Svetolik-Mito
Gorjanc Ignac 1900	Avče	1924 BiH
Bodrež	Humar Viktor 1927	Jugovič Franc
Gostiša Karel 1915	Banjšice	Praprotno
Zadlog	Hvala Albert 1925	Jul Alojz
Graunar Ivan	Lokovec	Lože
Vitovlje	Hvala Andrej-Janko 1925	Jurman Slavko 1928
Grbec Jože 1902	Idrija	Temnica
Doblar	Hvala Jakob 1903	
Grbec Vladimir 1925	Roče, Pečine	Kalovič Jožef
Kanalski vrh	Hvalič Andrej 1914	Kaluža Mihael
Gregorič Dominik 1911	Ozeljan	Kanalec Andrej 1906
Vogrsko	Hvalič Domenik	Volarje
Gregorič Joško 1908	Avče	Kanalec Andrej 1909
Vogrsko		Volarje
Gregorič Karlo-Vlado 1925	Ipavec Alojz 1920	Kanalec Franc
Prvačina	Banjšice	Volarje
Gregorič Mirko 1919	Ipavec Anton 1913	Kanceler Avgust 1910
Ajševica	Ipavec Ivan 1911	Solkan
Gregorič Stanislav 1919	Levpa	Katnik Alojz 1920
Vogrsko	Ipavec Jože 1921	Trst. Vrtojba
Grgič Draga 1926	Banjšice	Kavčič Angel 1907
Komen	Ivančič Ivan	Lipa
Grobiša Drago 1926	Podmelec	Kavčič Anton-Simon 1914
Temnica	Ivančič Stanislav 1911	Ljubinj, Tolmin
Grobiša Karlo 1921	Bovec	Kavčič Franc-Tiger 1906
Temnica		Zabče, Tolmin
Gruđen Ignac		Kavčič Viktor 1912
Vojsko	Jakelj Jože	Ljubinj, Tolmin
Gruđen Ivan 1928	Dovje	Kavs Jože 1920
Vitovlje	Jamšek Jelko	Trenta
Gruđen Izidor 1911	Vipava	Kemperle Vlado 1917
Gorenja Trebuša	Jamšek Slavko	Grahovo ob Bači
Grželj Zoro	Hrušica, Jesenice	Kenda Franc 1906
Postojna	Jan Anton 1925	Poljubinj
Gul Alojz 1925	Zebec, Tolmin	Kenda Ivan 1904
Lože, Vipava	Janež Anton 1914	Poljubinj
	Zebec, Tolmin	Kepda Stanko-Nikola 1922
	Janežič Franc 1922	Čezsoča
Hančič Franc	Podraga	Kepic Janez
Ljubljana	Jeelič Ivan	Klemenc Anton 1918
Hiri Jožef	Podbrezje	Stuđeno pri Postojni
Cerknica	Jeklin Fortunat 1924	Kerševan Franc 1915
Hodolin Janez	Pečine	Gradišče
Hojak Ciril	Jelen Boris 1925	Kikelj Janez
Zavrh	Opatje selo	

Kikelj Slavko
 Kimovec Andrej 1899
 Cerklje
 Kimovec Franc
 Cerklje
 Kmetič
 Knez Franc 1925
 Steberjan
 Knez Karlo-Sočan 1925
 Steberjan
 Knežević Gojko 1922
 Mali Cvetnič, Drvar
 Klanjšček Jožef 1925
 Grgar
 Klavžar Alojz 1903
 Cerkno
 Klinar Mihael 1904
 Plavski Rovt
 Klobučar Janez-Sočan 1920
 Prapetno
 Kobal Alojz 1915
 Zgornje Gorje
 Kobal Andrej 1910
 Studen o pri Postojni
 Kobal Kristjan
 Velike Zablje
 Kobal Rudolf 1919
 Budanje
 Kobal Slavko 1921
 Velike Zablje
 Kodele Ivan
 Prestranek
 Kodelja Ivan 1907
 Kodrič Ivan
 Črniče
 Kodrič Rudi
 Velike Zablje
 Kofol Alojzij 1912
 Čepovan
 Kofol Alojzij 1914
 čepovan
 Kofol Jože 1925
 Grudnica
 Koglod Albert 1920
 Volčja draga
 Kogoj Anton 1921
 vitovlje
 Kogoj Ludvik 1913
 Lokve
 Kokošar Ivan 1901
 Vojsko
 Kolenc Herman 1905
 Lokve
 Kolenc Ivan 1919
 Lokve
 Kolenc Marija 1924
 Lokve
 Koluža Mihael-Krašovec
 1910 Ostro Brdo
 Komac Leopold 1911
 Log pod Mangartom
 Komac Stanko 1926
 Bovec
 Komel Franc 1908
 Merljaki
 Komel Franc

Komel Jožef 1918
 Šempas
 Komel Venceslav 1920
 Šempas
 Konc Jožef
 Podbrdo
 Konič Julij 1921
 Vitovlje
 Konič Mirko 1921
 Vitovlje
 Koren Ignac 1911
 Staro selo
 Koritnik Martin 1921
 Otašče
 Korošec Franc
 Stara Fužina
 Kosimov Kosem
 Košča Matija 1915
 Bovec
 Košir Stanko
 Retje, Loški potok
 Košuta Alojz 1919
 Vitovlje
 Košuta Danica 1924
 Ozeljan
 Košuta Jože 1907
 Tolmin
 Kovačič Janez 1904
 Logaršče
 Kožen Angel 1928
 Prvačina
 Kozman Karlo
 Brežice
 Kozorok Anton
 Kožman Karel
 Kranjc Jelka
 Gabrje pri Ajdovščini
 Kranjc Ludvik 1919
 Dane, Cerknica
 Krapež Jože 1913
 Otlica
 Krapež Jožef 1913
 Otlica
 Krašna Anton 1926
 Budanje
 Kravanja Franc 1909
 Bovec
 Kravos Alojz 1899
 Male žabi j e
 Kreševac Mario-Janko
 1919 Cerovo
 Krivec Anton 1915
 Prapetno
 Krivec Venceslav-Janko
 1909 Prapetno
 Križman Janez 1917
 Gorenje pri Postojni
 Kroneger Žinka 1913
 Novo mesto
 Krovos Leopold-Petar 1911
 Krovos Zvonko 1925
 Vrtovče
 Krpan Alibert 1924
 Prvačina
 Krpan Jože 1921
 Prvačina

Krpan Jože 1924
 Prvačina
 Krpan Mario 1924
 Renče
 Krpan Milan 1916
 Prvačina
 Kruh Ivan 1924
 Zagorje pri Postojni
 Kuk Andrej-Strmec 1913
 Log pod Mangartom
 Kumar Vinko 1926
 Gorica
 Kunc Zdravko
 Gabrje
 Kuštrin Jože 1927
 Grčna, Gorica

 Lenassi Jože 1913
 Orehok pri Postojni
 Lango Avguštin 1916
 Bizjaki
 Lango Jožef 1919
 Bizjaki
 Lango Stanko 1909
 Kāl nad Kanalom
 Lapajne Feliks-Srečko 1927
 Čekovnik
 Lapanja Stanislav 1916
 Tolmin
 Lapanja Valentin 1916
 Dolenja Trebuša
 Lasič Ivan 1925
 Avče
 Lasič Jožef 1914
 Vrtojba
 Lasič Ladislav 1914
 Vrtojba
 Lasič Karel 1912
 Vrtojba
 Latinovič Djuro
 BiH
 Leban Dušan
 Leban Franc 1907
 Zabče
 Leban Franc 1920
 Šempas
 Leban Ivan 1925
 Gabrje, Tolmin
 Leban Jože 1928
 Srednji Lokovec
 Leban Marija-Jelka 1924
 Dolje, Tolmin
 Leban Mihael 1908
 Leban Venceslav 1905
 Lazeč, Cerkno
 Lenardič Alojz-Itomir 1916
 Snežatno
 Leon Ivan 1908
 Bije
 Lesjak Radoslav-Kmetič
 1924 Koritnica
 Lestan Damjan 1926
 Orehovlje
 Ličen Stojan 1924
 Branik
 Ličen Zitko

Likar Jože 1925
 Otlica
 Likon Ivan 1910
 Postojna
 Lipicer Karel 1926
 Smartno — Brda
 Lipičar Jožef 1914
 Levpa
 Lipušček Janez-Martin 1905
 Praprotno
 Longo Branko 1927
 Semiški breg
 Lovišček Jože-Zvonko 1926
 Kanal
 Lozar Alojz 1920
 Stomaž
 Lozej Anton 1908
 Podraga
 Lukežič Darko 1924
 Bilje
 Lukežič Stanko 1907
 Renče
 Lumbar Anton 1912
 Hrašče pri Postojni
 Lutman Emil 1922
 Rožna dolina

 Madon Zorko
 Mahnč Franc-Saško 1920
 Lože
 Majnik Edvard 1927
 Idrska Bela
 Makovec Albin 1926
 Smarje
 Makovec Alojz 1923
 Skrbina
 Makovec Alojz
 Vrtovče
 Makovec Alojz 1906
 Smarje
 Makovec Zoran 1928
 Vrtovče
 Makuc Ludvik 1905
 Grgar
 Makuc Ludvik 1912
 Pogaršče
 Malik Ivan-Ljubo 1923
 Lože
 Malnič Silva-Vera 1922
 Ročinj
 Manfreda Anton
 Hum pri Tolminu
 Manfreda Viktor
 Hum pri Tolminu
 Marinčič Vladimir 1929
 Vitovlje
 Marinišek Anton 1911
 Veliko Ubeljsko
 Martinuč Anica-Nadja 1923
 Renče
 Marvin Franc 1911
 Vogrsko
 Maver Franc
 Kal nad Kanalom
 Mavri Jakob
 Orehke, Cerkno

 Mavri Leopold 1906
 Lokovec
 Mavrič Albin 1927
 Ozeljan
 Maze Ivan 1926
 Vipava
 Merljak Alojz 1911
 Stara gora
 Mermolja Ivan-Triglav 1913
 Selo
 Mesesnel Franc
 Mezgec Jože 1916
 Pal jče pri Postojni
 Meseznel Dušan 1924
 Goče
 Meseznel Lado 1920
 Goče
 Meseznel Mirko 1925
 Erzelj
 Mihavčič Jože
 Mian Romano 1920
 Krmín, Italija
 Mihelčič Jože-Črni 1920
 Bovec
 Mijan Roman 1921
 Gorica
 Milavec Anton 1901
 Studenó pri Postojni
 Milavec Anton 1910
 Studenó pri Postojni
 Mislej Jože 1913
 Podnanos
 Mislej Jože 1922
 Poreče, Ajdovščina
 Mladovan Jože
 Sempas
 Mlakar Franc-Gustel 1920
 Ko j ca
 Mlakar Katarina-Živka
 1919 Kojca
 Mlekuš Anton
 Mlekuš Andrej 1902
 Koritnica
 Mlekuš Ivan 1920
 Bovec
 Mlekuš Jože 1924
 Bovec
 Mlekuš Karel 1909
 Log pod Mangartom
 Mlekuš Marija 1926
 Bovec
 Mlekuš Matija 1924
 Bovščica
 Močnik Cveto-Florjan 1914
 Ljubljana
 Močnik Franc 1910
 Grahovo ob Bači
 Mohorčič Jože 1920
 Goče
 Morel Ivan 1921
 Bukovica
 Morelli Demetrio 1926
 Genova, Italija
 Mozetič Ana 1922
 Renče

 Mraz Ivan
 Muha Domenik 1919
 Londol, Postojna
 Muha Franc
 Brinje — Londol
 Mulej Janko 1905
 Jesenice
 Munih Alojz 1911
 Avče
 Murovec Andrej 1899
 Banjšice
 Murovec Izidor 1920
 Lokovec
 Murovec Janko 1917
 Gorenja Trebuša
 Murovec Jožef 1925
 Tolmin
 Murovec Vladimir 1926
 Kanal

 Nabregoj Franc 1925
 Lozice
 Nabregoj Stanko
 Velike Polje
 Nardin Viktor 1912
 Vogrsko
 Nemec Davorina 1922
 Vrtojba
 Nemec Ljubomir 1920
 Vrtojba
 Nemec Ludvik
 Bilje
 Nemec Romano
 Štandrez, Italija
 Nenart Alojz
 Novak Drago 1920
 Kostanjevica na Krasu
 Nudorfer Franc 1908
 Lože
 Nudorfer Stanko-Jurko

 Obid Venceslav 1921
 Poče
 Oder Janez
 Študor v Bohinju
 Ogrič Filip 1908
 Dolenja Trebuša
 Ogrizek štefan-Novak 1919
 Veliki otok, Postojna
 Okroglič Ivan 1921
 Kal nad Kanalom
 Oman Stanko
 Orel Cvetko 1914
 Bilje
 Orel Davorin
 Bilje
 Orel Martin 1911
 Bilje
 Ortar Ignac 1925
 Grahovo, Rut
 Ortar Mirko 1927
 Koritnica
 Ostopovič Fedor

Pahor Danilo 1924	Perenčič Jože-Gašper	Prelaz Franc
Opatje selo	Ilirska Bistrica	Studenca, Postojna
Pahor Oskar 1924	Perhavec Srečko 1921	Prem Darko 1927
Opatje selo	Vipava	Otlica
Palčič Francka 1923	Peršič Vlado 1927	Preme Franc 1906
Vrhnika	Dolenja Trebuša	Otlica
Palčič Milan 1921	Pertovt Avguštin 1913	Premec Viktor
Vrhnika	Levpa	Premrl Viktor
Palčič Vera 1926	Pertovt Stanko 1911	Prezelj Alojz
Vrhnika	Kal nad Kanalom	Prezelj Franc 1898
Pangerc Jože 1927	Pervanja Anton 1907	Počé
Pangerc Lado 1925	Stopnik	Prezelj Jožef 1918
Planina, Ajdovščina	Pešenko Vojimir 1925	Cešnjica, Bohinj
Panj tar Ludvik 1926	Preserje	Prinčič Rafael 1904
Znojile	Petejan Jože	Avče
Papier Franc 1923	Peternel Jože 1927	Pule Planinšek-Zvonko
Jesenice	Dolenji Novaki	
Paulič Jože 1921	Pezdil Andrej 1901	Rakošek Janko 1927
Goče	Zatolmin	Smast
Pausič Albert 1913	Pipán Viktor	Raspet Ciril 1910
Kal nad Kanalom	Skrbina	Zakriž
Pausič Ivan 1916	Pirc Stanislav 1912	Raspet Janko
Testeno	Vrtojba	Bukovo
Pausič Rudolf 1901	Pirec Karel 1925	Ravnik Alojz 1913
Stara njiva	Ajdovščina	Ravne
Pavletič Valentin 1913	Pirec Marjan 1915	Razpet Ivan
Solkan	Vojšćica	Podbrezje
Pavlica Andrej 1925	Pirih Avguštin 1902	Razrih Janez 1911
Dornberk	Kal nad Kanalom	Slivice
Pavlin Franc 1922	Pirih Franc 1912	Rebec Alojz 1913
Standrež, Italija	Cerkno	Divaja
Pavlin Franc 1912	Pirjevec Anton-Belin	Rebec Ignac
Rovnica	Pisk Andrej 1918	Trnje pri Postojni
Pavlin Franc 1903	Lokovec	Rebec Milan 1921
Ravne	Pisk Izidor 1914	Palčje pri Postojni
Pavlin Gabrijel 1926	Lokovec	Reja Franc 1906
Renče	Plaveč Stanko	Vipože
Pavlin Jelka 1925	Plesničar Jože 1912	Reze Albert 1925
Ravnica	Trnovo	Bukovica
Pavlin Jože	Poderek Ferdo 1924	Remec Franc 1920
Tržič	Pečine	Vitovlje
Pavlin Jožef 1905	Podobnik Jakob 1905	Remec Jože-Pepi 1926
Ozeljan	Stopnik	Vitovlje
Pavlin Vladislav 1925	Podgornik Alojz 1925	Remec Mario 1922
Grgar	Praprotno	Vitovlje
Pavšič Angel 1903	Podgornik Stanko 1913	Remec Venceslav 1907
Dolenja Trebuša	Voglarij	Vitovlje
Pavšič Ludvik 1910	Podgornik Štefan 1912	Renko Štefan 1923
Lokve	Lokovec	Lokovec
Payšič Mirko 1921	Podvršek Edvin 1907	Rijavec Edvard 1907
Sempas	Deskle	Vitovlje
Pavšič Mirko 1922	Pogačnik Jože 1907	Rijavec Franc 1907
Grgar	Gabrije, Tolmin	Trnovo
Pavšič Petar 1910	Poljane Janez 1902	Rijavec Friderik 1889
Stopnik	Stopnik	Trnovo
Pavšič Stanislav 1917	Poslej Anton 1911	Rijavec Vladimir 1927
Grgar	Podraga	Vitovlje
Pavšler Justin 1910	Potočnik Alojz 1927	Rolih Pavel 1924
Dolenja Trebuša	Zirovnica	Drskovče pri Postojni
Pečenko Večeslav	Požar Alojz	Romaniole Severin 1918
Pečenko Viktor-Voj ko	Pregelj Franc 1900	Ozeljan
Preserje	Renče	Rot Andrej 1901
Peljcon Julij 1911	Pregelj Viktor 1920	Bovec
Sempas	Lom, Kanal	Rot Franc
Perdih Andrej	Prehant Avgust	Rožič Franc 1911
		Šmihel

Rusjan Albin 1915
 Bilje
 Rusjan Alojz 1926
 Renski Podkraj
 Rusjan Mario
 Rusjan Sivij 1914
 Renče
 Rutar Ivan 1923
 Zabče
 Rutar Janez 1924
 Zatoľmin
 Rutar Mihael 1925
 Zabče
 Rutar Stanko-Živko 1923
 Zatoľmin
 Sajovič Alojz-Kokra 1908
 Kranj
 Saksida Armando 1917
 Branik, Videm
 Saksida Danilo 1924
 Prvačina
 Saksida Franc 1927
 Prvačina
 Saksida Jožef 1927
 Zalošče
 Saksida Marta 1929
 Renče
 Saksida Zora 1907
 Branik
 Samokec Stanislav
 Vitovlje
 Savnik Evgen 1903
 Vrtojba
 Sedej Franc 1915
 Otlica
 Sedej Henrik 1928
 Cerkljanski vrh
 Senica Danica 1923
 Ljubljana
 Sever Maks
 Sever Peter 1908
 Hrašče pri Postojni
 Simčič Ivan 1916
 Cerovo
 Simšič Adolf 1924
 Studeno pri Postojni
 Sinčič Slavko-Vilko 1922
 Medana
 Sironič Ignac
 Kal nad Kanalom
 Sivanič Donat 1914
 Kal nad Kanalom
 Skantar Martin
 Srednja vas, Bohinj
 Skočir Anton 1924
 Čezsoča
 Škodnik Stanislav 1910
 Škodniki, Levpa
 Skrt Andrej 1908
 Levpa
 Skrt Franc
 Levpa
 Skrt Petar 1906
 Levpa
 Skrt Štefan
 Levpa
 Smrdelj Alojz 1921
 Hrenovce pri Postojni
 Smrekar Ivan 1923
 Kamno, Kobarid
 Soban Stojan 1911
 Vrtojba
 Soklič Vinko 1903
 Zgornje Laze
 Sosič Aleks
 Sošnja Anton 1921
 Čepovan
 Sovdat Slavko-Marko
 Srebod Alojz 1926
 Vodice
 Stane Anton 1922
 Vipava
 Stanič Rudi 1905
 Kranj — SDA
 Štepančič Branko 1924
 Temnica
 Stergar Ivan 1927
 Hoste pri Srednjem
 Stras Jožef
 Stara Fužina
 Strle Alojz-Batjuška
 Viševak, Cerknica
 Sulc
 Sulič Bernard 1924
 Prvačina
 Susmelj Franc
 Sedovec pri Gorici
 Svetina David 1923
 Vitovlje
 Svetina Zoran
 Vitovlje
 Šabec Tone 1925
 Rakitnik pri Postojni
 Šarli Jakob 1904
 Koritnica
 Šarli Maks 1923
 Koritnica
 Šavle Franc 1920
 Grgar
 Šavli Andrej 1914
 Lokovec
 Šavli Andrej 1911
 Podljubinj
 Šavli Franc 1926
 Čepovan
 Šavli Mihael-Perun 1921
 Podljubinj
 Šček Alojz 1919
 Gradišče, Vipava
 Šček Ivan 1908
 Vipava
 Šega Alojz
 Loški potok
 šešadimovič Muharem
 šekli Stanko 1919
 Gorenja Trebuša,
 Jovišček
 Šinkovec Franc 1919
 Grahovo
 Širca Janez 1911
 Bukovje, Postojna
 Škapin Danica-Bojana 1921
 Veliko Polje
 Škarabot Franc 1905
 Sempas
 Škarabot Jožef 1912
 Sempas
 Škarabot Miro 1924
 Prvačina
 Škarabot Radovan 1924
 Ozeljan
 Škarabot Slavko-Milan
 1924 Ozeljan
 Škarabot Vladimir 1918
 Ozeljan
 Škočir Mirko 1914
 Zatoľmin
 Škodnik Stanislav 1910
 Škodniki
 Škofljanc Franc 1925
 Srednja vas, Bohinj
 Škrbec Ivan-Jan 1920
 Dol pri Borovnici
 Škvarča Anton 1902
 Gorenja Trebuša
 Škvarča Franc 1903
 Gorenja Trebuša
 Špacial Alojz 1919
 Križevci pri Ljutomeru
 Špacapan Jožef 1925
 Vogrsko
 Špacapan Jožef 1905
 Ozeljan
 Špacapan Stanislav 1924
 Ozeljan
 Štanc Adela-Frida 1927
 Vipava
 Štanc Tone
 Vipava
 Štancar Vida
 Štancer Adela 1927
 Plače
 Štekar Franc-Rado 1924
 Hum
 Štih Jože-Marko 1911
 Sužid
 Štokelj Ivan 1923
 Branik
 Štor Leopold 1908
 Vipavski križ
 Štrenfelj Franc 1910
 Ravne, Cerkno
 Štrosar Franc 1917
 Lokve
 Štrukelj Ladislav 1922
 Log pod Mangartom
 Štrukelj Maks 1923
 Log pod Mangartom
 Štrukelj Marica 1924
 Tolminski Lom
 Štrukelj Viktor 1922
 Tolminski Lom

Šturm Franc 1925	Uršič Miroslav 1925	Weinberger Ivan 1918
Temljine	Šempeter	Miren
Šturm Ivan 1906	Ušaj Joško 1925	Zajec Mario 1911
Selce, Kobarid	Vitovlje	Opatje selo
Šturm Venčeslav 1906	Vaganja Dušan-Puškin	Zalesjak Jožef 1908
Selce, Kobarid	1922 Ljubljana	Stanjel
Šuligoj Alfred 1902	Valantič Anton 1900	Zalokar Jožef 1910
Voglarje, Trnovo	Solkan	Zgornje Gorje
Šuligoj Alojz 1909	Valentinčič Alojz 1902	Zebec Sonja
Banjšice	Deskle	Zgonik Alojz 1924
Šuligoj Andrej 1907	Velikonja Benvenut 1913	Volčja Draga
Lokovec	Daber, Slap	Zgonik Jože 1926
Šuligoj Ana 1927	Velušček Severio 1912	Volčja Draga
Voglarji, Trnovo	Zapotok	Zgonik Rudolf 1924
Šuligoj Jože 1919	Vencelj Mihael 1917	Skrilje
Palermo, Prvačina	Log pod Mangartom	Zidarič Alojz 1900
Šuligoj Ludvik 1923	Vendramin Anton-Gašper	Deskle
Solkan	1905 Brestje	Zidarič Jože 1902
Šuligoj Rafael 1902	Vidic Alojz 1909	Deskle
Lokovec	Cerovo	Zlatoper Ivan 1910
šušmelj Franc 1912	Vidmar Gvido 1927	Idrija ob Bači
Ravnica	Gradišče	Žlogar Stanislav 1913
Šušteršič Janez 1908	Vidmar Ivan 1912	Avče
Zagorje pri Postojni	Šempeter	Žnidarčič Ivan 1918
	Vidrih Drago 1920	Zigoni, Renče
Terpin Slavko	Podraga	Zobemica Mihajlo 1919
Sovodnje, Italija	Viležnik Franc 1904	Veliki Radičji, BiH
Tinta Franc 1908	Podbreg	Zoran Alojz z-Voj ko 1924
Kanal	Vinkler Jože-Savo 1921	Prvačina
Toman Valentin	Šmihel	Zorič Lazo
Tomšič Jože-Joško	Vinkler Ludvik 1924	iz BiH
Tomšič Stanko	Lokve	Zorman Alojz 1904
Sovodnje, Italija	Vodopija Miro	Klenik pri Postojni
Toplikar Edvard 1913	Rakitnik pri Postojni	Zorman Marijan 1923
Osek	Vodopivec Andrej 1901	Hrašče pri Postojni
Trampuš	Kamnje	Zorn Albert 1924
Maribor	Vodopivec Franc	Prvačina
Trampuš Rihard 1913	Volarič Franc 1909	Zorn Franc
Kostanjevica na Krasu	Kobarid	Zupanc Janko
Trnovec Rudolf 1914	Volf Jože	Stara Fužina
Grgar	Loški potok	Zupančič Zvonimir 1913
Turel Anton 1903	Volk Aleksander 1904	Žbogar Alojz 1909
Podkraj, Renče	Erzelj	Lokve
Turk Anton 1921	Volk Benedikt 1914	Žbogar Izidor 1917
Podkraj	Gradišče	Logaršče
	Volk Franc 1912	Žbogar Stanko 1913
Uhan Stane	Erzelj	Avče
Urbančič Alojz 1910	Volk Franc 1906	Žgur Franc 1922
Kostanjevica	Trnovo	Goče
Urlih Franc 1902	Volk Ivan	Žgur Mirko 1926
Velenje	Volk Jože 1926	Gradišče
Uršič Anton 1921	Ajševica	Žgur Mirko 1910
Bukovica	Volk Karl	Lože
Uršič Benjamin 1925	Volk Rafael 1889	Žgur Mirko 1917
Miren	Gradišče	Podraga
Uršič Franc 1920	Vončina Alojz 1903	Židanik Pavel 1925
Kobarid	Tolmin	Grobišče pri Postojni
Uršič Izidor 1910	Vončina Petar 1914	Žigon Andrej-Francelj
Volčja draga	Lokovec	Žigon Franc 1899
Uršič Janko 1925	Vratkovič Jože	Orehovi je
Sužid	Vrtovec Evgen 1916	Žigon Valerija-Zmaga 1924
Uršič Milan 1925	Gojače	Lokovec
Tolmin		Žitko Franc 1925
		Orehok pri Postojni

Živanovič Milan
Živec Branko 1921
Velike Zabije
Živec Mirko 1919
Šempas
Zižmund Jožef 1907
Bukovica
žižmund Konrad 1925
Vogrsko

Žnidarčič Dragotin 1922
Gradišče
Žnidarič Avgust-Jožef 1926
Nožno
Žnidaršič Anton 1905
Parje pri Postojni
Žorž Ivan 1922
Podraga
Žorž Janez 1905
Podraga

Žorž Janez 1906
Podbreg
Žvanut Alojz 1920
Lože
Žvanut Anton 1905
Podnanos
Žvanut Ivan
Žvokelj Anton 1908
Vipava

SEZNAM DRUGIH BORCEV GRADNIKOVE (GORIŠKE) BRIGADE

Abunar Jožef 1922 Kočevje	Arčon Oskar 1916	Bajc Franc 1897 Predjama
Adamič Živko 1909 Kranj	Arčon Štefan 1921 Renče	Bajc Izidor 1907 Podnanos
D. Agostini Luigi 1922 Maniago, Italija	Arh Alojz 1905 Stara Fužina	Bajc Matija 1901 Študenca, Postojna
Ahčin Branko 1921 Ljubljana	Arh Alojz 1917 Srednja vas, Bohinj	Bajer Evgen (Francoz) Saint Étrenine
Ajdnič Jakob 1906 Sevnica	Arh Alojz 1917 Stara Fužina	Bajt Franc 1922 Bajt Joško-Triglav 1924
Akimov Džavat	Arh Janez 1912 Srednja vas, Bohinj	Ponikve
Alehpjerov E j up	Arh Janez 1921 Češnjica, Bohinj	Bajt Leopold 1923 Unec
Alfred Alojz	Arh Lovro	Bajt Matija 1919 Unec
Aljaž Ivan-Sine 1927 Zapoge — Vodice, Ljubljana	Blejska Dobrava	Bajt Stefan 1928 Kanalški vrh
Alt Viljem 1928 Francija	Arh Martin 1919 Srednja vas	Bambič Jože 1921 Travniki — Ribnica
Ambrož Janez 1904 Grahovo	Arh Valentin 1912 Češnjica, Bohinj	Ban Ferdinand 1911 Trst
Ambrožič Alojz 1914 Slap — Vipava	Arh Valentin 1917 Srednja vas	Bandelj Dušan 1921 Branik
Ambrožič Franc 1911 Mevkuš, Zgornje Gorje	Avsec Jožef-Capajev 1922 Bistrica	Bandelj Edvard 1920 Steska — Branik
Ambrožič Franc 1900 Vrhpolje — Vipava	Avsenik Janez 1910 Moste — Zirovnica	Bandelj Silvo 1926 Velike Zablje
Ambrožič Jože 1913 Bukovica	Avsenik Jože 1905 Tržič	Bandi Franc
Andlovec Ivan	Avsenik Jože 1918 Tržič	Bane Ciril Pod Gabrijelom
Litija	Azizov Miha j lo 1920 Taškent, SSSR	Barba Jože
Andlovič Justin 1926 Trst	Ažman Ivan	Barbič Jože 1920 Kostanjevica na Dolenjskem
Andolšek Jožef 1912 Ribnica	Babič Zdravko	Baselj Franc 1928 Cerkljanski vrh
Andreučič Karel 1921 Trst	Babnik Jožef 1902 Preska — Medvode	Basin Zdravko
Arčon Albin 1911 Renče	Bačar Franc 1910 Ajdovščina	Basron Jožef 1924 Stara gora
Arčon Albin 1908 Renče	Bačar Jožef 1901 Grudnica — Idrija pri Bači	Baša David 1904 Renče
Arčon Dragutin 1921 Arčoni — Renče	Bačar Ladislav 1926 Planina pri Ajdovščini	Bašin Zdravko 1920 Solkan
Arčon Ferdinand 1910 Arčoni — Renče	Bagatelj Avgust 1923 Kamnje	Batagelj Alojz 1925 Kamnje
Arčon Lazar 1925 Renče	Bagon Milan Vipava	Batagelj Avgust 1923 Kamnje
Arčon Oskar 1917 Renče	Bajc Alojz 1907 Bela — Ajdovščina	Batagelj Franc 1921 Skrilje

Batagelj Franc 1903
 Idrja
 Batagelj Ernest 1912
 Lokavec pri Ajdovščini
 Batagelj Ivan 1906
 Stomaž
 Batič Alojzij
 Batič Anton 1908
 Dolenje
 Batič Avgust 1907
 Lokovec pri Ajdovščini
 Batič Danijel 1923
 Sempas
 Batič Emil 1924
 Sempas
 Batič Herman 1924
 Osek
 Batič Ladislav
 Trst
 Batič Leopold 1920
 Sempas
 Batič Milko 1924
 Sempas
 Batič Leopold 1923
 Medvode
 Batič Pavla 1921
 Lokovec — Ajdovščina
 Batič Slavko 1911
 Osek
 Batič Stanko 1926
 Vitovlje
 Batič Stanko 1926
 Sempas
 Batistič Alojz 1918
 Sovodnje (Italija)
 Batistič Avgust 1915
 Orehovi je
 Batistič Bruno 1922
 Gorica
 Batistič Šile Eva 1926
 Bilje
 Bavčar Emil (Rajko) 1916
 Selo
 Bavčar Ivan (Janko) 1904
 Selo
 Bavčar Slavko 1925
 Selo
 Bavdaž Anton 1926
 Kanalski Lom
 Bavdek Jože
 Bavdež R. Malnič Lidija
 1926 Ročinj
 Bayec Anton (Cene) 1912
 Šmarata — Cerknica
 Bavec Marija (Ana-Marija)
 1916 Praprotno brdo
 Bayer Martin 1898
 Kočevje
 Bazilija Mario 1926
 Sempas
 Beber Aleksander 1927
 Unec
 Beguš Anton 1917
 Porezen
 Beguš Petar 1921
 Podmelec

Beguš Rudolf 1913
 Beka
 Beguš Valentin 1927
 Porezen
 Bele Stane
 Bele Lado 1920
 Petelinje
 Bele Stanko
 Belec Hilda
 Jesenice
 Belingar Jože 1922
 Ozeljan
 Belingar Ludvik 1899
 Ravnica
 Beltram Emil 1919
 Vogrsko
 Beltram Franc 1924
 Bukovica
 Beltram Klara 1924
 Bukovica
 Beltram Marjan 1926
 Renče
 Beltram Mario 1912
 Renče
 Beltram Milovan 1912
 Miren
 Benčič Miloš (Tedi) 1925
 Hum — Kojško
 Benčina Ciril 1917
 Travnik, Ribnica
 Bene r. Rusjan Dora 1922
 Renče
 Benedetič Olga (Zmaga)
 1922 Dol. Cerovo
 Benedetič Gabrijel 1925
 Idrijsko
 Beneš Viktor
 Benevol Jože (šipko) 1913
 Vel. Zablje
 Benevol Slavko 1918
 Vel. Zablje
 Benevol Stana (Milena)
 1920 Lože — Vipava
 Benka Valentin
 Bensa Anton (Skala) 1902
 Podsobotin
 Berce Andrej
 Berce Franc
 Jesenice
 Berčič Ivan-Joža 1913
 Jesenice
 Beretič Miran 1924
 Šmarjeta
 Berginc Rafael 1910
 Serpenica
 Berginc Stanko (Maks)
 1925 Kamno — Tolmin
 Bergles Srečko 1927
 Kranj
 Berglez Zdravko 1923
 Ljubljana
 Bergman-Jurca Marija
 1922 Slap
 Berjak Lucijan 1913
 Kranj

Berlič r. Rutar Tončka
 (Tamara) 1925 Volarje
 — Tolmin
 Berlič Srečko 1921
 Ptuj
 Berlot Jože 1912
 Levpa
 Berlot Pavel 1928
 Levpa
 Berlot Valentin 1918
 Kanalski vrh
 Bernik Pavel
 Podlonk — Železniki
 Bernik Valentin 1928
 Trnovec — Medvode
 Bernik Valentin 1928
 šiška — Ljubljana
 Besednjak Boris 1916
 Orehovi je
 Besednjak Lado 1920
 Branik
 Besednjak Stanko 1904
 Renče
 Besednjak Vid 1923
 Renče
 Besednjak Vladimir 190
 Branik
 Bevk Polonca-Sonja
 Bevk Rudolf 1908
 Gornji Novaki
 Bevk Vinko 1920
 Idrja
 Bezelj Albin 1913
 Idrja
 Bezjak Lucijan 1913
 Kranj
 Bezljaj r. Severkar Hedvika
 1923 Golo brdo
 Bezjak Ivan 1901
 Črni vrh nad Idrijo
 Bežnik Valentin 1912
 Koprivnica, Bohinj
 Biazizzo Ivan 1914
 Orehek
 Bicačnik Dušan
 Slovenske Gorice
 Bida Alojz 1910
 Smlednik
 Birant Andrej (Nande)
 Birska Jožef 1924
 Bilje
 Bitežnik Alojz 1925
 Ravne
 Bitežnik Alojz 1927
 Grgar
 Bitežnik Ciril 1910
 Grgarske Ravne
 Bitežnik Jože 1925
 Dragovica
 Bitežnik Jože 1924
 Grgar
 Bitežnik Martin
 Bitežnik Peter 1910
 Ravne
 Bitežnik Stanko 1919
 Bate

Bitežnik Valentin 1908
 Ravne
 Bitežnik Valentin 1924
 Ravne
 Bizjak Bojan 1925
 Vipavski Križ
 Bizjak Davorin 1925
 Bilje
 Bizjak Edvard 1917
 Postojna
 Bizjak Franc (Lojko) 1917
 Avstrija
 Bizjak Ivan 1922
 Kanomlje
 Bizjak Janez 1915
 Hrašče
 Bizjak Jože 1928
 Predmeja
 Bizjak Jože 1923
 Občina Italija
 Bizjak Lovrenc 1913
 Černovica
 Bizjak Matija 1924
 Vipava
 Bizjak Miro 1921
 Černovica
 Bizjak Rihard 1921
 Podgora — Stara Gorica
 Bizjak Slavko 1914
 Podbrdo
 Bizjak Stanko 1914
 Tolmin
 Bizjak Viljem 1924
 Mosora — Idrija
 Blaznik Ivan 1025
 Draga, Rakek
 Blaško Franc 1928
 Lokovec pri Ajdovščini
 Blažič Franc (Tom) 1909
 Nožno
 Blažič Jože 1924
 Postojna
 Blažič Jovan 1914
 Slavina
 Blažič Jovan 1903
 Černovica
 Blažič Tomo 1909
 Nožno
 Bogataj Franc 1907
 Hamborn, Nemčija
 Bogatec Miroslav 1923
 Sveti Križ pri Trstu
 Bohor Stane 1907
 Bogo Milan 1921
 Vipava
 Bojč ing. Jovan 1911
 Ribnica
 Bolčina Stanko
 Bole Jožef 1905
 Malo Ubelsko
 Boltar Franc 1914
 Boltar Jože
 Šmartno, Ljubljana
 Boltar Karlo 1917
 Avče
 Boltar Roman

 Bončina Ignac (Zvonko)
 1913 Gor. Kanomlje
 Bončina Ivan 1925
 Bombač Slavko-Boris
 Otlica
 Bordon Ferdinand (Jakec)
 Praprotno, Benečija
 Borič Rafael 1926
 Podnanos
 Borsi Julij (Julo) 1925
 Gorica
 Borštnik Julij 1925
 Gorica
 Borštnik Pavel 1919
 Deskle
 Boštjančič Štefanija 1924
 Malo Ubelsko
 Bošnik Alojz 1908
 Sp. Kanomlje
 Boškovič Milutin (Ivg.)
 1905 Valjevo
 Botni Franc
 Bovcon Janko 1903
 Osek
 Bovcon Jožef 1924
 Stara Gora
 Božič Anton (Tone) 1913
 Temljene — Tolmin
 Božič Branko 1915
 Planina
 Božič Franc 1906
 Kališče
 Božič Franc 1901
 Lakovec pri Ajdovščini
 Božič Ivan 1926
 Planina pri Ajdovščini
 Božič Ivan 1909
 Sela
 Božič Janez 1903
 Most na Soči
 Božič Janko 1909
 Kališče
 Božič Jože 1907
 Idrija
 Božič Jože 1926
 Jesenice
 Božič Jože 1915
 Podnanos
 Božič Leopold 1921
 Vrhnika
 Božič Ludvik 1916
 Dol. Trebuša
 Božič Milko 1926
 Logaršče
 Božič Nada (Alenka)
 r. Makarovič 1914
 Avče
 Božič Rafael 1928
 Laveršič
 Božič Rafael 1928
 Logaršče
 Božič Stanislav 1922
 Jahija pri Bači

 Božič Stanko 1922
 Idrija pri Bači
 Božič Stanko 1926
 Poreče
 Božeglav Franc 1910
 Gorenje * — Sežana
 Bračič Mihevc Slavka-Mira
 1924 čmuče
 Brajlilh Blaž 1922
 Strane
 Brajlilh Franc 1922
 Černovica
 Brankovič Avgust 1908
 Sempas
 Bratanič Stane
 Jesenice
 Brate Janko (Orlov) 1925
 Metlika
 Bratina Alojz 1926
 Kamnje
 Bratina Angel 1921
 Stomaž
 Bratina Franc 1900
 Stomaž
 Bratina Franc 1925
 Predmeja
 Bratina Ljuban 1912
 Bovec
 Bratina Maks 1909
 Kamnje, Ajdovščina
 Bratina Mirko 1907
 Predmeja
 Bratina Slavko 1907
 Skrilje
 Bratina Stanko 1913
 Skrilje
 Bratina Vojko
 Bratkič Jožef 1924
 Dragovica
 Bratkič Rudi 1927
 Ravne Bate
 Bratkovič Albert 1908
 Bilje
 Bratkovič Jožef 1920
 Rečica ob Paki
 Bratkovič Joško (Stojan)
 1920 Podgora
 Bratkovič Srečko 1907
 Renče
 Bratož Anton 1915
 Olašče, Ajdovščina
 Bratuš Albert 1913
 Gor. Trebuša
 Bratuš Filip 1924
 Podnanos
 Bratuš Albert 1913
 Gor. Trebuša
 Bratuž Alojz 1907
 Čepovan
 Bratuž Anton 1915
 Otošče pri Vipavi
 Bratuž dr. Boris 1924
 Solkan, Nova Gorica
 Bratuž Franc 1918
 čepovan

Bratuž Ivan 1907	Brezavšček Franc 1908	Carl Vladimir-Zmago 1925
Slap ob Idrijci	Čepovan	Sp. Idrija
Bratuž Milan 1915	Brezavšček Franc 1908	Carli Tomaž (Jurko) 1908
Lokovec	Vrše — Čepovan	Vojsko
Bratuž Rado 1921	Brezavšček Jožef 1906	Carli Viktor 1908
Steversjan	Kanalski vrh	Gor. Trebuša
Bratuž Stanislav 1912	Brezec Viktor 1924	Carli Vladimir 1925
Cepovan	Černovica	Sp. Idrija
Bravč Mirko (Ciril) 1914	Brezel j Franc 1923	Ceferin Franc
Koritnica ob Bači	Labin je, Čerkno	Cej Jože
Braz Andrej 1907	Breznik Karel 1916	Jesenice
Srpenica	Trst	Cej Jožef
Braz Rado	Brezovšček Anton 1917	Voglarji, Trnovo
Brce Andrej 1907	Zavrh	Cej Matija 1927
Draga	Brezovšček Anton 1917	Hrošče — Doberdob
Brecelj Anton 1925	Levpa	Cej Venceslav
Ajdovščina	Brezovšček Ciril 1914	Sempas
Brecelj Jože 1920	Gor. Trebuša	Cencič r. Sedevčič Janiča
Vrtovin	Brezovšek Rafael	1921 Banjšice
Brecelj Zvonko	Brgant Franc 1904	Cerar r. Matko Ančka 1922
Bregant Alojz	Medvode	Sp. Bitnje
Zg. Plavže, Jesenice	Bric Branko	Cerenič Leo 1924
Breljih Ivan (Janez) 1913	Jesenice	Sv. Mihel
Gorje — Čerkno	Bric Ivan	Cergolj Stanko
Bremec Alojz 1908	Dornberk	Cernatič Ivan 1925
Lokovec	Brišar Ivan 1920	Sempas
Bremec Alojz 1912	Grahovo, Baška Grapa	Cernatič Oskar 1922
Lokve	Brišček Alojz (Stojan)	Sempas
Bremec Alojzjij	1923 Prosek — Trst	Cernec Edvard 1926
Slap ob Idrijci	Brovč Domicijan 1925	Maribor
Bremec Anton 1901	Koritnica	Cetina Miro 1922
Lokovec	Brovč Mirko 1914	Študenjo
Bremec Cvetko 1927	Koritnica	Chevalier Joahim 1921
Cvetrebež	Brozec Viktor 1924	Laperjan, Savoia,
Bremec Florjan 1927	Brož Anton (Jurček) 1926	Francia
Zatrebež	Budimpešta	Cibič Alojz (Ljubo) 1903
Bremec Franc 1927	Brundula Danica 1921	Podsobotin
Renče	Kopriva na Krasu	Cibič Maks 1909
Bremec Ivan 1912	Bucik Alojz 1917	Bilje
Lokovec	Gradec	Cigler Vida (Miša) 1913
Bremec Izidor 1924	Bucik Alojz 1910	Vič, Ljubljana
Lokovec	Kanalski vrh	Cigoj Alojz 1928
Bremec Ludvik 1922	Bucik Anton 1900	Velike Zabije
Lokovec	Kanalski vrh	Cigoj Bernard 1900
Bremec Peter 1902	Bucik Stanko 1906	Gojače
Kal nad Kanalom	Banjšice	Cijan Franc 1915
Bremec Stanko	Bukovec Milena	Miren — Rubije
Jesenice	Ljubljana, Tržaška 43	Cijan Franc 1920
Bremec Viljem (Miloš)	Bujovec Anton 1910	Sovodnje
1925 Lokovec	Zirovnica	Cijan Jože 1922
Brešan Aktajji 1910	Bunc Marija 1923	Sovodnje
Stara Gorica	Volčja Draga	Ciljan Angel 1925
Brešani Mirko (Orel) 1904	Bunc Mario 1923	Branik
Zatolmin	Volčja Draga	Cingerle Stanko 1907
Breščak Jožef 1912	Burbar Adonij 1922	Vitolje
Volčja draga	Gonars — Italija	Cipi Andrej 1901
Breščak Mirko 1919	Burnik Franc 1927	Koritnica
Banjšice	Str. Oslica	Cipi Danilo (Dušan) 1923
Breščak Miroslav 1924	Burnik Franc	Čezsoča
Banjšice	Jesenice	Cipi Silvester 1911
Breščak Miroslav 1913	Butala Anton	Čezsoča
Bate		Citič Albin 1927
Brezar Anton 1907	Cankar Anton 1922	Kromberk
Polica	Polhov Gradec	Citič Franc (Dimež) 1907
Brezavšček Alojz 1916	Cankar Jožef 1927	Aluše
Banjšice	Polhov Gradec	

Čitič Ivan 1925
 Sempeter
 Čitič Jožef 1900
 Orehovlje
 Čitič Cvetko 1924
 Miren
 Colja Emil 1909
 Gabrovica
 Colja Lovro
 Colja Vinko 1927
 Branik
 Costantini Bruno 1924
 Poljubinj
 Čotič Albert 1924
 Sempas
 Čotič Andrej 1925
 Renče
 Čotič Ivan 1907
 Renče
 Čotič Ivan 1924
 Gaber je
 Čotič Jože (Iztok) 1910
 Dornberk
 Čotič Marica 1928
 Kromberk
 Čubej Jože
 Crk Franc (Nace) 1913
 Vipava
 Cucek Jože 1910
 Nova Sušica
 Cuder Albin (Vojko) 1920
 Vetrišče
 Cuder Anton 1921
 Bovec
 Cuder Slavko
 Cukjati Anton (Silvester)
 1927 Medana
 Curk Franc 1913
 Maribor
 Csevaljer Joahim 1921
 Lapenie, Italija
 Cvek Vinko (December)
 1926 Nemški rut
 Cvetek Janko 1912
 Srednja vas
 Cvitek Franc 1919
 Srednja vas, Bohinj
 Čadež Pavel (Pavle) 1907
 Gorenja vas
 Čadež Vinko 1914
 Gorenja vas
 Čar Ivan 1928
 Idrija
 Čargo Jože 1924
 Banjšice
 Čargonija r. Homar Anica
 (Darja) Jesenice
 Čas Anton 1899
 Grosuplje
 čečko Zdravko
 Prvačina
 Čedar Lovrenc 1902
 Čefarin Franc
 Čeferin Alojz
 Čehovin Jože 1906
 Gaber je
 Čelik Andrej 1912
 Pože pri Cerknem
 Čelik Franc
 Čelik Gabrijel 1928
 Cerkno
 Čelik Ivan (Hrast)
 Čeretič Anton 1906
 Volarje
 Čerin Ferdinand 1927
 Prvačina
 Čerin Jože (Peter) 1923
 Borovnica
 Čermelj Jože 1924
 Vrtovin
 Čermelj Mirko 1921
 Vrtovin
 Černač Jože 1908
 Rakitna
 čemač Jože 1908
 Rakitna
 čermatič Jožef 1925
 Sempas
 černčec Edvard 1926
 Maribor
 Černe Jožef 1921
 Bilje
 Černe Jožef 1903
 Prvačina
 Černe Matija 1909
 Poljščica, Zg. Gorje
 Černetič Evgen 1919
 Osek
 Černič Rudolf 1914
 Doberdob
 Černigoj Vencelj 1904
 Stomaž
 Černilogar Albin 1928
 Police, Cerkno
 Černuta Andrej 1917
 Log pod Mangartom
 Černuta Marija 1920
 Log pod Mangartom
 Černuta Vladimir 1914
 Bovec
 Česen Štefan 1908
 Gradišče
 Česnik Alojz 1901
 Otlica
 Česnik Anton 1915
 Palčje
 Česnik Jože 1907
 Otlica
 Česnik Jožef 1922
 Kranj
 Češkut Berta 1924
 Sovodnje
 Čibej Ivan 1904
 Solkan
 Čibej Jože 1926
 Mandrija
 Čibej Jožef 1922
 Ajševica
 Čibej Jožef 1905
 Solkan
 Čič Matevž 1915
 Vel. Brda, Postojna
 čihak Jaroslav-Jaroš
 čipi Silvester 1911
 Cezsoča
 Čopi Andrej 1901
 Koritnica
 Čopi Danilo 1923
 Cezsoča
 čopi Franc (Borotin) 1916
 Čopi Maks (Vasja) 1924
 Kal, Bovec
 Čorn Franc
 Prvačina
 Čotar Teodor 1906
 Gradišče, Renče
 Črne Jože
 Prvačina
 Črnologar Miroslav 1924
 Idrija
 Črv Ciril 1928
 Idrija
 Čuček Mihael 1911
 Gor. Košana
 čučič Slavko (Kosec) 1923
 Vrtojba
 Čuden Janez 1924
 Češnjica, Bohinj
 Čufer Karel 1914
 Kuk, Tolmin
 Čujec Ivan 1906
 Zatolmin
 Čuk Bolko 1922
 Bilje
 Čuk Franc 1907
 Ajdovščina
 Čuk Ivan 1915
 Bilje
 Čuk Janez 1915
 Renče
 Čuk Milan 1925
 Bilje
 Čuk Vojko 1920
 Čušin Stanko 1923
 Podbela
 Daksobler Janez 1907
 Rut
 Danev Jožef 1925
 Kontovel, Trst
 Debassa Aldo 1925
 Gorica
 Debeljak Anton 1926
 Travnik
 Debeljak Franc (Miško)
 1927 Zg. Dobrava
 Debeljak Ivan 1925
 Mali Log
 Debeljak Jernej
 Huda južna
 Debenjak Jožef 1913
 Gorica
 De Bernardi Anton 1918
 Šmarje
 Debevc Ivan 1928
 Bukovje

Dekleva Bogomir	Drezun D. j uro 1922	Faganel Franc 1910
Dekleva Mirko	Ljubotije, Crna gora	Ōzeljan
Dekleva Miroslav 1919	Drigo Virgilio 1926	Faganel Jože (Nande) 1923
Prestranek	Gorica	Sempas
Della Bianka Jože 1919	Drnič Jože	Faganel Milan 1899
Bovec	Medvode	Vrtojba
Del Bon P. Giasinto 1906	Drnovšek Franc (Zorko)	Fajt Franc 1913
Krmin, Italija	1911 Krasno	Renče
Demšar Jože 1905	Drobnič Anton	Fajt Ivan 1906
St. Loka	Drobnič Zora-Tončka	
Dermota Janez 1907	Grahovo, Cerknica	Fajt Ivan (Jordan) 1923
Radovljica	Drole Alojz 1908	Renče
Dernič Jožef 1900	Hudajužna	Fajt r. Zbačnik Karolina
Radovljica	Drole Jožef 1913	1924 Mali Log,
Desors Rinald 1910	Grahovo	Loški potok
Podgora	Drole Jožef 1919	Fakin Robert-Kuhar 1910
Devetak Edvard	Bovec	škrbina
Devetak Ernest 1912	Drole Peter 1923	Faletič Ludvik 1921
Sovodnje, Italija	Podbrdo	Livške Ravne
Devetak Karel 1923	Drole Valentin 1910	Faletič Maks 1924
Gaber je	Hudajužna	Smast
Devetak Hotimir	Drožina Zorka-Planinka	Farhat Ismail
Devinar Bruno 1921	Drufovka Vladimir 1906	Fatur Franc 1927
Cerovo	Ajševica	Zalog
Dežman Anica 1925	Dugaljin Jože	Faust Silvano 1926
Ribno, Bled	Durčig Mirko 1906	Vrtojba
Dežorž Rinald	Temnica	Faver Bruno
Dime r. Dežman Marjana	Durčič Jožef 1925	Felber Robert 1927
1925 Ribno, Bled	Renče	Ljubljana
Dobrajc Anton 1901	Durjava Ladislav (Aleš)	Feltrin Dominik 1908
Kranj	1919 Sentrupert	Ko j ca
Dobravec Franc	Durjava r. Lorenci Mara	Feradovič
Dobravec Franc 1901	(Urška) 1924	Ferbežar r. Koler Jožica
Češnjice, Bohinj	Skofja Loka	1926 Medno
Dobre Janez 1907	Dušnovec Rudolf 1903	Ferfila Josip 1924
Dolina — Tržič	Gorica	Senožeče
Dobrinja Natalin 1928		Ferfolja Danijel 1905
Bertoki	Erjavec Franc	Vrtojba
Docar Ivan	Erzetič Jože (Danilo) 1926	Ferfolja Jože
Vodice pri Ljubljani	Dobrovo	Ferfolja Karlo 1924
Dolenc Franc	Eržen Bogomil 1918	Selo
Ljubljana, Lepodvorska	Gore — Idrinja	Ferjan Jakob
Dolgan Ivan 1907	Eržen Jernej 1910	Ferjančič Alojz 1907
Stara Sušica	Praše	Lokavec, Ajdovščina
Dolinar Alojz (David) 1917		Ferjančič Alojz 1906
Ledinica	Fabčič Jože 1903	Vipava
Dolinar Maks	Orehovica	Ferjančič Franc 1923
Dol jak Cvetko (Radovan)	Fabčič Jože 1926	Manče
1921 Grgar	Orehovica	Ferjančič Ivan 1924
Dominko Ivo 1910	Fabčič Viktor 1926	Gradišče, Vipava
Bilje	Prvačina	Ferjančič Jože (Leopard)
Dornik Ladislav (Matija)	Fabič Viktor 1926	1912 Goče
1925 Steverjan	Orehovica	
Dovšak Dane 1924	Fabijan Leopold 1925	Ferjančič Jože (Joško) 192'
Sempas	Bate	Planina, Ajdovščina
Dovžak Jožef 1926	Fabijan Stanko 1912	Ferjančič Jožef 1922
Sempas	Banjšice	Planina, Ajdovščina
Dovžak Ladislav 1926	Fabjan Ivan 1908	Ferjančič Leopold 1905
Sempas	Vipava	Goče
Drašček Stanko 1915	Fabjan Marjan 1924	Ferjančič Levko 1905
Gorica	Poddraga	Vipava
Drašček Štefan 1908	Fabjan Stanislav 1912	Ferjančič Marjan 1929
Solkan	Banjšice	Trst
Drešar Franc	Fabkač r. Kolec Joži 1926	Ferletič Karlo (Drago) 1919
Kamnik	Medno	Staranzano, Italija
	Faganel Anton (Branko)	Ferligoj Davorin 1921
	1924 Ozeljan	Bilje

Ferlotič Karlo 1919	Fornazarič Rudolf 1924	Furlan Slavko (Dušan)
Staranzano, Italija	Kostanjevica na Krasu	1921 Kojso
Fersini Anton 1922	Fornazarič Stanko 1905	Furlani Franc 1915
Italija		Avstrija
Fidel r. Maslo Kristina	Frančeškin Bol 1908	Gaber Franc 1924
1918 Ostrožno brdo	Brije	Gabrijelič Bogomir 1912
Fidler Franjo 1915	Frančeškin Hilari 1920	Ig. Ljubljana
Smarje pri Jelšah	Bilje	Gabrijelič Ivo 1925
Figel Emil 1905	Frančeškin Jordan 1915	Solkán
Stara gora	Trst	Gadnik Cvetko 1927
Figelj r. Medja Milica 1927	Frančeškin Rado	Grgar
Smihel	Bilje	Gal Edvard 1921
Filej Franc 1913	Frank Anton	Vipava
Zapotok	Frank Ivan 1924	Gala dr. Aleksander-Peter
Filej Jože 1924	Predjama	Ganfrate r. Murovec
Radovna	Franko Ivan (Iztok) 1922	Hedvika 1925
Filipčič Andrej 1910	Škofja Loka	Tolminski Lom
Tatre, Sežana	Fratnik Slavko (Danilo)	Gantar Jakob 1918
Filipčič Emil	1923 Ponikve	Idrija
Filipčič Viljem 1910	Frbčič Alojz 1914	Gartner Franc 1906
Pula	Podnanos	Zg. Vanja pri Savici
Filiput Drago 1925	Frčej Miha 1908	Gartner Peter 1926
	Zasip	Studor
FiHpCt ⁶ Jožef 1921	Frece Stanislav 1927	Gartner Peter 1926
Renče	Ljubljana	Stara Fužina
Finžgar Jože 1916	Frelh Jože 1928	Gasperin Anton 1898
Prezrenje, Kranj	Novaki	Studor, Bohinj
Finžgar Jože 1923	Frjan Jože 1912	Gasperin Janez 1902
Prezrenje, Gorenjska		St. Fužina
Fister Anton 1907	Fučko Mirko 1910	Gasperlin Franc 1916
Ovsiše	Stomaž	Predoslje, Kranj
Fišter Anton 1907	Funa Ivan 1922	Gasperšič Pavel 1925
Ovsiše, Podnanos	Goče	Cezsoča
Flere Jakob 1914	Furlan Albin 1918	Gasperšič Jože 1928
Zagorje	Kanj idol, Postojna	Kropa
Flere Rudolf 1921	Furlan Alojz 1925	Geminik Silvo (Srečko)
Zagorje	Hruševica	1922 Cezsoča
Flis Drago (Strela) 1921	Furlan Ciril 1900	Gerbec Vlado (Planinc)
Sevnica	Vogrsko	1917 Virgol, Škofja Loka
Florjancič Albin (Jakec)	Furlan Emil 1928	Gergolet Stanislav 1927
1925 Čigin	Šempeter	Doberdob
Folin Robert 1910	Furlan Ivan 1909	Gerželj Edo 1913
Škrbina	Renče	Postojna
Fon Ivan (Bogdan) 1903	Furlan Ivan 1907	Gerželj Rudolf (Vardar)
Kozaršče, Tolmin	Poddraga	1915 Dolenja vas
Fon Ivan 1904	Furlan Johan 1907	Gerželj Viktor 1925
Fornazarič Jože 1925	Podnanos	Gorenje
Bilje	Furlan Jože 1917	Geržina Franc 1927
Fornazarič Alojz 1925	Senožeče	Postojna
Bilje	Furlan Jože 1919	Giacotto Salvatore 1921
Fornazarič Franc 1907	Prvačina	Siracuza, Italija
Smihelj, Ozeljan	Furlan Jože	Giakomini Galliano 1911
Fornazarič Franc 1913	Gradišče, Vipava	Frankfurt, ZRN
Vogrsko	Furlan Jože 1917	Gianfrate Silvo 1922
Forznarič Franc 1927	Podraga	Tolmin
Vogrsko	Furlan Metod 1900	Giovanini Danilo 1926
Fornazarič Ivan 1925	Vogrsko	Dekani
Bilje	Furlan Milan 1918	Gladek Jože 1922
Fornazarič Ivan	Vatta vas, Italija	Sv. Ana, Tržič
Ozeljan	Furlan Mirko 1923	Glažar Jože 1903
Fornazarič Karlo 1925	Prvačina	Brazilijska
Ajševica	Furlan Rado 1921	Gleščič Alojz 1902
Fornazarič Ludvik (Stevo)	Vipava	Osek
1924 Dolenje	Furlan Rafael 1922	Gleščič Anton 1925
Fornazarič Milko 1924	Branik	Smihel
Bilje		

Gleščič Rafael 1926
 Vitovlje
 Gleščič Viktor 1907
 Osek
 Glin Franc 1910
 Mirna
 Gnezda Janez 1908
 Čenovica
 Gnezda Konrad 1922
 Krnica
 Godnič Just 1908
 Komen
 Golja Adolf 1921
 Grahovo
 Golja Albin (Miloš) 1925
 Cign
 Golja Irma 1929
 Tolminski Lom
 Golja Mirko 1912
 Podmelec
 Golja Peter 1909
 Most na Soči
 Golja Viljem 1927
 Branik
 Goljevšček Mihael 1903
 Kanalski vrh
 Golob Rudi 1914
 Grahovo — Grahovo
 Golobič Franc (Oto) 1923
 Dol. Pirošica
 Gomišček Martin 1902
 Deskle
 Gorjan Alojz (Sočo)
 Vogrsko
 Gorjan Bogdan 1922
 Bilje
 Gorjan Franc 1908
 Vogrsko
 Gorjan Jožef 1902
 Renče
 Gorjan Jožef 1925
 Bilje
 Gorjan Jožef 1920
 Kamnik
 Gorjan Mirko 1912
 Renče
 Gorjan Peter 1924
 Lokovec
 Gorjanc Evgen 1913
 Trst
 Gorjanc Zdenko 1913
 Čenovica
 Gorjub Mirko 1922
 Bukovica
 Gorjup Albert 1927
 Lokovec
 Gorjup Anton 1918
 Kanalski vrh
 Gorjup Cene (Stanko) 1926
 Kanal ob Soči
 Gorjup Jože 1907
 Lokovec
 Gorjup Marčelj 1919
 Gorica
 Gorjup Mirko 1923
 Bukovica

Gorjup Rafael (Triglav)
 1914 Lokovec
 Gorjup Stanislav 1906
 Bukovica
 Gorkič Alojz 1911
 Vitovlje
 Gorkič Benjamin 1912
 Vitovlje
 Gorkič Ratko 1921
 Vrtojba
 Gorup Stanko (Cene) 1926
 Kanal ob Soči
 Gotej Rafael 1913
 Novaki
 Grabner Zdravko
 Sodržica
 Graunar Milko (Mladenko)
 1927 Vitovlje
 Grbec Ludvik 1914
 Travnik
 Grbec Vladimir 1921
 Tomaj
 Greif Bogdana
 Grča Jožef 1901
 Štanjel
 Grčar Johan 1921
 Vič, Ljubljana
 Gregorčič Edvard
 Gregorič Abert 1922
 Prvačina
 Gregorič Albin 1913
 Podbrezje
 Gregorič Alojz 1919
 Volčja draga
 Gregorič Angel 1908
 Prvačina
 Gregorij Bernard (Stojan)
 1923 Volčja draga
 Gregorič Damjan 1924
 Vogrsko
 Gregorič Edo 1925
 Prvačina
 Gregorič Franc 1901
 Krn
 Gregorič Franc 1924
 Krn
 Gregorič Heroni 1912
 Vogrsko
 Gregorič Ivan
 Prvačina
 Gregorič Ivan (Fazan) 1912
 Prvačina
 Gregorič Ivan 1911
 Vogrsko
 Gregorič Janez 1911
 Drenov grič
 Gregorič Jožef
 Prvačina
 Gregorič Jožef 12. 5. 1928
 Prvačina
 Gregorič Jožef 6. 6. 1928
 Prvačina
 Gregorič Mirko 1919
 Ajševica
 Gregorič Roman 1913
 Volčja draga

Gregorič Valentin 1902
 Ajševica
 Gregorič Venčeslav 1909
 Prvačina
 Greif Martin (Rudi) 1913
 Maribor
 Grejfr. Ogrizek Zora 1921
 Gorica
 Gri Rudolf 1924
 Štandrež
 Grilanc Stanko (Srečko)
 1910 Salež, Trst
 Griželj Rudolf-Vardar
 Grkinič Vaso 1914
 Ramljane, Knin
 Gros Ciril 1921
 Stražišče, Kranj
 Gros Franc 1921
 Kranj
 Grosar Marjan (Justin)
 1927 Pristava
 Grovnar Stanko (Mirko)
 1925 Podsabotin
 Gruber Viljem-Drago
 Maribor
 Gruden Anton 1924
 Smihel
 Gruden Anton 1921
 Smihel
 Gruden Benjamin 1924
 Vitovlje
 Gruden Franc 1920
 Sp. Trebuša
 Gruden Franc
 Volče
 Gruden Ermin 1924
 Vitovlje
 Gruden r. Črtalič Elka 1922
 Novo mesto
 Gruden Hermina 1924
 Lokve
 Gruden Ivan 1913
 Samotorca, Trst
 Gruden r. Obid Ivanka
 (Danica) 1925 Pečine
 Gruden Jožef 1913
 Samotarce, Trst
 Gruden Leopold
 Sovodnje
 Gruden Ludvik
 Gruden Maks 1919
 Velike Lašče
 Gruden Rafael 1925
 Lokve
 Gruden Viktor 1913
 Vitovlje
 Gruzovin Gvido 1927
 Smihel
 Guesinzade Mehti-Mihajlo
 Azerbejdžan, ZSSR
 Gul Alojz 1924
 Ajdovščina
 Gul p. Blažič Milka 1920
 Ajdovščina
 Gulič Zora 1925
 Dutovlje

Gulja Jože 1927	Hrovatin Franc 1920	Hvala Angel 1924
Vel. Žablje	Matenja vas	Vogrsko
Habe Dušan 1929	Hrovatin Jože 1924	Hvala Anton 1925
Jesenice	Vitovlje	Ponikve
Habjan Anton	Hrovatin Miroslav 1917	Hvala Feliks 1923
Habjan Jože 1926	Vitovlje	Vojsko
Zg. Luša	Hrovatin Stanko 1922	Hvala Franc 1915
Habjan Rudolf 1927	Dolenje	Hvala Franc 1901
Kropa	Hrovatin Stanko 1907	
Hafner Lojze-Slavko	Sempas	Hvala Gabrijel 1904
Hafner Miroslav 1927	Hrovatin Vincenc 1916	Dol. Trebuša
Srednje Bitnje	Vitovlje	Hvala Henrik 1904
Hafner Stanislav	Hunar Adolf 1927	Gor. Trebuša
Hajsinger Alojz	Gor. Trebuša	Hvala Jernej 1905
Heberle Štefan	Humar Albert (Srečko)	Vojsko
Henigman Franc 1924	1926 Ajdovščina	Hvala Jožef 1908
Rakitnica	Humar Alojz 1907	Trnovo
Hibernik Sebastijan 1920	Kal nad Kanalom	Hvala Ludvik 1905
Kanal	Humar Alojz	Volče
Hkavec Janez	Grgarske Ravne	Hvala Stanislav 1922
Hlad Anton 1918	Humar Anton 1907	Lokovec
Unec	Kal nad Kanalom	Hvala Viktor 1918
Hlede Ciri (Sever) 1922	Humar Božidar 1921	Rače
Števerjan	Kal nad Kanalom	Hvalič Franc 1906
Hlede Jože 1925	Humar Ciril 1910	Ozeljan
Števerjan	Levpa	Hvalič Jože
Hočevnar Bernard 1927	Humar Darko	Hvalič Ljudmila
Hočevnar Slavko 1920	Humar Franc 1923	(Branka) 1926
Slap pri Vipavi	Banjšice	Sempeter
Hodnik Jože 1907	Humar Franc 1919	Hvalič Miroslav 1900
Str. Fužina	Gor. Trebuša	Vogrsko
Homan Darja 1926	Humar Henrik 1907	Hvalič Pavle 1914
Jesenice	Podlaka	Kromberk
Horvat Samuel (Samo)	Humar Jože 1925	Hvalič Rado 1925
Kostanjevica	Grgar	Črniče
Hrast Jožef 1898	Humar Jožef 1924	Hvalič Vladimir 1929
Livek	Sempas	Sempeter
Hrast Mirko (Igor) 1909	Humar Jožef 1927	
Livek	Sempas	Ibraimi Ibraim-Ibro 1920
Hrastnik Cilka 1923	Humar Karlo 1924	Kičevo
Nasovče	Banjšice	Igličar Franc 1906
Hreščak Anton 1924	Humar Marija 1924	Radeče
Senadela	Vrtojba	Ilc Štefan 1911
Hreščak Anton 1924	Humar Marjan 1924	Ribnica
Senožeče	Bate	Inamo Franc 1925
Hreščak Anton 1923	Humar Milan	Plače
Senožeče	Banjšica	Inamo Ivan
Hrib Franc 1926	Humar Radivoj-Zdravko	Vipavski križ
Podraga	1924 Bilje	Ipavec Angel 1928
Hribar Alojz 1911	Humar Rudi 1927	Levpa
Zg. Gorje	Bate	Ipavec Anton 1909
Hribar Alojz 1911	Humar Slavko 1926	Ajdovščina
Jereka	Kal nad Kanalom	Ipavec Franc 1915
Hribar Franc	Humar Stanislav 1911	Levpa
Tržič	Ozeljan	Ipavec Ivan 1904
Hribar Martin 1916	Humar Vojko 1921	Kovk
Cešnjica, Bohinj	Bilje	Ipavec Karlo 1899
Hribar Valentin 1905	Humar Žarko 1913	Gojače
Hribi j an Miro	Vrtojba	Iskra Cene-Vinko 1922
Hribšek r. Lah Mici 1926	Hvala Alojz 1925	Ivančič Danilo-Dušan 1926
Stahovica, Kamnik	Lokovec	Gabrovica
Hrit Franc 1926	Hvala Alojz 1924	Ivančič Ivan 1914
Podraga	Tnovo	Unec
Hrovatin Anton	Hvala Andrej 1924	Ivančič Ivan 1914
Vitovlje	Dragovice	Rakek

Ivančič Rudolf 1904	Jelinčič Marija-Mira	Jurman Mirko 1924
Černovica	Jelinčič Milena-Vanda	Idrija
Ivanovič Anica 1927	Jelovčan Anton 1912	Jurman Pavel 1928
Bodrež	Poljane	Cerkno
Ivašević r. Širca Frančiška	Jereb Jakob 1902	Justin Janko 1905
1923 Podkraj	Bukovo	Bukov vrh
Izda Stanislav 1913	Jenkole Jože 1905	Juvan Rihard 1924
Javorje	Ljubljana	Renče
Jager Franc 1900	Jeram Andrej 1928	Kacafura Andrej
Bukovje	Podraga	Kalan Janez 1902
Jager Ivan 1895	Jerčič Anton 1913	Škofja Loka
Gorica	Razdrto	Kalan Jože 1928
Jager Jožef	Jereb Avgust-Rok 1922	Idrija
Jakin Rado 1924	Ljubljana	Kalan Mirko 1917
Goriča vas, Ribnica	Jereb Franc 1908	Jesenice
Jakomin Jelka	Cerkno	Kančič Anton 1925
Jakončič Jožef-Danilo 1920	Jereb Janez 1907	Sora
Smartno	Koprivnik	Kandare Mirko 1923
Jakončič Jožef 1926	Jereb Jože 1901	Dane
Gojače	Idrija	Kantelj Janez 1907
Jakončič Karel 1925	Jerela Janez	Hrašče
Vipolže	Jerič Bogdan 1924	Kaplan Anton 1924
Jakopič Jože 1920	Stanjel	Dolenja vas
Avče	Jerkič Ernest	Kapusin Ivan 1913
Jakopič Pavel 1922	Jerkič Ernest 1915	Podnanos
Levpa	Gorica	Kariž Franc 1921
Jakša Anton 1923	Jermol Ludvik 1907	Brestovica
Previzje	Ponikve	Kariž Mirko 1908
Jamnik Tatjana 1926	Jermol Peter 1911	Trst
Škofja Loka	Most na Soči	Karetič Milan 1923
Jamšek Milan 1924	Jerončič Jože	Verbojba
Lože pri Vipavi	Jerončič Franc 1924	Karlin Angela 1921
Jarrišek Stanka 1921	Goče	Lokavec
Lokovec	Jeršin Jakob 1907	Karmel Savel-Marija 1916
Jan Franc 1905	Blejska Dobrava	Zagorje
Dol. Trebuša	Jež Bogdan	Kastelic Boltežar-Veljko
Jan Ivan 1913	Jež Ignac 1911	Katja Matija 1912
Veselnica, Gorje	Dol. Trebuša	Kropa
Jančar Dominik-Miče 1923	Jež Jože 1913	Kave Andrej
Vojnik, Celje	Col	Kavčič Andrej 1895
Jančar Rudolf 1920	Jež Miroslav-Vanja 1925	Draga, Dornberk
Trst	Podkraj	Kavčič Andrej-Kovač 1901
Janež Anton 1906	Jež Pavle-Stanko 1918	Zatolmin
Poljubinj	Lozice	Kavčič Franc 1909
Jansterle Franc 1916	Jocif Ferdinand 1925	Gabrovica
Bohinjska Bistrica	Tržič	Kavčič Ivan 1908
Japelj Ivan 1901	Jovanovič r. Gabrijelčič	Draga, Trst
Ljubljana	Ana 1927	Kavčič Ivan 1906
Jarc Henrik 1918	Nova Gorica	Ljubinj
Vogrsko	Jug Alojz-Jelko 1911	Kavčič Ivanka 1906
Jarc Karlo 1913	Črnice	Bistrica, Tržič
Doberdob	Jug Franc 1908	Kavčič Janez 1925
Jarc Viktor 1902	Tolmin	Ljubinj
Doberdob	Jug Jordan	Kavčič Janez 1914
Javor Peter 1912	Jug Stane	Podljudinj
Otoče	Juh Jože	Kavčič Janez 1928
Jelen Alojz-Zelen 1925	Jurca Ludvik	Cerkno
Senožeče	Bukovje	Kavčič Jože 1907
Jelen Anton-Zvone 1922	Jurca Miro 1903	Dornberk
Opatje selo	Gorenje	Kavčič Jože 1915
Jeler Jože	Juretič Rudolf 1909	Senožeče
Jelinčič Andrej 1922	Gorica	Kavčič Jožef 1907
Zabče	Jurič Marija 1925	Tabor
	Kamnica, Maribor	Kavčič Marica-Nadja
	Jurman Ivan 1921	
	Sv. Petar, Pula	

Kavčič Pavla 1913	Klanjšček Jože-Igor	Knežević Vladimir-
Podljubinj	Stevec	Voldija
Kavs Jožef 1927	Kanjšček Jože-Slavček 1922	Knific Avgust 1910
Kebe Ludvik	Grgar	Tržič
Keber David	Klanjšček Jožef 1900	Kobač Rudolf 1919
Keber Ludvik-Radivoj 1906	Hum, Kojsko	Vipava
Godešič	Klanjšček Jožef 1924	Kobal Alojzij 1906
Kenda Alojz 1925	Sempas	Planina
Bača pri Modreju	Klanjšček Miroslav 1924	Kobal Anton 1922
Kenda Anton 1912	Bate	Planina pri Ajdovščini
Derna, ZR Nemčija	Kanjšček Rado-Jakec 1925	Kobal Franc 1922
Kenda Anton 1908	Stevec	Vipava
Ljubinj	Klanjšček Alojz 1925	Kobal Franc 1920
Kenda Anton 1920	Stevec	Sanabor
Bovec	Klarič Alojz 1924	Kobal Justin 1919
Kenda Anton 1912	Buzet	Praprotno brdo
Bovec	Klavžar Ciril 1923	Kobal Maks 1924
Kenda Ciril 1926	Trupnipp	Vrhpolje
Novaki	Klavžar Izidor-Maj 1909	Kobal Mario 1928
Kenda r. Bratuš Dušica	Zakriž	Velike Žabljice
Kal nad Kanalom	Kleč Franc 1914	Kobal Viktor-Zvonko 1925
Kenda Ferdinand 1922	Kleč Jožef 1926	Erzelj
Bovec	Stržišče	Kobal Viktor 1925
Kenda Franc-Jurče 1905	Kleindinst Lovro	Vipava
Gor. Novaki	Ljubljana	Koblar Stefan
Kenda Franc 1903	Kleindinst Zora	Koc Pepi-Vojko 1924
Bovec	Ljubljana	Pryčina
Kenda Ivan 1912	Kemen Viktor 1922	Kocijan r. Kerševan Sava
Podljubinj	Studen	1923 Gradišče
Kenda Janko 1928	Kemenc Anton 1923	Kocijančič Anton 1913
Gor. Novaki	Črnomelj	Begunje
Kenda Marija-Majda	Klemenc Viljem 1921	Kocijančič Lado 1926
Kendar Lucijan 1925	Ljubljana	Trst
Most na Soči	Klemenčič Franc 1910	Kocijančič Milan 1918
Kenda Rafael	Šentviška gora	Vič, Ljubljana
Kenig r. Jeraj Jožica-Joži	Klemenčič Jože 1909	Kočevar Lovro 1912
1925	Poljščica, Radovljica	Vipavski križ
Korene Ferdinand	Klemenšek Andrej 1925	Kodeb Ivan 1926
Keršič Ferdo	Sveto, Grgar	Budanje
Kerševan Leopold 1915	Klenovar Helena 1921	Kodelja Emil 1923
Gradišče	Pazin	Plave
Kerševan Rafael 1899	Klinar Alojz 1928	Koder Ciril 1919
Renče	Vintgar	Kokra
Keržič Ferdo 1926	Klinar Hinko 1927	Koder Jožef 1901
Ljubljana, Šentvid	Hrušica	Medvode
Kete Danilo 1924	Klinar 1922	Kodre Ivan-Jakec 1927
Ajdovščina	Hrušica, Jesenice	Erzelj
Kette Marjan 1924	Klobučar Anton 1922	Kodre Vladimir 1919
Vipava	Praprotno	Goče
Kikel Franc 1911	Klobučar Franc-Nanos 191f	Kodre Vladimir 1919
Praprotno	Praprotno	Vipava
Kikelj Ema	Klun Darinko 1908	Kodrič Angel 1906
Kikelj Janez 1903	Dovje, Radovljica	Renče
	Klun Janez 1908	Kodrič Silvo 1921
	Ribnica	Skrilje
Kikelj Ludvik-Boris 1909	Klun Jožef 1906	Kodrič Stanislav 1925
Stržišče	Ribnica	Ajdovščina
Kir. r. Vidmar Vida	Kmet Franc	Kodrič Stanko 1925
Ljubljana, Viška 49	Bled	Planina
Klajn dr. Vladislav	Knapič Anton-Lojze 1914	Kodrmac Mihael
Beograd	Zg. Piričice	Kromberk
Klanjšček Andrej 1905	Knaps Ivan 1924	Kofol Andrej 1899
Sveto	Mali Log	Bača
Klanjšček Andrej 1906	Knez Jože	Kofol Franc 1910
Bate	Knez Karel 1925	Cepovan
Klanjšček Ciril 1917	Kojsko	
Stevec		

Kofol Janko-Tine 1909
Sela
Kofol Jože 1923
Lazeč
Kofol Jože-Jaka
Kofol Marjan
Kofol Stanko
Koglod Roman 1904
Bilje
Kogoj Avgust 1925
Zatolmin
Kogoj Avgust 1925
Loče
Kogoj Franc 1920
Grgar
Kogoj Ivan 1919
Sovodnje
Kogoj Ivan 1917
Kanalski Lom
Kogoj Ivana 1917
Most na Soči
Kogoj Jože-Pepi 1926
Vitovlje
Kogoj Jožef 1922
Dragovica
Kogoj Jožef 1910
Vojsko
Kogoj Jožef 1910
Gorenja Trebuša
Kogoj Maks 1922
Tomnje
Kogoj Milan 1914
Miren
Kogoj Milan 1911
Čepovan
Kokalj Jožef
Kokelj Rihard 1921
Novaki
Kolant Bruno 1910
Standrež, Gorica
Kolarič Damjan
Kolarič Jaka 1922
Kanal
Kolenc Franc 1922
Lokve
Kolenc Franc 1910
Lokve
Kolenc Gabrijela 1926
Šempas
Kolenc Leopold 1900
Lokve
Kolenc Milan 1924
Bovec
Kolenc Rafael 1927
Koler Silvo 1923
Vižmarje
Komac Alojz-Lojze 1925
Čezsoča
Komac Anton 1915
Čezsoča
Komac Anton 1923
Bovec
Komac Danilo
Komac Jože 1925
Bovec

Komac Matija 1914
Bavšica
Komac Milko-Sočan 1926
Soča
Komac Slavko
Komac r. Stanič Štefka
1924 Sodražica
Kemel Alojz
Kromberk
Kemel Jožef 1911
Bilje
Kemel Jožef 1906
Kromberk
Kemel Jožef 1926
Solkan
Kemel Pavel
Kromberk
Kemel r. Gorjup Pavla
1920 Bukovica
Komovec Ivan 1905
Planina
Kompapa Štefan 1926
Parma, Italija
Kompapa Zdravko 1913
Lokavec
Kompapa Albin 1924
Lokavec
Kompapa Angel j 1924
Stomaž
Kompapa Kristijan 1904
Stomaž
Kompapa Valentin 1913
Lokavec
Konavec Slavko 1924
Svino, Kobarid
Koncut Franc 1912
Vedrijan
Končič Anton
Končina Rado 1923
Jarše, Ljubljana
Konič Jožef 1902
Šempas
Konič Vladimir
Vitovlje
Konstantini Bruno
Podljudinj
Kopačin Jože 1909
Podraga
Kopatin Ivan 1913
Poreče
Kopatin Janez 1913
Sv. Vid
Kopatin Jože-Jakopin 1909
Podraga
Koren Jožef 1927
Breginj
Koren Oskar 1925
Smast
Koren Vinko 1912
Spodnje Gorje
Korenčič Anton-Tarzan
1920
Korenčič Hermina-Miška
1924 Lokve
Korenčič Vinko-Tone 1923
Rakek

Koritnik Ivan 1906
Cerklje
Koritnik Janez 1906
Cerklje
Koritnik Jože 1925
Otošče
Koritnik Leopold 1919
Polhov Gradec
Koritnik Matija 1920
Podnanos
Kornič Mirko 1922
Gorica
Korošec Franc 1910
Češnjica, Bohinj
Korošec Jože 1922
Jereka
Kos Bernard
Kos Franc 1926
Gaber j e
Kos Ivan 1925
Nemški Rut
Koselj Leopold
Kosmač Franc 1914
Podbrdo
Kosmač Franc 1928
Straža
Kosmač Vencelj
Kosmina Slavica-Ivica 1921
Kostanjevica
Kosovel Vinko 1928
Osek
Kosovel Vinko 1925
Selo
Košir Alojz-Gašper 1898
Jazbine, Poljane
Košir Franc 1921
Rat j e
Košir Stanko 1923
Košnik Jurij 1903
Golnik
Košuta Albin 1922
Ozeljan
Košuta Alojz 1919
Vitovlje
Košuta Anton 1903
Vitovlje
Košuta Anton 1903
Šempas
Košuta Ferdinand 1925
Šempas
Košuta Franc 1924
Dolenje
Košuta Ivan 1925
Ozeljan
Košuta Jožef 1915
Trnovo
Košuta Oskar
Križ pri Trstu
Kotnik Janez
Kotnik Polde
Kovač Ivan 1908
Lokavec
Kovačec r. Mlakar Marija-
Zmaga 1923
Lasce, Idrija

Kovačič Adam 1923
 Most na Soči
 Kovačič Albert 1908
 Tolmin
 Kovačič Berti 1908
 Tolmin
 Kovačič Božidar-Iztok
 1920 Bohinjska Bistrica
 Kovačič Ivan
 Kovačič Jože 1909
 Bovec
 Kovačič Ratko 1925
 Kovačič Zdravko 1923
 Idrija pri Bači
 Kovšča Zdenko 1924
 Col
 Kozem Andrej 1925
 Prvačina
 Kožen Anton
 Kožen Tone 1915
 Prvačina
 Kozman Ivan 1920
 Col
 Kozorog Jože-Tihomil 1912
 Podljudinj
 Kožuh Alojz 1926
 Medvode
 Kožuh Jožef 1926
 Osek
 Kragelj Alojz-Smeli 1926
 Vrsno
 Kragelj Edo 1909
 Malenzberg, Nemčija
 Kraglj Anton 1924
 Volče
 Krajc Ludvik
 Krajnik Ivan 1915
 Most na Soči
 Krajnik Ivan 1915
 Modreja
 Kralj Alfonz 1921
 Lozice
 Kralj Ivan 1926
 Dornberk
 Kralj Peter 1913
 Grahovče, Tržič
 Kralj Janez 1911
 Ivanje selo
 Kranjc Ferdinand
 Podljudinj
 Kranjc Franc-Orel 1898
 Gor. Cerkno
 Kranjc Franc 1928
 Gorje
 Kranjc Franjo 1920
 Rakek
 Kranjc Janez 1900
 Cerknica
 Kranjc Jalka 1923
 Rubija, Italija
 Kranjc Stanisav 1926
 Ajdovščina
 Kranjc Viktor 1904
 Pečina
 Kranjc Vincenc 1912
 Logaršče
 Kranjec Franc 1898
 Krapeš Ferdinand 1925
 Otlica
 Krapeš Franc 1923
 Otlica
 Kraševac Franc 1925
 Trst
 Kraševac Franc
 Krašna Alfred 1900
 Šempas
 Krašna Ivan 1922
 Budanje
 Krašna Mila 1926
 Batuje
 Krašna Milan 1926
 Budanje
 Krašovec Ivan-Skala 1923
 Dol pri Borovnici
 Kravanja Franc 1923
 Čezsoča
 Kravanja Franc 1906
 Bovec
 Kravanja Jože
 Kravanja Jožef 1910
 Soča
 Krečič Franc 1919
 Vrhoplje
 Kreštrin Jožef 1918
 Čepovan
 Krašević Franc 1925
 Trst, Italija
 Krešević Ivan
 Kristan Franc 1923
 Vodice, Kamnik
 Kristančič Alojz-Minko
 1923 Ozeljan
 Kristančič Anton 1915
 Renče
 Krivec Ciril 1900
 Tolminski Lom
 Krivec Ivan-Marko 1912
 Praprotno
 Krivec Valentin 1905
 Predvdor
 Križaj Alojz-Tarzan 1924
 Škofja Loka
 Križaj Alojzij 1924
 Križaj Boris 1925
 Orehok
 Križaj Rudolf
 Kromberk
 Križman Anton 1924
 Gorenje
 Križman Jože 1918
 Gorenje
 Križman Rafael 1904
 Branik
 Kroneger Sonja 1920
 Novo mesto
 Krošelj Miro 1920
 Brestovica
 Krovas Zorka 1919
 Ljubljana
 Krovos Franc 1903
 Skrilje
 Krpan Albert 1924
 Prvačina
 Krpan Andrej 1914
 Renče
 Krpan Boris
 Krpan Cvetko 1922
 Renče
 Krpan Florjan 1898
 Bukovica
 Krpan Ivan 1924
 Renče
 Krpan Martin
 Krpan Jožef 1926
 Prvačina
 Kroan Marjan 1924
 Renče
 Krpan Miro 1921
 Renče
 Krstein dr. Jože 1925
 Gozd-Martuljek
 Krševan Edvard 1926
 Preserje
 Krševan Edvard 1915
 Prvačina
 Krševan Franc 1915
 Gradišče
 Krul Vrleta 1913
 Mostar
 Krulc Alojz 1925
 Zagreb
 Krušič Janko 1925
 Batuje
 Kržišnik Franc 1924
 Javornik
 Kržišnik Franc
 Kržišnik Ludvik 1911
 Brusovče, Idrija
 Kržišnik Vinko 1929
 Podobeno
 Kuhar Ančka
 Kuk Anton-Aljoša 1914
 Strmec
 Kuk Jože-Branko
 Kul j at Alfred 1926
 Gorica
 Kuljat Jože
 Kumar Ferdinand 1910
 Most na Soči
 Kumar* Franc 1919
 Čepovan
 Kumar Ludvik-Ferjan 1927
 Šmartno
 Kumar Mihael 1906
 Dol. Trebuša
 Kumar Vinko 1927
 Gorica
 Kunc Anton-Tone 1924
 Gore, Idrija
 Kupan Boris
 Kuřat Franc 1916
 Šempas
 Kurinčič Anton-Matajur
 1918 Idrsko
 Kur n Angeljev
 Kuštrin Edvard
 Kuštar Vinko

Kušterle Karel 1925	Lazar Jože 1905	Lenardič Leopold 1926
Grahovo	Kropa	Gonjača
Kušterle Lovrenc 1912	Lazar Stanko 1928	Lenasi Andrej 1915
Grahovo	Gor. Vrsnik	Slavina
Kuštrin Jožef 1913	Lazar Viktor-Slovenko	Lenasi Jože
Čepovan	Doblar	Slavina
Kuštrin Ludvik 1920	Lazič Karel 1920	Leo Karel
Lokovec	Leban Alojz 1927	Leontič Barbara 1928
Kuštrin Ludvik 1906	Podljubin	Ravne, Tržič
Graški vrh	Leban Alojz 1908	Leskovec Adolf
Kuštrin Ludvik 1913	Šempas	Lešnjak Viktor 1917
Čepovan	Leban Andrej-Raj ko 1914	Horjul
Kuštrin Ludvik 1906	Zatolmin	Leupušček Andrej 1910
Slap ob Idrijci	Leban Ciril 1922	Tolminski Lom
Kuštrin Stanislav 1921	Idrijca pri Bači	Leupušček Franc 1909
Senožeče	Leban Franc 1905	Grudnica
Kutin Alojz 1910	Šempas	Lever Avgust 1915
Žaga	Leban Franc 1916	Huje, Sežana
Kuzmin Rudolf 1924	Tolmin	Levpušček Ivan-Sočan 1921
Sovodnje	Leban Franc 1901	Levpa
Kvaternik Anton 1914	Zabče	Levstik Franc 1926
Šmarata	Leban Jožef	Travnik
	Leban Henrik	Levstik Franc
	Leban Ivan 1918	Ličar Franc 1924
	Ljubljana	Lažna
Lah Alojz 1924	Leban Ivan-Darko 1917	Ličar Peter 1902
Dornberk	Zatolmin	Gor. Trebuša
Lah Marija 1926	Leban Ivan-Sočan 1921	Ličen Dominik 1909
Kamniki	Log pod Mangartom	Branik
Lah Stanko	Leban Janko 1917	Ličen Andrej 1918
Lahajner Franc	Tolmin	Branik
Lahamar Janez 1909	Leban Jože 1926	Ličen Franc 1904
Pečine	Gorica	Osek
Lampret Janko 1917	Leban Jože 1913	Ličen Mirko 1927
Lango Leopold 1911	Solkan	Gor. Trebuša
Koprivišče	Leban Jože 1920	Ličen Stanko 1925
Lango Avgust 1920	Šempas	Preserje
Ren ja nad Kanalom	Leban Jože 1908	Ličen Stojan 1924
Langus Janez 1906	Rovnica	Branik
Podjelje	Leban Jože 1913	Ličer Ivan 1925
Lapajna Ferdinand 1908	Solkan	Lokovec
Dol. Trebuša	Leban Leopold 1909	Ličer Mirko 1927
Lapajne 1915	Šmihel	Gor. Trebuša
Idrija	Leban Milan	Lihteneger Jakob 1918
Lapajne Albin 1899	Leban Miran	Mojstrana
Idrija	Lokve	Li kan Ivan 1902
Lapajne Srečko 1913	Leban Rafael 1924	Za grapo, Idrija
Idrija	Volarje	Likar Ciril 1929
Lapanja Anton 1927	Leban Roman 1909	Idrija
Police	Volče	Likar Franc 1914
Lapanja Franc 1905	Leban Valdi 1928	Mosore
Dol. Trebuša	Logaršče	Likar Franc
Lapanja Milovan 1920	Leban Valentin 1911	Likar Franc 1907
Dol. Trebuša	Zadlaze — Zabče	Ajdovščina
Lasič Jožef 1904	Leban Viktor-Sobotin 1923	Likar Ivan-Sočan 1921
Vrtolba	Cadrag	Log pod Mangartom
Lavora Ferdinand 1915	Leban Viktor 1928	Likar Ivan 1902
Tomaj	Bilje	Idrija
Lavrenčič Franc-Jurij 1916	Legat Jakob 1900	Likar Jože-Grom 1925
Budanjanje	Mojstrana	Vojsko
Lavrenčič Janez 1917	Lekšan Franc 1919	Likar Jožef 1925
Mirna	Bukovje	Otlica
Layrenčič Johan 1912	Lemut Stanko 1925	Lipičar Drago
Šempas	Kolk	Lipičar Milan 1922
Lavrenčič Pavel 1926	Lenarčič Valerija	Šempas
Podnanos		
Lavrič Ivan 1926		
Srednja vas		

Lipičar Slavko 1926	Lozar Bogomir 1924	Makuc Andrej 1901
Kal nad Kanalom	Osek	Gorje, Cerkno
Lipičar Valentin	Lozar Jože-žarko 1910	Makuc Ciril 1924
Lipičar Vladislav	Vrtovin	Lasuje
Kal nad Kanalom	Lozar Rado 1926	Makuc Emil 1923
Lipičen Albert	Vrtovin	Stara gora
Kal nad Kanalom	Lozar Stanislav 1925	Makuc Franc 1900
Lipušček, Edvard-Miheč	Osek	Kromberk
1926 Gor. Trebuša	Lozej Franc 1906	Makuc Franc 1911
Lipušček Ludvik	Podraga	Bilje
Tolmin	Ludvik Karel	Makuc Ludvik
Lipušček Ludvik 1914	Lujin Boris 1920	Makuc Milan 1907
Dol. Trebuša	Komen	Lokve
Lipušček r. Čibejeva Olga	Lui n Ivan 1925	Makuc Vladimir
1922 Gor. Trebuša	Sveto	Malečkar Jože 1919
Lipušček Rafael 1917	Lukane Anton 1910	Ostrožno brdo
Čepovan	Ljubljana	Malekar Aleš 1912
Lipušček Venceslav 1908	Lukežič Darko 1924	Prem
Dol. Trebuša	Bilje	Malič Silvio 1918
Lipušček Ciril 1918	Lukežič Stanko 1908	Miren
Dol. Trebuša	Renče	Malik Hočevnar Slavka-
Ljubič Bogomir-Miro	Lukman Polonca-Sonja	Dunja 1920 Slap,
Ljugovič Franc	1914 Poče	Vipava
Logar Albin-Bine 1922	Lužar Rado 1924	Mameč Bernard 1926
Cerknica		Banjšice
Logar Anton 1920		Mameč Viktor 1913
Ljubljana		Lokovec
Logar r. Manfreda Danica		Mandeljc Miha 1908
1921 Idrija		Bled
Logar Janko 1927	Mabušič Ivan-Živko 1913	Manfreda Ivan-Jaka
Železniki	Kojsko	Hum pri Tolminu
Logar Janko 1928	Mačus Venčeslav 1902	Manfreda Jožef 1923
Novaki	števčerjan	Levpa
Logar Jože	Madon Herman 1921	Manfreda Jožef 1909
Logar Milan 1922	Podlaka	Most na Soči
Ljubljana	Madon Vinko 1900	Manfreda Matija
Loj k Cvetu	Baske, Grgar	Hum pri Tolminu
Lom Jožef 1902	Mafi Ivan 1925	Manfreda Valdi
Idrija	Most na Soči	Hum pri Tolminu
Lombar Valentin	Mahne Jože 1909	Manfreda Zoran 1921
Longo Andrej	Rijavče, Ilirska Bistrica	Podljudinj
Lonj Jožef 1902	Mahne Jože 1909	
Idrija	Rijavče, Brkini	Mantinger Anton 1914
Loredan Angel 1922	Mahnjič Jože 1924	Trst
Dekani	Brestovica	Maraž Rudi 1920
Loredan r. Valič Marija	Mahnjič Franc 1921	Kozana
1925 Lokavec	Laze	Maraž Alojz 1910
Lorenčič Mara 1924	Mahnjič Milan 1922	Števerjan
Škofja Loka	Mahnjič Rudolf 1922	Maraž Franc-Miljan 1925
Lošček Hilarij 1901	Preddvor	Števerjan
Potrovno	Magajna Alojz 1914	Maraž Simon-Gregor 1915
Lovišček Franc-Igor	Smihel pod Nanosom	Snežatno
Kanal	Magajna Jakob 1912	Marc Franc 1901
Lobišček Jožef 1927	Studenom	Planina
Kanal	Majer Albin 1914	Marc Ivan 1906
Lovišek Jože-Borivoj 1927	Gradišče	Planina
Kanal	Majer Gabrijel 1922	Marega Anton 1914
Loyrenčič Janez 1918	Gradišče	Bilje
Sempas	Majer Ivan 1902	Marega Ivan 1909
Lovrenčič Pavel 1926	Gradišče	Brije
Vrhoplje	Makarovič Ivan 1923	Marega Franc
Lozar Alojz 1919	Avče	Marega Mirko 1907
Stomaž	Makovič Peter 1914	Bilje
Lozar Alojz 1914	Laze	Marel Branko 1924
Vrtovin	Makuc Albert	Črniče
	Stara gora	Marič Milan 1928
		Jurka vas

Marič Milan 1928	Matelič Mirko 1924	Medja Martin 1924
Novo mesto	Kobarid	Srednja vas, Bohinj
Marinčič Alojz 1906	Matičič Alojz 1917	Medvež Albert 1906
Vitovlje	Unec	Ovsa, Kobarid
Marinič Rudolf-Egon 1910	Matko Anica	Meglič Marija 1918
Kojško	Matuc Andrej 1924	Križe
Marino Vinko	Ko j ca	Megušar Maks 1910
Marjanovič Ratko 1915	Matulj Janez 1907	Kamnik
Drvar, BiH	Ljubljana	Mehelj Janez 1902
Markič Albert 1923	Maurič Franc 1925	Češnjica
Dragovica	Poljane	Mejak Jakob 1907
Markič Alfonz 1905	Maurič Marjan-Vencelj	Černovica
Banjšice	Vrtoče	Mejak Janez 1902
Markič Alfred 1909	Mavec Justin 1915	Landol
Deskle	Grudnica	Melinc Andrej-Drenko 1901
Markič Alojz 1926	Maver Peter 1901	Dol je
Grgarske Ravne	čepovan	Melinc Mihael 1905
Markič Franc 1907	Mavri Jakob 1913	Dolje, Tolmin
Strahinje	Orehok	Melinc Mila-Milojka 1905
Markič Jožef	Mavri Jakob 1914	Mencin Anton 1907
Markič Marjan	Orehok	Mokronovo
Markočič Peter 1915	Mavri Janez 1915	Mencinger Janez 1917
Biljana	Orehok	Stara Fužina
Markovič Franc 1920	Mavri Mihael 1912	Merhar Jože 1909
Černovica	Grahovo	Prigorice, Ribnica
Markovič Franc 1909	Mavri Viktor 1914	Merlak Dušan 1922
Paderija, Sežana	Hudajužna	Bilje
Markovič Peter 1911	Mavrič Albin 1926	Merljak Ivan 1921
Penetiše	Vrhopolje	Renče
Mam Franc 1907	Mavrič Alojz 1912	Mermolja Janez 1913
Komenda	Šmihel	črnič
Maroš Boris-Rudi	Mavrič Andrej-Izi 1903	Merševan Sava
Martelanc Cvetko-Taras	Kostanjevica	Mervič Albin
1923 Volčja draga	Mavrič Dominik 1901	Mervič Alojz 1914
Martin Dušan 1925	Renče	Ajševica
Bilje	Mavrič Franc-Jager 1912	Mervič Alojz 1912
Martinčič Avgust 1925	Vrtoče	Sempas
Renče	Mavrič Franc 1912	Mervič Angel 1915
Martinuč Avgust 1925	Nova Gorica	Ozeljan
Renče	Mavrič Henrik 1922	Mervič Janko-Slovan 1921
Martinuč Ivan 1926	Mavrič Jožef-Kovač 1910	Ozeljan
	Vrhopolje	Mervič Jožef 1920
Martinuč Jožef 1902	Mavrič Marjan 1920	Šmihel
Miren	Bukovica	Mervič Jožef 1918
Marušič Andrej 1907	Mavrič Marjan-Vencelj	Sempas
Opatje selo	1918 Vrtače	Mervič Jožef-Milan 1922
Marušič Darko	Mavrič Marjan 1920	Ozeljan
Marušič Franc 1920	Bukovica	Meseznel Franc 1917
Senožeče	Mavrič Mihael 1918	Vipava
Marušič Ivan-živko 1913	Volčja draga	Metuk Justi-Iva 1915
Kojško	Mavrič Rudolf 1907	Logaršče
Marušič Rudi 1894	Trenta	Mezgec Ivan 1920
Opatje selo	Mavrič Viktor 1919	Hrušica
Marušič Veljko 1921	Šmihel	Mihelač Anton
Gaber je	Mavrič Viktor 1925	Mihelič Anton 1910
Marutič Stanko 1925	Bovec	Ribno
Nova vas	Mavrič Zorko 1923	Mihelič r. Brišar Ivanka
Marvin Emil 1921	Volčja draga	1920 Zakojca
Stara gora	Mavrin Alojz 1913	Mihelič Jože 1901
Maslo Karlo-Drago 1912	Vogrsko	Bovec
Ostrožno brdo	Mažgon Janko-Janez 1923	Mihelj Ivan 1911
Maško Kristina-Fidel	Cerkno	Steske
Nova Sušica	Medja Franc 1921	Mihelj Leopold 1907
Matelič Mirko 1926	Srednja vas	Stara gora
Kobarid	Medja Janez	Mihevc Jože 1922
	Nemški Rut	Grahovo

Mihevc Jože-Rudar 1922	Slakar Emil 1923	Mozetič Franc 1905
Idrija	Stara gora	Volčja draga
Mijan Peter 1913	Slakar Franc-Jože 1912	Mozetič Franc 1908
Stara gora	Zakojca	
Mijan Roman 1921	Slakar Janko 1928	Mozetič Frank 1905
Krmin	Novaki	Zigoni
Mikelj Janko 1921	Slakar Jože 1918	Mozetič Izidor 1913
Stara Fužina	Ko j ca	Bilje
Miklavc Franc 1924	Mlekuš Franc 1904	Mozetič Jožef 1920
Kobarid	Bovec	
Miklavčič Avgust-	Mlekuš Ivan-Zdenko 1926	Mozetič Ludvik 1909
Aleksander 1925	Bovec	Renče
Brdice, Gor. Brda	Mlekuš Janez-Vilko 1915	Mozetič Marjan 1924
Miklavčič Franc-Tede 1908	Log pod Mangartom	Prvačina
Idrija	Mlekuš Jožef 1902	Mozetič Marjan 1924
Mikuž Savo 1928	Obloke, Tolmin	Vogrsko
Sovodnje	Mlekuž Alojz 1912	Mozetič Mirko 1926
Mikuž Anton 1926	Stara Fužina	Kobarid
Zadlog	Mlekuž Anton 1922	Mozetič dr. Vinko 1924
Mikuž Franc 1920	Koritnica	Miren
Zadlog	Mlekuž Ivan 1926	Mozetič Vilko
Milavec Franc 1915	Bovec	Možgan Janez-Janko 1923
Stuđeno	Mlekuž Jožef-Savo 1912	Cerkno
Milavec Jože 1926	Kal, Koritnica	Možina Alojz 1912
Stuđeno	Mlinar Rajko 1927	Gradišče
Milharčič Franc 1907	Ziri	Možina Franc 1904
Matenja vas	Močnik Andrej 1914	Mrak Branko 1927
Milič Anton-Marko 1908	Poljane, Cerkno	Smihel
Zgonik, Trst	Močnik Franc 1910	Mrak Ciril 1916
Milič r. Kosmina Slavica	Grahovo	Most na Soči
1921 Kostanjevica, Kras	Močnik Ivan 1906	Mraz Herman
Milič Vasa	Kneža	Mrak Jakob 1902
Milovec A. Matija	Močnik Ivan 1928	Grahovo
Stuđeno	D. Novaki	Mrak Jožef 1902
Mislej Alojz 1920	Močnik Jakob 1924	Dol. Trebuša
Brje	Poljane, Cerkno	Mrak Marjan
Mislej Franc 1927	Močnik Rudolf-Žagar 1910	Mrak Milan 1924
Podnanos	Gorje	Poljane
Mislej Ivan 1914	Močmič Mihael 1898	Mrak Peter 1905
Pulence, Prestranek	Koritnica	Pečina
Mislej Ivan 1914	Mohar Ivan 1925	Mrakič Adolf 1903
Veliko polje	Loški potok	Bovec
Mislej Mila	Mohor Janez-Potok 1912	Mravlje Franko 1925
Mislej Milan 1919	Smlednik	Ziri
Prestranek	Mohorčič Franc 1913	Mravlje Jakob-Zajec 1905
Mislej Milan 1919	Hruševje	Čepier
Veliko polje	Mohorič Janez 1910	Mravlje Jakob-Zajc 1905
Mislej Slavko 1925	Studenci	Planina
Raša	Mokarič Jože-Niko 1917	Mrevlje Jože 1924
Mislej Venceslav 1925	Češnjica	Ziri
Vrtojba	Mol Oskar 1920	Mrhar Mirko 1927
Milost Bernard 1915	Loke	Sentvid, Ljubljana
Grgar	Montini Efelija 1920	Mrhar Rudolf 1926
Mizerit Avgust 1926	Firence	Dolenja vas
Sempas	Morč Branko 1924	Mrhar Vlado-slav-Pavle 1926
Mladovan Anton 1914	Črniče	Rakek
Ozeljan	Moro Jože 1925	Mrumor Mirko 1926
Mladovan Mirko 1924	Sv. Mihel	Kamnik
Ozeljan	Mozetič Alojz 1914	Mrzek Franc 1906
Mladovan Venčeslav 1918	Bilje	Štanjel
Sempas	Mozetič Angel 1926	Mrzek Ivan 1928
Slakar Alojz-Zmaj 1923	Renče	Vrtojba
Ko j ca	Mozetič Angel 1926	Mrzlek Ivan 1928
Slakar Anton 1924	Zigoni	Vrtojba
Stara Fužina	Mozetič Anton 1922	
	Renče	

Mucka Mirko	Nemec Vladimir 1909	Okoren Jakob 1903
Mučič Hilarij 1915	Bilje	Setnica
Sempeter	Nemgar Franc	Okorun Jakob 1903
Mugerli Kristijan 1925	Logatec	Barbara nad
Potravno	Nibrant Alojz	Škofjo Loko
Muha Domenik 1919	Solkán	Okretič Franc 1909
černovica	Nibrant Viktor	Kostanjevica na Krasu
Muhli Franc 1901	Noč Anton	Olipič Vili
Velendol	Noč Lovrenc 1912	Omahen Krešimir, Kolko
Mulej Stane 1921	Breznica	1895 Kranj
Sp. Lipnica	Noč Matevž 1914	Oman Janez 1927
Munih Jožef 1896	Sp. Gorje	Kranj
Dol. Trebuša	Nosan Jakob 1910	Oman Milka-Marta 1916
Murovac Alojz 1918	Prigorica, Ribnica	Škofja Loka
Lokovec	Nostran Alojz 1926	Omerza Janez 1923
Murovec Izidor 1925	Novak Alojz 1900	Dolenja vas, Ribnica
Kal nad Kanalom	Gorenje, Idrija	Oražen Slave 1925
Murovec Janko 1917	Novak Anton 1902	Dolenja vas, Ribnica
Čepovan	Kamnik	Orehini Mihael 1926
Murovec r. Vidic Pavla	Novak Anton 1921	Ljubljana
1923 Bodrež	Obrovo-Sežana	Orekinč Miha 1926
Murovec Rafael 1916	Novak Franc 1919	Ljubljana
Kal nad Kanalom	Sovodnje	Orel Albin-Brest 1918
Mušič Stojan 1925	Nusdorfer Avguštin	Ponikve
Senožeče	Planina	Orel Aleksander 1920
	Nusdorfer Franc 1913	Bilje
	Gaber je	Orel Alojz 1918
	Nusdorfer Lado 1919	Bilje
	Brnik	Orel Davorin 1911
		Bilje
		Orel Hieronim 1902
		Bilje
		Orlič Jožef 1925
		Dane
		Ortar Anton 1909
		Studor
		Osredkar Cilka 1923
		Nasovca
		Ostaneč Anton 1926
		Mali otok
		Ostaneč Franc 1916
		Studenó
		Ostapovič Fedor 1925
		Ostrovška Srečko 1922
		Trst
		Ostrožnik Franc 1904
		Gor. Trebuša
		Otoničar Janez 1924
		Postojna
		Ovlečar Alojz
		Ozebek Anton 1908
		Sebrelje
		Ozebek Ivan 1908
		Stopnik
		Ožbolt Ivan 1905
		Renče
		Ožbolt Julij
		Padel Alojz 1921
		Vim — Gor, Francija
		Pagon Ciril 1904
		Bukovo
		Pagon Peter 1911
		Labinje
		Pahor Alojzija 1927
		Opatje selo

Pahor Anton 1926	Paylin Franc 1922	Perat Alfonz 1916
Opatje selo	Stanjel	Borjana
Pahor Boris 1925	Pavlin Jožef 1923	Perčič Danilo 1922
Renče	Grgar	Ljubljana
Pahor Janez 1922	Pavlin Jožef 1905	Perdec Rudolf 1920
Renče	Ozeljan	Gradišče
Pahor Lado 1923	Pavlin Leopold 1916	Perič Alojz 1921
Sovodnje	Ozeljan	Brestovica
Pahor Oskar	Pavlin Miran 1925	Perič Edvin 1924
Pahor Oskar-Tom 1914	Grgar	Vrtojba
Prvačina	Pavlin Miroslav 1911	Perič Viljem 1913
Pahor Slavko 1920	Ozeljan	Bilje
	Pavlin Oskar 1924	Perko Vinko 1912
	Gorica	Visoče, Tržič
Pahor Stanislav 1907	Pavlin Rihard	Permoser Ivanka 1915
Sovodnje	Kromberk	Sodražica
Pahor Stanko 1917	Pavlin Rudolf 1908	Perovšek Franc
Sovodnje	Ozeljan	Šmarje-Slap
Paintar Albin 1908	Pavlin Stefan 1919	Persolja Anton 1906
Huda južna	Grgar	Cerovo
Paintar Justin 1916	Pavlin Venceslav	Peršič Evgen 1924
Zakojca	Pavšič Andrej 1926	Vitovlje
Panič Janez 1919	Bukovica	Peršič, Ladislav 1906
Zminj	Pavšič Angel 1903	Trnovo
Pančur Filip	Dol. Trebuša	Peršič Ladko 1926
Pangarc Jože 1927	Pavšič Franc 1908	Vitovlje
Manče	Lokovec	Peršič Mirko 1927
Pangerc Lucijan 1913	Pavšič Franc 1907	Šmihel
Tolminski Lom	Grgar	Peršič Stanislav 1922
Pangerc Stanislav 1924	Pavšič Ignac 1909	Trnovo
Golo	Pavšič Gor. Trebuša	Pertot Alojz 1925
Panherc Stanko 1924	Pavšič Jožef 1910	Nabrežina
Golo	Lokovec	Pertot Emil 1926
Panjtar Albin 1908	Pavšič Justin 1904	Bitež
Hudajužna	Stopnik	Pertot Milan
Paravan Mihael 1905	Pavšič Leopold 1905	Barkovlje, Trst
Bodrež	Podgozd	Pertovt Anton 1906
Paropat Mihael 1922	Pavšič Ludvik 1905	Kal nad Kanalom
Ajševica	Dol. Trebuša	Pertovt Darko
Pavalec Otmar	Pavšič Rihard	Kal nad Kanalom
Pavletoč Maks	Pavšin Anton	Pervanja Angel
Pavlica Rado 1924	Pečenko Vladimir 1908	Pervanja Edvin 1914
Pavlič Albert	Branik	Praprotno brdo
Pavlič Edo 1924	Pegan Milan 1924	Pervanja Ignac-Nace 1911
Goče	Gaber j e	Praprotno brdo
Paylič Slavko 1924	Pegan Milan 1925	Pervanja Stanko-Gruden
Štajk, Vipava	Gaber j e	1909 Praprotno brdo
Pavlin Alojz 1900	Pejan Milan 1925	Pesjak Danijel
Osek	Pekarc Alojz 1927	Pestelj Marjan 1924
Pavlin Alojz 1927	Stara Fužina	Veliko polje
Ravne	Peklenik Jože 1929	Petan Miha-Brico 1922
Pavlin Andrej 1906	Ljubljana	Bečno selo
Ajševica	Pelan Franc-Frančko 1927	Pečtarin Karlo 1926
Pavlin Bernard 1924	Zirje, Sežana	Sempeter
Grgar	Pelegriini Konrad 1912	Petejan Andrej
Pavlin Bernard 1905	Solkan	Petejan Andrej 1907
Solkan	Pelegriini Konrad	Gorica
Pavlin Bernard	Pelicon Vlado 1922	Petejan Bernard 1922
Pavlin Danijel 1917	Sovodenj	Sovodenj
Vrtojba	Pelicon Vladimir 1921	Petejan Božidar 1920
Pavlin Edvard 1915	Sovodenj	Sovodenj
Ajševica	Pelos Jelko 1927	Petejan Donizij
Pavlin Edvard 1915	Vrtojba	Petejan Dragutin 1924
Mandrija	Pelos Milan 1921	Miren
Pavlin Emil 1920	Vrtojba	Petejan Jože 1922
Standrež		Sovodenj

Petelin Stanko-Vojko 1924
 Ljubljana
 Peterman Jože 1906
 Zg. Gorje
 Peternel Franc-Adam 1908
 Lig
 Peternel Franc
 Peternel Ivan-Boris 1920
 Dovje
 Peternel Ivan 1927
 Lobene
 Peternel Leopold
 Peternel Miha 1908
 Idrija
 Peternelj Malka-Darinka
 1922 Zakriž
 Petram Janko 1911
 Srednja vas, Bohinj
 Petrevčič Alfred 1924
 Dragovica
 Petrevčič Alojz 1915
 Dragovica
 Petrič Alojz
 Petrič Andrej
 Petrič Franc 1926
 Podraga
 Petrič Ivan 1926
 Gradišče
 Petrič Janko 1913
 Idrija
 Petrič Jože 1921
 Novo mesto
 Petrovčič Franc
 Petrovčič Stanko 1916
 Vogrsko
 Petrovič Andrej 1918
 Horjul
 Petrovič Milan 1915
 Volčja draga
 Pic Vili 1923
 Soča
 Piculin Eljo 1926
 Brnik
 Pičulin Drago 1912
 Bukovica
 Pida Alojz-Vekoslav 1910
 Kranj
 Pijavec Peter 1922
 Sp. Lokovec
 Pintar Rudolf 1914
 Dovje
 Pintar Vida 1927
 Krnica, Zg. Gorje
 Pintarc Ivan
 Pipa Jože 1907
 Roče, Slap
 Pipan Franc 1925
 Planina
 Pirc Ivan 1922
 Trst
 Pirc Jožef 1927
 Idrija
 Pirc Maks 1901
 Ljubljana
 Pirc Oskar 1921
 Vojščica
 Pirc Oskar 1921
 Ajševica
 Pirih Avgust 1913
 Postojna
 Pirih Franc 1905
 Stopnik
 Pirih Jože
 Cerovo
 Pirih Jože-šasško
 Cerovo
 Pirih Kazimir 1924
 Kal
 Pirih Ludvik
 Ponikve
 Pirih Franca Radovan 1909
 Srednje brdo
 Pirih Stanko
 Kal nad Kanalom
 Pirjavec Jože-Boris 1925
 Gor. Lokovec
 Pisk Mirko 1914
 Lokovec
 Piščan Alojz 1910
 Štjak
 Pišek Jožef
 Pišler Matevž 1902
 Logatec
 Pištelj Anton 1911
 Podraga
 Pivk Franc 1920
 Idrija
 Pižen Teodor-Jan 1924
 Podnanos
 Plantan r. Markelj Tilka
 1928 Železniki
 Plaseran Andrej 1925
 Levres, Francija
 Platiše Venceslav 1907
 Poče
 Plemelj Anton 1923
 Selo, Bled
 Plesničar Alojz 1925
 Grgar
 Plesničar Ana 1923
 Hotedršica
 Plesničar Cveto 1924
 Zabrdo
 Plesničar Mirko 1918
 Standrež
 Plesničar Rudi 1927
 Zabrdo
 Poberaj Danilo 1926
 Podmelec
 Poberaj Danilo-Zmaj 1926
 Klavže
 Poberaj Edmund 1926
 Solkan
 Poberaj Tomaž 1924
 Podmelec
 Počkaj Jože 1924
 Dol. Bitnje
 Počkar Jože 1913
 Tomaj
 Podboj Anton 1924
 Postojna
 Podboj Anton 1911
 Predjama
 Podbršček Karlo 1917
 Plave
 Podgornik Anton
 Podgornik Alojz 1922
 Lokovec
 Podgornik Alojz 1922
 Trnovo, Lokovec
 Podgornik Anton 1911
 Slap pri Vipavi
 Podgornik Franc 1906
 Potoče
 Podgornik Jožef 1909
 Lokovec
 Podgornik Stanko 1902
 Vojsko
 Podorea Alfonz-Iztok 1926
 Liseč, Tolmin
 Podorek Alfonz 1926
 Liseč
 Podrekar Ignac
 Pogacar Jože 1900
 Veselnica, Gorje
 Pogacar Nikolaj-Miklavž
 1909 Zg. Gorje
 Pogačnik Anton
 Pogačnik Janko 1904
 Srednje Dobrave,
 Pogačnik Vida
 Pogorelec Jože 1925
 Dolenja vas, Ribnica
 Pohor Julijan 1915
 Renče
 Pojer Jožef 1911
 Gor. Trebuša
 Poklukar Franc 1914
 Gorje
 Pokovec Franc-Poki
 Zelena jama, Ljubljana
 Polajnar Janez 1901
 Cerklje
 Polak Avgust 1903
 Stara Fužina
 Polanc Andrej 1910
 Predmeja
 Polanc Andrej-Srčan 1908
 Predmeja
 Polanc Franc 1904
 Predmeja
 Polde Jože 1902
 Zg. Gorje
 Polenšek Anton 1923
 šiška
 Poljane Jakob 1903
 Ribno
 Poljane Viktor 1904
 Idrija
 Poljanec Albert 1924
 Poljanec Venčeslav 1924
 Trebuša
 Poljšak Franc 1910
 Gorenje
 Poljšak Julij 1914
 Planina

Poljšak Stanko-Dušan 1919
 Gorenje
 Poljš Hugo 1916
 Čeh, rudar v Idriji
 Pomiž Franc 1925
 Vipavski Križ
 Poncij Jožef 1916
 Ponikvar Jože 1904
 Ig. Ljubljana
 Ponikvar Jože
 Popek Ivan 1924
 Begunje
 Popovič Ivan-Metod 1913
 Babatoiviči
 Poropat Jožef 1916
 Ajševica
 Posega Anton 1905
 Vel. Ubelsko
 Posega Ciril 1911
 Veliko brdo
 Posega Ivan 1914
 Hrenovica
 Posega Miroslav 1925
 M. brdo
 Potočnik Ivan 1926
 Cerknica
 Potočnik Janez 1926
 Cerknica
 Povodnik Bogdan 1925
 Miren
 Požar Anton 1918
 Bukovje
 Požar Franc 1920
 Gorenje
 Požar Ivan 1922
 Ubelsko
 Požar Ivan 1914
 Gorenje
 Požar Ivan 1924
 Predjama
 Požar Mirko 1907
 Gorenje, Sežana
 Poženel Julij
 Idrija
 Praprotnik Anton
 Pregelj Alfred 1913
 Kanalski Lom
 Pregelj Alojz 1917
 Renče
 Pregelj Drago 1926
 Renče
 Pregelj Franc 1916
 Renče
 Pregelj Franc 1925
 Renče
 Pregelj Ivan 1903
 Renče
 Pregelj Janez 1900
 Renče
 Pregelj Jožef 1907
 Bukovica
 Pregelj Ludvik 1921
 Renče
 Pregelj Slavko 1911
 Arčoni
 Prekvrski Franc 1908
 Senožeče
 Prelaz Viktor
 Premozer Ivanka
 Martinjak
 Premrl Blaž 1911
 Stranje
 Premrl Franc 1925
 Vel. Ubelsko
 Premrl Ivan-Janoš 1913
 Podbreg
 Premrl Ivan 1913
 Orehovica
 Premrl Rafael 1903
 Vipava
 Premrl Viktor
 Premrov Zinka 1930
 Nanos
 Premužič Marija
 Prestenjak Ivan
 Prestor Franc 1905
 Srednja vas, Bohinj
 Prestrel Franc
 Pretnar Anton 1923
 Radovljica
 Pretnar Franc 1912
 Zirovnica
 Pretnar Jakob 1927
 Bohinjska Bela
 Pretnar Lovro 1921
 Podhom pri Gorjah
 Prezelj Ana 1923
 Renče
 Prezelj Franc 1923
 Labinje
 Prezelj Franc-Brdavs 1913
 Ravne
 Prezelj Franc 1904
 Koritnica
 Prezelj Janez 1913
 Srednja vas
 Preželi Jožef 1918
 Srednja vas
 Prion Karlo 1922
 Solkan
 Primož Andrej 1896
 Vipava
 Primožič Ernest 1924
 Renče
 Primožič Ivan
 Prinčič Darko 1927
 Bovec
 Prinčič Franc 1910
 Steверjan
 Proselj Jože 1913
 Prosek, Trst
 Puc Andrej 1924
 Col
 Puc Franc 1925
 Nanos
 Puc Franc 1925
 Vipava
 Puc Ivan 1922
 Col
 Pučič Ivan
 Pučna Franc 1902
 Idrsko
 Punrat Franc
 Puntar Franc 1919
 Unec
 Puntar Ivan
 Puntar Ivan-Gubec 1914
 Prosek, Trst
 Pust Franc 1918
 Dolenja vas
 Putinja Jožef
 Rainer Franc
 Radinja Jožef 1924
 Ravne
 Rajkovič Anton-Toni
 Raner Anton
 Raspet Franc-Stanko 1920
 Orehok
 Raspet Jakob 1914
 Poče
 Raspet Stanko
 Orehok
 Rastavljevski Pavle 1906
 Dnjeprpetrovsk, SSSR
 Rauber Viktor
 Ravbar Silvester-Veto
 1922 Trst
 Ravnik Mirko
 Ravnik Valentin 1913
 Ljubno
 Razdrih Johan
 Razmožnik Anton 1912
 Poljane
 Ražem Ludvik
 Rebec Avgust 1920
 Hrašče
 Rebec Fabjan Dragica 1925
 Gorica
 Rebec Avgust 1911
 Ajdoščina
 Rebek Vilma, r. Špacapan
 1923 Ozeljan
 Rebula Franc-Sandi
 Regent Jože 1926
 Kontovelj
 Rehar Franc 1924
 Vipava
 Rehar Izidor 1911
 Vipava
 Rehar Jože
 Reja Dušan-Boris 1923
 Vipolže
 Rejc Berto 1925
 Bukovica
 Rejc Franc
 Reje Ferdinand 1905
 Dol. Trebuša
 Reje Franc 1911
 Slap
 Rejec Vida 1910
 Dol. Trebuša
 Rejec Ferdinand 1905
 Tolmin
 Rejec Leopold 1921
 Čepovan

Rekar Jožef 1917
 Vipava
 Remec Ciril 1910
 Osek
 Remec Ciril 1926
 Vitovlje
 Remec Franc
 Vitovlje
 Remec Jožef 1924
 Osek
 Remec Mirko 1924
 Vitovlje
 Remec Mirko 1924
 Sempas
 Remec Peter 1906
 Vitovlje
 Remec Stanko
 Osek
 Remic Jože 1925
 Ljubljana
 Remškar Miroslav-Selasi
 Brezovica pri Ljubljani
 Rener Albin 1928
 Selo pri Zireh
 Rener Leopold 1928
 Selo pri Zireh
 Renko Alojz 1905
 Lokve
 Renko Ivan
 Repek Ivan 1909
 Erzelj
 Repek Stanko 1924
 Erzelj
 Repinc Jože
 Brod
 Repiš Franc-Rado 1928
 Ajdovščina
 Reščič Alojz 1926
 Režek Francka 1923
 Kamna Gorica
 Ribarič Stanko 1924
 Borovnica
 Ribič Andrej
 Branik
 Rihtar Srečko 1920
 Dob, Domžale
 Rihtaršič Janez 1927
 Lajše
 Rijavec Alojz 1906
 Ravnica
 Rijavec Emil 1923
 Dolenje
 Rijavec Franc 1925
 Kamnje
 Rijavec Franc 1922
 Sempas
 Rijavec Janez 1907
 Čepovan
 Rijavec Jože-Boris 1925
 Lokovec
 Rijavec Jožef 1902
 Lokovec
 Rijavec Ladislav
 Vitovlje
 Rijavec Leopold 1921
 Osek
 Rijavec Mirko
 Rijavec Mirko 1920
 Gor. Lokovec
 Rijavec Peter 1922
 Lokovec
 Rijavec Peter 1924
 Trnovo
 Rijavec Slavko 1925
 Osek
 Rijavec Stanko 1909
 Osek
 Rijavec Vladimir 1927
 Dolenje
 Rijavec Zoran 1927
 Sempas
 Ritonja Marjan-Viktor
 1929 Škofja Loka
 Rižek Francka 1921
 Ježica, Ljubljana
 Rižnar Jakob
 Roberžnik Peter 1917
 Zagorje
 Robič Andrej 1926
 Branik
 Robič Anica 1927
 Kranjska gora
 Robič Jože 1928
 Rome r. Braniselj Dragica
 1922 Cerknica
 Rosa Ivan 1911
 Podraga
 Rosa Ivan 1922
 Podnanos
 Rosa Janez 1922
 Podnanos
 Rot Andrej 1904
 Plužna
 Roč Andrej 1904
 Žaga
 Rotar Jože 1903
 Begunje
 Rotar Jožef 1903
 Kamnik
 Rovšek Rajko 1928
 Koroška Bela
 Rovtar Anton 1928
 Kamnje
 Rovtar Franc 1910
 Lokovec
 Rovtar Franc 1928
 Kamnje
 Rovtar Vincenc 1924
 črniče
 Rovtar Vinko 1924
 Kamnje
 Rozman Adolf
 Rozman Anton 1911
 Kranj
 Rozman Pavel 1907
 Češnjica pri Podnartu
 Rožanc Adolf 1920
 Hrušovje
 Rožanc Anton 1902
 Černovica
 Rožeglav Franc 1910
 Gorenje
 Rožič Filip 1914
 Tržič
 Rožič Franc 1904
 Osek
 Rožič Janko 1909
 Breznica
 Rožman Milan 1926
 Hrušovlje
 Rpar Franc 1912
 Preska Tržič
 Ručna Ivan 1908
 Idrsko
 Ručna Ivan 1925
 Tolmin
 Ruđež Silvester 1901
 Duplice
 Rupar Franc 1912
 Mrzla vas, Brežice
 Rupar Franc 1928
 Radovljica
 Ruparčič Alojz 1926
 Hrib — Ribnica
 Ruparšič Anton 1915
 Loški potok
 Ruper Franc 1912
 Cadež
 Ruperčič Anton 1915
 Loški potok
 Rupnik Franc 1928
 Žadlog
 Rupnik Jože 1923
 Bela, Idrija
 Rusijan Silvij 1914
 Renče
 Rusjan Albin 1915
 Bilje
 Rusjan Dara 1922
 Renče
 Rusjan Drago 1926
 Renče
 Rusjan Herman 1924
 Renče
 Rusjan Stanislav 1925
 Bilje
 Rustja Alojz 1920
 Skrilje
 Rustja Danilo
 Rustja Franc 1925
 Skrilje
 Rustja Franc 1925
 Skrilje
 Rustja Franjo-čanči 1916
 Trst
 Rustja Franjo 1921
 Skrilje
 Rustja Jože 1901
 Skrilje
 Rutar Alojz-Svečan 1925
 Zadlaz
 Rutar Anton 1902
 Bača — Bača
 Rutar Franc 1917
 Tolmin

Rutar Franc 1923	Silič Jožef 1921	Slivnik Avgust 1915
Čadrg	Vrbovec	Sp. Gorje
Rutar Ivan-Luka 1901	Siljan Gitič Marica 1928	Slivnik Joža 1913
Ljubinj	Kromberk	Zg. Gorje
Rutar Jože-Kirin 1911	Simčič Mirko 1909	Sluga Ofelija
Zatolmin	Bilje	Sluga Vilko
Ruznar Jože-Miha 1911	Simčič Rudolf 1921	Smrekar Jože 1927
Škofja Loka	Bilje	Kropa
Ružna Ivan 1908	Simčič Slavko 1920	Soban Alojz 1925
Kobarid	Bilje	Sodja Anica
Ržen Janez 1912	Simčič Vekoslav 1910	Kranjska gora
Breg	Studenó	Sodja Franc 1927
Saksida Bogomil 1925	Simončij Franc 1911	Češnjica
Prvačina	Landol	Sodja Franc 1925
Saksida Dušan	Simšič Jože 1925	Češnjica
Prvačina	Studenó	Sodja Jože 1908
Saksida Dušan 1927	Sinčič Ivan-Mirko 1909	Srednja vas, Bohinj
Kamnje	Renče	Sodja Jožef 1925
Samokec Miro	Sinčič Karol 1914	Češnjica, Bohinj
Vitovlje	Landol	Sošnja Anton 1921
Samokec Miroslav-Kazim	Sinšič Jože	Banja Luka
1914 Osek	Studenó	Sovdat Franc-Silni 1924
Samsa Ludvik 1910	Sinšič Rudolf 1925	Idrsko
Mali Log	Sempeter	Spacal Mario 1921
Sardoč Danilo	Sirigaj Martenenko 1924	Trst
Sarli Egidij-Smrekar 1912	Ozeljan	Srdaž Danilo 1912
Koritnica	Širok Valentin 1909	Prosek, Trst
Satej Stanislav 1923	Grgar	Srebotnjak Alojz
Vrtovin	Sitar Franc 1919	Srebrnič Cvetko 1911
Satej Stanko 1923	Kamnik	Solkan
Vrtovin	Sitinar Jožef 1916	Srebrnič Jože 1926
Savdat Franc-Silni 1924	Renče	Gorica
Idrsko	Sivec Ignac 1903	Srebrnjak Dušan-Rajko
Sayeli Julij 1911	Km	Srezina Vinko
Sempas	Škabar Franc 1918	Srpčič Andrej 1908
Savron Tezaj 1912	Renče	Gor. Brezovo
Trst	Škabar Karel 1912	Stanič Franc 1921
Sbebljaj Jožef 1908	Bilje	Lig
Hruševlje	Skaler Ludvik 1923	Stanič Jože-Boris 1911
Sedej Franc 1928	Bilje	Kanal
Novaki	Skočič Jože-Ciril 1923	Stanič Jože 1920
Sedej Ivan 1923	Zatolmin	Podgrad
Pristava	Skok Feliks 1925	Stanič Poldi 1924
Sedej Simon	Vojsko	Brestanica
Šekle Franc	Skok Franc 1921	Stante Jurij
Vogljje	Vojsko	Celje
Sekme Janez 1900	Skok Jože 1904	Starč Anton-Rajko 1912
Vogljje	Skok Lado 1926	Kojsko
Seljak Anton 1914	Gor. Trebuša	Starč Boris 1919
Zakriž	Skok Ludvik 1901	Trst
Semič Stanko 1915	Dol. Trebuša	Starč Janez 1914
Lozice	Skok Marjan 1926	Bohinjska Češnjica
Semolič Franc 1926	Kranj	Starč Rajko-Mora 1910
Brestanica	Skomina Franc-Srečko	Trst
Semsijević Muharem 1921	1919 Renče	Stare Avgust 1919
Talinovac	Skupek Jože-Smrekar 1922	Zalog, Ljubljana
Serezen Franc	Podnanos	Stare Jože 1906
Sever Damjan 1904	Skrt Stanko-Slavko 1926	Srednja vas, Bohinj
Branik	Levpa	Stegel Milan 1922
Sever Ludvik	Skvarča Aleksander 1927	Hruševje
Sibilja Mirko 1923	Budanje	Stepančič Anton
Nabrežina	Slamnik Jože 1902	Stepančič Henrik 1899
Silič Aleksander 1909	Selo pri Bledu	Bilje
Bilje	Slamnik Leopold	Stepančič Robert 1906
	Slejko Martin-Zmago 1910	Bukovica
	Bukovlje	

Stepančič Vladimir 1924	Šarli Stanislav 1926	Škarabot Milko 1924
Renče	Koritnica	Ozeljan
Stopar Jože 1923	Šatej Stanko 1923	Škarabot Mirko 1918
Slap	Vrtovin	Ozeljan
Stopar Milan 1925	Šavli Ciril	Škarabot Rado 1924
M. Žablje	Šavli Ivan 1928	Ozeljan
Stopar Slavko	Lokovec	Škarabot Slavko 1924
Vipavski križ	Šavli Jožef 1923	Ozeljan
Stres Izidor-Silvo 1925	Lokovec	Škarabot Vladimir 1918
Borjana	Šavli Rafael 1921	Sempas
Strgar Milena-Vanda 1926	Lokovec	Škerjanec Avgust 1910
Rute	Šavli Štefan 1911	Števerjan
Strla Franc 1924	Doblar	Škorjanc Franc 1903
Podlož, Cerknica	šček Alojz 1919	Števerjan
Strnad Anton 1925	Gradišče	Škrbec Franc-Dušan 1924
Orehovica	šček Štefan 1913	Vrhnika
Strnad Egidij 1924	Gradišče	Škreblin Jurij 1914
Komen	Šega Stane 1918	Opatje selo
Strnat Anton 1925	Grahovo	Škriba Zdravko
Stubelj Maks 1919	Šel j Andrej 1919	Škrl Jožef 1914
Ljubljana	Budanje	Ravne
Suban Ernest 1902	Šenhovt Anton 1925	Škyarč Stanko 1917
Gorjansko	Preserje	Koritnica
Sudič Vladimir 1913	Šenk Janez 1908	šnidaršič Franc-Bodan
Bilje	Kokra	1911 Iga vas
Sulič Franc-Borovin 1927	Šetinc Marko 1916	Šobar Janez 1910
Prvačina	Vrhnika	Prigorica
Sulič Franc	Šetinc Petrina-Ina 1920	Šolar Vinko
Sulič Edvard 1924	Postojna	Šorli Egidij 1912
Prvačina	Šibenik Franc 1924	Koritnica
Sulič Ivan 1918	Dol. Logatec	Šorli Stanislav 1926
Stična	Šilc Janez 1925	Koritnica
Sulič Ivan-Iztok 1920	Ribnica	Šorovič Danilo 1915
Prvačina	Šilič Ciril 1925	Limljani, Bar,
Sulič Ivan 1897	Bilje	Črna gora
Prvačina	Šiling Drago-Marjan 1924	šošnja Leopold 1912
Sulič Janez 1923	Kranj	Cepovan
Renče	Šinigoj Marjan 1926	šošteršič Aldo
Sulič Milan 1922	Dornberk	Špacapan Anton 1927
Gradišče	Šink Danilo 1922	Ozeljan
Sulič Pavel 1927	Ljubljana	Špacapan Franc 1913
Lokovec	Šinkovec Valentin 1903	Gorica
Gradišče	Domžale	Špacapan Franc 1905
Šuligoj Mirko 1922	Šinkovec Viktor 1914	Renče
Koprivišče	Cepovan	Špacapan Ivan 1906
Sušič Vladimir 1925	Širca Frančiška-Zmaga	Renče
Stara gora	1925 Podkraj	Špacapan Jože 1920
Sušmelj Anton	Širok Valentin 1909	Renče
Svetik Rudolf 1928	Grgar	Špacapan Jožef 1905
Plužnje, Cerkno	Širol Ernest	Šmihel
Svetina David 1923	Škabar Franc 1918	Špacapan Julij 1927
Vitovlje	Renče	Ozeljan
Svetina Miha	Škapim dr. Vaso 1918	Špacapan Ladislav 1924
Svetina Mirko 1925	Grahovo, Cerknica	Ozeljan
Vitovlje	Škapin Mihaela-Drina	Špacapan Štefko 1927
	1922 Veliko polje	Ozeljan
Šabec Janez 1900	pri Sežani	Špacapan Zoran 1919
Cernovica	Škarabot Anton 1912	Ozeljan
Šabec Lovrenc-Jakob 1920	Sempas	Špacapan Zoran 1926
Hrenovice	Škarabot Anton 1913	Ozeljan
Šaptelj Alojz 1904	Sempas	Špeh Jaka 1914
Cernovica	Škarabot Franc 1919	Smarata
Šaptelj Janez 1925	Sempas	Špehar Franc 1903
Cernovica	Škarabot Marjan 1914	Bohinjska Bela
Šaptelj Mihael	Sempas	Špehar Franc 1913

Špehar Franc 1905
 Nova Lipa
 Špendal Mirko
 Špik Alojz 1914
 Trst
 Špik Jože
 Špik Peter 1914
 Kojca
 Šranc Valentin 1928
 Štadler Martin
 Nemški Rut
 Štakuk Karel 1925
 Stara gora
 Štanc Martin 1924
 Vipava
 Štanc Anton 1922
 Vipava
 Štancar Ernest 1913
 Vrtoče
 Štancar Slavko-Drago 1924
 Plače
 Štancar Venceslav 1924
 Plače
 Štancer Marija
 Štefančič Franc 1912
 Podkraj
 Štefančič Rafael 1926
 Budanje
 Štekar Jožef 1903
 Hum
 Štekar Oskar-Lev 1913
 Hum
 Štendler Martin 1905
 Nemški Rut
 Štengler Kobal Vida
 Slap ob Idrijci
 Štepančič Alojz 1924
 Štepančič Branko 1925
 Renče
 Štepančič Jožef 1914
 Štibelj Milan 1924
 Ustje
 Ština Marko
 Štim Franc
 Vrhnika
 Štokelj Benedikt 1924
 Ploče
 Štolfa r. Jelinčič Marija-
 Mira 1924, Volčanski Rut
 Štopna Milan 1925
 Dobravlje
 Štancar Ernest 1913
 Branik
 Štras Martin 1906
 Stara Fužina
 Štrikelj Milan 1922
 Tolminski Lom
 Štros Matro 1905
 Srednja vas
 Štrukelj Anton 1909
 Šempas
 Štrukelj Čiril 1928
 Velike Zablje
 Štrukelj Ivan 1909
 Levpa

Štrukelj Jože 1909
 Tolminski Lom
 Štrukelj Jožef 1913
 Bizjaki
 Štrukelj Milan 1922
 Tolminski Lom
 Štrukelj Miro
 Štrukelj Rafael 1905
 Šempas
 Štrulej Oskar 1911
 Tolminski Lom
 Štrumbelj Zdravko
 Štular Slavko 1928
 Potoče
 Štular Stanislav 1928
 Zg. Kokra
 Štuler Franc-Ilja 1909
 Ljubno
 Šturm Stanislav 1925
 Ladra
 Šuler Lucijan 1925
 Čezsoča
 Šuler Stanko 1922
 Gladberg, ZR Nemčija
 Šuler Viktor 1919
 Bajbelj
 Šuligoj Albert 1908
 Lokovec
 Šuligoj Andrej 1926
 Lokovec
 Šuligoj Angela 1923
 Lokovec
 Šuligoj Benedikt-Zinko
 1923 Kojsko
 Šuligoj Danilo 1923
 Most na Soči
 Šuligoj Danijel 1913
 Lokovec
 Šuligoj Ferdinand 1910
 Lokve
 Šuligoj Filip 1921
 Lokovec
 Šuligoj Filip 1928
 Idrija
 Šuligoj Franc 1909
 Čepovan
 Šuligoj Franc 1910
 Lokovec
 Šuligoj Ivan 1910
 Banjšice
 Šuligoj Ivan
 Šuligoj Ivana 1924
 Lokovec
 Šuligoj Jože 1919
 Palermo
 Šuligoj Leopold 1911
 Lokve
 Šuligoj Leopold 1910
 Kal nad Kanalom
 Šuligoj Marko 1922
 Ročinj
 Šuligoj Stanko 1903
 Čepovan
 Šuligoj Stanko-Miloš
 Lokovec

Šuligoj Stanko 1920
 Gor. Logatec
 Šuligoj Štefan 1903
 Čepovan
 Šuligoj r. Gulič Zora 1920
 Dutovlje
 Šulin Franc 1910
 Bovec
 Šumrada Vinko-Radoš
 1916 Podgora
 Šušmelj Anton
 Šušmelj Franc 1912
 Ravnica
 Šušteršič Roman 1927
 Bovec
 Švara Rudolf 1899
 Sveto
 Švent Draga 1910
 Ljubljana
 Tamar Anton 1925
 Studor
 Tancar Tonček 1925
 Studor, Boh. Bela
 Tanko Janez 1914
 Ribnica
 Tavčar dr. Bojan-Hrvoj
 1916 Ormož
 Tavčar Ciril 1924
 Vodica
 Tavčar Franc-Rok 1920
 Ljubljana, Jarše
 Tavčar Franc 1902
 Sv. Danijel
 Tavčar Maks 1922
 Bovec
 Tavčar Maks 1922
 Cerkno
 Tavčar Milan 1921
 Ivanji grad
 Tavčar Rajko 1927
 Orlek
 Tavčar Zdravko 1912
 Kamnje
 Tekavčič Bogdan 1922
 Kranj
 Terbižan Slavko 1921
 Podgora
 Terčan Slavko 1924
 Komen
 Terčič Franc 1924
 Gorica
 Terseglav Jože 1907
 Bled
 Testen Marjan 1928
 Tolminski Lom
 Testen Marjan
 Tolminski Lom
 Tičar Janez 1921
 Voglje
 Tijan Janez 1921
 Zminj
 Tinta Franc 1901
 Deskle
 Tinka Justi-Iva r. Leban
 1914 Lokavec

Tinta Karlo 1902
 Deskle
 Tisk Jožef 1922
 Toljat Alojz 1912
 Volče
 Tomažič Anton 1905
 Kranj
 Tomažič Jožko-Cvetko 1904
 Kojsko
 Tomažič Rudolf 1904
 Snežatno
 Tomažič Zorko
 Tomc Vinko 1903
 Podlož, Cerknica
 Tome j Franc
 Tominc Jože 1925
 Strane
 Tomlje Jože-Ciril 1921
 Zagradec
 Tomšič Albin 1912
 Sovodenj
 Tomšič Ciril 1923
 Bilje
 Tomšič Ivan 1919
 Sovodenj
 Tomšič Johan 1918
 Sovodenj
 Tomšič Johan 1906
 Zminj
 Tomšič Jožef 1909
 Sovodenj
 Tomšič Jožef 1924
 Sovodenj
 Tomšič Lojze 1915
 Sovodenj
 Tomšič Marij 1914
 Bilje
 Tomšič Stanko 1913
 Sovodenj
 Tomšič Zoran 1912
 Sovodenj
 Tončič Viktor 1900
 Idrija
 Toplikar Janez
 Toplikar Mirko 1925
 Vitovlje
 Toplikar Miroslav 1917
 Osek
 Toplikar Miroslav 1917
 Vitovlje
 Topolnik Janez
 Torkar Anton
 Torkar Luka 1906
 Torkar Stane
 Tornini Karel 1907
 Cernovica
 Trampuš r. Pangeršič
 Ivanka 1920
 Polje pri Ljubljani
 Trampuš Karol
 Trampuš Rihard 1913
 Konstanjevica na Krasu
 Trbin Jožef-Boris 1923
 Solkan
 Trbižan Edvard 1925
 Ajdovščina
 Trbižan Filip 1914
 Ajdovščina
 Trčan Slavko 1924
 Komen
 Trčelj Franc 1924
 Podnanos
 Trček Anton
 Trebar Anton
 Duplje
 Trebar Anton 1901
 Pševo, Kranj
 Trebežnik Drago-Žan 1917
 Ljubljana
 Trebše Rudolf 1902
 Srpénica, Bovec
 Trenta Franc-Jakša 1913
 Nadanje selo
 Trinka Franc 1927
 Log pod Mangrtom
 Trobec Milan
 Troha Srečko 1918
 Veliko Zabije
 Trojar Franc
 Trojer Franc 1912
 Jesenice
 Trojer Jože 1909
 Trojer Lovrenc 1910
 Boh. Bistrica
 Trojer Vlado
 Trtnik Tolmin
 Trojkar Marija-Marjana
 1917 Jesenice
 Trojer Serafin 1902
 Renče
 Tronkar Avrei ij
 Trošt Alojz 1920
 Podnanos
 Trošt Alojz 1926
 Budanje
 Trošt Alojz 1919
 Podbreg
 Trošt Anton 1913
 Podnanos
 Trošt Irena 1910
 šiška, Ljubljana
 Trošt Ivan 1917
 Podraga
 Trošt Jože 1911
 Podraga
 Trošt Jože 1925
 Podraga
 Trošt Jože
 Trošt Jožef 1915
 Podnanos
 Trošt Milena 1925
 Lokovec
 Trošt Stefan 1908
 Podraga
 Trpin Jakob 1911
 Zakriž
 Trpin Marica r. Kavčič
 1918 Zatolmin
 Trušnovec Ciril 1909
 Trebuša
 Trušnovec Leon 1910
 Stara gora
 Trušnovec Milan-Milčec
 1920 Čepovan
 Trušnovec Rudolf 1903
 Ajševica
 Tulipan Peter 1924
 Kromberk
 Turek Maks 1912
 Renče
 Turel Avgust 1907
 Bukovica
 Turk Adolf 1924
 Cernovica
 Turk Alojz 1924
 Erzelj
 Turk Danilo-Joco 1912
 Trst
 Turk Drago 1919
 Kruševica
 Turk Edo 1910
 Kruševica
 Turk Jože 1925
 Vrhnika
 Turk Jože-Strugar 1925
 Verd
 Turk Karel 1919
 Hrenovče
 Turšič Alojz 1915
 Sovodenj
 Tušar Ivan 1900
 Idrija
 Tušar Metod 1928
 Straža
 Tušar Metod 1900
 Labinje
 Tušar Peter 1923
 Konomlje
 Tušar Peter 1923
 Sp. Kanomlje
 Tušar Rado
 Tušar Vincenc 1913
 Podbrdo
 Tušar Vincenc 1909
 Podbrdo
 Tušar Vinko 1910
 Masare, Italija
 Učakar Janez 1918
 Moravče
 Ude Vinko 1915
 Tržič
 Udovič Ivan 1921
 Vrtoče
 Ukmar Anton 1899
 Tomaj
 Ukmar Dušan
 Ulrih Franc
 Urankar Slavko
 Urban Franc
 Urbanc Blaž 1905
 Pangršica
 Urbanc Jože 1915
 Goriče
 Urbed Jožef 1925
 Ohen

Urdih Karol
 Kostanjevica na Krasu
 Urh Jože 1913
 Stara Fužina
 Uršič Albin
 Uršič Alojz 1912
 Kobarid
 Uršič Anton 1924
 Idrsko
 Uršič Benjamin 1925
 Miren
 Uršič Branko 1926
 Bilje
 Uršič Bruno 1926
 Trst
 Uršič Franc 1924
 Banjšice
 Uršič Franc 1915
 Bistrica ob Sotli
 Uršič Izidor
 Volčja draga
 Uršič Milan 1925
 Sužid
 Uršič Milan 1928
 Cerkno
 Uršič Viktor 1916
 Banjšice
 Uršič Vladimir
 Ušaj Alojz 1920
 Osek
 Ušaj Jožef 1925
 Vitovlje

 Vadnal Albin 1924
 Vel. otok
 Vadnal Janez 1922
 Cernovica
 Vagaja Dušan 1922
 Stražišče, Kranj
 Valde Marin r. Mozetič
 Jolanda 1921 Renče
 Valantič Roman 1902
 Grgar
 Valantič Zdravko 1927
 Grgar
 Valenčič Dinko 1922
 Branik
 Valenčič Lidija-Vojka 1923
 Volk Friderik
 Tuplje, Komen
 Valenčič Matija 1903
 Narin
 Valent Sonja 1927
 Laliči, Bačka
 Valentinčič Adolf 1911
 Podbrdo
 Valentinčič Alojz 1928
 Rupa
 Valentinčič Mirko 1920
 Valič Jože 1924
 Sv. Križ
 Valjavec Avgust
 Varon Jean 1921
 Valferi, Francija
 Varšek Viktor
 Vaupotič Franc

 Vedmar Silvo 1928
 Angelska gora
 Vehar Franc 1898
 Idrija
 Velentič Anton 1904
 Solkan
 Velikonja Alojz 1912
 Otlica
 Velikonja Anton 1925
 Predmeja
 Velikonja Franc 1907
 Gor. Trebuša
 Velikonja Jože 1912
 Gor. Trebuša
 Velisek Mirko 1911
 Gradišče
 Velišček Anton 1926
 Medana
 Velišček Franc-Lojze 1908
 Zapotok
 Velišček Jožef
 Velišček Marjan-Vladko
 1912 Zapotok
 Velušček Alfonz 1911
 Plave
 Velušček Mirko-Boris 1922
 Gradišče
 Velušček Rudi 1913
 Breznica na Štaj.
 Velušček Vladimir 1922
 Ukanje
 Vencelj Anton-Boris 1919
 Strmec
 Verbič Jožef 1928
 Rupa
 Verbič Karel
 Verbič Stane 1920
 Ljubljana
 Vere Franc 1920
 Šmarje
 Verdir Jože 1915
 Trst
 Vergoli Lovro 1927
 Cedad
 Vergolin Renco 1927
 Mirna
 Vertelj Leopold 1914
 Koritnica
 Vesel Janez 1928
 Hrib
 Vičič Alojz 1925
 Vičič Bogomil 1909
 Renče
 Vičič Danijel 1910
 Renče
 Vičič Vincenc 1926
 Hrastje
 Vidic Franc-Aleš 1926
 Ajba
 Vidic Franc 1928
 Kanal
 Vidic Leopold 1911
 Bate
 Vidic por. Marovec Pavla
 1923 Bodrež
 Vidic Rudolf
 Krnica, Zg. Gorje

 Vidmar Alojz 1913
 Kolk, Otlica
 Vidmar Alojz 1913
 Stara gora
 Vidmar Bogomil 1914
 Kovk
 Vidmar Emil 1914
 Kolk, Otlica
 Vidmar Franc 1917
 Ajdovščina
 Vidmar Franc 1927
 Ajdovščina
 Vidmar Ivan 1925
 Gor Logatec
 Vidmar Ivan 1922
 Otlica
 Vidmar Stanka 1921
 Lokovec
 Vidmar Stefanija 1924
 Ljubljana
 Vidmar Vido
 Vidrih Ciril 1912
 Podraga
 Vidrih Dragutin 1920
 Podraga
 Vidrih Franc 1926
 Hrašče, Postojna
 Vidrih Janez 1899
 Vipava
 Vidrih Marija 1929
 Vipava
 Vidrih Pavel 1911
 Lože
 Vidrih Valentin 1928
 Ajdovščina
 Vidrih Zdravko 1928
 Ajdovščina
 Vilhar Alojz 1913
 Vel. potok
 Vinkler Herman
 Lokve
 Vinkler Severin 1926
 Gorica
 Vinkler Srečko 1906
 Vitežnik Franc 1904
 Podbreg
 Vizin Rado 1921
 Solkan
 Vižintin Jožef 1921
 Sovodenj
 Vižintin Leopold 1905
 Opatje selo
 Vižintin Mario 1925
 Trst
 Vodopivec Alojz 1926
 Lisjaki
 Vodopivec Alojz 1926
 Šmarje
 Vodopivec Andrej 1926
 Renče
 Vodopivec Andrej 1906
 Otlica
 Vodopivec Andrej 1901
 Cmice
 Vodopivec Anton 1923
 Postojna

Vodopivec Anton-Zmaga
 Kamnje
 Vodopivec Anton 1923
 Kamnje
 Vodopivec Ferdinand 1913
 Vogrsko
 Vodopivec Jožef 1926
 Dornberk
 Vodopivec Jožef 1910
 Steske
 Vodopivec Ratko 1926
 Vogrsko
 Vodopivec Robert 1926
 Postojna
 Vodopivec Rudolf
 Vodopivec Silvo
 Vodopivec Stanko
 Vitovlje
 Vodopivec Viktor 1926
 Dornberk
 Volavšek dr. Brane
 Ljubljana, Veselova 8
 Volčanšek Alojz 1913
 Krško
 Volčanšek Rudi 1913
 Brežice
 Volčič Stanko-Staša 1923
 Komen
 Volčina Ivan 1925
 Branik
 Volf Miloš 1920
 Koritnica
 Volk Aleksander 1919
 Podnanos
 Volk Aleksander 1904
 Erzelj
 Volk Aleksander 1904
 Vipava
 Volk Anton 1909
 Goče
 Volk Ciril 1902
 Erzelj
 Volk Ciril 1912
 Podnanos
 Volk Emil-Škrjanc 1919
 Gradišče
 Volk Franc 1912
 Erzelj
 Volk Franc 1905
 Podnanos
 Volk Franc 1906
 Podnanos
 Volk Franc 1913
 Vipava
 Volk Franc 1912
 Vipava
 Volk Ivan 1924
 Goče
 Volk Ivan 1927
 Miren
 Volk Martin 1913
 Brežice
 Volk Metod
 Volk Milan 1912
 Osek
 Volk Mirko 1922
 Ajševica
 Volk Srečko 1928
 Prvačina
 Vončina Danica 1924
 Lokovec
 Vončina Frida 1910
 Lokovec
 Vončina Ivana 1925
 Gor. Trebuša
 Vončina Izidor 1913
 Gor. Trebuša
 Vončina Rafael 1912
 Kal nad Kanalom
 Vončina Stanko
 Vončina Stefan
 Vovk Franc 1906
 Podnanos
 Vovk Emil-Škrjanc
 Vovk Martin
 Vovk Srečko 1928
 Egipt
 Vrabec Radovan
 Vrabec r. Testen Valerija-
 Valerica 1924
 Tolminski Lom
 Vrhovec Jožef 1902
 Selce
 Vrhovnik Rajko 1927
 Ljubljana
 Vrhunec Oto-
 Blaž Ostrovrhar
 Vrčan Anton 1905
 Vipava
 Vrečar Alojz 1925
 Ljubljana
 Vrljan Milan 1909
 Bate
 Vrljan Leopold 1925
 Bate
 Vrtovec Josip 1926
 Podnanos
 Vuk Ivan 1927
 Miren
 Vukadinovič Dušan
 Vukčević Blaž
 Zabukovec Viktor 1920
 Jakičevo, Vel. Lašče
 Zadnikar Jožica-Helena
 1924 Ljubljana
 Zajc Cveto 1926
 Volčja draga
 Zalelet Ivan
 Kromberk
 Zaljič Ljudmila 1926
 Sempeter
 Zalokar Kristina-Vlasta
 1905 Jesenice
 Založnik Peter (Robežnik)
 1927 Medvode
 Zamar Pavle-Atila 1929
 Ločnik
 Zati Lucijan
 Zavadlav Danilo 1925
 Miren
 Zavadlav Ivan 1899
 Opatje selo
 Zaviršek Slavko 1925
 Smarje-Sap
 Zavrtavnik Andrej 1907
 Solkan
 Zbačnik Karolina 1924
 Mali Log
 Zdešar Jakec 1927
 Dolenja vas
 Zelen Alojzij 1925
 Senožeče
 Zelinšek Alojz 1909
 Anhovo
 Zemenič Anton 1909
 Podnanos
 Zgaga Franc-Tomaž 1908
 Hudajužna
 Zgaga Ivan 1914
 Hudajužna
 Zgonc Ivan
 Zgonik Jože 1926
 Volčja draga
 Zgonik Rudolf
 Zgubin Krpan Vida 1926
 Renče
 Zgur Mirko 1926
 Gradišče
 Zidarič Alojz 1900
 Deskle
 Zidarič Jakob 1900
 Deskle
 Zilič Anton 1908
 Zvornik, BiH
 Zimič Zdravko-Sivi 1912
 Plave
 Zižman Rafael
 Zmitek Franc
 Zorc Franc 1921
 Podnanos
 Zorc Janez 1904
 Vipava
 Zlatoper Ivan
 Zorman Ivan
 Zorn Alojz 1926
 Prvačina
 Zorn Franc-Strelo 1927
 Prvačina
 Zorn Franc-Javornik 1913
 Prvačina
 Zupan Alojz 1904
 Tržič
 Zupan Franc 1923
 Belci, Jesenice
 Zupan Jožef 1920
 Ljubljana
 Zupan Martin 1910
 Gorje
 Zupan Stane
 Zupanc Ciril 1925
 Železniki
 Zupančič Alojz-Zmago
 Kranj
 Zupančič Marjan 1923
 Bukovica
 Zuren Rihard 1924
 Renče
 Zvonik Alojz 1919
 Volče

Žagar Andrej-Smrekar
 1915
 Žaga pri Bovcu
 Žagar Andrej 1912
 Log — čezsoba
 Žagar Ferdo 1925
 Bovec
 Žagar Franc 1919
 Gabšče, Sežana
 Žagar Franc 1904
 Žaba, Bovec
 Žagar Slavko 1925
 Žaga
 Žamva Lovro 1911
 Zg. Gorje
 Žbogar Alojz 1926
 Banjšice
 Žbogar Avgust 1912
 Banjšice
 Žbogar Franc 1915
 Prvačina
 Žbogar Jožef 1907
 Banjšice
 Žbogar Pavle 1924
 Banjšice
 Žbogor Viktor 1906
 Banjšice
 Žemva Matevž 1903
 Mevrož
 Žen Jakob
 Žerjal Estolij 1925
 Preserje
 Žerjal Franc 1926
 Slivje, Sežana
 Žerjal Marjan 1922
 Pliskovica
 Žgave Rihard 1928
 Budanje
 Žgur Hermina
 Vogrsko
 Žgur Jože 1910
 Podraga
 Žgur Marija 1917
 Podnanos
 Žibernik Janez 1920
 Vič, Ljubljana

Žigon Drago 1916
 Renče
 Žigon Ivan 1925
 Podkraj
 Žigon Ivan 1922
 Renče
 Žigon Janez 1922
 Renče
 Žigon Remigij 1919
 Žigon Stanislav 1924
 Renče
 Žigon Viktor 1915
 Žitko Bogomir 1920
 Hrenovci
 Žitko Franc 1925
 Slavina
 Žitko Mirko 1920
 Trst
 Žitko Stane-Stojan 1924
 Ljubljana
 Živec Avgust 1910
 Živec Bogomir 1922
 Vitovlje
 Živec Branko
 Živec Franc 1920
 Šempas
 Živec Franc 1907
 Šempas
 Živec Jože 1920
 Goče
 Živec Ladko 1926
 Šempas
 Živec Mario 1925
 Šempas
 Živec Vili 1910
 Šempas
 Živec Vladimir 1925
 Šempas
 Živec Alojz 1925
 Goče
 Žižmond Franc 1909
 Volčja draga
 žižmond Hermina-
 Slovenka
 žižmond Jože 1926
 Obsek

žižmond Milica-Nataša
 Vogrsko
 žižmond Miroslav 1911
 Ozeljan
 žižmond Vido 1912
 Gorica
 žižmond Vojko-Jadran
 1923 Vogrsko
 Žmitek Franc 1923
 Srednja vas
 Žnidar Franc 1927
 Stara Fužina
 Žnidarčič Alojz-Slovenko
 1909 Ukanje
 Žnidarčič Anton-Feliks
 1911 Markič
 Žnidarčič Ferdinand 1921
 Nožno
 Žnidarčič Jožef Benjamin
 1912 Nožno
 Žnidarič Anton 1913
 Ostrožno brdo
 Žnidaršič Darko 1922
 Ljg
 Žnidaršič Franc-Bogdan
 1911 Iga vas
 Žnidaršič Ivan 1918
 Renče
 Žnidaršič Ivan 1919
 Renče
 Žnidaršič Slavko 1922
 Podnanos
 Žorž Ivan-Lazar 1897
 Slap, Vipava
 Žumer Ivan 1912
 Sp. Gorje
 Župančič Ignac-Dušan
 1912 Grac
 Žvan Martin 1912
 Srednja vas
 Žvan Valentin 1913
 Studor
 Žvantar Jože 1910
 Srednja vas
 Žvanut Bernard 1913
 Podnanos

VSEBINA

OB IZIDU DRUGE IZDAJE »GRADNIKOVE BRIGADE« . . .	5
TOLMINSKI PUNTAR IVAN GRADNIK.....	11
 P R V I D E L	15
USTANOVITEV BRIGADE.....	16
Prve partizanske enote v Slovenskem primorju.....	16
Po en okupatorski vojak na tri Slovence.....	22
Ustanovitev Gradnikove in Gregorčičeve brigade.....	25
Tragedija na Golobarju.....	30
Ponovno zbiranje brigade.....	43
 PROTI BENEŠKI SLOVENIJI.....	50
Napad na Livek.....	50
Prvi zbor Gradnikove brigade.....	56
Boj na Stolu . '.....	62
Prve izkušnje.....	72
 PO BATALJONIH.....	77
Spopad nad Nemškim Rutom.....	77
Miniranje mostu pri Kneži.....	80
Iz spopada v spopad.....	82
V »Nemčiji«.....	89
Angleški padalci in letalske pošiljke.....	96
Boj na Krmu.....	99
O notranjem življenju brigade.....	109

DRUGI DEL	117
NA NOTRANJSKEM IN DOLENJSKEM.....	119
Odhod s Primorskega.....	119
Prve žrtve bratomornega boja.....	123
Boj pri Krvavi peči.....	128
Prenos ranjencev.....	132
Ob kapitulaciji Italije	135
V Novem mestu.....	138
Obleganje turjaškega gradu.....	141
S tanki in topovi nad Novo vas.....	143
Osvojitvev Begunj nad Cerknico.....	147
Nemški vdor v Cerknico.....	151
GORIŠKA FRONTA	158
Primorski odred.....	158
Manifestacije v Gorici.....	162
Splošna mobilizacija.....	166
Boji na goriški fronti.....	170
Ustanovitev Goriške brigade.....	180
SOVRAŽNIKOVA SEPTEMBRSKA OFENZIVA.....	183
Nemški načrti	183
Preboj goriške fronte.....	186
Umik v Trnovski gozd.....	188
Boj Gradnikove brigade pri Razdrtem.....	193
Poraz na Nanosu.....	197
Tragedija 1. bataljona.....	202
Je sovražnik dosegel svoj cilj?.....	204
ZDRUŽITEV GRADNIKOVE IN GORIŠKE BRIGADE ...	208
Nova okupacijska oblast.....	208
Reorganizacija primorske NOV.....	211
Obnavljanje Gradnikove brigade.....	214
Zajetje italijanskih fašistov na Prevalu.....	218
Nad bersaljerje v Avčah.....	220

Smrt izdajalcev.....	222
Zadnja akcija.....	223
Združitev.....	225
 SOVRAŽNIKOVA OFENZIVA»TRAUFE«.....	229
Cerkljansko osvobojeno ozemlje.....	229
Vdori v Dolomite.....	232
V kleščah.....	235
Boji pri Ravnah, Vrsniku in Razpotju.....	240
Dva sovražnika: Nemci in sneg.....	244
Rešitev iz obroča.....	246
Nove izkušnje.....	249
Krepitev brigade.....	252
 ZIMSKA PRESENEČENJA.....	257
Sovražnikove sile in taktika.....	257
Usodne žične ovire.....	262
Dvakrat napadeni minerji.....	264
Napadi na sovražnikove kolone pri Hotedršici.....	266
Poraz 3. bataljona.....	271
Nov poraz v Trebčah.....	276
Drugi napad na Hotedršico.....	281
Napad na štab brigade.....	285
Na Gorenjskem	286
Zakaj toliko presenečenj?.....	290
 V VIPAVSKI DOLINI.....	293
»Na Vipavsko gremo!«.....	293
Na mobilizaciji.....	297
Uspešne akcije.....	302
 IDRIJSKA OPERACIJA	308
Priprave za napad na Godovič in Hotedršico	308
Napad na Godovič.....	313
Po sovražnikovih kolonah.....	319
Sovražnikova akcija »Dachstein«.....	323

Zahtevni načrti.....	326
Obleganje Idrije.....	329
Dobra šola.....	333
 RUŠENJE PROGE IN DIVERZIJE.....	 337
Napadi in protinapadi.....	337
Reorganizacija brigade.....	340
Na progi Rakek—Postojna.....	344
Diverzant Mihajlo	350
Praznovanje 1. maja.....	355
 V BOHINJU.....	 360
Pred odhodom.....	360
Stanje na Gorenjskem.....	365
Napad na Nomenj.....	370
Zmaga namesto poraza.....	372
Osvoboditev Zgornjega Bohinja	375
Pred Bledom.....	379
Prvi partizani na Triglavu.....	385
Vrnitev — v ofenzivo.....	388
 NA JELOVICI.....	 399
Nagli nemški protiukrepi.....	399
Izjalovljeni napad na Podnart.....	403
Dež, blato, lakota in presenečenja.....	406
Nesporazum med Nemci.....	411
Spet nad Idrijo.....	413
 NAPAD NA PROGO V BAŠKI GRAPI.....	 417
Načrti in naloge.....	417
Neuspešen začetek.....	423
Druga noč: nič posebnega.....	425
Padec Koritnice	427
Razsulo.....	432
Zakasnelo sovražnikovo posredovanje.....	435
Skupni rezultati in izkušnje.....	440

TRETJI DEL	445
SOVRAŽNIKOVA POLETNA OFENZIVA.....	447
Na počitku v Vipavski dolini.....	447
Iz domobrancev v partizane.....	450
V sedmih bojnih skupinah.....	453
Goreči kamioni pod Predmejo.....	456
Pred Lokvami	459
Pred Lažno.....	464
Na Mali Lažni.....	467
Z RANJENCI NA NOTRANJSKO.....	476
Na kamionih, vozovih in nosilih.....	476
V Loški dolini.....	484
OSVOJITEV ČRNEGA VRHA NAD IDRIJO.....	487
Pomen nove domobranske postojanke.....	487
Napad z Gradnikovo brigado.....	492
Juriš ob artilerijskem ognju.....	495
Množično junaštvo.....	499
Zaslužni in »krivci«.....	507
PROTI DOLOMITOM.....	511
Preplah v »dolomitski republiki«.....	511 \
Vdori v Dolomite.....	517
K Medvodam.....	522
Nad četnike.....	525
Skozi pet sovražnikovih zased.....	528
čiščenje Poljanske doline.....	535
Kratkotrajni rezultati	546
OSVOBODITEV ŽELEZNIKOV.....	548
Težave s prehrano.....	548
Napad s »partopi«.....	550
Napad ob spremljavi godbe.....	557
Neuspešni poskusi v drugi noči.....	560

Partop v akciji.....	563
Verdarle uspeh.....	566
NAPAD NA GORENJO VAS.....	571
Na Žirovskem.....	571
Priprave za napad.....	580
Prodor sovražnikovih tankov.....	585
Po neuspešnem napadu.....	592
ZIMSKI BOJI V TRNOVSKEM GOZDU.....	595
Trnovski gozd in njegov pomen.....	595
Zaplenjeni načrti polkovnika Caralla.....	599
Obrambni boji nad Čepovanom.....	603
Posledice sovražnikove ofenzivne akcije.....	610
Priprave za napad na Trnovo.....	613
Nad Gorico.....	618
Na položajih pred Trnovim.....	626
V SOVRAŽNIKOVEM ZALEDJU.....	629
Odhod v Vipavsko dolino.....	629
Spopad s srbskimi četniki.....	634
Napad s treh strani.....	640
Zadnji boji v Vipavski dolini.....	645
OBRAMBA OSVOBOJENEGA OZEMLJA.....	649
Spet pri Trnovem.....	649
»Rübezahl III«.....	657
Zadnjič na Gorenjskem.....	661
Sovražnikovi porazi v Čepovanski dolini.....	665
V obrambi doseženih uspehov.....	672
ZADNJA SOVRAŽNIKOVA OFENZIVA.....	674
Nemški načrti.....	674
Obramba smeri Gorica—Čepovan.....	680
Boji za Sinji vrh.....	685
Pred odločitvijo.....	691
Preboj	697
Posledice sovražnikove ofenzive.....	7 0 6

ZADNJI BOJI IN OSVOBODITEV TRŽIČA.....	710
čiščenje Banjške planote.....	710
čiščenje Trnovskega gozda.....	714
Na pohodu čez Vipavsko dolino in Kras.....	718
Na cilju	721
 Č E T R T I D E L	727
NOTRANJE ŽIVLJENJE BRIGADE.....	727
Vojaška organiziranost brigade.....	728
Številčno stanje in oborožitev.....	730
Popolnjevanje z novimi borci.....	737
Vojaško usposabljanje in idejnopolitična vzgoja borcev . .	745
Vloga Partije.....	753
Kulturno-prosvetna dejavnost.....	757
Usposabljanje starešinskega kadra.....	765
Brigadno sodstvo.....	771
Delovanje nekaterih služb.....	775
Prehrana in oskrba.....	783
 SKLEPNA BESEDA.....	789
POVELJSTVO III. SNOUB IVANA GRADNIKA.....	791
NARODNI HEROJI GRADNIKOVE BRIGADE.....	794
SEZNAM OSNOVNE LITERATURE.....	801
KAZALO OSEBNIH IMEN.....	803
KAZALO KRAJEVNIH IMEN.....	812
KAZALO VOJAŠKIH ENOT IN USTANOV.....	829
KAZALO POLITIČNIH ORGANOV, USTANOV IN ORGANIZACIJ	837
PREGLED BORCEV GRADNIKOVE (GORIŠKE) BRIGADE	839
Seznam v Gradnikovi (Goriški) brigadi padlih borcev . . .	840
Seznam drugih borcev Gradnikove (Goriške) brigade . . .	849

Knjižnica NOV in POS 7
Ureja komisija za zgodovino
sveta za razvijanje revolucionarnih tradicij
pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije
Predsednik komisije Zdravko Klanjšček

Stanko Petelin-Vojko

GRADNIKOVA BRIGADA

Rokopis za prvo izdajo knjige je odobrila komisija za zgodovino
na seji dne 14. julija 1966

Strokovna recenzenta
Ivan Ferlež in dr. Ivo Juvančič

Lektor Miroslav Ulčar

Opremila Nadja Furlan

Skice izdelal Vladimir Štimac

Založila Založba Borec v Ljubljani,
zanjo Vladimir Beznik
in revija Naša obramba v Ljubljani,
zanjo dipl. inž. Slavko Korbar

Natisnila, klišeje izdelala in vezala Tiskarna »Jože Moškrič«
V Ljubljani, februarja 1983

Gradnikova brigada, ena izmed prvih slovenskih narodnoosvobodilnih brigad, je v primerjavi z drugimi slovenskimi in jugoslovanskimi brigadami NOV delovala v posebnih okoliščinah. V prvih mesecih svojega obstoja je bilo njeno operacijsko območje ne okupirana Jugoslavija, kjer so morali okupatorji s težavo vzpostavljati svojo oblast, temveč Primorska kot integralni del Italije, ki si je bila po prvi svetovni vojni s silo prisvojila to slovensko pokrajino. Iz tega izhajajo tudi nekatere značilnosti delovanja Gradnikove brigade.

Najpomembnejša značilnost je bila vsekakor v tem, da je naletela na popolno podporo vsega slovenskega prebivalstva na Primorskem. Tamkajšnji Slovenci so bili že dve desetletji neusmiljeno preganjani in zatirani, saj jim je italijanski fašizem kratil osnovne narodnostne in človečanske pravice. Zato so v narodnoosvobodilnem gibanju, v oboroženem boju proti fašističnim tlačiteljem videli enkratno priložnost, da se otresejo suženjstva in se z drugimi Slovenci združijo v svobodno, demokratično Jugoslavijo. Glede tega so si bili vsi primorski Slovenci edini in ni bilo med njimi nobenega omahovanja.

Po drugi strani pa je bila fašistična Italija trdno odločena z vsemi sredstvi zatreti vsak odpor na svojem matičnem ozemlju. Zato ni naključje, da je imela na območju, kjer je delovalo le kakih tisoč partizanskih borcev, več kot 100 000 pripadnikov raznih vojaških, karabinjerskih, fašističnih in drugih enot. Gostota sovražnikovega vojaštva pa se tudi po kapitulaciji Italije in nemški okupaciji tega ozemlja ni dosti spremenila, kajti čezenj so peljale tako pomembne komunikacije in ob morebitnem anglo-ameriškem izkrcanju na obalah Tržaškega zaliva bi se nacistična Nemčija

znašla v takih škripcih, da tudi nemški okupatorji niso smeli ničesar tvegati in zmanjševati svojih sil na tem območju.

Iskra, ki so jo na Primorskem prve oborožene partizanske skupine zane-tile že leta 1941 in ki sta jo poldrugo leto dni kasneje prvi primorski brigadi, Gradnikova in Gregorčičeva, razpihali v kres, se je po kapitulaciji Italije razplamtela v požar, ki ga ni bilo več mogoče pogasiti. Gradnikova brigada je takrat postala izvir preizkušenih kadrov za mnoge nove primorske brigade in druge enote, ki so vznikle med splošno vstajo primorskega ljudstva jeseni 1943. Tako je skozi brigado, ki je imela povprečno po 500 do 600 borcev, šlo v njenem dveletnem življenju okrog 4500 borcev, pretežno primorskih Slovencev, dala pa je tudi deset narodnih herojev.

Zasluge, ki si jih je brigada pridobila za dokončno osvoboditev svojega ljudstva, izhajajo iz njenih velikih vojaških uspehov in zmag, pa tudi lastnih žrtev: za svobodo in boljšo prihodnost je žrtvovalo svoja življenja več kot 800 njenih borcev in bork.

Knjiga »Gradnikova brigada« ni namenjena le za obujanje spominov na preteklost, ampak predvsem za prihodnost. Namenjena je zlasti mladim, ki naj bi iz nje ne le spoznali del svoje polpretekle zgodovine, ampak tudi sami ugotovili, da ni sile na svetu, ki bi pripravila k pokorščini ali odvzela svobodo ljudstvu, če se je pripravljeno in sposobno bojevati zanjo z orožjem v roki. V takem primeru sta namreč težnja po svobodi in pripravljenost zanjo žrtvovati tudi lastna življenja močnejši in učinkovitejši od vsakršne sovražnikove premoči v živi sili in vojaški tehniki.